

" A gracious spirit o'er the earth presides,
 " And o'er the heart of man, invisibly
 " It comes to works of unimproved delight,
 " And tendency benign, directing those
 " Who care not, know not, think not what they do
 " The tales that charm away the wakeful night
 " In Araby, romances, legends planned
 " For solace by dim light of monkish lamps,
 " Fictions, for ladies of their love, devised
 " By youthful equires, adventures endless spun
 " By the dismantled warrior in old age,
 " Out of the bowels of those very schemes
 " In which his youthful first extravagance,
 " These spread like dry, and something in the shape
 " Of these will live till man shall be no more
 " Dumb yearnings, hidden appetites, are ours,
 " And *they must have their food*"

Wordsworth's Prelude Bk. I. l. 491—504.

શ્રીમદ્ બાણભટ્ટ વિરચિત

કાદમ્બરો

નું

સટીક ગુજરાતી ભાષાન્તર.

કેશસહિત રમીને પ્રસિદ્ધ કગનાર.

પદ્યા છમનલાલ હરિલાલ, બી. એ.,

પૂર્વે એનમરી કલિકા ડુલો, એલિનર-રુઠા કોલેજ,
હાલ 'પુણે એનપુરેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ગુજરાતી સ્ટુડીસ મુમ્બઈ'

“ * * * Light literature that grace and flower of human culture—that best philosophy of all humanising us with gentle art making us wise through the humours, elevated through the passions tender in the affections of our kind !

Sr Edward Bulwer Lytton

આવૃત્તિ બીજી.

સવત ૧૯૪૨ સન ૧૯૮૬.

(સર્વે ૮૬ સ્વાધીન)

મુંબઈ, “યુજશતી” પ્રાંટીંગ પ્રેસ.

પ્રસ્તાવના—બીજી આવૃત્તિની.

વાચકે વર્ષ સમક્ષ આ બાબાન્તરની બીજી આવૃત્તિ મુદ્રતાં નિવે-
દન કરવાની અનુરા માણું છું કે જે આત્મસ્થિતી પ્રથમ આવૃત્તિની રાક્ષ
બેવાતી હતી તેમાં—આ બીજી આવૃત્તિના પ્રસિદ્ધિ-સમયે—ન્યૂનતાને
બદલે અધિકતા લેધને મને વિશેષ આનંદ થયો છે પરંતુ કેટલાંક
કારણસર આ ગ્રંથ છન્દિત કાલે પુનઃ પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યો નથી તેને
માટે તેઓ ક્રમા કરશે એવી આશા રાખું છું.

પ્રથમ આવૃત્તિને માટે સર્વ પાસથી દર્શાવેલા અસામાન્ય પ્રમાણ,
અપૂર્વ સંતોષ અને માનપ્રદ સહવિચારથી હું અનુમુદીત થયો છું અને
વર્તમાનપત્રોએ પણ અંકમત્તે તેનું નિષ્પક્ષપાતે અનુકૂલ વિવેચન કરીયું
છે તેને માટે તેમનો આભાર માણું છું.

આ બીજી આવૃત્તિ તૈયાર કરવામાં પ્રથમની બાબામાં કહીકે કહીકે
અધિક સરસતા આણે એવી રાહી, અને બીજા અયોગ્યથી મળી આ-
વેલા સામાન્ય વિચાર દર્શક દીકાઓની જુદી વિના બીજે કંઈ અગત્યનો
ફેરફાર કર્યો નથી; અને ‘વસ્તુ’ એજ છતાં તથા ચિત્રનું કિમતી આ-
કર્ષણ ઉમેર્યા છતાં તેનું મૂલ્ય આછું કરવામાં મધ્યમ વર્ગના વાચકોની
નિરાશા તૃપ્ત કરવાનોજ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ કહેવું પડે એમ નથી.

કળા કૌશલ્યમાં આટલો મુધારો થયા છતાં એક મનમાનવું સુંદર
ચિત્ર ગ્રંથારંભે મુદ્રવામાં મુખ્યજ લેવા નમરમાં પણ દેટલો શ્રમ-દેટલો
અયત્ન-અને કેટલી નિરાશા થાય છે તે જોએને અનુભવ હશે તેમનેજ
અર્થ સમજાશે; અને બીજાઓને વિદિત કરવાને એટલુંજ જણાવવું
ઉચિત લાગે છે કે આત્મસ્થિતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગુજરાતી પુસ્તકોમાંથી
મહાત્મર જે ચાર ઉપરજ આધારણ પંક્તિમાં પણ મૂકી ગણ્ય એવાં ચિત્રો
અપાયાં છે. માત્ર નામની દેવળી ઉપરજ ત્રણ અપાવું મૂકીને મા-
બાપો પોતાના પુત્રોના વજળ પ્રમાણે કળાઓનો અભ્યાસ કરવા દેતાં
હોય, અને આપણી કહેવાની દુનગ્ગાળાઓ એ વિષયોનું વાચનપિક
જ્ઞાન આપવાનો પોતાનો યોગ્ય ધર્મ પાળતી હોય તો દેશને કેટલો અ-
મૂલ્ય લાભ થાય ?

આ બાપાન્તરની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થતાં શ્રી ભાવનગરના મહારાજ સાહેબ તામ્તસિંહજી, જી. સી. એસ. આઈ., એ વિશેષ આશ્રય આપેલો તેને માટે તેમનો માનપૂર્વક ઉપક્રમ માનું છું અને પ્રો. રામ-કૃષ્ણ ગોપાલ બાબ્જીરકરે શિષ્યો ઉપરની સદ્ગુણી પોતાની કૃપાદૃષ્ટિથી આ બાપાન્તર મૂળ સાથે સરખાવી તેને સાર પોતાનો સતોષ તથા સદ્વિચાર પત્રદારે મને જણાવી કૃતાર્થ કર્યો છે તે માટે તેમનો પણ અતિશય આભારી છું.

મુબંઈ

તા. ૨૦ મી મે ૧૮૮૬.

ઈ. હ.

પ્રસ્તાવના—પ્રથમ આવૃત્તિની.

“The first and the simplest emotion which we discover in the human mind, is curiosity. By curiosity I mean whatever desire we have for, or whatever pleasure we take in novelty. . . . Some degree of novelty must be one of the materials in every instrument which works upon the mind, and curiosity blends it self more or less with all our passions.”

EDMUND BURKE *On the Sublime and Beautiful*

“Providential or self-chosen monotony of existence has, of course its novelties in proportion. A great many lives seem to us to present no opportunities for anything new in the daily course of them even in the humblest form of novelty but those who live them do find variety enough to distinguish one day from another. Something unexpected, not to be calculated on beforehand, relieves monotony, stirs the blood, creates the little stimulants without which we could not live, or life would be a living death.”

Essays on Social Subjects, Vol II P 760

સૃષ્ટિના નિર્માણુ અમયે પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યના મન ઉપર, જગતુની વિવિધ રચનાઓ જોઈ કેવી વિચિત્ર, અનિર્વર્ણ્ય, અસર થઈ હશે? સતત જમણું કરનાર તેજોમય સૂર્ય, ચંદ્ર તારા, અને તેમની ગદ્ગદ અતિથો, અગાધ ગામ્ભીર્ય વાળા, નાના પ્રકારના જન્યરોથી ભરેલા, વિશાળ સતુદ્ર; પત્ર પુષ્પ અને ફૂલના ભારથી લચી જતા તથા અકલ્પ ગતિના પરાનથી કપતા અનાંત દુલ્લેથી છવાઈ ગયેલા—દૂરથી મેઘ માવા જેવા દીમતા—ઉઝા ઉઝા પર્વતો, અને તેમના ખડગેભીથી ખળ-ખળ વહેતા વાઝા ચૂમ કરણો, જોત દારી મધુર સન્દ મદિત, આકાશ ના નિર્સંપાર અવગ્યાન કરતા, નાના મ્હોટા, સુગોળિત પક્ષિઓ,—એ આદિના પ્રથમ દર્શનથી તેને કેવું અનુપમ સાનદાયર્ય થયું હશે? એ ના એજ સૂર્ય ચંદ્ર આદિ નિર્માણુ જોઈ મનુષ્ય વર્ગના કેટલા રસપ્ર ભાગનેજ તેવોજ વા તેનાથી જરા નૂતન પણ આવડ કે આશ્ચર્ય હાન

ઉપજાતના દરે ૨૨ જનનાના મોટા સમૂહને એ નિર્મિતિયોગ દ્વારે કદ જારૂ વા ગારૂ લાગતું નથી અથવા ધોતું લાગે છે તે શું એ પદાર્થોનો દોષ છે? શું એમના પ્રભાવમાં કદ ન્યૂનતા થઈ છે જે આની અવધીરણને પામ છે? નહિજ. એ તો મનુષ્યના મનની લઘુતા છે જે મદ્યનુ વિપયોગ પછી મદ્યમાનને લીધે, દિવસે દિવસે ઝાઝી મદ્યના જીવે છે, અને, આરુવિકાના માધન પ્રાપ્ત કરવામાજ અદર્શિશ આપૂત રહીને, તેમના ઉપર રહિત લક્ષ આપી રાગ નહિ કરી શકવાથી તેમને ઉચિત આદર આપી શકતી નથી.

પ્રાખ્યાન દા. જ્ઞેનમનના મયેવાનતા જેવી વૃત્તિ વિનાના મનુષ્ય જમનના વિરલજ છે. અસકિત વા અધન વડે અનિ આકાંક્ષાથી મપાદિત કરેલા એક પ્રકારના સુખના વિષયથી આજ વૃત્તિ ધાય તો કાલેજ, તેની મોટક-ગમ્મિમા ન્યનતા થવાથી, મનુષ્ય વર્મના મોટા સમૂહને તેથી અનુભૂતિ થવા માટે છે. માનવીઓના—તેમાં વિશેષ કરીને યુવાનોના—મનની વદનાજ ઈશ્વરે એવી કરેલી છે કે એકજ વસ્તુ, પ્રથમ તે ગમે તેવી મિત્ર અને હૃદયાર્થક હોય તોપણ ક્રમક્રમે તેનો પરિચય વધવાથી ધીમે ધીમે કંઈક ગાદ્યે વિહીન, અગ્નિકર અને અગ્નિય જેવી ભાગવા માટે છે. જ્યાં સુધી તેની નવીનતા ત્યાં સુધીજ તેનો મોહ અને તે ઉપર ભાવ રહે છે. આ નિયમને અનુસરીને ધનાદ્યો પ્રતિદિવસ નવીન પ્રકારના વિભાગ તથા સુખ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન-પરપરા કર્યા કરે છે, પરંતુ જે આગામિક સુખનો તેઓ અભિલાષ રાખે છે તે જ્યાં સુધી દૂર અને અનુપલબ્ત હોય ત્યાં સુધીજ મોહવનક રહે છે; ઉપલબ્ત થયું કે તરકાવ આસતોા ઉત્પન્ન કરે છે. આ પ્રકારે સર્વ સામાન્ય સુખનો ભંડાર ખુદી જતાં તેઓ કદક આગામ્ય—અસાસારિક—અનિરર્થ—સુખોપ-જોગની પ્રાપ્તિને અર્થે ઉમુક્તા દેખાવે છે.

પણ ઉપરનો નિયમ અપવાદ-રહિત છે એમ નથી. અભિલાષિત વસ્તુ એ—

ક્ષણે ક્ષણે વજ્રવતામુપૈતિ તદેના રૂપં રમણીયતાયાઃ ।

૧. અણુવર્તી આનન્દ થાય છે કે ઉપરનો વિચાર મળ્યાત એવિરતનના 'ફેડેટર' મા એક કથાને દર્શાવેલા વિચારની ચતિમુક્તિ છે એમ અને (મહાં માલમ પદ્યુ કે. જેમને આ વિષય (Lectures on Psychology) ઉપર અધિક રૂંટ અભ્યાસન આપતો હામ્મ દેડા તેમને (બની રહે તો) એ પ્રકારના ૪૧૨, ૪૧૩, અને ૬૨૬ એ અણુ પર વચનની કુ લખામણુ કરે છુ અને એ પદોનો સાર જગ અને અલપનો અવકાશ ન હોવાથી માત્ર અલપ ભાગ્ય નીચે ઉતરે છુ —

એ બ્યાખ્યાનુમાર દાણે સુણે નવતા પામે એવી, મથાર્ય રીને રમણીય
રોપ, અને ઉપબોક્તા ખરેખરે ગમિક, ગુણુઆદી તથા સતુષ્ટ હોય તે
પ્રીતિમાં ન્યૂનતાને જાહેરે કાઢે કરીને અધિકતા થઈને પરિણામે તે
‘એક-સાર’ બને છે.

માંમારિક મુખમાં મનુષ્ય જાતિના મોટા વર્ગની અને કાવ્ય, કથા,
ઇતિહાસ આદિ સાહિત્યના અથોમાં વાચક વર્ગની વૃત્તિ સમાન રહે છે.
“જન્મ, જરા, વિપત્તિ, અરણ્ય” આદિમાંનું પ્રત્યેક ચમત્કારિક તથા બોધ-
કારક છતાં પ્રતિદિવસ દૃષ્ટિગોચરમાં રહેવાથી સાધારણુ જેવું બામે છે,
અને જે અથોમાં એવા—આપણી સામાન્ય યિચિત દર્શાવના—વિપયોજ
વર્ણવેલા હોય છે તેમના કરતાં જેમનું વસ્તુ (Plot) કાષ્ઠક ચિત્તાકર્ષક,
અશુભપૂર્વ, અદ્ભુત, આશ્ચર્યક વૃત્તાન્તોથી ભરેલું હોય છે એવા અથો ઉપર
આપણને અધિક રુચિ તથા પ્રીતિ થાય છે ઇચ્છે મહાકવિ વર્ડ્સ્વર્થ
પણ કહે છે કે “આપણા સર્વેના મનમાં કેટલીક અવાચક ઉત્કંઠાઓ—
ગ્રામ વાસનાઓ—રહેલી છે જે લૌકિક વૃત્તાન્તોથી સતુષ્ટ ન થતાં અ-
લૌકિકની વાગ્ધના રાખે છે અને તેજ આહારની જોને આવશ્યકતા છે.
આના સંપાદનને અર્થે એક કૃષાણુ દેવ આ પૃથ્વીની તથા મનુષ્યોનાં
અંતઃકરણનો અધિકારતા યદ્ય રહેલો છે. તે અદૃષ્ટ રહીને, આવાં

A farther advantage of our inclination for Novelty, as at pre-
sent circumstantiated, is, that it annihilates all the boasted distinc-
tions among mankind. Look not up with envy to those above thee.
Sounding titles, strictly lordships, fine gardens, gilded chariots, rich
equipages, what are they? They dazzle every one but the possessor
to him that is accustomed to them they are cheap and regardless
things—they supply him not with brighter images, or more sublime
satisfactions than the plain man may have, whose small estate will
just enable him to support the charge of a simple unencumbered life.
He enters heedless into his rooms of state, as you or I do under our
own poor shingle. The noble paintings and costly furniture are lost
on him; he sees them not, as *you can see others, when by*
custom, a fabric infinitely more grand and far richer than of the
Universe, stands unobscured by the i *habitations, and the* *celestiating*
Lamps of Heaven are lighted up in ear *for as* *not* *the* *most*
tale of them? Thrill in indulgent Nature, which not only place
her children originally upon a level, but still by the strength of this
principle, in a great measure preserves it, in spite of all the care of
a man to introduce artificial distinctions.

અનિન્દ્ય આનંદ આપતાં, સુખદ અસર કરતાં પુસ્તક રચવાની, જેઓને ચિન્તા નથી, જેઓ લખવા કે વિચારવા નથી કે આપણે શું કરીએ છીએ, તેઓને પ્રેરણા કરે છે. આ અદ્ભુત કથાદિકનાં પુસ્તકો દિવસવન પ્રકાશ પ્રાપ્તિ થયાં સુધી જગતમાં મનુષ્યનું અસ્તિત્વ છે ત્યાં સુધી તેની પ્રચલન—અંતર્લિપિ—તૃપ્તિઓ સમાવવા સારૂ કોઈ પણ રૂપે અવરજ રહેવાનાંજ એ નિશ્ચય છે.”

આ મહા કવિના સંકારણ મત ઉપરથી તથા આપણા સ્વાતુભવથી રહેલ સમજને કે સાહિત્યની આ અદ્ભુત કથા (Romance) રૂપી સામાન્ય અભ્યાસની યોડી ધણી આવશ્યકતા છે ખરી. આ પ્રકારના સાધારણ અંધમાધી પણ—ઉપર કહેલી સ્વાભાવિક હૃદય-નૃપ્ત્યાની શાન્તિ રૂપી લાભ કોરે મૂકવા છતાં—કંઈક સાર (moral), જ્ઞાન અને જોધ મળી શકે છે તો પછી બાણબદ્ધ જેવાં પ્રથમ વર્ગીય પ્રાસાદિક કવિએ રચેલા આ, સ્વભૂતિમાં સંયોજન પુસ્તકમાંથી તે પ્રાપ્ત થાય એમાં શું આશ્ચર્ય? અંધની જોધક તથા રંગક શક્તિ વિશેષે કરીને વસ્તુ-અંકનના ઉપર, અને રસ-પ્રકાશક, ગ્રાંથ પણ ચરલ, અલંકાર-લુક્ત શબ્દ-વૃત્તિ (style) ઉપર આધાર રાખે છે. આ અંધની વસ્તુ-અંકનના કેવી ચમત્કારિક છે, અને તેનું રચના-પ્રદર્શન (denouncement) પ્રથમથી અમવા ધીમે ધીમે ન થતાં અંતે થવાથી અથથી છતિ સુધી વાંચનારનું, આગળનો વૃત્તાન્ત જાણવાનું કુતૂહલ કેનું જાગૃત રહે છે એ વર્ણવવા કરતાં કથાનો માત્ર સાર જાણવાથી પણ વધારે સમજાશે. એ સાર વાંચતા પેહેલાં એક અમરવતી સુમના વાંચનારને એ કરવાની છે કે એમાં મૂળ કથાના માત્ર કુંડા કુંડાજ કાઢીને મૂકેલા છે. હવે એ કુંડાજની નિરસ ન લાગતાં કાંઈક સરસ છે એમ તેની ધારણામાં આવે તો પછી મૂળ કથા—જેમાં આમાંના ધણું કરીને પ્રત્યેક વ્યક્ત્યને પુષ્ટિ કરવાને એક એક પૃષ્ઠ તો શું પણ કોઈ કોઈ સ્થલે સાત સાત આઠ આઠ પૃષ્ઠ નવા નવા વિચારોથી ભરેલાં જોવામાં આવશે—તેનો રસ કેટલો દૂરો એ કલ્પનું કલ્પન લાગશે નહિ.^૧

એ લઘુ સારની અંદર આખી કથાનો સમાવેશ કરવા જતાં કોઈ કોઈ સ્થલે વધારે લખાણ થઈ ગયું છે તથા કોઈ કોઈ સ્થલે છેકળ દુઝાવનું પડ્યું છે, અને પ્રજાણુની એ ન્યૂનાધિકતાથી એમાં કથાનું મહાર્થ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી તોપણ એ ઉપરથી, વાંચનારને કવિના અસાધારણ

સંવિધાન-આતુર્ય વિશે થોડો ઘણો વિચાર રહેજ આવશે. હોમર જેવા કવિના ‘ઈલિયડ’ ને માટે હોરેસે કરેલી દીકા બે બાણ્યમંદ્રને આ મથના સંબંધમાં લાગુ પાડિયે તો એમ કહી શકાય કે એ પણ પ્રથમ-દીજ “વસ્તુના મધ્યભાગમાં અપધાવે છે (reveals in medias res);” અર્થાત્ મથને આરંભે કથાનો આરંભ કરતો નથી પણ તેના મધ્ય ભાગમાંથીજ શરૂ કરેછે અને જેમ જેમ આગળ વળે છે તેમ તેમ તેની અગાઉના વૃત્તાન્તથી વાંચનારને માહિત કરે છે. આ મુક્તિથી કરીને એ લક્ષ્ય-કાર્યનું ઐક્ય (Unity of Action)^૧ જાળવી રાખે છે; અર્થાત્ આખી વાર્તા સંબંધ રહિત જુદા જુદા વિભાગોની બનેલી છે એમ નહિ જણાવા દેતાં સંબંધ વિભાગોની બનેલી એક અખંડ કથા છે એમ દર્શાવી રસમા વૃદ્ધિ કરી શકે છે. ઘણું એમ માને છે કે અંત-સામરના તીર આગળ પ્રવેશ કરી, થોડી વાર દૃષ્ટિગોચરમા તરતાં રહ્યા પછી, વિસ્મરણ થઇ વ્તય એટલા દીર્ઘ કાળ સુધી પ્રથમ પાત્ર (શદ્રક) અન્તરાલે નિમગ્ન રહે છે, અને તેના વિનેત્ર કુતુહલ ધીમે ધીમે નિર્ણય સમી ગયા પછી (તે પાત્ર) પાછું સામે તીરે એકાએક બહાર આવે છે એ, કથા-રચનાનો નિરસતા ઉપનન્ન કરતો એક દોષ છે. પણ આ મત પ્રતિપાદન કરનારાએ એટલું તો કયુલ કરે છે કે એ મુક્તિથીજ, ઉપર કહેવા “કાર્યના ઐક્ય” નું સંરક્ષણ થાય છે.

વળી આ અદ્ભુત વૃત્તાન્ત એવો તો સુધરિત છે કે જે કે.ક પ્રવીણ નોઠકેર્તી મૂળ વસ્તુને આધારે, મૂળનાંજ આપણુ રાખીને નોઠક રચવાતુ ધારે તો, મને પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, તે નવીન, અમરકારિક, અને ચિત્તા-કર્ષક બની, વાચનાર અને જોનારનાં મન અને અધુને આસ્વાદિત

૧ લલિય ક વૈ-જે ક રૂ માથજા રેય (જુલ નાથનો) જે કથા વર્ણવવાની રીત, તે એરેસ્ટોટલના મત પ્રમાણુ જિ જનન “પ્રોપ્રાઈમ લેન્ટ” ઉપર હેરા કરતા એડિસન લખે છે -

“The first thing to be considered in an epopoea is the Fable, which is perfect or imperfect, according as the action which it relates is more or less so. This action should have three qualifications in it. First, it should be but one action. Secondly, it should be an entire action; and finally, it should be a great action.”

The Spectator, Letter NO 267.

આ ઉપરથી જણાશે કે ઉપર કહેવા કર્વના મંભ મુજુ એ છે કે ને એક દોનુ એટલે, અર્થાત્ કવ્યમા કે કેય મ જુલ જુલ કેયો થા જુલ જુલ વૃત્તાન્તો મરડી મુગડીને જેમ તેમ ઠોઠાવાને બદલે સુધરિત કરીને એ એવી રીતે મૂળમા આવે કે અપથી હંતે મુખી તેઓ નાથક અને નાથિકના વૃત્તાન્તનેજ પ્રુટિ આપી વચનારક હા તેમના એકય ઉપ દોઢવેતો તેની અવલ અમરકારિક થય વિના રહે નહિ

કરી, અગ્ર મશ્વ કર્પા વિના ગ્રહેને નહિ પણ આ અનુપમ વસ્તુ સ-
કલનાનું મન જાણુબદ્ધની કલ્પનાનેજ આપતા આપણે હાં પીઠર્ષનની
'દાદમ્બરી'ની આદૃશિની પ્રત્નારના વાગ્વી જરા સત્રાચાધ્યે છિયે એ
પ્રત્નારના આ એમ દર્શાવેનું છે - નોમદેર નામના કવિયે સમ્પૂર્ણ પદમા
રચેલા 'કથા મગ્નિ સાગર' નામના અથગા નરવાદનાદત્ત નામે ગળતે
તેના મનના ગોરી એક સાતી છે તેનું અને 'દાદમ્બરી'નું વસ્તુ એકજ છે
પણ માબુદ્ધ (આગમ વાણાને નમ) ઈ સ ના માતમ્ય સંદ્રામાં થઇ
ગયો અને આ મારેજ નામના મેદમા થઇ ગયો એટલે એ કથા
કવચથી મળે 'દાદમ્બરી' ગી હોય એ તો અનભવિતજ છે પણ
સામરેજ પાતના મદગા ૩૪ જે કે તે શુભાદ્ય કવિયે ગેશાગ્ની બાપમા
એની બુદ્ધિયાના નગનુ મગ્નિ બાપાન્તર છે ૨ દવે આ બુદ્ધિકથા
બનત મહત્તમા મન ગાગે પેટલા ક પીજ મેદમા આયતી છે,
નેનર નાટ્યમા નત પ્રમાણે આગે હજી સંદ્રામાં લખાવતી છે, અને
પીઠર્ષન નાટ્ય એમ નપે છે કે જાણુ અને શુભાદ્ય થણુ કરીને મમ
કશીન બનિ હતા ૧ મમે તેમ દોગ પણ એટલુ તો મિદ છે કે બાણુને
બુદ્ધિકથા વિને ખનન હતી ૨ એટલે તે જાણુની પૂરે વા જાણુના સમય-
મા લખાયતી હોતી જોઇયે આ બુદ્ધિકથા પણ (હાં પીઠર્ષનના
ગેશા પ્રમાણે) શુભાદ્યની કલ્પનાવી રચેતી નથી એણે તો પાળના
નેટો પોશામા આયતી વાનાઓને બેગી કરીને માત્ર ગોઠવેલીજ છે
ગાગે જે 'કથામગ્નિસાગર'મા આપેલી નાનાં જોઇને પણ આપણે એમ
ન વાગિયે કે જાણુબદ્ધે એ બુદ્ધિકથા ઉપરથી આ અથ નપે છે તો એમ
માર્ગ નામય કે જે વાર્તાઓ શુભાદ્યે ગોઠવીને પ્રકટ કરી તેજ વાર્તાઓ
જાણુબદ્ધને પણ વિદિત હોને અને તેગાથી એક અગાદારિક વાર્તા બહ,
ધ્યારચિ તેને ફેરવી, તે હજર આ બંધી કમાગત ગણી દશે

ઉપર મેં હાં ૧૨૧ નો કથામગ્નિસાગર મધો ઉપર પીઠર્ષન સાથે આપેલો છે કે

૧ શુભાદ્યની બુદ્ધિ આ તો હાં ન પૂરી મલિત થઈ નથી એટલે તમાથી ફે.મદવે ઉતરે
હોયો છે એ માત્ર તે જ લખવા ઉપરથીજ માણ્યું છે

૨ બુદ્ધિ ૧ ૨૨, ૩ ૨, ૪ ૩૫ ૩ ૬, ૪ ૨ નરવાદના રામનુ નામ પણ
આ પદ્યમા આપ છે ૫ ૧૦૨ ૮ ૨-૪, ૫ ૧૧૩ હાં ૬ ૧૧૩ જુઓ
ઓ, એમિતે આર ને નીચેના દેવક -

સમુદોપિતક-દર્પાં કૃતગીરીપ્રતાપના ।

હરલીલેવ નો કસ્ય વિસ્મયાય બૃહત્કથા ॥

૩ જુઓ શુભાદ્યની આદૃશિનો મોતવના ૫ ૮૪-૮૫

તેમાં અને અપણા કથમાં જાણેનાં તથા રચનાના નામ કેવલ જુદા છે વિવિધાને બાદે કોઇ ચતુર્થી, છતાંને બહારે સુખનર, અકાલ કન્યાને બદલે મુકનાલતી નામની નિ રચના, વૈશમ્પાયન (શુક)ને બહારે શાસનજી, (એ પણ સુખનરની પાસે તેના પત પવિત્ર એક મનોક જોને છે) વિખાટવીના ચાતુર્યથી વૃદ્ધને બહારે દિપાવળ પાસેનું એક કેલ્પિતી તર, સ્પર્શતને બહારે મરોગિપુત્રિ, અને ભાગ્ય વિને બહારે દો ભરત, ઉલ્લસિનીને બહારે રતનાકર પ્ર, નરપાત્ર અને વિ રાસાતોને બહારે ભયોત્તિમળ અને રુદ્રાવતી, અતીકોડને બહારે રેલમ મળ (કે મ ન્યક), મુકનાસ અને વૈશમ્પાયનને બહારે મનાકર અને વિપકર, હંડાપ અરવને બહારે અ.શુકવજ (પણ એ કોઈ શાપ પામેલા મુનિપ્રમારને અવતર નથી), મેમરે ઉપરના હસ, મેમરી અને તેમની પ્રતી મહારવનને બહારે હિમાચ પાસેની રચના નરના પદ્મકુટ, કેમકળા અને મનાગપ મળા, રવેતગુને બહારે હિપિતિમાન અને (બદેમધી ઉત્પત્ત થયના)વતેનો પ્રેમ રશિમખન મુકનીને બહારે, કપિચ્ચ જેના તમે એક મિત્ર છે પણ તેનું નામ આપ્યું નથી, રશિમખાન મળ પામે છે ત્યારે જેના પાસે મારીરને કોઈ પ્રમ આગારમાં ભઈ ભાગે પડ્યું તે (બહુજે આપ્યું છે તેમાં) કોઈ કારણ વિચાર () કપિચ્ચ જેના મિત્ર છે તે પણ ઉકી ક્ય છે, ચિવગ્યને બહારે મિત્ર ભરમ—વિ પનાનો રાજ, મહિ રા જેનું કોઈ છે નહિ, કોટમળીને બહારે મહા દિગ, આર્માં કે મખમ વિરધા દેશ જેના મળાની હરથ, રસીપતે (અ પણ મા કનકુન છે), અમખ અને મહારિકાને મોતિ ધાગે, આમખ મા રૂવની કા કુકે, પાડો આપ્યું છું એવું થયત આપી કોન્યને પતાની ખખ મળ ક્ય છે પણ ત્યા વિનાનું પદ મળવથી દેરા તરફ ક્યયા, કપુકને બહારે રાજમ, પદેખા કોઈ પણ ઉભ નહિ, આદર મુકી બને મયના મુખ નત ધારા ખગા સમ ન ઉપરનું અતીકી ઉપર મિત્ર મિત્ર છે, અને ઉપના કથમાં પડ્યું કયા કયા બહુજે મુકારે ઉપના રજા તમા તપ હવ પછીના ભાગને બહારીને પાડે છે તેના પતારક કોઈને તેમાં રહે તે ઉપર પ્રકિ રેટુ જન રજાનું અવરજનને કન અને ઉકટ રચના આપે રફ, મુ છે એ મળી જત પા મળા ન મનાર પતના મેજ કોલ મમજ રામી મહારિ, રામખના મળા પછી ફિર મુક પવત અને વિભાભાતને કન રેલે ત્યારે તેમને રાપ રેલે કનુ ભિષ્ જાતિમાં અવતરે () પછી સિર વિદ્યમ (કોનો વિભા) રામી મળ મળે છે ત પૂર્વ ભમના નાને ભિષે શુક મળ અવતરે છે (શુક વાચન ર' નગ વિભાગી જુઓ કે બાગનો મળા કેવે મળન પાગા ઉપર, કેવે મળારજ અને કેવે મળ કારિક છે) એ રામજી શુક વિભાકના પાના પડે છે તે પડ્યું રામજી વિચાર, રામખા નમરમાં જાને કિા મ પિતને ભોઈ શિવની અ રાકના કહે છે તે અને અમખા મે છે ન મખન નામ જે ભિષ્ મળા આપી છે તે રહારી મહારિકા છે અને તને જે રને મળે માર અવત થશે મારે ત્ય ભ, રામ શિવજી મેરમખને પડ્યું રમ આપે છે કે તાલે રશિમખ ન મુખનર, બદેને અવતરે છે મારે ત્યા કહીશ તે તને ન જાણે પછી મેરે જલુ મને છે મુખનર મને રમ મળને નુન છે કહીશ આક રામથી મેરુ મુર્વ કારીક પે છે તેમાં એ મળા કહે છે (), મુકને પમ મરો-શરીરમાંથી તમળ નેશ મત થાય છે ()

આવા આમ બહુ જેવા જવાનને નીન રીને ગોદરી, પ્રસપર સ- બધાનું કરી અતિ રમિક બતાવ્યો એ શુ જેવી તેવી કન્યા અને જેરી તેરી વિચારબાનુ કાર કહેવાય ર આખુબટની શુદ્ધિ પ્રમારે તા આ જના ન્ત રૂપી નિર્માસ અગિયજનમાંથી ઉપર તરી આનના જાગિત જેવા નિ રાગ અગિય નુ કરી, પૂરીશકની કમોગીએ બનરે જેવા તેમને બદલે બીજા. ૨૨૨૭ તમ્બા બ રવર્ષકે નવાં મુખી માસ રશિનદિ આપી, ત્યારથી

માંગી નાખી” પ્રાણ મુકી, તેને પ્રજ્વલ અને તેજસ્વી કાંઈક એ પૂર્વ શરીરના રૂપમાં આપણી દૃષ્ટિ આગળ ઉપસ્થિત કર્યું છે. આટલું મૃત શરીરને પુનઃજીવિત કરનારના જેવુંજ આન આપણા કવિને એક રીતે ઘટે છે એમ દર્શાવે તેા આવે.

આ કથાના પાત્રનર્મની વ્યવસ્થા જોઈશું. તેા તેમાં પણ કવિની અદ્ભુત શક્તિના ચિન્હ જણાયા વિના રહેશે નહિ. એ તેા સત્ય છે કે શુકના મુખમાં આખી કથા મુખ્યાથી તથા પ્રસંગોપાત આવતા મગન મગન, આકાશ વાણી, મૃત મજાન આદિ, દિવ્ય વર્ણને ઉચિત, દલિયુગમાં અમલવિન બનાવેથી કથાની અકૃત્રિમતા (reality)નું ગાન. એાણું ધવથી તેનો અમરદાર જરા ઘટેછે, પણ જેમ જેમ વાંચનાર આગળ જાયછે તેમ તેમ નવીન જ્ઞાનનોથી પૂર્વ સ્મરણનું આનંદન થઈને તે ક્ષીણ થતું જાયછે, અને પોતાના જેવાંજ પાત્રો સમક્ષ આવવાથી તેમના સુખદુઃખમાં ગરક થઈ જઈને તેમની અનુકંખામાં એ શુકના અસ્તિત્વને દેવલ વિરમરી જાયછે.

અથતું નામ “કાદરબરી” રાખ્યું છે તે નાયિકા ઉપરથીજ છે એમ કહેવાની અગત્ય નથી. નાપક અંદાજીક છે. ઉપનાપક વૈશમ્પાયન અને ઉપનાયિકા મહાકવેતા છે બીજા મુખ્ય પાત્રોમાં તાગપીડ, શુકનાસ, વિનામવતી, મનોરમા, પ્રત્યેખા આદિ છે. વાચનારને પ્રથમ કૈાતુક તેા એજ સાગરે કે લગભગ ૨૧૫ પૃષ્ઠ સુધી તેા નાયિકાનું નામ પણ નથી આવતું. તેા એનો જ્ઞાનન્ત જાણવાની વાતજ શી! આર્તું પીટર્સન સાહેબ દોષપણે નિરૂપણ કરેછે. પરંતુ મને તેા લાગેછે કે વસ્તુ સંકલના અનુદિત રહે એ ઉપરાંત કવિને વિચાર આની વ્યવસ્થા કરવામાં એવો દસે કે પ્રથમથી નાયિકાનો પ્રવેશ દગવીને એને થોડી વાર તદરથ વા શૂન્ય જેવી દર્શાવવી તે કરતાં થોડા અવસરે પ્રવેશ કરાવી અમાસિ પર્યંત પ્રત્યક્ષ રાખવી એ ઠીક.

૧૪ મુનિ ઉપર એનો પ્રવેશ થતા પહેલાં પણ મલકતીએ એની સરમ રચના કરી છે કે એજ મધમ બાપજી (જુએ ૪ ૨૩૮ લી ૧૭ નિ) એની મહાકવેતા, અનુકંખા, મુ-

૧ અમ કહેવા છતાં જણાવત જોઈએ કે એવી રચના આ અતિની કથામાં પણ અપરચતી છે -

“In the higher form of romantic narrative... critics indeed have declared that supernatural machinery is indispensable.”

“Prose Romance has immemorably asserted, no less than the Epic or the Drama, its heritage in the Realm of the Marvellous.”

રી જતા, સમી ઉપરનો પ્રીતિ અને વાક્યક્રુતા વિશે સર્વવિધ ઉત્પન્ન કરતી એના પદાત્મક
કરવાને આપણને તત્પર કરી મૂકે છે “અકાપીકને જેઈ એ વિદેવન મ મ ઉ ત્યારથીજ પ્રેમ
અને કુખનીભાવનો હબળ, આરામ અને વિશામ, જનમથી સવર્ણિત વિદ્ય ભક્તિ અને
અભિનવ મણુપલ, રસ, જનાપવાદની ભીતિ અને અવેશની દરિત—વિગેરે પરસ્પર વિરુદ્ધ
ચિત્તવિરોધી ભેદાઈ જતા એને સુખ આત કસજની મુદર છબી વાચનાત્મક દેવદમ,
મધાર્થ પદને એટલુ તે તેને કોહિત કરી નજીકે કે “કાદમ્યરીના ઇશ્વર” ખન મળે
તે જીવુ મહે નથી જાણે છે” મહાનુભવ મરણ પછીક એક અસાધારણ દિર્ઘ તથા કહેવણુ
અને સતીત્વ પણ (સામાન્ય) કો કષ્ટાવના કમ્પ્રોમિસ છે

રમિત આકૃતિના, સકલ કામના કુશલ અકાપીકને દિનીત, પીર, ધીર, મનુર તથા
મનુરજા ન.વક દર્શાવે છે પિતાના મિત્ર નેશ્વરનાથને શૈલમાન જોતા એને જે આગ્રહ
પીકા થઈ, અને તેણે મુલ્ય સાલગતાજ એક દેવદ કોટી તથા એકના ઉપરથીજ આપણે
એના કોષન, પ્રીતિના શરો ખર્ચાઈ રહેલા, અત કરણુક અનુમાન કરી શકીએ છીએ

ઉપનાયકે પૂર્વ જન્મે પ્રાપ્ત થતા તે ભતિમાંથી પેતાના અવિનયને કીધે મરેઈ કોઈ
જા મનુર જાતિમ, પરંપરા અને ત્યાથી પણ તેજ કારણને કીધે શુકભતિમા અશિમતિ પાકે
અમ દર્શાવતી કવિષે અમલિનજોઈ, પુરાચરને, વરાન્ય” એ રૂપી તત્ત્વેય (ગાઠાઈ)
સિદ્ધ કરી આપ્યે છે અને પુરાવરમા અખત પતાજ અસંદેહ કુ ખમા પડેલી, તોજ તપશ્ચર્યા
વડે સુકમાર શરીરને કીધું કરતો, પતિના પ્રાં સમાજમની આશામિજ જેમ તેમ છવિત થા
શણ કરો રહેલી, પતિજના, પરીપકારો, સુશીલ સ્વભાવની, અતિ શ્રીર નહીની મહારેવતાની
દીન પણ મનોહર મતિદ્રુતિ તેા એણે એની મતિદ્રુતતા તથા રસજાતાથી મિત્રી છે જે તેણે મતિ
ખિન્ન અભિમાથી જ્યા પણ ખસડું નથી એના કૈશવે મુખતો ત્યાજ, બાધવન્યામ, અ
બ યા જનની સહજ ભીતિનો પરિવાર, કલ્યાયે મહુકુ, જનપાસના કુ ખનુ અમીકરણ, મહો
કરોણ સહજ, અને કીકે કાસ સુધી આશા-તત્ત્વના બધારણથી એની અવરમાત્ર પણ
કિશરતા જોધને, અતે મિત્ર-મિત્ર કાવધી આકારિત-પતિ-સમાજમની પ્રાપ્ત થકી અનુમોદન
સહિત કેઈ પણ હર્ષ વ, અથા વિતા રહેશે નહિ

ખીજા પારોમા પ્રાં વતસન, પત્નીવતસન, પર પીકા અણુનાર, મળ રજન કરનાર, રાજ
તરારીક,—રાજ મહાકૃતિ ક્રમજનાર, ચિત્ત અવરસે થતિત બિધ દેવાર, કહીને મધાન
શુકનાસ—પ્રકાશ થઈ, પ્રાંને મારે તપવતી, તેના અમમલતી સકાથી બહોતી, આપણ
વિનાસવતી—પૂર્વ જન્મના રસદીથી અકાપીકને અનુવન્ન રહેતો, તથા તેના કિતાઈ સર્વે
મધન કરતી પતિભા—એ આદિ સર્વેને પાકુ સંછા જેવાજ અસરકારક ચિત્તેના છે

વસ્તુ-સકલના અને પાત્ર ભેદ પછી બાપા ઉપર જોતા, તે વિષયમાં
તે બાણુની તુલના કરી શકે એવો કોઈ સંસ્કૃત કવિ ‘ન મૂતો ન મવિવ્યાતે.’
સંસ્કૃત જેવી “વિવક્ષણુ માધુર્યે યુક્ત પ્રેક્ષ વર્ણ વાળી, શબ્દના આખુટ
ભંડાર વાળી, વિચિત્ર વાક્ય રચના વાળી, અમલકાગિક પ્રકારના તથા
દીર્ઘત્વ સળધી નિર્મલ વિનાના સમાસથી ભરેલી બાપા હદ વિના પચેનો
• સર્વે કાંઈ ગદ્યમા દર્શાવવાને પરિપૂર્ણ રીતે અનુકુળ છે” અને એવા
અદાતક કાવ્ય રચવાની શક્તિ બાણુબદ્ધ, સુમધુ, તથા દડી એ ત્રણનીજ
પ્રમિદ થયેલી છે—તેમા વિશેષે કરીને બાણુસદની—એવુ ખીજા રસિક

૧ ભાતજ કમા મળીન કુલકાસેક વડે વધ કમતા પત લખતા તમે વધારે હનુ અને
મનની ખીજ રજિમોકુ ચિત્તણુન થતા તેમનાજ કલનાશક્તિ અધિક મધન થતી—તેણે

કવિયોનું પણ સિદ્ધાન્ત છે ધનંદન નામનો કવિ 'વિદ્યન-મુખ-મહા' નામના પોતાના મથકા કહે છે :-

તદિતરંગાર્ણવદા રસભાવકો જગન્મનો હરતિ ।

તત્ક નરુણી નહિ નહિ વાણી વાણસ્ય મધુરશીલ્પસ્ય ॥

(અર્થ) મને અને તેને જે કે જે અર્થ : મુજને મધુરનું વર્ણનું, અને પદનું જે કે જે અને જાણે ના કેવામાં કયાજેવું મથકા જે '૧-મધુર મધ્ય સ્થાનના મને પોતાની કહે છે કે તરંગા નહિ નહિ, એ તે મધુરશીલ્પ મધુર બાણી કવિની વાણી ।

અર્થદેવ કવિ તે ગણી જાણુને કવિના કથી કામિનીના હૃદયમાં વસે ॥૨ થથાણુ—નદન—નુ નામ આપે છે ॥

યસ્માથોરાશ્ચકુરનિકરઃ કર્ણપૂરો મયૂરઃ ।

ભાસો હાસઃ કવિકુલગુરુઃ કાલિદાસો વિદ્યાસઃ ॥

હર્ષો હર્ષો હૃદયવસતિઃ પંચવાણસ્તુ વાણઃ ।

કેર્પા નૈવા કથય કવિતાકામિનો કૌતુકાય ॥

અને ગોવર્ધન કવિ એને વાણીનો, ચરચતીનો, સાક્ષાત્ અવતાર-ન ગણે છે :-

જાતા શિલાંકિની પ્રાક્ યથા શિલાંકી તથાદ્વગચ્છામિ ।

પ્રાગભ્યમધિકમાર્તુ વાણી વાણો વમ્ભૂવેતિ ॥ ૨

શબ્દ પદ્ધતિ જેવું વિદ્યાત્ આપણા દેશનાં સ્થિતિ દર્શન (Aspects of Nature) હતા એમ સિદ્ધ થયે છે, અને કહે છે કે :-

'If, then, we look at the ancient literature of India, even during its best period, we shall find the most remarkable evidence of the uncontrolled ascendancy of the imagination. In the first place, we have the striking fact that scarcely any attention has been paid to prose composition, all the best writers having devoted themselves to poetry, as being most congenial to the national habits of thought. The consequence is, that while prose writing is utterly despised, the art of poetry has been cultivated to such an extent, that the Sanskrit can boast of metrics more numerous and more complicated than have ever been possessed by any of the European languages.'

Buckle's *His. of Civilisation in England*, Vol. 1., P. 131-2

૧ ૧૪-અર્થ (કવિતા) ; અ, ક, ઉ આદિ (૧-૧૫) ૧૬-૨૪, અર્થ ૫૧-૬૫, ૭૦-૮૫-મંત્રિ સુત્ર આદિ ભાષ-મંત્રિશાસ્ત્ર, સંજ્ઞા, અભિપ્રાય, નિમિત્ત, ૨૬-૩૬ મંત્રિશાસ્ત્ર (૧-૧૫) ૩૭-૪૫ મંત્રિશાસ્ત્ર (૧-૧૫) ૪૬-૫૫ મંત્રિશાસ્ત્ર (૧-૧૫)

એકાક્ષરી ટ્રાસની સાદ્યથથી પંદર પંદર—સોળ સોળ—અર્થ કરી બતાવ્યા છે । પછી બાણનામાં તે એવો એક પણ સ્વેપ નથી એ જોઈને જરા સંતોષ થાય છે. એટલું તો છે કે બાણ અને સુખધુના ઉપર કહેલા એ અથોમા સંરક્ષ સ્વેપ અને વિચાર કેટલાક આધારબુ છે (જે આ ભાષા-નતરમ. દર્શાવેલા છે), પણ કાણે દેનામાંથી તે લીધેલા એ કહેવું એટલું નથી. હોલ સાહેબના મત પ્રમાણે સુખધુ બાણની પેટલાં યર્થ ગયો એમ ગણીએ તથા બાણે થીલ્યેઅગિતના આરંભમાં મૂકેલો એક સ્લોક^૧ આજ 'વાસવદત્તા' વિશે છે એમ માનીએ—જે કે પ્રો. ભાપડારકરનો અને પ્રો. પીટર્સનનો અભિપ્રાય નથી વિરુદ્ધ છે^૨—તો એમ કહેવાય કે બાણે સુખધુના અથમાંથી એટલાં સુખધુ વીણી લઈ પોતાની માત્રામાં નાંખેલાં છે.

“આ પ્રમાણે આપણે જોયું કે પ્રસ્તુત અંથ અતેક શુભથી કરીને રમણીય બનેલો છે. જે કાંઈને હિંદુ લોકની કલ્પનારાધિત, સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દાર્થ રૂપ અક્ષય બંડાર, સ્લોગાદિ વિચિત્ર અમત્કાર ઉત્પન્ન કરવાની તેની અપ્રતિમ શક્તિ, તેના કવિત્વનું અત્યંત ઉન્નત સ્વરૂપ, એ સર્વે એકમ જોવાનું” મન હોય તેની ઇચ્છા આ સાંપ્રત અંથ પૂર્ણ કરશે. તથા પ્રાચીન કાળના રીતિ રિવાજ વિગેરે પણ આમાં લક્ષે પડે છે; અને સુસંગ્રહાન આદિ પરદેશીઓએ દુર્દશામાં આપણા પેટલાં આ સુખધુ-ભૂમિનો જે અપર વિભવ દૂર દેશાવરમાં ગાંઠ રહો હતો તેની કંઈક કલ્પના આ અંથ ઉપરથી જોઈવી મનમાં આવશે તેટલી કદાચિત્ ખીજા કાંઈપણ અંથ ઉપરથી આવનાર નથી.”^૩

‘કા.કમ્બરી’માં પ્રધાન રસ શૃંગાર છે, જેને ઉચિત માર્દવ તથા લલિત સુખ પદ-રચના કરવામાં કવિએ કક્ષી મણી રાખી નથી. ખીજા રસ—કરુણ, હાસ્ય, અદ્ભુત વિં પછી કવચિત્ કાચિત્ પ્રસંગો-પાત્ત જોવામાં આવે છે. અગ્રણ્ય દ્વરમાં વિશેષે કરીને સ્વભાવોક્તિ, સંદોહકિત, ઉપમ., ઉત્પ્રેક્ષા, પ્રતિવચ્છેદ, અપહ્રુતિ, વિરોધ અને સ્વેપ આદિના અમત્કારિક દૃષ્ટાન્ત રચે રચે આકર્ષણ કરે છે. પણ અંથ-રચનાની એક અપૂર્વ વિચિત્રતા તો એ છે કે આખી કથા એક કવિનું દૃત્ય ન

૧. કવૈનામગલ્લપો નૂને વાસવદત્તયા ।

શક્ત્યેવ પાણ્ડુજાણાં મતયા કર્ણગોચરમ્ ॥

૨. જુઓ કાં ની સુખધુની આરુઢિની પ્રસ્તાવના ૪ ૭૨ અને તે તમે આપણે દપ ૩ ‘સાંસ્કૃત કવિ’—(બાણ) ૪ ૧૨.

હોતાં બેનું છે, તથાપિ તેમાં સાધારણ વાંચનારને કંઈ બેદ જણાય એમ
 નથી ! અર્ધ બાગ લખી રસ-સંચાનમાં પ્રવેશ કરતાંજ બાણબદ્ધ દેવયોગે
 મૃત્યુની પાશમાં સપડાઈ ગયાથી શેષ તેના પુત્રે સંપૂર્ણ કાંધુ છે, આથી
 શોક અને દર્પ બને જ્ઞાતિમાં મન વિભક્ત થાય છે. શોક એટલા માટેજ
 કે “જેણે આ અપ્રતિમ કૃતિનો નકશો પૂર્વથી મનમાં આણેલો તેનાજ
 હાથથી તે કૃતિ છેવટ સુધી ઉતરી નહિ.” એ એમ થયું હત તો અંચતું
 પ્રમાણ કેટલું વધી ગયું હત તથાનેના ઉતાર ભાગમાં રસ કેવો ઉઠીત
 થઈને પ્રસર્યો હત એ આપણાથી આજ કળી શકાતું નથી. કવિના
 આશય મૃત્યુથી જે હાનિ થઈ છે તેનો જાણો તો ખીન્ન કશાથી વળે એમ
 નથી. દર્પ એટલા માટે કે અર્ધ સુધી અણખલી એક શુંદર હામારત તેવી
 ને તેવીજ અપૂર્ણ ન રહેતાં, તેના પૂર્વ શીલપકારના પુત્રનેજ હાથે પરિપૂર્ણ
 થઈ. એ પુત્રના ગુણ અપયુષ્કનું વિવેચન કરતા પેહેલાં એટલું ધ્યાનમાં
 લેવાની આવશ્યકતા છે કે મ્હોટા મ્હોટા કવિયો પણ પોતાની એક
 કૃતિની સમાનજ ખીજી કૃતિ ઉતારી શકતા નથી—મિલ્લન જોયો કવિ
 પણ પોતાના “પેરેડાઈસ લોસ્ટ” જેવું “પેરેડાઈસ રીગેન્ડ” લખી
 શક્યો નથી તો પછી એક કવિએ લખેલા અંચતું ખીન્ન એ “સંધિ-બેદ જસ
 પણ જણાય નહિ એવી રીતે” સાંધણ લખી, તેનો મૂળ રસ તથા તેની
 મૂળ અસર જાળવી રાખી, તેને સમાપ્ત કરવો એ કંઈ જેવું તેવું કામ
 નથી. પ્રખ્યાત સમન ચરવીર સીઝરે ઇતિહાસ સંબંધી એક ટિપ્પણ લખ્યું
 છે તેને ઇતિહાસના યોગ્ય રૂપમાં મૂકનાર હજી કોઈ પુરુષ નીકળ્યો નથી !
 આ જોતાં તો આપણને નિઃસીમ આનંદ થાય છે કે ‘સાદબ્યરી’ પણ
 તેવી અપૂર્ણતાની દુર્દશાને પ્રાપ્ત થઈ નહિ. બીજા કોષ કવિ કૃત્તાં
 બાણબદ્ધનો પુત્રજ આ અય સંપૂર્ણ કરવાને સર્વ પ્રકારે બાધિક યાજ
 હોતો એ તો નિઃસંશયજ છે; કેમકે બાણખૂર્ચીજ તે પિતાની પાસે ઉજ
 રેલો, તેના હાથ નીચે કેળવાયેલો, તેના અંચનો સતત મનન પૂર્વક
 બપાસ કરનારો, અને વળી, તેના જેવી નોનદિ પણ તે જાતિની
 કલ્પના-શક્તિ ઈશ્વર-રૂપાથી પામેલો એટલે તે જેટલું સ્વ-
 સહવાસ-પરિચયથી પિતાનું અનુકરણ કરી શકે તેટલું ખીન્ન
 અશક્યજ. અને એ કેવો વિનીત, નજ, તથા કવિજન-વિદ્યે
 છે એ એના મધુર પ્રસ્તાવિક સ્નેહ હૃદયથી કે માત્ર
 સિદ્ધ થઈ શકશે કે શેષ-પૂર્ણ કૃત્તાં એણે પોતાનું
 જોડું ઉચિત ધાણું નહિ ! વિદ્યેન્દ્ર નામથીજ

હું બાળુભક્તો તનય કહેવાઈજ એ કંઈ ઓછું માન નથી એમ એની ધરણી હોય એવું બામે છે ખરે । એના પુત્ર—તેમાં વિશેષે કરીને પિતાને સમાનકરિત્વ તથા શુદ્ધિ-ચુલ્લ વાળા-મળવા એ કેવળ દુર્લભ ઈશ્વર-પ્રમાદ છે, અને, આખિય જગતમાં વિગ્ન કવિચોનેજ એ સુખામૃતની પ્રાપ્તિ થઈ હશે પૂરે બાગ વાગી, કિન્તુ બાગમાં પ્રવેગ કરનારને કચિત્ કચિત્ પૂરે આ-વેવાજ વિચાર, પૂરેનીજ કિન્તિયો, પૂરેનાજ રસેય આદિ દૃષ્ટિયે પડશે ખગ, પણ તેટલા ઉપરથી ઓગળ મળ બાધવો થટો નથી કે દૂપબુધ્ધિમા- પિતાની માત્ર અનુકૃતિ કવવાનીજ દયા છે ઉત્તર ભાગમાં દલિંક દલિંક એવા પણ સુદૃઢનાદ્યના વર્ણન—એવા પણ હૃદયગત ભાવના વિવેચન—દૃષ્ટિયે પડે છે કે જે ઉપરથી એની સ્વાભાવિક ઉત્તમ કવિત્વ-શક્તિ, સદૃશ્યતા, તથા બાપા માન રપટ જણાઈ આવે છે.

આ બાપાન્તરનો સુખ્ય હેતુ અયકર્તાની જ્ઞાનનુ સ્વાર્થ ચિન્ન આ-પવાનો તથા અભ્યાસીઓને મરણતા કરી આપવાનો હોવાથી તે પ્રાયશઃ સમ્પદા કવિયુ છે. તેની અંદર ઘણું કરીને કમકસાની આશ્ચર્યના પાઠ શ્રદ્ધાજી કીધેલા છે. પણ કચિત્ કચિત્ તે અશુદ્ધ ભાગવાથી સુખ્યની આ-શ્ચર્યના, અને કચિત્ તે આશ્ચર્યના ટિપ્પણમાં આવેલા બીજા પાઠને પણ ઉપયોગ કવો છે. મળ અથવા ગમ્યાનકાર બનના સુધી બાપા-ન્તરમાં આશ્ચર્યનો પ્રયત્ન કીધો છે, જે કે તેમ કમતા કોષક કોષક રથસે શુજરાતી ભાષાનું મહુર્ણ જરા થડીને કમિતા આપી મઈ હશે ખરી આ અથની એક અસાધારણ નવીનતા એના રસેયમાં છે, જેનું ભાષાન્તર થતું અગદ્યજ છે સમૃત ભાષામાં એક સમ્પદ રચના મમામના, મધિના, તથા કોરના બનથી વિવિધ પ્રકારે લેવાથી તેના બે અથવા અધિક અર્થ જેમ નીકળી શકે છે તેમ બીજા કોઈયણુ ભાષામાં થતું નથી, પણ જે જરાએ તેમ થવાનો ગ્રાહ ભાષામાં મળવ છે તો તે શુજરાતી મરાઠી આદિ જે તેની શાખાઓ છે અને જેમાં નાના નાના સમામ વામગવાની ધીમે ધીમે રીતિ પડેલી છે તેમાંજ છે—જે કે તેમાં પણ મૂળનું તેજુજ ભાષાન્તર કમ્પુ તો અસામ્યજ છે પણ એટલુંજ કે મૂળ સમ્પદરચના જરા ફેરવીને રાખવાથી વાચનારને તે છેક નવાઈનું લાગતું નથી આ લાખ લક્ષને મેં બનેતા સુધી તે ના તેજ સિદ્ધ સમ્પદે જરા ફેરફાર કરીને

રાખેલા છે અને તે વર્તીવા સાર બીજા કરતાં મોટા અંશરમાં છાપેલા છે. સ્વેચ્છાને માટે પ્રત્યેક સ્વચ્છ દીકા આપેલી છે જે વિના સાધારણ વાંચનારને તેના અર્થ સમજવા સુગમ પડે એમ નથી. વળી અર્થની સુગમતા અધિક કરવાને કવચિત્ કવચિત્ દેટલાંક ચિન્હ વાપરેલાં છે, જેવાં કે :—

[] આ કૌંસમાં જે અક્ષર વા અક્ષર-વિભાગ આવે તે ટિપ્પણમાં દેશાન્ધ્યા પ્રમાણે વિકલ્પે લેવાના છે—એક અર્થ કરતાં લેવાના, બીજો કરતાં મૂકી દેવાના છે.

() આ કૌંસમાં ઘણું કરીને મૂળમાં નહિ આપેલા પણ અર્થ વિગદ કરવાને નવા ઉમેરેલા શબ્દો આપેલા છે.

—.....—આવાં જે ચિન્હ (કૌંસ) ઇંગ્રેજ “ઈન્વર્ટેડ ક્રામાઝ”ને બદલે અથવા બોલનારના શબ્દ સચકે તરીકે વાપરેલાં છે. ઇંગ્રેજ રીત ન વાપરવાનું કારણ એટલુંજ છે કે આ ગ્રંથમાં એકજ પાત્રના બોલેલા શબ્દ ન આવતાં પેટાં ઘણાં થઇ જાય છે: જેમ કે—પોપટ શબ્દને કહેછે કે જાખાણિ મુનિ બોલ્યા કે તારાખીડ નામે રાજા હતો તેણે વિજ્ઞાન-વતીને કહ્યું કે વિ. આ સઘળું બતાવવાને ‘ક્રામાઝની સ્પંદર ‘ક્રામા’ અને તેની સ્પંદર ‘ક્રામા’ આખા ગ્રંથમાં જોઈએ, જેથી વાંચનારને સુચવણ થયા વિના રહેજ નહિ. માટે ઉપર કહેલી નવી રીતિ વાપરેલી છે, જે કે કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્વસ્થે એ રીતિથી પણ અર્થ સ્પષ્ટ નહિ જણાય એમ ભાગવાથી ‘ક્રામા’ રાખવા પડ્યા છે, પણ તે કવચિત્જન.

આ ભાષાનાંતર વાંચનારને એક મૂલના કરવાની આવશ્યકતા છે કે તેમાં પગલે પગલે ઉપગા કે ઉત્પ્રેક્ષા આવ્યાં કરે છે, અને તે અક્ષર સ્વેચ્છાએ અનિયમિત રીતે લખવાની રુઢિ નથી પણ જે પ્રસ્તુત વિષયને અધિક વર્ણવવા સારૂ ઉપમિત વા ઉત્પ્રેક્ષિત કંઈ હોય તેને, અને જેની સાથે તેને ઉપમિત વા ઉત્પ્રેક્ષિત કંઈ હોય તેને કંઈક પ્રકટ વા શૂદ્ધ સંબંધ—સમાન ધર્મ—હોવોજ જોઈએ, અને તે સોંધી કાઢવા ઉપર હક્ક આપીને, અલંકારની મનન-સહિત ગુણના કરીને વાચવાથી થમ અર્થ ન જતાં અર્થ અધિક સમજાશે એટલુંજ નહિ પણ કવિની અનુપમ કલ્પના-મહિતનું અરેખક પ્રતિબિંબ્ય મન ઉપર પડી “પડે પડે” નવા નવા અમરકાર ઓળખાઈ આવવાથી હર્ષ અને મતોપ થવા વિના રહેશે નહિ. માટે વાચક વર્ગને વિનવી એ છે કે કથાના બીજા સામાન્ય ગ્રંથોની પેટું આને ઉપલક્ષ્ય ઉપલક્ષ્ય ન વાંચી જતાં ધીમે ધીમે દીકાની મદદથી પત્રજને વાંચવો, અને મને આશા છે કે એમ કરવાથી જ્યાં જ્યાં તેને

રાંકા પડશે હાં હાં દીકાથી અથવા પાછળ આપેલા દોરાથી તેનું સ્પર્ટી-
કરણ થયા વિના રહેશે નહિ.

આ પ્રસંગે ખેટકારક એટલુંજ છે કે સહિ-સાંદર્થનાં વા કચિર આ-
કૃતિયોનાં જેવાં ચિત્તવેષક, ચિત્રસમ વર્ણુન વાંચનારના અંતર્ગત અશુ-
આગળ ઉપરા ઉપરી ઉભાં ધાય છે તેવાંજ ચિત્ર—તેમાંનું એક પણ—
તેના અર્થ-અશુ આગળ ઉપગ્રિયત કરવાને સમર્થ દ્રાઈ ચિત્રકાર મળી
શક્યો નથી જે અલ્પ મૂલ્યથી એ ભાવની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે. જે હજારો
જેવા દેશમાં આવેા અંથ પ્રમિદ્ધ થયો હોય તો તેને એ વિષયમાં કેવી
સદાપતા મળે એ યોગનેજ અવ્યયું હશે.^૧

‘દાદમ્બરી’ રૂપી રત્ન-રાસિકાથી દાદક દાઈક રત્ન બદાર દાહી
તેટલાનીજ ગોભારી જનમન મોહિત કરવાને કેટલાક આધુનિક કવિ-
યોએ પૂર્વે પણ પ્રયત્ન કરેલા છે એમ દેખાય છે. તેઓમાં ‘અભિનવ
દાદમ્બરી’ નામે એક પદાત્મક લઘુ અંથ સંસ્કૃત ભાષામાંજ દાઈ બુદ્ધિ-
રાજ નામના કવિએ બનાવેલો છે જેમાં મૂળ વસ્તુનું માત્ર શરીરજ આપેલું
છે, વર્ણન આદિ શૃંગાર કંઈજ છે નહિ, મરાઠી ભાષામાં પણ આ
અંથના કેટલાક ભાગનું ભાષાન્તર થયું છે એમ સંભળાય છે. પણ ઉપર-
ના બંને કરતાં વિશેષ અત્કારિક કૃતિ તો બાલજી કવિની છે જેણે
આ સમસ્ત અંથનું ગુર્જર ભાષામાં પદ્યમય એક રસિક ભાષાન્તર રચ્યું
છે. જે કંઈ રાખ્દશઃ ભાષાન્તર નથી પણ મૂળનું સરલ ભાષામાં માત્ર
આખ્યાનજ છે. બાલજીની વાણી કેટલીક રીતે પ્રેમાનંદના જેવી છે અને
એની રચના દેશી રાગમાં હોવાથી વાંચનારને ઘણી સુગમ પડે એવી
છે, પણ મૂળ ગદ્યની જે ખુબી છે તે તો પદ્યમાં મયારિયત શી રીતે
આણી શકાય ? તો પણ એણે પોતાનું કાવ્ય સરસ કરવાને બનતો
પ્રયાસ કર્યો છે અને એને ભાષાન્તર તરીકે ન ગણતાં એક જૂના ગુર્જર
રાતી કાવ્ય તરીકે ગણીને વાંચનારને કેટલોક વિનોદ અવશ્ય થશેજ.
પ્રેમાનંદના “દશમ રકંધ”ની પ્રસ્તાવનામાં કવિ નર્મદાશંકર કહે છે કે:—
“સંવત સૌકા સપ્તરમાં સિદ્ધપુર પાટણના બાલજી અને અરાકમા સૌકામાં
ડુબોઈના રંભેશ્વર તથા વઢોદરાના પ્રેમાનંદે “દશમ રકંધ” નાં ગુર્જરાતી
ભાષાન્તર રચ્યાં.” આ ઉપરથી કલ્પના એટલી યથા શકે છે કે જેણે
‘દશમ’ જેવા અંથનું ભાષાન્તર કરવાનું આવે લીધું હશે તેણેજ આખુંનો

૧. અ. બીજા અપ્રકૃતિ પ્રકટ કરતાં એને એક સિદ્ધની રાજા આપવાનો અર્થ નથી.

અથ પણ હાથમાં લીધા હશે માટે એ બાલણ અને આ ઉપર કહેલો એ બંને એકજ હોવા જોઈએ. આમ હોય તો એ બાપાન્તરના કાલનો પણ નિર્ણય થયો એમ કહેવાય આ અથ દજ પ્રસિદ્ધ થયો નથી પણ તેની એકજ હરત લિખિત પ્રત શુ. વ. સોસાછટ્ટીએ કીર્તિદા સંપ્રદમાં છે તે ઉપરથી મ્હારે માટે હનરાવેલી એક નકલ મ્હારા મિત્ર રા. રા. કેરવલ, સ્વ હર્ષદરાય ધ્રુવ, ખી. એ. ના સાદામ્મથી હું મેળવી શકી છું, અને તેને માટે હું આ પ્રસંગે તેમનો આભાર માનું છું. એમ સંભળાય છે કે શુ. વ. મો. થોડા દિવસમાં એ અથ પ્રસિદ્ધ કરી ઉત્તમ ગુર્જર કાવ્યોમાં શ્રદ્ધ કરનાર છે જેથી વાચકવર્ગને નિઃસંશય મદા લાભ પ્રાપ્ત થશે.

આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરતા પેહેલાં મ્હારે મ્હારા મિત્રોનો, તેમાં વિશેષે કરીને રા. રા. નૃસિંહરાવ ભોળાનાથ ખી. એ. નૃસિ. એસ., એઓનો, તથા શાસ્ત્રી શંકરલાલ મહેશ્વર, શાસ્ત્રી ભાનુશંકર હરિશંકર, અને શાસ્ત્રી છવણુરામ મલીધરનો ઉપકાર માનવો યદિત છે—જેમણે પ્રસંગોપાત્ત આપેલી અગ્રુદય સદાયતા વિના આ બાપાન્તરને તેની વર્તમાન સ્થિતિયે આવવું કઠિન પડ્યું હત.

બાણભટ્ટનું ચરિત્ર.

પ્રાચીન ઐતિહાસિક યમીના તથા પ્રાચીન મહાપુરુષોનાં કવન-ચરિત્રના અભાવથી, ક્રોધ વિખ્યાત પુરુષ ક્યારે થઈ ગયો, તેને જન્મ કેવી અવસ્થામાં હતો, તેણે જ્ઞાન કે નામ શી રીતે મેળવ્યું, અને તેનો હૃદય કે અસ્ત શી રીતે થયો એ આ સમયમાં નિશ્ચયથી લખવું અશક્ય જેવું છે. તથાપિ આપણા અંકકાર વિશે લખતાં હર્ષિત થવાનું કારણ એ છે કે એણે પોતાનો વૃત્તાન્ત 'શીર્ષચરિત' નામના પોતાના મંથના પ્રથમ ઉચ્છવાસમાં આપેલો છે. 'કાદગ્ગરી' ના આરંભમાં પણ 'વાત્સ્યાયન-વંશ વર્ણન' એ નામ નીચે એણે પોતાના કુલનું પથમય વર્ણન કુંક્રમાં કરેલું છે પણ એમાં તો માત્ર નામજ્ઞ છે. 'શીર્ષચરિત' માં એથી વધારે મારી રીતે આપેલું જોવામાં આવે છે. તેમાં કહે છે કે— સરસ્વતીને એક પ્રસંગે દુર્ગામા સુનિનો શાષ યવાથી તે મર્ત્ય લોકમાં મોકલ્યું નહોતું તીરે આવીને રહી હતી અને અવન સુનિના પુત્ર દધીચને

પગની હતી તેનો શાપ પુત્ર-મુખ દર્શનથી અમત થવાનો હતો તેથી તે પુત્ર પાનનાજ તેને મૂકી સ્વને ગતી રહી ક્ષીએ પોતાના પુત્રને પોતાની બાળી અક્ષમાવિરતો સ્વાધીન રો. એ અક્ષમાવિરતને પાત્ર દર્શનના પુત્ર લેવાનું એક પુત્ર હતો. પેટેવાનું નામ આસ્વત્થ, બીજાનું નામ વાલ્ય હતું. પાનના નન્દસ્વતીના પ્રમાણથી આસ્વત્થને નમન્ત વિદ્યા નિદ્યામ હતી અને તે ના. પોતાના મિત્ર વલ્યને, નિમેષ શીખતી. ત્યારે પત્ની તેને ના પાનના પ્રીતિદૂત નામે ગામમાં ગયાથી પોને પિતા સાથે તપસ્યા કરવા ગયો. આ સમયે એક દેવતા વસનો પ્રવર્તનાર થયો. તેમાથી વાલ્યાસન નામના શુદ્ધ મુનિયો ઉત્પન્ન થયા, અને કેટલાક સુમ નાયા. પત્ની તેઓની અન્ન એક કુખે નામે દિગ્ ઉત્પન્ન થયો તેને અમ્મુત, હસાન, ૧૦ અને પાત્રપત એવા ચાર પુત્ર થયા. પાત્રપતને અર્ધ-પતિ નામે તનય થયો. અર્ધપતિને બ્રહ્મ, દસ, શુચિ, કવિ, અદાહત, ધર્મ, જનનેદન, ચિનભાનુ ગ્રસ, અદિગ્ત અને વિશ્વકર્મા એ નામે આગિયા પુત્ર થયા, અને તેમાથી ચિત્રભાનુને મન્દેરી નામે આજી-પન્નીથી બાળુ પ્રાપ્ત થયો. બાળપણમાથીજ બાળુને માતાનો સ્વર્ગવાસ થયાથી વિચોગ થયો, અને એ માદ વર્તેના થયો એટલામા તો એના પિતા મગમ પામ્યા દેખાતાજ તેવાના કુનુદયથી બાળુ પ્રવાસ કરવા નીકળ્યો. અને તેમાથી દેવેક દાલે પાલો આવી “ઉખ્મ ઝાતુમા એ એક દિગ્ બોજન કરી પાછો પેટે ધરમા એ. “હતો” તેવામા એની પામે શ્રીદર્શન વર્તેન ગજના બાઈ કૃષ્ણ પામેથી પત્ર લઈને મેખાક નામે એક દૂત આજ્યો તેણે એને શ્રીદર્શન ગન્ધ પામે આવવાના આમ જાણુ રૂપી પેતાનો સહિગો કર્યો. દેવેકે વિચાર કરી અતે એણે તે આમ જાણુ સ્ત્રીકાર્ય અને ધીને દિવસ પ્રીતિદૂતમાથી તેની આથે નીકળ્યો. પેટેવે દિવસે એ અદિગ્ વનરે જોગંગીને મલકૂટ નામના ગામમાં આવી પહોંચ્યો. દયા જગત્પતિ નામના પોતાના બાઈ અને મિત્રને ચેર વિસામો કરી બીજે દિવસ ગંગા નદી જોગંગીને યદિશ્વદ નામે ગામમાં એણે ગત નાળી, અને ત્રીજે દિવસે મલિપુ-ની પામે આવેલી અદિગ્વતી નદીને કાઢે દર્શન ગંગની છાવણીમાં એ આવી પહોંચ્યો.....પત્ની એને હરિનો મેળાપ થાય છે અને ત્યાં એ રહે છે સદગ્ધા પાલો ચેર આવે છે અને પ્રસન્ન

દિશમાં તથા પામી પૂર્વ દિશમાં અદ્યમે કાલે સુપો જાને પાલિપ્ત અદ્ય પાલ્યાની ઉપર મથાને મજે છે—એવિચ્છ ૩ ૩૨૨

૧ સ્વસ્વતનો પિત્ર દર્શન માતૃપત્ર તરફથી રાજ થયે હોતો એમ વાલ્ય રાઈ ત ચાલતી પુત્રને પાલેને ના ૨ અદ્યશીમા પૃ ૨૦૦થી સ્વ વર્તુન ૨૩ થાય છે તે ૧

નીકળ્યાથી હર્ષ રાગનું ચરિત્ર પોતાના મિત્રોને કહેવા માંડે છે.—આ પછીનો ભાગ એ રાગના ઇતિહાસ વિશે છે, અને એટલી ઘણા વિદ્વાનોની કલ્પના છે કે ‘શ્રીહર્ષચરિત’ હજી અપૂર્ણ અવસ્થામાંજ પ્રાપ્ત થયેલું છે (કેમકે બાણભટ્ટનો ઉત્તર જ્ઞતાન્ત હાલના ‘શ્રીહર્ષચરિત’ ને અતિ નથી).

આ પ્રમાણે આપણને ઉપર કહેલા અંશમાંથી બાણની લગતિ ત્રિગેરે વિશે કર્ણક કંઈક સૂચના મળે છે, અને એ કયા કાળમાં યહ મળે તેનો પણ એક વિગિત્ર સાધનથી નિર્ણય થઈ ગયે છે —ઈ. સ. ૧૨૯ માં હુએન સાંગ (Hsuan-Thsang) નામે એક ચીનવાસી, બૌદ્ધમતનો પ્રવાસી ૬૨૬૬ ઇ.સી, સ્વયંભૂતમાં ધરિત્ર ગયાને યાત્રાને અર્થે ભરતખંડ તરફ આવવા નીકળ્યો હતો. તે કસમીરને માંડે થઈને ભરતખંડમાં પેહો અને તેમાં પ્રવાસ કરી, થોડાં વર્ષ રિથિત કરી, ૪૨૧ પોતાને ફેરા ઇ. સ. ૧૪૫ માં પહોંચ્યો. ચીની ભાષામાં એ પુરુષના પ્રવાસના વર્ણનના એ અંશ છે જેમનું બાણાન્તર દ્રવ્ય બાણમાં થયેલું છે. તેમાં લખેલ છે કે હુએન સાંગે પ્રવાસ કર્યો તે કાળની અંદર (૬૨૫-૬૪૫) ઉત્તર દિગ્દુરયાનમાં હર્ષવર્ધન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાગના કુટુંબ આદિક સંબંધી જે જ્ઞતાન્ત ઉપરના ચીનાઇ અંશમાં આપેલો છે તેજ બાણનું “શ્રીહર્ષચરિત” માં પણ છે આ ઉપરથી એમજ સિદ્ધ થાય છે કે હુએન સાંગનો અને બાણનો હર્ષવર્ધન એકજ હોતો જોઈએ. માટે બાણ કવિ પણ ઉપર કહેલાં ગોપીમાં અથવા ઇ. સ. સાતમા સદ્દના પ્રથમ અર્ધ ભાગમાં દ્વાત હોતો જોઈએ. આ ત્રિપદ ઉપર પ્રથમ લક્ષ ફેરનાર યો. શ્રિદમ એટલું હોત હોત જોણે પોતાની ‘વાસવદત્તા’ની આશ્રિતિની પ્રસ્તાવનામાં આ વિશે જ બાણથી લખેલું છે.

કેવડી ‘જાદમણી’ પોતે બણ પેતને માટે અદ્ભુત કવિત્વ સચિત કરી મળે છે, પણ એ તથા ઉપર કહેલ ‘શ્રીહર્ષચરિત’ વિના બીજા પણ કેલ્ય કે સચિત કેલ્ય કે એકા છે એમ કહેવ મ છે તેમાં ‘સ રિસાલત’ નામે એક હજુ કેલ્યને કરતો તે એ નિર્વિશક રીતુમાં છે. એ ૧૨૨ શાહી જોડે ૧૨૩ જોડે બનેલું છે એની અથા વિશે એક સિધી કયા માલે છે કે—મધર નામે કવિ જોજ રાગના (૨) જન્મમાં થઈ આતોતો હતો. અને તતો જન્મ બાણ રજી ૧૫. ૫૬, ૭૬, ૮૬ના એક વેળ એક બણ કે બાણ અન તેની જોને કંઈપણ કેપતો નહિ થતો હતો અને અવતરતીનું મન સુકાવતા સુમતલ બાણનો ૭૨૧ બની રાત પોતી મડ મેટલા માધર તથા પડતે કુરવા જતો દરો ને બાનોમણી કહ મડબડાટ નાંખતો નીમે ઉંચા જો. ને વેળ જ મુ સોમે પતે જડતો હતો અને કરેતો હતો કે—‘ચિમે’ એ દલી ૧૦ રામા ૨, હરે કવી તને કે. ૫ થપાન નહિ કરે. આ અવધાની એકો તે ઉપરે ૭૨૬-૭૨૭ પો. ને સમયનો દુપરનો અગુબાણક અવધાનીને પ્રતી વિશે અણને ધરે એક પથે, પણ માણ એક નથા કંઈ જોઈએ —

ઇતઃ શીળા રાત્રિઃ કઞ્જતનુ ગચી ધીર્યત ઇતઃ ।
 પ્રદીપોઽયં નિદ્રાવશમુપગતો ઘૂર્ણત ઇવ ॥
 પ્રણામાન્તે માનં ત્યજાસિ ન યયા ત્વં કુચમહો ।
 કુચપ્રત્યાસત્યા હૃદયમપિ તે સુશ્રુ કાઠિનમ્ ॥

આ આગળી ખરૂં કંઈ કે — એને ‘સુશ્રુ’ શું કહે છે? ‘અહિ’ કહે — આ અપ-
 માનકારક શબ્દ કહેવું પડતું જ બાળુની સીમા રોષથી પિનાને માથે હીલે કે — આ મહા-
 ત્વ કેનુપાવશન કરાવીને તેને કોઈ નીચાઈએ અને તન્ન કાઠિનિમ ધર્મ.....પણ તેનેથી
 છુટા થવાને મળે ‘અરુણક’ નામે પ્રતિ રચી, જેને કહે છે રજી, જે વલન એને પૂર્વ
 કોઈમાંથી છુટા કર્યો. આથી બહુ મન મનુજામાં જ પુત્ર તથા બાળને હાંસી આવી એને
 અશાંતિ દરે તમા એવું પિતાના હાથ પર કપાળી નીચા, અને પુત્ર નિશ્ચય તમા ભક્તિથી
 અહિંસા કરવાનું કહેવું, જેના મધ્યમ સ્થાને કહે છે અરુણ જે લોકના અહિંસાને અપાત્ર હોય
 હાને એના અપાત્ર પુત્ર સ્થિતિમાં આવીને ॥૨

આમાંથી કેટલું ‘માનવ’ એ પાંચનારના વિચાર ઉપર આધાર રાખે
 છે. ‘પાવેલી-પરિણુપ’ અને ‘સુકટતાડિતક’ નામે નાટક પાણી બાણે રચેલાં
 કહેવાય છે. અને ‘રત્નાવલી’ નામનું પ્રખ્યાત નાટક જે આજ સુધી
 શ્રીદર્શ નામે રાજ્યે લખેલું કહેવાય છે તે પણ (એ શ્રીદર્શ અને બાળુ-
 નો શ્રીદર્શ એકજ હશે તથા તેની કાર્તિ પ્રસરાવવાને તેને નામે બાણે
 પ્રસિદ્ધ કાણું હશે એમ ધારી) ‘અર’ એતાં બાણે લખેલું એમ કહેલાક
 વિદ્યોતે માને છે. ૧

બાળુના આ વૃત્તાન્ત વિશે નીચેનાં પુસ્તકોમાંથી અને સાહાય્ય
 મળેલી છે:— ૧. શ્રીદર્શનવિત. ૨. ડૉ. ડિ. એ. દોલની પ્રસિદ્ધ કરેલી
 ‘વાસવદત્તા’ની પ્રસ્તાવના. ૩. ડૉ. પીટર્સને પ્રસિદ્ધ કરેલી ‘કાલ્દામરી’ની
 પ્રસ્તાવના. ૪. ‘સંસ્કૃત કવિ’ નામે એક પૂર્વે હાસતા મરાઠી માસિક
 પત્રનો (જુલાઈ ૧૯૭૭ નો) બાળુમટ્ટ વિશેનો અંક.

નીચેના કેટલાએક પૃથક્ પૃથક્ સ્તોક બાળુની માધુરીએ અહલ્ય
 કવિયોનાં હૃદય ભેદી બહાર કાઢેલા છે તે અન્ને આપીને મહારી, પ્રસ્તાવના
 હવે હું બંધ કરું છું:—

નિઃશ્વાસોગપિ ન નિર્યાતે ગાણે હૃદયવાર્તનિ ।

ફિં પુનર્વિકટાલોપપદવંધા સરસતી ॥ ૧ ॥

૧. મરાઠી ‘મહેરાતક’ વિશે કાલ્દામરીનાર મખમલે પાણી લખેલું છે

૨. જુઓ રાન ૧૯૭૨ ના એમિર મામત્ર “ઈન્ડિયન એન્ટિક્વરી” દોનુવરનો વિષય
 એમાં ઉપરના રજીસ્ટ્ર મધ્યમ ગણતર આર્થ આપેલું છે:—

ગતપ્રાયા રાત્રિઃ કઞ્જતનુ શશીવત ઇવ (!)

૩. જુઓ જુબાની “કાલ્દામરી”નો આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના ૨. હંદ.

भमः काव्यैकमेवः कविविपणिमहारत्नराशिर्विशोर्णः ।
 शुष्कःशब्दीघसिंधुः प्रलयमुपगतो चावयमाणेक्यकोशः ॥
 दिव्योक्तीनां निधानं निधनमुपगतं हा हता दिव्यवाणी ।
 बाणे दूरप्रयाणे प्रणयिनि निधिना शायिते दोर्घनिद्राम् ॥ १ ॥
 गद्यानि निरवद्यानि हद्यानि कस्य नो मुदे ॥
 कविताकामिनीपंचवाणवाणकबोशितुः ॥ २ ॥
 यदि लघ्नेन वाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः ।
 भवेत् कविकुरगाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ ४ ॥
 श्लेषे केचन शब्दगुम्फाविषये केचिदस्ते चापरे ।
 अलंकारे कतिचित् सदर्थविषये चान्ये कथावर्णके ॥
 आसर्वत्र गर्भारधोरकविताविन्ध्याटवीचातुरी- ।
 संचारे कविकुम्भिकुम्भभिदुरो वाणस्तु पंचाननः ॥ ५ ॥
 युक्तं कादम्बरीं श्रुत्वा कवयो भानमाश्रिताः ।
 वाणवनावनप्यायो भवतीति स्मृतिर्यतः ॥ ६ ॥

भाषनगर
 लन्धुमारी १८८४. }

७. ६०

०१ १८६५मां आधुने (जिला अर्धे 'तीरने') वास होवापी निवास पण्डु पञ्ज
 नीकणी शक्ती नवी ते पण्डु विकट अस्तोपवासा-अस्तो (आमोपवासा)-पण्डु
 लदेवी सरस्वतीना-वाणीनी-वासा ११ । २ विधि अस्तो आधुने इह पण्डुने अर्धे
 होवे निराभा नाधुनी (अधुने नरा कर्वाणी) काधुने विन्धु के भिन्न होने ते लन पण्डु
 छे । कवि इपी व्यापारीभितो भेदात्लनगति जुही कवे छे । शब्दने निद्रु मुकाल मधि छे ।
 वासा इपी अक्षिपुना केशने अन्ध धर्मा मधि छे । दिव्य छितियेने लकार नारा प. ३५
 छे । दिव्य पण्डु निद्रु मधि छे । ३ कविता इपी अक्षिपुना प. ३५ पण्डु-मदन-इ. प. ३५
 कवीधरनां १. प. ३५, अनादृष्ट मधि होने अदित नलि अरे ३ ४ पण्डु (जिला अर्धे विप
 अनादृष्ट (१८६५मां) वासा पण्डु कवि इपी अक्षिपुना लन अर्ध पण्डु पण्डु वासा (शब्दोपवासा) वासा
 मरणा लनगति ते, तेहु शब्द वासा अर्ध अर्ध सभलपु. ५ केशना (अविधि) शब्दनी
 लुपण्डु अनी अर्ध पण्डु मधि अन्ध अर्ध छे, केशना दसार्ध अन्ध अर्ध छे, केशना अस्तोपवासा
 केशना अर्ध, अर्ध वासा अर्ध; अर्ध केशना कषा-वर्धनार्ध, पण्डु सार्ध वासा अर्ध अर्ध अर्ध
 होर कविता इपी विपण्डुनी भितो वाणीनी अर्धवासा, कवि इपी अक्षिपुना अर्धवासा
 विपण्डु पण्डु ते प. ३५ अर्ध-विपण्डु छे । अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध अर्ध
 मधि विपण्डु मधि छे । ६ कादम्बरीनी कथा वाणीनी अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा
 अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा
 अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा अर्धवासा

તે એક દિવસ ઉત્તમ ડે-સાની પામેના મુરદુર નામે ગામમાં આવી પહોંચ્યા, જે તેને
હતી વીધ અને મોડા દિવસ સુધીના પડાવ ત્યાં ગળ્યો ત્યાંથી એક ગાર મુગધા સાથે
નીકળ્યો હતો તેવા આ એક એક કિમ્મત લોકો કોઈ કુધી જોતુ તેને પડાવની ઇચ્છાથી
એ પાછળ પડ્યા પાતુ તે લોકો તે કાલ પાછી પર્વત ઉપર ચઢી ગયા અને કુમાર એકલે
પેતાની સુકામદી મળે-નું નીકળી ગયા આ કોઈ એ પડાવના પ નહિત પાછા ફર્યા, અને
તેના પાતળાઈ કોઈ તવાઈથી રોધમાં ફરેના હતો એવામાં એક બીના મારી તેની દૃષ્ટિએ
પડ્યા અને તેને અપ્રમતતા એક વિશાળ સરોવર આગળ પેથી આતર પાની ધોડાને
આ પાઈ એક પીતે નાતુ-૦ થઈ, એકાએ જ પી, એકે જુદા તમે જડા સવા એકવામાં ફરથી
અજનો એકે મળીત પવને એને મળે પડ્યા એવા નિર્મિતુષ અપદુષ્મ તે આ કથી જેતુ
હત્યાની નતો રોધ કરવા આજ ઉપર નિતીને જે દિશાએથી તે આવતો હતા તે દિશા તરફ
એ જ પ. આજના આજના મુરદુરથી જોતુ એક દિવસ પા અગળ ત્યાં આજથી
ઉતરી પડી અતર મથા તે મળેની સામે દિવસ તરફ જઈ, અપદુષ્મ જાણતી, એક મથાને
જોઈથી શિવ સુતિ કરતી કોઈ. આજ કન્યાની પ્રવચનપરવા મેઠા એને અધિક કુપ્રુષ
થતુ તેથી ત્યાં એ બેઠા થઈ વાકે એ જુદા અગળી ત્યાં જ વાકીને કોઈ એકે આવ
કે-૦ હોય અને અભિયન-પડાને અર્થ એને પાતળી સુકામદી તેડા મળે ત્યાં જઈ કુમાર
તે એકે જુદાને પ્રથમ તે એકે કરેા ફલાકાર કરી રહ્યા પડી કુમારે તેને જુદાને
અજ્ઞાની આગળ રહીથી ત્યાં જ એક અજુ રહિત ને બિતી કે ૨૮ મે કથી અધિહીતો
જુદાને સાળાને કે કલ થવતુ છે ૧૫ ઇચ્છા તેવ તે સાળાને —

[illegible]

[illegible][illegible]

મંગલાચરણ.

(ખા. ૨)

સૂર્ય નવી ઝલેમય, પાળે ગદી મનમય,
નહાડે ને તમામય રલીને આ વિચેને,
હેનુ એવા યાદ-ચિતિ-લપ તણા, પ્રધીમય-
વદુ નિગુનાત્મ એ સ્વર્ણભૂ મદા ઈગને.^૧
આશુને મુકટ ચઢી પામી ઝાઝાં સાડને ને,
મુખિમન દવાગ્ય કેરા મુલમલિ-મકથી;
સૂતી દેવ દેલ તણા પતિના ગિખા-તમાં ને,
ગિચાથી તે બચઁટોરી પાંદુ ગિચ-પદની.^૨
જય નરસિંહ ! જય ! મોદયાની ઈન્દ્રાએ તે
કોધ-રક્ત કાપી દટિ લાણુ એક દૂરથી;
તેવામા તો રિપુકર શોણિતથી બ-પુ રક્ત,
દાટડ બચગીત યજ દિગે જાળે આપથી ॥^૩
સાત-ત-મુકટ તણી વેદિકાના રિખરનો
રપદો યથે અગુલિ બનેલી ત્યાં અગણુ છે;
અર્થે જોને (બુખિપાલ) માખરી મખર-ધારી,
વદુ બક તણા એવા ચરણ-કમળને.^૪

૧ મંગલમન-મોડાણને જાણેલા સ રમય-મનગુણને જાણેલા તમેમ-તમેમણુ
ધી જાણે મુલિ-કુ-પતિ (નિચની) નિચતિ-પાળત. સમ-પતય, વિનાશી મળી-મ-કે
સાત એને યજ એ મણુ વેદિકા સમુત-અપવા કલ્યા, દિવાનુ અને પ્રતેકા જે માણુ મળીને
એક નિગુનાત્મ-દેવને કહેવા મંત્ર ગુણુ વાળા સ્વર્ણ-મુ-પિણની મેલે મનમયા, અપે તિજન-મ
૨ બ.કુ-બ.કુ-મંત્ર રસમ-વરી ગુણુઓ —સકલ મુલમલિ-મ-મુકટમાંના પ્રલિને
સમુકટ રિખાત-રિખાતો અત્ત બચઁટોરી-મનાગુ બચા ઉછેરી રાકે—દાણી રાકે—ગિચી
પાણુ—મ. ૩. નરસિંહ રક્ત પિણુએ દિ-કુલકમિયુને પ્રોચે રોગે તે તખેલી આ રતુને
છે ૪. સપાત-મખર મુલિયે મેમલ મુકટ રૂપી વલિકાનુ સિખા, મણામ મતી વેળા
(બરના) મણા મપને રપદો કરે તેથી—તેમાંથી પડતા દિવાણી—તેથી અગુલિયા મતો
રેળામ પ્રે.મતી—મુખી મીલે-મનિત. ઉચ્છ્રાસ મેલમાં, પૃ ૧૦૮ —ધરણા મુમુ-
રિને સ્થિત :.....સમલમુનનમરુતો મોત્સરો નંદા : ૧ આ ઉપરથી એમ અર્થ
૧૦૮ શાકા કે રત વસના વાલચિયે. શેખ-મુલે જરુવાતી હાર વાળા મણાને અર્થ માર
મણી રા. હો એ વાકિન છે નિચાત મુલિયે ઉત્તરમાં કહે છે કે—મરાતે વિમતિ

કથા-મશાસા.

કાના મના મોત તપ્પા વિનામે રીકરી મન
આવતી શરૂઆત વિરો ને આપતી રમે બરી,
મ્યા એવી અભિનય નધૂ જરી વામે ત્રિય
હાને લામ્ના આધિ-ગુરુ મી ૦
ઉચ્ચત્ત્વ દીપકોપમ નરીન પદ્ય મધી
નિગતર રલેપ ધન રમેરી કથાઓ ને,
મમ્મા મુકુનથી અચિત મદામાના જેવી
હરે નરિ નિત મનુ મુક્તિયે સુન્ત તે ૧

વાત્સ્યાયન વંશ વર્ણન.

ખ્યાતિ જેના સુસુતભી દત્તી જગમા મનાઈ,
રૂપ્યજન પૂજતા 'ના પ્રેમે જેના પાદને,
સતતી અમાળી, દિશ, અમુ જાણે અમુ તણો.
હને એનો વાત્સ્યાયન વસમા કુમેર તે
શ્રુતિ થમી શાન્ત થયા નમન કનુદ જેના,
પવિર અધર જેના પુગેડાત અપની,

ઉ જે ન-વામા આવતા શાન્ત, વધવા સુખમારી નીકરતા શાન્ત ૨.૬૪-૫૬-૫૭-૫૮-
(“વા પદાના પદાન્યોન્ય મિત્રી ગમ્યેતિ કથયતે”); શાન્ત ૨૨-૨૫-૨૬-
આદિ-મીતિ અભિનય શાન્ત અન્ને સમાન હિ કથાને અમાળી વસમા આર જુઓ મી
૮ અવિતનો મરતાવિ કને ક પુર (અનકલ તે અનકલ) —

દર્શયન્તી મુસે સેદ પ્રસવન્તી પદે પદે।

કયચિન્નીયતે ગમ્યા કયા મયનદરિષ્ણ ॥

૮ પ્રથમ વિગત વિગત ૫૬ થી અન્ને અમુક સુગત સ્થાપિ હેન કુ ઉ પદાર્થ-૫૬-
શાન્ત-આ અર્થ સુગત-પાદોત મીતરી કથા (અમુક રીપકોપમ-અમુક રીપક તમા ઉપમા
એ અમુક રીપક સુગત (૫૬ થી), ઉપમા રીપક-રીપક-અમુક (૫૬ થી) મનોત-અમુક રીપક રી-
સા, તમા બીજી અન્ને રીપક રીપક વિગત વિગત ‘કયા’ અન્ને ‘અસા સાથે નિરત રી-
નિરત આવતા રીપક નામના અમુક રીપક પન-અમુક, અમુક ૨૭ નરિ એવો મને સુધારી
સુધારી-સા. ‘અતિ’ અમુક અમુક અમુક અમુક, અતિ નામના કોડ (ના રીપક)

સ્મૃતિ-આત્મમાં પ્રવીણ, ઐશ-રસે સુગાલિત,
વળી એવે તેને સુખ સર્વજ્ઞ સરસ્વતી.^૬

અગ્ર્યાગી સાદિત્ય કેરાં, ક્રુદ્ધ અને સાદિક્ષ્ણો
એકેલાં પંચરંગાદે રમે દોષ કાદરો !

સંકે આગળી એવી ગન, પદે પદે યિશુજન
ગાના મનુ-સાગ તાજો ગાનને તેને ગુણે !^{૧૦}

અવધૂ અઘાંકે અટ્ટી, સંગિ ક્ષીગ-આગદેવી.

ઉપનયો મગ્ધ નેમ ચિત્તાને પેટથી;

દ્વિજ સર્વ તણો મતિ અર્થપતિ નામે તેમ

જનમ્યો તે વસમાંહે વિખ્યાન કુબેરથી.

દિને દિને શિષ્યમણુ ગયા નયા નેની પાસ

ઉપદેશ લેવા કાલ આપતા પ્રમાનમાં;

અપણે જાગેવા તેઓ શોભના અધિક જેમ

અપણે જાગેલાં શોભે, પાપ મદનનાં.^{૧૧}

વિધાનથી સંપાદિત દાન વડે સુરોગિત,

લીસિમાન અઘ્ઠાવીર અટ્ટી અધિશિત જે,

અગાળિત એવા એવા, પૂષ-કર-કરી જેવા

મદાપણ અટ્ટી પાગો સુખે સુરોગે તે.^{૧૨}

શ્રુતિ અને ગાત્રતામ્ની વાન સર્વ વાણનાર

પુન શ્રુત મદાગા ને કિન્નર તેને જલુઃ

રેકુદિક વિમલ દતો નેમાં ચિવજાનુ એક

ગાનનો કૈયાસ જેમ બૂંદર વિશે મઠ.^{૧૩}

કર્મકરદિત શશિ-કલા સમ કાન્તિમાન,
નિર્મલ, નૃસિંહ કેસ નખાફુર વેવા બે
ગુણ તે મદાત્મા તણા, પ્રસરી સુદર, પેદા
રિપુએના મનમાંહે કરી કરી માર્ગ ને.

દિશાને લલાટે વક્ર અલક સમાન ચોબે,
ચર્ચી-ચમુ-કર્ણ કેસે તમાલ-પદ્મવ બે,
એવા તેના મગતલો દૂમનો સમૃદ્ધ તેજો
મલિન છતાંએ કીધો શ્વેત નિર્મલ વસને. ૧૪

દોમથમે થઇ તેને રવેદ-બલ-કલિણા બે
સરસ્વતી તણે કર-કમલે હોવાઇ તે । ।
એવા તાત, ધોળ્યાં બેણે મશે સમ ગુપ્તને,
પામ્યો જન્મ તેનામણી પુત્ર પ્યાણ નામે બે.

કુન્દિતપદ્મ ન બેમાં કંઠ વિશે ચારત પામ્યું,
મહા મોઢે મનના બની મલિન, અધ, બે;
વૈદગ્ધ્ય-વિદ્યાસ વળુ મળ્યે રહી મુગ્ધ, એવી
શુદ્ધિથી રચી આ તેણે કથા અદ્વિતીય બે. ૧૫

ભાગો ૨ ક્રમે. ૧૪. અલક-પાળનો લાક-ચર્ચી-ચમુ-કર્ણ-મણી રણી વફોનો હર્ણ-કાન અમલ-
કર વિશેષ છે. હમ ધિતે મલિન છાયા મશાને રવેત કરે એ વિશેષ તે ર.અવલ-વગ-
(-ધમ)નો કમોને એને રવેત મરા મહા-એમ અર્થ હોય. ૧૫ કુન્દિતપદ્મ-મહાપદ્મ.
૧૬. વિદ્યાસ-વૈદગ્ધ્ય-પાંડિત્ય-અનુદાઈ-નો, અપણ તે રણી, વિદ્યાસ.

કાદમ્બરી.

શક્ટ નામે એક રાજ્ય હતો તેની આસાને સર્વ નૃપતિમહલ આવે
ચલાવતું હતું બીજો બાણે હન્ડ દાય તેમ તે ચાર મમુદ્રની માલાશ્વી
મેખના^૧ વાળી પૃથ્વીનો ભત્રી હતો તેના પ્રતાપથી હાવન થયેલા અનુ-
સંગવડે સર્વ આમન્ત-ગૃહ^૨ તેને આધીન ચલુ હતું ચક્રવર્તિ ગમ્મના સર્વ
ચિન્હ તેના મા દતા વિધ્યુના સરખું તેના હસ્તકમલમા રાખાયતું^૩
હા. છન દેખતું હતું^૪ શિવની પેઠે તેણે કામને જીત્યો હતો કાર્તિકેયની
પેઠે તેની શક્તિને^૫ આદ્ય દસમે તેમન હતું બ્રહ્માની પેઠે તેણે સર્વ રાજ-
હામમહલનું^૬ વિમાન કર્યું હતું^૭ સમુદ્રના જોવા તે લક્ષ્મીનું પ્રસવસ્થાન
હતો^૮ ગંગાપ્રસાદપ્રમાણે તે ભગીચે દર્શાવેલે માંજે જતો હતો^૯ સૂર્યની
પેઠે તે પ્રતિદિવસ ઉદય પામતો હતો. મેરુ પર્વતની પેઠે તેની પાદચ્છાયા-
મા આખી પૃથ્વીના લોક આશ્રય લેતા હતા^{૧૦} સર્વદા દાન કરવાથી દિગ્-
મગ્નની પેઠે જોતો કુ બીજો રહેતો હતો^{૧૧} તે મહાઆશ્વિનકાન્ક કાર્ય
મા પતો હતો. મોટા મોટા યજ કરતો હતો સર્વ શાસ્ત્રોનું ને દર્પણ

૧ મેખના-ત્રિશેની ટેડ ઉપરનો કોરો આપોજ વિચાર વ.મવદ
તામ. ટે-૫ ૧૦૫-ચતુરુદધિમેષલાવા મુવો નાયકે શક્તિ ૨૦ ૨
પડિયા રાજ્યોનું મહત્ત્વ ૩ વિધ્યુના દાયમા ખરેખરા રાખયક, અને
બા ગમ્મના દાયમા તેમના ચિન્હ હતા ૪ શક્તિ-મહાદેવન. પુત્ર કાર્તિક
આખીનું રાજ્ય (બીજો અર્થ) આમર્શ 'શક્તિ' એ શબ્દ બનેને સામાન્ય
કે માટે તેમનો ઉપગાનોપમેય મબદ્દ શ્રીધાણે આરા દિવ્યર્થ (ત્રિવિધ)
૧૫૬ જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં ત્યાં એક અર્થે જોવાન સાથે અને બીજો ઉ
મિય આધે લેવો ૫ બ્રહ્માએ રાજ્યક્રમેને—તે પદ્ધિયોને વિગાનમા
ધમા જોડેલા, આ રાજ્યક્રમે નાજહસ—રાજ્યક્રમેના હસ જેવા (એક)—તું
વમાન—અપમાન કર્યું હતું—અર્થાત્ તેમને તાણે કર્યા હતા ૬ સમુદ્ર મ
ન કરતા લક્ષ્મી નીકળેલી માટે તે તેનું પ્રસવસ્થાન ૭ ગંગા ભગીરથે
ગીવેલે માંજે અર્ગમાથી પૃથ્વીપર આવી હતી એ વાત પ્રસિદ્ધ છે આ ગ-
ન ભગીરથને અનુમરતો હતો—તેના જેવો રાજ્યનીતિ વ્તલનાર હતો ૮.
૧૧-પરિતની નાની ટેકરીઓ, (રાજના) ચરણ ૯ દાન દાથીના લમણા-

દતો. સર્વ કલઝોનો તે ઉત્પન્નકર્તા દતો. સર્વ શુભનું કુલગૃહ દતો. કા-
ન્યામૃતરસનો આગમ દતો. મિત્રમંડલનો તે ઉદયસ્થાન દતો.^૧ શત્રુ-
ઝોનો તાલકારક કેતુ દતો.^૨ સખાઝોનું પ્રવર્તન કરનાર દતો. રમિક-
જનોનો આશ્રય દતો. ધનુષ્મન્તનો મર્વ ઉત્તરનાર દતો. પગમી પુર-
ણમાં મુખ્ય દતો. ચતુરનો સિદ્ધિમણિ દતો. ગરુડની પેટે વિનત [૧] ને
આનંદ આપનાર દતો.^૩ ઝને પૃથુસાગની પેટે ધનુષની કાઠિવડે ઝેરે
સર્વે રાત્રિકુલાચલને દૂર ખસેડી મુક્યા દતો.^૪

પોતાના નામથીજ શત્રુઝોનાં હૃદય તેણે બેદી નાંખ્યાં દતાં,
તમા એક વિક્રમથીજ પોતે સકલ જીવનમાં વ્યાપ્ત હતો તેથી, નસિંહ
રૂપનો અ.ક'ગર ધારણ કરનાર, તથા ત્રણ વિક્રમથી ત્રણ જીવનોને બધમાં
નાંખનાર વામુદેવને ને બળે હસતો દતો.^૫ જીનેશ દમ્બરે કુરુપતિયોના
સ્પર્શથી, દાર્વ કાળથી લાગેલા કલંકને તેની અદ્ભુતધારા રૂપી વિભવ

માંથી ઝરતો પ્રવાહી પદાર્થ—ગદ; દ્રવ્યપિન્ન=આપનું ને. દિગ્ગજ=દિશા-
ઝોના પાલક આઠ દાયી ગમ્ભીર, તેમનાં નામ—ઐરાવત, પુંડરીક,
વામન, કુમ્ભ, અંજન, પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને મુખ્યલીક, કર=શુદ્ધ; દાય.
૧. મિત્રમંડલ=સૂર્યમંડલ; દોરતરાગે. ઉદયસ્થાન=ઉદયધામલ; કિલ્મ કર-
વાના સ્વભાવવાળો. ૨. કેતુ=પુંડરિકો તારો; એ આશુભમુખક ગણ-
ય છે. અસમના એક લોક પણ તેમજ માનવા દના—

^૧ As the red comet, from Saturnia. West.

^૨ To fright the nations with a dire portent.

^૩ A fatal sign &c.—Pope's Iliad II. IV. L. 101--104.

૩. ગરુડ, વિનત—પોતાની માતા—ને આનંદ આપતો; આ રાજા,
વિનત—નમ્ર, વિનયવાનને આનંદ આપતો જીઓ વામવદતા, પૃ. ૬૪—
સાદર્ભ રૂપ વિનતાનન્દકર. ૪. શત્રુ વિન્ન=શત્રુકુળરૂપી પ્રવેશ, તેમને શ-
બ્દોને દૂર કરેલા; શત્રુ અને કુલાચલ—કુલ પ્રવેશ તેમને પૃથુએ, મદેન્દ, મ-
લય, સહ, શુભિમાન, વક્ષ, વિધ્ય અને પાદિયાન એ સાત 'કુલ પ્રવેશ' કહે-
વાય છે, અને વેલુના પુત્ર પૃથુએ પૃથ્વીને ખરેખરી ખરેલી જોઈ તેમને
ધનુષ્કોટિ વડે ખસેડી મુકી જમિને સરખી કરી હતી એ કથા પુરાણમાં છે.

૫. વામુદેવે નસિંહ અવતારમાં દીર્ઘ નખ વિગેરે વિકસંધ સ્વરૂપ
ધારણ કરી શત્રુને ડરાવ્યા હતા. પણ શરૂકે તો માત્ર નામથીજ તેમનાં
હૃદય બેદાં દતાં માટે તે વામુદેવને બળે હસતો હતો. વળી વિષ્ણુએ
વામનરૂપ ધર્યું હતું હોયે ત્રણ વિક્રમ (પગમાં) થી ત્રણ જીવન બરી
દીધાં હતાં; પણ શરૂકે એક વિક્રમથીજ (અદિતીય શિર્ષથીજ) બધી
પૃથ્વી વ્યાપ્ત કામી હતી માટે તે વિષ્ણુથી બળે અદતો દતો.

જનમા ધોતી ધોતી ગન્ધકથી ઘણા રખત સુધી વસી હતી તેના
મનમા ધર્મનો વાસ હતો. તેણે પાપમા યમનો આગુગદમા પેરનો પ્ર
પાપના અશિને દાદમા પૂડીનો અમુમા વક્ષીનો, છબમા મરચ
ડીનો મુખમા અડનો બજમા પનનો છુદિમા જુદપતિનો, રૂપ
મા કામનો અને તેજમા સૂરનો ધમ હતો, તેથી તે રિધાપ આકૃતિ
રૂપ કન્યા સર્વે ભાવ બગવાન નારાયણ જેવો દેખાતો હતો. તે
ત્યારે મદમત દાધિયેના કુબચર લેરી નાખતો સારે નદીમાં મેટા
મોતીના દાગા જે આગપર લાગતા હતા અને તેને લીધે નલો મુગિતા
દ આત્મી છુટેના જનમિન્દુએથી હાથપુ દોષ એવું જે દેખાતું હતું તે
મહુગથી બે આંખની યોદાએની પ્રતિરો કપી હાર ઉપર આવેના દનરો
અથવા અવકાશમાં મેટાની ગન્ધકથી, દાધિયેના મરચપાથી ગમ
મા મરચકપી વર્ણના ધોર અધાર પાળી મુદ્ગપ્રિયોગા અભિસાર
નાની પેરે વારવાર તેની પામે આવતી હતી અને તેના પ્રતાપનો અગિ રિધુ
એયોના હૃદયમા પણ મેટા તેગના પતિરોને બાગવાની બાજે ધન
ગમ્મો દોષ તેમ, તે રિયોગિનીએના પછ અત કરલ્ય બાગતો, રાત દિવમ
મરચ હતો મરે જમતો કન્યાના ગન્ધકથી લગ્ન પૂર્ણીનું પાનન
હતો હતો સારે પ્રજમા, આન ચિત્તમામા વર્ણસંકર થતા હતા,
કામકીશમા ક્રેશ બે આતા હતા, કામોમાજ દદ બવ દતા, (કોમ)
તામમાજ ચિન્તા ગમ્મતા હતા, અમમાજ રિયોગ થતા હતા, છત
માજ કન્યા દદ દતા અને તેજેજ કપતા હતા ગીતમાજ ગાગિયામ

૧ આ કંવના સ્વરૂપ રિયોમા ધણી દસપારખ છે જુવો પામદતા
પુ ૪૦ નિગિતનારાયણજીરિતમત્તમાતમકુમરમઘિગાલિતમુક્તકલનિ
મરદનુરિત ૨ અભિનાગિતગ્રીતમાપાનેગરે હાની જનરમી - અમે
મદમીજ મુદ્ગપી નનિમા મરચની પામે મરચ તી હતી ૩ મુક્ત
૪ વર્ણનિવિવ ગમ તેમનો નદ ખીનદી, અમે રા નનિ માનમા
૫ તેમની ખીયડી મમન ત્યા એજ અતિતો પુદ્ગળી ૬ નનિની ની
૭ મરચનો નદિ માત ચિત્તમાજ બે વા બેગા થતા હતા ૮ અમા
૯ રિગરે મુદ્ગમા નનિ ૧૦ બધા થયું મરચ અને બરીખાને પુ
૧૧ એ મરચીનદી સાધી ના જર ન હતી ૧૨ સામ મામનુ નિ
૧૩ મરચ, ખીજ મરે વનુએ રી મુમ મરે માટે તમની ચિન્તા ૧૪
મા નદિ ૧૫ દદ બવ રિગરો દામે અને અધગપી પનેથી પેમા
૧૬ આમે કને સામ મુન દોષથી સામ દદ મરચની નર ન હતી

દેખાતો હતો, ૧ દાથિયોમાન મહાવિકાત હતો, ૨ ધનુત્રમાન મુખ
ચહેરો થતા હતા; ૩ આરિયોમાન જાલમાર્ગે હતા; ૪ સ્વક માન ચક્રતા, ૫
ખડ્ગમા તથા કસ્યમાન હતુ, ૬ પ્રેમમહમાન હતુ મને પડતુ હતુ, ૭
અને કૃતમાન મૃદિા ચન્ન થતા હતા ૮ વળી એ મહત્ત્વા મમયમા
ભય પરલોક તરફતુ હતુ ભગ અતપુરની નિરાના વાગમાન
હતો 'મુખરતા નૃપસમાન હતી' ૯ અથવા વિશાલ અમોગ મતુ
હતુ ૧૦ અશુભાત, અહનિન આવતા દોમામિના મુખને લીધેન હતો
હતો. અ.મુગે મોક્ષનેન મારવામા આસની હતી ૧૧ અને ધનુર્નો
દશા માન મમદેવનોન હતો ૧૨

લલિકાના ભયને લીધે એકદ આવીને વચેવા કૃતયુગ જેવી, અને જા
ણે નણે જુગની પ્રમથબુધિ દોષ એવી વિચ્છીર્ણ વિદિગા નામની નમરીએ
રાતની ગાધાની હતી તેની આગે પામ વેનરતી નદી આરી મેલેથી હતી,
જેની તરગમાના મુખ મારતી આવવાની નિલામિનીઓના સ્તનનટ ઉપર
આધારાથી જાગીત થઈ ગઈ હતી આન કરવાને બિતાડેલા જયકુળ
રેના કુલસ્થા ઉપના મિદૂરવટ તે નદીનું પાણી મધ્યામમ જોતુ દે

૧ ગીતમા ગગ ગવાતા હતા; ૨ કોધાદિ ગમરૂપ જેવું વધ ન
હતુ ૩ મહનિકાર=કાન, જુલો પૂછ ૧ સુ—દી ૬, (બીને અર)
મતાર ૭ મુલુ-ધનુર્ની દોરી, અને દયા, પરાપમગ વિં ૭૬=મુદતુ,
અભાવ ૪ જાલમા=જાળિયા, જાલ=મમ્મ પદ્મવાની-જે લા
ન હતી ૫ મુદ નહિ થવાથી ખડ્ગ ને કપ્ય નામા હતા-પડતુ
કપમા કે પુરોના મનમા કછ કલક-પાપ વિં ન હતુ ૬ મુ
દમર્ધમા નહિ પણ જીમુકપના પ્રેમકલહમાન ફા વા હતીઓ
મોકનાતી હતી ૭ મુદ-જાલ રમવામા ગોમગના પગ આવે છે તે,
અને મનુષ્યના આવાસ, અર્થાન્ લા પુરપોનાદિન્ સુખ દોષને બીધે
દોષ ૮ ચન્ન ન હતુ 'મુદ' સાગ જુઓ ભરૂંદરિતુ વિં રાન રોગ
૯ મગનેકા કરાચિદાપ મુદે ત્ર વિષ મયેક વિં ૮ ભગ-વક્તા
પન.વન-મુદાદિમાથી ૯ મુખરતા નૃપરનો ખલખલાટ, મુખને
લવારો ૧૦ કૃ-દાય વેગ ૧૧ અવાન નેગાદિને નહિ ૧૨ મર
નકુઓ. વિનાશને લીધે મધધનુપ લેઈ સામે ચાપ તેમ ન હતુ પણ
મન કમદેવન દશ કરતો હતો ઉપના મનક વાક્યમા બી દડીએ
દહેલો 'સનિયમ રલો' અમકર છે—અમિનૂ ની આ બતા-વા પ્રમાણ
નિવટ નાન એક અર્થમા આ ૧૩ છે ને બીજા
ગામા સમયમા મધ જી ૧૪

ખાતું હતું. અને તેના કિનારા મદમત કલહસ પેશિયોના કાલાદહને લીધે ગાશ રણા હતા.

સમગ્ર જીવનમુદ્ધને તે નરપતિએ ત્રણ ક્યું હતું તેથી રાજ્ય ચિન્તાના બારમાંથી તે મુક્ત થયેલો હતો. દેશ દેશથી આવેલા અનેક રાજા પોતાના મુકુટવડે તેના ચરણની આગળના કરતા હતા. આખી પૃથ્વીના ભારને પોતાના હાથ ઉપર એક કંકણની પેઠે તે ખારી રહ્યો હતો. ગૃહ-રક્ષિતને પણ લુદ્ધિપ્રભાવમાં કારે મૂકે તેવા, વંશપરંપરાથી આવતા આવના, વારવાર નીતિસામ્રાજ્યનું અધ્યયન કરવાથી નિર્મલ થયેલાં મનવાળા, નિર્ભય, હૃદયથી અને ગ્રામ્ય પ્રધાનો તેની સેવામાં હાજર હતા. પોતાના જીવનની વધુ વિદ્યા અને અલંકારવાળા, અનેક દ્વિતીય રાજકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા, સર્વ કલાઓના અભ્યાસથી તીક્ષ્ણ થયેલી શુદ્ધિવાળા, અતિ પ્રગલ્ભ, કાળને બાંધનારા, પ્રતાપવડે અનુરંભ હૃદયવાળા, સભ્ય પરિહાસમાં કુશલ, મનના કાવ અને (બાલ) આકાર સમજનારા, કાવ્યના દક કથા લેખન વ્યાખ્યાનાદિ કિષાઓમાં નિપુણ, અને અતિ કલ્પિત તથા બગાડ ખાત્રા જાણે તથા હાથવાળા રાજપુત્રો જેઓએ સિંહનાં બચ્ચાંની પેઠે વારંવાર રિપુઓના મદમત હાથિયોના કુંબરચક્ર ભેદી નાંખ્યાં હતાં, જેઓ સૌથી પ્રકાશ કરવામાંજ આતંક માનવા છતાં વિનયથી વર્તતા હતા, અને જેઓ પોતાનાંજ જાણે પ્રતિજિજ્ઞાસતા. તેવા (રાજપુત્રો)ની સાથે રક્ષતાં રમતાં, તે નરપતિએ પોતાની યુવાવસ્થા દીર્ઘ કાળસુધી મુખમાં શુભદી, પણ જય મેજવવાની મોટી ઇચ્છાને લીધે તથા પોતાના અતિગમ્ય મન્યન લીધે તે, સ્વીકૃતિને તુણ જેવી દસડી અણુતો હતો; અને જો કે તે યુવાવસ્થામાં હતો. રૂપવાન હતો, અને ચતુરની પ્રધાને તેની પાસેથી આગ રાખતા હતા તોપણ કામનીય ઉપર તેને કંઈક દેવ જેતું હતું. રૂપ અને વિલાસમાં રતિના પણ હાવબાવને, હાંકી નાંખે એવી, વાવડવગાળી, વિનયવાળી, કુલીન, અને મનોહર કામિનીઓ તેના અંતઃપુરમાં હતી તે છતાં પણ એ રાજા સ્વચિત્ સંગીતવિદ્યા શીખનારો, ૨ જ્યાં વારંવાર તેના દાખનું મનગમ્યક્રમ્ય, કિંદાણા, ખાતું હતું, મુગરિએ અગ્રણ્યથી થતા, રૂપ, લીને તેના, મનિગમ્ય કર્તુપ્રવણનો અજઞ્ઞાત થતો હતો. અને તે પોતેજ મદ્ય વગાડતો હતો; કદાચિત્ આસખ્યજાણોના વર્ગદર્થી વળને શ્રવણની મુકનો. ૨૨૨.

૧. આ વિગરે સમગ્ર વિભાગિયોનો સંખ્યા, બાકને હોં અને
" દિવસ ગાળતો હતો " એ ગાથો આથે લેવાનો છે.

વ્યાપારમાં; કોઈક વાર વિદ્વાન પુરુષોની સભા કરીને, કાવ્ય પ્રબંધ રચવા-
માં; કોઈ વાર ગાદ્યરચનામાં; કોઈ વાર આખ્યાનક, આખ્યાયિકા,^૧ ઈતિ-
હાસ અને પુરાણના શ્રવણમાં; કોઈ વાર ચિત્ર વિનોદમાં; કોઈ વાર
વીણા વગાડવામાં; કોઈ વાર દર્શને આવેલા મુનિજનના ચરણની સેવા કરવા-
માં, અને કોઈ વાર અદામ્યુતક, આનામ્યુતક, બિન્દુમતી, મુદ્ગમ્યુત-
પાદ અને પ્રદેશિત્રાંબા કરવા કારણવામાં, સ્ત્રાંસભોગથી થતા સુખમાં
અન નદિ પાવનો, આંગણ દિવસ મિત્રોની સાથે ગાળતો હતો. જેવી
રીતે દિવસ, તેવીજ રીતે ગત પશુ, વિવિધ કૃત્ર તથા પરિહાસ કરવામાં
અનુર, પોતાના મિત્રો સાથે તે વિતાડતો હતો.

એક દિવસ, નવાં કમવપવના સપુટને બેઠનાર, બગવાન સ્ત્રી દે-
વના ઉચ્ચા પછી થોડીવારે જાણે રતાસ જરા જરા ઓછી થયા માંડી
હતી ત્યારે, સ્ત્રીજનને અથોથ ખડક ડાખી બાજુએ ધારણ કરવાથી,
જાણે નામયુક્ત ચંદનલતા દોષ તેવી બહીઆમાંથી તેમજ રમણીય
આકૃતિ વાળી^૨,—જાડા ચંદનભેષજો સ્વનનદ ધોળાં થવાથી, ઉપર તરી
આવતાં એકાદ લાચીનાં કુમરચત્ર સહિત સ્વર્ગગંગા મેલ તેવી દેખાતી,—
રાજાઓના મુકુટમણિમાં ખરેખં પોતાનાં પ્રતિબિમ્બના આકારમાં, જાણે
ભાથે ચઢાવેલી શુદ્ધ રાજની આજા દોષ તેવી સોબતી^૩,—શરદ્ની સ-
ખાન કલદંડ જેવા ધોળા અંબર વાળી^૪,—પરશુરામના પરશુની ધારની જે
શકલ રાજમંડલને વણ કરનારી^૫—વિન્ધ્યાચલની વનમુખિ જેવી ચેત્રલતા
સમેત,^૬—અને શરીર ધારણ કરીને આવેલી રત્નકુલદેવના જેવી—

૧. વર્તમાન વિવિધની કથા તે આખ્યાન: પ્રાચીન કથા તે આ-
ખ્યાયિકા:—આરુપાયિકા પુરા વૃત્તમારુપાનં સંમિતં ચતત્ ।

૨. આ બધા, સંસ્કૃત શબ્દોમાં વપરાતા ગદ્યાલંકારના બેઠ છે.

૩. અદિથી ગત થતાં વિશેષજો, આવજ આવતી ‘પ્રતિદારી’
સાથે જોડવાં. ૪. અર્થ: અપન્દૃતિ અને દુષ્ટેશા એ બે અલંકારોનો
સંકર છે. કોઈ વસ્તુનું ખરું રૂપ છુપાવીને તેને બાજુના રૂપ આપવું
તે અપન્દૃતિ અને પ્રતિદારીનાં પ્રતિબિમ્બને ‘પ્રતિબિમ્બ’ નદિ પણ
‘જદ્દની-માજા’ કહી ગાટે તેના ખરા રૂપનો અપન્દવ થયો. જાણે
‘માથે વિ’ એ જાણેશ છે. ૫. અંબર=વસ્ત્ર અને આકાશ. ૬. પરશુ-
રામે સર્વ શત્રિયકૃત્તેનો નાશ કરી દીધો હતો. ૭. ચેત્રલતા અરુના
બેઠ; અને પ્રતિદારી વિગેરના લાપમાં દોષ છે તે છતી.

પ્રતીહારી, સન્નામઠપર્વમાં બેઠેલા નૃપતિની પાસે આવી, પોતાના હોમણ તથા હાથ બૂમિ હાથર મુકી વિનય સાથે બોલી કે—રાગણ! દાપાપમાન ચમેલા હન્દના હંકારથી નીચે પડેલી, સ્વર્ગમાં જતા ત્રિશંકુ રામની રાજ-લક્ષ્મી જેવી, દક્ષિણ દિગામથી આવી દરવાજે ઉભેલી એક મંગલકન્યા, કોઈ પોષરને પાંચરામાં ધાણીને લાવી છે અને દેવને આજ્ઞ કરે છે કે : સમુદ્રના જેવા, ભુવનતત્ત્વ હાથરનાં સર્વ રતોના આપ એક બંદર છે., અને મ્હારો આશ્વસકારક પોષર અખિત્ર ભુવનનું એક રાજ છે એમ બાંધી, આપના દર્શનમુખના અભિલાષથી દેવચરણ પામે તે પછીને લઈને હું આવીશું.—તમે દેવની શી હજી છે?—પ્રતીહારી બોલી રવા પછી રામને પણ નિગામ ગાલપન થઈ તેથી, પાસે બેઠેલા સર્વ નૃપોનાં મુખ તરફ દષ્ટિ ફેરવીને તેણે આજ્ઞા કીધી કે—શા દોષ છે? એને અંદર અવવા દો.

રામનું વચન સાંભળી, પ્રતીહારીએ હસીને તે મંગલકન્યાને ત્યાં હામણ કરી. પ્રવેશ કરતાંજ તેણે, હામણે નૃપતિની મધ્યે વિરાજમાન દોળાને લીધે, વળના ભયથી 'બેગા મણેલા કુલપર્યોનાની વચમાં જાણે મેમ બેઠો દોષ, અને અનેક રતનામુણની કિરણમણમાં તેનાં અવચન હંકાઈ જવાથી.. હામણે હંદમનુષ્યી હવાઈ ચમેલી આઠે દિશાએ વાગે જાણે ખંડી કાઠનો દિવસ દોષ એવો ચક્રક રાગ લેયો. મ્હોટાં મ્હોટાં મોતીના છાંય જેને લટકાવેલા હતા, જેના ચાર મહિસ્તંબ મોનાની સાંકળોથી બાંધેલા હતા, અને જે સ્વર્ગમાંના શીશુ જેવો ધીમે ધીમે તે વસ્ત્રના નાના મંડપની નીચે બિછાવેલા સ્વદમશિખા નાના પર્ણપર ને બેઠેલા હતા. કનકદંડવાળાં આમણે તેને ઉશાગતાં હતા. હાંમે મુખી પ્રસરતા કિરણવાળા તેના મુખની કાન્તિથી પરાભવ પામીને પગે પડેલા જાણે ચંદ્ર દોષ તેવા, મ્હાલકમણિના બાબહ હાથર પોતાનો ડાબો પગ તેણે મુકયો હતો. ઈંદ્રમણિમય બૂમિના તેજસ્પર્શને લીધે જરા સ્થામ

૧. એવી કથા છે કે અયોધ્યાના રાજા ત્રિશંકુને બ્યારે વિશ્વામિત્ર ઋષિને નિમિત્ત ઋષિની હજીરમાં પોતાના પ્રભારથી સ્વર્ગમાં મોકલયો ત્યારે ત્યાંથી હંદાદિક દેવોએ તેને ત્યાં ન આવવા દેવા એવો નિશચ કરી બૂમિપર પાંચ નાંખી લીધા. પરંતુ નીચેથી ઋષિનું વચન સ્વર્ગમાં મોકલવાનું, ને દેવોનું નાહ લેવાનું, એમ બે વિરુદ્ધ મતને લીધે તે અન્તરીક્ષમાં લટકી રહ્યા. તેથીજ હાથ કેહેવાત જેવું ગાણે છે 'ત્રિશંકુરિવાન્તરલિ તોષ્ટ.' ૨. હંદ અથવા વળથી પર્યોના પાં દાપના માંડી હતી ત્યારે.

પડનાથી, વરા થયેલા તનુઓના નિશ્વાસડે જનજો મલિન થયા હાય
 એવા તેના ચરણનખમાંથી પ્રગળતા કિલ્લોથી તે ગોઝતો હતો આ
 મનમાં પ્રગળી રહેલા પદ્મના મહિયુના દિગ્લથી તેની એ ઝાંઝો મન
 ચડી હતી તેની તે પોતા કામ પ ના ચમકીલા મેના મધુમ્બરના રશ્મિ
 રથી સાર થતી જાણનામાં દર્શના જેના વિગળતો હતો તેણ
 પેટુરના આમૃતના શીર જરા કામ પે રજની પોગ ઉદર જોગ વદનથી
 હમપક્ષીના જન સિતર લગ્ય વ્યવ તમના હજા નામના પદનથી
 હિના હતો નુ સુગન્ધિ અ નગ્નના લેપથી તેની ઢાની ગેરી
 થયેલી હતી અને તન્ના ઉપર તેણ જાળની આંચા ખોરી હતી તેની,
 પ્રાતઃકાળના મયનો તા જેના ઉપર રન્ન વન્ને પડેલો છે એના
 નામપદન જેના તે ગોઝતો હતો તેના મુખો ખીન્ને ચક્ર વારીને
 જાણે (આમશમારી) નહાનઆના આપી હાય એવી તેની ગોતીની આ
 લાએ તેના મુખની આજુબાજુ જે મ પ્રાણ પાડેલો હતો અતિ અ
 પન રન્નકમીને ગાધવાની ગામોતી ના પ્રગલ્લા અને નદનગની
 સુગન્ધથી લેનાઈને આનેના એ નપું સાર તેના દેખાતા એ જાતુનધ
 તેણે દારે જા યા હતા તેનું મોંમન જરા બટકતુ હતુ તેની ના
 શિકા હિચ્છી હતી ખીલના પદન પ્રન જેના તેના મોવન હતા
 નિર્ગન સુનના પદ જેતુ વિચ્ચન નમીના નાના સદના આજુ
 તથા મન લુનના ન્યાભિષેક રથી પરિન થયેન તેનું કપાળ
 હતુ, તેમા એ બમરોની વચ્ચે સ્વામી હિચ્છી હતી સુગન્ધિ ગા
 લતી કુશુમ્બો તેણે મેખર પેટેલો હતો તેથી મિખ પડ મનાના
 પચનયેના લાગળો સદિત પશિમા ૧૧ ૧૫ તેણે તે ગોઝતો હતો
 આજુબાજુના પ્રકાશથી તેના મરે આગ પીમા થયા હતા તેથી તે નહા
 વના (લાયનમારી નીચેના) અગ્નિની જાળના કામર જેના દેખાડા
 હતો તેની આજુબાજુ જેસને નરે આન પીદિરાઓ ઉપી સ્થિતો જેની ન

૧ મધુ ને કંઈએ એ જે નહાએ હતા જેમો વિષ્ણુએ દેખ્યા
 હતા. ૨ આને મળતો વિચાર નીચેના રોના છે—

રાજચ્છ્ર સમાગેસ્ય ત્વા તુ મૂતલમાગતમ્ ।

રતશ્રેણિમપામયે નલત્રાપ્તિમ્પુપાગમન્ ॥

સુ ર મા,

૩ આ એક મહાપુરુષ વતી ૮ ૪ આથે પદ્ય સનો હા

નિમજ્જો હોયલી હતી ૨૪૨૭ મહિમય બુદ્ધિમા તેનું પ્રતિબિંબ પડેલું હતું તેથી પૃથ્વીએ જલો પોતાના પતિને પ્રેમથી દલ્લમ. લીધે હોય તેમ બામનુ હતું નહીં જનોએ જોગવલી તથાપિ અપારાગલુ રાજન દમીએ તેને અનિગન દીધું હતું ૨ પરિનાર અગમ્ય જના પણ તે અદ્વિતીય હતો ૩ અગણિત હાથી અને મોડાઓનું ગર્વન છતા પણ માન ખડુગ તેના માલસમા હતું ૩ તે એ જ મુદ્દમા બેઠેલા જના આખી પૃથ્વી તેનાથી વ્યાપ્ત હતી ૪ વ્યાસન ઉપર હતો તથાપિ તે ધનુરમા બેઠેલો હતો ૫ સર્વ જનુઓ ડાબી ધધનને ખાખ કરી નાખ્યા છતા પણ તેના પ્રતાપનો અગ્નિ બળ્યા કરતો હતો ૬ તેને લોચન દીર્ઘ હતો પણ તે મૂઢમ જોઈ શકતો હતો ૭ મોટા રોય હતો પણ તે મરે શુભનો બહાર હતો ૮ તે કુપતિ હતો તોપણ તેની ગરે અધેને પ્રિય હતો ૯ અદર્શ શબ્દ ક્રવા જના પણ તેનામા મદવિકા ન હતો ૧૦ તેનો અમાન અતિ ગુણ હતો તોપણ તે કુપણ અગ્નિ કરતો હતો ૧૧ અને કંઈ વિદ્યા મળ્યું તેના હાથમા મરે પૃથ્વી આવી રહી હતી ૧૨

દૂરથીજ રાજાને તે અગ્નિ ક્રવાએ નેચો કે તગતજ તેણે, હાનવા રાન-કણુવાળા અને રક્ત કમરપન જેવા મમય પોતાના હાથથી, અમમા ગ જેનો જર્જગિત યજ ગયો હતો તેવી વ્રામની લાકડી સેકને, ગનનુ ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચા માફ, જમીન ઉપર એકવાર પડેલી, અને તગતજ

૧ અદ્વિયા અને નીચે વિરોધાનકાર છે જ્યા પારા વિરોધ ન હોય તે છતા પણ વિરોધનો આભાસ થાય તે વિરોધાનકાર જે વસ્તુ સરોષ ઓળી હોય તે આધારણ ન કરેવાય પણ તેને તેવી નદી એ વિરોધ થયો તેનો પરિહાર કરતા આધારણનો અર્થ-બદળ, મોટી, લેસો આમ નીચે પણ સમજવું ૨ એકો હતો, અર્થાત્ તેના સમાન બીજે માન ન હતો ૩ માધન-વસ્તુ, બહુ લક્ષ્ય હતા સામાન્યમા માન ખડુગ એ વિરોધ સમાનતા એવો અર સેવો ૪ બહુ રતુ તે માધન હતો-મગ્ન હતો ૫ અર્થાત્ તેના પ્રભાવની તે ગરબાપી હતો ૬ એટલે કે ધનુરમા તે આમમ હતો ૭ અરે વિભારા' અનગ ૮ કે કાગળ વિના પણ જ્યા કાચની ઉપતિ થય ન્યા વિજાન ના' અહીં બાનનુ રૂપ કારણ નિરાય પણ અગ્નિનું બાનરૂપી કાચ થતુ હતુ મારે 'વિભાવના'-અમમ ૯ સોમન-આખા, માન મુદ્દમ-યો ૧૦ ૧૧ ૮ રોન-અમરુજ રાય ૯ કુપતિ ૩-નિન્દિત-અગમ અને કુ-પૃથ્વી-તેનો પતિ ૧૦ હાન અન મદના અરેમા' જુઓ પૃથ્વી ૧૧ દી ૮ ૧ અને પૃથ્વી ૪ શુ, ગી ૧૦ ૧૧ ૮ પુ અગ્નિ-મજા મરે અને ૮ પના જના કૃત્ય ૧૦ મના મે અમમા' જુવા પૃથ્વી ૪ શુ, ગી ૧૦ ગી

તાજ શબ્દથી જેમ ધનગમે, તેમ આ વાગની વાકડીના અવગથી અર્થ નિપતિમ હતો, એકદમ, પૃથ્વીપતિના તરફથી અકસ્માત દષ્ટિ ફેરવી, મેં વાંકું વાળીને તેની તરફ વેંચ્યું.

પ્રતીદર્શીએ દુગ્ધી નેનું 'જે' એટલે કે અગ્નિને બતાવી ત્યારે શબ્દજે તે નવસંભવના આગેવી અગ્નિમય ગદ્ગદ આશૃતિવાળી કન્યાને, એક પણ પણ આખી મીઠાશ નિવાસ નિવાળીને વેંચ તેની આમળ અર્થ વેંચ એના ધોળા વસ્ત્રાગ્રે એક પુરુષ દેખેલા હતો, તેના માથાના વાળ વટાવરયાને લીધે ધોળા થઈ ગયેલા હતા; રક્ત કમળ જેવા, તેના અક્ષુના ખુણા હતા; વારનાર કસરત કરવાથી તેના શરીરના બંધ કુવાવરયા જતી રહેલી હતાં પણ, ગિયિક પડી ગયા ન હતા; તે અંડાસ જાતિનો છતા પણ તેની આશૃતિ અતિ ફેર ન હતી. તે કન્યાની પછવાડે એક અંડાસ જાતિનો છોકરો, જેના કાકપક્ષ^૧ વારંવાર હાથમાં કરતા હતા તે, મોનાની સળિયોતું બનાવેલું, તથાપિ અંદર એટલા પોપટની પ્રભાથી જાણે મરકત મણિતું બનાવેલું હોય તેમ કાળાશ મારતું પાંજર લેકને ઉભો હતો, તે કન્યાના ગ્રામ રંગને લીધે, દેવોએ લેક લીધેલા અમૃતતું હંદરજ કરવાને માધ્યથી મોહિનીરૂપ ધારણ કરનાર વિખળના જેવી તે દેખાતી હતી; તથા મમતરાસિત વાળી જાણે ઇન્દ્રમણિની પૂતળી હોય એમ સાગતું હતું. ઘૂંટણ સુધી પહોંચતા ભુરાબદનથી તેનું શરીર દંકાયેલું હતું; અને ઉપર તેણે રક્ત વસ્ત્રનું આમ્લદન નાંખ્યું હતું; તેથી, સંધ્યાકાળના મૂર્ધકિરણ જેના ઉપર પડેલા હોય એવી નીલકમલની જાણે તે એક ભૂમિ હતી. એક કાને પહેરેલા હંતપત્રની^૨ પ્રભાથી તેના ગાલ ગોરા દેખાતા હતા; માટે જાગતા અંકગિમ્મના કિરણથી જાણેલા મુખવાળી જાણે તે નિરાશ હતી. આછા પીળા રંગના ગોગર્વદનથી, તિલક રૂપી એણે યોગ્યું તેજ બનાવેલું હતું તેથી, મહાદેવે રચેલા વેશ પ્રમાણેજ બીતકડીનો વેશ ધારણ કરનાર, તે જાણે પાર્વતી હતી વિખળની છાતીમાં વમળાથી આવેલી તેમની દેહપ્રભાને લીધે કાળી પડેલી જાણે તે સાદ્યજી લદમીજ હતી. કાપામગાન ચયેલા મહાદેવના અગ્નિથી જગતા કામદેવના ધૂમથી મસિન ચયેલી જાણે તે રતિ હતી. કામાવેશમાં આવેલા બજર, મહુના નળથી ધસડાઈ જવાના બપોને લીધે નારેલી જાણે તે યમુના હતી.^૩ ઘણું જાણ

૧. કાકપક્ષ-કાનઉંરિયા ૨. હંતપત્ર-હંતાનાજી કબ્જામુખ.

૩. બજરામે કીડાની ઇચ્છાથી યમુનાની વાચના કરી ત્યારે તેણે

એને પિંડ જેવા અલકાક રસના^૧ રંગ રૂપી તેના ચરણકમળને આ-
વેલા પલ્લવને સીધે તે, તરત મારેલા અદિષામુરના સુદિરથી રાતા યમે-
લા પમવળી બાજે દુર્ગાદેવી હતી. ચૂની અશુભિપ્રભાથી તેના નખના
કિરણ (પણુ) રાતા યમેલા હતા, અતિ કઠિન મણિમય ભૂમિનો સ્પર્શ
અસહ્ય હોવાથી લૂમિપર બાજે તે પલ્લવના કડકા મુકીને આસતી હતી.^૨
તેના નૂરમણિમાથી પ્રસરતા આછા પીળા રંગના પ્રકાશથી તેનું શરીર
રંગાયેલું હતું તેથી ભગવાન અગ્નિદેવતાએ, માત્ર તેની કાન્તિનોજ પક્ષપાત
કરી, પ્રજ્વળિતની આત્મા લોપી, તે (નીચ) જાતિને પવિત્ર કરવાને બાજે
તેના શરીરને આસિંગન દીધું હતું ! તેના જઘનસ્થલ ઉપર, કામદેવરૂપી
દાથીના મસ્તક હાપરની નક્ષત્રમાલા જેવી^૩ તથા શેમરાજી^૪ રૂપી લતાની
આસપાસના ક્યારા જેવી, મેખલાની સેર આવી રહી હતી. તેના મળા-
માં, તેને યચુના નદી બાણીને બાજે ગંગાજી મળવા આવ્યાં હોય તેવી,
મ્હોઠાં મ્હોઠાં મોંતીની, સ્વચ્છ ખાળા તેણે પેદેરેલી હતી. શરદની સમાન
તેનાં કમલનયન પ્રકુલ હતાં.^૫ વગાચ્છત્રની પેઠે તેના કૃશ ધન હતા.^૬
મલયાચ્છત્રની મેખલા હોય તેમ તેણે અંદનપલ્લવનાં આબરણ પેદેરેલાં
હતાં.^૭ નક્ષત્રમાલાની પેઠે તે [વિ]ચિત્ર શ્રવણાભરણથી શણગારેલી
હતી.^૮ લક્ષ્મીની પેઠે તેના હાથમાં કમલની શોભા હતી.^૯ ખૂંટીના
જેવી તે મનને દરી લેતી હતી. યનભૂમિના જેવી જે રૂપસંપન્ન
હતી.^{૧૦} દેવાકુમારના જેવી તે અકુસુમ હતી.^{૧૧} નિદ્રાની પેઠે તે નેવડું

એમનો અનાદર કીધો તેથી બળદેવજીએ એને પેતાના હળથી ખેંચી
હતી એ કથા ભાગવતના દસમ સ્કંધમાં છે. આ બધી બાબેલાઓ મંડલ-
કન્યાની સ્થામતા ઉપરથી કાઢેલી છે. ૧. અળતો. ૨. એના નખ-
માંથી પ્રસરતા રાતા કિરણ પલ્લવના કડકાનો આકાર કરતા. ૩. નક્ષ-
ત્રમાલા-દાથીના ખાળા હાપરની ૨૭ મોંતીની ખાળા. ૪. શેવડી.
૫. અદિથી સ્લેષ ને ઉપમા અલંકારો સંકર રાશ થાયછે. કમલનયન =
કમલરૂપી નયન—સરદનાં; કમળ જેવાં—કન્યાનાં.

૧. ધન=વાણ; નિરંતર ભરેલા. ૨. મેખલા-પવેતનો મધ્ય
ભાગ-તેને પલ્લવરૂપી આબરણ; એને આ કન્યાને પલ્લવનું બનાવેલું
આબરણ. ૩. કન્યાને ચિત્ર-વિચિત્ર, શ્રવણાભરણ-કાનનાં ધરણું
હતાં; આકાશનાં નક્ષત્રોમાં ચિત્ર-ચિત્ર, શ્રવણ, ને બરણી એ ત્રણ
નક્ષત્રો છે, અથવા ચિત્ર એને શ્રવણ એ રૂપી આબરણ-આબરણ.
૪. લક્ષ્મીના હાથમાં અરેખરૂ-કમલ; ને કન્યાના હાથમાં માત્ર કમલ
જેવી શોભા અથવા તેનું ચિન્હ. ૧૦. રૂપચ્છમ; કાન્તિ. ૧૧. અકુસુમ =

આ-જાનું કાળી હતી નમઝરિનીના જેવી તે માતાંગકુલથી કૃપિત થયેલી હતી ૨ તેને ઓછાં ઘણાં મરી ગયે નહિ આટે તે જાણે નિનંગ હતી ૨ તેણે આ દર્શનજ્ઞ થઈ ગયું આટે તે જાણે વિવેક હતી ૨ એન મામત. પુષ્પસમૃદ્ધિની પેટે તે વિવ્રતિ હતી ૩ મમદેવના પુષ્પ ધનુષની દોરીની પેઠે તેની મધ્ય મુદિના આને નેવી હતી અને મુઝેર ગાંતની લક્ષ્મીના જેવી ન અપ- [૧] ગોઘિત હતી ૪

તેને વેળેને મહીપતિને વિચાર લખત થયો અને તેણે મનમા વિચાર કરીશ કે — આણે નમ કાળો ૩૫ અર્પણ કરાવો (આ) પ્રાપ્ત કેવો અયોગ્યસ્થાને હો જ્યાર એને મરે ૩૫રાગી વસ્તુઓને હમી કાટે એની કાન્તિ આપીને ઉપન્ન મરી ત્યાર જે કુળમા સ્પર્ગ અથવા લ જોગણુ સુખ ન મળે તેવા કુળમા શુ કંવા જન્મ આપ્યો ૧ હુ તો એમ ધારું છું કે અલનખતિને અપલે કંવાથી થતા દોષના બાપથી જ દ્યાએ એને અદુષ્ટા નિવાર કરી છે નહી તે આટલું બધું લાપખ્ય ક્યાથી હોય ૧ હાપના અપરાધી રૂબાયા અપાયેલા અરપનેની આવી કાન્તિ કહી પણ ન હોય સમયા સિમ્મ છે પ્રજાપતિને કે એણે આજે અધરિત સથોગ થયો — આવી મનોહર મુર્તિને પણ કુલ કુળમા જન્મ આપ્યો ૧ એથી કરીને આ, અશુભ્રીની પેટે અતિરમણીય હતા પણ સુગત [૧] નિન્દાને લીધે મરેદા એક પમાટે છે ૨ આવી રીતે રાત વિચારમા પડ્યો હતો એવામાત્ર તે કન્યાએ, જરા લગ્ની પડતા હર્ષપલવ ૩૫ આજૂપણુ મદિત, એ, પ્રોટ સ્ત્રીની પેટે તેને પ્રણામ થયા પ્રણામ કરીને તે નીચે મણિજ્ઞાન લાપઝ બેઠી કે લગ્નજ, પેમા (દુદ્ધ) માણમે પાજશ રાયેજ પોષટને ત્યાં પિને, જરા આગળ આવી, ગાંતની પામે તેને

(દેવા/ગનાઓ) ૩-પુદી-નેમા નદી રહેનારી, અદામન્યા અ-કુલીન હવડા કુનની હતી

૧ દમલિની-મનનો મમદ જેને આતમ-દાથીઆ-હુદી નાખેછે માતંગકુલ-અલન જાતિ ૨ નીન જાતિની આટે તેને અપન થાય નહિ, અને જે નિગમ-આમર વિનાનુ-તે પણ અમ્પર્ય, આટે તે જાણે તેથી હતી ૩ વિવ્રતિ-જાતિનામના દુનવિનાની વિવ્રતિ-દુનની-જાતની-કન્યા

૪ અપાક કુમેરની રાજધાની, તેમા કુમેરની લક્ષ્મી શોભતી, અ લદ-અપાક ઉપર લટકતી વાળની લટ-ને વડે આ કન્યા શોભતી હતી

૫ દેવની શ્રી, સુરતા-દેવોનો મમદ-તેને નિન્દતી હતી, અને અ-અકન્યાની સાથે સુરત-કામદીકા કરવી-એ નિન્દિત છે, આટે સુગત [૧]-નિન્દામા બને મરમા હતા

સુકીને કહ્યું કે—રેવ ! આ પોષટ સર્વ રાસ્થાયે કરી શકે છે; રાજનીતિના પ્રયોગમાં કુશલ છે; પુરાણ ઇતિહાસ આદિ કથા કહેવામાં નિપુણ છે; ગાયનની શ્રુતિયો સમજે છે, કાવ્ય, નાટક, આખ્યાયિકા, આખ્યાનક વિગેરે અનાંત સુઝાવિત શીખેલા છે, અને પોતે પણ બનાવે છે; પરિહાસમાં પાકો છે; વીણા, વેણુ, મૃદંગ વિગેરે વાદ્યોના અદ્વિતીય આતા છે; રત્નપ્રયોગ જ્ઞેવામાં નિપુણ છે; મિત્રકામમાં પ્રવીણ છે; દૂત રમવામાં ચતુર છે; પ્રેમકલહથી કાપેલી સ્ત્રીને મનાવવાના ઉપાય (પણ) ઘણા જાણે છે; દાસી, ધોડા, પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં લક્ષણ સમજે છે; સકલ ભૂતલનું આ એક રત્ન છે; અને એનું નામ વૈરાગ્યાયન છે. સર્વે રત્નોના, સમુદ્ર જેવા, આપ એકજ બંડાર છો એવું જાણી, અમારા સ્વામીની પુત્રી, એને લેઈને આપના ચરણ પાસે આવેલી છે, માટે આપ એનું મહણ કરો.—એટલું કહી, પાંચરૂં રાજની પાસે સુકી તે પ.છા ગયો.

તે ગયો કે તરતજ એ પશ્ચિરાજ, નરપતિના સામું મ્હોં કરી, પોતાનો જામણો પગ ઉંચો કરી, સ્પષ્ટ વર્ણસ્વરથકી અલંકૃત ભાષામાં, રાજને જમ જમ કહી, તેનાજ સંબંધમાં આ નીચેની આશી બોલ્યો:—

અન્તઃશોકાનલની પાસે રતનયુગ, અશ્રુથી ભીનું,

બળે વિમુક્તાદાર, વ્રતને જાણે, રિપુસ્ત્રીનું.^૨

આ સાંભળીને રાજને ઘણો વિરમથ થયો, અગી તેણે પોતાની પાસે ઘણા બારે આસન ઉપર બેઠેલો, કુમારપાલિત નામનો એક જુદ

૧. શ્રુતિ—સંગીત શાસ્ત્રમાં કહેલા સ્વરબેદ. ૨. અર્થ.—આપના શત્રુઓની સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણમાં બળતા શોકાગ્નિની પાસે રહેતાં રતનયુગ જે અશ્રુથી ભીનાં થયેલાં છે—હવાયેલાં છે—તેમના ઉપરથી મુક્તાદાર—મોતીની માળાઓ—કાઢી નાંખેલી છે. માટે જાણે તે રતનયુગ. વિમુક્ત-આદાર—આદાર ત્યજવો પડે એવું—વ્રત કરે છે. અર્થ “વિમુક્તાદાર”ના બાગ એક વખત વિમુક્તાદાર અને બીજી વખત વિમુક્ત-આદાર એવા કરવા. અલંકાર શ્લેષ અને ઉત્પેક્ષાનો સંકર છે. પોષટના કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે—સદૃક રાજનો પ્રતાપ એટલો બધો હતો કે તેના સર્વે શત્રુ નારા થયેલા હતા, તેથી તેમની સ્ત્રીઓ શોકાગ્નિ દત્તી; અને શોકમાં તેમણે સર્વ અલંકાર—તેમાં મુખ્યત્વે કરીને રતન ઉપરના મુક્તાદાર—ત્વજ દીધા હતા; માટે તે રતન, (શોકરૂપી) અગ્નિસેવન કરી, (અશ્રુરૂપી) જલમાં સ્નાન કરી, જાણે વિમુક્તાદાર વ્રત—જેમાં આદાર વિમુક્ત કરવો પડે, ઉપવાસ કરવો પડે, એવું વ્રત—આચરતાં હતાં!!

આદાણુ પ્રધાન જે જુદરપતિના જેવો સકલ નીતિરાજમાં પ્રવીણ હતો, અને સર્વ મંત્રીમંડલમાં યુષ્મ્ય હતો, તેને દર્શસદિન કહ્યું કે:—કેમ! જોઈ કે આ પદ્મીની વર્ણોચ્ચાર કંવામાં સ્થપના, અને એના સ્વરની મધુરતા ! પ્રથમ તો આજ એક એટલું આશ્ચર્ય છે કે આ પોપટ છુટા છુટા વર્ણ-વિભાગ સદિન, માત્ર અનુસ્વાર અને સ્વરના સંયોગ તથા વિશેષ વાણી બાધા, સ્પષ્ટ અક્ષરથી બોલી શકે છે. વળી ખીજું જો કે, મનગમતા વિષયમાં મનુષ્યોની પેટું પક્ષિયોની પણ, સ્વરભૂશક્રિસદિત, માનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ ચાયછે; કેમકે આ પોપટ પોતાનો જમણો પગ ઉઘો કરી, જમ જમ શબ્દ બોલી, મદાસન સંબંધમાં આ આર્થો અતિ સ્ફુટાક્ષરથી ગાઈ. ઘણું કરીને પશુ પક્ષિયોને માત્ર આદાર, નિદ્રા, ભય અને મિથુનની જ સંજ્ઞાઓનું જ્ઞાન હોયછે. પણ આ તો ઘણું જ નવાઈનું છે.—રાજના આ શબ્દ સાંભળી પ્રધાન કુમારપાસિત જરા મ્હોં મહકાવીને બોલ્યો કે:—રાજજી ! આમાં શું વિચિત્ર છે? દેવે પણ સાંભળ્યું હશે કે પોપટ મેના યિજેર કેટલાંક પક્ષિયો સાંભળેલા શબ્દો બોલી શકેછે. તેમાં પછી, પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી, કાચવા અનુપ્રાના થઈથી વિશેષ આતુરી આવે એ કંઈ અદ્ભુત નથી. ખીજું જો કે આણસોની પેટું, એમને પણ અતિ સ્ફુટ ઉચ્ચારણુ કરી શકાય એવી વાચા પૂર્વે હતી. પણ અગ્નિદેવના સાપથી પોપટની વાચા પછીથી અશુદ્ધ થઈ, અને હાથીઓની હુબ અવળી પડી ગઈ. —આ વાત આસતી હતી તેવામાં, સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યો છે એમ સૂચવતો મધ્યાનંદકાળનો સંપન્નાદ પ્રદરને અતિ વગાડેલી નોખતના ગજની સાચેજ થયો તે સાંભળી, રનાત-સમય પાસે આવ્યો એમ જાણી, સર્વ નૃપતિમંડલને વિદાય કરી, શદ્રક રાજ સભામંડપમાંથી ઉઠ્યો.

રાજએ ચાલતા આંકડું કે તરતજ ઉભા થતા મહીપતિયોમાં એક મ્હોટી ગરમડ થઈ પડી. એક એકને અસેડવાની ઉતાવળમાં હાથેલા જાણુબંધ અને પત્રજમના યુણા (રસાવા)થી તેઓનાં વસ્ત્ર ફાડી ગયાં. ધક્કા ધક્કીમાં તેમના મળ્લર્માના દાર દિરોળા ખાવા લાગ્યા. તેઓના જભા ઉપરથી હડતી, કુંકુમના સુગન્ધિ ભુક્કની રજથી દિરાઓ બધી પીળી પીળી થઈ ગઈ. તેમના માથા ઉપર હાલતા, માલતી કુસુમના રોષ્પરમાંથી લમરોનાં રાજાં ઉડતા મંડપોં. અર્ધા લટકતાં, તેઓનાં કર્ણકર્ણે ગંડ-સ્થલોને અડકવા લાગ્યાં, અને જતી વખતે પ્રજામ કરવાની હોંસા

દુશીમાં તેમની ધત્તી ઉપરના તાર ખસી ગયા. જાણા ઉપર ચામર મુકીને આગથી ને તેમથી નીકળતી ચામર ઉરાડનારી સ્ત્રિઓના કમલ-મધુપાનથી મત્ત થયેલા જુદા કલહસના નાદ જેવા જઈ રિત, અણકાર કરતાં ગણિતપુરમાંથી પગલે પગલે થતાં શબ્દથી;^૧ હિંડતી ગણિકાઓની, જખન સાથે અચકાવાથી વાગતી રત્નમાળાઓવાળી મેખલાઓના મનોહર કંકારથી; તુપુરસખ્દ સંભળી દોડી આવતા, અને સભામંડપની નીસરણિયોને ધોળતા, મૃદ-સરોવરમાંના કલહસના ડોલાહલથી; મેખલાના અણકારથી ઉચ્ચક થયેલાં, તથા ધણેજ તીને સ્વરે ગોણતાં મૃદ-સારસના, ધસાના કંસાના શબ્દ જેવા દીર્ઘ કૃન્નિતથી; વેગથી આવતા સેંકડો સામન્તોનાં ચરણ સાથે ધસાતા સભામંડપના, વજ્રધોષ જેવા ગંભીર અને પૃથ્વીને કંપાવી દે એવા ધ્વનિથી; હંડવડે, આગળથી દોડકાને એકદમ કાઢી મુકતા, અને ત્રિકિવારી સાથે ઉભે સ્વરે “જુઓ! જુઓ!” એમ ગોણતા પ્રતીહારિયોના તીક્ષ્ણ, પણ મદેલની કુંજોમાંથી નીકળતા પ્રતિશબ્દ વડે દીર્ઘ થયેલા આલોકશબ્દથી^૨; પ્રણામ કરવાની ઉતાવળમાં વાંકા થયેલા મુકુટમાંના મણિ જેમના હાસી ગયા હતા એવા રાત્નઓનાં, મણિમય સળિયાં વડે ત્રિપત થયેલાં મુકુટ-સિખરો સાથે ધસાતી મણિ જુભિના શબ્દથી; પ્રણામ રાખે નીકળી જઈને અતિ કઠિન રત્નજુભિ ઉપર પડવાથી રણુરણાટ કરતાં મણિકણ્ણપૂરના સ્વરથી; (રાત્નની, આગળ આવતા મંગલપાદોના “જગજગ મહારાજ! ચિરંજીવ” એવાં મધુર વચનને અનુસરી સર્વ દિશાઓમાં વ્યાપી જતા કલકલથી; હિંડતો મનુ-ઓના સેંકડો પગ તળે છુંદાઈ જવાની ખહીકથી, પુષ્પના ઢગલામાંથી હોડી જતા કમરોના ઝુંગરથી; અને સંજ્ઞાભમાં અતિલરિત ચરણથી આવતા પૃથ્વીપતિયોના વ્યભુજધના હોડા અચકાવાથી શબ્દ કરતા રત્નદારવાળા, મણિસ્ત્રોતોના રણુકારથી, તે સભામૃદમાં સર્વ સ્થળે જળે એક મોહક^૩ નોધાન મગી રહ્યું.

અર્થ રાત્નઓને વિદાય કરી પછી ચંદાલકન્થાને પોતેજ આરામ લેવાનું કહી, વૈરાખ્યાવનને અંદર આણવાને પોતાની તામ્બૂલ-વ દિનીને

૧. આ બધી ખંચમી વિમર્શિયોનો સ્વભાવ, વાક્યને છેડે આવેલા “સભામૃદમાં...જળે એક મોહક” નોધાન મગી રહ્યું” એ શબ્દોની સાથે લેનો. ૨. “જુઓ જુઓ” એ શબ્દ, અચવા ‘જગ વ/ય યાઓ’ એ અદિ રનુનિનો શબ્દ. (જુઓ શં. ૫૦. પંક્તિની રણુવંશપર લીકાં પુ. ૧૬ પ. ૧૨ સુ.)

અ. તા કરી, કેટલાક અતિથિય રાજપુત્રો સાથે, નરપતિયે મંદિરમાં પ્રવેશ કરીયા. ત્યાં સર્વ આબૂપણ ઉતારી, કિરણોથી વિમુક્ત સૂર્ય જેવો, તથા ચંદ્ર અને તારાગણ વિનાના આક્રમ જેવો તે, કસરતને ચોમ્મ સાધનથી બરેલી કસરતશાળામાં ગયો. ત્યાં સમાન વયના ગજપુત્રો સાથે તેણે ચોડી ચોડી કસરત કરી તેના અગ્ને લીધે ક્ષિપ્રજ થતાં રવેદન્વલખિન્દુ—જે ગાલ ઉપર, ઘોડે ઘોડે પડતી ઘોળાં સિન્ધુવાર પુષ્પની મંજરી જેવાં શોભતા હતા; છાતી ઉપર, નિર્દય કીડાના અમથી તુટેલા દારમાંથી પડતાં મોતીના ઢગ જેવાં દેખાતાં હતાં; ને કપાળમાં, અષ્ટમીની ચંદ્રકળાપર પ્રકાશતાં અમૃતખિન્દુઓને હરાવે એવાં ભાગતાં હતાં;—તે બિન્દુઓથી તેનું શરીર અલંકૃત થયું. પછી, સ્નાનની સામગ્રી કરવાની ત્વરામાં આમ તેમ આગળ ફેડતા સેવકજનોને લીધે, તે વખતે રાજગૃહમાં વિરલ પુરુષો હતાં પણ, (આડે આવતા માણસોને) દૂર કરવાનું પોતાનું કામ જેઓ બરોબર જાણવતા હતા તે છડીદારોએ ખતાવેલે અર્થે રાજ સ્નાન બૂમમાં ગયો. ત્યાં એક ઘોળા વચ્ચેના ચંદરવે બાંધી દીધા હતા. અસંખ્ય ચારણો ટોળાં બાંધી બાંધીને બેઠેલા હતા. એ ચોરડાની વચમાં, ગન્ધાદક બરીને એક કનકમય કુંડી મુકેલી હતી. સ્નાન કરવા સાર સ્ફટિકમણિને ત્યાં એક બાજઠ રાખેલો હતો. અને તેના એક ભાગમાં મુકેલા, અતિરાય સુગન્ધિ જલથી પૂરું, અને સુવાસને લીધે આવેલા જમરોનાં ટોળાંથી સુખ કાળાં થવાથી, જાણે (પાણી) ઉપર ધઈ જવાની ખીકને લીધે ત્યાં કાળાં વચ બાંધ્યાં હોય એવા દેખાતા સ્નાનકલશોથી તે બૂમિ શોભાયમાન થઈ હતી. ગણિકાઓએ હાથથી સુગન્ધિ આમળાં યોળીને રાત્રને માથે લેપ કર્યો પછી બ્યારે તે પેલી મોટી કુંડીમાં ઉતર્યો ત્યારે તેની આસપાસ, સ્નાન કરાવવાને આવેલી અભિષેકદેવતાઓ જેવી કેટલીક વારાડુ ગનાઓ ઉભી રહી. —તેઓએ પોતાનાં સ્વનને વચ વડે દૃઢ બાંધી દીધાં હતાં; હાથ ઉપરનાં કંકણ બહુ હિયાં ચઢવી દીધાં હતાં; પગનાં આબૂપણ કાઢી મુક્યાં હતાં; કપાળ ઉપર આવતી વાળની લટોને કાન તરફ વાળી દીધી હતી; અને (હાથમાં) પાણીના કલશ ટીધા હતા હિયા કુચકુમ્ભવાળી આ સ્ત્રિયોની વચ્ચે, પાણીમાં પેટેલો રાત્ર, તે ફણો, હાથણિયોની વચમાં પનગજ હોય એવો શોભતો હતો. તે જળમાંથી ઉઠીને, વરણ દેવ જેમ

નિર્મલ સ્ફટિકમણિ જેવા ધોળા રાજહંસ ઉપર ચઢે તેમ રાજ, સ્વચ્છ સ્ફટિકમણિના, સ્વેત, રનાન કરવાના બાજક ઉપર બેઠો. ત્યાં મરકત-મય કલસની પ્રભાને લીધે કાળી પડવાથી જાણે પત્થુટ સહિત પ્રત્યક્ષ નાલિનીઓ હોય એવી દેખાતી ફેટલીક વારાડગનાઓએ તેના ઉપર પાણીની મારા કરી. ફેટલીકે રૂપાના કલસ હાથમાં લઈને, પૂર્ણ ચંદ્રમંડલ-માંથી નીકળતા પ્રકાશપડે જેમ રાત્રિયો રનાન કરાવે તેમ તેને ન્દવરા-ઓ, કલસ ઉઘા કરવાથી થયેલા અમસ્વેદ વડે પલબેલાં શરીરવાળી, ફેટલીક જલદેવતા જેવી વારાડગનાઓએ સ્ફટિકમણિના કલસથી તીર્થેટક વડે તેને રનાન કરાવ્યું. મલયાચલની નદિયોના જેવી ફેટલીક મણિકા-ઓએ તેને ચંદ્રનરસ નાંખેલા પાણીથી ન્દવરાઓ. ઉચકેલા કમરાની એક બાજુએ મુકેલા જેમના હસ્તપલ્લવમાંથી નખકિરણે પ્રસરતા હતા, ચઢે જેઓ, પ્રત્યેક અંશુલિહિકમાંથી નીકળતી જલધારાવાળી જલપંચદેવતા-ઓ જેવી દેખાતી હતી તેઓએ, અને શીતલતા હરણ કરવાને સાદે જાણે ખાલ સૂર્યની પ્રભા છાંટતી દિવસત્રિયો જેવી ફેટલીક, કનક-કલસ હાથમાં લેઈને હસરજલ છાંટતી વારાડગનાઓએ, તેના ઉપર અનુક્રમે અભિષેક કર્યો. તેજ વેળાએ જોરથી વગાડેલી હમરો નોખત, આમર, મુદગ, વેણુ, અને વીણાના ગીતસ્વર સાથે આવતો, બન્દીજનો-નાં ટોળાંના દાસાહલમાં બળેલો, અને પૃથ્વીની ગુણોમાં બપાવતો, ધણા રનાનશખનો ગર્જના કરતો ધ્વનિ, કાનને જાણે ફાડી નાંખતો હોય તેમ બધે ગાજી રહ્યો.

એવી રીતે રનાનનો અનુક્રમ ઘણ રહ્યો પછી તેનું શરીર પાણીથી ધોવાઈને શરૂ ઝડપના આકાશના એક ભાગ જેવું નિર્મલ થયું. સાપની કાંચળી જેવાં ઝીણાં અને સ્વચ્છ, બે ધોળાં વસ્ત્ર તેણે પહેર્યા; અને દિમાલય જેમ સ્વર્ગગાના પ્રવાહને તેમ તેણે આતિ સ્વેત મેખના કડકા જેવા સ્વચ્છ રેશમી વસ્ત્રના ફેટાને માથે બાંધ્યો. પછી પિતૃતર્પણ કરી, મંત્ર રૂંડે પવિત્ર જલની અંજલિથી સર્વ દેવતાને નમસ્કાર કરી, પોતે દેવાવયમાં ગયો. ત્યાં મહાદેવનું પૂજન કરી દેહેરામાંથી નીસરી, હોમ વિગેરે કરીને તે રેષ કરવાના ઓરડામાં ગયો; અને ત્યાં જેના પરિગ્રહથી અમરોનાં ટોળાં પોતરણ મુન્નર કરી રહ્યાં હતાં એવા, કસ્તૂરી કર્પૂર તથા ફેરારની વાસથી

૧ નલિની=નલિન-કમલ- તેનો સમૂહ; એવી રીતે કમલિની=મલનો સમૂહ, એમ સમજવું.

સુગન્ધિ યથેલા અંદનવડે અને ગાત્રને લેપ કરી, સુગન્ધમય માલતી પુષ્પનો શેખર પહેરી, વસ્ત્ર બદલી, આભુષણમાં માત્ર રત્નકર્ણપૂરણ રાખી, બીજા રાત્રીઓને યોગ્ય બેઠાન આપી, તેમની સાથે પોતે પણ મન ગમતા રસના રવાદથી આનંદ પામીને બેઠાન કીધું.

જન્મા પછી મોટા ઘોષ, બીડી પીને પાન લઇ, ચળકતી મણિ-ભૂમિ ઉપરથી હડીને રાત્રી, જરા દૂર હાલેલી પણ ભગ્યથી દોડી આવતી પ્રતીતારીએ લાખા કડેલા હાથને ટેકા દઇ, અદર્શિત હડી ઝાલવાથી જેમની હાથેલી આ અતિ કલ્પિત પણ જોવી થઇ ગયેલી હતી, અને જેઓ અત્યન્તર પ્રવેશ કરવાને યોગ્ય હતા તે, પાછળ આવતા પરિવ્રજન સહિત, સમામંડપ તરફ આવ્યો. તે મંડપની આરે બાણુએ સેનવસ્ત્રના પડદા બાંધેલા હતા તેથી તેને જાણે સ્ફટિકમાળુની બંધિ હોય તેમ લાગતું. તેની મણિમય ભૂમિ ઉપર અતિ સુગન્ધિ કન્નૂરીયુક્ત અંદનજલ છાંટવાથી તે શીતલ થયેલી હતી. નિર્મલ મણિ-મુનિદ્વારી મગનતલ ઉપરના તારાગણુ જેવાં, પાસે પાસે પાથરેલા પુષ્પના દમલાથી તે મંડપ નિરંતર ભરાઇ ગયો હતો. સુગન્ધિ જલથી ઘોષેલા, અને અંદર ફાતરેલી પૂતળીઓ રૂપે જાણે ત્યાં ગૃહદેવતાઓ જેવી હોય એમ દેખાડતા, સુવર્ણમય રત્નબથી તે શીખી રહ્યાં હતા. અચરુના^૧ ધૂપનો પરિભ્રમ ત્યાં ધણેજ બ્યાપી ગયો હતો. અને ત્યાં વેદિ ઉપર, ખુબ જ નીકળી જવાથી ચેત થયેલા મેઘના કઠકા જેવો, તથા હિમાલયના શિલાતલ જેવો એક પક્ષગ પાથરેલો હતો—જેની પછેડી ફક્તની વાસથી સુગન્ધિ થયેલી હતી; બ્રીણા વસ્ત્રનું^૨ એક ઉચીકું^૩ માથા તરફ સૂકેલું હતું; પગ તરફ મણિમય પાવડિયો મુકેલી હતી; ને એક બાણુએ રત્નનો બાજક હતો. ત્યાં જઈ તે સખતલ ઉપર પોતે બેઠો; અને જોળામાં અડગ લેહને જળીનપર બેઠેલી તેની અડગવાદની,^૪ નવાં કમલપત્ર જેવા દ્રોમલ પોતાના હાથથી ધીરે ધીરે તેના પગ આંપવા લાગી. એ સમયે જેમનું દર્શન યોગ્ય હતું તેવા નરપતિયો, પ્રધાનો અને મિત્રોની સાથે વિવિધ વાર્તા કરતો કરતો તે જરાક વાર ત્યાં રહ્યો. પછી વૈરામ્પાયનને તેનો વૃત્તાન્ત પૂછવાની વિશ્વાસાથી તેણે, જરા દૂર હાલેલી પ્રતીતારીને દુકંગ ક્યો કે—જન, અન્તઃપુરમાંથી વૈરામ્પાયનને લેઇ આવ.—એટલે તેણે

૧. અગરનું વૃક્ષ—જેમાંથી અમરબત્તી બનાવે છે તે. મળિયાગર પણ આ વૃક્ષની એક જાત છે. ૨. ઉચ્છીર્ણકમ્ (શીર્ષ-માથા-ને ઉર્-ઉચ્છ-રાખનાર) એ શબ્દનો આ અર્થ થાય છે. ૩. અડગ ઝાલનારી સ્ત્રી.

જમિ ઉપર પોતાનાં દીગણુ સાથે હાથેલિયો મુકીને ‘જેવી દેવતી આચાર’ એમ કહી, તે હુકમને માથે ચડાવી, આચાર પ્રમાણે કયું.

ધોડા વખતમાંજ, પ્રતીહારીએ જાહેરા પાંજરામાં વેશખાવને, રાજની પાસે આવી પહોંચ્યો; અને એક કંચુકી જેણે સોનાની છડી ઝલી હતી, જેની કાયાનો પૂર્વ જાગ જરા વાંદ્રા વળેલો હતો, જેનું શરીર ધોળા બદનગરી ટંકામયું હતું, જુદાવસ્થાને લીધે જેને માથે પગિયાં આવેલાં હતાં, સ્વર ગદગદ થયો હતો, ગતિ ધીમી થઈ હતી, તથા જાણે જુદ કલકલંસ, પક્ષિજાતની પ્રીતિને લીધે ત્યાં આઠ્યો હોય એમ જે પોપટની પછવાડેજ ચાલતો હતો તેણે જમીનપર પોતાના હાથ મુકી રાજને સ્પર્શ કરી કે-રાણિયોએ કાનાંયું છે કે આપની આચાર પ્રમાણે વેશખાવને ન્હવરાવી, જમાડીને પ્રતીહારી સાથે આપની પાસે મોકલ્યો છે.—એટલું કહી તે ચાલતો થયો, પછી રાજએ જ્યારે પોપટને પૂછ્યું કે-કેમ અન્ત પુરમાં મન મમનાં કંઈ વિવિધ ભોજન જામ્યા?—ત્યારે તેણે જતર લીધો કે રાજજી! મેં મું નથી આપ્યું? મત કોકિલનાં લેખન જેવો, વૃક્ષ અને જાસ, દુરો અને મધુર, જાંબુનો રસ મેં ખૂબ પીધો; સિદ્ધતા પંજાથી બેઠામલા, મત દાથીના કુન્દમચ્છન્નમાંથી નીકળતાં, સોહીથી બીનાં મોતી જેવાં ચળકતાં, જાડિમનાં બીજ મેં (ચાંચથી) જામ્યાં; કમચપન જેવાં લીલાં, તે દ્રાક્ષ જેવાં મીઠાં, જુની આગળીનાં આગળાં મેં હમ્મજ પ્રમાણે આપ્યાં; અથવા વધારે કહેવાતું શું ફલ છે? રાણિયોએ જે જે પોતાને હાથે ચઢારી પાસે આપ્યું તે અમૃત જેવું થઈ ગયું હતું!—પોપટના આ વચન ઉપર ખાન નહિ આપનાં રાજએ કહ્યું કે:-એ વાત તો સચળી જવા દો. પણ અમારી નિરાસા પૂરી કરવાને આપ પ્રથમજીજ આરંભીને સવિસ્તર અમને કહો કે—આપને, જન્મ કયા દેશમાં અને કેમ થયો છે; કોણે આપનું નામ પાડ્યું છે; આપની માતા કોણ; આપનો પિતા કોણ; વેદાભ્યાસ આપે શી રીતે કર્યો; શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ શી રીતે થયો; સર્વ કળાઓ ક્યાંથી મેળવી; આપને કઈ પુરુષોન્મનનું સ્મરણ રહેતું છે અથવા કોઈનું વરણન છે, કે આપ પક્ષીના પેરોમાં ગ્રાહ ગુરુ પુરવ છે; આપનો પ્રથમ કયાં વાસ દત્તા; આપની વય કેટલી થઈ છે; પાંજરામાં ક્યાંથી પકડાય છે; ચડાવના હાથમાં શી રીતે ગયા છે; અને બહી શા પ્રયોજનથી આપનું આવશ્યુ થયું છે. રાજએ જ્ઞાનવંત જાણવાની ઈચ્છાથી, પોતેજ જ્યારે પ્રથમ માનસદિત પૂછ્યું ત્યારે જરા વાર વિચાર કરીને વેશખાવનું આદરસદિત બોલ્યો કે—દેવ! એ વાત ઘણીજ લાંબી છે, તોપણ જે આપની હમ્મજ હોય તો સાંભળો.

વિન્ધ્યા નામે એક, પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્રના કિનારાને ઓડતી, અરણ્યબુધિ છે. મધ્યદેશનું^૧ તે એક આબૂપણ છે. પૃથ્વીની જાણે તે મેખલા છે. વનગજોનાં ટાળાંનું મદનલ છંટાપાથી ઉછરેલાં, અને મ્હોટી હંમાખને લીધે ટાચ ઉપર તારાગણ્ય જેવાં દેખાનાં અતિ પ્રકુલ ચેતપુષ્પના મગધને ધારણ કરતાં વૃક્ષોથી તે શોભી રહી છે^૨ ત્યાં મરીના છેડના પલ્લવને મદમત કરર પક્ષિયો કરડે છે હાથીનાં બચ્ચાંની મુદોથી ચૂરેચૂરા થઇ ગયેલા તમાચ-પલ્લવની સુગન્ધ વ્યાપી રહેલી છે. મદિરાના મદથી લાલ થયેલા, ઠરલ દેશની સ્ત્રિયોના ગાલ જેવી કોમલ કાન્તિવળાં, માટે જાણે ફગી વનદેવતાઓના પગના અલકાક રસથી રંગાયેલાં પલ્લવના હમયી તે છત્રાઇ ગઇ છે. પોપટનાં ટાળાંએ ફોડેલાં દાડમના રસથી જેમના તળ બીનાં થયેલાં છે; કુદાકુદ કરતા વાનરાએ હથ હથવી દીધેલાં કમ્પિલ વૃક્ષમાંથી પડતાં પદ્મ અને ફક્ષથી જે વિચિત્ર દેખાય છે; અહર્નિશ ઉડતી પુષ્પની રજથી જે અલિન થયેલાં છે; વટેમાર્ગીઓએ ત્યાં લવગપદ્મવની શમ્વાઓ રચેલી છે; જેમના છેડાઓ ઉપર ધણી જુની નાળિયેરિયો તથા કેવડા હોજા છે; અને નાગરવેલથી વિંટળાયેલાં શોપારીનાં લુપ્તખાંથી જેઓ મુશોભિત છે તે,—વન-લક્ષ્મીને રહેવાના મટેલ જેવા લતામંડપોથી એ બુધિ રળિયામણી લાગે છે. મદ જેવી સુગન્ધ નીકળવાથી, જાણે ઉન્નત ગજોના ગંડરથલ-માંથી ઝરતા મદગલવડે બીના થયેલા, એલાવચીના છેડના ગાઠ વનથી તેમાં અંધકાર થઇ રહેા છે. નખના અચભાગમા બરાઇ રહેલા, હાથીના કુંબરથલમાંથી નીકળેલા મોતીના દાણાના લોભથી, શખર સેનાપતિયો ત્યાં સેંકડો સિંહને મારી નાખે છે. સરંહ પાસે રહેતા મૃત્યુથી બપંકર ભાગતી અને મહિષયાળી, ત્રેતરાજની જાણે તે નમરી છે.^૩ રણમંચ, મમાં સંજળ થયેલી જાણે સેના હોય તેમ લાંબાણાસન ઉપર ચિહ્નોમુખ બેઠેલા છે, અને સિંહનાદસ્થ સંજળાય છે.^૪ દુર્ગદેવીના જેવી તે ફરતા ખડ્ગ

૧. ઉત્તરમાં હિમાલય, દક્ષિણમાં વિન્ધ્ય, પશ્ચિમમાં વિનશન અને પૂર્વમાં પ્રયાગ એ સર્વેની વચ્ચે આવેલો પ્રદેશ. ૨. જુઓ વાસવદત્તા

ને લીધે બચાનક અને રક્તચંદનથી અલંકૃત છે.^૧ કર્ણસુતની કથાની પેઠે તેની પોરામાં વિપુલાચલ છે, અને ત્યાં રામનો પ્રચાર છે.^૨ મહા-પ્રલય કાળની ભણે સંખ્યા હોય તેમ ત્યાં નીલકંઠ નામે છે અને તે પલ્લવ-રક્ત છે.^૩ અમૃતમયનવેળાના જેવી તે શ્રીકૃષ્ણથી શોભી રહી છે, અને વારુણીયુક્ત છે.^૪ વર્ષા ઋતુના જેવી તે ધનશ્યામ અને અનેક રાત-દૂદ [૧]થી અલંકૃત છે.^૫ ચંદ્રચૂર્ણની પેઠે તેની પછવાડે ઋક્ષમણ્ડલ છે અને ત્યાં હરિણનો વાસ છે.^૬ રાત્રિરચિત્તિની પેઠે તે ચમર મૃગના બાલ વ્યવસ્થાથી શોભિત છે, અને મદમત મજામદા તેનું રક્ષણ કરે છે.^૭ પાર્વતીની પેઠે તે સ્થાલ્ય સહિત છે, અને મૃગપતિ તેને સેવે છે.^૮ રાત્રાની પ્રભાણે તેણે કુસાલપને જન્મ આપ્યો છે, અને નિરાચર તેનું રક્ષણ કર્યું છે.^૯ કામિનીના જેવી તે ચંદન અને કરતૂરીની મુગધ આપે છે, તથા સુંદર અચુરતિલકથી અલંકૃત છે.^{૧૦} કામવશ સ્ત્રીના જેવી તે વિવિધ પદ્મવના પુવનથી ઠંડી પહેલી, તથા મદનયુક્ત છે.^{૧૧} બાળકની કાઠ જેવી તે વાધનખની પંક્તિથી શોભિત, તથા ચંદકથી અલંકૃત છે.^{૧૨} પાન ભૂમિની પેઠે ત્યાં

તીર. સિંહનાક=સિંહનો નાક; સિંહ જેવો-ચોદાએનો નાક. ૧. ખડગ=ગોડા; તરવાર. ચંદન=તે નામનું ઘસ, અને તેનો રસ. ૨. કર્ણ-સુતની વાત બુદ્ધકથામાં કહેલી છે. તેને વિપુલ અને અચલ નામે બે મિત્ર હતા, અને શરૂ નામનો વડો પ્રધાન હતો. ધનભૂમિ સાથે સેતાં વિપુલાચલ=વિપુલ-અતિવિસ્તારવાળો અચલ-પર્યત; શરૂ=સસલા. ૩. નીલકંઠ=મયુર; મહાદેવ. પલ્લવપરકા=પલ્લવ વડે, અને પલ્લવ જેવી રાત્રી. ૪. શ્રીકૃષ્ણ=ખીલાનાં બાક; અને શી=લક્ષ્મી, દુગ્ધ=પારિભત વિ. કૃષ્ણ-તે મનેથી અમૃતમયનવેળા શોભતી હતી. વારુણી=પશ્ચિમ દિશા; અને મ-દેરા. ૫. ધનશ્યામ=મણી કાળી; અને ધન=મેલ વડે કાળી થયેલી. ૬. તત્કાલ=શત-સે, દુદ=ત્રાણાવ (જે ધનમાં હતાં.) રાત્રદુદ=વીજળી. ૭. ઋક્ષ=રેલિ; અને નક્ષત્ર. હરિણુ=વનમાં ફરતાં હરણુ; અને ચંદ્રમાં દેખાતું લાંબન. ૮. ચમર મૃગના બાલ વ્યવસ્થા-વન-ભૂમિમાં ચમર-તે જાતનાં ગાણિ, મૃગના બાલ-નાના મૃગ, અને વ્યવસ્થા-ત્રાકનાં પત્ર જેવા વીજળા થાય છે તે હોય છે. રાત્રિરચિત્તિમાં ચમર [મના મૃગના બાલ-વાળ-૩૫] વીજળા. ૯. સ્થાલ્ય=ગામ્યાવિનાશી થઈ; અને શિવ. મૃગપતિ=સિંહ જે પાર્વતીનું વાહન છે. ૧૦. કુસાલવ-કુસા-ર્જના-લવ-કંકડા; અને કુસ તથા લવ-રાત્રાના પુત્ર. નિરાચર=દુઃક ૧૦; અને રાક્ષસ, રાવણ. ૧૧. અચુર તથા તિલક નામનાં વૃક્ષ; સ્ત્રીને [ચુર-મળિયાગરુ-નું] તિલક હોય છે. ૧૨. મદન=તે નામનું ઘસ; મદેવ ૧૨. બાળકની રક્ષણે અર્થ તેની કાઠમાં વાધનખનું આભૂષણ દેરાવવાનો આદ્ય પ્રસિદ્ધ છે. ચંદક=એડા; એ નામનું એક ભૂષણ.

સેંકડો મધુકોરા નેવામાં આવે છે, તથા વિવિધ પુષ્પ પથરાયલાં છે.^૧ કાઈ સ્થાને મહાવગાડના દાંતથી જોવાયવી જુમિને લીધે તે પ્રવલ્લવેળા જેવી દેખાય છે.^૨ કોઈક સ્થળે રાવત્રીની નગરીની પેઠે તે કુદતાં વાનરોનાં ટોળાં-એ તોડી નાંખેલા ગિખર સદિન શાકાહારથી ભરપૂર છે.^૩ બીજે વિચાર-કાર્ય થોડેજ મનય યથાં ત્યા સુખામ યતું હોય તેમ, કોઈક દેકાણે તે સીલા દર્શ સમિત, પુષ્પ, ગમી અને પલાશથી સુસજ્જિત છે. ઉન્મત્ત સિંહના નાદથી બીજે બીની હોય તેમ કદાંક તે કંટકિત થઈ છે.^૪ બીજે મદમત સ્ત્રી હોય તેમ કોઈક સ્થળે તે કોકિલ પક્ષિયોનાં ટોળાંને પ્રલાપ કરે છે.^૫ કદાંક ઉન્મત્ત વનિતાની પેઠે તે વાયુના વેગથી તાલરાખ્દ કરે છે.^૬ વિધવા સ્ત્રીના જેવી તે કદાંક તાલપત્ર વિનાની છે.^૭ રણજીમિ જેવી તે કોઈ ભાગમાં સેંકડો શરથી નિરંતર ભરાયેલી છે.^૮ બીજે ઇન્દ્રની કાયા હોય તેમ કોઈ સ્થળે તેને હનુર મેત્ર છે. નારાયણની મૂર્તિ જેવી તે કાઈ જગાએ તમાલ-સ્થામ છે.^૯ અર્જુનની રથધ્વજા હોય તેમ ત્યાં કોઈ ભાગમાં વાનરો વાસ છે.^{૧૦} નૃપતિની હારજી હોય તેમ ત્યાં કદાંક સેંકડો વેત્રલતાને લીધે પ્રવેશ કરવો દુર્લભ છે.^{૧૧} કોઈક સ્થળમાં, વિરાટનગરીની પેઠે સેંકડો કીચક નેવામાં આવે છે.^{૧૨} આકાશકળીની પેઠે ત્યાં

૧ પાનજીમિ=પીઠું. મધુકોરા=પુષ્પનું ગંધ, અને સંપુટ; મહિરાતું વાસ-જી. ૨. મહાવગાડ=ગોટી ફક્કર; અને વસાવાયતાર. ૩. શાક=એ નામનો વૃક્ષ; શાકા=વૃક્ષ. ૪. કંટકિત=કાંટાવાળી; ઉમાં થપલાં સ્વાં સહિત. ૫. વનજીમિમાં કોકિલો શબ્દ કરે છે; અને મદમત સ્ત્રી કોકિલ જેવો શબ્દ કરે છે. ૬. વાયુ=પવન અને વાત, કદાંક ને પિત્તમાંનો પેહેલો. તાલ શબ્દ=તાડના અથડાવાથી થતો શબ્દ; અને તાલ-તાળિયેનો અવાજ, અથવા તાલ-તાર-ઉચ્ચો-શબ્દ-જે ગાંડાં માણસો કરે છે. ૭. તાલપત્ર=તાડનાં પાંદડાં; અને તે નામનું કર્ણાભરણ-જે વિધવાઓ પહેરતી નથી. ૮. શર=મર; અને બાણ. ૯. મેત્ર=તે નામનો વૃક્ષ અથવા વૃક્ષનાં મૂળ; અને આંખો. ૧૦. તમાલ-સ્થામ=તમાલ વૃક્ષથી સ્થામ થયેલી; અને તમાલ જેવી સ્થામ. ૧૧. વાનર=વાંદરાં; અને હનુમાન. જીગને હનુમાને વનપથમાં કહેણું છે કે હું અર્જુનના રથની ધ્વજા ઉપર રહી જોવા બચકર નાદ કરીશ કે તમ્મરા શત્રુઓ તે સામળનાજ પ્રાણુ ત્વજી દેશે. ૧૨. વેત્રલતા-ગરના છોડ; અને છડીઓ—હારપાળ રાખે છે તે. ૧૩. કીચક=પેવા વાસ; વિરાટ રાજાના, એ નામના એ સાળા-જુઓ એવોજ મ્હે. વાસવદત્તામાં ૫. ૧૦૧-વિગટકદમ્યેકાનન્દનકીચકશતયા.

કહીક તરલ-તારક-મૃગની પછવાડે વ્યાધિ શરૂ છે. કોઈકાને દર્ભ [નાં] ચીર, જટા અને વલ્કલ ધારણ કરવાથી, તે મત કરનારી સ્ત્રી જેવી દેખાય છે. આસપાસ કાળાં પત્રથી ભરેલી છતાં પણ તે ભૂમિ સમપત્રથી સોળે છે. તેના પૂર રાત્રિ છતાં પણ મુનિજનો ત્યાં વાસ કરે છે અને પુષ્પવતી છતાં પણ એ પવિત્ર ગણાય છે.

તે વનશ્રુતિમાં દંડકા અરણ્યની અંદર, સર્પ પૃથ્વીમાં નિષ્પાત, અને ભગવાન ધર્મ રાજાનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોય તેનું એક આશ્રમ-સ્થાન હતું. જે આગ્રસ્થમુનિ, ઇન્દ્રની પ્રાર્થનાથી આર્ષા સમુદ્રનું પાણી પી ગયા હતા; જેમની આગ્રાનું, તિન્ધ્ય જેવો અમલ—જેણે મેરુ પર્વતની અદ્દે-ખાઈથી પોતાનાં લગ્નસે વિકટ શિખર મગનનમ્રમુધી પ્રસારી દીધાં હતાં; સૂર્યરથના માર્ગને રુધવાને જે તત્પર થયો હતો, અને જેણે સર્વ દેવતાઓની આરજને ગણી ન હતી, તે પણ—ઉલ્લંઘન કરી શક્યો ન હતો; જેમના જ્ઞરાગ્નિમે. વાતાપિ નામના અશ્વરની ભરમ કરી નાંખી હતી; જેમની ચરણરજનું, દેવદાનવોના મુકુટમાંનો મરકત મહિમાય પત્રભંગનાં શિખર સુખન કરેલાં હતાં; દક્ષિણ દિશાના મુખ ઉપરનું જે તિલાક હતા; અને જેમણે એકજ હુકારથી નહુપાને રમ્પ-

૧. તરલ-તારક-મૃગ=અંધાળ આંખવાળાં દરણુ-જેમની પૂછાડે વનમાં વ્યાધિ-પારધીઓ શરૂ છે, આકાશમાં તરલ-ગતિમાન-ફરતા, તારક-તારા; મૃગ=મૃગશીર્ષ, વ્યાધિ=નહાતરે મૃગશીર્ષની પામે રહેતો એક શીકારી-શક્તિસ. એક વ્યાધિ તથા મૃગ શિવરાત્રીના ઉપવાસથી પવિત્ર થઈ નક્ષત્ર થઈ ગયાં એવી શિવરાત્રી માહાત્મ્યમાં કથા છે. ૨. વનમાં ફળ, ચીર-હાલનો કડકો, જટા-જીલની, અને વલ્કલ-જાડની છાંય હોયછે મત કરનાર સ્ત્રી દર્ભનાં પત્ર, જટા, અને જાડની છાંય ધારણ કરે છે ૩. અત્રે તથા આગળ વિરોધાત્કાર થાય છે-કેમકે જાડુ પત્ર છતાં પણ સાત પત્ર હતાં એ વિરોધ, સમપત્ર=એક જાતનું વૃક્ષ-એમ અર્થ લેવાથી સમી જાય છે. ૪. ફરસાવ=પૂર રવભાવ અને દર પ્રાણિયો. ૫. પુષ્પવતી=રત્નવલા; પુલથી ભરપુર. ૬. મેરુનીજ આસપાસ સર્પને ફરતા બેઠા વિધ્યાચળને અદેખાઈ થઈ આવી તેથી તેણે અન્ધસર્પનો માર્ગ શિક્ષા વિકરાળ રૂપ પ્રકટ કર્યું હતું, અને રસ્તો આપવાને કોઈની પણ આગ્રાને તે માનતો ન હતો. પરંતુ જ્યારે દેવોની પ્રાર્થનાથી અગ્રસ્થ મુનિએ તેને દક્ષિણ દિશામાં માર્ગ આપવાનું કહ્યું ત્યારે તે આગ્રા તેણે માની હતી-વનપર્વ. ૭. વાતાપિ નામના શક્તિસનું આ મહાયિયે બદાણ કર્યું હતું એ વાત પણ ભારતના વનપર્વમાં જ છે. ૮. પત્રને આકારે રંગેલાં આજુપણુ. કે.ધવાર એનો અર્થ સ્ત્રિયોને શરીરે કાઢવામાં આવે છે તે, 'આડ'

માંથી પૃથ્વીપર પાડીને પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો હતો—તે મહા મુનિ-
ની પત્ની લોપામુદ્રાએ પોતાની મેળેજ જે વૃક્ષોની આસપાસ કપારા
કરેલા હતા; પોતાને હાથેજ પાણી પાછને જેમને ઉછેર્યો હતાં; અને
જેમને તે પુત્રસમાન ગણતી હતી—તે વૃક્ષોથી એ આશ્રમપદ શોભી
રહ્યું હતું. એ મહર્ષિના દૈદર્યુ નામનો પુત્ર—જેણે ત્રત મેદણ કર્યું હતું;
આખરાનો દંડ ધારણ કર્યો હતો; પવિત્ર વસ્ત્રથી જેણે ત્રિપુંડ્રકતુ^૨ આલ-
રણ રચ્યું હતું; દર્બનું બનાવેલું જેણે વસ્ત્ર મેદ્યું હતું; મુંજની^૩ મેખલા
જેણે કંઠે બાધી હતી; અને લીલાં પાંદકાંનો પડિયો લેધને બિલા માગ-
વાને સાર જે ઝુંપડીએ ઝુંપડીએ ફરતો હતો—તે પુત્રથી એ સ્થાન
પવિત્ર થયેલું હતું. વળી તેની ચાર બાજુઓ, સર્વ દિશામાં ફેલાતાં,
પોપટના જેવા લીલા રંગના, ફેળનાં વનથી જરા કાળી પડી ગઈ હતી;
અને અગસ્ત્યમુનિએ આશ્રમન કરેલા સમુદ્રની પછવાડે પછવાડે
જાણે જતી હોય તેમ ગોદાવરી નદી, વેણી બાંધીને^૪ તેની આસપાસ ફરી
વળેલી હતી.

ત્યાં દશરથ રાજાનું વચન પાળી, રાજ્યનો ત્યાગ કરી, રાવણના
લક્ષ્મી-વિલાસનો અંત લખનાર મીરામચંદ્ર, મહામુનિ અગસ્ત્યની શોધ-
માં, સીતા સાથે, પંચવટીમાં લક્ષ્મણે રચેલી પશુંકુટીમાં યોગ વખત-
મુધી, સુખે રહ્યા હતા. ઘણા કાળથી ઉત્તરક યજ્ઞ ગયેલા તે પ્રદેશમાં,
આજ પણ, વૃક્ષની શાખાઓમાં યુષ્મય બરાબ પેટલાં ધોળાં અમૃતર-

એવો ધાય છે. ‘પત્રલતા’નો પણ આજ અર્થ છે. ૧. જુઓ રઘુવંશ
સ. ૧૩ શ્લો. ૩૬ અમેદમાત્રેણ પદાન્મનોનઃ પ્રથંશયાં યો મહુષં ચકારા
નહુષ એ નામનો એક ચંદ્રવંશી રાજા હતો. તેણે ઈંદ્રનું રાજ્ય હરી
લીધું હતું, અને તે ઈન્દ્રાણી ઉપર કુદષ્ટિ નાંખી વિદ્રવલ થયો હતો. ઈન્દ્રા
ણીએ આખરે કપટ રચી એને કલુ કે તું અપૂર્વ રથમાં બેસીને આવે તે
હું તને વરું. તેથી ઋષિએને રથે જોડી પોતે ઈન્દ્રાણી પાસે આવવા નીક-
ળ્યો. અને ‘સર્પ, સર્પ, આલો આલો’ કહેવા લાગ્યો. તે ઉપરથી અગસ્ત્ય
મુનિએ તેને શાપ દીધો કે ‘સ્વર્ગમાંથી સર્પ યદને ઘુંજ પૃથ્વી જિપં
પડ.’ એ વાત શાન્તિપર્વમાં કહેલી છે.

૨. કપાળમાં કરેલું તણ પાંખિયાંનું તિલક. ૩. મુંજ=એક જાતને
ધાસ. ૪. વેણી-વિધવાઓ તથા વિયોગિની સ્ત્રીઓનો, એકજ લટમ
ગ્રથેલો ચોટસો. આજ સમુદ્ર રૂપી જાતાં મરી જવ. પી ગોદાવરી રૂપ
વિધવાએ જાણે વેણી બાંધી હતી. ખરું જોતાં ગોદાવરી વેણી બાંધ વેહેલ
હતી—અર્થાત્ તેના પ્રવાહનો વેગ અતિશય હતો.

ની દારોથી, તપસ્વીઓના અગ્નિદોષના^૧ ધુમાડાની જાણે ધટાઓ બાઝી
હોય એવું દેખાયછે.^૨ અલિધાન સાર પુષ્પ સુદૃઢતી સીતાના હાથમાંથી જાણે
આવ્યો હોય તેમ, રાતો રંગ, ભાંની લતાઓની ટામળ ડાળિયો ઉપર
ચળે છે. પીને પાણું કાઢેલું જાણે સમુદ્રનું જળ અગસ્થ્ય ઋષિયે ત્યાં
આશ્રમની સીમાપર આવેલાં મહેરાં તળાવોમાં બહેંચી નાખ્યું છે રામનાં
તીક્ષ્ણ બાણના પ્રહારથી હજીયેલાં રાક્ષસોનાં ટોળાંના જગા રગિર વડે
(હતાઓનાં) મૂળ પક્ષથી જન્મી, જાણે હજી પાણુ તેનો રાતો રંગ લેઈ
ને પાંદડાં ધ્રુવતાં હોય એવું ત્યાં નવાં પક્ષવતું વન દેખાયછે. સીતાએ
હાલેલાં ત્યાંનાં વૃક્ષ હરિણો, જંગમનાં શીંગડાંનાં શિખર જલ્પવચ્ચાને
લીધે જર્જરિત યદ્ય ગયેલાં છે તેઓ, જ્યારે વધા ઋતુમાં નવા મેઘની
ગંભીર ગર્જના સાંભળેછે ત્યારે ભગવાનુ રામચંદ્રના ત્રિભુવનન્યાપી ધૃત્યુ-
દ્ધારને આજ પાણુ સંભારીને, તથા અહર્નિરા આસતી અશ્રુધારાથી
હવાઈ ગયેલાં હોત લોચનપરે દરો દિશાઓ ચન્દ્ર દેખીને ધારાનો
કાળિયો પાણુ બારતાં નથી.^૪ ત્યાં રામરાજ્યે વારંવાર મૃગયા રમીરમીને
વનહરિણોનો નિરોધ નાશ કરેલો તેથી જાણે હુરકેરાયો હોય તેમ
સોનાનો મૃગ સીતાને છેતરી, રામને આતિ દૂર લઈ ગયો હતો. વળી ત્યાં
સીતાના વિયોગથી પીડાતા, રાવણનો વિનાશ સૂચવતા, તથા અંદ્ર સૂર્યની પેટું
કળધથી^૫ ધોરાયલા, ગમ અને સદમાયુ બનેયે ગણે ભુવનને બચતીન કરી
દીધાં હતાં. દશરથપુત્રના બાણથી ત્યાં કપાઈ પડેલો મોતનખાડુનો^૬
આતિ દીર્ઘ ખાડુ, અગસ્થ્ય મુનિને રીઝવવા સાર આવેલા નાનું અલ-
ગરના^૭ શરીરની ઋષિજનને શંકા કરાવતો. અને, ત્યાં રામચંદ્રે વિયોગ

૧. દોગ કરવાનો અગ્નિ. ૨. અહીં ખાણુતર ધુમાડાની ઘટા જેવાં દેખાયાં. ત્રિ-
કોમોંચીના નીળા અંકમાં 'પુમાડાથી ખાણુતરની શક્ય થાયછે' એવો વિદેલી
છે. ધૂપે ગાલો નિઃસૂતૈર્વંદમયઃ સંદિગ્ધપારાવતાઃ ॥ ૩. ચન્દ્ર=રામ વિપ્રમુદ-
૪. આ ઉપરથી એવું જ સમજવું પડેછે કે હરિણો રામ રામના વખ રીતે
સીતાયે હાલેલાં તે શદક રામના વખત સુધી હજવતાં હતાં. 'શીત-તાં
હાલેલાં હરિણ' વિશે જુઓ ઉત્તરરામચરિત, ત્રીજો અક ૫. ૧૦૨. ૧
૫. એતત્તદેવ કદલીયનમચ્યવાત્ કાન્તાસત્ત્વસ્ય કાવનોદાશિટાતલં તે ॥
૬. અગ્નિ સિતા તુળમદાહહુજો વદેભ્યઃ સીતાતત્તો હરિણકૈર્ન ત્રિભુવનતે રમા ॥
૭. એ નામનો રાક્ષસ; અને માથા વિનાનું રાહુનું ધક, જે મહા
સમગ્રે સૂર્યચંદ્રને પીડેછે એમ કેટલાકનો મત છે. ૧. મોતન ખાડુનો

સમયે વિનેદને અર્થે પર્ણકુટીની અંદર ચિત્રેલી લેનકકન્યાને, રાગનો નિવાસ જોવાની ઉત્કંઠાને લીધે જાણે પ્રીતી પૃથ્વીમાંથી નીકળતી હોય એમ વનચર લોકો અવાપિ જુએ છે.^૧

આવો આગરનનો આશ્રમ જ્યાં હાલ પણ પૂર્વે જાનેલો ત્રતાન્ત શુદ્ધ દેખાય છે ત્યાંથી થોડેક દૂર પમ્પા નામનું એક આગાધ, અનન્ત, અદિતીય, અને વૃક્ષથી ભરેલું પદ્મ સરોવર છે. સમુદ્રનું પાન કરવાથી કોપેલા વરુણ દેવે ઉરકેરેલા બહાએ, અગસ્ત્યમુનિના મહાસરને લીધે તેમના આશ્રમની પાસે જાણે એ ખીજે મોટો સમુદ્ર ઉત્પન્ન કરેલો છે. પ્રલયકાળે આટો દિશાઓના સંધિબંધ તુટી જવાથી નીચે પડેલું જાણે એ ગગનનલ છે. મહાવરાલે ઉચકેલા મહીમંડલનું રચાન જાણે જલથી પૂરેલું હોય એવું તે દેખાય છે. તેનું જલ, વારંવાર સ્નાન કરતી મદમત બીજાડિગોના કુચકલશથી ક્ષુભિત થયેલું છે. તેની અંદર કુમુદ, કુલસય, અને કલકારનાં ફૂલ ખીજેલાં છે. ઉપડેલાં કમળમાંથી ટપકતાં અપુગિન્દુવડે તે (ના જલ)માં અંકાકાર થઈ રવા છે. કમળોનાં ટોળાં ખેસવાથી તેમાંનાં શ્વેત કમલ ઉપર અંધકાર વ્યાપી ગયો છે. મહાન્મત સારસ પક્ષિયો ત્યાં મધુર ગાન કરે છે કમળનું મધુ ગીવાથી ભત્ત થયેલી કલકરેલીઓ ત્યાં કોલાહલ કરી રહી છે. અસંખ્ય જલચર પક્ષિયોના વારંવાર ફરવાથી હાલેલી તરંગમ્પાસાનો ત્યાં શાબ્દ થાય છે. મવનથી નાચતા જલતરંગની ઢંડી ફરફર ઉડવાથી ત્યાં દુર્દિન યદ્દ રહે છે.^૨ (પાણીમાં) નિઃશંક ઉતરેલી અને જલકીડમાં ગમ થયેલી વનદેવતાઓના સ્નાન, સમયે પડેલાં, દેશમાંનાં ફૂલથી તે સુગન્ધિ થયેલું છે. એક બાંજુએ ઉતરેલા અપિયોના કમંડલ બરવાથી થતા મધુર અનિથી તે મનોહર લાગે છે. ખીજતાં કમળવન મધ્યે આલતાં, અને સગાન રંગને સીધે માત્ર સ્વરંગીજ ગોળખાતાં કલકસ પક્ષિયોનાં ટોળાંથી તે બરપૂર છે. સ્નાન કરવાને છુલો બિંદુ રાગની સુંદરીઓનાં સ્તન ઉપરથી પડેલી અંદનધૂલિવડે છે. તરંગ શ્વેત થયેલા છે. દ્યૌર ઉપર ઉમેલા કેવડાની રજના દગથી ત્યાં પીના કિનારા બધાયેલા છે. પાસેના આશ્રમમાંથી આવેલા તપસ્વીઓએ પેલાં બીનાં વલ્કલથી તેના કાંઠા ઉપરનું જલ ગેર જેવું લાલ થયેલું છે. આરાની પાસે ઉમેલાં જાડનાં પદ્મવમાંથી આવતા પવનને લીધે તે(નું જલ)

સાર જુઓ પૃષ્ઠ ૨૪મું ટી. ૧, ૨ સીતા જનક રાગને યત્ન-ભૂમિમાંથી જડી હતી એવી કથા આલે છે; તેથી જન્મ સમયે તે પૃથ્વીમાંથી નીકળી જ હતી અને આ ખીજ વાર, ગાટે “પ્રીતી.”

૨. દુર્દિન=મેઘથી ઢંકાર્ષ અમેલો દિવસ; મેઘ; અથવા વર્ષાનું આપડું.

અરિથર રહે છે તેની તીર જે વૃક્ષની કુલ્લે નિરતર ઉગેલી છે તેમા તમામ વૃક્ષોની માદી ધમઓથી અધકાવ જાપી રહ્યા છે વાલિયે કા હી મુન્દાથી ફૂટતા, નાચ્યમ્સસરી સુઝીવે પ્રતિદિવસ તોડેલા ફળથી તેમની લતાઓ ધણી હાકડી થઇ ગઇ છે,^૧ વલ્લવાસી તપરિચો તે મના પુષ્પને દેવપૂજામા વાપરે છે, ઉડતા જનચર પક્ષિયોની પાખો માથી ગળતા જલખિન્દુ પડવાથી તેમની નાની કાળિયો કુળી થયેલી છે, લતા મડપને તળિયે જેટલા મયૂરોના ટોળા ત્યા વલ્લ કરી રહ્યા છે, અને અસખ્ય પુષ્પની સુગન્ધ નીકળવાથી, જાગે તેઓ વનદેવતા ઓના શ્વાસથી મુવા સત થઇ ટોચ ઓગ લાગે છે તે ગરોવગને બીજે સમુદ્ર જાણીને, પાણી લેના સાર આવેલા એક જેવા, જાડા કદવથી મળિન થયેના નનગજો, તેનું પાણી અદર્નિશ પિમેછે, અને ત્યા પ્રકુલ કુવ લપની પ્રભાપી, ક્યામ પડતી પાખોવાળા, ગાંધે ફૂટતા મકનાક પક્ષિયોના હાહ હાહ પશુ જાણે સાક્ષાત્ ગમશાપથી અત્ત હોય એમ દેખાય છે^૨

એ પ્રમરના તે થઇ સગેવરને પશ્ચિમ તીરે, રામના શરપ્રહારથી જ જંરિત થયેલાં જૂના તાલવૃક્ષોની ધટા પાગે, એક મ્હોટું, જીર્ણ શાલ્મ લી વૃક્ષ છે^૩ તેના મૂળની આસપાસ, દિગ્ગજની દુપડડી દડ જેવા વૃક્ષ અજગર સરેલા વીંટળાવાથી જાણે એક મ્હોટો ક્યાનો બાધ્યો હોય એમ દેખાય છે તેના ઉચા થડને લટકતી અને પવનથી હાલતી, મ થીની કામળિયોતું તેણે જાણે વચ્ચ પહેરેલું છે દિશાઓના મડલનું જાણે માપ કાઢતા, અન્તરીક્ષમા ફેલાયલા તેની શાખાઓના સમઢથી, પ્રવયમગે તાડવ વલ્લમા પ્રસારેલા સદસ્ય જુલવાળા અદ્રશીખરની જ્વલો તે બરે, ખરી કરેછે વૃક્ષવચ્ચાને લીધે જાણે પડી જવાના બાયથી તેજે ગગનરક ધને રેખ દીધો છે તેના આખા શરીર ઉપર લાખી લાખી, અને જીર્ણતાને લીધે જાણે તેની નાડિયો રોચ એવી વેલો આવી ગ્હેલી છે વૃક્ષવચ્ચાના તિલખિન્દુ જેવા કટકથી તેનું શરીર બરેલું છે સમુદ્ર

૧ વાલિ નામના વાનરરાજે સુઝીરની જી તથા ગળાનું દરબ કરીને તેને માદી મુક્યો હતો. ઋષ્યમૂ નામનો દક્ષિણમા આવેલા પવન છે જ્યા રામ અને સુઝીવ મોડો મળ બેઠા રહ્યા હતા. ૨ રાગેવરમા પુનરવનની મધ્યે જવાથી તેની ક્યામ પ્રભા અકવાક ઉપર પડે, તે જાણે આદ્ય ન રામશાપ-મીતાના લિયોચ સમયે અકવાકના હાલને રામે દીરો શાપ-રોચ એમ કપ્પુ-મરણ ૩ શાપનો રગ કરેયો સ્થામ ક પે છે ૪ શા મળાનું ઝાડ ૫ જેને ચક્ર કપી શેખર છે તે, મહાદેવ આ વૃક્ષ પશુ અતિ ઉચ્ચ રો તથી આવે ચક્ર ધારણુ ન્નુ હતું ૫ અતિ વૃક્ષ અન

તું પાણી પીને આકાશમાંથી આવી, પશ્ચિમેની પેઠે તેની કાળિયોમાં બસાઇ ગયેલા, પાણીના બારથી જરા મંદ મંદ ચાલતા, તથા પક્ષને બીનાં કરી દેતા મેઘથી પણ એ વૃક્ષનો શિખરભાગ જોઇ શકતો નથી. તેની ઉંચાઇને લીધે તે જાણે નંદનવનની^૧ સોબા જોવાને યત્ન કરેછે. તેની સમીપ, ઉપર ફરતા અને ગગનતલમાં ચાલવાથી યાદી ગયેલા, સૂર્યરથના યોગનાં મુખના પુલ્કામાંથી ગજેલા શીલુની શંકા કરાવતા રૂની ઢગથી, તેની ટાચ ઉપરની કાળિયો ધોળી થયેલી છે. દૃષ્ય સુંદી ચાત્રે એવાં તેનાં મૂળ, વનગર્જનાં મંડરપલ ઘસાયાથી પ્લોટલા મદને લીધે બરાચેલી મત્ત ભમરમાઝાદથી લોહની શાંકળના ખંધથી જાણે નિગલ થયેલાં છે. તેના કોટરની આંદર પેઠેલા, ચળકતા જમરોનાં ટોળાંથી તે જાણે સજીવન છે. દુર્યોધનની પેઠે તેમાં શકુનિનો પક્ષપાત દેખાય છે.^૨ વિષ્ણુની પેઠે તે વનમાલાયુક્ત છે.^૩ નવા મેઘસમૂહની પેઠે તે નભ-સ્માં હંચુ થાય છે.^૪ વનદેવતાઓને અખિલ જીવનતલ જોવાનો તે જાણે મહેલ છે. કંડકા ચારણનો તે જાણે અધિપતિ છે. સર્વ વનસ્પતિ-ઓને જાણે નાયક છે. વિન્ધ્ય પર્વતનો જાણે મિત્ર છે. અને પોતાની શાખા રૂપી જાતુઓથી આખી વિન્ધ્યાટવીને જાણે તેણે પકડી રાખી છે.

તે વૃક્ષની કાળિયોની ટાચો ઉપર, કોટરનાં પોલાણમાં, પક્ષવોની વચ્ચે વચ્ચે, થંડની સંધિઓમાં, અને નૂની છાસનાં છિદ્રમાં, અવકાશ મ્હોટા હોવાને લીધે વિશ્વાસથી દબાસે માળા ખાંધીને, દેશ દેશમાંથી આવેલાં પોપઠ વિગેરે પશ્ચિમેનાં ટોળાં રહેતાં, જમતે વિનાશનો બપ, તે વૃક્ષ ઉપર ચક્રવૃત્ત અતિ ઠકિન હોવાથી જતો રહ્યો હતો. તે પશ્ચિમે દિવસ અને રાત તેમાં વસતાં હતાં તેથી, તે વનસ્પતિની^૫ શુભાવસ્થાને લીધે યોડાં પાંદડાં રજા છતાં પણ, અસંખ્ય ખવસમૂહથી જાણે તે સ્થાન પડયો હોય એમ દેખાતો. તે શુકાદિ પશ્ચિમે એ વૃક્ષમાં પોતપોતાના માળામાં રાત માળીને પ્રતિદિવસ છઠ્ઠી છઠ્ઠી, આદાર યોગવાને આકાશમાં હારખંધ ફરતાં તેથી, જનમત જળરાખના દળના અગમ્યાગવડે

સ્થામાં શરીરે દેખાતાં કૃષ્ણ બિંદુ. ૨. છંની વાડી. ૩. શકુનિ-પક્ષી; અને સુમળ સળતો પ્રુત-દુર્યોધન વિગેરેનો માતો. પક્ષપાત-પાંખોતું કંકર-હથું; અને એકજ જાતુતરફ વલણ રાખતું, વગ કરવી તે. ૪. વનમાળા-વન-વૃક્ષોની ઘસ-તેની દાર; કૃષ્ણની પૂલની માળાને ઉપરથી એ 'વનમાળી' કહેવાયછે. એ સ્લેપ સાદ જુઓ વાસવ-૫ ૮૯-જનાર્દન કવ વિચિત્ર ગનગાલ: ૫. નભસ્-આકાશ; આવળુ માસ. ૫. વનનો પતિ.

એવાયથી ધણી પ્રવાહમાં ફેલાઈ ગયેલી યમુનાને ^૧ જાણે તેઓ આકાશ-
માં દેખાડતાં; દેવગજે ઉબેડી નાંખ્યાથી પડતી, આકાશગંગાની
જાણે કમલિનીઓ ^૨ હોય એવી તેઓ શંકા કરાવતાં; ગગનતલને જાણે
સૂર્યચત્રના અગ્નિની પ્રભાથી રંધું હોય એવું બનાવતાં, ^૩ આસતી જાણે
મરકત મણિની ભૂમિ હોય એવાં તે શોભતાં; શૈવલતા ^૪ પડાવની હારને
જાણે આકાશરૂપી સરોવરમાં પાગરતાં; ગગનમાં પોહોળી ફરેલી, કેળના પા-
દડાં જેવી, પોતાની પાંખોથી તેઓ, સૂર્યના ઉજ્જ્વલ કિરણવડે ખેંચ પામેલા દિ-
શ્યોનાં ગ્રુપને વા નાખતાં; આકાશમાં જાણે એક ફરતી રાષ્ટ્રની પંક્તિને
રચતાં; અને અન્તરીક્ષમાં જાણે ઇન્દ્રધનુષ પડ્યાં હોય એમ દેખાડતાં.
આહાર કરી, ખાઈ આવી, પોતપોતાના માળમાં બેઠેલાં બચ્ચાને તેઓ,
હવેશા દરિયુના રહિશથી રહત યમેશ વાઘનખના અગ્રભાગ જેવી રાત્રી
આંખોથી, જ્વલનતનાં ધજના રસ તથા ડાંગેરની વિવિધ મંજરીઓ
ધારવાર ખવડેલી, સર્પ રોદમાં શ્રેષ્ઠ, અસાધારણ અને મોટો જે અ-
પત્ય-સ્નેહ ^૫ તેથી પોતાનાં બચ્ચાને છાતી સરસાં રાંતાડી, એજ વૃક્ષમાં
રાખિયો ગાળતાં.

મહારા વૃક્ષ પિતા જે મહારી માતા સાથે ત્યાં એક જીર્ણ કોટરમાં
રહેતા હતા તેમનો, દેવયોગે હુંજ એકલો પુત્ર હતો. મહારાજ જન્મ
સમયે પ્રસવવેદના ધણી થવાને લીધે મહારી માતાને ^૧ સ્વર્ગવાસ થયો.
પોતાની બાલી સીના મરણથી થતા શોકવડે મહારા પિતા ખરેખર
પીડાતા હતા તોપણ સુતસ્નેહને લીધે, શોકના તીવ્ર વેગને પણ અંતર-
માં દબાવી રાખી, પોતે એકલા, અને ઉછેરવાનેજ મન કરવા લાગ્યા.
પિતાની અવસ્થા અતિ વૃક્ષ હતી તેથી એમની પાંખો દર્શના નીર જેવી
થઈ ગઈ હતી; પીછાં ધણુંજ યોડાં અને ધસાઈ ગયેલાં હોવાથી તેઓ
જળજંરત યોગેલી હતી; ખભા-નીચા નચી જવાથી તેઓ શિથિલ પડી ગઈ
હતી; અને ઉડવાની શક્તિ તેમાંથી કેવળ જતી રહી હતી. એવી પાંખો-
ને (પણ) ઉડી કરીને, — શરીર કંપવાથી, અગમાં વ્યાપીને સંતાપ ફરતી
વૃક્ષવસ્થાની પેઠે તેમને હજારીને, કામળ શેષલિકાના ધ્રુવના દાંડા જેવી
આજ પીળા રંગની, ડાંગેરની મંજરી ભાંગવાથી લિરસી અને ફીણુ યોગેલી
કોરોવળી અને જાગેશ અગભાગવાળી પોતાની આંધવડે, એ, બીજા

૧. જુઓ ૫૪ ૧૦ મું ટી. ૩ જી. ૨. જુઓ ૫૪ ૧૭ મું ટી.
૧ લી. ૩. સૂર્યના અગ્ર કાળા ક્ષેત્રેલા છે માટે આ ઉપેક્ષા. ૪. શૈવલ; લીલ. ૫. અપત્ય=છોકરાં હોય તેમના ઉપરનો સ્નેહ—માતાપિતાનો.

મામામાથી તીમે પડી ગયેલા ડંબેરના ઊડમાંથી ચોખ્ખાના કબ્બુ વીઝી લાવતા; પોપટોએ ફેડેલા ફળના કડકા, જે વૃક્ષનાં ગૂળ આગળ પડેલ. દેવ, તે ભોગા કરી લાવતા; અને અને ખવરાવતા—કેમકે આકાશમાં બ્રહ્મા કરવાની એમનામા શક્તિ ન હતી. એથી રીતે પ્રતિદિવસ અને ખવરાવતીને, કે.પ. મહેતુ તેતું પોતે બક્ષણ કરતા.

એમ કરતા કરતા એક દિવસ જ્યારે પ્રભાતસંધ્યાના રંગથી કાલ અપેક્ષા અડમા, મગન-કમલિનીના અધુથી રક્ત થયેલી પાંખોવાળા જલ્દ દસની પેટે, ચર્મગમ્મના તીર ઉપરથી પશ્ચિમ સમુદ્રના તટ ઉપર લેવતો હતો; જલ્દ મૃગના વાળ જેવા ધોળો, દિગ્માઓનો સમૂદ જલ્દારે ચિગ્મ થતો જતો હતો; મગરપિરથી રક્ત થયેલી મિંદની વાળના વાળ જેવા કાલ, તપાવેલી લાખના તાર જેવા શતા, અને મલરાગ મહિની સળિયોવાળી સાવરણિયો જેવા, લાંબા સૂરકિરંદાથી જ્યારે મગનતપ ઉપરના પુષ્પસમૂદ જેવો તારાગળ વાળી કાટવામા આવતો હતો; ઉત્તર દિશામાં આવેલુ મક્કલિંગડકા જ્યારે સંધ્યા કરવાને માનસ સગવરની તીરે જાણે ઉતરતું હતું; કાંટે આવીને ભાગી ગયેલા છીપના સંપુટમાંથી વેરાપથો, અને રેતીના ડિનારાને એન રૂપ આપતો મુક્તાશ્લનો સમૂદ, જ્યારે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં અરણ્યના કરની મેરણીની નીચે પડેલા તારાગળ જેવો દેખાતો હતો; ધનમા જ્યારે આકાશનાં રીષાં પડતાં હતાં, મપૂરજલ્દ જાગ્યાં હતાં, સિંદ પછુ બગામાં ખાતા હતા, કાચળીઓનાં ટોળાં મલગતોને જગાડતાં હતા, અને જાણે ઉદ્યામજના શિખર ઉપર આવેલા મૂર્તિને, પલ્લવ કપી અંજલિયોવડે, રાત્રે પડેલા જલથી જલ થયેલાં કેસરતાળાં પુષ્પનું અર્પણ થતુ હતું; રક્ષો રૂપી, વનદેવતાઓના મહેલનાં શિખરોમાં જ્યારે રાસગના રામ જેવી મૂસર, પારાવનની પંડિત જેવી અને ધર્મની દ્યુતજ્ઞ જેવી, તપોક્ષનના અમિટોવમાંની ધૂમકેખાઓના આભાસ ગ્રવા માંડ્યો હતો; દિગ્મા કણવાળો, કમલવનને કંપાવી દેતો, કમલકથી જિન્ન થયેલી બીલડીના સ્વેદજલની કળિકાને દરી લેતો, વનમરિયના વાગોળવાથી થતા શીલુનાં જિન્દુઓને સામે લાવતો, લાલતાં પલ્લવવાળી લતાઓને ચલતો ઉપદેશ આપતો, ઉપદેશ કમલસમુદના

૧. મરીચિ, અગ્નિ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કૃતુ, દક્ષ, અને વશિષ્ઠ—એ આત્મ મહિતોના નામ ઉપરથી પડેલું આકાશમાં દેખાતું સત તારાઓનું સમૂહ. ૨. કેસર=કેસરજ જેવા રંગ. ૩. જુઓ ૧૯ ૨૫ મું.

મધુકલ્પનો વર્ષાદ વસંતો, પુષ્પની સુગંધથી જનમેના ટાળાને તૃપ્ત કરતો, અને રાત્રિને અતો સ્તીતજ થયેલો, પ્રજ્ઞાન પવન જ્યારે મદ મદ પાતો હતો ; ગજમુદ્રસ્થ જ્ઞેમની નોખલ છે એવા, કમવનના પ્રબોધ સમયે મગધપાઠ કરનારા જાગરો, કુમુદની પાખડિયો બધ થતા પાંખો અહર દશાષ્ટ જવાથી જ્યારે ગજુગણુટ કરી રહ્યા હતા ; જે ચક્ષુઓના ઉપર પ્રભાવનો હઠો પવન સામેના હતો — હજી યોડાં નિઠાણ હોવાથી જ્ઞેમની કાકીઓ જરા વાકી નથી ગયેલી હતી, અને જનજો તપાવેલી સાખના રમથી જ્ઞેમની પાપજો અંકારી ગઈ હોય એમ સાગતું હતું — તેમને જ્યારે, ખારી ઝમિ ઉપર સુવાથી ધૂસર થયેલી છતીની સ્વાદીવાળા જનકવિદ્યો ધીમે ધીમે ઉદ્ધડતા હતા ; જે સમયે વનચરે આમ તેમ ફરતા હતા ; કર્ણને આનંદ આપતો, પચ્ચા મરોવરના કમલ સનો કોચાદય જ્યારે વંધ્યા જતો હતો ; મયુગ્મડમને નવાવનો, વનગજોના કર્ણનો ગનોહર તાવસમ્મદ જ્યારે ગાંધી ગેહો હતો ;^૧ વગી, આકાશમા ગમન કરતા સૂર્ય રૂપી દાધીના નીચે લટકતા આમર જોવા, મહાં જોવા ગતા રમના કિરણ જ્યારે યોડે યોડે દેખાવા માગ્યા હતા ; જગવાનું સૂર્ય દેવતાનો જ્યારે ધીરે ધીરે ઉદ્ધવ થતો હતો, પચ્ચા મરોવરની પાળ ઉપરના વૃક્ષસિખરોમાં ફરતો, ગિગિરિખર ઉપર વસતો, રવિથી ક્રપચ થયેલો, અને તારણતું દરણ કરનાર, બાલ સૂર્ય, રૂઝીયાં જાણે સુઝીવ આવતો હોય તેમ, વનમાં જ્યારે પ્રવેશ કરતો હતો,^૨ પ્રભાત જ્યારે અપહ થયું હતું, યોડીજ પારમાં સૂર્ય જ્યારે પ્રદગ એક કિલસ મટવાથી અપહ દેખાવા લાગ્યો હતો, યોપટનાં સેવા જ્યારે પાતણેનાની ગમની દિશા જોમા ઉડી ગયા હતાં ; માળાઓમા નિશ્ચલ જગત પેટેમા બચ્ચા છતા પ્રજ્ઞ, સાં જાનતે હોવાથી તે વૃક્ષ જ્યારે શન્ય જેવું દેખાતું હતું, મહારો પિતા જ્યારે પોતાના માળામાં બેઠેલાજ હતા. ને મહારી બાલ્યાવયધા ને લીધે બાળ નહિ છતાં પણ હું જ્યારે, યોડી યોડી ફરેલી પાખેલી તાનની પામેના કોટરમાં ગયેલો હતો, ત્યારે એ નાનાનમ. મદમાજ શિશુરિતેના કોચાદયનો સમ્મદ થઈ ગેહો, જેથી મરે વનચરે નામ

ડી ૧. અને ડી ૨ હતો સ્વેદ. ૧ દાધીના શાન અથ-
ડવાથી થતા મંજીર સંબંધે મધુરો મેધગજનના મમજને નાચતા
હતા ૨ બાલ સૂર્ય અને સુઝીવ એમના ઉપર કરેલા ચારે આધારણ
વિગેળજ છે નાનો સૂર્ય વૃક્ષની યેજોમા ફરતો ; તેમજ સુઝીવ-વાનર
પણ સૂર્ય ઉદયગિરિ ઉપર વસતો, અને સુઝીવ કિન્ક-ધ્યાદિ ગિગિ ઉ-

પામી ગયાં. ગભરાટમાં હોતાં પક્ષિયોની પાંખોનો ફડફડાટ તે શબ્દની સાથે મિશ્ર થઈ ગયો હતો. બ્હીનેલાં હાથોનાં બચ્ચાંની ચીમોચી તે ખુદ થયેલો હતો. મત્ત ભમરોનાં હોતાં ટોળાંના મધુગણાટથી તે જનડો થયો હતો. હવે નાક કરીને ભમરનાં વનવરાટના સ્વરથી તે કંઠોર થયો હતો. પર્યતની ગુરાઓમાં નિદ્રાભાથી જનલેલા સિદ્ધના નાદથી તે વૃદ્ધિ પામ્યો હતો. વૃક્ષોને તે જાણે ડાકાવનો હતો. બચીરયે કુતારેલા ગંગાપ્રવાહના કસકસ જેવો તે ધૂધવાટ કરતો હતો. અને વનદેવતાઓ (પણ) બચતી થઈને તેને સાંભળતી હતી એવા અશ્રુતપૂર્વ ધ્વનિને સાંભળતાં જ હું કંપવા લાગ્યો, તથા બાળક હોવાને લીધે મ્હારા કર્ણ જર્જરિત થઈ ગયા. અને બચથી વિદ્યલ જની જઈને આશ્રય લેવાની આગ્રહ્યે હું પાસે બેઠેલા મ્હારા પિતાની. વૃદ્ધપણથી સિધ્ધિ થયેલી પાંખોમાં ભરાઈ ગયો.

પછી તો તરતજ મેં ગભરાટમાં—વૃક્ષની ઝાડીમાં જેમનાં શરીર ઢંકાઈ ગયાં હતાં એવા, અન્યોન્ય વાત કરતા સિદ્ધારિયોના મ્હોટા ટોળાનો—આખા વનને ગળવી સુકતો કાકાદત્ત સાંભળ્યો કે:—આ બાળુએ ગજ રાજે છુંદી નાંખેલી કમચિનીઓનો પરિભ્રમ આવે છે! આમથી હુકરોનાં ટોળાંવડે કરડાતી બદ્રમુરતના ૧ રસની મુમંધ આવે છે! આ તરફ, હાથિનાં બચ્ચાંથી ભગાતી રાક્ષસોનો ૨ સુવાસ નીકળે છે! આમ, ખરી પડેલાં સુકાં પાંદડાંનો આગુખણાટ સંભળાય છે! આ દિશામાં, વન-મહિયોનાં ગુંગરિખર રૂપી વજીથી તોડેલા રાક્ષસની ધૂળ હોંછે! આમથી હરિજોનું ટોળું આવે છે! પેલી પાસ વનગજોનો સંઘ દેખાય છે! આમ વનવરાટનું ઝુંડ ફરે છે! અર્ધાંથી વનમહિયોનું જન્દ નીકળે છે! આ દિશાએથી ગમૂરમંડળનો શબ્દ આવે છે! આ તરફ આતકનાં ટોળાંનું મધુર ફૂજન થઈ રહ્યું છે! આમથી કુદર પક્ષિયોનું ગાન સંભળાય છે! આ બાળુએ, સિદ્ધનખથી ખેંચતા કુંભવાળા હાથીઓની ગર્જના કાને પડે છે! આ નરડી, લીના કાદવથી મલિન થયેલી, વરાહોનાં પગમાંની દારા જુઓ આ આધેડા તાન્ત પાસના રસવડે જરા કાળો થયેલો, હરિજોના વા-ગાળવાથી પડેલો, રીણનો દગ! સંભળો આ, મદમત મંધગજના ગંડ-શ્વલ ઘસવાથી નીકળતા પરિભ્રમને લીધે મ્હોટેલા અને શબ્દ કરતા ભમરોનો ગણગણાટ! જુઓ આ, ટપકેલાં રુધિરજિન્દુઓવડે પત્તજાં પર. નાનો સૂર પાછલા દિવસના મ્હોટા સૂરમાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો; સૂરીવ સૂર્યુત દતો. પહેલાં આકાશમાંથી તારા હરી લીધા હતા; બીજાં તે નામની ઓનું હરણ કીધું હતું. ૧ એ નામની વનરપતિ.

શુકાં પત્રમી સતો યથેદો, રુરુ મૃગનો માર્ગે । આ રદો, દાથીઓના ચરણુ
નીચે ચગદાયેલી રાખા અને પલ્લવનો મોટો ઢગ । આ રહી, ગેંઝા-
નાં ટોળાંની રમત । નખના અચળામથી ચિત્રેલી વિકટ પતલેખા ^૧ વાળો,
આ રંભા, રુધિરથી રક્ત, અને દાથીઓનાં મોતીના વુક્રથી વિવગ થયે-
લો સિંદનો માર્ગે । જુઓ આ હમણાંજ વીચારેલી વનમૃગીના, ગહ-
ગાંથી બેઠેલા લોહીથી સતી થયેલી બુઝિા આ રહી, વનબૂંગની વેણીના
જેવી, સંઘ મહિત ચાક્રતા મજપતિની, મહજલથી મહિન થયેલી પદ-
ચંકિત । આ અમરીઓના ટોળાની પછવાડે દોડો । મૃગના સુક્રજ ગયેલા
છાણની ધૂળવાળી, આ વનસ્થલી ઉપર ત્વરાથી ઘેરો જાઓ । વૃક્ષના
શિખર ઉપર ચઢી જાઓ । દૃષ્ટિને આ દિશામાં ફેરવો । કાન દેઈને આ શબ્દ
સાંભળો ધનુર્નું મદલુ કંથે । સાવધાન થઈઉભા રહો । આનને છોડી મૂકો ।

ચોડાજ વખતમાં, સીધ લોહાનાં બાણથી હણાયેલા કેસરીઓના,
મેપનથીબીની થયેલી મૃદંગના ધ્વનિ જેવા ધીરા, તથા ચંરતની શુદ્ધઓમાં-
થી ઉઠતા પ્રતિશબ્દવડે મંબીર થયેલા નાદથી; ^૨ ત્રાસ પામેલાં ટોળાંથી
છૂટા પડી એકલા બટકતા મજપતિયોની, વારંવાર ટુટો પહાડવાથી થતા
શબ્દ સાથે મળેલી, મેઘનિર્ધાય જેવી કંઠમર્જનાથી; વેગવાળા કુતરા-
ઓએ (દેટલાંક) અવ્યવ દાડી બાધાથી જેમની આંખોનું દીકી, અ-
મલ પ્લીકણ અને વધારે અપલ થયેલી એવા મૃગોની કરુણ
ચીસોથી; અનુગમન કરતાં બચ્ચાંની સાથે આમ તેમ બટકતી, હણા-
મકા દાથીઓની વિયોગી દાધણીઓ, જેઓ અચકી અચકી, કોલાહલ
સાંભળી, કર્ણપલ્લવ હચ્ચાં કરી દેતી હતી તેમની, તત્કાલ થયેલા પતિ-
વિનાશના શોકને લીધે લાંબી લાંબી રાદોથી; ચોડાજ દિવસ ઉપર
જેમને પ્રસવ થયેલો હતો એવી, ત્રાસથી વિખુટાં પડેલાં પોતાનાં બચ્ચાંને
શોધતી, અને મદ્મદ કંઠે અનિ કરુણ ચીમો પાડતી ગેંડી-
ઓના વિકાપથી; વૃક્ષનાં શિખર ઉપર હડી ગયેલાં, તથા અ.ક્રુજ
વ્યાક્રજ ભમતાં પક્ષિયોના કલકલાટથી; મૃગની પછવાડે દોડતા
પારધીઓના ચરણુ, જે પૂરવી ઉપર સાયેજ વેગથી પડીને તેને જાણે
કપાવી દેતા હતા તેમના શબ્દથી; કર્ણપર્થ ખેચેલી દોરી તાળાં, બાણનો
વર્ષાદ વર્ષાવતાં ધનુષોના, મદમત કુરરીના કંઠસ્વર જેવા નાદથી; પવન

૧. જુઓ પૃ. ૨૩ રી. ૮. ૨. આ સર્વ પંચમી વિમલિતયોનો
સંખલ વાદ્યને અને આવેલા, "તે અરપલ જાણે બધું" ધરધરી

વ્યાપી ખડખડતી ધારવાળી, તથા મનિયોના કદિન રકંબ ઉપર પડતી, તરવારોના રાજકારાળી; અને જોરથી કોર સ્વરે બસતા કુતરાઓના, અખિલ વનમાં વ્યાપી રહેતા મજદથી, તે અદ્વય જાણે બધું ચરચરી મધું. જરા વાર પડી, વ્યાપે તે શિકારિયોના કોલાહલ જાનત પડી ગયો. અને જલદપ્તિ પડી જાનત પડેલા મેઘવન્ના જેવું તે વન વ્યાપે, મધનને અને કામી ગંગેલા જલચાળા સમૂહના જેવું રતજ્જ મધું હારે મદાગે બધ જરા ઝાણે પયો; અને કુતૂહલ ઉત્પન્ન થવાથી, ઘું બાળક ઝોટસે 'આ તે શું દરો!' એમ વિરમય પામી, જોવાને આનુર બની ગયો. તેથી મેં પિતાના બાળામાંથી જરાખડાર આવી, કોટરમાંને કોટરમાંજ રહી, ખડારી ટોક લાંબી કરી, તાસથી ચચલ કીકીસદિલ, તેજ દિશા તરફ નજર કરી.

હારે મેં, બીજા વનમાંથી સામું આવતું, અચ્છેનના સદસ હાથથી પુથરાઈ ગયેલા નર્મદા-પ્રવાહ જેવું,^૧ પવનના બળથી આસતા તમાલવન જેવું, કાલ-રાત્રિયોના^૨ પ્રદરના એકત્ર મળેલા સમૂહ જેવું, પૃથ્વીકંપથી હાલેલા સ્થામ શિશના રતંબના સંચય જેવું, રવિકિરણથી આકૃષ્ટવ્યાકૃષ્ટ થયેલા અંધકારના પૂર જેવું, મૃત્યુના બટકત્ત પરિવાર જેવું, પાતાળ કૂડીને ખડાર નીકળેલા દાનવ લોક જેવું. એક રથસે ભેગા થયેલા અશુભ કમીના સમૂહ જેવું, આખા દેશા અરણ્યમાં વસતા ઋષિયોના શાપના જાણે આસતા સંપ જેવું, વારંવાર આજુબો વર્ષાદ વર્ષાવીને રામે મારેલા ખર ને દૂપણુ^૩ સેન્ય જાણે તે (રામ) ના અનિષ્ટ ચિંતનથી પિશાચની અવરથામાં આવ્યું હોય તેવું, કલિયુગના એકત્ર મળેલા બધુંવર્ગ જેવું, રનાત કરવાને નીકળેલા વનમહિષના રાજા જેવું, પવૈતના સિખર ઉપર ઉમેલા સિંહના પંજામાં બરામાથી પડીને બાળી ગયેલા કાલમેધના ટુન્દ જેવું, સકલ કૃષ્ણો^૪ વિનાશ કરવાને આવેલા મુખકેતુઓના ગણ જેવું, અને પ્રલયકાળના વેતાલ-ટુન્દ^૫ જેવું, - આખા વનમાં અંધકાર તથા અતિ ભય ઉત્પન્ન કરતું, અનેક સદસ સખર લોકોનું એક સેન્ય જેવું.

૧. સદઆર્ચુને નર્મદા સાથે જલકીટ કરી દત્તી એ વાન સમાવંશુના ઉત્તર કાંડમાં કહેલી છે. અતિથી સર થતાં વિશેષજો "સેન્ય" નાં છે.

૨. પ્રલયકાળની રાત્રિ અથવા કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ. બીજલોક કાળ માટે તેમને સ્થામ વસ્તુઓ સાથે સરખાવ્યા છે. ૩. એ બે રાક્ષસોને ગુમે દબાવ્યા હતા. ૪. રૂપ=મુગ; કદિન. ૫. વેતાલ-રાક્ષસ-બેદ.

તે અતિ મહત્ સૈન્યની મધ્યે મેં માતંગક નામના અતુલ આકૃતિ-
ના જુવાન સગર-સેનાપતિને દીઠો, જેનું નામ તો મેં પછીથી સાંભળ્યું.
તેની અતિ કડિનતાને લીધે તે જાણે લોહમયજ બનાવેલો હતો. ખીન્ને
જન્મ સેધને આવેલો જાણે એકજન્મ^૧ હોય એવો તે દેખાતો હતો તેને
દાઢીમુછ કુટવા માંડી હતી તેથી તે, પ્રથમ મદ્દેખાથી શોભતા મંડરપલ
વાળા મજ્જપતિ-કુમાર જેવો લાગતો હતો. કાળા કમચ જેવા રૂપ, તેની
દેહપ્રવાહના પ્રવાહને લીધે તે, જાણે યમુનાનું જલ આખા અરણ્યમાં
ખરી દેતો હતો. છેડેથી ચુંદળાં વળેલા, અને રકથ ઉપર પડતા કેરાથી
તે, મજ્જમદ્વડે મલિન થયેલી ચાળવાળા મિઠ જેવો દાસતો હતો. તેનું
કપાળ મ્હોડું હતું. નાસિકા ઘણી ઉંચી અને ખિંદ્યામણી હતી. એક
કર્ણમાં પેટેરેલા નાગ-મણિના રતારા ભારતા કિરણોથી લાલ થયેલી
ગાંઠ, પગમાં શયન કરવાના અબ્યાસથી જાણે પદ્મપત્તો રંગ લાગ્યો
હોય એવી, તેની ડાબી આંગુથી તે શોભતો હતો. જરા વાર ઉપર મા-
રેલા દાથીના મંડરચક્રમાંથી લીધેલા, સમપત્તનો^૨ પરિમત્ર આપતા,
કૃષ્ણાગુરુના^૩ રસ જેવા સુગંધી મદનો^૪ તેણે સેપ કર્યો હતો; તેના પરિ-
મત્રથી અધ થઈને ભમતાં, મપૂરપિચ્છના છત્ર જેવાં ભ્રમરનાં ટાળાંએ,
તે સેનાપતિ ઉપર જાણે તમાચપલ્લવની છાયા કરી દીધી હતી. દાસતા
કર્ણપલ્લવના આકારમાં, ભુજ-બાજથી ડળેલી અને જાળી સેવા કરવા
આવેલી જાણે વિધ્માટવીનો હરત, તેના મંડરચક્ર ઉપરની રવેદ-લેખા
જુસી નાંખતો હતો.^૫ હરિજોના ક્ષત્રી રાત્રિની સંધ્યા જેવી, અને
જાણે લેલીથી બીની થયેલી, તેની લાલાસ ભારતી દૃષ્ટિથી તે દિશાઓના સર્વ
વિભાગને જાણે રંગતો હતો. દીંચણ સુધી પહોંચતી, મજ્જશુંડનું જાણે પ્ર-
માણ લેધને બનાવેલી, અને ચડિકાને રુધિર-જાલિદાન આપવા સાર
વારંવાર (જાલેકાં) ધારવાળાં રક્ત ઉઝરડાવાથી વિપ્રમ થયેલા ખજા-
વાળી, તેના હાથની જોડ તેને શોભાવતી હતી રવેદકણિકાથી ખરપૂર, અને
વચ્ચે વચ્ચે, જાડાં હરિણુ-રુધિરનાં બિંદુ મ્હોટેલા હે.વ.થી જાણે શુંજ
ફલ સહિત, મજ્જકુંભચક્રનાં મોતિનું તેને આબૂપણ પેટેરાનું^૬ હોય એવી
તેની છાતી વિધ્વ-શિલાતલ જેવી વિશાલ દીસતી હતી. અદનિશ આ-

૧. નિવાદના ૨. જા હિરણ્યધનુષનો મુન, અને ટાળાચાર્યનો શિખ
એની કયા ભારતના આદિપર્યમાં છે. ૨. જુઓ પૃષ્ઠ ૨૩ મું ટી. ૩૭.
૩. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૮ મું ટી. ૧ લી. ૪. અલંકાર સાર જુઓ પૃષ્ઠ
૬, ટી. ૪ થી.

સત્તા અમના અંગ્યાસથી તેનું હૃદય ધણું દુઃખ થયેલું હતું. તેની આંખો વડે તે ગજામદથી મલિન થયેલા બે બંધન-સ્તંભને જાણે દસતો હતો. સાખ જેવું રાતું રેશમી વસ્ત્ર તેણે પેહેરેલું હતું. તેની કૂર જનિને લીધે તેનું લલાટ કારણવિના પશુ ત્રિવલિયુક્ત^૧ રહેલું, અને ઉઘી ભુકૃદિથી વિકરાલ દેખાતું હતું તેથી તે, દૃઢ ભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલી દુર્ગા દેવીએ ‘આ મહારા બાકી છે’ એવું જાણી ત્રિચલથી જાણે આંકેલું હતું! તેની પછવાડે, પરિચિત થયેલા, અનેક વર્ણના જ્ઞાન ચાલતા હતા તેઓ, અમ થકી થણી ખ્દાર નીકળેલી, અને જન્મથીજ રાતી હોવાને લીધે, તે વખતે સુકાશ ગયેલી છતાં પણ દરિયુન્નિરનાં જાણે ટપકાં પાડતી હોય એવી જિહ્વાઓથી પોતાનો ખેદ દર્શાવતા હતા. તેમનાં ઉઘાડાં મુખના ખૂણામાંથી દંદ-કિરણો સ્પષ્ટ દેખાતા હતા તેથી દાંતની વચ્ચે વચ્ચે જાણે સિંદની યાળ બરાબ હોય એમ બાસતું હતું. મોઢી મોઢી કોડિયોની માળાઓ તેમના કંઠમાં બાંધેલી હતી. મોઢાં વરાહના દંદ પ્રકારથી તેઓ જાળરિત થઈ ગયેલા હતા. શરીર તો તેમનું નાનું હતું પણ સામયે ધણું હોવાથી, યાળવિનાનાં સિંદનાં બચ્ચાં જેવા તેઓ દેખાતા હતા; અને દરિયુઓને વેપવ્ય-દીક્ષા આપવામાં તેઓ કુસલ હતા. તેમની સાથે વળી કેટલીક મોટાં શરીરવાળી, અને કેસરીએને સહિ અભયદાનની યાચના કરવા આવેલી જાણે સિંદીઓ હોય એવી, કુતરીઓ પણ આવતી હતી—તે સોનાપતિની આસપાસ અનેક પ્રકારનાં બીજ સોડાનાં ટોળાં ચાલતાં હતાં; તેમાં કેટલાક પુરુષોએ અમરના યાળ અને હાથીના દાંતના બાર લીધા હતા; કોઈકે હિંદુ-રહિત પત્રમાં મધુપુટ બાંધી લીધા હતા; કેસરીઓના જેવા કેટલાકે પોતાના હાથમાં, હાથીનાં કુંભરથગમાંથી નીકળેલાં મોતી રાખેલાં હતાં; રાક્ષ-સોની પેઠે કેટલાકે માંસનો બાર લીધો હતો; પ્રમયોની^૨ પેઠે કેટલાકે સિંદ-અર્ધ આલ્યોં હતાં; બીજ-નિશુદ્ધોની પ્રમાણે કોઈકે મધૂરપિન્ન^૩ લીધાં હતાં; યાળકોની પેઠે કોઈકે કાકપક્ષ રાખ્યાં હતાં.^૪ કેટલાકે તો, કૃષ્ણચરિત જાણે દેખાતા હોય તેમ, અજ્ઞને મારીને તેના દંતનું મદખૂ કર્ચું હતું;^૫ અને કોઈ કોઈનાં અમ્બર વર્ણ ચતુના દિવસોની પેઠે અધ-

૧. ત્રિવલિ-ત્રણ કરગલી. ૨. તે નામના, મહાદેવના અનુગર.

૩. કાકપક્ષ-કાગડાનાં પીછાં; અને કાનછેરિયાં. ૪. ગજ-સ્વધારણુ હાથી; અને

મલિન હતો.^૧ અરણ્યની સમાન તે સૈન્યાધિપતિની પાસે ખડગ-ધેનુકા હતી.^૨ નવા મેઘની પેઠે તેણે મયૂરપિચ્છના [જેવા] ચિત્રધનુષને ધારણ કર્યું હતું.^૩ બક રાક્ષસની પેઠે તેણે એક ચક્ર લીધું હતું.^૪ ગરકની પેઠે તેણે અનેક મહા નાગના દંત પાકી નાંખ્યા હતા.^૫ બીખ્મ પિતાના જેવા તે શિખંડીના શત્રુ હતો.^૬ શીખ્મ દિવસની પેઠે તે સર્વદા મૃગતુષ્યા દેખાડતો હતો.^૭ વિદ્યાધરેના જેવા તેને માનસવેગ હતો.^૮ પરાશરની પેઠે તે ચોળનગંધાને અનુસરતો હતો.^૯ ઘટોત્કચની સમાન તેણે હરીમંત્રપ ધારણ કર્યું હતું.^{૧૦} પાર્વતીના કેસ જેવા તે નીલકંઠના ચંદ્રકર્ષી અલંકૃત હતો.^{૧૧} દિરણ્યકક્ષિપુની પેઠે, મહાવગહના દંધૂથી તેની છતી બેદાયલી હતી.^{૧૨} વિપ્રાસન ધુરુષની પ્રમાણે તેણે બહુ બળદીએના પરિચદ કીધો હતો.^{૧૩} રાક્ષસના જેવા તે રક્તભુખ્યક હતો.^{૧૪} સંગીતકલાના વિચારની પેઠે તેની સાથે નિપાદ આવતા હતા.^{૧૫} અબ્ધિના ત્રિશલના જેવી તેની કાયા મહિપ-રૂમિરથી બીતી થયેલી

કુલમયાપીડ ન.મે દાર્થી જે કંસને ત્યાં હતો અને જેને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો હતો. એ દાર્થી મુળ રાક્ષસ હતો પણ એવે રૂપે છાનો માનો રહેસો હતો. ૧. મેઘ-મલિન=મેઘના જેવાં મલિન; અને મેઘથી મલિન. અર્ચર=પરમ; આકાશ. ૨. ખડગ-ધેનુકા=ખડગ-હરી; અને ગેડી. ૩. અહીં એક વખત કાંસમાંના શબ્દો લેવા અને બીજી વખત સ્તેષર્મા ન લેવા આ સેનાપતિનું ધનુષ, મયૂરપિચ્છના ચિત્રયાણું હતું—અર્થાત્ ત્યાં મોરનાં પીછાં બાંધ્યાં હતાં. નવા મેઘનું ધનુષ—ધનુષધનુષ—મોરનાં પિચ્છ જેવું વિચિત્ર હોય છે. ૪. એક ચક્ર—તે નામનું ગોળ શસ્ત્ર; અને “એકચક્ર” નામનું બકનું નગર. ૫. નાગ=દાર્થી; સાપ. ૬. શિખંડી=મયૂર; અને દુષ્ટ રાજાનો પુત્ર. ૭. મૃગતુષ્ટા=દરણ્ય મારવાની ઇચ્છા; અને જે જાકળ સવારમાં જળનો દેખાવ અ.પી મૃગોને લોભમાં નાંખે છે તે. (Mirage) ૮. માનસવેગ=માન-અદકર—ને લીધે સવેગ-તીવ્ર ગતિવાળો (સેનાપતિ); માનસ નામના સરોવર તરફ વેગ-ગતિ (વિદ્યાધરેની) ૯. પરાશર=વ્યાસના પિતા. ચોળનગંધા=કરતૂરી; અને વ્યસની માતા સત્યવતી. ૧૦. ઘટોત્કચ=“ગટોરગણ”—હેડળાથી ઉત્પન્ન થયેલો બીનનો પુત્ર. બીમંત્રપ=ભગંકર રૂપ; અને બીમના જેવું રૂપ. ૧૧. નીલકંઠ=મયૂર; મહાદેવ. ચંદ્રકર્ષ=મયૂરપિચ્છના ચાંદ્રા; અને નાનો ચંદ્ર. ૧૨. મહાવગહ=મોટું હક્કર; મરાઠાવતાર. ૧૩. બંદી સ્તુતિપાઠક; અને હઠથી પકડી આણેલી સ્ત્રીઓ. ૧૪. રક્તભુખ્યક=સેનાપતિને) રક્ત—અતુરકત ભુખ્ય—પારથી હતા; રાક્ષસ રક્ત-લોહી—નો ભુખ્ય—લોહી હોય છે. ૧૫. નિપાદ=બીજ વિ. દસડી જાતિના શોક; તે નામનો

હતી.^૧ નવ ધાવનામાં છતાં પણ તેણે બહુ વયનો ટાપ કર્યો હતો.^૨ સામ્રાજ્યનો સમગ્ર કર્યો છતાં પણ મોતે કલમવતુંજ બસાણું કરતો હતો.^૩ તે કૃષ્ણ હતો તથાપિ સુદર્શન વિનાનો હતો.^૪ સ્વચ્છંદ્યારી છતાં પણ તે દુર્ગ[૧]નેજ શરણ હતો.^૫ ક્ષિતિધરના પાદને તે અનુસરતો હતો તથાપિ રાજસેવાથી કેવળ અગ્નિજ્વલો હતો.^૬ વિધ્યાચત્રનો તે જાણે પુત્ર હતો. મૃગ્યનો અથ લેછને જાણે તે અવનર્થી હતો. પાપનો જાણે સહોદર હતો. ક્ષિયુગનો જાણે તે સારથિ હતો, ને ભયંકર છતાં પણ તેના અતિરંધ બળને લીધે ને ગંભીર જોવા દેખાતો હતો.

(આ બધું જોઈ) મહારાજ મનમાં વિચાર આવ્યો કે-અહીં આ લોકતું હવિત મોદપ્રાપ છે, અને એમનાં કર્મ સાધુ જનોથી નિર્મિત છે: કારણ કે પુરુષ-ભાગતું બલિદાન આપવામાં એ લે. કે ધર્મ માને છે. શુદ્ધ પુરુષોએ નિન્દેશ મધુમાંસાદિનો આદાર કરે છે. મૃગયા એજ એમનો શ્રમ છે. શિયાળતું રહતું એજ એઓનું શાસ્ત્ર છે.^૭ એમને સારા ખોદાનો ઉપદેશ કરનારા પૂઝ છે. પક્ષિયો(ની એકા)નું જ્ઞાન મેળવવામાં એઓ હડાપણુ માને છે. જ્ઞાન સાથે પરિચય રાખે છે. શન્ય અરંધ્રોમાં એઓનું રાજ્ય છે. મધપાન-ગોષ્ઠી એજ એમનો હિસાબ છે. દૂર કર્મ કરનારાં ધનુષ એમના મિત્ર છે. મુખમાં પિંચ બરેલા સર્પ જેવાં બાણ એમના સહાય છે, એમનું ગામન મુગ્ધ મૃગોને નારાકારક છે. દંડથી પકડી આણેલી સ્ત્રિયોને એ પરણેલા છે. દૂર વ્યાઘ્રોસાથે એમનો વાસ છે. પશુ-રુધિરથી એ દેવપૂજ કરે છે. માંસનું બલિદાન આપે છે. આદ્યથી હવિકાનિર્વાહ કરે છે. સર્વ-મણિનાં આભૂષણુ પેહે-રે છે. વનમજ્જના મદનો અંગલેપ કરે છે. અને જો વનમાં વસે છે તેનેજ પૂરેપૂરું નિર્મૂલ કરી નાંખે છે.—એમ હું વિચાર કરતો હતો એટલામાંજ

સંગીતસ્વર. ૧. મદિય=પાક; તે નાખતો અમુર. ૨. અત્રેથી વિ-રોધાલકાર શરૂ થાય છે. વય=ઉંમર; પક્ષિયો. ૩. સામ્રાજ્ય-સાર-ધન, અને મેદ-મપ. ૪. તેનું, અર્થ વિ. વિગ્રહ શમાવતાં સારમેય=કુનરા. ૪. કૃષ્ણ-શ્રીકૃષ્ણ; કાળો. સુદર્શન-એ નામનું કૃષ્ણનું ચક્ર; સાર' રૂપ ૫. દુર્ગ-કૃદ્દતો. વિરોધ શમાવતાં 'દુર્ગ' શબ્દ લેવાનો છે. તેનો અર્થ અંદિકાદેવી. ૬. ક્ષિતિધર=પૃથ્વીને ધારણ કરનાર-રાજા-ના પાદ-પગ; અને પવંતની રેકરીઓ.

૭. એર લોકો એરી કરવા નીકળે છે ત્યારે, એમ કહેવાય છે કે રાકુન જુવે છે, તેમાં જો શિયાળ જમણી બાજુએ રોતું હોય તો ખોદું અને ડાબી બાજુએ રવ તો સાર' એમ માને છે.

પેલો શામર-સેનાપતિ, વનમાં બ્રમણ કરવાથી ઉપજેલા શ્રમને દૂર કરવાની ઇચ્છાથી તેજ શીમળાના ઝાડ તળેની બાગમાં આવીને, પોતાનું બનુ નીચે મુકી, પરિજનોએ ત્વરાથી આજેલા પક્ષપાસન ઉપર બેઠો; અને એક જુવાન બીજ, પેલા સરોવરમાં^૧ ઝટપટ ઉતરી, પોતાની પામવડે પાણી હાલવી. તેમાંથી વૈદ્યગણિના રસ જેવું, પ્રસવ-કાળના સૂર્યદિરણના તાપથી અગ્નિ પડેલા આકાશના કકડ જેવું, અંદ-મંડલમાંથી ભણે ટપકેલું, મૌકિતક-રસ જેવું, અતિ સ્વચ્છ હેવાને તીથે ખાત્ર રચરચીજ બહુલ્ય તેવું, દિગ્મ જેવું^૨ ઠંડું અને કમલ-કળિયોની રજથી સુગંધિ થયેલું જલ, કમલપત્રપુટમાં ભરીને, તરત સું-ટેલી તથા કાદવ ધાંધ નાંખ્યાથી નિર્મલ ચયેલી મૃણાલિકાઓ^૩ સાથે લેઇ આવ્યો. જલપાન કીધા પછી તે સેનાપતિએ, રાત્ર જેમ અંદકળાવું બદલ્યું કરે તેમ પેલી મૃણાલિકા ધીમે ધીમે ખાધી. પછી વિશ્રાન્ત થશે એટલે તે ઉઠ્યો અને આશુ^૪ સૈન્ય પણ જલપાન કરી, તેની પછવાડે ધીરે ધીરે ખીજ મનમમતી દિશામાં ગયું.

પણ તે ટોળામાંથી એક વૃદ્ધ બીજ, જેને હરિણમાંસ મળ્યું ન હતું, અને જે રાક્ષસ જેવો અતિ બર્ષકર દેખાતો હતો તે, માંસ લેવાને અર્થે એજ વૃક્ષની નીચે થોડી વાર ઉભા રહ્યો. પછી જ્યારે સેના-પતિ હૃદિગોચરની બહાર ગયો ત્યારે, પશ્ચિમેનું^૫ માંસ, રાક્ષસ કરવાને સાક્ષ્યુ બાજુ જેવું તે વૃદ્ધ બીજે તેની, સ્થિરબિન્દુ જેવી રક્તા, અને કષિત બામ્બતા પરિવેપથી^૬ બર્ષકર લાગતી હૃદિવડે, અમારા આકુપને ભણે પીતો દોષ અને શુક્રકુળના માળા ભણે ગમ્ભીરો દોષ તેમ, ઉપર ચઢવાની ઇચ્છાથી, ઘણા વખત સુધી તે વૃક્ષ ઉપર ટેક મૂકાથી જોવા કર્યું. તેની હૃદિથી ભયભીત થયેલાં પોપટનાં ટોળાંના તો માણુ તેજ ક્ષણે ભણે હડી ગયા. અકરણને કંઈ અસાધ્ય નથી : કેમકે તે વૃક્ષ અનેક તાડ નેટલું^૭ હચું હતું, અને આકાશને અડકતી શાખાઓ તેના રિખાર ઉપર હતી, તેપણુ ભણે પમચિયાં ઉપર ચડતો દોષ એમ તે રહેલાકથી એના ઉપર ચઢી ગયો; અને ઉડવાની રાત્રિ ચિનાનાં કેટલાંક યોગજ દિવસ દયાં જાગેલાં, મળી જેવાં રતાં, તથા શીમળાના કુચની સંકા કમલતા^૮—કેટલાંકને પાંખો કુટેલી તેથી કમળનાં કુંળાં પાંદડાં જેવાં

૧. અર્થાત્ પમ્પા નામનું— ઉપર કહેલું સરોવર. ૨. કમલનાં ખવડ એવાં કુંળાં કુંળાં મળ. ૩. જુલતા—બમર, પરિવેષ—આસ-પાસ પડતો મોત પ્રકાશ (halo). ૪. અંદકળાવું. આ વિશેષણ

દેખાતાં—કેટલાંક આકાશનાં ક્રુણ જેવાં—કેટલાંકની ચંચુદોષિ ક્ષાલ ચપા માંડેલી તેથી, જરા ઉઘડેલી પાંખડિયોને લીધે રાતાં ધયેલાં મુખવાળી કમલ-કળિયોની શોભા ધારણ કરતાં—ને કેટલાંક, પોતાને વારંવાર થતા શિર-કંપના બ્યાજમાં, જાણે ઉષાધ કરવાને અસમર્થ હોવાથી ના, ના, કહેતાં હોય એવાં—પોપટનાં બચ્ચાંને, એકે એકે જનણે તે વૃક્ષનાં ફલ મહાણુ કરનો હોય તેમ, સાખાઓના સંધિમાંથી અને ફાટગેની અંદરથી લેઈ, પ્રાણથી વિમુક્ત થરી, નેણે જૂમિ ઉપર નાંખ્યાં.

મ્હારા પિતાને, આવો મ્હોટો, અણુચિન્ત્યોજ્ય પ્રાણુદરણુ કર-તો, અને પ્રતીકાર પિતાનો ઉપદ્રવ આવી પડેલો જોઈ, બમણો કંપ થઈ આવ્યો. મરણુમયથી ઉગ્ગા અને ચંચલ યથેલી કાકીવાળી, ક્ષોદથી નિસ્તોજ (દષ્ટિવાળી) અને અશ્રુજલથી ભરાઈ ગયેલી પોતાની આંખોને એમણે આમ તેમ જુદી જુદી દિશાઓમાં ફેરવવા માંડી. તાણુ એમનું શુક્રાઈ ગયું હતું; પોતાનું રક્ષણ કરવાને એ અસમર્થ હતા; અને શું કરવું તેની એમને સ્મૃતિ પડતી ન હતી તોપણુ રોડને લીધે મ્હારી રક્ષા કરવાને આકુળ હોવાથી, વાસમાં સંધિયો નરમ ધડવાથી શિથિલ ધયેલી પોતાની પાંખોવડે મને લંકા દઈ, તે કાચે જોઈ ઉપાય દર્શિત હતો એમ માની, પોતાના જોળામાં ગને લપેરીને એ ખેરી રહ્યા. એટલામાં તે પાપી અને, અતિ કૂર ભીએ, સાખાઓની વચમાં લચમાં આવી, (અ-મારા) ફાટર-દાર પાસે આવી, છૂંકું કૃષ્ણસર્પની ફેણુ જેવો બધંકર, વિવિધ વનવરાહની ચરખી તથા માંસની ગંધ ખારતી હાથેલીવાળો, ધનુષની દોરી જેમવાધી અંકિત થયેલા કાંડવાળો અને મૃત્યુ-દંડ જેવો તેનો ટાળો હાથ લાંબો કરી, વારંવાર ચંચુપ્રહાર કરતા અને મ્હોટી ચીસો પાડતા મ્હારા પિતાને બહાર ખેંચી કાઢી, એમના પ્રાણ લીધા. પણ મ્હારું શરીર ધણું નાનું હતું, અંગ બધાં બધથી સંક્રાન્તાર્થ ગયાં હતાં, અને આમુખ બાકી રહેલું તેથી, મને તો તેણે પાંખેમાં ભરાયેલો મુદલ જોયો નહિ. મુલેકા મ્હારા તાતને લથડની કાંકે અને ઉંચે મ્હોએ તેણે નીચે જૂમિ ઉપર નાંખ્યા; અને એમના જમ વચ્ચે મ્હારી રોક આવી

“પોપટનાં બચ્ચાં”ની સાથે ચોળવાનાં છે. ૧. અત્રે મંમટનો દહે-લો ખીજત મંકરનો નિદર્શના અધકાર છે.—એ વસ્તુઓ વચ્ચે સંબંધનો અ-સંબંધ છતાં પણ ઉપમાવડે તે દેખાડ્યો હોય ત્યારે ‘નિદર્શના’. અહીં બચ્ચાં તથા ‘કળિયો’ વચ્ચે સંબંધ નહિ છતાં પણ ‘સાખાઓના વિ.’ કહીને તે બતાવ્યો છે. ૨. અલંકાર સાડ જુઓ પૃષ્ઠ ૬૬ દી. ૪ થી.

હતી; તથા છનોખનો એમના જોળામાં હું ભરાઈ રહ્યો હતો તેથી હું પણ એમની સાથેજ નીચે પડ્યો. થોડા રહેલા કંઈક પુણ્યથી હું પવનવડે યથેચ્છા, પાંદડાંના મોટા-દગલા ઉપર પડ્યો હતો એમ. મને માલમ પડ્યું; અને તેથીજ મ્હારાં ગાત્રો ભાગી ન ગયાં. શુષ્કપત્રના જેવોજ મ્હારો રંગ હતો તેથી મ્હારું શરીર સ્ફુટ દેખાતું ન હતું; અને પેલો બીજા, શ્વેતાના શિખર ઉપરથી નીચે આવ્યો ન હતો એટલામાં તો હું, દુષ્ટ જેવો, મ્હારા ગરી ગયેલા પિતાને આવા પ્રાણલગ્ન-યોગ્ય કાળે પણ છોડી દેઇ, કાલાન્તરે ઉત્પન્ન થનાર સ્નેહરસથી મ્હારી કાચી ઉમ્મરને સીધે કેવળ અળપ્યો હોવાથી, તથા જન્મથી સાથે આવેલા ભયપડેજ અતિશય પીડાવાથી, જરા જરા આવેલી મ્હારી પાંખોઉપર ટેકા દેતો દેતો, અને આમ તેમ લોટતો લોટતો, મૃત્યુના મુખ-વિવરમાંથી જતલો નીકળ્યો છોકરું એમ માની, જરા દૂર હોયલા એક અતિ મહાન તમાસપ્રશ્નનાં, સૂર્યકિરણ પણ પેસી શકે નહિ એવા અભિગદન મૂળમાં જાળે બીજા પિતાનો ઉચ્ચંગ હોય એમ પેસી ગયો. તે જાડનાં પક્ષવતી શખરસુહરીઓ કહ્યુંપૂર પેટેરતી હતી. બહુરામના વજ્ર જેવી તેની નીચા ઢાયાથી તે જાળે સીધુંજીના શરીરની કાન્તિને ઢસી કાઢતું હતું. ચર્ચુના જલના કડકાનાંજ જાળે તેનાં પાંદડાં બનાવેલાં હતાં.^૧ તેનાં પક્ષવઉપર જાળે વનમગતું મદજ્જ હોરેતું હતું. વિધ્યપટવીના, કેશપાશની શોભા ને તેણે ધારણ કરેલી હતી,^૨ અને દિવસે પણ તેની શાખાઓની વચ્ચે વચ્ચે અંધકાર આપી રહેતો હતો.

પછી તે સ્ત્રી, ઘસ ઉપરથી ઉતરીને તરતજ, બુમિઉપર છૂટાં છૂટાં પડેલાં શુક્રશિશુઓને ભેગાં કરી, એક લતા રૂપી પારામાં વીંટી, પત્રપુટમાં બાંધી, સેનાપતિ ગયો હતો તેજ આગે અને તેજ દિશામાં ઉતાવળો ગતો રહ્યો. અને દવે જીવવાની આશા રહી; પરંતુ તરત ધણેલા પિતૃમરણના શોકથી મ્હારું હૃદય બળી ગયું હતું, અતિ ઉચ્ચ સ્થલેથી પડેલો માટે શરીરમાં કળતર થતું હતું, અને વાસથી કમ્પ છૂટેલો હતો તેવામાં, સર્વ અંગમાં લાઇ ઉજળ કરતી સહે હણીજ લાગા લાગી તેથી, દવે તે એ અંગાડ પહેળ દૂર ગયો હશે એમ નિશ્ચારી, શોક જરા ઉંચી કરી બચ-અકિત દહિથી સર્વ દિશાઓ મેં નિહાળી; અને તુલ્ય સરખું પણ ખડ-

૧. ચર્ચુનાં જલ રશ્મિ છે એમ કહેવાય છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦, લીટી ઉપર. ૨. ૨૮ લી ૧. વિ. ૭ અલંકાર નિદર્શના છે.

ખડે તોએ, એને એ પાછો ફર્યો તેમ ! એમ પગને પગને તેજ વાતખી
પુગપને જોતા જોતા, એ તમાવટલાના મૂળભાથી નીસરી, જવારાયપામે
જરાનો એ યાત્રા દેવો.

મને પાખા (પગી) આપી ન હતી તેથી મદરા મગળ અતિ ઝિયર
પડતા ન હત. ઘડી ઘડી હુ મગળે નચરી પડતો. ઘણીસાં જ્યાં હુ
વામિ થઈ જઈ પડતો ત્યાંની નિયમીત આપનો ત્યાં જોઈ પાખના છેડથી મદાર
રક્ષણ કરતો. બનિ ઉપર આપનાથી હુ ચાલત થઈ જતો હતો. અભ્યાસ
નહિ તેથી એક એક કમળુ બધા પગી પસુવાઈ વાઈ ઉચ્ચ જોતો હતો.
મોટા મોટા નિયામ સુખો હતો ને મૂળથી મૂળ થઈ ગયો હતો તેવામાં,
આપને આપને મને વિચાર થયો કે—જગતમાં અતિ દુઃખ દુઃખમાં પશુ
પ્રાણિયોની પ્રવૃત્તિ હવેના ઉપગ્રથી ઉડી જતી નથી આ મનમાં મને
જન્મજોને હવેના કમળા જીવું કંઈ વધારે વધારું નથી, કેમકે જેતું નામ
રમરપુ કંઈથી સુખ સાય એવા મદા. પિતા આમ મરણ પામ્યા હતા કે
હજી સામે મમે ફર હુ. પિતર છે મને અસ્થિ—અતિ દુઃખને—
પિતમરણનો મોઝ મહન મે જોરા દાગળને, કે હુ (હજી પશુ) હજી હુ,
ને ઉપકારને પશુ ગણતો નથી. ખરેખર મદા ઉદય ખલ છે! મદારી
માનાનો પરચોક વાસ થયા પછી, મોતાના મોડો ઉભરે શમાવી,
મદારા જન્મજીવમથી, પિતાને મોને જુદા હતા પશુ, જન્મજીવી હવે
તમામથી રોને લીધે મને ઉછેગવાના અતિ મદાનુ થમને પશુ ન
ગણતા વિનિધ ઉપાયો કરી મને મોરો દર્શાવે—તે ગણુ હુ એકદમ ભુલી
ગયો! ખરે આ પ્રાણુ અતિ કૃપા છે કે તેઓ આવા ઉપગ્રી પિતાના
મોત પછી હજી પશુ તેની પડવાડ જતા નથી. સંદર્ધા હિતવૃદ્ધિ
દાદને વગ નથી કરતી એમ નથી, મરણ કે હુ આપી અન્યાયા આની
પડચોક તોપણ હજી જલ પીણની છમ્મજ મને પીડે છે હુ તો એમ
ધાડ છુ કે પિતમરણનો મોઝ મે ગણ્યો નહિ એવો હુ નિર્દય થયો મારેજ
મને જગપાન કમળાની ભુદિ સુઝી છે હજી મરોવરનુ તીર તો દૂર
હો, કમળુ કે જલદેવતાના વચ્ચરવ જેનો આ કમલમનો પ્યતિ હજી
પરો દૂર લાગે છે મારસ પક્ષિયોની સ્વર અગ્રુટ અભળાય છે અને અતર
વળો હશે મારે આ કમવચ્ચમદનો પરિમલ દિશાઓમાં ફેરાઈ જવાથી
વિર! વિગ્ય આવે છે વળી દિવસની આ દરા અતિ મ્મદાવર છે, સાધી
કે ગમનત ના મધ્યમાગમાં આવીને સૂઈ મોતાના મિત્રોથી, અગ્નિની
ધૂળ જેવો બગમડતો તથા બધે નિરતર પાથરી દે છે તાપના સ્પર્શથી

ધૂળ તપી જાણી યગ પણુ ન સુકાય એવી જ્ઞાતિ અધિક અધિક તૃપ્ત હવેન્ન કરે છે. આત્મિ પ્રજાત્ર જલનુષ્ણાથી ખિન્ન થયેલા મહારાં અવયવો દવે જરા પળુ આશી શકે તેમ નથી. મહારો આત્મા મહારા હાથમાં નથી. હૃદય હારી જાય છે અને ચક્ષુમાં અધકાર વ્યાપેછે; રખેને ખસ વિધિ, મહારી હૃદય ઉપરાંત પળુ હમણાં મોત આણે!

હું એમ ચિન્તન કરતો હતો તેમણાં, એ કમલ-સંગવરથી જરા દૂર આરેલા તપોવનમાં વસના જાજ્ઞાતિ નામે મહા તપસ્વી મુનિનો હારીત નામે કુમાર તેજ ગામે યજ્ઞને રનાન કરવા સાડ જતો હતો સનતકુમાર-ની^૧ પેટુ નેનું^૨ અંતઃકરણ સર્વ વિદ્યાથી વિગૃહ થયું હતું. તેની પાછળ, સમાન વયના ખીમ્મ મારિકુમાર આવતા હતા. જાણે ખીમ્મે અગ્નિ દેવ હોય તેમ અતિશયુ તેજને લીધે તેની મૂર્તિ સામુ જોઇ શકાય તેમ ન હતું. ઉગતા સરિખંડવમાંથી તે જાણે દેરી કાઢેલા હતો. વિજળીઓથી જાણે તેનાં અવયવ રચેલાં હતાં. તમ્બકનદરસનો જાણે તેના શરીર ઉપર લેપ કર્યો હતો. તેની જગમ પીગી તથા ધોળી, ઝગઝગતી દેહ-પ્રવાહી દિવસને તે જાણે જ્ઞાત-અપ-સુકા દેખાડતો હતો, અને વનમાં જાણે જાવાનમ જાણો^૩ હોય એમ દર્શાવતો હતો. તેની જઠા, તપામેસા લોહ જેવી લાલ, અનેક તીર્થસ્નાનથી પવિત્ર, અને મધ્યદેશ ઉપર લટકતી હતી; રાખાકલાપ તેણે બાંધી રાખ્યો હતો; તેથી ખૂંડવ વન જાળવાની હઠિએ કપટમાં નિષ્પનો વેગ ધારણ કરનાર અગ્નિદેવ જેવો તે દેખાતો હતો^૪ તપોવનની દેવતાના વપુર જેવું. ધર્મપદેશના કટક જેવું, શોભામમાન, સ્ફટિક અક્ષવત્રય^૫ તેના જમણા કર્ણુમાં લટકતું હતું. સર્વ સાંસારિક વિપયોપગમમાંથી નિવૃત્તિ મેળવવા સાર લગાટમાં કરેલા નિશ્ચલ^૬ જેવા બચ્ચાવિધુ^૭થી તે અલંકૃત હતો. આકાશમાં ઉડવા સાર ઉચુ જોઇ ગરેલા બગલા જેવું, જાણે સ્વર્ગમાર્ગ દેખાડતું હોય એમ અદ્વનિરા કિન્ના યૌક રાખતું, સ્ફટિકમણિનું કમંડલુ તેણે ઝાળા હાથમાં

૧. સદ્ગતો. પુત્ર. ૨. જઠા હટ્ટી હતી પણ તેમાંનો ફેટલોક વચ્ચેના બાગ શિખા તરીકે બાંધ્યો હતો અર્ચુન બ્યારે ખીંડવ વન જાળવા ગયો હારે અગ્નિ પોતે વિષ્ણો વેશ લઇને છાનોમાનો તેની પાછપાટે સાગ્રાપ્ય કરવાને ગયો હતો એ વાત ભારતના આદિપર્વમાં છે.

૩ ધર્મપદેશ વિન્ન=ફેટલીવાર પર્મબોધ કર્યો તે સુઅવનાર (અર્ચાન મણુપ્રાની સપ્પા ઉપરથી) કટક=કડું. અક્ષવત્રય=અક્ષ-૨૬. -જેરણા. ૪. કામિક, વામિક, અને માનસિક સત્ત્વ.

પકડેલું હતું. તપસ્વિપણને કોયે પીધા પછી અંતરમાંથી બહાર નીકળી આવના ધુમાડાના ગોઠા જેવું^૧ શીક્ર કાળા રંગનું, તેના રંગે ઉપર લટકતું કૃષ્ણમૃગમનં તેના શરીરની આચુખ્તાથી પીટંગાવતું હતું. અગ્નિના મૃણાલસૂત્રનું જાળું બનેલું હોય તેવું, ઝીણું હોવાને લીધે પવનથી હાલતું, તે નિર્માસ તથા વિરલ પાર્શ્વના અસ્થિપંજરને જાળે ગળતું હોય એવું યામરકમ ઉપર આવી રહેલું યજોપવીત તેને શોભાવતું હતું. એક આખરાના હાંડની રેલ ઉપર તેણે દેવપૂજા સાર કરીધેલાં વનલતા-કુસુમથી જરસે, પડિયે, બાંધીને તેને જમણા હાથમાં પકડ્યો હતો. શૃંગાચથી ખેંદેલી સ્નાન-મૃત્તિકા ઉચકતું, પરિવિત ચર્ચ ગયેલું, નીચરમૃદિયાં^૨ ઉછીરેલું, તથા રક્ત, પુષ્પ, અને ક્ષત્યઓમાં પોતાની લોહ દૃષ્ટિ ફેરવતું,^૩ તપોવનનું એક દરિયું તેની પાછળ આવતું હતું. જ્ઞાની પેટે તે મુનિકુમારની કાયા કામળ વટકલથી દંકાયેલી હતી. ગિરિના જેવો તે મેખલાયુક્ત હતો.^૪ શણી સમાન તે વારંવાર સોમનો^૫ રવાદ લેતો હતો.^૬ કમલસમૃદ્ધની પેટે તે સૂર્યકિરણને પીતો હતો.^૭ નદીના તટજલની પેટે તેની જલ સર્વિદા જલમાં ધોવાયાથી નિર્મલ થયેલા હતી.^૮ હાથીના બચ્ચાની સમાન તેના કાંત વિકસિત કુમુદપત્તા કડકા જેવા એવો હતો. અશ્વત્થામાની પેટે તે કૃષાનુગત હતો.^૯ નક્ષત્રસિન્ધા જેવો તે ચિત્રમૃગ [ની] કૃત્તિકા [ના] રૂપથી શોભતો હતો.^{૧૦} શીખ દિપસની પેટે તેનામાં હોય [] નો ક્ષય હતો.^{૧૧} મેઘસમયની પેટે તેનામાં રજઃપ્રસર થતો નહોતો.^{૧૨} વરુણની સમાન તે જલમાં વાસ કરતો હતો.^{૧૩} વિષ્ણુની પેટે તેણે નરક બમતું નિવારણ કર્યું હતું.^{૧૪} રજનીના આરકની પેટે તેના તારા સંઘમાં

૧. મુનિકોક અગ્નિ સમીપ તપમર્ષ કરે માટે ધૂમ શરીરમાં જાય.
૨. નીવાર=એકે જાતનું પાન્ય; ૩. અર્ધાત્ દર્શ વિગેરે ખંડાની ક્ષમ્ભાથી; ૪. મેખલા=ફેડતો કોરો; પર્વતનો મધ્ય ભાગ; ૫. સોમ=સોમની લતનો રસ; ચંદ્ર; ૬. લખ્યે મુખે તપ કરવાથી કુમાર એ કિરણોનું પાન કરતો હતો; અને કમલનો સમગ્ર સૂર્યકિરણથીજ ખીલે છે.
૭. જલ=મસ્તક ઉપરના વાળ; અને જલનાં મૂળ ૮. કૃષાનુગત=કૃષા-દયા-ને અનુગત=કૃષાળ; અને કૃષ નામનો અશ્વત્થામાનો આશ્ચર્ય તેને વિગે.
૯. ચિત્રમૃગની કૃત્તિકા-અર્થ, તેના શ્વેત-રંગ-થી, તે બાંધ્યાથી મુનિકુમાર શોભતો હતો; અને ચિત્રા, મૃગ (શિરા), કૃત્તિકા, અને અસ્ત્રોના એ નામનાં નક્ષત્રો આકાશમાં છે. ૧૦. હોય=અવગુણ; હોવા=રાશિ, ૧૧. રજઃ-રજેશુણ, અને ધૂળ. ૧૨. અર્ધાત્ તપમર્ષ માટે. ૧૩. નરક-નરક લોક; અને નરકાસુર જેને વિષ્ણુએ માર્યો હતો.

[ત્રિયા] પિંગલ દંતા. ૨ પ્રભાતકાળની સમાન તે ખાલાતપ [ત્રેયો] કપિલ
દંતો. ૩ સૂર્યરથની પેઠે તેનું અદ્યત્તક નિમગ્નમાં હતું. ૪ હુદિમાન રાવનની
પ્રભાષિતેજો ગૂઠ મંત્રસાધનથી વિચરુનો કાય કંથો હતો. ૫ સમુદ્રની પેઠે તેને
વિકરાલ શંખમંડલ [અને] આપર્ત ગર્ત [માં] હતો. ૬ ભગીરથની પેઠે
તેણે વંગાવનારનું દર્શન કર્યું હતું. ૭ જમરની સમાન તે વારંવાર પુષ્કર-
વનમાં વાસ કરતો હતો. ૮ વનચર છતાં પણ તેણે મહાલયમાં યવેશ
કીધો હતો. ૯ અસંચિત છતાં પણ તે મોક્ષની ઇચ્છા રાખતો હતો. ૧૦
સામનો પ્રયોગ કર્યા છતાં પણ તે સર્વદા દંડ અડણુ કરતો હતો. ૧૧ નિદ્રા-
વશ હે. ૫ ત્યારે પણ તે પ્રયુક્ત રહેતો. ૧૨ અને તેનાં બને તેવ છતાં તેણે
વામ સોમનનો પરિભ્રમ કરીધેલો હતો. ૧૩

સત્યજ છે કે સપુરુષોનાં અંતઃકરણુ થણું કરીને સર્વદા અધારણુ
મિત્ર થઈ પડે છે અને અતિકરુણાર્દિ હોય છે; કેમકે ત્યારે જો મુનિકુમારે
અને એવી અવસ્થામાં જોયો ત્યારે એને દયા આવી, અને પે.ત.ની
પાછો હતોલા એક અધિકુમારને એણે કહ્યું કે:—આ પોપટના બચ્ચાને
પાંખો તો હજી આવી નથી એટલામાં એ કાણ જાણે કેમ આ વૃક્ષની
ઠામ ઉપરથી પડી ગયું છે. અથવા તો બાળના મુખમાંથી નીચે પડી ગયું
હશે. કેમ કે અતિ હ્રસ્વ સ્વરોથી પડવાથી એનામાં હરે શિસજ જીવ રહે-

૧. આ મહાપુરુષનું લક્ષણ છે. તારા=ટોળા; અને આકાશના તારા
જે સંખ્યાકાળને લીધે પિંગલ-પિળચદા-હે. ૫. ૨. ખાલાતપ-ખાલસૂર્ય અને
ખાલસૂર્ય-પ્રકાશ; તેવડે કપિલ-પીળચદા-પ્રભાતકાળ. ૩. અક્ષમક=હિન્દિ-
યોનો સમૂહ; અક્ષ-રથની ધરી, અને ચક્ર=પૃથ્વી. ૪. મંત્રસાધન=દેવની
ઉપાસનામાં મંત્ર સાધવા; અને મંત્ર-રાજકાર્યની ગોઠવણ, સાધન-સૈન્ય.
વિચરુ=શરીર; યુદ્ધ. ૫. કુમારને શંખમંડલ-લગાડ અને અવાણુ વચ્ચે-
ના બાગ-માં, આવર્ત-જલજમર-જેવો, અને ખાડા જેવો બાગ-હતો.
એ તપસ્વિ-લક્ષણુ ગણાય છે. સમુદ્રના ગર્ત-અર્થાથ પ્રદેશ-માં શંખ-
મંડલ અને આવર્ત-જલજમર હોય. ૬. ગંગાવતાર=તે નામનું તીર્થ;
અને ગંગા નદીનું ઉતરવું. ૭. પુષ્કરવન-પુષ્કર નામે તીર્થ અને વન-
અરણ્ય; (જમર સાથે લેતાં) કમલસમૂહ. ૮. વિશેષાકાંકર. મહાલય
=મહેલ; અને બ્રહ્માં લય. ૯. અસંચિત-અધનરાહિત; અને અ-ચિ-
પણ-તેમાં લીન થયેલો. મોક્ષ=અધનમાંથી છૂટવું; અને મુક્તિ. ૧૦.
સામ=મૈત્રી; (સામ, દાન, દંડ અને બેદ એમાંના પેહેલો ગુણ); ૧૧
=લીલે શુભ. વિશેષ ગમાવતાં સામ-સામવેદનાં ગાન; અને દંડ=લા-
કડી. ૧૧. પ્રયુદ્ધ=અગતો; અને આત્મ સ્વરૂપ જાણતો. ૧૨. વામ
સોમન-ગામી આંખ; અને કુદૃષ્ટિ.

મે.છે. નેત્ર મીચીને એ વારંવાર અતિગ્રુહ લાડેછે. ધડી ધડી ખેડાંકપર
 સથડેછે. વાગે વારે પોતાની ચાંચને ઉઘાડે છે, અને એની ટીકને
 આધાર આપવાની (પાખ) એનામાં ગતિ નથી. માટે ચાલ, એનામાં
 હજી પ્રાણ છે એટલામાં એને ક્યારી લેઢને પાણીની પામ મુક. એમ કદી-
 ને તે સુનિકુમાર પામે અને સરોવરની તીરે લંચરાખ્યા પછી જલ પાસે
 જઈ, એક કોરે પોતાનો દડ નથા કમડવ મુકી, પોને અને ઉચ્છા લાખ્યો,
 અને મેં (અત્ર પાનાદિ ગંગા દિશા સળધી) સવ અપવન છોડી દીધો
 હતો તોપણ મ્હારે મોઢા કચ્ચુ કરી. પોતાની આગળથી એણે અને
 કેટલાંક પાણીના દીપાં પાયા, પાણીની છોળથી અને ન્દરરાખ્યો, અને
 જ્યારે મ્હારામાં નવો પ્રાણ આખ્યો ત્યારે, તીરપાસે ઉગેલા કમલપત્રની,
 જલથી શીતલ થયેલી ઊપામાં અને મુકી, એણે યથાધિક્ય આનંદિંધ
 કરી. સ્નાનને અતે, અનેક પ્રાણાયામ કરીને પવિત્ર થઈ, અધર્મપણો
 જપ કરી, ઉચ્ચુ મુખ કરી, નમિની-પત્રપુટવડે, તરત ચુટેલાં રક્ત
 કમલના, સૂર્ય દેવતાને અર્ચ આપીને એ ઉભો થયો. પછી ધોરેણું ચેત
 વલ્કલ પેઢેરવાથી, અદ્રિદાયુક્ત સંધ્યાતપ જેવો શોભતો એ કુમાર
 પોતાની હાથેલી વડે જટાને ખખેરીને સ્વચ્છ કરી, કમંદલમાં કમલના
 રેસાથી મુગન્ધિ તથા પવિત્ર સરોજલ ભરી, અને લેધને તપોવન તરફ
 ધીરે ધીરે (પાઠે) ગયો; અને તરત સ્નાન ક્ષેત્રી બીની રહેલી જટા-
 આયાળા ઋષિકુમારનું આપ્ત ટોણું (પણ) તેની પછવાડેજ આલ્યું.

એ સરોવરથી અમે બહુ દૂર ગયા ન હતા એટલામાં તો મેં
 એક અતિ રમણીય, અને બીજે બીજે શ્રદ્ધાલોક દોષ એવો આશ્રમ
 જોયો. પ્રત્યેક દિશામાં ખીચોખીચ ઉગેલાં વૃક્ષનાં વનથી તે ઢંકાઈ
 ગયેલો હતો. એ અરણ્યોમાં સર્વજ કુસુમ તથા ફળ પ્રેક્ષાંજ રહેતાં
 હતાં; તાલ, તિલક, તગ્ગલ, હિંતાલ અને બકુલ વૃક્ષો તો ત્યાં પુષ્કળ હતાં;
 નાળિયેરિયોના જ્યામાં એલાયચીના છેક ગ્રાંટળાપસા હતા; મોઢ, લવણી,
 અને લવંગનાં પલ્લવ ત્યાં હાલ્યાં કરતાં હતાં; આસપડાની (માંગરોના
 ધૂળ ઉચે ઉડતી હતી; શ્રમરકુળના ગણગણાટથી સુમંધી આંખાઓ
 જલુપી રહ્યા હતા; મદમત કાકિલ-કુલના કલાપનો ત્યાં ફેલાહલ

૧. અધ-પાપ-નો નાશ કરનાર મંત્ર, અધ્યાવદન કરનાર સર્વ આ-
 લોને એ (આપોદિટા વિ.) નમસ્કરણ દસમાં મંડલમાં કરેલા
 મંત્ર મુદ્દ દશેજ.

થઈ ગયો હતો પ્રદુષ્ટ કેદાગની રજના હાથથી તે અગ્નિ, પીળા
 દેખાતા હતા, મોપારીની લતાઓ દ્વિલગ્ના ઉપર વનદેવતાઓ
 દર્શિતી હતી, અને ત્યાં અગ્નિ તારાગણુ જેવો અર્ધમિલિનાન સૂચક,
 પવનથી હારેનો, તથા અતિ ધનન કુમુદમજ્જ વાગવાર પડતો હતો.
 અગ્નિ થયા વિના દોડતા મેડકો કૃષ્ણ મૃગોથી વિચિત્ર દેખાતી, પ્રદુષ્ટ
 કમરિનીઓથી ગતી મારીય નામના આશ્રમો કરેલા મહાગી લતા
 ઓના પવનથી અને સમગ્રી ધુ ગાદિના પ્રહારથી ઉખડી ગયેલા
 ખૂળને લીધે પડેલા વિનવડે રિશ્મ યથેના તપાસણી દડમ અરણ્યની ભૂમિ
 થો તે આશ્રમના પ્રાન્ત ભાગને સોબાનતી હતી નમિધુ, કર્મ પુષ્પ અને
 શ્રુતિકા નેહ અર્ધ દિનાઓમાં આસતા તથા મેડકો મેડકો પાક ગોખતા
 શિખોતી આગળ આનના મુનિયો તેની પોતના દેખાતા હતા જલ્મ
 મનશ અગ્નિ થતા મનિને ત્યાના મયુરમુડન ઉચ્ચી ડાંગે માળગતા હતા
 અદનિશ અપાતી નીની આતિથી સતુલ પાના અનિદેવોએ, સર્વ
 મુનિજનોને શરીર સદિતજ મનગોમ્મા લેઈ જવાની ઇચ્છાથી, ઉચ્ચે
 જતી ધૂમતેખાના આકાશમાં, જાણે સ્વર્ગમાં જવા સાથે ત્યાં નીસર
 હોયોનો પૂન આશ્રમો હાથ એમ દેખાતું હતું. તેની સમીપ ચોતરફ
 આની ગળના મહેનરની મનિનતા જાણે તપન્થીઓના મમ્મકથી જતી
 ગઈ હતી તેમના તપ ગળી પરપગમાં સુવ પ્રતિરિમ્મકીકે પમિત પડલી
 હતી તેથી મુનિના દર્શન સાથે આવેતુ જાણે અર્ધ મહન સ્નાન
 વરતુ હાથ એમ લાગતું હતું, અને તેમના અતિ પ્રદુષ્ટ કુમુદવન નિરા

૧. અહિ પુણ્યમગ્ન પુનો તેને તારાગણના ખગ્ન સાથે સગ્ન
 નનન પ્રયોગન એતુ છે કે તે જને પીળા હાથે અધર્મ વિનાશ સૂચક
 હાથે તથા પવનથી ચરિત થકને પડે છે જાણે અતિમા એમ મેડકો છે
 કે ગયામુખી પ્રાણિયોના પુણ્યનો કાપ થાય ત્યામુખી તેઓ અગ્નિ મા
 રેડે છે અને પછી વાયુથી ચરિત થકને મલ્લોડકમાં ખેડે છે તાગઓને
 મલ્લુરુષો તરીકે માનવામાં આવે છે અને તેઓ જ્યારે અગ્નિ ત્યારે
 માર્ગ મેડકો પુનર પડે છે એમ ધણીવાર લોકો મેડકો માટે તાગઓતુ
 ખગ્ન, અધર્મ—ધર્મ જેમનો લીધુ યાદ મયો છે એના પુનર—નો
 વિનાશ—મલ્લોડકમાં પડતુ—સૂચે છે એવી રીતે ઉપરના ત્રણે નિરીક્ષ
 ઉપમાન આવે તેવા ઉપમેય સાથે લેવા અધર્મ-વિનાશ પાપનો લાપ, એ
 આર લેવો મને પુ પડતિ મને તો સૂચે છે ૨ મારીય—તાડમ
 નો પુન જેવો આપથી મુગ્ધુ ૩૫ ધારણુ મુગ્ધુ હતુ ૩ અનમ
 આર જુઓ પુવ ૬ દી ૮ ૪ કુમારમજ્જ મગ ૬ નો ૪૫ મા

સમયે, તાજે ઋષિવ્રજોળી સેવા કરવાને નીચે કિતરેલા મનગળા હોય એમ દેખાતાં હતાં. વનજન્યાઓ તેને પવનથી નમતી પોતાની શિખા-એવડે તાજે પ્રણામ કરતી હતી ! અદ્વિતિય પુષ્પપાનવડે સર્વે જણો તેની જાણે પૂજા કરનાં હતાં ! પદ્મવતી અંબિકા રમીને શાખાઓ તેની તાજે સેવા કરતી હતી ! ત્યાં મુનિશૃંગનાં આંગામૃગાં કરામ્ભાક ધાન્ય મુકાનાને આર પાથરેયુ હતું. આમળી, લવલી, બોરડી, કેળા, નાનાં મોટા પનસ, આંખા, અને તાલ — એ જણેનાં પ્રજા ત્યાં બેઠાં કરી રાખેલાં હતાં. બાળકો મોટે સારે પાક બળુના હતા. શુક્રકુંડે, વારંવાર સાંબળામાં આવેલા 'વપરકાર' શબ્દ બોલ બોલ કરતાં હતાં. અશખ્ય સારિકાઓ વેદનો ધોષ કરી રહી હતી. અરુણના કુકુડ ધૈર્યદેવમાં આપેલું બાલિદાન ખાતા હતા. પાસેની વાવમાં રહેતાં કલકલનાં બચ્ચાં નીવાર ધાન્યના બલિદાનને આદાર કરતાં હતાં. મુનિબાળકોને હરિણીઓ જિલ્લા-પદ્મથી સ્પર્શ કરતી હતી. હવનમાં અર્ધા બળેલાં ફૂલ. સર્વિધ અને પુષ્પ ચડાવતાં હતાં. પથ્થરથી બાળેલાં નાળીએરના પાણીથી ત્યાંનાં શિલાનજ્જ કીનાં થયેલાં હતાં. યોગજ વખત ઉપર વરસામાં વહકલના રસથી બીજાં લાલ થયું હતું. રત્ન મંદનથી ચિત્રેલા સૂર્યમંડલ ઉપર ત્યાં કપરુર પુષ્પ મથવેલાં હતાં. અહીં તહીં પાથરેલી બરમલેખાઓવડે મુનિયોની જોડાશાખાઓને આડ બાંધેલી હતી. હળી ગયેલા વાનરો, ત્યાંના વૃદ્ધ અને અર્ધ તપરવીઓની લાકડીઓ પેતાને દાધે ઝાલીને, તેમને બહાર લઈ જતા તથા અંદર પ્રવેશ કરાવતા હતા ! ! દાથીનાં બચ્ચાં એ અર્ધ આંખ્યા પછી પડી મથેલા, સરસવતીની જુગ-લતામાંથી નીકળી ગયેલા શંખવલય જેવા, મણાવના કંકણોથી તે આશ્રમ મિત્ર વિચિત્ર લાગતો હતો. ઋષિવ્રજોને આર હરિણો પોતાના મૃગામયી વિવિધ કંદમળ ખેલતાં હતાં ! જણેના કનારાને વનગળે, જાણથી બર-

દાલિસે પણ સમર્પિતમંડલને સ્વિપ્રતિબિમ્બ સાથે સરખાવ્યું છે:—

ગગનાદવતીર્ણા સા યથાવૃદ્ધપુરઃસરા ।

તોયાન્તર્ભાસ્કરાલીવ રેને મુનિપરમ્પરા ॥

૧. વપરકાર-દેવને બલિદાન અથવા હોમ આપતી વખતે 'રવાલા' વિગેરે શબ્દ કહે છે તે. જુઓ સુ. ૨. બા. પૃ. ૧૮૧.—

નિત્યાકર્ણનયા શુક્રેન ચ પદં સામ્નામિદં ગીયતે.

શા પોતાના શુદ્ધમયી પૂરતા હતા ! અધિકુઆર વનવસાહના દંતની વચમાં વચમાં બરાબર રહેલાં કમલકંદને ખેંચી કાઢતા-હતા ! પરિચિત મયુરો પોતાની પંખિવડે પવન નાંખીને મુનિયોના હોમાગ્નિને સળગાવતા હતા ! અમૃત-અરુની^૧ મનોહર સુગંધે લાંબા વાપતી હતી. અર્ધ પંચ પુરોહિતાના^૨ પવિત્ર પરિભ્રમથી તે આશ્રમ સુગન્ધિત થયો હતો. અગ્નિમાં અવિચ્છિન્ન ઘૂત-ધારાની આહુતિ અપાતી હતી તેના ઝલુજ-જ્વાલનો શબ્દ (ચારે પ.સ) નીકળી રહેલો હતો. અતિથિવર્ગની ત્યાં સેવા કરાતી હતી. પિનુદેવતાઓની પૂજા થતી હતી હરિ હર અને પિતામહનું અર્ચન થતું હતું. શ્રાદ્ધ-કર્મોનો ઉપદેશ થતો હતો. યજુર્વિદ્યાનું^૩ બ્યાખ્યાન આપતું હતું. ધર્મશાસ્ત્રનું^૪ આલોચન થતું હતું. વિવિધ પુસ્તકોનો પાઠ આપતો હતો. સર્વ શાસ્ત્રવિદો વિચાર થતો હતો. પર્ણકુટિયો (ખાંધ-વા)નો આરંભ થતો હતો. આંગણું લીપાતા હતાં, ને મુનિગૃહો અ-દરથી સ્વચ્છ કરવામાં આવતાં હતાં. વળી ત્યાં ધ્યાન થતું હતું, મંત્ર સંધાતા હતા, યોગનો અભ્યાસ આપતો હતો. વનદેવતાઓને બલિદાનનું અર્પણ થતું હતું, ઝુંજ-એખલા ખંધાતી હતી, વઢકસો ધાવાતાં હતા, સ-ગિધનો સંઘ્રહ થતો હતો, કૃષ્ણમૃગચર્મ સ્વચ્છ કરવામાં આવતાં હતાં, ગવેધુકા^૫ ભેવાતી હતી, કમલખીજ સુકવાતાં હતાં, અક્ષમાસા શુદ્ધાતી હતી, વેત્રદંડ^૬ સુકાતા હતા, પરિમાળકોને સંસ્કાર અપાતો હતો, અને કમંડલમાં જલ ભરાતું હતું. વળી કળિકાળે તેને ઠરી જોયો ન હતો, અ-સત્યને તેનો પરિચય ન હતો, અને કામદેવે તેને પૂરે સાંભળ્યો (પણ) ન હતો. ધક્કાની પેઠે તેનું તલ્લે જીવન વંદન કરતાં હતાં. વિષ્ણુની સમાન તેણે વસાહ અને નરસિંહ^૭ રૂપ પ્રકટ કર્યો હતો.^૮ સાંખ્યની પેઠે તેમાં કપિલા[.]નું^૯ અધિષ્ઠાન હતું. મથુરાના ઉપવનની પેઠે ત્યાં બળી કરીને મદમત ધેનુક[.]નો નાશ થયો હતો.^{૧૦} ઉદયનની પેઠે તે વત્સકુલને આનંદ આપતો હતો.^{૧૧} કિપુરુષ-રાજ્યની સમાન ત્યાં મુનિજનો જલ-

૧. બલિદાન સાર ઉકાળવામાં આવતા યોગ્ય વિ. ૨. એક જાતનું બાલિદાન. ૩. એક જાતનું ધાન્ય. ૪. જીવો પૃષ્ઠ ૬. ટી. ૭. ૫. વસાહ, નર, સિંહ, અને રૂપ-મૃગ-એ સર્વે આ આશ્રમમાં હતાં; અને વિષ્ણુ-એ વસાહ રૂપ તથા નરસિંહરૂપ ધારણ કર્યો હતો. ૬. વેદાન્ત, ન્યાય, અને સાંખ્ય એવાં ત્રણ આપણાં શાસ્ત્રો, તેમાં સાંખ્યનો અધિષ્ઠાતા-રયાપનાર-કપિલ કહેવાય છે. અહિં કપિલા=દુઝરી ગાવ તેનો પાસ. ૭. ઉપવન-બાગ. બળ=તરણબળ; અને બળરાગ ધેનુકા=ગેડી; ધેનુકા-બળરામે મારેલા એક રાક્ષસનું નામ. ૮. ઉદયન, વત્સ નામની એક

કદમ્બ લેધને દુઃખ ઉપર રેડતા હતા.^૧ શીઘ્ર ઝટુના અંતની પેટે ત્યાં જલ-પ્રપાત પાસેજ હતો.^૨ વૃષાકાન્થની પેટે ત્યાં વનગદન મધ્યે હરિ ! સુખે સ્નેહા હતા.^૩ દનુશાનની સમાન તેણે શિલાઓના કડકાના પ્રહાર કરી કરીને અક્ષના અસ્થિ-સંચયનો ચૂરો કરી નાખ્યો હતો.^૪ ખાંડવ વન ખાળવાને તત્પર થયેલા અર્જુનની પ્રજ્ઞાએ ત્યાં અગ્નિકાવેશ આરંભ યથો હતો.^૫ સુરભિ વિલેપન છતાં ત્યાં સર્વદા ધૂમની ગંધ નીસરતી હતી.^૬ માતંગ-કુલનો વાસ છતાં તે આશ્રમપવિત્ર હતો.^૭ સેંકડો ધૂમકેતુ ત્યાં દેખાતા હતા તથાપિ ઉપદ્રવ કંઈજ ન હતો.^૮ અને દ્વિજપતિનું આશુ મંડલ ત્યાં છતાં પાસેના વૃક્ષોની જાડીમાં સર્વદા અંધકારજ રહેતો.^૯ વળી ત્યાં મલિનતા, માત્ર યદુ-ધૂમમાંજ હતી, (મનુષ્યનાં) ચરિતમાં ન હતી.^{૧૦} મુખરાગ પોષ્ટામાંજ હતો, દોષમાં નહિ.^{૧૧} તીક્ષ્ણતા દર્શાવમાંજ હતી, સ્વભાવમાં નહિ. અંધલતા કદલી-પુત્રમાંજ હતી, મનમાં નહિ. ચક્ષુરાગ કાકિલોમાંજ હતો, પરત્વીમાં નહિ.^{૧૨} કંઠમદ્દ કમંડલમાંજ હતો, રતિવિદ્યાસમાં નહિ.^{૧૩} મેખલા-બંધ વ્રતમાંજ હતો, ઇન્દ્રિય-કલહમાં નહિ.^{૧૪} દોષની ગ્રાથોનાંજ રતનને સ્પર્શ થતો હતો, શ્વિયોનાં નહિ. પદ્મપાત કુકરાઓનોજ યતો હતો, વિદ્યા-વિવાદમાં

ક્ષત્રિય જાતિનો રાજા હતો માટે તે તેમને અનંદ આપતો; આ આશ્રમ-વલ્લ-કુલ-વાત્સલ્યને અમતો. ૧. કિંપુરુષ=સ્વર્ગસેનાની એક જાતિ; ત્યાંના વૃષતિનું નામ દુઃખ હતું; આશ્રમમાં દુઃખ=વૃક્ષ. ૨. જલ-પ્રપાત=જળ અને પ્રપાત=ખડક-આશ્રમમાં હતાં; જલ-પ્રપાત=જળનું આકાશમાંથી પડવું. ૩. વન ગદન=માદ-અરણ્ય; અગ્રધ જળ. હરિ=સિંહ; વિષ્ણુ. ૪. તેણે=તે આશ્રમે-અર્થાત્ આશ્રમવાસીઓએ. અક્ષ-ને નામનાં વૃક્ષ-કુલ-ના અસ્થિ-ગોઠલા; અને અક્ષ-સેવકનો પુત્ર-તેનાં હાડકો. ૫. અગ્નિ-કાવે=ક્રોધાદિ; અગ્નિથી થતું કાવે-ખાળવું તે. ૬. વિરોધાલંકાર. સુરભિ વિ=સુવાસિત; (વિરોધ સમાવતાં) સુરભિ-ગાય-નાં છાશથી લિપેલા. ૭. માતંગ-અંકલ જાતિ; હાથી. ૮. ધૂમકેતુ=પુંડડિયો તારે ને અશુભ સ્વચ્છ ગણાય છે; કેતુ-ધવળ-જેવો ધૂમ. ૯. દ્વિજપતિ=ચંદ્ર; શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્રાણુ. મંડલ=ખિંભ; સમૂહ. ૧૦. મલિનતા=કાળાસ; પાપાદિ દોષ. (અનંકાર નિવર્તન-લેપ વા પરિસ્થિતિ.) ૧૧. મુખરાગ=મુખમાં રાગ-રતાસ; મુખકેપર લાલાશ. ૧૨. ચક્ષુરાગ=નેત્રમાં રતાસ; નેત્રાકર્ષક પ્રેમ. ૧૩. કંઠમદ્દ=કમંડલને નાળગેથી પકડવું તે; આલિંગન. ૧૪. મેખલા બંધ=શાસ્ત્રમંદીમાં મોટાબધન થાય છે તે; અને રતિકલહસમયે શ્વિયો પતિને (કવિઓના કહેવા પ્રમાણે) ક્રોધના કંઠેસથી બાંધે છે તે. એવોજ વિચાર, પણ હલદી રીતે વાસવદત્તામાં ૫. ૧૨૮મે છે: રસનાભંધોરતિકલહેષુ.

નહિ.^૧ આનિત અગ્નિ-પ્રદક્ષિણા કરવામાંજ હતી, શાસ્ત્રમાં નહિ,^૨ વસુ-સંકીર્તન દિવ્ય કથાઓમાંજ થતું હતું, ધન-તપ્ત્યમાં નહિ.^૩ ગાયત્રી રુદ્રાક્ષની માળાનીજ થતી હતી, શરીરની નહિ.^૪ મુનિ-ખાલનો નાશ યજ્ઞ-દીક્ષાથીજ થતો હતો, મૃત્યુથી નહિ.^૫ રામાનુરાગ રામાયણ-પઠેજ થતો હતો, મીઠાપનવડે નહિ.^૬ અને મુખ ઉપર ભંજવિકાર દહાવરમાંજ થતો હતો, ધનાભિમાનથી નહિ.^૭ તેમજ રાકુનિ-વધ તો મહાભારતમાંજ હતો.^૮ વાયુ-પ્રલાપ (વાયુ) પુરાણમાંજ હતો.^૯ દિવ્ય-પાતન દહાવરમાંજ થતું હતું.^{૧૦} જાડ્ય ઉપવનનાં ચંદન વૃક્ષોમાંજ હતું.^{૧૧} ભૂતિ અગ્નિદેવોમાંજ હતી.^{૧૨} ગીત-અવણુનું વ્યસન મૃગોમાંજ હતું.^{૧૩} નૃત્ય-પદ્ધતિ મપુરોનેજ હતી.^{૧૪} ભોગ-સંપત્તિજ હતી.^{૧૫} શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમ વાનરોનેજ હતી.^{૧૬} અને અધોગતિ માત્ર વૃક્ષનાં મૃગોનીજ હતી.^{૧૭}

એ પ્રકારના આ આશ્રમના મધ્યભાગને શોભાવતું એક રક્ત અશોક વૃક્ષ હતું. તેને અલકતક નેવાં રાતાં પલ્લવ હતાં. મુનિજનોએ તેની શાખાઓ ઉપર કુણ્ડલ્યુર્મ અને જલથાન લટકાવ્યાં હતાં. ઋષિ-કુમારિકાઓએ હરિદ્રાના ચૂર્ણથી તેના મૂલ ભાગ ઉપર અનેક પ્લોંઆ પાક્યા હતા. હરિણનાં બુઝ્યાં તેની આસપાસના ક્યારનું જલ પીતાં હતાં. મુનિકુમારોએ તેને હલિ-વચ્ચ અને હાર આંધ્રા હતા, ગાયના હીસા છાણથી તેની આજુબાજુનું ભૂતજ હીરેણું હતું. જેજ છણે ત્યાં પૂલનું અલિદાન આપેણું હતું તેથી તે રમણીય લાગતું હતું. અને તેનું

૧. પદ્મપાત=પાંખોથી પડતું-હડતું; વાદી, પ્રતિવાદીમાંથી એક તરફજ વલણ રાખતું તે. ૨. આનિત=પરતું, અમતું; અને કામણા (હોય કંઈ ને સમજવું કંઈ તે.) ૩. વસુ=દેવગણનો ભેદ; દિવ્ય. સંકીર્તન=કીર્તન-વખાણ-કરવાં; ગાયત્રી કરવી. ૪. ગાયત્રી=જપસમયે માળાની ગાયત્રી કરવી તે; દરકાર. ૫. મુનિખાલ-મુનિયોના વાળનો નાશ, દો-મની લીક્ષા આપતી વખતેજ થતો હતો; પણ મુનિના ખાલ-ખાલકો-નો નાશ મૃત્યુથી થતો નહિ. ૬. રામાનુરાગ=રામ ઉપર પ્રીતિ, અને રામા-સ્ત્રી-ઉપર પ્રેમ. ૭. ભંજવિકાર=કસોચી; મુખની અપમાનકારક એકા. ૮. રાકુનિ-પાંડવોનો આમે; પક્ષિયો. અર્ધાત્ ત્યાં પક્ષિયોનો વધ ન હતો. એમ આગળ પણ સમજવું. ૯. વાયુ-પ્રલાપ=વાયુ દેવને. પ્રલાપ; વાયુવડે થતો પ્રલાપ-અનર્થક વચન. ૧૦. દિવ્ય-દાંત, આહાણ. ૧૧. જા-લ=શીતલતા; મૂર્ખતા. ૧૨. ભૂતિ=રાખ, ભરમ; સંપત્તિ-ને આ આશ્ર-મમાં ન હતી. ૧૩. નૃત્ય વિન્ન=નૃત્યકાળે પદ્મ-પીછાં-નું પડતું-પથરાતું; નૃત્યમાં પદ્મપાત-આસક્તિ. ૧૪. ભોગ=દેણ; સ્ત્રી-સુખાદિ. ૧૫. શ્રીકૃષ્ણ =ખીલુ; લક્ષ્મીનું રૂપ. ૧૬. અધોગતિ=મુનિની અંદર જવું; નરકમાં

કદ પણું રહેતું નહિ હતાં મંડલાકારને લીધે તેનો અવકાશ વિસ્તીર્ણ
લાગતો હતો. એ અશોક વૃક્ષની નીચે હાથમાં મેં ભગવાનું જ્ઞાપતિ
મુનિને બેઠેલા જોયા. જુવન જેમ સમુદ્રોથી, હેમાચલ જેમ કુલપર્વતો-
થી,^૧ કંતુ યત વન્દિયોથી, પ્રલય-દિવસ જેમ સર્વદેવતાઓથી,^૨ અને
કાળ કલ્હોતીથી,^૩ તેમ એ મુનિ અતિતપસ્વી મદપિયોથી પરિવૃત્ત હતા.
અનનક ગાપથી જાણે ખસીતી હોય તેમ દેહ કપાવતી, પ્રેમમાં લપટાઈ
ગઈ હોય તેમ કેરાતુ અડણુ કરતી, ક્રોધાયમાન યદ્દ હોય તેમ ભૂમંત્ર
કરતી, મધપાન કીધું હોય તેમ અમનમાં રખાવન કરતી, જાણે અસંકાર
પેટેલા હોય તેમ તિલકને^૪ પ્રકટ કરતી, અને વ્રત અડણુ કીધું હોય
તેમ ભસ્મ-ધવલ^૫ દેખાતી વૃદ્ધાવસ્થાએ એમનું શરીર ધોળું કરી
નાંખ્યું હતું. લાંબી તથા પળિયાંને લીધે સ્વેત થયેલી જે જટાઓ
એમને શોભાવતી હતી તેઓ, તપવડે સર્વ મુનિજનને છતીને ગ્રામ
કરેલી જાણે ધર્મ-પતાકાઓ હોય, સ્વર્ગલોકમાં જવા સાફ મેળવેલી
જાણે પુણ્ય-રજ્જુઓ હોય, અને અતિ દૂર ફેલાયલા તપરૂપી વૃક્ષને
હોળી જાણે કુસુમ-મંજરીઓ હોય એવી દેખાતી હતી. એમના
લલાટમાં ભસ્મતું ત્રિષુદ્ધ રમેણું હતું તેથી જી જાણે મંગાના વાંકા વહેતા
તથા પ્રવાહવાળું હિમાચલનું શિખાતલ હોય એવું ભાગ્યું હતું. લંબી રાખેલી
મંદ્રકલા જેવી તથા કસોચલી પડવાથી શિથિલ થયેલી એ અંભરોવડે
એમની દષ્ટિ રુધાવલી હતી. નિરંતર ચાલતા મંત્રાભ્યાસને લીધે ઉપાક્ર
રહેતા અધરપુટમાંથી નીકળતા અતિસ્વેત, સત્યના પ્રરોહ જેવા, સ્વચ્છ
ધન્વિયન્વૃતિયો જેવા તથા કરુણારસના પ્રવાહ જેવા દંત-કિરણોથી,
પોતાના પુરોભાગને એ ધવલ રૂપ આપતા હતા; અને તેથીજ, નિર્મલ
ગંગા-પ્રવાહનું વચન કરતા જન્મ મુનિ જેવા એ દેખાતા હતા.^૬ નિરંતર
મેઘમ્બાન કરવાથી સુગંધિ થયેલા નિશાસવડે આકર્ષ્યલા, મુક્તિમાન
શાપાક્ષર જેવા, સર્વદા મુખની માસેજ ભગતા ભ્રમરો એમનાથી જરા
પણ વિખુટા પડતા ન હતા. અતિશય દૃસ્યને લીધે એમના ગાલમાં

પડ્યું.—ત્યાંથી કોઈ નરકમાં જતું નહિ. ૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૨ દી. ૪.
૨. પ્રલયને દિવસે બાર સર્વ દેખાશે એવી આપણામાં કથા છે.
૩. કદપ=અહ્લનો એક દિવસ આપણાં ૪,૩૨,૦૦૦,૦૦૦ વર્ષ થાય ત્યારે.
અહ્લનો એક દિવસ થાય અને પૃથ્વીનો નાશ થાય. ૪. તિલક=ટીકું;
બીજા અર્થે સારૂ જુઓ પૃ. ૨૭ દી. ૫. ૫. ભસ્મ ધવલ=ભસ્મ જેવી
અને ભસ્મથી ધોળી, ૬. અગીરથ બ્યારે મંગાને આકાશમાંથી લાવ્યા

જાડા હાડા ખાડા પડી ગયા હતા; એમનાં જડણાં તથા નાક અતિ હિંચાં તરી આવ્યાં હતાં; ડોળા જરા વિકસલ લાગતા હતા; નયનની પાંખ-જોમાં વાળ યોડાઈ રહેલા હતા; અવજીવિવરે દીર્ઘ રોમથી ઢંકાઈ ગયાં હતાં; અને દાઢી નાભિ સુધી વધેલી હતી. અનિ ચપલ ઇંદ્રિયો રૂપી અસ્વેનું અંતરમાં સંચરન કરવાની રજીવુઓ હોય તેવી લાંબી લાંબી કંકનાડીઓથી એમની શીયા નિરંતર ભરાઈ ગઈ હતી. એમનું અંગ, જેમાં અસ્થિ-પંજર હિંચુ તરી આવેલું તથા વિરલ વિરલ હતું, અને સ્કંધ ઉપરથી શ્વેત યજોપવીત લટકતું હતું તે, પવનથી ઉત્પન્ન યજેશા નાના નાના તરંગવાળા તથા તરતા મૃણાલવાળા સ્વર્ગગાના પ્રવાહ જેવું નિર્મલ રીસતું હતું. સ્વચ્છ સ્ફટિકમણિના કડકાના બનાવેલા, તથા હ્રમવલ અને મ્લેઠાં મોતીનો ગુંથેલો સરસ્વતીનો હાર હોય એવા કે-ખાતા રુદ્રાક્ષ-વલ્લખને પોતાની હાલતી આંગળિયોની વચમાં એ દેરવતા હતા તેથી, અદર્શિત જમણ કરતા તારામંડલપાલો જાણે ખીજે ઉત્તર ધ્રુવ હોય એવા એ પ્રકાશતા હતા. ખંદાર ઉપરથી આવતી નાડીઓના જળાધી કરીને એ, લાંબી વધેલી લતાઓના સમૂહવડે નિરંતર વિંટળા-યળા, જૂના કંકજશ્લ જેવા લાગતા હતા. ચંદ્રકરણોનું અથવા અમૃતના શીણનું વા ગુણસંતાનના તંત્રુઓનું જાણે બનાવ્યું હોય એવું નિ-ર્મલ, માનસ સરોવરમાં ધોવાથી સ્વેત થયેલું, અને પીણું જાણે જલાવસ્થાનું જાણુ હોય એવું રેશમી વસ્ત્ર જેવું વસ્ત્રલ એમણે ઓઢ્યું હતું. એમની પાસે દેવગંગાના જલથી ભરેલું એક સ્ફટિકમય કમંડલ, ત્રિદંડ ઉપર મુકેલું હતું તેને લીધે, રાજદંસ-યુક્ત વિક્રસિત કમલસમૂહ જેવા એ શાભતા હતા. સ્થિરતામાં પર્યતોનો, ગામ્ભીર્યમાં સાંગરો-નો, તેજમાં સર્થનો, શાન્તિમાં ચંદ્રનો, અને નિર્મલતામાં આકાશનો જાણે એ સંવિભાજ કરતા હતા. ગરુડની જેટ પોતાના પ્રભાવથી

ત્યારે ત્યાંથી ઉતરતાં ઉતરતાં એના જલથી જન્મુ મુનિની યજ્ઞભૂમિ રૂપી ગાઇ, તે ઉપરથી કાપામમાન યજ્ઞને મુનિ ગંગાનું પાન કરી ગયા, અને ભગીરથે જ્યારે અતિશય આજીજી અને પ્રાર્થના કરી ત્યારે એમણે પોતાના કર્ણમાંથી પાણી ગંગા કાઢી એવી કથા છે. આ ઉપરથી ગંગા 'જાન્દવી' પણ કહેવાય છે. ૧. અહીં અંગ, પ્રવાહ સાથે; અસ્થિપંજર, મોજાં સાથે; અને યજોપવીત, મૃણાલસાથે સરખાવ્યાં છે. ૨. ગુણસંતાન=મુખનું સંતાન વૃદ્ધ; પાંચ દેવ-વૃદ્ધો (મંદાર, પારિજાતક, સંતાન, કંકજશ્લ અને હરિચંદન) માંનું એ એક છે. ૩. ત્રિદંડ=ત્રણ પાયાની

એમણે સકલ દિગ્ધેમાં આધિપત્ય મેળવ્યું હતું.^૧ બ્રહ્માની સમાન એ આશ્રમના ગુરુ હતા.^૨ જૂના ચંદનવૃક્ષની પેઠે એમની જડા સર્વ-ક્રમુક [જેવી] ધવલ હતી.^૩ પ્રશસ્ત ગજના જેવા એમને કર્ણવાલ લટકતા હતા.^૪ જુદરપતિની સમાન એમણે જન્મથીજ કમનું સંવર્ધન કીધું હતું.^૫ દિવસની પ્રભાણે એમનું મુખ જગતા સૂર્યથી પ્રકાશતું હતું.^૬ શરદાલની પેઠે એમનામાં વર્ષનો ક્ષય થતો હતો.^૭ બીજા પિતાની સમાન એમને સત્યવ્રત ઉપર પ્રીતિ હતી.^૮ અભિકાના કરની પેઠે, રુદ્રાક્ષનું મદ્ય કરવામાં એ નિપુણ હતા.^૯ શિશિર સમપન્થ સૂર્યની પેઠે એમણે ઉત્તરા-સંગ લીધો હતો.^{૧૦} વડવામિની સમાન પોતે સર્વદા પયઃપાન કરતા હતા.^{૧૧} શન્ય નગરની પેઠે એ દીન, અનાથ, તથા વિપત્તિનું શરણુ હતા.^{૧૨} અને મહાદેવની પેઠે એમનું શરીર ભસ્મ-પાણ્ડુરોમ[ી]વડે આરિલ્લ હતું.^{૧૩}

એમને જોતાંજ મને વિચાર થયો કે અહો! તપનો પ્રભાવ કેવો આશ્ચર્યકારક છે! આ મુનિની શાન્ત મૂર્તિ પશુ તમ સુવર્ણ જેવી દ્વન્વજ અને વિધુત્ની સમાન કમકતી, ચમુના તેજને ડાખી નાંખે છે, અને સર્વદા મધ્યસ્થ હતાં પણ પોતાના મહાપ્રભાવ થકી એ, પ્રથમ દર્શન કરનાર માં જાણે કંઈક ભય જેવું ઉત્પન્ન કરેછે! શુક્ર ધાસ અને કાશ-કુસુમમાં પડેલા અગ્નિ જેવી ચમ્પલ જ્વલિતું, સદમ તપસાળા મુનિપોતું પણ તેજ પ્રકૃતિથી નિર્ધે ક્ષમારહિત હોયછે તો પછી આવા પાપક્ષપકારી ભગવતો, જેમના ચરણનું સકલ જગત્ વંદન કરેછે, જેઓનો મલ તપોજલથી નિરંતર ધોવડેલો છે, અને જેઓ પોતાનાં દિવ્ય મહુવડે સકલ સંસારને દાષેલીમાં રહેલા આમળાની પેઠે જોઈ શકેછે^{૧૪} તેઓના તેજની તો વ્યત-

ત્રેસણી (Tripod). ૧. દિગ્=ચાકણ; પક્ષી. ૨. આશ્રમ=મઠ; બ્રહ્મ-ચરોદિ આર. ૩. જડા=કેશ; મૂળ. (જીએ અર્થ) કાંચળીથી ધોળાં થ-યેલાં મૂળ. ૪. કર્ણવાલ=કાન ઉપરના વાળ; કર્ણ અને વાળ-મુન્નજની. ૫. કમ=કેશ; જુદરપતિનો જો નામનો પુત્ર. ૬. મુખ=મોં; પ્રથમ ભાગ. ૭. વર્ષ=ઉત્તર; વર્ષાદ. ૮. સત્યવ્રત=સાર આચરણ; બીજાનું નામ. ૯. રુદ્રાક્ષ=તે નામના મહુકા; રુદ્ર-મહાદેવ-ની આક્ષ-આખો. અભિકાનો દાષ રતિસમયે મહાદેવની આંખ ટાંકવામાં નિપુણ; અને મુનિ રુદ્રાક્ષ જપવામાં. ૧૦. ઉત્તરાસંગ=ઉત્તરીય-ઉપરનું વસ્ત્ર-તેનો સંગ; ઉત્તરાયણનો સંગ. ૧૧. વડવામિ=સમુદ્રતળે રહેલો અમિ. (કયા પ્રભાણે). પયઃ=ધૃષ; પાણી. ૧૨. શરણુ=આત્મા; આશ્રય. ૧૩. ભસ્મ જેવા પાણ્ડુ-ધીળા, રોમ-રેવાકાન્-વાળું; ભસ્મથી પાણ્ડુર-રંગેલ થયેલી, ઉમાયે-પાર્વતીએ-આરિલ્લ-આલેખિત. ૧૪. જુઓ વાસવદત્તા. ૫. ૨ જુ.—

કરવદરસદશમાલિલં મુવનતલં પત્થસાદતઃ કવયઃ.....વિગેર.

જ શી ! ! મહામુનિયોતું આત્ર નામગ્રહણે પુણ્યજનક છે તેા સાક્ષાત્ દર્શનનું. પણ તે કેવું ? મોટું ! ! આ આશ્રમને ધન્ય છે કે ઝીને આવા અધિપતિ મળ્યા છે. અથવા આખા જીવનતલનેજ ધન્ય છે, કેમકે પૃથ્વી ઉપરના આ જલ્લાથી એ અધિષ્ઠિત થયેલું છે. ખરેખર આ મુનિયો પુણ્યશાલી છે, કેમકે તેઓ અહર્નિશ અન્ય સર્વ વ્યાપાર ત્યજ દઈ, ખીજા જલ્લા જેવા આ મહાપુરુષના સુખકમલને નિશ્ચલ દૃષ્ટિથી નિરખી નિરખી, પુણ્યકથાઓનું શ્રવણ કરી ઝેગની સેવા કરેછે. સરસ્વતીને પણ ધન્ય છે કે તે રાજદરોની પેઠે, આવા, સર્વદા અર્પિત પ્રસન્ન, કરુણાજલ વર્ષાવતા, અગાધ ગામ્ભીર્યવાળા, અને સુંદર દિગ્ગજને પરિચિત, માનસમાં, સુખકમલરૂપસૈનો અનુભવ લેવી વસે છે. ^૧ જલ્લાના આર સુખકમલમાં વસનાર વેદોને ઘણા કાળ પછી આ ખીજું ઉચિત સ્થાન મળ્યું છે. જગત્માં, કળિકાળ રૂપી મેઘસમયે મલિન થયેલી, નદિયો જેવી સર્વ વિધ્વંસો, શરત્કાળ જેવા આ મહાપુરુષના સંસર્ગથી દૂરી પાછી રવચ્છ થઈ છે. ખરેખર, કળિયુગના વિલાસનું અવમાન કરીને સર્વત્યાગી અદિ^૨ વસતા જમવાનું ધર્મને કૃતયુગ સાંજરતો નહિ હોય. ધરણિતલને આ મહામુનિયી અધિષ્ઠિત થયેલું જોઈને નક્કી આકાશને હવે સત્રપિંગડાના વાસનું અભિમાન ધરાવવાનું રહ્યું નથી. અહો ! વૃક્ષવરધાનું પણ જોર જગર^૩ દેખાપડે^૪ કે, પ્રલયકાળના સૂર્યકિરણ જેવા દુર્કેસ તથા ચંદ્રકિરણ જેવા શ્વેત આમના જટાભારમાં, મહાદેવની જટામાં જેમ શીજીના દગથી શ્વેત થયેલી ગંગા, તથા અગ્નિની જવાલાના સમૂહમાં જેમ દૂધની આહુતિ પડે તેમ પડતી એ (જરા પણ) ખ્બીની નથી ! આ મહર્ષિયે, હોમેલા પુષ્કળ થીમાંથી નીકળતા મૂમના ગોટાપડે આપું આશ્રમપદ મલિન કરી દોધું છે માટે, તેમના પ્રભાવથી જાણે ખ્બી ખ્બીને સૂર્યકિરણો પણ તપો-

૧. પ્રસન્ન—દુઃખાદિ રહિત; મેલરહિત. ગામ્ભીર્ય=મનની ઉંડાઈ; જલ-ની અગાધતા. દિગ્ગજ=આકાશનું ડુંગરી. માનસ=મન; માન સરો-વર. દંડરી જેમે માનસ સરોવરમાં તેમ સરસ્વતી આ મુનિના મનમાં વસેછે. સરસ્વતીને દરોનીની ઉપમા થી દંડીયે પણ કાવ્યાદર્શના પ્રથમ સ્તોકમાં આપેલી છે:—

ચતુર્ગુલમુલ્લામ્બોજવનહંસવર્ષમમ ।

માનસે રમતાં નિત્યં સર્વશુદ્ધા સરસ્વતી ॥

વનને દૂરથી જાણે છે. આદિ^૧ વળી પવનથી શરદસ્તી તથા મેઘી યર્ષ જતી જવાલાઓવાળા આગ્નિ દેવો, મંત્રવડે પવિત્ર કરેલા બાલદાનને, જાણે અંજલિ રચીને ઐમના સ્નેહથી મહાજ્ઞ કરે છે. વલ્કલને શકડાવતો, આશ્રમ લતાની કુન્નમની સુમધ લાવતો, તથા મંદમંદ ગમન કરતો આ પવન જાણે બહીતો બહીતો ઐમની ખાસે જાય છે. તેજનો પરાજય થઈ કરીને મહાભૂત^૨ પશુ કેવી શકતા નથી; અને આ મહાપુરુષ સર્વ તેજસ્વીઓના અમણી છે; જગત્પ્રામા, એ મહાપ્રામા અધ્યાત્મને લીધે જાણે એ સૌ હોય એમ બાસે છે, તથા પૃથ્વી ઐમના આભારથી જાણે નિષ્કંપ રહી છે. આ મુનિ કરુણારસના પ્રવાહ છે; સસાર-સમુદ્રને તરવાના સેતુ છે; ક્ષમા-જલના આધાર છે; વૃષ્ણારથી આડીના પરશુ છે; સંતોષામૃતના સીગર છે; સિદ્ધિમાર્ગના ઉપદેશક છે; દુષ્ટ મણેના અસ્તાચલ છે; શાન્તિ રૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે; હૃદિ-ચક્રની નાભિ છે; ^૩ ધર્મેન્દ્રવજ્રને રહેવાનો વંશ છે; સર્વ વિધાઓના અવતરણનું તીર્થ છે; લોભ-સમુદ્રના વડવાસિ છે; શાસ્ત્ર-રત્નની કસોટી છે; શ્રેય-પક્ષવના દાવનલ છે; કોષ-સર્પના મહા મંત્ર છે; ^૪ મોક્ષાન્ધારના સર્વ છે; નરક-ઘરના અર્ધવ છે; સર્વ આચારનું કુલ-ભવન છે; મંગલ પરતુઓનું શુદ્ધ છે; મદવિકારનું અસ્થાન છે; સન્માર્ગના દર્શક છે; સાધુતાની ઉત્પત્તિ છે; ઉત્સાહ-ચક્રની નાભિ છે; સત્યના આશ્રમ છે; કૌંઠિયુગના પ્રતિપક્ષ છે; તપના ભંડાર છે; સત્યના મિત્ર છે; નિષ્કપટપણાનું ક્ષેત્ર છે; અને પુણ્ય-સંચયનું ઉત્પત્તિ-સ્થાન છે. મત્સરને તો ઐમજી અવકાશ જ હીલો નથી; વિપતિના એ મિત્ર નથી; પશિભવનું સ્થાન નથી; અભિમાનને અનુકૂલ નથી; દેવને પ્રિય નથી; રોપને અધીન નથી; વિષયોને વશ નથી; સુખને અભિમુખ નથી. અહો! મહાપ્રામાઓનો પ્રભાવ કેવો મોટો છે! આ મહામુનિના પ્રભાવથીજ આખા તપોવનમાંથી વીર શાન્ત થઈ ગયું છે અને મત્સર નાશ પામ્યો છે. આદિ^૫ પરશુપક્ષિગો પશુ પોતાના શાશ્વતિક વિરોધને લજ્જા દષ્ટ, ગાન્ત આત્મા યકી તપોવન વાગનું મુખ અનુભવતાં દેખાય છે! ૪ ક્રમકે વિકસિત કમલવનની રમના જોવા, જ્યાં ચતા રોકડો ચાર ચંદ્રકાળા, અને દરિયુ લોચનની કાન્તિ જોવા, વિચિત્ર ચપુર-કલાપમાં, તડાથી રોકાયેલા આ સર્વ, જાણે નવા ઉગેલા લીલા ધાસમાં જતો હોય તેમ

૧. પૃથ્વી આદિ. (Elements) ૨. નાભિ-પૈઠાની નાવડી.

૩. સગળ મંત્રના જોર આશ્રમ સર્વનું કંઈ ચાલે નહિ તેમ આ અભિની પાસે કોણનું કંઈ શકે નહિ. ૪. શુઓ કુમારસંભવ

નિશંક ભરાયછે!! વળી આ મૃગના બચ્ચાને, યાજ્ઞગિનાના નાના નાના સિંહ સાથે રહેવાનો પરચય થયેલો છે તેથી એ પોતાની માતાને ભજીને, સિંહી સ્તનમાંથી નીકળતી ક્ષીર પારાતું પાન કરે છે!! આ મૃગપતિની ચદ્ર કિન્નુ જેવી દોળી વાળને હાથીનાં બચ્ચાં મૃણાલ-કલાપ ધારી એ એ છે ત્યારે એ પોતાની આંખો અર્ધાં મીચીને એમને આનંદથી જોય કે વા દેછે!! વળી આલિં આ વાનરાતું ટોળું સ્વ-ન્તીય આપલ રાજીને, ન્દાએલા મુનિકુમાર સાર રાજ લાવી દે છે!! અને આ હાથીઓ મદન-ધ ક્રતાં પશુ, ગડચલ ઉપર બેઠેલાં તથા મદ-નલતું પાન કરવામાં નિચય થયેલાં ધમરનાં ટોળાંને, દયામાત્રને લીધે કહ્યું હલાવી હલાવીને ઉરાડી મુકતા નથી! ટુંકામાં, ઉમે જતી તાપસાસિ-દેવતી ધુમલેખાના સગથી, આદર્શનશ જલે કૃષ્ણચરણ આમ્હાજન બદ્ધ પેહેરું હોય એવાં શોભતાં, રૂળ મૂળ અને વલ્કલ ધારણ કરતાં, આ મુનિની આસપાસ ઉગેશાં નિચેતન રક્ષો પશુ મત આચરતાં હોય એમ દેખાયછે તો પછી સચેતન આલિંગ્યોની તો વાતજ શી!!

આવી રીતે હું વિચાર કરતો હતો એટલામાંજ અને તેજ રક્ત અશીઃ વક્ષની છાયામાં એક જગ્યાએ મુકીને દારીત પોતાના પિતાને ચરણ-સ્પર્શ કરી, પગે ભાગી, તેમનાથી જરા દૂર પડેલા કુશાસન ઉપર બેઠો; અને તે સંદે મુનિયો અને જોહીને એને પૂછવા લાગ્યા કે આ પાપહતું બચ્ચું ક્યાંથી આવ્યું? તેણે કહ્યું:—હું રનાન કરવા જતો હતો ત્યારે પંથ-સરોવરની તીરે ઉગેલાં વક્ષમાંના કાઈ માળામાંથી પડેલું આ બચ્ચું મેં લીધું. તાપને લીધે એ હાંધતું હતું; ઉની ઉની ફરજતી રેતીમાં એ પડેલું હતું; ઉંચેથી પડવાથી એનાં ગાત્ર સિધિલ થઈ ગયા હતાં અને ઘોડાજીવ રહેલો હતો. એને જોઈને મને દયા તો આવી પણ તે મ્હોટા જાડ ઉપર તપસ્વિયોને ચઢવું મણું દલિન એટલે એને એના માળા-માં મુકી શકાય તેમ ન હતું, મારે હું ઘેર લઈ આવ્યો છું. હવે જ્યાં સુધી એને પાંખો નથી આવી અને અન્તરીક્ષમાં એ ઉડી શકે તેમ નથી ત્યાં સુધી આજ આશ્રમના કોઈ તરુકોટરમાં જાવે એ બિચારું રહે, અને

સર્ગ ૫. સ્લોક ૧૭

નિરોધિસત્ત્વોઽશ્વનપૂર્નિત્તરમ્ ।

* * * * *

તવોવનં તચ્ચ નમૂવ પાવનમ્ ॥

અમે બધા મુનિકુમારો નીવાર-કણ્વો સમઠ તથા વિવિધ ફલ-રસ લાવીશું તેથી પેતાનો નિર્વાહ કરીને છવે. આપણા જવાનો તેા ધર્મ છે કે અનાયતુ' પરિપાલન કરવું. વળી જ્યારે એને પાંખો ફૂટશે અને ગગન-તલમાં જવાને એ સમર્થ થશે ત્યારે એને ગમશે ત્યાં જશે અથવા તેા પરિચય પડી ગયાથી અહીંજ રહેશે — એ વિગેરે મ્હારા સંબંધી વાત સાંભળીને હવજેલા કુતૂહલથી ભગવાન જાણાણ પોતાની ઠાક જરા વાંધી વાળી, પુષ્પજલથી અને પ્રક્ષાલન કરવા હોય તેમ અતિ પ્રશાન્ત દૃષ્ટિથી મ્હારી સામું ઘણા વખત સુધી જોઇ, જાણે અને જોણખી કાદતા હોય તેમ ફરીફરી નિહાળીને બોલ્યા કે — આ તો પોતાનાજ અવિનયનું ફળ પામેશે. — એ ત્રિકાલદર્શી મહાત્મા તપના પ્રભાવથી, દિવ્યમશ્નુવડે આખા જગતને પોતાની હાથેલીમાં જાણે રમી રહ્યું ટોચ એમ જુવે છે; પૂર્યજન્મોને જાણે છે; ધનાર વસ્તુને પણ કહી આપે છે; અને દૃષ્ટિ-ગોચરગત પ્રાણિયોના અસુવતું પ્રભાવ વરતી કાઢે છે. । ત્યાંની આખી તાપસ-સભા તો એમનો પ્રભાવ જાણતી હતી તેથી, આ વાક્ય સાંભળ-તાંજ — જાણે શો અવિનય કર્યો હતો ? શા સાર કર્યો હતો ? ક્યાં ક્યો હતો ? અને ખીજા જન્મમાં એ કોણ હતો ? — એ જાણવાને આતુર થઈ અને વારે લારે તે મહામુનિને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે ભગવાન ! કૃપા કરીને કહો કે જેના અવિનયનું ફળ એ ભોગવે છે, જન્માન્તરે એ કોણ હતો, પશ્ચિન્નતિમાં એ કેમ ઉત્પન્ન થયો અને એનું નામ શું. અમારું કુતૂહલ આપ શમાવે. કેમકે, સર્વ આશ્ચર્યનું આપજ ઉત્પત્તિસ્થાન છો.

તપસ્વી-મંડલની આવી શ્રાવના સાંભળી એ મહામુનિવે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે: — આ આશ્ચર્યકરક કથા ધણી મ્હોટી છે; દિવસ યોડોજ રહેલો છે, અને મ્હારે સ્નાનસમય થવા આવ્યો છે; વળી આપને પણ દેવાર્ચન વેળા વટી જાય છે ખાટે હોય અને સર્વે યથોચિત વિધિ કરી શ્રી. સાંજે જ્યારે આપ સર્વે ફરીથી ફલપૂલાહાર કરીને નિરાંતે બેસશો ત્યારે હું અથવા ઇતિસુધી સર્વે કથા કહીશ કે આ કોણ છે, અન્ય જન્મ-માં એણે શું કર્યું છે અને આ લોકમાં એ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો છે. દગજાં તો એને આહાર આપીને વિશ્રાન્ત કરો. હું જેમ જેમ કહેનો જઈશ તિમ તેમ નહીં એને પણ પોતાના જન્માન્તરનો વૃત્તાન્ત જાણે સ્વપ્નમાં

૩. " That sacred power, whose comprehensive view
Of the past, the present, and the future I now "

યદ્ય ગયો હોય એમ અલ્પિશુદ્ધ સાંભરતો જાયે—એમ કહેતાં કહેતાંજ સર્વ મુનિઓ સાથે એ ઉઠ્યા અને પછી સ્નાનાદિક યોગ્ય વિધિ કરી.

આ સમયે દિવસ આચમ્બો. સ્નાન કરી ઉઠ્યા પછી મુનિજનોએ અર્ધ આપતાં જે રક્ત ચંદન સ્નાન ઉપર નાંખેલું તેનોજ જાણે સાક્ષાત્ આકાશમાં રહેલા સૂર્ય અંગણેષ કીધો ! હવે મ્હોંચે સૂર્યગિર્ય સામી દક્ષિ રાખી ઉપ્પાન કરનાર ઋષિયો જાણે તેજ પી ગયા હોય તેમ, ક્ષીણ તાપવાળો દિવસ કુશળ થાયો. ઉમતા સમ્રાજિ-મંડલનો સ્પર્શ ત્યાગ કરવાને જાણે ધમ્મહતો હોય તેમ પાઠ^૧ સંકેતીને, પાસવતના ચરણુ જેવો રક્ત રવિ ગગનતલમાંથી નીચે લટકવા લાગ્યો. પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રતિબિમ્બિતયણેલું, રત્નાશમારતા કિરણજલવણું સૂર્યમંડલ, જલશ્યામાં ચોડેલા વિજયનું જાણે નાભિકગલ હોય અને તેમાંથી જાણે મધુધારા છૂટતી હોય એવું દેખાયું ! પૃથ્વીતલ ઊડીને તથા કમલજન મુકીને, પશ્ચિમે જેવા રવિકિરણોએ સંધ્યાકાળે તપોવન-વૃક્ષનાં શિખરોમાં અને પર્વતોની ટાચો ઉપર વાસ કીધો. આશ્રમન્તરુઓ ઉપર કલ્પિત કલ્પિત રાતો તડકો પડતો હતો તેથી જાણે મુનિયોંએ ત્યાં રક્ત વલ્કલ લટકાવ્યાં હોય એમ તેઓ સ્વચ્છાર શૈભયા લાખ્યાં. ભગવાન્ સૂર્યદેવતા અસ્ત પામ્યા પછી પશ્ચિમ સમુદ્રના તટમાંથી નીકળતી પ્રજાસ-લતા જેવી રક્ત સન્ધ્યા દેખાવા લાગી. તે સમયે આચમમાં ધ્યાન થવા લાગ્યું. ક્ષેત્ર પાસે દોમધેતુ દોહોવાતી હતી ત્યાંથી કુલ્લધારાનો ચનોહર ધ્વનિ આપવા લાગ્યો. અગ્નિહોત્રની વેદિયો ઉપર લીલા કુશ પથરાવા લાખ્યા, અને અધિકુમારિકાઓ આમ તેમ દિગ્દેવતાઓને જાતનાં ગણિદાન અપવા લાગી, કલ્પિત (આખો દિવસ) વિહાર કરીને સૂર્ય આચમતાં પાછો આવતી, રક્ત તારક^૨ વાળી તપોવન-ત્રેતુ જેવી કપિલ સંધ્યા મુનિજનોને દેખાઇ. ચોડાજ સમય થયાં સૂર્યનો વિયોગ થવાથી શોકચરત કમલિતી, કમલ-કલિ રૂપી, કમંડલ ધારણુ કરી, હંસ રૂપી શ્વેત વજ્ર પેહેરી, મૃગુલ રૂપી શ્વેત યજ્ઞોપવીત રાખી,^૩ મધુકર-મંડલ રૂપી રુદ્રાદાન્માળા ચઢણુ કરી, દિન-પતિના સમાગમને અર્થે જાણે વન આચરવા લાગી ! પશ્ચિમ સમુદ્રજલમાં સૂર્ય પડયે. એટલે તેના પડવાના વેગથી ઉછળેલા જલકણના સમૂહ જેવો

૧. પગ; કિરણ. ૨. આંખની કીકી; તારા. ૩. મૃગુલ અને ધ્રુવ યજ્ઞોપવીત વચ્ચે જે તાફાવ અહીં દેખાડ્યું છે તેવુંજ સાદર્ય પેહેલાં પશુ-કવિયે દેખાડેલું છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૫૩ મું. ૮૧.

૪. "Now deep in ocean sunk the lamp of light."

Iliad. Book VIII. L. 605

તારાગણ^૧ આકાશમાં આવી રહ્યાં । । પછી તરતજ ગગનતલ તારાથી
 ઇવાઇ ગયું તેથી સિદ્ધકન્યાઓએ સંધ્યા-પૂજન કરતાં ફેંકેલાં ટૂંકથી
 જાણે તે વિચિત્ર થયું હોય એવું જોવાવા લાગ્યું । । અને એક ક્ષણમાં
 તો, ઉન્નયપ મુનિજનોએ પ્રણામ મમમે ઉમે રહેલા અન્નલિના વદરથી
 જાણે ધેવાઇ ગયો હોય એમ બધા સંધ્યારાગ ગળી ગયો.

સન્ધ્યાનો ક્ષય થયા પછી, તેના નિનારાને લીધે દુઃખ પામતી
 રાત્રિયે કૃષ્ણમૃગયમ જેવો અભિનવ અધિકાર ધારણ કર્યો । મુનિજનોનાં
 દૃઢ્ય શિવાય, અધિકારથી બીજી સર્વ કાણું મેલ થઇ ગયું. સૂક્ષ્મ તિમિર
 કપી તમાલ-વનલેખા જેના પર્યન્ત બાગમાં આવેલી છે, સમાર્પિતમંડળનો
 જેમાં વાસ છે, અરુન્ધતીના ચરણસ્પર્શકે જે પવિત્ર છે, આપાદ^૨
 જેમાં ઉપરિથત છે, મૂલ^૩ જેમાંથી દૃષ્ટિ પડે છે, અને જેની એકાન્તે
 ચારુ-તારક^૪ [વાળા] મગ^૫ આવી રહ્યા છે એવા અગરલોકના આશ્રમ જેવા
 ગગનતલમાં અંદ્રે રવિનો અરત થયો એ વાત સાંભળી વૈરાગ્ય^૬ મહત્ત્વ
 કરી, ધીમેલા વદકલ જેવું સ્વેત અંબર^૭ ધરી, યોડી વાડે તારાન્ત-પુર^૮
 સહિત પ્રવેશ હાથે સંદ્રથી આભુષિત અને તારારૂપી કપાલના^૯ કંકા-
 ઝોથી અલંકૃત શિવમરતક જેવા આકાશતલમાંથી, સાગર ભરી નાંખતી
 મંગા જેવી, હંસ-ધવલ અંદ્રિકાધરણી ઉપર પડી. ૧૦ વિકસિત કમલધવલ

૧. જુઓ ગોપાલલીલા-કાવ્ય, સર્ગ ૯, શ્લોક ૨૧-

નીલાશ્વર્ગર્ભનિપતત્કરકાસ્તતોડતિ-

શ્રાન્તપિતદ્રાવિસમુચ્છલિતાધિચિન્દુન્

સંધ્યાતિરાગદહનાકલિતાપ્ટમૂર્તિ-

વિસ્ફોટકાનુદ્દુગ્ધાન્નુ જનતા કાશદે ॥

૨. ગગનતલને આશ્રમસાથે સરખાવ્યું છે એટલે વિશેષણો સ્થિત છે.
 આપાદ=નક્ષત્રનું નામ; અને આશ્રમનો દંડ જે આશ્રમમાં હોવો જોઇએ.
 ૩. મૂલ=મૂલ નક્ષત્ર; વૃક્ષનાં મૂળ. ૪. ચારુ પિન્ન=ચારુ-સુંદર, તારકમૃગ
 =મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર (ગગનમાં); બીજા અર્થે સાર જુઓ પૃષ્ઠ ૩૭ દી. ૧લી.
 ૫. વૈરાગ્ય=સંસાર ત્યાગ; વિશેષ રક્તતા. ૬. અંબર=આકાશ; વસ્ત્ર
 ૭. તારાન્ત-પુર=તારા-અંદ્ર પલિયો નું અન્ત-પુર. ૮. કપાલ=ગોપરી-
 જેનો, એમ કહેવાય છે કે શંખ પોતાના કંકમાં હાર પેહેરે છે. ૯. મંગા
 આકાશમાંથી શિવમરતક ઉપર પડી ને ત્યાંથી ધરણી ઉપર. જુઓ ભર્ત-
 હરિનું નીતિશતક, શ્લોક ૧૦.—

ચંદ્ર-સરોવરમાં* ચંદ્રિકા-જલ પીવાનાં લોભથી કતરેલો નિશ્ચલ દરિયુ
જાણે અમૃત-પાંદ્રમાં દોહી ગયો હોમ એવો દેખાયો ।। અંધકાર રૂપી
જલધર-સમય વીતી ગયા પછી, સમુદ્રમાંથી આવેલા, અભિનય સ્વેત
સિંહુવાર પુખ્ત જેવા ધોળા ચંદ્રકિરણો કુસુદ-સરોવરમાં ઢંસતી સમાન
તરવા લાગ્યા. ચંદ્રણિખમાંથી બધે ઉદય-સગ જતો રહ્યો હતો તેથી તે,
આકાશમંગામાં ન્દાવાથી ધોવાઈ ગયેલા સિન્દૂરવાળું જાણે જોરાવત
દાખીનું કુંભસ્પર્શ હોમ એવું તે કાણે દેખાયું । ધીરે ધીરે જ્યારે ચંદ્રનો
પ્રકુલ ઉદય થયોઃ અમૃતધૂલિ જેવા ચંદ્રપ્રકાશથી જ્યારે જગત બધું
ધોળાયું; દિનનાં જંલણિન્દુ પડવાથી રીતસ યથેલા, મંદ ગતિવાળા,
ઉધડતાં કુસુદવનનો સુગન્ધ પરિમજ્જ લાવતા, નિશાના પ્રથમ પ્રદરના
પમન જ્યારે વાવા લાગ્યા, અને સુખે બેઠે બેઠે ધીરે ધીરે એં દક્ષા-
વીને વાગેજતા આશ્રમમૃગ—જેમની આંખો ઉંધ ભરાઈ આવવાથી
બારે થયેલી હતી તથા પાંપણો મીઠાઈ મધ હતી તેઓ—જ્યારે એ
પવનને અભિનન્દન કરવા લાગ્યા; તથા માત્ર અર્ધપ્રદરજ રાત્રિ જ્યારે
વીતી—ત્યારે, હું ખાઈ રહ્યો હતો તેથી દારીત મને લઇને તે બધા
મુનિઓ સાથે એના પિતા પાસે ગયો. ચંદ્રિકામાં હગગતા, તપોવનના
એક ભાગમાં, વેદ-સન ઉપર એ બેસે હતા, અને જરા દૂર ઉભેલો
જમખાદ નાગનો એક શિષ્ય દર્શનો પવિત્ર પંખો હાથકડું લઇને એમ-
ને પવન નાંખતો હતો. (ત્યાં જઈ) દારીત બોલ્યો કે—પિતાશ્રી આ-
શ્રય સાંભળવાના કુલદસથી આકુલ થયેલાં તદ્દપવાળી સંધળી આ તાપસ-
સભા રોળામાં ને રોળામાં આપ પાસે આવીને ઉભી છે. વળી આ પક્ષીના
બચ્ચાને દવે શ્રમ ઉતરી ગયો છે, માટે આપ કહો કે ખીન્ન જન્મમાં આણે

શિરઃ કાર્ય સ્વગત્ પત્તતિ શિરસત્તત્ સિતિધરમ્ ।

મહોદ્રાદુનુગાદવનિમમનેશ્વાપે જલધિમ્ ॥

અહો મંગા સેયં * * * * *

વળી જુઓ રાખાયું—ગગનાત્કારકિરસ્તતો ધરણિમાગતા ॥

અહીં આકાશ શિવમસ્તક સાથે સુરખાનું, કારણ કે શિવને માથે
ચંદ્ર તેમ આકાશમાં પડ્યું; અને શિવને કષ્ણકમાત્રા નેવી આકાશમાં
તારાશ્રી કપાલના કુદ્દાની માત્રા. ચંદ્રિકા મંગા જોડે સરખાવી, કારણ
કે તે આકાશમાંથી મંગાની પેટ નીચે આવીને સાગરને ભરી નાંખે છે—
ભરતી આણે છે. એ હસ (જેની) ધવલ હોષ્ણને મંગા દસ(વડે) ધવલ.

૧. વિં કમલ જેવા એવ ચંદ્ર; કમલવડે એવ સરોવર.

શું કહ્યું છે, એ કાણ હવે અને હવે કાણ થશે. આવી રીતે બ્યારે તે મહામુનિને એણે કહ્યું ત્યારે તે મને આગમ-ઉત્તરો બેઠો, તથા એ સર્વ મુનિયોને એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણતત્પર થયેલા બાણી, ધીમે રહીને બોલ્યા કે બે ગિરિયાસા દ્વાપ તો સાંભળો.^૧

કથારમ્ભः.

અવન્તીમાં ઉલ્લસિની નામે નગરી છે, તેની શોભા અમરલોકધર્મી પણ ચઢતી છે. સકલ ત્રિલુપનનું તે એક આબુપણ છે. કૃતયુગની તે જન્મભુમિ જેવી છે. ત્રણે લુપનની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરનાર આમહાકાલેશ્વર^૨ મહાદેવે પોતાને વસવા યોગ્ય ઉત્પત્તિ કરેલી જાણે તે ખીછ પૃથ્વી છે. તેને ખીછ પૃથ્વી ધારીને આવેલા સમુદ્ર જેવો, રક્ષાતમ જેવી લંકા એક માણીની ખાધનો ગોળ પરીધ તેની આસપાસ ફરી વળેલો છે. શંકરની એ નિવાસ ઉપર પ્રીતિ બેઠો, જગનને સ્પર્શ કરતાં શિખરવાજો જાણે કૈલાસ પરત આવ્યો હોય એવો, ત્યાં ચારે બાજુએ ચૂનાશી ધોળેલા ફરતો કોઠ છે. રાખ, હીપ, મોતી, પ્રખાલ અને મરકત ગણિના સમૃદ્ધ જેમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે એવા, સુવર્ણના ચૂર્ણ રપી રેતીના ઢગથી ભરેલા, વિશાલ, અમરત્ય મુનિયે પીધેલા જલવાળા સ-

૧. જ્ઞાપ્તિ મુનિયે જે અદિતી કથા કહેવા માંડી છે તેના અત આશ્ચર્ય રહેલો કથાભાગ પૂર્ણ થઈ ગયા પછી તેના પુત્રે લખેલા ભાગમાં આવે છે. ત્યાં મુખી તો આ કથા જ્ઞાપ્તિ મુનિ ઋષિયોને સાંભળાવે છે અને વૈશમ્પાયન પોપટ શ્રદ્ધ સન્નને કહે છે એમ સમજવું.

૨. બાર જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક મહાકાલ નામનું ઉલ્લસિનીમાં છે.

સૌરાષ્ટ્રે સોમનાથં ચ શ્રીશૈલે મહિકાર્જુનમ્ ।

રઝમણિયાં મહાકાલમૌકારમમરેશ્વરમ્ ॥

દ્વા૦ જ્યો૦

અર્ચાન્તિકામાં વિહિતાવતારં મુક્તિપ્રદાનાય ચ સંજ્ઞનાનામ્ ।

અકાલમૃત્યોઃ પારિરક્ષણાર્થં વંદે મહાકાલમહાસુરેશમ્ ॥

૭૫૦ સ્તોત્ર.

મુદ્ર જેવા, મોટા બજારના રસ્તાઓથી તે નગરી શોભી રહેલી છે. અદર્નિશ થતા ઉત્સવો જેવાના કુતૂહલથી, આકાશમાંથી ઉતરી આવેલાં જાણે દિવ્ય વિમાનોની પકિતથી હોય એવી—દેવ, દાનવ, સિદ્ધ, ગંધર્વ, વિદ્યાધર અને નાગ લોકથી ભરેલી—ત્યાંની ચિત્રશાલાઓથી તે અલંકૃત છે. તેના મતુષ્યધર આગળ ને દેવમંદિર આવેલાં છે તેઓની શોભા, મન્યન સમયે ઉડેલા દૂધને લીધે ધવલ ધવેલા મંદિરામય જેવી છે; સુવર્ણમય નિર્મલ કલશ તેમનાં શિખર ઉપર મુકેલા છે; તથા પવનથી તેમના ચેત દ્વન્દ્વ ફરફરે છે તેથી, ઉપર પડતી સ્વર્ગગંગાવામાં દિગ્બલ્બનાં શિખર જેવાં તેઓ દિસે છે. દેવગાની રજથી ધૂસર ધવેલી તેની રણિયામણી સીમાઓ પાસે ગુનાથી ધોળેલી વેદિકાવળા કુવા શોભી રહ્યા છે, અને અદર્નિશ ચાલતા રેંઠવડે, લીલી વાડિયોની અધારી થટાને જલ સિંચાય છે. ગૃહોની સમીપ રમેલા બાગમાં ગદધી યુગ્મર કરતાં બ્રમરોનાં ટોળાંએ અધકાર કરી મુકે છે. કપતી ઉપવન-લતાઓના પુષ્પ-મરિમલથી પવન સુગન્ધિ થયેલા છે. ઘેર ઘેર મદન-મદિ ઉપર પ્રખ્યાલ-મય તથા મકરચિન્દ્રચુકત કેતુઓ લટકાવેલા છે તેમની ઉપર, સોભામ્ય સૂચવતી થંડાઓ, પાગે છે, આછાં લાલ વચ્ચતી દ્વલતો (ફરફરે) છે તથા રંગત આમરો અધિકાં છે તે ઉપરથી જણાય છે કે મકરધ્વજની^૧ ત્યાં પૂજા થાય છે. સર્વદા ચાલતા અધ્યયન-ધ્વનિથી લેટુંકેપાપ બધું ધોવાઈ જાય છે. મૃદંગના ગંભીર સ્વરથી ગાજી રહેલાં ધારાગૃહ,^૨ જ્યાં ઝીણા ઝીણા જલકણના વર્ષાદથી દુદિન-યમ રજો છે અને પથરાયેલા રવિકિરણના સમૃદ્ધથી બનેલાં ઈન્દ્ર-ધનુષોને લીધે ને રમણીય દેખાય છે, ત્યાં કળા કરી ઉભેલા, નૃત્ય-વ્યસની, મત મપૂરેના શબ્દથી કોલાહલ યમ રહે છે. વિકસિત કુવલયથી મનોહર લાગતાં, પ્રદુલ્લ કમલથી ધવલ

૧. સમુદ્રમાં યજ્ઞ સંખ વિન્ન વસ્તુઓ હોય છે ને દુકાનોમાં પણ (વે-
ચવા સાર) તે રાખેલી હોય છે. સુવર્ણનો ભુકો દુકાનોમાં ને તે રૂપી
રેતી સાગરમાં હોય. પણ સમુદ્રમાં જલ હોય માટે બજાર સાથે સાદૃશ્ય
ન જેસે તે ગેસાડવા સારજી 'અગમ્યે પીપેલા જલવાળા' એમ કવિયે
કહ્યું છે. ૨. ચાર માર્ગ મળે એવું સ્થાન—ચક્રુ. ૩. મદન નામના
વૃક્ષની યદિ-દંડ; મદન-કામદેવ-તેની પૂજા સાર મુકેલી યદિ. ૪. મકર-
મચ્છ-ની આકૃતિ જેવા દ્વન્દ્વ ઉપર છે એવો-કામદેવ. એટલા માટે
ઉપર 'મકરચિન્દ્ર ચુકત' કહ્યું છે. ૫. જ્યાં જલધારાઓ છૂટતી હોય
એવાં, સ્નાન કરવાનાં ગૃહ (Shower-baths).

યથેતાં અભ્યન્તરવાર્તા, તથા અનિમિષ-દર્શનવડે રમણીય દેખાતાં
દુન્દ-લેખન જેવાં સદા સરોવરથી^૧ ને નગરી શોભી રહેલી છે. અ-
વિરલ કદલીવનને^૨ આડકત્રા, અમૃત-પ્રીતિના દગ જેવા ચેત, દિશાએ દિશા-
એ આવેલા દાષીદાનના જાડખાથી ને ધોળાપણી છે. તેની આગુશાગુ,
આકાશને જાણે અવનન કળી દોષ એવી સિંધા નદી ફરી વળેલી છે;
તેનું જલ, વૈષ્ણવમદથી મત યથેલી મુગ્ધવી ત્રિપોના કુચ-કલગથી હુલિત
છે, અને બગવાન મદાકાલના મગતક ઉપર દેવગંગાને જોઈને જાણે દૈર્ઘ્ય
ઉપજી દોષ તેમ સર્વદા તે તરંગ રૂપી શુક્રદિ-લેખા ચલાવી ગણેદે.^૩ ત્યાં
વસનાર વિલાસી લોક હર-વટાના ચંદ્ર જેવો સકલ જીવનમાં વિખ્યાન
ધરાવાળો અને કોદિસાર છે;^૪ મેનાક પર્વતની પેઠે પદ્મપાતને તે સ-
મજ્જતો નથી;^૫ સ્વર્ગગંગાના પ્રવાહની સમાન તેમાં કનકપદ્મનો સમદ
દેખાયછે;^૬ સ્મૃતિરાશ્વના જેવો તે સમા, ચરણાળા, કુવા, પરણ, કિપવન,
દેવાજય, પૂલ અને મન્નનો પ્રવર્તન કરનાર છે;^૭ મંદરાચલની પેઠે
તેણે સર્વ સાગર-રત્નનો સાર કાઢી લીધો છે;^૮ પોતાની પાસે ગારુડ
હતાં પણ તે ભુજંગ-સંગથી ડરે છે;^૯ સંકલોપણી હતાં પણ તેનો
વિભવ પ્રણી જનન ભોમવે છે;^{૧૦} વીર હતાં પણ તે લોક વિનય

૧. અનિમિષ=આંખો ન મીચે તે-માણસાં; અકાશ દષ્ટિ, કુવલપથી-
થી ને બદલે જેનાં શબ્દ લેવાથી આજ વિશેષણો દર્શિભાવનને પણ લગાડી
શકાયછે, 'કંદનું' નામ 'સદસાક્ષ' પણ છે. ૨. "કીર્તિદામુદી" સર્ગ
૪, ૫. એક પ માં પણ જલતરંગને ભૂમંગ સાથે સરખાવ્યા છે:—

તમન્યામેવ સશ્રીર્કં સમુદ્રમલોકયન્ ।

ઈર્વપેવ યયોમજ્ઞૈર્ધ્મજ્ઞૈર્વિદધેન્નુધિઃ ॥

૨. યસ=કીર્તિ; પ્રકાશ. કોદિસાર=કોટિ-ગનકક્ષ, સાર=ચંદન, વાળો
લોક; અને કોટિ—ખુણાગર—જેનો સાર છે એવો, અર્ધાનુ બીજની રાત્રે
દેખાય તેટલો. ૩. પદ્મપાત—એક અર્ધ રૂપ છે, (પીન્ને) સર્વ પર્વતોને
પૂર્વે પદ્મ—પાંખો—દત્તી, પણ તેઓ ઉપદ્રવ જનુ કરવા લાગ્યા તેથી
ક્રોધે વળી તે પાંખો પછી કાપી નાંખી. કાપતાં માત્ર મેનાક પર્વતન
સમુદ્રમાં નાશી જઈને બચ્યો હતો એટલે તેનો પદ્મપાત થયો નહિ—
રામાણુ. ૪. કનકપદ્મ—કનકની અર્ધાનુ મ્હોરોની—પદ્મ જેટલી મોટી
સખ્યા, ગાયવા કનક અને ષડ્—તે નામના મણિ, લોક પાસે દત્તા-
સ્વર્ગગંગામાં કનકનાં પદ્મ—કમલ. ૫. શાઅમાં ઉપદેશ કરેલો હોય; અને
આ લોક તે પ્રમાણે વર્તે. ૬. મંદરાસમગ્રે મંદરની સાદાચથીજ સર્વ રત્ન-
નીકળ્યાં હતાં; આ લોકે સર્વ રત્નનો સમદ કાપી હતો. ૭. ગારુડ—વિષમગ્ર;
અરકત મણિ. ભુજંગ—સર્પ; લંપટ પુરુષ. (વિશેષ). ૮. સંકલોપણી

ટે,^૧ પ્રયવદ છે તથાપિ સત્યવાદી છે,^૨ અભિરૂપ છે તથાપિ સ્વ
પત્નીથી સતુષ્ટ^૩ છે, અતિથિ જનોને આવવાની તે પ્રાર્થના કરે છે
તથાપિ ૫૦ પ્રાર્થનાથી અમ્મ છે,^૪ કામાર્થ ૫૦ છે તોપણ તે ધર્માત્મક
છે,^૫ અતિ વીર્યવાન છે તથાપિ તે પરલોકથી ડરે,^૬ વિવિધ મ.ગાંધિ
વિધવતુ તેને જ્ઞાન છે. તે ઉદાર, ચતુર તથા મદત્સીને યોગનાથ છે
પરિદ્રામમા કુશન છે, વસ્ત્ર ઉજ્જવળ પેહેરે છે, સર હેરાની બાધાઓમા
પ્રવીણ છે, વદે.કિતમા નિપુણ છે,^૭ આખ્યાયિમ તથા આખ્યાનના^૮
અભ્યાસથી ચતુર છે, સર્વ વિધિને જાણનાર છે, મહાભારત પુરાણ તથા
રામાયણ ઉપર જાણ ગણે છે, જૂલકયામા કુશન છે, શૂતાદિ ધનાઓમા
પારંગન છે, વેદગ્રાન્થ ઉપર તેને પ્રેમ છે,^૯ સુભાષિનતુ વ્યસન છે, (સ્વ
ભાવે) તે શાન્ત છે એન માગના પરન જોયે તે સંદેહ દક્ષિણ છે,^{૧૦}
હિમાનરના વન જોયે તે અતસરલ છે,^{૧૧} લક્ષ્મણની પેઠે તે રામ[1]
નુ આગધન કરવામા નિપુણ છે^{૧૨} શત્રુધ્વની સમાન ભગતનો પરિ
ચય દર્શાવે છે,^{૧૩} દિવસની પેઠે મિત્રને અનુરતે છે,^{૧૪} બૌદ્ધની પેઠે

વિ-સક-૧-સવ-ને ઉપરૂપિકા આપે તથાપિ પ્રણયી જનજ
આત્મા મનુષ્યજ-વિભન જોગવે એ વિરોધ તે સમાવતા, સકમે
પશુવી=શિલ્પાદિ) કયા જાણનાર ઉપરૂપી જનવાળા-એ અર્થ લેવો
૧ પીર-અ-યને તુ=૦ ગણનાર, યરો ખીન્નને તુ=૦ ગણે તે વિનયી
૨ દે.ય માટે વિરોધ નાઈ દીગકાર પીરનો અર્થ વિરાજમાન' પણ કહે છે
૩ હમેશા ત્રિવ્યકના સત્યનદી હોતા નથી માટે તેમ હોય તે વિરોધ જેવું
ગણાય ૩ અભિરૂપ-૩૫ અભિમત મમતુ છે જેને તે, અગ્રાત સે.દર્શ પક્ષ
પાતી નિહાન ૪ વિરોધ રાગન કરતા પર પ્રાર્થના-પારકાની દ્રવ્યા
દિકને અગ્રે પ્રાર્થના, અગ્રતા પરપુરોએ કહેલી તેમની પ્રાર્થના-એ
જાઈ લેવો ૫ કામાર્થ-કામ-રતિ નિવાસ અને અર્થ દ્રવ્ય,
તેમા તત્પર વિરોધ રાગાસ્તા, કાગલ-વાચ્છિત પદાર્થ-મેળવતામા
૧૫૨, એ અર્થ કરવો ૬ પરલોક=શત્રુ, ખીજ દુનિયા આદી સુધીજ
વિરોધાનકાર છે ૭ વદે.કિત=મર્મના વચન, દ્રીઅર્થા બાપણ
૮ જુઓ પૃષ્ઠ ૬ દી ૧ ૬ જૂલકયા-ગુણાદય નામના કવિએ રચેલી
કથા-જુઓ એક ૪ હોનની વાસવદત્તાની પ્રસ્તાવના

૧૦ દક્ષિણ-અનુર, દક્ષિણ વિશાખાથી આનને (પવન) ૧૧ અન્ત
સરન=અન્ત કરણગદા શુદ્ધ, વાની અદર 'સરન' જનના વક્ષ હોય છે
૧૨ રામા ગિરો-નુ આગધન, રાગન આગવન-પૂનન ૧૩ ભરત=
મરત મુનિ-તેનું રચેલું નાટ્યશાસ્ત્ર વાચનથી લેખને તેનો પરિચય
અને કેકયીનો પુત્ર-શત્રુધ્વનો બાપ ૧૪ મિત્ર-વેરવદાર, સુર્ય

તે સર્વદા નાસ્તિ વાદમાં ચરો છે;^૧ સાંખ્ય શાસ્ત્રની પેઠે તેનામાં પ્રધાન પુરુષ છે;^૨ અને જિન ધર્મની સમાન તે હ્રવ હપર દયાભાવ રાખે છે. વળી તે નગરીમાં પક્ષો જ્યેષ્ઠા જ્યેષ્ઠા મહેલ છે; શેરિયો જેવાં તો મોટાં મોટાં ઘર છે; ને કદપટ્ટો જેવા સત્પુરુષ છે. તેની ચિત્રેલી જીતિથી તે જાણે વિશ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે. ઈન્દ્રમુર્તિ જેવી તે મેંકડો પચાગ્નિના ધૂમથી પવિત્ર થયેલી છે.^૩ મહારેવની નાત-હીકની સમાન ત્યાં સુધા-ધવલ અદ્ભુત છે.^૪ વદ્દ ઝીની પેઠે તેનામાં સુવર્ણનો ક્ષય થયેલો છે.^૫ ગરુડ-મુર્તિના જેવી તે અચ્યુત-સ્થિતિપર રમણીય લાગે છે.^૬ સંખ્યાના જેવી તે પદ્મરાગ વડે અરુણ છે.^૭ પ્રભાતવેળાની પેઠે ત્યાં સર્વ લોક મચ્છુદ્ધ છે.^૮ દાખર લોકની વાસઝમિ દોષ તેમ ત્યાં લટકાવેલા આમર [પુકત] નાગદંતથી ગૂંટા ધવલ થયેલાં છે.^૯ શેષ નાગની મુર્તિની પેઠે તે પોતાની સગીષ સદા વસુધા ધરે [રાખે] છે.^{૧૦} સમુદ્રમથન વેળાની સમાન ત્યાં મોટા પાપથી દિગંતરો પૂચ્છ ગયાં છે.^{૧૧} પ્રસ્તુત સમયે અભિષેક કરવાની જૂગિની પેઠે ત્યાં દળરો સુવર્ણકલશ પડેલા રહે છે. પાર્વતીની પેઠે તે મહાશિંહાસનને

૧. સર્વદાનાસ્તિવાદ= 'સર્વ દાનમાંજ છે', એવો વાદ કરવો તે; અને સર્વદાનનાસ્તિવાદ= દમેરાં, 'નાસ્તિક' વાદ કરવો તે (શ્રેષ્ઠ સાથે લેતાં). ૨. પ્રધાન પુરુષ=ઉત્કૃષ્ટ પુરુષો (તે લોકમાં છે); અને સાંખ્યશાસ્ત્રમાં 'પ્રધાન' અને 'પુરુષ' એ શબ્દ સુખ્યત્વે કરીને બંનેવામાં આવે છે. પ્રધાન=પ્રકૃતિ-સર્વ પદાર્થનું ઉત્પત્તિદારક ખીજ. (The latter). અને પુરુષ-એથી ઉત્કૃષ્ટ-આત્મા-જે ઉત્પલ કરતો પણ નથી ને થતો પણ નથી. (Spirit). ૩. સો મદ્દ કીધાથી ઇન્દ્રની પદ્મી મળે છે ને તેથીજ ઇન્દ્ર "રાતકતુ" કહેવાય છે. ૪. સુધા-અૂનો-તેથી પોલેલી અદ્ભુત-અટારિયો-રૂપી હાસ (નગરીમાં); અને સુધા જેવું પોળું અદ્ભુત-મહારેવનું હાર્થ. ૫. સુવર્ણ=સોનું; સારો રંગ-રૂપ. ૬. નિવાસ; બિનારા. ૭. અચ્યુત-સ્થિતિ-અસર નાદિ એવી સ્થિતિ; અચ્યુત-વિજ્યુ-ની સ્થિતિ-સ્થાન-એસવું. જુઓ વાસવ. સાધુમિવાચ્યુત. સ્થિતિરમણીય. ૫. ૨૭૦. ૭. પદ્મરાગ=તે નામના મણિ; પદ્મ-કમલ-નો રાગ-રંગ. ૮. મચ્છુદ્ધ=ધાની; જાગૃત. જુઓ ૫૪ ૪૫ લીટી ૬ મી. ૯. નગરીમાં ગૂંટાની અંદર આમરવાળી નાગદંત-ખીટિયો-હતી-અર્થાત્ ખીટિયે અગર, બરવેલાં હતાં; જીલ લોકોને ઘેર આમર-અમરીન વાળ, તથા નાગદંત-હાથીહંત લટકાવેલા હોય. ૧૦. શેષ-નાગ વસુધા પૃથ્વી-ધરે છે-ઉમકે છે; નગરી પોતાની પાસે વસુધાધર-પર્યંત પણ-રાખે છે. ૧૧. ધે. ૫-નાનાં નાનાં ગામડાં; અવાજ.

ઉચિત^૧ છે. અદિતિની સમાન તે હજારે દેવકુલથી સેવ્ય છે.^૨ વસાવાવનારની જાણે લીલા હોય તેમ ત્યાં હિરણ્યાક્ષનો પાત દેખાય છે.^૩ કદુની પેઢે તે ભુજંગ લોકને આનંદ આપે છે.^૪ દરિવંશની કથા હોય તેમ તે અનેક જાલક્રીડાથી રમણીય લાગે છે.^૫ અંગનાજ-ભોગ પ્રકટ છતાં પણ તેનું અરિત અખંડિત છે.^૬ વર્ણ રક્ત છતાં પણ તે કળીમૂનાથી ઘેળા દેખાય છે.^૭ ત્યાં મોતીના દાર લટકાવેલા છતાં પણ તેનાં બૂપણુ વિહાર^૮ છે. અને વિવિધ પ્રકૃતિ છતાં પણ તે સિંધર રહે છે.^૯

ત્યાં ઉચ્ચા ઉચ્ચા મહેલના શિખરભાગમાં ગાન કરતી સ્ત્રીઓના અતિમધુર ગીતસ્વરથી આકૃષ્ટ થતા સૂર્યના અથ નીચે મુખે આસે છે, અને રચતું ધ્વજપટ આગળ ફરફરે છે તેથી તે જાણે જતે જતે થી-મહાકાશેશ્વરને પ્રણામ કરતો હોય એમ પ્રતિદિવસ દેખામ છે. વળી ત્યાં શિંહૂર મણિની બુખિયો ઉપર સૂર્યકિરણ, જાણે મધારાગથી રંકન થયા હોય એવા લાગે છે; મરકત મણિની વેદિયો ઉપર, જાણે નીલકમલ-નીને રપરી કરતા હોય એવા લાગે છે; વૈદ્ય મણિની બુખિ ઉપર, જાણે ગમનતલમાં પ્રમરેલા હોય એવા લાગે છે; કૃષ્ણાશુરના કુખાડાના ગોડામાં, જાણે અંધકાર તોડી નાંખવાને તૃપ્ત થયા હોય એવા લાગે છે; મુકનાદાર ઉપર તે, તારાઓની પાંકતને જાણે દરાપે છે; ત્રિગોનાં મુખ ઉપર, વિહસિત કમલને સુખન કરતા હોય એમ જાણાડે; રક્તિકમણિ-

૧ મહાસિંહાસન=મહાસિંહનું આસન (પાર્વતીને); મહા-મહેલ; સિંહાસન-નગરીને. ૨. દેવકુલથી=દેવાલયોને લીધે; અને દેવતા સમૂહ-નેમને અદિતિ-દેવેની માતા. જુઓ આસવહતા-પૃ ૧૨૧, અદિતિતટ્ટરમિયાને કદેવકુલ-સ્થાપિત. ૩. દિરપ્પાક્ષ વિન્ન=દિરપ્પ-સુવર્ણ-ના અણ-પાસા-ત્યાં પડે છે (રમવામાં); અને એ નામનો રાક્ષસ-દિરપ્પકશિપુનો બાઈ-જેણે પુરણી સમુદ્રમાં નાંખી દીધી હતી તે જંગે વિષ્ણુએ વસાવાવનારમાં ગાયો દનો-તેનો પાન-વિનાશ. અથવા દિરપ્પ નામના રાક્ષસની આશ-દન્ડિયોને નાશ. ૪. કદુ-નાગસોડની માના. ભુજંગ-વિષથી પુરણા; નાગ. ૫. બાલક્રીડા=બાલક્રીડાની ક્રીડા. કૃષ્ણની બાળપણની ક્રીડાઓ. ૬. અંગનાજભોગ=અંગનાજકંડવજેગ-સૌંદર્યભોગ; અને અંગન-અંગ-મણ-તેનો ઉપભોગ-ઉપભોગ. (વિરોધાલંકાર). ૭. વર્ણ=રંગ; અને આજાપૂદિ જ્વળિ. રક્ત=લાલ; અનુગમમુકત. ૮. વિહાર=દાર વિનાનાં; અને ખીન્ને આદિ-બુદ્ધ-મંદિર. મોતીના દાર છતાં બૂપણુ દાર વિનાનાં એ વિરોધ તેનું ગમન કરતાં એમ અર્થ લેવો કે એ નગરીને વિહાર-બુદ્ધ-મંદિર-રૂપી બૂપણુ છે. ૯. પ્રકૃતિ=સ્વભાવ; અને રા.

મય બિસિયોની પ્રભામાં, પ્રભાત-અદિકામધ્યે પડ્યા હોય એવા ભાસેછે; મેન જ્યજ્જપટ ઉપર, જાણે મનનગંગાના તરંગને સ્પર્શ કરતા હોય એવા દેખાય છે; સૂર્યમણિ ઉપર, જાણે પદ્મવિત થયા હોય એવા પ્રકાશે છે; અને ઇન્દ્રનીલ મણિની જાગિયોના અન્તરાયમાં, જાણે ચાંદના મુખની કાદમ્બ પડ્યા હોય એવા વિરાજેછે!! તે નગરીમાં (કદી) અધકાર નહિ થયાથી સત્રે ચક્રવાક પક્ષિયોનાં દંડને વિયોગ પડતો નથી; મુગ્ધ-પ્રદીપો વ્યર્થ જેવા થાયછે; અને કામિનીઓની બૂબલુ-પ્રભાને લીધે, કામાગ્નિનો જાણે દિગ્માદ સજ્જ્યો હોય કે જાણે ચૂર્ણનો જાણે પિંગ્લ પ્રકાશ પ્રચરી ગયો હોય એવું બાને છે!! તેની સગીષ મહાદેવ વમેછે તેથી જાણે રતિનો પ્રલાપ આવતો હોય એવો અગ્નિ મધુર, અત મદનદાહ-હેતુ, શૂદ્ધ કલદમ્બનો કાલાદલ, આદર્શ તે નગરીમાં સંભળાયછે. વળી ત્યાં ફર પ્રસારેલા કયા ધ્વજ-ભુજવાળી હવેલિયો, રાત્રે રાત્રે માલવી સ્ત્રિયોના મુખકમળની કાન્તિ જોઈ લક્ષ્મી પામેલા ચંદ્રનું કલક પવનથી અચન ચાંદને શરદરતા વસ્ત્રના હેઠવડે જાણે જુસી નાંખતી હોય એવી દેખાય છે। મહેલના શિખર ભાગમાં ચૂનેલી ત્યાંની પુરસ્કારિયોનાં મુખ જોઈને જાણે કામવશ થઈ પડેલા ચંદ્ર, જાણે ચંદનરસ છાંટવાથી શીતલ થયેલી મણિમુગિયો ઉપર પાનાની પ્રતિ-

પ્રભ. ૧. કારણ કે આદર્શ ત્યાં મહેલરનો વાસ હતો એટલે તેમના અસ્તક ઉપરથી ચંદ્રકલાનો બારેમાસ લા પ્રકાશ પડતો.

૨. કમને મહાદેવે તૃતીય લોચનમાંથી નીકળેલા અગ્નિધકી બાળી નાંખ્યો હતો તે સાર જુઓ કુમાર. સર્ગ ૩, સ્લોક ૭૧, ૭૨.

તપઃપરામર્શાનિગૃહ્મન્યો મૃગદુષ્પ્રેક્ષમુત્તસ્ય તસ્ય ।

સ્ફુરન્નુદાર્ચિઃ સહસ્રા તૃતીયાદક્ષણઃ કુશાનુઃ કિલ નિવ્વપાત ॥

જોઈ પ્રમો સંહર સંહરેતિ યાવદ્વિરઃ સ્વે મહતાં ચરન્તિ ।

તામસ્ત વન્દિ મૃગનેવ્રજન્મા મસ્માવશેષે મદનં ચકાર ॥

પરમાં પાળેલા હંસના કાલાદલને રતિ-વિલાપ સાથે સરખાવવાનું પ્રયોજન. ‘મદનદાહ-હેતુ’ માં છે. મદાદેવ ઉજ્જવિની પાસેજ રહેતા હતા અને તેમણે મદન-કામ-નો દાદ કર્યો હતો, અર્થાત્ તેને બાળી નાંખ્યો હતો તેથી રતિ વિલાપ કરતી હોય; તેમજ આ કાલાદલ પણ મદનદાહ-હેતુ હતો-મદનનો દાદ ઉપજવવાનો હેતુ હતો-કામાગ્નિ

માના હવમા આજોડે ૧૧૧ તે નગરીમા પજગત શુક્ર મ રિકાઓ
પ.હની રાત્રે જાગી જાગીને અનિગય હ એ સ્વરે પ્રભાતના મગ. ૧ ગીત માપ
છે તે પશુ, શ્રદ સા-સના કૃજનને કોરે મુકે એવા, વિવામિનીઓના વિ-
ન્તારી જુધયુ શખ્દથી દકાઈ જાને વ્યર્થ જવા ચઈ જાવે વળી ત્યા
અનિવૃત્તિ મણિ પ્રદીપોને, છે, તગડાના દારમા છે, અમિયતિ, સગીત
અને મદગના ધ્વનિને છે, દ્વદ નિયોગ ચક્રાકને છે, ૧ વર્ણ પરીક્ષા સ
વર્ણની છે, ૧ અગ્નિ-પશુ ધ્વનિમા છે, મિત્ર દેવ ક્રમુદેમા છે, ૭ અને
કોગચુમ્મિ તરવારોની છે ૮ દકામા, જેના ચરણનખ કિંગોનુ દેવ
દાનવોના મુકુટમણિના કિરણ ચુળન કં છે, તીલકુ ધારનાજા નિચલ-
થી જેણે અધક ગસુરને ચીરી નાખ્યો છે, પાર્વતીના નપુગને છેડે જે-
ના મસ્તક ઉપરનો નાનો ચદ્ર ધસાયયો છે; નિપુરની બત્તમરજનો જેણે
અગવેષ કીધો છે, કામદેવના નાશથી એકાત્મ ચદ્રને આરાધના કરતી રતિ
પ્રસારેલા પોતાના કરપુમલમાથી પડી ગયેલા કકલુચડે જેના ચરણની
પૂજા કરે છે, તે પ્રયયકાળની અગ્નિજવાળાના કલાપ જેવી જેની કપિલ
જટામા દેવગગા બ્રહ્મા કરે છે-એવા, અધમશુરના શત્રુ, ભગવાન શ્રી
મહાકાલેશ્વર પોતે કૈલાસવાસની પ્રીતિ હોડીને ત્યા રહેવા છે.

એવા પ્રકારની એ નગરીમા નન, નદુષ, યધાતિ, કુકુમાર, ભરત,
ભગીરથ અને દશગ્રથ જેવો, પ્રજાની પીડા હરનાર તારાઝીડ નામે રાજા
હો. પોતાના જુજાવ્યકથી તેણે આપુ ભૂમડન છાપુ હતુ. તથા
શક્તિયો ૧૦ તેને પ્રસન્ન હતી તે અતિમાન અને હાસાહી હતો નીતિ-

સજગાવતો હતો ૧ અહીં અપ-હવોત્રેક્ષા છે ૨. ખીજે સર્વે ટેકાજે
નિવૃત્તિજ વ્યાપેથી છે (અનિયમરહેવાવકાગ) ૩ તરજતા=તરજ-
દાગની મધ્યે રહેતો મણિ-ધારણ કરવો તે, મનની તરવતા-અ-
સ્થિરતા ત્યા નથી ૪ મર્વદ સગીતાદિ આપુ રહે છે, અને અસ્થિતિ=
અમર્દાદા-ગિયતિનુ ઉત્પદન, કરી નથી ૫ પાઠજ કવિયે કવુ છે કે
(જુઓ પૃ ૧૮ લી ૧) એમને વિયોગ પડતો નથી-તે માન અતિશ
યોડિત તરીકે જ લેવુ પડશે; નહિતો લખાણગા પુરોષર મળામનો વિરો-
ધ ચર્ચ હતય ૬ વર્ણ પરીક્ષા નિ-એનાતી-કસોગી ત્યા ધાય છે, વર્ણ
-આગ જાતિયો (આગ અધિક)-તેમની પરીક્ષા નહિ

૭ મિત્ર=સુવં, દોસ્તદાર ૮ અગ-તરવારનુ આન, તેમા ચુમ્મિ-
સતાડતુ, કોરા અગ્નિ-તેને માધ સતાડતુ નથી ૯. પાર્વતી સિમાય
ત્યારે મદાદેવ તેને પો લાગી જાગીને મનાડે, આટ નેમ કાના માગ
નો ચદ્ર પાર્વતીના ચરણપુગ સાથે ધસાય ૧૦ નવું પ્રકારની ગન્ય

શાસ્ત્રમાં તેની ખુદી ઘણી ઊંડી પહોંચતી હતી. ધર્મશાસ્ત્રનું તેણે અધ્ય-
યન કરીયું હતું. તેજ અને ક્ષાન્તિમાં મૂર્ધ્વચંદ્ર સમાન ત્રીજો તે હતો. અ-
નેક યજ્ઞ કરવાથી પોતે પવિત્ર થયો હતો. સકલ જગતનાં સંકટ તેણે બા-
ળાં હતાં; અને શરણભાગમનેજ શોધનારી, હસ્તમાં પ્રપુલ્હ કમલ ધારણ
કરનારી લક્ષ્મીએ કમલવનનો ત્યાગ કરી, નારાયણના વક્ષઃસ્થલમાં
રહેવાનું સુખ ન ગણીકારી, તેને નિષ્કષટ આશ્રિયન દીધું હતું. ખેડા
ખેડા મુનિજનોએ સેવેલા દેવગંગાના પ્રવાહનો જેમ વિખળ-ચરણ,
તેમ તે સ્વપ્ને. જન્મહેતુ હતો.^૧ શિશિર છતાં પથુરિપુજનોને સંતાપ-
કારી, સ્થિર અને વર્ણી અદર્શિય બમણુ કરનાર^૨, પોતે નિમ્ન રહીને
શત્રુશ્રિયોનાં મુખકમલની ક્ષાન્તિને મલિન કરનાર, અને અતિઘવન
છતાં પથુ સર્વ જનને રક્ત કરનાર^૩ વશનું, સમુદ્ર જેમ ચંદ્રનું તેમ, તે
ઉત્પત્તિસ્થાન હતો. પદ્મ-ખેડના ગણથી ક્ષિતિધર-કુમારે પાતાલ
ની સમાન તેનો આશ્રય લીધો હતો.^૪ અદગણની પેઠે તે ખુદશા
અનુગત હતો.^૫ કામદેવની પેઠે તે વિગ્રહ-રહિત હતો.^૬ દશરથ જેવો તે
સુમિત્રા[ઈ] યુક્ત હતો.^૭ મહાદેવની પેઠે તે મહાસેના[ઈ]થી અનુગત હતો.^૮
શેષનામના જેવો તે ક્ષમાના બારથી ચુરુ થયેલો હતો.^૯ નર્મદા-પ્રવાહની
રૂપ તે મહાવશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો હતો.^{૧૦} ધર્મનો જાણે તે અવતાર
તોજ અને પુરુષોત્તમનો જાણે પ્રતિનિધિ હતો.

રાવણે ખસેડી મુકેશ કેલાસને જેમ મહાદેવે અટકાવીને પાછો સ્થિર
હ્યો હતો.^{૧૧} તેમ અગાનના મચરથી મલિન વપુષાળા, પાપથી ભરેલ

શક્તિ-પ્રભુત્વ, મંત્ર, અને ઉત્સાહ. ૧. ગંગા વિખળના ચરણમાંથી નીકળી
હતી એવી કથા છે. કવિયોમાં ત્યાં સાદૃશ્ય સામ્યન્ય છે. જુઓ વિક્રમોદ્દેવ
ચરિત, પૃ. ૧. શ્લો. ૫૭—

ક્રમેણ તસ્માદ્દુદિવાય વંશઃ કૌરેઃ પદાટ્ ગાદ્યગ્ગ દ્વ પ્રવાહઃ ॥

૨. (વિશેષ). સ્થિર=અચલ; અને નાશરહિત. ૩. રક્ત-બાહ;
અનુરક્ત. ૪. પદ્મ=સાદાશ; (પર્યંતની) પાંખો. ક્ષિતિધર=રાજાઓ; પર્ય-
ંતો. જુઓ પૃ. ૧૪ ટી. ૩ છ. ૫. ખુદ=જાણા પુરુષ; તે નામને.
અદ. ૧. વિગ્રહ=અદાહ, દેવો; શરીર. ૭. સુમિત્ર=સારા મિત્ર; સુમિત્રા
-લક્ષ્મણની માતા. જુઓ વાસવહત્તા પૃ. ૩૦. દશરથ દ્વ સુમિત્રોપેતઃ
૮. મહામેના=મોટી સેના; મહાસેન=કાર્તિકેશ્વરી. જુઓ વાસવ
પૃ. ૧૪-હર દ્વ મહાસેનાનુગતઃ. ૯. ક્ષમાનો બાર=અતિશય દયાબાવ;
ક્ષમા-પૃથ્વી-નો બાર. ચુરુ=સમર્થ; બારે. ૧૦. વંશ=કુળ; વાંસ અર્થ
અથે શ્વેયોપમાનો સંકર છે. ૧૧. એ વિં કથા સમ્પાદ્યુના ઉત્તરકાંડમાં છે.

કળિકાએ મૂળથી ચળાવેલા ધર્મને તેણે ફરીથી ચિંચર કીધો હતો. રતિના પ્ર-
લાપ સાંભળી મહાદેવને દયા ઉપજી હોય અને અંતઃકરણ આર્દ્ર થયાથી તે-
મણે ખીજે કામદેવ ઉત્પન્ન કર્યો હોય એવો તેને લોક ધારતા હતા. જલનિધિ-
તરંગથી જેની મેખલા ધોવાયેલી છે,^૧ પત્રની વચ્ચે વચ્ચે ચાલતા તારા-
ગણને લીધે જેનાં તટવૃક્ષનાં કુસુમો દિગુણ થયેલાં છે, ઉગતા ચંદ્રબિંબ-
માંથી ગળતાં અમૃતબિન્દુના વૃક્ષદથી જ્યાં ચંદનવૃક્ષ બીનાં થાય છે, સૂર્ય-
રથના ઘોડાની ખરીઓના છેડા ઉઘરણાથી ખંડિત થયેલાં લવંગ-પલ્લવો
જ્યાં શોભી રહ્યાં છે, અને ઔરાવત દાથીની શુણ્ઠ વડે જ્યાં સલ્લકી-
વૃક્ષનાં પલ્લવ તથા પત્ર કપાઈ ગયાં છે—એવા ઉદયગોચ્ર સુધીના^૨;
જ્યાં વાનરોનાં ટેળાંએ ધણાં લવલી-શ્વ તોડી નાંખ્યાથી ઘોડાંજ રહેલાં
છે^૩, સસુદ્રમાંથી નીકળેલી જલદેવતાઓ જ્યાં રામચંદ્રજીના પગલાંનું
વંદન કરે છે, પર્વતોના પડવાને લીધે ભાગી ગયેલા રાખના કડકાથી
જ્યાં શિક્ષાતમે ઉપર જાણે તારા તારા ચર્ચ રહ્યા છે, અને નલને દાથે
જોડાયેલા હજારો પર્વતોથી જે બનેલા છે—તે સેતુબંધ સુધીના^૪; સ્વચ્છ
ઝરનાં જલવડે જ્યાં તારકગણ ધોવાય છે^૫, અમૃત-મધન કરતાં નારાયણ-
ના બાણુબંધના તથા મકર જેવાં આબૂપણના ઉદ્ગ સાથે ધસાવાથી
જેના પૃથ્થર સુવાળા થયેલા છે, દેવદાનવોએ રહેલથી વજ્રપાકારે વાળે-
લા વાસુકિ નાગને ખેંચવાને આરંભ કર્યો ત્યારથી તેમજી હાલતા ચર-
ણના ભારવડે જેનો મધ્ય ભાગ છુદાઈ ગયો છે, તથા અમૃતની દરદર-
થી જેનાં શિખર સિંચાયલાં છે—એવા મદર પરત સુધીના; અને નર-
નારાયણની ચરણસુદ્રાથી અંકાયલા બદરિકામ્બવડે જે રમણીય લાગે
છે^૬, કુબેર-નગરીની સુંદરીઓના જૂપણ-રવથી જેના શિખર ગાછ રહ્યાં
છે, સહાર્વોએ કરેલી સંધ્યોપાસનાથી જેના ઝરણનાં પાણી પવિત્ર
થયેલાં છે, અને બીમસેને (કીડામાં) છુંદી નાંખેલાં સ્ત્રાગંધિક પુષ્પના
સમૃદ્ધવડે જેની મેખલા સુગન્ધિ થયેલી છે—એવા ગંધમાદન (પર્વત)
સુધીના, લુજબલથી છતાવલા રામજો, પોતાના ચરણ-નખ-કિરણથી

૧. અહીંથી શરૂ થતાં વિશેષજૂથ વાક્યોનો સંબંધ, આગળ આપ-
તાં 'ઉદયગોચ્ર' સાથે છે. ૨. આ વિગેરે, સમાન વિભક્તિનાં વાક્યોનો
સંબંધ—રામજો...તેને પ્રણામ કરતા—તેની સાથે છે. ૩. એ વિગેરે
વાક્યો "સેતુબંધ" સાથે યોજવાં. ૪. નલ-વિશ્વકર્માનો પુત્ર. સેતુબંધ=
ભરનખંડ અને સિંદહલદ્વીપ વચ્ચેનો પૂલ. ૫. આ વિ. વાક્યો "મદર
પર્વત" સાથે યોજવાં. ૬. આ સર્વ 'ગંધમાદન' નાં વિશેષજૂ છે.

(તેની) મુકુટ-પત્રવતી સાથે મયીઓ બાંધતા બાંધતા, બપોરી ચક્રિન અને ચંચલ કીકીસહિત, સેવાઓલિ રૂપી કમલ-કલિ મરનકે ધરીને તેને પ્રણામ કરતા. અનેક રતન-કરણરૂપી પત્રવવાળા, અને લટકતાં મેલી-વાળા, કસ્પતક જેવા ચિહ્નાચન ઉપર દિગ્ગજ જેવો તે રાગ જ્યારે ચિ-શબ્દો ત્યારે લનાઓની સમાન ચિહ્નોમુખથી^૧ કપેલી સર્વ વિસ્તીર્ણ દિશાઓ બારથી નમી મધ્ય તેની અસ્થધારણ શક્તિને લીધે, હું ધારું^૨ કે હન્દ્ર પણ તેની સ્પૃહા રાખતો હતો. કૌય પર્યતમાંથી જેમ હંસનું^૩ ટાંચું નીકળે તેમ તેનામાથી, સર્વ બુવનતલને ધવલ કરતો, સદૃશ લોકનાં હૃદયને આનંદકારી ગુણુગણુ પ્રસંગો હતો. અમૃત જેવા મુગધિ પરિમલ-વાળી, મંદરામલથી ઉછળેલા પુષ્કળ દૂધવાળા સમુદ્રની બાજુ ફેનલેખા હોય એવી, સુરાસુર લોકને ધવલ કરી મુકનારી તેની કીર્તિ આખા બુવનને ગજવતી, દશે દિશાઓમાં^૪ ભ્રમણ કરતી હતી. તેના પ્રતાપના અતિદુઃસહ સંતાપથી બાજુ એક પામતી હોય તેમ રાજવંશથી તેની હનમ્બાયાથી કાણુ પણુ દૂર જતી ન હતી^૫. અને વળી તેના અરિતનું સર્વ જનો ઉત્સવનૃદિની સમાન ધ્રુવણુ કરતા; ઉપદેશની પેઠે મદલુ કરતા; મંગલકાર્ય હોય એમ તેને વખાણુતા; ગંત્ર જેવો તેનો ભય જપતા; અને શાસ્ત્રવચન હોય તેમ અદર્શિસ તેને સંભારતા. તે રાજના રાજ્યમાં, પૃથ્વી ઉપર વિપક્ષતા પર્યંતોજી હતી.^૬ પરંતુ પ્રાયથો-નેજ હતું.^૭ સાંભા દર્પણોજ રહેતાં હતા.^૮ દુર્ગારસેષ સિવમૃત્તિયોજ કર-તી હતી.^૯ આય જલધરોજ પારણુ કરતા હતા.^{૧૦} જલદિવ્ય કમલને-જ હતું.^{૧૧} ખડ્ગ પ્રતિદારોજ રાખતા હતા. તીક્ષ્ણતા ખડ્ગ-માસ-

૧. ચિહ્નોમુખ=બાજુ; ભ્રમર. ૨. આનસ સરેશવરં જતાં, હંસ કૌંચ પર્યતમા થઈને ભાય છે. જુઓ ચેષદુત રસો. ૫૯.

હંસદારં મુગુપતિયજોગર્ભં યતુર્કોચરન્નમ્ ॥

૩. આર દિશા, આર ખૂણ, જૂલત અને આકાશ મળીને દશ.

૪. પ્રતાપનો બાજુ તાપ લાગતો હોય તેથી છાયામાંજ રહેતી હતી.

૫. વિપક્ષતા=પાંખિવિના રહેલું (જુઓ ૫. ૬૪, દી. ૩); દુશ્મનાઈ જે-ત્યાં ન હતી. ૬. પરત્વ-શબ્દની પાછળ આવતું તે; શત્રુત્વ. ૭. અર્થ ત શત્રુઓ સાથે આવતા નહિ. ૮. દુર્ગારસેષ=દુર્ગ+આરસેષ. દુર્ગ+આ-રસેષ. દુર્ગ=કિલ્લો; દુર્ગા=પાર્વતી. ૯. આય=દ્રિધનુપ; મુઠ્ઠા સાથે મત્તુ મદલુ કરવાની જરૂર ન હતી. ૧૦. જલદિવ્ય=સાસ્ત્રમાં અપરાધીન પરીક્ષા કરવા સાથે દશ સિદ્ધાઓ (Ordens) કહેલી છે, તે પ્રત્યેકનું

માંજ હતી. ૧ ઉન્નતિ ધ્વજનેમાંજ અને અવનતિ ધનુષોમાંજ હતી. ૨ શિલીમુખથી વાંસનોજ ક્ષપ થતો હતો. ૩ યાત્રા દેવતાઓનીજ થતી હતી. ૪ અધન-રિધતિ કુસુમેનેજ હતી. ૫ નિઝાદ ઇન્દ્રિયોનોજ હતો. ૬ વારિ-અવેશ વન-ગજોનેજ હતો. ૭ તુલા ઉપર મહોનેજ અઠવું ૫૩વું હતું. ૮ વિષ-શુદ્ધિ ચૂંચોળોજ થતી હતી. ૯ શુદ્ધિએક ફેરા તથા નખનોજ થતો હતો. ૧૦ મલિન અંબર વર્ષાઋતુના દિવસોનેજ હતું. ૧૧ એક રત્ન અને પથ્થરનોજ હતો. ૧૨ યોગ-સાધના મુનિઓજ કરતા હતા. ૧૩ તારકનો ઉદ્ધર કાર્તિકસ્વામિની સ્તુતિમાંજ થતો હતો. ૧૪ અહલ્ણની રાંકા સૂર્યનેજ હતી. ૧૫ જ્યેષ્ઠનું ઉદ્ધવન ચંદ્રજ કરતો હતો. ૧૬ દુઃશાસનના અપરાધ મહાબારતમાંજ સંભળાતા હતા. ૧૭ ઇંડ-મહાજુદ્ધાવસ્થામાંજ થતું હતું. ૧૮ કોપ-ગુપ્તિ ખડ્ગધારાનેજ હતી. ૧૯ ચક્રતા કામિનીનાં રત્ન ઉપર (ચિત્રેશ) પવનગનેજ હતી. ૨૦ દાનનો ત્યાર હાથીઓમાંજ થતો

નામ 'દિવ્ય' : જેથી કે તુલા-પરીક્ષા, અગ્નિ-પરીક્ષા, વિષ-પરીક્ષા, તં-દુલ-પરીક્ષા વિં. તેમાં જન્મ-દિવ્ય-અપરાધોને પાણીમાં ડુબાડી મરાવવી—એ પણ એક છે. આ શિક્ષા અહો ભોકોને ન થતી એવું કવિ સૂચવે છે, કારણ કે જન્મમાં આજ કમમજ કુખમાં અને તરતો. ૧. તી-કણ્ઠા—અભાવની કઠોરતામાં ન હતી. ૨. ઉન્નતિ=ઉચ્ચે રથે બેસવું, અઠવું; અને મહોદધિ-ગર્ભ. અવનતિ=નગવું, વળવું; શત્રુપાસે નમી જવું. ૩. શિલીમુખ=અમર; બાજુ. ૪. અધાતુ મુદસાર કોળકી આજ થતી નહિ. ૫. અધન=પુખ્તનું દીકું; બાંધીઆનું. ૬. એટલે ભોકોનું હમન રાગ કરતો નહિ. ૭. વારિ=મગ્ન-અધન-રધાન, (ત્યાં હાથીઓનો પ્રવેશ થતો, પણ) વારિ-અવેશ=જાદુવિદ્ય, અપરાધોમાં થતું નહિ. ૮. તુલા—તે નામની રામિ, ગગનમાં; અને કંઠો—તે બાજીની પરીક્ષા ઉપર મહાબી તે સાર. ૯. વિષ-શુદ્ધિ=વિષ-જલ—ની શુદ્ધિ; અને ઉપર મહા-વેલી શિક્ષાની રીત—જે ત્યાં ન હતી. ૧૦ એટલે કોઈ પુરુષનો નહિ. ૧૧. અંબર=આકાશ; વસ્ત્ર. ૧૨ એક-અથર્વ જિજ્ઞાસુ; લોકમાં તુલ્ય (જે ત્યાં ન હતી). ૧૩. યોગ-ચિત્ત નિરોધ; અને કવચનો ઉપયોગ—જે ત્યાં ન થતો. ૧૪. તારક—એ નામનો અસુર જેને કાર્તિકસ્વામિએ હણ્યો હતો—તેના ઉદ્ધારની કથા તેમની સ્તુતિ સમયે આવતી; પણ તારક=રેખા, તે કોઈના ક્રોધવામાં કે ખેડી કાલવામાં ન આવતા. ૧૫. મહાજુ=રાહુથી ઘેરાવું તે; અને ચક્રણ. ૧૬. જ્યેષ્ઠ=૧૮ સુ નક્ષત્ર; વડીલ. ૧૭. દુઃશાસન—નૃતરાટ્યનો એક પુત્ર; અહીં દુઃશાસન—૬૬ કાર-બાર—થી ભોકોને પીડા થતી નહિ. જુઓ વાસવ ૫. ૨૧—દુઃશાસનદર્શન માર્તે. ૧૮. ઇંડ=માકડી; દિવ્ય વિં શિક્ષાતરીકે ભેવું તે. ૧૯. કોપ-ગુપ્તિ—જુઓ ૫૪ ૧૯ ટી. ૮. ૨૦. પવનગ—જુઓ ૫-૨૩ ટી. ૮. ભોકમાં

હતો.^૧ અને ચત્ત્ય ગૃહો શસ્ત્ર રમવામાંજ દેખાતાં હતાં.^૨

હવે જેમ જુદરપતિ, જપપરને જેમ શુક, દગરધને જેમ વસિષ્ઠ, રામને જેમ વિશ્વામિત્ર, યુધિષ્ઠિરને જેમ ધૌમ્ય, બીમને જેમ દમનક, તથા નલને જેમ સુમતિ તેમ તે રાજાને શુકનાસ નામે આદ્યજ્ઞ પ્રધાન હતો. તેની જુદિ સકલ સાસ્ત્ર તથા કળાઓમાં ઉડી ઉતરવાથી ગંભીર થયેલી હતી. બાળપણથીજ તેને (રાજા ઉપર) અત્યંત પ્રેમ હતો. નીતિશાસ્ત્રના પ્રયોગમાં તે કુશલ હતો. જુવન-સમય-ગાર રૂપી નાકાનો તે નાવિક હતો. મ્હોટાં મ્હોટાં ઠાક-સકોટમાં પણ તેની જુદિ પાછી હસતી ન હતી. ધર્મનું તે ધામ હતો. સ્થિતિનું સ્થાન હતો. સત્યનો શિષુ હતો. શુભગુણો શુરુ હતો. સર્વ આચારનો આચાર્ય હતો. અને ધર્મનો ધાતા હતો. શૈવનાગની પેઠે પૃથ્વીનો બાર ધારણ કરવાને તે કક્તિવાન હતો. જાન-નિધિની સમાન તે મહાસત્યવાળો હતો.^૩ જરાસંધ જેવો તે સંધિ-વિગ્રહવાન હતો.^૪ મહાદેવની પેઠે તે દુર્ગામ્રસાધન કરતો હતો.^૫ અને યુધિષ્ઠિર જેવો તે ધર્મનો પ્રભવ હતો.^૬ સર્વ વેદ અને વેદાંગ તે જાણતો હતો. સકલ રાજ્યામાંજનો તેજ એક સાર હતો. અને સર્વ કર્મોમાં તેની ભતિ નિર્વિદ્ય પ્રસરતી હતી.

નરકાચારના રાજા-પ્રદારથી ભયંકર થયેલી અને ભગણુ કરતા મંદરાચલના નિર્દય ધર્મજુથકી કઠિન થયેલા રક્ષવાળી, શીનારાયણની છાતીમાં પણ રહેલી લક્ષ્મી દુર્લભ નથી એમ પોતાના જુદિબળથી તે

દુરાચારાકિ કુટિલતા ન હતી. ૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૧ લું દી. ૯ મી. જુઓ વાસવ ૫. ૧૨૫-દાનચ્છેદઃ કરિકપોલ્લેપ. ૨. જુઓ પૃષ્ઠ ૪ દી. ૭. ૩. સત્ય=સત્યગુણ; છવજ્ઞજુઓ જે સમુદ્રમાં હોયછે. જુઓ પૃ. ૨૩ લી. ૪ દી. ૪. ૪. પ્રધાન સંધિ તથા વિમહ-સંધ અને બેદ-કરવાનું જાણતો હતો; જરાસંધનું વિમહ-સરીર, સંધિવાળું-સાધાવાળું દુર, જુઓ વાસવદત્તા પૃ. ૨૯ જરાસંધરૂપ ઘટિતસંધિવિપદઃ-એનો જોઈ રક્ષેવ ને અર્થ. આને માટે કયા કોવી છે કે જુદદ્રય રાજાએ સંતાનને અર્થે અંકુશિક નાગના મેદર્વિની પ્રાપ્તિ કરી. તેણે પ્રસન્ન થઈને એક આત્મજ્ઞ આશ્વુ તે તેણે પોતાની બે રાણીઓને અર્ધુ અર્ધુ બહેની આશ્વુ. બંનેને અર્ધ શરીરવાળા પુત્ર થયા. તેથી રોષે બરાધને રાજા તેમને સ્થમશાનમાં સુટી આવ્યો. ત્યાં જરા નામની રાક્ષસીએ તેમને સાંધીને એક કચો માટે નામ “જરાસંધ” પડ્યું. ૫. દુર્ગ-કીસ્સો. દુર્ગા=પરવેલી. પ્રસ.ધન=છત્તવું; શણગારવું. ૬. યુધિષ્ઠિર, ધર્મ રાજાનો પ્રભવ-પુત્ર-હતો. અને આ પ્રધાન ધર્મનું પ્રવર્તન કરનાર-ઉત્પત્તિસ્થાન-હતો.

માનતો હતો. અનેક રાજ્યરૂપી ક્ષણ દર્શાવતી, લતા જેવી ખુદ્ધિ તે મહા-
પુત્ર જેવા પ્રધાનનો સંગામમવરે અસખ્ય શાખાઓથી ગઢન થઇને
વિસ્તાર પામેલી હતી. અને ચાર સમુદ્રના વલગરૂપી સીમાવળી આખી
પૃથ્વી ઉપર તેના અનેક સહસ્ર મૃદ પુરુષો ફરતા હતા તેથી જાણે (સકલ
જીવન) પોતાનું જીવન હોય તેમ (ત્યાંના વિવિધ) રાજ્યઓના આસોંધાસ-
ની પણ તેને કદી ખબર પડ્યા વિના રહેતી નહિ.

તે રાજ્યએ, ચૌરાવતની શુદ્ધ જેવા સ્થૂલ, રાજ્યદમીને કીડા રમવા-
ના ઉશીકા જેવા, સકલ જગતને આભય-પ્રદાન રૂપી યદુ-દીક્ષા આપવાના
સ્તંભ જેવા, ઝગઝગતા ખડગના કિરણોમાં દંકાઇ ગયેલા, અને અખિલ
રાત્રકુલનો પ્રલય સૂચવતા ધૂમકેતુ જેવા પોતાના જીવ-દંડવડે, સમદ્રોપ
રૂપી વલય વાળી વસુધાને આળપણમાંથીજ વસ કરીને તે સુકનાસ
મામના પોતાના મિત્ર જેવા મિત્રને સર્વ રાજ્યભાર સાર્પી, પ્રાજ્યોને
સ્વસ્થ કરી હતી, તથા સર્વ રાજ્યોના પ્રશમન થકી તેની સધળી
ચિંતા દૂર થઈ હતી, તેથી બીજું કંઈ કર્તવ્ય રીધ રહેલું છે એમ તેને
લાગ્યું નહિ; માટે પૃથ્વી સભાથી વ્યાપાર શિથિલ કરી, યૌવન-સુખનો
મણોખરે અતુલ્ય તેણે લીધો.—એટલે કે—એક કોષ વાર તે કામવશ
થઇને સુરત-કીડા કરતો તે પ્રિયાઓના અધર-દંશ થવાથી કુજતા હાથ
ઉપર દાહતાં મહિમય કંકણના કલકલથી રમણીય લાગતી હતી; આખા
રાયન ઉપર ત્યાં, કીડાની ગરબડમાં છુંદાઇ ગયેલાં કણીશૂષણના કંકા
કંકા થઇ રહેતા હતા; હિંચા થતા ચરણમાંથી ગળતા અલકાક રસવડે
માથા ઉપરના હાર રક્ત થતા હતા; વેગથી કેસ-અદણ કરતાં, મહિ-
ર્ણપૂરના મૂરેમૂરા થતા હતા; રતન ઊંચાં નીચાં થવાથી, તે ઉપરની કુંજા-
શુરુલેપથી રમેલી આડવડે પ્રચ્છદપટ અંકિત થઇ હતું; અને સ્વચ્છ
અમજલના ઝીણા ઝીણા કણથકી, ગોરા ચંદનનાં તિલક અને પત્રવાંગ
ભુસાઇ જતાં હતાં. ગાંધ ઉપર હિંચાં થતાં કઠોર રુવાંથી જર્જરિત
થયેલા કણપલ્લવવાળી પ્રિય મુવતીઓ, ચંદન-જલ-ધારા જેવી પોતાની
હાસ્યામૃત-શીમાથી લાં તેને અભિષેક કરતી હતી; કણોત્પલ જેવા નેત-
કિરણોથી તેને પ્રહાર કરતી હતી; કેસર-મૂલિ જેવી આબૂપણ-પ્રજાથી
તેનાં લોચન ભરી નાંખતી હતી; રવેત વસ્ત્ર જેવા પોતાના કરનખ
કિરણવડે તેને જરા તાડન કરતી હતી; અને અંધક-પુષ્પ તથા પત્રની

૧. તેનાં નામ—જમ્બુ, પ્લક્ષ, શાદમલી, કુરા, કૌશ, શાક અને
કુષ્કર. ૨. અળતો, જે સ્ત્રીઓ પગે બોંધતી.

માલાઓ જેવી પોતાની જુજ-લતાઓ વડે તેને બાંધી લેતી હતી.^૧ કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર તે નૃપતિ સુવર્ણનય પિત્તકારીઓથી ઘણા કાળ સુધી કીડ કરતો હતો; ત્યાં, કામદેવનાં કનકબાણની હેલી જેવી, કામિનીઓના કર-સંપુટમાંથી નીકળતી, કેસરની જલધાગાઓવડે તેનું ચરીર પીળું પીળું થતું હતું; લાક્ષ્મી-જલની મારાના પ્રદાર થકી તેનું રેસમી વસ્ત્ર સાલ થતું હતું, અને કરનૂરીવાળાં જલ-બિન્દુવડે તેનો ચંદન-લેપ થયેલો થતો હતો. કાંઈ કાંઈ સમયે જ્યારે તે અંત પુરની સ્ત્રિઓ સામે જલકીડ કરતો ત્યારે મૂઠ્ઠા સરેવરાના જલમાં સ્તન ઉપરનું ચંદન-ચૂર્ણ પડવાથી તરંગ-માલા ધવલ થતી હતી; નૃપુર દાહ્યાથી કળકાર કરતા ચરણે ઓપડેલા અલકાક રસ-વડે હંસ-મિથુન છંદાષ જતાં હતાં; વાળની ઘટામાંથી ખરી પડેલાં પૂલને લીધે તે જલમાં વિવિધ વર્ણુ ચતા હતા; કર્ણપૂરનાં કમલપત્ર સાં તર-તાં હતાં; ઉંચા ઉંચા નિતમ્બના શ્લેષથી તરંગ જર્જરિત ચતા હતા; હાંકામાંથી બાગીને ફેંકેલાં કમલની ધૂળ તેમાં પડતી હતી; અને વારંવાર હાથ અદ્ધળાવાથી ઉડતાં શીંગડાં બિન્દુઓવડે ત્યાં ચંદ્રાકાર થઈ રહેતા હતા. સંકેતમાં ઠગાવેલી પ્રિયાઓ કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર તેના અપરાધને લીધે બુકુટિ-ભંગ કરીને, ચલુરણાટ કરતાં મણિ-વલ્લવથી ખડ-ખડતી જુજ-લતાઓવડે, બકુલ-કુસુમની માલાથી તેના ચરણ બાંધી, આંખો દિવર. તેને નખ-કિરણસાથે મિથ થયેલા પુષ્પન્દારનું તાડન કર-તી હતી. કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર સ્ત્રિઓએ બરેલા મધુ-ગંડૂપના સ્વાદથી આ-નંદ પામી, બકુલવૃક્ષની પેઢે તે વિકાસ પામતો.^૨ કદાચિત્ સુંદરીઓ-ના ચરણનલ-પ્રદારનડે લાગેલા અલકાકરસરી, અશોક વૃક્ષની સમાન તેને રાગ ઉમજ થતો.^૩ કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર જલરામ જેવો ચંદન-ધવલ, કંઠમાં હાલતી કુસુમ-માલા પેટેરીને તે માન કરતો.^૪ મહરજન ગાલ-

૧. અર્થાત્ આલિંગન દેતી. ૨. ગંડૂપ=કુટુંબ. એમ કહેલું છે કે-

(કુહો.)

દિવ્ય સુંદરી જો કરે, બકુલ-વલ્લવર ધાર,
મુખથી મધુ-ગંડૂપની, કાલે તે તારાળ.

૩. અશોકને માટે એમ કહેવાય છે કે-

-(કુહો.)

નૃપુર-રવળી જાણતા, ચરણે કરે પ્રદાર,
અશોકને કદિ સુંદરિ, પુષ્પ અદે તે વાર.

રાગ=(રાગને) પ્રેમ; (વૃક્ષને) લાલ રંગ. ૪. બલરામ ચંદન જેવો

ઉપર દિંદોળા ખાતાં કણ-પણવસાયે તે મદમલ રાગ, ગંધગંજની અ-
માન, વિકસિત વન-કુસુમોનો સુગંધિ પરિમલ આપતા અરણ્યમાં કદ-
ચિત્ કરતો. કોઈ કોઈ વાર અણજણાટ કરતા મહિન્દ્રપુરના રવધી
મનમાં આનંદ પામી, હંસની પેઠે તે કમલવનમાં ફીડ કરતો કોઈ
વાર, મુગપતિની સમાન રકંઠ ઉપર કેસરઆલ લટકાતી, ફીડ-પર્વનો
ઉપર તે કરતો. વળી કોઈ વાર અમરની પેઠે તે, ખીલતાં કુસુમની
કળિયોમી બરેલા લતા-મંડપોમાં ચંચરતો કોઈ વાર, નીલ વલ્ચયા મુખ-
નું આઆદન કરી, જે સુંદરીઓ સાથે કૃષ્ણ રાગિના પ્રદોષ-સમય-
નો સંકેત કરી મૂકેલો તેમને મળવા જતો. અને મહેલના જે વિભાગ-
માં કનકહાર ઉઘાડીને બારિયો પ્રકટ કરવામાં આવતી હતી, તથા જ્યાં
આહનિશ બળતા કૃષ્ણાચુરના મુખથી જાણે રક્ત યથેચ્છાં પારાવત બે-
ઠેલાં દોષ એમ લાગતું ત્યાં કેટલાક પ્રિય મિત્રો સહિત, વીણા વેણુ
અને મૃદંગથી ગીતોહર લાગતું, અંતપુરનું નૃત્યાદિક કદી કદી પોતે
જોતો. હુંકારાં, જે જે અતિ રમણીય વસ્તુ પોતાને પ્રિય હતી અને
તે સમયને તથા અવિચ્છાજને આવરુદ્ધ હતી તેનું, બીજા સર્વ મૃદ્ધી-
આપાર પરિસમાપ્ત કરેલા હતા આટે એ રાગએ મુખ મોગબંધ, પર-
તું તેમાં સ્વચિત્તને તેણે લીન કરી દીધું ન હતું તથા તેનું બ્યસન
(પાણુ) પાડ્યું ન હતું.—સગલ મહીમંડલસખથી કૃપાંકુસમાપ્ત કરીને
પ્રજનનું રંજન કરનાર આવા મહીપતિની વિષયોપરોગ-લીલા તેનું
બૃહદ્ છે, પણ બીજા (નૃપ)ની (લીલા) તો (તેમની માત્ર) વિડંબના
ત્રી—પ્રજની પ્રીતિ મેળવવાની હ્રમ્યથી વચ્ચે વચ્ચે પોતે દરેક
રેતો અને પ્રયોજન દોષ ત્યારે સિદ્ધાસન ઉપર વિરાજતો.

શુકનાસ પણ અતિમદાનુ આ સન્નિભારને પોતાના બુદ્ધિઅલ-
વડે, જરા પણ આનંદ થયા વિના, ઉપાડતો. જેવી રીતે નૃપતિ સર્વ
કર્મ કરતો તેવી રીતે એ પણ પ્રજાનો અનુરાગ દિયજુ વધારીને વ-
તંતો. એને પણ રાગઓ, વાંકા થઈ ગયેલા ચૂરમણિની કિરમ-મંજરિ-
યોથી ભરેલા શુક્ર વડે પ્રભામ કરતા તે વખતે તેમના ખસી જતા
કુસુમ-એષરમયી ટપકતા મધુ-કબૂચડે સમા જાંધી જાગતી, તથા
અતિશય નીચે નમવારી લગી જતાં મણિકુંડલની કોરો સાથે તેમના
બાણબંધ ધસાતા અને એના પ્રચલ-સમયે પણ દગ દિશાઓમાં અન્ત-

જોડો હતો; તારાપીડ, ચંદન-લેપથી તેજો થયેલો; અને અને
મદિરાપાનમાં સમાન, ૧. કેસરઆલ=કેસરની માસા; ૫૫૭.

રીક્ષ સ્વપ્ન અધ્યક્ષની ખખડતી ખરિયોના શબ્દથી બધિર થઈ જતું હતું; દાન્યના બારથી ચળેલા પૃથ્વી-તલ ઉપર પવનો ઢગમગી જતા દતા; મળતા મળને લીધે અંધ થયેલા અધગજની દાન-ધારાથી અંધકાર પ્રસરી જતો હતો; (ઉંચે) ઉડતા મૂળના મોટા ઢગથી સ-સુક્રોનો રંગ ધૂસર થતો હતો; ચાલતા પાદદળના કલકલથી કબુતિવર બેઠાઈ જતાં હતા; અતિત્વરાથી જઈ શબ્દનો નિરંતર ચોકાર થઈ રહેતો હતો; દોળાતા દળનો સ્વેત આમસેથી દિશાઓ ઢંકાઈ જતી હતી; અને ભેગા મળેલા નરપતિ-વૃન્દનાં, કનક-દંડવાળાં છત્રના સમૂદયથી દિવસ ઢંકાઈ જતો હતો.

આ પ્રમાણે પ્રધાનને રાજ્યભાર સોંપીને તે રાજા યોગનન્દુખને અનુભવ લેવામાં કાલ નિર્ગમન કરતો. બહુ વર્ષ થયાં હાલે તે બીજાં પણ ઘણાં ખરાં સાંસારિક સુખનો પૂર્ણ ઉપભોગ કરી રહ્યો, પરંતુ પુત્ર-સુખ-દર્શન રૂપી એક સુખ તેને મળ્યું નહિ. આવા આવા ભોગમાં પણ અંતઃપુર તેને નિષ્ફલ પુષ્પ-દર્શન સુકત શરવણ^૧ જેવું લાગવા માંડ્યું. અને જેમ જેમ યોગન જવા લાગ્યું તેમ તેમ મનોરથ નિષ્ફલ થવાથી, વંધ્યતાનો મોટો સંતાપ તેનામાં વધતો ગયો. વિષયોપભોગથી પ્રાપ્ત થતા સુખની ઇચ્છાઓ ઉપરથી તેનું મન હઠી જવા લાગ્યું; અને હેમશે નરપતિથી પરિચિત છતાં પણ જાણે પોતે સદાય વિનાનો હોય, છતી આંખે જાંઘ હોય, અને આખા સુવનનો આધાર છતાં જાણે નિરાધાર હોય એમ પોતાને સંતાન વિનાનો તે માનવા લાગ્યો.

શંભુના જટાકલાપને જેવી અંદ-કલા, વિષ્ણુના વક્ષઃઅંશને જેવી દોસ્તુમ-પ્રજ્ઞા, બલદેવને જેવી વનમાલા,^૨ સાગરને જેવી ભરતી, દિગ્ગજને જેવી મહાબોખા, વૃક્ષને જેવી લતા, ચૈત્ર આસને કુમુદોદ્ભાસિ,^૩ ચંદ્રને જેવી ચંદ્રિકા, સરોવરને જેવી કમલિની, આકાશને જેવી તારાઓની પંક્તિ, માનસ સરોવરને જેવી હંસ-માલા, મલયાગલને જેવી અંદનવનની ઘટા, અને શેષનામને જેવી કૃષ્ણમણિની જ્યોતિ, તેની તે રાજાને—મિ-ભુવનને વિસ્તમ પમાડનારી, સ્ત્રી-વિલાસની જનની જેવી, સકલ ઐત-પુરમાં પ્રધાન-પદ પામેલી,—વિલાસવતી નામે રાખી, આજુપણુ હતી.

એક દિવસ રાજા જ્યારે રાણીને મહેલ જઈ ચઢ્યો હાલે તેણે એને એક નાની સુમટિત રાખ્યા ઉપર બેઠે બેઠે રુદન કરતી જોઈ. એની

૧. શરવણ—શર-ખર-ણ વન. 'પુષ્પ'ના બે અર્થે સાર જુઓ પૃ. ૨૩ ટી. ૫. ૨. પગ સુધી લટકતી પત્રપુષ્પની માલા. ૩. પુલ આવવાં તે.

આસપાસ બરાબેલા સર્વે દાસી-મંડલની દૃષ્ટિ ચિંતાથી જડ બની ગઈ હતી તથા શોકથી સર્વે સૂષ થઈ બેઠાં હતાં; ધ્યાનમાં એકાગ્ર દૃષ્ટિ કરીને પાસે ઉભેલા કંસુકિયો એની સેવા કરવા હતા; જરા દૂર રહેલી અંતઃ-પુરની વૃદ્ધ બિયો એને આશ્વાસન કરતી હતી; સોધાર આંસુ પડવાથી એનું વસ્ત્ર ધસળી મથું હતું; સર્વે અલંકાર એણે હિતારી નાંખ્યા હતા. વામ કરતલ ઉપર પોતાનું મુખ-કમલ રાખેલું હતું; અને એના વાળની ઘટો છૂટી દોવાથી આમ તેમ ફરફરતી હતી. (રાગને જોઈ,) ઉડીને એણે સાત્કાર કર્યો કે તરતજ નૃપતિને એને તેજ શપ્થા ઉપર બેસાડી, અને પે.તે પણ સાંજ બેઠો. પરંતુ અશ્રુપાતનું કંઈ કારણ નહિ બલવાય-થી તે જરા ગમરાઈમાં પડ્યો, અને પોતાને દાયેજ એના ખતે ગાલ ઉપરથી આંસુ દોહાઈ નાંખતે નાંખતે કહેવા લાગ્યો કે—દેવિ! અંતઃ-કરજુના પ્રખલ શોકભારથી મંદ અને નિ:શબ્દ રહેન તું શા સાર કરે છે? જો આ તારી પદમ-પ્રકિતિયો મોતી જેવાં અશ્રુ-મિન્દુઓનું મથન કરે-છે! કુરોદરિ! તેં આજ જૂવણ કેમ કંઈ સભ્યાં નથી? રક્તકમલની કળિયો જેવા બે ચરણ ઉપર પ્રભાતના સૂર્ય-પ્રકાશ જેવો અલકાકરસ કેમ છાંંચ્યો નથી? મદન-સંસારના કલહસે—તારા મહિનપુર-ને આજ ચરણકમલ-રેપરનો કેમ અનુચ્છ કાઢ્યો નથી? પ્રિયે! મધ્યમાગને આજ શા કારણથી ગેખલા કાઢી નાંખીને મૂક રાખ્યો છે? સ્ત્રગલાંહનમાં રૂગ જેવો, કૃષ્ણાશુરનો પતવાંગ કેમ આજ પગોધર ઉપર ચિનયો નથી? સુંદરિ! શંકુના યુક્ટમાંની ચંદ્ર-કલા જેવી તારી કોઈને સાને સાર ગંગા-પ્રવાહ જેવા દારથી રાણુગારી નથી? વિલાસિનિ! કેમ તેં આજ અશ્રુમિન્દુ પાડી પાડીને, આજ ઉપરથી કુંકુમ-પત્રમળા નિરર્થક ઘોછ નાંખી છે? વળી આ કેમલ અંશુલિ રૂપી પતવાળા રક્તકમલ જેવા કરતલનું કેમ તેં કણપૂર બનાવી દીધું છે? જોરા ચંદનના નિલક વિનાના લલાટ ઉપરની લટા કેમ તેં આજ હોળી નથી? દેવિ! ચંદ્રલેખા રહિત, કૃષ્ણપક્ષના પ્રદોષ જેવો, આ તારો મણો કાળો, પુષ્પવિનાયો એટલે મ્હારી દૃષ્ટિને બેઠ પગાડે છે, માટે કૃપા કરીને કુંખનું કારણ વિડિત કરે આં સ્તનઉપરના પંખને કપાવ્યા, દીર્ઘ દીર્ઘ આસ-પત્રનાં

૧. કુશ-નાનું, ઉદર-પેટ-છે નેનું. ૨. ચંદ્રમાં, ૩. લુપ્ત-રૂપે રૂ-
 ડી. ૮મી. ૪. રાત્ર માયાનબે, એટલે મન આમજ મુદિતો
 પેલી નાળે કણપૂર જેવી બનેલી. ૫. કુંકુમ પત્રમાં પદ-
 ચંદ્ર દેખાય માટે તે ન આગળનાં તેમ જ નાં વિચરત-
 રૂપે રૂ-
 રૂ-
 રૂ-

પણવ જેવું સરાગ^૧ મ્હાર અંતઃકરણ કુળે છે, માટે કહે કંઈ મ્હારે અપરાધ થયો છે ? અથવા કોઈ મ્હારા પરિજનનો વાંક પડ્યો છે ? ઉંડો વિચાર કરતાં ખતે તો ખરે, ત્હારા સંબંધમાં આદ્ય પણુ મ્હારો દોષ થયો હોય એમ લાગતું નથી; મ્હાર જીવિત અને રાજ્ય ત્હારે સ્વાધીન છે; માટે સુદરિ ! શોકતું કારણ મને (કદ) કહી દે.—આણું દહેતાં પણુ જ્યારે વિદ્યાસપત્નીએ કંઈ પ્રતિવચન ન દીધું ત્યારે, વધારે વધારે આંસુ પાડવાતું કારણ રાજ્ય તેની દારીઓને પૂછવા લાગ્યો.

એટલે મરિકા નામની તેની તામ્બૂલ-વાદિનીએ રાજ્યને પ્રાપ્તગર આપ્યો કે:—મહારાજ ! આખો તો જરાએ અપરાધ ક્યાંથી હોય ? અને આપ છો ત્યાં સુધી બીજું કાણુ—પરિજન વા અન્ય કોઈ—અપરાધ કરી શકે એમ છે ? પરંતુ—કોઈ મહાઅદ્યથી પીડાતી દોષ એમ નરેન્દ્રનો સમાગમ મ્હારે નિષ્ફલ થાય છે—એ રીતની ચિંતા દેવીને થયાં કરેછે, અને ધણી કાળથી એ સંતાપ બોમવે છે. અમુરથીના જેવાં સર્વદા મુરત[ા]ની નિન્દાર કરતાં રાણીછ પ્રથમ પણુ રાવન, આન, બોજન, બૂપણુ-પરિમલ આદિ ઉચિત દિવસ-વ્યાપારમાં પરિજનના અતિ-શય પ્રગલ્ભી બગાડકારે ચિત્ત ધાલતાં અને રોકાતુર જેવાં રહેતાં; પરંતુ આપના હૃદયને પીડા થતી અટકાવવાને જરાએ વિકાર દર્શાવતાં નહિ. પણુ આજ ચતુર્દશી છે તેથી બગવાન મહાકાએશ્વરનું પૂજન કરવા સાર એ મયાં દતાં ત્યાં મહાભારત કહેવાતું હતું, અને તેમાં એમણે સાંભળ્યું કે:—આપ જનને સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ નથી; પુ નામે નરક-માંથી તારે તે પુત્ર કહેવાય.—એટલું સાંભળીને ઘેર આવ્યા પછી, દારી-યો નમી નમીને પ્રાર્થના કરેછે તોપણુ, નથી એ બોજન કરતાં, નથી શણગાર સજતાં ને નથી ઉત્તર આપતાં; કેવળ, અપિરલ અશ્રુબિન્દુરૂપી દુર્દિનથી સુખ ઉપર અંધકાર કરી સેવાં કરે છે; હવે જેવી દેવની આરાધા.—એટલું જોવીને તે બંધ રહી.

બૂપતિયે તેના જોડી રહ્યા પછી જરાવાર રાગ નહી, દીર્ઘ અને ઉચ્ચ નિશ્વાસ નાંખીને કહ્યું કે:—દેવિ ! આમાં આપણાથી શું થાય એમ છે ? જે વસ્તુ દેવને અધીન છે તેને સાર અતિ રહન કંઈથી શું યોગવાતું ? આપણા ઉપર દેવતાએ અનુમલ નહિ કરવાના હોય; પુત્રાસિંગન રૂપી અમૃત-સ્વાદનું સુખ આપણાં હૃદયને ખરેજ નહિ મળવાતું હોય; સરખાઓ છે. ચંદ્રલેખા—એક આજુબણુ; ચંદ્ર. ૧. રાગ=એમ; લાલ રંગ. ૨. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૨ ટી પ.

ને જન્માન્તરે આપણે પુણ્ય કર્મ નહિ કામાં હોય, કેમકે પૂર્વ જન્મમાં પુરુષે જે જે કાર્ય કર્યા હોય તેનું ફલ તેને આ જન્મમાં મળે. ગમે તેટલા યત્ન કરતાં પણ દેવગિયોગ દેરવી શકાય તેમ નથી; તોપણ જેટલું મનુષ્યજાતિથી થઈ શકે એમ છે તેટલું બંધુ કરે.—ગુરુજન ઉપર, દેવિ! અધિક ભક્તિ રાખો; દેવતાઓની પૂજા દ્વિગુણિત કરો; ઋષિજનની સેવામાં આદર દર્શાવો, કેમકે ઋષિઓનું દેવત ધણુ સમર્થ છે, અને ચાલતી તેમની આરાધના કરી હોય તો તેઓ થયેશ્વિત ફલ અને અતિ દુર્લભ વર(દાન) પણ આપે છે. એવું કહેવાય છે કે પૂર્વ ચંડકાશિકના પ્રસાદથી મગધના જૃહદ્રથ રાજાને, વિષ્ણુને જીતનાર, અતુલ બલ-પરાક્રમ ધાળો જરાસંધ નામે પુત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો.^૧ અને દશરથ રાજા જુદા થયા હતા તોપણ વિભાવૃદ્ધ મહાપ્રુતિના પુત્ર ઋષ્યશૃંગના પ્રસાદથી તેમને, નાશમણના બુજ જેવા અપરાજિત અને સમુદ્ર જેવા દોભ-રહિત આર પુત્રો મળ્યા હતા. વળી એવી રીતે ણીજ રાજાંધેયો પણ તપસ્વિજનોની આરાધના કરીને પુત્ર-દર્શન રૂપી અમૃત-સ્વાદનું સુખ ભોગવી ગયા છે; કેમકે મહાપ્રુતિઓની સેવા કરેલી વ્યર્થ જતી નથી. (પણ) અરે! દેવીને પ્રકુલ ગર્ભના બારથી મંદ થયેલી, શીઘ્ર મુખવાળી, અને પૂર્ણચંદ્રોદય-સમયની પોણીમાસી-નિરા જેવી ખરેખર કુંભે કયારે જોઈશ? પુત્રજન્મ-મહોત્સવના આનંદમાં મગ્ન થયેલા મહારા પરિજન, વધામણી આછને કયારે મ્હારી પાસેથી શિરપાવ લઈ જશે? પીથું વસ્ત્ર પેદેરી, સુતને ઉત્સંગમાં લઈને (ખેટેલી), ઉદય થામેલા રવિમંડલના પિંગલ પ્રકાશ સહિત ગગનાંગના જેવી દેવી કયારે અને આનંદ આપશે? સર્વ આપધિ-થી જોના કેશ રંગાછને જાટલ થયા હોય, જોના તાણુ ઉપર રક્ષા સાર મૃતબિન્દુઓ મૂકીને તે ઉપર ઘોળા સર્પેષમાં^૨ મેળવેલી ઘોડી વિભૂતિ નાંખેલી હોય, ગોરા ચંદનથી જોના કંઠ-સૂત્રની ગાંઠ રંગાયેલી ટોમ, અને સૂત્રોત્તો હોય અને હંત-રહિત મુખમાં મંદમંદ દારૂ કરતો હોય, એવો પુત્ર કયારે મ્હારા હૃદયનું આહ્વાન કરશે? એસેમના જેવી પિંગલ દાન્તિ-વાળો, અંત-પુરની સ્ત્રિયોના દાયમાં વારા કરતી જતો, અને સર્વ જનથી પન્દિત, મંગલ-પ્રદીષ જેવો તે કયારે મ્હારું અહુઓના સોહાગ્રવરનું

૧. બુઓ પૃ. ૭૪ ટી. ૪. ૨. ગગનાંગની અંગના=સ્ત્રી. રાણીના બે.ળામાં પુત્ર, અને ગગનાંગનાના બે.ળામાં સૂત્ર; રાણીનું પીથું વસ્ત્ર અને આનો પ્રકાશ પીળો—એ સમાન ધર્મ. ૩. સર્પેષ=સરસવ.

ઉન્મૂલન કરશે? જુમિ ઉપરની ધૂળ ઝોટવાથી ધૂસર થઈને, મ્હારા દૃઢ્યની તથા દૃષ્ટિની સાથેજ જમણ કરતો તે ક્યારે જાવનનાં આંગણાંને શોભાવશે? છુંદણે ચાલતાં આવડ્યા પછી, સિંદરિશિયુની સમાન ક્યારે તે રક્ષક-મણિમય ભિત્તિમાં દેખાતાં? મૂળનાં પાણેલાં બચ્ચાંને પદ્મવા-ની ધન્નાથી આમ તેમ દોડશે? ક્યારે એ અંતઃપુરની સ્ત્રિયોના નૃપુર-નાદને અનુસરતા ગૃહ-કલાદસોની પછવાડે પડી, ઓરડાની અંદર દોડી જઈ, કનક-એખલાની મુઘરિયોના શબ્દને અનુસરતી એની ધાત્રીને પંજવશે? પૃષ્ઠાગુરુના પંકથી કાઢેલી અઢેલાવડે શોભતા ગંડસ્થલ-લાળો, કોમલ મુખ-શબ્દ રૂપી ડિડિગધ્વનિથી વ્દામો લાગતો, કદ ઉચ્ચો કરી ઉછાળેલી અંદન-ગુણુંની ધૂળથી ધૂસર થયેલો, અને વાંકા પાળેલા અંગુલિ-શિખર રૂપી અંકુશવડે ખેંચાયાથી સિર કંપાવતો, ક્યારે એ મદમત ગજરાજની કીડા કરશે? માતાના ચરાણ રંગતાં શેષ રહેશે અસક્તક રસ લઈને ક્યારે એ વૃદ્ધ કંસુકિયોને મુખે ચોપડશે? ક્યારે એ કુતૂહલથી અવ્યસ થયેલા અસુવડે મણિમગિકપર નીચી દૃષ્ટિ નાંખી-ને, ટોકર ખાતો ખાતો પોતાનાં પ્રતિબિંબને અનુસરણ કરશે? હું સભામાં ખેટો હોઈ, દબરો નૃપતિયો હસ્ત પ્રસારી પ્રસારીને એને અભિનંદન કરતા હોય, અને તેમના જાણમણિના કિરણથી એની દૃષ્ટિ અંબાઈ જઈને આમ તેમ ફરતી હોય તે સમયે મ્હારી પાસે યાદને ક્યારે એ સભામાં જમણ કરશે? આવા આવા સંકો મનોરથનું, દૃઢ્યમાં ખેદ પામી પામીને ચિંતન કરવામાં મ્હારી રાત્રિયો લીતે છે; અગિ નેવો આ વંધ્યતાનો શોક અને પછુ અદાનંદ આળી મૂકે છે; જગત્ બધું મને શત્રુ નેવું બાસે છે; અને આ રાત્ર્ય સઘળું નિષ્ફલ નેવું લાગે છે. પણ આ વિધાતાની આગળ કંઈ ઉપાય આવે તેમ નથી ત્યાં હું શું કરું? માટે

૧. જુઓ રધુવંશ, સર્ગ ૧૦ એ શ્લોક ૬ જે.—

નર્વોપલેગે પૂર્વેષામૃણનિર્મોક્ષસાધનમ્ ॥

સુતાભિધાનું સ જ્યોતિઃ સદ્યઃ શોકતમોપહન ॥

૨. ઉમેલાં મણિમય ભિત્તી પછવાડે પણ અંદર દેખાવાથી બાળક એમ ધારે કે પાસેજ છે. ૩. ઉપરનાં વિશેષણો રહેજ ફરફારથી "ગજ-રાજ" જોડે લેવાય એવાં છે. ૪ કયા સદૃશ્ય પ્રરેપનું—તેમાં વિ-શેષે કરીને નેવો પાળલીલા જોઈ છે તેવાનું—ચિત્ત આ ચિત્રસમ વર્ણન વાંચીને નહિ વેધાય?

દેવિ ! આ સર્વે શોક મૂકી દો, અને ધૈર્યમાં તથા ધર્મમાં બુદ્ધિનું પ્રવર્તન કરો; કેમકે કન્યાણુની સંપત્તિ સર્વેથી ધર્મિજ મનુષ્યોની સમીપ રહેછે.— એટલું કહીને જલ આણી, અભિનવ પશ્ચ જોવા દસ્તાવડે, વિકસિત કમલ જેવું રાણીનું અક્ષમાય-વૃક્ષ વદન એણે પોતે ધામું; અને શોક દૂર કરે એવાં સેંકડો પ્રિય અને મધુર, ધર્મપદેશ કરતાં વચનથી પુનઃ પુનઃ આશ્વાસન કરી, ઘણીવાર ધણી ભૂમિપાત ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

રાજના ગયા પછી વિશ્વાસવતીએ, શોક મંદ પડવાથી, શીતિ પ્રમાણે આબૂપથ-પરિમલ વિગેરે યોગ્ય દિવસ-વ્યાપાર કર્યો. ત્યારથી દેવતાઓની આરાધનામાં, ધ્વજાણીની પૂજામાં, અને શુભજનની શેવામાં વધારે વધારે તેણે આદર દર્શાવવા માંડ્યો. જે જે કંઈ મત કહી ધણીએ સાંભળવામાં આવે તે તે, સન્તાનની હિતકાંક્ષાથી તે કરવા લાગી, અને અતિશય જમ થડે તેને પાથુ ન ગણતી. અવર્નિત જાળતા ગૂગળના રથમાં ધૂપથી ન્યાં અંધકાર ધક રહેલો એવાં ચંડિકાનાં મંદિરમાં, શ્વેત વસ્ત્ર પેદેરી, શરીરે શુદ્ધ ઘણ, ઉપવાસ કરી, જૂતલ-ચામળ ઉપર લીલા કુશ ખાયરીને તે રાતી. પવિત્ર જલ તથા સર્વ રત્નથી ભરેલા કનકકુંડમાં વિવિધ કુસુમ, ફલ, અને કામલ વૃક્ષ-પદ્મવ નાખીને તેવડે, ગાયોના વાડમાં, વૃદ્ધ ગાંધી-ઓએ કરેલાં મંગલ ચિન્હવાળી સુવક્ષણ ગાયોની નીચે (એસીને) તે સ્નાન કરતી. પ્રતિદિવસ કહીને સર્વ રત્ન-સમેત, સુનૈર્મ્ય તિલકપાનનું અલંકારને ઘન કરતી. કુખ્ય અતુરથીઓની રાત્રે રાત્રે અતુષ્પથ ઉપર તે, કોઈ મોટા ભાકડીએ કોરેલા મંડપખંભે રહીને વિવિધ બલિદાનથી દિવસોને આનંદ ઉપજાવે એવાં મંગલ સ્નાન આગરતી. દેવતાએને સારૂ જ્યાં વિવિધ બલિદાન તૈયાર કાઢેલાં એવાં સિદ્ધશૂદમાં તે રહેતી. (દેવતા) પરબાયો જ્યાં મલમ પડ્યો એવાં, પાસેનાં દેવાલયમાં જતી. નાગકુલને વસવાનાં પ્રસિદ્ધ સરોવરોમાં સ્નાન કરતી. પિંપલ વિગેરે મહાવનરપતિયોનું પૂજન કરી, પ્રદક્ષિણા ફરી, તેમને વંદન કરતી. સ્નાન કરી, દાડતાં અભિમય કંકણ વાળા દ્વારથી, રથના પાતમાં ખરેખર, રહી અને જાનેના અર્ચનું પિંડનું બલિદાન પોતેજ વાપરેને વ્યાપતી. અમરિન રૂલ, મૂષ, મેષ, માત્રપુષ્પ, માંસ, ખીર અને વનની માખી લાખે રાજ અંબાદેવીની તે પૂજન કરતી. સ્વયંજનની નમ રાપણુકેને સારૂ પોતેજ પિંડ-પાત લાવી દઈ, અલ-મુકર ચિનથી તેમને પ્રન કરતી.*

અવિધ્ય-કથન કરનારનાં વચન ઉપર બહુ આસ્થા રાખતી. નિમિત્ત^૧ બહુનારાઓ પાસે સંચરતી. સકુન વર્નારાઓ ઉપર આદર દર્શાવતી. અનેક વૃદ્ધજન પાસેથી પરપરાએ ચાલતાં આવેલાં રહસ્યનો અંગીકાર કરતી. પુત્ર દર્શનની ઇચ્છાથી, દરોને આવેલા શ્વાભળો પાસે વેદ-પ્રાચીન કરાવતી અહર્નિશ ચાલતી પવિત્ર કથાઓનું શ્રવણ કરતી. ગોરોચનાથી જૂઠુંપત્ર ઉપર લખેલા મનવાળાં માદળિયાં પેહેરતી, અને ઔપધિના રક્ષા-સૂત્ર બાધતી. વળી એના પરિજન પણ સર્વદા દિવ-પ્રવ્રનને અર્થે બહાર ફરતા અને એ સંબંધી નિમિત્ત શોધ્યાં કરતા. રિયાળોને રાત્રે રાત્રે માંસના બલિ-પિંડ નાંખતા; સ્વપ્નમાં દોઢલાં આશ્વર્થે આઆપોને કહેતા; અને ચકલાં ઉપર રિયાળ સાથે બલિદાન ભૂકતા.

એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દિવસ પછી એક સમયે ત્યારે રાત્રિ ધણી ખરી વીતી મધ્ય હતી, તારાઓ યોગ્ય યોગ્ય અને ઝાંખા ઝાંખા દેખાતા હતા, અને આકાશ વૃદ્ધ પારવતની પાંખ જેવું ધૂમ્ર ધણું હતું. સારે રાત્રીએ સ્વપ્નમાં, કરિણીના મુખમાં જેમ મૃદુલા-વલય તેમ, મહેલ-ના શિખર ઉપર સુતેલી વિલાસવતીના મુખમાં સકલ હવાથી પરિપૂર્ણ અંદ્ર-મંડલ પ્રવેશ કરતું જોયું. તેમાંથી જાગ્યો કે તરતજ તે ઉઠ્યો; હૃદયથી તેનાં કોમળ-વધારે વધારે પ્રકુલ યજ્ઞને રાખન-ગૃહને ક્ષેત્ર કરવા લાગ્યાં; ઉઠીને તેણે શુકનાસને તેજ ફાળે બોલાવ્યો, અને (તે આવ્યો એટલે) સ્વપ્નની વાત તેને કરી. હર્ષિત યજ્ઞને તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—‘દેવ! ધણા કાળ પછી આવજ આપણા તથા પ્રજાના અનેરથ પરિપૂર્ણ થયા; હવે યોગ્ય દિવસમાં મહારાજને નિઃસંશય પુત્ર-મુખ-કમલ નિરખવાનું સુખ મળશે. વળી આજ રાત્રે અને પણ સ્વપ્નમાં, કોઇ ઘોડેલાં ક્ષેત્ર વચ્ચે પેહેરીને આવેલા, શાન્ત આકાર અને દિવ્ય આકૃતિના શ્વાભળે દેવી મનોરમાના^૨ ખેળામાં ચૂકેલું, વિકસિત, અંદ્ર-કલા જેવાં સ્વચ્છ શત પત્રવાણું, ધરધરતાં દળસે કેસરથી બરાબ ગયેલું, અને રસનાં ત્રીણું બિન્દુ ટપકાવતું પુંડરીક દેખાયું છે.’^૩ આજળથી જણાતાં શુભ ચિન્હ, પાસે આવતા આનંદને સૂચવે છે; અને આથી બીજાં કયું આનંદ-કારણ વધારે પ્રિય માય એવું છે? રાત્રિને અને દેખ્યું.’^૪ ‘હા’ કરીને ફરી-

જૂત થયા વિના રહેતાજ નથી,^૧ માટે સર્વથા માન્યાતઃ જ્યેષ્ઠો સર્વે રાજપિથેનો અગ્રણી અને લોકને આનંદકારક પુત્ર યોગજ કાળમા દેવીને પ્રસવશે. શરદ્મતુન્ગી કમલિની જેમ અભિનવ કમલના જન્મથી મધ ગળને તેમ દેવી આપને આદહાદન કરશે; જેથી દિગ્ગજની મહા-લેખા જેની અવિચ્છિન્ન સત્તાનગણી તથા પૃથ્વીનો ભાર ધારણ કરવાને યોગ્ય કલ સતતિ દેવને ઉત્પન્ન થશે—એમ તે કહેતો હતો. તેવાગજ રાજા તેનો હાથ ઝાલી (રાણીના મહેલની) અંદર ગયો, અને એ બંને સ્વપ્નો કહીને વિલામવતીને તેણે આનંદ ઉપજાવ્યો.

યોગક દિવસ ગયા પછી, સરસીમાર જેમ અદ્વ-પ્રતિબિમ્બ પ્રવેશ કરે તેમ વિલામવતીમા, દેવતાઓની કૃપાથી, ગર્ભ પ્રવેશ કાપ્યો. પારિ-જાતથી જેમ નન્દન વનની ઘટા,^૨ તથા કૌસ્તુભમણિથી જેમ વિષ્ણુની છાતી, તેમ તે ગર્ભને લીધે રાણી વધારે વધારે શોભવા લાગી દર્પણ-શ્રીની સમાન તેણે, ગર્ભના આકારમા પડેલુ, ભૂપતિનુ પ્રતિબિમ્બ ધારણ કર્યું. દિવસે દિવસે જેમ ગર્ભ ધીમેધીમે વધવા લાગ્યો તેમ, પુષ્કળ સમુદ્ર-જલ પીનાથી મદ થયેલી મેન-માલાની પેટે તે ધીરે ધીરે સચરણ કરવા લાગી;

બટના પુત્રે રચેલા ભાગમા આગળ આવશે દિવ્ય પુરુષોનો જન્મ થવા-નો હોય છે. ભારે પૂર્વેથી સગના રૂપમા કંઈક આભાસ જેવું જણાય છે એવું ખીણુ દર્શાવત શુદ્ધ સંજ્ઞા છે—

‘That night the wife of King Suddholana,
‘May’s the Queen, asleep beside her Lord,
“Dreamed a strange dream, dreamed that a
star from heaven—

“Splendid, set rayed, in colour rosy pearl,

“Shot through the veil and shaming into her
“Entered her womb upon the right

—The Light of Asia

૧ ‘સ્વમાધ્યાય’ માં એવું કહેવું છે કે રાત્રિને અતે દેખાતા સ્વપ્ન સત્વર ફલ આપે છે—

તૃતીયે (પ્રહરે) તુ તિમાસ સ્યાદરુણે દશાભિર્દિને ॥

અથવા

અરુણોદયવેલાયા દશાહેન ફલ મયેત્ ॥

૨. નાની તળાવડી ૩ નંદનવન=ઈંદ્રની વાડી

ને વારંવાર બગાડ્યાં રાધે, આંખો જરા જરા મીચીને મંદ મંદ નિશ્વાસ નાંખવા લાગી. આવી તેની અવસ્થા, પાન-ભોજન ઉપર અરુચિ અને વાંઝાકાતના જેવાં રચામ યતાં તેનાં પથોધર-મુખ^૧ દેખીને, તથા કેનકી જેવી તેને ગર્ભ-પાણુકુર જોઈને, ઈગિત-ગ્રાનમાં કુસલ તેની દાસીઓ તરત ચેતી ગઇ.^૨

તેના સર્વ પરિજનમાં પ્રધાન-પદ પામેલી, સદા રાજકુલમાં વસવાથી અતુર થયેલી, રાજ્યની પાસે સર્વદા રહેવાથી પ્રગલ્ભ બનેલી, અને સર્વ મંગલ કાર્યમાં કુસલ, કુલવર્ધના નામે એક વિખ્યાત જુદ રત્રી હતી. તેણે હારપછી એક મુખ દિવસે પ્રદોષ-સમયે ન્યારે ભૂપતિ ચંદરનાં સભામંડપમાં બેઠેલા હતો, તેની આસપાસ મુગન્ધિ તેલના દમરો દીપ બળતા હતા તેથી અદ્ભુત-અધ્યે વિરાજતા પુષ્ટિમાના ચંદ્ર જેવો—સર્પરાગની સદસ્ય કેળનાં મણિની વચ્ચે બેઠેલા નારાયણ જેવો—ન્યારે તે દેખાતો હતો, આજુબાજુ દામિય-કુત્રના કૅટલાક મુખ્ય નરપતિઓ ન્યારે બસાયા હતા, પરિજનો ન્યારે તેનાથી જરા દૂર ઉભા હતા, અને ધોણેલાં શ્વેત વસ્ત્ર પેઢેરી સાહે વેગે પાસેના ઉંચા વેત્રાસન ઉપર બેઠેલા—સમુદ્ર જેવા અગાધ ગાંભીર્યવાળા—શુકનાસની સાથે ન્યારે તે પરિપૂર્ણ વિશ્વાસથી નિશ્ચિત યદને વિવિધ વાર્તામાં પડેલા હતા. આરે તેની પામે બંધને ધનમાં ધીમેથી વિલાસવતીના ગર્ભનો વૃત્તાન્ત કહ્યો.

તેનું આ અશ્રુત-પૂર્વે અને અસંભાવ્ય વચન સાંભળનાંજ નવજે અમૃત-રસથી રાગનાં સર્વ અંગ પૂરણી ગયાં. તત્કાળ ઉભાં થયેલાં રોમાઠું-કુરધી તેના શરીર ઉપર કંટક બાધી ગયા. આનંદ-રસથી તે વિદૂવલ બનવા લાગ્યો. સ્મિતથી તેના ગાત્ર પ્રગ્લભ થયા, અને હૃદય ડોલોહક બરેતાં બાકી રહેલો તેનો બાણે હૃદય હંત-કિરણના આકારમાં બહાર પ્રસરવા લાગ્યો. એટલામાં તેની અંતર કીકીવાળી, અને આનંદાશુ-ભિન્દુથી બીની ચયેલી પાંપણુ વાળી દષ્ટિ શુકનાસના મુખ ઉપર પડી. ભૂપતિનો આવો અદ્ભુત-પૂર્વે હર્ષનો ઉભરો જ્વેલાથી, કુલવર્ધનાને સ્મિત-વિકસિત મુખથી આવતી દેખાથી, એજ વાત મનમાં સર્વત્ર વર્તમાન રહેવાથી, અને પોતાને એ (ગર્ભને) વૃત્તાન્ત વિહિત ન

૧. પથોધર-સ્તન (હૃદય ધારણ કુનાર); અને મેઘ (જલ ધારણ કરનાર) તેમનું મુખ-અસંગમ. ૨. ગર્ભ-પાણુકુર-રાણી ગર્ભથી કઠીને પાંપણુર-શ્વેત; કેનકી ગર્ભમાં-અધ્યગાગમાં-શ્વેત. દાસીઓ સમગ્ર ગર્ભ દે રાણીને દિવસ રલાછે, ઈગિત-હૃદયનો ભાવ, વિચાર, જાણુવનારી ચેત.

હતો તોપણ એ સમયને ઉચિત યીજી કંઈ અતિમહાન દર્પનું કારણ જણાયું નહિ તેથી શુકનાસ (તરત) ચેતી ગયો, અને આસન ખસેડી, રાજાની છેક પાસે જઈ, ધીમે સ્વરે બોલ્યો—મહારાજ ! કેમ કંઈ સ્વમ-દર્શનમાં સત્ય જણાય છે કે ? કુલવર્ધનાનાં લોચન તો પ્રપુત્ર રૂપાય છે, અને પ્રિયવચન શ્રવણ કરવાની જાણે ધમ્મથી શ્રવણની પાસે જઈ પહોંચેલાં, તથા તેને નીચ કમલના કર્ણપૂરની જાણે શોભા આપતાં, આપનાં પણ આ, આનંદ-જલથી છલકાઈ જતાં, અંગલ કીકીવાળાં, પ્રપુત્ર અમુક, કંઈ મહત્ દર્પે કારણ સૂચવતાં હોય એમ લાગે છે. આ બારે મહોત્સવ સાંભળવાની ગિરિાસાથી ઉત્સુક થયેલું મહારાજ મન તકાપ્પાં કરે છે માટે (કૃપા કરીને) કહો કે આ શું બન્યું છે.—એમ બ્યારે તે બોલી રહ્યો ત્યારે રાજાએ દસીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—જો આણે કહ્યું તે જો સત્યજ્ઞ હોય તો તો સર્વ સ્વમ-દર્શન સાચું પડ્યું (એમ કહેવાય). પણ મને એનો વિશ્વાસ પડતો નથી. આપણી તે એવી ભાગ્યસંપત્તિ ક્યાંથી હોય ? આવાં પ્રિય વચન સાંભળવાને આપણે તે ક્યાંથી પાત્ર હોઈએ ? કુલવર્ધના ખરું કહેતી હશે તોપણ આવા પ્રકારનાં કલ્યાણ મહારાજ રાજાંધર્માં અસંભવિત છે એમ જાણીને, મને એ જીલું કહેતી હોય એમ લાગે છે; માટે આસો ઉઠો, આપણે પોત્તેજ કેવી પાસે જઈને પૂછીએ કે શું આ સત્ય છે ?—એવું કહી તેણે સર્વ રાજાંધર્મોને વિદાય કરી, પોતાના અંગ ઉપરનાં સર્વ આભૂષણ ઉતારી કુલવર્ધનાને આપ્યાં. પ્રસાદ-લાભ થયો કે તરતજ તેણે મૂતમ ઉપર લલાટ-સ્પર્શ કરી રાજાને સિરઃ-પ્રણામ સાથે વંદન કર્યું. પછી નરપતિ શુકનાસ સાથે ઉઠ્યો કે દર્પથી ભરાઈ ગયેલું તેનું મન તેને તરા કરાવવા લાગ્યું; પવનથી ડોલતા નીચ કમલ-પત્ર જેવું શોભતું તેનું દક્ષિણ અમુક ૧૨૪ની ૧૨૪ને તેને અભિનંદન કરવા લાગ્યું; અને (એવી રીતે) તે, તે સમયે એવાને યોગ્ય, પાછળ આસના, વિરલ વિરલ પરિજન સહિત, આગળ ધરેલી પવનથી દાસની સ્પૃહા બોતાવાળી—પ્રદીપિકાઓના પ્રકારથી જોરજોરમાં ભરાઈ રહેલો અંધાર દર કરતો કરતો અંતઃપુરમાં આવી પહોંચ્યો.

હાં, રક્ષા સાથે વિવિધ પ્રકારની જ્યાં મોડવણી કરેલી હતી, ત્યાં ચૂનાના લેપથી જે ઘોળેલું હતું, મંગલ-પ્રદીપ જ્યાં પ્રજ્વાલિત હતી, કારપાસે જ્યાં પૂર્ણ કલસ મૂકેલા હતા, તન્કાજ દોરેલાં મંગલ-ચિત્રથી ઉજ્જવલ થયેલી ભીતોપર જે મનોહર લાગતું હતું, જ્યાં ઘોળો મંદુરો

બાંધીને તેને છોડે મોતીની ચેરે લટકાવી દત્તી, અને મણિ-પદ્મીપોએ
 જ્યાં તિમિરે ઢાળી મૂક્યું હતું એવા શયન-ગૃહમાં દિમાલયના રિલાતસ
 જેવા વિશાલ, અને ગર્ભ(વતી સ્ત્રી)ને ઉચિત એક શયન ઉપર, ગોશયના-
 થી ચિત્રેલા હેઠવાળાં, ત્યાં અને અતિચેત એ વસ્ત્ર પેટેરીને સુનેલી
 વિલાસવતીને તેજે વેદ્ય. રક્ષાસ્થાન વિષ્ણુતિથી તે શયનની આગુચ્છાગુ
 આડે દરેલી હતી તેના સિરોમ્મમ તરફ એત નિદ્રા-મંગલ-કલશ^૧
 મૂકેલા હતા. વિવિધ ઔષધિનાં મૂલ, તથા ચંત્ર બાંધીને તેને પવિત્ર કીકું
 હતું. રક્ષાને અર્થે શક્તિયોનું વલ્લભકરમાં સ્થાપન કર્યું હતું. દહીં દહીં
 ધોળા સર્પે પેરેલાં હતા. કીણી દોરિંગોમાં, હાલતાં પિંખલ-પત્ર મુથીને
 લટકાવેલાં હતાં. કીણાં લિંબડાનાં પદ્મવ એડેલાં હતાં. પગ મૂક્યા સાર
 એક ઉચો બાજકે ત્યાં સખી મૂકેલો હતો, અને શક્તિ-કિરણ જેવું એત
 પ્રચ્છન્ન-પદ પાયરેલું હતું. સોનાની યાજ્ઞિયોમાં મૂકેલાં પૂર્ણ પાત્ર, જેમાં
 અવિચ્છિન્ન દધિ-લવર છૂટા છૂટા દેખાતા હતા, જલ-તરંગ જેવા તરલ
 તથા એત બાતના ઢાણા નાંખેલા હતા, અને શુદ્ધા વિનાનાં પુષ્પ
 અંજલિ ભરીને વેરેલાં હતાં—તે વડે; તાન અંસ-પિંડસાથે મિશ્ર કરેલા,
 આમાં મુખવાળા ધણાક મત્સ્યવડે; સમૂહમાં પ્રકટેલા કૂંડૂર-પદ્મીપ, જેમની
 પછવાડે પછવાડે જલ-ધારા કરવામાં આવતી હતી તેવડે; ગોશયનામ
 મેળવેલા ધોળા સર્પે વડે; તથા જલની અંજલિયો વડે, આચારમાં
 કુશલ, અંતઃપુરની વૃદ્ધ સ્ત્રિયો તે શણીને અવતરણ^૨ રૂપી મંગલ ક્રિયા
 કરતી હતી. એત વચ્ચે રવચ્છ વેગ પેટેરીને મંગલ આભાસ કરતા
 પરિજન આનંદથી તેની સેવા કરતા હતા; અને ગર્ભ પ્રપૂજ્ય થયો હતો
 તેથી તે, અંતર્ગત કુલ-પર્યંતવાળી જાણે મૃત્યુ હોય, જલમાં ડુબેલા
 ઔચવત હાડીવાળી જાણે દેવ-મંગા હોય, મુદામાં પેડેલા સિંહવાળી જાણે
 ગિરિ-રાજની મેખલા હોય, ગેલથી દબાઈ ગયેલા સૂર્યવાળી જાણે દિવસ-
 થી હોય, ઉદ્યાચલથી ઢંકાઈ ગયેલા શશિ-મંડલવાળી જાણે રાત્રિ હોય.
 અલ-કમલના^૩ ઉત્પત્તિ-સમયની જાણે વિષ્ણુની નાભિ હોય, આગસ્ત્યના

૧. નિદ્રાસમયે શયનના ઉચીકા તરફ જલ ભરીને કલશ મૂકવાનો
 કેટલાક દેશમાં ચાલ છે. ૨. દહીંના નાના નાના કેટલા. ૩. અવ-
 તરણ-ઉત્તરણ-માથે ઉતારવાનો પ્રસિદ્ધ દેશાચાર. ૪. વિષ્ણુની નાભિ-
 માંથી જે કમલ નીકળ્યું તેમાંથી જન્મા ઉત્પન્ન થયા એમ કહેવાયછે. તે
 'કમલનું' નામ 'અલ-કમલ.' ૫. આગસ્ત્ય-એ નામનો તારા.

ઉદય સમયની દક્ષિણ દિશા હોય, તથા શીશુથી ઢાંકાયલા અમૃત-પ્રસર
વાળી દીરસાગરની ભરતી હોય એવી સોખતી હતી!! દારીઓએ
ત્યારથી પ્રસારેલા કાચને ટેકા દઇ, ડાળા દાંચાણ ઉપર હસ્ત પદ્મવ-
મૂઢી, હાલતા બૂધણ-મણિના ઝળુકાર સહિત જેવી વિલાસવતી
(નૃપતિને આદર આપવાને) હળી ચતી હતી તેવુંજ—બહુ ચકુ, બહુ
ચકુ, અતિઅદર જવા દો; દેવિ! આ હોઠો એમ કહી રાજ તેની સાથે
તેજ સયન ઉપર બેઠો; અને સ્વચ્છ સુવર્ણના સુદર પાયાવાળા તથા
ધવલ પ્રચ્છદવાળા, પાસે પડેલા બીજા સયન ઉપર શુકન.સ પાણુ બેઠો.

શણિને પ્રકુલ ગર્ભસહિત જોઇને હર્ષેના બારવડે મદ થયેલા મનવડે
પરિહાસ કરતો કરતો રાજ બોલ્યો.—દેવિ! શુકનારા પૂછે છે કે કુલવર્ધના
કહી ગઈ તે શું તેમજ છે?—એટલે વિલાસવતીના માલ ઉપર,
અધર ઉપર, અને લોચન ઉપર મદ ગદ દારવ પ્રકટ થઈ અને જ્વળ
આવવાથી, હંત-કિરણના આકરમાં જાણે વરવડે* મુખ દાંડીને તેણે
તરતળ નીચું જોયું. પણ ત્યારે રાજએ પુનઃપુનઃ પૂછ્યાં કર્યું ત્યારે—મને
શું કરવા વધારે વધારે ગરમાવેલો? હું તો દંધએ તથી નાંચતી—એમ
કહી, આંખની કીકી જરા વાંકી ફેરવી, મુખ નીચું રાખી, તેણે રાજની
તરફ જાણે કોધ-મુક્ત દષ્ટિ નાંખી. (૫૨૮) અસ્પૃહ દારવ રૂપી અક્રિશ્ન
થઈ સ્વચ્છ થયેલા મુખ-અંદરવડે બૂપતિ શરીંગી બોલ્યો કે—સુતવ!
જે મેંસરં વચનથી તારી જ્વળ વધતી હોય તો હું તો આ શુષ્કમુખ
રહો. પણ વિકસિત યતાં પત્ર અને કળિયોથી સ્વચ્છ દેખાતા ચપક
જેવી કાન્તિનો, આ તારો પાણુર યતો (શરીરનો) રંગ, જેનો ઉપરનો
કુંકુમ-લેપ સર્વર્થ દેવાથી માત્ર પરિભ્રમે કરીનેજ ઓળખી શકાય છે
તેને હું શી રીતે શુભ ગણશે? વળી મૂચુક* સ્થામ પડવાથી, ગર્ભ-સંભવ
રૂપી અમૃત-સિંમનને લીધે હૃદયમાં શાન્ત ચંતા શોભામિના ધૂમતું જાણે
વચન ઠરતાં હોય એવાં, નીચ કમલ લેઈ (ઉભેલાં) ચક્રવાક જેવાં,
તમાજ-પલ્લવથી ઢાંકેલાં મુખવાળા કનક-કમલ જેવાં, અને ઉપર જાણે

૧. અપન્દવોત્રિશ્વ અલંકાર. ૨. સ્તનઉપરનું કીકું તે સ્થામ પડતું હતું તે-
થી એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે કે અંત-કરણમાં અપુનતાનો શેષકરૂપી અમિ અલ્પર
સુધી બળેલો હતો તે ગર્ભ રહેવાથી—તે રૂપી અમૃત હાથવાથી—ઓઝવાનો
ગયો તેમ તેમ તેમાંથી જાણે ધુમાડો સ્તનમાં થઈને નીકળેલો હે.૫ એમ
ભાગતું !!

આછી આછી કૃષ્ણગુચ્છી આઠ દોરી હોય એવાં દીસતાં, આ તાર
નનને તું શી રીતે ઢાંકશે? અને દિવસે દિવસે મેખલા વધારે વધારે
સજડ થવાથી પીડા પામતો આ તારો મધ્ય બાગ જે ઉપરથી ત્રિવલિ^૧
રૂપી વલય અદસ્ય થઈ જાય છે, તથા કૃશતા જેની આછી આછી થતી
જાય છે, તેને (પાત્ર) તુ ક્યાં સત્તાડશે?—રાજા એમ કહેતો હતો એટલામાં
મહે. મહાકવીને શુકનાસ તેને કહ્યું કે.—મહારાજ! રાણીને આમ શું
કરવા હોય છે? એ તો આવી વાનથી પણ શરમાય છે, માટે કુલવર્ધનાએ
કહેલી વાર્તા સંબધી કંઈ બોલતુજ આપ મૂકી દો.—ઘણીવાર શુધી આવી
આવી રીતની નમઃગોષ્ઠી^૨ ચલાવ્યા પછી શુકનાસ પોતાને મંદિર ગયો,
અને ભૂપતિયે તેજ શયનચૂડમાં રાણીની સાથે એ રાત ગાળી.

કેટલાક વખત પછી, હચ્ચિત ગર્ભ-દોહદના^૩ સંપાદનથી હર્ષ પામે-
લી વિશ્વાસવતીએ, પ્રસવ-કાલ પૂર્ણ થયેથી, એક શુભ દિવસે, અદર્શગ
ગજતા પાણીનાં ધરીયતથી તથા ખ્વારથી આપોલી શંકુ-એકાયાથી કાળના
અંશ માપનાર જ્યોતિષિયોએ મદલુ કીધેલા લગ્નમાં, શુભ વેળાએ,
મેઘ-માલા જેમ મેઘ-જ્યોતિને જન્મ આપે તેમ, સકલ લોકનાં
હૃદયને આનંદકારી પુષ્પને પ્રસન્નો. તે જન્મ્યો કે તરતજ રાજકુલમાં,
ત્યારથી આમ તેમ દોડતા પરિજનોના સેકડે ચરણ પડવાથી ધરાતલ-
ને ડોભાવતો, નમરને ગજવી મૂકતો ઉત્સવ-વૃદ્ધિનો બારે ગરબડાટ મચી
રહ્યો.—તેમાં ભૂપતિની પાસે જતા હજારો કંચુકી આલતાં આલતાં
(હર્ષથી) ગજડી પડ્યા; માણસોની બીડમાં ચગદાઈ જઈને કુખ
વામન અને કિરાત જનનાં ટોળાં^૪ ભૂમિ ઉપર પડી ગયાં; અંત-પુરની
સ્ત્રિયોનાં આભૂષણોનો મનોહર ઝળઝળાટ ફેલાઈ ગયો; અને સિર-
પાવમાં હોંઆતાં વજ્ર તથા ભૂખણ લેતા સારૂ પદપદી થઈ. પછી મહારા-
મલવડે વલોવેલા સુમુદ્રના ઘોષ જેવો ગંભીર દુંદુભિ-નાદ કરીને, મૃદ
મૃદંગ, શંખ, કાલ્લ, આનક, ષિંગેરે વાદિઓ વગાડીને, મંગલ પદનો
તીલજ સ્વર તેમાં મેળવીને, અનેક સહસ્ર મનુષ્યના હૃદયલવડે તણે
ભુવનને ભરી નાંખતો ઉત્સવ-કેલાદલ મચાવીને—સામંત લોકસહિત,

૧. તણુ કરચલી. ૨. મળક મશકરી અથવા મમતની વન-
ચીત. ૩. ગર્ભ-દોહદ=ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી સ્ત્રીને થતી વિવિધ
દુખ. ૪. કિરાત=વલણ શરીરવાળા પુરુષ. સ્ત્રિયોનાં વિનોદને
મારૂ અથવા તેમનું મન ખાદ ન થાય તટલા સારૂ એવાં મનુષ્ય
અંત પુરમાં રાખતા હશે એવી કલ્પના થાય છે.

અન્તઃપુર-જનસહિત, સર્વ પ્રકૃતિસહિત, ૧ રાજ્યોક્તસહિત, વેશ્યા સ્ત્રિયો સહિત, બાહ્ય તથા વૃદ્ધસહિત—છેવટ ગોવાળ લોક સુધીની બધી પ્રજા હર્ષમાં નિમગ્ન થઈને ઉન્મત્ત હોય તેમ વૃક્ષ કરવા લાગી, અને ચંદ્રા-દય થઈ નેમ જલનિધિ વધે તેમ રાજપુતના આ જન્મ-મહોત્સવને કલકલ કણે કણે વધવા લાગ્યો ૨.

૨પતિતું હૃદય પુત્ર-મુખ-દર્શન રૂપી ઉત્સવને સાર તરખી રહ્યું હતું તોપણ યોગ્ય દિવસ આજો ત્યારેજ સુતિકાગ્રહમાં ૩ સર્વ પરિજનને દૂર કરી, શુકનાસની સાથે તે, જ્યોતિષિઓએ બનાવેલે ગુણ મૂલે જઈ રાખ્યો. તે શુદ્ધા અતિ સુંદર દાર-દેશપાસે બે મણિમય મંગલ કલસ રાખેલા હતા તથા શાબીતી ઘણીક પૂતળિયો પાસે પાસે કાઢેલી હતી. વિ-વિધ વન-પક્ષવના દગ ત્યાં નિરન્તર આરેલા દતા. તેની પાસે કનકનાં બે ફળ મુસળ રાખ્યાં હતાં. કપોદ-કુરની સામે વિરલ વિરલ રુથેલાં ચેત-પુષ્પની માળાઓ ત્યાં શામલી હતી. આખાં આખાં વ્યાધ-ચર્મ લટકા-વેલાં હતાં, અને તોરણની વચગાં વચગાં ઘંટાઓ બંધેલી હતી. બંને દાર પાસે ખેટલી, મયોદમાં નિપુણ, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓવતી સ્ત્રિયો, ચતી મૂકેલી કાઠિયોથી વિષમ થયેલી,—પચ્ચે વચ્ચે ચોટકાં, વિવિધ રંગનાં, સુંદર, કપાસનાં પૂલના કટકથી ઢંકાયેલી,—અને થોડાં થોડાં કસુબાનાં કેશર ભેંડ મૂકવાથી રક્ત થયેલી ગ્રામ્ય-લેખાઓયે વિવિધ સાધિમા દોરતી હતી; (કાઈ કાઈ) હળધરનો રસ છાંટીને પીળાં કદેલાં વસ્ત્ર પેહેરાયી, પઠિ-દેવીને ચિતરતી હતી; ખુદી પાંખોને લીધે નિશાળ પયેલી મધૂરની પીઠ ઉપર બેઠેલા, દુરદુરતા રક્ત વસ્ત્રની અવગવાળા, અને ઉચકેલા શક્તિ-દંડવટે

૧. પ્રકૃતિ-અધ્યાન-મંડલ વિન્ રાજ-સેવકો. ૨ અદોદય વિન્—આ વિચાર બાબુમટે તથા એની પૂર્વેના કવિયોએ બહુ વાર દર્શાવ્યોછે તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થઈ શકેછે કે તે સમયમાં સમુદ્રની બરતીનું અર્થ કારણ જણાયતું હતું. જુઓ રસુપંચ, સર્ગ ૩, સ્લોક ૧૭. (પૃ. ૮૩, ટી. ૩.); કુમારસંભવ, સર્ગ ૩. સ્લોક ૬૭.

હરસ્તુ કિન્ચિત્ પારિલુપ્તધૈર્ય-

અન્તોદયારમ્ભ દવામ્બુરાશિઃ ॥ વિન્;

અનેવાસવ ૫. ૩૭-૮. યેન ચ ચંદ્રેણેવ.....વિલોકિતા જલધય દય... મુદુરવિવર્ધિતજીવનાઃ તન્તઃ પરાં વૃદ્ધિમાપુન્ના ૩ સુવાવડીના ઓરડામાં. ૪. શક્તિ-કાર્તિકેયનું તે નામનું સ્ત્રી. જુઓ ૫. ૧. લી. ૭.

પ્રયત્ન દીસતા કાર્તિકેયની મૂર્તિ ઘડતી હતી; અલંકારવડે મધ્યભાગ રક્ત કરીને (કોઈક) સૂર્યચંદ્ર (ના આકાર) બાંધતી હતી; કુંકુમ-જલ ચોપડી પીળા કહેલી, વચ્ચે વચ્ચે ઉભા સુવર્ણના જવ પરોવ્યાથી કંટકિત થયેલી અને પાસે પાસે ગૌર સર્પપ લગાડવાથી સુવર્ણ-રસવડે જાણે ભરી હોય એવી દેખાતી, મૂર્તિકાના મણકાની (કોઈ કોઈ) માળા રચતી હતી; અને (કોઈક) ચંદનજલથી ઘોળેલા, ભીંતોના ઉપડા બામ ઉપર પંચરંગી વિચિત્ર વસ્ત્રવાળા-હરિદાના રસથી રંગેલા-ભાગિયાની દારે તથા એવાં બીજાં, પ્રસવગૃહને સું-શોભિત કરે એવાં મંગલ-ગિન્દ કાઢતી હતી. દારની પાસે જાત-જાતનાં સુગંધિ કુમુદની માળાઓ પેદેરાવીને એક વૃદ્ધ બકરાને બાંધેલો હતો. રાખના શિરોભાગની આસપાસ ટંગિર પાથરેલી હતી, અને તે ઉપર એક વૃદ્ધ સ્ત્રી બેઠેલી હતી. ઘૃત સાથે મિશ્ર કરેલો. સર્પની કાંચળી અને મેપનાં જૂંઝૂંબો બૂકેલાં અદ્ભુત બળતો હતો. અગ્નિમાં બળતાં લિખ્યાનાં પદ્મવર્માંથી રક્ષા-પુરની ગંધ ફેલાતી હતી. પાક કરતા બ્રાહ્મણો શાન્તિને અર્થે યોડું યોડું જલ છાંટતા હતા. વચ્ચે ઉપર તરતજ ચિત્રેલી બાહરફક્કે દેવીઓનું પૂજન કરવામાં ધાત્રીઓ બ્યસ થઈ હતી. અનેક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ પ્રસવ-સમયને ગોચર મંગલ ગીત ગાવા માંડ્યાં હતાં તેથી તે ગૃહ મનોહર લાગતું હતું. સ્વસ્તિ-વાચન ત્યાં ચાલતું હતું. બાળની રક્ષા-ને સાદ બલિદાન આપવામાં આવતું હતું. સ્વેત કુમુદના સેંકડો દાર બાંધાતા હતા. વિપ્લવ-સંહારનામનો અવિચ્છિન્ન પાક થતો હતો. સુવર્ણની સ્વચ્છ દીવિયો ઉપર મૂકેલા, અને નિશ્ચય જ્યોતવડે જાણે અતર-માં સેંકડો કલ્યાણનું ધ્યાન કરતા મંગલપ્રદીપોનો ત્યાં પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. અને ઉઘાડી તરવાર હાથમાં લઈને રક્ષા-પુરનો (તે ગૃહની) ચારે પાસ ફરી વળેલા હતા. ત્યાં જલ અને અગ્નિનો સ્પર્શ કરીને રાત્રે પ્રવેશ કર્યો.

પ્રવેશ કરીને કે તરતજ રાજાએ, પ્રસવથી કુંબળી તથા શીકી પડી ગયેલી વિકાસવતીના ઉત્સાહમાં પોદેલા પ્રીતિજનક પુત્રને જોયો. તેની કાન્તિના સમુદયને લીધે ગર્ભ-ગૃહના પ્રદીપોની પ્રભા ઝાંખી પડી ગઈ હતી. શેષ રહેલા ગર્ભ-રાગવડે, ઉદય (સમયના) રક્ત રવિમંડલ જેવો, સંધ્યાપ્રજ્વળના રાતા અદ્ભુતજ્વળ જેવો, કલ્પવૃક્ષના કોમળ પદ્મ જેવો,

પ્રકૃત રત્ન કમલના સમૂહ જેવો, અને પૃથ્વી જેવા સાર નીચે ઉતરેલા મગન જેવો તે શોભતો હતો ।। પ્રખ્યાત-પદ્મવના જાણે પત્રપદે, પ્રખ્યાતના સૂર્ય-પ્રકાશના જાણે હેતુવડે, અને પદારાગ મણિના જાણે કિરણવડે તેનાં અવયવ રમેલાં હતાં ।। દંકાઈ ગમેલાં પંચ મુખવાળા કાંતિકેય જેવો, ૨ અને સુરમિયોના હાથમાંથી પડી ગમેલા ઇન્દ્રના કુમાર જેવો તે લાગતો હતો. તપાવેલા અવ્યક્ત કનક જેવો પ્રકાશ આરતી દેહ-પ્રભાથી તે (આખા) શયન-ગૃહને જાણે પૂરી નાંખતો હતો. દીશિમાનું સહજ બુધણ જેવાં, મહાપુરુષનાં લક્ષણ તેનામાં દેખાતાં હતા, અને—અવિધ્યમાં 'મહાર' આ પાલન કરશે—એમ જાણી હર્ષ પામેલી લક્ષ્મીએ તેને આલિંગન દીધું હતું.—પછી, નિમેષ રહિત, નિશ્ચય પાંચજોવાળાં, અતિશય યશુલ અને પ્રીતિમય ચક્ષુ, જેમની કીકી વારંવાર લોદી નાંખતા વારજ બરાઈ આવતાં આનંદાશ્રુમાં હુણી ગમેલી હતી તેવડે જાણે પાન કરતો હોય, ૩ આશ્વાપ કરતો હોય, અને સ્પર્શ કરતો હોય એમ, હજારો મનોરથે જેતું હર્મન પ્રાપ્ત થયું હતું તે તનપ-મુખને સ્પર્શથી નિહાળી નિહાળીને રાગ આનંદ પામ્યો, અને પોતાને કૃત-કૃત્ય માનવા લાગ્યો. સર્વ મનોરથ પ્રશ્નિત થયાથી શુકનાસ, પ્રીતિથી વિસ્તાર પામતાં સોમનસવડે એ પુત્રનાં આંગે આંગ જોતો જોતો રાગને ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યો કે—જુઓ! જુઓ મહારાજ! ગર્ભ-પીડનથી હજી કુમારેના અવયવની શોખા બરાબર સ્પુટ તો થઈ નથી તથાપિ, આ સર્વ અકસ્મિત-ચિન્દ્ર એનું આદાત્મ્ય દર્શાવી આપેછે જુઓ! સંધ્યા-કિરણથી રત્ન ખાલ-અંદ જેવા એના લક્ષાટ-પદમાં, બાજેલા કમલ-દંડના તંતુ જેવી સૂક્ષ્મ આ

સ્વુંશપ્રદાપેન તેનાપ્રતિમતેજસા ।

રક્ષાગૃહમક્તા દોષાઃ પ્રત્યાદેષ્ટા દવામસન્ ॥

૧. આ કુમારનો રંગ રૂક્ત હતો અને મગનવૃંદ નામ પાછ 'સોદિતાદુઃખ' -રક્તવર્ણનો—એવું છે આટલે જનને અરખાબ્યા. ૨. કાંતિકેયને 'પદ્મવન' કહેછે, અર્થાત્ તેને ૭ મુખ કહેવાયા છે, અને કુમારને એક હતું માટે સાદૃશ્ય બેસવા સાદે એમ કહ્યું કે પંચમુખ દંકાઈ ગયા હોય અર્થવા ને આખાં હોય તે વખતના કાંતિકેય જેવો તે હતો. ૩. જુઓ ૨. વં. ૬ ૩ રેલા ૧૭.

નિરાતયગ્રાસ્તિમિતેન ચક્ષુષા । નૃપસ્ય વાસ્તં પિતૃતઃ સુતાગનં ॥

મહોદયેઃ પૂરં રવેન્દુર્દર્શનાત્ । ગુરુઃ પ્રહર્ષઃ પ્રવભૂ નાત્માને ॥

રુવાંડી ખીલી રહી છે.^૧ પ્રપ્રુલ્લ પુ'ડરીક જેવાં એત અને કર્ણુ-નચુધી પદ્મ-
ચેલાં આ એનાં, વગેલી પાંપણેવાળાં લોચન વારંવાર ઉન્મેષ^૨ કરીને
જાણે શયન-ગૃહને ઘેરી નાખે છે! આ એની લાંબી કનક-લેખા જેવી
નાસિકા, ખીલતી કમલ કલિના પરિમલ જેવી મનોહર, એના મુખની
સદૃશ મુગધને જાણે મુઘે છે! એનો અધર રક્તકમલની કળિ જેવો
શોભે છે એની હાથેલિયો રક્તપદ્મની કળિ જેવી લાલ છે. હાથ, વિષ્ણુના
જેવા શમ્ભુ-ચક્ર-ચિન્હ-મુક્ત,^૩ અને શુભ લેખાથી અંકિત છે, એનું
ચરણ-મુગલ નવા કલ્પવૃક્ષ-પલ્લવ જેવું કામલ,—લેખામય^૪ ધ્વજ, રથ,
અશ્વ, હન તથા કમલથી અલકૃત,—અને અનેક સદૃશ નરપતિયોના
મૃદામણિયી સુગિત થવાને ઉચિત છે. વળી એ રહે છે ત્યારે એનો રવર
(પણ) દુંદુભિના જેવો અતિ ગભીર સંભળાય છે.—

એમ તે કહેતો હતો એટલામાં,—હાર પાસે ઉભેલા રાજસોકે જટ
ખસીને જેને માર્ગ આપ્યો હતો, હર્પથી જેના શરીર ઉપર રહેરુવાં
ઉભાં થયાં હતાં, અને લોચન જેનાં પ્રપ્રુલ્લ થતાં હતાં એવા, મંગલક નામના
પુરુષે ત્વરાથી આવીને હસતે મુખે, રાજાને પ્રણામ કરી જણાવ્યું કે—
‘દેવ વૃદ્ધિ પામે! આપના શત્રુએનો નાશ થાઓ! મહારાજ થજું
જીવે! મૃધ્મીનો જન્મ કરે! આપના પ્રસાદથી આપે શુકનાસની પછ
જ્યેષ્ઠ બ્રાહ્મણ-વૃત્તી નામે મનોરમાને, રેણુકાના પરશુરામ જેવો એક
તનય પ્રસૂત થયો છે.—હવે મહારાજની જેવી હજી.

નૃપતિયે અમૃત-વૃદ્ધિ-ગુલ્મ આ તેનાં વચન સાંભળ્યાં કે પ્રીતિથી
તેનાં અક્ષુ પ્રપ્રુલ્લ થયાં અને તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે—અહો કલ્યાણ-
પરંપરા! વિપત્તિ વિપત્તિને અને સંપત્તિ સંપત્તિને અનુસરે છે એ જનપ્ર-
વાદ આજ સત્ય થયો! સર્વથા સુખદુઃખમાં (આપણી) સમતા દર્શાવીને વિધિયે
પણુ તમારી પેઠે અમને અનુવર્તન કીધું છે. એમ કહી, સત્પર આ-
લિંગન હથ, પ્રીતિથી પ્રપ્રુલ્લ થયેલા મુખવડે હસતાં હસતાં પોતેજ શુક-
નાસનું ઉત્તરીય શિરપાવમાં લઈ લીધું. મનમાં આનંદ પામી, પેલા
પુરુષને પણ તેના શુભ ગમાચારને ચોખ્ખા અમૃત્ય જાણીત તેણે અપાવી
પછી ઉઠીને એમ ને એમજ તે શુકનાસને મંદિર જવા નીકળ્યો તેની
પાછળ નૃત્ય-કીડામાં આસક્ત અન્તઃપુરની સ્ત્રિયો ચાલી, તેમના ચરણ

૧. આ એક મહાપુરુષ-લક્ષણ છે. ૨. ઉન્મેષ—ઉઠાડવું તથા ખીચાવું.
૩. જુઓ પૃષ્ઠ ૧ લું ટી. ૩ જી. ૪. લેખામય=ખરેખરાં નહિ પણ
ત્રેખાએના આકારમાં દેખાતાં.

અયગ્રાધી શબ્દ કરતાં હળસે નપુરવડે દિગ્ગતરે ગાજી રહ્યાં; વેગથી હાય ઊંચા કરવાથી હાલતાં મહિ-વલ્લભનો શબ્દ ત્યાં યદ્ય રહેલો; ચતી હાથેલિધો રાખી ઊંચા કરેલા કર-સપુટવડે તેઓ જાણે પવનથી ડોલી ગયેલી આકાશ-કમલિનીને^૧ દર્શવવા લાગી; તેમનાં કલ્પ-મલ્લવ નીકળી જઈને ચમકાઈ ગયાં; પરસ્પર આશ્ચર્યધના છેડા ધસાવાથી ઉઝરગાઈને તેમનાં ઉત્તરીય વસ્ત્ર શરી ગયાં; અમ-જલથી ધોવાઈ ગયેલા અંગ-લેપના, તેમનાં નવાં વસ્ત્રપર ગ્રામ પડી ગયા; (ચિત્રેલાં) તમાલ-પત્ર (ભુસાતે ભુસાતે) કિંચિત્ ભાગજ રહી ગયાં; વિલાસ કરતી વેરધા સ્ત્રિયોના હાસ્યવડે, હિલુલ કમલ-ચનના જેવી રચના ત્યાં યથા લાગી; વેગમાં કૂદવાથી ખસી ખસીને હામતા હાર તેમનાં સ્તન ઉપર અકુળાવા લામ્યા; શિંદૂરની આડમાં તેમના વાળની લટો મટોડી ગઈ અને તેમના કેશ અખિત ગુલાલ વિગેરે ઉરાડવાથી પીળાશ ગારવા લામ્યા. નૃત કરતા વિકલ, ચૂક, કુખ્જ, કિરાત, વામન, બધિર, અને જડ જન^૨ તેમની આગળ મામતા હતા. કોટમાં ઉત્તરીય વસ્ત્ર બાંધીને તાણવાથી તેઓ દુલ્લ કંચુકિયોની વિડમ્બના કરતી હતી; વીણા, વેણુ, મૃદંગ, કાંસાં અને તામ્રના બગને અનુસરતી હતી; ધીમે સ્વરે મધુર ગાયન કરતી હતી; અને દર્શમાં મઝા પવાથી, મદમત દોષ, ઉન્નત હોષ કે દુહ પિશાચથી પીગાતી હોય તેમ તેઓને યોગ્ય અયોગ્ય બાજસુએ વિવેક રલો ન હતો વળી, જેમનાં કુંડલ હાલતાં હાલતાં ગાત્ર સાથે ધસાનાં હતાં; કણ્ઠોત્પત્ત જેમનો ડોલ્યાં કરનાં હતાં; જેમના શેખર ખસી ખસીને નીચે પડી ગયા હતા; જનોઈની પેટે હાતી ઉપર રહેતી જેમની કુરુમ-માલા હિલોળા આતી હતી; જોરથી વગાડેલાં, જોરી, મૃદંગ, મૃદલ અને પટલના નાદ સાથે કાલસા તથા શંખના સ્વરથી જેમણે મટોડી ધાંધળ મચાવી દીધી હતી, અને (કૂદતાં કૂદતાં) ચરણ પડવાથી જેઓ પૃથ્વીને જાણે કાડી નાંખના હતા—એવા રાજ-પરિજન, અને નાગને નાચતે વિવિધ મુખ-વાદિયથી ક્રોધાહલ કરના, મોટો સ્વરે બોલતા તથા ગાન કરતા ચારણી (પણ)નેની પછાડે આલ્યા. એવી રીતે શુકનાસને મદિર જઈ, રાજાએ ત્યાં જમણે ઉત્સવ કરાવ્યો.

મહી-જનગરણુ^૩ યદ્ય ગયા પછી જ્યારે દસમો વાસો થયો ત્યારે શુભ મુહૂર્તમાં કાઠિ કાઠિ ગાય અને મુચનુંનું આલણેને દાન કરીને, સ્વયમ્માં

૧. આકાશ-કમલિની—આકાશમાં કદપેલો કમલ-સમૂહ. ૨. જુએ પૃષ્ઠ ૯૦ ની. ૪. ૨. જાણક અવનયો પછી હટે વાસે પડી દેવીની પૂજા કરી જાગરણ કરતું એમ શાસ્ત્રમાં કહેયું છે.

એની માતાના મુખ-કમલમાં મેં પરિપૂર્ણ ચંદ્રમંડલને પ્રવેશ કરતાં જોયું હતું એમ વિચારી રાજાએ સ્વપ્નનેજ અનુસરીને પુત્રનું નામ ચંદ્રાપીડ પાડયું. બીજે દિવસે શુક્રનારો પણ જ્યાંજ્યાં હોય ત્યાં જ દિવસે કરીને રાજાની અનુમતિ પ્રમાણે, પોતાના તનપનું 'વૈશમ્પાયન' એવું વિપ્રજન-યોગ્ય નામ પાડયું. પછી ચંદ્રાપીડને ચૂડા-કરણ^૧ વિગેરે બાલ-ક્રિયાઓ અનુક્રમે કરવામાં આવી અને (એમ કરતા કરતાં) એની બાલ્યાવસ્થા પીતી ગઈ.

પછી તારાપીડ રાજાએ પુત્રનું મન કીડમાં આસક્ત થતું જાણવા સાર નગરીની બહાર શિયા નદીને તીરે, અર્ધ કોશ લાંબું, દેવમૃદ્ધ જેવું એક વિદ્યા-મંદિર બાંધાવ્યું. તેની આસપાસ હિમાલયની શિખર-માલા જેવો, ચૂનાથી ઘોળેલો, દરતો એક ઉંચો કોટ બાંધ્યો, અને કોટની પછાડે એક મોટી જોળ ખાદ નખાવી. તેનાં કમાડ^૨ અતિ દૃઢ બનાવ્યાં. પ્રવેશ કરતાં ઉઘાડવાનું એક તેમાં દ્વાર રખાવ્યું. એક બાજુએ ઘોડા ગાડી રહેવાનો વિભાગ રચાવ્યો, અને નીચે કસરતશાળા કરાવી. (વળી) મહા મહા પ્રયત્ને તે વિદ્યા-મંદિરમાં સર્વ વિદ્યાઓના આચાર્યનો તેણે સંગ્રહ કીધો.

ત્યાં ચંદ્રાપીડને પંચરગત સિંદુ-શિશુની પેઠે રાખી, કહી પણ બહાર જવા દેવાની જાનૂ કરી, તેના પરિજનમાં માત્ર આચાર્ય-કુલના પુત્રનેજ રાખ્યા; અને બાળકનું મન આકૃષ્ટ થાય એવી સર્વ રમનો ત્યાંથી દૂર કરી, તેનું ચિત્ત અન્ય વસ્તુમાં બાંધી ન થાય એવી ગોઠવણ કરી, અસંખ્ય વિદ્યા સંપાદન કરવા સાર તેને એક શુભ દિવસે, વૈશમ્પાયન સાથે, આચાર્યને સ્વાધીન કર્યો. પછી રાજા, પ્રતિદિવસ હડીહડીને વિદ્યાસવતી રાણીને લઈ, વિરત પરિજન સાથે ત્યાંજ જઈને તેનું દર્શન કરી આવતો.

* રાજાની આવી નિયંત્રણમાં રહેલા ચંદ્રાપીડનું દૃઢ અન્ય વિષયમાં અસ્ત ન હતું તેથી તેણે, પોતપોતાની કુસલતા દર્શાવનારા, તથા સુખાન શિષ્ય મળ્યાથી હિસાહથી ઉપદેશ કરતા આચાર્ય પાસેથી યોગ્ય કાળમાં સર્વ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરી લીધો. મહિન્દર્પણ જેવા અતિ નિમિત્ત એ રાજપુત (ના મન)માં સકલ કલા-કલાપે પ્રવેશ કીધો; અને

૧. ચૂડા-કરણ=જાળકનાં વાળ ઉતરાવવાની ક્રિયા-જેમાં એક લટ બાકી રાખેવામાં આવતી હતી. ૨. મૂળ શબ્દ "કપાટ" છે.

વૃંચાકરણમાં, મીમાંસામાં^૧, પ્રમાણમાં,^૨ હર્મશાસ્ત્રમાં, રાજનીતિમાં, મહા-
 બુદ્ધાદિક વિદ્યામાં,—ધનુષ્ય, ચક્ર, દાહ, ખડ્ગ, શક્તિ, બાણ, પરશુ, ગદા
 વિગેરે સર્વ વિવિધ આયુધોમાં, રથ ચક્ષાવવામાં, ગગનરોહણમાં, અશ્વ-વિદ્યા-
 માં,—વીણા, વેણુ, મૃદંગ, કંસ, તાલ, દ્વુરપુટ વિગેરે વાદ્યોમાં, ભરતાદિનાં
 રમેલાં નૃત્ય-શાસ્ત્રમાં, નારદ વિગેરેનાં સંગીત-શાસ્ત્રમાં, હસ્તિ-રિક્ષામાં,
 અશ્વ-વગ જાણવામાં, પુરુષ-લક્ષણ (ઓળખવા)માં, ચિત્ર-કર્મમાં, પત્ર વિ-
 ધવામાં, પુસ્તક-લેખારમાં, લેખન-ક્રિયામાં, સર્વ ઘૂત-કલાઓમાં, ગંધ-શાસ્ત્રો-
 માં, પદ્મિનું ઉચ્ચારણ સમજવામાં, જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં, રત્ન-પરીક્ષાઓમાં,
 કાષ્ઠ-કર્મમાં, હાથીદાંતનાં કામમાં, વારતુવિદ્યામાં,^૩ વૈદ્યક-શાસ્ત્રમાં, ગંત-પ્રયોગ-
 માં, વિપ લૂતારવામાં, મુરંગ ફાડવામાં, તરવામાં, ઓળંગવામાં, કૂદવામાં,
 ચડવામાં, રતિ-તંત્રમાં, જાદુમાં, કપાઓમાં, નાટકોમાં, આખ્યાયિકાઓમાં,
 દ્રાવ્યોમાં, મહાભારતમાં, પુરાણમાં, ઇતિહાસમાં, રામાયણમાં, સર્વ લિપિ-
 યોમાં, સર્વ દેશની ભાષાઓમાં, સર્વ સંગ્રહોમાં, શિલ્પ-કાર્યમાં, જ-ઢોમાં,
 અને એવી બીજી કેટલીક કલાઓમાં તેણે સ્કૌટી કુશલતા મેળવી.

પ્રતિદિવસ અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેનામાં બીમસેનના જેવી, બાળ-
 બાળમાંજ સર્વ કોઈને વિરમ્ય પગાડતી મહાવીરતા દેખાઈ આવી. રમ-
 તમાં સ્કેન્ડલ જાણે તે દાષીયોનાં બચ્ચાંનાં કર્ણ-પક્ષ લાઘવે પકડીને
 તેમને નમાવી દેતો હતો ત્યારે જાણે સિંહ-શિશુના અપાટામાં આવી ગયાં
 હોય તેમ તેઓ જરા હાલી પણ શકતાં નહિ. ખડ્ગના એક એક પ્રદારથી
 તે બાળપણમાંજ તાલ ટ્રોને મૃણાલ-દંડની સમાન કાપી નાંખતો. સંકલ
 હાનિય વંશ રૂપી વનને ભસ્મ કરનાર પરશુરામની પેઠે તેનાં બાણ પર્વતોના
 શિખરવસે છેડી નાંખતાં; અને દશ પુરુષ ઉચ્છેદી શકે એવા (ખારે) સોહ-
 દંડવડે તે ધ્રમ કરતો. તેના અતિશય જળ શિવાય બીજા સર્વ શુણ્ણમાં
 વૈરાગ્યાન તેના સરખોજ થયો. સર્વ કલાઓમાં તેની પ્રવીણતાના બહુ
 માનથી, શુકનાસ્ત ઉપર પોતાના આદરભાવથી, ધૂળમાં સાથે રમવાથી
 અને સાથે સાથે હાથથી વૈરાગ્યાન, ચંદ્રાપીડનું સર્વ વિધાસ-સ્થાન
 જાણે બીજું તદ્દય હોય એવો પરમ મિત્ર યજ્ઞ થયો. એક નિમિત્ત માત્ર

૧. મીમાંસા—એક હિંદુશાસ્ત્ર, જેના પૂર્વ ભાગમાં કર્મકાણ્ડ વિશે, ને
 હિંતર ભાગમાં વેદાન્ત વિશે લખેલું છે. ૨. પ્રમાણ—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના
 માર્ગ, જેવ. કે પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણ, અનુમાન, ઉપમાન, વિગ જે ન્યાયાદિક
 શાસ્ત્રોમાં કહેલા છે. ૩. વારતુ-વિદ્યા—ધર બાંધવાની વિદ્યા.

પણ તેના વિના તે એકલો રહી શકતો નહિ, અને દિવસ જેમ સૂર્યે તેમ પ્રધાન-યુગ પણ તેને અનુસરતો તથા એક દાણે તેનાથી વિયુક્ત રહેતો નહિ.

એ પ્રકારે બ્યારે ચંદ્રાષીડ સર્વ વિદ્યાઓના અભ્યાસમાં પડ્યો હતો ત્યારે તેનામાં, સાગરમાંથી મળેલા અમૃત જેવો ત્રિભુવનને લોભમાં નાંખનાર, સંધ્યા સમયના સ્વરોદય જેવો સકલ લોકનાં હૃદય-નયનને આનંદ ઉપજાવનાર, મેઘકાળના છન્દ્રમનુષ જેવો વિવિધ રાગ-વિકારને લીધે ભંગુર,^૧ કંઈપણ વૃક્ષના કુસુમ-પ્રસવ જેવો કાગદેવનું આયુષ્ય ખૂંટેલો, કમલ-વન ઉપરના સૂર્યોદય જેવો નવા નવા રાગથી રમણીય લાગતો, અને મનુર-યુગ્મ જેવો વિવિધ ગદ્ય-કીર્તને યોગ્ય યૌવનારંભ દેખાઈ આવ્યો તેથી કરીને એ (સદગ) રમણીય કુમારની પણ રમણીયતાં બમણી વધી ગઈ. કાગદેવને (હવે) આવસર મળ્યો એટલે તે નવા સેવકની સમાન (મીમે મીમે) તેની પાને આવવા લાગ્યો. લક્ષ્મીની સાથે તેની છાતી વિસ્તાર પામવા લાગી.^૨ બહુજનોનાં મનોરથની સાથે તેની અંધા ભરાવા લાગી. રાત્રીઓની સાથે તેનો મધ્યભાગ ઓછો થવા માંડ્યા. દાનની સાથેજ તેનો નિતળ-ભાગ^૩ વધવા લાગ્યો. પ્રતાપની સાથે રામ-રાજિ ઉગવા લાગી. રિપુ-શ્રિયોના કેશની લટે સાથે તેના દાઢ નીચે લટકવા લાગ્યા.^૪ ચરિતની સાથે તેનાં નયન ધવલ થવા લાગ્યાં. આગ્રાની સાથે તેના શુભનો ઉપલો ભાગ વારે રતો ગયો, અને સ્વરની સાથે હૃદયમાં (પણ) ગંભીરતા પ્રકટ થઈ.

ચંદ્રાષીડ આવી રીતે યૌવનાવસ્થામાં આવી પહોંચ્યો છે, સકલ કલાતું તેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, અને અસોગ વિદ્યાનું તેણે અધ્યયન કર્યું છે એવું બ્યારે રાત્રીએ બપોરું ત્યારે આચાર્યોની અનુમતિથી તેને તેડાવવા સારૂ બ્રહ્મદેવ નામના સેનાપતિને બોલાવી, ત્યારે અમ્ભ-ગદ્ગદ અને પાપ-દળ સાથે તેને એક શુભ દિવસે ત્યાં મોકલ્યો. વિદ્યા-શ્રુદ્ધ પાસે તે આવી પહોંચ્યો કે (તરત) કારપાલો સાથે ખગર કઢાવી તેણે અંદર પ્રવેશ કર્યો, અને મૂઝા-મણિ જૂતલ મુખી નમાવી, મસ્તકવટે પ્રણામ કરી,

૧. રાગ-ત્રેમ-અનુરાગ; રંગ. ભંગુર=શબ્દભિન્ન; આકારમાં વક્ર. ૨. અત્રે-યી સદેહિત નામનો અલંકાર સારૂ ચાલ્યો. (તેમાં એક કાર્ય બીજાની સાથે થતું દર્શાવ્યું હોય છે.) અર્થ એવો કે જેમ જેની છાતીનો પટ વર્ધ-તો ગયો તેમ લક્ષ્મી પણ એની વધતી ગઈ. ૩. કટિની તળે ને નયનની પછવાડેનો ભાગ. ૪. ચંદ્રાષીડ ઉપર વધતો ગયો તેમ એના દાઢ

રાજમગીષ જેમ બેઠો હોય તેમ વિનય સહિત પોતાની પદ્મીને યોગ્ય આમન હાથ રાજપુતની અલુભનિથી તે બેસે પત્રી વગર રહીને તેણે ચક્રાપીઃ પાને નેઈ વિનયથી કહ્યું કે —કુમાર ! મદારાજની એ સી આગ છે કે અમાગ મનોગ્ય મરે પરિપૂર્ણ થયા છે, તમે નામોનું અધ્યયન શીખુ છે, મરે કયાઓ નીખ્યા છે, ને નમત આયુધ વિદ્યાઓમા તમે મટે, પત્રી પ્રતિજ મેળવી છે માટે મરે આચાર્યોએ વિદ્યા ગૃદમાથી તમને નીમગવાને રજા આપી છે મિદ્યા મદનુ કરીને બધનગ્યાનમાથી બહાર નીકળેના મધગજ કુમાર જેના, મકલ કલા પરિપૂર્ણ પૂજિમાના તરત હોવા અદ્ર લેના તમને મરે મરે ચોક જુએ, અને ઘણા કાળથી દર્શન ને માત્ર ઉકલિત યથેલા પોતાના યોગ્યને સહય કરે તમને જોવાને મરે અત પુત્ર ધાગુજ કુન્સુ કે વિદ્યાગૃદમા વમતા તમને આજ હામુ વરે આલેછે, અને હોરે વરે નમે તેમા પ્રવેશ મ્લે દનો,—એ બને મેળવતા તમે હવે સોગમા વરમા આવી પહોચ્યા છે માટે આજથી બહાર આવી, દર્શનોભુક સરે માનાઓને દર્શન આપી, ગુરુઓને અભિવદન કરી, અત્ર તથા, રાજ્યસુખ તથા નસ્યોત્તના વિનાસ રુગિ પ્રમાણે અનુભવે રાજ્યોકને સન્માન આપે. આજોનુ પૂજન કરે પ્રજાનુ પાવન કરે અને બધુવર્ગને આનંદ આપે મદારાજે તમને મોકલે તો આ—અ-ખિલ વિજુવનનો એક મણિ—વેગમા પવનગમક જેવો, હંદાયુધ નામનો અશ્ત્ર હાર પામે ઉમેતોછે તણે જુવનનુ એ એક આશ્વર્ષ્ય છે એમ અહીં પારમીઓના અધિપતિએ—અમુદ-જલમાથી લપમ થયેતુ આ અયોનિજન્મરે અશ્વજન જે મને મનેતુ છે તે મદારાજને બેમરા યોગ્ય છે—એવો અદેશો દદારી એને દેવ ધાગે મોમ્લે દનો. એને લેકને લક્ષણ જાણુનારાઓએ કહ્યું છે કે—દેશ ! જે લક્ષણ ઈન્દના અશ્ત્રમા દના એમ મલખાયલે તેજ આગ છે, આના જેવો અશ્ત્ર નહીં ધયો નથી અને ધાનો પળ નથી—માટે આરોહણ કરીને એનો અનુગમ કરે વગી દનિય ગજકુમાર ઉપર થયેલા વિનયી ગ્રગ, ઉપવાન, અગુર અને લાના અનુ નામ અમે સારું વગી ગજુએનો નામ અમે નમે એટલે નેમની નિતે માગ પણ વણિયા આમન્મા નીને ગમ્મવા લાન્ના નગમીના નિતમ વા મન્મા પદા નિયો મને વગી ઉપે (ઉપે પૂ ૨૮ મી ૬) લટકના ગખતી ૧ ૬ - ૧૦. અને મદનના નામનો ૬ ન (મિ. ૧૦) ૩ સોનિ—પ્રનવમ્મન મંથી નદિ જન્મે, મગા ૭ એ અમુદમાથી નીકળે દનો એમ મ્લે છે મે મ્લે અનુગમન લાન્ના પુરે રમે આગના આગે

કુલ-કમાગત આ સદસ્ય રાજપુત્રો વેગને તમારી સાથે રહેવા મોકલ્યા છે તેઓ અથ ઉપર બેઠા બેઠા, તમને પ્રભામ કરવાની લાલચાથી પદાર તમારી વાટ બુઝેછે.

એટલું કહીને બજાદક ચાન્ત પડ્યો કે (તરત) ચંદ્રાપીડે, પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, પદાર નીકળવાની ઇચ્છાથી નવા મેઘની ગર્જના જેવા મળીર સ્વર આજ્ઞા કરી કે હાલ યુધને અંદર લાવો.

પછી આજ્ઞા ચલાવ તે મદાન્ અશ્વને તેણે અંદર આણેલા બેયો બને તરફથી મોકલના કનકના કડા પકડીને પગને પગથે દાયમાં ગળવાનો પ્રયત્ન કરતા બે પુરુષો તેને દોરી લાવતા હતા. પ્રભામમાં તે ધણે મ્હોટો હતો તેથી દાય ઊંચા કરેથીજ પુરુષો તેના પૃથ્વીમાં રેપરાં કરી શકતા હતા. સન્સુખ આવેલા અખિલ આકાશનું તે જાણે પાન કરતો હતો. ઉદરને કમ્પાવતો તથા પૃથ્વીની શુદ્ધાઓને (પણ) પૂરી નાંખતો, અતિ કઠોર શબ્દ વારંવાર કરવાથી, ખોટા વેગનું મિથ્યા અભિમાન રાખનાર ગરુડનો જાણે તે તિરસ્કાર કરતો હતો. કણે કણે તેનું મસ્તક ધણું નીચું ઊંચું થતું હતું, અને વેગ રૂધાપેથી થતા અતિશય શાયવડે તેમાંની ઘોર નાસિકા ધુરધુર શબ્દ કરી મુકતી હતી તેથી, એ જાણે પોતાના વેગના મર્ચને લીધે આખા ત્રિભુવનનું ઉદ્ધમન કરવાનું ચિન્તન કરતો હોય એમ લાગતું હતું. ઇન્દ્રધનુપ્તા જેવી કાળી, પીળી, લીલી અને લાલ લેખાઓથી તેનું આજુ શરીર ચિત્રાયતું હતું તેથી તે, વિવિધ વર્ણની ઝૂલથી દંકાયેલા નાનો દાથી હોય—કેલાસ-તટના આધાતથી મ્હોટેલી ધાતુ-ધુલિવડે રક્ત થયેલો મદાદેવનો રૂપબ હોય—કે દૈત્ય રુધિરની લેખાઓથી લાલ થયેલી યાળવાળો પાર્વતીનો સિંહ હોય એવો શોભતો હતો. વેગનો જાણે તે મૂર્તિમાન સમૃદ્ધ હતો. વારંવાર કૂલી કૂલીને સુસવાટો કરતાં નસકોરામાંથી તે જાણે મદાવેગથી પીધેલા પવનને પદાર કાઢી નાંખતો હતો. યુખની અંદર અચગ્રવાથી ખખડતા મોકકના તીક્ષ્ણ અગ્રમાગના શોભથી ઉત્પન્ન થયેલાં, લાળનાં શીલુ, સરુદ્ર-નિવાસ-સમયે પીધેલા અમૃતના ઘુટકની પેટે તેના યુખમાંથી નીકળતાં હતાં. તેનું મ્હોં ધણું લાંબું અને નિર્મોલ હોવાને લીધે જાણે કાતરી કાટકું હોય એમ દેખાતું હતું. યુખ ઉપર ચૂકેલા રક્તમણિમાંથી નીકળત, કિરણ તેના નિશ્ચ શિખરવાળા કર્ણ ઉપર પડવાથી જાણે લાં રક્ત આગર, લટકાવ્યાં હોય એમ લાગતું હતું. તેની ડાક સુવર્ણની સ્વચ્છ મોંઘળમાંથી પડતા કિરણોવડે, તથા લાખ જેવી લાલ લાખી અને દરદરતી

માળવડે ભરાઈ ગઈ હતી તેથી, સમુદ્રમાં સંચરવાથી જાણે તેના ઉપર
 ૧. પ્રજાલ-મહાવ મ્હોટવાં હોય એવી શોભતી હતી. અતિ કુટિલ કનક-
 પત્રલતાઓથી વક્ર થયેલાં સતાં આભૂષણ, જેમાંની રત્ન-માલા પગલે
 પગલે ખસીખસીતી હતી અને મ્હોટાં મ્હોટાં ગોતીથી જે બરેલાં હતાં
 તે વડે તારા-મણીથી જેમ સંખ્યાગ્રજ દીપે તેમ તે દીપ્તો હતો.
 આભૂષણમાં મૂકેલા મરકત મણિની પ્રભાથી તેનું શરીર જરા જરા
 સ્વ.મ પડતું હતું તેથી તે, ગંગનગથી પટેલા. સૂર્ય-રમણા અશ્વની
 જાણે શંકા કરાવતો હતો.^૧ વેગ ક્રોધાથી ભરાઈ આવતા શેષવડે
 રોમે રોમે નીકળતાં સ્પેદ બિન્દુઓ જે તેની અતિ તેજસ્વિતાને લીધે,
 સમુદ્રના પરિચયથી લાગેલાં ગોતી જેવાં શોભતા હતાં તેનો એ વધારા
 થાવતો હતો. ઇન્દ્ર-મણિના બાજુએ જેવી, સ્વામિનિદ્રાથી જાણે ઘટેલી, અને
 વારંવાર પડ ઉપડ કરવાથી અમ્ભાગવડે વિષમ સ્વર કરતી, પોહોળી
 ખરીઓથી પૃથ્વીને જર્જરિત કરીને તે જાણે મૃદંગનો અભ્યાસ કરતો હતો.
 તેની જમાઓ જાણે કોતરી કાટેલી હતી; છતી વિસ્તારેલી હતી; યુખ
 મુદર અને ગ્વચ્છ કરેલું હતું; ડોક જાણે પ્રસારેલી હતી; બંને બાજુઓ
 જાણે ચિત્રેલી હતી; અને જમનભાગ જાણે દ્વિગુણ કરેલાં હતાં. વેગમાં
 તે જાણે ગરુડનો પ્રતિપક્ષ હતો. ત્રિલોકમાં સંચરણ કરવામાં પવનનો
 જાણે તે સદાય હતો. ઇન્દ્રના અશ્વનો જાણે અંગાવતાર, હતો. વેગ-
 શિક્ષામાં ગનનો સદાખ્યાયી હતો.^૨ (વામનરૂપ) રિપ્હુનો ચરણ જેવો તે
 આખી પૃથ્વીનું ઉદ્ધાધન કરવાને શક્તિવાન હતો. વરુણના હંસની પેઠે
 તેનો માનસ-પ્રચાર હતો.^૩ ઐત્ર માસના દિવસની પેઠે તે વિકસિત
 અશોક[જેવો] પાટલ હતો.^૪ યતધારી પુરુષની સમાન તેના યુખ ઉપર
 [જાણે] ભરમતુ ધોણું તિલક હતું. કમલ-ચનની પેઠે તેને મધુ-પિંગલ
 કેશર હતી.^૫ ગ્રીષ્મ દિવસ જેવો તે મહાયામ અને પ્રબલ તેજસ્વિ હતો.^૬

૧. કારણ કે સૂર્યના યોગનો રંગ પણ એવો કસ્પેલો છે. જુઓ
 પ. ૨૯ દી. ૩. બળી જુઓ વિક્રમચરિત પ. ૧૩૮.

ધર્મેણ દમ્યાનિર નૌલદેહાન્ । સહસ્રારમ્પેતુરગાન્ જહાસ ॥

૨. રાધે અધ્યયન-અભ્યાસ-કરનાર-અર્થાત્ તે મનોવેગી હતો. ૩. અશ્વનો
 પ્રચાર-વેગ, માનસ-ગન-જેવો; હંસનો પ્રચાર-માર્ગ, માનસ સરેવર
 તરફ. ૪. પાટલ-રક્ત; ઐત્ર માસનો દિવસ, વિકસિત અશોક તરફ
 પાટલ-તે નામના હોય-થી યુક્ત. ૫. મધુ-પિંગલ-મધ જેવી અને મધ-
 થી પિંગલ-ભીજ્યદી. કેશર=માગ; યુષ્મના તંત્ર ૬. મહાયામ=મ્હોટા

સર્પ જોયો તે સદા ગતિને અભિમુખ રહેતો.^૧ સમુદ્ર-તટની પેઠે તેને રાખ-માલાનું આભુષણ હતું.^૨ જ્યક્ષીત હોય તેમ કશું સ્તબ્ધ રાખીને તે જોયો હતો. વિદ્યાધર લોકના રાજ્યની સમાન તે અકર્ષિત નર [ના] વાહનને ઉચિત હતો.^૩ અને સૂર્યોદયની પેઠે સકલ જીવનમાં તે અર્ધને યોગ્ય હતો.^૪

એના અદૃશ્ય, અભિજ્ઞ ત્રિભુવનરાજ્યને યોગ્ય, તથા અગ્રેષ્ઠ-વદાણ-સંપન્ન મહાન અશ્વનો દેવ લોકનેજ ઉચિત આકાર જોઈને, અંકાપીડ અતિધીર પ્રકૃતિનો છતાં એના હૃદયમાં વિસ્ત્રમ ઉત્પન્ન થયો; અને મનમાં વિચાર આવ્યો કે:—વેગ સહિત દૂરીને વિટંજાતા માનુષિક નામથી અલિત થયેલા મંદર પર્વતવડે જ્યારે પૂર્વે સમુદ્ર-જલનું દેવ-દાનયોગે મયન કુંડું ત્યારે આ અશ્વરત્નને ન કાઢનાં એમણે શું રત્ન કાઢ્યું? મેરુ-ગિલાનથ જેવા વિશાળ, આના પૃથકપર જ્યારે ધન નથી ખેટો ત્યારે એને મેલોક્ષ-રાજ્યનું ફલ પણ શું મળ્યું? ખરેખર ઉચ્ચેશ્વરમૂર્તીજ^૫ ગોઢિત કરી દઈને જલનિધિયે ઇન્દ્રને હાથે છેડા દુનૌ એમ ધારણું કે અત્યાર મુખી ભગવાન નારાયણે (પણ) એને જોયો નથી, કારણ કે હજી એ મરુડને શાદન કરવાની ટેવ લગતા નથી. ખરે! ત્યારે મદારા પિતાની સત્ય-લક્ષ્મી તે ઈન્દ્રની સમૃદ્ધિ કરતાં પણ અઢે એવી શ્રદ્ધ, કેમકે આવાં આવાં, સકલ ત્રિભુવનને દુર્લભ રત્નોએ એમની સેવાર્થે હાથે છે! આ અશ્વની અતિ તેજસ્વિતાને લીધે તથા મહોદા બળને લીધે એની આકૃતિ જાણે દેવતાઈ હોય એવી લાગે છે; અને તેથીજ મને ખરેખર એના ઉપર આરોહણ કરવામાં કંઈ જરા શંકા જેવું ધાય છે. સામાન્ય અશ્વોની કંઈ આવી સુર લોકને યોગ્ય, સકલ ત્રિભુવનને વિસ્ત્રમજનક આકૃતિ ન હોય. દેવતાઈ આકૃતિયો પણ સુનિ-શાપને લીધે ચોતાનાં પૂર્વે શરીરનો ત્યાગ કરીને, શાપવચનના બળથી ઉત્પન્ન થયેલાં આવાં ખીજાં શરીર પારણ કરી શકે છે; કેમકે

આત્મ-વિસ્તાર-વાળો; યામ-પ્રદર. ૧. અશ્વ સદા-સર્વદા, ગતિને અભિ-મુખ-આવવાને પ્રુથી; સર્પ સદાગતિ-પવન-ને અભિમુખ, કારણ કે તેનો તે આકાર છે. જુઓ વાસવદત્તા પૃ. ૨૪૧—મુર્જંગેનેવ સદાગત્યભિમુલે-ન. ૨. રાખમાલા-દેવતાઈ અશ્વની કોટે ઉગતો ગેમસમૂહ; રાખમાલી માળા. ૩. અશ, અકર્ષિત નરના વાહનને-તેનું વાહન થતને-યોગ્ય; રાજ્ય, નરવાહન નામના સમાને. ૪. અર્ધ-મૂલ્ય; પૂજા, નમસ્કાર. અશ્વનું અશ્વનું મૂલ્ય જ્યાં જ્યાં ત્યાં ઉપજે એમ હતું. ૫. ઈન્દ્રને આપેલા અશ્વનું નામ.

એવું સંભળાય છે કે પૂર્વે રઘુસશિર-નામના મહાતાપસિ મુનિએ અ-
ખિત ભુવનના અલંકારરૂપ રત્ના નામની અપ્સરાને શાપ દીધો હતો.
તેથી તે દેવલોક ત્યજીને અશ્વ-હૃદયમાં પ્રવેશ કરી, અશ્વ-હૃદયના નામની
અશ્વા યદ્ય, ગર્ભલોકમાં યુત્તિકાવતી નગરીમાં શતધન્વા નામે રાજાની
સેવામાં ઘણા કાળ સંધી વસી હતી.^૧ વળી બીજા પશુ મહાત્માએ પો-
તાનો પ્રભાવ મુનિજનના શાપવડે ફીણ પાછળવાથી, વિવિધ આકારમાં
આ લોકમાં ધર્મણુ કરી અચાહે તેમ આવ્યે ક્રોધ નિઃસંસય શાપ બોગ-
વતો મહાત્મા હશે, કેમકે મહાર્ અંતઃકરણુજ એના દેવતાધ્મણા વિશે
મને જાણે કંઈ સૂચના જેવું કહે છે.^૨

એમ ચિન્તન કરતો કરતેજી આરોહણ કરવાની ઇચ્છાથી એ આમન
ઉપરથી ઉભો થયો. પછી અશ્વની પાસે જઈને પોતાના મનમાં કહેવા
લાગ્યો કે—મહાત્માન્ અશ્વ ! તું ગમે તે હોય પણ તને હું નમસ્કાર કરું
હું ! સરથ, આ મહારો આરોહણરૂપી અતિક્રમ ક્ષમા કરજો. કેમકે
દેવતાઓ પશુ જ્યારે યોગજાતા નથી ત્યારે અનુચિત પરિભવતું પાત્ર
થઈ પડે છે—(તે વખતે) ઇન્દ્રાણુએ જાણે તેનો અભિપ્રાય સમજી
ગયો હોય તેમ, મસ્તક ઉપરની અશ્વળ યાજ્ઞ વાગવાથી જરા ખીચાઈ
ગયેલી અને વાંકી દેખાતી અશુની કીકી ફેરવીને તેની સાથુ જોયું; અને
ત્યાર પછી જમણી ખરી જુમિતલ ઉપર ચારંચાર ટોકી ટોકીને, યોદ્ધા-
યેલી ધુળવટ પોતાની છાતી ઉપરની શેમ-રાજી ધૂમર-કરીને, અંદાપીકને
જાણે આરોહણુ કરવાને યોગ્યવતો દેખ તેમ ફક્કતાં નસકોરાંના
ધવેર ધ્વનિથી મિથ્ય મધુર, અને નરમ હુંકારસદિત અતિ મનોહર

૧. રઘુસશિર નામના મુનિ દલે લેવા એક વેળા જતા દત્તા ત્યારે
તેમણે, “ત્રોટિ ! ત્રોટિ !” એવા મોટા શબ્દ સંભળ્યો. શબ્દની દિશામાં
જઈને જોયું તો દેટલાક ફીણ ચારીરવાળા પુરુષોને લટકતા જોયા.
પૂછ્યું કે “તમે કાણુ છો ?” તેઓએ કહ્યું “તારા વડુઆ તે પુત્રોત્પત્તિ
નથી કરી તેથી તારા મરણુ પછી અમે પુ નામના નરકમાં પડીશું.” આ
સંભળી મહાપિયે રંભાને કહ્યું કે “મહારી સાથે સંસાર માંડ.” તેણે કહ્યુંલ કંઈ
પણુ કહ્યું કે દેવકાર્યે કરવા જાઉં છું તે કરીને આવીશ. ગયા પછી સં-
કેતભગ થયો તેથી નસપિયે ક્રોધમાં ગાપ દીધો જાટે તે આજા યદ્ય.
૨. અંદાપીકના મનમાં આવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. દરોળીને કવિ
પોતાની આતુરીથી, અશ્વને પૂર્વે જન્મ ક્રોધ ઉચ્ચ યોનિમાં છે તથા
સાપથી તેણે આ રૂપ ધારણુ કર્યુંછે એ વાત ખરેખરીજ સૂચવેલું—એ
અનુસંધાન ઉત્તર-જાગ્યા છે.

ખાંખારો ક્યો. એટલે જાણે આ મધુર સ્વરથી આગા મળી હોય તેમ ચંદ્રા પીડ ઈન્દ્રાયુધ ઉપર અત્યાર યથો. આરોહણ કરીને આખું ત્રેતોજા જાણે સપડીમાં આઠ્યું હોય એમ મળુનો મળુનો રાજપુત્ર બહાર આવ્યો કે ત્યાં તેણે મેઘમાંથી પડતા કસના વર્ષાદ જેવા કહિન, અને રસાતલને જર્જરિત કરતા દ્રોણ એવા આન નિષ્કૃત અરિગોના ખટખટાટથી, તથા ખરીમાંથી ઉડતી રજવંડે રુધાએડી નાસિકાના ચોર ઘોષ સહિત નીકળતા શબ્દથી પૃથ્વીની સર્વે મુદ્દાઓને (પણ) બધિર કરતું એક અશ્વ-સૈન્ય જેવું, જેનો પર્યન્ત-ભાગ નો દૃષ્ટિયે પડે નો પણ ન હતો. સૂર્ય-કિરણના સ્પર્શથી કબજામાં મારતી વિમળ ધારાવાળા, હિંચા કરેલા બાસા-ઓ રૂપી સત્તાના વનપડે ને, હિંચા દરવાજાં નીલ કમલની કળિયાના સમુદ્રથી બરાદ મયેલા સરોવરની સમાન ગગનનકલે શોભાવતું હતું. હિંચા દંડવાળાં, મધુર-પિચ્છના બનાવેલા તેમનાં દળરો જનથી આઠે દિશાઓ-નાં સુખ ઘેરાઈ ગયા હતાં તેથી ને સૈન્ય, કમલતાં ઇન્દ્રધનુષને લીધે વિચિત્ર દેખાતા મેઘટન્દ જેવું લાગતું હતું. અને શીલુના દગ બહાર નીકળવાથી (સોડાનાં) મૃખ ધવલ થયેલાં હતાં, તથા પળે પળે તેઓ થેકડા મારતા હતા તેથી ને પ્રલમકાચના સમુદ્ર-જલનો તરંગ-સમુદ્ર દોલ એવું ભાસતું હતું. ચંદ્રોદય જેવા ચંદ્રાપીડને જેતાંજ, સાગર-જલ જેવું ને આખું અશ્વ-સૈન્ય ખળમળી ગયું.^૧ પછી, પ્રલ્યાગ કરવાની હોંસાતુથીમાં જત્ર એકદમ ખંસી જવાથી જેમનાં શિર ઉધાડ યદ્ય ગયાં હતાં. તથા પરસ્પર હવ.વાથી કોપેલા અશ્વોને વારવાને જેઓ યત્ન કરતા હતા તે રાજપુત્રો એની આસપાસ બરાદ ગયા. અને બલાદક જેમ એકએકનું નામ દહને ઓળખાવતો મયો તેમ તેઓ, ખંસી મયેલા મુકુટોમાંથી પ્રસરતા પદ્મરાગ-ગણિના કિરણોના આકારમાં^૨ અનુરાગને જાણે બહાર દર્શાવતાં હોય એવાં, તથા સેવામ્બરિ રચવાથી, ચૈતરાજ્યાબિષેકના કલશમાંથી જલરોમે પડતાં કમલ જાણે તેમને વ્હોટયાં હોય એવાં, ખોતાનાં મરતક દૂર નમાવીને તેને પ્રજ્ઞામ કરતા ગયા.

તે સર્વને માન આપ્યા પછી ચંદ્રાપીડ, ખોતાની પછવાડે થોડા અશ્વ ઉપર એઠેલા વૈશમ્પાયન સહિત નગર તન્દ્ર સિંધાઓ. એના ઉપર, રાત્ર્ય લક્ષ્મીને રહેવાના સ્વેત કમલ જેવું,^૩ સર્વે ટાનિયકસરૂપી કુમુદ-સમુદના ચંદ્ર-ગંડલ જેવું, અશ્વ-સેનારૂપી નદીના સ્વેત તટ જેવું, ક્ષીર-

૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૯૧ ટી. ૨. અષ્ટદવાલકાર. ૩. લક્ષ્મી એત કમલ-માં વસે છે એવું કહેવાય છે ને તેથી તેનું નામ પણ “વૈશમ્પાયન” પડેલું છે.

મમુદના શીશુથી ધવલ ચમેલી વાસુકિ નાગની સુંદર ફેણ જેવું, મોટાં મોટાં મોતીના છાત્રી દંડાઈ ચમેલું, ઉપર ચિન્હરૂપે એસ, એના સિંદને ધરણુ કરવું, કનકદંડવાળું મોટું છત્ર ધરેલું હતું તેવડે એને છાયા ધઈ હતી. બંને બાજુએ દોળાતાં આમરના પવનથી એનાં કાળું-મલેવ કરકર-તાં હતાં; અને પરિવન-મંડવમાં આગળ દોડતા અનેક મદમ તરણુ વીર પુરુષો-વન્ય યાઓ! ચિરંજીવ રહો! એવા મધુર શબ્દોથી, તથા બંદી-જનો વારંવાર ગંગલ વગનથી, મોટે સાદે એની સ્તુતિ કરતા હતા.

પછી, અંગધારણુ કરીને આવેલા અનગ^૧ જેવા અંદ્રાપીડને નગર-આગમાં આવી પહોંચેર જોઈને સર્વે લોક ક્રમકાળ ત્યજ દઇ, ગદા-દય સમયે વિહાર પામતાં કુમુદ-વન જેવા બની ગયા; અને-હવે તો આની સાથે સરખાવતાં, સુખ-સમૃદ્ધને લીધે (વકટ લાગતી આકૃતિવાળો કાર્તિકેય (પણ) કુમાર શબ્દને લજવેલે,^૨ અટ્ટા! આપણે તે કેવાં સુખ્ય કર્યા હશે કે આની આવી દેવતાઈ આકૃતિને, અંતઃકરણમાં ઉભરાતો પ્રીતિરસ બારાવાથી વિસ્તાર પામતાં અને કુતૂહલથી પ્રકુલ થતાં અમુ-પટે નિરાંતે જોઈએ હિંચે! ખરેખર આજળ આપણો જન્મ સફલ થયો! સર્વથા નમસ્કાર છે તને, અંદ્રાપીડના આકારમાં રૂપાન્તર ધારણુ કરીને આવેલા શ્રીમગવાનુ નારાયણને!—એમ બોલતા બોલતા નગર-ના સર્વે લોક હાથ જોડીને તેને નમવા લાગ્યા. સર્વે રથે હાર ઉઘાડી ઉઘાડીને, હજારો બારિયો પ્રકટ કરવામાં આવી હતી તેથી તે નગરે પણ જાણે અંદ્રાપીડનું દર્શન કરવાના કુતૂહલને લીધે પોતાનાં સર્વે શોભન-ઉઘાડી લીધાં હોય એમ લાગતું. પછી તો,—સકલ વિદ્યા સમામ કરીને અંદ્રાપીડ વિદ્યામૃદમાંથી દમણું અદિ આવે છે—એ વાત સાં-જાણતાંજ તેને જોવાને ઉત્કંઠિત થયેલી નગરની સઘળી પ્રમદાઓ શણગાર સજતી સજતી, અરધાં પરધાં આબૂપણુ પેદેરી, એમ ને એમજ ઉતાવળમાં ઉડી, મહેલના સિખર-પાગ ઉપર ચડી ગઇ. તેમાં

૧. મદાદેવે ક્રમને બાળી નાખ્યો (જુઓ ૫ ૬૮ રી. ૨) ત્યારથી તેણે અંગ જતું રહ્યું માટે તે અનગ-અંગવિનાનો-કહેવાય છે. અંદ્રાપીડ સાથે મગજાવતાં ક્રમને અંગ જોઈને માટે કન્ટુ છે કે “અંગ ધારણુ વિ.”
૨. કાર્તિકેયને છ સુખ દતાં માટે તેને “પદ્મન” કહેતા. અનં વગી ‘કુમાર’ કહેતા. પણ તે છ મોવાળા કુમાર કરતાં આ એક સુખ-વાળો કુમાર વધારે રૂપ-ચાન લાગે માટે કાર્તિકેય ‘કુમાર’ ગણ્ડને લજવે છે એમ કન્ટુ.

કેટલીકના ડાયા હાથમાં દર્પણ રહી ગયાં હતાં તેથી, પ્રકાશતા પૂરું મંદ-
મંડલસદિત પૂર્ણિમાની રજાનિયો હોય એવી તેઓ શોભતી હતી ! કેટલી-
કના ચરણ, લીલા અલકતકરસથી લાલ રંગેલા હતા^૧ તેને લીધે તેઓ
ખાસાતપ પીંચેલાં કમલ વાળી નલિનીઓ જેવી લાગતી હતી ! કાર્ણક કોષક-
ના ચરણ-પક્ષવે, ગભરાટમાં ચાલતાથી હનરી ગયેલી મેખલાને લીધે રંગાયા
હતા તેથી, મુખલાભધનને લીધે મદ મંદ મગન કરતી જાણે હાથથીઓ
હોય એવી તેઓ દીસતી હતી ! કાષ્ઠકે જલધર-સમયની દિવસ-શ્રીની પેઠે,
કન્દ-મનુષ્યના (જેવા) સ્થિર રંગલાળાં આંખર મારણ ક્યાં હતાં ! કેટલી-
કના ચરણમાંથી નખના સ્વેત કિરણ નીકળતા હતા તે, નુપુર-સ્વર સાં-
ભળી દેડી આવતા પાવેલા દંસ જેવા લાગતા હતા ! કેટલીકના હાથમાં
રત્ન દાર રહી ગયા હતા તેથી તે, મદનના નારાયી શોકાનુર પદ, રૂઢિક-
મણિના મણકાની માળા લઇને ઉભેલી રતિ જેવી શોભતી હતી ! કે-
લીક લલનાઓનાં પથેપર વચ્ચે ગોતીની માળા લટકતી હતી તેથી તેઓ,
સાંકડા અને વિમલ જલ-પ્રવાહથી જુદાં પડેલાં ચક્રવાક-મિથુન વાળી
જાણે પ્રહોય-શિયો હોય એવી દીસતી હતી !^૨ કાર્ણક કોષકના નુપુર-
મણિમાંથી કન્દ-મનુષ્ય નીકળતાં હતાં તેથી, હળી ગયેલી ગૃહ-મવૃચ્ચેને
જાણે પજવાડે લાવી દોષ એવી તેઓ શોભતી હતી ! અને કાષ્ઠકે તો
(મહિશના) મણિમય ખાલા પીતાં પીતાં ચૂડી દીધાં હતા તેથી તેઓ
લાલચોળ અધર-પક્ષવમાંથી જાણે મધુ-રસનાં દીપાં પાડતી હોય એવી
દેખાતી હતી ! ખીજ કેટલીક સ્ત્રિયો અરકતમણિની આરિયોમાંથી મુખ-
મંડલ ખંડાર કાઢી કાઢીને, આકાશમાં ફરતી, પ્રપૂજ્ય કમલ-કલિ સદિત
કમલિનીને જાણે દેખાડતી હોય તેમ તેના સાચું જેવા લાગી.

તેજ સમયે, વેગમાં ચાલવાથી ઉત્પન્ન થયેલો, મધુર મધુર વાગતી
નીળાના મોય જેવો, મેખલાના શબ્દથી આકર્ષાયેલા ગૃહ-સારસના સ્વર

૧. જુઓ કુમાર૦ સ. ૭, રલો. ૫૮—

પ્રસાધિકાલોન્મતમપ્રપાદમાસિપ્પ કાચેત્ત્વરગમેવ ॥

ઉત્સુષ્ણીલાગતિ રાગનાસાદલ્લકાંકાં પદર્શી તત્તન ॥

૨. સ્ત્રિયોનાં બે સ્તન તે જાણે ચક્રવાક પક્ષિયોનું ઠંઠ ! વચ્ચે
આયેસો સ્વેત દાર તે જાણે સાંકડો પાણીનો પ્રવાહ ! અને ચક્રવાક
જુદાં પડેલાં બતાવ્યાં છે ગાટે સ્ત્રિયોને સંખ્યાપ્રગની લક્ષણ સાથે સર-
ખાપી છે, કારણ કે તે પક્ષિયોનો વિગ્રહ સાંજેજ આવે છે. સ્તનને ચક્ર-
વાક સાથે પેટેલાં પણ સરખાવ્યાં છે. જુઓ ૫. ૮૬ લી. ૨૫.

સાથે મળેલો, નીસરણીનાં પગધિયાં ઉપર ચરણ સ્થપિત થવાથી ઉત્પન્ન થતા ગંભીર ધ્વનિવડે હરખાયેલા અંતઃપુર-મધૂરના શબ્દની આગળ સંભળાતો, નવા મેઘની ગર્જનાથી બંદીને ચમકી ઉઠતા કલહસના કોલાહલ જેવો કોમલ, કામદેવના વિજય-ચોપને અનુરૂપ,^૧ શોનહારી, તથા પ્રતિશબ્દ વડે ગંભીર થયેલો, પરસ્પર અથડાવાથી અતિ તીવ્ર રણ-રણાટ કરતા દારમણિવાળી રમણિયોનો ગુપ્ત-રવ હવેલિયોની અંદર સદસા ગાણ રહો.

પછી એક હાથમાંજ, સ્ત્રિયોની બીડને લીધે મહેલ જાણે નારી-મયજ હોય એમ દેખાવા લાગ્યા; અલગતક ચોપડેલાં ચરણ-કમલ મક્કવાથી ભૂતલ બધું પક્ષવમયજ જાણે યજ્ઞ ગયું; અંગનાઓની અંગ-પ્રભાના પ્રવાહથી આપું નગર જાણે લાવપમય હોય એમ દેખાયું; મુખ-મંડલના સમુદ્રથી ગગનતલ જાણે ચંદ્રભિન્નમય યજ્ઞ ગયું; તાપ નિવારણ કરવા સાથે ઉંચા કરી આડે ધરેલા ધણા હાથને લીધે દિશાઓ સઘળી જાણે કમલ-વનમય હોય એમ દીસવા લાગી; આશ્પણના કિરણ-કલાપથી, સૂર્ય-પ્રકાશ જાણે ઈન્દ્રધનુષ્ઠમય યજ્ઞ ગયો; અને નેત્રમાંથી પ્રસરતી કિરણ-મેખાઓ વડે દિવસ જાણે નીલ-કમલ-પત્રમય હોય એવો ભાસવા લાગ્યો. કાંતુકથી અદ્ભુત પ્રસારીને નિશ્ચલ દૃષ્ટિયે તે સર્વ યુવતીઓ જોતી હતી તેવામાં, તેમનાં હૃદય જાણે દંપણમય હોય, સસિન્નમય હોય, અથવા રશ્મિકમય હોય તેમ તેઓમાં અંદ્રાપીડની આકૃતિયે પ્રવેશ કીધો.

પછી તો મહન-રસ પ્રકટ થવાથી તે જાણે તેઓ અન્યોન્ય પરિહાસ-યુક્ત, વિદાસયુક્ત, ભયયુક્ત, હર્ષાયુક્ત, દાસ્યયુક્ત, અસૂચાયુક્ત,^૨ વિલાસ-યુક્ત, કામયુક્ત, અને રજ્જુદાયુક્ત, આલાપ સલાવવા લાગી. જેમ કે:—
અલિ દોડતારી! આરો સંધાત કરતી જા. અરે જોવા સાથે ઘેલી થયેલી !
સે આ ત્હાર ઉતારીવ વસ, અરે ચપલા ! આ ત્હાર મ્હોં ઉપર આવતી
મરોને ઉંઝી કર. ઓ મુઠ જોતી ! આ ત્હારી ચંદ્રલેખા તો લેતી જા!
અલિ કામાન્ધ ! જોજે પૂજાર્ય આણેલાં પુષ્પ ઉપર દોડર આધનેતું કહોં પડી
જશે ! અરે ગદગતી ! ત્હારા ચોટલાનો અંબોયે તો બાળા ! અલિ અંદ્રા-
પીડનું દર્શન કરવાને તત્તપી રહેલી ! ત્હારી મેખલા તો ઉંઝી ચઢાવ !
પાપિણિ ! આઘાં ખસેડ ત્હારા ગાલ ઉપર દાલતાં કંઈ-પક્ષવ.

૧. સકલ જગતમાં વિજય પ્રસિદ્ધ કરનાર ચોપને અનુરૂપ-સમાન.

૨. 'અસૂચા' ને 'ઈર્ષ્યા' માં ફર એટલો કે પરદેશમાં પરગુણને દોષ ગણવા અથવા ઠરાવવા; ને બીજામાં પરગુણ દેખીને માત્ર બળવું.

ઓ અલિ બાન વિનાની ! લે આ ત્હારું પડી ગયેલું દન્તપત્ર. ૧ લેવાનથી
છડી ગયેલી ! હાંડી દે ત્હારાં પથેધર ; જે લોક ત્હારા સામું જીવે છે.
લાજવિનાની ! છૂટી ગયેલા ત્હારા વસ્ત્રને તો કીક પેદેર ! અલિ જોડી
મુગ્ધતા દારણ કરતી ! આજને કિતાવળી ! ઓ જેવાની રસિયણ ! મને
તો જોવા દે ! અરે અસનોડી ! તું તે ક્યાં મુખી લે લે કરશે ? અલિ
તરલ દૃઢ્યની ! જરા ત્હારા પરિજનની તો અપેદા રાખ ! ઓ પિતા-
મિત્રિ ! ત્હારા કિતરીય બની ગયું છે તેથી જો આ લોક તને દસેછે ?
અલિ ગ્રેમાન્ધ ! આ ત્હારી સખિયેને પણ તું નથી ગણતી કે ? અલિ
કૌટિલ્ય-વિહારની ભરેલી ! મિત્રા તું ત્હારા દૃઢ્યને પરિતાપ આપીને
જીવેછે. ઓ વિનયનો હાંચ કરનારી ! શું કરવા તું છાનાં છાનાં કટાક્ષ
નાંખેછે ? જોની નિરાંતે ! અલિ યુવતિ ! રાગ માટે તું ત્હારા સ્તન-ભારથી
મને દબાવે છે ? અલિ કોધિદા ! લે તું આગળ જા. ઓ અત્સરિણિ ! તું
એકલીજ બધી બારી રાકી ખેસશે કે ? અરે મદન-વરા થયેલી ! આ તો
તું મ્હારું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તાણી જાયછે, ત્હારું ન દોષ. અલિ ગ્રેમ-મદમત !
જરા ડાહી તો થા ! અલિ અધીરી ! ગુરુજન-સમદા દોડેછે શું ! ઓ
કિતાવળી ! કેમ આટલી આકુલ વ્યાકુલ બની ગઈ છે ? અરે મુગ્ધા !
સંતાક આ ત્હારા મદન-જ્વરથી થયેલા રોમાઝ્યને. ઓ દુરાચરણી ! કેમ
આમ ગાભરી બની ગઈ છે ? બહુ વિકારી ! વિવિધ રીતે અંગ વાળીને
ત્યાં તું ત્હારા મધ્યભાગને ખીણ આપી ખેડ પામે છે. અલિ નિચાર
વિનાની ! તને ત્હારા ધરમાંથી નીકળ્યાનીએ ખબર નથી કે ? અલિ
ઉત્ક્રિષ્ટ થયેલી ! તુ તો આસ લેવાનું જો બૂલી ગઈ છે તો ! અરે
સંકરિપત્ર મુરત-સમાગમના સુખથી નયન મીચનારી ! ઉપાક ત્હારાં
લોચન, જો એ તો હવે લવછે ! અલિ શમ્યાણના પ્રદારથી મુહિત
થયેલી ! સર્વ-કિરણનું નિવારણ કરવાને નાંખ ત્હારા આગા ઉપર આ ત્હારા
વસ્ત્રનો પાતલ. અરે સતીગતરથી અદ્યથી ખીડાતી ! દૃષ્ટ્ય ન જોવાથી તું
ત્હારાં મધુને હમેછે. અલિ બામ્બદીણી ! પરપુરુષનું મુખ ન જોવાનું વ્રત
અદ્ય કરીને તો આ સુખ ખોણુંછે. સખિ ! કૃપા કરીને જા, અને જો આ

૧. દન્તપત્ર-દાંતાવાળું કર્ણબૂષણ. ૨. જીઓ વિક્રમચરિત પૃ. ૧૦૧.
રસો. ૨૩.

મયાસિ હારત્રુટિગવ્યુપેક્ષ્ય અટોત્તરીયાડપિ ન તિષ્ઠાસિ ત્વમ્ ॥

ધ્રુવે પ્રધાવસ્યથરિણેન પરિચ્યુતસ્યથરવાસસોડપિ ॥

૩. મહારાષ્ટ્રી

રાતિવરણિત-મકર-ધ્વજ વિનાના-સાક્ષાત્ મકર-ધ્વજ જેવા કુમારને ૧
જો એ એના, કમર-કુલધી રયામ દેખાતા મસ્તકઉપર, ચેત છત્રની,
નીચે તિગિર જાણીને પડેલા અંદા-કિરણના કલાપ જેવો, માથની કુસુમનો
શેખર દેખાય છે! આ એના ગાલઉપર કર્ણભૂષણના મરકતમણિની
જરા સ્થામ પ્રભા પડેછે તેથી, વિકસિત સિરીષ પુષ્પનું જાણે એણે
કર્ણપૂર પેટેયું હોય એમ લાગેછે! એના હારની અંદર જડેલા રક્તમણિના
કિરણના આધારમાં, જાણે નવ-મીવન રાગ દ્વયમાં પેસવાની ઇચ્છાથી
બહાર ફરતો હોય એમ જાણાયછે ૨ જો જો! આ એણે આગર-કલાપની
વચ્ચે ઘડને આપણી સામું જ જોયું! અવિ એ તો ખરી, પૈશમ્પાવન સાથે
કંઈ વાનચીત કરતો કરતો હંત કિરણની લેખાએથી દિશાએને ચેત કરી
દઢને એ હસેછે! વધી પેલો બસાદક, અશ્વની ખરિયોમાંથી ઉડી ઉડીને
એના આગ-કેરામાં ઝોટોલી ધૂળને, પોપટની પાંખ જેવા લીલા પોતાના ઉત્ત-
રીય વસ્ત્રના છેડાથી લોપી નાંખેછે. આ એણે પોતાનો, લક્ષ્મીના કર-કમલ
જેવા દામલ તલવલો ચરણ ઉઘો કરી, અશ્વના રકંઠ ઉપર આડો
નાંખ્યો. શિવજનો આસ લેવા ઈચ્છતા મળની સમાન આ એણે પોતાનો
દીર્ઘ અંશુલિખાનો, ઈષ્ટકા પુષ્કર કે.રા [જેવો] શોભી[તા] અતો
કર, તામ્બૂલ લેવા સાર લીલાસહિત પ્રસાર્યો ૩ ધન્ય છે તે વરુધરાની
સપત્નીને જો લક્ષ્મીની-સમાન, કમલથી પણ અધિક દામલ એના કરતાં
અદણુ કરશે ૪! વગી ધન્ય છે વિલાસવતી દેવીને કે સકલ મહી-મંડલના
કારને ધારણુ કરી શકે એવા, કિંગ્મજ જેવા આ કુમારને દિશાની પેઠે
એણે પોતાના મલમાં રાખ્યો ૫!

આવા અને એવાંજ ખીજાં વચન જોવતી તે મુવતીઓ, અંદાપીડ
રાજગૃહની સમીપ આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધી લોચનવડે જાણે એણે પાન
કરવા લાગી; જુવણુ-રવયી જાણે એને જોલાવવા લાગી; લ્હવ્યવડે જાણે
એને અનુગમન કરવા લાગી; આભૂષણ-રતનના કિરણરૂપી રજગુઓ-

૧. પેહેલા 'મકર-ધ્વજ' નો અર્થ-મકરના ચિન્હવાળો ધ્વજ-તે અંદા-
પીપાને નહિ માટે કામદેવસાથે સરખાવતાં 'તે વિનાના' કહ્યું. ખીજા
'મકર-ધ્વજ' નો અર્થ 'કામદેવ'-મકરના ધ્વજવાળો.

૨. અપન્નવેલોદ્દેશ. છાતી ઉપર લાલ લાલ કિરણો પડેલા માટે જાણે
પાવ-મીવનનો રાગ-રંગ (અને શ્રેમ) તેનામાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાથી બહાર
ફરતો હોય એવી ઉદ્દેશ કરી. ૩ શિવલ-શેવાલ, લીલ. અંદાપીડનો કર-
હાથ-પુષ્કર-કેરા જેવો-કમલ-કલિ જેવો શોભીતો; હાથીનો કર-શુક-

થી જાણે એને બાંધવા લાગી; નવ-ધોવન રૂપી જાલિદાનથી જાણે એનું પૂજન કરવા લાગી; અને વિવાદાગ્નિને જેમ કુસુમ-મિત્ર લાલન-જલિથી તેમ શિથિલ જુજ-લતામાંથી પડી ગયેલા એત વલય-સમૃદ્ધ વડે પગલે પગલે એને વધાવવા લાગી. પછી ધીરે ધીરે રાજપુત રાજદાર પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં અદર્નિશ ગંડસ્થલમાંથી ગળતા મદવડે રથામ પંથ કરતી, રથામ ગિરિની શિલા જેવી મલિન, યામ-ગજ-ધટાએને લીધે દિશાઓનાં મુખ ઉપર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો તેથી વર્ષાઋતુના દિવસ જેવો દેખાવ લાગતો હતો. ઉમાં ધરેલાં દમરો એત છતથી તે બારાઈ ગયું હતું. અને દેરા દેરાથી આવેલા સેંકડો દૂત ત્યાં ઉભેલા હતા. ત્યાં આવીને અશ્વ ઉપરથી પોતે ઉતરી પડ્યો.

ઉતરીને ધૈરામ્પાવનનો હાથ ઝાલી, સવિનય આગળ ચાલતા બલા-હકે બતાવેલે માર્ગે, ભેગા કરેલા ત્રિભુવન જેવા (વિશાલ) રાજ-ગૃહમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. તેની દાર-ભૂમિ પાસે, સોનાની છડીવાળા, એત કવચવાળા, એત અંગલેપવાળા, એત કુસુમ-શેખરવાળા, એત દેંડાવાળા, — (દેંડામાં) એત વેપને લીધે એત-દીપમાંજ જ જાણે ઉત્પન્ન થયેલા (હોય એવા જણાતા), કૃતપુગના પુરુષ જેવા મોટાં સરીરવાળા, અને ચિત્રેલા કે શતરેજા હોય એમ અદર્નિશ તોરણ-રતંબ સગીરજ બેસી રહેતા દાર પાસે બરાબેલા હતા. તેની અંદર આવી રહેલા મોટા મોટા મહેલ, — જેમના શિખરભાગ એક અંદરશાલ * પદ્મિશાલા અને વેદિકાઓથી નિરંતર ભરેલા હતા, આકાશ સુધી જે પહોંચતા હતા, સોભામાં તો દેવાસ પર્વતને પણ જે હાર્યતા હતા, અને નિર્મલ ચૂનાથી જે ધોલેલા હતા, — તે વડે તે ગૃહ જાણે દિમગિરિપુત્ર હોય એવું બાસતું હતું. તેની અનેક ખારિયોમાંથી સુવનિયોનાં ભૂપણના હળવે કિરણ (અંતરીક્ષમાં) પ્રસરતા હતાં તેથી, ઉપર જાણે સુવર્ણમય ગૃંજલાઓ પાથરી દોધી હોય એવું તે શોભતું હતું. તેની અંદર, સરના જાંડારવાળી, સર્પ-કૃત્રથી ભરેલી પાતળની શુદ્ધાઓ જેની અનિર્ગભીર આયુષ-સાલાઓ રમેલી હતી. અબજાઓના ચરણ ઉપરના અલકાકેરસ જેવા રાતા રાતા જેમાં

— પૃથ્વી-રાજપુત્રની વડૂ ગણીને બીજા જે ખરેખરી વડૂ આવનારી તે એની સપત્ની-શોક. ૧ લાલન-જલિ=લાલ-જલ કે રાંજિરની ધાણી-તેની અંજનિ. ૨. યામ વિન્-યામ-પ્રદર-સરક, પ્રદરે, પ્રદરે બદલાતી, ગજ-ધટા. ૩. પૂર્વે જાણાયેલી પૃથ્વીના અસહ નાના નાના દીપમાંનો એક, જેને ગંડદીપ પણ કહેછે. કાંઈનો મત એવો છે કે એ વિકુંઠુ નામ છે. ૪. અંદરશાલા=ઉપરનો ઓરડો.

મણિના કડકા દેખાતા હતા, અને જેના શિખરમાં ત્રણ પેઢેલા મૂરો દેશ-રવથી કલકલ કરી મૂકતા હતા એવા કીટ-પર્વતો ત્યાં શોભી રહ્યા હતા. તેના દારદેશ પાસે ઉભેલી ચામ-કરિયુઓનાં દનક પર્યાબુ^૧ ઉપર ઉચ્છ્વલ પર્ણની જણ નાંખેલી હતી ; લટકતાં આગર તેમના ચંચલ દર્બ-પથવને સુખન કરતાં હતાં ; અને કુલીન સ્ત્રિયોની સમાન તેઓ શિક્ષા એકલુ કરીને વિનવથી શાન્ત રહેલી હતી. તેના એક ભાગમાં ગંધમાદન નામે એક ગંધગાજર^૨ બંધન-સ્તંભ પાસે ઘેટેલો હતો તે, નવા મેઘની ગર્જના જેવો ગંભીર, પછાડે સંગળાતા વીણા-વેણુના સ્વરથી રમ્ય, તથા ધુધરિયોના રાજ્દયી ધંધર લાગતો, સંગીત અને શ્રદ્ધાગતો અદર્શિશ આકર્ષક ધ્વનિ, લોચનજરા જરામીચીને તથા શુંડને વામ કંતના અગ્રભાગઉપર મૂકીને, કર્ણ-તાજ નિશ્ચલ રાખી, લીલાસદિત સાંભળ્યાં કરતો હતો ; તેની બન્ને બાજુએ વિવિધ વર્ણનું આસ્તરણ લટકતું હતું તેથી તે, ધાતુઓ વડે વિચિત્ર દેખાતી પાંખોવાળા વિન્દ્યાચલ જેવો લાગતો હતો ; મહાવતના ગીતથી આનંદ પામીને (વખતે) તે ગંભીર ગર્જના કરતો હતો ; મહાજલથી રંગાયેલા શંખવડે તેના અવધુ શોભતા હતા તેથી, ચંદ્ર-ગિચ્છને સ્પર્શ કરતા પ્રલય-મેઘ જેવો તે દેખાતો હતો ; દર્બ પાસે લટકત. કાચ્યનમય અંકુરને લીરે, સુખઉપર તેણે જાણે કર્ણપૂર પેટું હોય એવું લાગતું હતું ; તેના ગંડરથલ પાસે જમરાતું ટે.ણું રરતું હતું તે જાણે મહાજલથી મલિન બીજું કર્ણુઆગર હોય એવું શોભતું હતું ; તેની પૂર્વ કાયા ઘણી ઉંચી હતી અને જળન-ભાગ ધણોજ નાનો હતો તેથી, જાણે તે પાતાલમાંથી નીકળતો હોય એમ લાગતું ; નિશાન્તગમની સમાન તેને અર્ધ-ચંદ્ર સહિત નક્ષત્ર-માલાનું આભૂષણ હતું ;^૩ શરદ્ ઋતુના આરંભની પેઠે તેણે રાત્રું અને સંદર પુષ્કર પકટ કરેલું હતું ;^૪ વામન આવતાર જેવો તે ત્રિપદી-વિભાસ કરતો હતો ;^૫ રક્તિક મણિમય ગિરિ-તટ હોય તેમ તેનામાં સિંહ-સુખની પ્રતિમા દેખાતી

૧. પર્વાણુ-પદ્માણુ, છન. ૨. જેના ગંધધોજ બીજા દાથી નાસી જાય તે 'ગંધ-ગાજર.'

વલ્લ ગંધ સમાધાય ન તિષ્ઠન્તિ પ્રતિદિપા : ।

તં ગંધહસ્તિનં પ્રાહુર્નૃપતોવિંજયાવહમ્ ॥

૩. નક્ષત્ર-માલા-શુભો.પૂ. ૧૧, લી. ૩; નક્ષત્ર-મટા-ની માત્રા. ૪. પુષ્કર-શુભો પૃષ્ઠ ૧૦૯ લી. ૩. ૫. દાથી, ત્રિપદી-આંધેલી સાંકળ-સામે રમતો હતો ; વામન ૩૪ વિષ્ણુએ ત્રિપદ-જાણુ પગલાં-થી ત્રિજુવન

હતી; અને જલજે અલકૃત દોષ તેમ અચલ કર્ણપદ્મિન તેના મુખકપર
અચક્રતાં હતાં. વળી તે રજગૃહની અન્દશાસાઓમાં કેટલાક રાજ-
પ્રિય શુશોભત અથ્થ હતા તેઓની પીઠ ઉજ્જવલ કંબળથી ઢાંકેલી હતી;
તેમના કંઠમાં બાધેલી મધુર ધરિદ્રાઓ વાગી વાગીને શબ્દ કરી મૂકતી
હતી; તેમના અકથ હપગની બળના વાળ મજ્જાથી રંગેલા હતા તેથી, વન-
ગજના રધિરથી રક્ત ચમેલી ચાળવળા જાણે સિંહ દોષ એવા તેઓ
સાગતા હતા; તેમની પાને નાખેલી ધાસની મજ્જા ઉપર અશ્વશાયાના
રક્તકો ખેરા હતા; પાસેથી આવતા મગલ-ગીતના ધ્વનિને તેઓ કર્ણ દષ
સામગતા હતા; અને પક્ષાણી ડાગરના, હાથવટે ચોળેલા, મધુર તથા સરસ
કોળિયા તેમનાં મુખમાં બરેલા હતા. ન્યાયસભામાં આવે વેપ ધરીને
અતિ ઉચ્ચ વેત્રાસન ઉપર બેઠેલા, અને જલજે ધર્મમયજ દોષ એવા
ધર્માધિકારી મહાપુરુષો તે રાજકુલમાં દેખાતા હતા. સૈય ગામ અને નગર-
નાં નામ પાડે હોવાથી, આખા જગતને જાણે એકજ મૂઠ દોષ એમ જોતા,
અને સકલ જુવનના વ્યાપાર લખવાથી જાણે ધર્મરાજના નગરનો દેખાવ
આપતા અધિકરણ લેખકો^૧ લાં હજારે શાસન લખ્યાં કરતા હતા. વળી
લાં સભામાં ગયેલા નરપતિને ખદાર આવવાની રાહ જોતા, મુખ્યત્વે કરીને
તિલંગ, દ્રાવિડ અને સિંદલકીપના ચેવકજનો રથાને રથાને રાજાંમાં ઉભા
હતા તેઓ, સોનાના અર્ધ ચંદ્ર અને સેંકડો તારાગણથી વિચિત્ર દેખાતી
ચર્મની ઢાંતો વડે જાણે નિશા-સમય દેખાડતા હતા; અચકલી ધારવાળી
તરવડોમાંથી પ્રસરતા કિરણવડે તડકાને (પણ) વિકરાળ રૂપ આપતા
હતા; એક કર્ણમાં તેઓએ સ્વેત દંતપત્ર પેહેલું હતાં; મથાના પાદ ઉચ્ચ
બાંધી દીધા હતા; ખભા ઉપર સ્વેત ચંદન-લેપ લગાડ્યો હતો; અને છરા
બાંધ્યા હતા. તેમજ લાં સભામંડપમાં ગોચ આસનો ઉપર અનેક સદસ
શનિય સામન્ત લોક બેઠેલા હતા તેમજ પોતાના મોટા મોટા મુકુટ
ઉપર ચેત ફેટા બાંધ્યા હતા તેથી, અસાવાળા શિખર ઉપર પડેલા પ્રભાતના
સૂર્ય પ્રકાશ વાળા કુલપર્વતો જેવા તેઓ રોબતા હતા. તેમાં કોઈ છૂત

માખ્યાં હતાં ૧. રકટિકમણિના પર્વતમાં સિંહ-મુખની પ્રતિમા—પ્રતિ-
ગિમ્બ—દેખાય; દ્વાપીને સિંહ મુખના આકાશની પ્રતિમા—દતાબુધણ

૨. શૃંગાર પેહેરે તેમાં કર્ણ-પદ્મ ૩ પી જણા આપે; દાથીના કાર્ત્ત પદ્મ
જેવા માટે રાહદાય. ૩. અધિકરણ લેખકો ન્યાયસભામાં લખનાર
અધિકારી. ૪ આનો આજ નિયાર રઘુવરના સર્ગ ૬ નો ૬૦ મા
રસોકમાં દર્શાવેલો છે.

કીડામાં મચેલા દત્તા, 'કોઈ અષ્ટાપદની' રમત રમતા હતા, કોઈ વીણા વગાડતા હતા, કોઈ ચિત્ર-ફલક ઉપર ભૂમિપાલનું ચિત્ર આલેખતા હતા, કોઈ કાવ્ય-લાપ ચલાવતા હતા, કોઈ પરિહાસ-કથા કરતા હતા, કોઈ બિન્દુ-મતી રમતા હતા, કોઈ પ્રદેશિકાનું ચિન્તન કરતા હતા, કોઈ નરપતિયે કરેલાં કાવ્ય મુજાપિત વિચારતા હતા, કોઈ દ્વીપદી^૩ બોધતા હતા, કોઈ કવિ-શુણ્ય મંદણ કરતા હતા, કોઈ પત્રમંગ દેરતા હતા, કોઈ વિદ્યાસિની સ્ત્રિયો સાથે જ્ઞાત કરતા હતા, અને કોઈ વૈતાલિકાનાં ગીત સાંભળતા હતા, તે શૃંગારી સખા મંડપના પર્યન્તમાં, રાજસભામાંથી ભૂમિપાલો ઉઠવાથી સંકો-ચાપલા ગાલીચા અને રત્નાસનના દગ પડેલા હતા, જે વિવિધ રંગનાં ધન્દધનુષના સમૃદ્ધ જેવા શોભતા હતા નિર્મલ મણિભૂમિમાં પડેલાં સુખ-પ્રતિબિમ્બ વડે, વિકસિત કમલ-સમૃદ્ધને ભણે ઉપજ કરતી,—આસનાં આસનાં કમકતાં નપુર, કંકણ તથા રસનનો શબ્દ કરતી, અને રક ધ ઉપર કનક દંડવાળાં આગર મૂકીને વારંવાર જતી આવતી વાગડ-ગનાઓથી તે રાજશૃંગ બરાધ ગયું હતું. તેના એક ભાગમાં વળી સુવર્ણની નૃપલાયી માંધિયા ચાન બેઠા હતા. હળી મચેલા દળનો કટ્ટરી મૂગ આગ તેમ લાં ફરતા હતા, તેમના પરિભ્રમ વડે સર્વ દિગ્ગાઓ મુગ-ધમધમ થઈ હતી, વળી લાં અનેક કુખજ, કિરાત, નપુરસક, બધિર, પામન, અને મુક જન જેવામાં આવતા હતા. કિતર-કંદ^૪ તથા વન માનુષ આણી રાખેલાં હતાં. મેઠા, કુંકડા, કુરર, કપિજા, લાવક અને વતિકાનાં મુદ્ધ આલતાંજ હતાં^૫ એકોર, કલકંડા, ફારીત, અને કોકિત પદ્ધિયો ગાન કરી રતાં હતાં. શુક-સારિકા-ઓનો આવાય આલનો દનો, ગજ-મદના પરિભ્રમથી કોઈ પામી, જતશૃત થઈ મ્હોટી મ્હોટી ગર્જના કરતા,—મિ રે-મુડાઓમાં પસતા પરતોનાં ધ્રુવ દોષ એવા—પકડીને પાજશમાં પુરેલા સિંદોવડે તે સુશોભિત હતું. કાચ્યન ભનનની પ્રભાને લાલનન ધારી, ચાસમા ને માસમાં અંચલ દષ્ટિ-સંદિન આગ તેમ ભગતાં બવન દરિયુના ટોળાંની લોચન-પ્રભાવડે લાં સર્વ દિગ્ગાઓ વિચિત્ર બાસતી હતી એ રાજશૃંગની મરકતમય ભૂમિ ઉપર

પાન્દુવોદ્યમંસાપિંડલંબહાર : । દુર્મંગરામો હારેચ્છદનેન ॥

આભાતિ નાચાતપરક્કસાનુ : । સાનર્જેરેદ્ધમર દગારાજ : ॥

૧. અષ્ટાપદ-શિંગર આયવા તેના જેવી એક રમત ૨. વુઓ પુ.
૩. દી. ૪. ૩. જે પદના ઉદ. ૪. કિતર-અર્જ લોકનો બેઠ. ૫. કુરર-
૧૧૩૦. કપિજાલ=ચાલક, અથવા ચક્રી. લાવક અને વતિકા એ લાવરી.

મધુર-મંડલ હિમાં હતાં તે મુન તેમના હંચા શબ્દથીજ વર્તતાં હતાં.^૧ અને હાંનાં અતિશીતલ મંદન-વૃક્ષની છાયામાં બેઠેલાં શૃંગ-સારસો નિદ્રા-વશ થઈ જતાં હતાં.

એ રાજશૃંગના અવ્યન્તરમાં અંતઃપુર હતું ત્યાં બાલકીઓ દ્વાર અને પૂતળિયો લઈને રમતી હતી. અદર્શિય યુવતા હિંદોળાના શિખર ઉપર વાગતી ધંદાએનો ટંકાર દિશાઓમાં વ્યાપી જતો હતો. દારને સર્વ-કચુક ધારી મધુર ખેંચી જતા હતા. પ્રાસાદ-શિખર ઉપરથી નીચે ઉતરીને આસનાં પાસવતોથી, તે જાણે સ્વયં-કમલિનીનું વન હોય એવું શોભતું હતું. ત્યાંની સ્ત્રિયો જૂપતિનાં અરિવની અનુકરણ-કીડામાં આસક્ત થઈ હતી. અશ્વશાસામાંથી નાસી આવી, શૃંગની દાડમડીઓનાં ફલ જે-મણે ઘુટી ખાપાં હતાં, આંગણમાંના આંગળાનાં પદ્મ તોડી નાંખ્યાં હતાં, અને કુખ્જ, જામન તથા કિરાત લોકને પજરીને તેમના લયમાંથી જૂપણ યુટાવી લઈ જે વેરી નાંખતાં હતાં તે વાંદરાનાં ટોળાં ત્યાં હામ હામ દેખાતાં હતાં.^૨ ત્યાંનાં મેના પોષ્ટને રતિ-કીડાની રહસ્ય વાત પ્રકાશ કરતાં સાંભળી અન્તઃપુરની સ્ત્રિયો લજ્જા પામતી હતી. મહેલની નીસરણિયો ઉપર ચક્રતાં પગલેપગલે વાગતાં, અબજાઓને પગે પેઢેફેલાં મળિમય નૃપુર તથા કંકણ વડે જોગનો સ્વર, હિંચુચુ થયેલાં એવા શૃંગ-કલહ-સની પ્રક્રિયોનેલીધે તેનું આંગણું ધોણું ધોણું ભાગતું હતું; અને ધોયેલાં સ્વેત વસ્ત્ર તથા ઉતરીય પેઢેરી, પાપ જાંઘી, સુવર્ણ-કંઠ લાઘમાં લઈ, પલિતથી પાણ્ડુર યથેલા શિરવાળા, -જાણે આચરમય, અર્ધદાગય અને મંગલમય હોય એવા, -જંભીર આકૃતિવાળા, સ્વભાવે ધીરા, અને નાજી-નાજી હતાં પણ શૃંગ સિંદની સમાન સત્વનો આધાર રાખી રહેલા કચુકીઓ ત્યાં ફરતા હતા.^૩

કૃષ્ણાશુરના ધુમાડને લીધે, તે રાજશૃંગમાં જાણે મેઘ દેખાતા હોય;^૪ જામ-ગજ-ચટાની ઝુંડમાંથી નીકળતા જલ-કણને લીધે, જાણે ત્યાં ધૂમસ વર્ષા રહ્યો હોય; તમાકુ વૃક્ષની દારોના અધકારને લીધે, જાણે ત્યાં રાત્રિજ વર્તતી હોય; રક્ત અશોક વૃક્ષને લીધે, જાણે બાલસ્યે ઉગેલા ના બેઠ છે. ૧. મંરકતમણિનો અને મધુરનો રંગ સરખો માટે વખતે ઝોળખાય નહિ; પણ ગોર બોલે તેથી વર્તા શકાય. ૨. દૃષ્ટિ-દોષ ન નડે એટલા માટે અશ્વશાસામાં વાનર રાખવાનો પ્રાચીન રાગાઓમાં ચાલુ હતો. ૩. કંચુકીઓએ સત્વ-સત્વશુષ્ક-નો આધાર રાખેલો; સિંદે, સમ-પશુ આદિ-નો આધાર-આધાર. શૃંગણે પણ ભજવતો નથી. ૪. રાજાંધ વાક્યને છેડે આવતા “એમ ભાગતું હતું” એ શબ્દો સાથે

ટોચ, મુકતા કલાપને લીધે, બાણે ત્યા તાગમણજ આવી રજા ટે.ય,
ધારાગૃહને લીધે, બાણે વસે સમય આગ્યો હોય, મધુરોને ખેસવાના સુવર્ણમય
દડને લીધે, બાણે વીજળિયો ઝમકતી હોય, અને પૂતળિયોને લીધે,
બાણે ત્યા ગૃહ દેવતાઓજ આવીને વસી ટોચ એમ લાગતુ હતુ !!

શિવનુ બચન હોય તેમ ત્યા દ્વાર પાસે દડપાણિ પ્રતિહાર [ન.]
ગણ ઉમેના હતા * ઉત્કૃષ્ટ કવિનુ રચેયુ ગદ્ય હોય તેમ તેમા વિવિધ વર્ણ-
વણિ થકી વ્યવિનય અર્થનો સચ્ચ થયેયો હતો * અપ્સરાઓના
ગડપનીપેઠે તે મનોમ્મલ [૧]યુક્ત હતુ * બાણે સૂર્યોદય હોય તેમ
ત્યા પદ્મકંઠમાથી કમલની સુગંધ નીકળતી હતી * રવિની પેઠે ત્યા
કમલોપકાર લક્ષ્મી-કૃત હતો * નાગકની પેઠે તે પતાકા [તથા] અંકથી
શોભતુ હતુ * શોણિતપુરની મમાન તેમા વ્યાણને ચોગ્ય આવાસ હતો *
પ્રગણની પેઠે ત્યા સકલ જીવન કોરાની ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામા આવી
હતી * પૃથ્વી અદ્રોહ્યની સમાન તેમા હજારો ગૃહ કંઠ વડે ગ્નાલમનુ
સર્વન ગયુ હતુ * દિગ્ગજની પેઠે ત્યા દાનનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન

હેલો - જુઓ વાર ૧૦-૧૪ ૨૨૧

જાવેદનવરતદ્વિમાનકૃષ્ણાગુરુધૂમપટલૈર્દાશિતાકાલજલદોદયમ્.।

૧ શિવના દ્વાર પાસે દડપાણિ નામનો ગણાધિપતિ, તથા પ્રતિહાર-
દારપાત્ર, અને ગ.ણ-ગદાદેવના અનુચર ઉભા હોય, અર્હો, દડપ.ણિ=
પાણિ-હાથ-મા દડ રાખીને, પ્રતિહારનો ગણ-અમુદ-ઉમેલો * રાજ
ગૃહમા વિવિધ વર્ણ-વિવિધ જાતિના પુરુષો અને શ્રેણિ-કારીમરો-એ-
મની પાને (કર લેના) થી અર્ચ-દ્રવ્ય-નો મચ્ચ થયો હતો, મદાકવિના
ગદ્યમા વર્ણ-શ્રેણિ-અદાર પકિત-ની વિવિધ રચનાથી નવા નવા અર્થ
નીકળે * અર્હો મનોમ્મ-મનોદર, આરભ-કાપોદિકનો-યતે. હતો!
અપ્સરાઓમા મનોદરમા અને રજા નુમની એ સુખ્ય હતી * પદ્મકંઠ
-પદ્મ-લક્ષ્મી-નો કર, સરોવર (સૂર્યોદય સાથે લેતા) * પ ગવિ, પો
તાની લક્ષ્મીથી કમલને ઉપકાર કરેછે-પ્રજુલ્ય કરેછે, અર્હો કમલો-
પકાર-(પ્રજાનો)કમલા વડે-લક્ષ્મી વડે-કરેલો ઉપકાર, લક્ષ્મીકૃત-ચિન્હી
કૃત હતો (લક્ષ્મ-ચિન્હ) અર્થાત્ સનગૃહનુ ચિન્હ એ હતુ કે તેમથી
લાકોને દ્રવ્ય વડે ઉપકાર થતો હતો!

૬ પતાકા-ધન-રૂપી-અક-ચિન્હ થી રાજગૃહ શોભતુ, નાટકમ
* પતાકા-સુખ્ય નામક વા રસને દૂરથી પોપાજ કરે એમ ઉપનાયક વિન્હો
પ્રવેશ કરવાની રચના-તથા અક ટોચ ૭ બાણ-તીર બાણાસુ, જે-
ની રાજ્યધાની શોભ હતી ૮ જીવન કોશ પૃથ્વીનો ખનનો ર-ગૃહમા
ગ્રેહવ.યેલો, અને પુરાણમા, જીવન કોશ-જુમડલ-નુ વર્ણન ૬ કંઠ=

આલ્યાં કરતો હતો. બહાંડની પેઠે ત્યાં સર્વે જીવજોકના વ્યવહારનું કારણ
 હિરણ્ય ગર્ભામાં ઉત્પન્ન થયું હતું. ૧ મહાદેવના બાહુ-વનની પેઠે તેના
 પ્રકોષમાં મહાભ્રાત્રીનાં સહસ્ર મહાનૌ વાસ હતો. ૨ મહાભારતની પેઠે
 ત્યાં અનન્ત ગીત સામળીને નર આનંદ પામેલા હતા. ૩ મહાવંશની
 સમાન તેનું રક્ષણ કુલકમાગત સર, ભીમ, પુરુષોત્તમના બાલથી
 થયેલું હતું. ૪ વ્યાકરણ જેમ પ્રથમ, મધ્યમ તથા ઉત્તમ પુરુષ, વિભક્તિ,
 અનેક આદેશ, કારક, આખ્યાત, સંપ્રદાન, ક્રિયા, અને અખ્યાત પ્રપંચ
 વડે તેમ તે પ્રથમ, મધ્યમ તથા ઉત્તમ પુરુષમાં વિભક્ત થયેલા અનેક આ-
 દેશકારકોએ આખ્યાત સંપ્રદાન ક્રિયાના અ-પ્રપંચ વડે સુરિપત હતું. ૫
 સમુદ્રની પેઠે તેની આંદર, બધને લીધે પદ્મામદિત દળારો ભૂપરોએ પ્રવેશ
 કરીયા હતો. ૬ જોખા અને અનિરુદ્ધના સમાગમની સમાન ત્યાં ચિત્ર-
 લેખના પડે સકલ નિલુવનનો વિચિત્ર આકાર દર્શાવયો હતો ૭ બલિ-
 રાજના મહાની પેઠે તેની આંદર પુરાણ પુરુષ વામન બેઠેલા હતા ૮ શુભ
 પદ્માના પ્રદોષ-સમાયની સમાન ત્યાં પ્રકુલ આદિકા [જેવાં] ધવલ અંબર

વેરા; કિરણ. રત્નાલય=રત્નો બાંડાર; સમુદ્ર. ભીમ આર્ય વિપર જુઓ
 ટી. ૨ ૭ પૃષ્ઠ ૬૧. ૧ હિરણ્યગર્ભ-અક્ષા-એમણે બહાંડમાંથી
 ઉત્પન્ન થકને સૃષ્ટિ રમી. અહીં હિરણ્ય-સુવર્ણ, જે ઉપર સર્વ વ્યવહાર
 ચાલે તે. મહામાં-આંદરના ભાગમાં-હવું ૨. બાહુ-વન=પ્રાચ રૂપી
 વન. મહાદેવને સહસ્ર જીવ દેખાયા તે રૂપી 'વન' હતું. જુઓ
 પૃ. ૭૭ લી ૨૧. પ્રકોષ=દરવાજા પામેની જગા; દાખનું ક.કુ. ભોગીજ
 ભોગ કરનાર પુરો; ભોગ-ફેણ-વાળા, નાગ. ૩. અનન્ત ગીત-પ્રણાલિ ગીત
 -સામળીને અર્થ પુરો આનંદ પામ્યા હતા; ભારતમાં અનન્ત-વિષ્ણુ-
 ના ગીતથી-તેમણે ગાયેલી ગીતાથી--નર-અનુન-આનંદ પામ્યા હતા.

૪. મહાવંશ રક્ષણ કરતા, બધાનક. અને ઉત્તમ પુરુષના બલથી સંચયી
 થતું. મહાવંશનું. સર-ફળ્યના મિતામદ. ભીમ-નામનો રાજા, પુરુષોત્તમ-
 વાસુદેવ, બન્ધ બજગમ-થી. ૫. વ્યાકરણમાં ત્રણ પુરુષ, વિભક્તિ,
 આદેશ-અક્ષરનો ફેરફાર, કારક-કર્તા કર્મ આદિ. આખ્યાત-તિડન્ત
 ક્રિયાપદ. નિરુદ્ધ દેખ છે. અહીં ઉત્તમાદિ પુરુષોમાંથી ગમેલા આદેશ-
 કારકો-અમલદારોના કહેવા પ્રમાણે શાનક્રિયાનો ખરચ થતો.

૬. ભુવ-રાજા; પર્વત જુઓ પૃ ૧૪ ટી. ૩. ૭ મદમાં ચિત્રલેખ-
 થી; ચિત્રલેખા નામની જોખાની મળીએ અનિરુદ્ધ જોખાખવા સાથે તેને
 સર્વે ચિત્રની બનાવ્યું હતું. ૮. અહીં પુ. ભુ. પુરુષ. તથા વામન-હિં-
 આપેલા હતા; અતિનાયકમાં પુરાણ ૧ આજના હતા.

[ના] નિર્વાન દેખતા હતા ૧ નગનાદનદત્ત રાજા ॥ ચરિતની પેઠે ત્યા
 સિદ્ધલી પ્રિય રીતે સંભરકુમારિયો ગ ધનને ઉકમિત મીઠા હતા ૨
 મળાતીયેની મગાન ત્યા અનેક પુત્રાને અભિરે નુ દાન મવર મળતુ
 હતુ ૩ સનયુની પેઠે તે વિવધ આતરપાનથી ભરેતુ હતુ ૪
 નિશા રામના જેવુ તે બોલે નદાત્ર મ ત્યા વડે અનુત્રુત હતુ ૫ પ્ર
 બાન-સમયની મગાન તેમા રિતે યનુ અનુમાન પૂર્વમા દેખાતા મગ
 વડે થતુ હતુ ૬ ગાન્ધિયુદ્ધ જેવુ તે આન ક્રિયા પડી ઉપયોગમા
 આવતા મુપ, અમરોષ તથા દારુથી ઉજ્જવર દેખાતુ હતુ ૭ તા
 મનુષિક બવનની પેઠે ત્યા લક્ષ્મી લલિત ગોપાયથી અને મગનપત્ને
 સમય મરી રાખ્યો હતો પ્રથમ વેલ્ય-સમાગમની સમાન ત્યા મોહ
 વિગરથી હૃદયભિપ્રાય સમજાતા ન હતા ૮ કામી જનની પેઠે ત્યા અમુર
 આલાપ તથા સુખાપિત રસના સ્વાદથી તાવ શબ્દ અપાતા હતા ૯
 ધૂત મહાનની સમાન ત્યા મધિના અગણિત અલકાર આપનામા સેખ્ય-
 પત્ર થતા હતા ૧૦ ધર્મારભના જેવુ તે સર્વ સોકના મનને આલ્લાદન
 કરતુ હતુ ૧૧ મહાનની પેઠે ત્યા બાધાદિક પશુ અને દિન્યનો ધોર
 સમજાતો હતો ૧૨ રામાયણની પેઠે તેમા વાનરોની કથા ચાલતી હતી ૧૩
 માદ્રી કુલની પેઠે તે નકુવરે અલકૃત હતુ ૧૪ જાણે સમીતશાખા હોય

૧ અબજ=વસ્ત્ર, આકાશ રિતાનઅવરવો પ્રદોષ-સમયે ચક્રિમદ્રથી
 ધવપ આકાશથી અદ-વો ૨ પ્રિયદરન રૂપવતી, તે નામની નર
 રાજની પુત્રી ૩ અભિરે=રાજ્યાભિરે જે અવર દુપતિયોને માત્ર
 તારાપીડની આશા થમી-ય થતો હતો, અને રાન ૪ આગવ=મદિરા,
 મોમ-રસ જે યજમા પીવાતો હતો ૫ જુઓ પુ ૧૧૩ લી ૭ છ ૧ મિત-
 સર્વ, દોસ્તદાર પૂર-/સારથા, અને પૂરેદિશા રામ અનુત્રા ૧ રમના
 ૭ ગાન્ધિ સુગધિ પદાર્થ વેચનાર વાર્ધુ-અદન, સુગધિ જુએ ૮ માધ
 ના અતર્મન બાવ બદારની ચેટાથી સમજાતા ન હતા ૯ તા ૧
 ૧૨ તા ૧ આપવાથી યને ૧૨ અથવા ઉચ્ચ મર ૧૦ તા ૧૬ ૧
 મા (-પત્ત પુરની સિરેને વા રે દને) આ કાળ નિર્મે - ૧ ૧ ૧ ૧
 આ ૧ તેનો લેખ આ ૧ મુનિહરમા-છત મનાત-૧ ૧ જે કુ કાલ
 દારે લેટુ આપના લો મેષ-વપ્ય પથા મરી આપે ૧૧ ધર્મનુ
 ૬ ન અનુ ૧૧ સરતા નન પ્રસાર થાય નેમ - ૧ ૨ ૨ જેક યનુ
 ૧૦ સિલ-મદખ, પદી ૧૩ વનર નાથ જ ૧ ૧ અને
 દુરમન વિગેરે આ ૧ વનરના તોફાની વત આ ૧ ૧૬ ૧
 માદ્ર રાજની ખીજ બાપ, અને તદવ્ય તથા નકુની મ ૧ ન ૧ ૧

તેમ ત્યાં ઢેકાણે ઢેકાણે મુદંગ પટેલાં હતાં.^૧ રથુદ્ધતની સમાન ત્યાં ભરત-મુણ્ડથી આનંદ વ્યાપી ગયો હતો.^૨ જ્યોતિર્દશાસ્ત્રની પેઠે તે અદ્વૈત, મોક્ષ તથા કલા-ભાગમાં નિપુણ હતું.^૩ નારદ-પુરાણની પેઠે ત્યાં રાજધર્મનું વર્ણન થતું હતું વાદિનની પેઠે વિવિધ રાજ્ય-રસ યજ્ઞ તે મધુર લાગતું હતું મૃદુશ્રવ્યતા જેવું તે અનન્ય-ચિત્તિન સ્વભાવાભિ-પ્રાય દર્શનવર્તું હતું.^૪ મહાનદીના પ્રવાહની પેઠે તે, દુરિતનું દરણ કરતું હતું.^૫ કવ્યની પેઠે કાદમ્બરી તેનો અભાવ થતો ન હતો, સંધ્યા-સમયની સમાન ત્યાં ચંદ્રાપીડનો ઉદય દેખાતો હતો.^૬ નારાયણના વક્ષ-સ્થાનની પેઠે તે શ્રી-રત્નનો પ્રભાવે દિશાઓને પ્રકાશિત કરતું હતું.^૭ બ્રહ્માવરની પેઠે, કાદમ્બરીના વિશેષ રસનું વર્ણન ત્યાં અતિપ્રિય હતું.^૮ ક્ષત્રીની સમાન પદ્માસનના ઉપદેશ વડે ત્યાં ભૂમંડલ દર્શિત હતું.^૯ કાર્તિકેયની પેઠે તે મયૂર-કીડના આરંભથી અંચલ હતું.^{૧૦} કુલીન સ્ત્રીના પ્રચારની સમાન તેમાં સર્વેશ રાંકા રહેલી હતી.^{૧૧} વેશ્યાની પેઠે તે સેવા-વિધિમાં ચતુર હતું. દુર્જનની પેઠે તેને (પણ) પરલોકનો^{૧૨}

ખીન્ને અર્થ નોખિયો. ૧. મુદંગ=ટોચક-ખનેમાં સમાન્ય; અથવા અદિ મુદ-મુતિકા-નાં અંગ-પદાર્થિક-હતાં. ૨. ભરત=નાટકકાર, નંદ; અને શત્રુમતે ભાઈ. ૩. અદ્વૈત=અખીખાને નોખવું; મોક્ષ કરવે=મંદીવાનને છુટા કરવા; કલાભાગ=વિવિધ કલા-દુનર-રાજમુદસાથે લેતાં. જ્યોતિર્માં સૂર્ય ચંદ્રનું અદ્વૈત અને મોક્ષ તથા તેમના કલાભાગ. બુદ્ધિ પૂ. ૫૮ ટી. ૧. ૪. સ્વભાવાભિપ્રાય=સ્વભાવ તથા અભિપ્રાય; સ્વાભાવિક વિચાર. ૫. દુરિત=દુઃખરિત; પાપ. ૬. ચંદ્રાપીડ=રાજપુત્ર (જે ત્યાં આવવાની તૈયારીમાં હતો); ચંદ્રશ્રી આપીડ-મરતકનું બૂધણ છે જેને એવા-મહાદેવ. શિવ સર્વેશ સાયંકાળે તાંડવ નૃત્ય કરે છે. ૭. શ્રીરત્ન=શ્રીયુક્ત રત્ન=લેખીતાં રત્ન; શ્રી-લક્ષ્મી, અને રત્ન-કોરવુંનું ગણિ. ૮. કાદમ્બરી=મદિરા, ખંને સાથે લેતાં. બ્રહ્માવરને મદિરા બહુ વ્હાણી હતી. 'કાદમ્બરી' રાજ્યથી અંચનાયિકાનો ખ્વનિ પણ નીકળે છે. ૯. રાજમુદમાં પદ્મા-રાજલક્ષ્મી-તેના આરાન-રિગતિ-ને અર્થ થતાં (નીતિના) ઉપદેશ વડે ભૂમંડલ (દક્ષિણરૂપે) દર્શાવાતું હતું; અક્ષાને પદ્માસન-(લક્ષ્મીનું) આસન-આશ્રય-સ્થાન) નારાયણ-તેમને દીધેના ઉપ-દેશવડે ભૂમંડલ જણાયું હતું. ૧૦. રાજમુદમાં મયૂરે કીડ કરતા હતા; કાર્તિકેયનું વાહન મયૂર. માટે તેની કીડાથી તે અંચલ થાય-હાલે ૧૧. સામાન્ય રીતે ખંનેને લાગે એવો એક અર્થ તો સ્પષ્ટ છે. રાજમુદમાં એમ પણ કેટલાય કે અવેદ-સર્વે આપનાર-પ્રચર-ની આશંકા હતી-મયૂરનો ભય હતો. ૧૨. પરલોક=રાણ; ખીલુ દુનીયાં.

મથ ન હતો. ચંદ્રાશાદિક જેવું તે અગમ્ય વિષયાભિલાષી હતું.^૧ અગમ્ય વિષયને આમકત છતાં તે પ્રગસનીય હતું.^૨ યમદૂત જેવું તે કષિયા કુબૂત-મુકૂત વિચારવામાં નિપુણ હતું.^૩ સત્કાર્યની સમાન તે આદિ અધ્ય અને અતે કલ્યાણકર હતું.^૪ દિવમના આરંભ જેવું તે પ્રકાશતા પુષ્કરગવટે નિરાશન્તને ઝકત કરતું હતું.^૫ દિવ્ય મુનિ-ગણની પેઠે તે કલાપિ સહિન એવતકેતુ વડે શોભતું હતું.^૬ ભારતના ગણ-ક્ષેત્રની સમાન તે [કૃત]વર્મા[નાં] જાણુ અને ચક્ર વિગેરેના સમૂહથી જયકર લાગતું હતું.^૭ ખાતાવની સમાન ત્યાં દગ્ધરો મહા કંચુકિ-યોનો વામ હતો.^૮ વરંપરેતના સમદની પેઠે તેની અદ્ય શાંતી અને દેમ[ના]કૃદ હતા.^૯ મ્હોટા દાર છતાં પણ તેમા પ્રવેશ કરવો દુર્લભ હતો.^{૧૦} તે અવન્તિ દેશમા છતાં પણ માગધ જન ત્યાં વસતા હતા.^{૧૧} અને વૃદ્ધિમાનું છતાં પણ ત્યાં નમ્મલોક ભમતા હતા.^{૧૨}

(આ પ્રકારના રાજગૃહમા પેસતાજી,) અહીં તહીંથી લેગા યજ્ઞને પહેલેથી યોગ્ય સ્થળે ઉભા રહેલા, અને મુકુટ અતિરાય નમાવવાથી રાધિય યજ્ઞ ગયેલા ચૂડામણિના કિંચ્છ વડે વસુધાતપને સુબન કરતા ગન્ધર્વો,^૧ અગ્રીકાર નિગેદિત કરતો ગયો તેમ તેમ, એકે

૧ રાજગૃહમા અગમ્ય વિષય-દુલભ દેગ (વેલા)નો અભિવાપ; ચક્ર-ભાદિકને અગમ્ય વિષય-ધનાદિક-નો અભિવાપ હાથ ૨ નિરોધાત્મકાર વિષય=ઉપભોગ, દેગ ૩ અર્થી મનુષ્યના માત્ર મા'ગ મા'ની જુલ જન-ધુવામા આવતી, યમદૂત પણ મનુષ્યને તેના સદસ્યકાપે જોઇ દડ કરે. ૪ કલ્યાણકર=કલ્યાણકારી-(જનને સામાન્ય), અથવા કલ્યાણ-મુખ-કારક-છે કર-યેગ-નો (જેવું રાજગૃહ) ૫ પાગમ-જુઓ પૃ. ૧૧ ટી ૭ નિગાન્ત-મૃદ, અને નિરા-રાધિ, તેનો અત-પ્રાત કાળ ૬ કલ્યાણિ ભમદુ, એવતકેતુ=પોળો ૧જી, અને એ જને મુનિયોના નામ પણ છે ૭ ગન્ધર્વદમા વર્મ-કવચ, જાણુ, ચક્ર (વડ) હતું ક્ષેત્રમા કૃતરર્મ નામના ચરવના જાણુ. ચક્ર પિં ૮ કચુકી-અન્ત પુગ્ગા ગણાવિ-કારી, અને કચુક-કાચગી-વાળા, મર્મ ૯ વરંપરેત=(પૂરે જળાપેતી) પૂરનીના જુલ જુલ વર્મ-દેમ-ની વચ્ચે વચ્ચે આવેલા પર્વત જેવા કે દિમાવય દેમદૂદ, નિર્મલ, નીલ, ચેત, ન-તી, એમ પિં ગન્ધર્વદમા ન-તી-મુગવાળા પ્રાણી, અને દેમ-સુવર્ણ-ના કૃદ-દગ્ધ હતા ૧૦ વિગેધ પેષ છે સમાવતા અર્થ એ કે આગા તિવાય પ્રવેશ મળ્યો દુર્લભ ૧૧ અવન્તિમા માગધ-મગધ દેશના લોક-રહે એ વિગેધ; માગધ-આટ, આરણ ૧૨ પેમે ટકે સુખી હતા લોક નર રહે એ વિશેષ નર લોક-ને નામના જાણુ અમુક-અન્યારી

એકે, આપર સહિત એને પ્રણામ કરવા લાગ્યા; તથા પગલે પગલે, આ-
આરમાં કુસલ, અંત પુરની વૃદ્ધ સ્ત્રીએ આદરથી પદારે આવી આવીને
એને વધાવવા લાગી. એની રીતે, ત્વરામાં આવીને પ્રણામ કરતા પ્રતી-
દાસીએ દર્શાવેલે માને આમળ જાળીને, તથા ભુવન-નંતર જેવા, વિવિધ
જાતિનાં હજારે પ્રાણીથી ભરેલા સાન આદરથી આજીવિને તેણે અભ્યન્ત-
રમાં, નિમલ પુષ્પિનવીર શોભતા સ્વર્ગ-ગાના જાળમાં જેમ દેવ-ગજ
તેમ, હંસે જેવા સ્વેન શયન ઉપર બેઠેલા પોતાના પિતાને નોંધા
તેની ચોનરૂઢ અહર્નિશ શસ્ત્ર મદલુ કરવાથી સ્વામ પડી ગયેલી હાથેલિ-
ચોવાળા, તથા કરે ચરણુ અને ગજુ શિવામ આગે શરીરે સ્વામ
કવચથી દંકાઈ ગયેલા, અને તેથીજ ગજ-મદ-પરિમલના લોમથી નિરંતર
મહોદી રહેલાં જામર-કુસથી ભરેલા જાણે ગજ-પાંધન રત્નના હોય એવા
દેખાતા, કુલકમામત, વિષ્ણુવત વંશના, (વૃષતિ ઉપર) અનુસંગ રાખતા,
તથા મહાવીરતા અને અતિદૃઢતાને લીધે જેમનાં પરાક્રમ દાનવોની
સમાન તેમના મન અને આકાર ઉપરથીજ કળી શકાય એમ હતાં
એવા, શરીર-રક્ષાના અધિકારી પુરુષોર ઉભા રહેલા હતા, અને બંને
આજીવે વારાહ-ગનાઓ તેને નિરંતર સ્વેત આગર ટોળ્યાં કરતી હતી.

પ્રતીદારે જુઓ! એમ કશું કે તરતજ અંક્રાપીડે ચૂકામણિ અસિત
ચામ એમ મરનક અતિ દૂર નભાવી પ્રણામ કર્યો એટલે આવ આવ!
એમ બોલતાં બોલતાં રાજાએ દૂરથીજ બાહુ પ્રસારી, શયનતક ઉપરથી
જરા ઉંચા થઈ આનંદાશ્રુથી ભરાતાં લેહન સ્પર્શિત, -રે, મોહગમને લીધે
જાણે તે, વિનયથી નમેલા અંક્રાપીડને પોતાની સાથે સીવી લેતો હોય બા
એક કરી દેતો હોય તેમ—આતિગન દીધું.^૧ બેઠીને છૂટા પડ્યા પછી,
પોતાની લામ્બુલ-વાદિનીએ ધાળીને સત્વર આસનના આકારમાં
મુકેલા ઉતરીયને—સાધ જા—એમ ધીમેથી કહી, અંગુષ્ઠથી ખસેડી મુકી,
અંક્રાપીડ પોતાના ગરજાસન સમીપ જુગિ ઉપરજ બેઠો, અને તેની પાસે
મુકેલા આસન ઉપર, રાજાએ પુત્ર સમાન આતિગન દીધા પછી, પેલ-
મ્પાસન બેઠો. આગર ઉસડ્યાં જુગી જઈ નિશ્ચય થઈ ગયેલી વારાહ-ગના-

૧. પુલિત-રેતીની કિનારો (Sand-bank) અપવા બેઠ. ૨. શરીર-રક્ષા કરનાર. (Body-guard.) ૩. આવેજ વિચાર સંકરણિયે પશુ એક સ્થાને દર્શાવેલો છે.—

".....and so looks her in embracing, as if she would pin her to her heart, that she might no more be in danger of losing."

Winter's Tale, Act V. Sc. 2.

ઓ ત્યાં, અગિલાપયુક્ત, પવનથી હાલતાં કમલ-પત્રના હાર જેવા દીર્ઘ,
અને વાંકી ફરતી કીકીઓથી વિચિત્ર લાગતા કટાક્ષ ચંદ્રાપીક ઉપર
ફેંકવા લાગી. એમ થોડીવાર બેઠા પછી,—જા બેઠા, મળવાને વ્હાલથી
તણખી રહેલી ત્હારી માતાને અભિવંદન કરી, સર્વ દર્શનોત્સુક જનનીઓ-
ને અનુક્રમે ફરીત આપી આનંદ યમ્મદ—એક કવીને પિતાએ જ્યાં
એને રજા આપી ત્યારે વિનયસહિત ઉડી, સેવકજન ગિવાય, ત્રિવા
વૈરામ્યાનને લાઇ, અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા યોગ્ય રાજ-પરિજને કહેલી
માર્ગે તે અંતઃપુરમાં ગયો.

ત્યાં, એક કંસુક પેટુરીને બેઠેલા હજાર અન્તઃપુર-જગતને મળી,
હોવાથી જે ક્ષીરસાગરના તરંગથી પરિવૃત્ત લક્ષ્મી નૈમિત્ત દોસ-
દેતી; અતિશાન્ત આકૃતિવાળી, ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કરનારી ઉપર પોઠે
લક્ષ્મી ભોક્ષને નમવા યોગ્ય દીર્ઘ કાન-પાત્ર પેટેગતી અગ્રે.

એ ત્યાં, અભિલાષયુક્ત, પવનથી હાલતાં કમલ-પવનના દાર જેવા દીર્ઘ, અને વાંકી ફરતી કીકીઓથી ત્રિચિત્ર લાગતા કટાક્ષ અંદાપીડ ઉપર ફેંકવા લાગી. એમ ઘેડીવાર ભેલ પછી,—ન જેટા, મળાને વ્હાલથી તલપી રહેલી લ્હારી માતાને અભિવંદન કરી, સર્વ દર્શનોત્સુક જનનીઓને અનુક્રમે દર્શન આપી આનંદ પમાડ—એવું કરીને પિતાએ જ્યાં એને રગ આપી ત્યારે વિનયસહિત ઉઠી, સેવકજન શિનાય, ત્રિવા વૈરાગ્યાયનને લઇ, અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા યોગ્ય ગાન-પરિજને રકોટલી માર્ગે તે અંતઃપુરમાં ગયો.

ત્યાં, એત કંચુક પેદેરીને બેઠેલા દળરો અન્ત-પુર-જનતાને મળી, દોષથી જે ક્ષીરસાગરના તરંગથી પરિવૃત લક્ષ્મી ત્રિચિત્ર દીક્ષ-દત્તી;^૧ અતિશાન્ત આકૃતિયાળી, ભગવાં વચ્ચ ધારણુ દરનારી^૨ ઉપર પોટે રાક્ષ ભોકને નમવા યોગ્ય, દીર્ઘ કર્ણ-પાશ પેદેરતી, અને જાણતી, પૂર્વે યથેલી વાર્તાઓ કહેતી, ઇતિહાસ-પુસ્તકથી ઉછરેલ ફરતી, તથા પવિત્ર કથાઓ નિવેદિત કરતીના હાથ પા લઇ, જેને વિનાશ કરતી દત્તી; સ્થિયોના વેષમા જે પ્રતીદાર-મંડલે દર્શાવે તે નપુંસકો બિઠ્ઠ આબૂપણુ પેદેરીને જેની સુકુટ-ઝોટિવાળાં નરેન્દ્રવંદન^૩ અજન^૪ જેને નિરંતર ઉરાડવામાં અગ્રણ્ય સહિત,—પ્રતીદારોના પ્રયત્ન પટવાસ,^૫ તામ્બૂલ, વ્યજન^૬ પરિજનવાળા, તથા પ્રચલિત વેતસંતા બેઠેલી જિયો જેની એનાવ ભોકના સંકેટો ચરણ(પડવા)થી કંપી ગયેલાં દારવડે જે પાશવડા પેદેરતાની પેટેજ જેતો જેતો, પ્રથમ પ્રમાણેજ મેવા નવા ચૂનાના લેપથી ઘોળેલા દળરો મહેલથી બરેલા, બીજા રાજ-ગૃહ જેવા શુકનાસ-ભવનમાં પેટા. અને પ્રવેશ કરીને, અનેક સહસ નરેન્દ્ર વચ્ચે વિરાજતા, દ્વિતીય પિતા જેવા શુકનાસને તેણે વિનય સહિત અસ્તક દૂર નમાવી પ્રણામ કરી.

એટલે તો સર્વ રાજલોક અનુક્રમે જિભા ચઢ ગયા અને શુકનાસે વેગ સહિત ઉઠી, આદરથી ઘણાંક ડગલાં આગળ આવી, હૃદયે લીધે નિકાસ પામતાં લોચનમાં જરાઇ આવેલાં આનંદાશુ સહિત, અંદાપીડને તથા વૈરાગ્યાયનને વ્રેમયુક્ત ગાઠ આલિંગન દીધું. બેઠીને

૧. ધર્મપટ જે ઉપર ફરેલા આલેખનથી ધર્મ-ઓધ થાય એવાં વેચ રક્તવચ્ચ વાળા-આ એક તે મનના ભોકનો ભેદ છે. ૨. જેમ રાજગૃહમાં એને સંમાન આપ્યું હતું તેમજ.—એટલા સાર આગળ “બીજા રાજગૃહ જેવા” એમ કહ્યું છે.

૨૨ પૂરતાં ફીર-ખિન્દના આકારમાં, રોહકુલ દોવાથી દ્રવ પામીને
બહાર આવતા આંતરરુ વડે, તે, મનમાં સંકટો કલ્યાણનું ચિ
એકે, કરતી કરતી, એને ગાયે સુખન કરી, ઘણા વખત સુધી આવિ
આરમાં રહ ઉભી રહી. પછી તરતજ વેશમ્ભાવનને પાણુ એજ પ્રમાણે
એને વધેસચાર-વિધ કરી, બેડીને પોતે બેસી, વિનયથી જૂતલ ઉપર બેઠ
દારોએ દસોડીડને ખેડીને તેની ઈચ્છા ઉપરાંત પણ બહાદુર પોતાના ઉત્તમ
ભક્તિનાં હાનરે બેસાડ્યો; અને દારોએ સત્વર આજોલા આસન ઉ
રગા, નિમલ પું પણ બેઠો, એટલે ચંદ્રાપીડને પુનઃ પુનઃ આલિંગન દહ, સલા
તેની આતમ અર્ધગી:-પુનઃ તારા પિતાનું હૃદય ને કેટું કઠિન હશે કે એમને
યોવાળા, તથા કરે ન-સાલનીયર આજુતિને આટલા બધા કાળ સુધી આદિ
કવચથી ટંકાઈ ગમેદન કરાવ્યો! અરે! તું આટલા દીર્ઘ કાળ સુધી શુરમે
રહેલાં રહેલાં ભમર-કેરીને સહી સમી દોષણ? અરે! મન્ય છે, બાળક
તથા મહાવીરો એને આરુગ્યન-કીડની હાલત લગી દીધી! મન્ય છે
સમાન તેરતે પ્રજાએ મન-કીડની હાલત લગી દીધી! મન્ય છે
એવા, કર્મભ મયા હો! પૃથ્વીએને બુક્તિને! સર્વથા, જેમ તારા પિતાના
બાળમાં આવતા જેવા બતા મળી ગયો તે મંથણે એજ રાજી છું તેમજ
માં વસવાતી હઠ કરતી લદમીનું પણ હુલાવ્યું, સહિત આવતી પાસે આવતી નથી. સર્વથા (અમારી આશિષ છે કે)
વરાહાવતારમાં વિષ્ણુએ જેમ હંત-વલયથી તેમ આપ રવખાદુથી, પિતાની
સાથે, પૃથ્વીના બાર કાટિકલ સુધી વફવ કરો.—એટલું કહી, આશુપત્ત
વરમ, કુમુદ, અમરામ વિગેરેથી જોતેજ અર્ગન કરીને તેને વિદાય
કાપો. ત્યાંથી હઠી, અંત-પુરમાં જઈ, વેશમ્ભાવનની માતા મતેરમાતે
મળી, બહાર આવી, ઇન્દ્રાણુ ઉપર અથાર થઈ, પિતાએ પુરથીજ કહી
રામેલા, રાજગુંદનજ પ્રતિગિમ્બ જેવા ભવનમાં કુમાર ગયો. ત્યાં દાર
પાસે શિત કલરા બરીને મુકેલા દના; હરિચંદન (નાં પત્રો)ની માલાઓ
બાંધી દીધી હતી; દમરો પેલ જ્વલ જ્વલતા દતા; વગાડેલાં મંગલ વર્ન
નાં રવથી દિગ્ગતરો પુરાઈ ગયાં દતાં; વિકસિત કમલ-મુખના દમ
ગાહ્યા દતા; યોગજ વખત ઉપર અમિશાય સમ્પાત યમું દતું; ઉગ્ગલ

૧. બાળક વિ. ને બાલથી બોલાવવામાં એ ગબ્દ વપરાતો; એનો
સાધારણ અર્થ અહીં સમજવો નહિ. જુઓ એ સ. રમ. ૪૧

આસસારં ત્રિમુખનમિદં ચિન્તતાં તાત તાદૃક્ષી

જુઓ જ. પડ દી. ૨. ૩. તૃપ્ત-તુરી નામનું વાદિન

નુંખ્યોનાં ટોળાંની નિરંતર બાંડ થયેલી હતી; તેના એક બ.ગમાં, અનેક
 યોગ્ય આવેલા, (શુકનાસનું) દર્શન કરવાને ઉત્સુક, વિવિધ શાસ્ત્રામ્બન
 ને ઉઘટેલાં શુદ્ધિ-લોગન વાળા, બગવાં વચ્ચના આકારમાં વિનયથી
 અનુરાગ દર્શાવતા, ધર્મપટથી જાણે આચ્છાદિત થયેલા, બૌદ્ધ મતના
 મુખ્ય અનુવર્તનારા, રક્તવસ્ત્ર વાળા,^૧ સેવી તથા ખાલજો ચારે પાસે
 ફેલાયે ટોળાં બાંધી બાંધીને અર્દનિશ બેઠા રહેતા હતા; અને, જેવા
 વ્યવસ્થા ઉપર, જેવડા વાળેલા આશીઆ ખોળામાં લઈને પુરવો કડેલી
 હોતા, ઘણા વખત સુધી વાટ જોઈ રહેવાથી યાકીને જેમજેમમાં
 વત નિદ્રાવશ થઈ ગયા હતા, પડાયું જેમના ઉપર નાખેલું તાને મળી,
 નિઃશ્ચિત્તિમાં પણ જેઓ રોડ્યાં કરતી હતી એવી, અચિત્ત દીસ-
 સામન્તોની શતસહસ્ર હાથણીઓથી તે બંધી હતું. ત્યાં જ ઉપર પોરે
 કોડી હારદેશ પાસે આવી ઉભેલા પ્રતીહારોએ નિવારણ હં.
 પોતે રાજકુલની પેઢે, બહારના આંગણમાંજ અથ્થ ઉપર અપુર
 પછી અથ્થને હાર પાસે ઉભો રાખી, વેશજીવ્યથી, વચન માં તે
 આગળ કોડીને પરિજનોને ખરોડી નાંદેશનું રક્ત કણ-કગલ સુધે
 માર્ગે—સેવાયે બેઠાં થયેલાં તરવરની વિક્રમિત કમલિની જેવી સંખ્યા
 પેઢેલાં ની-પેઢે-બીડાં, કૃષ્ણાચરુની પવત્રતા જેવી તિમિર-લેખાઓ
 ન્યારે દિશાઓનાં મુખમાં પ્રસરવા લાગી; મધુકર-મલિન,^૨ કુવલય વન
 જેવ. અંધારે જ્યારે રક્ત કમલાકર જેવા સંખ્યાગતે દૂર કરવા માંડે;
 કમલિનીઓએ પીધેલા તાપ રામૂત દાદી નાંખવાને જ્યારે અંધારના

૧. મૂલ્ય અિમ્ય પાદ-કિરણ-હોવા નાંખીને પડખું; નપુર પાદ-પગ-માંથી
 નીચે પડે. નપુર પદરાગનું કહ્યું, કારણ કે તે મણિ રાતો હોય, અને
 આ વખતનો સૂર્ય પણ તેનો હોય. પરંતુ નપુર વચ્ચેથી પોતું હોય
 (એટલે પગમાં પેહરવાનો તેને આવો હોય) ને સૂર્યને તેવું કંઈ નહિ
 માટે એમ કહ્યું કે નપુરનો આજો જાણે મણિની પ્રભાથી પૂરાઈ ગયો
 હોય—એટલેજ તે શુદ્ધ સૂર્ય જેવું જણી લાગે જાગે અને સાદૃશ્ય રચાય
 થાય. ૨- જુઓ વાસવ-૪. ૧૮૫-

કાલપાશેનવ.....આકૃષ્યમાણં ચક્રાકામિયુનં વિજયટે ।

૩. કરમપુટ-પ્રાપ્તનું સંપુટ-કિરણો મૂલ્યે આજો દિવસ કમલ રસ પીધે-
 સે, પરંતુ પ્રવાસ કરને કરને ગ્રમ થયો તેથી જાણે તેણે તે રસ આ
 વખતે ખાવાના રાતો તદ્દાના આકારમાં નાંખી દાદેય !! આલંકાર અપ-
 નદ્યોપમેશા. ૪. મધુકર જેવો મલિન (અંધકાર); મધુકર વડે મલિન

કર-પક્ષવ જેવાં જામરનાં ટોળાં, રક્ત કમલના ઉદરમાં પેસવા લાગ્યાં;^૧
 (પછી) ધામે ધામે ન્યારે નિશા રૂપી વિદ્યાસિનીના સુખ ઉપરના
 કર્ણ-પક્ષવ જેવો ગંધારાગ ગરી પડ્યો હતો; સંધ્યા-સમયે દેવ-પૂજનમાં
 ભલિષિંડ ન્યારે દિશાએ દિશાએ મુઠી દીધા હતા; મયુર-દંડના શિખર ઉપર
 અધકાર વ્યાપી જતાથી, ન્યારે, મયુર નદિ યોદ્ધા છતાં પણ જાણે
 રમી, હોય એમ લાગતું હતું; પ્રાસાદ-વક્ષીનાં કર્ણ-કમલ જેવાં કપોત
 તેમ, હન્યારે જાળિયોની અંદર ભરાઈ પેદાં હતાં; અંતઃપુરના દિગોળા
 તેની ચાંદ્યારે જિયો પીઠેલી નદિ હોવાથી, સુવર્ણની બેઠકા નિકલ
 ચોવાળા, તંત્ર તથા ધંડાનો સ્વર શાન્ત પડી ગયેલો હતો; બદનાનાં આત્ર
 કવચથી ઢંકાળો ઉપર લટકવેલાં પંજરમાં ન્યારે મેના પોષટનાં ટોળાં
 મોઢાડી રહેતાં પડી ગયાં હતાં; સંગીનને અતિ સ્વર બંધ કરી, લીલા-
 રેખાતા, કુલક્રી દેવામાં આવતી હતી; મુંદરીઓનો નૃપુર-શબ્દ અંધ
 તથા મહાવીર્યારે પાળેલા રાગદંસ નિશ્ચય રહ્યા હતા; મત ગળેના
 સમાન તે; આમર, નહાત્રમાત્રા વિગેરે આમરણુ ન્યારે લઈ લેવાતાં હતાં,^૨
 એવા મના ગંડરથજ, જામર-કુલ ઉડી જવાથી શબ્દ થયા હતા; રાગ-
 બંધ અમ્બશાસ્રાઓમાં ન્યારે પ્રદીપ પ્રદીપ થતા હતા; પ્રથમ પ્રહરની
 કુંજરનાટાઓ ન્યારે પ્રવેશ કરતી હતી; વિદ્યા-શાન્તિની વિધિ કરીને
 ન્યારે પુરોહિત બ્રહ્મર નીકળતા હતા; રાગજોડ વિદાય થયા પછી પરિ-
 જન વિરલ વિરલ રહેવાથી ન્યારે રાગમૃદુલા ઓરડા જાણે ચિરંતર
 પામ્યા હોય એવા દીસતા હતા; શ્રવણેલા હજારો પ્રદીપનાં પ્રતિબિમ્બ
 વડે સુખિત થયેલી મણિમય ભૂમિ ઉપર ન્યારે, પ્રકુલ અપક-પત્રનાં

(કુલસયમ). ૧. બંદારનો સર્વ સુવંપ્રકાશ ફર કરી પછી, કમલમાં જે
 બારાઈ રહેલો હોય તે પણ કાઢવો એ અધકાર (રૂપી તેના શત્રુ) નો
 સહજ ધર્મ છે માટે તેણે જામર રૂપી પોતાના જાણે કર-પક્ષવને તેમાં
 મોકલ્યા ॥ આ કુપ્રેક્ષા સંધ્યાકાળે જામર કમલમાં પેસેછે (ને પ્રભાત-
 સમયે ત્યાંથી નીકળે) એ ઉપરથી કરેલી છે. જુઓ જામરાણક:—

રાત્રિર્ગમિષ્પાતિ માનિષ્પાતિ સુપ્રમાતમ્ ।

માસ્વાનુદેષ્યતિ હસિષ્પતિ પંકજત્રીઃ ॥

इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे ।

हा हन्त हन्त नालिनीं गज उज्जहार ॥

૨. કોપ્રેક્ષા—દષ્ટિ ન પડે એટલા સાર (અથવા આમુખ્ય તરીકે)
 રહિતને કર્ણ રાગ પેદાશવામાં આવેછે. નહાત્રમાત્રા-જુઓ પૃ. ૧૧

જાણે બલિદાન મૂક્યાં હોય એમ લાગતું હતું; ગૃહ-સરોવરમાં દીવા-
એનો પ્રકાશ પડવાથી, રવિ-વિરહ વડે પીડાતી નહિનીના વિનોદને અર્થે
જાણે બાલ-સૂર્ય આવેલો હોય એમ જ્યારે બાસતું હતું; પંજર-ગત સિંહ
જ્યારે નિડાવશ થઈ ગયા હતા; ધનુઃ અક્ષત્રી, બાણ લઈને જ્યારે પેટ્ટે-
રેગીર^૧ જેવા કામદેવે અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરીધો હતો; કર્ણપદ્મ જેવાં
સારંગ, સુરત-દૂતી-વગન જ્યારે કર્ણ ઉપર પડતાં હતાં;^૨ જાણે સૂર્યકાન્ત
મણિમાંથી અગ્નિ લાગવાથી, જ્યારે માનિનીઓનાં શોકાત લલ્લપ બળવા
લાગ્યાં હતાં;^૩ અને પ્રદોષ-સમય થયો હતો—ત્યારે ચંદ્રાપીડ, પ્રકટેલી
દીપિકાઓ મદણ કરનાર પરિવાર સજ્જિત, ચાલતો ચાલતોજ રાજગૃહમાં
ગયો, અને પિતાની ખાસે જરા વાર બેસી, વિકાસવતી માતાને મળી,
પોતાને મંદિર આવ્યો; અને ત્યાં અનેક રતનની પ્રભાથી ચિચિમ દીસ-
તા શમનતણ ઉપર, વિખળુ જેમ શેષ નામના કૃષ્ણ-મંડલ ઉપર પોઢે
તેમ પોઢ્યો.

પ્રભાત સમય થવા માંલો એટલે ઉઠીને, પિતાની આગ લઈ,
કુમાર, અભિનવ મૃગયાના ઝાતસુગથી, સૂઈ ઉઠ્યો ન હતો એટલામાં તો
છન્દ્રાસુધ ઉપર અશ્વાર ચઢી, ધણુ દાથી, પેટા તથા પાપડલ સહિત,
ધન તરફ જવા નીકળ્યો. ગર્દભ જેવડા મોટા મોટા જાનને સોનાની
સાંકળો બાંધી ફેરી લાવતા શરખાલકો,^૪ જેઓએ વૃદ્ધ વ્યાઘનાં ચર્મરૂપી
પંચરંગી વસ્ત્રના કંચુક પેટેરેલા હતા, માથા ઉપર વિવિધ વર્ણના ફેંદા
બાંધી દીધા હતા, વધેકી દાઢીને લીધે જેમનાં મુખ લાલ્લ ગયાં હતાં,
એક એક કર્ણે જેઓએ સુવર્ણનાં આબૂપણ પેટેર્યા હતાં, ફડ સબજડ
ભાંડી હતી, અહર્નિશ શ્રમ લેવાથી જેમની ઝાંચો જાડી થયેલી હતી,
અને હાથમાં જેઓએ ધનુષ પકડી લીધાં હતાં તેઓ કિકિયારી કરતા
કરતા ચંદ્રાપીડની આગળ છોડી છોડીને એનો અમોત્સાહ દિગુણ
કરવા લાગ્યા. એવી રીતે વનમાં જઈને એણે ધનુષ-દંધાર કરવા મંડ્યા
એટલે તેના શબ્દથી લંચળીત થયેલી વનદેવતાઓ કટાક્ષથી એને જોવા
લાગી; અને કર્ણ-પર્વત ખેંચી ઊઠેલા, વિકસિત કુવલપત્ર જેવા શેષતા
મલાવડે, તથા મદમત ગજ-શિશુની કુંજ-વિલિપિયોને બેઠી નાંખતાં

૧. ૩. ૧. મૂળ શબ્દ “પ્રાદરિક” છે. ૨. રાગ-રક્ત રંગ; અને પ્રેમ.
૩. માનિની-પતિ સાથે રીસાયેલી સ્ત્રી તેને ખરું જોતાં કામાવેશને
લીધે લલ્લપમાં અગ્નિ લાગેલો પણ તેનું કારણ અન્ય ઉપેક્ષિત કર્યું છે.
૪. શ્વ-કુતરા, તેને ખાળનારા.

સોદમય પાણુવડે એણે હજારો વરાહ, સિંહ, શરભ^૨ ચગર તથા વિવિધ દરિણનો ઘણુ કાઢ્યો. બીજાં કેટલાંક પ્રાણીને તો એણે મદા બળને લીધે, હવમદિતજ-કેપનાં પકડી લીધાં

પછી મધ્યાહન થયો એટલે—વનમાંથી^૨ જાણે સ્નાન કરીને ઉઠ્યો. હોય એમ એક-બિન્દુ ઓના ને વર્ષાદ વર્ષાવનો હતો, વારંવાર દાંત કકડાડીને ને તીક્ષ્ણ આકાશનો ખણખણાટ કરતો હતો. શ્રમથી સિયિલ થયેલા જેના મુખમાંથી શીશુ સાથે રુધિર-બિન્દુ ટપકતાં હતાં, પથણ-પટ્ટની કોરે કોરે જેને ફેન-લેખા બાજેલી હતી, અને પ્રફુલ્લ કુસુમથી વિવિધ લાગતું તથા ગણગણતું બમરનાં ટોળાંથી બરાહ ગંધણું, પુષ્પના ગોટાણું કલ્યાનરણ જેણે વન-ગમન-ચિન્હ તરીકે ધારણ કર્યું હતું એવા—દન્દ્રાણુ ઉપર એકે-લો,^૩ સ્વેદયકી અંદર પસળી ગયેલા, તથા મૃગ-રુધિરનાં સેંકડો બિન્દુથી પંચરંગી બનેલા કવચ વડે અધિક અધિક શેષભત્તો; અનેક મૃગની પાછળ દોડવાની ગરબડમાં હ્રમધાર વિપ્રુટા પડી જવાથી, હનના આકરમાં મૂકેલા નવ-પણવ વડે તાપને દૂર કરતો; વિવિધ વન-લતાઓના પુષ્પ-પરાગ વડે ધૂસર થવાથી, જાણે શરીરવાન સાક્ષાત્ વરસત હોય એવો દેખાતો; અશ્વ-પુરમાંથી ઉઠેલી રજવડે મલિન થયેલા લલાટમાં સ્પષ્ટ દેખાતી સ્વચ્છ સ્વેદ-સેખાવાળો; અને પાવદલ દૂર વિખરાઈ જવાથી અન્ય થઈ ગયેલા પુરોર્ભાગવાળો અંદ્રાપીડ, વેગવાળો અશ્વો ઉપર એકેલા, અરુપ શૈવ રહેલા રાજપુત્રો સાથે,— આમ મૃગપતિને (એ ગાયો), આમ વરાહને (દહ્યો), આમ વનમદિપને, આમ શરભને, આમ દરિણને—એવી એવી એ મૃગયાનીજ વાત કરતો કરતો પોતાને મહેલ આબે.

ત્યાં અશ્વ ઉપરથી ઉતરી, સત્વર દોડતા પરિજનોએ આણેલા આંસન ઉપર બેસી, કવચ ઉતારી, અશ્વાસેદણને ઉચિત સર્પ પેપ એણે કાઢી નાંખ્યો એટલે, શ્રમ દૂર કરવા સાર આમ તેમ પંખા હલાવીને (સેવકો) એને પવન નાંખવા લાગ્યા. એવી રીતે શણગાર આરામ લીધા પછી પેતે, મણિના તથા સોના રૂપાના સેંકડો કલસથી બરેલી સ્નાન-બુગિમાં ગયો. જ્યાં સુવર્ણનો એક બાજઠ મૂકેલો હતો. ત્યાં સ્નાન-વિધિ લીધા પછી, સ્વચ્છ વસ્ત્ર વડે શરીર લોહી, નિર્મલ વસ્ત્રો દેટા બાંધી, (બીજાં) વસ્ત્ર પેહેરી, દેવાર્ચન કરી બ્યારે તે લેપ કરવાના ઓરડામાં બેઠો હતો ત્યારે મદાપ્રતીહારને આગળ કરીને રાજાએ મોકલેલા રાજકુટાના સેવકો, કલ-

૧. આઠ પગનું એક કલિપત પ્રાણી. ૨. વન=અરણ્ય; જંગ. ૩. 'એકેલો' 'શેષભત્તો' વિગેરે, આમળ આવતા 'અંદ્રાપીડનો' લક્ષણ છે.

વધેના સદિત વિદ્યારસવતી રાણીની ઘસિયો, ત્યાં અક્ત અંતઃપુર મોકલેલી પરિચારિકાઓ, પેરીઓમાં મૂકેલાં વિવિધ આભરણ, હાર, અંગલેપ અને વસ્ત્ર લઈને એની આગળ આવ્યાં. એકે એક નેમની પાસેથી તે લઈને પ્રથમ વૈશમ્પાયનને લેપ કર્યા પછી પોતાને લગાડી, પામે એટલા રાજપુત્રોને ઘટતાં આજૂપણ, પસ્ત્ર, અંગલેપ તથા પુષ્પ આપીને, રાજકુમાર, વિવિધ મહિનાં દબરે વાસણુથી વિચિત્ર યથેલા, અને (તેથીજ) અગત્ય તારાગણવાળા શરદ્ મહત્તુના આકાશ જેવા શોભતા આદાર-મંડપમાં ગણે.

ત્યાં વાજેલા ગાવીયા ઉપર બેસી, પાસે એટલા અને તેના ગુણુત્ત્વ ચર્ચુન કરતા, વૈશમ્પાયને સૌ સૌને ઘટિત રચાને બેસાડેલા રાજપુત્ર લોક સ્થાયે, —આ આમને આપો, આ એમને મૂકો—એમ બોલી બોલી પ્રસાદ-વિશેષ દર્શાવી, તેઓનો સેવા-રસ વધારીને એણે ભોજન કીધું. ત્યાર પછી ક્રમ-પ્રસાદન કરી, તામ્બૂલ લઈ, ત્યાં જરાવાર બેસી, પોતે ઇન્દ્રા-મુખ સમીપ ગયે. ત્યાં જઈ ઉભે ઉભેજ તેના ગુણુત્ત્વર્ણનની વાત ચલાવી, આગાની રાદ બેતા પરિજન પાસે છતાં પણ પોતેજ, તેના ગુણુથી ભોદિત થઈ જઈને, ધાસ નાંખી, ખંદાર આવીને રાજશુદ્ધ તરફ ચાલ્યો. ત્યાં પૂર્વેજેજ કંમે પિતાને મળી, પાછા આવીને એણે રાત્રિ ગાળી.

ખીજે દિવસ પ્રભાત સમયેજ એણે, સર્વ અંતઃપુરના અધિકારી અને પૃથ્વીપતિના માનીતા કૈલાસ નામના કંચુકિને (પિતાની પાસે) આજ્ઞાતો બોલ્યો. તેની પછવાડે પછવાડે એક પ્રથમ વયમાં આવેલી, અતિ ગંભીર આકૃતિની કન્યા ચાલતી હતી. રાજકુલમાં વસવાથી પ્રગલ્ભ થયા છતાં તેનામાં વિનયની ખેટ ન હતી. ધીવનનો તેનામાં કિંચિત્ કિંચિત્ પ્રકાશ થયો હતો. ઈન્દ્રગોપના જેવા રક્ત વસ્ત્રો તેણે આમ્હાદન નાંખ્યું હતું તેથી તે બાલસર્વ સદિત બળે પૂર્વ દિશા હોય એવી દેખાતી હતી. તરત બાજેલા મન-શિક્ષાનાર ચૂર્ણ જેવા વર્ણની, તેના અંગની લાલપલ-પ્રભાવટે, અમૃત-રસની નદીના પૂરથી બળે તે આખા બવનને પૂરી નાંખતી હતી. રાકુ-આરાના બવથી ચંદ્રમંડલ ત્વજીને પૃથ્વી ઉપર આવેલી બળે ચંદ્રિજા હોય, અથવા રાજશુદ્ધિ બળે સમસ્ત દેશ હોય એવી તે શોભતી હતી. ગણકથાટ કરતાં મહિનાપુર ચરણમાં પેદાંથી, રૂબરૂ કરતા કલકંડ વડે, આકુલ થયેલાં કમલવાળી બળે કમલિની હોય એવી

તે દીપતી હતી * મળામૂલ્યની સુરણ-મેખના તેણે જ્વનમય ઉપર બાંધી હતી પથોધર જરા જરા ગાઢ તથા પ્રકુટ ચમેના દતા બુજ્જતાના મદ મદ હાલવાથી નીમ્બના નખ િગ્ધના આત્મરમા અદર્શિત તે પોતાના લાનમ્બ રમની વના ધાગ વચાવતી હતી. દિશાઓના મુખના પ્રસરતા, હાગના કિરણના તારીંગ કમી જરાથી તે, ક્ષિરમાગરમાથી ઉચ્ચ વદન કરીને નીમ્બાની વદમી જેવી જાલતી હતી * તેના અધર ઉપર, તામ્બૂલ આવાથી એક સ્વામ લખા બધાઇ હતી તેની નાસિકા રમ, સુદૃઢ અને ઉચી હતી પિચ્ચિત પુડરીક જેવા શ્વેત તેના લેચન દતા માત્ર ઉપર મણિકુડન વિગેરે આબુપણના દારિ કિંગ્ધનો પ્રકાશ પડવાથી તેનું મુખ જાણે સંકર્ષપત્રવ દોષ એવું લાગતું હતું. તેના લલાટ ઉપર સુકાયેલા ધૂમર ચદન રસનું નિયત સોભતું હતું ધણાખરા આમુલ્ય તેણે મોતીનાજ પેદુથી હતા કર્ણની રાજ્ય-સક્તીની પેઠે તેને અગમગ લાગ્યો હતો * અભિનવ વનલેખાની સમાન તેની તનુ સ્વતા કામલ હતી * જયીની પેઠે તેના અરણ્ય શુપ્રતિષ્ઠિત દતા * મયશાયા જેવી તે વેદિ-મહેષા હતી * અને મેરુપર્વતની વનવતા દ્વિય તેમ તે કનક પત્રથી અલકૃત હતી *

* અથાએ પ્રણય કરી, આગળ આવી, પોતાનો જામણ હાથ બાંધી

પુરની પરિચારિકાઓમાં સખી છે. એ અનાથ રાજપુત્રી છે એવું બહુ જાણી અને સ્નેહ ઉત્પન્ન થવાથી, અત્યાર સુધી મેં એને પુત્રીની પેઠે લાડ લાડવી ને હાથેરી છે. હવે એ તમારી તામ્બૂલ-વાદિની થવાને હવિત થઈ છે એમ જાણી મેં એને મોકલી છે. માટે આપુખ્યાને એને અન્ય પરિચય નેવી ન ગણતાં ખાલાની સમાન લાડવવી; સ્વ-ચિત્તટંપિની સમાન દુરાચરણ-માંથી વારવી; શિષ્યના જેવી ગણવી; અને ગિત્તની સમાન એના ઉપર પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો. દીર્ઘ કાળથી મદારે પ્રેમ એના ઉપર વધતો ગયો છે તેથી મદારે અંતઃકરણ એને પુત્રી જેવીજ માને છે, અને મદારે પદ્મપાત એના ઉપર બલવાનું છે. મદારે કુળના સજવંશમાં એ ઉત્પન્ન થયેલી છે માટે આ સર્વ કર્મને યોગ્ય છે. યોગ્ય દિવસમાં એ પોતાની અતિચિનકસુક્ત વર્તણૂકથી ખરેખર તમને સતીપ તો આપશેજ, પરંતુ આ સંદેશો મોકલવાનું પ્રયોજન એટલુંજ છે કે એના ઉપરની મદારી પ્રેમ-પ્રવૃત્તિ ધણા કાળથી વધતી આવીને અતિ દૃઢ થયેલી છે, અને તમને એનો સ્વભાવ વિદિત નથી. માટે સર્વથા આપુખ્યાને એવો પ્રયત્ન કરવો કે જેથી એ તમારી ધણા ટાળ સુધી યોગ્ય પરિચારિકા થઈ રહે. — એટલું કહી ડુંભારા રાત્રી પડ્યો ત્યારે માનપૂર્વક મણુમ્મરતી પત્રલેખાને અર્પિત-લોચનથી જાદુવાર નિદાણીને ચંદ્રાપીડે—જેવી માતાની આજ્ઞા—એમ કહી, કંચુકિને રત્ન આપી.

પત્રલેખાને તો તે દિવસથી, એના દર્શનપટેજ સેવા-રસ ઉત્પન્ન થયો તેથી તે દિવસ અને રાત, સુતેલા અથવા ખેડેલા, ચાલતા અથવા જાગૃદમાં ગયેલા ચંદ્રાપીડની જાણથી, તેની છાયાની સમાન, જરાપણુ વેપુરી પડેજ નહિ. ચંદ્રાપીડને પણ એને એતાંજ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ ૧ દાણે દાણે ધણી વૃદ્ધિ પામતી ગઈ, અને પ્રતિદિવસ એ એને અધિક અધિક ક્રસાદ દર્શાવતો ગયો તથા પોતાના સ્વચરિત્રે અનિત્ય પ્રેમ એના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા લાગ્યો. ૧

એવે પ્રકારે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી, ચંદ્રાપીડને સેવા-ભાગ્યેક કરવાની રાત્રીને ઇચ્છા થઈ તેથી તેણે સર્વ સાધન તથા પ્રયત્નથી સંમત કરવા સાર પ્રતીદ્યસેને આજ્ઞા કરી. અભિયેક-સમય માસે આવવા લાગ્યો તેવામાં એક દિવસ દર્શન સાર આવેલા ચંદ્રાપીડ-

— ૧. દર્શન થતાંજ ઉત્પન્ન થઈ સત્વર વૃદ્ધિ પામતા આ અન્યોન્યના મનુરાગનું કારણ ચંદ્રાપીડના તથા પત્રલેખાના પૂર્વજન્મના સંબંધને સંકર છે એમ, યોગનારને ઉગર જાગમાં જણાયો.

ને વિનયી છતાં અધિક વિનીત કરવાની ઇચ્છાથી શુદ્ધતાસે નીચે પ્રમાણે વિસ્તારીને કહ્યું:—

તાત^૧ અંદ્રાપીડાં ગાનવ્ય સર્વે તમને વિદિત છે અને સકલ રાજ-
તું તમે અધ્યયન દીધું છે એટલે જરા પણ ઉપદેશ તો તમને આપવાનો
છેજ નહિ. પરંતુ એવું છે કે—ધૈયનનો અધિકાર સ્વાભાવિક રીતેજ,
સૂર્ય વડે બેઠી રાકાય નહિ, રત્નપ્રભા વડે છેદી રાકાય નહિ; અને પ્રદીપ-
પ્રકાશ વડે દૂર કરી રાકાય નહિ એવો અતિ ગદન છે; લક્ષ્મીનો મદ
એવો દારણ છે કે પરિણામે પણ તે ગાન્ત પડતો નથી; અર્થ રૂપી
અન્ય તિમિરનું અન્યત્વ એવું તો દુઃખદાયક છે કે તે અંજનવર્તિની^૨
પણ મટતું નથી; ગર્વરૂપી દાહજ્વરની ઉપશુતા એવી તો લીપ્ત છે કે શિશિર
ઉપચાર પણ તેને દરી શક્તા નથી; વિપય રૂપી વિપના સ્વાદથી યતો
મોઢ એવો તો વિપમ છે કે તે કદી મળ આપવા મંત્રથી ઉતરતો નથી;
આતુરાગ રૂપી મેલનો લેષ એવો તો બદ્ધવાન છે કે નિત્ય સ્નાન કરવાથી
અને શુદ્ધ રહેવાથી પણ તે ખસતો નથી; અને રાજ્ય-સુખની નિદ્રા
એવી તો ઘોર હોય છે કે રાત્રિને આતે તેમાંથી કદી જગાતું નથી;—
(આવું છે) માટે તમને જરા વિસ્તારથી કહું છું.—ગર્ભસ્વર્થ, નવધૈયન,
અસામાન્ય રૂપ અને અમાનુષી શક્તિ એ સર્વે ખરું જોતાં એક જોડી
અનર્થ-પરંપરા છે. એમાંતું એક એક છૂટું છૂટું પણ સર્વે અવિનયનું
સ્થાન છે તો પછી સર્વેના સમૂહની તો વાનજ રીતે^૩ ધૈયનના આરંભમાં
બુદ્ધિ, શાસ્ત્ર-જાળના પ્રક્ષાલનપદ્ધતિ નિર્ગલ યોગેલી હોય તો પણ, ધણું કરીને
મલિન થઈ જાય છે. યુવાનોની દષ્ટિ ધવજ રહેવા છતાં પણ સરાગજ
ધાય છે.^૪ રજોસ્થાનિત ઉત્પન્ન કરનાર પવન જેવી, ધૈયન-સમયની પ્રકૃતિ
પુરુષને શુદ્ધ પત્રની સમાન રવેચ્છાએ આતિ દૂર પસડી જાય છે.^૫ ઉપ-
બોગરૂપી આ અતિગદન મૃગતુષ્ણિયુક્ત સર્વદા ઇન્દ્રિયો રૂપી દરિદ્રેન્દ્ર
આકર્ષણ કરે છે. એ નાં એજ વિપયસ્વરૂપ જ્યારે નવધૈયનથી કપાય^૬

૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૨૪ ટી. ૧ લી. ૨. આંજનવાની સળીથી.

૩. ગર્ભસ્વર્થ=જન્મથીજ સમૃદ્ધિમાં—સાદેખીમાં—રહેવું તે. જુઓ
હિતોપદેશ પ્ર. ૨૨૧. ૧૦.—

ધૈયનં ઘનસમ્પાતિઃ પ્રભુત્વમધિવેકતા ।

एकैकमप्यनर्याय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥

૪. જુઓ પૃ. ૮૦ લી. ૧ ટી. ૧. ૫. રજોસ્થાનિત=રજોગુણથી
—થતી—અનિત; ધૂળનું ઉડવું. ૬. સમયુક્ત; દુર.

અર્થેશ મનને ચાખવામાં આવેછે ત્યારે જલની સમાન અધિક અધિક મધુર લાગે છે. વિપયની આત્માસક્તિ પુરુષને દિઃ-મોહની પ્રમાણે ઉન્માદ લઈ જત્થને એનો નાશ કરેછે. અતઃ તમારા જેવાજ ઉપદેશને પાન ચાવછે, કેમકે સ્પૃશ્ઠિકમણિમાં જેમ ચંદ્ર-કિરણ, તેમ નિર્મલ મનમાંજ ઉપદેશ-શુદ્ધિ સ્ફેલથી પ્રવેશ કરી શકેછે. સુરુ-વચન અમલ હોય તોપણ તે જલની સમાન અબળ્ય પુરુષને કષ્ટે મ્હોટું શુદ્ધ ઉત્પન્ન કરેછે, પરંતુ દરિતના શંખાબરણની જે પેઠે બળ્ય પુરુષોના મુખને અધિક અધિક શોભા આપેછે. પ્રદોષ-સમયના ચંદ્ર જેવો, શુરનો શાન્તિકારક ઉપદેશ, સંધ્યાકાળના અંધકાર જેવા અતિમલિન પણુ સર્વ દોષને દરી મે છે, અને વૃદ્ધારસ્થા જેમ મસ્તકના કેશને પલિતરૂપે નિર્મલ કરેછે તેમ તે સર્વ દોષને શુદ્ધના રૂપમાં ફેરવી નાંખેછે. તમે હજી વિપય-રસનો સ્વાદ આપ્યો નથી એટલે ઉપદેશ મહણ કરવો તમારે આજ ઉચિત સમય છે.—પ્રથમસારના શર-પ્રદારથી તદ્દય જર્જરિત થઈ મધુ એટલે તેમાંથી જલની સમાન ઉપદેશ અળી પડે છે. જેની પ્રકૃતિ દુષ્ટ છે તેનું કૃષ્ણ કે શાંત કંઈ વિનયનું કારણ થઈ પડતું નથી. ૩—શુ ચંદન-વૃક્ષને અગ્નિ નથી બાળતો? અને શાન્તિકારક જલથી પણ શુ વડવાગ્નિ અધિક પ્રચંડ નથી થતો? શુરનો ઉપદેશ તો પુરુષોના સર્વ મલનું પ્રક્ષાલન કરી શકે એવું, જાડ વિનાનું સ્નાન છે; પલિતાદિ વૈરમ્ય વિનાનું અન્નર વૃક્ષલ છે; ૪ શરીર રમૂસ ન કરે એવું સુશ્કરણ છે; ૫ સુવર્ણવિના ધરેલું અધ્યાત્મ કર્ણાગરણ છે; ઓતિથી ચડે એવો પ્રકાશ છે; અને ઉદ્દેગ ન કરે એવું જાગરણ છે;—તેમાં વિશેષ કરીને શાન્ત્યોને, કેમકે તેઓને ઉપદેશ કરનાર યોગ્ય હોય છે, અને સર્વ અનુબ્ય રાગના વચનને પ્રતિ-શબ્દની સમાન બધથી અનુવર્તે છે. ઉદ્દામ દર્પરથી સોજતી તેમનાં કર્ણ-

૧. દિશાઓની ભ્રાન્તિ, અર્થે રસ્તો આ કે આ તેની સૂઝનદિ પડે એ 'દિઃ-મોહ'. ૨. શંખાબરણ-શુઓ પૃષ્ઠ ૧૨૬ ટી. ૩. ક્ષેપ એમ પ્રશ્ન કરે કે વિપયીજન કુડીન વા જાની હોય તો તેને ઉપદેશની અગત્ય નથી—તો તેના ઉત્તરમાં કહેછે કે જેની પ્રકૃતિજ દુષ્ટ છે તેને એ કૃષ્ણ વા શાંત વિનયી કરી મક્કતાં નથી. ૪. ઉપરનું સિદ્ધાન્ત દક્ષિણતર ૬૬ કરેછે—અગ્નિની દુષ્પ્રકૃતિ છે માટે મગે તો તે ચંદનનાં લાકડાંનો હોય તોપણ આગવાનો ચોતાનો અતિ-શુભુ મુકી દેતો નથી. વડવાગ્નિ—સમુદ્રતરે કપોતો અગ્નિ. ૫. પલિત—પણિયાં—વિના, અન્નર રસીને—વૃદ્ધાવસ્થા આગ્યા વિના—શુરના ઉપદેશથી પુરુષ વૃદ્ધ-પાડી બુદ્ધિનો—ચાવછે. ૬. ઉપદેશથી માગસ બારે ધાય છે—મ્હોટો ચાવછે—પણ તેનામાં કંઈ ચરખી વધતી નથી.

વિવર બધ ધણ ગયાં હોયછે તેથી તેઓ કાંઈ ઉપદેશ દેનાર (મજે તે) ને પણ સાંભળતા નથી; અને કદી સાંભળે તોપણ, દસ્તિની પ્રમાણે ચમુ બધ રાખી, તેની અવધીરણુ કરી, દિતોપદેશ આપનાર શુરુએને ખેદ પમાડેછે. આદકારરૂપી સદ્-ત્વરની મુદ્દયથી અધ યથેચ્છી રાગ-પ્રકૃતિ વિદ્વલ હોયછે, દ્રવ્ય મિથ્યાભિમાનવડે ઉન્નત કરનાર છે; અને રાગ-લક્ષી, રાગ્યરૂપી નિપ-વિકારની જડતા ઉત્પન્ન કરેછે.

આપ કલ્યાણની ઇચ્છા સખોછે નો પ્રથમ એ લક્ષીજ દેવી છે તે જુઓ. ચોક્કાઓના ખડગ-મહારૂપી કમલવનમાં વિશ્રામ કરનારી એ જમરી, પારિજાત-પલ્લવ પામેથી રાગ, ચંદ્રકલા પામેથી અતિસમ વક્રતા, ઉચ્ચે અવમ્ પામેથી અંચલતા, વિષ પામેથી મોહન-સક્રિત, મદિરાપારોથી મદ, અને કૌસ્તુભમણિ પામેથી અતિ કદિનતા,—એટલાં વાનાં સહવાસ-પરિચયથી, વિયોગ-સમયે વિનોદ કરનાર ચિન્હતરીકે લક્ષ્મીજ દ્વીરસાગરમાંથી બહાર આવી છે^૧ એ અનાદી જેતું જગત્માં ખીજું કોઈ અપરિચિત નથી. પ્રાપ્ત થયા પછી પણ મહા ક્રોધે રહી શકે છે. શુણ્ણ રૂપી પાશના દૃઢ બંધનથી એને નિશ્ચય કરી રાખી હોયછે તોપણ એ નાસી જાયછે.^૨ અતિગર્વ ધરાવતા દબરો ચોક્કાઓએ ઉચ્ચ કરેલી ખડગ-મતાઓના પંજરમાં પૂરી હોય ત્યાંથી પણ એ જતી રહેછે, મદજલરૂપી દુર્દિનનો અધકાર કરી મૂકતા મનની ધન લક્ષ્યથી એત રક્ષણ કર્યું હોય તેમાંથી પણ એ પચાવન કરી જાયછે. નથી એ પરિચય

૧. સમુદ્રમાંથી મથન-સમયે ગૌદ રત્ન નીકળ્યાં હતાં તે આ પ્રમાણે—

લક્ષ્મીઃ કૌસ્તુભપારિજાતકગુરા ધન્વન્તરિ ચંદ્રમાઃ ।

ગાયઃ કામદુધાઃ સુરેશ્વરગજો રંભાદિદેવાદ્ગુનાઃ ॥

બન્ધઃ સપ્તમુલો વિપં હારેષ્ણુઃ શાંભોમૃતંચાન્દુવેઃ ।

રત્નાનીતિ ચતુર્દશ (પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ નો મંગલમ્) ॥

રાગ—રક્ષતા; પ્રેમ. વક્રતા—ખીજો અર્થ ‘આગ્રાહ’. ઉચ્ચ—અવસ્ત-ઈન્દ્રનો અર્થ. અંચલતા=અચલતા; અરિધરતા. મોહન-સક્રિત મૂઠાં પમાડવાની શક્તિ; મોહ પમાડવાની શક્તિ. મદ=કેદ; ગર્વ. કદિનતા-સરીરની, અને મનની જુઓ શુ ૨. બા પૃ. ૭૯—

ચામ્રચલ્પમુઘૈઃશ્રવસસ્તુરંગાત્ કૌટિલ્યમિન્દોવિપતો વિમોહઃ ।

રતિ શ્રિયાશક્તિ સહોદરેમ્યો ન વોન્ન કસ્વાદ્ગુણવોદિરોધઃ ॥

૨. શુણ્ણ-ખીજો અર્થ ‘ધરી’. જુઓ સુ. ૨. બા. પૃ. ૭૯—

ર. ખતી, નથી ઉઘા કુશને જોતી, નથી રૂપને દેખતી, નથી કુલ ક્રમને
અનુસરતી, નથી ઝીલ ઉપર દૃષ્ટિ કરતી, નથી ચતુરાઈને માણતી, નથી
કૃતિને માબાતી, નથી ધર્મને માનતી, નથી ઉદારતાને આજ્ઞા કરતી,
નથી વિગ્રહ જાનનાં વિચાર કરતી, નથી આચારને પાળતી, નથી મયને
સમાગતી અને નથી લક્ષણનું પ્રમાણ ગણતી, પણ મધરે નગર રેખતી^૧
પેરે જોતા જોતામાં ઉડી જાયછે^૨ હજીસુધી પણ એને મદરાચનના બમ
જીનો સરખા રહો દોષ એમ એ બધા ડેરે પદ્મજમ્બુમાં ચ. નવાથી
જારો કમ નહડના કાઠા વાળા દોષ એમ એ માર્છ થયે પગ ચિયર
મૂડીને રહેતી નથી મ્હોટા મ્હોટા રાજાઓના મદિરમાં એને મદા મદા
પ્રમત્તે રાખી મૂકેછે તોપણ, વિવિધ ગધગળના મહારથનું મહુ પીનાથી
જાએ મત્ત થઈ હોમ એમ એ અચરન કરેછે જાણે જઠિનતા શીખના સાજલ
ખડગ ધારાઓમાં વસ કરેછે જાણે વિશ્વરૂપ^૩ મદધુ કરવાનેજ જો
શ્રીનારાયણનો આશ્રય લીધોછે કેવળ અવિશ્વાસ રાખીને એ સધ્યાકાળ
ના કમનની પેઠે, અતિરૂઢ મૂલ-દડ તથા કોરા મહાનવાળા પણ બૂપતિ
નો ત્યાગ કરેછે^૪ સતાની પેઠે વિરૂપ સાથે જોડાઈ જાયછે^૫ ગંગા જેવી
વમુજનની છતા પણ એ તર મ જુદુદ [જેવી] ચ ચલ છે^૬ સૂર્યની ગાનિ

અપિ દોષ્યામ્ પરિવદ્ધા મદાપે ગુણેરનેષ્ઠા નિપુણે ।

નિર્ગન્ઠાતિ ક્ષણાદિવ જન્મખિજલોત્પત્તિવિચ્છલ્લા લક્ષ્મીઃ ॥

૧ આકાશમાં દેખાતું એક કલ્પિત નગર જે હાલાવાર દેખાઈને હુમ
થઈ જાયછે જુઓ. “નિદરશનબલિદા” આકે ખીજે—

રાજા—દુષ્ટા હારેશ્વરપુત્રી (ગર્ભવનગરી) પ્રનટા ચ ।

૨ વિશ્વરૂપ એનું વિષ્ણુનું નામ પણ છે જુઓ પૃ ૩ લી ૫

૩ ગાળને મૂન દડ-વરા કમાગત નિવ્ય મસ-અમતો ને મદવ-
રાજ્ય-દોષ કમ ને મૂળ, દડ ને મેન મદવ-નિગોતો મચ્છ કમ ।
સધ્યાકાને મીયાઈ જાય મટે સદમી તેનો ત્યાગ કરે છે એમ મ્હુ

૪ વિરૂપ—મધર પુરુષ વસ ૫ વમુ—કન્ય મગાના આ પુત્ર પુદ-
પુદ—પરપોગ—ના જેવી ચ ચલ—શ્રદ્ધા, તે વડે ચ ચલ—નગા સદમી
વિગે જા.વો ન વિચાર શીખન સમગ્રમાર્ગે અપાદમ નોનમા છો-
વ્યા છે —

૬ આપુરિયમને વચ્ચતા પ્રતિદિન યાત્રે હવ યોવનમ્ ।

પ્રત્યાપાન્તિ મતા પુનર્ન દિવમા કાલો નગરજ્ઞજ ॥

ની પેટે વિવિધ સંક્રાન્તિ પ્રકટ કરેછે.^૧ પાતાલની ગુફા જેવી તમસથી ભરેલી છે.^૨ હેડમ્બાની પેટે એનું દૃશ્ય માત્ર ભોમ-ભાહુસથીજ દરી રાક્ષાયછે.^૩ વળાં ઋતુના જેવી એ દાણુર્બશુર બ્યોતિને ઉત્પન્ન કરનારીછે,^૪ અને દુષ્ટ પિશાચિણીની સમાન અનેક પુરુષોની ઉચ્છાદ દેખાડેછે.^૫ આટલ પ્રાણીને એ ઉન્મત્ત કરી દેછે; સરસ્વતીના માનીતાને બાણે ધમ્મથી આલિંગતી નથી; ગુણવાનને બાણે અપવિત્ર ગણીને સ્પર્શ કરતી નથી; ઉદારને બાણે અમંગલ ગણીને માન્ય કરતી નથી; સ્વજનને કુલદાણુ દોષ એમ બેતી (પણ) નથી; કુલીનનું સર્પની સમાન લાંઘન કરેછે; યશને કંટકની પેટે તણ દેછે; દાતાને દુસ્વપ્નની સમાન સંભારતી નથી, વિનીતને પાતકી જેવો ગણી તેની સમીપ આવતી નથી; અને મનસ્વીને ઉન્મત્ત ગણીને દરી કાઢેછે. ઈન્દ્રજીવની^૬ સમાન પરસ્પર વિરોધ દર્શાવીને જગન્માં એ પોતાનું અસ્તિ પ્રકટ કરેછે, તેમજ સર્વદા ઉચ્ચતા ઉત્પન્ન કરવા છતાં પણ એ બ્રહ્મ^૭ બાણેછે; ઉન્મત્તિ આપતાં પણ નીચ સ્વભાવ દર્શાવેછે; જલરાશિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છતાં પણ તૂપણા વધારે છે;^૮ ઈશ્વરતા આપવા છતાં પણ પ્રકૃતિને આશિવ કરી દેછે;^૯ બલ વધારતાં પણ લઘુતા પમાડી દે છે;^{૧૦} અમૃતની સદોદર છતાં પણ પરિણામે કડવી યદ્ય પડે છે; વિદ્યહવતી છતાં પણ અત્યક્ષ દર્શન દેતી નથી;^{૧૧} પુરુષોત્તમને અનુરક્ત છતાં પણ બલ પુરુષની પ્રીતિ બાંધેછે;^{૧૨} અને બાણે ધૂલિમય હોય તેમ સ્વચ્છને પણ મલિન કરી મૂકેછે.

લક્ષ્મીસ્તોત્રપતરંગમંગલપલ્લ વિદુષ્ણલં જીવિતમ્ ।

તસ્માન્માં શરણાગતં શરણદ ત્વં રક્ષ રક્ષાધુના ॥

૧. સંક્રાન્તિ—એકથી બીજા પાસે જવું; સ્વર્ણ એકથી બીજા રશિમાં. ૨. તમસ—તમેગુણ; અંધકાર. ૩. હેડમ્બા—રાક્ષસી—ભીમની સ્ત્રી. ભીમ—ભયંકર; અર્જુન વિ. ને બાહ ૪. દાણુર્બશુર બ્યોતિ—પ્રકાશ; ગીજગી. ૫. લક્ષ્મી વિવિધ પુરુષોની ઉન્મત્તિ કરે છે; પિશાચીઓ વખતે માતાના પ્રભાવથી આઠ દસ ગાયોડાં ઉઘી વધી જાય. ૬. ઇન્દ્રજીવ—જનક, કપટ. ૭. બ્રહ્મ—સ્વીતલતા; મૂર્ખતા. ૮. જલરાશિ—પાણીનો ભંડાર; સમુદ્ર. તૂપણા—તરસ; વામજ. ૯. ઈશ્વરતા—શિવપણું, અને આશિવ—શિવ નદિ—એ વિરોધ. સમાવવામાં, ઈશ્વરતા—મોટાઈ, ને આશિવ—અશુભ—એ અર્થ લેવા. ૧૦. ક્રમથી પ્રભાવ તો વધે, પરંતુ ધૂલિની લઘુતા થવાને સભવ છે. ૧૧. વિરોધ—સરીર; કલાદ ૧૨. પુરુષોત્તમ—ઉત્તમ પુરુષ; નારાયણ. ગુણો સુ ૨. બા ૫. ૭૬—

પણી જેમ જેમ એ ચપલા પ્રકારે છે તેમ તેમ દીપ-અગ્નિની સમાન એમાંથી કલ્પલ-મસિન કમંજ કલ્પ નીકળે છે.^૧ કમંજ એ તૃપ્ત્યારૂપી વિપ-લતાઓનું પોષણ કરનારી જલ-ધારા છે; ઈન્દ્રિયો રૂપી મૃગોને (આકર્ષણ કરનારી) વ્યાધ-ગીતિ છે;^૨ સમ્યક્ષિત રૂપી મિત્રોને શુભી નાખનારી ધૂમ-લેખા છે; મોહરૂપી દીર્ઘ નિદ્રાની વિલાસ-રાખ્યા છે; ધન-મદરૂપી પિશાચિકાઓને વસવાની છાજું વલભી છે; શાસ્ત્ર-દૃષ્ટિની તિમિરોત્પત્તિ છે; સર્વ અવિનયોની આગળ ઊડતી પતાકા છે; ક્રોધના ન્યાયેગ રૂપી મગરોને ઉત્પન્ન કરનાર નદી છે; વિષમ રૂપી અધુપાન કરવાની જ્વલિ છે; બુ-વિકાર રૂપી નાટ્યની સંગીતશાલા છે; દે.પ રૂપી સર્પેને વસવાની ગુહા છે; સત્પુરુષોનો વ્યવહાર અટકાવનારી વેવલતા છે; શુભરૂપી કલકસોની અકાલ વર્ષાઋતુ છે;^૩ લોકાપવાદ રૂપી વિરોહ-ટકને વિસ્તાર પામવાની જ્વલિ છે; કપટનાટકની પ્રસ્તાવના છે; કામ રૂપી ગજની પ્વજ છે; સાધુભાવની વધ્ધ-શાલા છે; અને ધર્મ રૂપી અંદ-મંડાની શકુ-નિરબ્ધ છે.

એવો કોઈ પુરુષ હું દેખતો નથી જેને આ અપરિચિત લક્ષ્મીએ ગાઠ આસિંગન નહિ દીધું. દોષ કે હેતુથી નહિ દોષ ખરેખર, આલેખ્યમાં રૂપી દોષ સાંધી પણ જતી રહે, પુસ્તકોમાં દોષ સાંધી પણ હોય કરી જાય, કોતરેલી દોષ તોએ ફગી જાય, સંભળતાં પણ હેતરી જાય, અને ચિન્તન કર્યાથી પણ વચન ફરે એવી એ છે. આવી દુરાચરણી છતાં પણ રાજાઓ કાણ જાણે કેમે દૈવયોગે એના પરિમંડળી વિકાસ બની જઈને સર્વ અવિનયોનું સ્થાન ઘડ પડે છે. કેમ જો, અગ્નિવેક-સમયે જ જાણે મંગલ કવશના જલથી તેઓનું દાક્ષિણ્ય ધોવાઈ જાય છે. જાણે અગ્નિ-કાપના ધૂમથી તેઓનાં દહ્ય મસિન બની જાય છે.

મુરારેષોધરસા સરાસિદ્ધર્કિજલ્પકાનિલયા ।

તથાવિ શ્રીઃ સ્ત્રીત્વાત્પ્રકૃતિચપલાકિંગાતે સલાન્ ॥

૧. અર્પીત જેમ જેમ અતુષ્યની ધન-તૃપ્ત્યા વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ તે કાળાં કર્મ કરવાનું શીખે છે. ૨. વ્યાધ-ગીતિ=ખારધીયેનું ગાયન.

૩. વર્ષાઋતુ દસને પ્રતિકૂલ છે તેમ લક્ષ્મી ગુણને. વર્ષાઋતુમાં દસ સંતાપ જાય છે અને મનુષ્યનું જલ વધે છે. શરદામાં તેથી ઉલટું ચાલે છે. જુઓ પ્ર. ૬૧ લી. ૨-૫. પણી જુઓ 'સિશુપાલવન' સપ્ત ૧ શ્લો. ૪૪

સમય એવ કરોતિ ચલાવલમ્ પાણિગદન્ત ઇતીવ શરીરિણામ્ ।

ચારાદિ હંતારવાઃ પરુષોક્તસ્વરમપૂર્મપૂર્વજીવતામ્ ॥

વીરેસાનને પળ, કૃતીનને પળ, ધીમને પળ, અને પ્રયત્નવાનને પળ આ દુરાચારી લક્ષ્મી ખાવ બનાવી દેછે. નર્યયા પિતા જે નમને અમલદારકે દેવરાજ્યાભિષેક કરવાના છે તેનું નામે કર્યાનુકૂળ નૃપ બોલવા; પૂર્વે પુરોગામે વહેલી, કૃતકલાનત મન્નપુરાનું વદન કરે; મનુષ્યોનાં મિત્રને નમાયો; બળવર્ધનની ઉર્જા કરે, અને અભિષેક થઈ રહ્યા પછી દિવિ-લ્લયનો પ્રારબ્ધ કરી. અનેક બમણ કરી કરી, ત્રાસદીપક દર્શા બુદ્ધિવર્ધની પૃથ્વીને વિનાએ જીતેલી હતા પળ કરી જીતે. આ અમલ નમારે પ્રતાપ દેખાડવાનો છે; કેમકે જે મલ્લનો પ્રતાપ બળવાન દેવ કંઈ ભેગી આત્મા, ત્રેલોક્ય-દર્શના વચનની પેઠે નિદ્રા થાય છે.—અટકું કરી એ જીતે રહો.

શુકનાસ બોલી રહ્યા પછી ગદાપીડ, ઉપદેશનાં આજ્ઞાં નિર્મલ વચનથી જાગે પ્રશાસિત થયો દેવ, પ્રશ્ન થયો દેવ, રવચ્છ થયો દેવ, નિર્મુલ થયો દેવ, અભિવિલ્લ થયો દેવ, અભિલિપ્ત થયો દેવ, અલક્ષ્ય થયો દેવ, પવિત્ર થયો દેવ, અને પ્રશાસન થયો દેવ તેમ દર્શિત હૃદયે ત્યાં જરાવાર રહી, પોતાને મંદિર ગયો.

પછી થોડા દિવસ પીતી ગયા એટલે રાજ્યએ પોતેજ મંત્ર કરત હવેજીને, એક શુભ દિવસે, પુરોહિતે રાજ્યાભિષેકની સર્વ મંગલ આમર્શી તૈયાર કરાવી હતી ત્યારે, શુકનાસ તથા અનેક સદસ નરપતિ સ્થાયે, કુમારને સર્વ તીર્થમાંથી, સર્વ નદિયોમાંથી, અને સર્વ માગરમાંથી આજ્ઞેશ્વર,—સર્વ ઔપધિયો વડે, સર્વ ફલ વડે, સર્વ મુક્તિદાઓ વડે અને સર્વ રત્ન વડે પરિપૂર્ણ,—આનંદાશ્રુથી ભિન્ન,—મંત્રથી પવિત્ર દીપ્તિ-બલથી અભિષેક કર્યો. અભિષેક-જલથી તેની શાપા બીની થઈ એટલે જતા જેમ પોતાના મૂળ રક્ષને લગ્યા વિના પળ અન્ય પૃથ્વીનો અન્ય છે. તેમ રાજલક્ષ્મીએ તેજ રાજે, તારાપીડનો ત્યાગ ન કરતાં તેનામાં પ્રવેશ કર્યો. પછી નરતલ અક્ષર અંતઃપુર સુદિન વિલાસવળી રાણીએ પ્રેમાર્ટ જલથી પોતેજ તેના શરીર ઉપર દેહ પતનનીએથી, સુમંથિ અને ગંદ-પ્રશાસન જેવા એક ચંદનનો લેપ કર્યો; અભિનય, વિશ્વસિત, એક કુસુમનો શેષર પેદેરાઓ; તેના શરીર ઉપર ગોગેશના છાંટી; ને કૃષ્ણ-મખાલનાં તેને કમ્પૂર પાલ્યાં. મોટી કારનાં, નવાં. અંદરે જોવાં એત બે રંગમી વસ્ત્ર તેણે પહેર્યા. પુરોહિતે મંગલ-સૂત્ર બાંધીને તેણે

૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૭૫ રી. ૧. ૨. નિર્મુલ-દેહોવાઈ ગયેલો. અભિવિલ્લ-જલથી ગયેલો. અભિલિપ્ત-લેપ પામેલો.

હસ્તને કાન્તિમાનુ કંપે. નવી રાજસાક્ષી રૂપી કમલિનીના મૃણાલ જેવો તથા અભિષેક-ક્રિયા જેવાને ઉતરી આવેલા સમાર્પિ-મંડલ જેવો દાર તેણે છાતી ઉપર પહેર્યો. વળી શ્વેત પુષ્પની શુદ્ધેશી, ગાંતુને અડકતી, અને ચંદ્રકિરણ જેવી કમલ, જનોબત્તી પેટ રહેતી માલાઓથી તેનું શરીર નિરંતર ભરાઈ ગયું તેથી, અને તેનો વેષ સર્વ શ્વેત હતો તેથી તે કુંકારેલી યાજ્ઞ-સદિત નરસિંહ જેવો, ઝરતા નદિયોના પ્રવાહવાળા કેલાસ જેવો, સ્વર્ગ-ગંગાના મૃણાલથી વટલિલ ધવેશ્વર ચૈરાવત જેવો, અને ઉછળતી ફેન-લેખાથી આકુલ થયેલા ક્ષીરસાગર જેવો શૌભના લાગ્યો ॥ (૫૪) એના પિતાએ તેજ કુણે પોતેજ હાથમાં છડી લઈને આગળથી લોકને દૂર કરવા માંડ્યા એટલે સગામંડપમાં જઈને, સશી જેમ મેરુ-શિખર ઉપર તેમ ચંદ્રાપીડ એક કાચ્યનમય સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યો.

સિંહાસન ઉપર ચડીને સકલ રાજલોકને યોગ્ય સન્માન આપ્યા પછી થોડી વારે, દિગ્વિજયને અર્થે પ્રયાણ કરવાનો સમય થયો એવું દર્શાવતો, પ્રલયકાલની મેધ-મટાના ધોપ જેવા ધર્ધર ધ્વનિવાળો, સુ-વર્ણના હંડીકાથી વગાડેલો પ્રચાન-દુદ્ધિ, મંદરાચલના આધાતથી જેમ સમુદ્ર, યુગાન્તે થતા ભૂકંપથી જેમ ભુમિતલ, વિષુદ્ધિના પાતથી જેમ પ્રલય-મેધ, અને વરાહ રૂપ વિપ્લવી નાસિકાના પ્રદારથી જેમ પાતાલકુક્ષિ ગાળે તેમ, ગંભીર ગર્જના કરવા લાગ્યો. તેના ધ્વનિયે સર્વ ભુવનાન્તરને જાણે ધુલાવી દીધાં, ઉઘાડી દીધાં, પૃથક્ કરી દીધાં, વિસ્તાર પમાડી દીધાં, ગર્ભરૂપ કરી દીધાં, બધિર બનાવી દીધાં, અને આવર્તરૂપ કરી દીધાં; તથા દિશાઓના અન્યોન્ય સંધિબંધ જાણે તોડી નાંખ્યા. વળી તેના સ્વરને પાતાલમાં, ભયચક્રી સદસ્ય ફેણુ ખાંડી, આડી અવગળી ડાલાવીને રોષ નાગ જાણે આલિંગન દેતો હોય; વારંવાર, સામસામે ફંતના લોધ્ય પ્રહાર કરી કરીને દિશાઓમાં દિગ્ગજ જાણે બોલાવતા હોય; ત્રાસથી મંડલાકારે જામણ કરતા, આકાશમાં સૂર્ય-રથના અશ્વ જાણે પ્રદક્ષિણ કરતા હોય; (એને) મહાદેવનું અપૂર્વ હાર્ય ધારીને હર્ષથી હૃદય કરતો હર-નૃપત કેલાસ-શિખર ઉપર જાણે આમંત્રણ કરતો હોય; ગંભીર કંઠ-ગર્જના કરીને ચૈરાવત દેવલોકમાં જાણે એનો સત્કાર કરતો હોય; અને એવા અશ્રુનપૂર્વ નાદથી રોષે ભરાઈ, રૂંગ વાંકાં નમાવી, યમ-ચૂડમાં યમ-ગાદિય જાણે એને પ્રણામ કરતો હોય તેમ એ

૧. આવાં સર્વ વાકાંને તો રાજધે અગળ આવતા “તેમ એ (સ્વર).....ત્રિભુવનમાં ભર્યો” એવી સાચે છે.

(સ્વર) સર્વ લોકપાલના કર્ણને બગબીન કરતો કરતો, અખિલ ત્રિભુવનમાં બમ્બો! પાછી, દુઃદુર્ભિ-સ્વર સાંભળી સર્વ લોક જય જય રાખે. બોલવા લાગ્યા એટલામાં સિદ્ધાસન ઉપરથી ઉઠીને ચંદ્રાપીઠે સનુઓની રાજવક્ત્રી સાથે ચાલવા માંડ્યું.^૧ અને આસપાસથી ઝટપટ ઉઠી પાછળ ચાલતા હવ્વરો નરપતિ જેઓ, પરસ્પર અથડાવાથી તુટી ગયેલા દાર-સૂત્રમાંથી નીકળી પડતાં મોતીના સમૂહને દિગ્વિજય-પ્રસ્થાન-સમયના મંગલ-લાજ^૨ દોષ તેમ વેરતા દતા તેમની સાથે તે,—પારિભત વક્ત્ર જેમ ચેત પુષ્પની કળિયો પાડતાં કલ્પતરુ સાથે, ઐરાવત જેમ મુષ્ણમાંથી જલ-કણુ છાંટતા દિગ્ગજે સાથે, ગગન-વિસ્તાર જેમ તારાગણ વર્ણવતા દિગ્ગન્તરો સાથે, અને વર્ધાસમય જેમ સ્ફૂલ જલ-મિન્દુ પાડતા જલધર સાથે નીકળે તેમ—સભા-મંડપમાંથી બહાર નીકળ્યો.^૩

બહાર આવીને રાજકુમાર, પત્નિજા જેના ઉપર પ્રથમથી ચડીને એક આસને બેઠી હતી, તથા પ્રસ્થાન-યોગ્ય સર્વ મંગલ્ય અલંકાર જેને પેટરાખ્યા હતા એવી, મહાવતે ત્વરાથી આણેલી દામણી ઉપર ચડ્યા; અને (મંદર) પર્વતના જગણીથી ક્ષીરસાગરમાં થતા જલ-પ્રભર જેવા ચેત, રાવણના બાહુ-દંડને આધારે રહેલા દેવાસ જેવા શોભતા, મોતીની સેશથી છવાઈ ગયેલા, શેા સળીઓવાળા હન વડે તેને છાયા ધઈ એટલે તેજે ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં (રાજગૃહની) અંદર રહે રહે તેજે, દાર પાસે તેની વાટ જોતા ઉભેલા, પણ દરતા ઢાંટને હીંમે નહિ દેખાતા રાજાઓના, કિરાણુ પ્રચરતા સુકુટમણિની, અલકતકન્દર જેવી સુંદર પ્રભાદેખી બાલ-સૂર્ય-પ્રકાશવડે દશે દિશાઓ જાણે રાજ્યા-

૧. આ સંલોકિત અલંકારનું દર્શન છે, અથવા અતિશયોક્તિનો એક ભેદ છે જેમાં કારણ પેદેશાં કાર્ય થયેલું વર્ણવેલું દોષ છે.—અર્થ એ કે એ નીકળ્યો કે રાજાઓની વક્ત્રી પણ સ્વ પ્રસ્થાનથી નીકળી તેની પાસે આવતી ગઈ. ૨. 'લાજ'—જય વિન્નની ધાણી, અથવા પલોળા એખા. એ વડે વધાવવાનો પૂર્વે ચાલ હો. જુઓ રમુ. સ. ૨, સ્તો. ૧૦—

(તં) અવાકિરન્ વાલલતાઃ પ્રસૂનૈઃ । રાચારણાઝીરિવ વૈરકન્યાઃ ॥

૩. અહીં સાદૃશ્યમાં પેદેશુ ઉપમેય ચંદ્રાપીઠ; ઉપમાન પારિભત, ઐરાવત, ગગન અને વર્ધા-સમય બીજુ ઉપમેય નરપતિયો; ઉપમાન કલ્પતરુ, દિગ્ગજો, દિગ્ગન્તરો, અને જલધર. ત્રીજુ ઉપમેય મોતીનો સમૂહ; ઉપમાન ચેત પુષ્પની કળિયો, જલ-કણ, તારાગણ, અને સ્ફૂલ જલમિન્દુ.

લોક પહોં તરતજ પ્રસરેલા પોતાના પ્રતાપના અગ્નિથી બળતી હોય તેમ અતિશય લાન પીળી થતી હોય, જૂતનને તેણે ચોગાજાગિપેક થી ઉત્પન્ન થતા પોતાના અનુરાગ વડે જાણે રક્ત થતું હોય તેવું જોયું, આકાશ જાણે પાસે આવેલા ગિરુ વિનાશી સચવતા દિગ્દાહથી રાત્રી થયું હોય એમ તેને લાગ્યું, અને દિવસ અભિમુખ આવેલી જીવન નદીની આરણ્ય ઉપરના અનકતક રસથી લાલ ચક્ર જતો હોય એવો તેને ભાગ્યો । । ૧

પ્રતાપ નીચ્છો કે તરતજ તેને, વેગથી હજારે મધગાજને મળવાતા, અવનિપાતોના ઢેજા જેમના છાન્નમડન અન્યોન્ય અથડાવાથી જર્જરિત થઈ ગયા હતા માનપૂર્વક ગરતક નમાવણથી જેમના મણિ મુકુટની પશ્ચિમ શિથિ । થઈ ગઈ હતી રત્ન કંડુપૂર વામ નમી ગયા હતા, તથા કુડન ખસી ખસીને ગાન ઉપર આની ગયા હતા તે, સેનાપતિ આદ્યાનુમાર નામ નિવલિત કગતો ગયો તેમ તેમ પ્રભાત કરચ લાગ્યા પુષ્કળ સિદ્ધાન્તથી જે રક્ત થયો હતો, મોટા મોટા મોતીની સેરાતુ જેનું મધ્યમુખાયુ જૂતન ઉપર રંગદાળાતુ હતું, ચેત પુષ્પની માનાઓ વડે જેનું સાર વચ્ચિન દેખાતુ હતું, અને તેથીજ જે—અધ્યા સમયન. સૂર્ય પ્રમશનાળા, વામ વહેતા ચેત ગંગા પ્રવાહનાળા, અને તારાગણથી છતાં ગમની શિખર સિલાઓવાળા—મેરુ પર્વત જેવો શોભતો હતો તે મધમાદન નામનો ગજ તેની પાંચાડે આનતો હતો ૨ કનકના આન ભૂષણની નભથી રંગાયેલા જેના અવયવ ઉપર જાણે કુકુમ તિલક કયાં હોય એમ દેખાતુ હતું એવા છન્દ્રાયુધને તેની આગળ દોરેલો હતો—એ પ્રકારે પ્રથમ તો એ ધીમે ધીમે પૂન દિશામાં સિંધાવ્યો, અને હોવતી ગજ ઘટાઓ વડે કપી જતા ચેત જનવાતુ અખિલ સૈન્ય (ખણ), આગળથી તરંગ પરપરા ઉપર પડેલા હજારે ચક્ર પ્રતિબિમ્બનાતુ જાણે મહાપ્રલયકાલ સમુદ્ર-જલ હોય તેમ, સર્વ મદી તતને હુલાની હેતુ, તથા અદ્ભુત ખલખલ કરતું કરતું આનવા લાગ્યું

અદ્રાપીડ નીચ્છો કે તરતજ પોતાને મલિરથી, સર્વ પ્રસન્ન મોગ્ય

૧ આ સર્વ ઉત્પેદાનો હેતુ એમજ છે—મહારથી રાજાઓના મુકુટ-મણિના ઊરણ સખ્યાબધ અદર આવતા હતા આ તેથીજ એવો દેખાવ ઉત્પન્ન થતો હતો ૨ ‘મધમાદન’ આર જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૧ લીની ૭ એના ઉપર મિદ્ધ વિન હતું તેથી એને સૂર્ય પ્રકાશ વિન વાળા મેરુ માથે સરખાવ્યો છે

મંગલ ક્રિયા યદ્ય રહ્યા પછી એત વચ્ચે તથા એવેત પ્રુષ્પથી સોભનો વૈરામ્બા-
યન, પાછળી માલતા મ્હોટા સેન્ય સહિત, નરેન્દ્ર-નન્દ સહિત, તથા
મસ્તક ઉપર ધરેલા એવેત છત્ર સહિત, બીજો જાણે મુવરાજ હોય તેમ,
ત્વરાથી ચાલતી દાધણી ઉપર બેસીને, ચંદ્ર સૂર્ય પાસે આવે તેમ તેની
સમીપ આવી પહોંચ્યો. પછી, મુવરાજ ખંડાર નીકળ્યો એવું સાંભળે
આમ તેમથી દોડી આવતાં સેન્યના બારવડે તે જાણે પૃથ્વી જાણે ચલિત
કુલપર્વતોથી બંધાયેલા સમુદ્ર-જલના તરંગમાં પેડી હોય તેમ કંપવા લાગી
કેટલાક જૂમિપતિયો સામા આવી આવીને રાજપુતને પ્રણામ કરવા લા-
ગ્યા તેમના, કિરણુ-જલમાં ઢંગાઈ ગયેલી કલમીવાળા મણિ-મુકુટોના
પ્રકાશથી, તથા બહુ તેજ ભારતા, પત્રબંગ-મુક્ત વાશુબંધની પ્રભા થઈ,
દશે દિશાઓમાં કઢિંક જાણે માપ પડીની પાંખનો બૂકા વેંચો હોય એવું
ચંદ્ર રહ્યું; કઢિંક જાણે ઉડતા મયૂરોના સેંકડે હાલતા ચંદ્રકથી તે
(દિશાઓ) રંગાઈ હોય એમ દેખાયું; કઢિંક અકાશ મેઘ તથા વીજળી-
થી જાણે તેઓ તરલ થઈ રહી, અને કઢિંક જાણે કદમ વૃક્ષનાં પલ્લવ-
થી, કઢિંક જાણે ઇન્દ્રધનુષથી, તથા કઢિંક જાણે બ્રાહ્મ સૂર્યના પ્રકાશ-
થી ભરેલી હોય એમ તેઓ ભાસવા લાગી. વળી રાજાઓનાં છત્ર એવેત
છતાં પણ, વિવિધ મણિથી વિચિત્ર થયેલા, ચૂડામણિમાંથી પ્રસરતા
કિરણવડે, જાણે મયૂરોનાં યોળાં હોય એવાં સોભવા લાગ્યાં ! !

જેતા જેતામાં તો, મહીતલ બધું જાણે અશ્વમય હોય, દિશાઓ
ગજમય હોય, અન્તરિક્ષ છત્રમય હોય, ગગન પ્વજમય હોય, પવન
મહાધમય હોય, પ્રજા-સૃષ્ટિ વૃષમય હોય, દૃષ્ટિ બૂધણુ-કિરણમય હોય,
દિવસ મુકુટમય હોય, અને ત્રિશુવન જય-શબ્દમય હોય એવું દેખાવાં
લાગ્યું ! ! વળી સર્વ દિશાઓમાં ચાલતા, કુલપર્વતો જેવા મત્ત દાથીઓથી;
પ્રલય-સમયનાં ચંદ્રગિમ્બ જેવાં હાસતાં છત્રોથી; પ્રલય-મેઘના જેવો
ગંભીર અને ઘાયકર નાદ કરતા કુંડુભિથી; તારાઓના વયોદની સમાન
ગજ-શુદ્ધમાંથી પડતા જલકણ્ઠથી; મૂમકેતુના જેવા ધૂસર, પૃથ્વીમાંથી
ઉત્પન્ન થતા રજ-સ્તંભથી; વજ્ર-પાત જેવા કઠોર અને ગંભીર ઘોષવળી
દાથીઓની કંઠ-ગન્નાથી; રુધિર-કણુના વયોદ જેવી, કરિ-કુંભરથક
ઉપરથી ઉડતી સિંહર-રજથી; ક્ષુભિત સમુદ્ર-જલના તરંગ જેવી અંચલ,
પ્રસરતી અશ્વ-પંક્તિઓથી; સર્વ દિશાઓમાં ઘોર અધકાર કરીને અંધ-

૧ આ વિગતે પંચમી નિબંધિતોનો સંબંધ “પ્રલયકાળ આવ્યો.
પિ” સાથે લેવો.

નિશ પડતા. મદનજલધારારૂપી દુહિનથી, તથા જીવનાન્તરમાં વ્યાપી ગયેલા કલકલથી, જાણે મહાપ્રલયકાળ આવ્યો હોય એમ દીસવા લાગ્યું. ૧૧

(આ સમયે) ધવલ ધ્વજના સમૂહથી નિરંતર ઢંકાઈ ગયેલી દશે દિશાઓ, મહાસૈન્યના કોલાહલથી જાણે ભૂખીત થઈ હોય તેમ કનિક બરાઈ પેડી. મદનત ગજધટાઓનાં હજારો કર્ણુપજાથી રૂધાઈ ગયેલું ગગનતલ, જાણે મલિન મહી-રજને^૨ સ્પર્શ કરવાની શંકાથી અતિ દૂર જવું રહ્યું. અશ્વોની અરિયોમાંથી ઉડતી રજવડે મલિન થયેલા પ્રશભાગ-માથી રવિ-કિરણ, જાણે છડીછારેની છડિયોથી દૂર કરવામાં આવ્યા હોય તેમ ખસી ગયા. છત્રોથી ઢંકાઈ ગયેલા સૂર્ય-પ્રકાશવાળો દિવસ, જાણે ગજ-શુદમાંથી નીકળતી જલ-કણિકા વડે શીતલ થઈ જવાના ગાસથી, નાસી ગયો. સૈનાના ભારથી જળરિત થયેલી, અને મદનત ગજોના સેંકડો ચરણથી ઢોકાયેલી ભૂમિ, જાણે ખીજી પ્રયાણ-એરી હોય તેમ ભૂખંદ નાદ કરવા લાગી. ૧૨ મદનરાવતા હાથીઓનું, છુટણુ શુધી આવતું મદનજલ, જેમાં અશ્વસુખમાંથી પડેલાં સ્વેત દેન-પદ્મ દેખાતાં હતાં તેમાં પગલે પગલે પાયદળનાં માણસ પડવા લાગ્યાં; અને હરિતાલના જેવા પરિમલવાળી, અતિ લીલજી મદનમધ બરાઈ જવાથી, ગજની પેઠે ગતુધ્વની માણોન્દની (પણ) અન્ય ગધ મદલું કરવાની શક્તિ બધી જતી રહી. ૧૩

વળી, અનુક્રમે, પ્રયાણ કરતા સૈન્યની આગળ દોડતા જન-સમૂહના કોલાહલથી; નોખત નગરાના અતિ લીલજી અને દીર્ઘ નાદથી; અરિયોના ખંડખાટ સાથે મગેલા ઘોડાઓના આંખારાથી; વારંવાર

૧. આ શબ્દમાં હપમાન સર્વે એવાં આપ્યાં છે કે તે પ્રલયમાજ હોયછે. હોમર કવિ પણ સૈન્યને પ્રલય સાથે સરખાવેછે—

"Now, like a deluge, covering all around,
"The shining armies swept along the ground;
"Swift as a flood of fire, when storms arise,
"Floats the whole world, and blazes to the skies.
"Earth groined beneath them—"

Iliad Bk. II. lines 945-950.

૨. મહીને રજવડા સ્ત્રી સાથે સરખાવી તેથી તેને સ્પર્શ કરતાં સહ થાય; પણ, રજ-શુણ ૩.—

"Along the region runs a deafening sound;
"Beneath their footsteps groans the trembling ground"

Iliad Bk. II. lines 118-20.

યતા કલ્પનાત્તના સ્વર રસથે મિથ્ય યગેત્તા, અજ્ઞેના બ્રૂમાન્-ગમ્હથી; (પ્રાણિ
ચેના) ગળામાં ધારેલી દુધરિયેના ચોપ સાથે સંભળાતા, મતિને લીં
વિષય વામની ધંડાઓના ટંકારથી, અમલ રાખ-શબ્દ પડે વધેલા ધ્વનિ
વાળા, પ્રસ્થાન કુંદુભિના નાટ્યથી; અને વા-વાર અહીં નહીં વામના કુમકા
ના સ્વરથી, મનુષ્યના અવાજુ જાણવિત યજ્ઞ જાણને તેમને જાણે
મુઠો અવનતી

ત્યાર પછી મૈત્ર્યની દમણ દમડીથી ધીમે ધીમે ઉત્પન્ન થયેલા મુળને
મ્હોટો દમ, પૃથ્વીના વિવિધ વર્ણને લીધે, કદિકે વૃદ્ધ મત્ર્યની છાત્ર
જેવો મુઠ; કદિકે ઉડના વાજા જેવો પુચર; કદિકે વૃદ્ધ હરિણના રાં
જેવો મગિન; કદિકે રેમથી વચ્ચના તંત્ર જેવો પાણ્ડુર; કદિકે જાડ
મૃણ્મુખ હંડ જેવો ધાવક; કદિકે વૃદ્ધ કપિના ફેસ જેવો કપિલ; કદિકે
દર-દુષ્ટાના વાગેલાવાથી થતા શીળુ જેવો ચેત; મંગા-પ્રવાહની સમા
હુશિ-ચરણમાંથી નીકળેનો; કાપેલો દોષ તેમ દામના ત્યાગ કરતો;
પરિહાસ કરતો દોષ તેમ નયનને કૂંપી દેતો; તુપિત દોષ તેમ મગ
મુકમાંથી નીકળના જલ-કણને પીતો; પદાવાન દોષ તેમ મગનમ
ચલતો; ધમર-કૂસની પેટે ગદિ-લેખાને મુખન કરતો; સિંહની સમા
કરિ-કુંભરથમ ઉપર શાળ ભરતો; વિજયી દોષ તેમ ધ્વજનેત્રું અક્ષણ કરતો
જરાગમની પેટે મરતકને ધોળાં કરતો; પાંપણે આગળ રહીને દૃષ્ટિને
જાણે બંધ કરતો; કમલ-રસનાં મધુ-ખિન્દુઓને મ્હોટીને, જાણે ક્યો-
ત્પલને સુંઘતો; મદમત મગના ડાલતા કર્ણુ વાગવાના જાણે તાસથી
તેમના કર્ણ-રાખની અંદર ભરાઈ જતો; સન્મુખ રહેલા, રાજાઓનાં
મુકુટ-મણિ, પત્રમંત્ર, વિજેરે બૂપણથી જાણે પીવાનો; અથ-મુખમાં-
થી પડીને પથરાઈ મયેત્તા શીળના ગોટાઓથી જાણે પૂજતો; મત
મજા-ધરાઓની કુંભ-ભિત્તિમાંથી નીકળેલી ધાતુ-પ્રાણના વચ્ચથી જાણે
અનુગત થતો; આગર દોળવાથી ઉડતાં અભિલ ગુલાલ વડે જાણે અ

૧. અહીંથી રાં યનાં, મુળના દમનાં વિશેષણ વામને છેડે આવેલ
“હુવા લાગ્યો”-એ શબ્દ સાથે સંબધ રાખે છે. ૨. હરિ=અથા
વિષણુ જુઓ પૃ ૭૦ ટી ૧. ૩. ક્ષમા=પૃથ્વી; તે ન.મનો ગુણુ જુઓ
વામવદતા પૃષ્ઠ ૨૮૬-ઉલ્લસિતા દવ મુક્તચન્ ક્ષમામુ. ૪. કૂંપી દેતો-
(આંખમાં) પેસી જતો; ડાખી દેતો. ૫. જરાગમ=જરા-વદાયરથાતો
આગમ-આવયુ. ૬. જુઓ પૃ. ૧૦૬ ટી ૨. ૭. રાધીને કુંભપર્ણ
ગદિ-કદિકે ધાતુનો બૂકા (ગેરુ વિ.) ઓળાને અંધે ચોપડે છે.

સિંગિત થતે; નૃપતિયોનાં હૃદયે શેખરમાંથી પડેલી, કુમુદનાં તુલોની રજથી જાણે કિસાદ મેળવતો; અશુભ સુચક રાહુની પેઠે નિષ્કારજન્ય સૂર્ય-ગંડકને પીતો; રાખઓને પ્રચાન-સમયે બાધિયા મંરલ મૂલ અને દાર ઉપર મોસમનાના સૂર્ય જેવો દેખાતો; તથા કરવતથી બંદેલા ચંદનના બૃકા જેવો રોજનો—ઉડવા લાગ્યો. અને અસંખ્ય સૈન્યની દટગા દટગીથી વધતો વધતો, પ્રલયકળના મેઘ જેવો શ્વામ થકને, આખા વિશ્વનો જાણે સંહાર કરતો દોષ તેમ ને ધીમે ધીમે વિસ્તાર પામવા લાગ્યો.

એવો ધુળનો સમુદ્ર જે ધીરે ધીરે વધતો વધતો મ્હોટો થયેલો હતો; દિગ્વિજયનો જે મંગલ ધ્વજ હતો; રાત્રુ-કૂલ રૂપી કમલનો પ્રલય કરનાર કાકળ હતો; રાજસભીના વિલાસનો પટલાસ-સૂર્ય હતો; રિપુઓનાં છત્ર રૂપી પુંડરીકનો લિમ-પાન હતો; સેનાના ભારથી પીગતી પૃથ્વીનો મૂઠાંધકાર હતો; આસતા સૈન્ય રૂપી મેઘકાકળમાં થયેલો કદમ્બ-કુસુમો-દગ્ધ હતો; સૂર્ય-કિરણ રૂપી કમલ-વનને ચગદી નાંખનાર ગજ-સાથે હતો; મગન અને ભૂતકને ડુગાવી દેનાર પ્રલય-સાગરનું પૂર હતો; ત્રિભુવન કાકળીના કીર્તને આઘાતન કરનાર વરુ હતો; મહાવરાહની માળ જેવો વિચિત્ર હતો; પ્રલયાગ્નિની ધૂમ-રેખા જેવો જાડો હતો; જાણે પાતાલમાંથી જે ઉઠેલો યતો હતો. ચરણમાંથી નીકળતો હતો, ચક્ષુ-માંથી પુન્હાર પડતો હતો, હિરાઓમાંથી આવતો હતો, આકાશમાંથી પડતો હતો, પદ્મમાંથી ઉડતો હતો, અને રતિ-કિરણમાંથી ઉત્પન્ન થતો હતો; ચેતન નદિ હરણ કરે એવો જે નિદ્રાગમ હતો; સૂર્ય છતાં પશુ પ્રસરેલો અધિકાર હતો; શીખાસમય વિનાનું ભૂમિ-મુદ્દ હતો; તારા-માણુ ઉગ્રા વિનાનો કૃષ્ણ-રાગિનો પ્રદોષ હતો; વસંદ વિનાનો જલધર-સમય હતો; ફરતા સર્પ વિનાનું પાનાલ હતો; અને વામન-ચરણની પેઠે જુદા પામતો હતો—તે ત્રણે ભુવનમાં આપી ગયો ! !

અનિનર જલ પડવાથી જેનું વિકસિત કુવસન-વન દેખાય તેવુંજ શીરસાગરના શીર્ષ જેવી ધોળી આ મટી-રજ વડે યેરામ મહેતુ આકાશ દેખાતા લાગ્યું. શ્વામ રજથી ધુસર થઇ ગયેલું સૂર્ય જિમ્મ નીચે લટકતાં ગામર જેવું જાણું પડી ગયું. વરુની ધિણી ધ્વજની પેઠે મગન-ગંગા ઠાળી પડી ગઈ. નૃપતિયોના સૈન્યનો મ્હોટો જાર સડન નદિ કરી અકવાથી, પૃથ્વી, તે જાર છતારવાને આ રજના આકારમાં જાણે ફરીથી નૃપતિ-લોકમાં મટી ! સૂર્યના તાપનું નિશીય પાન કરવાથી અંતરમાં

જાગે બાળતી હોય તેમ મહી-રજ, રવિ-રચના પ્યજ-પટને મૂસર કરીને સમુદ્ર-જલમાં પડી ! અને એક દ્વણ્મંજર પૃથ્વી જાગે - ગર્ભવાસમાં, - સંહાર-સમયના સમુદ્ર-સલિલમાં, - મૃત્યુના વહરમાં, - મહાકાલના મુખમાં - થીનારામણના ઉદરમાં, - અથવા જાગે ધ્વજાંટમાંજ પેસી ગઈ ! દિવસ બધો રજેગય યદ્ય થયો ! દિશાઓ મૃતિકાનીજ હોય એમ દિસવ લાગી ! આકારા જાગે રેણુરૂપ જની ગયું ! અને અખિલ ત્રિલોક્યમાં જાગે એકજ મહાજૂન વ્યાપી રહ્યું હોય એમ દેખાયું !

પછી જ્યારે, પોતાના મદની ઉજ્જ્વલતાથી સંતપ્ત થયેલા ગળેની શુંડનાં છિદ્રમાંથી નીકળીને સર્વ દિશાઓમાં ખરતા, ક્ષીરસાગરના જલ જેવા જેવે જલકણુના વર્ષાથી, તેમનાં કાંઠુ-પલ્લવ અથવા વાથી ગળીને વહેતા મદ-જલ-ખિન્દુના દુર્દિનથી, અને હવના દ્વણ્મણાટ સાથે ટપકતાં સાગરપી જલનાં ખિન્દુના સમૂદયથી રજ બધી દામી ગઈ તથા દિશાઓ ફરીથી દેખાવા લાગી ત્યારે, સમુદ્ર-જલમાંથી જાગે ખજાર આબુ હોય એવું, તે આસપ્સ સન્ય નિહાળીને વિરમય પામી, સવેચ દૃષ્ટિ ફેરવી, વૈશમ્પાયને ચંદ્રાપીડને કહ્યું :—

સુવરાજ ! મહારાજાધિરાજ તારાપીડે શું નથી જાણ્યું કે તમે જીતશો ? કઈ દિશાઓ વશ નથી કરી કે તમે વશ કરશો ? કયા દુર્ગે નથી લીધા કે તમે ભેરો ? કયા દ્વીપ-નંતર નથી સ્વાધીન કર્યા કે તમે સ્વાધીન કરશો ? કયાં રત્ન નથી મેળવ્યાં કે તમે મેળવશો ! કયા રાજાઓ નથી નમ્યા ? કોણે પોતાના મસ્તક ઉપર, કમલની આર્ધ કલિ જેવી કોમલ સેવા-જલિ નથી રચી ? કનક-મુકુટ-મુકુટ સજ્જાત વડે કોણે સમાન-ઉપની જૂમિને નથી ચિસ્સી કરી ? કોના અગ્રમણિ ચરણારાવ ઉપર નથી ધસાયા ? કોણે હડિયો નથી ઝાલી ? કોણે આમર નથી દોળ્યાં ? કોણે નથી જપ-સાજ ઉચ્ચાર્યા ? મુકુટ વડે, જલ-ધારા જેવી નિર્મલ એમના ચરણ-નખ-કિરણની લેખાંજોળું કોણે નથી પાન કર્યું ? આર સમુદ્રના જલમાં સ્નાન કરવામાં અતિ મગ્ન રહેતાં સૈન્યને લીધે મદમત થયેલા આ, - દશરથ, બગીરથ, બરત, દિલીપ, અલક, અને મા-ધાતા જેવા, - પૃથ્વીના સર્વ કુલાખિમાની, સોમરસ પીનારા, દુનિય રાજાઓ તમારી મંગલકારક ચરણ રચને, અભિયેક-જલના

૧. (પુરાણ-મતપ્રમાણે) પૃથ્વીને અતિ આવેલા આર સમુદ્ર-તેમાં સ્નાન કરવામાં મગ્ન-એમ કહીને કવિએ એવું સૂચવ્યું છે કે તેઓએ (તે સમયે જાણાયેલી) આખી પૃથ્વી જીતી લીધી હતી, અને તેની રક્ષા સાર ત્યાં કરતા હતાં.

રપર્ણથી પવિત્ર થયેલા પોતાના મૃગમણિમાં રક્ષાબુતિની^૧ પેઠે રાખી રહ્યા છે. બીજા આદિ-પર્વને જેવા આ નરપતિગણે આખી પૃથ્વીનું ધારણું ધણું છે. વળી દશે દિગાઓને ભરી નાંખતાં આ એમનાં સૈન્ય પણ તમારી સેવામાં જ છે. જુઓ ૧-જે જે દિગામાં દૃષ્ટિ દૂરવિષે ઢિયે તેમાં તેમાં એમજ લાગે છે કે જાણે પાતાલમાંથી સૈન્ય નીકળ્યા આવેછે; વસુધામાંથી જાણે જન્મે છે; દિગાઓમાંથી જાણે તેનું વમન થાયછે; ગગનમાંથી જાણે તેનો વર્ષાદ વર્ષેછે; અને દિવસ જાણે (નવાં નવાં) સૈન્ય યજેછે! આવા અસંખ્ય સૈન્યના ભારથી કળાઈને પૃથ્વીને, અને લાગે છે કે, આજ મહાભારતનાં રણસંઘામનો સંશોભ સાંભરી આવતો દશે! શિખર-દેરામાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલો આ સૂર્ય, કૈતુકને લીધે ધ્વજાઓને જાણે ગણતો હોય તેમ પતાકાનાં વનની અંદર બમે છે! દાનજય છાંટતા દંતિયોના, એલાયમી જેવા શુગંધિ તથા મહાવેગમાં વહેતા મદજલમાં સર્વન નિરંતર હુમેથી, અને અંદર પડેલાં જમર-કુતના કલકલથી ગાજી રહેલી પૃથ્વી જાણે યમુના-જલના તરંગથી ભરાઈ મધ હોય એવી દીમે છે! સૈન્યના ભારથી ચગદાઈ જવાના કાપને લીધે આકાશમાં ચડેલી નદિયો જેવી આ ચંદ્રધ્રુવજ ધ્વજાપંક્તિયો, સર્વ દિગાઓને ઢાંકી નાખેછે! સર્વથા મહા આશ્ચર્ય છે કે સેનાના ભારથી પૃથ્વીના સર્વ કુલપર્વતરૂપી સંધિસ્થાન ગુટી જઈને એના હજારો કાકા યજ જતા નથી, અથવા આવા ભારથી પીકાયેલી વસુધરા ધારણું કરવાને અગત્ય ધઈને, શેષનામની રૂણારૂપી ઝિલ્કિયો ડોલી જતી નથી ૧૧

એમ વાત ચાલતી હતી એટલામાં તો યુવરાજ આવાસ-શૂનિમાં આવી પહોંચ્યો જ્યાં અનેક તોરણ હતાં રચી દીધાં હતાં, ધાસની બીતોવાળાં હજારો મંદિર બનાવી દીધાં હતાં, અને ચળકતા શ્વેતપટના સેકો મંડપ શાવતી રહ્યા હતા. ત્યાં ઉતરીને ચક્રાપીડે રાજ્યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કાઢી; સર્વ નૃપતિયો તથા પ્રધાનો બેગા મળીને વિવિધ વાતોથી તેને વિનોદ કરાવવા લાગ્યા; અને તે આજો દિવસ, પિતાના આ પ્રથમ વિદેશગતે લીધે હાલ થયેલા શોકાવેગથી લદાયમા ખેદ પામતે પામતે તેણે મહા દુઃખથી વીતાડ્યા. દિવસ ગાળ્યા ‘વહી રાત્રિ’ પણ પોતાના શત્રુના પામે નાંખેલા બીજા શયનમાં બેઠેલા વૈશંપાયન સાથે, અને બીજા બાળ્યએ પોતાની સમીપજ શૂનિ ઉપર પાથરેલા વિચિત્ર ગાલીચામાં સૂતેલી પતન લેખા સાથે કાઠવાર પિતા સંબંધી, કાઠવાર માતા સંબંધી, અને કાઠવાર

શુકનાસ સંખ્યાથી વાત કરતાં કરનાં, તેણે, નિશા નહિ આવવાથી, થઈ
 ખરી ઉત્તરગરામાંજ કાઢી પછી પ્રાત કાઢે ઉઠીને તેણે પૂર્વની પેટેજ, કિં
 થોડાં ગિના પ્રયાણ કર્યા ખાટકુઃ અને પ્રયાણે પ્રયાણે વધતાં એના
 સમુદ્ધ વડે તે વનવનને વળતનિત કરશે તથો, પરંતોને કંપાવતો એ
 નદિયોને ઇત્રકાવતો ગયો ગયે. અને ખાલી કરતો ગયો, વનના જુ
 કરતો ગયો. વિષમગ્રંથાન ને મન કરતા ગયો, દુર્ગને દૂર કરતો ગયે
 ખાટા પૂરતો ગયો અને ટેકન નીચા કરતો ગયો એમ ધીરે ધીરે સં
 મ્ભાએ સાક્ષતા સાક્ષતા ને, ઉત્તરને નગાવતો, નમ્રને ઉત્તરે આપને
 ભયજીતને આશ્વાસન કરતો, ગરગાગનની રક્ષા કરતો. લમ્પટોનું કુ
 લાન કરતો, કંટકતો નારા કરતો, ગ્રાંથે સ્થાને રાજપુત્રોતો અભિને
 કરતો, રતનું ઉપાર્જન કરતો, નનરાણા સ્વીકારતો, કર અદાગુ કરતે
 દેશ-વ્યવસ્થાના આદેશ કરતો. સ્વચ્છિન્દનુ સ્થાપન કરતો, કોર્સે દેશવતે
 શાસન લખાવતો, જાગ્રણેનું પૂર્ણ કરતો, મુનિયોને નમતો, આશ્રમો
 પાલન કરતો, લોકમાં અનુસંગ ઉત્પત્ત કરતો. વિક્રમને પ્રકાશ કરને
 પ્રતાપને પ્રસરાવતો, યશને વધારતો, શુભને વિરતારતો, સમ્યગ્નિ
 પ્રખ્યાત કરતો, તટવનને ટાપી નાંખતો, સૈન્યની રચથી સકલ સાગ
 નાં સલિજને મલિન કરતો કરતો આખી પૃથ્વીમાં ફર્યો. પ્રથ
 તેણે પૂર્વ દિશા જતી; પછી તિલક જેવા ત્રિસકુર્ચાળી (દક્ષિણ) દિશ
 જતી; આરપછી પશ્ચિમ, અને છેલ્લે સસ મ્હાપમેના તારાથી વિચિ
 દેખાતી (ઉત્તર) દિશામાં તેણે દિગ્વિગ્રવ કર્યો. તથા વર્ષમાં સર્વ ક્રીપ
 ન્તર વથ કરીને તે, ચાર સમુદ્રરૂપી ગોળ આપના પ્રયાણની પૃથ્વીગ
 ફરી રેડા. એથી રીતે અનુક્રમે સર્વ જીવનતલ જતી, વસુધરાની પ્ર
 મિણા કરી, કરતે કરતે તેણે એક સમયે, ઠેવાસ પાસે કરતા તથા દે
 દૂટમાં વસતા ત્રિશલ લોકાનું, પૂર્વ જગનિધિ પારે આવેશું રાવજેડ
 નામે નિવાસસ્થાન જતી લીધું. અને અખિલ ધરજિન-નંદસમાં પયેલ
 કરવાથી ણિગ રયેલા પોતાના સૈન્યને વિશાળ આપવાને તેણે કેદસા
 દિવસ સુધી ત્યાંજ નિવાસ કર્યો.

પુત્રપના દર્શનથી ત્રાસ પામીને તે દ્વંદ્વ નો નાસવા લાગ્યું, અને ખ્વાણીના પ્રદારથી હંદ્રાપુષ્પને બમણા વેગથી દોડાવી કુચાર એકેએજ તેની પક-વાટે જતો જતો પોતાના મેન્યથી અતિ દૂર નીચળી ગયો પાડી પાડુછુ-પાડી પાડુછુ-આ પકડયુ-આ પકડયુ-એમ મનમાં પોતે બહુ આતુર થતો ગયો પણ અનુભવા મદાવેગને લીધે, તે એલોજ, એક કાણુ માગમાં જેવા પ્રદેશથી એકદમ પદ્મ ચોળન દુર જતો રહ્યો, અને જે કિન્નર મિથુનની પાછાડે તે જોઈ શકે એવો હતો તે તો, એના જોતા જોતા ખાજ સામેના ઉચ્ચ પર્વત શિખર ઉપર ચઢી ગયું

તેના ચઢી ગયા પછી બદ્ધપીટે પોતાની દૃષ્ટિ તેની પાછળ જતી આટકાપીને જોયું તો પર્વતના નિખર ઉપર પડેલા પર્યટને લીધે આગળ નો માર્ગ પૂગાઈ ગયેલો દોઢો તેરી તોરે અત્યંતે ઉભો રાખ્યો. અને તે મમયે હંદ્રાપુષ્પ તથા પોતાનું નરીર શ્રમ સ્વચ્છથી જીનું ચક્ર ગયેલું જોઈને, જરાવાર ચોળી, પોતેજ દસીને । ત્યાર પ્રવા લાગ્યો કે-શું કરવા એ આ આનંદ-ભુક્તિ કરીને મારા આ માને નિરર્થક શ્રમ આપ્યો ? આ કિન્નર દ્વંદ્વને પકડવાનું વા ન પડવાનું મારે મ પ્રયોજન હતું કે પકડાયું હતું તોએ શું થાય ? અને હમણા નથી પકડાયું તોએ શું મયુ ? આરો । આ દેવી એ મૂર્ખાઈ કરી ! કેવું વગર વિચાર્યું કામ આદર્યું । કેવા નિરર્થક કાર્યમાં છવ ધાક્યો । આ કેવી મદારી હોકરવાઈ થઈ । સાચું ફલદાયક કર્મ કરતો હતો તે વૃથા ગયું અવરજ કરવા ચોખ્ખા કિંમી પૂરી મવા આવેલી વિશ્લ ગઈ મિત્ર કાર્ય કરવાનું તે બન્યું નહિ ગળવર્મનું મવર્નન કળીને તે ચલાવાયો નહિ મારે કાર્ય આરંભીને પૂર થયું નહિ દિવિજન્ય કરવાનો મદારો પ્રયત્ન સિદ્ધ થયો નહિ ગાડા જેવો શું કરવા હું મદારો, પરિનાર સરે લઈને આપડે બરે દૂર આવી પડ્યા અને શું કરેવ. હું આ કિન્નર મિથુનની પાછળ નિરર્થક દોડ્યા ?—આમ જમારે નિઆડુ શું ત્યારે તો મદારો પોતાનો આત્માજ અને પરપુત્રપની સમાન હમેછે । પણ તારો મદારી સામે આવેલું સૈન્ય અદોથી કેટલું એ દૂર પડયું હશે । હંદ્રાપુષ્પ તો મદાવેગી છે અને નિમેષ માત્રમાં એ ઘણે દૂર જતો પડેલ વગા આવશે આવશે મદારી દૃષ્ટિ પેલા કિન્નર મિથુન જિજ્ઞાસુ જેટલી દલી તેથી આ, સેકડો વૃક્ષની જીનોખીય કુચ પાછળ ગયેલી જોયી બનઈ ગયેલા, તથા નિન્તર ખરતા કુષ્ઠ પત્રથી દકાઈ ગયેલી અંધિયાળા મદાવનમાં, અનુભવા વેગને લીધે નાગવલી માર્ગ પણ જોવાયો નહીં કે હું પાડો વળીને જતું તેમજ આ પ્રવેશના મદામદા પ્ર

મલે પણ બદકવાથી કોઈ મનુષ્ય મર્જે એમ નથી કે તે મને સુવર્ણપુર જવાનો માર્ગ દેખાડે. પરંતુ મેં બહુ સોકને એવું કહેતાં સાંભળ્યા છે કે સુવર્ણપુર પૃથ્વીના સર્વ ઉત્તર દેશોની સીમાએ; તેની પછી મનુષ્ય સંચાર વિનાનું એક અરણ્ય આવે છે અને તે ઝાળંગીને કંલાસ પર્વત ઉપર જવાય છે. મારે આજ કંલાસ દશે તેથી હવે મદારે એકલાએ પાછા ફરીને જોતાં જોતાં કેવલ દક્ષિણ દિશામાં જવું. અરણ્ય પોતાનાં કરેલાં કુપ્રેતર્થ ફલ પોતાનેજ અનુભવવાનું છે !—આવે નિશ્ચય ફરીને ડાબે હાથે લગામ એવી તેજે યોગને પાછે ફરવો.

અમને પાછે વાળી પોતે ફરીથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે—જગ-જગતી પ્રભાથી પ્રકારતો આ સર્વ દુઃખાં દિવસ-નીના રસના-અધિ જેવો મધ્ય-ભાગમાં બિરાજેલો છે, અને આ ઇન્દ્રામુખ ધણે ધાકી ગયો છે. મારે એને કેટલાક દુર્ધાર-કુર ખવરાવી, કોઈ સરેવરમાં—શિલાના અરણ્ય-માં—વા નદી-જલમાં ન્દવરાવી, પાણી પાછ, એને શ્રમ ઉતારી, દૂધ પણ પાણી પી, કોઈ વૃક્ષની નીચે જાયામાં જરા વાર વિશ્રામ લઉં; પછી ચાલવા માંડીશ.—એમ વિચારી, જલની શોધમાં વારંવાર આમ તેમ દષ્ટિ ફેરવતો ફેરવતો તે આગળ આવ્યો એટલે, નહિની-સમેત જલમાં નાહીને યોડાજ ઘણ થયાં ગયેલા, પર્વત-વાસી, મોટા વનમંજના ટોળાના અરણ્ય-થી ઉખેડેલા કાઠવવડે બીનો થયેલો માર્ગ તેની નજરે પડ્યો. તેના ઉપર, શુદ્ધી કાપેલાં કમલ મૃચ્છાસ મૂલ તથા કંઈ સહિત પડેલાં હતાં. અતિરામ બીના શેવલ-પ્રખાલ વડે તેને કોઈક ગામ જરા સ્થામ પડી મથે હતો. તોડી નાંખેલી કમલ, કુમુદ, કૃવલ્લ તથા કલ્હારનાં કુમુમની કળિ-યો વચ્ચે વચ્ચે ત્યાં વેરાયલી હતી. ખોદી નાંખેલાં કમલ-કંઈ કાઠવ સ-હિત પડેલાં હતાં. ભાગી નાંખેલી, પુષ્પનાં લુપ્તખાંવાળી, વનની કોમલ શાખાઓ પથરાયલી હતી. કાપી નાંખેલી વન-લત્તાઓનાં પુષ્પ ઉપર જેડેલા જમર ફેલાકૂદ કરતા હતા; અને અબિનવ બહુલ-કુમુમને. પરિમલ આપણું, તમાલ-પલ્લવના રસ જેવું સ્થામ મદ-જલ તે માર્ગ ઉપર અને છંટાઈ ગયું હતું.

તે ઉપરથી, એટલામાં કહિંકે જલારામ દશે એવી સંકા ફરીને તે સામેજ આવ્યો; અને કંલાસતલ જે, ઉંચી ડેંકે જોવાય એવાં, ઉપરના ભાગમાં ઇન્દ્ર-મંડલના આકારનાં, તથા અવિરલ છતાં પણ રાખાઓ વિના વિરલ જેવાં દેખાતાં સરલ સાલ અને રાક્ષસી વિગેરે વૃક્ષથી

બરેજીંદા; જેની રેતી રશ્મિ અને કપિલ છે; જ્યાં સિતાતલ બહુ હોવાથી ઘાસ વિગેરે થોડું જ ઉગે છે; વનગમના દંતથી જાગેલી મનઃશિક્ષા (ધાતુ)ની ધૂળથી જે ખસર રેખાય છે; વળી ગયેલી, કાતરેલી હોય એવી શોભતી, પત્રભંગ જેવી કુટિલ, પાયાણુ-બેદ (જ્ઞાતી) મંજરીએ જેની શિલાઓની વચ્ચે વચ્ચે જથાગધ પડેલી છે; અદર્શિત મળતા મૂળાળના રસથી જેના પાંચર પલળી ગયેલા છે; શિખરમાંથી ઝરતા સિલાજતુ-રસથી જેની શિક્ષાઓ સીકણી થયેલી છે; ટંકન જાતિના અશ્વની ખરિગોથી ખંડિત થયેલી દરિતામના ચૂર્ણથી જે ભસિત થયેલું છે; ઉદ્દેશ્યે ખોદેલાં દરની અંદર જ્યાં સુવર્ણ-રત્ન પથરાયેલી છે; અમર અને કસ્તૂરિકા-મૃગીઓનાં પગલાં જેની રેતીમાં પડેલાં છે; અવસ્થાથી દુર્બલ થયેલા રંકુ અને રક્ષક (જાતિના) મૃગની કવાડીથી જે બંદેલું છે; વિજય શિક્ષાઓ ઉપર જ્યાં ચક્રોર પશ્ચિમોનાં કાંઠા બેઠેલાં છે; જેની તટગુડાઓના મુખમાં વનમાનુષ્યનાં મિથુન વસે છે; સુગંધિ પાયાણુનો જ્યાં પરિમલ આવે છે; અને જ્યાં બરના છોક તથા ધાંસ ઉગેલા છે—સાં ઘડને દૃઢમેક દૂર ગયો એટલે તે જ કૈલાસ-ગિરિના ઇશાન ખૂણમાં તેજે, જલ-ગદાથી મંદ પડેલી ગેધ-માલા જેવી, તથા કૃષ્ણ-રાત્રિઓની ભેગી કદેલી અંધકાર-રાસિ જેવી એક અતિ વિસ્તીર્ણ જ્ઞાતી ધટા બેઠા, અને સામેથી આવેલો, પુષ્પ પરાગથી મુગંધિ થયેલો, જલ-સંસર્ગથી સિસિર બનેલો, જલ-કણને લાવતો, અંદન-રસના રખતી જેવો ભાગતો, જલ-તરંગનો પવન જાણે તેને આલિંગન દેતો હોય, તથા કમલ-મધુ પીને મત્ત બનેલા કલ્પદંડોનો આગદારી કાયાદલ જાણે તેને બેલાવતો હોય તેમ તેજે તેમાં પ્રવેશ કીધો.

પેસતાંજ તે જ્ઞાન-ધટાના મધ્ય ભાગમાં તેજે ત્રેલોક્ય-સદ્ગુણના મહિ-દર્પણ જેવું, વસ્તુધરા-દેવીના સ્ફટિકમય બૃગિ-ગૃહ જેવું, સર્વ સામરેના નિર્ગમન-ગારી જેવું, દિશાઓના ઝરણુ જેવું, ગગનતલના જલ-રૂપ આવતાર જેવું, દ્રવ પામેલા કૈલાસ જેવું, ગળી ગયેલા દ્વિભાજ્ય જેવું, રસ થયેલાં ચંદ્ર-પ્રકાશ જેવું, મહાદેવના પીંગળી ગયેલા હાસ્ય જેવું, સરોવરને આકારે રહેલા ત્રિજુવન-મુષ્ણ-સમૃદ્ધ જેવું, સંસિદ્ધ રૂપે દેખાતા વૈદ્ય-મહિના ગારી જેવું, દ્રવ પામીને એક સ્થલે પડેલા શરદ્-મેધ-સમૃદ્ધ જેવું, અને વચ્ચે દેવના દર્પણ જેવું, એક અતિ મનોહર,

૧.-‘હાં ધડને’ વિ. આગળ આવતા શબ્દો સાથે સંબંધ લેવો.

૨. જેને ‘શિક્ષાજીત’ કહે છે તેથી.

દૃષ્ટિને આશ્વસન કરતું, અર્ચ્વેદ નામનું સરોવર બોલું. તેની સ્વચ્છ-
તાને લીધે તે બધે મુનિઓનાં મનનું, સમજનોના સંસ્કૃતનું, હરિઓની
સોમન-પ્રભાનું, કે મુક્તાશલના કિરણનું જ બતાવેલું હતું. ૧૧ પર્વનમુખી
પૂજું છતાં પણ તેની અંદર સર્વ જ્ઞાનના સ્પષ્ટ દેખાવાથી તે બધે ખાલી
હોય એમ લાગતું. પાનથી ઝીછળના જડા-તરંગના કણકથી ધૂળમાંથી
ઉત્પન્ન થયેલાં, અને સર્વ દિશાઓમાંથી ભેગાં થયેલાં, દળરે ધન્-
ધનુષ બળે તેનું રક્ષણ કરનાં હતાં! શ્રીનારાયણની પેઠે તેણે (પણ) ઉન્નિત
પંકજવાળા પોતાના હૃદયમાં પ્રતિમારૂપે પેઠેલું,—વન, પર્વત, નક્ષત્ર અને
મંદોથી ભરેલું—ત્રિશુલના ધારણુ કર્યું હતું. ૧૨ ખાસેના કૈલાસમાંથી જનરીને
ઉમાપતિ વારંવાર હાં કુબજી મારી બહાર નીકળતા તે સમયે થતા શોભ-
માં એમનો ચક્ર-ગૂડામણિ સજિત યવાથી ગંગાને અમૃત-રસ જે, જલથી
ધોવાયલા ગોરીના ગાલમાંથી ગળેલા લાવણ્ય-પ્રવાહ જેવો દેખાતો તે,
એ સરોજજમાં મિશ્ર થયો હતો. તેના સમિશ્ર-પ્રદેશ, જેની અંદર પડેલાં,
તદ ઉપરનાં તમાલ-વનનાં પ્રતિબિમ્બને લીધે અધિકાર યજ રહેવાથી
બધે રસાતલનાં દાર દેખાતાં હતા. તે પડે એ સરોવર વધારે મંબીર
લાગતું હતું. તેનાં નીલ કમલનાં ગાદ વનને ચક્રવાક-ધુમલ, દિવસે પણ
રાત્રિની શંકા યવાથી સજ દેતાં હતાં. બલ્યાએ વારંવાર પોતાનું કમકચ
તેમાંથી બરીને તેના જલને પવિત્ર કીધેલું હતું; વાલમિશ્વરે કામિપોનાં
ટાળાંએ રોકડો વખત હાં સંધ્યોપાસના કરેલી હતી. જલમાં ઉતરેલી
સાવિત્રીએ ખટ્ટુ ધાર દેવપૂજા શરૂ તેમાંથી કમલ સુટેલાં હતાં. સાપિ-
મંદ્યે સદા વાર સ્નાન કરીને તેને પાવન કીધું હતું. સિદ્ધવપૂજ્યેએ
અવેલ કલ્પ-લતાનાં વડકલ ધોળને તેના સલિલને શુભંધે કીધું હતું. જલ-
કીડાને અર્થે આપેલી કુબેરના અંતઃપુરની કામિનીઓનાં, કાગદેવ
ચક્રવેલા સાપ જેવાં, અતિ પિકટ, તથા અસર્વજાળોં નાભિ-મંદોએ
તેનું જલ પીધું હતું. તેના કોણક ભાગમાં વરુણ દેસ, વિકસિત કમલ-
વનમાં બેઠેલા હતા. કાર્ક રથલે દિગૂગળના સ્નાન કરવાથી જરૂર મૂલ્યાન-
દદ જર્જરિત યજ ગણા હતા. કાર્ક રથલે હર-જપમનું શુભ-શિખર પડે
તદ ઉપરની શિલાએ છુટી ગયેલી હતી. કલિક યગ-મદિરે શુભાસ પડે

૧. નારાયણની નાભિમાંથી કમલ નીકળ્યું હતું; અને આ સરોવર
(ના ઉદર)માં પણ કમલ ઉભેલાં; નારાયણે આખી પૃથ્વી દેખાડી હતી
અને સરોવરમાં પણ આસપાસની બૃમિ વિન્ન પ્રતિબિમ્બ રૂપે પડેલું હતું.
૨. કામિ-ગણનો એ એક ભેદ છે. ૩. આવલે=પાણીના ભાગ;

શીણના દગ વેરેલા હતા; અને કહિકે જોરાવતના દંત-મુસલ વડે 'કુમુદ-ખંડ' ખંડિત થયા હતા. યોવનની પેઠે તે ઉત્કલિકાથી ભરેલું હતું.^૧ પ્રેમથી ખીણતા પુરુષની પેઠે તે મૃણાલ-વલયથી અલંકૃત હતું.^૨ મદારપુરુષની સમાન તેનામાં મીન, મકર, કૂર્મ તથા અક્રુનાં લક્ષણ પ્રકટ હતાં.^૩ કાર્તિકેયના ચરિતની પેઠે તેમાં કૌંચની સ્ત્રીના વિલાપ સંભળાતા હતા.^૪ ભારતની પેઠે તેમાં પાણ્ડુ-ધાર્તરાષ્ટ્ર-કુલનાં પદ્મ ફોળ કરતાં હતાં.^૫ અમૃત-ગયન-સમયની સમાન ત્યાં તીરે ઉભેલા નીલકંઠ વિષ ખીતા હતા.^૬ શ્રીકૃષ્ણના બાલ ચરિતની પેઠે ત્યાં તટ ઉપર ઉભેલા કદંબવૃક્ષે ચઢીને હરિ જલ-પ્રપાત રૂપી ક્રીડા કરતા હતા.^૭ કામદેવના ધ્વજની સમાન ત્યાં મકરનો વાસ હતો.^૮ દિવ્ય પુરુષના જેવું તે અનિમિષ-સોયનથી રમણીય ભાગવું હતું.^૯ ચારણની પેઠે ત્યાં પુંડરીક પ્રકુલ થતાં હતાં.^{૧૦} સર્પ-કુલની પેઠે તે અનંત રાતપત્ર પદ્મથી શોભિત હતું.^{૧૧} કંસના સૈન્યની પેઠે ત્યાં મધુકર-કુલ કુવલયાપીકની પાસે ગાન કરતાં હતાં.^{૧૨}

નાભિની આસપાસ ઉમેતી રૂપાંટી જલ-ભર જેવી હોયછે. ૧. ઉત્કલિકા=જલ-તરંગ, અથવા કળિયો; ઉત્કંઠ. ૨. સરોવરમાં મૃણાલ ઉમેલાં; કામામિથી બળતા પુરુષો દ્વારે મૃણાલ-વલય પેહેરે. ૩. સરોવરમાં મીનાદિક ખરેખરાં; પદ્મે, ચિન્દ્રપ. અક્ર=અકવાક; તે નામનું ગોળ શસ્ત્ર. ૪. કૌંચ=અક પક્ષી; તે નામનો પર્વત. કાર્તિકેય "કૌંચ-ચરિયુ" કહેવાયછે, કારણકે તેણે તે ચીરો નાખ્યો હતો. ૫. સરોવરમાં પાણ્ડુ-ચેત, ધાર્તરાષ્ટ્ર-તે નામના હસ-નાં કુલ-સમૂહ-નાં પદ્મ-પાંખો-થી પાણીમાં ફોળ થતો. ભારતમાં પાણ્ડુ અને ધાર્તરાષ્ટ્ર કુળના પદ્મનાં મનુષ્ય સહતાં હતાં. ૬. નીલકંઠ=મયૂર; શિવ વિષ=જલ; ઝેર. મદારેવે સમુદ્રમાંથી નીકળેલું કાલકૂટ નામનું વિષ ખીટું હતું. ૭. હરિ=વાનર; શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ. જલ વિષ=પાણીમાં ભુશકા ખાવાની રમત. ૮. અહી ખરેખરા મકર; ધ્વજમાં તેનું ચિન્હ. ૯. અનિમિષ=અત્ય; મીઝ્યા વિનાનાં. જુઓ પૃ. ૬૪ લી. ૧ લી. ૧. દિવ્ય અશુ સર્વદા અનિમિષ રહેછે. જુઓ નસીપાખ્યાન પૃ. ૧૬.—

સાઠપચ્ચદ્વિબુધાન્ સર્વાનસ્તેદાન્ સ્તત્ત્વલોચનાન્ ।

* * * * *

મૂમિષ્ઠો ગૈષધસૈવ નિમેષેણ ચ સૂચિતઃ ॥

૧૦. પુંડરીક ચેત કમલ; તે નામની વનસ્પતિ. ૧૧. અનંત=અસંખ્ય, રાતપત્ર=સો પાંખડીવાળાં, પદ્મ-કમલ-સરોવરમાં; અને એ ત્રણ સર્પની જાતિયો પાત્ર છે. ૧૨. મધુકર-જમર (સમાન અર્થ), અથવા મધુ વનમાં કર છે જેમનો એવા-કંસાદિક (દ્વારે સાથે લેતાં) કુવલયા-

કુદુર્ગાં રતન-ચુગલની પેઠે ત્યાં હજારો નાગ પયઃપાન કરતા હતા.^૧
મલયાચલની સમાન તેનું વન ચંદન-ચીનસ હતું.^૨ અને ...
સાધનના જેવું તે અદૃશ્ય-અત્યંત હતું.^૩

એ જોનાંજ નેનો શ્રમ ઉતરી ગયો અને મનમાં વિચાર આવ્યો કે—અરે! મહાર કિવર મિથુનને અનુસરણ નિષ્ફલ છતાં પણ આ સરોવર જોવાથી સફલ થયું! આજજ મહારાં ચક્રને દૃઢવ્ય દીગનું પૂર્વ ફલ મળ્યું! ખરેખર આ તો મેં રમણીયતાનો અંત જોયો! આનંદાશ્વ વસ્તુઓની અવધિ દીડી! મનોહર વિષયોની શ્રીમા નિદાગી! પ્રીતિનયક પદાર્થોની પરિસ્થાપિ પ્રત્યક્ષ કાધી! અને દર્શનીયમાં દેશનું દર્શન કર્યું! આ સરોવરનું જલ ઉત્પન્ન કયાં છતાં જડાએ અમૃત ઉત્પન્ન કરીને રસ સ્પૃશ્ઠિને જાણે પુનઃકન કાધી છે! આ પણ અમૃતની પેઠેજ સર્વ કન્ધિયેને આલ્લાહન કરવા સમર્થ છે—એની અતિશય નિર્મલતાથી એ આખો આનંદ આપેછે; શીતલતાથી સ્પર્શને સુખ આપેછે; કમલની શુભાન્ધી નાસિકાને તૃપ્ત કરેછે; હંસના સ્વરથી શ્રવણને સંતુષ્ટ કરેછે; અને સુસ્વાદને લીધે એ શ્રમને બાવેછે. નક્કિ આનેજ જોવાની તૃષ્ણાથી ભગવાન ગૌરીપતિ કૃષ્ણસ મુકીને જીતે ઠઠો વસતા નથી! શ્રી કેશવે પોતનું જલ-શયન ચોખ્ખ રથમે રાખ્યું નથી; કેમકે એ આપું અમૃત-રસ જેવું સુગંધિ સલિલ મુકીને, લવણ રસથી કંકરા થયેલા જલવાળા સમુદ્રમાં સુવેછે! યળી ખરે! આ સરોવર પ્રથમ નહિજ હોય, કારણ કે પ્રલય-મહા-વરાડના નાસિકા-પ્રહારથી ભયભીત થઈને પૃથ્વી, અગરત્ય શુનિયે પત કરી માપેલા જલવાળા સમુદ્રમાં ઉતરી ગઈ હતી.^૪ જો એમ ન હોય^૫ અને આ મહાસરોવરના અગાધ તથા અનોક પાતાલ જોવા ગંભીર જલમાં એ મહી કદી નિગમ થઈ હોય તો એક શું પણ દત્તરી મહા-

પીક=કુવચમ-એક જાતનું કમલ-રૂપી આપીક-શિરોભૂષણ; તે નામને દાધી. જુઓ પૃ. ૩૧ લી. ૪. ૧. કુદુર્ગાં=સર્વ લોકની માતા. (જુઓ પૃ. ૭ લી. ૩). નાગ-દાધી; સર્પ. પયઃ=જલ; ને દૂધ. ૨. વન=જંગલ; અરણ્ય. ચંદન=ચંદન જેવું અને ચંદન-ગુદાથી શીતલ. ૩. સાધન=(આધાર સં-માં) જેવું અથવા વ્યાખ્યા, અથવા અનુમાન. અદૃશ્ય-અત્યંત-અનંત જેનો દૃષ્ટિયે પડે નહિ તેવું; અનંદાનંત=દૃષ્ટાન્ત-હૃદય-રસ-રસિક. ૪. એટલે કે જો આ સરોવર તે કાલે હત તો પૃથ્વી સમુદ્રમાં સ્-તાવાને બદલે એમાં અંતાત-કેમકે સમુદ્રનું પાણી તો અગરત્ય મહા પર્વ માપી શક્યા હતા, પરંતુ આ સરોવર એવું મહોદ્ છે કે જેને દ્રષ્ટે આપી શક્યું નથી! ૫. અર્થાત્ જો આ સરોવર પ્રથમથીજ હોય.

નરાદને તેનો પત્નો જડે નહિ ! નમ્મી આમાંથીજ થોડું થોડું જન્મ લઇને મહાપ્રલય-કાલે પ્રલય-જલધરે પ્રલયના દુર્દિનથી દરે દિશાએ અધારી ધાર કરી મૂકીને સર્વ જીવનોને રેલમહેલ ભરી દેતા હશે । અને હું તો ધાર-હું કે સુદિની પૂર્વે જે જહાંડરૂપે સચ્ચિદ્રમય જીવન હતું તેજ બધું બેચું યદને આ સતવરના આઘારમાં રહેતું હશે ।

આવા વિગારમાં ને વિચારમાંજ ચંદ્રાપીડ તે સરોવરને દક્ષિણ તીરે આવી પહોંચે. ત્યાંની બણીખરી રેતી પથરીઓને લીધે કંકરી થયેલી હતી. વિદ્યાધર લોકોએ નાલસહિત કુમુદ પુષ્પ તોડીને ત્યાં રેતી-માંના ઝીંક સુંદર શિવ-લિંગ ઉપર ચઢાવેલાં હતાં. અરુંધતીએ સૂર્યને આપેલા અર્ધ-જલમાંથી પડેલાં રંતકમત ત્યાં શોભતાં હતાં. તેની પાસેની શિક્ષા ઉપર આવીને જલ-માનુષ તડકે બેઠાં હતાં. કૈલાસ ત્યાંથી પાસે હેવાથી સ્નાન કરવા આવેલી માતાઓનાં^૧ પગલાંની પાંતિ ત્યાં પડેલી હતી. ત્યાં પથરાયેલી ભરમ, સ્નાન કરી બહાર આવેલા, મહા-કેવના સર્વ ગણે વિભૂતિ યોગી હોય એમ સૂચવતી હતી. સ્નાન કરવાને ઉતરેલા ગણપતિના ગંડરથદ્વમાંથી ગળેલા મદના બરણથી તે બીનું ચપ્પું હતું. અને ત્યાં પડેલાં મ્હોટાં મ્હોટાં પગલાં, અભિકાને સિંહ તથિત થવાથી એ માર્ગે ઉતરેલાં હશે એમ અનુમાન કરાવતાં હતાં.—એવે તીરે આવીને પોતે ઉતરી પડ્યા, અને પછી ઇન્દ્રાણુ ઉપરથી પર્વાણુ ઉપાડી લીધું. અશ્વ ભૂમિઉપર જરા આજોડીને ઉઠ્યો એટલે થોડુંક સીધું ધાસ તેને ખવરાવી, સરોવરમાં લઇ જઇ, પાણી પાઇ, તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ન્હાવા દઇ, ચંદ્રાપીડ તેને બહાર લાગ્યો; અને ચોકડું કાઢી લઇ, એક સુવર્ણમય શુંખલાવડે તેના ચરણ, પાસે ઉગેલા જક્ષની મૂલ-શાખ સાથે પાંધી, નાના ખડ્ગથી કાપેલા કેટલાક, સરોવરની તીરે ઉગેલા દુષ્કારના કલા તેનીપાસે નાંખી, પોતે ફરીથી જલમાં ઉતર્યો. તેમાં પોતાના હાથ ધોઇ, ચાતકની પેઠે જલમય આહાર કરી, ચક્રવાકની પેઠે મુણ્ડાવના કડકનો સ્વાદ ચાખી, ચંદ્રની પેઠે કરાચથી^૨ કુમુદને સ્પર્શ કરી, સર્પની પેઠે જલ-તરંગના પવનને અભિનંદન કરી, કામળાણુના પ્રહારથી જર્જરિત યૌગે હોય તેમ છતીઉપર કમલ-પત્રરૂપી વસ્ત્ર મૂકી, વનગજની સમાન જલ-કણથી બીના યુષ્કરવડે સુશોભિત થયેલા કરે સહિત,^૩ સરોવરમાંથી તે બહાર નીકળ્યો. પછી, તરતજ તોડેલાં હોવાથી

૧. માતાઓ—મહાબળી, આદેશરી, કૈમારી, વૈષ્ણવી, વારાહી, ઇન્દ્રાણી, ગામુંડા વિગરે દેવીઓ શિવપાસે રહે છે તે. ૨. કરાચ—અખ; કર-કિરણ. ૩. 'યુષ્કર' તથા 'કર' વિશે જુઓ ૫. ૧૦૯ ટી. ૩.

શીતલ રહેલાં, તથા જલ-કણિકાથી બરેલાં, મૃણાલયુક્ત કમલપત્રની, લતા-મંડપમાં પડેલા શિલાતલ ઉપર શમ્પા રમી, આપા તલે જોજો, વાળેલા વસ્ત્રનો ઢેંચ મૂકી, રાજકુમાર ત્યાં સુતો. એવી રીતે વડાવાર વિશ્રામ લીધો એટલામાં તો તેણે તેજ સસવરના ઉતર તીર બણીથી આવતો,—વાસ આવુ મૂકી દઈ, કાંઈ નિશ્ચય કરીને તે તરફ મ્હોં ફેરવી, જ્યાં ઠોકે પ્રથમ ઇન્દ્રાયુધે સાબળેલો,—અવણુને અધુર લાગતો, વીણુના ઝંકાર સામે મિશ્ર ચરેલો, અમાનુષ ગીત-રાખ્દ સાંભળ્યો. સ્વર કણે પડતાંજ,—આવા, માનવીઓના વાસ વિનાના પ્રદેશમાં વગી સંગીત-રાખ્દ ક્યાથી?—એમ ઉત્સુક ચાંદને કમલ-પત્રની શમ્પામાંથી ઉઠી, તેણે જે દિશામાંથી ગીત-ધ્વનિ આવતો હતો તેજ દિશા તરફ દૃષ્ટિ કરી. પરંતુ તે પ્રદેશ અતિ દૂર હોવાથી, મહા મહા પ્રયત્નથી આંખ ફેરવીને જોતાં પણ તેને કાંઈ કેમ્પાયું નહિ. કેવલ તે ગીત-રાખ્દજ અંધ પશ્ચા વિના સંભળાયાં કર્યો. આ કૌતુકને લીધે ગીત-ધ્વનિની ઉત્પત્તિ જાણવાની ઇચ્છાથી તેને જવાનું મન થયું એટલે ઇન્દ્રાયુધે ઉપર પર્વાણ મોડીને ચઢી બેસી, તેણે, ગીત ઉપરની પ્રીતિને લીધે આગળ ઢોડતાં વન-હરિણોએ, વગર પૂછે બતાવેલે માર્ગે તે ધ્વનિનીજ શોધમાં ને શોધમાં,—સામપત્ર, બકુલ, એકામ્બી, લવિંગ અને લવલીની લતાઓ ઉપર લટકતાં કુસુમની મુગધથી ખેંચી રહેલી, અમરોના યુગ્મરથી ગાછ રહેલી, તથા

૧. જુઓ પૃ. ૧૧૨ લી. ૮. પરજીઓને પણ સંગીત-શબ્દની અસર
પાપછે એમ શેઠસુધિયર પણ સચવે છે:—

"For do but note a wild and wanton herd,

" Or race of youthful and unhandled colts,

* If they but hear perchance a trumpet sound,

" Or any air of music touch their ears.

* You shall perceive them make a mutual stand.

"Their savage eyes turn'd to a modest gaze,

"By the sweet power of music."

Merchant of Venice, Act V., Sc. 1.

".....Then I beat my labor.

"At which, like unback'd colts, they prick'd their ears,

"Advanc'd their eyelids, lifted up their noses,

"As they struck music,"

• *Tempest*, Act IV, Sc. 1.

તમાલ-વૃક્ષથી ઢાળી પડેલી, દિગ્ગજોની ગદ્યપદ્ધિત જેવી, -તે સરોવરના પશ્ચિમ તટ ઉપરની વન-લેખામાં યાદને ચાલવા માંડ્યું.

અ. ગળ આજતાં કેલાસ ગિરિમાંથી સામા આવતા, સુગંધિ, સુખ-કારક પવન જે રવચ્છ હરણના જલકણ્ણવડે શીતલ થયેલા હતા, ભૂર્જ-વલ્કલને^૧ જેઓ જળરિત કરતા હતા, હરે-વૃષબના વાગોળવાથી ચતાં શીથળાં બિન્દુને જેઓ સાથે લાવતા હતા, કોર્તિકેયના મયૂરની શિખાને જેઓએ ચુંબન કરીું હતું, અંબિકાના કણ્ણ-મલ્લવને જેઓ વારંવાર નમાવતા હતા, ઉત્તરકુરુ દેશની^૨ ક્ષમિનીઓનાં કણ્ણ-કમલ જેઓ કંપવતા હતા, કદ્દોલ વૃક્ષને ડોલાવતા હતા, રુદ્રાક્ષનાં પુષ્પમાંથી પરાગ ખસાવતા હતા, અને હર-જટામાં બંધાવાથી ગભરાઇ ગયેલા બાશુકિ નાગને પીતા જે શેષ રહેલા હતા, -તેઓથી સંતુષ્ટ થઇને કુમાર પેલા પ્રદેશ પાસે આવી પહોંચ્યો તે ત્યાં, તેજ સરોવરને પશ્ચિમ તીરે અંદ્રિકા જેવી જોત પ્રભાથી આખા પ્રદેશને ધવલ કરતી, અંદ્રપ્રભા નામે કેલાસ-ગિરિની ટેકરીની તળેટીપર બાંધેલું, શ્રીમદેશ્વરનું તેજો એક શન્ય દેવાલય જેવું. તે શિવાલયમાં આજુ બાજુ સર્વ દિશાઓમાં ખરકત જેવાં લીલાં, મનોહર દારીત પશ્ચિયોના કૂંજનથી રમણીય લાગતાં વૃક્ષો આવી રહ્યાં હતાં. તેમની પાકી કળિયો ભમતા ભુંગરાજ (પદ્મી)ના પંખાથી જળરિત થઇ ગઇ હતી. તેમાંના આંજાની કોમલ શાખાઓ ઉન્મત્ત દ્રોણ-કુલ કરડી ખાતાં હતાં, અને વિકસિત કળિયો ઉપર ચક્રમત્ત જમરોનાં ટોળાં ચુંબન કરતાં હતાં. તેમાંના મરિના છાંડના અંકુર, અચકિત અકોર પદ્મિયો આંચથી અખતાં હતાં. પુષ્કળ અપક-પરાગથી પીળાં થયેલાં ચાતક પિંચપડી-ફૂલ ખાતાં હતાં. પ્રલના ભારથી લચી ગયેલી ઘટ ઘાટમડી-ઓમાં ચકલીઓ આજા બાંધીને લીચાઇ હતી. રમતમાં ફૂટતાં કરિ-કુલના કર-મહારથી તાડીનાં વૃક્ષ કમમગી જતાં હતાં. કલદેથી અન્યો-ન્ય દોખેલાં કપોતની-ચાંખેથી તે વૃક્ષોનાં પુષ્પ ગરી પડતાં હતાં. પુષ્પ-પરાગ (હડા)થી વિચિત્ર થયેલી મેનાઓ તેમનાં શિખર ઉપર બે-હેલી હતી. સેંકડો શુક પોતાનાં મુખ તથા નખાચવડે તેમનાં ફલના કડકા કરી નાંખતા હતા. જલધર-જલ જાણી લોખથી આવેલાં, પણુ પછીથી હેતરાવતાં મુઝ આનંદ ત્યાંની તમાલ વૃક્ષોની ઘટામાં કોલાહલ કરી મૂકતાં હતાં. હાથીનાં અચ્ચાંના પલ્લવ તોડવાથી લવલી-વલય કંપી

૧. ભૂર્જ-વલ્કલ-લોખપત્રની જાલ. ૨. એ દિગ્ગજમયી ઉત્તરે આવેલે છે કે દેશ છે.

જતાં હતાં. નવ યૌવનથી મત્ત થયેલાં પારાવત એસતી વેળા પાંખો ફફડાવતાં તેથી એ વૃક્ષોનાં પુષ્પનાં લુપ્તમાં તુટી પડતાં હતાં. પવનની હોરથી કંપતાં કામજ કદલી-પાપ ત્યાં પાખાનું કામ સારતું હતું. ફલના અતિશય ભારથી નાળિયેરીના વન નમી જતાં હતા એ વૃક્ષોની આસપાસ કામજ પત્રવાળા સોપારીના જાડ આવી રહ્યા હતાં. કાંઈ નિવારણ કરનાર નહિ હોવાથી પશ્ચિમે પાનનાં સુખવડે મોટાં ખમ્બૂરનાં લુપ્તમાં કાચી ખાતાં હતાં. વળી વન્ધે વન્ધે, મદ્યથી ટોકા ફરતી મયૂરીનો મધુર રવ નીસરતો હતો. કળી મકાપ નહિ એટલી કળિયોના કલાપવડે તે વૃક્ષો છવાઈ ગયાં હતાં. અહિં તહિં કંલાસ-સરિતાના તરંગની ઊભો રેતીવાળી ભૂમિ ઉપર વાગેલી હતી વનદેવતાઓનાં ફરતજ જેવાં, અલકાક-રસનાં બિન્દુથી ભીનાં થવાં હોય એવાં, અતિ સુકુમાર પદ્મવ તે વૃક્ષો ઉપર ઉગેલાં હતાં. અધિપત્યુક^૧ આદ્યો અમરીઓનાં ટોળાં તેમનાં મૂળ આગમ આનંદમાં ખેંસાં હતાં. કપૂર તથા અગુરુ વૃક્ષની સખ્યા તેઓમાં બધી મ્હોટી હતી. ઈન્દ્રધનુષની પેઠે તેઓનું સ્થાન ધન હતું.^૨ કુસુમી સમાન સૂર્યકિરણને માગે નહિ આપવાથી તેમની અંદરનો ભાગ ક્ષીત થઈ રહેલો હતો. રામરાજનાં સેવની પેઠે તેમના પ્રાન્ત ગામમાં અ[.]ગજન-નીલ-નલ હતા.^૩ પ્રાસાદોની સમાન ત્યાં પારાવતનો વાસ હતો. અવનન્તાપસોની પેઠે તેમની પાસે વેત્રાસન હતું.^૪ રુદ્રની સમાન તેમના પરિકર ઉપર નામ-લતા વીરળાયલી હતી.^૫ સાગરને કાંઠે આવેલા પુલિનની સમાન ત્યાં નિરંતર પ્રખ્યાલ-લતાના અંકુર છુટેલા હતા.^૬ અભિષેક-જલની પેઠે તેઓમાં સર્વે ઓષધિ, પુષ્પ, ફલ તથા પદ્મવ હતાં.^૭ ચિત્રગૃહ જેવાં તેઓ ખડ્ડ વર્ણનાં વિવિધ પિચ્છાળાં સેંકડો પશ્ચિમોથી શોભતાં હતાં.^૮ દારવોની પેઠે તેમને ભારદ્વાજ સેવતા હતા.^૯ મોટાં રણ સંઘામની પેઠે ત્યાં પુન્નાગ ઉપર

૧. તે નામની એક વનસ્પતિ ૨. ધન-મજાનુસાર; અને ગેષ. ૩. અંબલ જેવા નીલ-સ્થાન, નવ જાતના છોકા સેવમાં આંજન-અંજના-પુત્ર-હનુમાન, તથા નીલ નલ નામના એ પાનર. ૪. વેત્રાસન=વેત્ર અને આસન નામના છેડ; વેત્રાસન=વેત્રનાં બનાવેલાં આસન. ૫. પરિકર=પર્યન્ત ભાગ; કેડોના વા કહેવાતો ભાગ. નામવત્તા=નામરવેલ; સર્વ ફળી હતા. ૬. પ્રખ્યાલ-પદ્મવ-યુક્ત હતા; પખાવ-પરવાળો-ની લાત. ૭. અભિષેક-જલમાં સર્વ ઓષધિ વિગેરે નાખેછે ને સાથે જુઓ ૧૪૨ લીટી ૨૦. ૮. વૃક્ષોમાં ખરેખરાં પદ્મી; ચિત્રગૃહમાં માત્ર ચિત્રો ૯. ભારદ્વાજ=તે નામનું પદ્મી (Sky-lark; દ્રોણાચાર્ય.

અને તરત ચુટેલાં હોવાથી બીનાં રહેલાં, તથા પતની દોરેથી ટપકનાં જલબિન્દુવાળાં, સ્વર્ગ-ગંગાનાં પવિત્ર પુંડરીક જે ઉમાં ચીરેલાં ચંદ્ર-બિમ્બના કડકા જેવાં, સિવનાં દાસ્યનાં અવયવ જેવાં, શેષ નાગની દૃષ્ટિના કડકા જેવાં, વિષ્ણુના સંખના સદેશર જેવાં, ક્ષીરસાગરના હૃદય જેવાં, તથા ગોત્રીના મુકુટ જેવાં શોભતાં હતાં, તેવડે તેની પુખ્ત કીધેલી હતી.

તે બાણની દક્ષિણ મુતિની સામે, અઘ્ઘાસન રચીને તથા પાશુપત મત ધારણ કરીને બેઠેલી તેણે એક કન્યા જોઈ. તે, સર્વ દિશાઓને ડુબાવી દેતા, પ્રસન્ન કાંઠે ઊભરાયલા ક્ષીરસમુદ્રના પૂર જેવા સ્વેત, અતિ દીર્ઘ કાલથી સચિત તપ સમૂદ્રની સમાન ફલાતા, અને વૃદ્ધોની વચ્ચે વચ્ચે ગંગાજલની પેઠે બેગા થઇને વહેતા, ગોત્રાની દેહ-પ્રભાના પ્રવાહ વડે, વન-ગિરિ સહિત તે પ્રદેશને જાણે ગળ-દન્તમય બનાવી દેતી હતી; કૈલાસ-ગરિને દોષ અન્ય પ્રકારે જ મીઠી દેતી હતી; અને જોનારનાં ચક્ષુમાં થઇને (તે પ્રભા-પ્રવાહ) અંદર પેસવાથી, તેના મનને પણ જાણે સ્વેત કરી દેતી હતી. તેના શરીરની વ્યાસપાસ અતિધવલ પ્રકારા પ્રસન્નવાથી, તે જાણે સ્પટિક-ગૃદમાં બેઠી હોય, ક્ષીરસાગરમાં ડુબી ગઇ હોય, નિમિલ આનાઇ વચ્ચેથી દંડાઇ મઇ હોય, દધિણ-તણમાં ઉતરેલી હોય, કે શરદ-મેઘની તણે સંતાઇ મઈ હોય, તેમ તેનાં અવયવ પરિપૂર્ણ રીતે સ્પષ્ટ દેખાતાં ન હતાં. પંચ મહાભૂતરૂપી, અંગ સૂજવાનાં દબ્યાત્મક સાધન મૂકીને તેને જાણે કેવમ સ્વેત-શુદ્ધીજન ઉત્પલ કોલી હતી. ઉદ્ધત ગણ્યોલક કેશ-અદ્યુ કરશે એવા બપથી જાણે દક્ષની યજ્ઞ-ક્રિયાજ મહાદેવને સેવવા આવી હોય; કામદેવના શરીરને અર્થે શિવની

છે, અને શાપ, પાપ આદિનો સ્થાગ ગણેલો છે. (જુઓ પૃ. ૫૨ લી. ૨૫; વિ.). હિંદુઓ કવિએ પણ તેમજ ગણેલું:—

"No might nor greatness in mortality

"Can censure 'scape: back-wounding calumny

"The whitest virtue strikes."

Measure for Measure Act III., Sc. II.

"The frequency of crimes has washed them white"

Cooper's Garden L. 71.

૧. અહીંથી રાજ યતાં વાક્યોનો સંજ્ઞ "એવી તે શોભતી હતી" એ ઉલ્લાસાળુ સામે લેવો. દશે યજ્ઞ કૃષ્ણે ત્યારે શિવ-પાર્તીને આમંત્રણ કર્યું ન હતું અને પાવતી ગઈ ત્યારે એમનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી પોતે અગ્નિમાં પડી બળી ગયાં. એ ઉપરથી મહાદેવે કોષા-

આરાધના કરીને તેમનો પ્રયાદ મેળવવા નાણે સાક્ષાત્ રતિજ આવી
 હોય; સદ્યાસ-પરિચયને લીધે સંબુની ચંદ્ર-સેખાને મળવાની ઉત્કંઠાથી
 નાણે ક્ષીરસાગરની અધિદેવતાજ આવી હોય; રાહુના ભયથી ચંદ્ર-મુર્તિ
 નાણે પશુપતિને શરણ આપેલી હોય; ગજ-ચર્મ ઓઢવાની ઉત્કંઠાને લીધે
 મહેશ્વરે ધ્યાન કર્યાથી આવીને ખેટેલી નાણે એરાવત દાથીની ધવિ
 હોય; ૧ શંકરના દક્ષિણ મુખની દાસચ્છવિ નાણે બહાર નીકળી બેઠી હોય; ૨
 રુદ્રને યોળવાની વિભૂતિ નાણે શરીર ચઢણ કરીને આવી હોય; નીલ-
 કંઠના કંઠનો અંધકાર હેઠવાનો યત્ન કરતી, નાણે પ્રત્યક્ષ ચંદ્ર-પ્રભા હોય;
 દેહ ધારણ કરીને આવેલી નાણે પાર્વતીની મન-શુદ્ધિજ હોય, કાર્તિકેયની
 નાણે સાક્ષાત્ દે.માર-ત્રતની ક્રિયા હોય; હર-નૃપના દેહની કાન્તિજ નાણે
 પ્રયત્ન નીકળેલી હોય; દેવાવધનાં વૃદોની પુષ્પ-સમૃદ્ધિજ નાણે ભૂતાનાયની
 પૂજા કરવા આવી હોય; અહ્યાની તપઃસિદ્ધિજ નાણે ભૂતલ ઉપર હતરી
 હોય; આદિયુગના પ્રજાપતિની કાર્તિજ નાણે સપ્ત સોકમાં ૩ ભ્રમણ કર-
 વાથી યાદીને વિશ્રામ લેવા આવી હોય; કલિયુગમાં ધર્મ-નાશ થયાથી
 શોકાતુર બની જઈને નાણે નખી ૪ પોતેજ વનવાસ કરવા આવી હોય;
 આવતા કૃતયુગની બીજ-કલા નાણે યુવતી રૂપે રહેલી હોય; શરીરચાળી
 નાણે મુનિજનોની ધ્યાન-સંપત્તિ હોય; દેવમજ-પંક્તિ નાણે સ્વર્ગગંગાના
 વેગથી ગરબડી ગાઇ હોય; રાવણે ઉન્મૂલન કર્યાના દ્યોભમાં નીચે પડી
 ગમેલી નાણે કૈલાસની શકમી હોય; ચૈત દીપની ૫ શ્રી નાણે અન્ય દીપ
 જોવાની આતુરતાથી ત્યાં આવી હોય; કાશ કુસુમની વિકાસ-કાન્તિ
 નાણે શરતુસગયની રાહા જોતી હોય; શેષ સપેના શરીરની શોભા
 નાણે પાતાલ છોડીને બહાર નીસરી આવી હોય; બલરામની દેહ-પ્રભા
 નાણે મહિરાનો મદ ચટવાથી ગળા પડી હોય; અને શુકલ-પક્ષની પરં-
 પરા નાણે ભેગી કરીને આણી હોય એવી તે શોભતી હતી!!! તેના
 ચૈત વર્ણને લીધે, સર્વ હંસોસાયે નાણે તેણે સંવિભાગ કરેલો હતો;
 ધર્મના દ્વંદ્વમાંથીજ તે નાણે ઉત્પન્ન થયેલી હતી, શાખમાંથી નાણે કાતરી

મમાન ધર્મ ત્યાં યુદ્ધ કર્યું તેમાં દક્ષ મસયો, અને ચતુર્ક્રિયા બેદાન મેદાન
 થઇ ગઈ. ૧. ગજાસુરનું મદન કર્યા પછી મહાદેવે તેનું ચર્મ ધારણ
 કરીને તાંડવ નૃત્ય કર્યું હતું, અને ત્યાર પછી પણ પ્રતિદિવસ તેમ
 કરતા એમ કહેવાયછે. ૨. જુઓ પૃ. ૧૧૩ ટી. ૧૧. દક્ષિણ મુખ કહે-
 વાનું કારણ એ કે તે કન્યા દક્ષિણ મુખનીજ સામી બેઠી હતી.
 ૩. બૃહોત્ક, બ્રુવોત્ક, સ્વલોત્ક, મહલોત્ક, જન્દ, તપ ને સપ્ત સોક.
 ૪. જુઓ પૃ. ૧૩૦ ટી. ૫. ૫. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૦ ટી. ૮.

કાટેલી હતી; મુક્તાશ્લગાંથી જાણે બનાવેલી હતી; શ્રીગાલનાંજ જાણે તેનાં અવયવ રચેલાં હતાં; હાથીદાંતના કઠકાથીજ જાણે તે ધડેલી હતી; ચંદ્ર-કિરણના ક્રિયાથી જાણે તે સ્વચ્છ ચયેલી હતી; ચૂનાથી જાણે હંટા-યલી હતી; અમૃતના શીખથી જાણે તે ધવજ બનેલી હતી; પારાની ધારાથી જાણે તેને નદવરાવેલી હતી; રૂપાના રસનું જાણે તેને મર્દન કરેલું હતું; સદ્રમડલમાંથી જાણે તે-કાતરેલી હતી; કુટબ, કુંદ તથા શિષુ-વાર કુસુમની જાણે કાન્તિવડે તે શોભતી હતી; અને ધવજતાંની જાણે સીમા હતી. રકષ મુધી લટકતી, ઉદ્યાયજ ઉપર મથેલા સૂર્યગિરિમાંથી બાહ કિરણોની પ્રભા લઈને જાણે બનાવેલી, ચમકતી વીજળીના ચંચલ તેજ જેવી રાતી, તથા યોડી વાર થયાં સ્નાન કર્યાથી વિરલ વિરલ રહેલા જલકણને લીધે, જાણે પ્રણામ કરવાથી જગદીશ્વરના ચરણની ભસ્મ તેમાં મોટી હોય એવી જટા તે કન્યાના મસ્તકને શોભાવતી હતી. માથામાં જટા-ખાશ ભેગી શુધેલી મણિમય, નામયુક્ત, ગૌરીપતિનાં પગલાંની જોડ તેણે પેઢેરેલી હતી. સૂર્ય-રથના અગ્રેની ખરિયોવડે જોદાયલા નક્ષત્રોના ચૂર્ણ જેવી શ્વેત ભસ્મવડે તેનું લલાટ અલંકૃત હતું તેમી, શિખર-શિખાને આડેલી શારાંક-કલાવાળી, શેષરાજની મેખલા જેવી તે શોભતી હતી. અતુલ શક્તિયુક્ત અલંકૃત ચણેલી, શિવલિંગ ઉપર નિમજ્જ કરેલી, પોતાની, બીજી પુંડરીક-માલા જેવી દૃષ્ટિવડે તે ભગવાન ભવાની-પતિને આરાધતી હતી. અદર્શિય આન કરવાથી દાહતા હોઈને લીધે મુખમાંથી, શુદ્ધ દ્વયના કિરણ જેવા, સંગીત-ગુણ જેવા, સ્વર જેવા, તથા સ્તુતિના સાક્ષાત્ સખદ જેવા પ્રસરતા, અતિ સ્વચ્છ હંત-કિરણથી તે, ત્રિપુરારિને દ્રવીથી જાણે સ્નાન કરાવતી હતી। પ્રજાપતિના મુખમથી નીકળીને આવેલા સાક્ષાત્ વેદાય જેવા, મુષિદા જાણે ગાય-ત્રિવર્ણ જેવા, નારાયણના નાભિ-કમલમાંથી સુટેલાં બીજ જેવા, કર રપરીથી પવિત્ર થવાની ઈચ્છાએ તારનાજ રૂપમાં આવેલા સમર્થ જેવા, અતિ નિર્મલ, આમળા જેવડા મોટા મોતીના દાણાનું આશ્વવશ્ય તેણે કંઠમાં પેઢેરેલું હતું, જેથી તે પરિવેષ સહિત સદ્રમડલયુક્ત પુર્ણિમાની રત્નિ જેવી શોભતી હતી।। અધોમુખ રહેલા, શંખના સિરઃકપાલના મંડલ જેવા, ગોશાંકાર પાસે મૂકેલા કલશ જેવા કાન્તિમાન તેના સ્તન યુગલવડે તે, એકજ દસ-મિથુન સહિત શ્વેત-ગંગા જેવી પ્રકાશતી હતી। પાર્વતીના સિંદની માળનું જ જાણે બનાવ્યું હોય તેવું, ચામર જેવી સુદર આકૃતિવાળું, કલ્પ-લતાનું વડકલ જેવી અધિ સ્તન-મધ્ય-જાગમાં પાળેલી હતી તેનું તે કન્યાએ ઉતરીય

રહેલું હતું. ઇશ્વરે પ્રસન્ન થઈને આપેલા, ચૂકામણિ-ચંદ્રના કિરણનું જાળણું મંડલ બનાવ્યું હોય એવું જ્ઞાસુત્ર પેદેરીને તેણે પોતાની કાયાને ધવિત્ર કીધેલી હતી. પગ સુધી પહોંચતું, અને શ્વેત રંગનું છતાં પણ જ્ઞાસુત્ર-બાધમાં ચતા રાખેલા ચરણતલની પ્રમાના સ્પર્શથી લાલ જેવું દેખાતું રેશમી વસ્ત્ર તેણે નિતંબ ઉપર પેદેરેલું હતું. ચોખ્ખા દાંધે આવનાર, નિર્વિકારી તથા વિનયી શિખાના જેવું યૌવન પણ તેની સેવા કરતું હતું ! સ્વચ્છ લાવણ્યે પણ જાળું પુણ્ય કર્યાં હોય તેમ તેનો પરિશ્રદ્ધ કીધો હતો ! સુંદર લોચનવાળું રૂપ પણ આપણ રહિત, દેવાવલના મુગની પેઠે તેની સાથેજ રહેલું હતું ! તેનો જાળણું દાંધ, જેની અંશુલિમો ઉપર શંખની સદૃશ ચીંટીઓ આવી રહી હતી, ત્રિપુર કરતાં મોટાંથી બરમપડે જે શ્વેત ધરેસો હતો, જેના કાંઠા ઉપર શંખાબરંધ્ર બાંધેલું હતું, અને નખ-કિરણ પ્રસરવાથી જાળું દંત-કોણુ^૧ થઈ જાય એવો જે દેખાતો હતો તેવડે એ કન્યા, ઉલ્લસંગમાં પોતાની પુત્રીની સમાન રહેલી દન્તમય વીણા વગાડતી હતી, જેથી તે પ્રત્યક્ષ મન્મથ-વિદ્યા^૨ જેવી શોભતી હતી. તેની આજુબાજુ મણિ-મંડપના સ્તંભમાં, તેનાજ સમાન રૂપની, વીણા લઇને બેઠેલી સ્ફુ-અરીઓ જેવી પ્રતિમાઓ પડેલી હતી. સ્નાન કરાવવાથી બીના ધરેલા શિવલિંગમાં તેનું પ્રતિબિંબ પડવાથી, તે જાણે અતિ પ્રગલ્ભ બક્તિ જોઈ પ્રસન્ન થયેલા પ્રેમયનાયના હૃદયમાં પેઠેલી હતી. હાર-હતા જેવી કંઠ-ચુકા, અદ્ભુત જેવી મુગ-જાડ,^૩ કુદ-સીના જેવી રક્ત મુખ-વર્ણવાળી,^૪ મત વનિતા જેવી ડોહતા ગંભીર તાર-કીવાળી,^૫ ઉન્મત મુવતીની પેઠે અનેક તાલ કરતી,^૬ તથા ગીમાંસાની પેઠે અસંખ્ય ભાવનાથી ભરેલી^૭ ગીત-સ્તુતિવડે તે કલાસનાથને વીણાથી રીઝવતી હતી. અતિ મધુર ગીત વડે આકૃષ્ટ થયેલાં, તથા કણું નિશ્ચલ રાખીને જાળું ધ્યાન કરતાં, -મૃગ, વરાહ, વાનર, ગજ, શરભ, સિંહ વિગેરે-વનચરનાં ટોળાં, તે સંગીત-સુખ વીણા-રવ સાંભળતાં હતાં, દેવ-ગંગાના જેવી તે સ્વર્ગગાંધી હતરેલી હતી.

૧. કોણુ=વીણા આદિ વગાડવાનો મળ. (Bor.) ૨. સંગીત શાસ્ત્ર. ૩. કુવ=ગીતનો વારંવાર ગોળાતો ભાગ, ટેક (Bird's eye); જેની આ-સપાસ સર્વ ચક્રાદિ ફરે છે તે. (Polar star.) ૪. રક્ત-અનુરક્ત અથવા અનેક રંગ યુક્ત. મુખવર્ણ=મુખમાંથી નીકળતા, અથવા આદિ-ના શબ્દ-ગીતમાં. કુદ-સીના મુખવર્ણ=રંગ, લાલ હોય. ૫. તાર-કીવાળી રત્ન-તારક=કીકી. ૬. તાલ-સંગીતમાં ગ્રણ ગાપવાને સાથ તાળી અથવા ત્રીપટી વિગેરે દે છે તે. ગાંડાં મતુષ્ય પણ તાળિયો પા-ડે છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૨૨ ટી. ૭. ભાવના=ચિન્તન, ધ્યાન; પૂર્વ ગીમાં-

૫. તાર-કીવાળી રત્ન-તારક=કીકી. ૬. તાલ-સંગીતમાં ગ્રણ ગાપવાને સાથ તાળી અથવા ત્રીપટી વિગેરે દે છે તે. ગાંડાં મતુષ્ય પણ તાળિયો પા-ડે છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૨૨ ટી. ૭. ભાવના=ચિન્તન, ધ્યાન; પૂર્વ ગીમાં-

દોષિત જનની વાચા જેવી તે અપ્રાકૃત હતી.^૧ સંકરની વાણી-સત્તાક જેવી તે તેજોમય હતી. જાણે અમૃત-પાન છાધું હોય એમ તે તૃષ્ણા-રહિત હતી. ચંદ્ર-શેખરની ચંદ્ર-કલાની જેઠે તેનામાં કદી રાગ દેખાતો ન હતો. અમરિત સમુદ્રની જલ-સંપત્તિ જેવી તે અવતરમાં પ્રસન્ન હતી. સમાસ વિનાની પદ-વૃત્તિ જેવી તે દ્વંદ્વ-રહિત હતી.^૨ યોદ્ધ-યુદ્ધિના જેવી તે નિરાલંબન હતી.^૩ જ્ઞાનજીની જેઠે તેણે જ્યોતિષ્માં પ્રવેશ કાઢ્યો હતો.^૪ વૃત્ત-કલામાં કુશલ હોય તેમ તેણે અક્ષર-દ્વંદ્વ વશ કરી લીધું હતું.^૫ પૃથ્વીના જેવી તેની દેહ જલ-ભ્રૂત હતી.^૬ હિમ-સગવની પ્રભાત-લક્ષ્મીની જેઠે તેણે સૂર્ય-તાપ પીધો હતો. આશાના જેવી તેની માત્રા પતિ-ગણને યોગ્ય હતી.^૭ ચિત્રેલી હોય તેમ તેનું સ્થાન અચલ હતું.^૮ જાણે કિરણ-મય હોય તેમ શરીરની કાન્તિયશી તે જૂતલને રંગતી હતી. તે મમત્વ, અદ્વંકાર તથા મનસર રહિત હતી. આકૃતિ તેની અઢોલકિ હતી. અને દિવ્ય સ્વરૂપને લીધે વય કળી શકાતી ન હતી તે છતાં પણ જાણે સમ-અગ અરાહ વર્ષની હોય એવી તે દેખાતી હતી.

• તે કન્યાને જોતાંજ નીચે હતરી પડી, જુદાની શાખાએ અથ જાંધી, બગવાનું બવાનીપતિની પાસેજાણે જાકિતયે પ્રજ્ઞામ કરી, કુમાર તેજ દિવ્ય મુવતીની સામે, નિમેષ વિના. નિલજ દષ્ટિથી, ફરીતે જોવા લાગ્યો. તેની રૂપ-સંપત્તિ, કાન્તિ અને શાન્તિ વડે વિરમય પામીને તે વિચારમાં પડ્યો કે અહો ! જગત્માં પ્રાણિયોને કેવા કેવા અકલિત બિન્ન બિન્ન હતાન્ત આવી

સામાં કહેલી ક્રિયા વા વિધિ. ૧. અપ્રાકૃત=દિવ્ય; સંસ્કૃત. ૨. દ્વંદ્વ રહિત=એકલી; તે નામના સમાસ રહિત. ૩. નિરાલંબન=નિરાધાર. યોદ્ધ લોક જગત્માં વિજ્ઞાન વિના અન્ય કોઈ આલંબનનું પ્રતિપાદન કરતાં નથી. ૪. જ્યોતિષ=પરબ્રહ્મ; અગ્નિ. સીતાએ સ્વ શુદ્ધિ સિદ્ધ કરવા સાથે સર્વની સમક્ષ અગ્નિ-પ્રવેશ કર્યો હતો. જુઓ ૨૫. સ. ૧૪ શ્લોક ૧૨.—

માતૃપરત્વવા મદ્વચનાત્ સ રાજા । વન્હૌ વિશુદ્ધાનોપ યત્સમકમ્ ॥
માં લોકવાદશ્રવણાદહાસીઃ । શ્રુતસ્ય કિં તત્સદૃશં કુલસ્ય ॥

૫. અક્ષર-દ્વંદ્વ=અક્ષર-ઈદ્રિયો, તથા દ્વંદ્વ; અને અક્ષર-પાસોની રમત-નું દ્વંદ્વ-રહિત. ૬. કન્યા જલ ઉપર નિર્લેહ કરતી; પૃથ્વી જલથી ઘરેલી. ૭. માત્રા=દ્રવ્યાદિક. પતિ-ગણ-સુનિર્જન. આશા સાથે સેતાં અર્થ રપટ છે. ૮. અચલ=પર્યત; યજે નહિ એવું-ચિનનું સ્થાન

ખગેછે! યુગયામાં ને યુગયામાં અકસ્માત્ કિન્નર-ત્રિયુનને નિરર્થક અનુ-
સરતાં મેં આ અતિમનોદર, માનવીઓને અગમ્ય, અને દિવ્ય જનોનેજ
દરવા ચોક્કસ પ્રદેશ જોયો! વળી અહીં પાણી શોધતાં શોધતાં, સિદ્ધ પુરગો
જેના જલનો ઉપયોગ કરેછે એવું, તદ્દય-હારી સરોવર દીઠું! તેને તીરેસુતે
સુતે અમાનુષ ગીત સાંભળ્યું! અને તેને અનુસરવાથી આ દિવ્ય કન્યા
જેનું દર્શન મનુષ્ય લોકને દુર્લભ છે તે જોઈ! —આ દિવ્ય છે એમાં તો
કંઈ સંશયજ નથી; કેમકે એની આકૃતિજ કહી આપેછે કે એ માનુષ-
વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલી ન હોય. વળી આવા ગદ્ય-ગીત-ધ્વનિની (પદ્ય)
ઉત્પત્તિ મત્તે લોકમાં ક્યાંથી હોય? માટે જે આ મહારા દર્શિ-ગોચર-
માંથી સહસા ખસી ન જાય, કે કૈલાસ-શિખર ઉપર ચઢી ન જાય,
અથવા ગગનમાં ઉડી ન જાય તો હું એની પાસે જઈને બધું પૂછી લઉં કે
તમે કોણ છો, તમારું નામ શું, અને ગા સાર તમે સુવાવરધામાં આ વ્રત
ચલણુ કર્યું છે. આ સર્વ અતિ આશ્ચર્યકારક છે—એવો નિશ્ચય કરીને તે
એજ નાના સ્ફટિક-મંડપની અંદર ધીજી એક સ્તંભને ટેકા દઈને, ગામન-
ની સમાપ્તિની રાહ જોતો બેઠો.

પછી ગીતને અતે વીણા બધ કરીને, શાન્ત પડેલા મધુકરના મધુર
ગુંજરવાળી કુમુદિની જેવી તે કન્યા હી, પ્રદક્ષિણા કરી, મહાદેવને પ્ર-
ણામ કરી, પાછી વળી, સ્વભાવથીજ એવે તથા તપ પ્રભાવથી પ્રગલ્ભ
ચેલેલી પોતાની દૃષ્ટિવડે જાણે અંદાપીડને આશ્વાસન કરતી હોય, પુણ્ય
વડે જાણે સ્પર્શ કરતી હોય, તીર્થ-જલવડે સ્નાન કરાવતી હોય, તપવડે
પાવન કરતી હોય, શુદ્ધ કરતી હોય, વરદાન આપતી હોય, અને પવિત્ર
કરતી હોય તેમ કહેવા લાગી કે—બહે પધાર્યા. આપ મહા ભાગનાં પગલાં
આ જુમિમાં ક્યાંથી? ચાલો ઉઠો, મહારા આત્મચિ-રાત્કાર સ્વીકારો.—
તેના આ શબ્દ સાંભળી, માત્ર સભાપણુથીજ પોતે અનુમૂલીત થયો
એમ માની રાજપુત્ર ઉઠ્યો, અને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરી,—જેવી ભગ-
વતીની આજ્ઞા,—એમ વિનય સહિત પ્રત્યુત્તર દઈ, શિષ્યની પેઠે, તે
જતી હતી તેની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યો.

વળી જતાં જતાં એને વિચાર આવ્યો કે ખરે! મને દેખીને એ
અન્તર્દિત તો ન થઈ ગઈ; તેથી હવે કૃતદત્તને લીધે પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા
મહારા તદ્દયમાં સ્થિર થઈ. તપસ્વી જનને દુર્લભ આવા દિવ્ય સ્વવાળી
હતાં પણ એણે જે મને અતિશય સન્માનપૂર્વક સદ્કાર-તુલિ દર્શાવી તે
ઉપરથી મને લાગેછે કે હું એને જે પ્રાર્થના કરીશ તો એ પોતાને સર્વ

વૃત્તાન્ત કહી દેશે ખરી.—એમ વિચારતે વિચારતે આશરે સોએક
 પગલાં ભર્યા એટલે એક ગુફા તેની નજરે પડી. તેના આગલા ભાગમાં
 દિવસે પણ જાણે રાત્રિનો દેખાવ આપતાં, નિરંતર ઉગેલાં તમાલ-વૃક્ષોએ
 આંધકાર પ્રસારી દીધો હતો. પ્રવૃક્ષ પુષ્પથી ભરેલી લતા-કુંભેમાં મંદ મંદ
 ફળન કરતા મદમત મધુકરોનો ગુન્નર, તેને ચારે છેડે આવી રહેલા હતો
 એવે શિલાતલના પ્રતિધાતને લીધે ઉછળવાથી ફેનમય થયેલાં, અતિ દૂર
 પડતાં પાણીના, ઊંચાં ઊંચાં ખડકોવડે ભેદાતા, મોટા મૂંઝવાટ કરતા
 અને ઝાકળની ઠંડી ફરફરનો ચારે પાસ વર્ષાદ વર્ષિવતા વેહેળાથી ત્યાં બધે
 ધ્રુમસ ધ્રુમસ વ્યાપી જતો હતો. દિમ-દાર જેવાં, અને દર દાસ્ય જેવાં
 ધવલ, અને પાસથી ઝરતાં ઝરણુને લીધે, તેના દાર ઉપર જાણે દાક્ષતાં
 આમર લટકાવ્યાં હોય એમ દેખાતું હતું. તેની અંદર કેટલાંક મધુમય
 કમંડલ મૂકેલાં હતાં. એક સ્થાને તે યોગિનીને પેટેરવાનું વસ્ત્ર લટકાવેલું હતું.
 એક ખીંટીને છેડે નાલિયેરીની છાતનાં જે સ્વચ્છ પગરખાં ભરવેલાં
 હતાં. અંગ ઉપરથી મોટાટલી ભરમને લીધે ધૂસર થયેલું વસ્ત્રલ-સામન
 એક ભાગમાં પાચરેલું હતું. ટાંકણાવડે ઊતરી કાઢેલું, અંદમંડલ જેવું એક
 શંખમય બિશ્વા-પાત્ર ત્યાં રાખેલું હતું. અને ભરત્ય બારેલું એક તુળીપાત્ર
 તેની પાસેજ મૂકેલું હતું. એ ગુફાના દારપામે અંદાપીડ એક શિલાતલ
 ઉપર બેઠો, અને પેલી કન્યાને તે વસ્ત્રલ-સામનના ઉશીકા પાસે બોલા મૂકી.
 પત્રપુટવડે અરામાંથી અર્ધ-જલ લઈ આવતી વેળેને કહેવા લાગ્યો કે—
 ભગવતિ! બહુ ધનું, બહુ ધનું! શું કરવા આપ આદેશો બધો શ્રમ
 ભોલો? આ તો બહુ રૂપા યજ્ઞ, હવે દાગ કરો. આ અત્યાદર જવા દો
 સર્વ-પાપ-દાયકારી, આપનું માત્ર દર્શનજ અપ-મરણીની પેટે પવિત્ર કરી
 શકે એમ છે માટે આ સત્વનું રહેવા દો.—એટલું કહેવા છતાં પણ ન્યારે
 જોણે બહુ આચર કરવા માંડ્યો ત્યારે કુમારે અતિ નમ્રતાપૂર્વક તેને
 સર્વ અતિથિ-સહારનો માનસદિત સ્વીકાર કર્યો.

અતિથિ-પૂજન કરીને એક ખીબા શિલાતલ ઉપર બેસી, જરા વાર
 શાન્ત રહી, તે દિવ્ય કન્યાએ જ્યારે રાજપુત્રને તેનો વૃત્તાન્ત અનુક્રમે
 પૂછ્યો ત્યારે તેણે દિગ્વિજયથી આરંભીને કિલર-મિથુનને અનુસરતાં
 ત્યાં આવી અઢચા સુધીની પોતાની સર્વ વાત તેને કહી. તે વૃત્તાન્ત સાંભળી
 એ કન્યા ઉઠી, અને પોતાનું બિશ્વાપાત્ર લઈ પેલાં દેવાલયનાં વૃક્ષોની નીચે
 ફરવા લાગી. ત્યાં થોડીજ વારમાં એનું પાત્ર, સદૃશ પડેલાં ફલથી ભરપૂર

ગયું એટલે પાછાં આવીને એ ફક્તો આહાર કરવાનું એણે અંદાવીને કહ્યું. એ સમયે કુમારને વિચાર થયો કે ખરેખર, તપને કંઈજ અસાધ્ય નથી! જ્યારે અચેતન વનરપતિયો પણ સચેતનની પેટુ આ ભગવતીને ફક્ત અર્પણ કરીને પોતાના ઉપર અનુબદ્ધ ઉત્પન્ન કરાવેછે ત્યારે પછી એથી બીજું વધારે આશ્ચર્ય તે શું હોય? આ તો મેં એક અદૃષ્ટપૂર્વ વિચિત્રતા જોઈ.—એમ અધિક અધિક વિસ્મય પામતો તે ઉઠ્યો, અને (જાણે) ઈન્દ્રા-કુપને ત્યાંજ લઈ આવી, પર્થણુ ઉતારી, જરા દૂર જાંધીને પોતે જરણના જસમાં સ્નાન કરી આવ્યો. ત્યાર પછી, અમૃત-રસ જેવાં મધુર પેલાં ફલ ખાઈ, દ્વિમ જેવું શીતલ, પ્રવાહનું નીર પીને મ્હોં ધોઈ, તે, જ્યાં સુધી પેલી કન્યા પણ જલ-ફલ-મૂલનો આહાર કરી રહી ત્યાં સુધી એકાન્તે રહ્યો.

એ પ્રકારે જમીને, સંધ્યાકાળને ઉચિત સર્વ ક્રિયા કરી રહી, જ્યારે તે દિવ્ય કન્યા એક શિખાતલ ઉપર નિરાંતે બેઠી ત્યારે ધીરે ધીરે તેની પાસે જઈ, જરા દૂર બેસી, અંદાવીડ થોડી વાર પછી વિનય સહિત કહેવા લાગ્યો કે—ભગવતિ! તમારા પ્રસાદની પ્રાપ્તિથી જિજ્ઞાસા પામેલા કેવલકલને લીધે આકુલ થયેલી, મનુષ્યજાતિને સુલભ લાગુતા, મ્હારી ઇચ્છા ઉપરાત પણ અને મજાતકારે (કંઈક) પ્રશ્ન કરવાની પ્રેરણા કરેછે. (તમે જાણોછો કે) અધીર રહીતના પુરુષને, પ્રણયો લેશમાત્ર પ્રસાદ પણ પ્રગલ્ભ બનાવી દેછે; એક ત્યજે રવકપ કાળ પણ સંવાસ થયાથી પરિચય ઉત્પન્ન થાયછે; અને થોડી થોડી પણ ઉપચાર-વિધિ પ્રણય ઉત્પન્ન કરાવે છે. માટે જો અતિમેદહારક જેવું કંઈ ન હોય તો તમારી કથા કહેવાનો મને અનુબદ્ધ કરો. તમને જોયાં ચરથીજ મને આ વિશે મ્હોટું કૌતુક ઉત્પન્ન થયુંછે. તમારા જન્મથી દેવ, સપ્તિ, ગંધર્વ, ગુહ્યક કે અપ્સરાઓમાંથી કોનું કુળ અલંકૃત થયું હશે? આવા કુસુમ જેવા સુકુમાર નવ-યૌવનમાં તમે કેમ ઘન-અદણુ કંઈ હસી? ક્યાં આ રમ? ક્યાં આ આપૃતિ? ક્યાં આ અતિશય લાવણ્ય? અને ક્યાં આ નિન્દિત્યેનો નિઃસહ? આ સર્વ મને અદ્ભુત જેવું લાગેછે. શા કારણ તમે અનેક સિદ્ધ-સાધ્યથી? જરેલા, સુર-લોકમાં સુલભ દિવ્યાશ્રમ ભજીને આ નિર્જાનુષ અરણ્યમાં એકલાં રહ્યાંછો? વળી એ નાં એજ પંચ મહા-નૃતનું અનેકું આ શરીર આટલું બધું જોર દેખાયછે એ શું? આપું તે. મેં ક્યેં કહીં જોયું એ નથી અથવા સાંભળ્યું પણ નથી. માટે (કૃપા કરી) મારે આ કૌતુક ગમાવો અને સર્વ વાત વિદિત કરો.—અંદાવીડનાં આ

૧. સિદ્ધ અને સાધ્ય એ બંને ભુવલોકમાં વસનાર દેવ ભેદ છે.

પચન સાંભળી, એ કન્યા કંઈક વિચારમાં પડી હોય એમ થોડી વાર છાની રહીને નિશ્ચય મૂકી, અતરૂની હૃદય-શુદ્ધિને બળે બહાર લઇ આવતાં હોય, ઇન્દ્રિયોની સ્વચ્છતાનો બળે વર્ણવ વર્ણવતાં હોય, તપ રૂપી રસકુંડલ જરા જરાવતાં હોય, તથા લોચનની ધવલતાને પાંખળાવીને પાડતાં હોય એવાં, અતિસ્વચ્છ, નિર્મલ ગાંધી ઉપર ટપકતાં, તુટેલા દારનાં મોતીની સમાન ત્વરાથી ગરતાં, દારબંધ નીકળતાં, વડકલથી ટંકાયલા સ્નન-ગિખર ઉપર જર્જરિત થઇ ત્રીણા જીણા કણમાં વિખરાતાં, મોટાં મોટાં ગાંધી-બિંદુ પાડીને, જરા આંખ ગાંધી, નિઃશબ્દ રહન કરવા લાગી.

તેને શની વેધને ચંદ્રપીડને તલ્લાજ વિચાર થયો કે અહો ! અ-ચિન્તિત વિપત્તિનું નિવારણ કેવું દુષ્કર છે !—આવી સંજોગે આકૃતિને પશુ તે પોતાને વશ કર્યા વિના રહેતી નથી ! સર્વથા, જેને શરીર છે તેને પરિ-તાપનો સ્પર્શ નથી થતો એમ નથી; (સુખ-દુઃખાદિ) હૃદની પ્રવૃત્તિ બંધ-વાન છે. આના અસુખાતથી મહારા મનમાં વળી બીજું એક વધારે મોટું કોણુંક ઉત્પન્ન થયું કે જેમ સુદ્ર પન્નપાતથી પૃથ્વી અદિત ધામ નહિ તેમ આવી આકૃતિને કંઈ જેવા તેવા કારણથી શોકને અધીન થાય નહિ. — એવી રીતે એને કુતૂહલ વધતું ગયું, અને પોતેજ તે શોક-અરણ્યનો હેઠ્ઠ હતો એમ જાણી, પોતાને અપરાધી જેવા ગણી, ઉઠીને તે અરણ્યમાંથી પોસ બરીને તેનું મુખ ધોવાને જલ લઇ આવ્યો. પેલી કન્યાની આંખોમાંથી આધાર આંસુ વહેતાં હતાં તોપણ રાજકુમારનું માન રાખી, તે, અંદરથી જરા લાલ પ્રયેસાં પોતાનાં લોચન ધોઇ, વસ્ત્રલના છેડાથી પોતાનું મુખ દોહાળે, દીર્ઘ તથા ઉચ્છૃ નિશ્ચય મૂકતી મૂકતી એને ધીમે ધીમે કહેવા લાગી કે :— રાજપુત ! મહારા જેવી આતિ દૂર હૃદયવાળી, મંદ બાગ્યની, પાપી સ્ત્રીને જન્મથી વેરાગ્ય ગ્રહણ કર્યાનો અશ્વવણીય વૃત્તાન્ત શ્રવણ ક્રીધાથી શું કલ થવાનું છે ! તો પશુ જે તમને મોટી નિઃશ્ચયતા હોય તો હું કહું; સાંભળો. —

એ તો આપ—કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનાર—ના સાંભળવામાં વધુ કરીને આભ્યુજ દરો કે દેવલોકમાં અપ્સરા નામની કન્યાઓ રહે છે. તેમનાં જે વૈશદ કુળ છે તેમાંનું એક ભગવાન શ્રદ્ધાના મનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું છે; બીજું ચાર વેદમાંથી; ત્રીજું અગ્નિમાંથી; ચોથું પવનમાંથી; પાંચમું ગયન યતા અમૃતમાંથી; છઠું જલમાંથી; સાતમું સૂર્ય-કિરણમાંથી; આઠમું ચંદ્ર-કિરણમાંથી; નવમું જુગિમાંથી; દશમું વીજળિયોમાંથી; અગ્નિ-પારમું મૃત્યુમાંથી; બારમું ક્ષમદેવમાંથી; અને બાકીનાં બે, દસ પ્રજા-પતિની વણી કન્યાઓમાં સુનિ અને અરિષ્ટ નામની જે જે હતી તેમના.

ગંધર્વ સાથે થયેલા સમાગમથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે એવી રીતે એ શૌદ્ધ કુળ થયાં. દવે ગંધર્વોમા જે દક્ષ-કન્યાઓવડે એ કુળ થયાં તેમાં ચિત્ર-સેનાદિ પંદર બાઈઓથી ગુણુમાં ચઢતા, ચિત્રરથ નામના શોભા મુનિ-નન્ય ઉત્પન્ન થયા. એમનું પરાક્રમ તથા જીવનમાં પ્રખ્યાત થયેલું છે; સર્વ દેવલોકની સુકુટ માલા જેના ચરણ કમલનું વંદન કરે છે એવા ભગવાન્ ઈંદ્રે પોતાના મિત્ર રૂદ્રીને એમનો પ્રભાવ અતિશય પંચારી દીધો છે; અને આજપણુમાંથીજ એમણે અમરના કિરણથી સ્વામ પડતા પોતાના જીવવડે સર્વ ગંધર્વોના અધિપતિની પદવી મેળવી છે. અર્ધથી જરા દૂર, આ ભારત દેશની ઉત્તરે, પાસેના કિપુરુષ દેશમાં હેમદૂટ નામે જે વર્ષ-પર્વત છે^૧ ત્યાં એ વસે છે, અને એમના જીવ-મુખની હાથ નીચે અનેક લક્ષ ગંધર્વો પણ ત્યાં રહે છે. ચિત્રરથ નામનું આ આતિ મનોહર અરણ્ય એમણેજ બનાવેલું છે. અચ્છેદ નામનું આ મોટું સરોવર એમણેજ બોલાવેલું છે; અને આ ભગવાન્ બધાનીપતિનું સ્થાપન પણ એમણેજ કરેલું છે. પેલા ધીમત ગંધર્વ-કુલમાં અરિહના વૃંધુર વિગેરે ૭ પુત્રોમાં હંસ નામના જગદ્-વિદિન, જ્યેષ્ઠ ગંધર્વ-પુત્ર યયા; તેમને ગંધર્વ-રાજ ચિત્રરથેજ અભિષેક કરીને આજપણુમાંજ (તે કુળનું) રાજ્ય-પદ આપ્યું. અસંખ્ય ગંધર્વ-સૈન્ય રૂપી પરિવાર સ્થિત એ પણ તેજ પરત ઉપર વસ કરે છે. અંદ્ર-કિરણમાંથી જે અપ્સરાઓનું કુળ ઉત્પન્ન થયું તેમાં, કિરણ સાથેજ મળેલા, અંદ્રની સર્વ કક્ષાઓના સંપૂર્ણ લાવણ્યથીજ બનેલું ઘડી હોય એવી, ત્રિમુવનન્યનાનંદક, સાક્ષાત્ જીજ્ઞાસુ બનેલું મૈત્રી હોય એવી, મૈત્રી નામે, અંદ્ર-કિરણ જેવાજ ચેત વર્ણની કન્યા ઉત્પન્ન થઈ; અને સ્વર્ગ-મંગાને જેમ ક્ષીરસાગરે તેમ તેને દ્વિતીય ગંધર્વ-કુલના અધિપતિ હંસે પોતાની પ્રિય પત્ની કરી. ભગવાન્ કુરુમાયુષને પરજીવાથી જેમ રતિને, અને શરત્સમય સાથે યુક્ત થયાથી જેમ કમલિનીને, તેમ હંસ સાથે અયોગ થવાથી મૈત્રીને પણ સદૃશ સમાગમ વડે ઉત્પન્ન થતો અતિ મહાન્ પ્રમોદ યથો, અને એમના અખિલ અતપુરમાં એને પ્રધાન-પદ પ્રાપ્ત થયું.

જો બંને મહાત્માને કેવલ શોકાતુરજ કરવાને હું આવી વિશ્વદાણ, અનેક સદસ દુઃખનું પાત્ર, એકજ પુત્રી ઉત્પન્ન થઈ / મદારા પિતાને પૂરે કંઈ નહિ હોવાથી મદારા જન્મ સમયે તેમણે પુત્ર જન્મ કરતાં પણ

૧. વર્ષ-પર્વત જુઓ પૃ ૧૫૬ ડી. ૯. તેમાં હેમદૂટ દિમાલયની ઉત્તરે આવેલો છે, અને તેની સાથેજ કિપુરુષ દેશની સીમા બતાવે છે એમ કહેલું છે.

અધિક ઉત્સવ કરો. દશ દિવસ થયા એટલે ચચાચોગ્ય ક્રિયા કરીને, તેમણે મદાર 'મદાચેતા' એવું ચચાર્થજ્ઞ નામ પાડ્યું. પછી હું પાત્ર-પશુમાં વીણાની સમાન મધુર મધુર બોલતી, અને એક મધર્વના બોળા-માંથી બીજાના બોળામાં જતી; એવી રીતે મે, રમેદ શું, શોક શું, અને દુઃખ શું એનું કેવલ અચાન હેતુથી ગનોદર લાગતી મદારી બાલ્યાવસ્થા પિતાને મંદિરે માળી.^૧ ત્યાર પછી અનુદમે, વચંતમાં જેમ ચેતમાસ, ચેત-માસમાં જેમ નવ-પક્ષવ, નવ-પક્ષવમાં જેમ કુસુમ, કુસુમમાં જેમ મધુ-કર, અને મધુકરમાં જેમ મદ (પ્રવેશ કરે) તેમ મદારા શરીરમાં નવ-સેવને પ્રવેગ કરીશો.

એક સમયે, સકલ જીવજોકને હૃદયનંદક ચેતમાસના દિવસોમાં જ્યારે નવી કમપવન ખીટાતા દતાં; આંખાની કોમલ કળિયોનો, કલાપ કામાનુરને ઉત્ક્રિત કરેનો દનો; મત્રવાચનની ઠંડી પવનની હોરોધી કામ-દેવનું ધ્વજ-પટ દરદરનું હનું; મદમલ કાગિનીઓના મુખમાંથી છાંટેલા મધુવટે જ્યારે બહુલ વૃક્ષો પુલકિત થતાં દતાં;^૨ મધુકર-કુશરથી કલંકવડે જ્યારે કાલેષક (નામના) કુસુમની કળિયો કળી પડેલી હતી; અરોક વૃક્ષને લાકન કરવાથી જ્યારે યુવતીઓનાં મણિ નૃપુર સદૃશ પ્રકારના અણ-અણાટ કરી ચૂકતાં દતાં; ઉઘડતી કળિયોના મુખધી બેગા મણેલા અમ-રેનાં ટોળાંના મધુર શુંબારને લીધે જ્યારે આમૃતરૂપે મનોદર લાગતાં દતાં; અવિરલ કુસુમ-ધૂલિ રૂપી રેતીના પુલિનથી જ્યારે ધરાતલ ધવલ કેખાલું દનું; મધુમદથી મત્ર થયેલા મધુકર-મણ જ્યારે લતાઓ રૂપી ટિંદોળા ઉપર લોચતા દતા; પ્રફુલ્લ પદ્મથી જવાહ મયેલી લવંગી-મતાઓમાં બરાલી મત્ર કોકિલાઓ મધુ કણ ઉરાડી ઉરાડીને જ્યારે બારે દુહિત કરી ચૂકતી હતી; પ્રેપિત-જાતું-અંજોના જીવ દરવામાં દર્દી પામતા પુષ્પ-જાળે ચડાવેલા આપનો ટંકાર સાંભળી, બચથી પ્રવાસીઓનાં રુદ્ધવ દાડી જઈ (તેમાંથી વહેતા) રધિરવડે જ્યારે માર્ગ બધા પસંજી જતા દતા; અદ-

■ ".....but hardly yet

"Knew the young child of sorrow, pain, or tears."

"Save as strange names for things not felt by kings,

"Nor ever to be felt....."

The Legend of Anant, Bt. I. P. 15.

૨. જુઓ પૃષ્ઠ ૭૬ ની, ૨. વળી જુઓ વારાવહતા પૃ. ૧૩૨ -

મધુમદમુદિતકામિનોગંદૂસોધુસોકપૂર્ણકતવચ્ચુત;

નિંશ પડતાં કમરદેવનાં ચર-પત્રના સુસવાટાથી જ્યારે સર્વે દિશાઓ
બધિર થઇ જતી હતી; દિવસે પણ જ્યારે અંતરમાં મદન-રાગ પ્રસરવાથી
અંધ બનેલી અભિસારિકાઓનાં ટોળાં ઠામ ઠામ દેખાતાં હતાં; અને
રતિ-રસ-સાગરના ભારે પૂરથી જ્યારે બધું છાકમૂછોળ થઇ જતું હતું
ત્યારે—હું માતાની સાથે, વસંતને લીધે અધિક શોભતા, વિદસિત અભિ-
નવ કમલ, કુસુમ, કુવલય અને કલ્હારવાળા—આ અગ્રજોદ સરોવરમાં
સ્નાન કરવાને આવી હતી. અને આહો સ્નાન કરવા આવેલાં પાવેતીએ
તદ-શિલાતલ ઉપર કાઢેલી ભુંગરિટી સહિત^૧ શિવમૂર્તિયો, જેમની આજુ
બાજુ રેતીમાં ડબાયેલી કૂરા પદ-પંક્તિથી એમ જણાતું હતું કે ત્યાં મુનિ
જનોએ પ્રણામ કરી પ્રદક્ષિણા કરીએલી હતી તેમને નમતી નમતી, —આ
રથો, ભમરના ભારથી લમી ગયેલા મહા-તંતુવાળા જર્જરિત કુસુમ-
સમૂહવટે રમણીય લાગતો લતા-મંડપ;^૨ આ રહ્યું, ટ્રાકિસોએ કળિયો તથા
દ્વીંદોમાં નખાત્રથી પાડેલાં હિંદમાંથી ગળતી મધુધારાવાળું, સુપુષ્પિત
આત્ર-વૃક્ષ; આ રહી, ગદગત મયૂરોના કલકલથી બંધીને દૂર જતા નાગ-
વાળી, શીતલ, અંદન વૃક્ષની દાર; વિદસિત પુષ્પ-સમૂહ પડવાથી, વન-
દેવતાએ ઝુલ-બો છે એમ સૂચવતો, આ રલો, મુંદર લતાઓનો હિંદોળો;
પુષ્કલ પુષ્પ-પરાગમાં ઢાંડાં પડેલા, કલદરાનાં પગલાંવાળું, આ રહ્યું અતિ
રમણીય, તીર ઉપરતું વૃક્ષતલ, —એમ (કહેતી કહેતી,) સુશોભિત તથા
અતિ મનોહર આ પ્રદેશ જોવાના લોભથી આકૃષ્ટ થઇને સખીએ સાથે
આમ તેમ ફરતી હતી.

તેવામાં મને એક બાગમાં, તરતજ, વનપત્તને આજોડી, અખિલ
અરણ્ય પ્રકૃષ્ઠ છતાં પણ બીજાં સર્વે પુષ્પોના પરિમલને ટાંકી દેતી, સર્વત્ર
પ્રસરતી, અતિશય સુગંધિ હોવાથી નાસિકાને બાજે લેપન કરતી—વૃક્ષ
કરતી—પૂરી નાંખતી, હાંસાનુષીમાં દોડતાં ભમરોનાં ટોળાંથી અનુગત,
પૂરે નહિ સુંઘેલી, મણવલોકને અનુચિત, પુષ્પની સુવસ આવી. એ
ક્યાંથી આવી?—એવું કોણેક ઉત્પન્ન થવાથી હું, જરા જરા આંખ મીચીને,
ભમરીની પેઠે તે કુસુમ-મંધથી આકૃષ્ટ થઇ, નિરાસથી અચ્ચત બની
જઇ કેટલાંક પગલાં અગળ આવી. આ પ્રમાણે આલવાથી વધારે
વધારે નીકળતા મણિ-પુરના ઝંકારે કરીને સરોવરમાંથી કલ્હસ દોડી
આવના લાગ્યા; અને (જોઉં તો) મહાદેવના નયનમાંથી પ્રકટેલા

૧. ભુંગરિટી—તે નામનો શિવનો અનુચર. ૨. આ વિગેરે વા.યોનો
સંબંધ “એમ (કહેતી કહેતી) ફરતી હતી” એ શબ્દ સાથે લેવાનો છે.

અગ્નિયે બાળી નાંખેલા રતિ-પતિના શોકમાં અસ્ત યદ્ય જઈને તપશ્ચર્યા કરતા વસંત જેવો, —આખા મંડલની પ્રાપ્તિને અર્થે મત-અદલત કરીને આવેલા, શિવ-મસ્તક ઉપરના ચંદ્ર જેવો,^૧ તથા ઉમાપતિને વશ કરવા સારુ નિયમ-અદલત કરનાર મકરદેવ જેવો, મેં રનાન કરવા આવેલો એક અતિ મનોહર મુનિ-કુમાર દીકો. તેની અતિ તેજસ્વિતાને લીધે તે જાણે ચમકતી પીત્તળિયોના પંજરમાં હોય, શ્રીખંડાગના સૂર્ય-મંડલના ઉદરમાં પેટા હોય કે અગ્નિ જ્વાલાઓની મધ્યે ઉભો હોય એવો દેખાતો હતો. દેહમાંથી નીકળતી, દીપ-પ્રકાશ જેવી પીળી, અતિશય પ્રભાવરૂપે પ્રદેશનાં વનને પીળા પીળાં કરી દબને તેને જાણે એ કનાકમય બનાવી દેતો હતો. તેની જટા ઓશેચનાના રસમાં ભોળેલા મંગલસૂત્ર જેવી મુકુમાર અને પીળી હતી પુષ્પ-પતાકા જેવી લાગતી ભસ્મ-સ્પર્શાદિકા^૨ જે, સરસ્વતી-સમાગમની ઉલ્કાથી કીધેલી ચંદન-ભેખા જેવી દેખાતી હતી તે વડે એ, બાલ-પુલ્કિન-લેખાથી મંગા-પ્રવાહ રાગે તેમ શોભતો હતો. તેની ભૂક્ષતા અનેક શાષના બુકુટિ ભવન ઉપર તોરણ જેવી પ્રકાશતી હતી. ચમ્પુ અતિ દીર્ઘ હોવાથી તેણે જાણે લોખનનીજ શુદ્ધિ માળા પેટેલી હતી જાણે સર્વ દરિણેએ તેનાં ગણુની શોભામાં સં-વિભાગ આવેલો હતો. તેની નાસિકા લાંબી અને ઉંચી હતી. નવ-ધાવનનો રાગ જે તેના હૃદયમાં (હજી સુધી) પ્રવેશ કરી શક્યો ન હતો તેથીજ જાણે તેનો અધર લાલગોળ થયો હતો. તેના મુખ ઉપર દાઢી મુજી હોય ન હતી તેથી તે, ચોખાસ કરતી બમરાવલી રૂપી વલયની શોભાવિનાના બાલકમલ જેવું દીસતું હતું. મહન-મનુષી પશુજનું જાણે શુંજનું વાળેજનું હોય, અથવા તપ રૂપી સરોવરની કમલિનીનું જાણે મૂળાક હોય એવું યજોપવીત તેણે ધારણ કર્યું હતું. એક હાથમાં, તેણે નાસકદિત બકુલ-ફલના જેવું કર્મકંડલ લીધું હતું, અને બીજામાં, પતિ-વિનાશથી શોકાતુર યદ્ય રુદન કરતી રતિનાં જાણે અશ્વ-જિન્દુઓનીજ રમેલી હોય એવી એક સ્ફટિકમય આક્ષમાલિકા અદલત કરેલી હતી. તેની નાભિ-સુશ અનેક વિદ્યા રૂપી નદીઓના સંગમથી થતા જલ-વામર જેવી શોભતી હતી. તેના કૃશ ઉદર ઉપર, આડી આડી, અંજન-રંગની લેખા જેવી જરાક સ્વામ, તથા અંતઃકરણમાંથી જ્ઞાન (રૂપી પ્રકાશ) કાઢી નાંખેલા

૧. શિવ-મસ્તક ઉપર ચંદ્રની એકજ કળા બિરાજે છે. પરંતુ ત્યાં તેને બદલે આખું બિંબજન રાખવાનો મહાદેવ અનુચિત કરે તે સર્વ ચંદ્ર જાણે મત કરતો હોય. ૨. ભસ્મનું ત્રિપુરું.

મોહાન્યકારને બહાર નીકળવાની પદવી જેવી રવાટી આવી રહી હતી. પોતાના તેજથી સૂર્યને છતીને દરી લીધેલા પરિવેશ-મંડલ જેવો મોહન-મેખલાનો દોરો તેના જઘનભાગ ઉપર આવી રહ્યો હતો. અને આ-કાગળાંગના જલમાં ધોધેલું, વૃદ્ધ ચક્રારનાં લોચન જેવું લાલ, મંદાર વૃક્ષનું વદ્ધક તેના વસ્ત્રનું પ્રયોજન સારતું હતું. બ્રહ્મચર્યનો તે જાણે અવકાર હતો, ધર્મનું જાણે યૌવન હતો. સરસ્વતીનો જાણે વિલાસ હતો. સર્વ વિદ્યાઓનો જાણે સ્વયંવર-પતિ હતો, અને સર્વ શ્રુતિઓનો જાણે સંગ્રહ હતો. ગ્રીષ્મ કાળની સમાન તે આપાદ યુક્ત હતો.^૧ દ્વિમસમયના વનની પેઠે તે પ્રકૃષ્ઠ-પ્રિયંશુ મંજરી [જેવો] ગૌર હતો.^૨ વસંતની પેઠે તેનું શુભ કુશુમ-રવલ તિલકની જૂતિથી મોજાતુ હતું.^૩ અને તેની પાછળ સમાન રૂપનો તથા સમાન વયનો એક બીજો ઝરિ-કુમાર દેવ-પૂજનસાદ પુષ્પ સુંદરો આસતો હતો.

વળી એ સુનિકુમારે કાને પેહેરેલી, કાંઈ નધીજ જાતની, અમૃતખિન્દુ પાડતી, એક કુશુમ-મંજરી ખેં જોઈ તે વસંત-દર્શનથી આનંદ પામેલી વનગ્રીની શિશત-પ્રભા જેવી, મલમ-પવનને વધાવવા સાદ વસંતે છાટેલી હાજમ-જલિ જેવી, કુશુમ-લક્ષ્મીની યૌવન-લીલા જેવી, રતિને સુરતશ્રમથી થયેલા સ્વેદ-જલ-કણુની દાર જેવી, મદન-મગની ધ્વજ-ચિન્હરૂપ ચામર-પિત્તિહક જેવી, ભરરૂપી ઠામુકની અભિસારિકા જેવી, અને કૃત્તિકા નક્ષત્રના તારાગણ જેવી શોભતી હતી. બીજાં સર્વ પુષ્પના સુવાસને ઢાંકી દેતો આ પરિમલ એનોજ દરો એગ મનમાં નિશ્ચય કરીને તે સુવાન્ સુનિની સાથું જોતી જોતી હું વિચારમાં પડી કે-અહો! વિદ્યાનાપારો અતિશય રૂપ-સંપત્તિ આપવાનાં સાધનનો જાંઝાર અખૂટજ છે! કેમ જે એણે આખા ત્રિભુવનના રૂપ કરતાં અદ્ભુત રૂપ આપીને ભગવાન્ કામ-દેવને ઉત્પન્ન કર્યા હતાં પણ તેના કરતા ચઢતી કાન્તિવાળો વળી આ સુનિ-મામામય બીજો મદન બનાવ્યો! અને સામેણે કે બ્રહ્માએ અખિસ જગતને નથાનાંદક ચંદ્રખિમ્બ રચતાં, તથા લક્ષ્મીનાં લીલા-રૂદ કમલ ઉત્પન્ન કરતાં, આ કુમારના વદનનો આકાર ઘડવામાં કુગત થવા

૧. આપાદ=આપરનો દંડ; તે નામનો માસ. ૨. પ્રિયયુની મંજરી જેવો ગૌર કુમાર; અને તેવડે ગૌર-ચેત-વન. ૩. કુશુમ જેવા પવણ નિલકની-લીલાની, જૂતિ-વિજૂતિ-થી કુમાર શોભતો વસંત, કુશુમને લીધે ધવલ થયેલા તિલક નામના છોડની જૂતિ-કાન્તિ-થી. શુભ=મરો; અને અરેભાગ.

સાર પેટેથી અવધાન કરી મુક્યો દશે!! નહિ તો સદગ વરતુ રચનાનું શું કારણ? વધી એવું જે કહેવાય છે કે કૃષ્ણપક્ષમાં હાય પામતા સંદની સક્રમ કલાઓનું સુપુત્ર નામના કિરાણીએ સર્વ પાન કરેછે તે અસંભવ છે; એ તો બંધીએ ખરેખર આનાજ ગરીબમાં પ્રવેશ કરેછે.—નહિ તો રૂપનું દરણ કરતી, કોશથી બરપૂર તપશ્વિ કરનારનું આતુ લાવણ્ય ક્યાંથી હોય?—એમ હું વિનંત કળી હતી એટલામાં તે, વગન-સગવનો મદ લેગ શગરીને તેમ, ગુણ દોષ નહિ બેનાં કેવલ રૂપનોજ પડાવત કરતા, નવધાવન-સુવર્ણ મદને, મને પરવશ બનાવી હોયી

(તેણે કરીને) દાર્પ આસ મકતી મકતી હું,—નિમેષ સહિત, જરા જરા મીઠેલી, વાંકી અને આંત સચ્ચ દીકાને લીધે અંદરથી વિચિત્ર દેખાતી મ્હારી જમણી આખવડે જાણે હમ ગથી તેનું પાન કરતી હોઈ, તેની પાસે કંઈ ગાગતી હોઈ, તુ ત્હારે અધીન છું એમ કહેતી હોઈ, સામેરહીને મ્હારા હૃદયનું તેને જાણે અર્પણ કરતી હોઈ, સર્વભાષી જાણે તેનામ પ્રવેશ કરતી હોઈ, તન્મય થઈ જવાને જાણે ઇચ્છતી હોઈ, મદનથી હાગીને જાણે રક્ષણને અર્થે તેને સરણ જતી હોઈ, હૃદયમાં અને અવ-કાશ અપિ એવી જાણે તેની યાચના કરતી હોઈ તેમ—તેની સાથું થઈ જાર મુધી જોઈ રહી. અરેરે! મેં આ કેનું અયોગ્ય, શરમ બરેકુ, કુલીન કુમારીઓને અધઠિત કામ આરંભ્યું છે!—એમ જાણવા છતાં મ્હારી ઇન્દ્રિયોને હું વશ રાખી શકી નહિ; જાણે સ્તમ્ભ થઈ ગઈ હોઈ, ચિત્રેલી હોઈ, કાતરેલી હોઈ, બાંધેલી હોઈ, મૂંઝીમાં હોઈ, અથવા દાહના દાયમાં હોઈ તેમ, તત્કાલ ઉપમ થગેલા અવલમ્બને લીધે સર્વ મ્હારાં અવયવ નિશ્ચય થઈ ગયાં; અને કલા શીખબાવિનાના, કહેવાય નહિ એવા, કેવલ મને પોતાનોજ જણાતા (કાષ્ઠ બાવે) કે કાણુ જાણે તેના અતિશય રૂપે, કાણુ જાણે મ્હારા મને, કાણુ જાણે મદને, કે નવ-ધાવને, કે અનુરાગે કે કાણુ જાણે મણે એ શીખબ્યું તે અને સમજાવું નથી.

મ્હારી ઇન્દ્રિયો અને હૃદયને તેની પાસે જાણે લઈ જવા લાગી; આગળથી હૃદય જાણે મને આકર્ષણ કરવા લાગ્યું; અને પાછળથી

૧. મુનિ-કુમારનું વદન અંદર તમા કમલ જેવું તો હતું પણ તેમનાથી જરા અધિક સુંદર હતું એમ જણાવવા સારું કેવિ અંબાવના કરેછે કે એ વદન થડવા સારૂ અલ્લાએ અંદ-કમલ રૂપી નમુનાજ પેહેલા તમાર કર્યો હતો, અને થઈ તેમાં સુધારો કરી એવું વદન થડવું હતું!!

૨. ખરા અંતઃકરણથી, અથવા પરિપૂર્ણ રીતે.

પુખ્તપ્રાણુ જાણે પ્રેરણા કરવા લાગ્યો—એવી આવશ્યકતામાં મેં મહારા નિષ્પ્રયત્ન આત્માને મહા દૃષ્ટી વારી રાખ્યો. પછી તરતજ, મદનને જાણે અંદર અવકાશ આપવાને પ્રસરતા હોય તેમ મહારા (શરીર)માંથી શ્વાસ-પવન પહાર વાવા લાગ્યા હૃદયમાં અભિલાષ ઉત્પન્ન થયે. છે—એવું જાણે કહેવા માગતાં હોય તેમ, રતન-સુગનાં મુખ દ્રષવા લાગ્યો. સ્વેદ-મિન્ટુની લેખાથી જાણે ધોવાઈ જતી હોય તેમ લગ્ન ગળવા લાગી. મહરજીવનના તીક્ષ્ણ સાર-મહારથી જાણે ત્રાસ પામતી હોય તેમ ગાત્ર-મદિ ધ્રુજવા લાગી. તેવું અતિશય રૂપ નિહાળવાના જાણે કુતૂહલને લીધે, આલિંગવાને તલપી રહેલાં અવધવોગાથી શમોદ્ગમ થવા લાગ્યો. અને સ્વેદ-સાલિલવરે નિઃશય ધોવાઈ જઈને જાણે ચરણમાંથીજ રાગે મહારા હૃદયમાં પ્રવેશ કીધો.^૧

વળી અને વિચાર થવા લાગ્યો કે—આવો શાન્ત પ્રકૃતિનો પુરુષ જાણે સુરત-સમાગમ દર કરેલો છે તેના ઉપર અને (મોદમાં) નાંખતાં આ અનર્થ મદને કેવું અયોગ્ય કર્મ આચર્યું છે? ખરેખર, સ્ત્રીજનનું હૃદય એવું તો અતિમૂઢ છે કે અનુરાગના વિવશની યોગ્યતાનો પણ વિચાર કરી શકતું નથી. આં આ જગજગતુ તેજ તથા તપનું ધામ, અને આં પ્રાકૃત જનને પ્રિય, મહરકેતુની ચેષ્ટા ॥ નકી, આ કુમાર પોતાના મનમાં, અને મદન-વિરમિત જોષને હસતો હસે. વળી આ પણ વિ-ચિન્ન છે કે હું આટલું આટલું જાણું છું તે છતાં મહારા વિકાર દૂર કરી શકતી નથી. ખીજી બાજીએ કન્યાઓ લગ્ન તલજીને પે.તે પોતાના પતિ પાસે ગઈ હશે; ધણી નારીઓને આ અવિનયિ મહરલાંછને ઉન્મત્ત કરી હશે—પરંતુ મહારી પેટે તો કાંઈનેજ નહિ થયું હોય. માત્ર આકારજ જોવાથી આકુલ વ્યાકુલ બની જઈને એકજ ક્ષણમાં મહાર આંતઃકરણ કેમ આમ પરવશ થઈ ગયું હશે? કામને દુર્નિવાર્ય કરનાર તો કાળ અને ગુણ છે. સારે હવે, બધાં સુધી હું સન્નેતન છું, અને જ્યાંસુધી એણે મહારામાં મદન-દુર્વિગ્રહની લઘુતા સ્પષ્ટ જોઈ નથી ત્યાં સુધીમાંજ ઉચિત છે કે આ પ્રદેશમાંથી મહારે જતી રહેવું. મુનિજનને કાપાયમાન થવું

૧. આ ઉકાણે, સ્ત્રીઓને કામથી ઉત્પન્ન થતા કેટલાક સાત્વિકભાવ અશ્વેલા છે જેવા કે સ્વેદ, શમાન્ન, વેપથુ વિ.—

સ્તંભઃસ્વેદોય રોમાજૂવઃ સ્વરમંગોડય વેપથુઃ

વૈજર્ણ્યમશ્નુ પ્રલય દક્ષ્યંટૌ સાત્વિકા મતાઃ॥

કંઈ દુર્લભ નથી; વખત છે, આલુગમતો આવે મોહ-વિકાર મ્હારામાં નેહને ક્રોધથી એ મને શાપ પણ દઈ બેસે !—એમ વિચારી મને પાછાં શરણની ઇચ્છા થઈ, અને આવા સત્પુરુષોનું તો સર્વ જનોએ પૂજન કરવું નેહએ એમ જાણી એના વદન તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી, અચ્ચિત પદ્મ-ભાષા સહિત, ગાલ ઉપરથી જરા હંચા થઈ ખસી ગયેલા કર્ણ-પદ્મવ સહિત, કેશની અંચલ લટોને લીધે ફરશરનાં કુસુમ-કર્ણપૂર સહિત, તથા રક્ત ઉપર લટકતાં મધ્વિકુંડલ સહિત, મેં જામિ બાણી જોયા શિવાય એને પ્રણામ કર્યો.

ભગવાન અનંબના અનુગ્રંથનીય શાસનને લીધે, ચૈત્રમાસની મહાત્યાદક શક્તિને લીધે, તે પ્રદેશની અતિ રમણીયતાને લીધે, નવ-મૌવનમાં ભરેલા બહુ અવનિયતે લીધે, ઈન્દ્રિયોની અંચલ પ્રકૃતિને લીધે, વિદ્યાભિજ્ઞાનની દુર્નિવૃત્તતાને લીધે, મન્દેષ્ટિની અપદતાને લીધે, અમુક વસ્તુની અમુક ભવિન્યતાને લીધે,—દૃશ્યમાં, મ્હારા દુર્લોભને લીધે, અને એ કુમારને એટલો ક્લેશ સહેવો લખેલો દસે તેને લીધે, મેં પ્રણામ કર્યો કે તરતજ એનું ધૈર્ય મ્હારાં વિકાર નેહને ચ્ચિત થઈ ગયું, અને પવન જેમ પ્રહીપને તેમ મન્મથે એને પથુ વિદ્વલ કરી દીધો. તે સમયે તેનામાં પણ, નવા પ્રવિષ્ટ થયેલા મદનને આવકાર આપતો હોય તેમ શોભાદગમ થતો દેખાયો. મ્હારી સમીપ આવવાને નીસરેલા તેના મનને જાણે માર્ગ દર્શાવતા હોય તેમ શ્વાસ આમળ આગળ આલવા બાગ્યા. મત-ભંગ થવાની જાણે ભીતિથી, તેના હાથમાંની અક્ષમલા પ્રક્રમ્પતે લીધે ધ્રુજવા લાગી. તેના માથ ઉપર મ્હોટેલી સ્વેદ-જલકણુની દાર, જાણે કર્ણમાં પેદેરેલી જીછા કુસુમ-મંજરી હોય એવી દેખાવા લાગી. મને જોવાથી થયેલી પ્રીતિને લીધે વિસ્તાર મામેલાં, હંચી છીછીવાળાં, અને તે પ્રદેશને પુંડરીકમય હ્રેય એમ દર્શાવતાં તેનાં અક્ષુમાંથી પ્રસરતા,—અકસ્માત્ અચ્છોદ સરોવરના જલમાંથી નીસરીને મગન બણી ઉડતા, વિકસિત કુવલમં-વન જેવા શોભતા, કિરણથી દશે દિશાઓં રુમ્મદ મદ-આવી તેની અતિપ્રકટ વિકૃતિ જોઈ મ્હારામાં જમણો કામાવેશ થઈ આવ્યો, અને તે દાણે મ્હારી અવરથા એવી થઈ ગઈ કે તેનું વર્ણન કરવું (પણ) અયોગ્ય કહેવાય. વળી મને વિચાર થયો કે—અનેક સુરત-સમાગમ રૂપી નૃસ-લીલાનો ઉપાધ્યાય કામદેવજ આ સધળા વિલાસ (ખમાં) શીખવે છે. નહિ તો, વિવિધ રસના સમવાય વડે લલિત ભાગતાં કાર્યમાં જેનું મન પ્રવિષ્ટ નથી એવા આ પુરુષની આ અપરિ-

મિત દૃષ્ટિ કેમ કરીને આગ,—જાણે રતિરસ ઝરાવતી, જાણે અમૃત નૃપાવતી, જાણે મદ્યી અર્ધા મીઠાવતી, જાણે ખેડતી મંદ પડેલી અને જાણે નિદ્રાથી જડ થયેલી હોય તેમ, આનંદના બારથી ધીમી તથા અંચલ કીકી સહિત ફરતી જરતી, નિઃશંકપણે જીલતાને નચાવી શકે? અને વળી આટલી બધી નિયુક્તતા એનામાં ક્યાંથી હોય કે એક અક્ષરે જોડ્યા વિના માત્ર અશ્રુથીજ, અંતર્ગત હૃદયશિલાપ આમ જણાવી શકે?

પછી અને આગળ ચાલવાની ગતિ આવી એટલે, એની સાથેના પેલા ખીજા ઝપિ-કુમારની પાસે જઇને પ્રણામ કરી મેં પૂછ્યું કે—ભગવનુ! આ યુવાનુ યુનિતું નામ શું? એ કાના પુત્ર? કયા વૃક્ષની આ કુસુમ-મંજરી એમણે કળે પેદરેલી છે? એમાંથી આવતા, અસાધારણ બહેકવાળા, પૂર્વે કદી નહિ સુવેલા સુવાસથી મદારા મનમાં એક મોહું ફેલાવે છે. —ત્યારે તે જરા મોં મલકાવીને મને કહેવા લાગ્યો કે—આશા! એ પૂછવાનું ત્યારે શું પ્રયોજન છે? પણ જે જિજ્ઞાસા હોય તેા કહું; સાંભળ.

સકલ ત્રિભુવનમાં જન્મની કાંતિ વિખ્યાન છે, તપ જન્મનું અતિ ઉદાર છે, અને દેવદાનવ તથા સિદ્ધ લોકનાં જુદા જન્મના ચરણનું વંદન કરેછે એવાં સ્વેતકેતુ નામના એક મહામુનિ દિવ્યલોકમાં વસેછે, એ જન્મવાનુતું રૂપ અશૈષ ત્રિભુવનમાં સુંદર હતું, કુબેરના પુત્રની કાન્તિ કરતાં પણ અધિક હતું, અને સુરાસુર લોકની સુંદરીઓને હૃદયમાં રહે હતું. એ એક દિવસ દેવપૂત્ર શાસ્ત્ર કમલ સુટવાને, ઐરાવત હાથીનાં મદજલ-ખિંદુ-ધકી બંધાયેલા સેંકડેાં અંધારાથી ભરેલા જલવાળી, તથા દર-દારેપ જેવા સ્વેત પ્રવાહવાળી, સ્વર્ગ-મંગલામાં ઉતરતા હતા તેવામાં એમને, કમલવનમાં સુવંદા વસનદારી, પ્રકુલ સદસ્ય પત્રવાળા પુંડરીકમાં એટલી દેવી લક્ષ્મીએ દીધા. એમને જ્ઞેતાં જ્ઞેતાં, પ્રેમ-મદ્યી અર્ધા મીઠાઈ ગયેલાં તથા આનંદશ્રુતા તરંગથી અષ્ટ યવેલી કીકીવાળાં લાયનવડે એમના રૂપને સ્પર્શ લેતાં લેતાં, અને જગ્યસુ ખાવાની છાંછચી પોળા થયેલા શુભકર્ષર દરત-પક્ષ્ય મૂકતાં મૂકતાં, લક્ષ્મીના મનમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ દર્શનમાત્રથીજ તેને મુરત-સમાગમનું શુભ પ્રાપ્ત થયું તેથી, જે પુંડરીકનું તેણે આસન કર્યું હતું તેમાં ને તેમાંજ તેનો મનોરમ દૃતાયિ થયો. તેમાંથી પછી એક કુમારનો જન્મ થયો. અને એને હસંગમાં લઇને લક્ષ્મી બ્યારે-જાગવનુ! આ તમારા પુત્રનું મદયુ કરો—એમ કહી સ્વેતકેતુને આપી મહા ત્યારે એમણે પણ જાળકને ઉચિત સાર દિયાઓ

કરીને એતું નામ પુઠરીક પાડ્યું કેમકે એની ઉત્પત્તિ પુઠરીકમાંથી હતી. પછી એને એમણે વ્રત લેવરાવ્યું અને સર્વે વિદ્યાઓ બધાં તેજ આ છે.

હવે આ જે મંજરી છે તે, દેવ-દાનવોએ ક્ષીરસાગરનું મથન કર્યા જે પારિજાત વૃક્ષ નીકળ્યું હતું તેની છે. વ્રત-વિરુદ્ધ એ જેવી રીતે આ અવધુમાં આવી છે તે પણ કહ્યું. આજ ગતુર્દશી છે માટે કેલાસવા ભગવાન ભવાનીપતિની પૂજા કરવાને અમે બંને સ્વર્ગમાંથી નંદનવન પ મધને આવતા હતા એટલામાં,—સાક્ષાત્ વસંત-લક્ષ્મીએ જેને પોતા ભણિત હસ્તનો ટેકા આપ્યો હતો, બકુલ-આલાની જેણે મેખલા પેહેરે હતી, પુષ્પ-પદ્મવની ચુથેલી તથા જાતુ સુધી ભટકતી કંક-માલાઓથી જે આપું શરીર દેકાઈ ગયું હતું, અને આલાના નવા અંકુરનું જેણે કણી પેહેરેલું હતું એવી, પુષ્પ-મધુ-પાનથી મત્ત થયેલી નંદન-વનદેવતા બહાર આવી, આ પારિજાત પુષ્પની મંજરી આણીને પ્રણામપૂર્વક આ કહ્યું:—ભગવન્ ! અગિય ત્રિભુવનને નચનાઈદકે આ તમારી આકૃતિ આ અલંકાર ધણેજ હચિત છે માટે કૃપા કરીને એતું મંદણ કરો; તમા કણીપૂર ધવાના વિલાસની સૃષ્ટિ રાખતી આ મંજરીને અવધુમાં પેહેર અને પારિજાતનો જંગ સદૃશ કરો. —વનદેવતાનું આ વચન સંભળ પોતાની રૂપ-રુતિયકી સજ્જા પામી, નીચી દહિયો, આ કુમાર તો એ અનાદર કરીનેજ ચાલ્યાં જાયો; પણ મેં એને પછવાડે પછવાડે આવ્યો છો છો જાને કહ્યું કે-ભાઈ ! એમાં શો દોષ છે ? જે એ પ્રેમથી આપે તેનો સ્વીકાર કર. —એટલું કહી આ મંજરી મેં એના અવધુમાં એ ઇંગળ ઉપરાંત બલાહારે પેહેરાવી.

તે ઝલિ-કુમાર જ્યારે આવી રીતે,—પેસો સુધાન્ સુનિ કોણ હતો એ મંજરી રાખી હતી, અને શી રીતે એના અવધુમાં આવી હતી એ ર વૃત્તાન્ત યથારિથત વર્ણવી રહ્યો ત્યારે પુઠરીક પોતેજ જરા મંદ મંદ હા કરીને મને કેહેવા લાગ્યો:—કુતુહલિનિ ! આ પ્રસ્ત કરવાનો શું કરવા ત્ત અમ લેવો જોઈયે ? જો તને જાનો સુગંધિ પરિમલ મગતો દોષ તે. હ આ મંજરી લે. —એટલું બોલી, મ્હારી પાસે આવી, તેણે પોતાના કપ માંથી કાઢીને, મધુર મધુકર-સુંબરવડે જાણે રતિ-સમાગમની પ્રાપ્તિ કરતી દોષ એવી તે મંજરીને મ્હારા અવધુમાં પેહેરાવી. તેના હસ સ્પર્શના લોભથી તે કણે, પારિજાત-પુષ્પ પેહેરવાને રથસે મ્હારે !

જાણે ખીચું હૃદયજ આવીને બેઠું. ૨ મ્હારા ગાલના સ્પર્શ-સુખથી તેની સુગંધિયો ધ્રુવવા લાગી, તથા હાથમાંથી, લગ્ન સાથે પડી જતી પતાની વંદનામાલાને પણ તેણે દીડી નહિ. એ આક્ષમાલા ભૂમિઉપર પડી ન હતી એટલામાં તો મેં ઝીંકી લીધી, અને એ કુમ્ભરની લુગપાશજી બાણે મ્હારા કંઠમાં પડી હોય તેમ કંઠમદનું સુખ માની લાધને, ૨ અપૂર્વ હાર-સતાની લીલા દર્શાવતી એ માલાને મેં લીલા સહિત મ્હારા ગળામાં પહેરી.

એ વખતે અને મ્હારી હવ ધરનારીએ કહ્યું:—ભર્તૃહારિણ ! દેવી. તો સ્નાન કરી રહ્યાં છે, અને ઘેર જવાનો સમય થવા આવ્યો છે માટે તમે પણ હુપ્પા ખારી લો. —નવમહા કરિણી જેમ પ્રથમ અંકુશ-ભાતથી તેમ હું એના આ મનથી અનિચ્છાએ મહા મહા પ્રપત્તે પાછી હતી; અને સાવધ્ય રૂપી અમૃત-પંકમાં જાણે હુપ્પા ગઈ હોય, ગાલ ઉપર ઉગેલા રોમાગ્ન્ય રૂપી કાંટામાં જાણે ઘસાઈ રહી હોય, મદન-ગાણની સળિયોથી જાણે વિંધાઈ ગઈ હોય, તથા સોભાગની દોરથી જાણે સીવાઈ ગઈ હોય એવી મ્હારી દૃષ્ટિએ એના સુખ ઉપરથી મહા મહા કંટે પાછી એવી લાધને, સ્નાન કરવા આવી. પણ મેં ચાલવા માંડ્યું એટલે પેલો ખીજો પ્તિ-પુત્ર પુડરીકતું આતું ધૈર્ય-સ્ખતન જોઈને જરા પ્રશ્ન-ક્રોધ દર્શાવતો નહોતો એમ કહેવા લાગ્યો:—

ભાઈ પુડરીક ! આ કંઈ તને જાણે નહિ. એ તો હુદ્ગનનને જવા-ના માર્ગ છે. સાધુ પુરુષોએ તો ધૈર્ય રાખતું જોઈએ. (તેને બહો) એક સાધારણ મનુષ્યની પ્રમાણે તું આમ વિચિત્ર થઈ જાય છે અને નિમદ રાખવાનો કંઈ ઉપાય દરેક નથી એ શું કહેવાય ? ક્યાંથી ત્હારામાં આજ આ અપૂર્વ હનિદ્રય-સમ્ભવ થઈ ગયું ? કંઈ આવી વિકૃતિમાં આવી પડ્યો ? ક્યાં ગયું ત્હારું ? એ ધૈર્ય ? ક્યાં ગયો ત્હારો હનિદ્રય-વિનય ? ક્યાં ગયું ? એ સ્વચિત્તત્વ વર્ણીકરણ ? ક્યાં ગઈ એ પ્રશન્તિ ? ક્યાં ગયું ? એ કુલ-કમાગત પ્રત્યય ? ક્યાં ગઈ એ સર્વ વિપયોની નિરુત્ક્રાંત ? ક્યાં નાખ્યા

૧. અર્થાત્ મ્હારા હૃદયની વૃત્તિ બધી તે તરફ આકૃષ્ટ થઈ. આવોજ વિચાર ઈંગ્લેન્ડમાં પણ એકથળે દર્શાવેલો છે.

“It was no longer the voice that made myself plant itself in the ear.”
The Cartons, Vol. II, P. 410.

૨. આવોજ વિચાર (પણ પુરુષમાં) રહ્યો. સ. ૬. સ્તો. ૮૪ માં દર્શાવેલો તથા સત્તા મંગલપુષ્પમય્યા વિઙ્ગાલચક્ષુઃસ્થજલમ્ભવા તઃ | અમંત કંઠાપેતવાહુપાગામ્ વિદર્ભરાજાવરજાં ચરેન્દ્યઃ ||

બધા યુરુઓના ઉપદેશ ? ક્યાં ગયું બધું ત્હાડું જાન ? ક્યાં ગઈ એ વેગમ-
બુદ્ધિ ? ક્યાં ગયો ત્હારો હિષ્ણોગ દેવ ? ક્યાં ગઈ એ સુખની અગ્નિ ?
ક્યાં ગયો એ તપ-પ્રેમ ? ક્યાં ગઈ એ ભોગની નિઃસ્પૃહા ? ક્યાં ગયું
ત્હાડું દીવન-વચ્ચીકરણ ? ત્હારા જેવા પણ જ્યારે અતુલગન્ધગથી મલિન
મધ જવા માંડ્યા અને પ્રગાદથી દારવા લાગ્યા ત્યારે તો સર્વથા પ્રતા
બધી નિષ્પ્રજ મધ ! ધર્મગાસ્તાજવાસ નિર્ગુણ નિષ્કલ્યો ! સંસ્કાર નિરર્થક
થયો ! યુરુનો ઉપદેશવિવેક નિષ્પ્રકારક થયો ! વિદ્વાન્નિષ્પ્રયોજન થઈ !
જ્ઞાન નિરુપયોગી થયું ! મુ તું ત્હારા હાથમાંથી પડેલી અક્ષમાલાને કોઈએ
સાંધ લીધા છતાં પણ કંઈ જાણ્યુંતો નથી ? અટો મૂડતા ! આ માત્રા તો
ગઈ પણ હવે ત્હાડું હૃદય આ અનાર્થ દરી લેછે તેને તો તું વારી રાખ ?

તેનાં આપાં વચ્ચન સાંભળી જરા લલ્લા પામ્યો હોય એમ
ધુંડરીકે પ્રત્યુત્તર કીધો:—સખે કપિ-જનક ! કેમ મ્હારા વિશે તું આવી
અસત્ય ધારણા કરેછે ? આ દુરિનીત કન્યાએ અક્ષમાલા શ્રદ્ધા કરીને
જે અપરાધ કીધો છે તે હું ક્ષમા કરનાર નથી.—એટલું કહી, અસત્ય
કોંપને લીધે સુંદર લાગતા, પ્રયત્નથી રમેલી બીજાનું ભુકુટિ વડે શોભતા,
તંબા સુખનેમ્બાથી ધ્રુજતા આશરવાળા યુગ યજી એણે મને કહ્યું કે:—
અપક્ષા ! આ અક્ષમાલા આપ્યા વિના ત્હારે આ પ્રદેશમાંથી એક
ડગલું પણ ખસવું નહિ.—આ સાંભળી, કાંમદેવના ન્યાય-સમયની
લીલા-પુખ્તિ-જાણી જેવી એકાવલીને મ્હારા કંઠમાંથી ઉતારી,—ભગવત્
સો તમારી અક્ષમાલા—એમ કહી, મ્હારીજ સાથું જોઈ રહેલા એ શત્રુ-
હૃદય કુમારના પ્રસારેલા હાથમાં મૂકી, હું સ્વેદજાથી ન્દવાયેલી છતાં
ફરીથી સ્નાન કરવા ગઈ. ન્દાઈ ઉડ્યા પછી, નદીની પેઠે મદા મદા પ્રયત્ને
મને મ્હારી સખીઓ પાછી વાળીને સર્થ ગાઈ, અને તેમની તથા
મ્હારી માતાની સાથે હું એ કુમારવુંજચિન્તન કરતી કરતી બપોરે સેર
આવી. ત્યાં જઈને મ્હારા નિવાસમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી એના વિરહને
લીધે કેવલ શોકાતુર રહાથી,—હું આવી છું કે ત્યાં ની લાંબ ઉભી છું, એકલી
હું કે સખીઓમાં બેસી છું, ગૂંપ રહી છું કે બોલું છું, જાણું છું કે ઉણ
છું, રોડું છું કે નથી રોતી, આ દુઃખ છે કે સુખ છે, ઉઠું છું કે કંઈ વ્યથિ
છે, વિપત્તિ છે કે ઉત્સવ છે, દિવસ છે કે રાત્રિ છે, શું રમ્ય છે અને શું અરમ્ય
છે—એ કંઈ મને સમજાવુંજ નહિ. વળી મદન-ચ્છાન્ત હું પરાપર
સમજતી ન હતી એટલે ક્યાં જવું, શું કરવું, શું સાંભળવું, શું જોવું.

શું બોલવું, કોને કહેવું, અને શા એનો ઉપાય કરવો એ કંઈ મને સુઝવું નહિ; તેથી મહેલ ઉપર ચઢીને, સર્વ સખીઓને રજા આપી, કાંઈ પરિ-
જ્ઞને અંદર પ્રવેશ કરવો નહિ એમ કહી, સર્વ કાવે લાજ દઈ, મહિમય
નાળીમાં મુખ મૂકીને તેજ દિશા તરફ એકલી એકલી જોતી હું ઉભી
રહી. એ કુમાર તે રમણીય દિશામાં હોવાથી મને એ અલંકૃત જેવી,
કુસુમિત જેવી, મહારાજના બંદરથી હારેલી દોય એવી, અમૃત-રસ-
સાગરના પૂરમાં હુમ્મી ગઈ દોય એવી, તથા પૂર્ણ ચંદ્રાદયથી શોભતી હોય
એવી દેખાવા લાગી. તે બાબતુએથી આવતા પવનને પણ, —વન-પુષ્પના
પરિમળને પણ, —પદ્મીઓના સ્વરને પણ એની વાત પૂછી જોવાનું હું
ધારતી. એની વક્ષગતાને લીધે તપનો શ્રમ વેળાને પણ હું ઇચ્છવા
લાગી; જાણે એની પ્રીતિને લીધે મોનવન મહી રહી; કામદેવે પક્ષપાત
કરાવ્યાથી હું મુનિ-વેપને આંગે થઈ જઈ કંઈ ભાટે અશ્રામ્ય કહેવા
લાગી; ચૈવન એનામાં રહેવું ભાટે તેને રમ્ય કહેવા લાગી; પારિજાત-
પુષ્પને એના કર્ણનો સ્પર્શ થયેલો ભાટે તેને મનોહર મણુવા લાગી;
ચુરસોકમાં એનો વાસ હોવાથી હું તેને રમણીય ગણવા લાગી; અને
એની રૂપ-સંપત્તિને લીધે હામને દુર્ભયતાનું અધ્યાશંકણ કરવા લાગી.
એટલો એ દૂર હતો તોપણ, કમલિની જેમ મૂર્ચ્છા, સાગર-વેલા જેમ
અંદ્રની, અને મયૂરી જેમ મેઘની, તેમ હું એની જ સાથે જોવાં કરતી હતી.
એના વિયોગથી અંકુષાદને ખંદાર નીકળતા મહારા પ્રાણની રક્ષાવધી
જેવા પેલી અક્ષાયલીને એ એમ ની એમજ કંઈમાં રાખી મૂકી હતી.^૧ અને
એના સંબંધી રહસ્ય વાત કરતી દોય એવી, કર્ણમાં એમ ને એમજ
પેહેરેલી પેલી કુસુમ મંજરીને લીધે, તથા એના હરતના સ્પર્શ-સુખથી ઉભા
થયેલા, —દંડબ કલિના કર્ણપૂર જેવા શેષતા—એવા ને એવાજ
સમાગ્યને લીધે મહાશે એક કપોલ કંટકિત થયો હતો.

આવી રીતે હું સ્તબ્ધ થઈને ઉભી રહી હતી એટલામાં, તરલિકા
નામની મહારી તામ્બૂલ-વાહિની જે મહારી સાથેજ સ્નાન કરવા આવી
હતી તે પાછવાડેથી બાણે બહુ વારે આવીને મને ધીરેથી કહેવા લાગી:—
બર્નદારિકા ! પેલા જે જે દિવ્ય સ્વરૂપવાળા મુનિકુમાર આપણે અનુભવ

૧. જ્યાં એ કુમાર એને મળ્યો હતો તે.

૨. વાંચનકરને યાદ હશે કે બ્યારે પુટરીકે અક્ષમાલા પાછી માગી
હતી ત્યારે મહાશ્વેતાએ તે આપવાને બદલે પોતાનો એકાવલી હાર તેના
હાથમાં તાંપ્યો હતો. —બુચો પૃ. ૧૮૪ લી. ૧૯.

સરોવરને તીરે દીકા દના તેમાંનો એક જેણે તમારા કણ્ઠમાં દેવવૃક્ષની
આ કુસુમ-મંજરી પેહેરાવી હતી તે, જેવા બીજા કુમારથી છાનો છાનો
તથા સંતાતો સંતાનો આવતો, યુષ્મથી જ્વાલ મથેલી લતાઓની ઘટામધ્યે
મ્હારી પાસે આવીને, હું આવતી હતી ત્યારે પછવાડેથી મને તમારા મંજ-
ની પૂછવા લાગ્યો કે:—બાલા ! એ કન્યા કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? એનું
નામ શું ? એ ક્યાં જવા નીસરી છે ?—ત્યારે એ ઉત્તર આપ્યો કે:—બાગ-
વાનું ચંદ્રમાના કિમ્બુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ગૌરી નામની અપ્સરા
એની માતા છે ; સર્વ મધ્યોના મુકુટમણિની કારે ઘસાવાથી જેના
ચરણનખ મુલાળા થયેલા છે, પ્રેમથી સ્નેહી મંધર્વ-કામિનીઓના
માલ ઉપરની પતલતાનું જેના જુલ-વૃક્ષ-શિખર ઉપર ચિત્ર પડેલું છે,
તથા જેણે લક્ષ્મીના કર-કમલનું ચરણાસન કરેલું છે એવા મંધર્વાધિપતિ
દસ રાત્રી એના પિતા છે; મદાસ્વેતા એનું નામ છે; અને એ મંધર્વોના
અધિવાસ હેમકૂટ પર્વત બાણી જાય છે.—આ સાંભળી એ કંઈક વિચારમાં
પડ્યો હોય એમ જરા વાર રાત્રી રહીને મ્હારી સામું એકાએક દૃષ્ટિએ
બહી વાર મુખી જેતો જેતો, મને કરમરીને જાણે માથાનો હોમ તેમ
શરીથી કહેવા લાગ્યો કે:—બાલા ! બાલપણમાં પણ ત્હારી આ આકૃતિ
અતિ રમ્ય, નિષ્કપટ અને અચપલ દેખાય છે માટે હું વિનતી કરું છું કે
મ્હારું એક વચન તું રાખીરા ?—આ સાંભળી એ સચિનય કર જેડી,
આંદર દર્શાવી, ઉત્તર આપ્યો કે:—મદારાજ ! તમારે એવું કહેવું માટે ? હું
તે કોણ માન ? સકલ ત્રિલુપનમાં પૂલવા યોગ્ય તમારા જેવા મદારાજોની,
યુષ્મ વિના, અમારા જેવાં ઉપર, સર્વ પાપ દરનારી દૃષ્ટિ પણ ન પડે તે
પછી આજ્ઞા તો ક્યાંથીજ થાય ? માટે આપને જે કંઈ કાર્ય હોય તે
મુખેથી કહીને મ્હારા ઉપર અનુગ્રહ કરો.—આનું હું યોધી ત્યારે મને
સખી જેવી—ઉપદારી જેવી—શુવિત્તદાન આપનારી જેવી મણીને રનેદ-
મુક્ત દૃષ્ટિથી અભિનંદન કરી, એણે પાસેના તમાલ વૃક્ષમાંથી એક પલ્લવ
લાવીને પર્યટ-ઉપર તેને વાડી, પોતાના ઉત્તરીય-વલ્લભમાંથી એક ચીર
ફાડીને તે ઉપર, મંધર્વજના મદ જેવા મુગંધિ જેવા રસવડે, હાથની
કનિષ્ઠ અંગુલીના નખાથથી લખીને—આ પત્રિકા તું, એ કન્યા એકલી
હોય ત્યારે, છાનીમ્હાની એને આપજે—એમ કહી મને તે આપી.—
એટલું કંઠી તરફિસાએ મને પલ્લવનીમાંથી કાઢીને એ પત્રિકા દેખાડી
મેં તો—શબ્દમય છતાં અંતઃકરણમાં જાણે રક્ષિ-મુખ ઉત્પન્ન કરતી, અને
જોતમાંજ પડવા છતાં, સમાગમ થવાથી સર્વોદ્ગમ-પ્રવેશ મુગ્ધવતી, એના

સંબંધી આ વાત સાંભળતાંજ, મદનાવેશ-મંત્રથી જાણે આવીશ યજ્ઞ
હોઈ તેમ, — તરલિકાના હાથમાંથી તે લઈ લીધી, અને જોયું તો તેમાં
આ આર્થ લખેલી દીધી:—

માનસ-જન્મા મહારો, બિસ-સિત મુક્તા-લતા બતાવીને,
લલચાવી, દઈ આશા, બહુ દૂર લીધી, હંસ જામ, તે.^૧

મારે સૂઝાને જેમ દિગ્-મોહની બાનિતી,^૨ અધને જેમ ઘોર
રાત્રિથી, મૂકને જેમ બિલ્વા-ચ્છેદથી, અતઃપટરાને જેમ જાદુગરની
ગીછીથી, અસંખ્ય વસ્તાને જેમ વ્વર-પ્રજ્ઞાપની પ્રવૃત્તિથી, વિપ-વિહ્વલને
જેમ હુષ્ટ નિદ્રાથી, અધર્મિષ્ટને જેમ નાગ્નિક મતથી, ઉન્મત્તને જેમ
મદિરાથી, અને સપિશાયને જેમ હુષ્ટ આવેશનક્રિયાથી,^૩ તેમ મહારા
કામાતુર ચિત્તમાં, આ આર્થ જોવાથી તરતજ દોષ-નિકારની વૃદ્ધિ થઈ;
અને નહીં જેમ પૂરથી તેમ હું આર્થી બાકુલ બાકુલ બનીને વિહ્વલ થઈ
ગઈ. વળી તરલિકાએ એ કુમારનું બીજી વાર દર્શન કર્યું હતું તેથી એ
જાણે મહાપુણ્યશાસ્ત્રી હોય, સુરલોકમાં વસી આવી હોય, દેવતાથી
અધિષ્ઠિત હોય, વરદાન પામી હોય, અમૃત પી આવી હોય, કે કૌશલ્યનો
સંન્યાસિષેષ પામી હોય એવી હું એને ગણુવા લાગી. સર્વદા એ મહારી
પાસે છતાં જાણે એનું દર્શન દુર્લભ હોય, અને અતિ પરિચિત છતાં પણ
જાણે એ નવીજ આવી હોય એમ હું એને આદર સહિત બોલાવવા લાગી!
મહારી પાસે બેઠેલી છતાં પણ જાણે એ સર્વ સોકની ઉપર હોય એમ હું
એને નિહાળવા લાગી. એને ગાલે તથા એની શુભળાંવળી લટોને,
બાહી બાહીને સ્પર્શ કરવા લાગી. અને આવી રીતે સ્વામી-સેવકના
સંબંધનો જાણે વ્યતિક્રમ દેખાડતી દેખાડતી હું પુનઃ પુનઃ એને પૂછવા
લાગી કે:—કહે તરલિકા! તેં શી રીતે એને જોયો? તને એણે શું-શું કહ્યું!

૧. પુંડરીક સખેણે કે બિસ-સિત-કમલનાં તંતુ જેવી જોત, મુક્તા-
લતા-એકાવલી-બતાવીને મહારા માનસ-જન્મા-મનમાં જન્મનાર-કામ-
ને તેં લલચાવીને આશા આપી (હંસની સમાન) બહુ દૂર લીધી છે-
વહો. વધારો છે. ૨. દિગ્-મોહ એટલા માનસ-જન્મા-માનસ સરોવરમાં
જન્મેલો; મુક્તા-લતા-મુક્તા જેવી નિર્મલ લતા; આશા-દિશા. અર્થાત્
હંસને જેમ તેવી લતા બતાવી, જે દિશાએ તે હોય તે દેખાડી, બહુ
દૂર લઈ જઈએ તેમ વિ. ૩. દિગ્-મોહ શુભ્ય પૃ. ૧૩૩ ટી. ૧.
૩. આ સર્વને અનુસરતું આપણામાં કહેવત છે કે-મૂળ નિયાં ગાંડા ને
બાંગ પીધી! ૧.

કેટલી વાર તુ એની જામે હળી રહી ? મ્યામુધી આપણી પાછળ પાછળ એ આજ્યો હતો ?—આ ની આજ વાર્તામા તેની સાથે તેજ મહેવમા તેમ ને તેમજ, મધ પગિલનને પ્રવેશ કરવા દીવા સિવાય, એ તે દિવસ ગાળ્યો

પછી જલો મ્હાગ દૃશ્ય સાથે ગમ મરિઆમ કરીને, ગગનત ને છેડે લટકતુ રરિણિઆ ન્યારે લાગ્યાગ દેખાના લાગ્યુ, સગના સૂર્ય દેખીને અતુરમત થયેની કમનમા સૂતનાં નિવન વદમી મગાતુર બની ગઇ હોય તેમ ન્યારે શીકી દેખાયા તા તિ ગવિ ડિગા ન્યારે ગેરવાગા પરતમાથી થત જન પ્રપાતયમી ગ ન નન નનના ટોળાની પેઠે કમલ વનમાથી નીમર નીસરીને લેગા થયા લાગ્યા ગગન કનગી વિશ્વામ લેવાને ઇચ્છુ થયેના ગવિ ગમના અભોગો હરેથી કરેના આખાનના પ્રનિશમ્દ માથે ન્યાં દિવસ (નો પ્રકાશ) મેઝ પરંતની મુદાઓગા પેમના લાગ્યો, મીચાા જયેના ગમત કમન સ પુટમા જ્યારે ભમગની દારો જનાઈ પેલી, રવિ વિને નેઈ મૂઠાં પામનાથી તમના દૃશ્ય જાતુ અધ થઇ ગયા દોમનેગ કમનિનીએ જ્યારે મીચાના લાગી, અને જને જાણે ક્રરેડી મામન્ય મૃદ્ધાત સતાના નિવરમા થઇને જાણે આવેલા એડ એડના દૃશ્ય લખને ન્યા મકનાંગના ક્રૂક નિયુક્ત થયા લાગ્યા લારે પેલી છન ધગતારી આવીને મને નેવા લાગી કે—ભર્તૃદારિકા' પેના મુનિ કુશનમાથી એક આપણે બારણે ઉતો છે અને મ્હે છે કે દુ અક્ષમાવા લેના આજ્યો છુ

મને તો મુનિ કુશરતુ નામ મામજતાન, તે મ્યાને મેટેલી હત જાણે હાર પારો ગઇ હોઉ એમ લાગુ, અને એજ આજ્યો દર એમ ધારી મે એક કસુકાને બોલાવી, તેને અદગ આપવાતુ કટેવગબુ થોડી વારમજા મે એતો,—રપના યાવત જેના, યાવતના મદન જેવા મદનના વમનત સમય જેવો, વસનત સમયના દદિધુ પવન જેવો, અતુરથ મિન, કપિ જલ નામનો કાપિ પુન, જુધા ન-થાથી ધવલ થઇ ગયેન કસુકાની પછાડે પછાડે, મક-પ્રકાગની પાછળ જેમ બાલ સૂર્ય પ્રકાર આવ્ય તેમ આરતો જેવો મ્હારી પારો એ અશવી મ્હેવમા લારે એની આકૃતિ આકુલ વ્યાકુલ હોય, મિનના હોય, અન્ય હોય કે વામન કગતી હોય તેમ મને અસતુષ્ટ જણાઇ ઉઠીને આદગસકિત પ્રજ્ઞાન કરી, હુ પોતેજ એને સાર આમન લઇ આવી તે ઉપર એ બેઠો એટલે એની ધમ્મા ઉપરાત બલાહારે મે એના અરધુ ધોયા, અને મ્હાગા હતા

૧ અર્ધાત મ્હારો જન જાણે ઉઠીને બારણે મોટેનો ૨ આવીજ પરપરા સ.૩ જુઓ પૃ. ૧૭૪ લીટી ૬-૮

ગીય વસ્ત્રના પહારી તેમને લોડીને હું એની પામે, આત્મગણ વિનાની
જૂમિ ઉપગ્ન બેડી પડી ચોડી વાર રહી, જાહે ૪૪ કહેવું દોષ એમ
એમે મ્હારી પામે બેડેવી તરફિન ઉપર દૃષ્ટિ નાખી ૧ એટલે હું સમજી
ગઈ તેથી મે કહ્યું - ભગવન! મ્હાગમા ને એનામા કંઈ ભેદ નથી માટે
જે આપને કહેવું દોષ તે સુખેવી કો.

હારે કવિજને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે — રાજપુતિ! હું શું કહું ?
લજ્જાને લીધે, કહેવાની વાત કહેવા મ્હારી હાથ પડી ઉપડતી નથી
ગયા, કદ-ચલ ફલ ખાનાર, શાન્ત વનનાગી મુનિજન, અને કયા અ-
શાન્ત જનને ઉગિત, વિષયોપભોગના અભિનાયને લીધે મયિન, મદન-
ના વિવિધ વિવાસથી જરેનો, આ રાગગા પ્રપચા! જુઓ! દેવે
આ બધું એ કહેવું અનુચિત આગવું છે? ખરે! અમલથીજ અનુધ્યને
છાશર ઉપદાસારપદ મનાવી દે છે મને સમજાતું નથી કે આ તે
વંકલને યોગ્ય છે કે જટાને ઉચિત છે, તપને અનુરૂપ છે કે ધર્માપદેશનું
અગ છે? આ તો એક અપૂર્વ વિડળના ચંદ્ર છે પણ મ્હારે અવસ્ય
કહેવું તો જોઈએજ, કેમકે બીજો કોઈ ઉપાય જણાતો નથી, — બીજો કોઈ
પ્રતીકાર રહ્યો નથી, — બીજો કોઈ શરણુ દેખાતું નથી, — બીજો કોઈ ગતિ
છે નહિ વળી ન કહું તો મોટો અનર્થ થઈ જાય એમ છે અને પ્રાણ
જાય તો કાંઈ પણ મિત્રનો છવ ગયાવવો જોઈએ માટે કહું છું — તમારા
દેખતાજ મે એને દોષાયમાન થઈને એવા નિહુર વચન કહ્યાં હ્યાર
પડી એને છોડીને હું કોઈ ખામી, પુષ્પ સુટવા મૂકી દઈ, ત્યાંથી બીજા
પ્રદેશમાં ગયો તમાગ ગયા પછી ચોડી વાર રહીને, — એકલો એ શુ
કરતો હજે — એ જાણવાના વિચારથી હું પાછો ફરી, એક વૃક્ષની પછવાડે
સતાઈ રહી, તે જગ્યાએ જોવા લાગ્યો પણ ત્યાં મે એને દોડો નહિ
હારે મને લાગ્યું કે કામને સ્વાધીન થઈ જઈને એ તમારી પછવાડે
પછવાડે તો નહિ ગયો દોષ? અથવા તમારા ગયા પછી જીવ
કેકાણે આરવાથી, લજ્જા પામી મને એ દેખા દેતો નહિ દોષ ?
કે દોષાયમાન થઈને મને છોડી દઈ જતો તો રહ્યો નહિ દોષ ?
અથવા મનેજ જોઈતો જોઈતો કોઈ બીજા પ્રદેશમાં તો નહિ જઈ
ચડ્યો દોષ ? — એ સુસ્પષ્ટ વિચાર મોતો કરતો હું ચોડી વાર તો
હોતો રહ્યો પરંતુ જામથી આજ સુધીમા એ દા! પા! એના-
થી રિજીરા પડેતો નહિ દોષથી મને હું ખ ચવા લાગ્યું અને ફરીથી

ને વિચાર્યું કે ઘેરે-રખલનથી વિલક્ષ બની જઈને વખતે એ કંઈક અનિષ્ટ પશ્ય કરી બેસશે.—લજ્જાનો આંધો શું ન કરી દે! માટે એને એકતો મૂક્યો ચોગ્ય નથી.—એમ ધારીને હું એને શોધવા લાગ્યો. શોધતાં શોધતાં જેમ જેમ એ મને ન જણતો ગયો તેમ તેમ મિત્ર-રોડથી બહીરણ બની ગયેલા મદારા મનમાં એના વિશે અશુભ વિચાર આવવા લાગ્યા, અને વૃક્ષ તથા લતાની ધટાઓમાં, ચંદન-વૃક્ષોની દારોમાં, લતા-મંડુપોમાં તથા સરોવરને તીરે તીર તપાસતો તપાસતો, આમ તેમ ધ્યાનથી દૃષ્ટિ ફેરવતો ફેરવતો હું ઘણી વાર મૂંઝી જાત્યો.

એવામાં સરોવરની પામે આવેલી એક અતિરમણીય, વસન્તની જન્મભૂમિ જેવી લતા-કુળ જે, સૌ નિરંતર ભરાયેલાં હોવાથી કુશુભમય હોય, મધુકરમય હોય, કોટિલમ્બ હોય તથા મધુરગય હોય એવી લાગતી હતી, તેમાં મેં એને બેઠેલો જોયો. સર્વ વ્યાપાર ત્યજી દીધાથી, એ જાણે ચિત્તેલો હોય, કોતરેલો હોય, રતબ્ધ બની ગયો હોય, મૃત્યુની પારામાં સપડાઈ ગયો હોય, નિદ્રાવશ હોય, કે યોગ-સમાધિમાં હોય એમ દેખાતું હતું. ચિયર છતાં પણ એ સ્વચ્છતથી ચલિત હતો. એકલો છતાં પણ એ મન સહિત હતો. સરંગ છતાં પણ શીઠા દેખાતો હતો. આંતઃકરણ. શૂન્ય છતાં પણ એની પ્રિયાને તેમાં વાસ હતો. ચૂપ રહીને પણ એ મનની અતિશય વેદના દેદેતો હતો, અને શિલાતલ ઉપર બેઠા છતાં પણ એ મરણને સરથુ ગયો હતો. શાપ દેશે એવી જાણે બહીરથીજ આદ્ય રહીને મન એને સંતાપતો હતો. છિન્ન નિશ્ચલ હોવાથી, એની હિન્દ્રિયો જાણે વૃદ્ધ્ય-વાસી પ્રિયાને જોવાસાથે આંદર ગઈ હોય, અસલ સંતાપથી ત્રાસ પ્રાપ્તિને ગળી ગઈ હોય, અથવા મનને ક્ષોભ જોષ કોપાયમાન થઈને એને ત્યજી ગઈ હોય તેમ શરીર ઉપર શૂન્ય જેવી દેખાતી હતી. મીઝાઈને અચલ રહેલાં, આંતરમાં બળતા મદનાગ્નિના ધૂમથી અભ્યાંતરમાં જાણે આકુલ થઈ ગયેલાં એનાં લોચન મંથી, પાંપણોની વચ્ચે વચ્ચે ચઈને અસંખ્ય ધારાઓમાં અશ્રુ-જલનો વર્ષાદ વર્ષા કરતો હતો. વૃદ્ધને બાળી ચૂકતા કામાગિની,

૧. ‘સામતીમાધવ’માં (૧૨, ૨૯૮) માધવ બ્યારે માલતીને શોધતાં કહ્યો દેખતો નથી ત્યારે આપોજ વિચાર દર્શાવે છે.—

કિમપિ કિમપિ કંકે મંગલેભ્યો પદન્યત્ ।

વિરમત્ પરિહારાન્વાંકિ પર્યત્સુકોડસ્મિ ॥

હિંમતી જતી જાણે જ્ઞાણ હોય એવી રક્ત અધર-પ્રમાને લઈને ખંદાર નીકળતાં એના ઉચ્છ્વાસથી ખાસેની જતાઓનાં કુશુભ-કેસર કંપતાં હતાં. ડાબા ગાંઠની તળે મૂકેલા ફરતલગાંથી પ્રસરતા નિર્મલ નખ-કિરણ વડે એનું કપાલ વિમલ ચમકી, અતિસ્વચ્છ ચંદન-રસનું તેમાં તિલક કીધું હોય એમ શોભતું હતું. એના કહ્નુંમાંથી પારિજાત-પુષ્પની મંજરી થોડી-જ વાર થયાં ગયેલી હતી તેથી શેષ રહેલા સુવાસવડે આકૃષ્ટ થયેલાં— મધુર ગુંજારના આકારમાં મદન-મોહિનીનો જાણે મંત્ર જપતાં— ભ્રમરનાં ટાળાંને લીધે તે (શવજી)માં જાણે નીલ કમલ અથવા તમાલ-પલ્લવ પેટેયું હોય એમ દેખાતું હતું. ઉત્કંઠાના જ્વરમાં થયેલા રોગાગ્નના ફપમાં એણે જાણે, અંગ ઉપર પ્રત્યેક રોમ-કૃપમાં પેટેલાં કામખાણનાં કુશુભના કંઠાના કંઠકાને ધારણ કરીધેલા હતા. નખ-કિરણથી છવાઈ ગયાથી, જાણે ફરતલ-સ્પર્શના સુખને લીધે કંદકિત થઈ હોય એવી દીસતી—અવિનયની પતાકા—મુક્તાવલીને છાતી ઉપર એણે જમખા હાથમાં રાખેલી હતી. મદનના વધીકરણ-ચૂર્ણ જેવા પુષ્પ-પરાગને જુદો એના ઉપર વેરતાં હતાં. પોતાનો રાગ જાણે એને આપતાં હોય તેમ પાસેનાં અશોક-પક્ષવ પવનથી દાહી દાહીને એને સ્પર્શ કરતાં હતાં. સુરતના અભિષેક-જલ જેવા, નવાં પુષ્પનાં લુપ્તખાંના ગાંધુ-કણુવડે વનથી એને સ્નાન કરાવતી હતી. ભ્રમરનાં ટાળાં જેમનો પરિભ્રમ પીતાં હતાં એવી અંપક-કક્ષિયો એના ઉપર પડતી હતી તેથી, કામદેવ જાણે એને તપાવેલાં સધૂમ શર-શાદ્યનો પ્રહાર કરતો હતો. ૧ વનમાંથી નીસરતા અતિશય સુવાસથી મત થયેલા મધુકરના ગુંજાર વડે, દક્ષિણ પવન જાણે હુંકારથી એને તિરસ્કાર કરતો હતો. વસન્ત જમ-ર-ખંદના કલકલ જેવા, મદકલ કોકિલ-કુલના કોલાહલવડે ચિત્રગાસ એને આકૃષ્ટ આકૃષ્ટ કરી દેતો હતો. પ્રજાત-ચંદ્ર જેવો એ શીઘ્ર દેખાતો હતો. ગ્રીષ્મ અગ્નિના ગંગા-પ્રવાહ જેવો કુશ થયેલો હતો. ચંદન-જુદાની પેઠે અંતર્ગત અગ્નિથી કરમાઈ જતો હતો. અન્ય હોય, અદૃશ્ય હોય, અ-પરિચિત હોય, જ-માન્તરે આવ્યો હોય, રૂપાન્તર ધારણ કરી લાવ્યો હોય, અ.વિદ્ય હોય, મહાભૂતથી અધિષ્ઠિત હોય, ગ્રહથી ઘેરાઈ ગયો હોય, ઉન્મત્ત થઈ ગયો હોય, ખદ્ગાર્થ ગયો હોય, અંધ થઈ ગયો હોય, બધર બની

૧. અંપકની કક્ષિયો પીળી તથા તેમની પાછળ અ.પતા ભ્રમર ધૂમ જેવા કાળા માટે ઉત્પેક્ષા કરી છે કે જાણે તપાવીને પીળાં કરેલાં કામનાં આજી ધુમ સહિત ત્યાં પડતાં હતાં !!

મયો. હે.ય, મુક યમ ગયો હોય, વિલાસમય હોય વા મદનમય હોય, એવો એ, કામાવેશની છેલ્લી સીમાને પહોંચ્યાથી દેખાતો દત્તો; એની ચિત્તવૃત્તિ પરાધીન થઈ હતી, તથા એનો પૂર્વ આકાર જરા પણ ઓળખાતો ન હતો.

એવી અવસ્થામાં આવી પડેલા મદાર મિત્રને એકાચ દૃષ્ટિથી ઘણી વાર સુધી જોતાં મને એટલું જ થયો અને મદાર મિત્રના અંતઃકરણમાં વિચાર આવ્યા કે—કામનો વેગ ખરેખર અતિદુઃસહજ છે. એણે એક ક્ષણમાં આની એવી દૃઢતા કરી નાંખી છે કે તેમાંથી બચવાનો ઉપાય રહ્યો નથી. પણ આવા જ્ઞાનનો ભંડાર એકદમ આમ કેમ બંધ થઈ ગયો? બાળપણમાંથીજ આની પ્રકૃતિ એવી તો ધીર હતી અને વૃત્તિ એવી તો અરબક્ષિત હતી કે હું તથા બીજા મુનિ-કુમારો એવું અરિત જોઈ અતિ આશ્ચર્ય પામતા.—તેજ આજ જ્ઞાનનો પરિભવ કરીને, તપઃ-પ્રભાવની અવગણના કરીને, તથા માંભીયનું ઉન્મૂલન કરીને ઈતર જનવત્ મદનથી જડ બની ગયો છે એ કેવું મોટું આશ્ચર્ય! સંવેદના, નિર્વિકારી ધૈર્યન દુર્લભજ છે.—પછી એની પાસે જઈ, તેજ શિક્ષાતલની એક કોરે બેસી, એના રક્ષક ઉપર હાથ મૂકીને, એની આંખો મીચેલી છતાં મેં એને પૂછ્યું કે—ભાઈ પુંડરીક! કહે તો ખરે, તને આ શું થયું છે?—એટલે એ, હીંપે કાળ થમાં બંધ રહ્યાથી જાણે મોંઘી ગઈ હોય એવી, નિરંતર રુદન કરવાથી લાલચોળ થયેલી, અધુજ જાના પૂરમાં ડુબેલી, અંખાઈ હોય અથવા વેદનાથી પીડાતી હોય એવી, સ્વચ્છ વસ્ત્રથી લંકાપક્ષા રક્ત-કમલ-વન જેવી શોભતી પોતાની આંખો અતિ પ્રયત્નથી ઉઘાડી, મંથર દૃષ્ટિથી અને ઘણી વાર સુધી નિહાળીને અતિદીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી, લજ્જાથી ભાગ્યા વૃદ્ધા યોગક અધુરમાં, ધીમે ધીમે, કટ્ટરી કહેવા લાગ્યો કે—મિત્ર કેપિંજર! સર્વે જ્ઞાનંત વિદિત છતાં તું મને શું પૂછે છે?—મને તો એ સાંભળતાંજ એમ લાગ્યું કે આ અવસ્થામાં હવે કંઈ મદન-વિકારનો ઉપાય યામ એમ નથી, તથાપિ કુમારે મોટેલા મિત્રને મિત્રે યથારાગિત પ્રયત્ન કરીને વારનો જોખમે એમ ધારી હું જોલ્યો કે—

ભાઈ પુંડરીક! એ તો મને સુવિદિત છે. પણ હું માન આટલું જ, પૂછું છું કે તે ને આ આરંભ્યું છે તે શું શુરુઆતે સીખ્યું છે? કે તું ધર્મશાસ્ત્રમાં બંધ્યો છે? કે કોઈ ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે? કે કોઈ અન્ય પ્રકારનું તપ છે? કે સ્વર્ગ જવાનો માર્ગ છે? કે કોઈ ગુપ્ત મત છે? કે કોઈ મેળવવાની યુક્તિ છે? કે કોઈ બીજાનું પ્રકારનો નિયમ છે? આ વિષયનું ત્વાદે ચિન્તન કરવું પણ અશોભ્ય છે તો પછી એની વાત

વ્યથવા એનું આસોકન થાયજ કેમ? આ દુષ્ટ ગદન તને ઉપદેશાર્પક કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તે શું શું ગૂંચની પેઠે સમજતો નથી? કામથી તો મૂઢહોય તે ખીણય! સાંત્રુ જનથી નિહિત, પ્રાકૃત જનને ગમતા આવા વિષયોમાં તે તને શું રુખ ગમે એમ છે? જે મૂઢ, પરિણામે અનિષ્ટ વિષયોપભોગમાં સુખની ઇચ્છા રાખે છે તે, ધર્મ સમજીને વિવેચતાના વનને સિંચે છે; કુવલય-ભાષા ગણીને ખડગ-સતાને આલિંગે છે; કૃષ્ણા-ચુરનો મૂમ જાણી કૃષ્ણ સર્પને બાંહે છે; રત્ન જાણી બળતા અંગારાને સ્પર્શે કરે છે; અને મજાત્ર ગણીને દુષ્ટ ગજના દંત-મુસલને ખેંચી કાઢવા જાય છે! સર્વ વિષયનું તત્ત્વ જાણવા હતાં કેમ તું આવું ખદોતના જ્યોતિ જેવું નિર્વાયં જ્ઞાન ધારણુ કરે છે કે પ્રબલ રજઃપ્રસર-થી મસિન થઇ ગયેલી નદિયોની પેઠે ઉન્માર્ગ જતી ત્હારી હન્દ્રિયોને નિવારી શકતો નથી, અને શોગ પામેલા મનને નિયમમાં લાવી શકતો નથી! આ જનંગ તે કાણુ માત્ર કહેવાય? ધૈર્ય રાખીને એ દુરાચારી-નો તિરસ્કાર કર.—એમ હું કહેતો હતો તેવામાંજ વચ્ચે ગોલી ઉઠી, પાંપણોમાં થઇને પડતા અશુભવાદને પોતાના હાથ વડે આંખમાંથી ભોલી નાંખી, મ્હારો હાથ ઝાલીને એ મને કહેવા લાગ્યો:—

ભાઈ! બહુ કહેવામાં શું ફલ છે? એટલુંજ કે તું (હજી) સ્વસ્થ રહેશો છે; સર્પ-વિષના વેગ જેવાં વિષમ આ કુસુમ-અનુપૂર્ના બાણ હજી તને વાગ્યાં નથી; અને ખીજાને ઉપદેશ દેવો એ મણું સેહેણું છે.^૨ જેની હન્દ્રિયો (જાગૃત) હોય, મન ટેકાણે હોય, જે જોઇ શકતો હોય વા સાંભળી શકતો હોય, સાંભળીને વિચાર કરતો હોય, કે શુભાશુભનો નિર્ણય કરવા સમર્થ હોય તેને તો ઉપદેશ દેવો એ ઠીક, પણ મ્હારે તો એમાંનું કંઈ રહ્યું નથી. ગૌરવ, જ્ઞાન, ધૈર્ય, પ્રતિસંખ્યાન^૩ એ બધું તો હવે અસ્ત થઈ

૧. સ્વસ્થ=સ્વસ્થાશુ; ધૂળ. ૨. જુઓ ગિરલાબ સ્લોક ૧૦૨.

પરોપદેશો પાપેહત્યં સર્વદા મુકરં નૃણામ્ |

" " " " " for brother, men
 " Can counsel, and speak comfort to that grief
 " Which they themselves not feel; but tasting it,
 " Their counsel turns to passion, which before
 " Would give preceptual medicine to rage,
 " Fetter strong madness in a silken thread,
 " Charm aching with air, and agony with words." &c.

Much ado about nothing. Act V. Sc. 1.

૩. સાંખ્યશાસ્ત્રમાં કહેલો એક પગીસ તત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન-વેદ.

ગણુ છે. પ્રાણ ક્રાણ જલજે કેમે, યલવિનાએ દહા આમ રૂળા છે. ઉપદેશનો કાળ તો દરે ખરેખર દૂર જતો રમે છે; ધૈર્યનો આવસર વીતી ગયો છે; પ્રતિસંખ્યાનની વેલા પડી ગઈ છે, ને જાનાવહુખનો સમય યજ ગયો છે. આ સમયે ત્હારા સિવાય બીજે પ્રેમ મને ઉપદેશ દે તેમ નથી, અપવા કુમાર્મે જતો આટકાવ એમ નથી, બીજન કોઈનું વચન હું માનું એમ નથી; અને જગતમા ત્હારા જેવો ખારે બીજે કોઈ બંધુ નથી.—પણ શું કરું ? મ્હારાથી મ્હારા હવને વાળી સકતો નથી ! મ્હારી કેવી દુષ્ટ અવસ્થા થઈ છે તે તો આ ક્ષણે જ ને જોઈએ એટલે હવે કંઈ સીખામણુ દીધે વલે એમ નથી. માટે મ્હારી આટલીજ હચ્છા છે કે જ્યાંસુધી મ્હારામાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધીમાં, કદપાન્તે ઉગતા દ્વાજ દિનકરના કિરણમાંથી પ્રસરતા તાપ જેવો તીવ્ર, આ મદન-સતાપ ગમાવવાને તું કંઈ ઉપાય કર. મ્હારાં આંગળમાં જલજે રંધાઇ જાય છે; હૃદય જલજે ઉકળી જાય છે; દૃષ્ટિ જલજે બળી જાય છે; આખા શરીરમાં જલજે કાકે બડકા લાગી રહ્યા છે, માટે આ સમયે જ કંઈ તને યોગ્ય લાગે તે કર.—એટલું કહી એ શાન્ત પડી ગયો.

એમ કહેવા છતાં હું એને ધરી ધરી ગોષ આપવા લાગ્યો. પશુ જ્યારે શાન્તોપદેશથી વિમત્ર, દહાન્તયુક્ત, કલિદાસ-સદિત વચનથી, અતુનય તથા આલિંગન સાથે સમજાવતાં પણ એણે લક્ષ ન કરાવ્યું ત્યારે મેં ધાર્યું કે હવે તો એ છેલ્લી સીમાપર આવી ગયો છે, એટલે એને પાછો વાળી શકામ તેમ નથી; ઉપદેશ બધા હવે નિરર્થક છે; માટે એના પ્રાણનું રક્ષણ કરવાને પણ મ્હારે મન કરવે જોઈએ—એમ નિશ્ચય કરીને હું ઉઠ્યો; અને પેલા સંસારમાંથી લીલી મૃદુલિકાઓ ચુંદી લાવી, જલગિન્દુવાળાં કમલ-પત્ર લાવી, તથા ગર્ભમૂલિના પરિમલથી મનોદર ભાગતાં કુમુદ-કુવલય તથા કમલ લાવી, મેં, લત.ગૃહના તેજ ગિલાતલ ઉપર એને શયન કરી આપ્યું. ત્યાં જ્યારે એ સુણે ખેડો ત્યારે, પાસે ઉગેલાં ચંદનાદિ વૃક્ષોનાં કોમલ પલ્લવ વાટી, મેં, તેનો સ્વજાવધીજ સુગંધિ તથા હિમ જેવો ઠંડો રસ એને કપાળે યોપડ્યો, અને એના ચરણતલ સુધી બધે શરીરે લેપ કર્યો. પામેનાજાડી બાગેલી છાત્રનાં વિવર-માંથી ગરતા કપૂરનો દાયથી જાડો કરીને (એને લગાવી,) રવેદનું પ્રરમન કર્યું. એની છાતી ઉપર, ચંદન-રસમાં જોડેલું પલ્લવ મુકીને, સ્વચ્છ જલકણુ જેમાંથી ગરતા હતા એવા કદલી-પત્રથી એને પંખો ઢાકીને એમ વારંવાર કમલ-પત્રનાં શયન એક પછી એક બદલતે બદલતે, મકી મકી ચંદન-ચર્ચા રચતે રચતે, થકી થકી રવેદ-સમનના ઉપાય કરતે

કરતે, તથા કદલી-ખજથી નિરંતર પવન નાંખતે નાંખતે મદારા મનમાં ચિન્તા ઉત્પન્ન થયું કે:—ખરે ! મદનને કંઈજ આસાધ્ય નથી. ક્યાં આ દરિયું જેવો વનવાસમાં મગ્ન, મુગ્ધ સ્વભાવનો પુંડરીક અને ક્યાં વિવિધ વિલાસ-રસથી ભરપૂર મધર્વ-સજ્જ-પુત્રી મહાયેતા !! સર્વથા જગત્માં એને કંઈ દુર્ધટ, દુષ્કર, અસ્વાધીન કે અકર્તવ્ય નથી, દુઃસાધ્ય કાંઈ પણ એ અવગાથી સાધે છે. એને પ્રતિકૂલ થવાની કોઈને શક્તિ નથી, સચેતનને તો શું પણ એને ગમે તો એ અચેતનને પણ સંયુક્ત કરી દે એમ છે.—કુમુદિની પણ રવિ કિરણને અનુરક્ત થાય. કમલિની પણ ચન્દ્ર-કિરણ ઉપર દ્રેષ ત્યજી દે. રાત્રિ પણ દિવસની સાથે મિત્ર થઈ જાય. અંધિકા પણ અંધકારને અનુવર્તે. છાયા પણ પ્રદીપને અભિમુખ રહે. વીજળી પણ મેઘમાં રિપ્તિ કરે. વૃદાવરંચા પણ યૌવન સાથે સંગરે ! હવે બ્યારે એજો આવો અગાધ આશ્ચર્ય-સાગર તૃણ જેવો લઘુ કરી નાંખ્યો ત્યારે એને ખીજું શું દુઃસાધ્ય રહ્યું ? ક્યાં એ તપ ને ક્યાં આ અવસ્થા ! સર્વથા આ અપતિમાંથી ઉગરવાનો કંઈજ પ્રતીકાર નથી. હવે કરવું શું ? શો રસ્તો લેવો ? કંઈ દિશાએ જવું ? દેને ચરણ જવું ? શો ઉપાય કરવો ? કોની સાક્ષાત્ત લેવી ? શી રીતે આઘવું ? કંઈ મુક્તિ શોધની ? કોનો આશ્રય લેવો કે આના પ્રાણ બચી શકે ? શી ચતુરાઈથી ? કંઈ દુસ્તિથી ? કયે પ્રકારે ? કયા અવદ્યમે ? કંઈ બુદ્ધિથી ? કયા સમાધાનથી આ છૂટી શકે ?—આવા આવા સંકલ્પ મદારા ખિન્ન અંતઃકરણમાં કંઈવા લાગ્યા. વળી મેં વિચાર્યું કે આવી લાંબી લાંબી નિરર્થક ચિન્તા ત્યાંથી શું વળવાતું છે ? શુભ અથવા અશુભ, ગમે તે પ્રયત્ન કરીને આના પ્રાણનું તો રક્ષણ કરવું જ જોઈયું. અને તેમ કરવાનો, એ બંનેના સમાગમ શિવ, મળીને એકે ઉપાય નથી. આ તો બાલક અને અપ્રમદના છે એટલે આ મદન-વિકારને, પોતાના તપને વિરુદ્ધ તથા અનુચિત ઉપદાસ જેવો ગાને છે તેથી, શાસ આત્મજ છૂટ રહેવા છતાં પણ એ પોતે ત્યાં જાહેને એ (કન્યા) નો અભિલાષ પૂર્ણ કરે એવું તો મને તેમ નથી. વળી આ વિકાર હવે જરા પણ વિલંબ ખમી શકે. નેમ નથી, અને સાધુ પુરુષ એમ માને છે કે આતિ નિન્દિત-અકર્તવ્ય-કર્મ કરીને પણ સર્વદા મિત્રના પ્રાણનું રક્ષણ કરવું; માટે હવે, એ રહું દારમ બરેહું અને ન કરવા ચોગ્ય છતાં પણ મદારે અવશ્ય કરવું પડશે. ખીજું કંઈ યાવ એમ નથી અને ખીજો કોઈ રસ્તો ચૂકતો નથી માટે આજ એતી પાસે બંડ અને આ આની અવસ્થા જણાવું.—એમ વિ-

ચારી, કદાચિત્ મને એ અયોગ્ય કર્મ કરવા જતો જોઈને કમળાથી વારી રાખશે એમ જાણી, એને કદાચિનાજ એ રથલેથી હું કંઈ ખડાનું કાઢીને અહીં આવશે છું. હવે આણું બનેલું છે માટે જો આ અવસરને અનુકૂલ હોય, આવા અતુરાગને યોગ્ય હોય, મહારા આગમનને ઉચિત હોય, અને તમને ધાટિત હોય તે કરો.—એમ કહી, પ્રત્યુત્તર સાંભળવાની ઉત્કંઠાથી, મહારા મુખ ઉપરજ દૃષ્ટિ રાખીને એ છાનો રહ્યો.^૧

હું તો આ બધું સાંભળીને સુખામૃતમય સરોવરમાં જાણે ડુબી ગઈ હોઉં,—રતિ-રસમય સમુદ્રમાં જાણે પડી હોઉં,—સર્વ આનંદની ઉપર જાણે બેસી હોઉં,—સર્વ મનોરથની અગ્રે જાણે ચઢી હોઉં—સર્વ ઉત્સવની, જાણે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી હોઉં એવી થઈ ગઈ; અને તે સમયે કમળ આવવાથી મહારં વદન જરા નીચું નમેલું હતું તેથી ગાલને સ્પર્શે કર્ણ શિવ.૫, એક પછી એક જાણે ગુંચેમાં હોય એમ ઉપરા ઉપરી પડીને માલાનો અનુક્રમ દેખાડતાં, તથા પાંપણોને ન અડકવાથી મોઢાં અને ભરેલાં દેખાતાં, નિર્મલ આનંદાનુ-ખિન્દુથી મહારા હૃદયેના ઉજ્જ્વલ બતાવતી બતાવતી તે ક્ષણે વિચારમાં પડી કે—ધન્ય ભાગ્ય કે મહારી પેઠે એને પણ આ અનંદ ખીડા કરે છે ! મને દુઃખ દેતાં દેતાં પણ એણે કંઈક અનુકૂલતા દેખાડી ખરી. જો આણે કશું તેવીજ એની યથાર્થિયત દર્શા હોય તો પછી મદનના ઉપકારમાં મથા શી ? શું હવે ખાઈ રહ્યું ? એના જોવા વળી બીજાને બાન્ધવ કોણ કહેવાય ?—શાન્ત આકૃતિ વાળા કાંપંજલના આ મુખમાંથી સ્વપ્ને પણ અસત્ય વાણીતો ક્યાંધીજ નીકળે ? હવે જ્યારે આમજ છે ત્યારે મહારે પણ શું કરવું ? અને એને મોઢાંએ શો ઉત્તર આપવો ?—એમ હું વિચારતી હતી—એટલામાંજ પ્રતિકારી દોડતી આવીને મને કહેવા લાગી—ભતૃદારિકા ! તમારા સારીરને આજ સુખ નથી એવું પરિજન પાસેથી સાંભળ્યાથી મહારેવી તમને જોવા આવે છે.—એ સાંભળી, પરિજનાદિકની મોટી ભીંટ થશે એવી ખટીકથી કપિંજલતરતળ

૧. વાંચનારને સહજ વિચાર થશે કે આવે ત્વરને પ્રસંગે કપિંજલે આટલું બધું સાંજુ બાપણ (પૃ. ૧૮૯થી પૃ. ૧૯૬ સુધી) કેમ તેને બદલે કુંક્રમાંજ જો પોતાના મિત્રની અવસ્યાવર્ણવીને એ પાછો ગયો—હત તો કદાચિત્ મહામિત્રા તેની પાસે જઈ વહેલી જઈ શકત અને પુંડરીકનો પ્રાણ જો મહામિત્રાના પહોંચતા પહેલાં થોડી વાર ઉપરજ ગત થયો હતો (જુઓ પૃ. ૨૦૩) તે કદાચિત્ બન્ની શકત.

ઉઠ્યો અને મને કહેવા લાગ્યો—સજ્જુનિ ! વાર ઘણી થઈ ગઈ છે અને ત્રિભુવનનો સૂર્યમણિ ભગવાન્ સૂર્ય અરત પામવાની તૈયારીમાં છે માટે હું તો જાઉં છું, પણ હાથ જોડીને તમને વિનંતી કરું છું કે મદારા બદલા મિત્રનો પ્રાણ-રક્ષા રૂપી દક્ષિણા અને આપજો—એજ મદારો મોટો વિભવ છે.—એટલું કહી, પ્રત્યુત્તરની વાટ જોયા વિનાજ એ, કનકની છડી ઝાલીને માતાની આગળ પ્રવેશ કરતી પ્રતીકારીઓથી,—તામ્બૂલ, કુસુમ, પટવાસ, અને અંગરાગ લઈ ચાલતા કંતુકિ લોકથી,—અને કુબ્જ, દિરાત, બધિર, વામન, નયુસક, વિકલ તથા મૂક જનોની આગળ હાથમાં આમર લઈ ચાલતી દાસીઓથી દારદેશ બધો ફાંધાઈ ગયો હતો તેમાંથી ગદા મેદનવે રસ્તો કાપી બહાર નીકળી ગયો. માતા મદારી પાસે આવી, બહુ વાર સુધી બેસી પોતાને મહેલ પાછાં ગયાં. પણ તેમણે ત્યાં આવીને શું કર્યું, શું કહ્યું અને શી ચેટા કરી એ મદારા શન્ય તદ્દયને લીધે મેં કંઈ જાણ્યું નહિ.

એમના ગયા પછી જ્યારે, દારીત પક્ષી જેવા હરિત અશ્વવાળા, કમસિનીના જ્વલિતેશ્વર, ચક્રવાકના મિત્ર, ભગવાન્ સૂર્યદેવતા અરત પામ્યા, પશ્ચિમ દિશાનું શુભ જ્યારે લાલ ચોળ યવા માંડયું, કમલપત જ્યારે ઝાંખાં ધવ. માંડયાં, પૂર્વ દિશાનો જાગ જ્યારે કાળો પડવા લાગ્યો, અને રાત્રે જ્વલોકમાં જ્યારે પાતાલ-પંક જેવો મસિન અધકાર, મહાપ્રલય-કાલના સમુદ્ર-જલના પૂરની સમાન પ્રસરવા લાગ્યો ત્યારે, શું કરવું એની સૂઝ નહિ પડવાથી મેં તેજ તરલિકાને પૂછ્યું:—અભિ તરલિકા ! તું શું નથી જોતી કે મદારું અંતઃકરણ અતિશય આકુલ બાકુલ થઈ ગયું છે અને હન્દ્રિયો એવાન થઈ વિહ્વલ બની ગઈ છે ? શું કરવું એની જતા પણ મને સૂઝ પડતી નથી, માટે તું આ સમયે ચોખ્ખું હૃદય તે બતાવ. તારી સમક્ષજ કપિજલ બધી વાત કરી ગયો છે. એ હું ધતર કન્યા સમાન લગ્નજૂડીને, ધર્મ જોડીને, વિનય ત્વજ્જને જતાપવાદનો વિચાર ન કરીને, સદાચારનો અતિક્રમ કરીને, શીલનું ઉલ્લંઘન કરીને, કુળની અવગણના કરીને, તથા કુબ્જાત્તેનો અંગીકાર કરીને માન પ્રેમમાંજ અધ થઈ વર્ષ, પિતાની આજ્ઞા વિના તથા માતાના અતુ-મોહન વિના મદારી મેજેજ જઈને પાણિ-મહણ કરાવું તો સુરુજનનું અજમાન થવાથી એમાં મોટો અધર્મ થાય. હવે એ હું ધર્મને અનુવર્તીને અન્ય પક્ષને અવગમન કરી પ્રાણ-યાગ કરું તો તેમાં પણ પ્રથમ તો પોતાની મેજે આવેલા પ્રથમ-પ્રજુથી કપિજલનો પ્રેમમાંગ થાય.

વળી બીજું એ કે કદાચિન્ જો એ પુરુષના હવની મદારથી થયેલ આશા-મંગને લીધે હાની થાય તો પણ મને મુનિજ્ઞાનના વધ રૂપી મદાર-પાતક ખેરો. —એમ હું વાત કરતી હતી એટલામાંજ પુષ્પ-પરામથી એમ વસંત ઋતુની રતનજી તેમ ચંદ્રાદય-સમય પાસે આવ્યાથી વિરલ વિરલ પ્રકાર વડે પૂરે દિશા મુસર થતવા લાગી.

તે સમયે ઇન્દુ પ્રકાશને લીધે પૂરે દિગ્ગન્તર, શશિ-સિંહના કર્નખર-થી બેસાઇ જતા અવકાશ રૂપી ગજ-ગડચલમાંથી નીકળેલા જાણે ગોલીના બૂકાથી^૧ સ્વેત થઇ જતું હોય, ઉદ્યામજની સિદ્ધ-શુદ્ધીઓનાં રતન, ઉપરથી ખરી પડેલા જાણે ચંદન-મૂર્તિના ટગથી ધવલ થઇ જતું હોય,^૨ અને રામુદ્ર-જલના તરંગને કંપાવતા પવને ઉરાડેલી, રતીના કિનારાની ધૂળથી જાણે ધોળું બની જતું હોય એવું દેખાયું. ધીરે ધીરે ચંદ્રદર્શન થવાથી મદ મદ રિખત કરતી નિશાની દંત-પ્રમા જેવી ચંદ્રિકા તેના સુખને શોભાવવા લાગી. ત્યાર પછી, રસાતલમાંથી પૃથ્વી શક્તિ બહાર આવતા રોપના પ્રણા-મંડલ જેવા ચંદ્ર-ચિહ્નથી રજની પ્રકાશવા લાગી; અને સકલ હવસોદને આનંદકારક, કામિની-જન-વલ્લભ, મદન-જાણુ, રાગયુક્ત, સુરતોત્સવના ઉપભોગનેજ યોગ્ય, અમૃતમય મુગ-લાંછન અનુકંમે જરા જરા આજબાવ લપટને શોવનની સમાન વધવાથી ધામિની રમણીય લાગવા માંડી.

પછી, પાસેના સંમુદ્રમાંથી આવતી પ્રજાલ-પ્રભાથી જાણે રક્ત થયો હોય, ઉદ્યામજના સિંદે પોતાના હરિયુ ઉપર કરતલ-પ્રહાર ક્રીડાથી જાણે તેના રુધિર વડે લાલ ચોળ થઇ ગયો હોય, અને રતિ-કલ્પદમાં

૧. નીચેના (સુ. ૨. ભા. ૫. ૪૦૦) શ્લોકમાં પણ શશિને સિંહ સાથે તથા અધકારને ગજગડચલ સાથે સરખાવ્યા છે. —

મપૂલનણરુટાત્તિમિરકુમ્મિકુમ્મસ્યલો- ।

ચ્છલસરલતારકાગણવિકીર્ણમુક્તાગણઃ ॥

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

તુષારકલ્કેસરી ગગનકાનનં માહતે ॥

૨. જુઓ કીર્તિકાવુદી સર્ગ ૭, શ્લોક ૩૮—

ચંદનૈ ચષ્ઠિતેષ્વ શીર્દિગઃકાશીરિષ્ શિતાઃ ।

ક્ષોરેણ ક્ષાલિતેયોર્વા શર્વરીશે પિરાજાતે ॥

કાચેલી શેદિણી (એ તાડન દીધાથી તે)ના ચરણના આલકતક-રસથી છંદાઇ
 ગયો હોય એવો, ઉદય-રાગથી રક્ત, રજની-પતિ ઉગેલો, જોઇને હું, અંદર
 મદનાગ્નિ બગવા છતાં પણ અધ દૃઢ્યવાળી, તરલિકાના ઉન્નતગમાં સરી
 રહેલું છતાં પણ મદનને હાથ ગમેલી, અંદર સામી દૃષ્ટિ રાખ્યા છતાં
 પણ મરણ (ની વાટ) જોતી,^૧ તે કાણે વિચારમાં પડી કે:-એક પાસ
 મદન, મધુમાસ, મલય-ખાન વિગેરે ભેગા મળેલા છે, અને એક પાસ
 આ પાપકારી હુમ્મો અંદર ખમી સકાય એમ નથી. વળી મહાર^૨ હૃદય
 આ અતિદુઃસહ મદન-વેદનાથી આતુર થઇ ગયું છે તેમાં આનું ઉગરું
 એ દાહ-જ્વરથી પીડિતતા ઉપર આંગારાના વર્ષાદ જેવું છે; યદમાં ઠરી
 ગયેલા ઉપર દિમ પડ્યા જેવું છે; અને વિષ ચઢ્યાથી મહિત થયેલા-
 ને કુપ્લુસર્પના ઢંરા જેવું છે.-એ ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાંજ, અંદ્રોહથી
 કરીને, કમલવનની મ્લાનિરૂપી નિદ્રા જેવી મને મૂઠી આવી અને
 મ્હારી આંખો મીઝાઇ ગઇ. પણ ઘોડીજ વારમાં, તરલિકાએ ગમરાટમાં કહેલી
 અંદન-અર્ચથી તથા ઉરાડેલા વ્યજન-પવનથી મને શુદ્ધિ આવી, ને મેં
 જોયું^૩ તો જાણે સાક્ષાત્ નિગાદજ બેઠી હોય તેમ આકુલ બ્યાકુલ બની
 ગયેલી, મ્હારા લલાટ ઉપર ઝરતા અંદ્રકાન્ત મંલિની સળી મૂકીને 'રુદન
 કરતી, તથા અવિચ્છિન્ન અશ્રુધારા પડવાથી ઢંકાઇ ગયેલા મુખવાળી
 તે તરલિકાનેજ દીકી. મ્હારાં લેચન ઉધડેલા જોઇ, મને પગે પડી,
 અંદન-રસથી ભીના પોતાના બે હાથ જોડી એ કહેવા લાગી:-મનુ-
 દારિશ ! શું કરવા હને લજ્જા અથવા શુરજનની ખ્બીક રાખો છો ? કૃપા
 કરીને મને મોકલો કે હું તમારા પ્રાણનાથને લેડી લાવુ. નહિ તો તમે
 પોતેજ ઉડીને ત્યાં જાઓ. પ્રજા અંદ્રોહથી વધતી સેંકડે ઉત્કલિકા-
 વાળા, સમુદ્ર જેવા આ મકર-ચિન્હને^૪ હવે વધારે વાર તમે સહી
 શકો એમ નથી.-મારે મેં એને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:-અક્ષિ ઉન્નત
 કામની શી વાત ? સર્વ વિકલ્પ હરી લેનાર, સર્વ ઉપાયનું દર્શન દૂર કર-
 નાર, સર્વ અતરાપને આંતરનાર, સર્વ સદેહને ટાળનાર, સર્વ શંકા
 એને સંતાડનાર, લજ્જાનો વિનાશ કરનાર, સ્વાભિગમનથી લાગતો
 લઘુતાનો દોષ દાંડી નાંખનાર, વિજ્ઞાને અટકવનાર, મૃત્યુની વા તેનીજ
 પાસે લઇ જનાર, આ રજનીપતિ આવેલોજ છે, આટલેના, જેમ તેમ

૧ આ સર્વ વિરોધાભાસ છે. ૨ ઉત્કલિકા-ઉત્કંઠા; જલતરંગ.
 મકરચિન્હ-મકર જેવું ચિન્હ (ધ્વજમાં) છે તે-કામદેવ; અને મકર છે
 જેમાં એવો રાગુદ્ર.

કરી જઈને હું છુપું છું એટલામાં, આવાસકારી એ મહારા પ્રાણપ્રિયની આસના વાસના કરિયે.—એમ કહેતી કહેતી હું મદન-મૂર્છાના ખેટથી વિદ્વલ થયેલાં મહારાં ગાનને એનોજ ટેકા આપી, બી. પણ મેં ચાલવા માંડયું કે તરતજ, કોઈ માટે પરિણામ થશે એમ સ્વયંવતું મહારં જમણુ લોગન ફરકવા લાગ્યું તેથી મને શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને વિચાર થયો કે—દેવે આ વળી બીજું કંઈક (વિશ્વ) વચ્ચે નાંખ્યું.

પછી નિબુવન-પ્રાસાદના મહાપ્રણાલ જોયું, સુધા-સસિધના પૂરથી જાણે ભરેલું, ચંદન-રસના ઝરણુને જાણે ઝરાવતું, ચેત ગંગાના હનરે પ્રવાહતું જાણે વમન કરતું, અમૃત-સાગરના પૂરને જાણે વદાવતું ચંદ્ર-મંડલ યોડું યોડું ઉદય પામવાથી અંતરીક્ષ જ્યારે ચંદ્ર-પ્રભામાં ઢુખી મયું હતું; સર્વ જન જ્યારે ચેતહીપમાં વસતા હોય વા ચંદ્રસૌકના દર્શનતું સુખ ભોગવતા હોય એમ લાગતું હતું; મહીમંડલને જ્યારે મહાવરાદના દંષ્ટ જોયો ચંદ્ર ક્ષીરઆગરના ઉદરમાંથી જાણે ખદાર કાઢતો હતો; ઘેર ઘેર જ્યારે સુવર્ણોએ વિકસિત કુમુદવડે સુગંધિ કરેલા ચંદન-જાલનો અદ્રોહ્યસમયે અર્ચ આપતી હતી; રાજમાર્ગ ઉપર જ્યારે કામિનીઓએ એકસેલી હજારે સુરત-ટૂતીઓની ઠંઠ આવા જ કરતી હતી; નીચ વચનું સુખ ઉપર આમ્બદન કરીને ચંદ્ર-પ્રકાશના બયથી ચક્રિત થઈ જઈ, નીચોત્પલ્લ-પ્રભાથી દંકાઈ મયેલી કમલવન-લક્ષ્મી જેવી અભિસારિકાઓ જ્યારે આગ તેમ દોડદોડ કરી રહી હતી; કુમુદે કુમુદે જ્યો જમરેનો ટોળો ભરામલાં હતાં એવી, શૂદ-સોરોવરની કુમુદિનીઓ જ્યારે ઉધડવા માંડી હતી; વિકસિત કુમુદવનની અતિશય રજવડે મખ્મ-ભાગ ચેત થઈ જવાથી અંતરીક્ષ જ્યારે નિશારૂપી નદીના પુલિન ફેરું દીસતું હતું; સકલ છવલોક જ્યારે મહાસાગરની પેઠે ચંદ્રોદયથી આનંદમાં મગ્ન થઈ જઈને રતિ-રસમય હોય, ઉત્સવમય હોય, વિલાસમય હોય કે પ્રીતિમય હોય એવો બની ગયો હતો; ચંદ્રમણિમાંથી જ્યારે ઝરણુ વહેવા લાગ્યાં હતાં, અને આનંદથી ગાન કરતા અપૂરના સ્વરવડે રમ્ય લાગતો પ્રદોષ-સમય જ્યારે થયો હતો—જ્યારે વિવિધ પુષ્પ, તામ્બૂલ, અંગરામ, અને પટવાસ-ચૂર્ણ લઈ પછવાડે આવતી તરલિકા સાથે હું—મૂર્છા આપી હતી તે વેળા કપાળ ઉપર ચોપડેલા,—જરા જરા સુકાઈ મયેલા—ચંદન-રસમાં મ્હોટી જવાથી ધૂસર બનેલી આકૃષ્ણ હારો સહિત, ચંદન-રસની ચર્ચાટૂપી અંગરામ વડે અતિશય બીના થયેલા વેષ સહિત, તેમ ને તેમજ કંઠમાં પેહેરેલી પેલી અશ્વમાલા સહિત, તમા શ્રવણ-

ગિખરને યુગ્મન કરતી પેલી પારિજાત-મંજરી સહિત, પદ્મરાગ મણિ-ના કિરણનું જાણે વણેજું હોય એવું રક્ત વસ્ત્ર માથે ઝોઢીને, મ્હાર પછુ ઓઠ પરિજન દેખે નહિ એવી રીતે એ પ્રાસાદ-રિખર ઉપર-થી ઉતરી.

ત્યાંથી નીચે આવી કે તરતજ, પારિજાત-મંજરીના પરિમલથી લે-અ.યેલા, આખી પાડી ખાલી કરીને તથા કુમુદવન ત્યજીને દોડી આ-વતા, અને મ્હોં ઊપર જાણે મેં નોત વસ્ત્ર ઝોઢયું હોય એવી શોભા આપતા ભમરેનાં ટેળાં મ્હારી આસપાસ ભગવા લાગ્યાં; અને એવી રીતે હું પ્રમદવનના પશુદારમાંથી ખઢાર નીકળીને એ કુમારના ભણી જવા નીસરી, જતે જતે, મ્હારી સાથે જીજ્ઞા દાઈ પરિજન વિના માત્ર તરશિકાનેજ જોઈને ગતે વિગાર થયો કે—પ્રિયતમની પાસે જનારને બાલ્ય પરિજનનું શું કામ છે? આજ બધાં એની પરિજન-લીલા દર્શાવે છે સ્તો! કેમકે કામદેવ ધનુષ્ય ચઢાવી, બાણ સજ્જ કરીને પછવાડે પછ-વાડે ચાલે છે. ચંદ્ર પોતાના કર ફર પ્રસારીને પ્રરખલન થવાની ખઢીકથી જાણે હાથ ઝાલે છે. પગલે પગલે રાગ ટેકા દે છે. ભજનને પછવાડે મુકીને ઇન્દ્રિયોસહિત અંતઃકરણ આગળ આગળ દોડે છે, ને નિશ્વસાપણ કરીને ઉઠકા દોરી જાય છે.—પછી હું કહેવા લાગી કે—અભિ તરલિકા! આ હુઆ ચંદ્ર જેમ મને (સર્વ જાય છે) તેમ એને પણ જો કરે થકી દેશ-મહલ કરીને સામે લાવે તો કેવું સાદું?—તારે તરલિકાએ પ્રત્યુત્તર દીધો:—ભર્તૃદારિકા! તમે તો મુગ્ધ છો. એ પોતેજ જાણે કામાતુર થયો હોય તેમ તમારી સાથે વિવિધ એકાઓ કરે છે એટલે પછી એને એ કુમારનું શું કામ? પોતાના પ્રતિબિમ્બના આકાર-માં એ, રવેદ-કૃષ્ણકાંથી ભરેલા તમારા જાલનું સુગ્મન કરે છે; લાવણ્યયુક્ત તમરાં ભારે પયોધર ઉપર ધ્રુજતો ધ્રુજતો કરે નાંખે છે; તમારા રસના-મણિને દર્શા કરે છે; નિર્મલ નખમાં પડેલી પોતાની મુર્તિરૂપે એ તમારે પગે પડે છે; વળી કામાતુર જનની પેઠે એનું સરીર તાપથી શુષ્ક-ચંદન-લેપ[જેવું]પાણુકુર દેખાય છે; કરે એના શૃણાલ-વલય [જેવા]ધવલ છે; પ્રતિમાના આકારમાં એ સ્ફટિકમણિની ભૂમિયો ઉપર પડે છે; કેતકી[ના]ગર્ભ-કેસર[ની]ધૂલિ [જેવા]ધૂસર પાદથી કુમુદ-સરોવરે.માં રેનાન કરે છે; જલકણ્થી જીના થયેલા ચંદ્રમણિને પોતાના કરે-

થી રપરી કરે છે; અને ગાથાકાંડનાં ૬૬ જેમાં વિષ્ણુનાં પંડિતાં છે એવાં કમલવનને દેખાથી જુએ છે. —એવી એવી એ કાળને ઈચ્છિત વાતોથી કરને કરતે તેની સાથે હું એ પ્રદેશમાં જઈ પહોંચી. ત્યાં આગળ, ફેલાસ-તટમાંથી અંદ્રાદયને લીધે જરેલા ચક્રમણિના જરણમાં જેવી હું, મારે આવનાં મોટાં પાણી વળા પુષ્પ તથા પુજાથી મૂચર થઈ ગયેલા મદારા અગવને યોતી દની નેવામાં, જે પ્રદેશમાં એ મુનિકુમાર હતો તેજ પ્રદેશમાંથી, અને એ સદાવરના પાદેગનન બળીથી, અનિદર દેવાને લીધે ઘોટા ઘડો રપટ સંબળાનો, કોઈ રૂઠન કરતા પુષ્પના જેવા ધ્વનિ મદારે કંઈ પડ્યો. (નીકળ-તાં) જમણી આપ જરફી હતી તેથી પ્રથમજ મદારા મનમાં કંઈક રાંધા જેવું તો થયું હતું, અને તેમાં બળી આ સંબળાયું તેથી મદારે દ્રવ્ય તરતજ જળે ફાટી ગયું; કંઈક અનિદર બન્યું છે એમ જાણે અંતરમાં કહેતો મદારે આત્મા અતિ ખેદ પામવા લાગ્યો, અને—ઓ તરલિકા ! આ શું દર્શો ?—એમ બપોળીત થઈને પૂછતી પૂછતી, કંપતી કંપતી હું બળીજ ત્વરાથી તેના બળી આવી.

એટલે તો આવતે આવતે મેં, મધ્યરાત્રિ થવા આવેલી તેથી ફરથી પંજી વરતાતો, ગદગદ કંઈ પોક મૂકીને ચેતા કપિંજલનો વિલાપ સાંભળ્યો:—હાય હાય ! હું આંધો ગયો ! બળી ગયો ! કંપાયો ! અરેરે ! આ શું થઈ ગયું ? શું બન્યું ? મદારે સર્વેજ બળું રહ્યું ! અરે દુરાત્મા, પાપી, દૂર, પિશાચ મદન ! તે આ શું અકૃત્ય કીધું ? ઓ પાપી, દુરાચરણી, દુર્વિનીત મદાએતા ! આણે તે ત્હારે શું બગાડ્યું હતું ? અરે પાપી, દુર, વંદ્ર ચાંડાલ ! દવે તું કૃતાર્ય થયો ? દાક્ષિણ્ય વિનાના હુઆ દક્ષિણ પવન ! દવે ત્હારા મનોરથ પૂર્ણ થયા ! તે ત્હારે ધાયું કીધું ! જા દવે ત્યાં બન્યું હોય ત્યાં, અરે બગવન એતકેતુ ! પુત્રવત્સલ ! તમને ક્યાંથી બબર દરે કે તમારે ત્યાં આવી ચોરી થઈ છે ? અરે ધર્મ ! દવે ત્હારે કોઈ અલણ કરે તેમ નથી, તપ ! દવે તું નિરાધાર થયું સરસ્વતિ ! તું તો દવે આજથી વિધવા થઈ બેઠી અરે સત્તા ! તું અનાથજ થયું. સુરલોક પછી આજથી જન્મજ થયો ! પ્રિયમિત્ર ! મને સેતો જા, હુંએ ત્હારી પાછળજ આપું છું. ત્હારામિના એક દાણ પછી એકલો રતી શકું તેમ નથી. અરે ! તું કેમ આમ અપરિચિત હોય-આદ્યપૂર્વે હોય-તેમ મને એકદમ છોડીને જતો રહે છે ? ક્યાંથી તું આટલો બધો કઠિન

૧ “જેવા” ને બદલે “થઈ” લેવાથી મિલક વિશેષણ ‘કામાગર’ ને લગાડાય છે.

યદ્ય ગયો ? કહે તો ખરો ત્હારા વિના હું ક્યાં જાઉં ? કોની પાસે માયું ? કોને શરણાગત થાઉં ? અરેરે ! હું તો અધ ચંદ્ર બેઠો. દશે દિશાએ મ્હારે તો હવે શૂન્ય થઈ ! દુષિત નિરર્થક ચંદ્ર ! તપ નિષ્પ્રયોગનન ચંદ્ર ! આ લોક અને પરલોક સૌ મુખરહિત થયા ! હાય હાય ! હું પ્રીત કોની સાથે ? વાત કોની સાથે કરીશ ? અરે ! જરા ઉઠ તો ખરે ? મને રડતાને જરા ઉપર તો આપ ? ક્યાં ગયો એ મ્હારા ઉપરનો ત્હારો પ્રેમ ? ક્યાં ગઈ ત્હારી ઇચ્છાને બોલવાની ટેવ ?...

આ વિલાપ સાંભળતાંજ મ્હારા તો પ્રાણ જાણે ઉડી ગયા, અને દુરધીન મ્હોટે સાદે હું રેવા લાગી. આલતાં આલતાં, સરોવરની તીરે ઉમેલી લતાઓમાં મ્હારું વજ્ર બરાબરને ફાટતું; ગયાગતિ ત્વરા કરીને, સમવિપ્રમ શૂનિ જોયા વિના પગલાં બરવાથી ડગલે ડગલે હું ઢોકર ખાતી;—એવી રીતે, જાણે કોઈ અને ખેંચીને લઈ જતું હોય તેમ હું તે મહેશમાં જઈ પહોંચી, અને જોઈશું તો સરોવરના તીરની પાસે, ઠંડા જલકણે જેમાંથી ઝરતા હતા એવા ચંદ્રમણિના શિલાતલ ઉપર પાથરેલા,—કુમ્ભક, કુવલપ, કમલ તથા વિવિધ વન-કુમુદથી સુકુમાર થયેલા, મૃણાલમય, પંચબાણનાં બાણધીન જાણે રમેશ શયન ઉપર સુતેલા, તત્કાલ મરણ પામેલા એ મહાભાગને ‘ મે ’ પાપિણીએ—મંદભાગિનીએ દીઠા. અતિ પ્રશાન્ત હોવાને લીધે એ જાણે મ્હારા પગનો શબ્દ સાંભળતા હતા, અંતરમાં મૃત્યુએ સર્વ મદન-સત્તાપ શમાવી દીધેલો તેથી જાણે, તે જાણે આરામ મળ્યાથી એ નિદ્રામાં પડેલા હતા મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોમના પ્રાપ્તિના સાર એ જાણે પ્રાણુયામ કરી રહ્યા હતા. અતિશય કમળગતા પોતાના અધરવડે—ત્હારે લીધે મ્હારી આવી દશ થઈ—એમ જાણે અને એ કહેતા હતા. ચંદ્ર દેવને લીધે અવળા કરીને, સુવાથી એમની પીઠ ઉપર પડતા શશિ કિરણ, મદનામિથી વિદ્યવલ થયેલા તદ્દય ઉપર મૂકેલા હાથના નખકિરણના આકરના જાણે (પાસેપાર) છિદ્ર પાડી નીકળ્યા હતા. સુકાઈ ગયેલા ધોળા રંગની, સ્વ વિનાય કરવાનેજ ઉપજ મયેલી મદન-ચંદ્રકલા જેવી અદન લેખા એમના લલાટ-માં સીંચાતી હતી. જરા જરા દેખાતી દૂરી મયેલી કપીકીચાળી, નિરંતર રદન કરવાથી લાલ યોજ થયેલી, અને પ્રાણ ગયા પછી અશ્રુનો હાય ગયાથી જાણે સ્થિર-ચિન્દુ પાડતી હોય એવી, યોડી મીચેલી આંખો-

૧. અર્થેનું પુંડરીકને—જે અતિશય કમલેદનાથી તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યો હતો.

વડે એ જાણે મ્હારી સાચું અમુકાથી જોના હતા.—મ્હારા કરતાં તને
અન્ય જન અધિક પ્રિય છે—એમ જાણી જાણે કોપીને છવે એમનો
ત્યાગ કરી દેતો.^૧ કામ-પીડાની સાથે પ્રાણને (પણ) જાણે પોતાની
મેળે ત્યજી દઈને એ નિર્જીવનતાનું સુખ ભોગવતા હતા. અનંગયોગની
વિધાનું જાણે એ ધ્યાન કરતા હતા. અપૂર્વ પ્રાણાયામનો જાણે અ-
ભ્યાસ કરતા હતા. કામદેવે મને ત્યાં આણીને એમની પાસેથી જાણે
પ્રેમથી પ્રાણરૂપી જહાસ લઈ લીધી હતી. એમના લલાટ ઉપર અંદનનું
તિલક રમેયું હતું. સરસ ગિરા-સુવનું એમણે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરેલું
હતું. એમના રકંઠ ઉપર કેળના ગર્ભપત્રરૂપી ચાર વજ્ર મ્હોટી ગયું હતું.
એકાવશી રૂપી વિશાલ અક્ષમાલા એમણે પેટેરેલી હતી. એમનું શરીર
નિર્મલ કર્પૂરના બુદ્ધાની પુષ્કળ ભરમ એવાથી ગૌર થયું હતું. મૃણાલ-
વલયરૂપી રસા-સમ બાંધ્યાથી એ મનોહર લાગતા હતા. મદનવ્રજનો
વેપ પેટેરીને એ જાણે મ્હારા સમાગમનો મંત્ર સાધતા હતા. અનંગ-
શરરૂપી શયની વેદનાથી જરા ગીચાગ્રાં ચક્ષુવડે એ મને—અરે કહીને
હૃદયની ! આ અનુરત્ન જનને ફરીથી દર્શન સરખાતો પણ અનુમદ ન
કર્યો—એમ જાણે પ્રેમયુક્ત ઠપકા દેતા હતા. અંધર જરા વિરત રહે-
વાથી, પ્રાણ હરી સેવાને જાણે અંદર પેટેલા અંદ્રકિરણ મ્હાર નીકળતા
હોય એવા હંતકિરણ વડે એમનો પુરોભાગ ધવલ ધર્ષિતો દેતો. મદન-
બ્યાથી ફાટી જતા હૃદય ઉપર મુકેલા ડાખા હાથવડે એ મને હૃદયમાં
રહેલીને—પ્રાણપ્રિયા ! પ્રાણની સાથે તું તો કૃપા કરીને ન જતી રદિશ—
એમ કહીને જાણે ડાખી રાખતા હતા. નખકિરણથી વિપ્રમ થવાથી જાણે
અંદન ઝરાવતા, પીળા, ચતા ચખેલા હાથવડે એ જાણે અંદ્રિકાને પોતા-
ના ઉપર આવતી અટકાવતા હતા. ઉગી ડોક મળીને, થોડી વાર થઈ
હોઈ ગયેલા એમના છવનો જાણે મારી જોતો હોય એવો, તપશ્વૈ-
સમપનો મિત્ર કમંડુ એમની પાસેજ હતો.^૨ કંઠમાં પેટેરેલા મૃણાલ-વલય-
ને લીધે, એમને જાણે ચંદ્રકિરણની પાસથી બાંધીને કોઈક પરલોકમાં
લઈ જતું હોય એમ લાગતું હતું; અને મને દેખી ઉગ્યા ઉગ્યા હાથ
કરી,—મહા પાપ થયું ! મહા પાપ થયું !—એમ, જગણું જગણું રુદન કરી
ચીસો પાડતા કપિજલે એમના કંઠમાં આલિંગન લીધું હતું.

૧. પુંડરીકના છવે એમ જાણે મ્હારા કરતાં પણ એ
મહાધેતા વધારે વ્હાલી છે તેથી એ જાણે કોપીને એને ત્યજી ગયો !

૨. જુઓ પૃ. ૪૩ લી. ૨૪-૨૫.

આ જોતાજ મને તો મુદ્દના અધારા આવી ગયા અને જાણે
પાતાળને તળિયે ઉતરી ગયારાઈ તેમ તે વખતે હું ક્યા ગઈ, મેં શું કીધું,
૭ અને હું શું બોલી એનું મને મ્હજ્જાન રહ્યું નહિ કાણુ જાણે મ્હાર
મુદ્દહૃદય અતિ કરિન દોનાને લીધે, મેણુ જાણે આ દુષ્ટ શરીરને અનેક
અદ્વચ્ચ હું ખ સહેવા લખ્યા દશે તેને લીધે, કાણુ જાણે હીરે ગોક મવા
નો દશે તેને લીધે, કાણુ જાણે પૂર્ય જન્મે કરેલા દુષ્ટત્વને લીધે કાણુ
જાણે દગ્ધ દેવની હું ખનુજ દાન દેવાની નિપુણતાને લીધે, કાણુ જાણે
દુરાત્મા મદન પિશાચની અતિશય પ્રતિકૂલતાને લીધે કે મેણુ જાણે
ખીજા શા કાગળીયી તે કાણે મ્હારા પ્રાણુ ન ગયા તે પછુ મેં જાણ્યું
નહિ પરંતુ બહુ વખત પછી જાણે મને જ્ઞાન આપ્યું ત્યારે મેં માત્ર
એનુંજ જોયું કે જાણે અખિમા પડી હોઈ એમ અસહ્ય શોકથી
બળતી હું હું ખિયાગી ભૂમિ ઉપર તરફડિયા આરતી હતી એમનું આ અ
મલલિન મગ્ધુ અને મ્હાર જીવનુ એ ખર નહિ હોય એમ માનતી ઉગી
ને હું આતે મરે—હાથ હાથ ! આ શું થઈ ગયું ! એા માતા! એા પિતા!
અરે મખીઓ!—એમ લુભો પાડતી પાડતી,—અરે નાથ ! પ્રણાધાર !
કહો તો ખગ, આમ નિર્દય થઈ મને અશરણને એકલી ત્યજીને આ
જાઓ કોઈ તરસિકાને તો પૂછે તમારે લીધે મેં કેનું હું ખ ભોગવ્યું
છે? સદ્ગત ધુગ જોવા લાભો દિવમ કેવો મધ્યી ગાળ્યો છે? દુષ્ટા મ્હી
એક ચાર તો મ્હારી માથે બોતો ! લખવ સસતા દેખાડો ! જરાક તો
મ્હાગ આમુ જુઓ ! મ્હારા મનોરથ પૂર્ણ કરે ! હું પીડાયની છું તમારી
દામી છું, અનુગ્રહ છું, અનાથ છું, ગાળા છું ગતિ વિનાની થઈ છું,
હું ખી છું, અતન્ય ગનજી છું, મદનથી હાડેલી છું—તોએ મેમ મ્હાગ
ઉપર દયા રાવતા નથી? કહો તો ખ ! મ્હાગે શા અપગધ થયો છે?
મેં શી સેવા નથી બજાવી? તમારી મ્હ આગ્રા લાખી છે? તમને અનુકૂલ
કઈ વાતમા સહા નથી આપ્યું, કે આમ મેપાયમાન થઈ દામજન
ને અકાગળ ત્યજી દધનારી જતા લોકપવાદથી રતા નથી?—પણ, હું
એ ત્યારે તો હજી પણ જીવુ છું એમ્હે અમય અનુગાગ દખાડાને
ઉતરવામા ફગન પાપી અને વામાજ થઈ તો ! ! અરે ! વાલ યની પી
વિનય થઈ ! શું ત્યારે તમેએ મ્હાગ નહિ તાતે મ્હા ! નાતિ વિનય નહિ,
૭ મધુવર્ગ અને પરજોક કોઈએ મ્હાગ નહિ? ધિશ્ચા કે મને દુષ્ટ કર

૧ એ આદિ વાચિનો સળધ—એવી રીતે
લાગી એની માથે છે

વિનાય ગયા

નારીને કે મ્હારે લીધે તમારી આવી દયા થઈ! હાથ હાથ! મ્હારા જેવી
 તે કર અંતઃકરણની કેણું દોષ જે તમને આપા મુકીને ઘેર જાય છે,
 અરે! મ્હારે ધરે શા કામનું? માતાએ શા કામની? તત્તનું પણ શું
 કામ? બધુઓનું પણ શું કામ? પરિજનનું પણ શું કામ? હવે હું
 કોને સરણ લઉં? અરે દેવ! જરા તો દયા લાવ! તને પ્રાર્થના કરું છું
 કે મ્હારા પ્રાણનામને પુનરુત્થાપિત કર. જગવતિ બલિતબ્યતા! કૃપા
 કરીને મુજ અનામ અબલાનું રક્ષણ કર! અરે વનદેવતાઓ! મને
 ઉપકાર કરીને આમના પ્રાણ પાછા આપો! અંબા વસુધરા! સકલ
 લોકને અનુગ્રહ કરનારી! શું તને મ્હારી દયા નથી આવતી! તાત કેલામ-
 નાય! હવે હું તમારે સરણ આવી છું, આપ દયાયુ થાઓ!—એવી
 એવી રીતે આદારા કરતી,—તું તે કેટલુંક સભાર!—જાણે અઘણી ગૃહીત
 દોષ, પિશાચથી આવિષ્ટ દોષ, ઉન્મત્ત દોષ, અથવા મૂતથી પીકાતી દોષ
 તેમ વિલાપ કરવા લાગી. (તે જણે) ઉપરા ઉપરી પડતી અશુભાશના
 આકારમાં જાણે હું ગળી જતી દોષ, દ્રવ પાગી જતી દોષ, વા પાણી
 પ.છી થઈ જતી દોષ એમ દેખાતું હતું. મ્હારા પ્રસાપના અક્ષર પણ,
 તેમની પહવાડે હંતકિરણ આવવાથી, જાણે અશુભાગ સહિત મ્હાર
 નીકળતા હતા. આપના વાજ પણ, તેમાંથી પુષ્કળ પુષ્પ ગરી પડવાથી,
 જાણે અશુભિન્દુ પડતા હતા. આજુપણ પણ, વિગમ મશ્ચિન્દિગ્મ
 રૂપી અશુ પાડીને જાણે રદન કરતાં હતાં.—એ બધાંની સાથે હું,
 એમના પુનરુત્થાપનને તેમ મ્હારા મરખને ઈચ્છતી, મળ દપ હતાં પણ
 એમના હૃદયમાં જાણે મર્યાદાથી પ્રવેશ કરવાને ઈચ્છતી,—એમના
 ગાલ ઉપર, ગુકાયલા અંદન-લેપથી એત યથેમાં જટાન્મલવાળા લલટ
 ઉપર, સરગ મુદ્દાલથી ઢાકેલા સ્કંધ ઉપર, અને અંદન-રમમાં બોળેડું
 દમલપત જ્યાં મૂડેડું હતું એવા હૃદય ઉપર દામ ફેરવતી ફેરવતી,—પ્રિય
 નાય! આમ છેક શું કહિન થઈ જતો છો કે મને આવી દુઃખિધારીને
 પણ ગણતાજ નથી!—એમ એમને દપકો દેતી, વારવાર અતુનવ
 કરવા લાગી, વારંવાર સુખન કરવા લાગી, અને વારંવાર કંઠે વાંઝીને
 મ્હોટે સ્વરે રદન કરવા લાગી—અરે પાપિણિ! તેં પણ મ્હારા આવતા
 સુધી આમના પ્રાણનું રક્ષણ ન કર્યું?—એમ પેલી એકાવસીને નિન્દવા
 લાગી—અરે જગવત્! તમે કૃપા કરીને મ્હારા પ્રાણપ્રિયને પુનરુત્થા-
 પિત કરો—એમ કહી પુનઃ પુનઃ કષિંજલને જમે પડવા લાગી, ને ઘડી ઘડી
 તરલિકાની કાંટે જાઝી જાઝીને ચેવા લાગી. અવાધિ વિચારતાં મને સમ-

જાતું નથી કે તે કાલે એવાં અચિન્તિત, અશિક્ષિત, અનુપદિષ્ટ, અદૃષ્ટપૂર્વે, વૃદ્ધાંતમાં દીન વચન મને પાપિણીને એટલાં બધાં ક્યાંથી આવ્યાં; એ બધા સંભાષ ક્યાંથી આવ્યા. અને એ અતિકરુણ તથા દીન રદન ક્યાંથી થયાં. એ તો કંઈ અન્યથા પ્રકાર થઈ ગયો.—અન્તરમાંથી અશુ-
ભેગના જાણે પ્રસવન્તરંગ (તે સમયે) ઉઠવા લાગ્યા; અશુ-ભવાદન. જાણે જલગાંત્ર, જૂટવાં લાગ્યા; પ્રજ્ઞાપના જાણે પ્રસાદ ધૂટવા લાગ્યા; દુઃખનાં જાણે સેંકડો શિખર વધવા લાગ્યાં; અને મૂર્ચ્છાની જાણે પ્રસૂતિયો થવા લાગી.^૧

એમ પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેતાં કહેતાં જાણે ભૂતકાળની અતિક્રુ-
દામક અવસ્થામાં કોઈ પ્રકારે આવી પડી હોય તેમ એ, મૂર્છાથી અચેતન થઈ ગઈ, અને વેગથી શિક્ષાતલ ઉપર પડતી દત્તી એટલામાંજ, શોકાતુર થયેલા ચંદ્રાપીડે ગભરાટમાં ત્વરાથી સેવકની સમાન હાથ લાંબા કરી એને આંતી લીધી. અશુ-ભકથી પચણી ગયેલા એનાજ ઉત્તરીય-વડકલના પક્ષવધી ધીરે ધીરે વા કરાડીને થોડી વારે એણે એને શુદ્ધિમાં આપી. કયા આવવાથી એના ગાસ ઉપર અશુભકનો પ્રવાહ આસવા લાગ્યો, અને એ સચેતન થઈ એટલે એને પોતે કહેવા લાગ્યો કે—ભગવાન! એ પાપીએ આ તમારા શોકનું પુનરુદ્ધિપન કરાવ્યું તેથીજ તમારી આવી દશા થઈ ગઈ, માટે હવે એ કયા જવા દો,—આટલેથીજ સમાપ્ત કરો. મહારાથી પણ હવે એ સંભળાય એમ નથી. પૂર્વે યજ્ઞ ગયેલાં પણ મિત્રનાં દુઃખ, દરીથી વહુંવાય ત્યારે અનુભવ-સમાન વેદના ઉત્પન્ન કરેછે. માટે, બ્રહ્મત્કારે રહેલા આ અસુલભ પ્રાણને હવે તમે દરીથી સ્મરણ-શોકરૂપી અગ્નિમાં બાળી નાંખશો નહિ.

કુમારનું આ વચન સાંભળી, મહાશ્વેતા દીર્ઘ તથા ઉજ્જ્વલ નિશ્વાસ નાંખી, આંખમાં ઝળઝળિયાં સહિત નિર્વેદથી બોલી :—રાત્રિપુત્ર ! ને અતિક્રુદ પ્રાણુ એ અતિદારુણ રાત્રિમાં લજ્જ ન ગયા તે હવે મને લજ્જ નરો એ તો અસંભવિતજ છે. અરેખર ! ભગવાન્ મૃત્યુદેવ પણ મુજ પાપિણી અને દુષ્ટથી અજગ્યા અજગ્યા રહેછે ! મહારા નંદી કદિન અત-કરુણાગીને વળી શોકે 'સાનોજ' થાય ? એ તો સર્વે આ દુરાત્મા

૧. ચંદ્રાપીડના પૂજારથી મહાશ્વેતાએ પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેવા માટે-લે (જુએ. પૃ. ૧૭૨) તે અર્થે અર્થ થઈ રહે એમ કહી, પોપટ ચક્રને આગળ વાત કહેવા માટે છે અને જાણકિ મુનિ પોતાના શિષ્યોને (તેમાં પોપટને પણ) આગળ અભ્યાસવેછે.

સકલદેવતા માત્ર જુદા આળાજ છે. સર્વથા એ નિર્લજ્જે મને સર્વ નિ-
ર્લજ્જેની અગ્રેસર કરી મૂકી છે. વળી જે, મદન-વેદના સહીને વળમબળ
હોય તેમ આ સર્વ દુઃખ સહી રાકી તેને એ (ગાન) કહેવાથી શું થવાનું છે?
અને આના કરતાં બીજું વધારે કષ્ટદાયક કહેવાનું શું હશે જે સાંભળી
વા કહી રાકાય નહિ? પણ હવે હું તમને, આ વજ્રપાત્ર ગ્રાસ પછી જે
એક આશ્ચર્ય દેખાયું હતું તેજ કહું છું, અને મહારા પ્રાણનાથના એક
લઘુ પણ અવ્યક્ત કારણ જેવું જે બન્યું હતું તે વર્ણવું છું. મારે, જે દુરાશા
રૂપી મૃગતુષ્ણિકામાં પડીને હું આ મૃતપ્રાણ, પરકીય જેવું, ભાર યથા
પડેલું, નિઃપ્રભોજન, અકૃતજ, દુષ્ટ શરીર ધારણ કરી રહી છું તેજ માત્ર
આપ સાંભળો.—

પછી બ્યારે મહારા એની અવરજા યથા ત્યારે કેવલ મરણનોજ
નિશાય કરીને, બહુ બહુ પ્રકારે વિલાપ કરી, તરલિકાને મેં કહ્યું:—
અણિ કદિન હુંધાની! હવે આમ ક્યાં સુધી રો રો કરીશ? ઉઠ,
કાલ આણી ચિતા ખડક કે હું મહારા પ્રાણનાથને અનુસરું.—એવું કહેતામાં
તો, જદા ચંદ્ર-મંદલમાંથી નીસરી, ગગનમાંથી ઉતરી,—કુમુદ જેવો
ગૌર, મહાપ્રમાણનો, મહાપુરુષનાં લક્ષણવાળો, દિવ્ય આકૃતિવાળો
એક પુરુષ જે પોતાના બાજુબધને છેડે બસાયેલું, અમૃત-ફેન જેવું ધોણું,
પવનથી ફરફરતું ઉત્તરીય એવોતો હતો, અને કર્ણમાં લટકતો મહિ-કુંડલની
પ્રભાથી જેના મંડરચલ રક્ત દેખાતા હતા, તારા જેવાં મોઢાં મોઢાં
મોતીનો શુભેશો અતિમનોદર દાર જેણે છાતી ઉપર પેહેરેલો હતો, શ્વેત
રેશમી વસ્ત્રના પલ્લવનો જેણે પાથ બાંધ્યો હતો, શ્રમર જેવા સ્વામ તથા શું-
છળાંવાળા વાળ જેના વિકટ શિર ઉપર આવી રલા'હતા, પ્રકૃત કુમુદ જેણે
કર્ણમાં પેહેરેલાં હતાં, શમિન્દ્રીઓના સ્તન ઉપરની કુંકુમ-પતલતાનું જેના
રકંધ ઉપર લાંબન પડેલું હતું, અને સ્વચ્છ જલ જેવી શ્વેત દેહપ્રભાવડે
જે દિગન્તરોતું જાણે પ્રક્ષાલન કરતો હતો તે,—પોતાના શરીરમાંથી
ખરતા સુગંધિ, શીતલ, શીત-જ્વરને જાણે ઉત્પન્ન કરતા, દિમ જેવા
અમૃત-કણના વર્ણદયી લેપન કરતો કરતો, જાણે ગોદાચનનો રસ
છાંટતો છાંટતો, અંસવતની શુંડ જેવા જાણ, મૃજુલ જેવી ગોદી અંશુ-
લિષોવાળા, તથા શીતજ સ્પર્શવાળા પોતાના હાથથી એ રાખને ઉચકી

૧. બ્યારે મહારા પ્રાણનાથનું મરણ થયું, તે મહારા સર્વ આત્મા
નિષ્ફલ યથા ત્યારે. ૨. (અન્વય).....રાખને ઉચકી લાઇ.....ગગન-
માં ઉડી ગયો.

લઈ, હુંદુભિન્નાદ જોવા ગંભીર સ્વરથી—પુત્રિ મહાથેતા ! પ્રાણત્યાગ મા કર, ફરીથી ત્હારે આત્મી સ્થથે સમાગમ થશે—એમ પિતાની સમાન આદરપૂર્વક કહી, એમની સાથેજ ગમનમાં હડી ગયો. હું તો આ જોઈને ભયભીત થઈ ગઈ—વિસ્મય પામી મઈ, અને કૌતુકથી એ પુરુષની સ.યુ. જોતી જોતી કપિંજલને પૂછવા લાગી કે આ શું ? પરંતુ એ તો ગભરાઈમાં ઉતાર દીધા વિનાજ હોયો થઈ,—અરે દુષ્ટ ! મ્હારા મિત્રને લઈને નારી નાથ છે ?—એમ કહેતો કહેતો, ક્રોધાશ્રમાન થઈ, તેન. સામી ને સામીજ દૃષ્ટિ રાખી, વેગથી પોતાના ઉત્તરીય-વસ્ત્રકત્તની કેડ પાંધી, તે હાંપો દતો તેની પછવાડે પછવાડેજ અન્તરીક્ષમાં હડી ગયો; અને જોતા જોતામાં તો એ સર્વ તારામણમાં પેસી ગયા.

કપિંજલના ગમનપછા અને જાણે પીળા પ્રિયતમનો નારા થયો તેથી મહાશ શોક બમણો વધવા લાગ્યો અને મહાર્ હૃદય અતિશય દ્રાડી ગયું. શું કરવું એની સુઝ ન પડવાથી મેં તરલિકાને મૂઝવું:—અલિ ! તુ એ નથી જાણતી કે આ શું થઈ ગયું ?—પણ એ બિચારી તો સ્વાભાવિક રીતે બીકાણુ, અને એ સંધળું જોયું એટલે તો તે કણે શોકને વેગળા મૂકતા ભયમાં પડીને કુજલી મુઝતી, હું હવે મરી જઈશ એવી રાંકથી હૃદયમાં અતિ ખેડ પામતી, હીન થઈ બોલી કે—મર્નુદારિકા ! હું પાપિણી એ કંઈ જાણતી નથી. પરંતુ આ એક મોટું આશ્ચર્ય થઈ ગયું. એ પુરુષની આકૃતિ કંઈ દિવ્યજ્ઞ હતી, અને જતે જતે એણે પિતાની સમાન તમને અનુકંપાસંદિત આશ્વાસન કીધું. થણુ કરીને તો એવા દિવ્ય પુરુષો સ્વમમાં પણ દર્શન દે છે ત્યારે (જે કંઈ કહેછે તે) સાધજ હોય છે તો પછી સાક્ષાત્ મળે ત્યારે તો કહેવુંજ શું ? વિચાર કરતાં વળી, જોને અસલ કહેવાઈ કંઈ અદ્ય પક્ષ કારણ મને જણાઈ નથી. મારે હવે તો એજ મોઝ છે કે તમે વિચાર કરીને, આ પ્રાણ-પરિત્યાગનો નિશ્ચય લઈ લે, કારણ કે આત્મી અવસ્થામાં આ એક મોટું આ-શ્વાસનનું સ્થાન છે. વળી કપિંજલ એ પુરુષની પછવાડે ગયોજ છે, અને તેની પાસેથી તમે સર્વ જ્ઞાન્ત સાંભળો કે એ પુરુષ કયાથી અ.વેશો હતો, કાણુ હતો, શું કરવા એણે રાજ રૂપ પુંડરીકને ઉમડી લીધા, એમ-ને એ ક્યાં જઈ ગયો, અને તમને એણે પુન સમાગમની અસંભવિત પ્રજ્ઞા આપીને શું કરવા આશ્વાસન કીધું—લોર પછી છવતુ કે મરવું એને. નિશ્ચય કરજો. મરણનો નિશ્ચયજ જ્યારે કરિયે ત્યાર પછી કંઈ એ ફલજ નથી. અને એ તો પછી પણ યામ એમ છે. વળી છવતો, હશે

તો કપિજલ તમને મળ્યા વિના રહેશે નહિ. મારે એ પાછો આવે
લાં સુધી પણ તમે આ પ્રાણને મારણુ દરી રાખો. —એમ કહેતી કહેતી
એ બારે ચરતો પડી; અને હનિતનૃપા મુકવી સર્વને કલિત દેવાથી,
ચીન્મયભાવની શુદ્ધતાથી, એ પુરુષના વચનથી હૃષ્ણ થયેલી દુરાશા રૂપી
મૃગનૃપિનુક્રાથી, તથા કપિજલ પાછો આવશે એવી આકાંક્ષાથી મને
પણ એમજ લાગ્યું કે નરસિંહ કહેલે તે સલ છે, મારે મેં તે ઠાણે પ્રાણ-
ત્યાગ કીધો નહિ. —આજ હોય તો શું ન થાય ? —એ પાપી, કાલરાત્રી જેવી,
સદસ વર્ષ જેવી, અરણ્ય-કટમય, દુઃખમય, નરકમય વા અગ્નિમય દેવ
એવી આખી રાત્ર મેં કુધારી આંજે, એમ ને એમજ, બુધિ ઉપર
‘કોટમાં કીધું; મૂળથી પૂસર થઇ ગયેલા, અશુભલથી બીના ગાત્ર ઉપર
ઢોલેલા, છટા છટા વિજયવજ્રા વાળથી મ્હારું મુખ ટંકાઇ ગયું હતું;
મ્હોટી મ્હોટી ચીસો પાડીને રેવાથી મ્હારો સ્વર નર્મરિત થઇ ગયો
હતો, અને કંઠ મુકાઇ ગયો હતો. —એવી રીતે મેં સરોવરના તેજ
કિનારા ઉપર તરસિકાની સાથે ને નિશા આશી.

પછી સવારમાં ઉઠી, તેજ સરોવરમાં સ્નાન કરી, દૈવ નિશ્ચય બાંધી,
એમના ઉપરની પ્રાંતિને લીધે એજ કમંડલ, એજ વટકલ અને એજ
અક્ષમાલા લઇને, સંસાર સાર-રહિત છે એમ સમજી, મેં અદ્ય પુન્ય-
જ કીધાં છે એમ જાણી, અમિન્તિત વિપત્તિથી પ્રતીકાર-રહિત તથા
મારણુ હોય છે એવું જોઇ, શોકનું નિવારણ કરવું અતિ કલિત છે એમ
ધારી, દેવ નિર્દય છે એવું દેખી, સ્નેહ બહુ દુઃખથી ભરેલો છે એમ
ચિન્તારી, સર્વ ભાવ અનિલ છે એમ માની, સર્વ સુખ ક્ષણભંજર છે એમ
નિશ્ચય કરી, માતાપિતાને ન ગણ્યારી, પરિજન સાથે સકલ બંધુવર્ગનો
ત્યાગ કરી, વિપવન્નુષમાંથી મનને વારી રાખી, હન્દ્રિયોનો નિમગ્ન
કરી, બ્રહ્મચર્ય મંદણ કરીને હું શરણુને અર્પે, અનાથના શરણુ આ
ભગવાનુ ત્રેલોક્યનાથ થી હમાષતિને આશ્રયે આવીને બેઠી. બીજો દિવસે
કંઠાકથી મ્હારી જાગર સાંભળી હતો તેથી મ્હારા પિતા, માતાની તથા
સદસ બંધુજનની સાથે અહીં આવ્યા; બહુ વાર સુધી એમણે શોક કર્યો;
તથા વિનિર્ધાર પામેલાથી, ઘણી ઘણી આજીજીથી, અનેક ઉપદેશથી,
અને નાના પ્રકારના આશ્વાસનથી એમણે મને પાછી ઘેર લઇ જવાને
મદા મદા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ જ્યારે એમને એમજ નહીં થયું

ગમે તે કંઈથી પણ આ એના નિઝાયામાંથી પાછી ફરશે નહિ હારે
 :એ નિરાશ થઈ ગયા, અને મેં એમને વારેવારે ઘેર પાછાં જવાનું કહ્યું
 તે છતાં પણ, દુહિત-સ્નેહ લગ્નવો કહિન લાગ્યાથી એ ધણાક દિવસ
 મ્હારી સાથે રહીને પછી શોકમાં ને શોકમાંજ ધગધગતે હેયે ઘેર ગયા.
 પિતાના ગયા પછી હું એ મહાપુરુષને સાર માન અશુભાત કરીને મ્હારી
 કૃતગતા દેખાડતી,—એમના પ્રેમમાં કૃષ્ણ થઈ ગયેલું આ, પાપથી ભરેલું,
 નિર્લગ્ન, અર્થગત, અનેક સદ્ગત ક્ષેત્ર તથા શ્રમને સહેતું દગ્ધ શરીર
 વિવિધ નિયમ કરીને શોષવતી,—વનમાં જડતાં જલમલ તથા જલથી
 નિર્મોહ ચલાવતી,—જપના આકારમાં એમના ગુણગણની ભણે ગણના
 કરતી,—તણે સધ્યા-સમયે અહીં સરોવરમાં સ્નાન કરતી,—પ્રતિદિવસ
 ભગવાન પશુપતિનું પૂજન કરતી, તરલિકાની સાથે દીર્ઘ શોકમાં આજ
 ગુલામાં બહુ દિવસ થયાં રહું છું. આવી હું પાપી, ક્ષુદ્ર, નિર્લગ્ન, કર,
 નિઃસ્નેહ, વર્ણસ, નિન્દનીય, નિષ્પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયેલી, નિષ્ફળ જીવતી,
 અનાથ, નિરાધાર અને કુખી છું, તો મને, આલિષ્ટ્ય-વધ રૂપી મહાપાતક
 કરનારીને, જોવાથી વા પૂજવાથી આપ મહાભાગને શું જલ થવાનું છે ?—
 એમ કહી, સર-એમના કંઠથી જેમ શરિતે તેમ વડકલના શ્વેત
 પક્ષવલ્કે પોતાના વડનને ઢાંકી દઈ, ભારે અશ્રુવેગને વારી રાખવાને
 અશક્ત હોવાથી, આત્મ સ્વરે એણે મોટેથી બહુ વાર મુઠ્ઠી રદન કીધું.
 અંદાપીડને તો પેદલેથીજ મહાશ્વેતાના રૂપથી, વિનયથી, દાક્ષિણ્યથી,
 મધુર વાણીથી, નિઃસંગતાથી, અતિ તપસ્વિતાથી, શાન્તિથી, નિર-
 ભિમાનતાથી, મોહાટાઈથી તથા પવિત્રતાથી એના વિશે માનપૂર્વક સદ્-
 વિચાર ઉત્પન્ન થયેલા હતા; પરંતુ સદ્ભાવ દગ્ધાવીને એણે પોતાનો આ
 સરં વૃત્તાન્ત કહ્યો તેથી તથા એની આવી કૃતગતાથી એનું અંતઃકરણ
 મોહિત થયું, અને મહાશ્વેતા ઉપર એને વધારે વધારે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ.
 હૃદય આદ્રિ થઈ જવાથી એ એને ધીમે ધીમે કહેવું લાગ્યો:—ભગવતિ!
 કદથી બહીનાર—અકૃતશ—સખના લાલસુ ભોંક સાચા સ્નેહને ચોખ્ખ
 કરી શકતા નથી, પરંતુ માત્ર નિષ્ફળ અશુભાત કરીનેજ પોતાનો
 સ્નેહ દેખાડી રાયાં કરે છે. પણ તમે તો કનૈયાજી સત્ય પ્રેમ દર્શાવીને
 કંઈ બાધી સખ્યું નથી તો શું કરવા રદન કરાશે ? જનમયકીજ જોને
 તમને પરિચય વધતો ગયેલો એવા પ્રિય બાંધવજન તમે એમને સાચું
 અપરિચિત જેવા ગણીને લજ્જા દીધા છે. પાસે છતાં પણ વિપક્ષ
 તણવત્તુ ગણીને ધિક્કારી કાઢ્યા છે. ઇન્દ્રના કરતાં પણ ચડતી સમૃદ્ધિથી

લેખન થતાં ઐશ્વર્ય-શુભનો ત્યાગ કીધો છે. મૃણાલિની જેવી અતિ
 ક્રોધાળુ ક્રોધાળે પણ તમે પ્રતિદિવસ અનુગિત દુઃખ સહેવરાવીને શુદ્ધ
 કરી નાંખી છે. બ્રહ્મચર્ય મહાત્મ કીધું છે. મહાવપમાં આત્મા નિયુક્ત
 કીધો છે, અને અરણ્યવાસ સ્વીકારને દુષ્કર છતાં પણ અંગીકૃત
 કીધો છે!! વળી દુઃખી જનનું જે મરણ થાય તો તે અનાયાસેજ થાય
 છે; પરંતુ અતિમહાન યત્ન કરવાથી આત્માને તેઓ કેવલ બારે ક્લેશ-
 માંજ નાંખે છે. પરભોક પામેલા પ્રિયજનની પાછળ પ્રાણુત્યાગ કરવો
 એ અનિનિર્મલ છે. એ માર્ગ અવિદ્યજનને જવાનો છે. પિતા અથવા
 બાળા અથવા મિત્ર અથવા પતિના મરણ મંત્રી (દાહરે) પ્રાણુ લગ્ન દેવા એ
 ગોશબ્દ છે, અચાન છે, વગર વિચારું કામ છે, છુદ્ધ દષ્ટિ છે, અતિ પ્રમાદ છે,
 અને મૂખાધર્મું રખલન છે. પ્રાણુ જે પોતાની મેજેજ ન જાય તો એમનો
 બ્રહ્મહત્યારે ત્યાગ કરવો ન જોઈયે. વિચાર કરીશું તો એમજ માલમ પડશે
 કે આ પ્રાણુત્યાગ કરવો એ કેવલ સ્વાર્થ છે. કારણ કે પોતાની અસલ
 શોક-વેદના મહાદવાનો એ એક ઉપાય છે; એમ કરવાથી મુલેલા પ્રાણુસને
 તો કંઈ શુભ થતો નથી—એ કંઈ પુનરજન્મવિત્ત થતો નથી, એનો
 ધર્મ વધતો નથી, એ શુભ ભોક્ષમાં જતો નથી, નરકમાંથી છૂટતો નથી,
 દેખાતો નથી, અથવા કોઈ કંઈ પરસ્પર સમાગમ પણ થતો નથી. એ
 અવશ જન તો પોતાનાં કર્મના ફલને ઉચિત ભૂમિમાં જાય છે; અને
 પાછળ મરનારને કેવલ આત્મધાતનું પાતક ભાગે છે. તે કરતાં જે એ
 જીવે તો જ્યાંજ્યાંયે યિગેરે આપીને ઘણું પ્રકારે તે મરનારને તથા
 પોતાને ઉપકાર કરી શકે. પરંતુ પ્રાણુ-ત્યાગ કીધાથી તો જેમાંથી એકને
 સુખ થતું નથી. તેમને રેમરણુ દશે કે સકલ અળસા જનનાં હૃદય
 હરનાર ભગવાન કામદેવ, મહાદેવે ચક્રેલા અગ્નિથી બળી મથા તો પણ
 તેમની એકની એક પ્રિય પત્ની રતિયે પોતાના પ્રાણુ લગ્નના ન દતા.
 વળી અવગ્રાથી જીતેલા સર્વ રાજ્યજોના મુકુટનાં કુસુમથી જેનું ચરણા-
 સન સુગંધિ થયેલું હતું, તથા સકલ જીવનમાંથી જેણે રાજ્યભાગ ઉપ-
 રાધ્યો હતો એવો, રૂપસંપન્ન પાણકુ નામનો પતિ, કિન્દમ મુનિના
 શાપામિથી બળી ગયો તેપણુ, યદુવંશના સુરસેન રાજાની પુત્રી કૃત્તીએ
 પોતાનો દેહ પાડ્યો ન હતો તેમજ બાલ ચંદ્ર જેવો નયનાનંદક, વિનય-
 વાન અને શરે અભિમન્યુ મરણુ ખામ્યો તથાપિ વિરાટ રાજાની નાની
 પુત્રી ઉત્તરાએ પ્રાણુત્યાગ કીધો ન હતો; અને સો બાઈજોના પેળામાં
 રમીને લાડયેલી યયેલી મૃતરાણીની પુત્રી દુઃશલા, સિંધુરાજ જયદ્રથ

નામનો પોતાનો અતિમનોદર ભાતાં, જેનો મહિમા મહાદેવે વરદાન આપ્યોયી વધ્યો હતો તે, અર્જુનને હાથે મરણ પામ્યો તો પણ તેની પછ-વાડે ખરી ગ.પ ન હતી. તેમજ વળી બીજી પણ રાક્ષસોની, દેવ-દાનવોની, મુનિ-મનુષ્યોની તથા સિદ્ધ ગંધર્વોની હજારો કન્યા વિશે સાબળવામાં આવ્યું છે કે તેઓ ભર્તૃરહિત છતાં પણ પ્રાણુ ધારણુ કરી રહી હતી.

તેમ કરતાં પણ કદી જે અનુભવણી સમ્માગમ થવાનો જરાએ સંભવ તોય તો તે કરવું. પણ તમે તો પુનઃસમાગમની વાણીને પોતેજ સાંભળી છે એટલે એનો અનુભવ થવામાં હવે શી શંકા રહે એમ છે ? એવા અસાધારણ આધૃતવાળા, સત્વચ્ચની મહાત્માઓની વાચામાં જરાએ અસત્ય-તે ક્યાંયીજ હોય ? મરણ પામેલાની સાથે જીવતાનો સમાગમ થાય નહિ માટે એ મહાત્મા દર્શી લાવીને નિઃસંગય એમને પ્રત્યુત્થવિત કરવા સારજ ઉપાડીને મુરઝોકમાં લઈ ગયા. મહાત્માઓનો પ્રભાવ અકસિત છે. સંસારની જ્વલિયો બહુ બહુ પ્રકારની છે. દેવ પણ વિચિત્ર છે. તપની સિદ્ધિ અતિ આશ્ચર્યકારક છે, અને કર્મ કર્મની શક્તિમાં પણ ફેર છે. વળી ઉંટો વિચાર કરતાં પણ, એમને ઉપાડી જવામાં જીવિત-દાન વિના બીજા શું કારણ નીકળે એમ છે તમારે એમ ન ધારવું કે એ અસંભવિત છે, કેમકે એવું એવું તો પૂર્વે ઘણી વાર થયેલું છે. જુઓ કે ગંધર્વરાજ વિશ્વાવસુ પડે મેનકામાં ઉત્પન્ન થયેલી પ્રમદરા નામની કન્યાનું જ્યારે સર્પ-દંશથી મરણ થયું હતું ત્યારે સ્થૂલદેશના આશ્રમમાં, બાર્ગવ મુનિના પૌત્ર તથા પ્રમતિના પુત્ર રુઠ નામના મુનિકુમારે તેને પોતાના અર્ધ જીવિતનું દાન કર્યું હતું. તેમજ અર્જુન જ્યારે અશ્વમેધના અશ્વની પાછળ જતો હતો, અને મુદ્ધ થવાથી જ્યારે પોતાના પુત્ર બહુવાહને શર-પ્રહાર કરીને એના પ્રાણ હરી લીધા હતા ત્યારે ઉશ્કેપી નામની નાગ-કન્યાએ એને સજીવન કયો હતો. વળી અભિમન્યુનો પુત્ર પરિક્ષિત, અશ્વત્થામાના અગ્ન્યસ્થથી બળી જઈને ગર્ભમાંથી જ્યારે સુવેલોજ જન્મ્યો ત્યારે ઉત્તરાના વિજાપદી દયા લાવીને ભગવાન્ વાસુદેવે એના દુર્લભ પ્રાણ પાછા આપી દીધા હતા. અને ઉજ્જયિનીમાં સાંદીપન દિગ્ગતા પુત્રને યમગૃહમાંથી, ત્રિભુવન-પૂજ્ય ચરાણુવાળા એજ પ્રભુએ પાછો આપ્યો હતો.—એવી રીતેજ અહીં પણ કદાચિત્ થવનું હશે. તો પણ આમાં આપણે શું કરીએ એમ છે ? એનો દોષ કાઢિયે એવું છે ? વિધોતા મ્હોટો છે. દેવ જમવાન છે. સ્વેચ્છાએ આપણે એક શ્વાસ પણ લેવાને સમર્થ નથી, અને એ અતિનિદ્રુર, દુષ્ટ દેવના વિલાસ અતિકૂર દોષછે.

નિઝકપટ હેઠાથી રંગણીય લાગે એવો પ્રેમ દીવે કાત્ર સુધી રહે તે એ ખમી શકતો નથી. પ્રકૃતિ થકીજ સુખ થયું કરીને હાણુભંગુર અને દુઃખ વિર-કાલ-રૂપાથી દેખ છે. તેને લીમેજ પ્રાણીએને, એક જન્મમાં કોઈ પ્રકારે સમાગમ થઈ વ્યથ છે અને સદસ જન્માન્તર સુધી વિરહ રહે છે. ગાંઠે તમારા અનિન્દ્ય આત્માને નિન્દવો ઘટતો નથી. સંસારને. આ અતિ ગદન માર્ગે જોળ મનારને આવ્યા આવ્યા વૃત્તાન્તો બને છે, ને ધીર હોય તેજ આપણને તરી નીકળે છે. --આવી આવી રીતના મૃદુ આત્માસન-વાક્ય થકી એને શાન્ત પાડી, મંદ્રાપીટે દૂરીથી અજલિમાં ઝરણુનું પાણી લાગી, ઈચ્છા ઉપરાંત પણ એને બહાત્કારે સુખ પ્રદાન કરાવ્યું.

આ સમયે, સૂર્ય દેવતા પણ જાણે મહાશ્વેતાનો વૃત્તાન્ત સાંભળી શોકાનુર બની ગયા હોય તેમ દિવસ-વ્યાપાર વ્યજી દઈ, અધોમુખ થયા. પછી જ્યારે દિવસ આયમી ગયો; (આકાશમાં) 'લટકતું' રયિ-મંડલ જ્યારે પાકેલી પ્રિય-શુભતાની મંજરીની રજ જેવા પીળા રંગથી રંગાઈ ગયું' કસુંબીનાં કુસુમના રસથી રંગેલા વસ્ત્ર જેવો કોમલ, અસ્ત સમયનો તડકો, દિશાઓનાં સુખમાંથી ધીમે ધીમે જ્યારે દેખાનો બંધ થયો; આકાશનો ભૂરો રંગ ઢંકાઈ જઈને જ્યારે અંધારની છીકીના જેવો પિંગલ વર્ણ ત્યાં પથરાઈ ગયો; કોકિલના સોચન જેવા સંધ્યાના કપિલ પ્ર-કાશથી જ્યારે મૃદ્ધી લાલ યોળ થઈ ગઈ; મોટા નાના તારાઓના ગણ જ્યારે અનુક્રમે દેખાવા લાગ્યા; વનગદિયના જેવા સ્વામ રંગનો તથા ગગન-વિસ્તારને ઘેરી લેતો, રાત્રિનો અધકાર જ્યારે વધારે વધારે કાળો થતો ગયો; પોતાનો લીલો રંગ માઠ તિમિરમાં ઢંકાઈ જવાથી વૃક્ષની હારો જ્યારે ગદન દેખાવા લાગી; ઝાંઝળનાં મિન્દુથી શીતલ થયેલો, વન-કુસુમોના અતિશય પરિમલથી વર્નાઈ આવતો, લતા અને વૃક્ષની શાખાઓને કંપાવતો ધ્વનિ જ્યારે વાવા માંડ્યો. અને રાત પડવા-થી જ્યારે પક્ષીઓ નિદ્રાવરા થઈ જઈને શુષ્કશુષ્ક બરાર પેદાં—ત્યારે મહાશ્વેતા ધીમે ધીમે હઠીને પશ્ચિમ સંધ્યોપાસના કરી, કમંડલુ-જલપટે પોતાના ચરણ ધોઈ, એકચુકત ઉપજુ નિશ્ચામ નાંખતી નાંખતી પોતાના વલ્કલ-શયન ઉપર જઈને બેઠી; એટલે મંદ્રાપીટે પણ હઠીને ઝરણુના નીરની સકુસુમ અર્વલિ આપી, સંધ્યા-પ્રજ્વાળ કરી, પેલા ખીન્ન શિકાતલ ઉપર કોમલ લના-પલ્લવ પાથરીને પોતાની ગળ્યા બનાવી. ત્યાં બેઠે બેઠે એના મનમાં એ ના એજ મહાશ્વેતાના વૃત્તાન્ત વિશેના વિચાર

આવવા લાગ્યા, અને એને લાગ્યું કે—ખરેજ, આ દુઃસહ-વેગી કણ-
દમક કામદેવની ફરતા સામે 'કંઈજ ઉપાય' આપે તેમ નથી. કેમ જે
એણે દસાવેલા મહાપુરુષો પણ આમ કાલક્રમની અપેક્ષા વિના ધૈર્ય લાગી
દઈને સત્વર પ્રાણ-મુક્ત થાય છે! સર્વથા, નમરકાર છે તને, ત્રિભુવન
વશ કરનાર ભગવાન કુસુમાયુધને!—એટલું વિચારી વળી એ મહાપુરુષોને
પ્રજ્ઞા લાગ્યે—ભગવતિ! પેલી તમારી વનવાસની સહીયણી અને
દુઃખની સાથી, દાસી તરલિકા ક્યાં ગઈ છે?

ત્યારે તે બોલી કે—મહાભાગ! મેં જે તમને કહ્યું હતું કે અમૃત-
માંથી એક અપ્સરાઓનું કુળ નીકળેલું છે, તે કુળમાં મદિમ નામની
એક મદિરા જેવાં (અશકતા) અને દીર્ઘ ગજુવાળી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ.
તેનું, સકલ ગર્ભવ્ય કુળની મુકુટ-કલિ રૂપી આસન ઉપર ચરણ મકનાર
દેવ ચિત્રરથે પાણિ-મહણ કર્યું, અને એના અમણિત મુગ્ધાગુણથી મોહ
પામીને એ મહારાજાએ એને, અન્ય સ્ત્રીને દુર્લભ, સર્વ અન્ત-પુરમાં શ્રેષ્ઠતા
સ્થાપન કરતું, કનક-મુકુટ તથા હ્રમ વેન-આમર રૂપી ચિન્હ પ્રાપ્ત કરાવતું
મહાદેવીનું પદ પરમ પ્રીતિથી આપ્યું. પછી તેઓ અન્યોન્ય પ્રેમ વધા-
રવાને થત કરનાં કરતાં યૌવન-શુભ ભોગવતાં હતાં તેવામાં કાળે કરીને
એમને,—માતાપિતાનાં અથવા સર્વ ગર્ભવ્ય કુળનાજ, અથવા સકલ જીવ-
લોકનાજ તલે એક જીવ જેવું,—આશ્વર્થકારક એક કાદમ્બરી નામનું
પુત્રી-રતન ઉત્પન્ન થયું. એ તથા દુઃસહ-મધીજ સાથે બેસતાં, સાથે મૂતાં,
સાથે જલપાન કરતાં તથા સાથેજ જમતાં તેથી એના ઉપર મહારો અતિ-
શય પ્રેમ થયો; સર્વ વિચારમયું સ્થાન મહારે એજ થઈ; અને જાણે
ખીજું અંતઃકરણ હોય એમ મહારે ને એને જાણપણથીજ મિત્રાચારી
મર્મ. આગે બંનેએ નૃસિંહ-ગીતાદિ કલાઓમાં અભ્યાસ (પણ) સારેજ
હયો, ને વાલકને ઉચિત ક્ષીયણે કરી કરીને અમે અમારી જાણાપરથા
નિશ્ચયજી વિતા મુખમાં ગણી. પછી એણે આ મહારો અનિદ્ર જતાન્ત
સાંમજ્યો ત્યારે શોકાતુર બની જઈને નિશય કીધો કે ક્યાં સુધી મહા-
એતા શોકમાં છે ત્યાં સુધી હું કદાપિ પણ મહારે પાણિયદાન કરાવનાર
નથી; અને જી સખીઓની આગળ એટલું પણ એ સોગમ આપને
બોલી ગઈ કે જે મારી હજી ઉપરાંત જગાવ્યારે પિતા કદી કોઈ સ્થળે મને
પરણાવવાનું ધારશે તો હું અત્ત લાજને, અથવા અમિમાં બગી જઈને,
અથવા હંમેશા આપને કે વિગ બાંધણ કરીને પણ નહીં મહારે દેહલાગ
કરીશ. પોતાની પુત્રીએ કરેલો આ નિશય તથા તેનું આ નિશય વચન,

તેના પરિવ્રાજન પામેથી મંધર્ભના જિનગથે પોને કાનું પરપગએ માં-
જાયા પડી જેમ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ એને પ્રદુષ્ટ નવ
યોવનમાં આવતી લેછેને એમને અનિગમ પરિત્યાગ થયા હાંગે, તથા
એક દાણુ પાણુ નિગમ રહી નહિ એકનુ એકનુ છોડતે ને તે પાણુ અતિ
શય જડાનુ એટલે એને મોએ તો ક્ષમ એમનાથી કરી ગદાણુ નહિ, પણ
ખીન્ને માઠ વખાવ ન જડાથી, આટલું અહીં લખિત છે એવું જાણી,
મદાદેની મિગિની માથે વિચાર કરી, એમણે આજ અવાજે જ દીરો
નામના કચુકાને મદારી પામે મોઝ્યા, અને તેની માથે મને એવો સ-
દેવો કદાચો કે—પુત્રિ મદાએનાં તદ્દન વિપરીત વૃત્તાન્તવીજ અમે હૃદય-
માં બાળી મદા જિયે ને તેમાં નથી આ એક નવું કુખ આની પડયું છે,
કાદમ્બરીને હવે મનાવરી એ તદાગજ હાથમાં છે—એ ઉપગ્રથી મે ગુરુ
વચનનું માન ગણી, મખીના પ્રેમથી, દીરોદની માથે મદારી તરવિધાને
મોડની, ને એવું મદાણુ કે—અખિ મદમ્બરી શુ કંવા તુ કુખિયાગિને
પણુ વધારે કુખ દેછે? જો મને જીવતી રાખવા હૃદયની રોપ તો તદારા
માતાપિતાનું વચન ચચાર્ય પામ—એના મધા પછી થોડીજ વારે આપ
આ ભૂમિમાં પધાર્યો—એટલું કરી એ રાત્રત પડી

સારપડી, લાજનના આમરમાં જતો, શામગિથી બાળી મથેના
મધ્યમાં વાળા મદાએતાના હૃદયનું અનુગમન કરતો રોપ, સુનિ કુમારની
હસાનું જાણે મદાપાતક ધાગતું કરતો રોપ,^૧—વળી કાળથી મોટેપુ,
દક્ષ સુનિના શાપાગ્રિનું શદ્ધિન્દ^૨ કરીતો લાપ, અને પુ'કળ ભગ્ન
ચોખ્ખાથી નોત યપેલો—કૃષ્ણ મૃગ ચમેથી અર્ધ દક્ષએનો—પાર્વતીનો
વામ જ્વલન રોપ કરો, મણુની જડાનો મૂઝમણિ, ભાગવાનું
તારાપતિ ઉગ્યો અને ધીમે ધીમે બ્યારે એ,—મગનકપી^૩ મદા
સમુદ્રનો પુલિન, મમ લોકનો નિદાનમગનકપી,^૪ કુસુદન્વાધવ, કુસુદ-
નને વિકસિત કરનાર, દગ દિગાએને એત રૂપ આપનાર, રાખ
જેવો ધવન, માનિનીનું માન ઉતારનાર, એત હજ નેવો અદ્રમાં વધાર
વધારે ઉદય પામતો ગમે, અક્રિરણુ વડે દક્ષ જડાથી તારામણુની
પદ્મલપારે એકડી એકડી ચલી મમ, દેહાત્મની સતિ મમિરિત્તએનાથી

૧ આટલું=આ નીચે જે મદેના મોડ થો છે તે ૨ પુરુષ
મખીડાથી મરણ પામેલો, ને તે પીડા અદેહયથી રૂઢિ પામેલી માટે
૩ " સુનિકુમારની હસા નિ" ૪ જુઓ મદા બારન, નાચપર્વ,
૩૦ મો અધ્યાય. ૪ જુઓ ૫ ૮૮ ટી ૧.

જ્યારે સર્વે દિશાઓમાં ઝરણના પ્રવાહ ખળખળવા લાગ્યા; મૃણાલનાં
પ્રાકુર્યથી ભરેલા અમ્બોદ સરોવરનાં કમલની શોભા જતી રહ્યો, અંદ્ર-
કિરણ જાણે છુટવાને તેના જલઉપર પડ્યા હોય એવું જ્યારે દેખાવા
લાગ્યું; મોહ-નિદ્રામાં આવી પડેલાં, મ્હોટાં મ્હોટાં મોજાંની ઓજાથી
કંપતાં, વિરહી ચત્તાકનાં ટોળાં જ્યારે ઝીસો પાડવા લાગ્યાં; અંદ્રોદય
જ્યારે પૂર્ણ થઈ રહ્યો; અને નયનમાંથી અર્ધનિદ્રાશ્રુભિંદુ રૂપી હિમપાત
કરતી, આકાશમાં વિહાર કરનારી, ગનોહર, વિદાધરેની અભિસારિકાઓ
જ્યારે દોડા દોડ કરી રહી ત્યારે અંદ્રાપીડ, મહાસ્વેતાને નિદ્રાવશ થયેલી
જોઈને પોતાના પલ્લવ-શયન ઉપર ધીમે રહીને સૂતો, અને—આ વેળા-
એ મ્હારા વિશે વૈશમ્પાયન શું વિચાર કરતો હતો, ખિચારી પત્નિએ
શું ધારતી હતી, રાજપુત્ર ભોક્ શું વિચારતા હતો—એવી ને એવીજ
ચિન્તા કરતો કરતો હોયી ગયો.

રાત પીતી ગયા પછી પ્રાતઃકાલમાં સૂઝ્યા કરીને શિક્ષાતલ ઉપર
એસી મહામેતા પવિત્ર આશ્વમેધ્યુ (ગં)નો જપ્ કરતી હતી, અને અંદ્રાપીડ
(પણ) મર્ચ પ્રાભાતિક વિધિ સમાપ્ત કરી રહેા હતો તેવામાંજ ત્યાં તર-
લિકા આવી પહોંચી, અને તેની પછપાટે એક સોળ વર્ષની વયનો, સગવડ
જાયા અમામ્ય આકૃતિનો, રાજકુલ-સંપદથી ચતુર, કેયૂરક નામનો ગંધર્વ-
પુત્ર, મહા ખેડથી મહા પટેલા ગજરાજના જેવા વારે ભારે પગલાં મૂકતો
આવ્યો. સુકાવક્ત્રા અંદન-ભેષથી એના બે જિરુદંડ ધૂસર થયેલા હતા;
કુંકુમના રંગથી એ લાલ પીચો દેખાતો હતો; સુવર્ણના કંદારથી
સૂત્રનાંડ કેરું વસ્ત્ર જેનો પલ્લવ કક્ષાખંધ દીધા પછી ઘટકતો રહ્યો
હાલ્યાં કરતો હતો તેજ માત્ર એણે પેહેલું હતું; ઉદર ખડું નાનું હોવાથી
એની કટિ સ્પષ્ટ જણાતી હતી; છાતી વિશાલ હતી; હાથ લાંબા, ગોળ
અને જડા હતા; એના ડાળા કાંડા ઉપર આલુચ્છપતું કંકણ હાલ્યાં કરતું
હતું; કર્ણબાણના અણિમાંથી નીચે પ્રસરતા ખંચરંગી કિરણ-સમૂહને એ
રંગેલ વસ્ત્રના ઉત્તરીયની પેઠે એક સ્કંધ ઉપર ધારણ કરતો હતો; એનો
અધર આગ્ર-મણવના જેવો ડોમણ, તથા વારંવાર તામ્બૂલ ખાધથી
લાગેલા રંગવડે રમાય દેખાતો હતો; કર્ણુ સુધી પહોંચતા, સ્વભાવથીજ
ચેત પોતાનાં ભોયનની ધવલતા વડે એ દિશાઓને જાણે ધોળી નાંખતો
હતો, કુમુદવનનો જાણે વર્ષાદ વર્ષાવતો હતો, તથા દિવસને જાણે પુટ-
રીકમય દર્શાવતો હતો; એના વિશાલ લલટ ઉપર સુવર્ણનો મુકટ શોભ-
તો હતો; અને એના કેશ ઊંચર-કુલ જેવા ડાળા તથા, સરલ હતા.
આવતાંજ—આ ડાખુ છે?—એવું તરલિકાને કુત્રુદય ઉત્પન્ન થવાનું

તે, ચંદ્રાપીડની સામે બહુ વાર સુધી જોવા પડી, મહાગેતાની પાસે જઈ, પ્રણામ કરી, વિનયસદિત બેઠી; અને તરતજ દેવુરક પશુ મરતક આદિ દૂર નમાવીને પ્રણામ કરી, મહાગેતાએ દષ્ટિથી બતાવેલા એક જગ્યા દૂર પડેલા શિક્ષાતલ ઉપર બેઠા. ત્યાં બેઠે બેઠે, અદૃશ્યપૂર્વ, કુસુમાયુધને પણ કોરે મૂકે એવા,—સુર, અસુર, ગર્ધ્ય અને વિદ્યાધરેથી પણ રૂપમાં ચઢતા—ચંદ્રાપીડની અતિરામ ક્ષન્તિ જોધને એ ધણે વિરિન્નત થઈ ગયો.

જ્ય સમાપ્ત થયા પછી મહાગેતાએ તરલિકાને પૂછ્યું:—કેમ તેં પ્રિયસખી કાદમ્બરીને કુસાલ જોઈ ? એ મહાર પેલું વચન પાળશે કે નહિ ?—આ ઉપરથી તરલિકાએ જરા નમી ગયેલા કર્ણપારા સદિત વિનયપૂર્વક શિરઃપ્રણામ કરી, આતિ અધુર વાણીએ વિનની કીધી—ભર્તૃદારિકા ! તમારી પ્રિયસખીને મે સર્વ પ્રકારે કુસાલ દીધી છે અને તમારે કલાવેસો બધો સદેશો અને કયો છે. પરંતુ તે સાંભળીને સ્થૂલ અશુભિન્દુ પાડી, ચોધાર કદન કરી, એણે જે પ્રત્યક્ષ કલાવ્યો છે તે, એણેજ મોકલેસો આ દેવુરક નામનો એનોજ વીણાવાદક તમને કરેશે. એટલું એ કહી રહી કે તરતજ દેવુરક બોલ્યો:—ભર્તૃદારિકા મહાગેતા ! દેવી કાદમ્બરી તમને દૃઢ કંઠસિંગન હાથે વિનવે છે કે—તરલિકાએ જે મને આવીને કહ્યું તે શું શ્રુતગત્યું વચન પાળવા સાર છે, કે મહારા ચિત્તની ખરીદ્ધા કરવા સાર છે, કે હું ઘરમાં રહું છું તે અપરાધનો એક નિપુણ ઉપાય છે, કે પ્રેમ તોડી નાંખવાનો અભિલાષ છે, કે ભગ જનનો ત્યાગ કરવાનો ઉપાય છે કે પ્રકોપ છે ? મહાર હૃદય સહજ પ્રેમના પ્રવાહથી ભરેલું છે એ તો તું જાણે છે તે છતાં તને આવો અતિ નિષ્કુર સદેશો મોકલતાં શું જરા લાગે ન આવી ? તું આવી ઠાણુર બેસનારી, ને તને આવું અપ્રિય બાપણ કોણે સ્વીકૃત્યું ? સ્વરથ રહેલું પણ એવું કોઈ સહૃદય નહિ હોય જેઆવા તું—પરિણામે વિરસ—કાર્યમાં યુક્તિ પડેવે; તો પછી મહારા જેવી—દુઃખથી હૃદયમાં બળી રહેલી—ની તો વાતજ શી ? મિત્ર-દુઃખથી ખિન્ન થયેલા મનને વળી સુખની આરા કવી ? નિર્વૃત્તિ કેવી ? સંભોગ કેવા ? અને દાસ્ય કેવાં ? જેણે મહારી પ્રિય સખીને આવી દરતામાં આણી મૂકી છે તે અતિ કારણ—વિપવન્ અપ્રિય

૧. ઉપાલંબ=કપડો. અર્થ એ કે મહારે પણ ત્હારી જોડે આ સર્વ જનવાસ કરવો જોઈએ, તેને બદલે હું ઘરમાં રહી સુખ બોગવું છું તે સારું શું તું મને આવું મેદેલું મારેછે ?

કર્તા—કામને શું હું સકામ ? કરીશ ? સર્વનો અસ્ત થવાથી નહિની જ્યારે
 હેમકાનુર થાય છે ત્યારે સહવાસ-પરિચયને લીધે અકલાક-મુવતિ પણ
 પતિ-સમાગમનું સુખ ત્યજી દે છે તો પછી સ્ત્રીએ તેમ કરે એમાં શું
 આશ્ચર્ય ? વચ્ચી જ્યાં જર્નિવિરહથી પીડાતી પ્રિયસખી અહર્નિશ પરપુરુષ-
 નું દર્શન ત્યજીને રહે છે ત્યાં પરપુરુષ તે ક્યાંથી મ્હારા હૃદયમાં પ્રવેશ
 કરે ? અને વળી જ્યારે પતિ-વિયોગથી શોક-ચરત પ્રિયસખી તીવ્ર મત
 કરી કરીને ગાત્રને કૂચ કરી દઈ મદા મદા દુઃખ ભોગવે છે ત્યારે
 હું શું એ બધું ન મનુષ્યારીને મ્હારાજ સુખને સાર મ્હારું પ્રાણિ-
 મદલ્ય કરાવું ? અને સુખ પણ ક્યાંથી મળે ? મ્હારા પ્રેમને લીધે મેં
 આ વિપયમાં કુમારિકાઓને વિરુદ્ધ સ્વાતંત્ર્ય લખીને અવશ સપાદિત
 કયો છે, વિનયને પિછાંયો છે, ગુરુવચન ઉલ્લંઘ્યું છે, શોકપવાદ ગણ-
 કાયો નથી, અને સ્ત્રીજનનું સદગ જૂથલ્ય જે લખ્યાં તે પણ મેં ત્યજી
 દીધી છે, તો કહે હવે હું એ કામમાં કેમ કરીને ફરીથી મન ધાણું ?
 માટે હું તને આ હાથ જોડીને, પ્રણામ કરીને, અરણ્ય-સ્પર્શ કરીને કંઈ
 છું કે મ્હારા ઉપર અનુગ્રહ કર; તારી સાથે મ્હારો જીવ પણ વનમાં-
 ન ગયેલો છે તેથી હવે હું ફરીથી સ્વપ્ને પણ આ વાત મનમાં લાવીશ
 નહિ—એટલું કહી કેપૂરક શાન્ત પડ્યો.

મહાન્વેતા આ સાંભળી ધાણા વિચારમાં પડી, પણ થોડી વાર પછી
 એણે કેમુરકને—તું જા, હું પોતેજ ત્યાં આવીને ને યોગ્ય દર્શીતે કરીશ—
 એમ કહી પાછો મોકલ્યો. તેના ગયા પછી પોતે અંદ્રાપીડને કહેવા
 લાગી.—રાજસુત ! હેમકૂટ રમણીય છે, ચિત્રરથની રાજધાની વિચિત્ર
 છે, કિંપુરુષ-દેશ બહુ કૌતુક ભરેલો છે, ગંધર્વ લોક ધણી માયાળુ છે,
 અને કાદમ્બરી સરલ હૃદયની તથા ઉદાર સ્વભાવની છે; માટે જો તમને
 આત્મવાદી ધણો ખેદ થશે એમ લાગતું ન હોય, અથવા દાર્ઢ બારે
 કાર્ય બગડતું ન હોય, અથવા અતંકરણમાં અદૃષ્ટપૂર્વ દેશ જોવાનું
 કેવલ હોય, મ્હારું વચન જો ગમતું હોય, આશ્ચર્ય-દર્શનથી જો અતિ
 સુખ થાય એમ હોય, આવો પ્રણય જો ગને ઘટતો હોય, મ્હારું પ્રત્યા-
 ખ્યાન કરવું અયોગ્ય ગણતા હો, (આટલા સહવાસથી) જો પરિચય-
 લેશ પણ થયો હોય, અને મને અનુગ્રહ કરવાને જો ઇચ્છતા હો, તો
 આ મ્હારી વિનતી નિષ્ફલ કરશે નહિ. અહીંથી આપણે સાથેજ અતિ

રમણીય હેમકૂટ ઉપર જઈશું અને સુગંધી અગ્નિ ત્રાહ્મણીને મળી-
ને, એની આ કુમતિ દૂર કરી, એક દિવસ ત્યાં વિશ્રામ લઈ બીજું
દિવસ તમે પાછા પધારવો. તમને-મદારા નિષ્કારણ બાન્ધવને-એક
નેત્ર, (તથા) આ મદારો વૃત્તાન્ત સંભળાવીને, દુઃખાન્ધકારના ભાર તમે
ડખાઈ રહેલું મદારું અંતઃકરણ ધણે કાળે આજ નવે ઉઘડુંસિન યથું
છે, (અને) શોક જરા સભા જેવો થયો છે. દુઃખી જનને પણ રાજગત-
સમાગમ આનંદ આપે છે, અને તમારા જેવા મદાપુરુષોના પ્રભે-
દ્ય અન્ય જનોના મુખને અર્ધે પરાધીન રહેછે.—આ ઉપરથી ચંદ્રાપીઠે
પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે—ભગવતિ ! દર્શન યથું ભારથીજ આ શરીર
તમારે સ્વાધીન છે માટે જે જે કાર્ય થોડા લાગે તેમાં નિરાકૃતાપી
એનો યથેષ્ટ ઉપયોગ કરો.—એવું કહી મદાસ્વેતાની સાથેજ એ હેમ-
કૂટ જવા નીસર્યો.

આસતાં આસતાં હેમકૂટ ઉપર આવી પહોંચ્યા પછી ગંધર્વ-રાજ-ગૃહ-
માં જઈને, કાચ્યન-તોગધુ જ્યાં બાધેલાં હત્યાં એવા સાત ઔરડા ઓ-
ળંગીને ચંદ્રાપીઠે, મદાસ્વેતાને દેખી દોડતા આવતા, દૂરથીજ પ્રશ્ન
કરતા, હાથમાં સુવર્ણ-દંડ લઈને આસતા પ્રતીદારોએ બતાવેલે મર્મે
કન્યાઓના અન્તઃપુરના દારમાં પ્રવેશ કર્યો. અને પેસતાંજ એણે
લાખ્યો સ્ત્રીઓથી બરેલો,—ખીજે જાણે નારીમયજ સંસાર દોષ, સખ્યા
મણવા સાથે જાણે એકજ ભેગી કરેલી ત્રિસોતની સ્ત્રીઓથી ભરપૂર
દોષ, યુરુષ વિનાની ખીજ સૃષ્ટિ દોષ, અપૂર્વ ઉન્મત્ત ધરેલો નારીમય
હીપ દોષ, પાંચમે જાણે નારીયુગનો અવતાર દોષ, ૧ પુરુષ-દેવથી
પ્રભવપતિએ જાણે જગતનો ખીજોજ એલ રચ્યો દોષ, અનેક કલ્પમાં
કલ્પવા સાથે સૃષ્ટને તૈયાર રાખેલો સ્ત્રીજનનો કોણ દોષ એવો, એ
અન્તઃપુરનો અંદરનો ભાગ જોયો. દિશાઓને પૂરી નાંખતું, દિવસને
જાણે અમૃત-રસના પ્રવાહથી સિંચતું, અંતરીક્ષને જાણે બીજાપરું,
લક્ષ્મીઓની લાવણ્ય-પ્રમાણું અતિવિસ્તીર્ણુ પૂર ત્યાં બધે પથરાયતું હૃદય
તેથી એ અબજાન્તર જાણે તેજોમય દોષ, હજારો ચંદ્રમંડલથી જાણે
રચેલો દોષ, અદ્રિકાથી જાણે ઘડેલો દોષ, આભરણ-પ્રમાથી જાણે એની
દિશાઓ બતાવેલી દોષ, સ્ત્રીઓના વિગ્રમથીજ જાણે ત્યાં સર્વ ઉપ-

જી

૧ સાયમુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ પછી પાંચમે. ૨. જુઓ
૫૪ ૫૨ ટી. ૩.

કરણ સંપદિત કરેલાં હોય, યૌવન વિવાસથીજ જાણે એનાં સર્વ અવ-
સ્થ ઉત્પન્ન કરેલાં હોય, ગતિ વિવાસનોજ જાણે ત્યાં નયમ કરેલો હોય,
નિદન-અરિતથીજ જાણે ત્યાં અવકાશ કટાયેલો હોય, અને અનુરગથીજ
જાણે તેનો સફલ પ્રદેશ અનુલિપ્ત હોય, એવો દેખાતો, તથા જાણે જુગાર-
મય હોય, સૌન્દર્યમય હોય, સુરત-દેવતામય હોય, કુસુમશરમય હોય,
કુન્દલમય હોય, આશ્વર્થમય હોય, આકુર્ણ્યમય હોય, અને શ્રીમમ
મય એવો શોભતો !!

એ કન્યાએની અગણિત સખ્યાને લીધે, તેમની આંખુ જાણુ મુખ-
પ્રભા પ્રસરવાથી જાણે અકબિચ્છની વૃદ્ધિ પડતી હોય, તેમનાં કટાક્ષ
થી, પૃથ્વી જાણે અલિપ્ત-કુવચ વનમય થતી હોય, જલતાએના
ને શંક શરવાથી કરીને, કામ-ધનુર્વના જાણે સૈન્ય આઘાતો હોય, દેશ
ક્ષયના અધકાશથી કરીને, કૃષ્ણ-પદ્મના પ્રદોષસાર્થ જાણે ત્યાં ઘેગા
પત્તા હોય; ગિમ્ત પ્રભાથી કરીને, પ્રકૃતિ પુષ્પવટે ધવલ વસન્ત દિવસ
જાણે ત્યાં અચરતા હોય; આગ પવનના પરિભ્રમને લીધે, જાણે ત્યાં મલયા-
ચંચળતા વા ઘાતા હોય, કષોપ-અડલના પ્રકાશથી કરીને, ત્યાં જાણે હનરે
માણિમ્-દર્પણ ઝગઝગતા હોય, દાયેન્દ્રીએના ઘાત રંગથી કરીને, પૃથ્વી
ઉપર જાણે રક્તકમળનો વર્ષાદ વર્ષતો હોય, નખ કિરણ અજકવાથી, આઠે
દિશાએ જાણે હનરે મદન જાણુથી છવાય ગયું હોય, ભૂપણુ કિરણના
હન્દધનુષથી, શૂદનાં જાણે મયૂર વૃદ્ધ હડતા હોય, અને યૌવન વિકારથી,
હનરે જાણે અનગ ઉત્પન્ન થતા હોય—એવું અદ્રાપીડે જોયું ? તેમજ તે
કુર્ણરિકાએના ઉચ્ચિત વ્યાપારના છળગા, —સખીએના દાય જાલવામાં
પાણિ અદ્ય, વેણુ વગાડવામાં સુખન, શીણુ વગાડવામાં નખ-વ્યાપાર,
દ્વિ રમવામાં કરતલ પ્રહાર, શૂદ-લતાએને સિન્ધવા સાર કલશને કેડે
લેવામાં દગ્તાસિગન, હિદોળાઉપર ઝુલવામાં નિતમ્બ તથા રતનનું
ચંચળ, પાનની પીડી કરડવામાં દન્તોપચાર, જકુલને કુસુમ તાવવામાં
મધુગ દુધનો છટકાવ, અશોક વૃક્ષને તાડન કુવામાં ચરણધાન, અને ગસિ-
કુસુમ ઉપર અપલન ચવામાં શીતાર—એ સર્વ પણ તેણે, અદ્વિતીય
સુરત-વ્યાપાર જાણે કરતી હોય એમ તેઓમાં દીકું ૧

૧ આ વાચ્યનો પ્રત્યેક, પથમી વિશદિતવાળા જાગ ઉપમેય કપ છે,
તે જો પછીનો ઉપમાન છે. ૨. અહીં 'અર' જોતાં તે કુમારીએ પોતપો-
તાનાં ચેત્ત કાર્યમાં મુગ્ધાવલી હતી તે કાર્ય બિન ગિત વસ્તુએ કાપે
હતા કલિયે એવી રીતે વર્ણવતા છે કે તે સને રતિ-ક્રીડામાં થતાં હોય
એવાં દેખાય.

વળી ત્યાં એ કન્યાઓએ ડીંગલ પ્રદાન રૂપીજ મુખ પ્રદાનન દીધું હતું; લોચન રૂપીજ કર્ણત્પલ પેદેદા હતા; રાત્ર્યન્ધવિ રૂપીજ અંગ-લેપ ઓળ્યો હતો. નિશ્વાસ રૂપીજ સુગંધ લગાવ્યો હતો, (ને) અંતર-પ્રભા રૂપીજ કુકુમ લેપ કર્યો હતો. ૧ અમતા આનાપત્ર વીળાના ગળા દતા, ભુજલતાઓના ચપગા શ રત્ની, કનલન ત્રીસ કમચ દતા, સ્તનના દર્પણ દતા, દો પ્રભાત આન્દાદન વચ દત્ત, નયન-અનન વિવાગ મમતાના મગિ શિલાનન દતા દોમલ અગુલિત્તો રત્ન સગળો અવકાશ રમ હતો અને નખ મણિના કિંગન, ભૂમિ ઉપર મૂકવા બની પુષ્પના સમૃદ્ધ હતા નેજ પ્રભાતે ત્યાં અવકાશ રમ પણ એ કુમારીઓના મરણને અતિશય યદ્ય પડતો, બહુ માતાની મેખલા આધ્યાત્મી પણ ગમનમા વિદ્ય પડતું, ઓળેવા અંગનગના બાઘી પણ અધિક અધિક શ્યામ ચડતો, વચના બાઘી પણ (ગરીગ) ગાનિ પાગતુ, મગલ દહણ પેદેદવાથી પણ હાથ મુગ્યા કન્તા, કર્ણ કુશુમ ધારણ કન્તાથી પણ શમ થતો, અને શ્રવણમા પેદેદેવા કમલ ઉપર ભંમના વાગનની પાખતો પન પણ આવામદારક યદ્ય પડતો ૩ વળી એ અન્ત પુરમા, અખીઓને મગસ માથ, હાથને રેડો આધ્યા વિના દેવા થતું એ પણ કુમારિઓને અતિસાદસ લાગતું હતું, મગસ સગતા પેદે-દા હાગો ભાગ સદન કાવો એ સ્તનની કહેનતાનોજ પ્રભાવ હતો, પુષ્પ મુંઢવામા એકથી બીજું પુષ્પ મુંઢવું એ પણ સુરતિજનને અયોગ્ય હતું, કન્યાઓના અભ્યાસમા માલ્ય પ્રથમ પણ અસુકુમાર જનતું કાગ મળતું હતું, અને કેવલાઓને પ્રભાત કરના મધ્ય લાગનો ભય થતો એ કહ બહુ વિનયકાર ન હતું.

ઓવા પ્રકારના એ કન્યાઓના અન્ત પુરની લગ અદર ગયો એટલે તેણે કાદમ્બરીની પામે રતેનારી, આમ તેમ દુર્ગા દાસીઓના વિવિધ પ્રકારના અતિ મનોહર આવાપ માબલ્યા — અલિ લવંગિકા । કેતકાનો પગલ લઈ લાડી લતાઓની આજુગાજુ દત્તાર બાધ સાગરિકા । મધેદકી

૧ અર્ધાન્તુ માત્ર ઉપગનો પ્રકાશ એવો કે રેડો ધોડાનો ખપત પડે નહિ લોચન એટલા લાભા કે કર્ણ સુધી પોચી રોત્પલતું કામ સાગે . નિ. બાળુમદ્ એવા શીલપચરિતા નીચ ઉચ્છ્વાસગા (૫ ૬૯) પ્રમદાઓની મુકુમારતત્તુ આપુજ વર્ણન છે —

પત્ર પ્રમદાનાન્વલ્લેવિ સહજ મુદમાલ્યમદન માર કુવલ્પદામાનિ
ફળોન્ના એવ સતતમાલોકકરા વિમ્બો મણિપ્રદોષા . .. વિ.

બરેલાં કનકમય સરોવરમાં રત્નની રેતી પાચર. અલિ મૃણાલિકા !
કૃત્રિમ કંમલિનીઓમાં ચક્રવાક-દંદ ઉપર કુંકુમના ભૂકાની મુદ્રિયો બરી
બરીને હાંટ. મકરિકા ! કપૂર-પદ્મવનો રસ રેડીને ગંધપાત્રોને સુગંધિ
કર. રંગનિકા ! તમાજ વૃક્ષોની અંધારી ફુલમાં મણિ-પદ્મીપ મૂક. અલિ
કુમુદિકા ! પક્ષીઓ છાડ્ય કરડી ખાય નહિ માટે તેમને મોતીની
જાળથી ઢાંકી નાંખ. અલિ નિયુષ્ણિકા ! મલિમગ પૂતળીઓનાં સ્તન ઉપર
કુંકુમ-રસની આડ ચિતર. ઉત્પલિકા ! સોનાની સાવરણીએ, લઈ
કંઠલી શૂદની મરકતમય વેદિને વાળી નાંખ. કેસરિકા ! મદિરા-રસ લઈ-
ને બકુલ પુષ્પના મંડપ ઉપર હાંટ અલિ આલતિકા ! ઠાગદેવ-શૂદના
દંતમય જરખા ઉપર સિંદૂરના ભૂકાનો લાલ રંગ ચઢાવ. અલિ નલિ-
નિકા ! શૂદ-કલાહરંભે કમલનો મધુ-રસ પા. કંઠલિકા ! પાણેલા મયૂરો-
ને ધારા-શૂદમાં લઈ જા. અલિ કમલિનિકા ! ચક્રવાકનાં બન્ધ્યાને
મૃણાલ્યમાંથી ફીર-રસ કઢીને ખવરાવ. આશ્રત્તલિકા ! પાંજરામાંના
કેકિલને આંખાના મોરનો આદાર કરાવ. પલ્લવિકા ! ઘરનાં ખસુતરને
મરીના છોડનાં કામલ પલ્લવ-પત્ર ખવરાવ. અલિ લવંગિકા ! ચક્રારનાં
પાંજરામાં પિપ્પલી-પત્રના કડકા નાંખ. મધુકરિકા ! પુષ્પનાં આભરણ
રમ. મયુરિકા ! કિનાર-ગિયુનને સંગીતશાલામાં મોકલ. અલિ કંઠલિકા !
અર્ધજીવ પક્ષીનાં દંદને દીકા-પર્વતના શિખર ઉપર ચઢાવી દે. અલિ
હરિણિકા ! પંજરગત શુક્ર-ચારિકાઓને ઉપદેશ આપ. ^૧

આ વિના ધીજાં પરિહાસનાં વાક્ય પણ તેના સાંભળવામાં આવ્યાં
કે:—અલિ સામરિકા ! તું આમ મિથ્યા મુગ્ધતા દેખાડીને કોને ઉતરવા
છે ? અલિ શોવનનવિહારથી ઉન્મત્ત બની ગયેલી ? સ્તન-કાચર-
ના બારથી શરીર નથી જવાયી તું મણિ-સ્તંભના મયૂરોને ટેકા દે છે
તે અમે સમજ્યાં છીએ. અલિ પરિહાસની આકાશ રાખનારી ! ^૨ તું
તો રત્નમય ભીંતમાં પડેલા એ ત્હારા પ્રતિબિમ્બ સાથે વાત કરે છે.
સખિ ! ત્હારું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પવનથી ઉડી મળું છે તેને સંકેલવાને
બદલે તું તો દસ્તને શ્રમ આપી ત્હારા હારની પ્રબાને પકડે છે !
અલિ ! તું તો મલિભૂમિ ઉપર મૂકેલાં, પૂજનનાં કગલને પગ આડકરો

૧. અલીજ રીતના મધુર આલાપ વાસવદત્તામાં (પૃ. ૧૫૭, પૃ.
૨૩૧-૨-૩) પણ જોવામાં આવે છે. ૨. કોઈ સ્ત્રી પરિહાસની આકા-
શથી પોતાના પ્રતિબિમ્બનેજ સખી રૂપ જાણી તેની સાથે વાત કરતી
દશે તેને આ વચન કહેલું છે.

સદસ કન્યાઓની વચ્ચે તેણે, નીલ વસ્ત્રના પ્રચ્છદપટથી ઢાંકેલા એક
મહોટા પલંગ ઉપર,—ધોળે ઉશીકે, વાળોને મૂકેલી બુજ-લતાને આધારે
રહેલી હોવાથી, મહાવરાદના દંટવચ્ચે લટકતી પૃથ્વી હોય એવી રોબતી
સાદમ્બરીને બેઠ. એની દેહ-પ્રભાના વિસ્તીર્ણ જલમાં હાથ હલાવીને
જાણે તરતી હોય તેમ આમર-આદિછુઓ એને પવન નાંખતી હતી.
સન સ્થાને એનાં પ્રતિબિમ્બ પડેલાં તેથી, જાણે મણિ-ભૂમિમાં યજ્ઞને નામ
એને નીચે લઇ જતા હતા; આસપાસની રતનમય ભિત્તિયોમાં ઘર્ષને
દિપ્તિપાત્રો એને જાણે હરી જતા હતા; ઉપર મણિ-મંડપમાં ઘર્ષને દેવ-
સોક જાણે એને હવે હવકી જતા હતા; મહોટા મહોટા મણિમય રત્નો-
એ જાણે એને પોતાનાં દ્વંદ્વમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હતો; તે ગૃહમાં મૂકેલાં
દર્શણોઓએ જાણે એનું પાન કીધું હતું; અને શ્રીમંડપમાં નીચે મહોંએ
કાતરેલા વિદ્યાધર સોકો જાણે એને ગગનમાં ઉપાડી લઇ જતા હતા.
જાણે એનું દર્શન કરવાના કુતૂહલથી બેમાં યયાં હોય એમ, ચિત્રના
છળમાં ત્રણે ભુવન એની આબુજાબુ બરાચેલાં હતાં. એ મંડપને પશુ
એને જોવાની જાણે છત્તા ધબેલી તેથી તે, આબુપણનો રાખ્દ સાંભળી
નૃત્ય કરતા સેંકડો મધૂરના વિચિત્ર ચંદ્રક રૂપી દંભરો ભોગ્યનવડે એને
નિદ્રાળતો હતો. એની દાસીઓ પણ દર્શન કરવાના હોયથી જાણે
દિવ્ય ચત્રુ લજ્જ આવી હોય તેમ અનિગિય દૃષ્ટિથી એની સામું જોયાં
કરતી હતી. લક્ષણુ પણ જાણે સગાવિદ્દ હોય તેમ એનાં સર્વ અંગમાં
વ્યાપી ગયાં હતાં. બાલ્યાવસ્થા જાણે અપુરુષશાલી હોય તેમ એ
એનો ત્યાગ કરતી હતી.* (પિતાએ) જાન ક્યો વિના પણ કામાંબેશથી
જાણે પરવરા થઇ જઇને યૌવન એનું ત્યદણુ કરાવું હતું.^૨ પગ ઉપર
ચોપડેલા નિશ્ચલ રંગની કિરણુ-સેખાએ જાણે ખદાર આવતી હોય,
અલકતકરસથી રક્ત યોગેલા લાવણ્ય-જાળની સેરા જાણે વહેતી હોય, પેદે-
રેલા રક્ત વસ્ત્રના પાલવની કોરો જાણે લટકતી હોય, પગનાં આબુપણ-
માંથી નીકળતા રત્ન-કિરણની જાણે રેખાઓ હોય, અને અતિક્રોધ
હોવાથી જાણે નખ વિવરમાંથી રુધિર-ધારાનો વર્ષાદ વર્ષા થતી હોય એવી
અંગુલિઓવાળા, પૃથ્વીના તારામણુ જેવા નખમણિ હોવાથી યુક્ત

૧. જોણે પુણ્ય કીધાં હોય તેજ આવી કન્યા પાસે ટકી રાકે, બાલ્યા-
વસ્થાએ નદિ કીધેલાં માટે તે હવે ત્યાં રહી રાકે તેમ ન હતું—અર્થાત્
તે એ કુંવરી બાલ્યાવસ્થા ત્યજી યુવાવસ્થામાં આવતી હતી. ૨. 'યૌવન'
ને અર્થ કામાંવર પતિ જેવું કહેલું છે.

એવી બહીકથી ત્હારાં પોતાનાં પ્રતિબિમ્બનેજ ત્યજી ત્યજીને આવેછે ।
જાળિયા પડતા પદારાગ મળિયા પ્રકાગને બાલ સૂર્ય-પ્રકાશ ધારીને
સખિ ! તુ ત્હારા કરતણથી ટાંકી દેતી દેખાયછે । અધિ ત્હારા હાથમાં-
થી ખેંદને લીધે ચામર પડી ગયું છે તે તો તુ જાણતીને નથી અને
માત્ર ત્હારા નખ-મળિયા કિમ્મનેજ હવાખ્યા કર છે !—આવા અ.વાં
વચન સાંભળીને સાંભળીનેજ કુમાર કાદમ્બરીન મડપ સમીપ આવ્યો

ત્યા જવાના માગ હપર પાડીની લનાઝામાથી પુષ્પ પગગનો દગ
મરી પડવાથી તે પુલિન જવા મોખનો હતો ફરત કરતા દે.કિલેએ
નખથી દોઝેલા, આગણામા ઉગેલા આજાના દલનો રસ ટપકવાથી ત્યાં
દુર્લિન જેવું દેખાતું હતું પવનથી ચચરાયલા, બકુલ જલપર છાટેથી
મધુ-ધારાના કચુને લીધે ત્યાં જાણે ઝાઝળ પડ્યું હોય એમ લાગતું
હતું. ગમ્મક-પત્રના દગથી, તે જાણે કાઝચન-હીપ હોય એવો જાણતો
હતો, અને કુચુમ સગદમા પડેલા મધુક-વૃન્દના અધકારથી તે શ્યામ
અશોકવન જેવો મોખનો હતો વળી ત્યાં સુવતિયો આમ તેમ ફરતી
હતી તેમના ચરણ હપર ચોપડેસો અવતનક-રસ મળવાથી, જાણે રાગ-
સાગર ધમેક હોય,—તેમના અગલેપના સુવાસથી, એ જાણે અમૃતની
હાપસિનો દિવસ હોય,—તેમના દતપત્રના મડવથી, એ જાણે અંદ
સોક હોય,—ગોરોચનાના તિલકની લેખાઝોચથી, એ જાણે પ્રિય શુ
લતાઝોતું વન હોય,—કૃષ્ણાશુભથી રંગેલી આંટને લીધે, એ જાણે શ્યામ
ચંદ્ર ગયો હોય.—કર્ણમા પેદેરેલા અગોઠ-પગવને લીધે, એ જાણે રક્ત
ચંદ્ર ગયો હોય—સરીરે લગાવેલા અદન-રસધો, એ જાણે ધવલ બની
ગયો હોય,—અને સિરીપ પુષ્પના તેમના આભુપાળુને લીધે, એ જાણે
લીલે લીલે યદ્ર ગયો હોય,—એવું જાણતું હતું એવાને અર્થે આવેલી,
એ ગર્ભની બને બાનુએ Cબી રહેતી સ્થિતે ૩મી લાવણ્યમય દુર્ગાડે
એ જાણે એક લાખી રોરીતું સુખ હોય એવો દેખાતો હતો. એ
ગર્ભની અંદર પડેલા આબરણ-કિરણનો પ્રકાશ ને, બેમા ધમેલા નદી જલનો
પ્રવાહ વહેતો હોય એવો લાગતો હતો તેની અંદર ધઈને, જાણે
સામે પૂરે આવતો હોય તેમ જ્યારે તે અગજ ગયો ત્યારે તેણે એક
શ્રીમંડપ દીર્ઘાના પુરાણાગ પાસે પ્રતિદ્વારી-મટલ રક્ષાને અર્થે
બેઠેલું હતું.

તે મડપના મધ્યભાગમાં, હેક છેડા મુધી પડેલતા મડવાકાગમા
ખેડેલી, આજુપણ-સમૂહ અગકવાથી કંપ-લતાઓ જેવી શોભતી અનેક

સદમ કન્યાઓની વચ્ચે તેણે, નીલ વસ્ત્રના પ્રચ્છદપટથી ઢાંકેલા એક
મ્હોટા પુત્રંગ ઉપર,--એણે ઉચ્છીકે, વાળાને મૂડેલી જુન-લતાને આધારે
રહેલી હોવાથી, મહાવરાદના દંપ્તવચ્ચે લટકતી પૃથ્વી હોય એવી રીતે, જતી
કાદમ્યારીને જોઇ. એની દેહ-પ્રમાના વિસ્તીર્ણ જલમાં હાય હલાવીને
જાણે તરતી હોય તેમ ચામર-આદિણીઓ એને ધવન નાંખતી હતી.
સર્વ સ્થલે એનાં પ્રતિબિમ્બ પડેલાં તેથી, જાણે મણિ-ભૂમિમાં યજ્ઞને નાગ
એને નીચે લઇ જતા હતા; આસપાસની રત્નમય ભિત્તિઓમાં ઘર્ષને દેવ-
સોક જાણે એને હાથે ઉચકી જતા હતા; મ્હોટા મ્હોટા મણિમય સ્તંભો
એ જાણે એને પોતાનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરાવેલા હતા; તે શૃંગમાં મૂકેલાં
દર્પણોઓએ જાણે એનું પાન કીધું હતું; અને શ્રીમંડપમાં નીચે મ્હોંએ
ઠાતરેલા વિધાધર સોડો જાણે એને ગગનમાં ઉપાડી લઇ જતા હતા.
જાણે એનું દર્શન કરવાના કુતુહલથી રોમાં ધયાં હોય એમ, ચિત્રના
છળમાં મણે જુવન એની આજુબાજુ ભરાયેલાં હતાં. એ મંડપને પણ
એને જોવાની જાણે પ્રચ્છા થયેલી તેથી તે, આજુબાજુનો શબ્દ સાંભળી
નૃત્ય કરતા સોંકડો મધૂરના વિચિત્ર ચંદ્રક રૂપી હજારો સોચનવડે એને
નિહાળતો હતો. એની કાસીઓ પણ દર્શન કરવાના લેખથી જાણે
દિવ્ય ચક્ષુ લાઇ આવી હોય તેમ અનિમિષ દૃષ્ટિથી એની સામું જોયાં
કરતી હતી. લક્ષણ પણ જાણે રાગાવિદ હોય તેમ એનાં સર્વ અંગમાં
આપી ગયાં હતાં. બાહ્યાવસ્થા જાણે અપુષ્પશાલી હોય તેમ એ
એનો ત્યાગ કરતી હતી.^૧ (પિતાએ) દાન ક્યો વિના પણ કામાંવેરાથી
જાણે પરવશ થઇ જઇને ધોવન એનું તલજી કરતું હતું.^૨ પણ ઉપર
એતપડેલા નિશ્ચય રંગની કિરણ-લેખાએ જાણે મ્હાર આવતી હોય,
અલક્તકરસથી રક્ત થયેલા લાવણ્ય-જાળની સેરો જાણે વહેતી હોય, પેહે-
રેલા રક્ત વસ્ત્રના પાલવની કોરો જાણે લટકતી હોય, ધગનાં આજુબાજુ-
માંથી નીકળતા રત્ન-કિરણની જાણે રેખાએ હોય, અને અતિક્રોધમય
હોવાથી જાણે નમ્મ વિવરમાંથી રુધિર-ધારાનો વર્ષાદ વર્ષા થતી હોય એવી
અંશુવિશેવાળા, પૃથ્વીના તારાગણ જેવા નમ્મરુદિ એડલથી મુક્ત

૧ જાણે પુષ્પ કીધાં હોય તેમ આવી કન્યા પાસે ટકી રહે, બાહ્યા-
વસ્થાએ નાદિ કીધેલાં માટે તે હવે ત્યાં રહી રહે તેમ ન હતું-અર્થાત્
તે એ કુંવરી બાલ્યાવસ્થા ત્યાં સુધી વસ્થામાં આવતી હતી. ૨ 'ધોવન'
ને અર્થ કામાગુર પતિ એનું કંપેણું છે.

પોતાના ચરણવટે એ જાણે પ્રજાલ-રસની એક નદી પ્રવર્તાવતા હતી । એના નુપુર-મણિમાંથી નીકળતો કિરણ-સમૂહ, ગુરુ નિતમ્બના બારથી ખિન્ન થયેલી જાંઘોને જાણે સાહચર્ય કરવાને હવે ચઢીને જ્ઞાન-ભાગને સ્પર્શ કરતો હતો. પ્રભુપતિને હાથે અતિશય દબાવવા મધ્યભાગમાંથી ગળી પડેલો, જ્ઞાનસિંહાસનના પ્રતિધાતથી જાણે દ્વિધા વિભક્ત થયેલો લાવણ્ય-જલનો પ્રવાહ દોષ એવું એનું જિહ્વા-મુગલ શોભતું હતું. સર્વે દિશાઓમાં લાખા લાખા કિરણ પ્રચરીને, ધર્મથી જાણે પરપુરુષ-નું દર્શન રાખતો દોષ, કુરુદલથી જાણે વધારે વધારે ફેલાતો દોષ, અને સ્પર્શ-સુખથી જાણે શેષોદગમ પામતો દોષ એવો મેખલા-કત્તાપ એના નિતમ્બની આસપાસ પરિવેષના આશરમાં આવી રહ્યો હતો. (આપૂરુ થઈને) પડેલા સર્વ લોકનાં દૃઢ્યના બારથીજ જાણે એના નિતમ્બ અતિગુરુ થયેલા હતા.^૧ હયાં સ્તનને લીધે સુખનું દર્શન નહિ પામવાથી, ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં જાણે એનો મધ્યભાગ ફીણુ ધર્ષ ગયો હતો.^૨ ॥ સુકામલનાને લીધે, સ્પર્શ કરતાં પ્રભુપતિની જાણે અગ્નિ-સુકા અંદર ડુબી ગઈ દોષ એવી, આવર્તયુક્ત એની નાભિ હતી, એની શેમ-રાજિ, કામદેવે ત્રિભુવન-વિભયની પ્રશસાને અર્પે હાથેથી વધાવલી જેવી શોભતી હતી.^૩ મદનનું ચરણાસન, એનું સુંદર સ્તનયુગ, -કર્ણપદલવનું પ્રતિબિમ્બ અંદર પડવાને લીધે, દૃઢ્ય જાણે અતિશય વાર તજે દબાઈ જવાથી હાથ ઉઘો કરી તેને ખસેડતું દોષ તેમ-જદાર પડતું હતું.^૪ એના બાહુ, કર્ણબૂપણના નીચે પ્રસરતા દીર્ઘ કિરણ જેવા, તથા નિર્મલ લાવણ્ય જલમાં હોવાના મૃણાલ-દંડ જેવા શોભતા હતા; અને નખમાંથી વર્ષતા કિરણના વર્ષાદને લીધે, ગાણિય-નાં બારે કાણુ પેદેરવાથી જાણે આન્ત યજ્ઞ જાળને સ્વેદ-જલ-ધારા પાડતા દોષ એવા એના બેકર દીસતા હતા. સ્તનના બારથી નીચે નગી જતા

૧. જુઓ વાસવદત્તા-જેજી વિચાર-પૃ. ૫૭—અશોષનનદયપતનસં-
જાતગૌરવાદામુ વિ. ૨. એજ વિચાર વાસવનાં પાણુ છે. (પૃ. ૫૫)-
હનતપયોધરે આરાન્તરિતમુલચંદ્રદર્શનાપ્રાપ્તિમનિતલેદનેન
શોણતરતામુપાગતેન મધ્યભાગેનાલંકૃતામ્ ॥ ૩. જુઓ વા. ૫. ૫૪-
ત્રિભુવનોમજયપ્રકાશ્તરોમાવલી..... ૪. દૃઢ્યને સ્તનનો બાર લાગેલો
ખાંડે તે જાણે તેને ખસેડતું હતું. તે ખસેડવામાં પેલું પ્રતિબિમ્બ હાથનું
મમ સારણ હતું.

મુખને નાણે ઉચ્ચ કરતો હોય એમ ઉચ્ચ કર કરીને હાર એના બિંદુકને સ્પર્શ કરતો હતો । એના સુંદર ઓઢ, નવ-યૌવનના પવનથી હોળ પામેલા રાગ-સાગરમાંથી નીકળતા તરંગ જેવા, તથા પરવાળાના હોડ જેવા રાતા હતા, ગાળ લાલ, સ્વેત તથા સ્વચ્છ કાન્તિના હોવાથી, મદિરા રસ ભરેલી માણિક્ય શુકિતના સપુટ જેવા ચોળતા હતા, અને એની નામિકા, રતિની વીણા વગાડવાના રતનમય “ગજ” જેવી શુશોભિત હતી એનું ચક્ષુસુગલ જે મુખ-લક્ષ્મીને વસવાળો ક્ષીરસાગર હતું અને જેના ખૂણા પોતાની ગતિના માર્ગમાં વિષ્ણુ આણુતા શ્રવણ ઉપર જાણે કોધામગ્નન યજ્ઞને રત્ન યથેલા હતા, તે વડે આખી સૃષ્ટિને જાણે એ લોચન-મય કરવાને તત્પર થયેલી હતી । મહમત્ત યૌવન કુન્દરની મહાભા જેવી જે ભમરો, અને રાગયુક્ત મદનનું દદ્ય જાણે વદન ઉપર મહોટયુ હોય એવું, મન રાનાના રસથી કરેલું તિલકર્ણ-દુ એના લલાટમાં જોળતા હતા કપ્ડમાં એણે ઉચ્ચ સુવર્ણના આભૂષણ પેટેવ્યા હતા તથા મરકત અને માણિક્યના કુટલ રોવતા હતા તેથી, જાણે હીમા પટેલા કર્ણ કમલમાંથી મધુધારા છૂટતી હોય એની શક્કા ઉન્નમ થતી હતી લલાટને જાલચોળ કરી હતા, સેથીને આરકતા ચૂડામણિમાંથી નીકળતા કિરણથી કરીને એના લાખા કેશ જાણે મદિરા મ્લમાં ધોવાતા હોય એવા જોળતા હતા પોતાના અર્ધ દેહમાં પેટેવા રણુથી ગર્વિષ્ઠ થયેલી શીરને જાણે દરાદાની ઇન્દ્રિયથી એ અંગે આંગે વ્યાપેલા આનંદ વડે પોતાનું અતિરામ સૌભાગ્ય દર્શાવતી હતી । । ૨ છાતીમાં રાખેલી એકજ લક્ષ્મીથી આનંદ પામતા વિષ્ણુનો ગર્વ દરી લેવાને એ, પ્રતિબિંબથી કરીને પોતાના રૂપમાંથી જાણે એકટો લક્ષ્મીને સુજાતી હતી । । મન્તકમાં મન્ત્ર એકજ ચદ્રથી વિખિત થયેલા મદાદેવનું અભિમાન મૂકાવવા માટે, પોતાના વિલાસયુક્ત સ્મિતથી એ જાણે દિશાએ દિશાએ જનરો મદ્ર ફેકતી હતી । । નિર્દય થઈને પશુપતિ-

૧ એજ વિચાર વાસ્તવતામાં છે (પૃ. ૧૦)-ગા^{૧૭} રોધકશ્રવ
જકૃતકોપેનોપાન્તલોહિતેન નયનયુગલેન મૂપિતા ॥ ૨ આભાગ્ય-ઓને
પતિની દયાતી (પ્રીતિ વિ.) નું મુખ પાર્વતીના અર્ધ દેહમાં એકજ
શણુ રહેલા તેટલાથી એને ગર્વ ચદેલો-(કે હું મદાગ પતિની ધણી
માનીતી છું) તેને જાણે ઉત્તરવાને એ, અર્ધ દેહ તો શુ પણ અંગે અંગે
આખી ગમેલા કામ (રૂપી પતિ)થી પોતાનું સિદ્ધાન્ત દેખાડતી હતી

ચે એક મદન બાળી નાંખેલો તેથી જાણે રોયે બરાબરને એ પ્રત્યેક
 હૃદયમાં લાખ્યો મદન ઉત્પન્ન કરતી હતી । ૧ વળી એ, રાત્રિ-જનગરણ-
 થી ખિન્ન થઈ ગયેલા, પોતાના પાળેલા ચક્રવાક-મિથુનને સુવા સાર
 ફીડા-નદીઓમાં કમલ-ધુલિ રૂપી રેનીના નાના નાના મુલિન કરાવતી
 હતી. પરિવ્રજોના નુપુરનો શબ્દ સાંભળી દોડી જતા, પોતાના બ્દાલા હંસ-
 મિથુનને મૃણાલની સાક્ષીથી બાંધીને લાવવાની હંસ-પાલિકાને આમ
 કરતી હતી. આબૂપણુમા જડેલા મરકતમણિના ફિરજીને બિહવા-રૂપરો
 કરતા, પાળેલા દરિયુના બચ્ચાને, સખીના શ્રવણુમાંથી કાઢીને એક
 યવાકુન્દર આપતી હતી. ૨ પોતે ઉછેરેલી લતાને પ્રથમ પુષ્પોદ્ગમ
 થયો છે એવું નિવેદિત કરવા આવેલી માલજીને સર્વ આબૂપણુનું મન
 આપીને તેનું સન્માન કરતી હતી. વિવિધ વન-કુસુમ તથા ફલથી ભરેલો પન-
 પુટ લઈને આવેલી, ફીડા-પર્વત ઉપર રહેનારી લીસંડીની ભાયા નાદ સમ-
 નવાથી દસી દસીને એની પાસે વારે વારે વાત કરાવતી હતી. હાથથી
 નીચે પછાડ્યા છતાં વાર વાર ઉડીને હંથા આવતા, મુખ-પરિભ્રમથી અંધ
 બની ગયેલા મધુકર વડે એ જાણે કાળા દડાની રમત રમતી હતી । ૩
 ખાંજરામાં ખેડેલાં ખણ્ણુતરનો શબ્દ સાંભળી દુષ્ટ સ્મિત કરતી પોતાની
 આમર-આદિજીના મરકત ઉપર, દસતી દસતી એ એક લીલા-કમલ
 મારતી હતી. તામ્બૂલ-વાદિનીના પગોપર ઉપર, મોતીથી ભરેલી
 પોતાની અંદ્રલેખાનું પ્રતિગિમ્બ પડવાથી, ત્યાં સ્વેદ-બિન્દુથી ભરેલાં નખ-
 મિન્દ છે એવું જાણી, પટવાસની મુલિ ભરી તેના ઉપર એ ફેંકતી હતી ૪

૧ દરિયુના બચ્ચાને લીલું ધાસ ખાવાની ઇચ્છા થવાથી તે મરકત-
 મણિના લીલા ફિરજીને તે ધારીને ચાટવું હતું; તે જોઈ કાંએ પોતાની
 સખીના કણ્ણમાંથી યવાકુન્દર કાઢીને તેને ખાવા નાંખ્યું.

૨. જીઓ પિક્કમચરિત ૪. ૯૧ સ્લોક ૧૧.

કાર્ત્ત્વિયો ક્ષિપન્તી મધુર્વ વિશન્તમિતસ્તત : પાણિસરોરુહેણ ।
 વાલ્ક્યે રતં કન્દુકતાડનેપુ અમં મૃગાદી વહુ મન્યતે સ્મ ॥

૩. અંદ્રલેખા=અંદ્રાકારથી ભરેલું એક આબૂપણુ. કાદમ્બરીના એ
 આબૂપણુનું પ્રતિગિમ્બ એની સખીની છત્રી ઉપર પડેલું, પણ તેમાંના અર્ધ
 અંદ્રાકારનાં વક્ર પ્રતિગિમ્બ નખમિન્દ જ્યાં લાગતા, અને મોતીનાં
 તંત્ર જ્યાં બિન્દુ જ્યાં દેખાતી, તેથી કાંએ એમ ધારું કે એના પ્રિતમ-
 નખ ત્યાં-હાતી ઉપર-પડ્યા હશે અને તેમાં સ્વેદબિન્દુ રોટ્યાં હશે ॥

રત્ન-કુંડલનું પ્રતિબિम्બ ગામર-આહિણીના ગાલ ઉપર પડવાથી, ત્યાં તાન
દાંત બેઠેલા છે એવું ધારી, પ્રસાદના છળમાં આપેવું પોતાનું કલ્પ-પદ્મ
મૂકીને હસતી હસતી તેને એ દાંડી દેતી હતી પૃથ્વીની પેઠે એણે ઉંઝા
કુલના બૃધરોનો સંબંધ ત્યજી દીધો હતો, અને શેષ-ભોગ ઉપર રહેલી
હતી. ^૧ વસન્ત લક્ષ્મીની પેઠે એનો પાદપરાગ, બ્રમરોએ આણેલી
પુષ્પની રંગી ધૂસર ધથેસો હતો. ^૨ શરદની પેઠે એણે માનસેજન્મ
પદ્મિનો રાખ ઉત્પન્ન કરીને નીલકંઠનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો. ^૩ પાર્વતીની પેઠે
એના ઉત્તમ અંગનું આશ્રયણ શ્વેતાંશુક[થી] રચિત હતું. ^૪ સમુદ્રને
તીરે ઉગેલી વનસેખાની પેઠે એ બ્રમર જેવા સ્વામીના કાનનયુક્ત
હતી. ^૫ ચંદ્રમૃતિની સમાન એનાં ચુરુ-કલગનું મદલ્ય અતિ પ્રબલ
મદન-વિલાસથી યુગ્મ હતું. ^૬ વનરાજિની પેઠે એનો મધ્ય ભાગ, ચેત તથા
સ્વામી લવલી લતાથી શોભતો હતો. ^૭ પ્રભાત-લક્ષ્મીની પેઠે એનો
શૃંગાર, ભાસ્કર-મુક્તાંશુથી બેઠાયલા પદ્મગગનો હતો. ^૮ આકાશ-
કમલિનીની સમાન, એના સ્વચ્છ અંબરમાંથી મૃદુલ જેવું કોમલ

૧. કાદમ્બરી ઉંઝા કુળના બૃધરો-રાખ-એ-નો સંબંધ ત્યજીને-
અર્થાત્ કુમારી રહીને રોગ-બાકીના, લગ્ન સુખ વિનાના, ભોગ ભોગવતી
હતી પૃથ્વી સાથે લેનાં કુલબૃધર=કુલપર્વત (જુઓ પૃ. ૨ લી. ૪); અને
શેષભોગ-શેષ નામની ફેણ. ૨. પાદપરાગ-કાના પાદ-પગ, ઉપરનો પરા-
ગ-રંગ; વસન્તનાં પાદપ-વૃક્ષ, તે રાગ-રંગ. ૩ માનસેજન્મ=મન; હસે.
પદ્મિ=પાંખવાળો-બાજુ; અને પંખી. નીલકંઠ=મદાદેવ; મનુર. કાંએ મદ-
ન-અનુનો રાખ ઉત્પન્ન કરી મદાદેવનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો. કારણ મદાદેવે
કામને બાળેથી તે એણે ઉત્પન્ન કર્યો. શરદનાં દંડનો રાખ સાંભળી
મનુરનો ગર્વ ઉતરે તે સાર જુઓ પૃ. ૧૩૭ લી. ૩. ૪. ઉત્તમ અંગ=
ઉત્તમ શરીર (કાં નું); તેનું આશ્રયણ શ્વેતાંશુક=ચેત વસ્તુનું રમેણું. પાર્વ-
તીનું ઉત્તમ અંગ-મસ્તક, શ્વેતાંશુક=ચેત કિરણવાળો-ચંદ્ર તેથી અલંકૃત;
અથવા પાર્વતીનું શિરોમુલ્ય શ્વેતાંશુ-ચંદ્ર, ના કર-કિરણ-થી ચિત, ભરણું
હતું. ૫. (સ્વામીતમ-અલક-આનન). કાં ને બ્રમર જેવી. સ્વામીતમ-
અતિસ્વામ, અલક-વાળની લટો, વાળું આનન-સુખ હતું; સમુદ્ર તીરે
સ્વામી તમાલ વૃક્ષનાં કાનન-અરણ્ય હોય ૬. ચુરુ કલગ-(કાના) ચુરુ=
ભારે, કલગ-નિર્ભય. ચંદ્રે કામાવેશથી ચુરુ-કલગ-ચુરુની ભાસી-નૃપદર-
તિની પાની નું મદલ્ય કીધું હતું. ૭. (સ્વામલ-વલીકત. સ્વામલ-
કાળી, વલીકતા=કરોચલી ૨મી લતા: વનરાજિમાં સ્વામ-કાળી, લવલી
નતની લતાઓ હોયછે. ૮ ભાસ્કર-પદ્મગતા, મુક્તાંશુ-મોતીના કિરણ,
તેથી બેઠાયલા પદ્મગગણી કાંએ પેઠેથી હતા. પ્રભાત-લક્ષ્મીને

હાલે-મહા દેખાતું હતું. મયૂરોની હારની પેટે, નિતંબ સુધી પહોચતા
એના શિર્ષાંડ બારમાં ચક્રકાન્ત ઝળઝળા હતા અને કલ્પવૃક્ષની
તથા જેની એ કામ કૃત આપનાર હતી વળી એ, શયન સમીપ
સંમુખ બેઠે બેઠે તેની કાન્તિનું વર્ણન કરતા કેમકે—એ કાણ
છે? કોના પુત્ર છે? એમનું નામ શું છે? એમનું રૂપ કેવું છે? વય
કેટલી છે? એ શું કહેતા હતા? તે શું કર્યું? ક્યાં સુધી એમને તે
ભોળા? મદામ્બેના સાથે એમનો પરિવ્રજ્ય ક્યાંથી થયો? અહીં એ
આવશે કે નહિ—એમ વારંવાર અદ્રાપીડ સંબંધીજ વાત પૂછતી હતી.

આવી કાદમ્બરી રૂપી ચક્રલેખાની મોઝા જોતાંજ અદ્રાપીડનું
હૃદય સમુદ્ર-જલની પેટે ઉઝળવા લાગ્યું, અને એને વિચાર થયો કે—
પ્રાક્ષાએ મહારા ળીજી હન્દિયો પણ કેમ લાચનમયજ ન કરી? આ
આંખે તે શાં એવાં પુણ્ય કૃપાં દરો કે એ (એકલીજ) આને અનિ-
વારિત જોઈ શકે છે? અહો! પ્રજાપતિને મર્વે રમણીયતાનો આ એકજ
મંદાર કેવો વિચિત્ર ક્રપમ કીધો છે? આવા અતિશય રૂપના પર-
માણ્ય ક્યારી આપ્યા દરો? અને લાગે છે કે આને ધડતાં ધડતાં પ્રજા-
પતિના કર-અપરીંપી થતા હુ અને હીમે આની આંખોમાંથી જે અશુ-
ભિન્દુ પડેલાં તેમાંથીજ અરેખર આ જગનનાં કુમુદ, કમલ, કૃત્ત્ય તથા
મોગન્ધિકનાં વન દિવલ થયા હશે!!—એમ વિચારતાં વિચારતાંજ
એની દૃષ્ટિ કાદમ્બરીના નયન ઉપર પડી; અને તેજ શબ્દો, કેયુરકે વર્ણ
લેવો રાજપુત આજ દરો એમ ધારતી કાદમ્બરીની પણ દૃષ્ટિ—જે એનું
અતિશય રૂપ જોઈ વિરમવચ્ચી મિત્રવિચિત્ર બની ગઈ હતી તે—એના
ઉપર પડી, અને નિશ્ચય ધ્યાનથી ઘણી બાર સુધી ત્યાં રહી ગઈ. એની
જાણનાં મનમાં કાદમ્બરીનાં ચહેલાં જોઈને તે મનને કાદમ્બરીને જોઈને

વિવન મઈ ગયેલા બધાગમ એનો દેખાયો ૧ કુમારને જોયા પછી પ્રથમ
સોમોદગમ, પછી બૂધપણુ રવ, અને છેલ્લે કાદમ્બરી પાતે ઉભી થઈ.
મહન વિકાસીજ એને આ મમયે સ્વેદ થઈ આવ્યો પણ તેનું મરણ,
જાણે સત્વર ઉઠનાનો શ્રમ હોય એમ લાગ્યાં । એની ગતિને અરેખરે
રૂઢનાર તો હાથ કપજ હતો પણ તેનો અપવશ નુપુર ત્વર સાબળી દોડી
આવેલા દમ મડવને મળ્યો । નિશ્ચય આ લગ્નથીજ એનું વસ્ત્ર કંપવા
લાગ્યું પરંતુ આમરનો પવન એનું નિમિત્ત હોય એમ દેખાયું । અતરમા
વિગળતા ચક્રાપીડને સ્પર્શ કરવાના લોભથીજ એનો હાથ તે કણે છોટી
ફર પડ્યો, પરંતુ તે જાણે અતનને હાકી દેવા મુકો હોય એ લાગ્યું ।
આનંદથીજ એની આખમા અશ્રુ ભરાઈ નાના પણુ લાગેલા નહો
પૂગની કુસમ રજ તેના કારણુ જેવી થઈ પડી । લગ્નને લીધેજ એનાથી
એલી શકાય નહિ, પરંતુ મુખ દમનના પરિમલથી દોડી આવતા મુકુર
જાણે એને અઠકાવતા હોય એમ દેખાયું । મહન બહુના પ્રથમ પ્રદારની
વેદનાથીજ એને રીતકાર થવા લાગ્યા, પરંતુ પુષ્પના હગમથી પ્રતીતો
કાઠે વાચ્ચાથી તે ઉત્પન્ન થવા હોય એમ લાગ્યું । કપથીજ એનો હાથ
મુજવા લાગ્યો, પણ સમાચાર કહેવા આવેલી પ્રતિદારીને ના કહેવા
સાર જાણે તે હવાવ્યો હોય એમ દેખાયું । વળી તે મમયે કાદમ્બરીના
'હૃદયમા પ્રવેશ કરતા મહનનો પણ એક જાણે ખીજો મહન હપજ થયો
જે કાદમ્બરી સહિત ચક્રાપીડના અત કરણમા પેટા તેડે કરીને એ પણ
મધ્યેરાજપુત્રીના રત્નાગરણની પ્રભાને પણ આચ્છાદન વસ્ત્ર જેવી ગણ્યું
વા લાગ્યો, પોતાના હૃદયમા તેના પ્રવેશને પણ પરિમલ માનવા લાગ્યો,
તેના બૂધપણુ રવને પણ સભાપણુ ધારવા લાગ્યો, પોતાની સર્વ ઈન્દ્રિ
યોના હરણને પણ પ્રસાદવત્ માનવા લાગ્યો, અને તેની દેહ પ્રભાના
વપસંથી પણ સુરત-સગામનુ સુખ જોગવતો હોય એમ એ કંપવા
લાગ્યો । ૨

૧ મરદેવજી પણ નાર વર્ણના હતા તથા કાદમ્બરી-મહિરા-ને
વળા આદવા હતા તેથી તે બોધ વિહવન શાય (જુઓ પૃ ૧૧૮ ની
૮) તેમજ ચંદ્રાન કાન્તી સેવાન પ્રભાથી નાર દેખાતો હતો અને કાન્ત-
ગધર્વ રાજપુત્રી-ને જોઈને શિવન બની ગયો

૨ સારા જીવાચનાને કદાચિ એમ લાગશે કે 'પરપુરુષને હૃદય
પ્રવેશ ન થાયવા' નિતે દહ નિવ્યથ કયે હતા કાન્ત વદાને પ્રથમ
જોતાજ વિહવન થઈ ગઈ એમ દર્શીવવામા કવિની કુલજાતામા ખામી-

કાદમ્બરી, જાણે મહાગમત્રી કાવ્યાક પદ્ય આગળ આવીને, બહુ દિવસે દર્શન થવાથી ઉન્નતિ થયેલી મદાસ્થેતાને મોટું અને તથા ઉન્નતિથી બાકી પડી મદાસ્થેતાએ પણ એને અતિદૃઢ કક્ષાનિર્ગત દીધું અને કહ્યું —સખિ મન્મથિ ! અત્યંતપ્રભા પ્રભાની પીઠ દરનાર નાગ-પીઠ નામે નરપતિ રાજ્ય કરેછે, જેનનો પોતાના અમમ્ય ઉત્તમ અસ્થેતાની અસ્થેતા અગ્રગમત્રી જામિને ખોદીને આરે મધુને સ્થિત કરેય. છે, તેમના આ, નિર્ભર બુલસિ રતન ૮૫૭ વિશાન્ત વિશ્વને પદનીય અગ્રગીઠ નામે પુત્ર છે દિગ્વિજય કરવા નીસાં પડી દુરતા દુરતા એ અર્ધી આવી ચડ્યા છે એમને જોયા ત્યાગીજ મદારે એમની નિષ્કારણ મેની થઈ છે, અને સંસ્તો મંગ ત્યાગ કરીને નિષ્કાર થઈ મેયેલી પણ મદારી ચિત્તરૂતિ એમના અસાધારણ, મરલ સ્વભાવના શુભથી આકૃષ્ટ થયેલી છે આવા, અભ્યંતરથી પગવશ, મુદ્ધ અત કરવાના, અતુર, અકારણ મિત્ર મજવા કુદેબ છે માટે હું એમને અર્ધી બલાકારે બધા આવી છું કે એમને જોઈને મદારી પેઠે તું પણ—સ્વયંમા પ્રભાપતિની પ્રવીણતા રૂપની અદ્વિતીયતા, લક્ષ્યોને યોગ્ય સ્થાને ગ્રેગ, પૃથ્વીનું સદ્ભક્તિનું શુભ, માતૃપ લોકની દેવ સોક કરતાં એકતા, મર્ત્ય સ્ત્રીઓના સોચનની સફલતા, સર્વ કલાઓનો એક સ્થાને સમાગમ, સોભાગ્યનું અંશદ, અને મનુષ્યોની અગ્રમ્યના—જાણે વળી લ્હાસ વિશે મે એમને મહુ પ્રકારે સુખના આપેલી છે માટે, એમને પેરેયા કાષ્ટ દિવસ જોયા નથી—એમ ધારીને જો લક્ષ્મી આવતી હોય તો તે કારે મૂકી, એમને

આવા કાદમ્બરીની પ્રકૃતિમા અગ્રિયતા—દેખાપછે પરતુ નીચે આપેલા એક હશેલ કવિના લખાણ ઉપરથી જણાશે કે એમ બનવું પૃથ્વી નિમ-માધીન છે આપણા હાથમા નથી. એવા ગ્રેગનેજ હશેલમા "Love at first sight" કહેછે અને તેજ અધિક સિધરતા પામેછે —

"Suddenly across the gaze of Percival St John there flashed a face that woe him from his abstraction, as a light awakes the sleeper * * * It was not the mere beauty of that face (and beautiful it was) that arrested his eye and made his heart beat more quickly—it was rather that nerveless and every licable sympathy which constitutes love at first sight, a sort of sympathy and an instinct common to the dullest as the quack—the farthest reason as the breakest fancy * * * Whatever of love smites the deepest is felt at first sight, it streams on us abrupt from the cloud, a lightning flash—a destiny revealed to us face to face"

બદારે કંઈ પરિચય નથી—એમ ધારીને એ અવિશ્વાસ આવતો હોય તો તે
૧૫૭ ૬૭,—એમના સ્વભાવથી હું અજાણી છું—એમ જાણીને તે કંઈ શંકા
આવતી હોય તો તે દૂર કરી, જેમ તું બદારી સાથે વર્તે છે તેમ એમની
સાથે પણ વર્તવું.—એ ત્હારા મિત્ર છે, બાધક છે, અને પરિચય છે—આ
પ્રકારે મહાશ્વતાએ કહ્યું એટલે રાજપુત્રે પ્રશ્ન મૂક્યો; અને એક સહિત
કથાકથી તેને પ્રશ્ન મૂક્યો કરતો નિદાણા, કાદમ્બરીની કીડી જે એના અતિ
દીર્ઘ ભોગનાના ખૂબ તરફ જતી હતી તેમણી જાણે શ્રમ-જલ-ખિન્દુએ
પડનાં હોય તેમ આનંદાશુ ટપકવા લાગ્યા! સત્વર આગળ દોડી ગયેલા
દમ્બની પછવાડે હોતી મૂળ હોય તેમ, અમૃતજેવી સ્વેદ એની રિત-પ્રભા
પથરાવા લાગી! આ મનમથતા કુમારનું, પ્રતિપ્રશ્ન કરીને સમાન
કર—એનું જાણે મનકરને કહેવા સાચું એની એક જલતા જરા ઊંચી
મઢી! આશ્ચર્યો વચ્ચેથી મરકત મણિની પીડીઓના કિંમ્બુ નીકળવાથી,
લીલાસહિત જાણે પાનની છીડી લીધી હોય એવો દેખાતો એનો હાથ,
મગાશુ આવવાનું થયાથી ઉપડેલા મુખ તરફ ગયો સ્વેદ-જલના ઝરણ
મટે રાક્ષસ લાવવા ધોવાળથી સ્વચ્છ થયેલા એનાં અવયવોમાં સર્વે
સ્થાને પ્રતિબિંબ પડવાથી ચંદ્રાપીડ જાણે કરતો કામદેવ હોય એવો
દેખાવા લાગ્યો.—કેમ જે મણિમુખ ઉપર (કઈક) આસેમતા એના પાદ-
દંતુષ્ટે જાણે મણિમુખના જાણકારથી એને બોધાવ્યો હોય તેમ એ ચરણ-
નખમાં આવી પડ્યો હતો! જતાજ સત્વર દોડી જઈને (કાદમ્બરીનું)
દૃશ્ય જાણે એને સર્વ આનંદ હોય તેમ એ એના મનાવ્યતરમા દેખાતો
હતો! અને વિદગત કુલ્યમની માત્રા જેવી દીર્ઘ દષ્ટિએ એનું પાન
પીધું હોય તેમ એ એના મુલ ઉપર જોવામાં આવતો હતો! યશી તે
મગ્યે, ત્યાં બેઠેલી સર્વે કન્યાઓ જે એને કુલ્યમની કથાના નાખી નાખીને
તેની હતી તેમની, જાણુધી ગયેલી, ચચવ કીડીએ જાણે બદાર નીકળી
જવા છૂટતી હોય તેમ, કર્ણપૂર ઉપરના જમરની સાથે જમવા લાગી.

કાદમ્બરી લીલાલુકવ પ્રતિપ્રશ્ન કરીને મહાશ્વતાની સાથે પતંજ
કપર બેઠી, અને તરણી પરિજ્ઞેએ આજીને રાવનના માયામણી મૂકેલા,
તેણા વચ્ચેથી દાકેલા, રુક્મીના પાયાવાળા એક નાના આસન ઉપર
ચંદ્રાપીડ બેઠો; એટલે તરતજ, કાદમ્બરીના મિત્રનો અભિપ્રાય
મજબૂત થઈ, મહાશ્વતાને આજ લગાડવાને મારું પ્રતિદારીએએ, છીડેલા
દોંડપર આંગળી મૂકી ચૂપ રહેવાની સંજ્ઞા કરી, પેણના સ્વર, વીણ-
ના થેય, ગીતના ખ્યાલ અને મામધીએના જયરાજ સર્વે સ્થલેથી

જાણે કર્યા પછી એક દારી ત્રણથી જણ લઈ આવી તે વડે, કાદમ્બરીએ પોતેજ ઉઠીને મહાસ્વેતાના ચરણનું પ્રહાસન કર્યું. અને પોતાના હૃત્તરીય વચ્ચે વડે તેમને લોહીને કરીથી તે રાગન ઉપર જોડી. - ચંદ્રાપીડના પશુ ચરણનું પ્રહાસન, રૂપમા કાદમ્બરીના જોડીને, તેની વિશ્વાસ રૂપિ મદલેઆ નામની પ્રાપ્તિય સખીએ, ના ના કહેવા છતાં જલાન્કારે કર્યું. પદ્મી કર્ણાચરણની પ્રભાથી છવાઈ ગયેલા (કાદમ્બરીના) જમા ઉપર બદાલથી હાથ ફેરવતી ફરવતી. ભરના બારણી લગી ગયેલા કર્ણ પધરને ઉભાગતી ઉઘ્રગતી, આમર-પવનથી વિખેરાઈ ગયેલી ફેરની લાટને બાજની બાજની મહાસ્વેતા એને ફેરજનાના સમાચાર પૂછવા લાગી. પાણી કાદમ્બરી તે સખીને આવે પ્રેમ જોઈ, પોતે ધરમા રહી એ જાણે એક મોટો અપરાધ થયો એમ જાણી, કુમલતાથીજ જળ્યાતી, જરા કટ્ટથી બોલી શકી કે—હા બેન. હું સારી છું. આ સમયે પોતે શોકાતુર હતી, તથા મહાસ્વેતાના મુખ સામુંજ જોઈ રહેવાને યત્ન કરતી હતી તોપણ કટાક્ષ કે કવાળી દલતી મંચક કીકીને લીધે જેનો મધ્ય-ભાગ વિચિત્ર દેખાતા હતા એવા પોતાના ચરુને, ધનુષ ચઢવી ઉભેલા આનંદ બારેવારે જલાન્કારે, ચંદ્રાપીડને જાણે પીડવાનેજ (તેના જણી) લઈ જતો હતો ત્યાંથી વરી મળી નહિ તેજ હાણે, પોતાની પાસે મેટલી સખીના ગાલ ઉપર એ રાજપુત્રને જોઈને એને હર્ષે આવવા લાગી; ૧ પોતાનાં રતન ઉપર રોમોદ્ભવ થયેથી, તેમાં પડેલું. એનું પ્રતિબિમ્બ નાશ પામ્યું તે ઉપરથી એ વિભોગ દુઃખ લોગવવા લાગી; સ્વેદથી બીની થયેલી (ચંદ્રાપીડની) હાતીમાં પૂતળીની પ્રતિમા પડેલી દેખાતી એને એ સપરની ઉપર મેલ આવવા લાગે; ૨ એના નિમેષથી પોતે દોર્લામનો ૩ શોક કરવા લાગે; અને પોતની આંખોમાં આનંદાશુ બારાહ આનંદથી ન્યારે એને દેખી શકી નહિ ત્યારે અધતાનું દુઃખ એને થવા લાગ્યું ॥ ચોડી વાર પછી એણે તામ્બૂલ આપવા માંડ્યું ત્યારે મહાસ્વેતાએ કહ્યું:—સખિ કાદમ્બરિ ! અમે જાણેએ તો આપણે છે પણ આ પોટેલી વાર પધારેલા ચંદ્રાપીડની રોવાં કરવી જોઈએ માટે આ ખીડી

૧ સખીના ગાલ ઉપર ચંદ્રનું પ્રતિબિમ્બ પડેલું તે પણ એનાથી ખમી મહાનું નહિ ૨ પૂતળીને સપરની-શોક-જેવી મળી તેના ઉપર એ રોવે બારાહ ૩ દોર્લામ-પ્રતિમા ચરણ વા નાશનું દુઃખ ચંદ્ર આંખ મીચે તે વખતે જાણે એ અનિદ્ર અવસ્થાન્તરમા આવ્યો એમ મળી થયેલ દુઃખ લોગવતી.

તો તું એમને આપ — આ સાંભળી મુખ જરા વાકે વાળી, નીચી દટ્ટિ ફરી, એજે ધીમે સ્વરે જરા અપ્રકૃટ ઉત્તર આપ્યો — પ્રિય સખિ! પરિચય વેના આતુ' પ્રગલ્ભ્ય દર્શાવતા હું શરમાઉછું ; હે તુજ એમને આપ — આતુ કળા છતાં પણ વ્યારે મહાપ્રેતાએ એને ઘણું ઘણું સગળવી ત્યારે, નજે આમ્ય હોય તેમ આખરે એજે, જેમ તેમ કરતા, બીડી આપવા ની હા દહી, અને મદન શઁપ્તારથી મૂર્છિત થઈને, સ્વેદ જલના પ્રસાદમાં વળે નિવાઈ જઈને, — એજ સ્વેદ જલના પ્રવાહમાં હુબ્બી જવાના મયથી પોતાના હાથને જાણે ઝાંચી લેવાનું કહેતી હોય, તયા બમનીત થઈ જઈને પડવાની સેવારીમાં આવ્યાથી જાણે (અદ્રાપીડને.) હાથ પકડી સેવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય તેમ — મહાપ્રેતાના મુખ તરફથી દટ્ટિ ફરવા વિનાજ એજે કપને શરીરે, — આકુલિત આપે, — અતિશય હાલતે દેગે, બીડી સહિત પોતાનો હાથ લાખો કંઈ

એટલે તરતજ અદ્રાપીડે પણ પોતાનો હસ્ત જે જય કુંજરના કુલ સ્થાન ઉપર આક્રમવાથી જાણે મિંદૂરવાળો થયા હોય એવો સ્વભાવેજ મક્ક હતો, — ધનુકની પશુછ એ ચવાથી પડતા આક્રાને લીધે જરા સ્થામ થવાથી, જેના ઉપર કેશ પકડીને જેમી આશુતા અશુપાત કરતી ત્રિપુલક્ષ્મીના સેવન આક્રમથી જાણે અજન બિન્દુએ મોઢી મપા હોય એમ દેખતું હતું — પસરતા નખ કિરણને લીધે જેની અશુભિયો જાણે અતિશય વેગથી આગળ દોડી આવી હોય વધી ગઈ હોય, કે દમતી હોય એવી રૂપાની હતી — અને જે, સ્પર્શ લોભથી તત્કાળ ત્યા લેની થયેલી, રાગ-મુક્ત પામે હિન્દ્રિયો વડે, બીછ જાણે અશુભિયોથી સુગત હોય એવો જણાતો હતો, તે આગળ ધર્મો. તે સમયે સુસખ વિયામ દર્શનની જાણે આનુરતાથી, સર્વે રસ કાણ જાણે કાળથીએ આવીને કાદબ્બરીમાં વસ્યા; અને એતે, આડી દટ્ટિ રાખ્યાથી અશરે આશરે પ્રસારેમો પોતાનો હસ્ત જેના નખ કિરણ અદ્રાપીડના હસ્તને જાણે મોઢી કાદવાનેજ આગળ આગળ દોડતા હતા, અને કપથી કરીને હાવતા કે કાળના રાખ વડે

૧. આગળ વિચાર શેઅપિયરે દટ્ટિના સબધમાં દર્શાવ્યો છે —

"All relates to that sense did in his tacit repair,

"To men only looking on as rest of fair

"Met night all his senses were locked in his eyes,

"As jewels in crystal for some time to lie."

Lear's Lear's Lear, Act II, Sc. I.

જે જાણે સંભાળણું કરતો હતો તે (દસ્ત) વડે, સ્વેદ-જલમાં ગ્લાન કીધા પછી,—જાન'એ તમને અર્પણ કરેલી આ દામીનું ચંદણ કુટો—એમ કહીને જાણે પોતેજ તેને આધીન થતી હોય તેમ. તથા—આજથી હવે મદારો જીવ તમારે હાથ છે—એમ કહીને જાણે પોતાનો જીવજ આપતી હોય તેમ પેલી પાનની ખીડી ચંદ્રાપીડના હાથમાં મૂકી । પણ સ્પર્શ તુલનાથી જીવજલતાની સાથે સાથેજ આનંદ, કામ-આણંદથી મધ્યે બેદાઈ ગયેલું પોતાનું જાણે હૃદય હોય એવું રમન વલય, (ખીડી આપીને) હાથ પછે ખેંચી લેતાં નીકળી પડ્યું તેનીએ એને ખજાર પડી નહિ ।^૧ ત્યાર પછી ખીજી ખીડી લઈને એણે મદારસ્વેતાને આપી.

એટલામાં,—કુમુદ-કેસરના જેવા પીળા ચરણને લીધે, અંપક કલિના જેવા મુખને લીધે, તથા કુવલવ-પત્ર જેવી સ્વામ પાંખોને લીધે, જાણે પુષ્પમય હોય એવી જે દેખાતી હતી, તથા જેની પછવાડે એક, કુંડલું મણેજા ઇન્દ્રધનુજ જેવો ત્રણ રંગનો કાઠવો કાઠમાં ધારણ કરતો, પ્રબાલના આંકુર જેવી લાલ આંચવાળો, અને મરકત જેવી ચળકતી પાંખોવાળો પોપટ મંદ મતિથી દોડતો આવતો હતો, તે મેના એકદમ ઉત્તાવળી ઉત્તાવળી આવીને કોથમાં બોધવા લાગી કે:—મર્ત્યદારિદ્ર કાદખરી । કેમ તમે આ, મિથ્યા સોભાઅથી ગર્વિષ, નિર્ગમ્ભ, લુબ્ધા પોપટને મદારી પાછળ પડતો અટકાવતાં નથી ? એ તમે એનું ધાર્યું કરવા દેશો તો હું ખરેખર તમારા પાદ-પંક્જ સ્પર્શના સમ આઈને કહું છું કે તકી મદારા પ્રાણુ ત્યજશ—આ સાંમળીને કાદખરી તો મંદ મંદ હસવા લાગી. પણ મદારસ્વેતાને એ વાત ખજાર ન હતી તેથી તેણે મદલેખાને પૂછ્યું કે આ મેના તે શું કહે છે ? એણે કહ્યું:—મર્ત્યદારિદ્ર કાદખરીની (ધાતેથી) આ કાલિન્દી નામની મેના છે; એને આ પરિહાસ નામના પોપટ સાથે એમણે પોતેજ પાણ્ડિત્યકણ કરાવી પરણાવી છે પણ આજ સવારમાં એણે એને કાદખરીની તામ્બૂલ-વાહિની આ તમાલિકાને, એકલી હતી ત્યારે

૧. હૃદય ગોળ મણીને કંકણ સાથે સરખાવ્યું, પરંતુ હૃદયને કંઈ મધ્યે ગાળો—પોદાણ—ન હોય, ને કંકણને દોરો હોય, માટે તે ભિન્નતા કાઢી નાંખવા સાર એમ કહ્યું કે હૃદય કામ-આણંદ વાગવાથી મધ્યે બેદાઈ ગયું હતું—તેથી બરાબર કંકણને મળતું આવતું । આનાથી જરા ઉપદા સ્વરૂપની ઉત્પ્રેક્ષા પેદાશ પૃ. ૧૨૫ લી. ૫-૭ માં આવી છે, અને સહેને નૃપુર સાથે સરખાવતાં નૃપુરનો ગાળો સહે-ભિન્નમાં ન દેવાથી દેખાતો બેદ આવીજ ચતુરાઈથી કવિએ કહાવી દીધો છે.

કંઈક કહેતાં જોગો ત્યારથી એને ઈર્ષ્યા આવીછે અને કોપથી રીસાછને હવે
 યી એ એની પાસે જતી, નથી જોતલતી, નથી સ્પર્શ કરતી, ને નથી સામું
 નેતી. અમે બધાંએ એને ઘણે ઘણે પ્રકારે સમજાવી પણ હજીએ મનાતી
 યી.—આ સાંભળી અંદાપીડ મ્હોં મલકાવી મંદ મંદ હાસ્ય કરી બોલ્યો
 :—એ વાત તો ખરી છે રાજગૃહમાં પણ એ વાત ચાલેછે, પરિજનો પણ
 મોંઘા મોંઘા એમજ વાત દેછે, બહારના લોક પણ એમજ બોલે છે,
 રીત દેશોમાં પણ એવીજ કયા સંભળાય છે અને એમ અમે પણ સાંભળ્યું
 કે દેવી કદમ્બરીની તામ્બૂલ વાદિની તમાલિકા સાથે પ્રેમમાં પડેછે
 પરિહાસ નામનો પોપટ એવો તો મદનવશ થઈ ગયો છે કે વીતી જતા
 દેવસોનું પણ એને જાન રહેતું નથી ! હવે એ તો જાણે દુરાચરણી છે.
 મોતાની સ્ત્રીને લયછને નિતૈજ્જ યદ્ય એની સાથે રહે. પણ દેવી કદમ્બરીને
 પુ' એ ઉચિત છે કે એવી અપમા—ફટ—દાસીને વારતાં નથી ? અથવા
 ઈવીએ પણ પ્રથમથીજ, આવા અવિનયી પોપટ સાથે આ બિચારી
 તલિંદીતું લગ્ન કરીને પોતાની નિરનેહતા બતાવીજ આપીછે, એ બિચારી
 પુ' કહે ? શોકનું સાલ એ સ્ત્રીઓને કોપનું પ્રધાન કારણ છે, વિરાગ ઉત્પન્ન
 પવાનો મુખ્ય હેતુ છે, અને પરાજયનું મ્હોડું સ્થાન છે. એ તો આજ
 બાટલી બધી ધીરી છે કે એણે આવા મ્હોટા દોષોએને લીધે પેરામ
 આવી જવાથી વિગ્નભક્ષણ કીધું નથી, અગ્નિ પ્રવેશ કયો નથી અથવા
 આકારનો ત્યાગ કીધો નથી ! સ્ત્રીઓને શોક જેવું બીજું કંઈ લઘુતા
 પ્રમાટે એમ નથી. હવે આવો મ્હોટો અપરાધ કયા છતાં ને કલ્પિત આ
 પોપટના અનુનયથી એ મનાઈ જશે તો તો ધિક્કાર છે એને. સર્વે એનાથી
 યદ્ય તો અજાગાં રહેશે અને માન-ભંગ થવાથી તિરસ્કાર કરીને દૂરથીજ
 એનો લાગ કરશે. એની સાથે શ્રીયી વાત કોણ કરશે ? કોણ એની
 સામુંએ જોશે ? અને કોણ એનું નામ પણ લેશે ?—કદમ્બરી સહિત તે
 નવે કન્યાઓ જે આ મળકનાં વચન સમજી ગઈ હતી તે, અંદાપીડના આ
 ભાવબુધી ખડખડ હસવા લાગી પણ રાજકુમારના નર્મ વચન સાંભળીને
 પરિહાસ પોપટ કહેવા લાગ્યો કે—મૂન રાજપુત ! એ કંઈ કાચી પોચી
 નથી; અંબલ છતાં પણ તમારાથી અથવા બીજા કોઈથી એ છેતરાય તેમ
 નથી. અતી વર્જિત તો એ પણ સમજેછે. પરિહાસની વાતો એને
 પણ આવડે છે. રાજગૃહમાં રહેવાથી એની પણ મતિ સ્વર ધમેલીછે,
 મટે હવે છતાં રહો. અર્ધાં કંઈ તમારાં કાગુકોનાં નર્મ ભાવણુ અમે તેમ
 નથી. એજ મધુર બાપિણીને બધું વિદેત છે કે કોષ કરવ.ને. તથા મનાવા.

મેા કાળ કયો, કારણ કયુ, અમાણુ કયુ, વિષય કયો, અને પ્રસંગ કયો
આ વખતે એ કનુક્રિયે આા મદારવેતાને કયુ —આયુષ્મતિ !
રાત્રિ ચિત્રરથ તથા રાત્રી મલિત તમને અજાણને તેડેછે —આ ગણગણી,
છઠ્ઠાની ખાણથી એને કાન્નગરીને પૂજ્યુ —મખિ ! અકાપીડ કયાં
હનરજેર —ધારે નુ અનેક આઓના હાથ રૂપી સ્થાન એમને ગેવાને બસ
નથીર —એમ વિનારી વરા મનમા દગીને કાદમ્બરીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો —
મખિ મદારવેતા ! તારે અવુ રામક કયેવુ પડેરે દરીન દીધુ ત્યરથી આ
શરીરના પજુ એન નબુ છે તો પડી મને ની વિભનની કે પરિજનની તે
વાતજ ની ? જરા એમન ગમે અથવા મ્હારી પ્રિયસખીને ગમે ત્યાં એ
સુખેથી ગે —આ માલગી મદારવેત એ કયુ કે —તારે તો આ ત્હારી
હવેશીની પારેના પ્રમદનમા ફીડાપવત ઉપર ને ગણિમય મહેલ છે ત્યાજ
એમને ઉતારા આપજ —એટલુ કહી એ મધર્વરાત્રને ગણા ગાઇ અદ્ધ પીડ
પણ તેની સાધેજ મ્હાર નીરવો અને એના વિનોદને આર્યે કાદમ્બરીએ
પ્રતીહારીને આજા કરી ગોકલાવેલી વીણા વગાડનારી, મેલુવાદમા
નિપુણ, તથા સંગીત કલામા પ્રધીણ કેટલીક કન્યાઓ સાથે, પૂર્વે જોયેલા
કેયુરકે બતાવેલે ગાઈ કીડાપવન ઉપર મણિ મદિરમા ગયો એના ગથા
ખજી તરતજ ગધર્વ રાજપુત્રી સર્વ સખીજન તથા પરિજનને વિદાય કરી,
આમ અમુક દાસીઓનેજ લઇને હવેલી ઉપર ચઢી ત્યાં તેઓ વિનયથી
ગુપચુપ દૂર ઉભે ઉભે એને કધ કધ વિનયથી રીઝવવા લાગી, પણ એતો
એકલી, રાત્રમા ખડી ખડી, તે હાથે —અથવા ! આ તે તે શુ કરવા
આકચુ છે ? એમ કહીને જાણે લજ્જા એને પકડતી હોય —ગધર્વ રાજ
પુત્રિ ! આલુ કામ તને જાગે કે ? એમ કહીને વિનય જાણે એને ઠપકો
દેતો હોય, —કા ગયો ત્હારો અત્યાર, સુધીનો એ અપરિપક્વ બાળ-
આવ ! એમ કહીને જાણે મુગ્ધતા એની હામી મતી હોય, —આપ
મતીલી ! એકલી એકલી, ત્હારી હઠ્ઠા પ્રમાણે આવો અનન્ય મા કો,
એમ જાણે એને કુમારભાવજ કહેતો હોય —અરે બીર ! આ કમ
કુલીન કન્યાઓની ગીત નહિ, એમ કહીને જાણે મદત્વ એને ખીજવ
હોય, —દુરાચરણ ! અવિનય કરતા જરા લાજ, એમ કહીને આચાર
જાણે એને તગ્છોડતો હોય —અધિ મૂઢ ! મદરે તો તને દત્તક પાડી
નાખીછે, એક કહીને જાણે એનો સુજ્ઞ મ શીખામણુ દેતો હોય, —ત્હાર
દહમ કેમ આલુ અગમ જની અથુ ? એમ કહીને ધી જાણે એને
મિત્રારથ હોય, —અવચ્છેદ વર્તનારી ! તે મને પણ શુ તજ ગણી કે,

એમ કહીને જાણે કુશરિયતિ એને નિન્દતી હોય તેમ—દાણુ જાણે ક્યાં-થીએ બાત આવ્યાથી અતલમ અરમાઈ મહેલી દેખાવા લાગી.

વળી એ વિચાર કરવા લાગી કે—મેં પાપિણીએ મોહાન્ય થઈ જઈને, કંઈ શંકા લાગ્યા વિના મ્હારે અંતર લક્ષ્ય આજ પુરતું કરી દીધું એ કેવી મૂર્ખાઈ કાઢી? એમને ને મ્હારે અજાણો આ પ્રયમજ પ્રસંગ હતો એ તો મેં સાદસિંહે કંઈ વિચાર્યું નહિ! લોક મને લઘુ લક્ષ્યની કહેશે એ મેં લાજવિનાનીએ ગણ્યું નહિ! એમની ચિત્તવૃત્તિ કેવી દશે તેની મેં પહે પરીક્ષા કરી નહિ! હું એમને ગમી કે નહિ તે પણ મેં વિચારી જોયું નહિ! મ્હારું અવ્યાખ્યાન કરશે એની પણ મને ખબર રહી નહિ! ગુરજનનો કંઈ મેં ડર રાખ્યો નહિ! લોકાપવાદનો કંઈ ભય ગણ્યો નહિ!—તેમજ વળી, મહાસ્વેતા દુખી છે એ મેં વિવેક વિનાનીએ જોયું નહિ! પાસે જોડેલી અખાઓ પણ જોતી હતી એનું મને મંદ બુદ્ધિનીને બાત રહ્યું નહિ! પાસેની દાસીએ જોતી દશે એ મેં ચેતન વિનાનીએ દીધું નહિ! જડ સુદ્ધિયાળા પણ એવો અ-વિનય વાળો વિનાન રહે તો પછી મદન-ન્યાનનો જોને અનુભવ થયો-છે એવી મહાસ્વેતા, સકલ કલામાં કુશલ સખીઓ, અને સજ્જતમા દુરવાથી ચતુર થયેલી—નિલ હાજિતથીજ સમજનારી—દાનીઓની સા-વાત! આતું જોવામાં તો અંતઃપુરની દામીએ વળી વિશેષ કરીને કુશલ હોય (ને તે કેમ સમજ્યા વિના રહે?)—દયે મૂળ પાપિણીના મહે પ્રકારે ખરેખર જોગે મળ્યા! આતું ગરમ બરેયુ જ વતર કાઢવા કરતાં હવે તો મરતું એજ સારું છે. મત્તા આ જતાન સાંભળી રવારે થું કંદેશે? પિતા થું કંદેશે? અને અંધવે લોક મું કહેશે? દયે હું થું કં? કે જો હપ.ય કં? કે શી રીતે આ મ્હારે અજાણ સતાડી દઈ? જોને મહેરિ આ મ્હારી દુષિનીન ઈન્ડિયેના આપણની વાત કદુ? આ --લક્ષ્ય લક્ષ્યના-મદનથી ગૃહીન થયેલી જડએ કંઈ?—મહાસ્વેતા-નો જતાન સાંભળીને મેં એની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. ત્રિય સખીઓની આમળ પણ એમ કત્તું હતું અને કેવરક સાથે પણ મેં એવા સં-દેશો મોકલ્યા હતા; પણ મને મદમાગિનીને સમજાવું પડતી નથી કે આ મને દેતરનાર ચંદાપીડને મ્હારી સામે થું ગઈ વિધિયે આખો, કે મુવા મદને, કે પૂવે કહેવાં પાપે, કે અક્ષય મળ્યુંએ, કે ખાન દોષએ. જોને મેં પહેલાં કહી જોયો નથી, જોનો મને અનુભવ નથી, જોતું નામ પણ મેં સાંભળ્યું નથી. જોતું ચિન્તન પણ કદી થ્યું નથી ને જોને કદી

ધારેલો પણ નથી—એવો આ કોઇક મહારી વિડંબના કરવાનેજ આવેલો દેખાય છે જેને માત્ર જોવાથીજ,—મહારી ઇન્દ્રિયોએ જાણે મને બાંધીને એને સ્વાધીન કરી દીધી હોય, સરખજરમાં નાંખીને મદને જાણે મને બાંધી દીધી હોય, દાસી કરી હઈને જાણે અનુરાગ મને લઈ ગયો હોય, અને હૃદયે એના ગુણના બદલામા જાણે મને લેવા દીધી હોય તેમ—હું તેનીજ થઈ ગઈ છું ! હવે મહારે એ અપવનું કંઈજ કામ નથી.—આવો સંકલ્પ જરાવાર સુધી એણે કર્યો. પણ સંકલ્પ કર્યો કે તરતજ—મિથ્યા વિનય રાખનારી ! એ મહારં કામ ન હોય તો હું આ આલ્સો—એમ જાણે, હૃદય કપવાથી ચલિત થયેલા અંદ્રાપીડે એની મનક કીધી હોય; એનો પરિત્યાગ કરવાના સંકલ્પ સાથેજ મહાર નીકળી જતા પોતાના પ્રાણે કંઈ બાવીને જાણે આજ્ઞા માગી હોય; અલિ અવિરોધ !^૧ અશુ સ્વચ્છ હરીને ફરીથી જે કે એ પુરુષ પ્રત્યાખ્યાનને ચોખ્ખો કે નહિ—એમ જાણે તે સમયે આવેલાં અશ્રુઓ એને ઠલું હોય; અને,—મહારં ધૈર્ય ને લ્હારો મદ હું પ્રાણની સામે કાઢી નાંખીશ—એમ જાણે અનંતે એને કાપીને ઠપકો દીધો હોય તેમ ફરીથી પાણું એનું અંતઃકરણ પેટેલાંની પેટેજ અંદ્રાપીડને માટે તત્તપના લાગ્યું. એ પ્રકારે સર્વ ઉપાય નિષ્ફલ થવાથી, પ્રેમાવેશને લીધે સતતંત્રતા ખોઈને પરવશ હોય તેમ હોઈ, જાણિયે—જઈ, તેજ કીકાપવંતને જોતી જોતી એ ઉભી રહી. ત્યાં ઉભી હોઈ, (અંદ્રાપીડ) આનંદજલથી કરીને (દેખાતો) ઢંકાઈ જશે એવી જાણે બંદીકથી, અશ્રુવટે જોવાને બદલે અશ્રુતિથી એને એ જોવા સાગીની^૨ અંશુલિયોમાંથી સ્વેદ-ગિન્દુ ટપકવાથી રખેને એ લુસાઈ જાય એવી જાણે, લીલિથી, કલમ વડે ચિત્ર કાઢવાને બદલે માત્ર ચિંતનથીજ એને આલેખવા લાગી ! ! સોમેદગમ થવાથી આમ્હાદન થશે એવી જાણે સંકાપી, છાતીવડે આલિંગન દેવાને બદલે એ હૃદયથીજ ભેટવા લાગી ! !^૩ અને એના સંગમમાં થતો વિલંબ સહન કરવા-

૧ સારા જોટાની પરીજ્ઞા વિનાની. ૨ ખરેખરાં જાં ને પોતાની આંખથી તો એ જોઈ શકતી હતી નહિ, કારણ કે તે સાગે ઉભો ન હતો; તે ઉપરથી, આંખે ને જોવાનું કારણ એવું કહેવું છે કે જાણે જોવાથી આનંદાશ્રુ આવે તો પાછો એ દેખાતો બધ થઈ જાય માટે સ્મૃતિથી જોવું ઠીક.—તાત્પર્ય કે એ એનું ચિંતન કરતી હતી.—એજ આગળ પણ જોવાનું. ૩ જાં ન હતો એટલે છાતીએ તો ભેટ આપી આ ઉપરથી એમ ધાર્યું કે એ છાતીવડે આલિંગન દે તો હૃદયથી થતો

ને જાણે અશક્ત હોય તેમ દાસી (આમે સંદેશે) મોકલવાને બદલે પોતાના મનનેજ એની પાસે મોકલવા લાગી ।।^૧

ગંદાપીડ પણ, કાદમ્બરીનું જાણે બીજું હૃદય હોય એવા અનુભવ મણિગૃહમાં પ્રવેશ કરીને સિદ્ધાન્ત ઉપર પાથરેલું એક આસ્તરણ જેની મને આજુએ ઉપરા ઉપરી ઘણાં ઉચીકાં મૂકેલાં હતાં તેમાં જ્યારે સુધ મળે, કેમ્બરે જોના ચરણને ઉત્સર્ગમાં લઈને બેઠો, ને પેલી કન્યાએ ખનાવ્યા પ્રમાણે એની આસપાસ બરાબ બેઠી, ત્યારે દોલાચમાન ચિન્તાથી ચિન્તામાં પડ્યો કે:—ગર્વ-રાજપુત્રી કાદમ્બરીના શું સ્વાભાવિક વિલાસન આવા સર્વ લોકનાં હૃદય દરી લે એવા હશે કે યગર આરાધનાએ પ્રસન્ન થઈને બગવાન કુમુદાકુપે મ્હારે લીધે ઉત્તમ કંબો હશે કે મ્હારી સામું એ, અશુભી બરેલી. રાગયુક્ત, તથા હૃદયની અદર વાગતાં કામ-આણના પુષ્પની રજ પડી દોષ તેમ જરા મીઠામેલી આખથી કદાચવડે જોયાં કરતી હતી. હું જ્યારે જોના બાળી દૃષ્ટિ કરતો ત્યારે શરમાઈ જઈને એ સ્વેત કિમત પ્રભાટપી જાણે વસ્ત્રવડે પોતાનું આચ્છાદન કરતી હતી । મ્હારાથી શરમાઈને સુખ કેરવી દઈ, જાણે મ્હારા પ્રતિબિમ્બને પ્રવેશ કરાવવાની લાલચે એ પોતાના માથે ડૂબી દર્શાવતે મ્હારી તરફ ધરતી હતી ।। મને અવકાશ આપવાથી હૃદયે કૌંસા પ્રથમ અવિનયની જાણે કેળાને એ પોતાના નખરડે રાચન ઉપર દોરતી હતી । મને ખીંકી આપતાં જોઈથી કંપિતો પોતાનો હૃત, જેને રક્તકમલ ધારીને અમરનાં દેહમાં અનુભ્યાસુ બામ્માં કરતા હતા તેમાં જાણે તમાલ-પલ્લવ લઈને એ પોતાના ખિન્ન થઈ ગયેલા મુખને જાણે પવન નાખતી હતી ।।^૨—વળી એ વિગારવા લાગ્યો કે—યાજ્ઞ કરીને આ, અનુષ્ઠા જાતિને મુખમ લપુતાજ શમામ્બ બેતી લગ્નને આને માટે અદર હૃદયથી બેઠતી હતી—અર્થાત્ મનમાં ને મનમાં આલિંગન-સુખ કરાવતી હતી.

૧ '... Let's heralds should be their gift—'

૨ 'Which ten times faster glows than the sun's loam.'
Romeo and Juliet Act II. Sc I

૨. 'મલતીમધવ'માં (પૃ. ૭૭) મલતીને મધવ મળથી આવી શંકા થાય છે—

પ્રિયસલિ કિતાવસસ્ય મહાનુગાવસ્ય સ્વાભાવેકા એવ મુહૂર્તસાનિવાયિનો
જનસ્ય વિપ્રલંભયિતૃકા વિલાસા આહોસિદ્ધયા પ્રિયસલો સમાવપતિ ॥

૩ ઉપેક્ષા એવી છે કે જમર જાણે તમાલ-પલ્લવ, અને દાંધ જાણે ને તમાલ-પલ્લવ લઈ મુખને વા નાંખતો હોય—(મગ્જ કે તે હાલનો હતો) ।।

મને આવા આવા દુઃખરો મિથ્યા સંકલ્પ કરાવી કરાવીને છેતરતી હશે, અથવા તો વિવેક-રહિત યૌવન-મદ કે મદન પોતેજ મને આવો ઉન્માદ કરાવતો હશે; કેમ જે રાગ-અસ્ત થઈ હોય એવી યુવાનોની દષ્ટિને સ્વલ્પ ક્ષુભ પણ અતિ મોટા જોતું જાય છે. કિમ્મિત્ત માત્ર રુનેદને પણ, જલની મગ્ન યૌવન-મદ બહુ વિસ્તીર્ણ કરી દે છે. પોતેજ ઉપદ્રવ કંઠેલી અસંખ્ય ચિન્તાઓને લીધે આકુલ થયેલી તરલતા, કવિની મુદ્દિની પેઠે દ્રાહની ઉત્પ્રેક્ષા નથી કરતી એમ નથી ! ચતુર અનંગના દાયમાં આવેલી તરુણ પુરુષોની ચિત્તવૃત્તિ ચિત્ર કાદવાની કલમની પેઠે, કંઈ નથી આવે-ખતી એમ નથી. અરપથી અર્ચિત થયેલી વેસ્થાના જેવી સ્વચ્છભાવના કદો આત્માપેજુ નથી કરતી એમ નથી. મનુષ્યના મનોરથ, સ્વમતી સમાન અનનુભૂત વસ્તુનું પણ દર્શન કરાવે છે. જનકમરની પીછી જેવી આશા, અસંભવિતને પણ સાતી લાગીને આગળ ધરે છે.—એવા વિચાર કરતાં કરતાં એને લાગ્યું કે—આમ મનને દેવત્ર તૃપ્તિ જેવે આપવાથી શું થવાનું છે ? જે ક્ષણિનું એ સ્વેત-સોચનાની ચિત્તવૃત્તિ મ્હારી તરફ ખરેખર એવીજ ધથેલી હશે તો થોડી વારમાં વગર પ્રાર્થનાએ પ્રસન્ન થયેલો એ ભગવાન કામદેવજ એને પ્રકટ કરી દેશે, અને એજ આ સંસાર છેદી નાંખશે.—એવો નિશ્ચય કરી, હડીને પોતે બેઠો થયો; અને પેલી કન્યા-એ સાથે પાસાથી, ગાયનથી, વીણા-વાદ્યથી, પાણવ વગાડવાથી, સ્વર-સંદેહના વિવાદથી, સુદર વાતાઓથી અને એવા એવા બીજા આલાપ તથા શુક્રમાર કલા-વિલાસથી વિનોદ કરવા લાગ્યો. આમ ત્યાં થોડીવાર બેઠા પછી બહાર જઈ, ઉપવન જોવાની ઈચ્છાથી એ ક્રીડા-પર્યંતના મિખર ઉપર ચડ્યો.

કાદમ્બરીએ એને જોયો કે તરતજ—મહાસ્વેતાને આવતાં વાર લાગી માટે લાવ માર્ગમાં જોઈ—એણું બહાનું કાઢી, કામાતુર ચિત્તને લીધે પેલી જાણી હાડીને એ પોતાની દવેલીને છેક ઉપરે માળ, પાથની જગ કૈલાસ-શિખર ઉપર ચઢે તેમ ચઢી મઠ. ત્યાં એની સાથે દારીઓ થોડી-જ દત્તી; પૂર્ણ ચંદ્રમંદલ જેવું સ્વેત સુવર્ણ-દંડવાળું ઇત્ર એના ઉપર ઝાપા કરવા ધરેણું હતું; શીણ જેવા ધોળા ચાર નાના નાના પંખા ઉરાડીને દારીઓ એને પવન નાંખતી હતી; અને માથા ઉપર, પુષ્પની મુગધથી, લલચાદને ભગતા ભ્રમરો રૂપી સ્વામ આનંદાદન-વસ્ત્ર દિવસે પછી એડીને એ જાણે ચંદ્રાપીડની અભિસારિકા થવા સમ્યે વેળ સળવાતો અન્ધાસ કરતી હતી ! ત્યાં રહી રહી, કોઈવાર આમર-શિખાને ખાસી

ખાત્રીને, કોઈવાર. હમ-દંડને ટેકા દઈને, કોઈવાર તમાલિકાના રકંધ ઉપર હાથ મૂકીને, કોઈવાર મદલેખાને આલિંગન દઈને, કોઈવાર પરિજનની આંદર સંતાપ જઈ માત્ર આંખના ખૂણાથી દૃષ્ટિ કરીને, કોઈવાર ત્રિવણી વણી નત્ય તેમ શ્રી શ્રીને, કોઈવાર પ્રતીહારીની હડીની ટાચ ઉપર ગાલ મૂકીને, કોઈવાર નિશ્ચલ હાથમાં લીધેલી ખીડી દોઢ આગળ ધરી રાખીને, તથા કોઈવાર કમલ ફેંકી પ્રહાર કરવાથી દેડી જતી દોરીની પછવાડે કેટલાંક પગલાં ભરીને, હસતી હસતી એ અંદ્રાપીડને જોવા લાગી, અને અંદ્રાપીડ એને જોવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં ધણો કાલ પીતી ગયો તે પછુ એને જણાયો નહિ. પછી જ્યારે પ્રતીહારી-એ આવીને મહાસ્વેતા ઘેર આવ્યાની ખબર કહી ત્યારે એ મહેલ ઉપરથી ઉતરી, અને સ્નાનાદિક દિવસ-આપાર નહિ ગમવા છતાં પણ એણે મહાસ્વેતાનું મન રાખવાને ક્યૌ. અંદ્રાપીડ પણ(એના ગયા પછી) નીચે ઉતર્યો, અને પેટુસેથીજ કાદમ્બરીએ મોકલી રાખેલી દાસીઓએ સ્નાન કરાવ્યા પછી એક સુંદર શિલાતલ ઉપર યથેચ્છિત દેવાચર્ય કરીને એજ કીડાપર્વતમાં એણે આદારાદિ સર્થ દિવસ-કર્મ સમાપ્ત કર્યું.

જોજન કરી રહ્યા પછી એ જ્યારે, કીડાપર્વતના પુરોભાગમાં પડેલી એક મનોહર ગરકત-શિલા, -જે હારીત પક્ષીના જેવી લીલી હતી, દરિ-ણુના વાગોળવાથી જ્યાં શીણુનાં આર્છાં આર્છાં ટપકાં પડેલાં હતાં, બલ-રામના દળના ભયથી નિશ્ચલ થયેલા યમુના-જલ જેવી જેની કાન્તિ હતી,* તરુણીઓના ચરણ ઉપરના અલક્ષ્મ-રસને જ્યાં લાસરંગ પ્રકાશ-તો હતો, પુષ્પ-રજ જેના તલ ઉપર પથરાયેલી હતી, લતા-મૃંડપમાં જે દંકાઈ ગઈ હતી, અને મધૂરોને તૃલ્ય કરવાની સંગીત-શાલા હતી-તે ઉપર ખેડો હતો ત્યારે સહસ્રાજ્ઞ*એની દૃષ્ટિએ કોઈ અતિશય ઝગઝગનો ધવલ પ્રકાશ પડતો દેખાયો જે જલની સમાન દિવસને નિસ્તોજ કરી દેવા લાગ્યો, મૃણાલ-વનની ગેઠે સૂર્યના તાપનું પાન કરવા લાગ્યો, ક્ષીરસાગરની સમાન પૃથ્વીને (પોતામાં) કુખ્યાની દેવા લાગ્યો, અંદન-રસના વર્ષાદ જેવો દિશાએને ભીંજવવા લાગ્યો, અને અમૃતના જેવો આકારને સેષ કરવા લાગ્યો. તે જોતાંજ એને એમ થયું કે-શું આ તે આશિનો

૧ જુઓ પૃ. ૪૧ ટી. ૧. શિલા અને જલ વચ્ચે સાદમ્ય સંપૂર્ણ જણાય માટે જલને નિશ્ચય રહેલું જનાવું છે.

અંદ્ર ઉઘો હશે ? કે ચંદ્ર ફેરવવાથી ઉડતી હજારો શ્વેત ધારાઓ ધારા-
મુદોમાંથી છૂટી હશે ? કે ધવનથી પથરાતા જલકણ્ણવડે આખી પૃથ્વીને
શ્વેત રૂપ આપતી દેવમંજા મહીતલ ઉપર ઉતરી આવતી હશે ?

જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થવાથી એણે જે તરફથી એ પ્રકાશ આવતો
હતો તે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી જોયું તો, એકડો કન્યાએની વચ્ચે મદલેખાને
આવતી હીડી. એના ઉપર ધવલ છત્ર ધરેલું હતું; આશુબાણુ બે આમર
ઉડતાં હતાં; કાદમ્બરીની પ્રતીકારીએ પોતાના હાથ દાધમાં છડી
તથા, બીના વસ્ત્રના કડકાથી ઢાંકેલું. અંદન-લેપથી ભરેલું નાભિપેરતું
સંપુટ રાખીને, જમણા દાધમાં એનો હાથ મેળવેલો હતો; કુંક ખારતાં
ઉડી જાય એવાં, સર્પત્વચ્ચા જેવાં સ્વચ્છ, કંઠપ-લતાનાં બે ધોળેજાં વસ્ત્ર
લઘુને કેપૂરક માર્ગે દેખાડવાને એની આગળ ચાલતો હતો; દાધમાં માલતી
પુષ્પના ગળરા લઘુને તમાલિકા એની પછવાડે પછવાડે આવતી હતી; અને
એ (મદલેખા)ની પાસેજ તરલિશ ચાલતી હતી, જેના દાધમાં શ્વેત
વસ્ત્રથી ઢાંકેલી એક નાની છાજમાં, ક્ષીરસાગરની ધવલતાના દેવું જેવો,^૧
અંદના સદોદર જેવો, નારાયણના નાભિ-કમળના મૃણાલ-દંડ જેવો,
અંદરાચલે ઉત્પન્ન કરેલા ક્ષોભથી ઉછળેલા અમૃતના ફેન-પિંડના સમૃદ્ધ
જેવો, અંધન-સમયે શ્રગ થવાથી ડાઘી નાંખેલી વાસુકિ નાગની ત્વચા
જેવો, (સાગરરૂપ) કુલમૃદના વિયોગથી ગળી પડેલા લક્ષ્મીના દાસ્ય
જેવો, અંદરાચલવડે ગચન કરવાથી કચરાઈ ગયેલી સર્વ અંદકલાઓના
ખંડ-શંચય જેવો, સાગરમાંથી ઉચ્છી લીધેલા પ્રતિમા-તારાગણુ જેવો,
દિગ્ગજોની શુડમાંથી પડતા જલકણ્ણના સમૃદ્ધ જેવો, મંદન-ગળના નક્ષત્ર-
માલારૂપી આમરણુ જેવો,^૨ શરદ્દા નાના નાના મેઘથી ધડચો હોય કે
કાદમ્બરીના રૂપને લીધે વશ થઈ ગયેલા મુનિજનોનાં હૃદયથીજ જાણે
રચેલો હોય એવો, સર્વ રત્નોના શિરોમણિ જેવો, સર્વ સાગરોના જાણે
એકત્ર ભેગા કરેલા યશઃસમૃદ્ધ જેવો, અંદના પ્રતિપદ જેવો,^૩ તથા શશિ-
પ્રભાના પ્રાણુ જેવો, પ્રકાશ આરતો એક અતિસુંદર દાર હતો. લક્ષ્મીના
હૃદય જેવો તે, કમલ-પત્ર ઉપરના જલ-ખિન્નવત્ [શોભત] તરલ [ધુન્ધ]
હતો.^૪ કામાતુરની સમાન તેના કરે મૃણાલ-વલય[જેવા]મવલ હતો.^૫

૧.એક...હાર હતો. ૨. જુઓ પૃ. ૧૧ હી. ૩. ૫. જુઓ
ઉપર લીડી ૧૫. ૪. આ દારમાં તરલ-મંચે આવેલો મણિ-હતો.
લક્ષ્મીનું હૃદય કમલ-પત્ર ઉપર દાલતા જલ-ખિન્નુ જેવું તરલ-અચલ-
હોય. ૫. કર-કિરણ; દાધ. બીજો અર્થ મૃણાલ વસ્ત્રથી ધવલ,

શરચ્ચંદ્રની પેઠે તે ધન-મુક્તાંશુ વડે દિશાઓને સ્ત્રેત કરતો હતો.^૧ અને રંગ-ગંગાના પ્રવાહની પેઠે તેમાંથી દેવાદેવનાઓનો જન-પરિમલ નીકળતો હતો.^૨ તે હાર જોઈ,—અંકિતને હસાવે એવી આ ધવલત.તું કારણુ આવ છે એમ નિશ્ચય કરી, દુરથીજ ચંદ્રાપીડે પ્રયુત્થાનાદિ ચોમ્મ હિપચાર વિધિ વડે, મહાસેખા આવતી હતી તેનો સંકાર કર્યો. આનીને એ તેજ મરકત સિદ્ધાત્મ હિપર બરા વાર બેરી પણ પછી તરતજ હડીને પેલા ચંદન-રસનો એજી ચંદ્રાપીડને લેપ કર્યો, પેલાં બે વસ્ત્ર એને પેહેર્યાં, અને પેલા માલતી યુષ્મના ગજરા એને ગામે ધાલીને એ હાર લઈ કહેવા લાગી કે:—રાજપુત્ર ! અહંકાર રહિત તમારી આ મનોહર કન્તિ જોઈને પ્રીતિ-પરવસ જન શું ન કરે ? તમારી સભ્યતાજ આવાં આવાને આવકાશ આપે છે.^૩ તમારી આ આકૃતિ કોનું ચિત્ત ન યોરે ? આ તમારું નિષ્કારણુએદમય ચરિત જોઈ કોણુ બધું ન થાય ? તમારો આ અધુર પ્રકૃતિનો વ્યવહાર કોને મિત્ર ન કરી શકે ? અને આ સ્થાબાયિક મુકમાર વૃત્તિના તમારા શુભ કોને પ્રેમાઈ ન કરી શકે ? ખરો કોપ તો તમારી આકૃતિનોજ છે કે તે પ્રથમ દર્શનેજ આવે. વિશ્વાસ કૃત્તવ્ય કરેછો^૪ નહિ તો, તમારા જેવા સકલ બુધનમાં વિષ્ણુન પુરુષો સાથે જે કંઈ આચરણુ થાય તે અનુચિત જેવું લાગે.—(અમારે) વાત કરવી એ પણ (તમને) હલકા પાડવા જેવું દેખાય; (તમારો) આહર સંકાર કરવો એ પણ (અમારી) પ્રયુતાના ગર્વ જેવું ગણાય; મૃતિ કરવાથી પણ સ્વાભિમાન જેવું કંઈક પ્રકટ થાય; હિપચાર થઈ પણ (અમારી) જાણે કે અણુરામજણુ દેખાય; પ્રીતિ દર્શાવવાથી પણ જાણે (અમારે) આત્મ-જ્ઞાન નથી એમ માલમ પડે; વિદ્યાપના કરવી એ પણ પ્રાગલ્ભ્ય જેવું લાગે; સેવા કરવી એ પણ ગાપલ જેવું દેખાય; અને જાન કરવું એ પણ પરિભવ જેવું થઈ પડે.^૫—પણ જોજો

૧. ધનમુક્તાંશુ—ધન—જાણ,—મોતીના કિરણ; ધનથી મુક્ત—મેઘમાંથી નીકળતા, અથવા મેઘ વિનાના—સ્વચ્છ, અશુ—કિરણ.
૨. હાર દેવ-સ્રીઓએ પેહેરેલો માટે તેમના રતન-સ્પર્શને લીધે તેના પરિમલ આવે. ગંગામાં એ સ્રીઓ ન્દાય માટે ત્યાંથી પણ તે પરિમલ નીકળે.
૩. આવાં આવાને—જે હું પ્રીતિદર્શક મિન્દ (હાર વિગેરે) લાવી છું તેમને.
૪. આ વાક્ય મનકમાં કહેવું છે.—અર્થ એવો કે તમને જોતાજ અમને કંઈક તમરો સદવાસ થયો હોય એમ લાગે છે—તમે નવા જેવા લાગતા નથી.
૫. મહાસેખા એમ દેખાડે છે કે અમારી ને તમારી વચ્ચે અગાધ અંતર છે—તમારા આગળ અમે તુચ્છ જેવાં છીએ એટલે કંઈ

આવીને હૃદયનુંજ ચઢણ કર્યું છે તેને ઘન કરવાનુંએ શું રહ્યું ? પ્રાણ-
 નાથને આપિયે પણ શું ? અહીં પધારીને તમે જે મોટો ઉપકાર
 પ્રથમ કર્યો છે તેનો બદલોએ શી રીતે વાળિયે ? દર્શનથીજ જેમણે
 આમરું છવિત સફલ કર્યું તેમજ આગમન અમે કયે પ્રકારે સફલ કરી
 શકિયે ?—આ બદાને તો કાદમ્બરી તમને પોતાનો માન ગ્રેમ દર્શાવવા
 ગાહે છે વિગત નહિ, કેમકે સજ્જનોનો વિગત પરાયણ છે એ કંઈ
 સિદ્ધ કરવું પડે એમ નથી, માટે વિગતની વાત તો અહીં છેજ નહિ.
 તમારા જેવાની દારી ચઢીને રહે તો પણ એ કંઈ અયોગ્ય કહે છે એમ
 ન કહેવાય; પોતાનો આત્મા તમને સમર્પિત કરે તો કંઈ છેતરાઈ એમ
 ન કહેવાય; ને છવિતનું અર્પણ કરે તો પણ એને કદી પશ્ચાત્તાપ ન
 થાય—કેમ જે સત્પુરુષોની મહત્તા પ્રણયિજનનું પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં
 પરાશસ્ત્રી, અને સમ્યક્તાથી કરીને પરવરા રહે છે, તમારા જેવાને કંઈ
 આપતાં જોઈથી (અમને) શરમ આવે છે તેટલી તો આગતાં પણ ન
 આવે ! માટે આથી કરીને જે કે કાદમ્બરી ખરેખર તમારી બાજે
 અપરાધી થઈ હોય એમ પોતાને માને છે તોપણ એણે પોતાનો આ
 દાર એમ ધારી મોકલ્યો છે કે—આ આત્મપણ તમારેજ શરીરે શોભે-
 એટલું યોગ્ય સ્થલ આકાશજ, પૃથ્વી નહિ ! અમૃત-મધન સમયે ઉપન
 થયેલાં સર્વ રાગમાં આ દાર મેષ રહેવાથી મેષ નામે ઓળખાય છે, ને એજ
 કારણથી ભગવાન સાગરદેવને આ ધણીજ પ્રિય છે. તેમજ એક દિવસ જ્યારે
 વરુણ દેવ પોતાને ઘેર આવ્યાત્યારે એમને આ અર્પણ કર્યો હતો. પછી વરુણે
 ગધર્વપતિને, ને તેમણે કાદમ્બરીને આપ્યો હતો. જે કે આપ જેવા
 સત્પુરુષો પોતાના શરીરને ગુણગણ રૂપી આભૂષણથી અલંકૃત ગણી-
 ને, ઇતર જનને બદામાં આભરણ સજ્જતા નથી તોપણ અદિમાં તો

પણ તમારી સેવા બજાવવાને અમે લાયક નથી. નહિ તો—જે તમારી
 ક્રાન્તિ, સરલતા, સમ્યક્તા વિન્થી અમને કંઈક વિશ્વાસ જેવું ન લાગ્યું
 હોય તો. ૧. ઘન કરવાની અમુલ્યમાં અમુલ્ય વસ્તુ—અંતઃકરણ તે તો તમે
 દરી લીધું. હૃદય લીધું એટલે આકાશનું પણ ગણું તમારુંજ થયું.
 પાત્રી અમારી પાસે શું આપવાનું રહ્યું ? ૨. તમારા જેવા સત્પુરુષો
 કદી કોઈનો પ્રણયબંધ કરતા નથી વિનં. ૩. આ દાર જેવી ગુન્ધ
 વસ્તુ મોકલવાથી.

૪. અહીં પ્રતિવસ્તુપ્રમા અસંકાર છે. સાદૃશ્યવાચક શબ્દ વિના
 માલમ પડે છે કે ચંદ્ર, દાર સાથે—આકાશ, ચંદ્રાપીડ સાથે—અને
 પૃથ્વી, કાદમ્બરી સાથે સરખાવ્યાં છે.

કાદમ્બરીની પ્રીતિ ઉપર જોવાનું છે. શુ ભગવાન નારાયણે કૌતુભ નામનો જિજ્ઞાસુ મુકે સદમ્બરીનો સંપર્ક છે એમ જાણી પાછું માનથી પોતાની પાતી ઉપર નથી પેટેલા. હવે નારાયણ કહી તમારા પ્રતાપને એમ નથી, કૌતુભમા પણ એવો કોઈ ગુણવેશ નથી જે આ રીતે દારમા નહિ હોય, અને આકારની અનુકૂળતા મહામ્બરીની બરાબરી જગ પછી લક્ષ્મી કરી શકે એમ નથી, આટે તમારે એનું માન રાખવું જોઈએ પ્રીતિ કરવાને એ અયોગ્ય નથી, અને તમે જે એનો પ્રણય ભગ કરશો તો નહીં મહાભેતાને હજારો મેલેલા મારી, હુ ખૂબ દહ એ પોતાના પ્રાણ લાજને એનું જાણીને મહાભેતાએ આ દાર લઈને તરનિમને પણ તમારી પામે જોઈએ અને કહાવ્યું છે કે—મહાભાગ! મહામ્બરીના આ પ્રથમ પ્રણય પ્રસરનો ભગ કરવા આપ મનમા પણ ધારણ નહિ—જાટણુ મ્હીને મહાભેતાએ કનક ગિરિના તટ ઉપર જેમ તારાગણ તેમ એના વક્ષ મ્થળ ઉપર પેનો દાર પેટેરાવ્યો.

પછી અદ્રાપીડે વિરમય પામીને પ્રત્યુત્તર દીધા—મહેન્દ્ર! હુ શુ કહું? તુ ધણી નિયુષ્ટ છે એટલું કેમ કરાવતું એ તુ સમજે છે એનવામા તે એનું તો આતુર વાપરું છે કે મ્હાર ઉત્તર દેવાનો અવકાશ રાખ્યો નથી. મુઝ્યા! હુ તે પ્રાણ માત્ર મ્હારે તે વળી એટલું કરું ને ન એટલું પ્રેમુ એ શુ? એ વાત તો કરવી જ ન જોઈએ તમે બધી સોજન્ય શાલી કુમારિકાઓએ મગીને મને તમારે કરી દીધા છે તો હવે હટવા અનિહ વ્યાપારમા મ્હારે યથેહ ઉપયોગ કરો અતિ અપાદલીલ દેરી કાદમ્બરી ના શુ! કોઈ અમલ્યો પણ એમનો દામ બનાવ્યા વિના રહે એમ નથી—એટલું કહી, મહામ્બરી સ બધીજ ઘણી વાર સુધી વાત કરી રાજપુત્રે મદનેખાને વિદાય કરી તેના મગ પછી ધોડી વારે કીશ-પવત ઉપર, વિવ્યાયન ઉપર આવે તા મદ્ર જેવા અન વચ્ચે [તથા] હા [થી] ધવલ દેખાતા નદ્રાપીને નિદ્રાવાને હડી હન ચામર વિગેરે સગલિન્દ મદી નાખીને, સર્વ પરિજનને દૂર મ્દી માન તમાસિક સાથે ચિતરત તનવા કરીથી મહેનવા તેજ મિખર ઉપર ચડી લા રડીને પેટેનાની પેટેન એ વિવિધ ખૂનિસમ રૂપી તરમચી બરેલા, વિમરી કટાક્ષથી એનું મન હરવા લાગી—મ્હલીજ વાર પોતાનો ગમેલ દાય નિતગન ઉપર નહી, પેટેરેન વચ્ચની આવેજ જામો દાય નીને સમ્પતો નાખી, નિઝર દીકાએ, જાલો ચિત્રેલી નાવ જેમ તેના તરફ

૧ મદ્ર માથે તેના ચદન વિન જેવો ધવલ એ અર્થ સેવેલ

એ જોયા કરતી કેટલીક વાર બચાવું આપવાનું થાયત્યાં મુખ આ
ગળાં પાંચ નના દાયને લીધે, નાખે જોનું નામ નેવાન નરે, એની
બીજી પાનાનું નેરો બધાં કરીને લેતી. શામના સુનધને લીધે
બમતા કાઢીને વચના પાંચથી મહત્ત્વ વાર કપડે માથવાથી નરો
માથામાથ કરતા ન વડે તો મદાપીએ એ આમવા કરતી. તે
મદા કરે જાણ કરત્યા કરીને છતી ઉપજનું વચ દેડી જવું નર
અમરમા સત્યાના નવ ઉપન ઉપરી વાગેલા દાયથી નતનન દાય
દેડી નાં જુડાને જાણ આપેગતની મગા કરતી. વારી વાર
કેમથી પુષ્પ નહ તરને પાનાની પાંચ બરી લીગતન દત્ત સુધરામા
તેને જાણેગતના કરતી. બને દાયની તરની કપડ વાર થડીને
મોતીનો દારુ કાઢી કરીને એ પાનાના દદયમા ઉપજ થતી
ઉત્કલિષ્ઠને જાણ સુધરાની. કેટલીક વાર ગણિતનું ઉપર પદ
આપવાથી ઉપના દાયવડે એ જાણે મદનજાણના પ્રદારથી પાનાને
થતી વેદના જાણતની. આપ વાર કદાચની માથાની નરો જાણ
અજળ બધાં જાણ નેરો જાણે અમદેને જાણીને એને અર્ધ. કરી
દોષ એમ દેખાડતી. જાણી વાર નર પથવાથી એનું વચ મિથિત
થઈ જવું, જાણ ઉપર દુરુરતા વચના માત્ર એક જોઈએ
ગતન દાયના રેતના અતિ મદને પાછા વચવાથી એની નિ
વની થતા તુરિ જતી, વધ ઉપર લદના કેમને જોમા કરનામા એના
દાય મેમના, કદાચ કેમથી મુજબન થવથ થઈ જવું, તથા લગત
ની ઉપન થતા દાખા કરતી નરથી અત્ય પુનઃ થઈ જતો
આ પ્રમાણે એને સુર નનન જાણા થડી જઈ દિવસ લાન મોજ દેખાવા
લાગ્યો આ સુધી, મુખ વાર પાણી વાળીને તેની અમે જાણે નરમ
રચનાઓ કરી કરીને જોયા કરું

૫મી, દદયમા નેરો કમિનીના જાણે રાગથી કરીને જાણે,
સરે અકપાકના ટોચના ગિત્ર મધ્યે ગિત્રનાર, નતિનીના પ્રાપનાથ
અગતાનું જાણેવ વચ થતા લાગ્યા, દિવસનો વિનથ લેઈ કોધાયમાન
થતી કમિનીઓની લાન મોજ દેડી વડે કરીને જાણે આમજ જાણે

૧ અગુર જોડેની અગુરિ ૨ દા. ઉત્કલિષ્ઠ (અર્થ-તર મેજ
જોયો જાણે માટે જાણે મ. પાનાના દદયની ઉત્કલિષ્ઠ (ઉત્કલિષ્ઠ
મમની ઉત્કલિષ્ઠ) દેખાડતી.

૩ જુડાવેતને પહુ સુધરાને સાથ આપીજ અધીગમ થાયછે—

રાત્રું રાત્રું થઈ ગયું; વૃદ્ધ દારીતના જેવા હરિત અશ્વવાળા ચૂરે
જ્યારે પોતાની પ્રજા થોડે થોડે ઓછી કરવા માડી; સ્વિ-વિયોગથી
મીઝાઇ ગયેલા પક્ષવાળાં કમલ-વન જ્યારે ઝાંખાં ઝાંખાં દેખાવા લાગ્યાં;
કુમુદ-સમૃદ્ધ જ્યારે ઘોળા ઘોળા દીસવા લાગ્યા; દિશાઓનાં મુખ જ્યારે
લાલ લાલ થવા લાગ્યાં; નિરાતુ મુખ જ્યારે સ્થાગતા પામતું ગયું;
દિવસ-જીનો પ્રીતી સમાગમ થશે એવી જાણે આશાથી અનુરાગી
કિરણો પણ જ્યારે બગસાનું દિનપતિની સાથેજ ધીમે ધીમે અસ્ત થતા
ગયા; તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલા, કાદમ્બરી-વૃદ્ધવન સગ-રમ-સાગર જેવા
સાંધ્યા-રાગથી જ્યારે સકલ જીવન છલકાઈ જવા લાગ્યું; કામાગ્નિથી
અળતાં દલસે ચક્રવાક-હૃદયમાંથી નીકળતો ધૂમ હોય તેમ માનિની-
નાં નયનમાંથી અશ્રુધારા પડાવતો, તરણ તમાસ જેવા રંગનો અધ-
કાર જ્યારે બધે પ્રસરવા લાગ્યો; ૧ દિગ્ગજેએ શુંદમાંથી છાંટેલા
જલકણ જેવા તારાગજથી કરીને ગગન જ્યારે ચેત દેખાવા લાગ્યું;
અને ઘેર અધકારને લીધે સર્વ વસ્તુ દેખાતી બધ થઈ—સારે મહેલના
શિખર ઉપરથી કાદમ્બરી નીચે ઉતરી, અને કીડાપર્વત ઉપરથી ચંદ્રા-
પીક. પછી તરતજ, પાદ-ગ્રહણ કરીને કુસુદિનીએ જેને જાણે રીઝ-
વતી હતી, સ્થામ મુખ હોવાથી ટાપેલી હોય એવી દેખાતી દિશાઓ-
ને જે જાણે પુશી કરતો હતો, મતેલી કમલિનીએ રખેને જાણે એવી
જાણે બહીકથી જે તેમને છેડતો ન હતો, લાંછનના છલમાં જે જાણે
સાક્ષાત્ સન્નિવે પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરતો હતો, શદિહીએ ચરણ-
પ્રદાર કર્યાથી મ્હોટેલા અલકલક-રસ, જેવો ઉદય-રાગ જેનામાં દેખાતો

" Gallop space, you fiery-footed steeds,

" Towards Phoebus' lodging: such a waggoner

" As Phaeton would whip you to the west,

" And bring in cloudy night immediately.—

" Spread thy close curtain, love-performing night ' &c. "

Romeo and J. Act III., sc. 2.

૧. અધકારને ધમ સાથે સરખાવવામાં સમ્પૂર્ણ ધર્મ અહીં બે છે.
ધૂમ નાના તમાસ જેવો કાળો હોય અને આંખમાં આવ્યાથી અશ્રુ
પડાવે તેમ અધકાર પણ —કાંઈક કે માનિની (સ્વામી ઉપર રોષે
ભરાયેલી સ્ત્રી) સધ્યાકાળનો અધકાર જોઈ નિરાસમય પાસે આવ્યાથી
આનુર બને; પરંતુ સ્થામી સાથે રીલાયલી એટલે તેની પાસે બધ શકે
નહિ—માટે અધકાર જોઈ અશ્રુપાત કરે.

હતો,—અભિસારિકા જેવી, તિમિર-સ્વામ અમ્બર વાળી ગગનંદ્રીની જે પાસે જતો હતો. ^૧ અને તેના અતિરામ પ્રેમને લીધે જે જાણે સૌભાગ્યને પ્રસરાવતો હતો તે ભોજનાનંદદાયી ભગવાન્ રાજની-પતિ ઉગ્રો. પછી જ્યારે ક્રમદેવનું રાજ-છત્ર, ^૨ નિશાનું શુશોભિત દંતપત્ર, ભગવાન્ કુમુદિની-પતિનું મંડલ ઉગી રહ્યું, અને દિશાઓ શ્વેત થયાથી અખિલ જીવન જાણે દાતમાંથી ડારી કાઢ્યું હોય એવું દેખાવા લાગ્યું ત્યારે, ચંદ્ર-પ્રભા નિરંતર પથરાયાથી કુમુદમય હોય એવી દેખાતી મૃદુકુમુદિનીના જે તીર ઉપરનાં પથથિયાં જલતરંગ વડે ધોવાયેલા મૂના-ને લીધે શ્વેત થયાં હતાં, નાનાં નાનાં મેઝાં રૂપી પંખાનો જ્યાં પવન ઉડતો હતો, હંસ-મિથુન જ્યાં મુઠ રહ્યાં હતાં, તથા વિયોગથી ચક્ર વાકનાં હંક જ્યાં ચીસો પાડતાં હતાં—તે તીર ઉપર જઈને ચંદ્રાપીઠ, કાદમ્બરીના પરિજનોએ ખતાવેલી એક ચંદ્ર જેવી શીતલ મુકતા-સિલા ઉપર સૂતો. એ મુકતા શિકાની ડારે ડારે કુમુદ-પત્રની દારોથી પત્રલતા-ઓ કાઢેલી હતી, ધોળાં સિંધુવાર પુષ્પના દાર ત્યાં મૂકેલા હતા, તથા હરિચંદન વૃક્ષના રસથી એને ધોઈને સ્વચ્છ કરેલી હતી. ત્યાં એ સૂતો એટલામાં તો કેપૂરદે આવીને ખજાર કરી કે દેવી કાદમ્બરી આપને મળવા આવ્યાં છે.

આ સાંભળી ચંદ્રાપીઠ સત્વર ઉઠ્યો, અને જોયું તો ઘોડીક સખીએની વચ્ચે, તે કાળે રમણીય લાગતા વેપને લીધે સાક્ષાત્ ચંદ્રો દય દેવતા જેવી દીપતી કાદમ્બરીને તેણે મદલેખાનો દાથ ઝાલી આવતી દીઠી.—સર્વ રાજચિન્હ એણે કાઢી નાંખેલાં હતાં; સાધારણ સ્ત્રીની સમાન માત્ર એક એકાવલીનું આભૂષણ પેહેલું હતું; સરીર ઉપર સ્વચ્છ ચંદન-રસનો શ્વેત લેપ કરી દીધો હતો; એક કર્ણમાં દંતપત્ર પેહેરેલું હતું; (બીજામાં) ચંદ્ર-કલા રૂપી કલિ જેવું કોમલ કુમુદ-પત્ર કર્ણપૂર-રૂપે શોભતું હતું; અને ચંદ્રિકા જેવાં શ્વેત, કમ્પવૃક્ષનાં બે વચ્ચે એણે પેહેરેલાં હતાં. આવીને પ્રીતિયુક્ત મધુરતા દર્શાવતી, પરિજનોને ચોખ્ખા ભૂતલ ઉપર પ્રાકૃત સ્ત્રીની સમાન એ બેઠી. (તે જોઈ) ચંદ્રા-પીઠ પણ,—રાજ-કુમાર ! આપ તો શિક્ષા ઉપર જોડા રહો.—એમ મદલેખાએ ધણી વાર કલા છતાં જુભિ ઉપરજ બેઠો, અને સર્વે કન્યા-

૧. તિમિર-સ્વામ વિ.—તિમિર રૂપી અને તિમિર જેવું સ્વામ વિ.

૨. જુઓ ભાગિની-વિલાસ, દ્વિતીય વિલાસ શ્લોક. ૫૭ —

તાવત્ કામનૃપાતપત્રસુવર્મં ચિન્નં વમાતે વિધો : ॥

ઓ બેસી રૂતા પંછી બરા વારે કહેવા લાગ્યો:—દેવિ ! તમારા માત્ર દુષ્ટિપાતથીજ સંતુષ્ટ થયેલા દાસજનને સંભાળણાદિ પ્રસાદનો પણ અવકાશ ન રહે તો પછી આવા મોટા અનુગ્રહની તો શી વાત ? ઘણું ઘણું વિચાર કરતાં પણ મદાસમાં હું દોષ એવો, જેનો તેવોએ ગુણ નથી દેખતો જે આવા મહાન અનુગ્રહને ઉચિત હોય, એ તો તમારી સરક્ષતા, અને નિરભિમાની મધુર સુખનતાજ (મદાસ જેવા) નવા સેવક ઉપર પણ આવી કૃપા કરે છે. તમે મને કલ્પિત એવો અસંભવ મણતું દશે જેનું મન ઉપચાર વડે દરજી કરવું પડે, (પણ) ધન્ય છે તે પરિજનને કે જેના ઉપર તમારી નિયતજા હોય ! જે સેવકજન તમારી આજ્ઞા પાળવાને ઉચિત છે તેના ઉપર યશી આદરો આદર હોય ?—આ શરીર તો પરાપકારને અર્થ છે, અને ઇચ્છિત તુલ્ય જેનું તુલ્ય છે—એ, તમે અત્રે પધારીને કાષ્ટજા મોટા અનુગ્રહના બદલામાં અર્પણ કરતાં હું લજવાઉં છું. (તોપણ) આ હું રહ્યો, આ શરીર રહ્યું, આ શ્રવ, આ હ્રિદયો—એમાંજ મને તેનો પરિગ્રહ કરીને (તેનું) માન વધારો.—એવું એ ગોક્ષતો હતો એટલામાં મદલેખા-એ વાત ઉપાડી લઈને જરા દસતાં દસતાં દહું:—રાજકુમાર ! અતિ-શય શું કરવા કહ્યો છે ? એથી મારી સખી કાદમ્બરીને ઉલટું દુઃખ થાય છે. તમને શું કરવા એવું કહેવું જોઈયે ? કયા વિના પણ એ સર્વ તમારું એણે અંગીકૃત કીધું છે, તો પછી નિર્ગ્યક આમ મોલી મોલીને શું કરવા સદેહમાં નાંખો છે ?—એટલું કહ્યા પછી થોડી વાર રહીને એણે પ્રસંગ જોઈ પૂછ્યું:—તારાપીઠ રાજનની શી ખબર છે ? દેવી વિલાસવતીને કેમ છે ? આર્થ શુકન.સ કેવા છે ? ઉત્તમિની નગરી કેવી છે ? અહીંથી એ કેટલી દૂર દશે ? ભરતખંડ કેવો છે ? મર્ત્ય લોક રમણીય છે કે નહિ ?—એ પ્રકારે પછી વાર સુધી વાત થયા પછી કાદમ્બરી ઉઠી અને મદાપીઠની પાસે સુનાર કેદૂરક તથા પીઝ પરિજનને આજ્ઞા કરીને પોતાના શયન ગૃહના શિખર ઉપર ગઈ. ત્યાં જઈ ચેત વચનના ચંદરવા નીચે પામરેલા શયનમાં સૂતી. મદાપીઠ પણ એજ સિંચાવણ ઉપર સૂઈ જઈને, કાદમ્બરીની નિરભિમાનતા વિશે, અભિરૂપતા વિશે તથા અંબીરતા વિશે, મદામ્બેતાની નિષ્કારણ વતસલતા વિશે, મદલેખાની સુખનતા વિશે, સર્વ પરિ-જનની મોટાઈ વિશે, અર્ધ રાજલોકની અતિશય સમૃદ્ધિ વિશે, તથા તેમના દેશની રમણીયતા વિશે વિચાર કરતો કરતો, કેદૂરક ચરણ

આંપતો હતો તેવામાંજ નિદ્રાવશ થઇ ગયો, એટલે આખી રાત એને એક ક્ષણ જોયી લાગી.

પછી, કાદમ્બરીને જોવા આર જંગી જંગીને યાદી જગ્યાથી જાગે જાયન કરવા જતો હોય તેમ, — તાલ, તામ્ર, તાકી તથા કદલી વ્રક્ષાની કામલ ગાખાઓથી ભરપૂર, જલ-તરંગની આછી આછી લહેર-થી શીતલ થયેલી, કાંઠા ઉપરની વનરાજિમાં — રજનીપતિ ધીમે ધીમે ઉતરી ગયો. વિશેષ સમય પામે આજ્યાથી શોકાતુર થતી કામિનીઓના જાણે ઉત્તુ નિશ્વાસરીજ અદિકા ફિટી પડી ગઇ; અને અંદ્રાપીડને જોવાથી કામ્રાતુર થઇ હોય તેમ, આખી રાત કુમુદમાં ગાળ્યા પછી લક્ષ્મી કમલ-સમૃદ્ધમાં જઈને પડી । રાત વીતી ગયા પછી, જાંખા પડેલા રાયન-શૃદ્ધના પ્રદીપો, લલનાઓના કલ્પોત્પન્ન-પ્રદાર સંભારી સંભારીને જાણે ઉત્કલિત થયા હોય તેમ જ્યારે દુર્લભ થતા ગયા; પછે પૂજે બાણ એવવાથી યાદી ગયેલા અનંગના નિશ્વાસ જોવા, પ્રભાતના પવન, લતાઓનાં પુષ્પના સુવાસ સહિત જ્યારે વાવા લાગ્યા, આરણ્ય-દયથી કંઠાર્થ જતા તારાઓ જાણે પ્ત્વી પ્ત્વીને મંદરાચલના લતા-મંડપોની ઝાડીમાં જ્યારે ભરાવા લાગ્યા; અને, ચક્રવાકનાં હૃદયમાં વસવા-થી લાગેલા અનુરુગને લીધે જાણે રંજિત થયું હોય ^૧ એવું સૂર્ય-મંડલ જ્યારે મીમે ધીમે દેખાવા લાગ્યું, ત્યારે અંદ્રાપીડ શિલાતલ ઉપરથી ઉડેલા; ઉડીને મુખ-પ્રદક્ષિણ કરી, સંખ્યા વંદન કરી, પાનની ખીડી ખાઇ કેયુરકને એ કહેવા લાગ્યો: — જા જોઈ આવ, દેવી કાદમ્બરી ઉઠમાં છે કે નહિ, અને (ઉઠ્યાં હોય તો) દમભૂં ટ્યાં છે — કેયુરકે જઈ આવીને ખગર કરી કે — દેવ ! મદાસેનાની અથે એ મંદર મહેલની નીચે આંગણમાં ગૂનાની વેદિ ઉપર ઉભાં છે. એ સ.બળી પોતે મધર્વ-રાજપુત્રીને મળવા આવ્યો, અને ત્યાં આજ્યો એટલે એણે બરમના સ્વેત ત્રિપુન્ડવાથી તથા હાથમાં અક્ષમલા ફેરવતી કેટલીક શિખ-વ્રત ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓને જોઈ; કેટલીક ગેરથી રંગેલાં રતાં વસ્ત્રવાળી પારેશાજિવ્રઓને જોઈ; પાકા તાલ-શલ જોવાં વહકલ રૂપી રંજિતવસ્ત્ર પેહેરનારી કેટલીક રજાપટ-વ્રત ધારણ કરતી સ્ત્રીઓને જોઈ; ^૨ અને કેટલીક અદાવર્ચ પાળતી તાપસીઓ તેણે દીડી,

૧. ચક્રવાકને સૂર્ય વ્હાલો — કારણ કે દિવસે ચોતાની પ્રિયા સાથે જો રહી શકે — માટે સૂર્ય તેના હૃદયમાં વસે છે એમ કહ્યું. ૨. જુઓ પ. ૧૨૩ દી. ૧.

જેમણે શ્વેત વસ્ત્રથી પોતાના સ્તન મડવ દઢ બાધી દીધા હતા, ઘેળા
 કમરના વીંળણુ. ઝાંચેલા હતા, તથા જટા, ચર્મ, મોઝ, વડકન, ખાખરા
 ના દડ, એ માં ધાગણુ કરેલા હતા સાક્ષાત્ મન-દેવતાઓજ હે.ય
 તેમ તે સર્વે ઉમાપિની, ઉમાની, કાતિયેની કૃષ્ણની, જિનની, આર્ય
 વિરોધિતેશ્વરની, અર્ધનૃની^૨ તથા અઘ્નની પવિત્ર સ્તુતિ કરતી કરતી
 મહાશ્વેતાની આમપામ એરેલી હતી મહાશ્વેતા પોતે, આખા અન્ત પુર-
 ગા માન પામેલી ગર્ધર રાજ કુનની મળના આવેલી વૃદ્ધ સ્ત્રિયોને
 આદર પૂરે નમસ્કર કરી, બોલાવી, (મગવાને) રામી ઉઠી, પામેના
 વેત્રાસન જેમવા આપીને તેમનો સત્કાર કરતી હતી પછનાડે બેઠેલ
 કિન્નર મિથુન, મધુર વેણુથી તાન દેતુ હતુ, અને મીઠા સ્વરથી ગાન
 કરતી નારદની પુત્રી સર્વ મગજઝરી મહાભાગત વાસતી હતી તેમ
 કાદમ્બરી લક્ષ આપતી હતી, આમળ મૂંડેલા મણિ હર્ષણુમા, તામ્બૂલ
 ગગમી અધાગેની કાળી રેખાને બીધે રચામ પડતા અઘમન્તરવાળા, ફલ
 પ્રભાથી ચમકના, મીઠુ (મોપડીને) સાદ કરેલા વસ્ત્ર નેવા બાલ પોતાના
 અવરતુ પ્રતિબિમ્બ નિહાગતી હતી, અને સંદનની તૃણામી મૃદુલ
 હસ એના કર્ણમા પેદેરના સિરીષ પુષ્પ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી આનુભાવ
 રૂઝતો હતો. તેથી જાણે પ્રભાત સદ્ર મગન-મગમ થયાયા એની
 પ્રભામસદિન પ્રશ્નિણા કરનો હેય એમ દેખાતુ હતુ. '—(કાદમ્બરીને
 જોઈ) તેની પાસે જઈ, નમસ્કાર કરી, ગજપુત્ર તેજ વેદિકામા મૂકેલા
 એક આસન ઉપર બેઠો, અને થોડી વાર પછી મહાશ્વેતાના મુખ
 સામું જોઈ મોઝ મનમનીને જગ હમ્યો એમવા ઉપગમીન એ
 એનો અભિપ્રાય સમજી ગઈ અને કાદમ્બરીને મહેતા લાગી—અર્પિ!
 મદ્રકાન્ત જેમ ચક્રકિરણથી તેમ ચક્રાપીડ ત્હારા શુણુથી આર્દ્ર
 મધ મયા છે એટલે જોની રામતા નથી પણ એમને જવાની
 રૂત્તિ થઈ છે, કેમકે પછનાડે આખુ રાજમક એમનો વૃતાન્ત જાણ્યા
 વિના હુ ખી યજી હશે વળી દુર રહ્યા છતા પણ નમારી બેની પ્રાંતિ
 હવે તો કમલિની અને શર્પ તથા કુશ્મંદિની અને ચંદ્રની (પ્ર.નિની) પેઠે
 પ્રવયમન નુર્મી રહેવાની ગાટે જુ એમને જવાની અનુના આપ

આ માળાળી કાદમ્બરીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો—સર્પિ! જેમ
 એમનો અતરા મા તેમ હુ અને મ્હાગ સર્વ પરિન્ન કુમારને અધીન
 હિયે એટલે આમા અનુરોધ જેનુ શુ છે?—એટલું કહી, ગર્ધર કુમારને

બોલાવી એણે આજ્ઞા કાઢી કે જાઓ, રાજકુમારને એમના દેશમાં મૂકી આવો. એ પછી ચંદ્રાપીઠે ઉઠીને પ્રથમ મહાસ્વેતાને અને પછી કાદમ્બરીને પ્રણામ કર્યો; તે વેળા એની પ્રેમાળ આંખ તથા મન પોતાના તરફ આકૃષ્ટ થવાથી એ કહેવા લાગ્યો:—દેવિ ! શું કરું ? જાણે બોલકણા ઉપર લોક વિસ્વાસ રાખતા નથી માટે (દુઃકામાં એટલું જ છે) પરિજન-કથામાં અને કૃષ્ણ કરીને સંભારશો.—એટલું કહી કન્યાઓના અન્તરપુરમાંથી પેતે નીસંચો, તેના ગુણ-ગૌરવથી આકૃષ્ટ થયેલી, કાદમ્બરી શિવાય બીજી સર્વ કન્યાઓ જાણે પરવશ હોય તેમ, તે જતો હતો તેને યજ્ઞાયવાને ખંડાર તોરણ સુધી આવી. પછી તે બધી પાછી ગઈ એટલે રાજપુત્ર, કેપૂરકે આવેલા અન્ધ ઉપર બેસીને, પાછળ આવતા પેલા ગંધર્વ-કુમારો સહિત હેમકૂટમાંથી આવી નીકળ્યો. ચાલતાં આસતાં ચિત્તરથ-તનયા દેવલ તેના અન્તરમાં જ નહિ પણ ખંડારધીએ સર્વ આરાધનું ^૧ બંધન રૂપ થઈ પડી.—એવું મન તન્મય હોવાથી તે જાણે અસંખ્ય વિરહ-વેદનાને લીધે પસ્તાઈને પોતાની પછવાડે આવતી હોય, આગળ આવીને જાણે માર્ગ રૂંધતી હોય, વિયોગથી બાકુલ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી ઉત્કલિતાના ^૨ આવેશથી જાણે આકાશમાં જતી રહી હોય, અને વિરહાતુર ચિત્તને લીધે વહન બરાબર નિહાળવાને જાણે ઉરઃસ્થલમાં આવીને બેઠી હોય એમ એ (સર્વ સ્થલે) તેને ને તેનેજ દેખવા લાગ્યો. ^૩ પછી ધીરે ધીરે જ્યારે મહાસ્વેતાના આશ્રમ પાસે એ આવી પહોંચ્યો ત્યારે ઇન્દ્રાસુધને પગલે પગલે આવેલું પોતાનું સૈન્ય અચ્છેદ સરોવરની તીરે પડેલું એણે જોયું. પેલા ગંધર્વકુમારોને ત્યાંથી એણે વિદાય કર્યો, અને સૈન્યના માણસો એને જોઈ, આનંદસહિત, કુપૂર્વસહિત, વિસ્મયસહિત પ્રણામ કરવા લાગ્યા; એવી રીતે એ પોતાના બચનમાં પેટો, અને ત્યાં સર્વ રાજલોકનું સન્માન કરી, દિવસને ધણે ખરા ભાગ એણે,—જાતી મહાસ્વેતા છે, આપી કાદમ્બરી છે, આવી ગદલેખા છે, આવી તમાલિકા છે, આવો કેપૂરક છે—એવી ને એવીજ વાતો વૈશંપાયન તથા પત્ન-

૧. આશા=અભિલાષ; દિશા. ૨. ઉત્કલિતા=જુઓ પૃ. ૧૫૭ ડી. ૧.
૩. માધવ પણ ચાલતીને આમ જ સર્વ સ્થલે દેખે છે:—

પશ્યામિ તામિત ક્વતઃ પુરતશ્ચ પશ્યા-।

દન્તર્વાહિઃ પરિત એવ નિવર્તમાનામ્॥

સેખાની સાથે કરવામાં ગાળ્યો. કાદમ્બરીનું રૂપ જોયા પછી રાજલક્ષ્મી ઉપર જાણે અભાવ થયો હોય તેમ પેદેલાંની પેઠે તે એને હવે પ્રિય લાગી નહિ, અને પ્રિયા-વિયોગથી પીડિતા ચિત્તમાં એજ શ્વેત-લોચનાનું ચિન્તન કરતે કરતે આખી રાત એણે જાગરણમાં જ કાઢી. બીજે દિવસ સૂષોદય થયા પછી પોતે એ ને એજ વિચારમાં સભા-મંડપમાં બેઠો હતો તેવામાં ઓચિંતોજ એણે પ્રતીહારની સાથે કેપૂરકને આવેતો જોયો. કેપૂરકે દ્વરથીજ મસ્તકવડે જુમિને સ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યો એટલે—આવ, આવ, એમ કહી ચંદ્રાપીઠે પ્રથમ ખૂણા તરફ જતા અક્ષુવડે, પછી હૃદયવડે, પછી રંગોળમવડે અને છેલ્લે બાહુવડે, દોડીને તેને ગાઢ આશ્વિંગન દીધું, તથા પોતાની પાસેજ બેસાડ્યો. પછી જાણે બહાર નીકળતા પ્રીતિ-રસના બનેલા હોય તેમ દાસ્યામૃતને લીધે શ્વેત થયેલા અદારમાં, આદરસહિત પોતે પૂછવા લાગ્યો કે:—કેપૂરક ! કેમ દેવી કાદમ્બરી સખીજન પરિજન સહિત અને બગવતી મહાશ્વેતા સૌ કુશલ છે ?—ત્યારે, અતિશય પ્રીતિયુક્ત ઉત્તર થયેલા, રાજપુત્રના મંદ દાસ્યથીજ જાણે નહવાઈ ગયો હોય તથા અનુલિપ્ત થયો હોય તેમ તરતજ કેપૂરક વિશ્રાન્ત થઈ ગયો, અને પ્રણામ કરી, વધારે આ-દરથી એણે ઉત્તર આપ્યો:—આજ એ કુશલ થયાં કે આપે આવો પ્રશ્ન કર્યો ! એટલું કહી, નીના વસ્ત્રના કડકામાં વીટેશે, મૃણાલ-મુખથી મુખે બાંધેશે, લીલા ચંદન-રસમાં મૂકેલા બાલ-મૃણાલ-વલય હપી મુદ્રા-વાળો એક કમલ-પત્રપુટ કાઢીને એણે દેખાડ્યો; અને તે ઉધાડીને તેમાં કાદમ્બરીએ મોકલેલાં ફેટલાંક અભિજ્ઞાન દેખાડ્યાં—જેમાં મરકત જેવાં લીલાં, છલ કાઢી નાંખેલાં, ચોડી ચોડી સુંદર મંજરીવાળાં, ફદ મરેલાં સોપારી હતાં; પોપટીના ગાલ જેવાં ઘોળાં ફેટલાંક પાન હતાં; શિવ-મસ્તકે બિરાજતી ચંદ્ર-કલા જેવડો કર્પૂરનો કડકો હતો; અને કેપૂરનીના અતિશય બટેકથી મનોહર લાગતું, લેપ કરવાનું ચંદન હતું. એ દેખાડી કેપૂરકે કહ્યું:—કામલ અંગુલિ વિવરમાંથી નીકળતા રક્ત કિરણથી ઊવાઈ ગયેલી અંજલિવડે મૃણમણિને સ્પર્શ કરીને દેવી કાદમ્બરી આપને વંદન કરેછે; મહાશ્વેતાએ કંદાશિંગન સહિત કુશલ સમ્પ્રાર પૂછ્યા છે; દેશના નગી જતા માણિક્યની પ્રભાથી રંગાયલા લલાટે, મદલેખાએ ગિમસ્કાર દેહાવ્યા છે; અને સર્વે કન્યાઓએ સેયીમાંની મકરિકાના પેદિ કોણે જુમિ ઉપર મૂકીને, તથા તમાલિકાએ ચરણ-રજઃસ્પર્શસહિત,

આપને પાદ-પ્રણામ કહાવ્યા છે વળી મહાપ્રેતાએ સદેશો મોકલ્યો । કે:-જેમણે તમને કહી જોયા નથી તેમનેજ હું તો સુખી સમજી હું કારણ કે સમજામાં જે તમારા ગુણ દિગ્દર્શીતલ તથા ચંદ્રમય જે લાગતા તેજ, વિરલથી હવે રવિમય હોય એવા થઇ પડ્યા છે. સર્વ જન દેવયોગે આવી વીતી ગયેલા દિવસને અમૃતની ઉત્પત્તિના વાસરની સમાન કેમે કરીને પાછે જોવાની ઇચ્છા રાખેછે. તમારા ગયા પછી આપું ગધર્વ રાજ-નગર જાણે ઉત્સવ થઈ રહ્યા પછી મંદ પડી ગયું હોય એવું બાસેછે. તમે જાણોછે તો ખરા કે મેં સૂર્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરી દીધો છે; તોપણ તમારા જેવા નિષ્કારણ બાંધવને મળવાને ઈચ્છા ઉપરાંત પણ મહાર અતઃકરણ જાણે બાલાહારે તણસે છે. તેમજ વળી કાદમ્બરીના શરીરને બારે અસુખ થઇ આવ્યું છે અને એ અ.પ મહાન-રપતું હસતું વદન ધડી ધડી સંભાર્યો કરેછે, માટે મુનરાગમન રૂપી માન આપીને આપે એને ગુણવત્તુ અભિમાન કરાવતું થટે છે. (આપના જેવા) ઉદાર પુરુષોના આદરથી (અમ જેવાંને) બહુ માન મળે છે. આપને અમારા જેવાંના પરિચયથી થમ તો અવશ્ય વેઠવો પડશે. (પણ) આપની સુજનતા જોઈનેજ અમે આવો અનુચિત સદેશો મોકલવાની હામ મરી છે. આ આપના શયનમાં રહી ગયેલો. શેષ હ મોકલ્યો છે.-એમ કહી, ઉત્તરીય વચ્ચને હોડે બાંધેલો, સૂક્ષ્મ સૂત્ર-વિવર-માંથી નીકળતી કિરણ-એઆએ વટે ઝોળખાઈ આવતો તે દાર છોડીને એણે આમર-આદિણીના હાથમાં આપ્યો.^૧

કેપૂરકનાં વચન સાંભળી,-આ તો મહાપ્રેતાની ચરણારાધનારૂપી તપત્તું હલ મને મળ્યું કે મહાર જેવા પરિજનને પણ દેવી કાદમ્બરીએ આવો અનુમ્મરણાદિ બારે અનુગ્રહ દ્યો ।-એટલું કહી, ચંદ્રાપીડે તે સર્વ (વસ્તુઓ) ગાયે અઘાની પોતેજ લીધી. કાદમ્બરીના ગળી પડેલા કપોત-લાવણ્ય જેવો, રસ થઇ ગયેલા સ્મિત-પ્રકાર જેવો, દૃવ પામેલા હૃદય જેવો, ઝરી ગયેલા ગુણગણ જેવો, રપરોને ગમતો, મનોહર તથા સુંમધિ (ચંદન) લેપ એણે શરીરે લગાવ્યો અને પેલો દાર કંઠમાં પેટેલો. પછી ખાનની બીડી ખાઈ, થોડી વાર રહીને

૧. ચંદ્રાપીડ પોતાના શયનમાં આવો અગ્રણ્ય દાર પણ શુદ્ધી મળો. એમ દર્શાવવામાં કવિએ વિચાર ગમે તો એની અતિશય સમૃદ્ધિ હમયવનો હોય અથવા તો એની તે સમયની રસ-હૃદયતા બતાવવાનો હેતુ એમ લાગે છે.

રહે ઉચ્ચો, અને હાથે હાથે કુપૂરકના ખખડ ઉપર રહેઈ, હમ
 રંગેજ, મથાણોગ મનમાન આખ્યાથી આનંદ પામતા પ્રધાન રાજસોકને
 વેઠાય કરી ધીમે ધીમે એ ગંધમાદન હાથીને જોવા આવ્યો.
 હાં આગળ ચોકીક વાર ઉજા રહી, પોતાના નખ ફિરકથી મિશ્રિત
 રૂવાને લીધે મુળાય સહિત હાથ એવું દેખાતું એવું ઘાસ તેને પોતાની
 મેળેજ નાંખીને લાંથી મિચ-હય-સાલા તરફ આવ્યો. જને જતે બને
 માનુએ જરા જરા વદન વાંકુ વાળી વાળીને પરિજનોને નિહાળતા
 પાગે.—(આ ઉપરથી) એના ચિત્તનો અભિપ્રાય સમજી ગયેલા પ્રતિ-
 પાસેએ કાઢને પછુ પછવાડે આવવા નહિ હેતા સુધે પરિજનોને ઠાઠી
 મૂક્યા એટલે તે એકસા કુપૂરકનેજ લઈને અશ્વશાલામાં ગયો. રખેને
 ઠાઠી મૂકે એવા બાપથી લાંના અશ્વપાલો એને દેખી, ગભરાયલી આંખે
 પ્રધુખ કરી કરીને ખસવા લાગ્યા એટલે, ઈન્દ્રાધિપતી પીઠ ઉપરથી
 એક પાસ ખમી ગયેશું વજ્ર હીક કરતો કરતો—જરા સીચામસી તેની
 આંખ ઉપર આવીને દૃષ્ટિને રુધ્ધવી, કુંકુમ જેવી કપિલ તેની યાજને
 ખસેડતો ખસેડતો.—(અસની) પદ-પંક્તિ ઉપર ચરણ મૂકી. અશ્વશાલા-
 ના એક ભોભ ઉપર મરીરનો રહેા હાથે જરા દસનો દસતો એ
 કુનદસ સહિત. ધીમેથી કહેવા લાગ્યો—કેપૂરક ! મદારા ગયા પછી
 ગંધર્વ રાજકુમારો શો ધુન્નત બન્યો, ગંધર્વ-ગજપુત્રીએ સ્વાર પછી
 દિવસ થી રીને ગાળ્યો, મહાએનાએ શુ કયું, મહાએના શુ બેસી,
 પરિજનોમાં સી વાતચીત થઈ, તે શું કયું, મદારા સખધી કઈ કયા
 નીકળી હતી કે નહિ—એ સર્વે મને કહે.—કેપૂરકે મર્વ પ્રશ્નોનો પ્રત્યુ-
 ત્તર આપ્યો—હેવ ! સાંભળો. આપ બદાર નીકળ્યા કે તરતજ કન્ય.ઓના
 માન્ત પુરમાં-પુરેના રણરણાટથી, હજારો હૃદયના પ્રસ્થાન-કુંડુબિનો જાણે
 કંઈક થઈ રહેા? એટલે દેવી કાદમ્બરી પરિજનસહિત મહેલના શિખર ઉપર
 ચઢી, અર્ચેએ ઉગરેલી ધૂળથી ધૂસર દેખાતો આપેજ લીધેલો માર્ગ
 જોતાં જોતાં ઉમાં રવા. પછી જ્યારે આપ દૃષ્ટિ-ગોચરની બદાર ગયા
 સારે મહેલખાના સુધે ઉપર પોતાનું વદન નાંખીને, સ્વેત હજના આ-
 કરમાં જાળે રાશીજ આવીને હાથથી સફેડરનો એમનો રપસો ન થવા
 હેતો હાથ એમ (દર્શાવતાં), પ્રીતિથી, સ્મીરસાગર જેવા ધવલ દૃષ્ટિખાન્
 જોડે દિશાના તે ભાગને જાણે પૂરી નાખતાં નાંખતાં, બહુ વાર સુધી.

૧. બાવ એ કે સર્વે કન્યાઓનાં અંતઃકરણ પાલુ સાથે બદાર ગયાં.

લાંજ રહ્યાં. આખરે ખેદ પામીને લાંથી મહાકટે નીચે ઉતરી, યોડી વાર સભાગંડપમાં ખેરીને ઉઠ્યાં; એટલે, રખેને એ બલિ-પુષ્પ ઉપર રખસન કરે એવી જાણે ખેડીકથી, ગુંબર કરતાં જમરો તે પુષ્પને ખતાવવા લાગ્યા; જલધારા જેવા ચેત નખ ફિરજી તરફ જોઈ રહેતા મૃદ-મયૂરોની ચીસોથી ઉદ્ભવ પામીને પોતે, નીકળી પડતાં કંકણથી પ્રત્યેક મયૂરને ગળે જાણે કંઠબંધ બાધવા લાગ્યા! ૧ પગલે પગલે, પુષ્પ-ધવલ મૃદ-લતાઓનાં પલ્લવનું હાથવડે, તથા આપના ગુણ-મણિનું મનવડે ઝલજી કંવા લાગ્યાં. ૨—એમ (આલતાં ચાલતાં,) જે કીડાપર્વત ઉપર આપ રહ્યા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. જ્યાં આજ્યાં એટલે દારીઓ એમને સૂચના કરવા લાગી કે—મરકત-શિલામય મહર જેવા આકારના જલ-પ્રવાહથી સીંચાપણ લીધા હતા મંડપમાંના આ, જલકણ્થી છવાઈ ગયેલા શિલાતલ ઉપર કુમાર બેસા હતા; ગંધોદકના પરિમલથી ભેગાં થયેલાં જમરોનાં ટોળાંથી બરેલા આ શિલા-પ્રદેશ ઉપર કુમારે આનંદ કર્યું હતું; પુષ્પ-પરાગ રૂપી રેતીથી બરેલે, આ ગિરિ નદીને તટે, જગવાનું પશુપતિનું મૂર્ત્ય કીધું હતું; ચંદ્રની પજી કાન્તિને દરારે એવા મુંદર આ સ્ફટિક-મણિમય શિલાતલ ઉપર બોજન કીધું હતું; અને ઘોટેલા ચંદન-રસના ડાપવાળી આ મુકેતા-શિલા ઉપર રાચન કર્યું હતું;—એમ પુનરક્તિથી ૩ દર્શાવેલાં આપનોજ સ્થાન-ચિન્હ જોવામાં એમણે આખો દિવસ ગાળ્યો. દિવસ આથમતાં મહાસ્વેતાએ જ્યારે જાહુ બહુ હતું ત્યારે આજુબગતું અણુ-જમતું પણ એમણે એજ સ્ફટિક-મણિમય ગોજન કીધું. સુવાસ્ત થયા પછી જ્યારે ચંદ્ર ઉગ્યો ત્યારે, જાણે ચંદ્રકાન્તમય હોય તેમ, ચંદ્રોદયથી એમનું શરીર બીનું બીનું ઘણું ગણ્યું; અને રખેને ચંદ્ર-ચિન્મ પ્રવેશ કરે એવી જાણે ખેડીકથી હાથ ગાલ ઉપર મૂકી, જરા આંખ મીચી, કંઈ વિચારમાં

૧. કાદમ્બરીના ચેત નખ-ફિરજી વર્ણનની ધારા છે એમ સમજી મયૂરો તે તરફ જોઈ રહેતા તથા ટેદ ટેદ કંઈ કરતા; કાદમ્બરી વિરહ-અગ્નિથી પીછળી હતી એટલે એનાથી તેમણે શબ્દ સહન કરતા ન હતા, તેમજ હાથમાં કંકણ રેડી શકતાં ન હતાં પણ જમી ડોકે ઉભેલા તે મયૂરોના ગળામાં અતુકે પડતાં હતાં; તે ઉપરથી ઉપેક્ષા કરી કે જાણે તેમને ખોડતા અટકાવવાને કંઈ બાધ બાંધ ન હતી ॥ ૨. પુષ્પ-ધવલ ધવલ-પલ્લવ; પુષ્પ જેવા ॥ ૩. મુંદર ન હતાં જે શરીર કહેવામાં આવે ॥ ૪. જાણે એવાં હતાં તથા ॥

ને વિચારમાં લાંબા જરા વાર એ બેસી રહ્યાં. પંછી ઉડીને, નિર્મલ નખમાં પડેલી ચંદ્ર-પ્રતિમાનો જાણે ભાર લાગતો હોય તેમ મદા કષ્ટથી પગલાં ભરતાં ભરતાં, લીલાધુક્ત મંદ ગતિથી ચાલીને શયનગૃહમાં ગયાં; અને શયનમાં સૂતાં સારથીજ અતિ પ્રખર સિરોવેદના ધર્ષ આવી તથા ઘરુણુ અગ્નિ જેવો જ્વર પીડવા લાગ્યો તેથી તરફકાં આરી. મારીને, આખી રાત એમણે, કાણુ જાણે શીએ આધિ થયાથી—ગંગા પ્રદીપ, કુસુમ-સમૃદ્ધ અને ચક્રવાકની સાથેજ—હવાડી આંધ્રે મદા મદા દુઃખે વીતાડી. પછી સવાર પડ્યું ત્યારે અને બેઠાવીને આપના સમાચાર લાવવા સાર જવાની આજ્ઞા કરી.

આ સાંભળીને ચંદ્રાપીડ જવાની ઇચ્છાથી—અથ લાવો એમ કહેતો કહેતો ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો; અને પદાણુ માંડીને અશ્વપાસે સત્વર આજોડા ઇન્દ્રાધુષ ઉપર સ્વાર ચઢી, પહવાડે પત્રલેખાને બેસારી, કૈવ્ય ઉપર વૈગમ્પ.વનને સ્થાપી, સર્વ પરિવનને પાછા વાળી, ખીજે ઘોડે બેસીને જ પાછળ આવતા કેદૂરકની સાથે હેમકૂટ તરફ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં કાદમ્બરીના મહેલના દાર પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે ઘોડેથી એ ઉતર્યો. ઉતરીને અશ્વ દારપાસને સોંપી, કાદમ્બરીનું પ્રથમ દર્શન કરવાને ઉત્સુક પત્રલેખાને પહવાડે લઈ, મહેલમાં પ્રવેશ કરી, સામા આવતા એક વંદનને પૂછવા લાગ્યો કે—દેવી કાદમ્બરી ક્યાં છે? તેણે પ્રણામ કરી ઉત્તર લીધો કે—દેવી મયા મયૂરવાળા કીડાપર્વતની નીચે કમલ-સરોવર-ને તીરે રમેલા હિમ-ગૃહમાં^૧ દેવી બિરાજે છે.—આ સાંભળી, કેદૂરકે બતાવેલે માર્ગે પ્રમદ વનમાં યદ્યને એ દેટલેક દૂર ગયો એટલે મરકત જેવાં લીલાં કદલી-વનની પ્રભાથી રવિકિરણ લીધે ઘાસ જેવા તથા દિવસ લીલો હમ હોય એવો દેખાવા લાગ્યો, અને તે વનની વચ્ચે કમલ-પત્રથી નિરંતર ઢંકાઈ ગયેલું હિમગૃહ એની દૃષ્ટિયે પડ્યું. તેમાંથી બહાર નીકળતી, શિશિર ઉપચારમાં કુશલ, કાદમ્બરીની શરીર-સેવા કરનાર દાસીઓને એણે જોઈ. —તેઓ લીલાં વસ્ત્રના હળમાં જાણે અચ્છાદ સરેવરના જલથી ઢંકાઈ ગઈ હોય એવી દેખાતી હતી; હાથ ઉપર રાખેલા મૃણાલવલયને લીધે આભૂષણથી જાણે તેમનાં અવયવ મૈત્રાં ધોળાં યજ્ઞ મયા હોય એવાં લાગતાં હતાં; તેમના એક કર્ણમાં ચેહેરેલા આછા મ્વેતરંગનાં દેતકી-ગર્જન પવનાં આભૂષણ દંતપત્રની શોભાને પણ દરાવતાં હતાં; તેમનાં મુખાર-

૧. તાપ જ્યાં નહે નહિ એનું શીતલ ગૃહ. કાળે મદન-દ.દ પ્રકટેલો તે રામાવવાને એ હિમ-ગૃહમાં રહી હતી.

નિદ ઉપર સોજાગય પડે જોનારૂં ચદન-તિનક રચેલા દના, ગાન ઉપર
ચદન મિદુ નિદ નાગમરી, દિએ પાશુવતે ખરી જોતથી ચદ પ્રતિ
જિળ લા આસને ગુ લેય ગેમ દેખાતુ હતુ નિર્ગપ કરતા પળ
જોજાગા ચદે અસી નાન મજરીએ નાનેમળ મારૂર પેડેના દના, મૂંઝની
રજવી મૂંઝ ચદના આટે ચદન ગમ આપડના વદનારી રૂપી વનપ
વાળા મારૂર પન તમામ મન પન પી વરમ મ નાદના, મારૂર ચદન
મેષ મધ જાગરી સામા વનના મનારેલીધે જાણે ચતાપ તપની ચદ
મિત્ર મમરી ના ના ના અસ દીમના દાયમા નેઓએ મૂંઝનાદડ
વાળા બિમ નનુચમ ગામર લીના દના ઉનાનર કમન, કુમુદ કનચ
મૂંઝી પન મમિની પન તથા મૂંઝના લુમખા જનના આમરમા ધરીને
નેઓએ જામ ની ની બને (જેમી ચમરી) તેઓ, જાદનાઓની
જાણે મગા રોય વગમ તિસાની જાણે મડગી રોય મ નાનુની જાણ
સગાજ રોય તથા સગાજાની જાણે જોડી રોય એસી જોડી હતી

તે દાગીએમે પ્રામ કરી પાનખને સૂરથી નદ અને એરી
જાણે મૂંઝી થી સવર ખરી જઈ એને માન આપે એટલે—તે દેગના
તોગપ પાસે ચદન પડી વનિએ જાગરીની હતી મૂંઝીની મિત્રે રૂપી
જેમો પડાઓ જાગરી હતી વિદમિત સિધુના મૂંઝની મજરીના નેમને
ગાન રતા મૂંઝી મેડી ગિરી કિરીના દાગ જેમને નદમરે ।
દના લવગ પલ્લવ તથા ચદની જેમને માનાઓ ન થેરી હતી, કુમુદ મૂંઝ
ના દાદવાગી મજરીના જા દુરજેલી હતી અને મૂંઝાની પડી તથા
દાદને, કુમર કુમુદાજા મદાપ કરીને, સાદાન વમત નદમી જેની દાગ
પાનિમએ જા ઉબી નેરી હતી--તે તોરજુ તમે ચડી આગમ મરે જાગુએ
જેતો જેતો મે આ થે તો મરે ગ્યમે, અને કિનાર તમામ પલ્લવ રૂપી ।
કરેની ના લેખાસાગી તથા કુમદ ધૂનિ રૂપી રેલીથી જનાવે રી પુલન મ. યા
વાગા, ચદનાગસાની જા દાદાઓ એણે વરેલી દીપ, મધ ગ્યમે નિમુલ
ટુટાની મજરીના રસ આમર વાળા જીવા ચદરવાની નીચે સદ-થી
રગેના જુતન ઉપર, રક્ત કમના શવન પથરાતા જ્વેષા, કાઠ રચે
સ્પર્શથી જ જાગાય એવી સુદ જીતો વાગા રુદિ મૂંઝા જોનાયમીનો
રસ છટોતો જાયો, મરે રગે સિરીના મજરી રચેરી નવજુમય
જુમિવાગા મૂંઝાન મારાજના શિખર ઉપર મમતા ધારામદન (નામે

૧ જોનાયનો પડ=પડા રોય એના જોનાય સાગ જુઓ ૫ ૨૨૦
દી ૨ ૨ ઉપર રાખેના નાન-દડ-વાળા ૩ સરસીનાની તગાવડી

૪૫)ની ધૂળથી ધૂસર થયેલાં ધન-મયૂરોનાં ટોળાં જોયાં; કોઇ સ્થલે,
અંખાના રસમાં પડાયેલાં જલ્પ-પક્ષવ પશુંકુટીઓના અન્યતરમાં દંકાતાં
જોયાં; કોઇ સ્થલે, -કૃત્રિમ હાથીનાં બંચાંની કીડાથી આકુલ થતી
કાગ-અન-કમલિનીઓ જોઇ; કોઈ સ્થલે, સુવર્ણ રૂપી મૂનાનાં બંધાં કામને
અર્થે આસન બંધ્યાં હતાં એવા, મધિલક બરેલા કુચ-ઓમાં, કમલ-પત્ર-
પુટના રેંદ જોવા જેમના ચક્રની આસ રચૂલ મૃણાલ-હાથ રૂપી દંડની
બનાવેલી હતી, જેમનાં પાણીનાં વાસણ કેતકી-પત્રનાં હતાં, અને જે
કુવલયાવલી રૂપી રત્નગુઓથી શરતા હતા; કોઇ સ્થલે, સ્ફટિકમય બગલા-
ઓ (નાં મુખોમાંથી નીકળતી જલધારાઓ વાળી તથા ચિત્રેલાં ઇન્દ્ર-
ધનુષ વાળી, ફરતી. કૃત્રિમ-મેઘ-આવ જોઇ; કોઇ સ્થલે, જેમને તીરે
ઘોળા ઘરાડુંકુર ઉગેલા હતા, તથા જેમના તરંગ તરતી માલતી-પુષ્પની નાની
નાની કળિયોથી વિગમ જેખાતા હતા એવી, હરિચંદન-રસની વાપિકઓમાં
એણે હાર-કતાને શીતલ કરવામાં આવતી જોઇ; કોઈ સ્થલે, ધન-શૂણે એના
જોવામાં આભ્યાં, જેમની આસપાસ મોતીના જૂકાથી ક્યારા બંધેલા હતા,
તથા અહર્નિશ જેમાંથી સ્વસ્ જલખિંદુનો વર્ષાદ વર્ષેતો હતો; કોઇ સ્થલે,
ફેડફેડતી પાંખોમાંથી ઉડતા જલકણુવડે બધે જાકળ પ્રસારીને બમણું
ફરતી, પત્રનાં પશ્ચિમેની ધનમય હારો દીડી; કોઈ સ્થલે, પુષ્પ-હારના
દિગ્ગજો જોયા, જ્યાં જમર રૂપી ધુમરિયોની હારમાંથી અતિશય તીક્ષ્ણ સ્વર
નીકળતો હતો; કોઇ સ્થલે, સુવર્ણ કલરાનો એણે પ્રવેશ થતો જોયો, જેમનાં
મુખ, અંદર ઉગી બહાર નીકળી આવતાં, ઉંચા હાડવાળાં કમલનાં પત્રથી
જવાબ મયાં હતાં; કોઇ સ્થલે, કદલી-ગર્ભ-સ્તબ રૂપી હાડવાળાં, સુંદર વંશ
જેવાં, પુષ્પનાં હુમખાંનાં છત્ર બંધાતાં જોયાં; કોઈ સ્થલે, મૃણાલ-તન્તુમય
વસેને, હાથમાં ચોળેલાં કંદૂર-પાત્રના રસ વડે સુગંધ કરવામાં આવતાં
દીકાં; કોઇ સ્થલે, લવલી-ફલના રસમાં મહિમ-અંગરીનો કણુંપૂરને પલાળાતાં
જોયાં; અને કોઇ સ્થલે, પરચરનાં વાસણમાં બરેલા શીતલ ઓપધિ-રસને
કમલ-પત્રના ધંખથી પવન નંખાતો જોયો;—આવા આવા પ્રકારનાં
શિશિરોપમારનાં સાધન પરિજનોએ તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં તથા કરતા
હતા તે સધળાં જોતો જોતો રાજપુત્ર દિગ્ગજના મધ્યભાગમાં આવી .
પહોંચ્યો તે મધ્યભાગ જલો દિગ્ગજના હૃદય જેવો, વરણ દેવના જલ-
કીડા-ગૃહ જેવો, સર્વ અંકજાઓના પ્રસવ-સ્થાન જેવો, સર્વ અંદન-ગન-દેવ-
તાઓના કુલગૃહ જેવો, સર્વ અંદ્રમાણુઓની જન્મભૂમિ જેવો, સર્વ માવંભાસ-
ની રાત્રિયોના નિવાસ જેવો, સર્વ વ્યાન્કજીઓના સ કેત-ગૃહ જેવો, સર્વ નદી-

એને કીધો તાપ દૂર કરવાના સ્થલ જેવો, સર્વ સાગરોને વડવાડિને સંતાપ શમાવવાના સ્થાન જેવો, સર્વ જલધરોને વિદ્યુતનો અભિદાન માન્ય કરવાના સ્થલ જેવો, કુમુદિનીઓને મંડ-વિમોગથી દુઃસદ્ યદ્ પાતા દિવસ ગાજવાના સ્થાન જેવો, અને કામદેવને દર-દુતાશન ઓલવવાના ક્ષેત્ર જેવો હતો ! ! ત્યાં જલમંચમાંથી નીકળતી દરરો ધારાઓ વડે દૂર ચલેલા સર્વ કિરણો પણ જાણે અતિ શીત રપરાંના ભયથી નિવૃત્ત થતા હોય તેમ આવતા ન હતા કદાચ-કેસર સદિન વાતા પવન પણ જાણે કંદ-કિત થતા હોય એમ અનુગમન કરતા હતા. ૧ આનુગ્યાનુ આવેલાં કદલી-વનનાં પત્ર પવનથી હાલનાં હતાં તેથી તે (વન) પણ જાણે શીતલ-તાથી કંપતાં હતાં ! પુષ્પના મુવાસથી મદમત થઈને ગુંતર કરતા કમરો પણ ત્યાં જાણે હંત-વીણાનો ૨ રાજ્ય કરતા હતા ! અને નિરંતર બરાવતો ભર-નૃત્યથી ઠંકાઈ ગયેલી ત્યાંની હતાઓ પણ જાણે ક્યમ વસ્ત્ર ઝોડીને ઉભી હોય એવી શોભતી હતી ૩ ! ! ધીમે ધીમે અંતરમાં તથા બહાર ત્યાંનો અતિ દહ, પિંડ રૂપે જાણે હરી રાક્ષસ એવો અતિ શીતલ રપરી થવાથી રાજકુમાર પોતાના મનને અંદરમય ગણવા લાગ્યો, ઈન્દ્રિયોને કુમુદમય ગણવા લાગ્યો, અવયવોને અંદ્રિકામય ગણવા લાગ્યો, અને બુદ્ધિને મૃણાલિકામય ગણવા લાગ્યો ! વળી સૂર્ય-કિરણોને એ દિવમય ધારવા લાગ્યો, તાપને અંદનમય, પવનને કર્પૂરમય, કાલને જલમય, અને સહસ્ર ત્રિશુવનને તુષારમય ધારવા લાગ્યો !

એ પ્રકારના તે દિવમૃદના મધ્યભાગમાં એક પાસ સખીઓનાં રાજાંની વચ્ચે, ભગવતી ગંગા જાણે સર્વ સરિતાની સાથે દિમાલયની શુદ્ધને તળિયે ગઈ હોય એવી કાદમ્બરીને તેણે મૃણાલ-કંડની એક મંડપિકા, જેની આનુગ્યાનુ ચક્રને આકારે કર્પૂર-રસનો પ્રવાહ નદીની પેઠે વહેતો હતો તેના તલ ઉપર કુસુમ-શયનમાં સૂતેલી દીડી. હાર, બાણુખંધ, કંકણ, મેખલા અને નૃપુરના આકારમાં, કામદેવે ઈર્ષ્યાથી એને જાણે મૃણાલ-મય સાંકડાથી બાંધી લીધી હતી ! ! અંદનથી ધવલ ચલેલા ઝાના લલાટમાં જાણે ચંદ્રે રપરી કીધો હતો ! ! અશુભ જોમાંથી વહેતાં હતાં એવાં ચક્ષુ ઉપર જાણે વરુણ દેવે સુખન કાપુ હતું ! !

૧. પવન સાથે કદમ્બના કેસર-ઝીજા રેસા-આવે મારે એમ જાણાય કે ટાઢથી ઝોનાં જાણે રૂપાં હિમાં ગયેલાં ! ! ૨. હાંત કદમ્બવવાથી થતો રાજ્ય. ભર ગણુગણે તે જાણે ટાઢગી હાંત કદમ્બવતા હોય એવું લાગે. ૩. મતલબ કે અચેતનને પણ ત્યાં ટાઢ વાતી હોય એમ 'લાગતું' તો સચેતનની શી વાત ?

નિશ્વાસ-પવન જેમાંથી વધારે વધારે નીકળ્યાં કરતો હતો એવા મુખ ઉપર જાણે વાયુએ એને દશ દીધો હતો !! સંતાપથી તપી ગયેલાં અંગે અંગમાં જાણે સૂર્યે વારા દીધો હતો !! કામાગ્નિથી પ્રત્યક્ષિત અંતઃકરણમાં જાણે અગ્નિદેવે પ્રવેશ દીધો હતો !! સ્વેદ-યુક્ત શરીર ઉપર જાણે જલે આલિંગન દીધું હતું. —જેમ જાણે દેવતાઓએ પોતે-જ એનું સંભાળ્યું સર્વ અવયવોમાંથી લૂટી લીધું હતું !! હૃદયની સાથે એનાં સર્વ અવયવ (પણ) પ્રિયતમ પાસે જાણે જતાં રહ્યાં હોય તેમ એ દુર્બલ દેખાતી હતી ! અહર્નિશ દારનો સ્પર્શ થવાથી જાણે મોતીનો કિરણ-સમૂહ ઘોઠી રહેા હોય એવો એનો, જરા સુકામતા અંદન-લેપથી ઘોળા અથેલા શભામય શોભતો હતો !! સ્વેદ-જલકણથી ભરેલા એના ગાત્ર ઉપર પાંખોપડે પવન નાંખીને, કર્ણપૂર ઉપરના મધુ-કર જાણે પોતાની અનુકંપા દર્શવતા હતા !! કર્ણપૂર ઉપરના મધુકરના ગુંજાર રૂપી આગ્નિથી અવલુ દગ્ધ થયો હોય તેમ તેના ઉપર, આખના ખૂણામાંથી નીકળતા અશ્રુ-પ્રવાહ વડે એ સિંચન કરતી હતી !! વેગથી વહેતા અશ્રુ-પ્રવાહને સાર પ્રજ્વાલિકા રચતી હોય તેમ એ પોતાના કર્ણમાં કર્ણ-કેનકીની કળિ પેઢેરતી હતી. સંતાપથી ભય પામીને નાસી જતા દેહ-પ્રજાના સમૂહ જેવું એનું વચ્ચે દીધે દીધે શ્વાસથી કંપીને રતન-કલશ ઉપરથી ખસી જતું હતું. દાસતાં આમરનાં પ્રતિબિંબ એ કુચ-કલશ ઉપર પડવાથી, પ્રાણનાથની પાસે જવાના ઐત્સર્યને લીધે જાણે પાંખો ઉપમ કરી (ને તેઓ ઉડવા જતાં) હોય તેમ તેમને પોતાના હાથપડે એ ઘાબી રાખતી હતી !! વારંવાર દિગ્દર્શિતાની પૂતળીઓને ભુજ-લતાથી ભેટતી હતી. વારંવાર કર્ણરની પૂતળીઓને ગાલથી આલિંગન દેતી હતી. વારંવાર ચરણરન્દિતવડે, અંદન-પંકજી પ્રતિ-માને સ્પર્શ કરતી હતી. સ્તનમાં (પ્રતિબિંબ રૂપે) પડેલું એનું મુખ પણ જાણે આતુર થયું હોય તેમ વાંકું વળી વળીને એની સામું જોતું હતું ! કર્ણપૂરનું પક્ષય પણ જાણે ઉત્કટિત થયું હોય તેમ, પોતાના પ્રતિબિંબ-રથમાં રહીને એના ગાત્ર ઉપર સુખન કરતું હતું ! મુક્તાત્મ દાર પણ જાણે મદન-પરવરા થવા હોય તેમ કરે પ્રસારી એને આલિંગત. હતા. મણિ-દર્પણુ એણે પોતાની છાતી ઉપર રાખ્યું હતું તેથી, અંદને જાણે એ હવિત-સ્પર્શમય સંપર્કન અવગતી હતી કે—આજ છગીરા નદિ !! ૨ હાથજીની પેઢે એ સામે આવના પ્રમદવન[ના]

૧. મુક્તિ પામ્યાણે આત્મા જેમને એવા; (જીવે અર્થ) મોતીના બનેલા.
૨. મણિ દર્પણુ અંદર જેવું મણુ; તે છાતી ઉપર રાખેલું એટલે

ગંધ-વારણ સાર કરે પ્રચારતી હતી. ૧ જાણે પ્રધાન કરતી હોય તેમ એને દક્ષિણ [ભાગમાં] વાતમૃગનું આગમન અશુભ લાગતું હતું ૨ મદનને જ્ઞાન કરવાની જાણે વેદિ હોય તેમ એની પાશ્વ ઉપર કમલથી દાંડેલા અને ચંદન વડે ધવજ થયેલા પયોધર-કલસ શોભતો હતો. ૩ અ.કાશ-કમલિનીની પેઠે એનામાં રમ્ય અંગર તોળેથી મૃણાલ જેવું કોમલ ઊરુ-મૂલ દેખાઈ આવતું હતું. ૪ કામદેવની ધતુરેખા હોય તેમ મદનની આંખોમાં ગુણ ક્રાંતિથી એ વંદાર સુશોભિત લાગતી હતી. ૫ વસંત-દેવના જેવી એ શિશિર-હારિણી હતી. ૬ જમરીની પેઠે એ કુસુમ-માર્ગણથી આકુલ આકુલ થઈ ગઈ હતી. ૭ ચંદનનો લેપ કર્યા છતાં પણ એ અનંગ-ગાગિણી હતી. ૮ આજા છતાં પણ મ-મથ-જનની હતી; ૯ અને મૃણાલિની છતાં પણ હિમ-રપડની ઈચ્છા રાખતી હતી ॥ ૧૦

જેમ જેમ દાસીઓ એક પછી એક, ચંદ્રાપીડને નેહને તેના અ.બાની ખબર એને કહેવા આવતી તેમ તેમ એ, પ્રત્યેક સુખ ઉપર પડતા, અંચલ કીકીયાળા પોતાના સદુથી, ભેદલા વિના પૂછતી કે-શું એ ખરેખ આજા છે ? તે એમને જોયા ? એ કેટલે દૂર છે ? આં છે ? ૧૧-

જીવને સ્પર્શ કરે. માટે જાણે એ ચંદ્રને સોગમ ખવરાવી કહેતી વિ. વિ., કારણ કે કામપીડમાં ચંદ્રાદય ખમી રાદાય નહિ. ૧. કાદમ્બરી પોતાની સામે આવતા પ્રગદવન-વાડી-ના ગંધનું વારણ કરવા-ગંધને અટકાવવા-દામ લાંબો કરતી; હાથળી, પ્રમદ-મદમત, વન-ગંધ-વારણ-વનનો ગંધગજ સામે આવતો જોઈ-શુંડ પ્રસારે. ૨. કાંને દક્ષિણ વાત-પવન, તથા મૃગ-કસ્ટૂરીનો વાસ-આવતો તે ગમતો નહિ; પ્રધાન કરનારને કુકનમાં જે દક્ષિણે વાતમૃગ (એ નામનો મૃગ) આવે તો અશુભ ગણાયજે. ૩. પયોધર-કલસ=સ્વતં રૂપ કલસ, અને પયઃ=પાણી. ભરેલા કલસ. પાશ્વ=પાશુ. ૪. જીઓ ૫. ૨૩૦ ટી. ૧. ૫. મદન=કામદેવ; એ નામનું વૃક્ષ. ગુણ ક્રાંતિ=લાખો ગુણ; અને પશુજની રોચ. ૬. શિશિર=ચંડા દાર વાળી; ટાટને દરી લેનારી. ૭. કુસુમ=કુસુમનાં માર્ગણ-આણ-વાળો-કોમ; કુસુમનું માર્ગણ-સોધનું. ૮. અનંગ=અનંગ-અંગરાગિણી=અંગરાગ-લેપ, વિનાની, એ વિરોધ. શમાવતાં=અનંગ-રાગિણી=કામે હિંસન કરેલા રાગણી, પ્રીતિવાળી. ૯. આજા અને વળી જનની-માતા-એ વિરોધ. શમાવતાં, કામને ઉત્પન્ન કરનારી એ અર્થ લેવો. ૧૦. મૃણાલિની-કમલિની-તેને હિમ ન જોઈને પણ સુધે જોઈને માટે વિરોધ. કાં ને મૃણાલનાં આબૂપાળુ હતાં અને તાપ શમાવવા હિમ-રપડની ઈચ્છા રાખતી હતી. ૧૧. કાં ના દૃષ્ટિપાનથીજ એની ઉત્કંઠના પ્રશ્ન, વગર જોયે સમજાઈ જતા હતા. રોમ્સપિવરે પણ ધણે સ્થતે

એટલામાં જ્યારે એણે વધારે ધવન થતી પોતાની આંખે અંદ્રાપીડને સંમુખ આવતો જોયો ત્યારે દુરથીજ, તરત પકડી આણેલી હાથણીના જેવી ઊંચ-સ્તંભ[થી]વિદ્યુત એ પરવશ વરાશેણા ૧ અંગ એટલા કરતી કરતી,—હતાવળમાં ખસી ગયેલા હતરીયને બદલે દાર કિરણથી છતી ઢાંકવા નતી નતી,—મણિ-ભૂમિઉપર મુકેલા વામ કરતજને લીધે, પોતાની પ્રતિમા પાસે જાણે હાથનો ટેકો ભાગતી આગતી, ૨—છૂટા ચર્ચ ગયેલા કેસનો અંબોડો વાળતાં યાદી જઈને રવેદ-જલથી ભીના થયેલા જગણા હાથ વડે, જાણે જલ લઈને એને પોતાનું ઘન કરતી કરતી, —પૃથ વળવાથી નિવલી તાઝ થઈને તરંગિત થયેલી રાગ-રાગિની લીધે અનંગથી જાણે સર્વે રસ નિષ્પીડિત થતી થતી, ૩—કપાલ ઉપરના તિલકમાંથી અંદર પેઢેલા અંદન-રસ સાથે જાણે ત્રિશ યુગ દોષ એવું કીતલ આનંદ-જલ આંખમાંથી પાડતી પાડતી,—આનંદ જલના પ્રવાહવડે, હામેલા કર્ણપૂરની રજથી મશિન થયેલા પોતાના ગાસને પ્રિયતમની પ્રતિમાને પ્રવેશ કરાવવાના જાણે લોભથી ઘોંતી ઘોતી,—જાણે અંદન-તિલકના ભારથી જરા નીચું જોતી જોતી,—તે જાણે ખૂણા તરફ ગયેલી કીકીવાળી તથા રાજ-પુત્રના સુખ ઉપરજ જાણે મોટી દોષ એવી, દાર દૃષ્ટિવડે આકૃષ્ટ થતી થતી,—કુશુભ-શયનમાંથી, તેના સુવાસને લીધે ભરાઈને શબ્દ કરતાં મધુકરનાં શેઠાંની જાણે સ્વાદામથી હઠી અંદ્રાપીડ તો પાસે આવીને પેઢેલાંની પેઢેજ, પૂર્વે મહાશ્વેતાને પ્રણામ કર્યા પછી વિનયસહિત એને નમ્યો; અને સામે પ્રણામ કરીને દુરીથી એ તેજ કુસુમ શયનમાં જોઈ એટલે, પ્રતિહારીએ આણેલા, અગમગતાં રત્નજડિત પાદવાળા સુવર્ણમય આસનને પગથીજ

આ વિચાર દર્શાવેલો છે:—

".....Sometimes from her eyes

" I did receive fair speechless messages."

Merchant of Venice Act I., Sc. 1.

" She speaks, yet she says nothing; what of that ?

" Her eye discourses, I will answer it. "

Romeo and Juliet Act II., Sc. 2.

૧. ઊંચ-સ્તંભ વિન=સ્તંભ રૂપી સાત્વિક શ્રવણી મૂકીત; મોટા સ્તંભે ૭નાંધેલી. વરાશેણા=સુસંગિત નિતમ્બવાળી. ૨. જુઓ શીર્ષ્યચરિત. ૫.૯૪.

મણિમિત્તિપુ પ્રતિમાસ્યપિ હસ્તાવલમ્બલોભેન પ્રસારયમાસ કરકમલમ્।

૩. અર્થાત્ કામ જાણે એનામાંથી સર્વે રસ નિયોગી કાઢતો દોષ તેમ.

ખસેડી મૂઢી ગજપુત્રજીગિ ઉપરજ એઠો. પછી,—દેવિ! મહારાજ ચંદ્રાપીડ-
ની પ્રસાદ-જીગિ પત્રલેખા નામની આ તામ્બૂલ-વાહિની છે—એમ કહીને
કેયૂરકે પત્રલેખાને ખતાવી. એને જોતાંજ કાદમ્બરીને લાગ્યું કે—અહા!
મનુષ્ય જાતિની સ્ત્રીઓમાં પ્રજાપતિયે પદ્મપાત કયો દેખાય છે!—
પત્રલેખાએ પ્રણામ કાઢ્યો એટલે એણે આદરસહિત—આવ, આવ,
કહીને એને પોતાની પાસે, પાછળ સર્વ આશ્ચર્ય પામેલી દારીએના
દેખતાં બેસારી; અને જોતાંજ અતિશય પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી વારેવારે
એને બાઝી બાઝીને એ પોતાના કર-પદ્મવનો સ્પર્શ કરવા લાગી.

ચંદ્રાપીડના આગમનને ઉચિત સર્વ ક્રિયાઓ થોડી વારમાં થઈ
રહી એટલે કાદમ્બરીને આવી અવસ્થામાં આવી પડેલી જોઈને એને
વિચાર થયો કે:—મહારં અતિમૂઠ હૃદય હજી પણ માનતું નથી, ૧ ગાટે
લાવ એને કંઈક સુક્તિખંધ વાતચિત કરીને પૂછી જોઉં. એમ વિચાર
કરીને જો કહેવા લાગ્યો:—દેવિ! હું જાણું છું કે તમે કામરતિને લીધે
આ અતિસંતાપમરક તીવ્ર વ્યાધિ સહન કરાછો. સતત! ખરેખર
આમને જોઈતી એથી ખીડા ચાપછે તેટલી તમને નહિ ચતી હોય; (ગાટે)
હેલ-દાનમકી પણ તમને હું સ્વસ્થ કરવા છઠ્ઠું છું. તમને કંપતાં જોઈ
અનુકંપ[૧] કરતાં, તથા કુસુમ[ગાં]ધીકાથી પડેલાં જોતાં મહારં હૃદય
જાણે (નીકળી) પડે છે. તમારી કૃશ ભુજ-સ્થિતિ અનંગદ યથા છે. ગાંઠ
સંતાપને લીધે તમારી દૃષ્ટિમાં સ્વચ્છ-કમ્બિનીની સગવળ રક્તતામરશા[૨]
દેખાય છે. આઠશ અશ્રુચિંદ પાડીને તમે વળી શુક્તામરશ્રુતા ધારણ
કરેલી છે. (તો હવે) સ્વચ્છ-સ્વચ્છ-અ મંગલ ભૂપણ મદલુ કરો, કેમ કે
નખાક્ષતા તો કુસુમ-રોહિણીજીવ સહિતજ ચોજે. ૨—કાદમ્બરી બાણા-

૧. કે આ સમજી ખીડા એને મહારે લીધે ચાપ છે, ને મહારા ઉપર એ
આંસરત યથા છે. ૨. આ બાપણને એક અર્થ કાં અને એના ચતુર પાર-
જનન સમજી શકે તેવો, ને બીજો ચાપારણ મદવાડને લાગ્યું પડે તેવો છે.
આઠી સમગ્ર શબ્દરસેષ હોવાથી બીજા શબ્દ મૂકતાં આકારની ખુબી
જતી રહે ગાટે એજ શબ્દ રાખવા પડ્યા છે, જો કે તેમ કરતાં એક એ
સરકુલ ૨૫ વધુ અંદર રહેતું હોવાથી જરૂર પડી છે. કામરતિ=રેવ; અને
કા(મ)=કોઈક, અરતિ=અંદવાડ, દરદ. અનુકંપ=બીજાને કંપતાં જોઈ
કંપવું; અનુકંપા=દયા. કુસુમ-પોદીની-કામળાણની ખીડાથી; કુસુમમાં
કુસુમના રાખનમાં. અનંગદ-અનંગ-કામ-ને ઉત્પન્ન કરે એવી; (અનુ-
અંગદ) અંગદ-ગાજુજન-બ્યાં રતી શકે નહિ એવી પાંતળી. રક્ત-
તામરશા=રક્તતા(મ)+અરસા=કુ:ખકારક રક્તતા-અનુરક્તતા, રતારા;

વસ્થામાં હોવાથી સ્વભાવે હતી તો મુઝા પણ જાણે કામદેવે, છુદ્ધિને ઉપદેશ દીધો તોય તેમ સજ્જન્યારતું આ સર્વે વ્યંગ્ય બાપણ સમજી ગઈ, પરંતુ એટલે બધે દૂર ગયેલા પોતાના મનોરથ સંભવિત નહિ હોય એમ ધારી શરમાઈ જવાથી ગૂંચ રહી, મુખ-મુગધથી બરાબસા બગડેલા અંધકારમાં ઢંકાઈ ગયેલા અંધાપીડને જાણે જોવાને ધ્વજ્જલી હોય તેમ તેજ દાણે, બીજું કંઈક બહાનું કાઢી જરા સ્થિત-પ્રકાશ કરવા લાગી. પછી મહાસેખાએ પ્રત્યુત્તર દીધો:—સજ્જન્ય ! શું કહું? આ સંતાપ અતિદારણુ અને કંઈક શક્ય નહિ એવો છે તેમાં વળી દેવી કુમાર-બાવચુક્ત છે એટલે એમને શાથી પીડા ન થાય? કમસિનીનું શીતલ પક્ષપ પણ એમને અગ્નિ-દાહ જેવું લાગે છે ને અંધિકા પણ તાપ જેવી લાગે છે. પતવ રૂપી પંખાના પવનથી (પાવ) એમના મનમાં દેટલો ખેદ થાય છે તે શું તમે નથી જોઈ શકતા? આટલું છતાં એ પોતાના પ્રાણુ ધારણુ કરી રહ્યાં છે તેનું કારણુ કેવલ ચૈદ્ય છે. —કાદમ્બરીએ મહાસેખાના આ વચન જોવાજ મનમાંથી કુમારને પ્રત્યુત્તર આપ્યો. અંધાપીડનું ચિત્ત, આ બાપણ દ્વિઅર્થી દોવાથી સંદેહ રૂપી લિહોજ ચઢેજુજ રથુ. (તમામિ) ધણી વાર સુધી મહાસેખાની સાથે પ્રીતિયુક્ત ચતુર વાતો કરતો એ એટલે અને સાર પછી પેદેશાની પેદેજ મલ મલ પ્રવલે રતન લઈ પોતાના સૈન્ય તરફ જવા સાર કાદમ્બરીના ભવનમાંથી નીકળ્યો.

બહાર નીકળીને પોતે અથ ઉપર ચઢતો હતો એટલામાં પહવાડેથી આગીને કેપૂરકે કહ્યું. —મહારાજ! મહાસેખા વિનતી કરે છે કે દેવીએ પત-સેખાને પ્રથમ જોઈ ત્યારથીજ એના ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઈ ગયાં છે માટે એમ છ-છે છે કે એને આપ અહીં રાખી જાયો. પહવાડેથી એને

રક્ત-નતામરસ-સાતાં કમલ (તેના જેવાં લેયન દેખાવા). મુઝાબરણુ વિ- (પીડને લીધે) આબરણુ મુઝા કર્યા છે—લજ્જ દીધા છે, (અજુ-ખિંદરૂપી) મુઝાબરણુ—મોતીનાં આજુપણુ—પેદેશ છે સ્વયં વિ- સ્વયંવરને યોગ્ય; સ્વયં—પોતાની મેળે, વર-ઉત્તમ-સ્ત્રી) ને યોગ્ય વિ- નખાલના=જેને બાલતા નથી તે=કુનતી; (બીજી વાર) નવા લગ્ન—નવી લતા (એમ અર્થ લેવો). જેમ નવી લતા કુસુમ-શિખીમુખ-કુસુમ અને શિલી-બ્રમર સહિતજ રોમે તેમ મુવતી—કુસુમનાં શિલીમુખ, બાણુ, છે જેને એવા— કમ સહિતજ રોમે.

૧. આ બાપણ પત્તુ દ્વિઅર્થી છે કહી શકાય નહિ—એવો મોટો કે વણુવાપ નહિ; મુખ માટે કહેવા યોગ્ય નહિ. કુમાર=મુવાવસ્થામાં આવેલાં; કુમાર ઉપર—તમારા ઉપર—બાવવાળાં

મોઢલી દહણું. દેવની શી આજ્ઞા છે કે—અંદાપીડે આ સાંભળી ઉત્તર આપ્યો કે—કેયૂરક ! પત્રલેખા ખરી ભાગ્યશાલી અને રત્નદણીય કે એના ઉપર દેવીની આટલી બધી દુર્લભ કૃપા થઈ! સુખેથી એને રહેવા લા. —એટલું કહી પાછો પોતે સૈન્ય પાસે આગ્યો અને ત્યાં પેસતાંજ, પિતા પાસેથી આવેલા, પત્ર લાવનાર એક ઓળખીતા દૂતને જોયો. તેને જોઈ, અમ્મ ઉભો રાખી, પ્રીતિથી વિકસિત ચહેતાં ચઢી સહિત દુરથીજ પૂછવા લાગ્યો—કેમ ! પિતા, માતા, પરિજન, અન્તઃપુરજન સૌ હોમ કુશલ તો છે ?—એ સાંભળી પેલા દૂતે પાસે આવી, પ્રણામ કરી,—હા મહારાજ ! જેમ આપ કહો છો તેમજ કુશલ છે—એટલું કહી જો પત્ર આપ્યા. રાજકુમારે તો હોમ ગાયે ચઢાવી, પોતેજ ઉઘાડીને નીચે પ્રમાણે વાંચ્યા:—

સ્પષ્ટિત (મી) ઉલ્લસિનીથી લિ—સકલ શુભિય-કુલ શિષ્યાતું શેખર ચરણારવિંદ ધારણુ કરનાર પરમ માહેશ્વર મહાસાગરધિરાજ દેવ તારાપીડના, સર્વ સંપત્તિના ભંડાર અંદાપીડને, આર-ગૃહમણિ દિરમણી સુખિત મરતક ઉપર સુખન સહિત આશીર્વાદ. (લખવાતું કે) મળ સર્ગ સુખી છે પરંતુ તમને જોયે ધણા દિવસ યર્ષ ગયા એટલે અમારું આત્મ કરણ ધણું ઉલ્કંઠિત થયેલું છે. દેવી પણ સકલ આત્મપુર સહિત શોકાતુર રહે છે માટે આ પત્ર વાંચી રહે કે તરતજ અહીં આવવા સાથે મેલણુ કરજો.—પછી શુકનાસે મોઢલેલા બીજા લેખમાં પણ એજ અર્થનું લખેલું વાંચ્યું, એટલામાં વંશપ્રધાનને પાસે આવીને પોતાના ઉપર આવેલા ખીન જો એવાજ અર્થના લેખ દેખાડ્યા. તે ઉપરથી,—જેવી તાતની આજ્ઞા—એટલું કહી, એમ ને એમજ પોડે પોડે જોડે એણે પ્રધાન-કુટુંબિ વગડાવ્યો; અને પોતાની પાસે મોટા આશસમૂલની વચ્ચે ઉભેલા બ્રહ્મદક-પુત્ર - મેધનાદ નામના મહા સૈન્યાધિકારીને આજ્ઞા કરી કે—તમે પત્રલેખાની સાથે આવજો; કેયૂરક નિઃસંશય એને તેડીને અહીં સુધી આવશે એટલે તમે (મહારી વતી) એને મોઢે દેવી કાદબરીને પ્રણામ સહિત આટલી વિચિત્રિકાવળે કે—અરેખર ! મર્લસેકની આ પ્રકૃતિજ વિશુવન-નિન્દનીય, અપ્રણય-ચેત્ત્વ, નિષ્પરિચય અને દુર્ગંધ છે કે તેમની, અચિન્તિત વંચન કરતી પ્રીતિ નિષ્કારણ વતસલતાને (પણ) ગળતી નથી ! આવી રીતે (આજ્ઞા વિના) જવાળી, મહારા રનેદ દૂટ કપટથી જાહેલો છે એમ તમને દેખાશે; અહિં, જુદા જુદા મીઠા શબ્દો બોલવાની કુશલતા છે એમ ગણાશે; મામ ઉપ-આરથી મધુર દેખાતું આત્મવર્ષણુ ધૂર્તપણાને તોડે થશે, અને મહારી

માયા તથા મન વચ્ચે ઊંજાઈ જાય છે. હવે મહારી વાત તો ઠારે મુકિતે, પણ દિવ્ય યોગ દેવીને પણ અસ્થાને પ્રસાદ અર્પણ કરાવીને મેં અર્ચા થાય એવું કર્યું છે, કેમ ને અયોગ્ય રથાને વ્યર્થ નાંખેલી પ્રસાદમૃતમય દૃષ્ટિએ મહાગુનોને પાછળથી વૈત્તરણ ઉત્પન્ન કરે છે. વળી મહારે હૃદય દેવીના કરતાં મહાધેતાના તરફ જોતાં વધારે લાગિજત માય છે, કેમકે એમણે અસંખ્ય આરોપણ વડે મટારા શુભનાં વખાણ કર્યાંથી તથા અસ્થાને પદપાત કર્યાંથી દેવી એમને ખરેખર વાર-વાર મહેણાં માર્યાં કરશે. પણ હવે મહારે કરવું શું? પિતાની મોટી આજ્ઞા માન મહારા દેહ ઉપરજ આવે છે પરંતુ હૃદયે તો હેમકૂદમાં વસવાનું વ્યસન પડ્યાંથી સદસ જન્માન્તર સુધી દેવીના દાસ રૂપે રહેવાનું લખી આપ્યું છે. વનમાં જમણ કરનારને જેમ ઝાડીવાળો પ્રદેશ તેમ એને દેવીનો પ્રસાદ અડીથી ડગતું પણ આગળ ભરવા દેતો નથી.—(તોપણ) સંસ્થા પિતની આજ્ઞાથી હું ઉજ્જયિની ગયો છું (ને એટલુંજ માગું છું કે) પ્રસંગોપાત્ત અમનજન-કથામાં સંદ્રાપીડ અગ્રણને આપ સંભારશો. પણ એમ ન માનતાં કે જીવને હશે તો સંદ્રાપીડ ફરીથી દેવી-ચરણારવિંદને વંદન કરવાનો આનંદ અનુભવ્યા વિના રહેશે. ૧—(વળી કહેજો કે) પ્રદક્ષિણા સહિત, અસ્તક વડે મહાધેતાના ચરણનું વંદન કરજો; મદનેખાને પ્રણામપૂર્વક અમારે અ-શિયિલ કંકબદ્ધ કહેજો; લમાલિકાને ગાદ આલિંગન દેજો; અમારા તરફથી સર્વ કાકમળરી પરિવર્તને કુશલ સમાચાર પૂછજો અને અંજલિ રચીને ભગવાન હેમકૂદને આર્જનણ કરજો.

આ પ્રમાણે સંદેશો કહેવાની એને આજ્ઞા કરી, પોતે વેશમ્ભાષન-ને કહેવા લાગ્યો કે તમે પણ સંન્યને ક્લેશ ન પહોંચે એમ ધીરે ધીરે લઈને આવજો; એમ કહી સંન્ય ઉપર તેને સખ્યો, અને પોતે તે ઘોડે બેઠો હતો તેમ ને તેમજ,—પ્રયાણ કરવાના હૃદયથી ખોખારીને કેલાસને કંપાવી દેતા, ખરીજોના ધણકારા રૂપી તાંડવવડે પૃથ્વીનું ખંડન કરતા—અધમય સંન્યને પછવાડે લઈને, અભિનવ કાકમળરી-વિયોગ-થી હૃદય શન્ય છતાં પગ, પોતાના પગેથી પાસે ચાલતા પેલા પત્ર લાવનારને ઉજ્જયિનીના સમાચાર પૂછતો પૂછતો નીકળી પડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં એક શન્ય અરણ્ય-આગમ્ય જેમાં આતરણ જડાં

૧. અડી સુધી કાન ને કહેવાનો સંદેશો કહી, આજીવું મહાધેતાકિને રહેવાનું કહે છે.

બાંડાં મડવાળાં વૃક્ષો પ્રણીખરી જગાએ જોવામાં આવતાં હતાં; વૃક્ષ-સમૂહની આસપાસ માસિની-વૃક્ષોના મંડપ આવી રહ્યા હતા; ગજપતિ-^૧ જે પાડી નાંખેલાં ઝાડ આડે આવવાથી માંડે વાંકો ગૂંચો લેવો પડતો હતો; માણસોએ રચેલા, કાઠિ તૃણ-પર્ણ કાપેલા કૂટ વીર પુરુષો અહીં મરાયા હશે એમ સૂચવતા હતા; ^૨ કાંઈ મોટા વૃક્ષ-મૂલે વનદુર્ગની મૂર્તિ કોરેલી દેખાતી હતી, અને તૃપિત પવિત્ર જગે દલ ખડિત કરીને નાંખી દીધેલા આમળાં પડેલાં હતાં. બાગી તુટી ગયેલા કેટલાક ત્યાં કુવા હતા તેમના તટ ઉપર વિકસિત કરંજ (વનરપતિ) ની ખંજરીની રંગ વેરાવણી હતી; કાંઈ ઉગેલાં વૃક્ષોએ છૂંચું વસ્ત્રનાં દ્વજ-ચિન્હ બાંધેલાં હતા; ^૩ ઘરો ઉપર સૂકાં પક્ષવ પાયરીને બનાવેલી જેઠકાથી, પથિય જગોએ ત્યાં વિસામો આધો દશે એમ જણાવું હતું; તેમના કાંઠા ઉપર પડેલાં પક્ષવ, વિશ્રાન્તિને અર્થે જેઠલા ચાનાલુ-ઓના કાઠી ગયેલા ચરણ ઉપરની ધૂળ સામવાથી ધૂસર થઈ ગયાં હતાં; તેમનું જલ, વિવિધ જાતિનાં પત્ર પડવાથી દુર્ગન્ધ, અસિસિર, પંકમ, વિવર્ણ તથા સ્નાદ-રહિત થઈ ગયું હતું; અને સંધાડેલા વેલાઓ સાથે બાંધેલી, પત્રપુટયુક્ત તૃણપૂલિયોનાં ચિન્હથી તેઓ ઝાળખાઈ આવતા હતા.—આ કુવાઓમાં (૨૧૨૭) જલ અસુલભ દેવાથી એ પ્રદેશ વિકટ લાગતો હતો. વળી એ અરણ્યની વચ્ચે વચ્ચે, શુકાદ ગયેલી કેટલીક ગિર-નદીઓથી કરીને જુમિ સમ વિષમ ધઈ ગઈ હતી; તેમનાં તીર મધુ મિંદુ ટપકાવતાં સિંધુવાર પ્રુખની વન-લેખામાંથી ઉડી આવેલી મૂલથી ધૂસર થઈ ગયાં હતાં, કુખ્જક સતા-ઓ તેમના રેતીના કિનારા પર નિરંતર ઉગેલી હતી, અને વરેમાર્ગ-

૧. તૃણ વિન્ધાસ પાંદડાં વિગેરેના બનાવેલા, ત્રિકોણ વા ચતુષ્કોણના આકારના ઢગ. “કૂટ” નો અર્થ એક ટીકાકાર ‘શિખર’ છે.

“It is usual to place a small white triangular flag, fixed to a bamboo staff ten or twelve feet long, at the place where a tiger has destroyed a man. It is common for the passengers also to throw each a stone or brick near the spot, so that in the course of a little time a pile equal to a good waggon-load is collected. The sight of these flags and piles of stones imports a certain melancholy, not perhaps altogether void of apprehension.”

Oriental Field Sports, Vol. II.

૨. દરથી પથ પ્રવાસીઓને જણાવ કે ત્યાં કુવો છે એટલા સાર.

ઝોઝે રેતી ઝે.દીને નાની નાની ત્યાં કુમ્મળો જનાવેલી હતી તેમાંથી થોડું થોડું મલિન સલિત્ર મળી આવે એમ હતું. —આવા પ્રકારનું અ-
રણ્ય જેમાં સંભળાતા કૂકડા અને કૂતરાના શબ્દથી અનુમન થઈ
શકતું હતું કે આડીની અંદર કોઈ નાનું ગામડું હશે ખરું, તેમાં આખો
દિવસ ચાલ્યા પછી, જ્યારે રતિ બિંબ આથમતું હતું તથા દિવસ તેને
લીધે લાલચોળ દેખાતો હતો ત્યારે એ તે વનના એક પ્રદેશમાં આવી
અહીં જેમાં શિખર ઉપરજ એક પદ્મવ રહેતું હોવાથી જન જેવી
શોભા આપતાં, શાખા-રહિત કદંબ, શાદમલી તથા પદ્માસ વૃક્ષ
ઉગેલાં હતાં; અને હંચા હંચા જેમાંથી ફણુગા ટુટેલા એવાં રમૂસ થડ-
ની મૂકાંચંચિયોથી બરેલાં, હરિતાશ જેવા પીળા પાકા વાસતી હળી-
ઓની જનાવેલી વાડો વાળાં, પશુઓ ધાન્ય જગાડે એવી બહીકથી
મૂકેલા તુણ-પુરુષવાળાં, પંચ દોનાથી પાણકુ દીસતાં, તથા ફલિત
શિંગડુ વૃક્ષથી બરેલાં વન દોત્રો પાસે પાસે આવી રતાં હતાં,—તે પ્ર-
દેશમાં જૂના રક્ત-અંદન વૃક્ષની ઉપર બાવેલો, તથા આમ તેમ વટે-
માર્ગોના અગિયારની જાણે વાટ જોતો એક મ્હોટો રક્ત ધ્વજ દૂર-
થીજ તેની નજરે પડ્યો. તે ધ્વજના ઉપર સરસ માસના જોળા જેવા
અક્ષતકન્ધિડ મૂકેલા હતા તથા અખિત રુધિર જેવો સાલ
રક્ત અંદન-રસ છાંટેલો હતો. તેના હડ ઉપર જિલ્લા લતા જેવી લાલ
રક્ત-પતાકાઓ હતી તથા કેશ કલાપ જેવાં કાળાં આમર અને વચ્ચ લટકતાં
હતાં તેથી, તરતજ મારી નાંખેલાં પ્રાણિયોનાં જાણે અવગવનાં તેને
આભૂષણ સજ્જ્યા હોય એમ દેખાતું હતું!! મ્હોરી મ્હોરી ઘડીઓ-
થી, પરપોટાનો બનેલો હોય એવો અર્ધચંદ્ર તેના ઉપર કાઢેલો હતો
તેથી, તેના શિખર ઉપર જાણે પોતાના શુભ મમના મહિષની રક્ષાને
અર્થે ઉતરી આવેલા સૂર્ય અંદરને ઉતારી આપ્યો હોય એમ દીસતું
હતું. તેના ઉપર, આકાશને અડકે એવડી એક સોનાની નિશ્કલિકા
મૂકેલી હતી, જેના મૂંગ સાથે બાંધેલી લોહ શૃંગાઓના દાલવાથી,
(ત્યાં) લટકાવેલી ધંટાઓનો ધંદર તથા ઘેર રવ ઉપન્ન થતો હતો,
અને જેના ઉપર સિંહની વાળ જેવું સુંદર એક ગામર લટકાવેલું હતું.

એ ધ્વજની તરફ થોડુંક ચાલ્યા પછી તેણે કેતકીના કંટક સમૂહ
જેવાં ઘોળાં વન ગજ-હંતનાં દારની અંદર ચંડિકાની એક મૂર્તિ જોઈ.
ત્યાં દારદેશ આગળ એક લોહ-તોરણ રમેલું હતું જેના ઉપરની રક્ત-
આમરાવલિ-મુક્ત ગેળ લોહ-દંધેણ-માલા, કપિલ કેશથી બપંદર દીસતી

રાખર-મુખ-આલા જેવી લાગતી હતી. ૨ તે દેવીની સામે સ્થાપ
 શિલાની વેદિકા ઉપર એક લોહ-મહિષ બેસાડેલો હતો તેના ઉપર રક્ત
 ચંદનના યાખા મારેલા હતા તેથી, રુધિર વડે છાત્ર યથેસો વનદેવનો
 હાથ જાણે તેને વાગ્યો હોય એમ લાગતું હતું; અને રુધિર-ખિંદના
 લોભથી લલચાયેલી શૃંગાલી તેનાં રક્ત લોચનને નિહવા-સ્પર્શ કરતી
 હતી. કહીંક કહીંક ત્યાં, રાખર લેકે આરેલા વનમહિષનાં લોચન જેવાં
 રક્ત કમલથી, કહીંક કેસરિયોના નખ જેવી અગસ્તિ પુષ્પની કળિયો-
 થી, અને કહીંક સરુધિર બ્યાધ-નખ જેવી કિંશુક કુસુમની કળિયો-
 થી પવિત્ર પુષ્પનાં બલિદાન અપેલાં હતાં. અન્યત્ર, દરિયોનાં વડે
 શૃંગામયી ઉપહાર દિસા જાણે અંકુરિત યદ્ય હોય, લોહી ભરેલી સેંકડો
 કપાયલી નિહવાઓથી જાણે પલ્લવિત યદ્ય હોય, હજારો રક્ત
 નયનથી જાણે પુષ્પિત યદ્ય હોય, અને મુંડ-મંડલથી જાણે ફલિત
 યદ્ય હોય એમ દેખાતું હતું. ૩ એના આંગણમાં ઉગેલાં રક્ત
 અરોઠે જુદાની શાખ એમાં વચ્ચે વચ્ચે નિરંતર રાતા ફૂટકા ભરાઈ
 રહેલા હતા તેથી, ભયને લીધે તેઓ જાણે અકાલ કુશુભોદ્ગમ કરીવતાં
 હતાં ! બલિ-રુધિર પીરાની તુષ્ણથી આવેલા વેતાલ જેવાં તાલજુદા શલ
 રૂપી મુંડનો એને ઉપહાર આપતાં હતાં. પડોશમાં, જાણે શંકા-જવરથી
 કંપતાં કદલીવન, જાણે જયથી કંટકિત ધયેલાં શીશલ જુદા, તથા જાણે
 ત્રાસથી જીર્ણ ધયેલા કેરાગળાં ખર્જૂર-વન ઉખાધી અંધકાર બાપી
 રહ્યા હતા. એ પ્રદેશની અંદર અંબિકાએ લગાવેલાં સિંહનાં બચ્ચાં ફીકા
 કરતે કરતે વન-ગમ્મેનાં કુંભરથલ શ્રાડી નાંખતાં તેમાંથી ખરતાં લાલ
 ચોળ મોતીને, ૪ નવ રુધિરથી રક્ત ધયેલા ચોખાતું બલિદાન જાણીને
 મુગ્ધ કુકુટ લાલમયી લઈ લઈ પાછાં નાંખી દેતા હતા ! અતિશય રુધિર
 જોઈને જાણે મૂંઝેલ યદ્ય પડેલા, અસ્ત-સમયના લાલ ચોળ પ્રતિબિં-

૧. જોળ લોહ-દર્પણુ તે રાખરનાં કાળાં મુખ જેવાં અને આમરાવલિ
 તેમના કેરા જેવી કદમ્બી. ૨. અહીં ખરેખરો હોમ કરેલાં પશુઓનાં
 અંગ પડેલાં હતાં તેમને પુષ્પ. શલ, પલ્લવ આદિ જોડે સરખાવીને
 ઉપહાર-દિસા જાણે જુદા હોય એમ કદમ્બુ છે. ૩. લોહી મુંડોદ્યુ આટ
 લાલ. જુઓ પૃ. ૩ દી. ૧; મેધ, મત્સ્ય, સર્પ, ગજ, શંખ, વરાહ,
 મુક્તિ અને વેણુ એ આઠ રથલેથી ચોતી નીકળે છે એમ કહેલું છે:—

જીમૂતમલયાદિકરીન્દ્રશંલચાદશુક-યુદ્ધવરેણુનાનિ ॥

મુક્તાફલાનિ પ્રાપ્તિતાનિ લોકે તેવા સુ શુક-યુદ્ધવમેવ મૂરિ ॥

ખિન્ન સૂર્યને લીધે વધારે લાલ લાલ દેખાતા રુધિર-પ્રવાહવડે ત્યાંનો એક
ચીકણો યજ્ઞ ગયો હતો. લટકતા દીવાના ધૂમથી અંદરના મંડપના
દારદેશ ખાસેનાં વસ્ત્ર રક્ત થયાં હતાં; મૂરનાં ગર્જાની આસા ત્યાં બાંધેલી
હતી; પિંઠ-પિંડ જેવી ધોળેલી મોટી ઘંટાઓની દાર ત્યાં લટકાવેલી
હતી; તેનાં બારણાંમાં ફીસના સિંદના યુગ્મમાં એક રમણ સોદ-કંઠક
નાંખેલો હતો જેથી હાંતનો એક આગળ દેખતો હતો; અને ચળકતાં,
પીળાં, બૂરાં તથા રતાં દંપત્યમાં બુદ્ધ્યુદ-ભાગ્ય રુદિર પતી હતી.
અંદરની બેસણી ઉપર પડતાં, સર્વ પશુઓના શરણાગત જીવ જેવાં, ચાલ-
કનકે રંગેલાં વસ્ત્રવડે એ દેવીનાં ચરણ પૂજા દંકાર્થ ગયાં હતાં વળી ત્યાં
પરશુ, ભાસા નિગેરે કેટલાંક જીવ હિંસા કરવાનાં શરણ લેતાં—જેમાં પડેલાં
કૃષ્ણ આગરનાં પ્રતિબિંબને લીધે, મિરમિદ દરવાથી જાણે ત્યાં કેરા મોટી
રક્ત હોય એમ દેખાતું હતું—તેમની પ્રભાવી ચમત્કારી ગયેલા ગાદ અધ-
શરને લીધે એ ચંદ્રિકાનો વાસ જાણે માતાવમાં હોય એમ લાગતું હતું.
જાલકોનાં મસ્તકના જાણે બનાજા હોય એવા કેટલાક બિંદવના દાર, જેમાં
રક્તમંદન ચોપડેલાં દાલતાં ફક્ત પાંચ મહેલાં હતાં તેમનું એણે આબૂપણ
પેહેલું હતું. શોણિત જેવા તામ્ર કદબના મોટાવડે પૂજિત, અને તેથીજ,
પશુનું બલિદાન કરતાં વગાડેલા પદલના લીધે શામલથી ઉત્પન્ન
થયેલા રક્તને લીધે જાણે શમાખિન્ન હોય એવાં સર્વ એનાં અવધવ
કરતાં દેખાવ આપતાં હતાં. એના લક્ષ્ય ઉપર સુંદર કનક-
પુકટ પેટરખો હતો; શમર સુંદરીઓએ સિંદર તિલકનાં ટપકાં
હોધેલાં હતાં; હજુમાં પેટેરેલાં દાઢિપુષ્પની પ્રભાથી એના ગાલ
લાલ લાલ દેખતા હતા; રુધિર રૂપી તામ્રધૂમથી એક રક્ત
થયેલા હતા; રક્ત નયન ઉપર બમરો બુકટિયી કુટિલ દેખાતી
હતી; અને શરીર ઉપર કસુઆથી રંગેલું લાલ રેરામી વસ્ત્ર
હતું તેથી જાણે મહાગાંધની અભિમારિકાનો વેા ધારણ કર્યો હોય
એવી એ શોભતી હતી. વળી, બેગા થયેલા સ્વામ-ગુરજના ધૂમના ધૂમ-
થી રક્ત ધયેલી, અંદરના મંડપની દીપ્તિગતતાઓ દાખતી હતી
તે જાણે અલિપ્તરૂપી સર્વવર્તિનું પદલથી લાલ ખેડી અંતઃક્રિયા હોય
અને તે વડે, વન-મદિયને જાણે એ, ગદન ઉપર ચૂંટ મટાડતાં
નિગ્રહ-દંડ દલાવી નાંખીને કાપેલા અપરાધ સાર ધમકાવતી હોય એમ

૧. બુદ્ધ્યુદ-ભાગ્ય રુધિર આદિના પરપોટા; અથવા બારણામાં
જડેલા ખીલાન મોમરા(૧).

દેખાતું હતું. લાંબી. લાંબી દાદી વધારીને બકરા પાંચુ જાણે મત કરતા હોય; હોઠ દલાવી દલાવીને ઉદરે પાંચુ જાણે મંત્ર જપતા હોય; કૃષ્ણ-ચર્મ ઝોઢીને મેઘ પાંચુ જાણે પ્રતિ-શયન કરતા હોય; તથા મસ્તકમાં ઝળકતાં લાલ રત્નના કિરણને લીધે, કૃષ્ણચર્મોએ પાંચુ જાણે મ.યે મ.ધિ-દીપક લીધા હેય તેમ સર્વે એની આરાધના કરતા હતા, અને કઠોર વાયસો પાંચુ સર્વ દિશાઓમાં કા કા કરીને એની જાણે સ્તુતિ કરતા હતા. ! એ ચરિકાના મંદિરમાં એક વૃદ્ધ દ્રવિડધાર્મિક રહેતો હતો. તેના શરીરને બળી ગયેલું થડ ધારીને જાણે ગોધા એ.લિકા અને કૃક-લાસનાં ટોળાં ત્યાં વસતાં હોય એવાં તેનાં જાડાં જાડાં નાડિયોનાં શુદ્ધજાંથી તેમાં જાળાં જાળાં પડી ગયાં હતાં. તેનાં આખા શરીર ઉપર પડેલાં વિરોધકનાં ધારાં અલક્ષ્મીએ કાતરેલાં જાણે લક્ષણુ સ્થાન હોય એવાં લાગતાં હતાં. કૃષ્ણપૂરને રથને આજીવી તેની શિખા જાણે નાની રકાદા-ખાળા પેદરેલી હોય એવી શોભતી હતી. અગ્નિજાતે પગે લાગવાથી તેના રથામ લલાટ ઉપર સોજે વધારે વધારે આવતો હતો. કાકા કુપાદીએ આપેલું સિદ્ધાન્તન લગાવવાથી તેની એક આંખ છુટી ગયેલી હતી તેથી અદર્શિય બીજી આંખમાં અંજન આંજવા સાર એક સળીને તે ઝીણી કર્યાં કરતો હતો. તેની દંતુરતાના પ્રતીકારને અર્થે પ્રતિદિવસ તે કડવી તુબકીનો સ્વેદ લેતો હતો. કંઈક કરતાં આસ્થાને છટા પાડેલી તેથી, પોતાના એક શુદ્ધ જુજવડે ઉપ-શાન્ત (ધયેલું) પાંચુ મર્દન કર્યાં કરતો હતો. ઉપરા ઉપરી કટુક-વર્તિ-પ્રયોગ ક્રીધાથી તેના નેત્રમાં અંધકાર વધતો ગયો હતો. એક પથ્થર ઉપર તેણે વરાડના દાંત બેગા કરી રાખ્યા હતા. ઇશુદી (વૃક્ષના કાશ-માં ચૂંચવ) તથા અંજનનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હતો. નાડીને સોયથી સીવી લેવાથી તેના ટાંખા દાંતની આંગળીઓ સકાચાઈ ગઈ હતી. તેના રેશમી જોડા ધસાઈ ગયાથી ચરણના અંગુલમાં ઘણું પડવા હતા. અ-પરિપક્વ રસાયન લીધાથી તેને અકાલ-જ્વર આવેલો હતો. વૃદ્ધ થવા છતાં પણ પોતે દક્ષિણ દેશનું અધિરાન્ય પ્રાપ્ત કરવા સારું દુર્ગ દેવીને

૧. શુભ વા અશુભ ઇચ્છિત અર્થનું સ્વમહારાજાન મારા મારા એવા હેતુ-થી કાઈ દેવાજાય નિન્માં સર્વુ તે. ૨. ગોધા વિગેરે ત્રણ મરણિયોની જુદી જુદી નતિ છે. ૩. પ્રજ્ઞામ કરવાથી અથવા નાગલીટીઓ તાણવા-થી કપાળ બૂમિ રાખે ધસાય અટકે સુએલું. ૪. દંતુરતા-દાંતનું બહાર નીકળી આવવું. ૫. કટુક-કટુનું દ્રવ્ય, તેની ઘડેલી વર્તિકા-પાટ-નો પ્રયોગ.

પ્રાર્થના કરી કરીને પીકતો હતો. કોઈ દુઃશક્તિ યાત્રિયે બતાવેલું તિલક કરવામાં તેણે વિભવ ગેભરવાની આજ્ઞા બાંધી હતી. લીલાં પત્રનો રસ તથા કોયલાની બન્ધાવેલી સાદીચી મલિન થયેલો એક ખરિયો પોતે લાકડે ફરતો હતો. એક પદ્મ ઉપર તેણે દુર્ગા દેવીનું સ્તોત્ર લખી રાખ્યું હતું. તેની ખાસે તાલપત્ર પર લખેલાં કેટલાંક બાહુનાં તથા તંત્ર મંત્રનાં નાનાં નાનાં પુસ્તકોના સંગ્રહ હતો જેમાંના અલકાક રસના અક્ષર ધૂમયી રક્ત થઈ ગયા હતા. કોઈ પ્રાચીન મહાપાશુપતે શીખવેલો મહાકાલ-મત તેની ખાસે લખેલો હતો. વળી તેને નિધવાદનો આધિ થયો હતો;^૧ ધાતુવાદનો વાયુ થયો હતો;^૨ અને પાતાલમાં પ્રવેશ (કરવા) રૂપી પિરામ્ય લામેલો હતો. કોઈ વદ્ય કન્યા સાથે પ્રેમમાં પડવાનો તેને મનોરમ બધામોડ થયો હતો. અદ્યથ યદ્ય જ્યાનાં કેટલાંક મંત્ર-સાધનનો તેણે સંગ્રહ કરી મૂક્યો હતો. શ્રીપરંતમાં^૩ થતી હળદો આકર્ષ્ય વાર્તાઓથી તે નવણીતો હતો. ધારી વાર તેણે સૂર્યપ મંત્રીને પિરામ્યથી આચિષ્ઠ પુરોહ પર દેલેલા તેથી તેઓએ દોડી આવીને લપડાડો મારી મારીને તેના શ્રવણ અપટા કરી નાંખ્યા હતા. (દુર્ગા-પૂજન કરવા છતાં) તેણે સેવાભિમાન વ્યખ્યું ન હતું. એક લંબુરાને આડો આવળો પકડીને તે વગાડમાં ફરતો હતો તેનો શબ્દ સાંભળીને હરેગ પામતા બેટમાર્ગુઓ તેની ખાસે આવતા પણ ન હતા. આખો દિવસ ગાયું હલાવી હજારોને તે કંઈક મન્હરના મણુગણુટ જેવું ગાયાં ફરતો હતો. સ્વદેશ-ભાષામાં સ્વેશા એક ભાગીરથી-સ્તોત્રને આનુસરારીને નામ્યાં કરતો હતો. પોતે અશ્વ-અઘાયર્થ^૪ ચડણુ કરેલું ટોવાથી, અન્ય દેશમાંથી આવી આવીને જે કોઈ જદ સંન્યાસિનીઓ ત્યાં વસતી તેમના ઉપર વારંવાર સ્ત્રી-વશીકરણ-ચૂલું નાંખ્યાં કરતો હતો. પ્રકૃતિયે ધણો તામચી હોવાથી, કોઈ વાર જ્યારે આડી આવડી મૂકેલી અણ-પુષ્પિકા^૫ પડી જતી ત્યારે તે કેધાયમાન થઈ જતો હતો. ચડિકાને પણ મેદોના

૧. આમ આમ કરવાથી દ્રવ્ય-જ્ઞાન થાય—એ વાદ રજૂ
આધિ. ૨. ધાતુવાદ=અન્ય ધાતુઓનું સોનું રૂપ કરી દેવાદે
૩. શ્રીપરંત—રૂપ્યા નદીથી કેટલેક દૂર આવેલો એક પત્ર
મપાલિકા પોતાની મંત્ર-શિક્ષિ દર્શાવતા વ્યુઓ ક્રા-
માતા-આધવ ઉપર લીકા પ. ૭. ૪. અશ્વન પ્રતિજ્ઞાને
કરેલું;—દ્વિવિધ નિમક કે. વેરાવળથી નદિ. ૫. કુચુદાધિ
અપદ્

કરીને ખૂબ દસતો હતો ! કાંઈ વાર વટેમાર્ગીઓને ઉતરવા દેવાની તેણે ના કહેલી તેથી તેઓએ કોપીને તેની સાથે આરાગ્તરી કરેલી તેમાં પડી જવાથી તેનો વાંસો ભાગી ગયો હતો ! કાંઈવાર બાલકો કંઈક અપરાધ કરીને દોડી ગયાં હશે તેથી સ્વીગ્રહને પોતે પછવાડે દોડેલા, પણ દોડતાં દોડતાં ઠોકર ખાઈને ઉધે મ્હોંએ પથ્થર ઉપર પડી જવાથી તેનું માથું તથા કપાળ કુટી ગયાં હતાં અને ઠોક ભાગી ગઈ હતી ! ત્યાંના લોકોએ કાંઈ વેળા કાંઈ નવા આવેલા બીજા ધાર્મિકને આદરસત્કાર કરેલા બેઠાને પોતે તેમના પર દેવ સમ્પતો હતો; સંસ્કાર-રહિત હોવાથી ગમે તેમ વર્તેના હતાં; લંગરો દોવાથી ધીમે ધીમે ઢિંડતો હતો; બહેરો દોવાથી સંજાએ નાત કરતો હતો ! રતાંધળો દોવાથી દિવસેજ બહાર નીકળતો હતો, અને લંગરો દોવાથી આહાર અતિશય કરતો હતો ! ઘણીવાર જલ પાડવાથી સ્વીગ્રહના વાનસાએ નખના ઉઝરડા ભરી ભરીને તેની નાસિકા ઉપર ઢિંક ઢિંક કરી દીધાં હતાં ! ! બહુ વાર પુષ્પ તોડવા ગયાથી ઉડેલા હમ્મરો બ્રમરાએ કંઈ દર્દ કંઈને તેનું આખું શરીર આરણી જેવું કરી નાંખ્યું હતું ! ! હમ્મરો વાર, વાળ્યા ઝુંબા વિનાનાં સૂન્ય દેવાલયોમાં સૂતા ગયેલા ત્યાંથી કૃષ્ણ સર્પ તેને કરવા હતા ! સેંકડો વાર શ્રીકૃષ્ણનાં વૃક્ષમાંથી શિખર તુટી પડવાથી તેનું મસ્તક કચરાઈ ગયું હતું ! ! અનેક વાર, ભાગી તુટી ગયેલાં દેવકોમાં રહેનારાં રીંછે નખ મારી મારીને એના ગાલ જગૃંચિત કરી નાંખ્યા હતા ! ! હંમેશા જ્યારે લોકો વસંત ખેલતા ત્યારે એક ભામી તુટી ખાટલીમાં ખેસારીને ઉચકી, કોઈ વૃક્ષ ઘસી સાથે પરજીવીને તેની હાંસી કરતા હતા ! ! ઘણાં ઘણાં દેવ-અદિતીમાં પ્રતિશયન કર્યા છતાં તે કંઈ જલ પામેએ ન હતો. તેની, પિવેધ બામિયી પીકાતી દુઃરિપતિને પણ તે પિતાના કુટુંબની પેઠે પાળતો હતો ! ! બહુ બાસનમુક્ત મૂર્ખતાએ જાણે અનેક યુવ-યુવ્યાદિક પ્રસન્નાં હોય એમ દર્શાવતો હતો ! ! અનેક દંડ વાગ્યાથી શરીર ચમેલાં દીગ્ધાને લીધે, કોઈને પણ જાણે ફલ આપ્યાં હોય એમ બતાવતો હતો ! ! સર્વ આવયવ ઉપર દોવાથી દાઝવાનાં ચાંદાં પડેલાં તેથી પોતાના કલેશને પણ જાણે તેટલાં મુખ થયાં હોય એમ જણાવતો હતો ! ! વગર કારણે બૂંગો પાડીને લોકને બોલાવવાથી તેમણે પત્ર ઝાલી ઝાલીને તેને સેંકડો વાર ખેંચેલા તેથી તેનો પરિણવ પણ જાણે સપ્રવાહ હોય એમ દેખાડતો હતો ! ! સૂકી વન-લતાઓનો એક મ્હોટો કરંડિયો પુષ્પ બરવાને, તથા વાંસની

પાસે હોયલા માનનીય (રાજાઓ)ને નમસ્કાર કર્યા પછી હાથ ઝાંઝીને
નૃપતિ એને વિદ્યાસવતીના મહેલમાં લઈ ગયો. રાણીએ પણ તેમજ સર્વ
અંતઃપુર-પરિવાર સહિત આગળ મળવા આવીને, એના આવવાથી પ્રસન્ન
થઈ, સર્વ આગમન-મંગલ-ક્રિયાઓ કરી; ત્યાં થોડી વાર સુધી દિગ્વિજય
મંગળધીજી વાળી કરીને પોતે શુકનાસને મળવા ચાલ્યો. ત્યાં પણ એજ
પ્રમાણે થોડી વાર બેસી, વૈશમ્પાયન સન્ય સાથે હોમ કુશલ રહેલો છે એમ
કહી, મનોરમાને મળી, પાછા વિદ્યાસવતીને મહેલ આવીને, જાણે પરવશ
રૂપ તેમ સધળી રનાનાદિક ક્રિયાઓ એણે ત્યાંજ કરી. માંજે પછી
પોતાનેજ મહેલ, ગયો. પણ ત્યાં તો મદનની પીડાથી મન બેઠ પામનું
લાગ્યું એટલે ક.દમ્બરી વિના, એ કેવલ પોતાનેજ નહિ, પોતાના મહેલ-
નેજ નહિ ને અવન્તી નગરીનેજ નહિ પરંતુ આખા મહીમાન્દને પણ મન્ય
મળવા લાગ્યો. એમ મધ્ય-રાત્રપુત્રીની વાર્તા સાંભળવને કૃત્તક થઈ
રહેલો હોવાથી, મનભ્રમર આવડું જાણે મહોત્સવ હોય. કવિનિવૃત્તિએ
સમય હોય કે અમૃતોત્પત્તિનો દિવસ હોય તેમ તેની વૃત્ત એજ લાગ્યો.

એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી મેઘનદ સ્વપ્નમાં
લાઈને આગ્યો તથા એને રાત્રપુત્ર પાસે તેડી લીધો. મનભ્રમર
આવીને નમસ્કાર કર્યા કે દૂરથીજ શિખર-પ્રકાશરૂપે પેટની પ્રતિદેશીને
ચંદ્રાપીઠે, મળથી બહારી છતાં પણ કદમ્બરીની રહે મેઘધી નેનો પ્ર-

બેસી, પત્રલેખાને આતિ પ્રીતિથી પૂછવા લાગ્યો:—પત્રલેખા! કહે, મહારા ગયા પછી તું ત્યાં કેવે પ્રકારે ને કેટલા દિવસ રહી? દેવીની કૃપા તારા ઉપર કેવી રહેતી? શી શી ગાદીઓ ત્યાં થતી? વાતો શી ચાલતી? મને ત્યાં વધારેમાં વધારે કોણ સભારતું? ને મહારા ઉપર વધારે પ્રીતિ કોણ રાખતું?—રાજપુત્રનો આ પ્રશ્ન સાંભળી બેણે ઉત્તર આપ્યો:—દેવા કેવી રીતે ને કેટલા દિવસ હું ત્યાં રહી, દેવીની કૃપા મહારા ઉપર કેવી હતી, ને અમારે કયા વર્તો કેવી થઈ એ વિગેરે આપ ધ્યાન આપીને સાંભળો.—

આપ ત્યાંથી નીકળ્યા કે તરત કેવૂંકની સાથે ખાણી જઈને હું પેદે-લાંની પેઢેજ પેલા કુસુમ રાવન પાસે બેઠી અને નવા નવા દેવી-પ્રસાદનો અનુભવ લેતી ત્યાં સુખે રહી. હુંકામાં કહું તો ઘણું કરીને જ્યાં મહારી આંખ ત્યાંજ દેવીની, જ્યાં મહારું શરીર ત્યાંજ દેવીનું, જ્યાં મહારા કર ત્યાંજ દેવીનો કર-પલ્લવ, મહારાજ નામાક્ષરની દેવીની વાણી, અને મહારી-જ પ્રીતિ (સંપાદન કરવા) માં એમનું હૃદય, એમ સો તે આખો દિવસ રહ્યું. સાંજે મનેજ અવસાનનું કરીને હિમશૃંગમાંથી નીસરી, સર્વ પરિજનને આવવાની ના કહી, રવેઅજએ ફરતાં ફરતાં એ પોતાની બહાલી બાલોદાન બણી આલ્યાં. ત્યાં જઈને, યમુના-જલના તરંગમયજ જાણે હોય એવી એક મરકત મણિની પગથીઆંની દાર ઉપર ઘડીને, ચૂનાથી ઘોઝઝી પ્રમદ-પત-વેદિકા ઉપર ચઢ્યાં, અને ત્યાં એક મણિ-સ્તંભને અડીંગીને ઉભાં રહ્યાં, એમ જરા ઉભાં રહી, હૃદયમાં દીર્ઘ કાળ સુધી વિચાર કરીને મને કંઈક કહેવાની ઇચ્છાથી, કીકી તથા પાંપણું નિઘસ રાખી, મહારા મ્હોં સામું ઘણી વાર સુધી એ બોધ રહ્યાં. બેતે બેતેજ સંકલ્પ કરીને મહતા-ગ્નિમાં પ્રવેગ કરવાની ઇચ્છાથી એમણે સ્વેદ-જલના પ્રવાહમાં જાણે રનાન કર્યું. સ્વેદ-જલના પ્રવાહથી જાણે તરલ થયાં હોય તેમ કંપવા લાગ્યાં, અને અંગ કંપવા લાગ્યું એટલે પડવાની જાણે બહીકથી વિપ.દે એમને પકડી લીધાં !

આ ઉપરથી હું એમનો અભિપ્રાય સમજી ગઈ અને એમના મુખ ઉપર નિષ્કંપ નયન રાખી ધ્યાનથી બોધરહીને એ જ્યારે વિનતી કરી કે મને આજા કરો ત્યારે એમનાં અવયવ પણ કંપીને જાણે એમને વારી રાખવા લાગ્યાં; ગુલા વાત સાંભળી જશે એવી લગ્નતથી પોતાની પ્રતિમાને પણ જાણે કાઢી મૂકવા સાર અરજી કરી મણિ-બુદ્ધિ ઉપર ફેરવીને તેને એ ગુરૂની નાંખવા લાગ્યાં; મણિ-બુદ્ધિ ઉપર અગ્રુષ્ઠ ધસવાથી જાણે અગ્રુષ્ઠ કરતા અગ્રુષ્ઠના અરણ્યરવિંદ વડે લવન-કલ્પસેને કાઢી મૂકવા લાગ્યાં;

કલ્પોત્પલ આગળ ભગતા બગરેને પણ, રવેદથી જીના થતા વદન ઉપર
 બજનનું કામ સારતા વચ્ચેપક્ષવડે ઉઠાડી. મુકવા લાગ્યાં; દાંતથી કરેલા,
 પાનની પીડીના કડકાની મથૂરને બાંધે લાંચ આપવા લાગ્યાં; રખેને વન-
 દેવતા સાંભળી જાય એવી બાંધે બીડીથી આમ તેમ વારંવાર બેવા લાગ્યાં;
 અને બોલવાની ઈચ્છા છતાં લજ્જાથી કંઈ ગદગદ થઈ જવાથી કંઈ પણ
 બોલી શક્યાં નહિ. એમની વાણી બાંધે બજતતા મદનાગિમાં પડીને
 નિઃશ્વ બની ગઈ હોય, અહર્નિશ વહેતા નયન-જલમાં તણાઈ ગઈ હોય,
 પ્રવેશ કરતાં દુઃખથી પીડાતી હોય, (ઉપર) પડતાં દામબાણવડે કપાઈ
 ગઈ હોય, બહાર આવતા નિશ્વાસની સાથેજ બાંધે નીકળી ગઈ હોય,
 હૃદયમાં ભરેલી રોકડો ચિન્તાઓથી બાંધે રંધાઈ ગઈ હોય, અને નિ-
 શ્વાસનું પાન કરતા મધુકરોના ગળામાં જતી રહી હોય તેમ, મદા મદા
 પ્રવરત કરતા છતાં પણ બહાર નીકળી શકી નહિ. પરંતુ બાંધે દુઃખ-સદ્જની
 ગણતરી કરવા સાથે મોતીના દાણાની એક અક્ષમાત્રા બતાવતાં હોય તેમ
 એ બેઠો નીચ્ચ રાખી, ગાત્રને સ્પર્શ ન કરે એવાં, સ્વચ્છ અશુભિંદુથી ફેવલ
 દુર્દિન દર્શાવવા લાગ્યાં. તે વખતે, મને લાગે છે કે એમની પાસેથી લજ્જા
 પણ લજ્જા-કીડા શીખી, વિનય પણ અતિ વિનય શીખ્યો, મુગ્ધતા પણ
 મુગ્ધતા શીખી, આતુર્ય પણ આતુર્ય શીખ્યું, લય પણ બીરતા શીખ્યો, વિ-
 જ્ઞાન પણ વિજ્ઞાનિતા શીખ્યો, વિપાદ પણ વિપાદિતા, અને વિજ્ઞાસ પણ
 વિજ્ઞાસ શીખ્યો. એમની આ અવસ્થા જોઈ મેં વિનતી કરી કે-દેવિ !
 આ શું ?-ત્યારે એમણે અંદરથી લાલ થયેલાં પોતાનાં લોચન લોકી નાંખી,
 અતિશય દુઃખને લીધે બાંધે ફાંસો ખાવાનું ધારતાં હોય એમ પોતાની
 મુલાવ-કોમલ બાહુ-કતા વડે, તે વેદિકાની માત્રણે શુભેચ્છી એક કુસુમમાલાને
 ઝાડીને, મથુને બાંધે માર્ગે જોતાં હોય એમ એક જુલતા ઉગ્રી કરી
 દીર્ઘ અને ઉજ્જ્વલ નિશ્વાસ મૂક્યો. એમનું દુઃખ જોઈને મેં વારે વારે
 આટલું કરી પણ લજ્જાને લીધે, કહેવાની વાત બાંધે લખીને આપતાં
 હોય તેમ નજાકથી દેલકા-પત્ર ઉપર એ કંઈક આંકા કરવા લાગ્યાં;
 બોલવાની ઈચ્છાથી એક હૃદયવવા લાગ્યાં; નિશ્વાસ-મધુકરોની જોડે બાંધે
 ગુલ રીતે સંદેશો કહાવવા લાગ્યાં; અને બૃમિઉપર નિશ્ચલ નયન રાખીને
 ઘણી વાર સુધી એમ ને એમ ઉભાં રહ્યાં.

પછી ધીમે ધીમે શરીરથી અસા મુખ તરફ દષ્ટિ નાંખીને, મદનાગિના
 મૂંઝા મૂંઝર ચમેલી પોતાની વાચાને પુનઃ પુનઃ બરાતી આંખમાંથી પડતાં
 અશ્રુખિંદુઓવડે બાંધે પાંચ નાંખને નાંખને-અને અશ્રુખિંદુઓના છાંયમાં,

ગભરાટમાં બુની જવાબવા અપૂર્વ અભિધેય વર્ણને વિ હા ઝિમતરી ઝન
 દતા દત કિરખોવટે જાણે ગુધને ગુધને, — મહા પ્રયત્નો એમણે જોય-
 વાની દિગત ધરી અને મને ન્યુ-પત્રવેષા ! તને જોઈ ત્યાગીજ મને
 વલ્લભતાને વીધે જેટલી ત્તાન ઉપર પ્રાપ્તિ ઉત્પન્ન થઈએ તેટલી તો મહારા
 તાત ઉપરે નથી માના ઉપરે નથી મહારાજતા ઉપર નથી, મહાયેષા ઉપર
 નથી અને માના ઉવિત ઉપર પશુ નથી હુ નથી જાણુતી કે મર્મ અખી
 જન ઉપરથી ખસી જઈને ન્યાગ આત કણને શા કણને લીધે ન્યાગ
 ઉપર વિશ્વામ નોની ગો છે ખીન કેને હુ દષ્ટિ દઉં ? ખીન નેને
 મહોયે મહાર, પ જન્મવાની રાત હુ ? ખીન કેને મહાર હુ ખમા જાન
 આપું ? આ મૈત્રેયો અનલ દુ ખખાર તને મિહિત કરીને હવે હુ મહાર
 પ્રાણ ભલું દર્શન છતાં મમ (જો હુ જુહું જોતી હોઉં તો) — આ જ્ઞાન
 મહાર દદ્ય જાણે છે એટલાથીજ મને લાગ આવે છે તો પછી પરાધુ જાણે
 ત્યારે તો મેટુ થાય ? મહાર ! જેની રીતે અદ્વિતિય જેવા શુભ કુળને કા-
 લીને કરીને કેમ દય ક લગાડને ? કુલ કમાનત લગ્નવતો કેમ ત્યાગ કરો ?
 ને કન્યાઓને અયોગ્ય આપનારા કેમ ચિત્ત પગરમે ? પિતાએ મહારો
 (દાન) સંજ્ઞા કવી નથી માતાએ કન્યાદાન કીધું નથી અને શુરઓએ અદ્વ
 મોહન કીધું નથી એટલે હુ નાંધ પણ મદરો કદાવનાર નથી, કદ મોકલ
 નાર નથી, અને ન્યાગ મો દેખાડનાર નથી જાણે દીન અને અનાથ
 હોઉં તેમ અને ગર્ભિણ કુમાર અદ્રાપીડે સુરેવનના કપનને બમાલકારે પાત
 કરી છે ! તુલ કહે કે રા મહાપુરુષોનો આ આચાર હૃદયમ ! શુ પતિવ્રત
 કલ આતુ હોય કે નહા મૃણાવ પદ્મવના તતુ જેનું મુકમાર મહાર મન
 આવી રીતે એ દુખવે ? ગુવાનોએ તો કુમારિકાઓનો કદિ પતિવ્રત દરેવોજ
 ન જોધે — મદનાગ્રિ ધણુ ખર પેટેવા તો જગજ જાણી ચૂકે ને પછી
 દદ્ય, અને કામચાણુ પેટેવા તો વિન્યાદિકનું ખટન જેને ને પછી મર્મ-
 ગદાનનું — હવે તો ત્યારે હુ તને પુનર્ગન્થાન્તરે મળવાનું આમનનાણુ કરુ,
 લ્લાગ કરતે મને કાંઈ વધારે નદાવી નથી પ્રાણ પરિત્યાગ રૂપી પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરીને હુ તો મહાર મહાર હવે વોધ નાણુ છું — એટલું કરી એ છાના રહા
 હુ તો ખર શુ છે તે જાણુતી ન હતી તેથી જાણે રાગમદ મદ હોઉં —
 ખલીની હોઉં — ગભરાઈ ગઈ હોઉં — જોભાન થઈ ગઈ હોઉં, તેમ ચિતાતુ
 થઈને કહેવા લાગી કે — મેનિ ! મહાગ્નિ અદ્રાપીડે શુ કીધું છે ? શો

૧. દત કિરણ રૂપી દેરી તેમા અશુ બિદુ રૂપી મણકા-મણકા નહિ
 પણ અપૂર્વ અભિધેય વર્ણ-કહેવાના સખ્દો-ગુપ્તને જાણે માળા
 ખનાની અદાત્ અશુ મિદુથીજ કરેલાનો અભિપ્રાય સમજાતો.

અપરાધ એમનાથી થઇ ગયોછે? ને તમારું કુમુદ-દોષદા અખેદનીય મન
 કેવા અવિનયથી એમણે ખેદમાં નાંખ્યું છે એ સઘળું હું જાણુતા છું. આજે
 માટે કૃપા કરીને કહો. સાંભળીને પ્રથમ હું પ્રાણત્યાગ કરીશ ને પછી
 તમે.—“હાર” આવું વચન સાંભળી એ ફરીથી મોઢ્યાં:—લે કહું. ધ્યાન
 દઈને સાંભળ. પ્રતિદિવસ એ નિયુષ્ઠુ ધૂત સ્વપ્નમાં આવી આનીને
 પાંજરામાંના મેના પોપટ રૂપી હૃત સાથે રહસ્ય સંદેશ મોકલેછે. હું સૂતી
 હોઉં છું ત્યારે, બ્યર્થ મનોરથથી મનને મોહ પમાડીને મદારા શ્રવણ ઉપર-
 ના દંતપત્રમાં સંકેતસ્થાન લખી જવછે. સંમોહકારી કેટલાક મનોહર
 મદન-લેખ એવા મોકલેછે કે તેમના અક્ષર સ્વંદથી ભુસ્માઈ ગયેલા
 છતાં, તેમાં પડેલી અંજનયુક્ત અશ્રુબિંદુની મસ્તિબ એમની અવસ્થા
 શુદ્ધ રીતે બતાવી આપેછે. જલાતકારે મદારા શ્રવણ ઉપર અલક્ષ્મી-રસ
 જેવા પોતાના અતુરરાગને એ રંગ ચડાવેછે. અવિનયથી નિશ્ચેતન થઇ
 જઇને એ મદારા નખમાં પડેલાં પોતાના પ્રતિબિમ્બને પણ જાણુ માને
 છે ઉપવનમાં હું એકલી બ્યારે પકડો એવી બહીકથી દોડતી હોઉં છું
 અને પશુવોમાં વચ્ચેના છેડા બરાઈ જવાથી આલવાને અગમન થઇ
 જાઉં છું ત્યારે લતા રૂપી સખીઓ મને પકડીને જાણે એમને અપેક્ષા કરી
 દેછે તેથી એ બિધ્યા-પ્રગલ્ભ પછવાડેથી મને આસિંગન દેછે મન ઉપર
 પત્રજતાઓ ચિત્રીને લકીલાધથી એ મદારા મુગ્ધ મનને જાણે કુદિલના
 શીખવેછે. અમજનની કલ્પિત રૂપી તારાથી બગેલા મદારા ગાલને એ,
 જુગાં જુગાં મધુર વચન બોલનાર, હૃદયોત્કંઠા રૂપી તરંગપર થઇને આવતા
 હોય એવા શીતલ મુખ-પવનથી ઠંડા પાડેછે. રમેદ જલથી લીધું થઇ
 જઇને કમલ તો ઠાયમાંથી પડી ગયેલું હોયછે તોપણ એ દુર્લિંગ્ધ, મવાડ-
 કુર જેવા પોતાના શુદ્ધ નખ-કિરણનું કર્ણપૂર મને પેહરાવેછે! જે મદારા
 અતિ વહાલાં બાલ બકુલરૂપ ઉપર છાંટવા સ્પર્શ સુરાના ધુંટલ મેઘમાં
 બરી સખ્યા હોયછે તે એ હકેલ મદારા કેશ પકડી પકડીને મને વારે
 વારે પાઈ દેછે. મહેલના અતોકને તાલન કરવાને બ્યારે હું શ્રવણ
 ઉગામું છું ત્યારે મદારા પાદ-પ્રહારને ઝીલવા સાર એ પોતાનું મસ્તક
 ધરેછે! કહે પત્રલેખા! મદનથી એમનું મન આમ બ્યારે દિલ મર્દ
 ગયુંછે તો એ નિશ્ચેતનને કઈ રીતે હવે હું વારી રાખું? પ્રત્યાખ્યાને તો
 એ ઇન્દ્રી સમજેછે; અક્રોધને પણ પરિણાસ ગણી કાઢેછે; અસંભાવણ-

1. કુદિલના=ચિત્રેલી પત્રજતાના આકારની વક્તવ્ય અને મનની આગ્રહ.
2. હું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું—એમનો પ્રાણબંધ કરું છું—તો એ એમ માને
 છે કે મદારા મનમાં પરજી સંજી ઈન્દ્રી છે ને તેથી હું તેમ કરું છું.

ને પણ પ્રણય-રૂપ સમજેછે; દોષ કહીયે તોપણ તે સ્મરણ કરવાનો ઉપાય દોષ એમ માનેછે; અવગતો પણ નિયંત્રણ-રહિત પ્રણય ગણેછે, અને ભાષણવાદને પણ મશ મણેછે!!

એમનું આપું બોલવું સાંભળીને મને અતિશય હર્ષ થયો અને હું વિચાર કરવા લાગી કે અહો! ચંદ્રાપીકની સાથે આ અતિશય પ્યારમાં લપટાઈ ગયેલાં છે! હવે જે કાદમ્બરીના રૂપમાં કામદેવની સાક્ષાત્ ચિત્તવૃત્તિજ મહારાજ ઉપર આમ ખરેખર પ્રસન્ન થઈ હોય તો તો એમના સહજ અને આદરથી સંવર્ધિત શુણેએ હવે પ્રણયપ્રકાર ખરેખરે કીધો! મશે દિશાએને ધવલ કરી દીધી! યૌવને રતિ-રસ-સાગરના તરંગથી રત્ન-વૃષ્ટિ વર્ષાવી! યૌવન-વિલાસોએ ચંદ્રમાં નામ લખ્યું! સી.આરે નિજ શીતો પ્રકાશ કર્યો! લાવણ્યે જાણે અંદ્ર-કલાઓમાંથી અમૃત-વૃષ્ટિ કીધી!! તેમજ મલય-મારુતને લણે દિવસે હવે લાગ મળ્યો; અંદ્રોદયને ચોખ્ખા બાવસર પ્રાપ્ત થયો; વસંતની કુસુમ-સમૃદ્ધિને અનુરૂપ ફલ મળ્યું; ગદિસ-મદનો દોષ ગુણ થઈ ગયો, અને મન-મધ્યુગનો હવે અવતાર થયો!!—પછી હું જરા દસીને બોલી કે:—દેવિ! જો એમજ હોય તો તમે કૃપા કરીને કોપ ત્યજ દો, કામના આપરાધ તમારે એમને માથે ચક્રાવવા ધટતા નથી. આ સુધર્મા તો જુઝ્યા ગદનનાં તે જ્ઞાન છે, એમાં કંઈ દેવનો વાંક નથી—આપું મને બોલતી સાંભળી કુલહલ સહિત એમણે મુન: પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—આ જે કામ અથવા એવો કોઈ છે તેનાં રૂપ કેવાં કેવાં છે તે મને કહે.—ત્યારે મેં વિનંતી કરી કે:—દેવિ! એને વળી રૂપ કેવું હોય? એ તો અંમ-રહિત અમિ છે, કેમકે જવાલાઓનો પ્રકાશ કીધા વિના એ સંતાપ ઉત્પન્ન કરેછે; ધૂમ પ્રકટ કર્યા વિના અગ્રપાત કરાવેછે; ને બરમ રંગ દર્શીઆ વિના પાણ્ડુતા ગતાવેછે!! અખિલ ત્રિલુ-વનમાં એણે કોઈ પ્રાણી નથી જે એના સર-જોડરમાં આવી ગયું નહિ હોય, આવતું નહિ હોય વા આવતું નહિ હોય. એનાથી કોણ ન બંદીએ? કુસુમ-ધનુર લખને આણથી એ મ્હેરાટા મ્હેરાટા બલવાનને પણ વિધી નાંખેછે; અને જે કામિનીઓ એને વશ થઈ જાણે સિન્તામાં પોતાના પ્રિયના ગુણ-ચંદ્ર-સદસ જોયાં કરેછે તેમને તો આકાશ પણ સાંકડું લાગેછે; જેઓ પોતાના પ્રાણપતિયોના આકાર ચિત્રેછે તેમને તો આખી પૃથ્વી પણ નાની લાગેછે; જેઓ પોતાના વલ્લભના ગુણમણ ગણ્યાં કરેછે તેમને તો સંખ્યા પણ સ્વરૂપ લાગેછે; જેઓ પ્રિયતમની કૃપા સાંભળ સાંભળ કરેછે તેમને તો સરસ્વતી પણ યોગ્ય બોલી લાગે છે;

અને નેઓ પોતાના પ્રાણનાયના સમાગમ-સુખનું ધ્યાન કરેછે તેમનાં હૃદયને તો કાળ પણ ઘણું દુઃખ લાગેછે । । ।

એ સાંભળી ચોડીવાર વિચાર કરી પાછો એમણે હંતર દીધો કે:—
પત્રસેખા । તું કહેછે તેમજ મને મદને કુમાર ઉપર પદાપાત કરાવી દીધો છે. એનો આ બધાં રૂપ અને ખીલાં પણ મહારામાં યોગેલાં છે. અંતઃ-કરણથી તું કંઈ જુદી નથી માટે હવે હું તનેજ પૂર્ણ હું કે આ કાળે જે કરવું સુચિત્ત હોય તે અને જતાવ. આવી જાણનોમાં હું કંઈજ સમજતી નથી. મારું અંતઃકરણ તો એમજ કહેછે કે સુરજન હવે વાત કરશે અને મહારે હંમેશાં શરમાવું પડશે માટે છવવા કરતાં મરવું એજ વધારે સારું છે.—
એમનું આ વચન સાંભળી મેં પ્રરીધી કહ્યું કે:—દેવિ ! બહુ ધડું, બહુ ચડું; નિષ્કારણ આમ મરણનો નિશ્ચય કરવામાં શું ફલ છે ? ભગવાન મકર-કેતુએ તો વગર આરાધનાએ પ્રસન્ન થઈને તમને વર આપ્યો છે. અને વળી જ્યારે કામદેવ સુરની સમાન કન્યાને સંકલ્પ કરે છે, માતાની સમાન અનુમોદન કરેછે, પિતાની સામાન દાન કરેછે, સખીની સમાન ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન કરેછે, અને ધાત્રીની સમાન તરુણાવસ્થામાં રત્નપગાર શીખવેછે ત્યારે એમાં શુભજનને બોલવાનું શું રહ્યું ? કહો તો કૈટલીકે એવી ગણાવું નેઓ પોતાની ગ્રેએ પતિને વરેલી છે; પણ જો એમ ન થતું હોય તો ધર્મશાસ્ત્રમાં જતાવેલો સ્વયંવર-વિધિ અનર્થકજ સ્થળય. માટે દેવિ ! જુમા કરો. હું તમારા પાદ-પંક્તિ-સ્પર્શથી સોગમ પાછને કહું છું કે હવે તમે મરણની વાત મા કરો. મને કંઈક સદેશી આપીને બેઠકો કે હું જઈને તમારા પ્રાણપ્રિયને તેડી લાવું.—આ સાંભળી પ્રીતિ-હવથી આદ્ર યોગેલા ચક્રવર્તી મારું જાણે પાન કરતાં કરતાં,—અટકાવી રાખ્યા છતાં, કામ-પ્રાણના પ્રદારથી જર્જરિત થઈ ગયેલી લજ્જતને જાણે બેઠીને અંદર પ્રવેશ કરતા અનુરાગ-વિગમથી આકુલ બ્યાકુલ થતાં થતાં,—સ્વેદથી મોટી ગયેલા પોતાના વસ્ત્રને, પ્રિય વચન અવણ કરવાની પ્રીતિથી થયેલા રોમેદગમનથી જાણે હંચુ ધારણ કરતાં કરતાં,—તથા લટકતાં ફંટલ, આશ્ચર્ય-પત્ર અને મકરની કોટિને અડકતા પોતાના હારને, કમરેયે ગળામાં નાંખેલી અંકુરિણમય મરણ-પારા હોય તેમ કાઢી નાંખતાં નાંખતાં એ, હર્ષથી અંતઃકરણ વિદલ્પલ થયા છતાં પણ કન્યાઓની ભૂખવળ અજ્ઞતને જાણે ધારણ કરીને ધીમે ધીમે બોત્તવા લાગ્યાં:—

હું જાણું છું કે તું મહારા ઉપર ઘણીજ પ્રીતિ રાખેછે, પણ કોમલ જિદીય પુષ્પ જેવી મદુ પ્રકૃતિવાળી અખણાઓમાં તે તેમાં વળી વિરોધે

કરીને બાલક કુમારિકાઓમાં એટલું બધું પ્રાગલ્ભ્ય ક્યાંથી હોય (કે સં-
દેશો મોકલે)? એ તો ખરી સાલસકારિણી હોય તેજ પોને સંદેશો
મોકલી શકે અથવા જઇ શકે. હું તો બાળક છું અને આવું સાલસ કરીને
સંદેશો મોકલનાં શરમાઉ છું, -પણ મ્હારે સંદેશોએ શો કલાવવાનો છે?
જો એમ કહું કે તમે મને બહુ બહાણા છે તો એ પુનરસ્તિ થાય; ^૧ તમને
હું બહાલી છું? -એ તો જા પ્રશ્ન કહેવાય, ^૨ તમારા ઉપર મ્હારો પ્રેમ
અતિરચ છે-એ તો વેરમાનુ બોલવું કહેવાય; તમારા વિના હું જીવી શકતી
નથી--એ તો અનુભવ નિરૂદ્ધ થાય; અનંગ મને બહુ પીર છે--એ તો
પોતાનોજ હોય કાઢ્યો કહેવાય; મદને મને તમને અર્પણ કરી છે--
એમ કહેવું એ પાસે જવાનો ઉપાય ગણાય; મેં તમને નેરથી પકડી
રાખ્યા છે--એ કુસદાતું પ્રાગલ્ભ્ય કહેવાય; તમારે આવરચ આઢી
આવડું--એ સાબાબનો ગર્વ ધરાવ્યો કહેવાય; ^૩ હું પોતેજ તમારી પામે
આવડું--એમ કહેવું એ સ્ત્રી-આપણ કહેવાય; આ દારી અનન્ય-રક્ત-
છે-એ તો સ્વભક્તિ દર્શાવવાની લઘુતા ગણાય; પ્રત્યાખ્યાનની શંકાથી હું
સંદેશો મોકલતી નથી--એમ કહેવું એ તો ચત્તાને જગાડવું કહેવાય; ^૪
અનુજીવિ જનના હુઃખને ન ગણું એની હું દારુણ થઇ જાઉં--એ તો
અતિ પ્રણય કહેવાય; ને મરણથી તમે મ્હારી પ્રીતિ બાંધીશો--એમ
કહેવું એ તો અસંભવિતજ છે. ^૫

૧. કારણ કે એ કંઈ ગણ્ઠથી જણાવવાની જરૂર નથી પણ એકાદિકથી
એની મેળેજ જણાવું જોઈયે. ૨. કારણ કે હું બહાલી છું કે નહિ એ તો
વગર પૂછે મ્હારી મેળેજ વર્તી જવું જોઈયે. ૩. કેમકે એથી એવો
માર્થ નીકળે કે હું મ્હારા સંભાળ્યો ગર્વ ધરાવું છું--(સાબાબ સાર જુઓ.
૫. ૨૨૭ ટી. ૨)--મ્હારું તમારાપર ચલણ છે. ૪. તમને પેટેલેથી પ્રત્યાખ્યાન
કરવાનો-પ્રણય-ભંગ કરવાનો-વિચારજ ન હોય, પણ એ હું આવું
કદાતું તો શંકા ઉત્પન્ન થાય કે તે કરવું કે નહિ; માટે જે વાત તમને આ-
ભરતી ન હોય તે મ્હારે દામે કરીને સંભારવી એવું થાય. ૫. આ વાંચો
એવાં યુક્તિથી કહેલાં છે કે તેમાં લખ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક સંદેશ તરીકે
મોદલવાને અયોગ્ય દંધા છતાં પણ, કાદમ્બરીનો ચંદ્રાપીઠ પ્રત્યે માત્ર
પ્રેમ તેમાંથી ગદ્યાર્થ જણાઇ આવે છે. 'ફલાણી વાત મ્હારે કહેવાની નથી'
એમ બોલવાથી જેમ તે વાત સમજાઇ જાય તેમજ આ સંદેશમાં પણ
સમજાય છે.

શ્રીબાણભટ્ટવિરચિત

પૂર્વભાગ સંપૂર્ણ.

મંગલાચરણું વિગેરે.

(મહાન.)

બધાયું બેતું મળીને એક છે શરીર જેતું,
સંધિ બેઠ જણાય ન જેમાં કાંઈ જરીએ;
વંદુ એવા, સૃષ્ટિ તણા ગુરુ ઉગ્ર-મહેશને,
દુર્ધટ કથાની આપે રોષ-સિદ્ધિ રીઝીને.^૧

પાળ આસપાસ ઉડે, લાગે વિકરાલ મુળે,
રાખ વાકે ગદા અડગ અધુકે જેને કરે;
પ્રકટિયું જઈ એતું નરસિંહ રૂપ જેણે,
નમું એવા નારાયણ વિશ્વ સજ્જનારને.

પૂજે લોક ઘેર ઘેર જેને નિત્ય બક્ષિત થકી,
પુણ્ય દશે માટે પામ્યો વાગ્યું જેના થકી;
૨મી આવી અદિતીય કથા જેણે બુદ્ધિ થકી,
વંદુ એવા વાગીશ્વર તાતને પ્રીતિ થકી.

પિતા સ્વર્ગવાસી થતાં જગમાંથી છિજ થયો,
કથનો પ્રમુદ્ધ તેની વાગ્યાનીજ સાધ જે;
અસમાપિ કેપ્પી તેની દુઃખી થતા સંત કેશં
દુઃખ દાળવા લાખું હું—ન કવિત્વ-દર્પ એ.

હીયું ગદ્ય ગુરુએ છતાંએ આમ નીસર્યા જે
આશુર, એ પિતા મુજ તણોજ પ્રભાવ છે
અનન્ય પ્રવાહ વાગ્યા અમૃતે જરેસો ચંદ્ર,
તેના કરરપરીથીજ દ્રવે ચંદ્રકાન્ત છે.^૨

૧. બિગ - વિગ તથા વંદુરીત સર્વિચ્છાને કિમ-અર્થે નવ વંદુરીયુજ વિગ. વિગ-
નિધિ - આક્રોશ ભાવની નિધિ. રૂઢ અર્થે એમ કથાવ કાણે સંગ્રહ કે જે શરીર જેવા થયા
છતાં એ રૂપના મળવાથી તેમ. જેન સર્વિચ્છા અસપેક્ષ અણુએ નથી તેમજ એ કવિવિધિ થઈને
એ રૂપ તણા છતાં તેના કોઈ પણ સંધિ કે ભેદ અણુ નહિ એકી રીતે સજ્જની શાન્તિ
પ્રજા મટે અર્થ થઈને કોઈ દરે.

૨. વિગ એ તથા પૂર કોઈ તે છતાંએ આમ કે અણુ નીકળ્યા—આ આક્રોશ ભાવ
પડવાથી આથી રીતે લખ્યું છે—એ રૂઢ સર્વિચ્છાને અર્થ ન—માન્ય—છે. (દેવ-ભાષી આ
વિગ. ૨૬ કરોડ.) બીજો પ્રવહ કેનો કોઈ રૂપે નથી એવા અમૃતની ભરેલા અમૃત
વિશાળના માન ૨૫૩૫૧૭ એમ અક્ષરો કહે છે—તેમથી અણુ કુદરે છે—તેમ (બીજા કોઈ

ગંગામાં પ્રવેશ કરી તન્મય ને રૂપીન થઇ
 ધત્તર નદીઓ પછી સાગરમાં જાય છે ;
 વચન-પ્રવલ્લ તેમ પિતાને સમુદ્ર-ગામી,
 મધ્યાદ્યા કયા તેમાં નાંખી વાણી મેંમે છે.^૩

કાદમ્બરી તણે રમે કીધા આ સમરત જન
 મત તેથી કાર્ફએ વિચારી તે જીવે નદિ ;
 માટે, રસ-વર્ણુ હીન આવી મહારી વાણી થકી
 સંધાડનાં મેષ તેના અને છે બીતિ નદિ.^૪

ઉત્તમ ભૂમિમાં વેરી વાવનાર પોતે જોને
 મોગ્ય કર્મે કેના જાણે વિકાસ ધમાડ્યાં છે ;
 દશ આપસ સમર્થ, પોપણને પામતાં, આ
 તે નાં તેજ બીજ તેના પુત્રે ભેગાં કીધાં છે.^૫

૩ થી ૫. ૧ થી ૫ નીકળે છે. — જિમ કટ ઈ કે બાણુબદ્ધે અણુ-સમય પુરને કોઈ અ. સ.
 કરી હતી કે કાર્ફનરીને બાકોને બાગ તોરે સ પૂર્ણે કરવા. અથવા જિમ પાડુ ધરી રાકાપ
 કે અણુ-સમય બાણુબદ્ધે જુવના હાથમાં કેટલકે સ પાવ કિયા અડધાં હરી—અથવા બાકી-
 નો જુવનત કોઈ રીતે કોને સમજાવવા હમે કે—કોઈ કો રોષ સ પૂર્ણે કરવા ને શાન્તિવાનુ થાય

૪. મહોત—વિરાળ, પડેલી. ઈતર—હથકો—નરિશિ થાણુ મંગાને અપાએ જોમ કુદિ
 ધામીને સામરને મળી રાકે ઈ તેમ મહારી થાણુને પાડુ થાય જિમ ધારી ક્રમ તેને પિતાના
 સ. પુરમ, ખી—મમુદગુપ્તી જતા—આખી પૂરીમાં વિગ્ધ ત—વચનરૂપી મવાહુમાં દેખાવી રીપીઉ

૫ યોગે કાદમ્બરીના (—આ કયાના ; પતે, મદિરનાર) રમ્પો કોવા તે મન થઈમવા
 ઈ કે હું મે કહું મિકરુ કર તેને રોષ કોઈ રાકે જિમ નથી. માટે નિજ.

૫ ઉત્તમ ભૂમિ—(આ કેકાણું) કાદમ્બરીની કથ. વાવનાર—બાણુબદ્ધે થા. પ કર્મિનારસ
 અડિટ કિ થન. બિતિવારી સંભવો અર્થ રૂપટ છે મહી કોટનો ઈ કે—આ કુદિ મહારી
 નથી મે ને મ પિતાએ રીપીવાં, રીવાર થવા અ વેગા, બોલ ભોં કઈં રે કોટકુંજ. બીજ
 કે હં જુલિ મે મહારી નથી. થરા સારું મહાર પિત નેજ છે

ઉત્તર ભાગ.

તેમ કરતાં દમણાં કુમારને શું લાવે તોએ તરલતાથી લાગિજત લાગમજ દર્શન નહિ દે; કામ-વિકારની વેદના બોધ વિલક્ષ્ય બની ગયેલું વૈલક્ષ્યજ્ઞ આગળ ઉભું નહિ રહે; અનિશ્ચય થકી જય પામીને જડ બની ગયેલી જડતાજ પાસે નહિ આવી શકે; રવતઃ ઉપસર્પણ કીધાથી લઘુતા પામેલું લાઘવજ્ઞ એમના (પ્રણયનો) નિશ્ચય નહિ કરાવી શકે; અને એમને ખસાકારે આહોં આહવાના અપરાધથી બહીનેલી ભીતિજ સંમુખ નહિ પાવ. ૨ વળી, જેને કદાચિત્ સુર્જનનની શરમને લીધે, રાજકાર્યના અનુરોધને લીધે, બન્ધુ કાંજે બેયેલા-સાથે ઉછરેલા-બાપુજનના દર્શન સુખને લીધે, મિત્ર-સુખકમલ નિરખવાની ઉત્કંઠાને લીધે. પુનરાગમનનાં ખેદ લજવાની ઈચ્છાને લીધે, નિજ શૂદ્ર રહેવાની રચિને લીધે, જન્મસુમિના સ્નેહને લીધે કે મહારા ઉપરથી મન ઉતરી ગયાને લીધે, એમને મહારી પ્રિયસખી પગે પડી પડીને પડુ—મહારા ઉપર સ્નેહસાવને લીધે—પ્રયત્ન કરવા છતાં અર્દાં લાપી નહિ શકે તો પછી કંઈ બાકીજ નહિ રહે. ૩ અને દમણાં શું અધિક થકું છે? એ ની એજ હું કાઢમ્મરી છું જો, ફર સુધી પ્રસરેલા પત્ર વાળાં કુમુદવનની સુવાસથી ઘેરાયેલી કુમુદિનીના તક ઉપર; ૪ અંદ-કરના સ્પર્શથી શશિ મણિ-શિખરમાંથી ખળખળ વહેતાં ઝરણાવાળા કીડા-પર્યેતના મધ્ય ભાગ ઉપર; મનોહર દરિયાંદન રસની કણિકાના છળમાં જ્યાં એમના કરતલ સ્પર્શ-સુખથી ઉપન્ન થતાં સ્વેદ-જલ-બિન્દુ પડેલાં હોય એમ લાગતું એવા તત્કાલ-રમણીય મુક્તા સિંચાપટ્ટ-શયન ઉપર; પ્રુખ્તની મુવાસથી જ્યાં દશે દિશાઓ સુગંધિ થયેલી હતી, અને હિમકણ પથરાય

૧. આહોં સુધીનો વૃત્તાન્ત લખીને બાણુબદ્ધ દેવસોક પામ્યાથી આગળનો વૃત્તાન્ત તેના પુત્રે લખેલો છે. પૂરે જામને આતે જે કાઢમ્મરીના ભાષણનો આરંભ થયો હતો તેજ દછ આહોં ચાલે છે એમ સમજવું.
૨. સારાંરો કે લજ્જન, વૈલક્ષ્ય, જડતા આદિ સર્વથી કરીને મહારાથી એમની સંમુખ નહિ યવામ. ૩. અર્થાત્ એ લઘુતાની સીમા થશે, અને ત્યારપછી હવણું નિષ્પ્રયોજન છે. ૪. (અન્વય—) "...આ કુમારે પ્રુખ્તપામાં પડેલી બોધ હતી."

છતાં પણ જ્યાં માત્ર ખદારથીજ દેહ-દાદ રામતો હતો એવા, સર્વ રમણીયના સંપ્રદરયાન, દિગ્ગજાન; પ્રદોષ-સમયે, જ્યારે મધુ-મધ્વી યુગ્ગર કરતાં મધુકરનાં ટોળાંને મધુર ડોલાદલ થતો હતો, કોયલોના કંઠથી ફૂળનથી વિરદિજનનાં મનને દુઃખ થતું હતું, તથા નિક્સિત પત્રવાળાં કમલમાંથી નીકળતી સુવાસ સહિત મંદ મંદ વાતા પવન દશે દિશાઓને આનંદિત કરી દેતા હતા; કુસુમાધુષ જ્યારે પ્રકૃષ્ઠ પુષ્પની વામથી માનિનીઓનું આન મુકાવતો હતો; અને કંપૂર જેવા સ્વેત કર-સમૂદયી સંદ્ર જ્યારે ચંદ્રિકા રૂપી જાલનો પુષ્કલ વર્ષાદ વર્ષાવતો હતો, ત્યારે—આ કુમારે પુષ્પ-શ્યામાં પડેલી જોઈ હતી. વળી, એમના દર્શનની અપુનરુત્તર રજૂડા રાખતાં એ નાં એજ મદારાં ભોચન છે જેમણે એમને જોયા હતા. અચાનકથી ધન્ય બનેલું આ હત-હૃદય પણ એ તું એજ છે જે એમને અંદર પ્રવેશ કર્યા છતાં પણ ધારી શક્યું નહિ. એ તું એજ આ શરીર છે જે એમની પાસે પણ બહુ વાર સુધી તટસ્થ રહ્યું હતું. એ નો એજ આ હાથ છે જેણે ચુરુજનની મિથ્યા અપેક્ષા રાખી પોતાનું મદલું કરાવ્યું નહિ. પરંતુ પીકા ન ગણનાર અંદા-ખીડ પણ એજ છે જે આઠી બે વાર આવી પાછા ગયા છે અને મોજ મારતાં મારતાં બાણ ખપી જવાથી અન્યમ કંઈજ (પીકા) ન કરનાર મહન પણ એ નો એજ છે જે તેં અને વિદિત કંઈ હતો. વળી મદાસ્વેતાને મહાંએ મેં પ્રતિજ્ઞ લીધી હતી કે ત્યાં સુધી તું દુઃખી છે ત્યાંસુધી હું મદાર પાણિ-અદલું કરાવીશ નહિ—આ સાંભળી મેં એમને ફરીથી કહ્યું કે—દેવિ ! એ વાત મનમાં લાવશે મા. એ કુમતિ છે આ પાપકારી મકરકેતુ અતિ દારુણ છે, અને કદાચિત્ પ્રિયજનનું દર્શન ન થવાથી, હૃદયમાં ક્રોધજ મયેલા અનુરાગને લીધે શ્રવણ પણ લઈ લે. ત્યારે એમણે કહ્યું:—મદારે તો એ પણ નથી. કોણ જાણે મદને, કે દેવે, કે વિરદે, કે દાવને, કે અનુરૂપે, કે મદે, કે હૃદયે, કે પદ્મી બીજા કોઈયે અને સંકલ્પમય કુમારનું દાન કરેલું છે જે, લોકોની સમક્ષ હતા પણ કોઈના દીક્ષમાં આવતા નથી અને મિદની સમાન સર્વેશ અને દર્શન દીધાં કરેલો. વળી એમની પેટર આ નિષ્કારણ પરિત્યાગ કરે એવા કહિન હૃદયના નથી; પોતેજ મદારા વિયોગથી ડરેછે; રાત દિવસ લક્ષ્મીની સાથે રહેતા નથી; પૃથ્વીના પતિ નથી; સરસ્વતીની

૧. એ=પ્રિયજનનું અદર્શન. અંગત હું તો સર્વદા એમને (મનમાં) જોઉં છું એટલે શ્રવણ જવાની વાત ક્યાં રહી? ૨. એટલે ખરેખર

અપેક્ષા રાખતા નથી; ને કીર્તિ-શબ્દની જુદી કરતા નથી.^૧ કેવી રીતે હું એ, અપ્રત્યક્ષની વિડખનાજ કરનાર, કમ કુમારને એટલે એટલે, ઉભે ઉભે, ફરતાં ધરતાં, મૃતે સૃતે, જાગતાં, મીંગેલી આંખે, ચાલતાં, સ્વપ્નમાં, શયનમાં, શીર્ષકપમાં, ગૃહ-કમલિનીઓમાં, ઉદ્યાનોમાં, લીલા-સરોવરમાં, કીડાપર્યંત ઉપર અને નાની ગિરિ-નદીઓમાં અદ્વનિશ જોઈશું તે મેં તને કહેલું જ છે.^૨ માટે દહે એમને લાવવાની વાત જ્યાં કે.—એમ કહેતાં કહેતાં અણુચિન્તથી જાણે મૂઠી આવી મધ હોય તેમ આંખો મીચી દઈને, પાંપણો પાસે ભેગા થયેલા નયનજલનો વર્ષાદ વર્ષાવતાં વધાવતાં એ જાણે ગળી જતાં હોય, તથા અંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધના વેગથી નિમ્નોવાદ જતાં હોય તેમ, પેદિકા ઉપરના ચંદરવાની મધ્યે લટકતા દોરડા સાથેના વસ્ત્રને એમ ને એમ વળગી રહેલી પોતાની બાકુ-લતિકા ઉપર,—સ્વચ્છ જલ-પ્રવાહમાં ઉગેલી મૃદ્ધાલિકા ઉપર જેમ પાણીની છાંયો વાગવાથી સ્થામ પડેલું રક્ત કમલ રહે તેમ—પોતાનું વદન મૂકીને જાણે કાતરેલાં હોય તેમ ઝુગાં ઝુગાં ઉભાં રવાં.

એમના કહેલા શબ્દ સાંભળીને મને વિચાર થયો કે.—સંકલ્પમય આ જે પ્રિય કરો તે સર્વદા વિચોગિની કુલીન સ્ત્રીઓને ને તેમાં વિશેષે કરીને કુમારિકાઓને ખરેખરજ મોટાટો જીવનાધાર તથા વિનોદ છે. કેમ જે આની સાથે, દૂતીઓએ પગે પડી પડીને દીનતા દર્શાવ્યા વિના કાંઈ કાંઈ (તેમના) સંકેતો સમાગમ થાય છે. અનિયમિત કાળે રમણીય લાગનાં સ્વેચ્છાભિમરણનું સુખ તેઓ ભોગવે છે; ને કુમારીભાવને દુઃખ ન લગાડે એવી કીડા થાય છે. કીડામાં પણ સ્તન-અવધાનના દુઃખવિનાનાં આલિંગન દેવાય છે; પણ દેખાવાથી ઉત્પન્ન થતી લલ્લન-વિનાનાં, ગમ્મદંત-સતનાં સુખ મળેછે; ચોટલાને દીલવી માંખે નહિ એવા દેશ-મહારૂપી મહોત્સવ થાય છે; શબ્દ-રહિત સુખન દેવાયછે; અને એટલા દાંત યુરજાની દૃષ્ટિએ પડવાથી ચતા વૈતલ્ય વિનાના, અધર-ખંડનના વિગ્રાસ થાયછે. અધકાર અમે તોટ્યો હોય પણ તે આને^૩ અ-દૃશ્ય કરી સકતો નથી; જલધર-ધારાઓ દાંડી સકતી નથી; અને તુષાર-સમૃદ્ધ સંતાડી રાગનો નથી.—આમ હું વિચાર કરતી હતી તેવામાંજ

ચંદ્રાવીડની પેટે. ૧. અર્થ એ કે ખરેખરા અંબને લક્ષ્મી, પૃથ્વી, સરસ્વતી આદિ બીજી સ્ત્રીઓ છે પણ આમને તો હું એકલીજ છું!
૨. જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮૩. ૩. સંકલ્પમય પ્રિયને.

અનુરાગ-કથાના રસમાં જાણે પડવાથી દિવસ રૂંઠ થઈ ગયો. તે કાણે રાગ પ્રકટ કરતું સ્વિમંડલ, લજ્જાથી પલાયન કરતું કાદમ્બરીનું હૃદય હોય એવું દેખાયું. રાત્રિએ પશ્ચવ-શયન જેવો સંધ્યારાગ રચ્યો. અને પરિચારકની સમાન પ્રદોષે ચંદ્રમણિ-શિલાતલનું શયન બનાવ્યું. એટલામાં, પોતપોતનું કામ જાળવતી દીપિકા-મંદલુ કરનારી કન્યાઓ આતીને સુગંધિ તેલમાંથી નીકળતી સુવાસવાળી દીપિકાએ, વડે મંડલાકાર રચી આસપાસ ભરાઈ ગઈ. પછી, નિર્મલ લાવણ્યમાં દેખાતા દીપ-પ્રતિબિમ્બ યદી, મદન-બાળુના સળંગેલા કાંઠા જાણે એમના અંગમાં લાગ્યા હોય, તથા નિરંતર નવી કળિયોથી ભરાઈ ગયેલી અંક-સતા હોય એવાં એ દેખાયા લાગ્યાં. એમને એમ ને એમજ ઉભેલાં જોઈને એ પરીથી વિનતી કરી કે:—દેવિ! કૃપા કરો. એક સદન કરવા તમને સર્જેલાં નથી માટે હૃદયને જેદારી (આ) સંતાપ (દાથે કરીને) આણુવો તમને ઘટતો નથી. શોકનો વેગ શમાવો. આ હું અંકાપીડને લઈને કદ આણું છું.—વિષ દરણુ કરવાના મંત્રથી જેમ વિષ-મૂર્છિત બન તેમ તમારા નામ સુકત મ્હારી આ વાણીથી એમણે કદ આંખ ઉઘાડી, અને મ્હારી સાક્ષી આતુરતાથી જોઈ—અર્ધા કાણુ છે?—એમ પરિજનને પુછ્યું.

એટલે ફટલીક સ્વેત વસ્ત્રથી શોભતાં ગાત્રવાળી કન્યાઓ જેઓનાં અંગ દ્વાર-પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરતાં સંક્રાન્તાતાં હતાં, (તેથી) જે પરશુરામના શર-વિવરમાંથી નીકળેલી કલકંસ-પંક્તિએ જેવી શોભતી હતી; કલકંસની જેવા મધુર સ્વરથી જેમનાં નૃપુર જાણે પ્રત્યુત્તર હેતાં હતાં; કર્ણપૂર-પશ્ચવના પડવાથી ઉદ્ઘાસિત થયેલા જેમના અવણ આશા-શ્રવણ કરવાને જાણે દોડતા હતા; રક્ષક ઉપર પડેલાં જેમના મૌઙિક-કુન્ડલનાં કિરણ-જ્વલ આમર ઉચક્યાં હોય એવાં શોભતાં હતાં; ગાલ ઉપર અથડાતાં કુંડલ જેમને જાણે જોરથી લઇ જતાં હતાં; અને શબ્દ કરતા કર્ણ-કમલમાંના મધુકરવડે જેઓ—શી આશા છે?—એમ કહેતી હતી તે, ખાસેથી દોડી આવી, અને આશા સંબંધવાની ઇચ્છાથી (એમના) મુખ-કમલ તરફ જોવા લાગી એટલે અનુક્રમે સર્વ ઉપર દષ્ટિ ફેરવતાં ફેરવતાં એ મરકત-શિલાતલ ઉપર ખેંદાં અને ખોડ્યાં કે:—પત્રલેખા! એમ ન સમજી. કે આ હું તને સારું લગાડવાને કહું છું. (પત્ર) ખરેખર તનેજ જોઈને હું મ્હારું દુષિત ધારણું કરી રહી છું. તથાપિ જો ત્હારો એવોજ વિચાર હોય તો તો તને અમે તે કર—એમ કહી, પોતાને અંગે આકેલાં વસ્ત્ર, આબૂવણુ ને તામ્બૂલ આપી, અતિશય કૃપા દર્શાવી મને એમણે વિદાય કરી.

આટલું બોલી પત્નિએ જરા નીચું વદન રાખી ફરીથી ધીમે ધીમે કહેવા લાગી:—દેવ! નવા નવા દેવી-પ્રસાદથી પ્રગલ્ભ બની ગયેલી હું દુઃખિત થઈને વિજાપન કરું છું કે આવી અવસ્થામાં આવી પડેલાં દેવીને મૂકીને આગ્રહ તે શું આપે પણ આપની આપલ-વત્સલ પ્રકૃતિને ઉચિત કીધું?—પત્નિએ આવી ઉપાવ બાંધી પિરામિ સાંજાળીને. તથા કાદમ્બરીનો આવો સ્નેહોક્તિથી બરપૂર, ગંભીર, તાપયુક્ત, પરિહાસયુક્ત, ચંચળાયુક્ત, અભિમાનયુક્ત, અપમાનયુક્ત, પ્રસાદયુક્ત, નિર્વેદયુક્ત, અતુરયુક્ત, નિર્વિશેષયુક્ત, ગૌરવયુક્ત, કેાપયુક્ત, આત્માર્પણયુક્ત, સદ્ભાવયુક્ત, ઉપદાસયુક્ત, ઉપાલંબયુક્ત, અતુકોશયુક્ત, રજકાયુક્ત, નિશ્ચયયુક્ત, મધુર છતાં પણ દુઃશ્વ, સરસ છતાં પણ શીખકારી, દોષગ્રસ્ત છતાં પણ કંઠોર, નમ્ર છતાં પણ ઉન્નત, વિનયયુક્ત છતાં પણ અલંકૃત, અને લલિત છતાં પણ પ્રીત આલપ સામજીને, પદ્મ અચ્ચદ્ધ થઈ જવાથી, દુઃસહ દુઃખને લીધે ઉપમ થતાં અશ્રુથી ભરાઈ ગયેલાં લીધે મહુવાળું એવું મુખ જોતો જોતો ચંદ્રાપીડ સ્વભાવે ધીર પ્રકૃતિનો છતાં પણ અતિરમ્ય આકુલ વ્યાકુલ થઈ ગયો.

પછી જાણે કાદમ્બરીના શરીરમાંથી આલ્પ-પદનીજ સાથે આવેલા કોથે તેના હૃદયમાં, છવિતે કંઠમાં, કંપે અધર-પલ્લવમાં, નિભાસે મુખમાં, રજુરિતે નાસાગ્રમાં, અને અશ્રુએ મહુમાં સાથેજ વાસ કયો એટલે કાદમ્બરીને તુલ્ય વૃત્તિગમ યદને તે, અશ્રુપાતને લીધે ગદગદ થયેલી વાણીએ ઉચે સ્વરે કહેવા લાગ્યો:—પત્નિએ! હું શું કરું? આ દુરાત્મા, દુઃસિદ્ધિ, ચાનાભિમાની, (પોતાને) પંડિત માનનાર, દુર્ચિદ્વંધ, દુર્ભુદ્ધિમન, અસલ ધર્મ ધરનાર, સ્વર્ગકૃત ત્રિશ્વા શતસહસ્ર વિકલ્પથી બરેલા, અવિશ્વાસ, મદ્દ હૃદયે, શૃંગાર-નૃત્યાચાર્ય ભગવાન કામદેવ અંતર્ગત પિંડાર જણાવવા સાર એ બાલાને મ્હારે લીધે જે જે કંઈ અનેક પ્રકારે બલાત્કાર કરેછે તે સર્વે—દિવ્ય કન્યાઓ પૂર્વે નહિ જોયેલી તેથી, એ લીલા રૂપને અતુરપ હસે એમ ધારવાથી, અને એવો વિચાર પણ મ્હારા ઉપર આવે એ અસંભવિત લાગવાથી,—એ (બાલા)નું સ્વાભાવિક જ છે એમ મને વિકલ્પ-સંશયને હિંદોળે ચઢાવી મનાવીને, દેવીના આવા દુઃખનો તથા ત્હારા ઉપાલંબનો હેતુ બનાવ્યો છે. હું ધારું છું કે મને પણ આ કોષ મનને બાંધેલ કરનાર રાપજ લાગેતો હશે, નહિ તો, આજસમજીને પણ જેમાં કંઈ સંદેહ ન પડે એવાં એવાં રજુટ મદન-ચિન્દ-ને વિશે પણ મને કેમ આમ જામ યામ? અતિસૂક્ષ્મ હોવાને લીધે દુર્ચિ-

લાગ્ય એ રિખત, એ કદાક્ષ, એ કથન, એ વિલાસયુક્ત અનુભાવ તથા
લીલાયુક્ત લજ્જનના આવિર્ભાવ જે અન્યથા પણ સંભવે તેમને ન ગણી-
એ તોપણ, ખોતાનો કંઠસ્પર્શ બહુ વાર અનુભવ્યાથી સામાન્ય પામેલા
આ દારને મુજ પુણ્ય-રહિતના કંઠમાં તેજ કણે પેઢેરાવીને એમણે શું
નથી જાણ્યું? વર્ગી દિમગ્ધનો જ્ઞાન્ત તો તે પણ પ્રલક્ષ્મી દીઠો હતો.
માટે દેવીએ પ્રણય-કૃપિત હતાએ આમાં શું અમત્ય કહ્યું છે? આ સર્વ
દોષ વિપર્યયે મ્હાને છે નો દવે પ્રાણના પણ ઉપયોગથી હું એવી રીતે
વર્તું કે દેવી મને આપો અતિ ક્ષિતિ હૃદયનો જાણે નહિ.—કુમાર આમ
ખેલતો હતો તેવામાંજ વેત્રધારી એક પ્રતિદારીએ કદાબ્યા વિનાજ
પ્રવેશ કરી પ્રણયપૂર્વક વિનતી કરી—યુવરાજ! દેવી વિલાસવતીએ
કદાબ્યા છે કે પરિજનના કહેવાથી મેં સાંભળ્યું કે પછવાડે રહેલી પત્રલેખા
આજ પાછી આવી છે. ત્હારામાં ને એનામાં મ્હારે કંઈ રોલ-વિગેય
નથી એવી રીતે મેંજ એને ઉછેરી છે. તને પણ જ્યેષ્ઠ વાર થઈ છે
માટે એને તેડીનેજ આવ. સેંકડો મનોરથે મળેયું ત્હારાં સુખ-કમલનું
દર્શન અતિદુર્લભ છે.

આ સાંભળી ચંદ્રાપીડને વિચાર થયો કે—અહો! મ્હારું જીવિત
સદેહને દિ'દોજે ચઢ્યું છે! (એક પાસ) માતા આમ કાણુ વાર પણ મને
નથી જોતાં તો દુઃખી થાયછે; અને (બીજી પાસ) નિષ્કારણુ-વત્સલ દેવી-
એ પત્રલેખાને મ્હોંએ ત્યાં આવવાની મને આમ આગ્રા કરી છે. જન્મ-
કામથી બંધાયેલો જનની-રોલ બલવાન છે; અને મ્હારું હૃદય વામ-જાને લીધે
આકુલ બ્યાકુલ થઈ ગયું છે. તાત-ચરણની સેવાનું સુખ ત્યજ્ય એમ નથી;
અને હુછ મન્મથ અતિ પીડાકારી છે. સુરજનનાં લાડ મનોહર છે,
ઉત્કંઠા (નાં દુઃખ) દુઃસહ છે. બાંધવજનની પ્રીતિ બાંધી રાખે એવી છે;
અભિનવ પ્રાર્થના કુદૃઢલ ઉપજ કરેછે. કુલકમાગત નૃપતિભો (મ્હારા) સુખ-
ને જોનારા છે; (પણ) પ્રિયા-સુખ-દર્શન છવન-સફલકારી છે. પ્રજા સર્વ
અનુરક્ત છે; (પણ) ગર્ધર્વ-રાજપુત્રીનો પ્રેમ અનહદ છે. જન્મભૂમિ ત્યજવી
કઠિન છે; (પણ) દેવી કાદમ્બરી સમાગર્હ છે. મનને વિલંબ દુઃસહ છે,
(પણ) હેમકૂટ વિંધ્યામલ વચ્ચે અંતર ધણું છે.—એમ વિચારતો
વિચારતો પત્રલેખાનો હાથ જાલી, પ્રતિદારીએ બતાવેલે માર્ગે માતાની
સમીપ ગયો, અને માતાએ લકાવેલાં અનેક પ્રકારનાં લાડના સુખમાં
દુઃસહ હૃદયોત્કંઠા બૂલી જઈને તે દિવસ એણે ત્યાંજ ગાળ્યો.

પછી સ્વચિન્તા જેવી, દશે દિસાઓમાં અધકાર કરી મૂકતી, મ્હારે

સત પડી; અનિવાર્ય વિરહ-વેદનાથી મનમાં એટલા પામીને આકુલ વ્યાકુલ થતાં ચક્રવાક-હૃદય જ્યારે ઉંચે સ્વરે કરુણ મજા કરવા લાગ્યાં; અકિલ- (છાંડ) ની ધૂળ જેવો ધૂસર પ્રધસ પાડતા, ચંદ્રના અમ કિરણ કામળાણુને ઉત્તેજિત કરીને જ્યારે પથરાવા લાગ્યા; તથા વિકસિત થતી કુમુદિનીના શ્વાસ-પરિમલ લાગેને પ્રદોષ-પવન જ્યારે મંદ મંદ વાવા લાગ્યા ત્યારે ચંદ્રાપીઠ શયન ઉપર સૂતો પરંતુ નયન મીઝ્યા છતાં એ એને નિદ્રા-વિનોદ મળ્યો નહિ; અને એનું મન, હેમકૂટથી આવતાં ઉપજેલા મેદને લીધે નીચે પડીને જાણે (કાદમ્બરીના) પાદ-પક્ષવની છાયામાં વિશ્રાન્ત થયું હોય, —જન્માને અનુસરીને અધિરોહણ કરતાં, જાણે એ સંસ્થિત ઊરમાં સંયુક્ત થયું હોય, —વિશાલ નિતળ-ફલક ઉપર જાણે ચિન્તિત થયું હોય, નાભિ-મુદ્રામાં જાણે કુળી મયું હોય, રેખ-રાત્રિમાં જાણે ઉત્ત-સિત થયું હોય, ચિવતી રૂપી પમથિયાંથી મનોહર લાગતા મધ્યભાગ ઉપર જાણે મઠી મયું હોય, ઉત્ત અને વિસ્તીર્ણુ મનતલ ઉપર જાણે જઈ એકું હોય, બાહુમાં જાણે લીન થઈ મયું હોય, હરત ઉપર જાણે અવલંબન કરી રચું હોય, કંઠમાં જાણે આસ્થિત થયું હોય, ગાલમાં જાણે પ્રવિષ્ટ થયું હોય, અધરપુટમાં જાણે કાનરાયું હોય, નાસિકા-મૂત્રમાં જાણે ગ્રંથાયું હોય, લોચનમાં જાણે પ્રજુલ થયું હોય, લલાટ-શાલમાં જાણે સ્થિર થયું હોય. કેશકલાપના અધકારમાં જાણે બરાઈ મયું હોય, અને સર્વ દિશાઓને બરી નાખતા લાવણ્ય-પૂરમાં જાણે તરણ હોય તેમ, મદન-નિવાસ કાદમ્બરી રૂપનું ગરણ કરવા લાગ્યું ! !

પછી આત્મીય ભુજિ ઉપજ થઈ એટલે અંત કરણુ અતિ બેઠાઈ થવાથી, તે દિવસથીજ જાણે તેની રક્ષા કરવાને તાપર થયો હોય તેમ, જ્યાં જ્યાં કુરુમ-મનુષ્ય ચલ્યાને મદનને તેના ઉપર પ્રદાર કરતા જેવા લાગ્યો ત્યાં ત્યાં જાણે વચ્ચે પડવા લાગ્યો. મેમલ માણતી સુમ જેવા સુકુમાર શરીર ઉપર આમ નિર્દય પ્રદાર કરતા શું તને ભલ નાની આવતી ? —એમ જાણે, ચંચલ કીકીવાળી તથા અશુધી માની થયેલી દૃષ્ટિથી કામદેવને આજો દિવસ દપકો દેવા લાગ્યો; અને તમજાણના પ્રદારથી મુઠ્ઠી પામેલી (કાદમ્બરી)ને જાણે સચેતન કરવા જાણે હોય તેમ એ પોતાનાં અવયવ ઉપર સ્વેદ-જલ-ખિંદુ પારણ

૧. નિતળ રૂપી ફલક-ચિત્તનું પાટિયું. ૨. તે (કાદમ્બરી) પોતાની એમ લાગ્યું એટલે.

કરવા લાગ્યો તથા દીર્ઘ દીર્ઘ નિશ્વાસ-પવન નાંખવા લાગ્યો. તેના સ-
ચેતન ચવાથી દર્શ પામ્યો હોય તેમ, અજેઅજે બાપેલા રામાગ-ચને કાણ
પણ વિચક્ત રાખતો નહિ. દૃશ્યથી વેદના સદન માયછે કે નહિ—તેની
ખખર કાદવાને જાણે મોકલ્યું હોય તેમ તેનું મન શન્ય જણાવા લાગ્યું.
જાણે તેના સમાચાર સાંભળવા સાર સર્વદા તે માનવત ગદણ કરીને
રહેવા લાગ્યો તેના મુખ-દર્શન ચક્રી સર્વ દંકાઈ ગયું હોય તેમ અન્ય
કંઈજ તે જોતો નહિ. ચંદ્રખિબથી પણ એની દૃષ્ટિએ ચેત પડતું નહિ.
તેના આશાપથી જાણે અવધુ બરાઈ ગયા હોય તેમ ખીલું કંઈજ તે
સાંભળતો નહિ—વાણના ધ્વનિ પણ ખદારજ રહેતા; સુગાપિતને
પણ પ્રવેશ મળતો નહિ; મિત્રના જોલ પણ જાણે કદિન લાગતા (અને)
બાંધવજનના શબ્દથી પણ એને શુષ્ક થતું નહિ. સ્વ-ભાવ સમજી જશે
એવી જાણે ખદીકથી પૂરેલી પેટે કાઈને પોતે દર્શન (પણ) દેતો નહિ.
અદર્શિશ લાગતી જ્યાલાવાળા મદનાગ્રિ અંતરમાં જળવા છતાં શર-
જનની શરમને લીધે, તરત ચુટેલાં બીનાં કમલના શયન ઉપર એ સતો
નહિ; સરસ મૃદુલાસતાઓ અગ ઉપર રાખતો નહિ; જલખિંદુ રૂપી
મોક્ષી થડે તારા બાંધે દેખાતાં કમલ પત્ર પાંચે પણ મૂકતો નહિ;
કુસુમ-પક્ષવનું શયન રચવાતું કહેતો નહિ; અદર્શિશ ધારા પડવાથી
ઉડતી શિશિર જલકણિકા થડે જ્યાં દુર્દિન થઈ રહેલો એવા ધારાગ્રહને
જોતો પણ નહિ; સર્વદા પુષ્પ-રસ ગળતાથી શીતલ થયેલા અબ્યન્તર-
યાળા, મહેલની વાડીના લતામંડપમાં પણ જતો નહિ; ચંદન-જલ છાંટેલી
મણિભૂમિ ઉપર પણ સ્વેચ્છાએ આજોડતો નહિ; ચંદ્રકિરણ પડવાથી
મનોહર લાગતાં, લજનાઓના હાથમાં રહેલાં ચંદ્રમણિ-કર્પૂરમાં પણ
પે.તાવતું પ્રતિબિંબ પાડી શકતો નહિ;—કુંડામાં, જાણે હરિચંદન-રસની
ચર્ચા પણ સરણતલથી કરાવતો નહિ.

એમ તે એમજ રાતદિવસ જાંખા પિના રાજકુમાર, જ્વલિત છતાં
પણ બાળે નહિ એવા, જાળતા પણ સ્નેહ-ધનંજો^૧ કાપ ન કરતા. અને
જાણે દુ.ખ સહન કરાવવા સાર ભરમ નહિ કરતા મદનાગ્રિથી અંતરમાં
તેમજ ખદાર ઉડળાઈ પામતો મામનો સુકાવા લાગ્યો. પરંતુ પ્રતિક્ષણ
વધતી આદ્રતાને એણે ભજી નહિ.^૨ એવી રીતે પ્રતિક્રિયાના અભાવથી

૧. સ્નેહ-તેલ, તથા ધ્વનિ-અજાતજન્ય, તેનો; (પણ) સ્નેહ-પ્રેમ-રૂપી
ધ્વનિનો. ૨. સુકાવા લાગ્યો પણ આદ્રતા-બીનાશ-ભયજી નહિ એ વિરામ-
સમાવતા આદ્રતા-અંતઃકરણનું પ્રેમથી પલળી જવું તે.

તથા (પ્રેમ) વ્યભવો દુષ્કર હોવાથી એણે મદનની વેદના સહન કરવા છતાં, લોક-લોચનથી પોતાના આકારનું જ રક્ષણ કર્યું, કામબાણથી પોતાના જીવિતનું નહિ ; દેહમાં જ ફરતા આવવા દીધી, લગ્નમાં નહિ ; શરીર-રિયતિમાં જ અનાદર દર્શાવ્યો, કુલકર્મની રિયતિમાં નહિ ; પ્રજાએનો અતુરોધ કર્યો, મદનોત્કંઠનો નહિ ; અને મુખની જ અવગણના કરી, દૈર્ઘની નહિ. આ પ્રમાણે, કાદમ્બરીના રૂપ-ગુણને આધારે ઉત્પન્ન થયેલો બલવાન અતુરાગ એને આગળ ખેંચવા લાગ્યો, અને ગુરુજનના પ્રતિજ્ઞાને લીધે અધિક દૃઢ થયેલો મદ્દેટો રોહ પછવાડેથી એને વારવા લાગ્યો. પરંતુ, પ્રકૃતિયે ગંભીર સસુદ્ધ જેમ અંદરથી તેમ બે (આથી) દૂર ઉછળવા છતાં આત્માને મર્માકાથી અટકાવી રાખવા લાગ્યો ; એમ, થોડા છતાં પણ સદસ જવા લાગતા દિવસો કેમે કરીને વીતી ગયા પછી એક દિવસ, મદન-વેદનામાંથી બાણે જરા છૂટ્યો હોય તેમ નગરીની ખુદાર જઈ, જસતરંગના સંગથી શીતલ જલકણસહિત જ્યાં પવન વાતા હતા અને કલહંસ તથા ચક્રવાકનાં ટોળાં જેના સરસ સ્તુતમાર પુલિન ઉપર મધુર મધુર શબ્દ કરતાં હતાં તેવા સિપ્રા નદીના તટને અનુસરતો અતુસરતો એ થોડેક મુઠ્ઠી ચાલતો ચાલતો જાયો. ફરતાં ફરતાં કાર્તિકેયના દેવાલય પાસે પહોંચ્યો એટલામાં વેગથી આવતા ઘણાક અગ્ન દૂરથી જ એની દૃષ્ટિયે પડ્યા, જેઓના પૂરપેટીએ ડોડવાથી ખરીઓ ઝડપ ઝડપ ઉપડતી હતી ; જેઓ ભેગા થઈ જતા હતા અને જૂદા પડતા હતા ; પાસે પાસે આવતા હતા અને વિખેરાઈ જતા હતા ; ઉત્સાહથી ચાલતા હતા અને ધીમા પડતા હતા ; દોડી જતા હતા અને પડી તોડી નાંખતા હતા ; રખલન કરવા છતાં, પડવા છતાં, ખેરી જવા છતાં અશ્વારો જેમને ધ્યાયકિત ઉભા કરતા હતા ; નિઃસહ ધ્યાથી જેઓ દુરાગમનેનો ખેદ જણાવતા હતા ; અને અતિવરમાં ચાલવાથી બારે કાર્યને પ્રસંગે આવવું થયું હશે એમ સૂચવતા હતા તેમને જોતાં જ કુતૂહલ ઉત્પન્ન થવાથી ખબર કાઢવા સજાપુત્રે એક પુરુષને મોકલ્યો અને પોતે પણ ગ્રાંધ મુઠ્ઠી આવતા સિપ્રાજલમાં થઈને, એ ખબર સાંભળવા સાર તેજ ભગવાન કાર્તિકેયના અંદરમાં જઈને ઉભો રહ્યો.

ત્યાં રહે રહે કુતૂહલથી તેજ અશ્વટ્ટ-તરફ દૃષ્ટિ કરી, પાસે ઉભેલી પત્તણાને હાથથી ખેંચીને એ કહેવા લાગ્યો :- પત્તણા ! જો, જો, પેલો દોથી આગળજ આવતો અથવાર જેનું મુખ સર્વકિરણનું નિવારણ કરવા સાર પડેલી, હડતી અચ્ચ દીર્ઘ સિખાવાળી, મધુર-પિચ્છમય છત્રી

ને લીધે દંકાઇ ગયેલું છે તે અને લાગે છે કે કેયૂરક છે.—એમ તેની સાથે નિહાળીને એ જોતો હતો તેવામાંજ, ખચર કાઢવા ચોકલેલા પુરુષ પાસે—
 થી—ચંદ્રાપીઠ સાં ઉભા છે—એમ સાંભળી, દૃષ્ટિ પડતાંજ અથ ઊપરથી
 હતરી પડી સમીપ આવતા કેયૂરકને એણે જોયો. દરથી વેગ સહિત આવતાં
 ઊડેલી ધૂળવડે તેનું શરીર ધસર તથા સ્થાગ પડી ગયું હતું તેથી તેનો
 આકાર જાણે બદલાઈ જાયો તોય એમ બામ્બતું હતું; અને અંગારાગ-
 સંસ્કાર વિના મલિન થઈ ગયેલા શરીરવડે, વિપાદથી ચત્ત્ય સુખવડે,
 તથા અંતરનો દુઃખભાર દર્શાવતી દૃષ્ટિવડે, દરથીજ તે, વગર પૂછે પણ
 કાદમ્બરીની દુઃખી અવસ્થા જોઈયા વિના જણાવેના હતો. તેને
 જોઈ, પ્રીતિથી—આય, આવ, —હા, ચંદ્રાપીઠે, સત્તર પ્રણામ કરીને
 તે પાસે આવ્યો એટલે દૂર પ્રસારેલા પોતાના બાકુથી આલિંગન લીધું.
 પછી જરા પાસે ખસીને તેણે પુનઃ નમસ્કાર કર્યા એટલે તેના સર્વે
 સદાચોને કુશલ પ્રશ્ન પૂછી, આગળ ઉભેલા કેયૂરકને આતુરતાથી પુનઃ
 પુનઃ નિહાળી રાજપુત્ર કહેવા લાગ્યો:—કેયૂરક! તારા દરીનથીજ એટલું
 તો જાણાયછે કે દેવી કાદમ્બરી સપરિચાર કુશલ છે. હવે અહીં આવવાનું
 કારણ વિશ્વન્ત થયા પછી શુભે કહેજે.—એમ કહી, વેગથી આશહકે,
 આણેલી હાથણી ઉપર ચઢીને,—આ શરીરને તે સુખ ક્યાંથી?—એમ
 મોક્ષતા કેયૂરકને પછવાડે બેસાડી, પત્રલેખાને લઈને ચંદ્રાપીઠ પોતાને
 મંદિર ગયો. ત્યાં સર્વે રાજલોકનો પ્રવેશ બંધ કરાવી, વલ્લભોદાનમાં
 જઈ, પરિવારચુકત કેયૂરક સહિત એણે ઉત્કંઠિત ચિત્તને લીધે અચેતન
 રહીનેજ સર્વ દિવસ-આપાર કર્યો. પછી સર્વ પરિજનને દૂર કરી, એકલી
 પત્રલેખાનેજ રાખી, કેયૂરકને જોલાવી તે કહેવા લાગ્યો:—કેયૂરક!
 દેવી કાદમ્બરીનો, મદલેખાનો, તથા મદાચેતાનો જે સંદેશો હોય તે કહે.

ચંદ્રાપીઠનો આ પ્રશ્ન સાંભળી, વિનયથી પાસે બેસી, કેયૂરક પણ
 કહેવા લાગ્યો:—દેવી! હું શું કહું? દેવી કાદમ્બરીનો, મદલેખાનો કે
 મદાચેતાનો જરાએ સંદેશ મારી પાસે કહેવાનો નથી. મેધનાદને
 પત્રલેખા સોંપી, પાછાં આવી, મેં આપનો ઉજ્જવિની ગયાનો વૃત્તાન્ત
 કહ્યો કે તરતજ ઉંચું જોઈ, દીર્ઘ અને ઉજ્જુ નિશાસ નાંખી, નિરાશ
 થઈ,—એમ થયું!—એટલું જોણી, છઠીને મદાચેતા પાછાં તપ કરવા
 સાર પોતાને આશ્રમેજ ગયાં. દેવી કાદમ્બરી પણ તત્કાળ હૃદયમાં
 જાણે ધાણ વાગ્યો હોય—આથે જાણે અણચિન્તબો વજ્ર-પ્રહાર થયે.
 હોય—તેમ અંતરની મીઠાથી આંખ મીચાઈ જવાથી મૃતિત હોય,

મુખત' હોય, પરિભ્રુત હોય, વચ્ચિત હોય કે અંતઃકરણથી ઉન્મુક્ત હોય તેમ બહુ વાર મુઠી રહ્યાં. ધણી આંખો ઉઘાડી ત્યારે, મહાચેતાના મયાની ખજાર જાણ્યા વિના, વિશ્લેષ હોય, લલિત હોય કે વિરમ્યુત હોય તેમ વિરમ્યથી રતમ્ય દષ્ટિએ જોતાં જોતાં—જા મહાચેતાને કહે—એવું મને જાણે કોઈ સહિત કહેવા લાગ્યાં, અને મદલેખા તરફ મેં ફેરવી વિલક્ષ-સ્મિત સહિત કહેવા લાગ્યાં કે—મદલેખા! ખીચું કાઢ એવું હશે કે જેણે કુખાર ચંદ્રાપીડના જેવું કંઈ હશે વા કરશે?—એટલું કહી, હમાં યદ્ય, સર્વ પરિજનને દૂર કરી, રાખન ઉપર પડી, ઉધારીય વસ્ત્રથી મસ્તક ઢાંકી દઇ, સમાન દુઃખી મદલેખા સાથે પછુ દંઇ બોલ્યા મદલેખા સિવાય આખો દિવસ એમ ને એમ રહ્યાં. ખીજે દિવસ પ્રાતઃકાળમાંજ હું એમની પાસે ગયો એઠસે—તમે આવા અતિદંઢ શરીરવાળા બેઠા છો ને હું આવી અવસ્થા અનુભવું છું!—એમ જાણે અમને હપકા દેતાં હોય,—મદલેખા તમ જેવા પાસે રહેનારનું કામ નથી—એમ જાણે તિર-મકાર કરતાં હોય,—કેમ મદારી પાસે ઉભો રમોછે—એમ જાણે અંતરના કોષાવેગથી તરછેડતાં હોય—તેમ, અધુજજી છલકાઇ જવાથી કપતી તથા આકુલ દષ્ટિથી બહુ વાર મદારા સાચું જોઇ રહ્યાં. આ ઉપરથી, દુઃખિન રૂપીની આવી દષ્ટિ યદ્ય મને જવાની આસા મળી એમજ જાણીને હું એમને કહ્યા વિનાજ આપની પાસે ગાલી આબો છું. મારે, આપજ જેવું એક શરણ છે એવા જાનના અવિત-રક્ષણને અર્થે આતુર કેમુરકની વિશાપના સાંભળવામાં લક્ષ આપવાની કૃપા કરશે એવી આસા છે.

સાંભળો મદારાજ! સુગંધિ મજલ-પવન જેવા આપના પ્રથમ આગમનથી જે વેળા એ સમસ્તજ કન્યકા-સતાપન ચલિત થયું તે વેળાજ સકલ ભુવનને મનમમતા વસંત જેવા આપને જોઈને રંજ અશોક બૃહાની લતા જેવી દેવીમાં મદને પ્રવેશ કર્યો, અને હવે તો આપને લીધે દેવી કાદખરી મદાનુ આચાર્ય બોચને છે. સૂર્યોદય થાય છે ત્યારથી, ચર્ણ-મણિના અગ્નિ જેવા નિરાખંદ, પવનની પ્રેરણા વિનાના, નિર્દૂમ, બરમ-રહિત, પ્રવંતલતા એમના મદનાનલની, પરિવ્રનતા દન્તવડે કે મત્ર પલ્લવ ઉસડવાથી રક્તિ થતી નથી; નાના નાના વ્યવસ્થામાંથી હઠતી શીતલ જલકણિકાઓના સિંચનથી તેની નિવૃત્તિ થતી નથી; સરસ હરિચંદનનો લેપ હિમાવવાથી તેને છેદ મને નથી; વાટેલાં મોતીની શીણી રજ નાંખવાથી તે આગવાતો નથી; કાતરેલી ચંદ્રમય કલકંસ-પકિતમાંથી છૂટતી જલધારા-વાળા ધારામૃદવડે તે સમતો નથી; પરંતુ જલચંદ્ર આગવાથી મળતી

અતિશીતલ જલકણ્ણિકાવટે તારાથી હવાઇ મચેલી જલધારાઓ જેમ જેમ તેના ઉપર પડે છે તેમ તેમ વિદ્યુત્તુના અગ્નિનો સદૌકર દોડ્ય તેમ એ મહનાગ્નિ જાગૃત થતો જાય છે. વળી શિશિર ઉપચાર કરવાથી, કુંદ-કલિયોની મંજરીના જેવી રવેદ-ખિંદુની સંતતિ વધારે વધારે વિકાસ પામે છે. આશ્ચર્ય એ છે કે મહનાગ્નિમાં બળવા છતાં અગ્નિ-તોચ વચની પેઠે એમનું લાવણ્ય સર્વદા નિર્મલ થતું જાય છે। અને લાગે છે કે સ્વભાવે મૃદુ છતાં સુન્દર ફલ બનેલા જલની સમાન^૧ અબલાઓનું લદ્દય ઉત્કંઠાથી કદિન યદ જતું દશે, નહિ તો એટલો બધો સંતાપ છતાં પણ કેમ ન ઝોગળી જાય ! વલ્લભ જનના સગમની આશા ખરેખર બલવાન છે કેમકે વેદના સદન કરવાથી વિવલ થયા છતાં પણ, અતિ કષ્ટ ઝોગવતા પ્રાણ રહી શકે છે।^૨—પણ હું શું કરું? એ મોટી ઉત્કંઠા શી રીતે કહું? કષ્ટ રીતે વર્ણવું? કયે ઉપાયે દરોડું? કયે પ્રકારે જાણવું? કષ્ટ સુક્તિથી પ્રકાર કરું? કષ્ટ વેદના જેઠે સરખાવું?—સ્વપ્રસન્ન પ્રાણિયોની વેદના ખરેખર જતી રહે છે, ને તેથીજ તમે પ્રતિદિવસ દેખાયા છતાં એવી અવસ્થા જેઠે શકતા નથી.^૩ સૂર્યના સદસ્ય કિરણો પ્રવંડ તાપ સહે એવાં કમલ એમના શયનતલ ઉપર રહેવાથી કરમાઈ જાય છે એવી તો એમની, સૂર્યના તાપથી પણ અઢે એટલી, ઉષ્ણતા છે। અકરોણ તથા નિષ્કારણ પ્રતિકુલ કામની પીડાથી એ આવી આવી વિવિધ એટાઓ કરે છે—મદન-વેદના સદી શકે એવા અતિ કદિન મનમાં આપ વસોછો માટે મૃદુ કુસુમ-સાયન, ઉપર એ સખિગોના બલાત્કારથી મૂચેડે.^૪ કુસુમ-

૧. જુઓ પૃ. ૨૭૨. ટી. ૩. વળી જુઓ બારુંદરિતું નીતિસતક શ્લોક ૧૭.

સ્વાત્મા સાગરશુક્તિસંતુટગતં તજજાયતે મૌલિકમ્ ।

૨. જુઓ મેષદૂત શ્લોક ૧૦ એ.—

આશાવંધઃ કુસુમસદૃશં પ્રાવશો લંગનાનાન્ ।

સયઃપાતિ ધણવિદ્વદયં વિપયોમે રુણાંદિ ॥

અને માલતીમાધવ પૃ. ૩૨૦—

આશાતન્તુ નં ચં કયયતાડમ્પતમુષ્ટેદનોપઃ ।

પ્રાણત્રાણં કયમવિ કરોત્યાયતારુપાઃ સ એકઃ ॥

૩. (સ્વપ્રસન્ન) કાં તમને જુએ છે તોએ તમે એની દુઃખી અવસ્થા જોતા નથી તેનું કારણ એ કે સધળી પીડા મનુષ્યને સ્વપ્રસન્ન શાન્ત પડી મચેલી હોય એટલે કરાથી દેખાય ? ૪. તમે કદિન રથલે છતાં પેલે કેમ કેમજ શાનમાં સૂવે?—માટે બલાત્કારે વિ.

શયનમાં સૂતા પછી સંતાપને લીધે પગેથી ગળતા અસહ્ય-રસચકી રહેત થયેલાં શય્યા-કુસુમ વડે, તદ્દયમાંથી થડેલાં સરુધિર કામળાણુની શંકા કરાવીને સૌ સખિયોને બચાવીત કરે છે. કામળાણુનું નિવારણ કરવા સાર પેહેરેલા કવચ જેવો, આપના રમરણથી ઉત્પન્ન થતો રોમાન્ચ ધારણુ કરે છે. રોમાન્ચિયંત સ્તનયુગ ઉપર, આસથી ખસી ગયેલા વસ્ત્રને મૂકતાં મૂકતાં, આપના પાછિ-ગ્રંથણની તૃપ્તિથી પેતાના જમણા હાથને બાણે કંઠક-શયન-વતની શોભા આપે છે । અને કાળા ગાલના બાનથી જડ થઈ ગયેલી અંગુલિયાળા, ગળેડતા પદ્મરાગ મણિના કંઠણના કિરણથી રંગાતા—ગવલતા મદનાગ્નિમાં બળે બળતા—રખા હાથને ઢલાવ્યાં કરે છે. કમલ-પત્રના વ્યવસ્થાનના પવનથી એમના ગુખ ઉપર ઢાલું-કુવલક-પત્ર હાલ્યાં કરે છે તેથી, અદર્શિત ગળતાં અશ્રુના બમથી બાણે એમનાં અંચલ લોચને પત્તાગન કરતાં હોય એમ બાણે છે । કાણે કાણે એ કુર્બલ થતાં બપ છે તેથી, પડી જવાની બહીકથી, હાલતા મંગલ વસ્ત્રપનેજ નહિ પરંતુ તદ્દયને પણ વારંવાર હસ્ત પક્ષથી પકડી રાખે છે. લીલા-કમલની આસા જેવી, શીતલ જલકણિકા કરાવતી, સખીઓની હસ્ત-પરંપરા સારીર ઉપર મૂકાથી એ યાદી બપ છે. વળી હમણા એ ચરણ-દંડ વડે મેખલા-કલાપને, વિસ્તારિ નિતમ્બવડે મધ્યભાગને, સંગમની આશાવડે હૃદયને, હૃદયવડે આપને, છાતિમે કમલપત્રના આવરણને, કંઠે જીવિતને, હાથે ગાલને, આપ સંબંધી આજ્ઞાપ વડે અશ્રુપ્રાતને, કપાળે નાની અંદન-લેખાને અને ચક્રે વેણીને ધારણુ કરે છે. ૧ આપને બેવાની હમણથી, તદ્દય ફાટી જાય તો ફીક એમ વાગળના કરે છે. ૨ ગોત્ર-રખસનથી ૩ લગ્ન પામે તેથી જીવવાથી પામે છે પ્રિયસખી જેવી મૂર્છા વારંવાર એમના મનને રપસી કરે છે. પરિજન જેવી કામોદકા એ પરવગને કુસુમ શયનમાંથી ઉઠાડે છે. પરિચારિકા જેવી આધિ એમનાં શિથિલ ગાત્રને સ્પર્શકે છે. ઉત્કંઠા શમાવવાના વ્યવસ્થાને સાર પક્ષજ ભંગ થશે એવા બમથી બાણે કંમતા હોય તેવા, પવનથી હચ-હચી ગયેલા લત્તામંડપમાં વારંવાર એ રહે છે. ૪ દુરાશમાંથી નીકળી આવેલી સુંદર કળિયોને લીધે, મૃણ્મલ-વચનના સરસણને અર્થે બાણે અંજલિ રચણુ.

૧. અહીં અક્ષર દીપક છે. ૨. આપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન તો ક્યાંથી થાય? પણ આપ એમના અંત કરણમાં સર્વદા રહેા છે, માટે એ એમ ધારે છે કે કંઈ કરતાં બે હૃદય શરે તો ત્યાં આપને બેઠ સકાય । ૩. ગોત્ર-રખસન—ગોત્ર—નામ—દેવામાં રખસન કરવું—બૂલ કરવી. બૂલથી પ્રિયતમનું નામ દેવાઈ જતું. ૪. અહીંથી સાર થતાં વાક્યોમાં કાર્યનાં કારણ કંઈક છતે કંઈક ઉત્પ્રેક્ષિત થયાં છે. લત્તામંડપ કેમ પવનથી પશુ કવિ કહે છે કે તેને બાણે એવી

હોય એવા સ્વચ્છ-કમલિની-વનમાં વારંવાર મૂવેછે. રખેને ગળે ફરેલા ઘાસે
એવી જાણે બ્હીકથી પલ્લવ વડે નિરંતર આચ્છાદિત લતા-પાશ વાળી
વાડીમાં એ ઘણીવાર જાય છે. શ્રેષ્ઠ શર્કને લાલ યોળ કરી નાંખેલી
આંખનાં પ્રતિબિંબ પડવાથી. શયન ઉપર પથરાવાના ત્રાસથી જાણે
કમલ કુખનાં હોય એમ દર્શાવના ઉપવન-સરોજવનમાં વારંવાર સ્નાન
કરે છે. ત્યાંથી નીકળી તમાલ વૃક્ષની હારોમાં રહે છે. ત્યાં પોતાની ઉંચી
કરેલી ભુજ-લત. વડે સાંખાને ટેકા દઈ, તે ઉપર પોતાનું વન મૂકી,
આંખો મીચી દે છે તેથી સપક-પતની માલાનો જાણે ફરેલા ઘાસો હોય
એવી શંકા કરાવે છે. એમ જરા વાર વિશ્રામ લીધા પછી સંગીત-ગૃહમાં
પ્રવેશ કરેછે. ત્યાં મધુર મૃદંગ-સ્વર અને લય સુકત લલિત નૃત્ય-લીલા વડે
એક પામી, મયૂરીની પેઠે, છૂટી જલધારાવાળા ધારાગૃહમાં જાય છે. ત્યાંથી
પણ, ધન જલધારાઓની કણિકા વડે શરીરે રોમાન્સ થવાથી, કદમ્બ-
કલિની પેઠે કંપતાં કંપતાં અંતઃપુરની કમલિનીને તીરે જાય છે. ત્યાંથી વળી,
ગૃહકલકલસનો સ્વર અસહ્ય લાગવાથી આમળ આસી, નૃપુર તત્કાલ ઉતારી
મૂકી, કુર્મસના જાણે સારી દેખાતી હોય તેમ આનંદ પામેછે. વસય
રચી રચીને જ્ઞાનિ પમાડેલાં મૃણાલને લીધે જાણે કોપાયમાન થયાં હોય
તેમ ગૃહ-સરોવરનાં ચક્રવાક-મિથુન એમને પોતાની ચીસોથી એક
પમાડે છે. શાખા-વિશાસમાં ચમદી નાંખેલાં કુસુમને લીધે જાણે રોમે
ભરાઈને પ્રમદવનના મધુકર પોતાના શુંજરથી એમને ઉદ્દેગ પમાડે
છે. પ્રજાલ ઉત્કંઠા સમયના ગીતથી કાપલના સ્વરને હાલી દીધેલા માટે
જાણે કોઈ પ.મી તેગનાં ટોળાં, આંગણામાંના આશ્ર વૃક્ષ ઉપર કલકલ
કરીને એમને આકુલ વ્યાકુલ કરી દે છે. મદન-વેદનાથી ભ્રમ થઈ ગયેલા
ગાદવડે તેમના મર્લપત્રની કાન્તિને પરિભવ કરેલા માટે વાડીની કેતકી-
ઓએ કાંટાથી વિધી નાંખ્યાં હોય તેમ પીડા ભોગવે છે.—અ.વી અ.વી
મદનની દુઃખદાયક એટાઓમાં એમનો આજો દિવસ જાય છે.

બ્હીક લાગી હતી કે કાળની ઉત્કંઠાનો તાપ સમાવવા સાર વ્યવસ્થા—વીજળા-
જાળી તે મહારાં પલ્લવ તોડી તોડીને કરશે અને તે પલ્લવનેજ લેવા સાર
એ આજ્યાં દરો-એમ ધારી ચાલ્યા જાણે એ કંપતો દત્તો. ૧. લતા-પાશ
સ્વાભાવિક રીતે દંકાઈ ગયેલી પણ તેનું કારણ એમ કહ્યું છે કે જાણે કાળ
વળતે ફરેલા પણ ખાય માટે તેવી પાસ તેની દૃષ્ટિયે પડવી ન જોઈએ.
૨. “સારી ભુલિ હોય” એમ એક દીકાકાર અર્થ કરે છે. ૩. કાળ
ક.માતુર માટે તેને ચક્રવાકની તેવી ચીસોથી એક આવ. પણ કવિ તેનું
કારણ અન્ય કહ્યું છે—મૃણાલ એ ચક્રવાકનો આહાર; તેમને કાળની

અદ્રોહ્ય-સમયે એમનું ધૈર્ય જાણે તિમિરમય હોય તેમ નારા પામે છે; હૃદય જાણે કમલમય હોય તેમ ખેદ પામે છે; મદન જાણે કુમુદમય થાય તેમ વિકસ પામે છે; લોચન જાણે ચંદ્રકાન્તમય હોય તેમ દ્રવ પામે છે; નિઃશ્વાસ જાણે સસુદ્ર-જલમય હોય તેમ વૃદ્ધિ પામે છે; અને મનોરથ જાણે ચક્રવાકમય હોય તેમ વિશ્લેષ પામે છે ! ! શીત-જવરથી પીણતાં હોય તેમ એ મહિમ્નિભૂમિમાં પડેલા ચંદ્ર-પ્રતિબિંબ ઉપર ક્રાંત્યંતરી પીપતી અશુભિયોવાળા પોતાના હાથ પ્રસારીને શશિ-સંતાપને વગર મોહ્યે કહે છે. સીતકારમાં દેખાના દંત-કિરણના છગમાં, મદન-શરથી જ્વલંભિત ધમેલા રદ્દમમાં પડેલા ચંદ્ર-કિરણને જાણે વગે છે. પ્રકમ્પમાં, હૃદયી પલ રૂપી વ્યજનના કપનો જાણે ઉપદેશ મદાવુ કરે છે. બગાસુ ખાતાં, કંઠે આવેલા પ્રાણને બહાર જવાનો માર્ગ જાણે બતાવે છે. ગોમ-દમ્પનન ધવાથી ઉત્પન્ન થતા વિવશ-સ્થિતમાં, હૃદયમાં પડેલાં મદન-શરની પુષ્પ-રજનું જાણે વગન કરે છે ! શતાં શતાં, મ્યોટાં મ્યોટાં આંસુની ધાર પડવાથી એ જાણે એગળી જાય છે. ચંદ્ર-મણિનાં દર્પણમાં પડેલાં અનેક પ્રતિબિંબના આકારમાં એ જાણે રાહસ્યા વિભક્ત થઈ જાય છે ! કુસુમ-શયન ઉપર, પરિમલથી લોભાધને આવેલા જમરો બરાવાથી એ જાણે ધૂમાય છે ! નિર્મલ કમલ-રાધ્યા ઉપર કમલ-તંતુઓના પરાગથી પીળાં પીળાં બની જઈને જાણે જળતાં હોય એમ ભાસે છે ! સ્વેદના પ્રતીકારને અર્થે એપડેલી, સ્વચ્છ કપૂરના ભૂડાની રજ વડે ધવલ ધવાથી જાણે ભસ્મ રૂપ બની જાય છે ! કોણ જાણે મુગ્ધતાથી, કોણ જાણે વિલાસથી કે કોણ જાણે ઉન્માદથી, સંગીતમાં મૃદંગ-ધ્વનિ સાંભળીને, કેકા-રવ કરશે એવી શંકાથી એ, ધારાગ્દના મરકત-મણિમય મયૂરનાં મુખ દાંડી દે છે ! સંધ્યા-સમયે વિયોગ થશે એવી બહીકથી, બીંતે ચિત્રેલાં ચક્રવાક-મિથુનને મૃદુલ-મૃદથી સંયુક્ત કરી દે છે ! કલ્પિત રતિ-કીડાના આરંભમાં કર્ણ-કમલ વડે મણિ પ્રદીપેને તાડન કરે છે ! ઉત્કંઠના લેખમાં, સંકલ્પ-સમાગમનાં અભિયાન સમે છે; અને દુર્તિઓ સામે સ્વપ્ન-સમયના અપરાધને સાર ઉપાસંભ દેવાને છે ! !

વળી દક્ષિણ પવનની સાથે, ચંદનની મુગધ જેવી એમને મૂઠ્ઠા આવે છે; નિશાની સાથે ચક્રવાકના શાપ જેવો જાગરણનો તાસ આવી

વલય કરવ. સાર આણેલાં, નેતે કમજવરથી મુકાઇ મથેલાં ખારે પોતાના આદરની વચ્ચે બગાડનાર કાં છે એવું જાણે વિચારથી તેઓ ચીસો પાડી પાડીને એને ખેદ પમાડતાં ! આમ હવે પછીનાં વાક્યોમાં પણ સમજવું.

નહે છે; ૧ જરૂર બા ઉપરનાં કપોતના જ્વર સાથે તેમના પ્રતિશબ્દ જેવાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે; અને વાકીનાં પુષ્પની સુવાસ સાથે ઝમર જેવો મરણાન્નિશ્વાસ આવે છે. તેમજ એ જલ-કણ્ઠિની પેઠે કમલ-પત્ર ઉપર રહે રહે કપે છે. ૨ સ્ફટિકના પથ્થરમાં, જલમાં, મણિ-દર્પણમાં તથા મણિભૂમિમાં પ્રતિબિંબાયા જેવાં એ દેખાય છે. કમલિનીની પેઠે ચંદ્ર કિરણના સ્પર્શથી મ્હાનિ પામે છે. હરણીની પેઠે સરસ શૃંગાલિકાના [આગા]દારથી જીવે છે. ૩ શરદની સમાન કુમુદ, કુવલય તથા કમલના અંધારી મનોહર ગંધ[વદ] આપે છે તથા સકુમુમ-આણુ વિજૃંભણ કરે છે. ૪ ચંદ્રમૃતિની પેઠે કમલ-સમૂહમાં પાદ-પદ્મિય સખલિત થયાથી ફરતાં ફરતાં નિશા નિર્ગમન કરે છે. કુમુદિનીની પેઠે ચંદ્ર-કિરણથી જાગૃત રહીને અસત્ય નિદ્રામાં દિવસ કહે છે. વિષ્ણુની જલ-સયન-લીલાના જેવાં એ મંદ ઉચ્છ્વાસ [ફરતા] શેષ સહિત, નમન ગીચી દહને કંઈક ચિન્તન કરે છે. ૫ મલય-સરિત્ની પેઠે એ હરિચંદન વૃક્ષની કોમલ શાખાઓથી ઢંઢાયલા શિલાતલ ઉપર પડે છે. કુંદ-કલિની સમાન, તુષારથી ભીનાં થયેલાં પદ્મવમાં રહીને વનપવનથી એ કંપે છે. ૬ અસત્ય સંતાપથી બુજગીની પ્રમાણે ચંદનને આલિંગન દઈને, મધૂર-જંદના કોલાહલથી ખેદ પામે છે. ૭ હરિણીની પેઠે કેસરિ-વનને પરિ-હરે છે. ૮ કુસુમ [ઉપર]ના શિલીપુષ્પ થકી મનોહર લાગતા, મદનધતુપ

૧. અર્થ એ કે દક્ષિણ પવનની સાથે ચંદનની સુગંધ આવે તેમજ તે પવનથી કાંને (કામદક્ષિ યદને) મૂઝાં આવે. નિશા યદ એટલે ચંદ્રવાદને (વિયોગને) શાપ નહે અને કાંને જાગરણનો વાસ-નિદ્રા નહિ આવે એવી ખીક-નહે. આમ આમળ પણ સમજવું. ૨ જલ-કણ્ઠિકા કમલ-પત્ર ઉપર હોય તે કાં કમલપત્રની સખ્યા ઉપર. ૩. હરણીને શૃંગાલિકા કાંને આહાર-ખોરાક; કાંને તેનો હાર-પેહેરવાનો. ૪. શરદમાં પુષ્પની સુવાસથી મનોહર ગંધવદ-પવન-આવે; કાંની શાસેથી તેવાં પુષ્પની સુગંધ આવે. શરદ 'સકુસુમ-આણુ' હોય એટલે તેમાં 'આણુ'નામના છોક સકુ-સુમ-પુષ્પિત-હોય અને તે વિજૃંભણ કરે—વિકાસ કરે(તરુવરાદિકને.) કાં સ-કુસુમઆણુ-પુષ્પઆણુ સહિત-મદન અથવા તેનાં આણુ સહિત હતી-તેનામાં તેમનો વાસ હતો; અને તે વિજૃંભણ કરતી-ખગાસાં ખાતી. (કામી જનનું આ એક ચિન્હ ગણાય છે.) ૫. વિષ્ણુ 'શેષશાત્રી' કહે-વાય છે-શેષ નાગ ઉપર સુવે છે માટે તે નાગ મંદ મંદ ઉચ્છ્વાસ કરે-અ.સ. લે. કાંને કામજ્વર એટલો બાપેલો કે તેનો જીવ માત્ર ઉચ્છ્વાસ શેષ રહેલો-આસ ચાલે તેથી જ વર્તાય એવો હતો. ૬. કળિ પદ્મમાં રહે અને કાં તે પદ્મના શયનમાં. ૭. સંતાપ=(સૂર્યનો) તાપ; પીડ. ચંદન-એ નામનું વૃક્ષ; તેનો રસ. ૮. કેસરિ-વન=જેમાં કેસરિ-સિંહ-રહે

જેવા પ્રમદવનથી એ ત્રાસ પામે છે. ૧ જાનકીની પેઠે, નિશાચર જેવા પીત-રક્ત ચંપક અને અશોકથી ભર પામે છે. ૨ ઉપાની પેઠે સ્વપ્ન-સમાગમથી પણ પોતાને કૃતાર્થ માને છે. શ્રીધમ-સમયની નિશા-લક્ષ્મીની સમાન દિવસે દિવસે એ અતિક્ષીણ થતાં જાય છે. ૩—સર્પા, મદન-વેદના-એ કરીને એમનાં અંગ, દિવસે કરીને હવિત-ધારણ કરનારી વસ્તુઓ, વલય-રચનાએ કરીને ગૃહ-કમલિનીનાં મૃણાલ, ઉપદેશે કરીને સખી-વચન, શમ્યા-રચનાથી કરીને વાડીમાંનાં પુષ્પ, અને અદર્શિશ પ્રહાર કરી કરીને કામદેવનાં બાણ—નિઃશેષ ફીણ થઈ ગયાં છે. ૪ વધારે શું કહું?—હવે તો તમારે નામે એ સર્વ સખીજનને જોલાવે છે, તમારા સખી ત્યાં સર્વ રહસ્ય આવે છે; તમારા સમાગમના ઉપાય શોધવા સારૂ સર્વ મેળાવડા થાય છે; તમારી વાતો મેળવવા સર્વ મંત્ર થાય છે; તમારો જ વૃત્તાન્ત પરિજન કલાં કરે છે; તમારા આલાપથી સર્વ વિનોદ થાય છે, તમારા આકારનો જ ચિત્ર-કલાક્રાસ આવે છે; તમારા ઉપાલંબથી સર્વ આગંધી ખંજલગીત ભરેલાં હોય છે, તમારાં પુનરુત્તર દર્શનયુક્ત સ્વપ્ન આવે છે; તમારા પરિહાસમય, સર્વ મદન જવર-દાહના વિપ્રલાપ પ્રવર્તે છે; તમારા નામમદહણ રૂપી એક જ ઉપાયથી મઠી શકે એવી મહા ભયંકર મૂર્છા થાય છે.....

એવું કેવરક કહેતો હતો તેવામાં,—રહેવા દે, હવે ખ્દારાથી વધારે સંભળાશે નહિ—એમ જાણે નયન મીગવાથી સંસાર આપતી હોય એવી, કાદમ્બરીની વ્યથા અવણુ કરવાથી યથેલી વેદનાને લીધે ઉપજેલી અનુ-ક્રમ્પા પડી ચંક્રાપીડને આવતી મૂર્છાએ તેને વારી રાખ્યો—પણ અવસ્થા નિવેદન કરવાની સમાધિયે નહિ ॥૧

આ પ્રમાણે, કાદમ્બરીનું જ જાણે ધ્યાન કરતો હોય તેમ નયન મીચી ચંક્રાપીડ મૂર્છામાં પડ્યો એટલે ગજરાટમાં તેનું શરીર કેવરક (પોતાના ખેડામાં) લીધું, પત્રજેખા મંજો નાંખવા લાગી, અને એ બંનેએ તથા ભવિષ્ય વૃત્તાન્તનો અનુભવ આપવામાં તત્પર નિયતિયે તેને શુદ્ધિમાં આણ્યો. જાણત તથા પડી તે, ચોતે કરેલી પીડાન. અપરાધને તે વન; કેસર—નાગકેસર-થી લરેલું વન. ૧. મદન મનુવને કુસુમનાં શિલી-મુખ આણું-હોય; વનમાં કુસુમ ઉપર શિલીમુખ-બ્રમર—મેસે. ૨. પીત-રક્ત-પીધું છે રક્ત-લોહી-જેમણે એવા નિશાચર; ચંપક અને અશોકમાં પહેલું પીત-પીળું, અને બીજું રક્ત-રાતું. ૩. ઉનાળામાં રાત દુંડી થતી જાય; કાં દુર્ગત થતી. ૪. અલંકાર દીપક છે. ૫. કવિનો ભાવાર્થ એવો લાગે છે કે આ મૂર્છાથી કરીને જ કેવરકને વૃત્તાન્ત કહેતાં બધાં પડ્યું; નહિતો હજી કોણ જાણે કેટલું એ એણે લખાણ કર્યું હોત ॥૧

લીધે જાગે બદલીત હોય. લલિત હોય કે વિવ્રજ બની ગયો તેમ તેમ
 ગુપ્તગુપ્ત ઉભેલા કેમરકને, બરાધ આવતા આંસુથી મૂઢમૂઢ કંઠે બાગ્યા તુટ્ય
 અક્ષરમાં મદ, કદલી કહેલા લાગ્યો કે - કેવરકાં મ્હાત્ર પુનરાગમનનો સંબંધ
 દૂર કરી, મને કેવો અતિ કહિત અન. કરાજુનો તથા પોતાના ઉપર પ્રેમ
 વિન. નોજ ગણિતે દેલી કાદમ્બરીએ તને આવવાની આજ્ઞા આપી નથી,
 મહાથેન. એ કંઈ સંદેશો મોકલ્યો નથી, અને સંબંધ ત્વજ દહને મદલેખા-
 એ ત્હારે મ્હોએ મને કંઈ કયાજબ કલ્પ્યો નથી એ સર્વ મને પતલેખાએ
 જણાવ્યું છે. — એટલુંજ કે દેવી કાદમ્બરી કુલીનતાને લીધે, મહાનુભાવતાને
 લીધે, ઉદારતાને લીધે, સમાન-શીલમાને લીધે, દક્ષિણતાને લીધે તથા
 સ્વભાવની અતિ મધુગ્તાને લીધે પોતે પોતાને કળી શકતાં નથી.
 અંદ્રમૂર્તિના દર્શનથી, અંદ્રકાન્ત નામનો નિમ્મિત્તન પાળાણ-ખંડ
 આદ્રિભાવજ પામી શકે, તેના કરનું આકર્ષણ કરી શકે નહિ. મધુકર સર્વદા
 પક્ષપાતી છતાં પણ અભિગમનજ કરી શકે; પુષ્પ-રસનો લાભ તો તેને
 કળિના વિકસિત ચપાળીજ મળે. દિવસના મંતાપથી મ્હાનિ પામેજા.
 કુમ્ભ-સમૃદ્ધ ઉન્મુખ થઈ રહે; પરંતુ તેનો વિક્રમ તો અંદ્રિકાચક્રામ્હોદય
 લાગતી રંગનીજ કરે અંતરમાં સરસતા ધણીએ હોય નોપણ વસંત-
 લક્ષ્મીના પરિમલ વિના તૃણ પલ્લવની રતાશ સી રીતે દર્શાવી શકે? — આટલે
 દેવી કાદમ્બરીનીજ આગ્યો આદી અપરાધ છે, કેમકે માત્ર અધર-
 સ્પંદનીજ વાઢ જોનાર દાસજન પાસે ઉભેલા છતાં એણે નિષ્કરણતાથી
 નહિ પ્રવર્તિતે, સુખની શત્રુ, માત્ર દુઃખદાનમાંજ નિપુણ, પર હૃદયની
 પીડા ન ગણનારી લજ્જની અપેક્ષા કરી પણ કલિનને સહેદમાં
 નાંખનારી દેવીની અવરથા જોઈ નહિ! અથવા દેવીના પરિજનનો પણ
 આ કેવો વ્યામોહ કે તેમણે તેની ઈચ્છા ઉપરાંત પણ બસાતકારે તેને
 પ્રવર્તીવી નહિ? ચરણ-તલે બંધાયેલા દાસજનની લજ્જા કેવી? ગારવ કેનું
 અતુરોધ કેવો? તળીંચિત્તનો આ અવિશ્વાસ કેવો કે ગિરીપ પુષ્પ જેવા
 કામગ્ર પોતાના આત્માને આવી અતિદારુણ પીડા આપી પણ મ્હારો
 મનોરથ કૃતાર્થ કયો નહિ? — પણ અંતર્ધાન લલનાઓમાં કમાગત હોય
 છે, ને તેમાં વિશેષ કરીને કન્યાઓમાં, જેમણે બાલભાવ નિશેષ
 ત્યજ્યો ન હોય અને જેમનામાં મુગ્ધ, મદન બહુ પ્રદીપ્ત થયો ન તેમ.

૧. આ વાંચોમાં અંદ્રમૂર્તિ આદિ સ્ત્રીચિંગવાચક શબ્દો કાદમ્બરીના
 ઉપમાન તરીકે, અને અંદ્રકાન્ત આદિ પુલિંગવાચક શબ્દો અંદ્રાપીડના
 ઉપમાન તરીકે ગણવા. ૨. એ આગ્યો.

દેવીએ પોતે તો મ્હાળી સાથે લગ્ન મુકી(ને વાત કરી) નહિ, પણ મળેખા તો એમનું બીજું હૃદય છે તે એણે કેમ આ દુઃખમાં મ્થમ બૂ કામદેવ?—જે, મમમ રૂપી અદાર્યે ધન વાળા મુનિયોનાં પણ, મ્હણ કરી શકાય નહિ એવી ગીતે હૃદય દરનાર, અનિચ્છાસ યૌ છે, પવિત્ર જન પણ જોના સર્પાને દૂર કરી શકતા નથી એવો અનિચ્છાસ યૌ છે, અમમમ પ્રાણિયોને અમમમ કરનાર, એવવાય નહિ એવો અમમમમમ છે, સર્વ દોષથી બરેયો અસરીર વ્યાધિ છે, રૂપનું દરાણ કરનાર અમત વ્યાધિ છે; મર્મ લેદનાર અવીક વનુવર છે, તત્કાલ પ્રાણ દરનાર અકાલ મૃત્યુ છે, સ્થાનામ્યાન જોયા વિના પ્રવર્તનાર છે, પરાપજારથી જે કૃતાર્ય થાય છે, હૃદયમાં વમે છે અને પરાવાનો વિચાર કરતો નથી—તેનાથી પીડા પામતા દેવીના શરીરની અપેક્ષા રાખી નહિ? હુ ત્યાં દતો તારેજ કેમ મ્હારે કાને એ વાત નાખી નહિ? હવે જાણીને પામુ શુ કંઈ? જતે જતે દિવસ ધણા ધાય એમ છે દેવીનું શરીર, મમમાથવનાં પવન લાગવાથી લનામાથી પડતા પુખ્તને પામુ મદન કરી શકે એવું નથી, અને કામમામુ વજ્ર જેવા કઠિન હૃદયવાળાને પણુ દુ સદ છે (તો પછી દેવીની શી વાન?) નિમેષ માત્રમાં જુ ધરો તે કળાનું નથી. દેવીને પણુ કંદાએનું આ દુ ખ મદન કળાનું લખેનું જ દગે ૧-૧ગી, દુ ખદાનમાજ નિપુણ, દુનંદ ધદના રચનામાં પડિન, પત્કિંચન કરનાર, નિષ્કાગળ કૃપિત દત વિધિનો જેમ, જેમ દુ મર્મ પાસથી અસ્થિર મમાજ બળેકણુ તેમ તેમ મને લાગે છે કે આઠયે થીજ એ બધું મ્હેરો નહિ નહિ તેમ, ક્યા મ્હાર નિષ્ક્રયોજન કિત્ર મિથુનને અનુમતતા અમાનુષકૃમિમાં આવતુ! ક્યા ત્યા ત્યા ત્યા ત્યા અમે અમ્મંડાનું દર્શન થતુ! તેને તીરે વિશ્રાન્ત થતા ક્યા એ અમાનુષ-ગીત ધ્વનિનું સ્વણ થતુ! તેની નિશામ્મએ જતા જતા ત્યા મદાસેતાનો મેળાપ થવા! તરલિકા સાથે તે ત્થને ત્દારા આવાથી ક્યા મ્હાર ગમનનો પ્રગમ નીકળવો! ક્યા મ્હાર મદાસેતા માથે મેમકૂદ જતું! ક્યા દેવી કાદમ્બરીના વદનનું ત્યા દર્શન થતુ! ક્યા આ શરીર ઉપર દેવીના અનુગમની ઉત્પત્તિ થતી! ને અપરિપૂર્ણ મનોરથે આવી આવાની ત્યાં મ્હારા પિતાની અનુજવનીય આજ્ઞા મળતી!—ગાઠ આ અનુજન કાર્ય કરનાર, આમાગ કર્મ બચતી આજ્ઞાને અનુસંગમાં અનુર. દગ્ધ વિધિયે

૧. “... થી પીડા પામતા દેવીના શરીરની અપેક્ષા નાખી નહિ?” એવો સંજ્ઞ છે ૨ અરેજસ વ્યાધિ ટાવ તે આત્મનું દગ્ધ કરે, પણ આ નો રૂપનું માટે ‘અમન’, અવીક-અસંવ.

અતિ દૂર લઈ જઈને અમને ખરેખર પાડ્યા છે; તોપણ દેવીની સંભાવના કરવાને અમે પ્રયત્ન કરીશું.

ચંદ્રાપીઠ આમ બોલતો હતો તેવામાંજ—આ કાદમ્બરી-વૃત્તાન્ત-થીજ આ અતિશય સંતાપ પામ્યો છે તો વળી મદારા તેજથી શું કરવા મદારે એને સંતાપવો બેઠોયે?—એમ જાણે દયા ઉપજ્યાથી ભગવાન સૂયે દેવે તમ કનકના દ્રવના કણુ જોવો ખીજા પ્રકાશ મારતા, દિશાઓમાં પથરાયલા શબ્દના જટાન્મુલ જોવા પોતાના દગ્ધરો કિરણોને સંકોચી લીધા. સૂર્યોત્પત્તિ થયો એટલે દિવસ પણ ઉઘાડે ઉઘાડે વૃક્ષશિખર ઉપર રહેલા રક્ત આતપમ્બોદને આકર્ષિતો આકર્ષિતો જતો રહ્યો. પછી અનુક્રમે, દયા ઉપજી હોય એમ સંધ્યા પણ જ્યારે બીના વસ્ત્ર જેવું પોતાનું રાગ-પટલ^૧ (તેના) ઉપર પ્રસારી દેવા લાગી; શન્યતાથી વિક્લવ બની ગયેલા (આ કુમાર)નું આમ દર્શન ન થાય તો ઠીક—એમ જાણે પ્રિય મિત્રની સમાન ધારીને નિશાગમ પણ જ્યારે ગળીવાળા લટકતા વસ્ત્રની સમાન તિમિર-ભેખાને સરેજ ભરમણ કરાવવા લાગ્યો; શોષકારી સંતાપ દુઃસહ હોવાથી શમ્યા-રચનામાં પોતાનો ઉપયોગ થશે એવી જાણે બહીકથી કમલ પણ જ્યારે મીઠાવા લાગ્યાં; સ્વભાવે સ્વચ્છ હોવાથી અતિ આદર કુતુહ પણ શમન-સંપાદન કરવાની જાણે દોરણતુશીથી જ્યારે પ્રકુલ થવા લાગ્યાં; પ્રિયા વિરહથી ખેદ પામતાં ચક્રવાક પણ જ્યારે કાદમ્બરીની સમીપ જવાનો જાણે ઉપદેશ આપતાં હોય તેમ અધુર, કરુણ અને ઉંચા સ્વરથી વારંવાર ચીસો પાડવા લાગ્યાં; સમરત લુપ્તનું એક હવ—અમૃતથી ભરેલો રૂપનો કલશ—પૂર્વ દિગ્વિધુના વદન ઉપરનું ચંદન-તિલક^૨—ભગન-લક્ષ્મીના લાવણ્યનું મહાસરોવર—સકલ લોકને આશ્વાસકારી ભગવાનું ચંદ્ર પણ જ્યારે અમૃતમય કરથી (ચંદ્રાપીઠને) જાણે સ્પર્શ કરવાને તથા આશ્વાસન કરવા સારું ચંદ્રિકા રૂપી જલ છાંટવાને ઉદય-ગિરિના શિખર ઉપર ચઢી ગયો, અને પ્રદોષ સમય જ્યારે પ્રાદ થયો, ત્યારે એજ વલ્લભોદ્યાનમાં ચંદ્ર-પ્રકાશના સ્પર્શ થઈ દેખાતાં સ્વચ્છ જલમિંદુઓને લીધે રમણીય લાગતા એક ચંદ્રમણિ-શિલાતલ ઉપર અંગ

૧. રાગ-સંધ્યા-પ્રકાશ, તે રૂપી પટલ-દાંકણ. ૨. જુઓ વિક્રમચરિત્ર.

૫. ૯૭ શ્લો. ૩૫—પૂર્વદિક્ષતિલ્કાચિન્દુરિવેન્દુઃ। અને ૫. ૧૦૧ શ્લો. ૭૮—

સોડયં નિમજ્જતિ જગન્નયનામિદમઃ।

દયાભાવધૂવદનચંદ્રનોવેન્દુરેન્દુઃ ॥

નાંખીને મંદાપીડ ચરણ ચાંપવા આવેલા કેપૂરકને દેવા લાગ્યો:- કેપૂરક ! તું શું માટે છે ? અમે આવિયે છાં સુધી દેવી કાદખરી પાણુ ધારણુ કરી શકશે ? મન્દલેખા એમને વિનોદ કરાવી શકશે ? એમને આશાસન કરવા સાફ માદામ્નેતા આવશે ? મહારા પરિચયથી ઉદ્દેગ પામતા એ, શરીર-સ્થિતિને અર્થે તેઓની વિનિતિ કળુલ કરશે ? અને હું એમનું હસનું, મંચલ કીકીવાળું તથા ત્રાસ પામેલા હરિણના બચ્ચાના જેવાં દીર્ઘ શોચન વાળું મુખ^૨ યુનરપિ જોઈ શકીરા ?

કેપૂરકે કહ્યું:- મહારાજા ! દૈર્ઘ્ય રાખીને અહીંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરો. પાસેના સખીજન વાં પરિવનનું શું કામ છે ? એમને તો અપના દર્શનની ઈચ્છાજ સ્વેચ્છાએ આંખ મીચવા પણુ દેતી નથી. સમાગમની આશાએજ હૃદયને દૈર્ઘ્ય આપ્યું છે. આસન્ન મુખે રહેલો છે. રોમાન્ચજ એમના શરીરને ફાણુ પણુ મૂકતો નથી. અશુષ્કતાજ અહર્નિશ શોચન પાસે ઉભો રહેછે. જામરણુજ રાત્રે પણુ લક્ષ આપ્યાં કરેછે. અસ્તિજ^૩ એમને એકલાં રહેવા દેતી નથી. અને હિતિજ કંઠસ્થાન પાસેથી ખસતું નથી.^૩

કેપૂરક આમ દેહતો હતો તેવામાં રાજપુત્રે તેને વિધામ સેવાતું કહ્યું, અને પોતે પણુ ગમન-ચિન્તામાં પ્રવેશ કર્યો:- જો હું પિતા માતાને કલ્યા વિના, તેમને ચરણે પગા વિના, તેમનાથી મનકે સુગિત થયા વિના, તેમની આશિષ લીધા વિના, સહસા તેમની આગા વગરજ આલી નીસરું તો ગયા છતાં પણુ ક્યાંથી મને સુખ મળે ? શું મહાર^૧ એવસુ યામ ? કેમ કરીને હસનો સાબ થાય ? ને દેવી હૃદય-નિર્વૃત્તિ મળે ?-અથવા આ ઉત્તર કામની ચિન્તા તોજવાં દધમે, પણુ હું અહીંથી આલી નીસરું એ શી રીતે ? હસ્તર મુદાલુંવ તરવાના સેતુબધ-યોગ્ય વાગ્ગિ-હત ફલતું દાન કરનાર કલ્પ વૃક્ષ-સન્ન-પરાક્રમના યશને નીકળવાના દારના અર્જુન-કંડ-અસેપ શુવનને ઉચકી રાખનાર સ્તંભ-નિજ જુજ-ઉપરથી ઉતારીને પિતાએ સર્વ રાજ્યભાર મહારે આયેજ નાંખેલો છે; માટે જો હું કલ્યા વિના એક પગ-હું પણુ બંદે તો, આસખ્ધ ગજ, આશ અને રથના ગમનથી ધરણીને શોભા પમાડતા, હરશરતી પવનજોના વનથી સુપંકિરાગને આકૃષ્ટ કરી મૂકતા, હસ્યાં ધરેલાં એવેત છત્રજડમની છાયાથી દિવસના

૧. શુઓઉત્તરરામચરિત અંક ત્રીજો. -વસ્તિકદાયનકુરંગનિલોલદષ્ટે: વિન ૨. રતિ-સુખ, તેનો અભાવ. ૩. કેપૂરકે કહેછે કે આત. પરિવનની જરૂર નથી. દર્શનની ઈચ્છા, સમાગમની આગા વિન, પરિગ્રામ સારે છે. ૧

પ્રસરમાં અંતગત લાવતા. અતિગત હુતી ધૂળ વડે પૃથ્વીની ગુપ્તઓને નિરંતર પૂરી નાંખતા, આગળ દોડતા વેગી અધોવાળા, તથા બેડે બેડે આવતા ગજમય સૈન્યવાળા રાજ્યઓ થાકી ગયા છતાં ને બૂખ્યા છતાંએ ગતિમાં વિલગ ન કરતાં સમુદ્ર પર્વેન આઠે દિશાઓમાંથી અવશ્ય મ્હારી પાછળ દોડી આવે. સેવા કરવાને તત્પર રાજ્યઓ તો રહ્યા પણ મુખ ભોગ-નનારી પ્રજાઓ પણ પિતૃ મોદથી સ્ત્રીપુત્ર ત્વચ્છને મ્હારી પાછવાડે લાગે એમ મને બામેછે. વર્ગી તાનને પણ કોણ બીજી એવો છે કે જેના ઉપર મ્હારા જેવો જોડ આપણીને, ગયા પછી, — એ ગયો તોએ શું ને ન ગયો તોએ શું? — એમ મ્હારા અવિનયને લીધે કાપાયમાન થઇ, આધાર રાખીને રહે? બીજા કોણ મુખ બેઠોને હૃદયમાં મુખ પામી, મને પાછો આણવા સાર શોકમય પ્રસાપ કરી, તાનનેજ માતા આકુલ વ્યાકુલ ન કરે? વળી પિતા જે પાછવાડે આવ્યા તો તો અરાદ દીપતી માત્રા વાળી પૃથ્વીજ પાછવાડે આવવાની. તે વખતે મ્હારે ક્યાં જવું? ક્યાં રહેવું? ક્યાં વિદ્યામ લેવો? ક્યાં આસવું? ક્યાં ભોજન કરવું? ક્યાં દોડી જવું? ક્યાં સંતાપ જવું? અને પકડાઓ તો શું મ્હોં દેખાડવું? પૂછે તો શી ઉત્તર આપવો? વળી ધારે કે કદાચિત્ દૈવયોગે કેમે કરીને હું નીસરી ગયો, તો પણ અખેદનીય તાતને એવી રીતે મ્હોદા અમમાં, અને તાતના પ્રસાદથી જેણે કહી દુઃખ જોયું નથી એવી માતાને મ્હારાંનાસી જવાથી ઉત્પન્ન થતા શોક-સાગરમાં નાંખવાં એ મેં પાપીએ શું કરું કહેવાય? — બહુ દિવસના પ્રવાસથી ખિન્ન થયેલું મ્હારું સૈન્ય પણ હજીએ નથી આવી પહોંચ્યું કે બીજી કોઇ યુક્તિ કરી અર્થે રરતેથીજ પાછા વળી ફરીથી દોડી જવાય! — પિતા માતાને કહીને તેમની આજ્ઞા લઈ ઉત્તમ પ્રકારે જવલું ધારું તો તેમાં પણ મ્હારે કહેવું શું? — મ્હારા રોદથી દુઃખ પામતી મંધરે-રામ/પુત્રી કાદમ્યરી મ્હારે લીધે કામદેવની પીડા ભોગવતી અતિ કષ્ટદાયક અવસ્થામાં છે એમ કહેવું? કે મ્હારા એના ઉપર પ્રેમ બલવાન છે અને એના વિના હું પ્રાણ ધારણ કરી શકતો નથી એમ કહેવું? કે એના અને મ્હારા બંનેના જીવિત-નિર્જીવનની દેવજીવિત મહાશ્વેતાએ એને પરાણવાનો અને સંકેશો કદાવ્યોછે એમ કહેવું? કે એણે દુઃખ સદન કરવાને અરાકત દેવાથી આ કેવૂંક એના ઉપરની બંધિને લીધે અને તેડવા આજ્યોછે એમ કહેવું? — ફરીથી મ્હાર નીકળવા સાર બીજું કોઇ પણ પ્હાનું કાઢીજ રાકાય તેમ નથી. દમણીજ હું આપી પૃથ્વી જીતીને તથા વર્ષ કરતાં વધારે વખત પછી પાછો આવ્યો છું; અવાધિ મ્હારું સૈન્ય નથી આવી પહોંચ્યું. વળી જવલું

કારણ કહા વિના હું અહીંથી છોડી રીતે યજ્ઞ સકું? પિતા માતા કેમ મને જવા દે? ત્યારે આ મિત્રથી સંધાય એવા અર્થમાં, કહ પામતો હું એકલો શું કરું? વૈરાગ્યાયન પણ મ્હારી પાસે નથી. હું કોને પૂછું? કોની સાથે આ વાત વિચારું? કોણ મને ઉપદેશ આપે? બીજો કોણ મને નિશ્ચય કરી આપે? બીજા કોની છુદ્ધિ વિવેકી છે? બીજા કે.તું મેં સાંભળ્યું છે વા સાંભળવા યોગ્ય છે? બીજા કોને (યથાર્થ) બોલતાં આવડે છે? બીજા કોનો મ્હારા ઉપર અસાધારણ રતેલ છે? બીજા કોની સાથે હું સમાન-દુઃખી થાઉં એમ છે? હું દુઃખી તો દુઃખી ને હું સુખી તો સુખી એવો બીજો કોણ છે? રહસ્ય નિવેદન કરવાનું રયાન બીજા મ્હારે કયું છે? બીજા કોના ઉપર કર્તવ્ય જાર નાંખી હું નિર્બૂન ધઇને રહું એમ છે? બીજો કોણ મ્હારા કાર્યે સાર આકુલ થાય એમ છે? અને મ્હારા ઉપર કોઇ પામેલાં માતા પિતાને સમજતવી બીજો કોણ મને લઇ જવાને સમર્થ છે?

આવા ને આવાજ વિચારમાં એની તે રાત દુઃખથી દીર્ઘ લાગવા છતાં પણ થીતી ગંધ; અને પ્રાત કાળગાજ એણે વાત સાંભળી કે સૈન્ય દશપુર^૧ સુધી પાછું આવી પહોંચ્યું છે. આ સાંભળી, પ્રહુલ અંતઃકરણે ગોતે વિચાર કરવા લાગ્યો. — અહો! હું બાગશાહી છું! ભગવાન વિધિનો હું અનુગ્રહ ધર્યો કે ખ્યાન કરતાંમાજ મ્હારું દ્વિતીય દૃઢ્ય વૈરાગ્યાયન આવી પહોંચ્યો! — આમ હાંસી એ પરવરા ધર્યો હતો તેવામાં કેમુરકને એણે પ્રવેશ કરતો જોયો; અને દૂરથીજ તેણે પ્રણામ કર્યો એટલે તેને કહેવા લાગ્યો. કે-કેમુરક! હવે તો શિક્ષિ કરતજમા આવેલી ગણુધી; વૈરાગ્યાયન આગ્યો છે.

આ સાંભળી, ગમનમાં વિજય ધરો એવી ચિન્તાથી મુન્ય અંતઃ-

૧. દશપુર-ઉડ્ડિ/વિનિશી પોડે દુર આવેલું એક શહેર. જુઓ એમ. એમ. વિદસનની ગેમદત્ત ઉપર ટીખ:—

"Daspur, according to its etymology, should mean a district, that of the ten cities. It is said, however, by the commentators, to be the name of a city; and by one of them, Malinātha, to be that of the city of Rantidesa, if he is correct, it may possibly be the modern Rantapora or Rantapure; especially as that town, lying a little to the north of Chaitāl, and in the line from Ouzen to Lahnesar, is consequently in the course of the Gouda progress, and the probable position of Daspura."

H. H. Wilson's notes to Meghadūta.

કરજેન તે—દીક થયું, મહારાજના હૃદયને એવી નિજતિ મળી—એમ કરેતો કરેતોજ પ.મે વાઈ, ચંદ્રાપીડની સમીપ જોસી, સંજાથી સમગ્ર પરિવન . ॥

દાણ માત્રમાં દૂર કંપાના આગળ એટલે વેદાભાષ્યના આગમનની વાનીનાજ સમધના કોવા લાગ્યા—મહારાજ! સર્વજ્ઞ જગતની વિદ્યુત જેમ મેધાગમનને (નુચરે છે). આગ પડી ગયેલી મેવસેખા જેમ વસાગમનને, એવ કાન્તિ દર્શાવતી પૂર્વ દિશા જેમ ચંદ્રોદયને, પરિમલ—આદી મલય પર્વતની આગનિ જેમ વર્ષાન મહાના અવતારને, મદનની ઉમતિ કરતી વનત પદ્મી જેમ પદ્મોદયને, પ્રેક્ષકના લાલ રંગ વાળી પદ્મવેશભાષિ જેમ કુસુમોદયને, તથા વિદ્યુતિન કાંચ કુસુમની મંજરી જેમ મહારાજના આગમને તેમ આ અવરુદ્ધાજ આપના નિઃસંશય ગમનને મુશ્કેલ છે. મહારાજને અવરુદ્ધ દેવીની પ્રાપ્તિ થશે.—ચંદ્રિકા વિનાનો ચંદ્ર, મૃદુભક્ષિકા વિનાનો કમલાકર, કેલના વિનાનો ઉદ્યાન આગ કોઈએ કોઈ વેળા જોયોછો! વળી મંત્રમાસ સર્વ જાનને રમણીય છતાં પણ આશ્ન કુસુમની મંજરીના પરિમલ ભેગા નજ મોજે; તેમજ દાન-જેખાની લક્ષ્મી વિનાનું મહાપતિનું વડન (પણ). પરંતુ વેદાભાષ્ય આવી પહોંચશે અને તેની સાથે આપ વત્સાની શુદ્ધિનો વિચાર કરશે એટલામાં અવરુદ્ધ કેટલાક વિષય થશે. અને દેવીની આવઝા દેવી વિવેચન ન સહી શકે એવી છે તે જો આપને નિવેદિત કાંધેયું છે. સર્વ જાન આગથી છૂટી શકે છે, પરંતુ દેવીના હૃદયને તો આપનું પુનર્દર્શન થવાની આશા હવે જાણીજ રહી છે તો તે ક્યા આધારનથી રહી શકે? હું જો સમાચાર કહીશ તે સાંભળીને એમને, એટલો વિચાર થશે કે—મહારાજ હવેલનું કામ છે માટે, હુઃખને પાત્ર મદન કરતાં કરતાં લાલ હું એ મારણ કરી રાખું.—આથી હું વિગતિ કરું છું કે આત્મકરણ થકે તો આપ આગળ ગયેલાજ છે અને મરીરથી પાત્ર (મહારાજ), મગલે મગલે આપશોજ, તો મહારાજ અહીં રહીને

ખીજા કોની અમારા ઉપર આવી નિષ્કપટ ભક્તિ છે?—એ તેં ઠીક ધાર્યું છે; દેવીના પ્રાણુ ધારણુ કરી સખવા સાર તું જા, અને મહારા આપવાની ખાત્રી કરાવવા સાર પત્રલેખા પણુ વ્યાગળથી ત્હારીજ સાથે દેવીના ચરણ પાસે આવશે. આ પણુ દેવીની પ્રસાદ-શ્રુતિજ છે. હું 'ધાર' છું કે આને પણુ જોઈને દેવીને કેટલીક તો ધૃતિ અવશ્ય મળશે. વળી આને પણુ દેવી ઉપર સ્નેહ અને ભક્તિ છેજ. —એટલું કહી, —કેમ ખરું કે નહિ?—એતું, પછવાડે એટલી પત્રલેખાને એણે પૂછ્યું. ત્યારે વદન જરા નીચું નમાવી એણે વિનંતી કરી કે:—મહારાજ! આપની જે આજ્ઞા હોય તે શુભેચ્છી કરો. —પછી એને જવાનો નિશ્ચય થયો એટલે મેઘનાદને યોગાવધા સાર એણે એક પ્રતીકારીને આજ્ઞા કરી; અને તરતજ તે આવીને દૂરથી પ્રણામ કરી આજ્ઞાની રાહ જોતો હતો તેવામાં પોતેજ તેને યોગાવી, કૃપા કરાવી, કહ્યું કે:—મેઘનાદ! જે રથને મેં પૂર્વે તને પત્રલેખાને સાચવા સાર રાખ્યો હતો તે રથન સુધી પત્ર-મેખાને લઈને હું કેપૂરકની સાથે આગળથી જા. હું પણુ વૈશ-મ્પાચનને મળીને ત્યારે પગલે પગલેજ અથો સાથે આવું છું. —આ સાંભળી, જેવી દેવીની આજ્ઞા એમ કહી, નમસ્કાર કરી, ત્વરાથી જવાની તૈયારી કરવા સાર મેઘનાદ ગયો એટલે—મહારાજ! હવે હું કરવા બધારે વિશ્વાસ કરવો જોઈએ—એમ કહી, મેઘનાદના ગયા પછી તરત મનન-પ્રણામ કરી, કેપૂરક ઉઠતો હતો તેને સ્નેહ સહિત યોગાવી, ચંદ્રાપીડે અશ્રુયુક્ત દૃષ્ટિયે પુનઃ પુનઃ નિહાળી, આલિંગન દર્શ, શિખાગ્રિચિત ધમેકા હથપડે પેતાના કર્ણમાંથી કાઢી, અનેક વર્ણથી સ્મિર લાગતું,^૧ સંદેશા જેતું કર્ણભૂપણુ તેને કર્ણ આરાધ્યું, અને આંખુ ભરાઈ આવવાથી મદમદ કંઠે ભાઆ તુલ્યા અક્ષરમાં એ કહેવા લાગ્યો કે—કેપૂરક! તેં તો મહારે સાર કંઈ દેવીનો સંદેશો આપ્યોજ નથી એટલે ત્હારી સાથે હું તેને અનુરૂપ શો અપૂર્વ સંદેશો ગોઠવું? દેવીને વિશ્વસિ કરવાની છે તેમા પણુ યોગા લજ્જાના ભારથી તને શું કરવા મહારે શ્રમમાં તાંખવો જોઈએ? પત્રલેખા દેવીના ચરણ સમીપ આવેજ છે માટે એ સર્વ કહેશે. —અમ કહીને તરતજ એ, અતર્કિત આવી પડેલા પોતાના વિયોગથી પીડાતી, અશુભ ગણાવાની શંકાથી ચળ કરતાં પણુ અશ્રુવેગને

૧. વર્ણુ=રંગ (આભૂપણના); અક્ષર (સંદેશાના). આભૂપણુ કર્ણમાં પેટરાંબુ તે જાણે કાનમાં સંદેશો કયા હોય એતું દર્શ.

નદિ અટકાવી રાકતી, (અસુધી) છલકાતી તથા લક્ષ વિના શૂન્ય કરતી દણિ વાળી, પગે પડવાને તત્તર થયેલી પત્નિઓની સામે પ્રણયથી ઉભે રહી, લાચ બેઠી કહેવા લાગ્યો —

પત્નિઓ ! અંગણ સહિત શિરવડે મહારી વતી પ્રણામ કરી દેવી કાદમ્બરીને વિગમિ કરજે કે—પ્રથમ દર્શન સંગમે પશુ સ્વાભાવિક યત્ન-તાથી દેવીએ અતિરાગ પ્રસાદ દર્શાવ્યો તે છતાં, સર્વે ખલ પુરુષોની ઉપર મુકવા લાયક જે મનુષ્યે દેવીને પ્રણામ પશ્ય કર્યા વિના ગાલી જાહેર જુદિની જડતા, જ્ઞાનની મૂઢતા, ધીરતાની તરલતા, સ્નેહલતાની કઠિનતા, ગૌરવની લઘુતા, પ્રિયવદતાની કટુતા, શુદ્ધ-હૃદયતાની નિષ્કુરતા, સંયમની અવ્યવતા, દયલુતાની કૂરતા, નિષ્કપટતાની આચળસ, સત્યવાદિતાની અસત્ય મધુર-આપિતા, દૃઢ ભક્તિની અવગત, મધુરતાની કુટિલતા, લજ્જાની પ્રગલ્ભતા, ઉદારતાની હુદ્રતા, દાક્ષિણ્યની અમહાનુભાવતા, વિનયની અહંકૃતિ, કૃતચ્છનાની કૃતઃકૃતા, સદ્ભાવની દુર્લુહિ—એમ સર્વે ગુણોનાં દોષ કરી દીધા તે કેમ બીજે શુભ ધારણ કરીને પુનઃ પરિમલની વિગમિ કરી શકે ? અને કયે પ્રકારે દેવી (તેનો) અંગીકાર કરે ? શું અસત્ય આત્માપૈણ્ય કરીને મેં દેવીનું હૃદય નથી ઠંચું એમ (કહેવાશે) ? શું પ્રકૃતિથી પ્રેમાળ હૃદયને ભજીને હું નથી ચાલી ગયો એમ ? શું આ પ્રાણ સદેહકારી શરીરાવસ્થાની મેં નિષ્કરુણ નથી અવગણના કરી એમ ?

મને સ્મરણ કરાવેછે; ચરણારાધના કરવાને ઉત્સાહ આપેછે; સેવામાં આતુર્ય શીખવે છે; આરાધનાના ઉપાયનો ઉપદેશ આપેછે; મધુર બાળક કરવાની વારંવાર આજ્ઞા કરેછે; 'આવી રીતે રહેવું' એમ પોતેજ બતાવેછે; અથોઅથ પ્રસંગે ઉપસર્પણ કરવાથી સુખ ઉપર દેખાતા કોપને અનુનય વડે દૂર કરેછે; સતોષને અવસરે સુષુ ગાઈને અનુસહ કરેછે; લગ્નમંથી દૂર ગયો હોઈ ત્યારે અક્ષાત્કારે ખેંચી આણી સમીપ લાવેછે; અને અન્યન ક્ષણ પશુ મને રહેવા દેતા નથી. વળી એ(પ્રસાદ) પોતાની અનુસાદક શક્તિને લીધેજ અપરિત્યાજ્ય છે; શુરત્વ રૂપી આધારથીજ ટકી રજા છે; વિસ્તારથીજ અલંબનીય છે; અને મોટાઈથીજ અપરિહાર્ય છે.—માટે, હું આનિ દૂર છતાં, એ મને અક્ષાત્કારે ખેંચી જઈ, આવવાની આજ્ઞા વિના પણ દેવીના ચરણ પાસે લાવે છે; અને જે વાણીએ ગમનાદાની અપેક્ષા ન રાખતાં આનિયંજણથી 'હું' ગયો છું' એમ કહાવ્યું હતું તેજ વાણી હવે વિનંતિ કરેછે કે જેમ મ્હારું આગમન નિષ્ફલ ન થાય અથવા જગત્ શૂન્ય ન થાય તેમ દેવીએ શુચિત ધારણ કરી રાખવાને પોતેજ યત્ન કરવો.

એટલે સંદેશો કહીને વળી ફરી બોલ્યો કે:—પ્રવક્ષેખા! ત્હારે પણ માર્ગે જતાં જતાં મ્હારા વિશેષથી પીડા બોગવવી નહિ; શરીર-સંરક્ષકમાં અનાદર કરવો નહિ; બોજન-વેલાનો અતિક્રમ કરવો નહિ; ગમે તે અનુપયે માર્ગે જવું નહિ; વિચાર કષ્ટ વિના ગમે ત્યાંજ ઉતરવું વા રહેવું નહિ; ગમે તેવા અનુપયા માણસને (અંતઃકરણમાં) અવકાશ આપવો નહિ; અને સર્વદા શરીરની સંભાળ રાખવાનું બૂલવું નહિ. શું કરું? ત્હારાથી પણ દેવીના પ્રાણ મને અધિક પ્રિય છે તેથીજ આમ એકલી તેમના સંરક્ષણને અર્થે તને મોકલવી પડેછે. વળી મ્હારું શુચિત પણ ત્હારાજ દાયમાં છે. માટે અચિત યત્ન કરીને ત્હારું પોતાનું રક્ષણ કરજે—એમ કહી, રેતકથી આલિંગન દઈ, કેપૂરકને ફરીથી તેની સંભાળ રાખવાનું કહી, મદામેતાના આશ્રમ સુધી તું આનીજ સાથે મને તેડવા આવજે એવી આજ્ઞા કરી, તેમને વિદાય કર્યા.

કેપૂરકની સાથે પત્રલેખા ગઈ એટલે,—એ શીઘ્ર જશે કે નહિ! માર્ગમાં કંઈ એમને વિજંબ થશે કે નહિ? કેટલા દિવસે એઓ ત્યાં પહોંચી

૧. જુઓ ઉત્તરરામચરિત અંક ત્રીજો, અને માલતીમાધવ અંક નવમો.—

શૂન્યં મન્યે જગદાધિરતજ્વાલમન્તર્જલામિ॥

જોગે?—એવી ને એવીજ વિનંતાથી ગુન્ય અર્થતઃકરણે દાણવાર હોમો ગદી, સૈન્ય મળધી વાનાં મુદ્ર કાઢવા માટે એક દૂતને મોકલી, બહુ દિવસે જોઈ દરોન થવાનું એવા વૈગમ્ભાયનની સામે જવા માટે આજ્ઞા લેવાને પોતે પિતાની પાસે ગયો ત્યાં બને બાલુચી ઝડ પ્રનિદાર-મંડવના ખસી જવાથી પડેલા વિન્નીર્મ માગે ઓળગીને, દૂરવીજ દક્ષિણ બનતું તથા કરતબ નિગમ મળિયૂમિ ઉપર મુકવાથી પડેલી પ્રતિમાને લીધે બેવડા દેખાના દોન કેમ-કયાપ મટિન એણે પિતાને પ્રણામ દેયા.

પછી તાગાંડી. એવી રીતે દૂરથીજ ચંદ્રાપીડને પ્રણામ કરતો બેઠા, પૂર્ણ મોહથી બરેલા, જલભાગથી મંદ મેઘના ધ્વનિ જેવા ગંભીર, ધીંગ સ્વરથી આવ! આવ! એમ કહી, એને બોલાવી, સત્વર દોડતાં પણ શુકનામને પ્રણામ કરીને પાસે આવી જેવો એ જૂમિ ઉપર બેસવા જતો હતો તેવો હાથી એને ખેંચી લઈ, ચરણાસન ઉપર બેસારી, અવયોકન-રૂપા જેની તમ થતી ન હતી એવા લોચન વડે બહુ વાર શુધી એને નિહાળી, યુવાવસ્થાને લીધે અધિક લાયણમય ભાગતાં એનાં અંગ પ્રત્યંગ ઉપર હાથ દેરી, શુકનારાને દેખાડી કહેવા લાગ્યો—શુકનાસાં જુઓ આ,—પ્રહાર નીકળતી કનકગિરિની મહાનીલમણિ-પ્રભા જેવી, ગહસ્થલ ઉપર શોભતી ગધગજની મદલેખા જેવી, શ્રેષ્ઠ કાન્તિ યુક્ત ચંદ્રમાના કલકની છાયા જેવી, વિકાસ-શોભાની રાહા બેતી કમલા કરની બ્રમરાવલી જેવી, રૂપના આલેખ્યને શોભાવનારી (સાક્ષાત્) સ્વામી આજનની લેખા, પ્રકુલ તારુણ્ય રૂપી મેઘની પ્રસરેલી શ્યામિકા, જ્વમતા મદન-પ્રદીપની કજ્જલ-શિખા, પ્રકાશના પ્રતાપાગ્નિની ધૂમરાગ્નિ, મદનોદ્યાનની તમાલ-વહી, કામવિકાર રૂપી નિરાગમની આલ તિમિરોદ્ગતિ,

વિદ્યા આણેલીજ છે; સર્વ કલાઓ પ્રાપ્ત કરેલીજ છે, સર્વ પ્રબળો વશ કરેલીજ છે; સર્વ દિગ્વિધુઓના કર મહેલાજ છે; રાજસભાને નિયંત્ર કરી કુટુંબિની-પદે રથ પેલીજ છે; અને આર સમુદ્રની મેખાથી આબૂષિત પૃથ્વીને એ વરેલીજ છે—તો હવે શું બાકી રહ્યું છે જે આનાથી ન પરણાય?—શુકનાસનાં આવાં વચનથી લલિજત થઇ, વદન નીચું નમાવી, ચંદ્રાપીડ વિચાર કરવા લાગ્યો—અહો આ કેવો યોગે યોગ મળી ગયો કે કાદમ્બરી-સમાગમના ઉપાયની હું ચિન્તા કરતો હતો તેવામાંજ પિતાને આની છુદ્ધિ ઉત્પત્ત થઈ! આ જે કહેવાય છે કે અધકારમાં પેટેલને પ્રકાશ મળે, વનગહનમાં પેટેલાને ખર્મદંડક મળે, મહાસાગરમાં પેટેલાને વહાણ મળે, અને મરતા ઉપર અમૃતવૃદ્ધિ યાપ તેવું મને થયું! સર્વથા કાદમ્બરીની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય માત્ર હવે મ્હારે વેશમ્પાયનના દર્શનનોજ રહ્યો છે.—એમ એ વિચારમાં પડ્યો હતો તેવામાંજ મહીપતિ ઉઠ્યો. અને ઉઠીને, વિનવથી પૂર્વ ક્ષયમાં નથી ગયેલા ચંદ્રાપીડનેજ ખળે, સકલ જૂમંડમનો બાર ઉદ્ધવદન કરવાથી બારે ચમેલા પોતાના હાથથી ટેકા દઇ, ધીમે ધીમે આસતાં, પછવાડે આવતા શુકનાસ સહિત તે વિલાસવતીને ભવન ગયો. ત્યાં જઇ, સ્વપર ઉઠી આવકાર કરતી, ચંદ્રાદયના દર્શનથી અચ્ચસ થયેલી સમુદ્ર-વેલા જેવી વિલાસવતીને ઉભે ઉભેજ કહેવા લાગ્યો કે—દેવિ! તને પણ વધુમુખ-ભેવાના સુખની ઉત્સુકતા થતી નથી એમ જાણે કપકોં આપતી હોય તેવી, પુત્રને મુખે દેખાતી આ,—પ્રકુલ મૈત્રનારબની સૂત્રપાત-રેખા—આપણા તારુણ્ય-દુર્વિલાસની ઈચ્છાને અટકવાની આતા—એની મૂંછેની શોભા (આપણને) વિવાદ-મંગલ સંપાદન કરવાની સૂચના કરે છે. તું બીજી શી સૂચના કરે છે તે પૂછવાતું છે માટે કહે. આમ કહેતાં પણ કેમ તું આજ શરમાઇને વળી વદન આડું ફેરવી દે છે, અને પૂછિયે છિયે તોએ કતેલ્ય શું છે તે કહેતી નથી? તું તો હવે વરગાતા થઇ. હું જાણું છું કે ચંદ્રાપીડની ઉપર વહારી આ અપ્રીતિ છે તેથી તું આ કાર્યમાં અનાદર અને અવધીરણા દર્શાવે છે!—આવાં આવાં નર્મ વચનથી અંત-કરજમાં સુખ પામી, બહુ ધાર ત્યાં રહી, ચરીર-સ્થિતિ કરવા સાર તે ત્યાંથી બહાર ગયો. ચંદ્રાપીડે પણ વેશમ્પાયનને તેડવા જવા સાર શુકનાસને મ્હોં-એજ રજા માગી લઇ, માતૃમૂઢમાંજ સ્નાન-બોજનાદિ કરી, વેશમ્પાયનની મંચુખ જવાની તૈયારી કરવાના વિનોદમાંજ તે દિવસ ગાળ્યો.

૧ સુતરથી પાડેલી રેખા—જેવી સુતાર લોક પાડે છે તેવી.

પત્રી રાત પડી એટલે શયનમાં ચૂને ચૂને પણ મિત્રદર્શનના આત્મસુખથી એ પ્રદર કરતાં વધારે વાર મુઠ્ઠી એ જાગૃતજ રહ્યો; અને સ્વકાન્તિથી આકાશનો નીલ રંગ જાણે બદલી નાંખતા હોય, ૧ વૃક્ષની ઘટાઓની લીલાશ દરી લેતા હોય, નીચે પણ હિંદ કરીને જાણે પ્રવેશ કરતા હોય, તરુતલચળાણને જાણે બહાર કાઢી મૂકતા હોય, શુક્રાઓ અને કુંવરોના અભ્યન્તરમાં પણ ભરાઈ રહેલા અંધકારને જાણે ન ખમી શકવ. થી (તેમાં) પ્રવેશ કરી જડમૂલ તેનો નાશ કરતા હોય, વિવર-પ્રવેશના છળમાં જાણે રસાતલમાં જવાને તૈયાર થયા હોય, મહેલની ધવસતાને જાણે અન્યથા પુનરુ ધવસ કરતા હોય, કપૂરની રજથી જાણે દિશાઓનાં મુખ પૂરી નાંખતા હોય, જાડ ચંદન-રસથી જાણે નિશાને લિપંતા હોય, પૃથ્વીને જાણે હાંચી કરતા હોય, આકાશને જાણે સમીપ લાવતા હોય, તારા અહ અને નક્ષત્રમંડલને જાણે સંશ્લિષ્ટ કરી દેતા હોય, નદિયોના પ્રસિનને જાણે વિસ્તારતા હોય, કમલવનને જાણે દાખી દાખીને પૃથક્ પૃથક્ રાખતા હોય, તથા પ્રપુલ્લ પત્રવાળા વિકસિત કુમુદાકરને જાણે ભેગા કરતા હોય એવા અંકકિરણો—જે પર્વતનાં શિખર ઉપર જાણે પથરાયા હતા, હવેલિયોને મથાળે જાણે ફેલાયા હતા, ભેગા ચર્ચને શેરીનાં સુખમાં જાણે વહેતા હતા, જલ-તરંગ ઉપર જાણે તરતા હતા, શેતીવાળાં સ્થલમાં જાણે પ્રસારેલા હતા, હંસસાર્ય સાથે જે જાણે મળી ગયા હતા, આગાશીમાં ચૂનેલી કામિનીઓના માલના શાવપથ સાથે જાણે સંયિખકત હતા, અંકકાન્તમાંથી ઝરતી હળદરે જલધારાથી જાણે ધોવાઈ ગયા હતા, અને વળી મર્લમૂઢમાં પણ જે વગર અડચણે પેદા હતા, હાંથીદાંતના જરખા કરતાં પણ ચડતા હતા, પદિનીપત્રના ખંડ ઉપર પણ જેમની ધવસતા અખંડિત હતી, ઉદાનમાં પણ જે દિવસ-ખુદિ હવેત્ર ફરાવતા હતા, પરસ્પર ઉદ્બોદને અનુક્રમે જેઓ સરે દિશામાં અંકિકા-પ્રવાહને જાણે વમન કરતા હતા, રેડતા હતા, પાથરતા હતા, વિસ્તારતા હતા, પ્રવર્તીવતા હતા અને વર્ષીવતા હતા, તથા કાદમ્બરી-સમાગમમાં ત્વરા કરવા સારે કામનાં જાણે સર્વે જાણુ છોકતા હતા—તે અંકકિરણોએ જ્યારે મદનોત્સાહ દિગુણ કરી દીધો ત્યારે એણે ગમન-સંજ્ઞા તરીકે સંખનાદ કરવાનો આદેશ કર્યો.

૧. (અન્યથા) એવા “અંકકિરણોએ જ્યારે મદનોત્સાહ દિગુણ કરી દીધો હતો...વિ. ૭.”

આત્મા થઈ કે તરતજ, ગમનતલમાં પહોંચેલા, દિશાઓમાં જાણે પ્રસરતો, અત્યાશને અક્ષત નગરીના કિલ્લાની અંદર જાણે ફરતો, ઉંચાં ઉંચાં નગરદ્વાર અને આટારિયોનાં શિખર ઉપર જાણે ચઢતો, હવેલિયોના અશ્વ-ખલતમાં જાણે બમતો, ચોક ચક્કાં ઉપર જાણે વિકાસ પામતો, રાજઆગમાં જાણે ફેલાતો, ગૃહોના સાંકડા બાજમાં જાણે બટકતો, વાડીઓના ટૂંકની ઝાંઝામાં જાણે પ્રવેશ કરતો, મહેલના ખૂણામાં જાણે રૂઢિ પાગનો, તે કણેજ જાગેલા ગૃહ-કમલિનીનાં સારસના અતિતીક્ષ્ણ તથા દીર્ઘ સ્વરથી જાણે અનુગત થતો, ગૃહકલહસના સ્વભાવેજ ગદગદ તથા મધુર ફૂલનથી વારવાર જાણે વિચ્છેદ પામતો, અને ગમન-વેલાએ પ્રણામ કરવાની મરબડમાં પડેલી વાશડગનાઓનાં હાલતાં કંકણ નૂપુર તથા મેખલાના આમપ્રવેશી કલકલથી જાણે ઓળખાઈ આવતો, તીક્ષ્ણ તથા અતિ દીર્ઘ શંખનાદ થયો. તે થયો કે તરતજ જાનરો અશ્વ, જેમાંના કેટલાકે ઉભા કરાતા હતા અને કેટલાકે ઉભા થયેલા હતા, કેટલાકે આકંઠાતા હતા અને કેટલાકે આકૃષ્ટ હતા, કેટલાકે ઉપર પર્વાણુ મંડાતાં હતાં અને કેટલાકે ઉપર મોડેલાં હતાં, કેટલાકે લઈ જવાતાં હતા અને કેટલાકે લવાના હતા, કેટલાકે હાખમ થતા હતા અને કેટલાકે ખસેડાતા હતા, કેટલાકે આવતા હતા અને કેટલાકે આવેલા હતા, કેટલાકે પૂજતા હતા અને કેટલાકે પૂજિત હતા, કેટલાકે હારખંધ રજા હતા, કેટલાકે વાદનને અર્થે સજ્જ થતા હતા, કેટલાકે ઉભા હતા અને કેટલાકે રાહ જોતા હતા, રાજ-દારતું આંગણું જેમને માટે પૂરતું ન હતું, ચક્કું જેમને નાતું પડતું હતું, અને આખી શેરીનો માર્ગ રોકી નાંખ્યાથી જેઓ અંદર અને બહાર નગરીના વિસ્તારને સંકેતવાળી દેતા હતા,—તે અશ્વોને લીધે અંતરીક્ષ જાણે તે કણે બાકાના વનથી બરેલું હોય, પૃથ્વી જાણે ખરિયોના શબ્દગય હોય, યોગ-વિવર જાણે ખાંખારાથી બરેલાં હોય, મુવરાજના મહેલતું આગણું જાણે શીણના ગોટાથી બરેલું હોય. દશે દિશાઓ જાણે ચોકડાના ખણખણાટથી વ્યાપી ગઈ હોય, અને ચંદ્રકિરણ જાણે અશ્વલંકરની રત્નપ્રભાના જાનેલા હોય એમ દેખાવા લાગ્યું. ૧૧ પછી યોડી વાર થઈ એટલે સઙ્ગ યત્ન, આંગણા આગળ ઉભા રાખેલા ઇન્દ્રાયુધ ઉપર ચઢી,—પ્રકાશ આપતા આવેલા દ્વિતીય ચંદ્રમંડલ જેવા, હંસવત્ શોભતા, આગળ લઈ જવાતા મંગલ છત્રથી યોતાનો નિર્ગમ સચવતો,—ચંદ્રાખીડ, દર્શનાતુકો હોય રાજપુત અશ્વ

ઉપર રને રતોજ આમ તેમથી પ્રણામ કરતા હતા (તે સ્વીકારતે. સ્વીકારતો), નગરવાસીઓ મુનેલા દેવાથી રાજામાર્ગે ઉપર બીડ ન છતાં અશ્વ-ગણની મોટી સંખ્યાને લીધે કથુથી માર્ગ કરી કેમે કરીને નગરીની બહાર નીકળ્યો. બહાર નીકળ્યો કે પામેજ, સ્વચ્છતાને લીધે જેનું પાણી પ્રકુષ્ઠ ચંદ્રિકાના પૂરથી વર્તાય એમ ન હતું, (જલ) ઉપર મધુર ફૂલન કરવાથી વર્તાઈ આવતા તરત હસસાથેના ઉડવાથી જે જાણે આંગુલિના આકારમાં હોયે જતી હતી, ૧ અને સર્વ દિગાએથી થતા અતિ ગીતજ તરંગ-પવનના સ્પર્શ આવથીજ જેનું જલ સમીપ છે એમ લાગતું હતું તે સિંધા નદી ઉતરીને, દશપુર જવાનો માર્ગ જે અતિ વિશાલ તથા બીડ વિનાનો દેવાથી ગમનોત્સાહમાં જાણે વૃદ્ધિ કરતો હતો, અને અતિ વિસ્તીર્ણ છતાં ચંદ્રકિરણથી જે જાણે વધારે વિસ્તાર પામ્યો હોય એવો દેખાનો હતો તે માર્ગે એ જવા લાગ્યો.

પછી, સકલ દિશાઓમાં પ્રસારેલા, વેગથી વહેતા ચંદ્રિકારૂપી જલપ્રવાહનહે જાણે તણાતા, ધંગમધાવનને જેવા સાર હતાવળા થયેલા ચંદ્રાપીડના મનનીજ તુલ્ય હોડતા ઈંદ્રાધુષના જ્ઞાનિલથી ૨ જાણે આકર્ષતા અથો સાથે એટલીજ પાછડી રતમાં એણે તણ-યોજન તો કાઢી નાખ્યા, અને જ્યારે ચંદ્રિકાજલમાં ધરેન્હુ સ્નાન કરવાથી અતિમિશિર સ્પર્શવાન થયેલો, દિગ્ગજાને આકર્ષતો, વેગથી બિવિધ વન-પદ્મવને કંપાવતા વાયુથી શીનજ થયેલો, વિનિદ્ર કુમુદિનીનો પરિમલ લાવનો, પરિમલને લીધે જડ બનેલો, રાત્રિનો વિરામ સૂચવતો, આલ્લાહ-કારી પવન જાણે માર્ગનો શ્રમ ઉતારવાને વાત લાગ્યો; દુઃસદ રાત્રિ-વિરહની જાણે ચિન્તાથી, પાસે આવતા સૂરોદયના જાણે દુઃખથી, પ્રટોપ-સમયથી આરંભીને કુમુદકરે હોયે મુખે પીમેલા પોતાના તેજના જાણે ક્ષયથી,—તથા ગગન-સરોવરનું જલ પીવાને આવેલા મેઘ જેવા, અશ્વની રતના જાણે સમૃદ્ધથી,—જનુક્રમે, પ્રભાત થવા આગ્ય એટલે, પશ્ચિમ દિગ્વત્પનું સુખ-સુખન કરતું ચંદ્રબિમ્બ જ્યારે ચેત પડી ગયું, ગગન-લક્ષ્મીનો તરત વિયોગ થવાથી સંતાપમાં કાઢી નાંખેલા ધવલ ઉતારીય જેવો, ચંદ્રપ્રકાશ ચંદ્રમાંથી જ્યારે ગળી જવા લાગ્યો; ચંદ્રિકા રૂપી જલ

૧. સૈન્યમાં ચાલતાં પ્રાણીઓના પગનો ધબકારો સાંભળી ભય પામી ટોળામાં દસ ઉડતા તે ઉપરથી ઉભેલા કરી કે નદી પોતેજ જાણે એ સિંહી આંગુલિ જેવી હારના આકારમાં હોયે જતી હતી ૨. જ્ઞાનિલ=ઈંદ્રા-ધુષના દેડવાથી તેના પગની પાછળ ઉડતો પવન-ખરેખર જેવો ધૂળ.

પ્ર વાદ જાણે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પડવાથી, શીશુના પરપોડાની દાર જેવી તારાઓની પંક્તિયો સદસા જ્યારે નાશ પામવા લાગી; ગળત. દિમજલ વડે જાણે ધોવાઈ જવાથી, દિશાઓ જ્યારે ધીમે ધીમે મોતીના બૂદાના જેવો થેત ચંદ્રપ્રકાશ ત્યજવા લાગી; સદજ સ્થામ કાન્તિ ફરીથી દેખાવાથી, વૃક્ષ લતા તથા સાખાઓ જ્યારે જલમાંથી જાણે તરી આવવા લાગ્યાં; પૂર્વ દિગ્બધૂના કર્ણમાં ચેદેરેલા રક્ત અશોક-પત્રવ જેવો, ગગન-સરોવરના રક્ત કમલ જેવો, પ્રભાત રૂપી મળના ગંડરથલ ઉપરના સિંહૂર-રેણુ જેવો, તથા સૂર્યરથના રક્ત ધ્વજવરજ જેવો, પ્રાતઃસંધ્યારાગ જ્યારે પ્રકાશવા લાગ્યો; પ્રાતઃસંધ્યા-સમયનો પ્રકાશ પડેલો દોવાથી જાણે દાવાનળ લાગ્યો હે.ય એમ દેખાતાં નિગ્રસ-વૃક્ષમાંથી પશ્ચિમોનાં ટોળાં કંચકલ કરતાં કરતાં જ્યારે નીસરવા લાગ્યાં; જરા નિદ્રામાં દોવાથી મંદ લાગતાં હરિજોનાં ટોળાં, બહુ વાર સુખી પ્રસારી રાખવાંથી અકઠાઈ ગયેલી જંઘા તથા પગને જોરથી ખેંચીને દીર્ઘ દીર્ઘ પગમાં ભરતાં જ્યારે ખારી બૂનિ ઉપરથી સુષ્ણ ઉડીને દોડવા લાગ્યાં; તળાવને કાંઠે ઉગેલા મુરતામંથિના છોડને ઉખાડીને સ્વેચ્છએ દરડતાં વરાહ-ધૂમ અરણ્યની શુદ્ધાઓ તરફ જ્યારે જ્યાં મંડપાં; રાત્રિને અતે ચરવા નીકળેલી ગાયોનાં ટોળાંને લીધે, મામસીમાને અતે આવેલાં અરણ્યસ્થલ આમ તેમ જ્યારે ધવલ દેખાવા લાગ્યાં; ભોઠો બહાર આવતા દેખાવાથી ગામને જાણે પ્રસવ થતો હોય એમ જ્યારે લાગવા માંડયું; જેમ જેમ સૂર્યકિરણ પ્રકાશતા ગયા તેમ તેમ જ્યારે પૂર્વ દિગ્બાગ જાણે ઉઘો થતો હોય, દિશાઓ જાણે દૂર જતી હોય, અરણ્ય જાણે આપાં આપાં ખસતાં હોય, મામસીમા જાણે વિસ્તાર પામતી હોય, જલાશય જાણે વિશાલ થતાં હોય, પર્યંતો જાણે અવમિત્ર થતા હોય, પૃથ્વી જાણે ઉર્જીત થતી હોય અને કુમુદિનીઓ જાણે અદૃશ્ય થતી હોય એમ દેખાવા માંડયું; અદૃશ્ય કરનાર કાળા પડદા જેવા અંધારને કરવડે અસેડીને, વિરહથી ખીડાતી કમલિનીને જોવને સક્ત-શોક-અશુભ બચવાનું સૂર્ય દેવતા જ્યારે ઉદયગિરિના શિખર ઉપર ચઢ્યા; ગગનતલને પ્રકાશિત કરી, સકલ જગતના પ્રદીપ સૂર્યકિરણ જ્યારે, દિશાઓને, પ્રકાશિત કરવા લાગ્યા; અને જ્યારે દક્ષિ પ્રસારી શકાય એવી વેલા ચમ્પ-જ્યારે સદસાજ લગભગ ગાઉએક ઉપર અંધા-પીડે પાતાની આગળ, રાત્રિ-પ્રમાણ કરી આવીને પડાવ નાંખતું તે સૈન્ય જોયું. અંતરમાં શ્વેતથી ભય પામેલું રસાતલ તેલું જાણે યમન કરતું હતું. મોટા સમૂહનો ભાર અસલ લાગવાથી પૃથ્વી જાણે આમ તેમ તેને

દેખાવતી હતી. પોતાનું પ્રમાણ ઓછું પડવાથી દિશાઓ તેને જાણે સંકો-
ચતી હતી. અપરિમિત રજાથી રુદ્ધાષ્ટ જવાની આમંત્રાને લીધે ગગનમાર્ગ
તેને જાણે પાથરી દેતો હતો. જાણે સૂર્યપ્રકાશની સાથે તે વિચાર પામતું
હતું. દૃષ્ટિને લાંબી લાંબી પ્રસારી થઈ આપનાં પથ તેનો પર્યન્ત દેખાય
એમ ન હતું. અનુગમન કરનાર મનસદસ ભૂધરે તેમાં વગેરે હતા
(તેથી,) ધરતું જાણે જીવતું પૃથ્વી મહલ હોય એવું એ શોભતું હતું. નદિયોના
પ્રવેશ વિના (પણ) ગંબીર લાગતો, પ્રાણિમય, દુસ્તર, આક્રમો જાણે
મહાસમુદ્ર હોય એવું એ દીસતું હતું. ઉમે ઉડતા રજના ઢગને લીધે તેનો
સર્વ જ્ઞાન્ત સ્પૃહ દેખાતો ન હતો તથાપિ આગ તેમ ધવજ ધ્વજના ધર-
ધરવાથી, નિરંતર ઉમેલી અનેક સદૃશ હાથીઓની ઘટા પ્રકાશ પામતી
હતી; તેથીજ તે અગણિત બગલાની પંક્તિથી શોભતી મેઘ-ધટા વાળા
મૂર્તિમાન જાણે મેઘ-સમયના આરંભ જેવું દેખાતું હતું; અને વળી
આવાસભૂમિ મેદાન કરવાના સંઘમમાં દોડતા અસંખ્ય ગજ અથ્થ તથા
મનુષ્યની પરસ્પર ઉર્મિથી વ્યાપ્ત હોવાને લીધે, તે જાણે મંદરાચલના
અમંદ આસાલનથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલી તરંગમાલાથી બરેલો મહા
સમુદ્ર હોય એમ શોભતું હતું ।

તે સૈન્યને જોઈને એણે વિચાર્યો કે જો હું અણચિન્તિતજોઈ
જઈને વૈરાગ્યાયનને મળું તો કીક થાય. એમ ધારી હન આમરાદિ
સ્વચિન્દ્ર સાથે સર્વ રાજપુત્રોને મુક્તિ, અતિરાય વેગવાળા ત્રણ ચાર અથ્થ
લઈને વચ્ચેથી મસ્તક ઢાંકી દઈ, વિશેષ વેગથી આશતા ઇલાયુધ ઉપર,
અણચિન્તિતજોઈ એ, વિવિધ વ્યાપારમાં વ્યગ્ર થયેલા લોકથી બરેલા
ને સૈન્ય આગળ આવી પહોંચ્યો. પ્રવેશ કરીને આવાસે આવાસે બધું
પૂછવા લાગ્યો કે વૈરાગ્યાયનનો આવાસ ક્યાં છે?—ત્યારે ત્યાં પાસેની
ત્રિયોએ એને કોઈ અન્ય જણી જોળખ્યો નહિ એટલે પોતપોતાના
આરંભેલા કર્મમાં વ્યગ્ર રહીનેજ, અશ્રુથી શૂન્ય લાગતાં વદને કહ્યું કે—
બાપ! શું પૂછો છો? અદિયાં તે વૈરાગ્યાયન ક્યાંથી હોય?—આ
સાંભળી,—અરે પાપિણીઓ! કેમ આવું અસંબદ્ધ બોલો છો?—એમ, અ-
હદય થઈનેજ તેઓને કપટે દહ, અંતઃકરણ બેદાગ્ર ગયાથી બીજી કોઈ
ઓને પૂછવા વિના એમ ને એમજ, ત્રાસ પામેલા હરિણના બચ્ચા જેવો,
ધૂવમાંથી વિખૂટા પડવાથી ગભરાતા નાના હાથી જેવો, ગાયના વિરહથી
ઉત્કર્ષ વાહડાના જેવો એ કંઈ જોયા વિના, કંઈ બોલ્યા વિના,
કંઈ વાત કીધી વિના, કંઈ સાંભળ્યા વિના, કંઈ વિચાર્યા વિના, કંઈ ઉભા

રજા વિના, દોષને બેલાવ્યા વિના,—હું ક્યાં આન્યોહુ? શે અર્થે આન્યોહુ? ક્યાં નીકળ્યોહુ? ક્યાં જાઉંહુ? શું જોઉંહુ? શું મેં આરંભ્યું છે? ને હું શું કરુંહું?—એ બધાના કંઈ જાન વિના, અંધ હોય, બધિર હોય, મૂક હોય, જડ હોય, વા આવિષ્ટ હોય તેમ દેહ દેવના મધ્ય ભાગ સુધી એવાજ વેગથી અંધ લઇ ગયો.

પછી, ઇંદ્રાધુધને જોળખવાથી, તથા વાત સાંભળીનેજ પાછળ દોડતા રાજપુતલોકના દર્શનથી, ચંદ્રાપીડ આન્યાછે એમ જાણી મારે ખાસથી વેગ સહિત હજારો ક્ષત્રિય રાજાઓ ઉતરીય વડે અચિન્તિત સ્ખલન પ.મતા દોડી આન્યા; અને અંધ બરાવાથી શૂન્ય લાગતી દૃષ્ટિ સહિત, દૂરથીજ, લગભગ તથા પ્રધાન-ક્રિયામાં નીચે નમવા લાગ્યા. તેમનાં મુખ જોઇ ચંદ્રાપીડે પૂછ્યું કે વૈશમ્પાયન ક્યાં? તે ઉપરથી તે સર્વેએ સાથેજ વિચારી કહ્યું કે—આપ આ વૃક્ષતળે ઉતરી એટલે અમે ને બન્યું છે તે આપને નિવેદિત કરિયે. આ તેમની સ્ફુટ આખ્યાન કરતાં પણ અધિક કષ્ટદાયક વાણીથી ચંદ્રાપીડના હૃદયની અંદર બાંધે વાગવાથી તે જાણે ચિરાઇ ગયું. (પરશુ) તે સમયે આવેલી મૂર્છાએજ કેવલ તેને ધારી રાખ્યું. અંધથી ઉતારી, ગાત્રીયા ઉપર બેસારી, એના પિતાની સમાન વયના અનલિકેમણીય ક્ષત્રિય રાજાઓએ એના શરીરને (ખોળામાં) લીધું તેનીએ એને તે વખતે ખબર પડી નહિ. મૂર્છા બધી ગયા પછી સચેત થયા છતાં પણ, વૈશમ્પાયનને ન જોવાથી તથા પોતાને જોવાથી,—આ શું છે? હું ક્યાં છું? મેં આ શું કર્યું?—એમ (વિચારી વિચારી) ભ્રમમાં પડ્યા હોય તેમ, હૃદયે જાણે મોઢ પામત્રા લાગી તેથી એ મુસાવા લાગ્યો. સૂન્ય એકલું આન્યું તેથીજ તેનો અન્ધાવ જોઇ ખીજું કંઈ નહિ જાનતાં, અંત કરણમાં અસલ પીડા ઉત્પન્ન થવાથી,—હું રોઉં કે હૃદયને ધીરજ આપી છનોખાનો બેસી રહું કે આત્મધાત કરી બલાકારે પ્રાણત્યાગ કરું કે એકલો દોષ દિશા તરફ જતો રહું કે શું કરું?—તેજ એને સમજ્યું નહિ; (પણ) અંતઃકરણમાં જાણે દ્રવતો રોય, જળતો રોય, તથા દુઃખથી સદસ્રધા ચીરાઈ જતો રોય તેમ એ વિચારુ-કરવા લાગ્યો કે—અહો! સંસાર રમ્ય છતાં પણ મ્હારે અરમણીય થયો! વસ્તી છતાં પણ પૃથ્વી શૂન્ય થઈ! મહુ છતાં પણ દિશાઓ અંધ થઈ! ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં જન્મ મ્હારે એજે ગયો! સુરક્ષિત છતાં અવિતરૂપ ચોરાઈ ગયું! હું કોને જોઉં? કોની સાથે જોઉં? કેને શુભ વાત કહું? કોની સાથે સુખે બેસું? હવે

હું છું તોએ શું અને કાદમ્બરી મને તોએ શું? વૈશમ્પાયનને સારું હું
 ક્યાં જાઉં? કોને પૂછું? કોની માયના કરું? કાણ મને એવું મિતરભ
 દરીથી આપે? વૈશમ્પાયન વિના મ્હારે ત્યાં અને શુકનાસને શી રીતે
 મ્હોં દેખાડું? પુત્રશોકથી વિદલલ થતી માતા મનોરમાને શું કહીને
 રાન્ત કરવી?—શું એમ કહેવું કે કાંઈક જામિ અગિત છે તેને લેવાને એ
 પછવાડે રહેાછે? કે એક નરપતિની સાથે સલાહ નથી થઈ તે કરવામાં
 એને પાછળ વિશ્વાસ થયોછે? કે એક વિદ્યા અને શીખ્યા નથી તે શીખવા
 મેં એને રાખ્યો છે?—આ અને આવા બીજા વિચાર બહુ વાર મુઠી
 નીચું જોઈનેજ કર્યા પછી હૃદય ન દારી જવાથી પોતે વિલક્ષ હોય—
 અપરાધી હોય—મદ્દાપાતકી હોય—એમ માનતો, મ્હોં દેખાવ્યા વિના
 ધીમે ધીમે મદ્દા મેહેનને તેમને પૂછવા લાગ્યો કે:—

મ્હારા આબ્યા પછી શું વચ્ચે એવું કાંઈ થયું હતું કે કાંઈ
 શીઘ્ર પ્રસરનાર અસાધ્ય બાધિ ઉત્પન્ન થયો હતો, જેથી અચિન્તિત આ
 મદ્દાવજ્જપાત આવી નડ્યો?—આવો પ્રશ્ન સાંભળી તે સર્વેએ સાથેજ
 કાને બે હાથ દબાવી, વિચાર કરી કે—મદ્દારાજ! વિશ્વ સૌ રાન્ત છે.
 આપની પેટે વૈશમ્પાયન હજી સો વર્ષ કરતાં અધિક જીવશે.—આ સાંભળી
 જાણે ઉજ્જવિત થયો હોય તેમ પુષ્ટિ આનંદાશુ પાડતો પાડતો અંદાપીડ
 સર્વેને આદર સહિત કંઈકાં જાણના દબાવ્યો કે:—વૈશમ્પાયન જીવતો હોય
 તો કાણ પશુ અન્યત્ર રહે એ અસંભવિત હોવાથી મેં આપને એવો
 પ્રશ્ન કર્યો હતો. દરે એ જાણે એવા અક્ષર તો મ્હારે કહે પડ્યા.
 પણ હમણાં એને શું થયું છે કે આબ્યો નથી? ક્યાં રહ્યો છે?
 શા પ્રસંગે રતો છે? એને એકલો મૂકીને કેમ આપ સૌ આવી આબ્યા?
 બલાત્કરે પણ કેમ તેડતા આબ્યા નહિ?—એ જાણવાને મ્હારું હૃદય તલપી
 રહ્યું છે.—આ પ્રશ્ન સાંભળી તે સર્વેએ કહ્યું:—દેવ! સાંભળો જે બન્યું છે તે.

સૈન્યની સંભાળ રાખી વૈશમ્પાયનની સાથે તમે સૌ ધીમે ધીમે
 પાછળથી આવજો—એવી આજ્ઞા કરી આપ જે દિવસે ગયા તે દિવસે
 પાસ ઈશન આદિ સૌ ઉપકરણ પુષ્કલ લીધેજ હોવાથી સૈન્યે પ્રયાણ કરવા
 હીન નહિ. ખીજે દિવસે જ્યારે પ્રયાણ-ભેરી વેગાડી અને સૈન્ય સૌ
 સજ્જ થતું હતું ત્યારે પ્રાતઃકાળમાંજ વૈશમ્પાયને આમને કહ્યું:—પુરાણમાં
 કહેછે કે અમ્હોદ નામનું સરોવર બહુ શુભિત્ત છે. માટે એમાં સ્નાન
 કરી, એનાજ તીરે ઉપર આવેલા દેવાલયમાં બ્રજવાન બવાનીપતિ

મહેશ્વર ચંદ્રશેખરને પ્રણામ કરીને અપણે જઈયે. દિવ્ય પુરુષોએ સેવેલી આ ભૂમિ સ્વપ્ને પણ કોઈ કોઈ વાર ફરી જોનાર છે! —એટલું કહી આશ્વતાં આશ્વતાંજ એ અચ્છેદ સરોવરને તીરે ગયો. ત્યાં અતિ રમણીયતાને લીધે સર્વપાસ દૃષ્ટિ કરી શરતો હતો તેવામાં તટઉપર એક હતામડપ એણે જોયો ને, અમર-કમિનીઓને શ્રવણ-શિખરે આરોહણ કરવાને ચોગ્ય—તરંગ-પવનના સ્પર્શથી હાલતાં—પોતાનાં પહુવ વડે, તથા પુષ્પ-રસના લોભથી નિરંતર બસાયેલા મધ્ય પ્રમથના મધુર શુંબર વડે દૂરથી જાણે (એને) જોવાયતો હતો; મરકત મૃગી જેવી સ્થામ પોતાની પ્રભાવડે દશે દિશાઓને સાથેજ જાણે લેપ કરતો હતો; રવિ-કિરણો પ્રવેશ નહિ થવાથી દિવસે પણ અંદરથી રાત્રિ જેવો દેખાવ અપતો હતો;^૧ બહુ દિવસનો પરિચય છતાં પણ મેઘની શંકાથી વારંવાર મધુર કેકારવ કરીને ઉચી ઠોઠે વનમધૂશ જેને જોઈ રહેતા હતા; મેઘસમયતું જે જાણે સ્થાન હતો; સર્વ સંતાપનો જાણે પ્રતિપક્ષ હતો; શીતજ્વતાનો જાણે આવાસ હતો; ચંદ્રમસનો જાણે નિગ્રમ-આગે હતો; મહનનો જાણે આશય હતો; કામોત્કંઠમાં રતિતું જાણે વિનોદસ્થાન હતો; સર્વ રમણીયતાનું સ્થાન હતો; અને અહર્નિશ વાતા સુગધિ તથા શીતલ, અચ્છેદ સરોવરના તરંગ-પવનથી જેના અભ્યંતરનાં સિલાતલ ઠંડાં ધપેલાં હતાં.

તે હતામડપને દેખી, બહુ દિવસ થયાં નહિ જોયેલા જાણે કોઈ બાઈને, પુત્રને કે મિત્રને જોતો હોય તેમ અન્યથ દૃષ્ટિ ન ફેરવતાં નિમેષ રહિત અશ્નુ વડે (તેનેજ) જોતો જોતો, રતબ્ધ થઈ ગયો; હોય વા ચિત્રેસો હોય તેમ એ બહુવાર સુધી ઉભોજ રતો; અને અંગ ધારણ કરવાને જાણે શક્તિમાન ન હોય, મુઠાંએ જાણે ઘેરાતો હોય, તથા ઇટિપોથી જાણે ત્યજતો હોય તેમ, તરતજ અંગ લીલાં થઈ જવાથી ભૂમિ ઉપર ખેરી જઈ, મનમાં કંઈ સ્મરણ કરતો હોય વા અત્યંત કરતો હોય તેમ નિર્વિકાર વદને, લોચનમાંથી ચોધાર અશ્નુ પાડતો સુષુપ્ત નીચે મ્હોંએ રહેતો. તેની આંખી અવસ્થા જોઈ અમાત્ય દૃષ્ટ્યમાં ચિન્તા થઈ કે—વૃદ્ધાએ ધીર શુદ્ધિવાળા પણ રસિક જન ગમે તેનાથી આકૃષ્ટ થાયછેજ તો પછી કન-

૧. જુઓ ઇમેજ કપિ ટામ્સનનું 'વસંત વર્ણન' લી. ૫૧૯-૫૨૧.

"..... Now the howery walk

"(Of covert close, where scarce a speck of day

"Falls in the lengthen'd gloom, protracted sweeps"

હલથી ભરેલી પ્રથમ વચમાં આવેલાને એમ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? માટે નકંડી આ અતિમનેદર જૂમિ જોઈને પ્રસન્ન થયાથી આને આ આવી હૃદય-વિકૃતિ થઇ.—પછી થોડી વારે અમે એને એવું કહ્યું કે—દસનીય વસ્તુઓની આ અવધિ જોઈ માટે ઉઠો; હવે આપણે રત્નાનવિધિ કરિયે. વાર બહુ યઈ ગઇ. સંન્ય સર્વ સન્ન થયું છે. પ્રયાણ કરવાને તત્પર થયેલી સર્વ સેના તમારી વાટ જોઈ રહી છે તો અધાધિ વિલંબ કરવાનું શું ફલ છે?—આતું અમે કહ્યું તે છતાં પણ એ તો જાણે, અમારા શબ્દ સાંભળ્યા ન હોય, જડ બની ગયો હોય, મૂઝો હોય કે બોલતાં ન શીખ્યો હોય તેમ કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યા વિના, નિમેષ રહિત પદ્મ વાળી, નિશ્ચલ તથા સ્તંભ્ય કીકી વાળી, ચોધાર અથ્રુ પાડતી, જાણે ચિત્રેલી આંખે કેવલ તેજ લલાભંડપને જોતો જોતો બેસી રહ્યો^૧.

દૂરી દૂરીને અમે એને આવવાને સાર આજીજી કરી ત્યારે ત્યાંની ત્યાંજ દૃષ્ટિ રાખી અમને નિશ્ચયથી નિદુર શબ્દોમાં એ કહેવા લાગ્યો કે:—હું તો આ પ્રદેશમાંથી આવનાર નથી. આપ સૌ સંન્યને લાંબો જાઓ. ચંદ્રાપીડના જુજબજથી રહિત મહાસંન્યને, તેના ગયા પછી રાખીને આ જૂમિમાં તમારે કાણુ પણ રહેવું યોગ્ય નથી.—આતું એણે કહ્યું ત્યારે—અકસ્માત્ કંઈક આને દેવગોગેજ વૈરાગ્ય-કારણુ ઉત્પન્ન થયું—એમ શંકા કરી, અતુનય સહિત પુનઃ પુનઃ અમે એને આવવાને સમ-જાવવા લાગ્યા, અને એવા અસંખ્ય અતુજનથી પીડા પામી નિદુર શબ્દ પણ કહેવા લાગ્યા કે:—અમારે તો આમ રહેવું યોગ્ય નથી, પણ તમે મહારાજ તારાપીડથી નિર્વિશેષ શુકનાસથી જન્મેલા, દેવી વિદ્યાસ-પત્નીના ખોળામાં લાડેલા, દેવ ચંદ્રાપીડની સાથે એકત્ર ઉછરેલા, તથા વિદ્યાગૃહમાં મહાપત્નથી એ પ્રકારે શીખેલા એટલે તમને તો આ પટે કે તમારા જોડ ભાઈ, મિત્ર, બહાણ સ્વામી, જગન્નાથ યજુવાન્ (ચંદ્રા પીડ) તમને સર્વ અર્પણ કરીને ગયા પછી તેનો ત્યાગ કરી તમારે

૧. વાંચનારને યાદ હશે કે પુર્વરીક મહાગેતાને દેખી વિદુલ બન્યો હતો ત્યારે અચ્છેદ પાસે એક-લતામંડપમાં સૂતો હતો તથા ત્યાંજ મરણુ પામ્યો હતો. જુઓ પૃ. ૧૬૦ લી. ૧૦, પૃ. ૧૬૪ લી ૨૪, તથા પૃ. ૨૦૩ લી. ૧૭ વિ. આગળ સમજશે કે આ વૈરાગ્યાય-પુર્વરીકનોજ અવતાર હતો માટે તેને પૂર્વ જન્મનું કંઈક અભ્યક્ત પણ સ્મરણ જેવું-ભાન જેવું-પ્રવાથી આ લતામંડપને જોઈને આવે વિકાર થયો એમ કવિની સૂચવવાની ઈચ્છા જણાવે.

અહીં રહેતું ! ! ખીજું કોણ આવે સુક્ત અયુક્તનો વિચાર કરે? આમારે તમારા ઉપરનો સ્તેષ તથા ભક્તિ તો દારે રહ્યાં. પણ આ શુન્ય અરણ્યમાં તમને એકલા મૂકીને અમે જઈએ તો ચંદ્ર-ચીતલ પ્રકૃતિના મતારાજ ચંદ્રાપીડના અગને શું કહે? શું ચંદ્રાપીડ ને તમે જૂલો છો?—માટે આ સમોદ ભ્રમ દો અને આલવાનો વિચાર કરો.—આતું અમે કહ્યું ત્યારે જરા વિલક્ષ-લક્ષ સુખ વ્યવસ્થા અમને એણે પ્રયુક્ત રીધો કે—શું હું એટલું જ નથી સમજતો કે આપ મને આવવાને સમજાવો છો? વળી ચંદ્રાપીડના વિના હું કાણ પણ અન્યત્ર રહી શકું એમ નથી. એજ હું યથાર્થ સમજું છું. તો પણ શું કરે? આજ કાણે મ્હારું પ્રભુત્વ સર્વત્ર જતું રહ્યું છે. કેમકે કંઈક જાણે સાંભરી આવતું હોય તેમ મ્હારું મન અહીંથી ખીજે કહી પ્રવર્તતું નથી. દૃષ્ટિ જાણે કંઈક જોતી હોય તેમ અન્યત્ર પ્રસરતી નથી. હૃદય જાણે કદાંક આસક્ત થયું હોય તેમ કંઈ પણ સમજતું નથી. સાંકળથી આંધેલા હોય તેમ ચરણ એક પગલું પણ ભરવાને શક્તિમાન નથી. અને શરીર જાણે આજ સ્થાને જડાઈ ગયું છે. એટલે મ્હારી મેળે તો હું આવવાને અસમર્થ છું. હવે જે આપ અક્ષાત્કારે ગને લઈ જવા ધારતા હો તો તેમાં પણ, આ પ્રદેશમાંથી ખસ્યા પછી મ્હારો છવ રહે એમ મને આશા નથી. પણ જે હું અહીં રહિશ તો જો આ અંદર હૃદયમાં કંઈક કળી શકાય નહિ એવું યાપછે—જોનાયીજ હું મરત છું—તે વડેજ અવરજ મ્હારા પ્રાણ ટૂકરો એમ હું ધારું છું; માટે હવે આજીવ રહેવા લો. આપ જાઓ, અને હવિત પર્યંત ચંદ્રાપીડના દરોનનું શુભ તુમિ ચતા સુધી જોગવો. મુજ અલ્પપુણ્યનું તો એ પ્રાપ્ત છતાં પણ કરતવ્યમાંથી દેવે આમ છીનવી લીધું છે.—આતું સાંભળી કોણેક ઉત્પન્ન થવાથી પુનઃ પુનઃ અમે એને પૂછ્યું કે—શા કારણથી તમે આમ જોસો છો ને દેવ ચંદ્રાપીડની સગીષ આવતા નથી?—ત્યારે એણે કહ્યું:—હું આમ જોસતાં શરમાઉં છું, તથાપિ મિત્ર ચંદ્રાપીડનાજ હવના મને સમ છે જો હું કંઈ જાણતો હોઉં કે શા કારણથી અહિંથી જવાને હું અશક્ત છું. વળી આ જગત આપની પણ પ્રત્યક્ષ જાનેસો છે, માટે આપ પધારો.—એટલું કહી શાન્ત પડ્યો.

૧. આ પશોકિલ છે. વૈશમ્પાયને કહ્યું કે તમારે અહીં રહેતું પડતું નથી. તે ઉપરથી જુદા સંબંધો તેને કહે છે કે ખરું સ્તો; આમારે તો રહેતું યોગ્ય નહિ અને તમારે આમ એકલા રહેતું એ યોગ્ય! શા યોગ્ય અયોગ્ય સમજનારા ! !

દાણ એક પછી ઉડીને, એ મર્ચ અતિરમણીય વૃક્ષાલયમાં, લનાશ્રદમાં, સરોવરને તીરે અને તે દેવાલયમાં કંઈક જાણે નહિ વરતુ શોધતો હોય તેમ બીજો કદી દૃષ્ટિ ફેરવ્યા વિના એ ફરવા લાગ્યો પછી બહુ વાર સુધી ફરીને અંતરમાં ખિન્ન થઈ, નિહ સહિત ઉભો નિશ્વાસ મૂકી, ફરીથી એ પાછો લના-મંડપમાં જઈને બેઠો અને પછી એને સમજાવવાની આશાએ લનાઓની સમીપ જણાવ રળા. અને એએક પ્રદર ઉપરાંત થયા પછી જ્યારે શરીરસ્થિતિ કરવાને અને એને વિનતી કરી ત્યારે એણે ઉત્તર આપ્યો કે—ગિત ચંદ્રાપીડને આ પ્રાણ સ્વછવિત કરતાં પણ ખરેખર વધારે બહાલા છે. તેથી, જો બલાત્કારે પણ મને એ વચ્છ જતા હોય તોએ એમને રાહી રાખવાને મ્હારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ જતા નથીજ એટલે શું? મ્હારે ચંદ્રાપીડના દર્શનનું જ કામ છે મૃત્યુનું નથી. માટે આમાં તમારે આશ્ચર્ય કરવાની જરૂર નથી.—એમ કહી, ઉડીને સ્નાન કરી, કંઈમૂલ તથા ફલથી એણે વનવાસને ઉચિત ભોજન કર્યું. એણે સ્નાન ભોજનાદિકે કર્યું ત્યાર પછી અને પછી કર્યું, અને આવાજ ક્રમમાં શત દિવસ—આ શું છે?—એમ એના વૃત્તાન્તનું જ ચિન્તન કરતા, અંતઃકરણમાં વિસ્મય પામતા, ત્રણ દિવસ ત્યાં અને રથા; પછી એના આવવાની કે એને તેડી લાવવાની કંઈ આશા રહી નહિ એટલે બાણ વિગેરે સારી રીતે આપી એના શરીર-રક્તકોને ત્યાં રાખીને અને અહીં આવ્યા. આમળથી અને કોઈ દૂત ન મોકલ્યો તેનું એક કારણ તો એ કે આપ માર્ગમાં જતા હો ત્યાં એ પહોંચી શકેજ નહિ, અને બીજું એ કે બહુ દિવસે આપ નગરમાં આવે પેલાજ હો એટલામાં આપને પુનરાગમનનો ક્લેશ થાય નહિ.

સ્વપ્નમાં પણ ન ધરાય એવો આ વૈરાગ્યાચનનો વૃત્તાન્ત સાંભળી ચંદ્રાપીડના હૃદયમાં સાચેજ ઉદ્દેગ તથા વિસ્મય ઉત્પન્ન થયો અને એણે વિચાર્યું કે—સર્વે પરિત્યાગ કરીને વનવાસનેજ શરણ થવાના આવા વૈરાગ્યનું શું કારણ હશે? મ્હારો પોતાનો કંઈ વાંક થયો હોય એમ તો મને લાગતું નથી. પિતાના પ્રમાદથી મ્હારી પેઠે એને પણ સર્વ રાજ્યગો સર્વજન તથા ગુણમણિ-સ્પર્શ કરીને અર્ચન કરેજ છે. મ્હારી પેઠે એને પણ ધન્ધાથી આમિક સર્વ ઉપભોગમાં કંઈ પણ ન્યૂનતા રહેતી નથી. મ્હારી પેઠે એની પણ આઝાતું કોઈ ઉછેરન કરતુંજ નથી. હું જોમ પ્રસાદ આપું છું તેમ એ પણ આપેજ છે. અપરાધી જન જોમ મ્હારાથી તેમ એનાથી પણ બિહારેજ છે. મ્હારે તેમ એને પણ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ છે.

એને પણ ક્ષેત્રને જાણે અને જોતા હોય તેમ લોકને સ્પૃહા ઉપજાવે. શુ, આવતાં આવતાં પિતાએ, માતાએ, આર્થ શુક્રનાસે કે મનોરમાએ તનય-સ્નેહને ઉચિત સદ્ભાવથી એની સલાવના નહિ કરી હોય? અધિક વિનય ઇચ્છતા તાતે શુક્રનાસે કંઈ પીડાકારી કહ્યું હશે? કે માર્યા હશે?— એમ હોય તોપણ એ કંઈ એવો નિસ્નેહ, કે વિગુન સ્વભાવ વાળો, કે ગુરુજન ઉપર બાંધિત વિનાનો, કે ગુણુ-અહણુ કરવામાં વિમુખ, કે તરલ ચિત્તનો, કે ધનક્રિયા કરનાર, કે અધમ પુરુષતા જેવા કુદ્ર પ્રાણનો, કે ધનાક્રયનો પુત્ર હોવાથી અર્પિત થયેલો, કે દુરશિક્ષિત, કે દુર્ચિનીત, કે એક તો એકજ પુત્ર હોવાથી લાડકવાયો થઈ ગયેલો—નથી કે જન્મસમયથી આજ સુધી સર્વે ઉપકાર કરનાર ગુરુજનને આવો ખેદ ઉત્પન્ન કરે અથવા સંજાધ તોડી નાંખે. વળી આવા વેશજનો પણ આ સમય નથી. હજી એ વિદ્યજનને ઉચિત ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ નથી પેટે; હજી એણે દેવ, પિતા તથા મનુષ્યોનું ઋણ પણ ઉતાર્યું નથી; અને ઋણ શુક્રત ધરા વિના મળે ઋણ લઈને જો ક્યાં જશે? નથી એણે પુત્ર પૌત્રની સતતિથી વંશની પ્રતિષ્ઠા કરી. નથી એણે અનન્ત દરિયા આપી મહાવજો કર્યા. નથી એણે ધર્મશાસ્ત્ર, કુલા, વાવ, મહેમ, તજાવ, વાડી વિગેરે કરીને પૃથ્વીને અશ્વકૃત કરી. નથી એણે કંઈ કાજ સુધી રહે એવો, દિશાઆમા પથરનો યશ પ્રાપ્ત કર્યો. નથી એણે સેવા કરીને ગુરુઓને સુખ આપ્યું. નથી એણે અદાલા બધુજનને ઉપકાર કર્યો નથી સ્નેહીઓને નિર્વિરોધ વિખવ આપ્યો. નથી સાધુઓની વૃદ્ધિ કરી. નથી અતુલજિ જનને ભાગ આપ્યો. નથી અબ્બાગનોની તૃપ્તિ મરાડી. નથી એણે કામિનીઓ જોઈ વા સાંગળી. નથી એણે જન્મીને સંસાર-સુખનો લાવો લીધો. નથી એણે પુરુષાચેનાં સાધન-ધર્મ, ગર્ભ, પ્રમ-માંથી એકે પણ મેળવ્યું.— ત્યારે એણે આ શું કર્યું?

એમ અંતઃકરણ ઉમરાવાથી વિચાર કરતાં કરતાં બહુ વાર હાર્દ તેજ વહતલે એરી સલા પછી પોને સૂચ-હૃદય હતાં પણ ઉચિત પ્રસન્ન સંમાન તથા સલાવના કરી સર્વે સજ્જનોને વિદાય કરી જાય. તેજ કાણે રચેલા એક મંડપમાં પેટે. ત્યાં ઉઘાં ઉઘાં નોરજુ સાક્ષાઓ બાંધેલી હતી. બને જાન્યુએ સુકેન્દ્ર, મુખ્યમુધી પૂર્ણ મોંથી પલ્લવ ખડાર નીકળનાં હતાં. કાર પૂર્વેથી જ સ્વસ્થ દરેકો હતો. તેની અંદર એ બહુ સુખાંધી સુખ કર્મકર લોક વિવિધ ગરિયા લઈ આવેલ હતા.

વ્યજન, રત્ન-પાદુકા વિગેરે ઉપકરણ હાથમાં લઈને વાગ્દ-ગંગાઓ ત્યાં
આસતી હતી. મદની સુવાસથી દિશાઓને બરી નાંખતો ગંધમાદન રાજ-
દક્ષિ તેની એક બાજુએ અંદરવાની તરફ ઉભેલો હતો. બીજી બાજુએ વળી
ઈંદ્રાસુધને રહેવાનું સ્થાન રચેલું હતું. જંદારનું આંગણ ભૂપતિને બેસવાની
હાથણીઓથી બરાઈ ગયું હતું. સર્વ દાર પાસે બહુ છડીદાર ઉભેલા
હતા. તેના મહત્વને લીધે, તેની ગંભીરતાને લીધે તથા ભેગા થયેલાં અનેક
પ્રાણીને લીધે તે મહાજલનિધિ જેવો દેખાતો હતો; કેમ જે પ્રહર-સૂચક
અનેક મળધરાને લીધે જાણે તટવન યુક્ત હોય, ગંધમાદનને લીધે
જાણે અંતઃપ્રવિષ્ટ મહારાજ સહવર્તમાન હોય, ત્વરાથી પ્રરતા કર્મકર
લોકની ઉપરા ઉપરી આવતી જતી દારોને લીધે જાણે તરંગમય હોય,
પ્રાદરિક જનનાં ઉભેલાં યોજાને લીધે જાણે જલમ્ભરથી ભરેલો હોય,
સુંદર સ્ત્રીઓને લીધે જાણે સહસ્રગીક હોય, મહા પુરુષોને લીધે જાણે
સરાન હોય, શ્વેત વ્યજનઓને લીધે જાણે હંસમાલા યુક્ત હોય, પુષ્પ-
સમૃદ્ધને લીધે જાણે શીલુના દગથી હવાપલો હોય, તથા વિષ્ણુની પેઠે અનંત
ભોગ મંડલ યુક્ત હોય એવો તે શોભતો હતો.^૧

તેની અંદર પ્રવેશ કરીને કે તરતજ, શરીર-સંસ્કાર નહિ કરીધાથી
મલિન વેષ તથા ઉદ્બેગયુક્ત દીન સુખવાળી વારાડ-ગંગાઓ, ધાર્મિક લોક તથા
કર્મકર લોક આમ તેમથી એને પ્રજ્ઞામ કરવા લાગ્યા; (પણ) જોતે તો
શાન્ત રહી, છડીદાર જેવા મદનુગધે સૂચવેલા ગંધમાદન તરફ શૂન્ય દષ્ટિ
કરી, ધીમે ધીમે શયનગૃહ ભણી આસપો. ત્યાં જઈને પર્યાદિક ઉતારી
શયન ઉપર સૂતો એટલે સેવક જન વ્યજનથી પવન નાંખવા લાગ્યા, તથા
અંગ આંધનારા ધીમે ધીમે માર્ગનો અમ ઉતારવા લાગ્યા; (પરંતુ) આખી
રાતનો ઉગ્ગમશે પડ્યાથી ખિન્ન થયાં છતાં, મહાદુઃખને લીધે નિદ્રાસુખ
નહિ મળવાથી પુનરપિ એ અન્ય દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર ચિન્તામાંજ
પડ્યા કે:—જો હું માતા પિતાની અનુગ્રા વિના, એમને બેને મોટા
શોકસાગરમાં નાંખીને, તથા પુત્ર-વિરહના શોકથી વિદ્યવ્રત થયેલા તાત
શુકનાસને અને માતા મનોરમાને આશ્વાસન કર્યા વિના, આજ પ્રદેશ-
માંથી જતો રહું તો મેં પણ વેશભાષનના જેવું કંઈ કહેવાય. અહીંથી પાછો
હરીને જાઉં, તો મને શંકા થાય છે કે જવાની આજ્ઞા મળશે નહિ. ગાટે લંબે
શં કરવું!—અથવા, એ નહિ આજ્ઞા મળવાની શંકા મ્હારી ખોરી જ છે;

૧. પેટેરેગીરનાં. ૨ અનંત-શેષનામ; તેની ભોગ-ફણ, ઉપર
વિષ્ણુ સુવેષે. અહીં અનંત=અસંખ્ય ભોગ=વિદ્યાસ.

પ્રિય મિત્રે પોતાનો તથા મહારો ત્યાગ કરતાં પણ, અન્ય પ્રકારે ગમન કરી, કાદમ્બરી સમીપ જવાના ઉપાયની ચિન્તામાં હું આકુલ થયો છું તેમાં મને ઉપકારજ કર્યો છે. હવે હું વૈશમ્પાયનને પાછો લાવવા જઈ તેમાં પિતા મને વારી શકે એમ નથી, માતા પણ (વારી શકે એમ નથી,) તેમ આર્ય શુકનાસ પણ (અટકાવી શકે એમ નથી). અને અહીંથી ગયો કે વૈશમ્પાયનની સાથે તેજ વ્યાનુએ ધકેલે હું આગળ જઈશ,—આવો નિશ્ચય કરી, તત્કાળ થયેલા વૈશમ્પાયનના વિયોગ-દુઃખને પરિણામે સુખકર યોષધની પેઠે સારું માની, ક્ષણ એક વાર વિચાર લઈ, અંગને સુખ થયું એટલે, તૃતીય અર્ધયામનો શંખનાદ થતાં, નિત્ય કર્મ કરવાને પોતે ઉઠે.

ઉઠીને,—જ્યાં કાદમ્બરી ત્યાંજ વૈશમ્પાયન છે—એમ પોતાના ધૈર્યના બલથીજ હૃદયને ધારી રહી, શન્ય અંતઃકરણે હરીથીજ સર્વ રાજલોકને ભેગા કરી એણે સ્નાન બોજનાદિક કર્યું. આહાર કર્યા પછી, અંતરમાં જ્યજ્ઞના મદનાગ્નિને તથા વૈશમ્પાયન-વિરહના શોકાગ્નિને પહાર પણ સંતાપ આપવામાં જાણે સાહાય્ય કરવા સાર સૂર્ય જ્યારે—ઉપર રહે રહે આઠે દિશાઓમાં સાધેજ કર પ્રસારીને અયતનથીજ અતિ કંઠહાયક સંતાપ ઉત્પન્ન કરું—એમ જાણે વિચારીને ગગનતલના મધ્ય ભાગમાં આબ્યેત, તત્કાલા આકારમાં રવિ-કરણ જ્યારે ઉનો ઉનો જાણે રૂપાનો રસ નાંખવા લાગ્યા; આતપ-કણિકાઓ જ્યારે શરીરને બેદીને જાણે અંદર પ્રવેશ કરવા લાગી; ભેગાં થતાં પ્રાણુયોના સમૂહ સદિત વૃક્ષઓના જ્યારે તલપ્રવેશને લીધે સંકોચાવા લાગી; કુંદ્રિ જ્યારે પહાર જેવાને પણ અશક્ત થવા લાગી; દિશાઓ જ્યારે જનણે જળવા લાગી; ભૂમિ જ્યારે દુઃસ્પર્શ થવા લાગી; માર્ગ ઉપર અવર જવર સૂન્ય થવા લાગ્યો; વટે-માર્ગો જ્યારે સાંકડી વાવ અને ઝુપડિયોની અંદર જલપાન કરવાને ભેગા થવા લાગ્યા; તાપથી હાંશતાં હાંશતાં પક્ષિયો જ્યારે પોતપોતાના માળામાં બરાઈ ગયાં; મહિષ-જૂદ તળાવની અંદર જલમાં ઉતર્યા; કમલ-

૧. આજ વિચાર નીચેના શ્લોકમાં છે—

છાયા સંશ્રયતે તલં વિટીપના આન્તેવ પાન્થેઃસમમ્ ।

મૂલં યાતિ સરોજલસ્ય જહતા ગ્લાનેવ મીનૈઃસહ ॥

આવામત્યહિમાશુદીધિતિરપસ્તતેવ લોકૈઃસમમ્ ।

નિદ્રા ગર્ભમૃદંસહ પ્રાવેશતિ ક્લાન્તેવ કાન્તાનૈઃ ॥

પત્રના કડકા તથા રેસાથી છવાઈ અગેલા, અને રવેન્દ્રાએ હલાવતાં
 છખડી ગયેલા મૂણાલ-દંડના કડકાથી વિપ્રમ ચયેલા, સરોવરના પંકમાં
 હાથીનાં ટોળાં જ્યારે જ્યાં લાગ્યાં; કામિનીઓના કપોલન. ઉપાન્ત
 જ્યારે રક્ત કમલ જેવા શોભતા લાગ્યા; ઉજાણાથી હાથન યતી જલ-
 કલિદાની દાર, આગેલાં ગોતીના શૂઝ જેવી જ્યારે દીસવા લાગી; અંદ્રિકા
 જ્યારે સાંભરી આવવા લાગી; વૃષારના મુણુ ગવાવા લાગ્યા; મેઘ-
 સમયના આગમનની વાગ્ધા ચવા લાગી; દિવસ-પરિણામની ઈચ્છા થવા
 લાગી; અને સધાસમય જેવાને હૃદય જ્યારે ઉત્સુક થવા લાગ્યા, ત્યારે
 ત્યારે અંદ્રાપીઠ ઉડીને સરોવરને તીરે રચેલા એક જલમંડપમાં ગયો. ત્યાં
 અંદ્રનિંસ જલધારાનો વર્ષાદ પડવાથી સૂર્યકિરણો સંતાપ દૂર થયેલા
 હતો. તેની આસપાસ, પરંપરાએ પડતી અવિચ્છિન્ન ધારાના વેગથી વહે-
 તી નદી જેવી એક નેહર આવી રહેલી હતી. અંદર લટકાવેલાં જલજંતુ-
 પ્રવાહથી તેમાં અધકાર થઈ રહ્યા હતા. તેમાંના સર્વે સ્તમ્ભ ઉપર, લટકતાં
 કુસુમ તથા પદ્મ વાળી લતાઓ નીરાળેલી હતી. જાડા દરિયાંદન-રસગ
 મેપથી તે બીનો રહેલો હતો. સમસ્ત જૂતલ ઉપર મરકત જેવાં સ્થાન
 કમલ-પત્ર પાથરેલાં હતાં. સુમંધિ તથા સરસ પ્રકુલ કમલના ઢગ ત્યાં
 વેરેલા હતા. સરસ મૂણાલ-દંડ (અહીં તહીં) મૂકેલા હતા. આમ તેમ વર્ષતી
 શૈવસ-પ્રવાહની મંજરીને લીધે ત્યાં આકાલ મેઘ-સમયની રચના કરેલી હતી.
 તત્કાલ રતીન કર્પથી બીના થયેલા દેશપાશ વાળો, જલદેવના જેવી બહુ
 વારાઝ ગનાઓ ત્યાં ઉભેલી હતી તેમણે સુમંધિ ડોગસ જલાર્ક વસ્ત્ર મદલ
 કીધા હતાં; પતળા પાતળા ચંદન-લેપથી તે મનોહર દીસતી હતી; દાર
 તથા કંઠેલાં ના માત્ર તેમણે આભૂષણ રાખ્યાં હતાં; કુંળા શૈવસ પ્રવાહ
 કણે પેહેલાં હતા, અને મૂણાલના જાળન, કર્પૂરનો ભૂકો, દરિયાંદન,
 અંદ્રમથિનાં દર્પણ વિગેરે ઉપકરણ હાથમાં લીધેલાં હતાં. વળી
 (શીતલતાને લીધે) તે (મંડપ) જાણુ કાલવું જાણે પરિભવ-સ્થાન હોય,
 શીતકાલવું જાણે સુખ્ય કારણ હોય, જલધરોનો જાણે નિવાસ હોય,
 રવિકિરણનો જાણે તિરસ્કાર હોય, સસેવરનું જાણે હૃદય હોય, દિગ્માલન-
 નો જાણે સંદૈદર હોય, ચિરિરતાનું જાણે સ્વરૂપ હોય. રાત્રિમેને, જાણે
 આવાસ હોય, તથા દિવસનો જાણે પ્રત્યાઘાત હોય એવો શોભતો હતો.
 ત્યાં અતિરમ્ભતાને લીધે શ્લેષ પામતી મદનની દમ્ભશે ઉત્કલિકા
 મણી વિપ્રમ બનેલો, તથા જલપાતની શીતલતાથી સળંગેલા અગ્નિવિમોગ
 રથી અગ્નિવાણ, મદાસમુદ્ર જેવો ગંભીર, તે દિવસ એણે એકલો, મદા

મહા કટ્ટી, સ્વપ્ન રૂપી બ્રહ્મ વડે ઝોળાંએ ૧ પછી જ્યારે સધ્યાકાળે મુખપ્રકાશ લાલ લાલ થવા લાગ્યો ત્યારે બહાર અતી, વહા ગોમયના લેપથી લીવા દીસતા, તથા મદ મદ થતા પવનથી હાલતાં ધવલ યુધ્ધ વડે શોભતા, શયનગૃહના આંગણમાં ફાણ એક સભા કરી પ.સેના રાજાએ સાથે વૈરાગ્યાન અભ્યાસ વાત કર્યા પછી,—ખીજેજ પ્રદેશ આપણે ચાલવુંછે માટે સૈન્ય તૈયાર કરો—એમ સેનાપતિને આજ્ઞા કરી, તારા ઉગતાંજ સૈ રાજાએકને વિદાય કરીને એ શયનગૃહમાં ગયો. થોડી વાર યદ્ય એટલામાં, બહુ દિવસ યયાં ઉત્તરવિની નહિ જોવાથી ઉત્તરુક થયેલા સૈ સૈન્યના લોક પ્રજાણુ નાન્દી વિના પણ સન્ન ઘઈ ચાલવા લાગ્યા; અને પોતે પણ, નિદ્રાવિનોદ નહિ મળવાથી, ત્રીજા પ્રહરને આરંભેજ, અથ તથા હાથણીએનાં વાકનવાળા થોડા થણા રાજાએક સદિત જ્યાં સૈન્યની બીડ થોડી દત્તી તેવે મર્ગે ચાલ્યો. પછી માર્ગનીજ સાથે રજની જ્યારે ક્ષીણ થઇ, સર્વ વસ્તુઓ જાણે રસાતલમાંથી તરી આવવા લાગી, દષ્ટિ જાણે ઉઘડવા લાગી, કુવશોક ફરીથી જાણે અન્યથા સૂળવા લાગ્યો,^૧ નીચા જોવા પ્રદેશ વર્તીવા લાગ્યા, ગાંઠ વન જાણે વિરલ થવા લાગ્યાં, તરુલતાની ઝડીઓ જાણે સંકોચાવા લાગી, ગગનતલમાં ચઢતી દિવસશ્રીના, લાક્ષારસથી રક્ત પાદ જેવું,—ઝાંઝા પડાથી પૂર્વ દિશા રૂપી લતાને પૂરતા નવા પક્ષવ જેવું,—કમલિનીને રાગ દેનાર સદ્ભિજ્જ જ્યારે દેખાવા લાગ્યું, અને પ્રભાત-સમય સ્પષ્ટ થવા લાગ્યો ત્યારે સૈન્યના લોકનીજ સાથે એ ઉત્તરવિની પહેલી ગયો.

ત્યાં, દૂરથીજ, અંજલિ રચી રહેલા, ભેગા થતા અને ભેગા થયેલા, ટોળાં બાંધી ઉભેલા અને બેઠેલા, વળતા અને ફેરવાંક શૂન્ય પગલાં બેરતા, પાછા ફરતા અને આવતા, ઉચ્ચ અને અધોમુખ, અશ્રુમય દૃષ્ટિવાળા અને વિવર્ણ તથા દીન વદનવાળા, ‘મહાકલ’ નો મખ્દ યોગના અને અધિક દુઃખ ચવાથી શ્રીન મદાલુ કરી રહેલા, નગરીનાથી આવેલા, મુનિગોને પણ, મુમુક્ષુને પણ, વૈરાગીને પણ, નિરપદીને પણ,

૧. ઉત્તરવિની-ઉત્કલ; જલ-તરંગ. સમુદ્રની તલે વડવાંજિ રહે છે. એમ કહેણું છે. ૨. સૌંદર્યના માધાગણુ નિયમથી નહિ જન્મેલો માટે અન્યથા. આવીજ વિચાર નીચેના વાક્યમાં છે—

“The town was only laughing putting forth symmetrical forms of a magnificent as I stepped through the street.”

The Curtons, Vol. I, P. 172.

તટસ્થને પણ, અને દુર્લભને પણ, સ્નેહથી પરવશ થઈને,—પિતા હોય, મિત્ર હોય અને વ્હાલા અધુઓ હોય તેમ—અતિ દુઃખથી વૈશમ્પાયનનો જ વૃત્તાન્ત પૂછતા, કહેતા, વિચારતા તથા ચિન્તન કરતા એણે યોષાસ સાંભળ્યા.

આ સાંભળીને એને વિચાર થયો કે—બહારના લોકની પણ આ આવી સમસ્યા છે તો પછી જોણે એને યોગામાં લાડવો હોય, ઉછેરો હોય કે એના બાલપણના મંથુર શબ્દ સાંભળ્યા હોય તેની થી વાત? હવે મ્હારે વૈશમ્પાયન વિના તાત શુકનાસને કે માતા મનોરમાને મળવું એ અતિ કષ્ટદાયક છે—એમ વિચારતો વિચારતો, અશ્રુથી ભરેલી દૃષ્ટિ નીચી રાખી, સર્વ વૃત્તાન્ત જોયા વિનાજ એ ઉગ્ગળિનીમાં પેઠો. ઉત્તરીને રાજશૂદ્રના કારમા પેસતાંજ એણે સાંભળ્યું કે દેવી વિદ્યાસવતી સાથે રાજા આર્ય શુકનાસને મદેશ પધાર્યો છે. આ સાંભળી, પાછો વળીને ત્યાંજ એ ગયો. અને જતાં જતાં સમીપ આવી પહોંચ્યો ત્યારે—અરે પુત્ર વૈશમ્પાયન! હજી તો તું મ્હારા યોગામાં લાડવા યોગ્ય બાકજ છે ને કેમ તું એકલો, લાખો વાણ વશથી બંધકર લાગતા એ નિર્માનુષ-શન્ય-અરણ્યમાં રહ્યો? ત્યાં પણ, સર્વ દૂર પ્રાણીને હણીને કાણે ત્હારા શરીરની રક્ષા કરી હશે? કાણે ત્હારી, દુઃખ શમાવનાર શરીર-સ્થિતિ કરી હશે? કાણે ત્હારે સાથે નિદ્રાસુખ આપે એવું શયન રચ્યું હશે? તું બૂખ્યો હોય, કે તરસો હોય, કે સુવા ઇચ્છતો હોય તેવું દુઃખ કોને લાગશે? બેઠા! મ્હારો ઉત્સંગ મંડીને તેં તુજ સમાન સુખ-દુઃખ ભોગવે એવી વહુ પણ નથી આણી! તું આવશે કે તરતજ ત્હારા પિતાને વિનતી કરી વહૂનું સુખ જોઈશ એમ એંધાર્યું હતું તેજ અને પુણ્ય-વિનાનીને ન મળ્યું એટલુંજ નહિ પણ ત્હારું એ સુખદર્શન મ્હારે તો હવે દુર્લભ થયું! પુત્ર! જ્યાં તને રહેવાની રુચિ હોય ત્યાંજ અને પણ ત્હારા પિતાને વિનતિ કરીને લઈ જા. તને દીઠા વિના મ્હારાથી છવાશે નહિ. તાત! બાલપણમાં એ તેં મ્હારી અવગણના કરી નથી ને અણચિન્ત-વ્યોજ કેમ તું આવો નિષ્ઠુર થઈ ગયો? જન્મથી આજ સુધી જેનું સુખ કરી કોપેલું જેનુંજ નથી તે તું કેમ આમ મ્હારા ઉપર અકરમાતજ કોપીને આમ અને ત્યજીને રહ્યો છે? ગયેલો પણ આવ! હું તને પગે લાગું છું ત્હારા વિના મ્હારે ખીજો પ્રેમ છે? શું દેશાન્તરના પરિચયથી અમારા ઉપરનો રનેહ તેં ઉતારી નાંખ્યો? ક્ષણ પણ જોને જોયા વિના તું રહેતો

૧ “એણે મનોરમાને નીચેના વિલાપ કરતી સાંભળી”—એમ અન્યથા કરવો.

નહિ એ મંદ્રાપીડ ઉપર કેમ તહારી આવી નિ.સ્નેહતા થઈ? બેઠાં સુખી રાખવા ચે.અ સર્વે શુરુજનને દુઃખમાં નાંખ્યા એ તેં સારું કર્યું નહિ હું નથી જાણતી કે આમ કરવાથી તને શું મળશે.—આવાં વચનથી, તલાલ થયેલા પુત્રવિરહના શોકમાં વિહ્વલ બની જઈને અંતરભવનમાં બેઠે બેઠે, દેવી વિલાસવતીએ પોતે આશ્વાસન કરવાછતાં વિલાપ કરતી મનોરમાને એણે સાંભળી.

આવા એના અતિ કરુણ પ્રલાપ રૂપી વિષથી જાણે વિહ્વલ બની ગયો હોય કે નિદ્રાના જાણે ધેનમાં પડ્યો હોય તેમ રાગપુત્ર નિશ્ચેતન થઈ ગયો. (પણ) મહા મહા કષ્ટે, સદૃશ સત્વનેજ આધારે પોતાને મારણુ આપી, મદિરમાં પ્રવેશ કરી, પિતાને પણ મુખ દર્શાવતાં શરમાઈને, સર્વ અંગ સ્તબ્ધ હોવાથી મંદરાચર જેવા શીમતા શુકનાસની સ.યે મથનને અતિ રમી ગયેલા મહા સમુદ્ર જેવા પિતાને નીચે મુખેજ પ્રજ્વાલ કરી આધેજ બેઠો. તે બેઠો એટલે શય્ય એક વાર તેના સામું જોઈ, અંતરમાં બરાબ આવતાં અધુથી ગદગદ થતા સ્વરે, વર્ધવાની તૈવારીમાં આવેલા મેઘની પેઠે રાગએ કહ્યું:—વત્સ મંદ્રાપીડા હું જાણું છું કે બાઈ ઉપર તું તહારા છવ કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ રાખે છે. (પણ) કેવલ સુખના હંતુ વલ્લભજન તરફથીજ સંભવે નહિ એવી પીડાને કદી થાય તો તેટલાથીજ મનુષ્ય શું ન કરે? માટે તહારા બાઈ અને મિત્રનો, આ—જન્મને, સ્નેહને, વધને, શીકને, જ્ઞાનને, શુરુજનની આશાને, વિનયને—સર્વેને અનુચિત વૃત્તાન્ત સાંભળીને તહારા હૃદયમાં તહારા દોષની શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.—આમ નરપતિ બોલતો હતો તેવામાંજ, સાથેજ શોક અને ક્રોધથી જેના મુખ ઉપર અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો એવો શુકનાસ, વિદ્યુત્તને લીધે દુષ્પ્રેક્ષ વર્ધાન્નકાનના આરંભ જેવો, કમ્પતા

૧. એજ વિચાર સાર જુઓ પૃ. ૩૪ લી. ૧. ૨. અર્થાત્ વૈરામ્ભાયન ઉપર. ૩. તારાપીડ કહેછે કે અથવા ક્રોધા વૈરામ્ભાયન અકારણુ આમ વૈરામ્ભ પ્રસણુ કરીને રહે એ સંભવતું નથી. તેથી મને શંકા થાય છે કે કદાચિત્ તે કઈક એને પીડાકારક વચન કહ્યું હશે ને તેથી એને સંસાર સજ્જ દર્ષ વિરક્ત થવાનું મન થયું હશે; કારણ કે જે પ્રિયજને પોતાના બાંધવના સુખનીજ ઇચ્છા રાખવી ઘટે તેના તરફથીજ (કદી સંભવે નહિ એવી) આદિ પીડા તે બાંધવને થાય ત્યારે માત્ર તે પીડાથીજ તે શું ન કરી શકે?—અર્થાત્ એ મહેણાને કે દુઃખનો માર્ગો તે મમે તે સાદસ કરી બેસે, અને તેમજ ત્યારે લીધે વૈરામ્ભાયને કદાચિત્ આમ કર્યું હશે.

અધર સહિત જાણે મર્મના કરીને વચ્ચે બોલ્યો કે:—

મહારાજ ! ચંદ્રમાંને કદી ઉપ્સુતા હોય, અગ્નિમાં અતિ શીતલતા ;
 હોય, સૂર્યમાં અધકાર હોય, રાત્રિમાં દિવસ હોય, મહાસમુદ્રમાં સોપાન
 હોય, શેષ નામમાં પૃથ્વીનું અધારણ હોય, સાધુજનમાં પરાધે અનુદાન
 હોય કે સ્વવર્ણના મુખમાં અગ્નિય વચન હોય તો ગુપ્તરાજમાં પણ હોય
 હોય !! આટલે એ આમજ વગર વિચારે એ અનાત્મજ—મૂઠ પ્રકૃતિવાળા
 —દુર્જાત—રાજાનું આદિત કરનાર—માના પિતાનો ધાત કરનાર—ગિજ-
 દ્રાદી—કૂતરન—કર્મમાંગલ—મહાપાતકીને લીધે આપ કૃતયુગમાં અપ-
 તરવા મોગ્ય, ગુણવાનું, અતિ હૃદય ચરિતના, આપના અંદાપીડને
 વિશે પણ શંકા કરો છો ? ગુણવાનુંમાં ઈતર જન પણ હોયની સંભાવના
 કરે એના કરતાં બીજું કંઈ અધિક કષ્ટદાયી ખોટાકારણ નથી તો પછી
 ગુરુજન (એવી સંભાવના કરે તે) ની શી વાત ? ગુણી હોય તેની તો ગુણધીજ
 આરાધના કરવી જોઈએ. એ પોતાનો ગુણવાનું આત્મા (ગુરુજન વિના)
 બીજા કોને જણાવે ? વળી જન્મથીજ જે મહારાજના અને દેવી વિશ્વાસ-
 વતીના બોળામાં જાડ્યા છતાં પણ નિમ્મદમાં ન રહી શક્યો તે—પવન
 જેવા કુદૈય મકૃતિવાળા—ને અંત્રાપીડ પણ શું કરી શકે ? એવા, શરીર-
 માંથી ઉત્પન્ન થતા મહા કૃમિ, અર્થ દોષથી બરેલા મહાબ્યાધિ, અંતરમાં
 વિપ રાખતા મહા સૂર્ય, વિનાશ આણનારા મહાઉપાત, ભુજંગ વૃત્તિ
 [વાળા] મહાવાયુ,^૧ વક્રચારી મહાચંદ્ર,^૨ તમેમય પ્રદોષ,^૩ મહિનાત્મક
 મુજ-માંશુ, નિઃસ્નેહ ખલ,^૪ નિર્મળ દ્વષણક. સંગ રહિત પશુ, વળી
 કાદ રહિત અગ્નિ, ગુણ રહિત જાળવાળા,^૫ તીર્થ રહિત જલાશય,^૬ ગૌરવ
 રહિત કંઠેર પ્રકૃતિ વાળા,^૭ શિવમૂર્તિ રહિત મહા વિનાયક વડે અધિ-

૧. ભુજંગ-જનર, લપટ; સૂર્ય. વૃત્તિ-વર્તણૂક; આદ્યર. સર્પ
 વાદ્યમણી કહેવાયછે. શુભો વૈરાગ્યશતક શ્લોક ૧૦—

હિંસાશૂન્યમવનલમ્પગમમં પ્રાત્રા મરુત્ કલ્પિતમ્ વ્યાલાનામ્ વિ.

૨. વક્રચારી—વાંકા ચાલનારા—એક વલેલકમાં, બીજા મતિમાં.
 ૩. તમેમય-તમેશુભય, નિર્જિરમય. ૪. અર્હા-તેલ-લઈએ તો તેલ
 એમ છે. સ્નેહ—પ્રેમ—રહિત હૃદયન; સ્નેહ-તેલ-રહિત બોળ.
 ૫. અર્હાથી વિરોધાલકારછે. જાળગુણની—દોરીની—હોય આટલે 'ગુણર-
 હિત' એ વિરોધ. સંભાવતાં 'ગુણ'નો આધારણ અર્થ લેવો. ૬. જલાશયમાં
 તીર્થ-હિતરવાનાં પથથીઆં-હોય. સંભાવતાં તીર્થ-ગુરુ. ૭. કંઠેર પ્રકૃતિ-
 વાળાને ગૌરવ-જડતા-હોય તે રહિત આટલે વિરોધ. બીજા અર્થે 'માન.'

ક્ષિત—પોતાની મેલેજ નજોછે.^૧ તેઓ સકલક ખડ્ગની પેઠે રનેદથીજ કઠિન થાયછે.^૨ સ્વભાવે મલિન ગજ-ગાંડસલની પેઠે દાનથીજ અધિક અધિક મલિન થતા જાયછે, વર્તિ વિનાના મણિ-ચટ્ટપની સમાન પ્રસાદ-થીજ પ્રગવશેછે.^૩ અંગે સામેલા જીવની પેઠે દાક્ષિણ્ય-પરિમદથીજ ઈતરે [જન] વામ થાયછે.^૪ ગુણમુક્ત બાણ જેવા સપદાશ્રય ફેલથીજ ફર જાયછે.^૫ સરાગ પલ્લવ જેવા, દિવસ ચઢવાથીજ અપરકત થાયછે.^૬ ભૂતિથી સ્પષ્ટ દર્પણ જેવા અભિયુષ રહીને^૭ સો ઉગટું મદણ કરેછે.^૮ અંતરમાં અસ્પષ્ટ જૂતિના જલાશયની પેઠે ગાદ અવગાહનથીજ કલુષ થાયછે.^૯ રનેદીઓ સાથે પણ તેઓ અકૃપાલુ થાયછે; પ્રમાણિક સાથે

૧. શિવમૂર્તિ દોષ ત્યાં વિનાયક-મણિપતિ-હોય; પક્ષે શિવમૂર્તિ-શુભમૂર્તિ રહિત; મહા વિનાયક=મહા વિધન. આ વાચ્યને સરસ રીતે મૂકીએ તો એમ કહેવાય કે એવા દુષ્ટ જે મહા કૃમિની સમાન શરીરથી ઉત્પન્ન થાય છે.....મહાવાયુની સમાન જીવ-ગ-પૃત્તિ [વાણ] છે..... પ્રદોષના જેવા તમોગય છે.....તે.....વિ. ૨. ખડ્ગ સકલક દોષ-કટાણુ દોષ; આ લોકને કલક-અપવરા-દોષ. એવા ખડ્ગને રનેદ-તેજ-ચોપડેથી કઠિનતા આવે; આ લોક રનેદ-ગ્રેમ-રાખવાથી ઉભરા કઠિન થતા જાય, ૩. વર્તિ=વાટ; (?). પ્રસાદ=સ્વચ્છતા; કૃપા. ૪. જીવ અંગે સામેલા-શરીરે વળગેલા-તેમાંથી એકને દાક્ષિણ્ય-પરિમદ કરિયે.—એકને દક્ષિણ—જમણા—ગણિયે, તો ઇતર—બીજા—વામ થાય—ગણો ગણાય. (બદ્ધવચન બદ્ધ દંદને અર્થે સગજનું) ઇતર જન=અધમ વા ખામર જન; તેઓ આશ્રયદાથી જનને) અંગે વળગીને-તેમની સાથે રહીને દાક્ષિણ્ય-સંબંધતા વા ખાન-પા-ખવાથી ઉત્પન્ન વામ થાયછે—દુષ્ટ આચરણ કરેછે. ૫. ગુણમુક્ત=પણ-છાયાથી ફેકાં (ખાણ); શુભરહિત-દુર્ગુણી (મનુષ્યો), સપદાશ્રય ફેલ=પદા-બાણનાં પીછાં-તેની સાથે રહેવું (બાણનું) ફેલ-ફળું-અશ્રમાગ; સપદા-મિત્ર-તેને આશ્રયે રહેવું-તેના ચક્રી પ્રાપ્ત થવું-ફલ-લાભ, અથવા મિત્રના આશ્રય રૂપીજ લાભ. ૬. સરાગ=જુઓ પૃ. ૮૦ ટી. ૧. દિવસ ચઢવાથી- (બીજા અર્થ) જેમ જેમ વધોવૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ, અપરકત=શીશ; પ્રીતિરહિત. ૭. જૂતિ=રાખ; તે વડે સ્પર્શ કરીને અભિ-મુષ-સામે—રાખેલા દર્પણમાં જેમ ઉગટુંજ પ્રતિબિમ્બ પડે તેમ જીવિ—સંપત્તિ—નો સ્પર્શ થવા પછી એ ખલ પુરુષો અભિમુષ રહીને—જ્ઞારથી મિત્રતાનો ડોગ કરીને—સર્વ ઉગટુંજ મદણ કરેછે. ૮. જલમાં જેમ ગાદ અવગાહન કરવાથીજ—ઉડા ઉતરી બદ્ધ રનાન ફરવાથીજ-તે કલુષ થાય—ગ્રેણાઇ જાય તેમ આ લોક સાથે ગાદ સંબંધ રાખવાથીજ તેઓ કલુષ-કપટી-થાયછે. ‘અંતરમાં’ વિ. પણ બને

પણ વક્ર યાયછે; સાધુઓ સાથે પણ અસાધુ યાયછે; શુભવાન સાથે પણ દુષ્ટ યાયછે; સ્વામી સાથે પણ સેવકભાવ રહિત યાયછે; વૈરાગી સાથે પણ કુદ્ધ યાયછે; તૃપ્ત્યારહિત જનને પણ લૂટવા મ્હણેછે; મિત્રમાં પણ દ્રોહી યાયછે; વિશ્વરત જનોનો પણ ધાત કરેછે; અપ્રીતને પણ પ્રહાર કરેછે; પ્રિયજન ઉપર પણ દેવ રાખેછે; વિનીત સાથે પણ હિંસ્રત યાયછે; દયાલુ સાથે પણ નિર્દય યાયછે; સ્ત્રિયો સાથે પણ શરા યાયછે; સેવક સાથે પણ કૂર યાયછે; દીન સાથે પણ દારુણ યાયછે. વળી એ વિપરીત જનેને ગુરુ એજ લઘુ, નીચ એજ ઉચ્ચ, અગમ્ય એજ ગમ્ય, કુદૃષ્ટિ એજ સદૃશન, અકાર્ય એજ કાર્ય, અન્યાય એજ ન્યાય, અરિધતિ એજ રિધતિ, અનાચાર એજ આચાર, અયુક્ત એજ યુક્ત, અવિદ્યા એજ વિદ્યા, અવિનય એજ વિનય, દુષ્ટ સ્વભાવ એજ સુશીલતા, અધર્મ એજ ધર્મ અને અસત્ય એજ સત્ય હોયછે. એવા છુદ્ડ જનોની ખુદિ બીજાને છેતરવા સાર હોયછે, જ્ઞાનને અર્થે નહિ; એમનું શાસ્ત્રજ્ઞાન માયાન્તલને સાર હોયછે, શાન્તિને અર્થે નહિ; પરાક્રમ પ્રાણિયોના ધાત સાર, ઉપકારને અર્થે નહિ; ઉત્સાહ ધન મેળવવા સાર, મશને અર્થે નહિ; સ્થિરતા બદ્ધનતા સંગ સાર, દીર્ઘ કાળ સુધી સમાગમને અર્થે નહિ; ધન-પરિત્યાગ કામને સાર, ધર્મોર્થે નહિ.—વધારે શું કહું? સર્વે વસ્તુ એમને દોષોર્થે દોષછે—શુભોર્થે નહિ. માટે આ પણ આવોજ દોષ અપુષ્પવાનુ ઉત્પન્ન થયોછે જેને આમ કરતાં વિચાર થયો નહિ કે હું અંધાપીડનો મિત્ર છું ને તેનો કેમ દ્રોહી થાઉં? આચાર-અષ્ટ ધનારને હંડ કરનાર મહારાજ તારાપીડ, આમ કરવાથી હૃદયમાં પીડાધન, મહારા ઉપર કોપશે એમ પણ એણે મનમાં શંકા આણી નહિ. માતાનું જીવન પારણ કરનાર એકલો હુંજ છું અને મહારા વિના એને શું થશે?—એનું એ તૃષાંસના હૃદયમાં લાગ્યું નહિ. પિંડઆપવાને પિતાએ અને વંશટુદિને અર્થે ઉત્પન્ન ક્યો અને તેની અનુયાયિના કેમ હું સર્વ પરિત્યાગ કરું છું?—એ પણ એ મૂર્ખની ખુદિને સ્ફુર્યું નહિ. આવી રીતે અસદ્ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા—નણાતમ—એ વિમહની કુદૃષ્ટિએ દુરંદય અદૃષ્ટ તેા જાણે ન દીઠું પણ દીઠું એ જણે ન દીઠું તે—અજ્ઞાનના તિમિરથી અંધ બનેલા

સાથે યોગવાનું છે. ૧. આજ વિચાર નીચેના શ્લોકમાં છે:—

વિશા વિવાદાય ધનં મદાય । શક્તિઃ પરેણાં પરિપોહનાય ॥

લલ્લસ્ય સાધોવિપરીતમેતત્ । જ્ઞાનાય દાનાય ચ રક્ષણાય ॥

—ને શું કરવું ? વળી એ જડ જેવાને મહા મહા ચબથી દેવે પોપટની પેઠે બાણાળ્યો અને પાળ્યો છે !—અથવા, પશ્ચિમો પણ વિનોદ આપીને, એમને શીખવવાનો શ્રમ સફલ કરે છે; તેઓ પણ ઉછેર્યો હોય તો પોપણ કરતાર ઉપર સ્નેહ બાવ રાખે છે; તેઓ પણ કૃતચ્છ હોય છે; તેઓ પણ પરિચયને અનુવર્તે છે; તેઓને પણ માતા પિતા ઉપર રવાનાવિક રતેદ હોય છે. પણ આને—આ ઉભય સોકથી બહુ ચુપેશા, પાપી, દુર્ગતને— તો તેવું કંઈજ નથી ! ! એણે તો એ સર્વે નીચે મૂક્યું ! ! વળી જે દુરાત્મા એ જન્મોને આપણે સર્વેને કેવલ મુખ નથી આપ્યું એટલુંજ નહિ પણ આવા પ્રકારના દુઃખાણુંવળા નાંખ્યા છે તેને આવા આચરણથી અવસ્થાન દ્વારા પશ્ચિમોનિર્મા ચડવાનું છે. જેમનું ચિત્ત સ્વસ્થ હોય તે સર્વે સ્વદિત અને પરદિતને અર્થે પ્રવર્તે છે. પણ આણે તો આપણને આમ દુઃખમાં નાંખતાં નથી સ્વદિત સંભાદન કર્યું, નથી પરદિત કર્યું ! જ્ઞાતી બુદ્ધિનેજ સજ્જ નથી કે આ આત્મકોદીએ આ શું કર્યું ?—સંવેદ્યા, એ પાપકર્મા—મદગૃહીત—આપણને દુઃખ દેવાનું અવતર્યો છે.—એટલું કહી, હેમન્તકાવની કમલિની જેવી, અશ્રુથી બરેલી દૃષ્ટિ તમા કંપતા અધર સહિત, અંતરમાંથી જ્ઞાર નીસરવાને અસકાત કોષ રૂપી પૂરથી નાણે કાઢી : જતો હોય તેમ, નિઃશ્વાસ મૂકતો મૂકતોજ એ (શાન્ત) રહ્યો.

એવી અવસ્થામાં તારાપીડે એને પ્રત્યુત્તર દીધો કે—(આપ) આવેને અમારા જેવાએ ઉપદેશ કરવો એ પ્રતીક્ષાથી અગ્નિનો પ્રકાશ કરવા જેવું, દિવસ-પ્રકાશથી સૂર્યને પ્રભા આપવા જેવું, તુષાર-ગિંદુથી રાશીનું આલ્લસન કરવા જેવું, મેઘજલગિંદુથી સાગર પૂરવા જેવું, અને બચ્ચનના પવનથી વામુને વધારવા જેવું છે ! ! તથાપિ, બુદ્ધિમાન દોષ, બહુશ્રુત હોય, વિવેકી હોય, ધીર હોય કે સાધમાન હોય તો પણ સર્વેનું મન, મહાદુઃખ આવી પડે ત્યારે, વર્ષાદન્ત જલથી જેમ સરોવર તેમ, વિશુદ્ધ છતાં અવસ્થા કલુષ થઈ જાય છે; મન કલુષ થયાથી, “આ શું છે ?” એ સર્વ દર્શન નાશ પામે છે; ચિત્ત ચિંતન કર્યું નથી; બુદ્ધિ બેધ માનતી નથી, ને વિવેક પણ વિષેમન કરતો નથી; “જાટે કું કહું છું.”—ખીણ સોકરીતિ તો અમારા કરતાં આપણ વિશેષ જાણે છે—

૧. શું, આ લોકમાં કાઈ એવો છે જેનું યોગ્ય નિર્ધાર ગયું છે ?

૨. અધાતુ તમે અમને શિખામણુ દેવા યોગ્ય તેને બદલે અમારે તમને કંઈ કહેવું એ (આ દૃષ્ટાન્તની સમાન) વિપરીતજ કહેવાય.

યૌવનના અવતાર સમયે તો બાલભાવનીજ સાથે ગુરુજન-રોનેદ જતો રહે છે. વયનીજ સાથે અભિનય પ્રીતિ વધે છે. છાતીનીજ સાથે વાગ્ધ્ય વિસ્તાર પામે છે. બલનીજ સાથે મદ વૃદ્ધિ પામે છે. બાહુમુગ્ધાનીજ સાથે ખુદ્ધિ રમૂલ થતી જાય છે. મધ્યનીજ સાથે જ્ઞાન કૃશતા પામે છે. જિરુ-દ્વંદ્વનીજ સાથે અવિનય વધતો જાય છે. મૂછેનીજ સાથે, મલિનતા આશ્ચર્યનાર મોઢ ઉત્પન્ન થાય છે. આકારનીજ સાથે હૃદયમાંથી વિકાર પ્રકટ થાય છે.^૧ તેથી ધવલ છતાં પણ સરંગ ઝલુ^૨ દીર્ઘ યતાં પણ દીર્ઘ દૃષ્ટિ કરી શકતાં નથી ! ! આત્ર અમલિન છતાં પણ તેમાં ગુરુજનનો ઉપદેશ પ્રવેશ કરી શકતો નથી ! હૃદય સ્ત્રીરાગી છતાં તેમાં વિધાને અવકાશ મળતો નથી !^૩ અસ્થિર પ્રકૃતિની તરલતામાં એ (યુવાનો) સ્થિર રહે છે, અને પરિત્યાગ યોગ્ય બાસનમાં આસક્ત રહે છે.

સર્વે વિકારતુ^૪ કારણ ધણું કરીને સરસતા છે, અને તે સર્વેને જલ-પ્રાય કરતી કરતી વર્ષા^૫ની અતિવૃદ્ધિથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.^૬ વળી દિવસ થકી દોષાગમ, દોષાગમ થકી દૃષ્ટિ-નિરોધ^૭, દૃષ્ટિ-નિરોધ થકી અસત્ દર્શન, અસત્દર્શન થકી અવિવેક, અને અવિવેક થકી અસત્ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. અસત્ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલું મોહાન્ધ ચિત્ત જમણું કરતાં કરતાં અવશ્યજ રુખસિત થાય છે. ચિત્ત રુખસિત થયું એટલે તેને વળગેલી લગ્નના પણ પડેજ છે, અને લગ્નના આવરણ વિનાના શૂન્ય હૃદયમાં પ્રવેશ

૧. આવાજ અલંકાર તથા દૃષ્ટાન્ત સાર જુઓ પૃ. ૯૮ લીટી ૧૩—૧૯.
૨. એજ વિચાર સાર જુઓ પૃ. ૧૩૨ લી. ૨૧. ૩. હૃદય સ્ત્રીરાગી છતાં વિદ્યા રૂપી સ્ત્રીને પ્રવેશ આપતું નથી ! ૪. વિકાર=રોગોદિકનો ઉપદ્રવ; મનોવૃત્તિની વિકૃતિ. સરસતા=જીનારા; રસિકતા. જલપ્રાય વિગ્ગજલ જલ કરી દેતી ; અને ('હલયોઃસાવર્ણ્યાતુ'—૩ તથા લ સગાન ગણાય છે માટે) જડપ્રાય=જડ બનાવી દેતી. વર્ષાની વૃદ્ધિથી=અતિ-શય વર્ષાદ થવાથી; વર્ષાની વૃદ્ધિથી=વયની વૃદ્ધિ થવાથી. અર્થ—જેમ અતિશય વર્ષાદથી ઉત્પન્ન થતી તથા સર્વે જલ જલ કરી દેતી સરસતા=જીનારા—સર્વે ઉપદ્રવતું સુખ્ય કારણ છે તેમ યુવાવસ્થાથી પ્રાપ્ત થતી તથા સર્વેને જડ બનાવી દેતી સરસતા=પ્રેમાદ્રતા-સર્વ મનો-વિકારતું સુખ્ય કારણ છે. ૫. દિવસ પછી દોષા-રાત્રિ-આવે અને તેથી દૃષ્ટિ-પ્રસર બંધ થાય વિ. વિ. ; તેમજ દિવસની વૃદ્ધિ થવા પછી -વયોવૃદ્ધિ થવા પછી-દેશ ઉત્પન્ન થવા માટે-મનોવિકાર વિગેરે થવા માટે-જેથી અનુષ્ઠ મથાર્ય આલોકન કરી શકે નહિ વિ. વિ. રોય બાગ અને સાથે લેવો.

કરી તેને વશ કરતાં, દુર્નિવાર—સર્વ અવિનયના હેતુ—મદનને કોણ
નિવારી રાક્ષુ છે ? વળી જેમ કામ વૃદ્ધિ પામતો જ્યેષ્ઠ તેમ, સત્વજ નીચે
જતું રહે એવાં હજારો છિદ્ર કેમ ન પડે ? અને સત્વ નીચે ગણુ એટલે કોને
આશયે રહીને શીલ ન પડે ? શીલ ગયું એટલે વિનયને કોનો આધાર રહ્યો ?
નિરાધાર ધૈર્ય કરે એ શું ? વૃદ્ધિ ક્યાં રિચર રહે ? અને ગૌરવનું સમા-
ધાન ક્યાં થાય ? કોણે વળી બલથી ધારી રાખીને મન નિશ્ચલ કર્યું ?
કૃમાર્થે જતી ધ્રુવિગેને કોણે નિયમમાં રાખી ? જગત્ નિન્દે એવાં
દુશ્ચરિત કેણે નિવાર્યા ? તમસ્વીની વૃદ્ધિ કરનાર, દૃષ્ટિનો નાશ કરનાર,
કેષણું કુંજો સંસાર કિયે પ્રકારાર્થે ફર કર્યો ? ૧ બહુદર્શિત્વ ન હોય
પરે જોવાયે શું ? અને તેવા કાળજોજ યુવાવસ્થામાં અસંભવ એટલે
બહુદર્શિત્વ આવે પણ ક્યાંથી કે જોયી અન્વય-અતિરેક વડે નિશ્ચય કરી
મક્ષિગતાનો ત્યાગ થાય ? વળી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ પુણ્યશાક્ષી કેટલાક
પુરુષોનાંજ, કેશની રાધે ચરિત ધવલ થાય છે. માટે મોટું જોનો વિષય
છે એવા મદ્યસર્પ જેવું—મદવિકારપુક્ત ગધગજ જેવું—દુર્લભાંસના
એક રાજ્ય જેવું—સ્તિ-નિદ્રા નિસાસના મહેલ જેવું—અભિનવ રનેહ
રૂપી પલ્લવના ઉત્પત્તિ-સમયની લીલાધમ્ની વૃદ્ધિ પામતાં દુરાચરણ ઉપર
અકર્તૃત્વ બોગવતું—તારુણ્ય જ્યારે આવે ત્યારે અતિ વિષમ વિષય-
માર્ગમાં પડેલા સર્વેને સખલન થાયજ, તો, લાડ લગાવવા યોગ્ય અને
પાળવા યોગ્ય બાલક ઉપર આપે શું કરવા આટલો મોટો ક્રોધાવેશ
આણીને, યુગસ્નેહને અતુચિત આનું આગેશયુક્ત બાપણુ કરવું જોઈયે ?
સ્વમાવસ્થામાં પણ શુરુજનના ગુખમાંથી ને શુભ વા અશુભ ઉચ્ચારણુ
થાય તે અવસ્થ શિશુજનને ક્રુણા પિના રહેજ નહિ. કેમકે શુરુ જોજ
બાલકોના દેવ છે શુરુજનોએ દીર્ઘલી આશિષ જેમ વરદાન રૂપ થાય છે
તેમજ આકેશ શાપ રૂપ થાય છે. ૨ માટે, ક્રોધાવેશમાં પૈરામ્પાયનવિશે આપે
એવું અતિપરુષ બાપણુ કર્યું ત્યારે ખ્દારા અંતઃકરણમાં ખારે પીડા
ઉત્પન્ન થઈ. આપણે પોતે ઉછેરેલાં વૃક્ષઉપર પણ આપણને રનેહ ઉપજે
છે, તો પછી અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં બાલકની સીવાત ? માટે પૈરામ્પાયન
ઉપરનો આ ક્રોધાવેગ રાજી દો. એણે કંઈ પણ વિરૂપ આચરણુ તો છાંધું
નથી. સર્વ પરિભ્રમ કરીને લાં રહ્યો છે, તેનું પણ કારણ જાણ્યા વિના

૧. તમસ્-તમો ગુણ; અધકાર. દોષ [૧]—ઉપર પ્રમાણે. ૨. આ
ઉપરથી કવિ એમ સૂચવે છે કે શુકનાસનો શાપ(જીવો પૃ. ૩૩૯ લી. ૧૦)
રૂપે જોઈયે; અને તેમજ યશુ છે એમ આગળ સમજાશે.

કેમ આમ આપણાં દોષપણે નિરપણ થાય ? કદાચિત્ એમ પણ બને કે આ જે, અવિનયથી ઉત્પન્ન થયું હોય તેો દોષ ગણવા યોગ્ય છે—નેજ ગુણ દોષાં ગાટે એને નેહવો. આપણે જાણીએ તો ખરા કે એની વચને અનુચિત છતાં પણ આવો આ સંવેગ કેમ ઉત્પન્ન થયો ? પછી જે યુક્ત દર્શો તે થશે.

તાગપીડના આ વચન સાંભળી ફરીથી શુકનામ્ બોલ્યો:— મહારાજ ! અનિહિદારતા તથા વત્સલતાથી આપ એવું કહેો છો. (પણ) યુવરાજને ભગ્નને સ્વેચ્છાએ એ કાણ પણ અન્વય રહ્યો એનાથી ખીન્ન શું વિરમ આચરણ જોઈએ હિયે ? —શુકનામ્ આમ બોલી રહ્યા પછી, પિતાની આ દોષ-અભાવનાથી અંતરમાં જાણે ચાણક વાગી દોષ તેમ અશુભૂર્ણ દષ્ટિ સહિત, ખેડે એટલે સમીપ જઈ ચંદ્રાપીડ ધીમે ધીમે શુકનામને કહેવા લાગ્યો:—આર્ય ! કહ્યું છે તે ઉપરથી જો કે હું જાણું છું કે મહારા દોષથી કેંઈ વૈશમ્પાયન નથી આવ્યો એમ નથી તથાપિ પિતાએ(એમ) ધાર્યું; અને ખીન્ન કોને એમ નહિ લાગ્યું હોય ? શોક અને તેમાં વિશેષે કરીને શુરુ જે માને તે ખરિયા છતાં પણ સહ ગણવું. આ જગતમાં પ્રસિદ્ધિ દોષ કે ગુણની યાવ તેમ તેનું ફલ અપરકે પરા મળે છે; પરંતુ ફલદાયી પરમાર્થે ક્યાં જોવાય છે ? આટલે આ દોષ-સંભાવનાના પ્રાચલિતને અર્થે આપ પિતા પાસેથી અને વૈશમ્પાયનને લેવા જવાની અનુજ્ઞા અપાવો. મહારી દોષ-શુદ્ધિ અન્વયા યાવ એમ નથી; કારણ કે વૈશમ્પાયન નહિ આવે ત્યાં સુધી તાતની આ સંભાવના નહિ જાય. અને મહારા ગયા વિના વૈશમ્પાયન આવશે નહિ. જીન્ને કોઈએ લાવીજ શકે એમ દોષ તો, પિતા પણ જેમના વચનનું ઉદ્ધંધન કરતા નથી એવા દળદરો નૃપતિએ એને લાવ્યાજ હત. આટલે આપ અને જવાની અનુજ્ઞા અપાવવાની કૃપા કરો. અર્થો સહિત જતાં અને જોયેલી ભૂમિમાં સ્વસ્થ પણ ગમન-ક્લેશ યશે નહિ એટલે વૈશમ્પાયનને લઈને હું આવ્યોજ એમ આપ ધારજો. વળી જાણ ખેદ કરતાં એના વિયોગથી થતો અતઃખેદજ અને તો (અધિક) અસહ્ય છે. સિન્ધ લઈને મહારી પાછળજ એ આનરો એમ ધારીને હું એના વિના આવ્યો. નહિ તો, જન્મદિવસથી આજ સુધી વૈશમ્પાયનના વિના હું ક્યારે ગયો છું ? રહ્યો છું ? રખ્યો છું ? હર્યો છું ? ક્યારે મેં (એના વિના) જલ પીધું છે કે ખાધું છે ? ક્યારે હું (એના

૧. પરમાર્થ—ખરી વાત—મહારો આપ તો પરવ—ખીજ દુનીયામાં—ઈશ્વર સંગમજ યાવ છે.

વિના) સુતો છું કે જાઓ છું ? આંરે મેં (એટલાએ) ઉચ્છ્વાસ પણ લીધો છે ? એનો વૃત્તાન્ત સાંભળી, તેજ પ્રદેશમાંથી હું જતો ન રહ્યો તે એટલાજ સારૂ કે હું એની તુલ્ય ગણાઉં. માટે આપ મને અપ્રતિગમનના રોપ થકી રક્ષણ કરો.

આપું ચંદ્રાપીડે કહ્યું એટલે અંતરની પીડાએ કરીને રક્ત કમલ તુલ્ય દીસતા સુખ ઉપર સંપક્ષપાત જમરાવલી જેવી દૃષ્ટિ કરીનેજ,—
 સુવરાજ જવાની વિગતિ કરેછે, મહારાજની શી આગ્રા છે ?—એ પ્રમાણે શુકનાસે ધીમે ધીમે રાગને પુછ્યું. શુકનાસનો આવો પ્રશ્ન સાંભળી તારાપીડે કંઈક વિચાર કરી પ્રત્યુત્તર દીધો કે:—આર્ય ! મેં ધાર્યું હતું કે આજ દિવસેમાં સંપૂર્ણ મંડલથી પ્રકાશતા ચંદ્રની આદ્રિકા જેવી કરા-મખન કરતી, પુત્રની વધુને હું જોઈશ; એટલામાં તો આ બીજો, આશા-પથને ઢાંકી દેતો મેઘસમય જેવો વિદ્રાહારી વૈશમ્પાયન-વૃત્તાન્ત પ્રતિકૂલ પ્રકૃતિનાં વિષાતાએ વચ્ચે આવ્યો ! જેમ આયુષ્યમાને કહ્યુંજ છે તેમ, અન્ય કોઈ એને લાવી શકે એમ નથી, અને એનાં વિના આ આહી રહી શકે એમ નથી. માટે અવસ્યજ વ્યસનાર્થુવ આયાનપાત્રથી તરવો જોઈએ. વૈશમ્પાયનને તેડવા સારૂ દેવી વિભાસવતી પણ આને મોહકશૈજ એ મ્હારો નિશ્ચય છે. માટે જવા દો. પરંતુ એને અતિદૂર જવાતું છે માટે જ્યોતિષિયો સાથે આપ આદરથી એને જવા સારૂ દિવસ તથા લગ્નને નિશ્ચય કરો અને તૈયારી કરાવો.—શુકનાસને એટલું કહી, અશુભૂર્ણ મોચન વડે ચંદ્રાપીડને બહુ વાર સુધી નિહાળી, મોલાવી, એને—વિનયથી અવનખને—સ્કંધે, શીર્ષે તથા બે બાહુએ દાગ ફેરવી તારાપીડે કહ્યું કે:—
 પુત્ર ! જા, તુંજ અંદર જઈ, મનોરમા સાથે ત્હારી માતાને ત્હારો ગમન-વૃત્તાન્ત કહે. એવું ચંદ્રાપીડને કહી, રાજા શુકનાસની સાથે પોતાને મહેત્ર ગયો. અને ચંદ્રાપીડે કાદમ્બરીની વરમાલા જેવી શુંદર વર્ણુ શુકના ગમનાતુરોને હૃદયે ધરી, અંતરમાં હવે પામવા છતાં હવે રહિત દૃષ્ટિયે પ્રવેશ કરી, નમસ્કાર કરી, માતાની સમીપ બેસી, પોતાના દર્શનથી ઠિસુણુ યતા વૈશમ્પાયનના વિરહ-તોડ વડે વિદ્વલ બની ગયેલી મનોરમાને આચ્છાસન કરીને કહ્યું કે:—

માતા ધીરજ રાખો. વૈશમ્પાયનને તેડી લાવવા સારૂ પિતાએ મને જવાની આગ્રા આપી છે માટે ચોડાક દિવસમાં વૈશમ્પાયનના સુખ-દર્શનનો ઉત્સાહ થશે એ વિશે નિઃશંક રહીને અનેજ લખે જવા દો. આ સાંભળી એણે પ્રત્યુત્તર દીધો કે:—એટા ! ત્હારા જવાના શબ્દથી શું મને

આશ્વાસન કરેછે ? ત્યારામાં અને એનામાં મ્હારે શો ફેર છે ? એ કહિત હૃદયનાને તો-હું દેખતી નથી, અને તું વળી જયે તો એના અદર્શનમાં હવિત ધારણ કરવાનો હેતુ જે તારું દર્શન તે પણ દૂર થશે. માટે યુગ ! તું ન જમ્મશ. તમારા બેમાંથી એક વડે પણ અમે બે યુગવતી છીએ. એ નિકુર અંત કરણનો ન આવે તો રહો.—મનોરમાના આ રાખ્દ સાંભળી વિલાસવતી ધીનેથી બોલી—શિવ સખિ ! ત્યારે ને મ્હારે તો તે જન્મ કહ્યું તેમ છે. પણ વૈશમ્પાયન વિના આ કેને જોશે ? માટે (એ વ.ત.) રહેવા દે. શું કરવા આને વારેછે ? વાર્યા છતાં પણ આ નહિજ રહે. અને મને લાગે છે કે આના પિતાએ પણ એવોજ વિચાર કરીને જવાની અનુસા આપી હશે. માટે જવા દે. આપણે બે કેટલાક દિવસ આ બંનેનાં પણ અદર્શનથી કોરા ક્ષેત્રવિષે એ ઠીક પણ વૈશમ્પાયનને ન જોવાથી દુઃખવટે દીન થયેલું પ્રતિદિવસ આનું મુખ જોવું એ સાચું નહિ માટે ઉઠ, વત્સ ચંદ્રાપીડને જવાની તૈયારી કરવા આપણે જઈએ.

એમ કહેતાં કહેતાંજ મનોરમાને હાથ ઝાલી ઉઠાડી, પાછળ આવતા ચંદ્રાપીડ સહિત એ પોતાને આવાસ મઠ. ચંદ્રાપીડ પણ માતાની સાથે મમત સંબંધી આલાપન જરાવાર કરી પોતાને મહેલ ગયો. ત્યાં વચ્ચાદિક ઉતારી, જવાને ઉત્સુક થયેલા હૃદયને લીધે જ્યોતિષિયેને બોલાવી એકાન્તે કહેવા લાગ્યો કે—આર્ય શુક્નાસ કે મ્હારા પિતા પૂછે ત્યારે, જવામાં મને વિશ્વંજ ન થાય એવો આપ સર્વ દિવસ બતાવજો.—આવો આદેશ સાંભળી તેઓએ વિચિત્રિ કરી કે.—દેવ ! સર્વે એક જન્મ રહેલા છે તેમ જોતાં તો અમારા મત પ્રમાણે હાલ આપને જરૂંજ સાચું નથી. પણ કર્મોનુરોધે રાજ્યની ઈચ્છા એજ કાળ છે. માટે દિવસ જોવાનું કંઈ કામજ નથી. રાજ્ય કાળનું કારણ છે. જે વેળાએ ચિત્તવૃત્તિ થાય તેજ વેળા સર્વે કાર્યમાં (હવિત છે).—આવી તેઓની વિચિત્રિ સાંભળી શરીરથી ચંદ્રાપીડે કહ્યું—પિતાએ આવો આદેશ કર્યો છે માટે હું કહું છું. બાકી તો પ્રતિજ્ઞા ઉત્પન્ન થતાં અમત્યનાં કાર્યમાં કાર્યાર્થી મનુષ્યોને દિવસ જોવશવવાની વાતજ કેવી ? માટે તમે એવું ;

૧. જુઓ વિક્રમોદ્દેશી (ચુંબકની આવૃત્તિ) ઉપર ઠીક પૃ. ૧૦૧.

કાલો વા કારણં રાજો રાજા વા કાલકારણમ્ ।

इति ते रांक्षयो मामूह् राजा कालस्य कारणम् ॥

આ શ્લોક મદાંજારતના ઉદ્દાગ પર્વમાં છે.

કહેજો કે કાલેજ મ્હારે જવાનું થાય.—આ સાંભળી દેવની જેવી આઘા—
એમ કહી તેઓ ગયા એટલે પોતે સ્નાન-બોજનાદિ કરવાને ઉઠ્યો;
અને શરીર-સ્થિતિ કરી રહ્યો એટલામાં તે જ્યોતિષિયોએ દૂરીથી આવીને
ધીમેથી કહ્યું કે—આપનો આદેશ અમે પાળ્યો છે અને આવું શુક્રનાસ
પુનવિયોગથી વિશ્લેષ થયાછે એટલે તે સિદ્ધ થયોછે. મારે કાલે રાત્રે આપ
અર્ધાથી પ્રસ્થાન કરજો, આ સમાચાર સાંભળી,—હીક કપ્પુ—એમ કહી, આનંદ
પામતા હૃદયવડે તેમનાં વખાણુ કરી, કાદખ્ખરી તથા વૈશમ્પાયન દૃષ્ટિ-
ગોચરમાં આવ્યાંજ એમ માનતો,—પતલેખાએ પ્રવેશ કીધો નહિ
હોય, એટલામાંજ દુઃખદોષની જાણ એમ આગળ દોડતા અંતઃકરણ
યકી ધારતો,—અને ચાર સસુદ્રના સારણૂત, ઇન્દ્રાણુધના વેગને અનુ-
ભવન કરે એવા અશ્વો તથા અશ્વગમનના ખેદની અવગણના કરે એવા,
હિસાદી, અગમ્યિત રાજપુત્રો વિશે તપાસ કરતો કરતો—તે, અન્ય કર્મ
નહિ હોવાથી, ઓક રાત્રિ અને દિવસ મહા મહા મેઢેનતે ભાં રહ્યો.

પછી, જાણે અનુરક્ત કમલિનીના સમાગમની અપ્રાપ્તિપકી
સંતાપ પામીને દિવસની સાથે સૂઈ જ્યારે ચારત થયો; દિનપતિના પતન-
યકી ચિતાગ્નિ જેવા સંધ્યારાગમાં ખીજી દિશાની સાથે જ્યારે પશ્ચિમ
ગગનભાગે પ્રવેશ કર્યો; સંધ્યાગ્નિના તનખા જેવા તારા જ્યારે પ્રકાશવા
લાગ્યા; દિવસના અંતથી થતા મૂર્છાગમ જેવા અધકાર વડે દિશાઓનાં
મુખ જ્યારે નિમીલિત થવા લાગ્યાં; ૧ પોત પોતાના ભાગા બધીજવાં
સબ્દ કરતાં પશ્ચિમે જાણે ગગન-વિયોગના દુઃખથી આતે સ્વરે પ્રલાપ
કરવા લાગ્યાં; પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરતો જન્મજ દોષાગમ છે એમ જોઈને
જગતે જ્યારે પ્રકાશ-રહિત ગર્ભ જેવા તિમિરમાં પુનઃ પ્રવેશ કર્યો; ૨ જાણે
જન્માન્તરે આવ્યો હોય એવો, ઉદયમિરિ ઉપરનો, પોતાની અતિશય

૧. મૂર્છાગમથી નિમીલન થાય—અણુગિચ્છ જન્ય; અધકારથી મુખ
દમાઇ જાય. ૨. જન્મજગમે પ્રકાશ તો ઉત્પન્ન થાયછે પણ તે દોષાગમ-
દોષથી ભરેલો—છે, અર્થાત્ જન્મ લેવાથી પ્રાણીને સસારમાં અનેક પ્રકાર-
નાં દોષાગરણુ કરવાં પડેછે, એમ જોઈને, તેને ન ઈચ્છતાં પ્રકાશ વિનાના
ગર્ભમાં જેમ પુનઃ પ્રવેશ કરે તેમ જગતે આ સમયે પ્રકાશ ઉપજ કરતા
દોષાગમને—કહેજો—જોકે જો અર્થકારણમાં મુદ્દ-પ્રવેશ કર્યો—કલિને કહેજો
અર્થ આ દરો એમ કહેવામાં અત્રે પ્રમાણ જેવું પશુ છે. દેગકે બાગવતના
૨૩૦૧ ત્રીજાના અધ્યાય ૩૧ માં ૨૦ આ શ્લોકમાં જ્યાં ગર્ભ સ્તુતિ કરેછે
ત્યાં તે પણ ઈશ્વર પામેથી બદાર નીકળવાનું માગતો નથી, તે, ઉપર
કહેલાજ કરણને ખાતે છે.—

કાન્તિથી નિષ્કલંક જેવો દીસતો અંદર સ્વપ્રકાશથી પૂર્વ દિવ્યધૂના વદનને વિકાસિત કરીને જ્યારે નક્ષત્ર સમાગમનું સુખ ફરી ફરી જોગવવા બાગ્યો; અને રાત્રી જ્યારે સ્પષ્ટ થઈ, ત્યારે પ્રસ્થાનસમયે મંગલ પ્રણામ કરવાને અંદાપીડ માતા પાસે ગયો. તેને, પીડાથી અંતરમાં જાણે એ, મળી જતી હોય એવી, અમ ગલની સંકાથી પ્રવલન કરવા છતાં, અતિ દીર્ઘ લોચન વડે પણ અશ્રુવેગ અટકાવવાને અસક્ત, વિલાસવતીએ શોકના આવેગથી ગદગદ કંઠે બાળ્યા છુટયા અસરમાં કહ્યું કે:—

પુત્ર ! ઉત્સંગમાં લગવેલા ગર્ભરૂપના પ્રથમ ગમન સમયે—ઉત્સંગમાંથી જ્યારે પ્રથમજ દૂર જાય ત્યારે—હૃદયને ખારે પીડા થાય એ તો સુકત છે. પણ મને તો ત્હારા હમણાં જવાથી જો પીડા થાયછે તેવી પીડા પ્રથમ ગમનસમયે પણ થઈ ન હતી. ત્યારે હૃદય જાણે શરીર જાયછે. મર્મસ્થાન જાણે મીરાઈ જાયછે, શરીર જાણે હૃદય જાયછે; ચિત્ત જાણે નીકળી પડેછે. સંધિબંધન જાણે તુટી જાયછે. પ્રાણ જાણે નીસરી જાયછે. પ્રુદ્ધિથી કંઈ સમાધાન થતું નથી. સર્વે ગમે અન્ય બાસે છે. ત્યારી જેઠે હૃદયને પારી રાખવાને હું અશક્ત છું. વારી રાખ્યા છતાં પણ ત્યારે અશ્રુવેગ બસાત્યારે આવેછે. તને મંગલક્રિયા કરવાને વારંવાર નિશ્ચય કર્યો છતાં મતિ ત્યારી અલિત થાયછે. હું આગળ શું જોઈ છું તે જાણતીજ નથી. શા કારણથી આ આવી મને હૃદયની પીડા થાયછે તે પણ હું સમજતી નથી. શું બહુ દિવસે કેમે કરીને આવેલો ત્યારે ત્યારે પુત્ર ફરીથી જન્મ જતો રહે છે માટે કે વૈશમ્પાયનના વિષોગથી ઉદ્ધિગ થયેલો હું એકલો

સોકંદં વસન્નપિ વિમો મહદુઃખવાસનું | ગર્માન્ન નિર્જેગમિયે મહિરંધકૂપે ||
યજ્ઞોપવાતમુપસર્પતિ દેવ માયા | મિથ્યામતિર્યદનુ સંસૃતિવક્ત્રમેતત્ ||
(આ રક્તીકરણને માટે હું શાસ્ત્રીજી શંકરલાલ મહેશ્વરને અતુલદીત છું.)

૧. વિલાસવતીને અંદાપીડના આ ગમનસમયે આવી અશ્રુભસ્યક પીડા થાયછે એમ દર્શાવીને કવિ સુકિતથી અંદાપીડનું આગામિક અનુસૂચેછે. શુભ વા અશુભ જાનિધા જ્ઞાત-ત કેવો યશે એ પૂર્વથી સ્વમના રૂપમાં, વા સાધના આકારમાં. વા અકલિત શોકના વિચારમાં દર્શાવવાનું આતુર હૃદયે મહાકવિ રોક્ષપિપરનામાં જેવું જણાય છે તેવુંજ આપણા અંધકારમાં છે એમ કહીશું તો એ અલક્ષિત—અનર્દ—સુતિ કરી એમ નહિ ગણાય. જુઓ 'રોમિયો ને જુલિયેટ':—

Romeo.....For my mind mingles
Some consequence, yet hanging in the stars,

કેમ જરો એમ જાણીને ૨-એમ તો નહિ હોય કે વૈશમ્પાયનનો વૃત્તાન્ત સામળીને હુ પોતેજ હુ ખી ચર્ચ હુ માટે આમ થવું હશે ૨ આવી પીડા યામછે માટે વૈશમ્પાયનને તોડવા તુ ન જમરા એમ કહેતા મ્હારી જીભ ઉપડતી નથી પણ હૃદય તો ત્હારા ગમનને પ્રસ્થાવ નથી. માટે આવી મ્હારી પીડા જાણીને, પેટેવાની પેટે હવે કૌઈ રથલે તુ અતિ દીર્ઘ કાળ સુધી નિવાસ કરીને રહિશ નહિ આ અર્થે, બડાલા પુનઃ હુ અજ્ઞાતિ સહિત ગિર નગરીને તને વિનતી કરે છુ —એમ કહેતી પોતાની માતાને

Shall bitterly begin his fearful date
With this night's revels, &c &c

Act I Sc IV

૧મી અંગ —

Juliet O Romeo! I have an ill-divining soul!
Methinks I see thee now thou art so low,
As one dead in the bottom of a tomb &c &c

Act III Sc I

અહીં, ભવિષ્ય અનિષ્ટ વૃત્તાન્ત ન સમજવા છતાં તેજ કારણથી અતર્થ પીડા ભોગવતી વિવામવતીનું નિર્ધીર્ય દૃષ્ટાન્ત શેક્ષપિયરના 'રમીન્નો રિચર્ડ' નામના નાટકમાં પણ મળેછે, જેમાં રિચર્ડની રાણીને પણ એ રાજાને આવી પડનાર વિપત્તિ ન જાણવા છતાં તેને લીધે પૂર્વથીજ હૃદયવેધક પણ અકસિત આવાજ નકારતો શોક થાય છે એ આખો આમ આપતા લખાણ બહુ યથ જાય માટે એમાંથી થોડાંજ ઉતારો અહીં કરેલો છે

Queen Yet I know no cause
Why I should welcome such a guest as grief
Says bidding farewell to so sweet a guest
As my sweet Richard Yet again methinks
Some unborn sorrow ripe in fortune's womb
Is coming towards me and my inward soul
With nothing trembles at something it grieves
More than with parting from my lord the king

Queen It may be so but yet my inward soul
Persuades me it is otherwise However it be
I cannot but be sad so heavy as I
As—though in thinking on no thought I think—
Makes me with heavy nothing faint and shrink

Queen
But what it is, that is not yet known what
I cannot name, tis nameless woe I wot

Richard II, Act II Sc 2

ચંદ્રાપીડે અતિ અવનમ્ર યજ્ઞ વિગ્રહિ કરી કે—માતા ! તે વેળા તો હું
 દિવિન્વિજયને પ્રસંગે રહેા હતો પણ દહે તો તે સ્થલે જાઉં એટલીજ વાર છે.
 ગાટે આ વખતે મને આવતાં બહુ દિવસ યશે એમ ધારી જરા પણ
 પીડા હૃદયમાં ત્હારે થવા દેવી નહિ.—ચંદ્રાપીડની આ વિગ્રહિ સંભળી,
 અશ્રુપૂરને આટકાવી, મહા મેહેનતે ધીરજ આણી ગગન-મંગલ-ક્રિયા
 કરી, (સ્તનમાંથી) ફૂટતી ધારાવડે સિંચતાં માથે સુખ્યન કરી, બહુ વાર
 સુધી ગાદ આસિંગન દષ્ટ, માતાએ જ્વળે નીકળી જતા પ્રાણ સહિત
 પુત્રને કબ્જથી છોડ્યો.

માતા પાસેથી આવીને એ પિતાને પ્રણામ કરવા રામનમૃદમાં
 ગયો. ત્યાં—મહારાજ ! પુવરાજ જમન-પ્રણામ કરે છે—એમ દ્વારપાલે
 જણાવ્યું એટલે પ્રવેશ કરી, જૂતલ ઉપર સિર મૂકી, ફર રહે રહેજ એણે
 રામન-સ્થિત પિતાના ચરણને પ્રણામ કર્યો. આવી રીતે એને પ્રણામ બેઠ,
 પૂર્વકાચ જરા ઉંચી કરી, રામનમાં રહે રહેજ પિતાએ એને બોલાવી,
 અશ્રુથી જાણે પાન કરતાં કરતાં પ્રેમથી ગાદ આસિંગન દષ્ટ, અપ્રીદ દોષ
 તેમ સહસા જરાજ આવતાં અવિરલ અશ્રુના વેગથી આકુલિત. લોચન
 સહિત, અંતરના ક્ષોભના આવેગથી વિક્ષિપ્ત આદારમાં કહ્યું કે—વત્સ !
 પિતાએ ખેડારી દોષ-સંભાવના કરી એમ જાણી મનમાં જરાપણ ત્હારે
 દુઃખી થવું નહિ. તેં જ્ઞાનસંપાદન કર્યું ત્યારથી અમે ત્હારી યથાર્થ પરીક્ષા
 કરીછે; અને પરીક્ષા કરીને, ગ્રણગ્રણથીજ પ્રાપ્ત થાય એવો રાજ્યભાર
 તને સોંપ્યો છે—તનય-રનેદથીજ નહિ. આ જે રાજ્ય છે તે પૃથ્વીનાર
 વડેજ અતિ દુરુહદ છે; ^૧ મહીધરની ભીડથીજ અતિ સંકટ છે; ^૨ કુટિલ
 નીતિના પ્રચારવડેજ અતિ દુઃસંચર છે; ચાર સમુદ્ર સુધી પૃથ્વીની વ્યાપ્તિ
 વડેજ અતિ મહત્ છે; મહા સાધન થકી વરા યાય મારેજ અતિ દુઃ-
 સાધન છે; ^૩ અનંત કાર્યતંત્રની જ્વલવડેજ અતિ મદન છે; ઉચ્ચ વંશથી
 પ્રતિષ્ઠિત મારેજ એનો આરોહ દુષ્કર છે; ^૪ અને દળજો રાજુઓના ઉદ-
 રણવડેજ એ અતિ દુર્ધર છે. પણી સમવૃત્તિતાને લીધેજ એ અતિ વિષમ
 છે; અનેક તીર્થ-કટપનાથીજ એનું જ્વલતરણ દુષ્કર છે; ^૫ હંરક-સાધન

૧. ઉચકી રાકાચ નહિ એવું. ૨. મહીધર-રાજાઓ; પવંતો. ૩. સા-
 ધન-સેવા; ઉપકરણ. ૪. વંશ-કુળ; વાંસ. ૫. તીર્થ-રાજ-સેવક-જેવ
 કે મંત્રી, પુરોહિત, સેનાપતિ વિગેરે. જુઓ 'વચન' માંનું મીશ્ન-
 ૫. ૪૮:—તોર્ગશ્વેનાયુક્તકર્માભિષીપતે ॥ બીજે અર્થે, 'પ્રગથિમાં.'

વડેજ એ દુર્ગદ છે;^૧ અખિત્ર પ્રજાના પાલન રૂપ વ્યવહારવડેજ દુષ્પાલ્ય છે; તથા^૨ સર્વ આશાની પ્રાપ્તિથીજ દુષ્પાપ્ય છે. ^૩ જે મહાસત્વ રહિત હોય, ^૪ અસ્થિર પ્રકૃતિનો હોય, અદાતા હોય, સ્થૂલ લક્ષ્ય રહિત હોય, ^૫ અશુદ્ધ હોય, સૌમંદીન હોય, મહાઉત્સાહ રહિત હોય, અપ્રિયવક્તા હોય, અસત્ત્વનો હોય, અનુદિમાન હોય, અનિવેદી હોય, અકૃતમ્ હોય, અનુદાર પ્રકૃતિનો હોય, સંઘિભાગથીજ રહિત હોય, ^૬ અન્યાયવર્તી હોય, ધર્મમાં અરુચિ રાખતો હોય, શાસ્ત્રોક્ત વ્યવહાર રહિત હોય, અશરણ્ય હોય, ^૭ ભક્તિહીન હોય, અકૃપાલુ હોય, અગ્રિયવક્ત્ર હોય, પોતાને અવશ હોય, અનિતોદ્વિગ્ધ હોય, વા અસેવક હોય તેનામાં તો એ રિયોતજ કરવું નથી. (પણ) જે સમગ્ર ગુણથી^૮ અધર્મી હરી બલાત્કારે એ પ્રકૃતિથીજ અન્ય-નો પ્રતિબંધ કરવાને સમર્થ હોય તેનામાં વાસ કરે છે; અને શુભો પણ પૂર્વોપર વિચાર કરી, રખલનની બીલિયી મુક્ત થઈને તેનેજ એનું આરોપણ કરે છે. માટે અર્થીજ વત્સા ત્હારે બાળવું કે મહારામાં હોય નથી.^૯ વળી હવે કોના ઉપર રાજ્યભાર નાંખીને હું આજુ પાજુ હોવાચરણ કરે ? ત્હારેજ સક્ષ્મ લોકનું રંજન કરવાને પ્રયત્ન કરવાને છે. અમારો તો સમય ગયો. અમે રખલિત ન થતાં બહુ વર્ષ સુધી રવાને રહ્યા છિયે. લોભથી પ્રજાને પીડી નથી. અપમાનથી શુભોને ઉદ્વિગ્ધ કર્યા નથી મદથી સત્પુરુષોને વિમુખ કર્યા નથી. ક્રોધથી પ્રાદિગેને ત્યાગ આપ્યો નથી. હવેથી આત્માની દાસી કરાવી નથી. કામથી પરસ્પ્રોક બોલો નથી. રાજધર્મને અનુસાર કંપી છે, શ્વરચિતે નહિ; વૃદ્ધની સેવા કરી છે, વ્યસનની નહિ; સન્નતોના અરિતને અનુવર્તન કીધું છે. ઈદ્રિયને નહિ; ધનુષને ઉત્તર કર્યું છે, મનને નહિ; વૃત્તની રક્ષા કરી છે, શરીરની નહિ; જનાપવાદની બીલિ રાખી છે, અરણની નહિ; તેમજ સુર-લોકને દુર્લભ સર્વ વિધયોપબોગનાં સુખ શોધને અજ તમ થતા મુધી બોગ-વ્યાં છે; અને અકાર્યતા લાગથી તમા કર્મના અનુભવથી પરલોકનું પણ સંપાદન કીધું છે—એમ હું બારું છું. વળી ત્હારા જન્મથી હું કૃતાર્થજ છું.

૧. કંટક=કારો; કંટા જેવા નડતા પુરુષો. ૨. આશા-દિશા; અખિત્રાપ - ૩. મોટી મોટી ધારણા બિનાનો હોય. ૪. બીજને કંઈ ભાગ આપવાની ટેવ જેને ન હોય. ૫. કોઈનું રક્ષણ કરતો ન હોય. ૬. ‘શુશુ’નો બીજને અર્થ ‘સેરી.’ ૭. આપીજ=તને રાજ્ય-ભાર સંપ્રોડે તેટલાથીજ. અર્થાત્ જે ત્હારામાં હોયની સંકા હતા તે તને રાજ્ય સંપ્રોડ ન હત.

માટે આવેજા મહારા મનોરથ છે કે લગ્ન થયા પછી તું પ્રતિષ્ઠિત થાય
એટલે મહારા સર્વે રાજ્યભાર તને સંપી, જન્મ-નિર્લેહથી લધુ થયેલા
હૃદયે, પૂર્વે રાજધિયોએ લીધેલો માર્ગ લેવો. આમાં આ વૈશમ્પાયન-
વૃત્તાન્ત રૂપ અન્તરાય અતર્કિતજ મને આવી નહો. (તેથી) મને
લાગે છે કે અ. બનવાનુંજ નથી. નહિ તો ક્યાં વૈશમ્પાયન ? ને ક્યાં
આવું એતુ-સ્વપ્નમાં પણ ધરાય નહિ એવું—એણે ? માટે પુત્ર । તું જઈને
પણ એવું કરજે કે આ મહારા મનોરથ જાતુ વાર સુધી હૃદયમાં રહો
રહોજા વિપરીત થાય નહિ.—એટલું કહી, જરા ઉંચા કરેલા મુખવડેજ
સંપીડિત ^૧ હૃદય જેવું લાચ્યુલ આપી એને વિદાય ક્યો.

પિતાની આવી સંભાવનાથી અતિ ઉત્તર થયા છતાં અતિ અવનમ્ર
રહીને સમીપ જઈ, પુત્ર : પ્રણામ કરી, પ્રકુલ્લ મનથી ચંદ્રાપીઠ બહાર
નીકળ્યો, અને શુકનાસને મંદિર ગયો. ત્યાં જઈ, પુત્રની ચિંતામાં અસ્ત
થયેલા, ઈશ્વિયોથી જાણે સુકત હોય એમ શરીરે શન્ય હીસતા શુકનાસને,
તથા શોઘાવર મુખે નિરંતર અશ્રુપાત કરતી મનોરમાને એણે પ્રણામ
ક્યો; એટલે એમ ને એમજ આશિષ દહને પોતાનો દુઃખભાર જાણે
આપતાં હોય તેમ એ એ એને દાર મુધી વળાવવા આવ્યાં તેમને પાછાં
જવાને વારંવાર મુખ પાછું ફેરવી (કહેતો કહેતો) એ ત્યાંથી બહાર નીસર્યો;
અને હીન દેખાતો ઈંદ્રામુધ, આગળ દોરી ગયા છતાં પણ પાછો પાછો
ખસતો હતો, ખાંખારો કરતો ન હતો, કહ્યું ઉંચા કરતો ન હતો, મ્હો-
એથી સારો શબ્દ કરતો ન હતો, જવાને ખુશી ન હતો, ગમનોત્સાહ
દર્શાવતો ન હતો—તે જોયા છતાં પણ, શરીરથી વળી કોઈ જવાની ના
કહેરો એવી રાંદાથી, વૈશમ્પાયનને જોવાની ત્વરાથી, તથા કાદમ્બરીના
સમાગમની ઉત્કુહતાથી જરા પણાવિદગ્ધ ક્યાં વિના અચ્ચાર થઈ, વેગથીજ
પોતે નગરીમાંથી નીસર્યો.

નગરીમાંથી નીસરી સિપ્રાને તટે એમના પ્રયાન-સમયે મંગલ-
વાસને અર્ધે રયેલા મંડપમાં પ્રવેશ ક્યાં વિના બહારથીજ મુવરાજ ગયા-
એમ કલકલ કરતા, અને તે કાળે એના અતર્કિત ગમનથી ગમરાટમાં
પડેલા પરિજન તથા રાજપુત્ર લોક આગ તેમથી દોડતા દોડતા
એની પછવાડે ગયા. અને (તેમની સાથે) પાંચ છ કોસ જઈ, પ.સ.

૧. પીઠા પામતું (હૃદય); આવેણું (પાન). ૨. ઈંદ્રામુધને પણ
આવો અમંગલ સૂચક ચિન્હ યતાં બતાવીને કવિ આગળ થવાનો અનિર્ણ
પરિણામ પૂર્વે પ્રમાણેજ સૂચવેલો.

પાણી જ્યાં સુખ બહુ એવા એક પ્રદેશમાં એણે નિવસ કર્યો. હૃદય તણપી રહ્યું હતું તેથી પ્રભાત થયા પેઢેલાંજ એણે રાતમાં ઉઠીને ફરીથી ચાલવા માંડ્યું; અને ચાલતાં ચાલતાં તેજ દિવસથી એને વિચાર થવા લાગ્યા કે:—અણુચિન્તવ્યોજ ત્યાં પહોંચી જઈને, લગ્નલાઈ એ નારી જતો હશે તેની પાછળ જઈ, જોરથી કંઠગદ દઈ, 'હવે ક્યાં નાસી જશે?' એમ કહી, વૈરાગ્યાવનનું વૈલક્ષ્ય હું દૂર કરીશ. એના સમાગમનું સુખ અનુભવ્યા પછી,—નિષ્કારણ પ્રસન્ન થયેલી, દોષ રહિત, મ્હારું અતર્કિત આગમન જોઈ વિશેષ હર્ષ પામતી—મહા-સ્વેતાને ફરીથી હું આગળ જવાની સિદ્ધિને અર્થે મળીશ. પછી મહા-સ્વેતાના આશ્રમ સમીપ સર્વેવ્યથ તથા સૈન્ય શરીથી રાખીને એની સાથેજ હેમકૂટ જઈશ. ત્યાં મને ઝોળખીને સત્વર ઢોડતી કાઠખરીની દાસીઓ આગ તેમથી પ્રણામ કરવા આવશે તે સમયે હું પ્રવેશ કરીશ ત્યારે ગંધર્વ-રાજપુત્રીની પાસેથી એની સખીઓ પ્રકુલ નયને મ્હારા આભ્યા-ની ખંખર કહી શિરપાવ લઈ જતી હશે.—એ ક્યાં છે?—કાણે કહ્યું?—કેટલે દૂર છે?—એવા પ્રશ્ન પોતે પૂછતી હશે. તે કણે સાથેજ ઉપજેથી તાપ-શાન્તિ તથા લજ્જાને લીધે, છાતી ઉપર મૂકેલું કમલપત્ર દૂર કરી, ઉત્તરીય વસ્ત્રના પલ્લવથી એ પોતાનાં સ્તન ઢાંકતી હશે. આભરણ કરીને પેઢેદેલાં મૃણાલ લજ્જાઈ બૂપણથી પણ અધિક, સ્વશરીરની શોભાનેજ સર્વ આભરણ-સ્થાને એ ધારણ કરતી હશે. તાપશાન્તિને અર્થે આભૂષ-ણમાં માત્ર ધારણ પેઢેથી હશે. જાડી હરિચંદનની અર્ચાથી ઢંઢાઈ ગયેલી લાવણ્ય-શોભાવાળાં અંગને એ પોતાના દાયવડે મર્દન કરીને પાનથી અધિક દર્શનીય કરતી હશે. શયનમાં પાપરેલાં કમલ, કુસુમ તથા કુલતથનાં પત્ર તથા કેશરના, અંગે મ્હોટેલા કંઠકને રોમોદ્ગમથીજ દૂર કરતી હશે. ગાલ ઉપર વાંકી ચૂકી આવી રહેલી પોતાના કેશની લટને મણિ-દર્પણમાં જોઈને હાથથી સંધ ઉપર મૂકતી હશે. આનંદને લીધે નેત્રપુટમાંથી ગળના અશ્રુજલ વડેજ એ, કામાગ્નિના સંતાપને જાણે જલાન્ન-જલિ આપતી હશે!

૧. આવાજ પ્રજ્ઞ તથા અદ્વૈતી શરૂ થતા વર્ણનના જેવા વર્ણન સાદુ જુઓ પૂર્વભાગ પૃ. ૨૧૪ લી. ૧૫ વિં. આવી અનુક્રિતિથી કલાચિત્ કવિની એમ સૂચવવાની ઇચ્છા હશે કે તે સમયનું 'કાઠખરીનું' ચિત્ર ચંદ્રાપીડના ચિત્રમાં કેસી ગયું હતું તેથીજ તેને આવા વિચાર આવતા હતા; બ.કી એ તો સ્પષ્ટજ છે કે એ કાળની અને ચં. ચિન્તન કરેછે ને કાળની કાળની અવસ્થા સમાન છે.

અંગ ઉપરથી કાઢી નાંખતાં શેષ રહેલા, ભરમ જેવા, સુદ્ધ ચંદનરસથીજ મદનાગ્નિની નિવૃત્તિ સૂચવતી હશે! અને મળતા સાર કબાં થવાને પ્રસંગેજ કુસુમ-શ્યામેદ્દર કરતી હશે — એવી કાદમ્બરીને જોઈ, દર્શનીયના અવધોક્ત રૂપી ફલવડે મહારાં ચક્રુને હું કૃતાર્થ કરીશ. પછી અંગલિયુક્ત પ્રણામ અને કંદબદથી મહોભાને મળી, ચરણે પડેલી પતલેખાને ઉઠાડી, કેપૂરકને પુનઃ પુનઃ ગાઠ આલિંગન દર્શા; અને મહાસ્વેતા (અને) લગ્નની મંગલ ક્રિયા કરશે તથા બધી સખીઓ સ્વરાથી દેવીના વૈવહિક-સ્નાનની મંગલ વિધિ કરશે એટલે હું વગેરેથી અભિષિંકત પૂરવી જેવી દેવીનું કરગ્રહણ કરીશ. પછી પુષ્કલ કુકુમ, કુસુમ, ધૂપ તથા ભેષના મુલાસથી ક્રમોદીપન કરતા સયનગૃહમાં હું રા.યન ઉપર એટલે હોર્લસ સારે મહારી સમીપ બેસી, ઘોડી વાર સુધી નર્મ ભાવણ કરી મહોભા મહાર જશે એટલે, લગ્નજથી અવનમ્ર મુખે રહેલી, ગા ના કહેતી પ્રિયાને બે હાથે બાજાકારે શયનમાં લાવી, શયનમાંથી ઉત્સંગે અને ઉત્સંગમાંથી હૃદય પાસે લઇ જઈશ. પછી ગાઠ નીલિ-અંશીએ આતિ દૃઢતાથી બે હાથ રાખી, લગ્નજથી એ પોતાનાં લોચન મીચી દેશે તેમને સુખ્યન કરી, બહુ દિવસે હું કૃતાર્થ થઈશ. દેવને પણ દુર્લભ એવું અધરા-શ્રુત તૃપ્ત થતા સુધી પાંતે મહારં દ્વિવિત સફલ કરીશ. આતિક્રામકતાને લીધે ઝોગળીને જાણે અંગે અંગે પ્રવેશ કરતી હોય એવી પ્રિયાના—મદ-નગ્નિથી બળતાં શેષ રહેલા રાશીરને ગાઠ આલિંગન દષ્ટ મુખરસથી શાન્ત કરીશ. પરવશ છતાં પણ જાણે સ્વેચ્છાએ વર્તતી હોય, પ્રયાતનરહિત છતાં પણ જાણે યતન કરતી હોય, અપસર્પણ કરવા છતાં જાણે ઉપસર્પણ કરતી હોય, સર્વ અંગ દાંડેલા છતાં જાણે ભાવ દર્શાવતી હોય એવી દેવી કાદમ્બરી સાથે પછી હું—સર્વ જનને શુભજા છતાં કેવલ યોગનેજ ગમ્ય, સ્પર્શ-વિષયક છતાં હૃદયઆદી. ધન્દિયોને મોહિત કરવા છતાં પ્રસન્ન કરવું, મદનાગ્નિ ઉદીપ્ત કરવા છતાં નિર્વૃત્ત કરવું, સર્વ અંગ ખિન્ન કરવા છતાં આત્હાદન કરવું, વિષમ હૃદયવાસ અને ભ્રમસ્વેદ ઉત્પન્ન કરવા; છતાં સીત્કાર સહિત રોગામ્ય કરવું, અનુભૂત યતાં પણ અનુભવવાની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવું, મદસ વાર અનુભૂત છતાં પણ અપુનરુક્ત લાગવું, અતિસ્પષ્ટ છતાં પણ અવશ્ય સ્પર્શવાળું, અચિન્ત્ય સમાગમવાળું, અતુલ સ્પર્શ વાળું, અનુપમ રસ વાળું, અવશ્ય પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવું, અર્ચિત્વ ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થતા અપર પ્રધારના મોક્ષશુભ જેવું—શુરત નામનું વિચિત્ર સુખ જોગવીશ; અને

નિમેષ માત્ર પણ વિચુકત રહ્યા વિના એની સાથેજ વિવિધ વિવિધ રમ્ય સ્થાનોમાં ફીડા કરીને, સ્વાભાવિક રીતે રમ્ય છતાં પણ વ્યવનને અધિક રમણીય બનાવીશ. પંખી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થશે એટલે દેવીનેજ વિનતી કરી વેશભાષનનું પણ મદદેખા સાથે લગ્ન કરાવીશ.—આપા આવા વિચાર-માં ને વિચારમાં ક્રુધા, તૃષ્ણા, તાપ, શ્રમ કે ઉલ્લાસો એ કે.ક.ની વધા ન ગણતાં એણે રાત દિવસ આશ્વાસ કર્યું.

એમ આશ્વાસ છતાં પણ, અંતર ધણો દોષાધી, અંધો દરેનો કાષ્ઠો એટલામાં તો એને મેધકાજ ને માર્ગનો કાલ-સર્પ છે, મીઠા પ્રકારનો પ્રબલ પંક છે, સૂર્યનો નિરાશ્રમ છે, અદ્રનો રાક્ષ છે, વન્દાગિના પ્રકાશનો મૂગોદગમ છે, મદન-ગગનો મદાગમ છે, વિરહાનુરો મરણ રૂપી ધોર અધકારમાં પ્રવેશ છે, ઉત્કંઠિત કામિનિજ રૂપી દરિયુને પ્રસ્થા-વનાર કાલપારા છે, દિગ્ગગ્નેનો અગ્નિ સોહમય અર્ગલ-દંડ છે, અધ્યાત્મી અહિત પદ-સૂંખસા છે, વટેમાર્ગીઓનો અત્યાજ્ય ગૃખમા-અંધ છે, પ્રોપિત જનની આજ્ઞા વનમેષા છે, પ્રાણિમાત્રનો લોહપત્તર-અંધ છે,—અમરનાં રાજાંશી દંકાપદ્મા કુરુક્ષેત્રની મહિમ, ગર્ભાતી મેધ-અધ્યાત્મ વિસ્તાર-પદી ભયંકર લાગે છે,—વિષમ પ્વનિધી ગડગડે છે, અધિક વિષમ વિષુત્ રૂપી પશુ છ જે એ છે, વિકટ ઇદ્રધનુષ્ સદાવે છે, અદર્શિત મારા રૂપી બાણની દેવીના વર્ણરૂપી પ્રહાર કરે છે, વિરુદ્ધ હોય તેમ મુખ ઉપર અંધકાર કરી દહ આગળથી મારે રોકે છે, અને રાતસદસ અગ્નિના સંપાત નેવો દુષ્પ્રેક્ષ્ય દોષથી આંખોને જાણે રૂપી રહે તે (મેધકાજ) વ્યવિત ગમનમાં વિપ્રકારી ધધ પડ્યો.

તેમાં પ્રથમ તો એને અચેતન કરનાર મૂર્ખાવેગથી દશે દિશાઓમાં અંધકાર વ્યાપી ગયો. પછી મેવથી. પેદેશું એતું તાલપી રહેશું અંતઃકરણ કંઈકે જતું રહ્યું, પછી હંસ (ગાય).^૧ આગળ એના પરિમલ યુક્ત નિશ્વાસ પવન નીકળ્યા, પાંજળથી સુગંધિ વાયુ. પૂરે એનાં નીલકમલવન લેવાં સુંદર નયનમાંથી જલ વર્ષ્યું, પછી મેધટુંદમાંથી. પ્રથમ સદસ ઉત્કંઠિકારથી આકૃલ આકૃલ થતું એતું મન ઉદેગથી વારાવા માંડ્યું,^૨ પછી નદિયોનો પટ.^૩ વળી દુસ્તર નદી-પૂરનીજ સ્થાને એની મદન-મેદન વધવા લાગી. વર્ણરૂપી શીમળાપ ગયેલા કમલ સમૂદનીજ સાથે એની કાદમ્બરી-અમા-ગમની આશા ટુપી ગઈ. ધારાનો વેગ સદન કરવાને અશક્ત પલવ-

૧. વપન્ધતુ દસને પ્રતિકૂલ છે એ વિશે જુઓ ૫ ૧૩૭ દી ૩.

૨. ઉત્કંઠિકા-ઉત્કંઠા; જલતરંગ. ઉદ્દેગ એટલે; ઉચે જતો વેગ.

નીજ સાથે એનાં લોચન તાઝ થયાં. મેઘકાળના પવન વાયાથી કદમ્બકલિ-
નીજ સાથે એનું કટકિત શરીર કંપવા લાગ્યું. તીર ઉપર આવતા જલ-
થી મનમાંથી ખોદાતા નદી તટનીજ સાથે એના પ્રાણ પેડયા.^૧ પરિમલમય
માલતી-કુસુમ સાથેજ એનાગા મહન વિકસિત થયો. તેમજ બારે ઘડાકા-
થીજ એના મનોરમ બાગી ગયા અતિતીક્ષ્ણ અમ્બાગવાળા કેવડના
કટકથીજ એના મન મેદાઈ ગયાં. શિખા ઉંચી કરતા શિખિયોથીજ
એના ગતિ બગી ગયાં.^૨ દિશાઓને ઘેરી લેતા મેઘના તિમિરથીજ
એના મેદા-ધકાર વૃદ્ધિ પામ્યો. (અને) અંધકારને ઠાંકી દેતા વિદ્યુત-
પ્રકાશથીજ એને સનાપ થયો (વળી) ઉપરા ઉપરી ગંબીર ગર્જના
કર્તે વસુધરાના સંધિબંધને કંપાવતા, આકાશમાં, નવા મેઘથી;^૩ મેઘ-
જલ-ધારા પડવાથી અંતુર્ગાથી રાખ્ધ કરતા, અંતરીક્ષમાં, આતકથી;
મંદિરે સ્વરે કે કે કરતા, પૃથ્વી ઉપર, દેડકાઓથી; અહર્નિશ જંકાર
જેવો. રાખ્ધથી ધારના જલકણને જર્જરિત કરતા, દિશાઓમાં, પવનથી;
મુદ્દમત ઘઈ ટેંદુ ટેંદુ કરતા, વનમાં, મયૂરોથી; વિપમ શિખરોમાં શિલા-
ઓ ઉપર રમસન ચવાથી ખળખળતાં, પર્વતોમાં, ઝરણુથી;
(અને) ઉંચા ઉછળતા તરંગના આરદ્રાવનયકી વૃદ્ધિ પામતો વિપમ
નિર્વાપ કરતાં, નદિયોમાં, પૂરથી; તેમજ રથલ ઉપર વિસ્તાર પામતા.
શુશ્રોમાં ડબાઈ જતા, ગિરિયો ઉપર પ્રચંડ લાગતા, જલ ઉપર
મધુર મધુર સંભળાતા, પર્વત-તટ ઉપર તીક્ષ્ણ લાગતા, લીલા ધાસવાળી
ભૂમિ ઉપર મૃદુ લાગતા, વૃક્ષો ઉપર રમ્મ લાગતા, તૂણુ ઉપર
મૃદમ લાગતા, તાલીવનમાં રપદ સંભળાતા, —સર્વે દિશાઓમાં પડતી
જલધારાના ઓતવારી તથા હ્રદય-પ્રવેશી સ્વરથી રાજપુત્રને વધારે વધારે
ઉત્કંઠ, યતી મહા તેથી રાત્રે કે દિવસે, ગામમાં કે અરણ્યમાં, અંતરમાં
કે ખહાર, વનમાં કે ઉપવનમાં, માર્ગમાં કે આવાસમાં, આલવામાં કે
રહેવામાં, પૈશમ્પાવનના રમરણમાં કે કાદમ્બરી-સમાગમના પ્લાનમાં
કદી પણ એને ઠાઈએ પ્રકારે નિર્વૃત્તિજ મળી નહિ.

આમ નિર્વૃત્તિ મળી નહિ, અને મેઘસમય રૂપી ઇંધનવાળા વચ્ચ-
નલ જેવા—જાણે બરમ કરી નાંખવાને તત્પર થયેલા—કામાસિથી એ

૧. અહીં અતિશયોક્તિજ સમજાવી. ખરેખર પ્રાણ ગયા એમ
નહિ પણ તે દુઃસ્થ વેદના યજ્ઞ. ૨. શિખા=કલગી; જ્વાલા. શિખી=
મધુર; આસિ. ૩. અહીંથી શરૂ થતી મંચમી વિમલિતયોનો સંબંધ
આગળ આવતા ‘વધારે વધારે ઉત્કંઠ યતી મહા’ એ રાખ્ધો સાથે લેવો.

અતિ કષ્ટ પામવા લાગ્યો તેથી, સ્વભાવે ધીર છતાં પણ એની પ્રકૃતિજ બદલાઈ ગઈ. સકલ ધરાતલને છાકમોછાળ કરી નાંખતા ધારાજીસથી પણ એ શોષ પામ્યો. દરેક દિશાઓને પ્રકાશિત કરતી વિદ્યુત-પ્રભાથી પણ એ મૂર્છાન્ધકારમાં પડ્યો. જગત્ને આલ્લ્યાન કરતા, મેઘસમયના પવનથી પણ એ બળી ગયો. જલભારથી સ્થામ દેખાતા ધનથી પણ એ ફીણ થઈ ગયો. તુલ્યમય ભૂમિને રક્ત રૂપ આપતા શકગોપથી ^૧ પણ એ શીદા પડી ગયો. કુસુમથી ધવલ લાગતા કુટજથી ^૨ પણ એ રાગપરા ગયો. તથાપિ, મેઘ કાલ રૂપી, સકલ જગતના છવન-હેતુવડે પણ છવિત-સંદેહમાં પડેલો એ કુમાર ઉત્કૃષ્ઠ ^૩ ગમન કરતાં વિધિ-વિલસિન અને સારિતપૂરને તરતો તરતો, અહર્નિશ વર્ષતા જલથી ઉપમ થયેલી મૂર્છામાં તથા પંકમાં ડુબતો ડુબતો, જલથી ભરાઈ ગયેલા માર્ગમાં તથા ભોમન-માં સ્ખલન પામતો પામતો, વિકસિત થતી કાદમ્બરી-પ્રાપ્તિની ચિન્તા-ઓમાં તથા ધારા-કાદમ્બ(વૃક્ષ)ની રમેષ્ટિયોગમાં નવન મીચતો મીચતો, ઉપરા ઉપરી આવતાં ગમન-વિદ્યથી તથા મેઘ ગર્જિતથી મોહ પામતો પામતો, દુર્લભ વેગવાળી દળનરે ઉત્કંઠને તથા નદીઓને ઓળંગતો ઓળંગતો, મેઘથી વૃદ્ધિ પામતા કાદમ્બરી-સમાગમના ઓત્સુક્યથી તથા જલપ્રવાહના વેગથી તણાતો તણાતો, છવિતારાને તથા દુર્બલ અશ્વને ભજતો ભજતો, સમસ્ત પ્રાણિ જેમાં પોત પોતાના સ્થાનમાંથી હાલી ચાલી શકતાં ન હતાં એવી વર્ષાઝગતુમાં પણ જરાએ વિલબ્ધ થઈ વિના આગળ ને આગળજ આશ્વેઃ (કારણ કે,) વીજળીઓ જાણે એને તર-છેડતી હતી, જલપર જાણે એને અટકાવતા હતા, ગર્જનાઓ જાણે એને ધમકાવતી હતી, નિસ્ત્રિંશ-વૃત્તિની ^૪ જલધારાઓ જાણે એના સેંકડો છેદ કરી નાંખતી હતી, અને જલક-કાલધીજ-ત્વરિત ગમનમાં વિદ્ય રૂપ થઈ પડેલી—સર્વ આશાઓ રૂપાઈ ગઈ હતી તો પણ કાદમ્બરી-સમ, ગમની આશા જરા પણ એને બંધ થઈ ન હતી. ^૫ એ આશતો ગયો તેમ એનું અશ્વ-સૈન્ય—જેનાં અશ્વ જલધારાઓ સામી અવવાધી જરા મીચાઈ જતાં હતાં, વારંવાર પોતાનાં સુખને જે આડાં અવળાં દરવતું હતું તથા નીચાં નમાવતું હતું, જેની યાજના અમભાગ જલ પડવાથી મોટી જાળિ બેગા થઈ ગયા હતા, કાદવમાં ને કાદવમાંજ

૧. એક જાતના લાલ કીડાથી. ૨. એક જાતના છોડથી.

૩. ઉત્કૃષ્ઠ=પ્રતિકૃષ્ઠ; કૃત-કિનારો-ઓળખીને. ૪. નિસ્ત્રિંશ-ખરૂજ-તેના જેવી વૃત્તિની; નિર્દય વૃત્તિની. ૫. આશા (ખીજો અર્થ) દિશા.

આલવથી જેની ખરીઓ ડગાઈ ગઇ હતી, હવે નીચા ભુમિભાગ ન જણાવથી મતિ જેની સ્પલિત થતી હતી, પ્રધાણ્યધ જેના તુટી જતા હતા, ઉપરા ઉપરી નદીઓનાં તીર વારંવાર ઉતરવાથી જેના પૃથ્થાગ પલળી ગયા હતા, અને બાલવેગ તથા ઉત્સાહ જેનો ઘટતો જતો હતો— તે સૈન્ય પણ અનુમનન કરતું ગયું; અને રાજલોક સૌ ઉચિત વિગતિ કરતા તે છતાં પણ સારીર સ્વસ્થ ન કરતાં, જીવિત-સંધારણને અર્થ માત્ર આહારન કરતો કરતો એ આખો દિવસજ આગળ ને આગળ ચાલતો.

એમ ચાલતા આવતાં એક તુલીયાંશ માર્ગે બાપી રહ્યો હતો તેવામાં એણે મેઘનાદને પાછો આવતો જોયો. ૧. જોઈને, દુરથીજ એણે નમસ્કાર કયો એટલે અંદાપીડ પૂછવા લાગ્યો કે—પગલેખાના ગમન-વૃત્તાન્ત સંબંધી પ્રશ્ન તો હમણું રહ્યો પણ વૈશમ્પાયનનો વૃત્તાન્તજ પૂછું છું. કેમ તે? વૈશમ્પાયનને અમ્હોદ સરોવર ઉપર જોયો? એને ત્યાં રહેવાનું કારણ પૂછી જોયું? પૂછ્યું હોય તો એણે કંઈ કહ્યું કે નહિ? અમારા પરિત્યાગથી હવે એ પ્રથાપાપ કરે છે? અમને સંભારે છે? મ્હારા વિશે તને કંઈ એણે પ્રશ્ન કયો? એનો અભિપ્રાય કંઈ જણાયો? તમારે જેને કંઈ વાતચીત થઈ? માતા પિતાને કંઈ સંદેશો એણે કહ્યાં છે? આવવાને સાર તે? કંઈ એને સમજાવ્યો હતો? અમારા આવવાની કંઈ ખબર કહી હતી? ત્યાંથી એ નારી તો નહિ જાય? મને મળશે ખરો? મ્હારો અનુનય માનશે? દુરીથી મ્હારી સાથે આવશે? આખો દિવસ એ શું કરે છે? ત્યાં એને વિનોદ શાનો છે?

આવા પ્રશ્ન સાંભળી મેઘનાદે વિગતિ કરી કે—મ્હારાજ! વૈશમ્પાયનને મળીને ત્હારે પગલે પગલેજ આજે સહિત હું આવી છું એવું કહીને આપે મને જવાની આગ્રા આપી હતી; (અને) અમ્હોદ સરોવર તરફ પાછા વૈશમ્પાયન ગયા હશે એવી તો વાતે ધર્ષ ન હતી. આપને આવતાં વિલંબ થયો ત્યારે પગલેખાએ તથા કેમ્પુરકે મને કહ્યું કે મેઘસમયનો આરંભ જોઈને આવા દિવસમાં દેવ તારાખીડે, દેવી વિદ્યારાવતીએ તથા આર્ય શુકનાએ સુવરાજને પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ જવાની અનુદાજ કદાચિત્ નહિ આપી હોય, અને ત્હારે એકલાએ આ ભુમિમાર રહેવું જોઈએજ નહિ માટે અહીંથીજ તું પાછો જા. અમે તો હવે

૧. જુઓ પૃ. ૩૧૩ લી. ૧૨-૧૫. પગલેખા, કેમ્પુરક અને મેઘનાદ આગળ ગયાં હતાં, અને પોદુલાં જેને મુળને મેઘનાદ પાછો આવતો હતો.

૨. જ્યાં અંદાપીડે એને રહ્યાં જોવાનું કહ્યું હતું ત્યાં.

આવી પહોંચ્યાં હિયે.—આણું કહીને, અચ્છેદ સરોવર તણુ ચાર પ્રયાણુ
જેટલું દૂર હતું ત્યાંથીજ મને બલાકારે પાછો મોકલ્યો છે—આટલું
કહીને મેધનાદ શાન્ત પડ્યો. તારે ચંદ્રાપીડે મુન પ્રશ્ન કેવા કે-તું શું
ધારેછે ? પરલેખા આજ મુઘીમાં પહોંચી ગઈ હતી કે નહિ ?—તેણે પ્રત્યુત્તર
આપ્યો કે—હેવ ! માર્ગમાં જો કોઈ વિજયગતારી અંતરાય ન આવ્યો
હોય તો તો નિઃસંશય પહોંચવાં જોઈયે એમ હું ધારું છું.

મેધનાદ આમ બોલી રહ્યા પછી સ્વાતુમાનથી કાદમ્બરીને
મેધસગપચકી વિરતારમાં દૃઢિ પામતા મદનાર્ણવમાં પડેલી ધારી ધારીને
જેદ પામતા ચંદ્રાપીડને જલધર કાલપુરુષ-જેવા, વ્રીજગિયો મદનાસિની
જ્વાલા જેવી, ગડગડાટ પ્રેતપતિના પટલ-સ્વર જેવા, જલધારાઓ કામ-
બાણુ જેવી, ગંભીર ગર્જનાઓ મદન-ધતુરની પહોંચના ટંકાર જેવી,
મયૂર-શબ્દ કાલહતના આલાપ જેવા, કેતક-સુગંધ વિપ-પરિમલ જેવો,
ખંભાત પ્રલયાસિના તનખા જેવા, જમર-વલય કાલપારા જેવાં, બગલાની
પંડિતો પ્રેતપતિની પતાકા જેવી, નદિયો સર્વેશ્વકારી મહાપુર જેવી,
દુર્દિન કાલસાગિ જેવાં, અને કુટળવૃક્ષ યવના હાસ્ય જેવાં દેખાવા લાગ્યાં !
વળી એના શરીરમાં પણ સત્વને બદલે ઝડીકણપણું, બલને બદલે
દીલ્લુતા, ક્રાંતિને બદલે વેવધર્ય, મતિને બદલે મોહ, ધૈર્યને બદલે વિવાદ,
હાસ્યને બદલે શોક, નયનમાં અશ્રુ, આલાપમાં ગીત, અંગમાં અસ-
હનતા, હિન્દ્રિયોમાં અસુખ, અને સર્વેમાં અરતિ દેખાવા લાગી. પછી
કેટલેક દિવસે એ—અહર્નિશ વહેતા અશ્રુપૂરના પ્રવાહથી જાણે ધસાઈ
જતું હોય, સર્વેક વાતા નિશ્વાસ-પવનથી જાણે ભાગી જતું હોય, ઉપર
ઉપરી આવતી મદન-દુઃખની હબરો ઉકલિકાથી જાણે યોદાઈ જતું
હોય, મદન-બાણુના વર્ષાથી જાણે આમતેમ જર્જરિત થતું હોય, અને
શરીરની સાથેજ જાણે દીલ્લુ થતું હોય તેમ સ્વલ્પ શૈવ રહેલું; તથા સંકલ્પમાં
ચિત્તેના સ્વ-સમાન વૃત્તિના કાદમ્બરી-શરીરનીજ સાથે કંઠે વળગેલું—
પોતાનું જીવિત મહા મહા કષ્ટે ધારી રાખતો રાખતો તેજ અચ્છેદ
સરોવર પાસે આવી પહોંચ્યો. તે સમયે ત્યાં ત્રણત્રણ મેધજલથી પૂરણી
ગયાં હતાં; તેના તીર પાસેની નવતુણુમય ભૂમિ ઉપરજલ ફરી વળ્યું હતું;
કિનારે આવેલાં લતાવનમાં પ્રવેશ થાય એમ ન હતું; કિનારા ઉપરનું
જલ નિરંતર પ્રવિષ્ટ થયાથી તેના પ્રાન્તભાગ ગલિન થયા હતા; ઉંચા દંડ
વાળાં-કુમુદપત્ર ત્યાં ટુટી જતાં હતાં; કમલ-સમૂહ યોગા યોગા
હતા; સુકાઈ જતા કમલ-તંતુ તથા પવના કડકા જલ ઉપર

કલ્દાર તથા કુવલય જરા જર્જરિત થઇ ગયાં હતાં; (પુષ્પમાંથી) જામરનાં ટોળાં જતાં રહ્યાં હતાં; હાંસ-સાથે ઉડી ગયા હતા; અસ્વરથ સારસ કરુણ શબ્દ કરતાં હતાં; મેઘ રહેલાં પત્રતલે ઉચ્ચકૃત ચક્રવાક-મિથુન બરાધ જતાં હતાં; કપેતા રાજહંસનાં ટોળાં તીર સમીપ બરઝોમાં સંતાઇ જતાં હતાં; અને લીધે તથા મગોદર શબ્દ કરતાં મયૂર તથા બગલાનાં ટોળાં તટ ઉપરના જલોમાં ખેડેલા હતાં. વર્ષાઋતુના વિકારને લીધે જાણે અન્ય દોષ નેમ, દૃષ્ટપૂર્વે જ્યાં તે અદૃષ્ટપૂર્વે જેવું દેખાતું હતું; દૃષ્ટિને સુખ કર ન હતું; હૃદયને આસ્વાદન કરતું ન હતું; અને મનને પ્રિય લાગતું ન હતું—પણ દ્વિગુણ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતું હતું.

તે સરોવરની સમીપ જતાં જતાં જાણે સર્વ અશ્વવાદને આરા કાધી કે—દેશસ્થપતી કદાચિત્ એ આપણને જોઈને નાસવાજ માંડશે માટે તમે સૌ ચારે જાણુએ સંભાળથી રહેજો. એટલું કહી પોતે પણ, ખિન્ન છતાં જાણે અખિન્ન હોય એમ અશ્વ ઉપર બેઠે બેઠેજ લતા-નાદન, જલમ્બલ, શિલાતલ તથા પ્રમુલ મંડપ તપાસતો તપાસતો આસપાસ જમણ કરવા લાગ્યો. પણ બમતાં બમતાં કહીં પણ જ્યારે કંઈ અવસ્થાન-ચિન્હ એની દૃષ્ટિએ ન પડ્યું ત્યારે જાણે વિચારું કે—નકી પત્રલેખા પાસેથી મ્હારા આવવાની ખબર જાણીને પેહેલેથીજ એ નાસી ગયો હશે માટે અહીં અવસ્થાન-ચિન્હ માત્ર પણ દેખાતું નથી. કાંઈ છુપી જગાએ ગયેમો માટે એ આમ જોળ્યો તોએ મળ્યો નહિ. હવે તો મહા કષ્ટ આવી પડ્યું! વૈશમ્પાયનને જોયા વિના આ પ્રદેશમાંથી એક પગલું પણ આમજ ભરવાને મ્હારા ચરણમાંજ ઉત્પાદ નથી. અને કામજાણથી જર્જરિત થઈ ગયેલા, કાદમ્બરીના દર્શનની આશાએજ ટકી રહેલા, આ મ્હારા પ્રાણુ ક્ષીણતાને લીધે ક્ષણ પણ વિવ્રંબ સદન કરી શકે એમ નથી. સર્વથા હું દુર્દૈવથી ઘેરાઈ ગયો છું. દેવી કાદમ્બરીનું દર્શન ન થયું તેમ વૈશમ્પાયનનું પણ ન થયું!—આવો નિશ્ચય ઉત્પન્ન થયા છતાં, પ્રત્યાશા ત્વજવી દુષ્કર હોવાથી, એના મનમાં એમ થયું કે—કદાચિત્ મહાચેતાને પણ આ દત્તાન્ત ખબર હશેજ માટે પ્રથમ એને તો મળું, પછી જે સુકત હશે તે કરીશ. એમ ધારી એના આશ્રમનીજ સમીપ અશ્વસૈન્યનો પડાવ કરી, સ્વારીનો વેપ ઉતારી, સપ્ત-કંચુક જેવાં સૂક્ષ્મ, મેધરહિત ચંદ્રિકા જેવાં સુંદર બે વશ પેહેરી, એમ ને એમજ સખેલા પંચાણુવાળા ઈન્દ્રાણુ ઉપર બેસી પેતે મહાચેતાને આજમે આવ્યો. ત્યાં પેસતાંજ અશ્વ ઉપરથી ઉતરી, મહાચેતાને જોવાની કુતૂહલથી આકૃષ્ટ થયેલા ઈન્દ્રાણુના પરિજન

સહિત એ અંદર પેટા. ત્યાં ગુહાદાર પાસેજ એક ચેત શિલાતલ ઉપર નીચે મુખે બેઠેલી, અસલા શીકના વેગથી અંગે અંગે કપતી, નેત્રમાંથી નિરંતર અશ્રુધારા પાડતી, પ્રચંડ મેઘ-સમયના પવનથી કપી ગયેલી લત્તા જેવી મહાચેતાને એણે રુદનથી દીન દેખાવી તરલિકાએ મહા મહા પ્રયત્ને જાણી શકેલી જોઇ. આવી એની અવસ્થા જોઇને એને વિચાર થયો કે—દેવી કાદમ્બરીને તો કંઈ અનિષ્ટ નહિ થયું હોય એથી, મહારા હપેદાથી આગમન છતાં મહાચેતા આવી અવસ્થા અનુભવતી હશે?—આ શંકાથી એનું હૃદય કોદાઈ ગયું અને ઉડી ગયેલાજ પ્રાણથી પગલે પગલે જાણે રમંજન કરતો કરતો, પડતો પડતો, મોઢ પામતો પામતો પાસે આવી, તેજ શિલાતલના એક ભાગ ઉપર બેસી, બરાઈ આવતાં અશ્રુથી દીન વદને તરલિકાને એ પૂછવા લાગ્યો કે આ શું છે?—પણ એણે તો એવી અવસ્થામાં આવેલી. પણ મહાચેતાનાજ મુખ સામું જોવાં કર્યું.

એટલામાં શીકનો વેગ સમી ન ગયા છતાં મહાચેતાજ ગદ્ગદ કંઈ બોલી કે:—મહાભાગ! આ પિયારી શું કહે? દુઃખ સહન કરવાતેજ જેવું કહિને હૃદય સંજેઠું છે અને જેણે દુઃખ શ્રવણ કરવને અનુચિતને પણ પોતાનું દુઃખ પુનરપિ સંભળાવ્યું હતું તે હુંજ મંદભાગિની, મહાભાગના છવિતમાં વિશ્વ ભાવનારી—નિર્જેગજ—નિર્દય—આ દુઃશ્રવણ દુઃખ પણ આપને સંભળાવું છું. સંભળો. કેમ્પરક પાસેથી આપના ગયાની ખબર સાંભળી મહાર્ મન બેદાઇ ગયું કે ન મેં ચિત્રરથનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો, ન મદિરાની પ્રાર્થના કૃતાર્થ કરી, ન મહાર કંઈ સાઈ કર્યું, ન શ્રુટે આવેલા મંદ્રાપીકનું પ્રિય કર્યું, ને ન મેં પ્રિયસખી કાદમ્બરીને પણ પ્રાણુવલ્લભના સમાગમથી સુખી થયેલી જોઇ.—એમ અનેક રીતે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થય.થી, ગાઢ બંધન કરતા કાદમ્બરી—સ્નેહ-પાશને પણ છેદીને હું દરીથી કટતર તપ આચરવાને અર્હોજ આવી. તેવામાં મેં આપનીજ સમાન આકૃતિના—શૂન્ય હૃદય, શૂન્ય શરીર તથા ગભરાયેલા મુખવાળા—એક મુલાનું સાહજીને અશ્રુથી ભરાઇ ગયેલી, લલ્પ રહિત, શૂન્ય દૃષ્ટિયે જાણે કંઈક અનિષ્ટ વસ્તુને આમ તેમ શીધતો જોયો. તે મહારી પામે આવીને, પૂંચે નીકે જોયા છતાં પણ જાણે મને આજખી કાઢતો હોય, અપરિચિત છતાં પણ જાણે ચિર-પરિચિત હોય, સંભાવના ચિન્તા પણ જાણે પ્રીત મેમ ધરાવતો હોય, અસ્મિન્ન છતાં પણ જાણે પ્રેમથી પરવશ હોય, શૂન્ય છતાં

પણ જાણે કંઈક સંભારી કાઢતો હોય. આકાર દુઃખિત છતાં પણ જાણે સુખ પામતો હોય, વગર ખોલે પણ જાણે કંઈ ચાચના કરતો હોય, અગ્રહ છતાં પણ જાણે પોતાની અવગ્યા સ્વીકારતો હોય, અભિનંદન કરતો હોય, અનુશાસન કરતો હોય, દર્પ પામતો હોય, ખેદ પામતો હોય. બહીતો હોય, અભિભવ કરતો હોય. મોહિત હોય, આકાંક્ષા રાખતો હોય,—નિમેષ રહિત, નિઃશ્વ તથા સ્તબ્ધ પદમ સહિત, અશ્રુપૂરતી બરેલાં, કર્ણોન્તને સુખન કરતાં, વિકસિત જેવાં, અર્ધા ઉપાડી છાત્રીવાળાં નેત્રથી કંઈક સ્મરણ કરતો હોય,—મત્ત હોય, આવિષ્ટ હોય, વિપુક્ત હોય, પાન કરતો હોય, આકર્ષણ કરતો હોય, અને અંતરમાં પ્રવેશ કરતો હોય તેમ—ખીજે કદાચ દષ્ટિ કંઈ વિના મ્હારી સામું બહુવાર સુધી જોઈ રહી કહેવા લાગ્યો કે —વરતનુ ! જગત્માં સર્વે જન જન્મને, વધને કે આપૂતિને સદૃશ આચરણ કરે તો તેમને કેઈ ઉપાગ્રંભ દેવું નથી. પરંતુ તે અતિ વામ પ્રકૃતિના વિધિની પેઠે આસદૃશ અનુશનમાં શો આ પ્રયત્ન માંડ્યો છે કે હોમજ માસતી-સુશુભ-સુકુમાર માલા જેવી, ^૧ કંદ-પ્રણયનેજ થોમ્ય કાયાને અનુચિત આ કષ્ટતર તપના શ્રમથી છ'ં જલનિ પમાડે છે ? બતા જેવી આ સુમનોદ્ગારી (કાયા)નો, રૂપ-વયમાં અનુરૂપ વસાકેથી-શ્વ સાથે કેમ છ'ં સંયોગ કરતી નથી ? ^૨ રૂપ યજ્ઞ વિહીન પ્રાણીને પણ જન્મપત્રી પ્રાપ્ત થતાં સંસાર-સુખ અનુભવ્યા પછી પરલોક સંબંધી તપ-શ્ચયોનો શ્રમ શોભે છે તો સ્વિર આપૂતિ જેને છે તેની તો વાતજ શી ? માટે મૂળાલિની જેવી સ્વભાવે સરસ ત્હારી આ કાયા ઉપર ક્ષિપ્રપાત જેવો તપઃક્લેશ જોઈને મને ખીડા યાય છે. બ્યારે ત્હારા જેવી સંસાર-સુખથી દૂર રહી તપઃક્લેશ સહન કરે ત્હારે કુશુભ-વ્યા પોતાનું ધનુ' ^૩ તથા અધિભ્ય ^૪ રાખે છે એમ કહેવાય; અંદ્રનો ઉદય નિષ્કારણ ગણાય; વસંત મારતું આગમન તથા યાય; કુમુદ, કુવલય, કંદાર તથા કમલનાં વન નિષ્ફલ વિકસિત યાય; મેઘસમયના આરંભની મળેનાઓ નિષ્પ્રયોજન યાય; ઉપવન નિરર્થક યદ્દ જાય; અદ્રિઝનુંએ શુ' કામ ? લીલા-સરિતના પુલિનનુંએ શુ' કામ ? અને મલયાચલના પવનનુંએ શુ' ?

મને તો દેવ પુંડરીકનાજ વૃતાન્તને લીધે કૌતુક સર્વે જનું રજું ઢળું તેથી, તેના અ.મ ખોલવા છતાં પણ—છ'ં કાણુ છે ? ક્યાંથી આળ્યો છે ?

૧. કાયા કુશુભ જેવી, માલા કુશુભ વડે સુકુમાર. ૨. કાયા સુમનો-દારી-સારી રીતે મન દરણુ કરતી; વતા સુખમસ-પુખ્ય-વડે સુદર લાગતી.

૩. અકાવલી-ગયા-ગણુ-વાણુ.

શું કરવ. મને આવું કહે છે ?—એવું પૂછ્યા વિનાજ હું તો ખીજા પ્રદેશમાં જતી રહી. અને ત્યાં જઈને દેવપૂજા સાર પ્રુષ્ઠ ચૂંટતી ચૂંટતી, તરલિકાને બોલવીને કહેવા લાગી કે—તરલિકા ! આ કોઈક આલ્મણાકૃતિનો મુલાન્ છે તેની દક્ષિમાં તથો વાચ્યામાં મને કંઈક અન્ય અભિપ્રાય જણાય છે માટે એને વારી રાખ કે ફરીથી અહીં આવે નહિ. વાંધા છતાં એ એ આવશે તો અંવશ્ય એનું કંઈક અશુભ થશે. (આ ઉપરથી તરલિકાએ) વાંધા છતાં એ દુર્નિવાર્ય વૃત્તિવાળા દુષ્ટ મદનના દોષથી કે અનર્થ ભવિતવ્ય હશે તેથી અનુગમન કરતો અટકીજા નહિ. એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી એક સમયે ગાદ રાત્રિયે કામાગ્નિનું ઉદ્દીપન કરતા મંદ્રિ-કાપૂરનું જપારે અંદકિરણ જાણે પમન કરતા હતા, અને તરલિકા નિદ્રાવશ થઈ હતી ત્યારે સંતાપને લીધે નિદ્રામુખ ન મળવાથી હું બહાર આવીને આજ શિક્ષાત્મક ઉપર ગાત્ર નાંખીને પડી હતી. કંદહારની મુગંધ લાવતો અચ્છેદ સરાવરનો પવન તે સમયે મંદ મંદ વાતો હતો; અને અંદ્રમા ચૂતાના કુંડા જેવા યોતાના કિરણથી હશે ચિરતએતે ધવલ કરતો હતો; તેના ઉપર દૃષ્ટિ નાંખીને હું—અમૃત વર્ષાવતા, અખિસ જગતને આદહાદન કરતા કરથી આ અંદ્રમા એ મહારા પ્રાણનાથને પણ વર્ષાવે તો કેવું સારું!—એમ આશાને પ્રસંગે દેવ પુંડરીકના કલ્યાણકારી નામનું સ્મરણ કરતી હતી અને વિચાર કરતી હતી કે—શું મુજ પાપિષ્ઠીના આભાઅથી એવા દિવ્ય આ-કૃતિના, આકાશમાંથી ઉતરેલાં મહાપુરુષનું પણ બાપણ અસલ નીવડ્યું ? અથવા—જીવિત પ્રિય ગણનારી તપસ્વિની છે એમ તેમ કરી જીવતી—એમ અનુભવા લાવીને અમથુજ એણે આશાસન કહ્યું જે ફરીથી મને દર્શને લીધું નહિ ? કલ્યાણકારી દેવ પુંડરીક શું કરે ? એમને તો એ શવ રૂપેજ ઉપાડીને લઈ ગયો ! પણ જીવતાં મુખા જેવો, નિષ્કરણ, કપિંજલ કેમ આટલો બધો કાળ વીતી ગયો તથાપિ મને કંઈ વર્તાએ ન કરી ગયો ?—આવા આવા વિચાર કરતી કરતી, દુર્લ્લખિતથી પ્રદામલી હું વનગતીજ ત્યાં સુધી રહી હતી.

એટલામાં, દિવસથી વિશેષ અંદ્રપ્રકાશ વટે દૂરથી પણ દેખાતો, આવિષ્ટ જેવો, મન જેવો. ઉન્માદથી ધીમે પગથે પાસે આવતો એજ મુલાન્ મહારી દૃષ્ટિયે પડ્યા. નિરંતર પડેલાં કામગ્યાણના શબ્દથી બરાધ ગયું હોય તેમ એનું શરીર ચરણ સુધી કંટકિત થયેલું હતું. વિકસિત કેતકીની રજના સમૂહ જેવો ધવલ દોવાથી, પ્રથમથીજ જાણે મદના-ગિમે બાળીને બાસ કરી નાંખ્યો હોય એવો એ લાગતો હતો. સકલ

જગત્માં જેનું શંકસન અપ્રતિદત છે એવા કામદેવે અવશ્ય મરણાર્થે મોકલેલું જાણે આગાવલય હોય એવું લીધું મૃણાલ-વલય એણે હાથે પેહેરેલું હતું. ભય તથા કપથી હાલતી, કર્ણાન્તે મોટેલી, મદનના પ્રથમ સહાય ચંદ્રની કલા જેવી ફેનકીની ગર્ભ-સુષિ—હવે તું ક્યાં જનાર છે ? ત્હારું મેં મૃત્યુ આપ્યું છે । —એમ એને તરછોડતી હતી. ઉદ્દેગથી નીકળતા નવનજલના પ્રવાહથી પોતાને એ જાણે જલામ્બલિ આવતો હતો. સ્વેચ્છાએજ મ્હારું કર-અદણ કરવાને સ્વેદ-જલથી જાણે એ સ્નાન કરતો હતો. પર હૃદય વ્યવસ્થા વિના ત્હારે જનું યુક્તજ નથી— એમ જાણે (કહીને) બારે ઊત્તમ પગલે પગલે એને વારી રાખતો હતો. મને આલિંગન દેવાની મિથ્યા આશા રાખીને દૂરથીજ એણે હાથ પ્રસારેલા હતા (તેથી) હજારો હિંદલિકાથી વિષમ થયેલા રાગ-સામરો એ જાણે તરતો હતો. નિરંતર ચાલતા દીર્ઘ નિશ્વાસ-મયન જાણે એને આગળથી આકર્ષણ કરતા હતા. દિશાઓને બરી નાંખતું ચંદ્રિકાનું પૂર એને જાણે તાણી લાવતું હતું. મદન-વેદનાથી એ શય્ન લાગતો હતો. મુખ એવું શુક્રાષ્ઠ ગયું હતું. સાવથી એ વ્યન્તયસો હતો, કૃષ્ણતાથી સ્વીકારાયસો હતો ; ધૈર્યથી અવધીરિત હતો, તરલતાથી મૃદીત હતો ; લજ્જાથી વિસર્જિત હતો, ધાર્દયથી અરહિત હતો ; પરભોક્તા બચથી દૂર હતો, સ્વરુચિથી અંગીરૂત હતો ; યુક્ત અયુક્તના વિવેકથી વિમુક્ત હતો અને કેવલ મદનનેજ વશ હતો.

હું નિરપૂર્ણ છતાં પણ એને એવો આવતો જોઈ અતિશય ભય પામી અને વિચાર કરવા લાગી કે—અહો આ કપટ આબુ ! ઉ-માદથી આવીને જો હસ્તથી પણ એ મને સ્પર્શ કરશે તો મ્હારે આ પુષ્પરહિત દત્ત સરીર તજવું પડશે, અને દેવ પુંડરીકનું પુનર્દર્શન કરવાની આશાએ ધણે કાળ થયાં અધિક અધિક દુઃખ ભોગવીને પણ પ્રાણ-સંધારણ કરેલું મ્હારું વ્યર્થ જશે.—આમ હું મિન્તન કરતી હતી એટલામાંજ મ્હારી પાસે આવીને એ કહેવા લાગ્યો કે :—ચંદ્રમુષિ ! મદનનો સહાય આ ચંદ્ર મને હણવાને તત્પર થયો છે માટે હું ત્હારે સારણ આપ્યો છું. હજ અશરણનું—અનાયનું—આર્તનું તું રક્ષણ કર. જીવે કાષ્ઠ પ્રતીકાર મ્હારાથી સહન થાય તેમ નથી. મ્હારું જીવિત ત્હારે સ્વાધીન છે. સારણગતનું પરિ-નાણ તો તપસ્વિયોનો પણ ધર્મ છે. માટે જો તું આત્મ-પ્રદાનવડે મ્હારું સં-રક્ષાનું નાદ કરે તો આ કુસુમસર તથા સ્થિતકિરણ મને મારી નાંખશે.— આ સાંભળીને મ્હારા મસ્તકમાંથી તો જાણે ધગધગતી જ્વાલા ઢી,

અને રોગાગ્રિથી જંતુ તેને બાળી નાંખતી હોઈ તથા અશુદ્ધિ તનખા પાડતી દષ્ટિ યકી તર્જતી હોઈ તેમ, તે વખતે ચરણસુધી શરીરે કંપતી કંપતી-આવિષ્ટ હોઈ તેમ મ્હારા પોતાના પશુ બાન વિના—ક્રોધાવેગથી ક્રોર અક્ષરમાં બોલી કે:—અરે પાપી! આપું અને કહેતાં કેમ ત્હારા મરતક ઉપર વજ્ર ન પડ્યું? કેમ ત્હારી જિંદગી સદસુધા કપાઈ ન ગઈ? કેમ ત્હારી વાણી વિગ્વલ ન થઈ? કેમ ત્હારા આક્ષર વિનષ્ટ ન થયા? આ ત્હારા શરીરમાં, અને તો લાગેછે કે, સકલ લોકનાં શુભારુણ-સાક્ષિભૂત પંચ મહાભૂત હેજ નહિ, કે તને આમ બોલતાં અગ્નિને બાળી નાંખ્યો નહિ—વાયુ ઉપાડી ગયો નહિ—જલે ડુબાવી દીધો નહિ—પૃથ્વીએ રસાતલમાં દાટી દીધી નહિ—આકાશ પશુ તત્કાલ આત્મવત્ કરી નાંખ્યો નહિ! આ બ્યવસ્થિત લોકમાં તું આવો અબ્યવસ્થિત ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયો જે પક્ષીની પેઠે કામવરા થઈને (ખીજું) કંઈએ બાળ્યોતો નથી? જે કોઈ હત વિધિએ તને યોગદની પેઠે સુખ-રાગ દર્શાવતો, ગ્રામ સ્વપદ્ધિમાં કરતો, સ્થાનાસ્થાનના વિવેક વિના આમ બોલતો બનાવ્યો તેણેજ કેમ તને એજ જાતિમાં નાંખ્યો નહિ? એમ દત્ત તો આપું બોલતાં પશુ સૌ તને દસી કાઢત અને કોઈને કોઈ આવત નહિ. ત્હારા વચનથી પીડાયલી હું આટલો તને સંવિભાગ કરી આપું છું જેથી ત્હારી વાણીને અનુરૂપ જાતિમાં પડીને મ્હારા જેવી ઉપર તું કામાન્ધ યાય નહિ.—એટલું કહી, ચંદ્ર સામું જોઈ, હાથ જોડી ફરીથી હું બોલી:—ભગવન્ પરમેશ્વર! સકલ-ભુવન-બ્રહ્મણિ! લોકપાલ! મેં જો દેવ પુરંદરીકના દર્શન પછી મનમાં પશુ કોઈ અન્ધ પુરુષનું ચિંતન ન કરું હોય તો આ મ્હારા સસ વચનથી આ દુષ્ટ કામી મ્હારી કહેલીજ જાતિમાં પડજો.—આટલું હું બોલી એટલામાંજ એ તો, કોણ જાણે અસલ જુતિના મદનજ્વરના વેગથી, કે સત્તર પ્રલયથી સ્વદુષ્ટતાના ગારવથી, કે મ્હાગ વચનના સામર્થ્યથીજ, હિમ મૂલ વૃક્ષની પેઠે અચેતન થઈને ભૂમિ ઉપર પડ્યો! એના મરણ પછી આકંઠ કરતા એના પરિજન પાસેથી મેં સાંભળ્યું કે એ તો આપ મહામાગનોજ મિત્ર હતો.—એટલું કહી લજ્જતથી સુખ નીચું નમાવી, બોલ્યા વિનાજ એ, ભૂમિને મદાઅશ્રુવેગથી ફળાવવા લાગી.

આ સાંભળી ચંદ્રાપીકનાં તો, કમ્પૃત્તને સ્પર્શ કરતાં, દીર્ઘ લોચન મીસાઈ ગયાં, દષ્ટિ ભૂજન થઈ, વચન-સાંદર્ભ બાપ્ટ થયું, અને—ભગવતિ! તમારા પ્રયત્ન છતાં અને અપુણ્યશક્તિને આ જન્મમાં દેવી કાદમ્બરીની ચરણ-જેવાન મખ ન મળ્યું આટલે જન્મ-જન્મે પણ તે તમે સંપાદન કરા-

વળે-એટલું કહેતામાંજ, કાદમ્બરી-સમાગમની અપ્રાપ્તિ થવી દુઃખથીજ વિભિન્ન થવાને તત્પર થયેલું એનું સ્વભાવે સુરસ હૃદય ગમરના આઘાત-થી પુષ્પ-મુકુત કાઢે તેમ કારી ગયું. તે બેઠું, મહાસ્વેતાનું શરીર મૂકી દઈ, સસંભ્રમ ચંદ્રાપીડનું શરીર (જોળામાં) લપ્ત-ભર્તૃદારિકા ! તને લાગ્યા શું રાખોછે ? જુઓ તો ખરા દેવ ચંદ્રાપીડ તો કંઈક અન્યજ લાગેછે ! એમની યીવા બન્ધ થઈ હોય તેમ શિરને ધારી શકતી નથી ! હવાબ્યા છતાં કંઈ એતન જણાતું નથી ! કપાટી અંદર પેસી ગઈછે ! લોચન ઉઘડતાં નથી ! ગાત્ર જેમ તેમ પડ્યા છે ! હૃદય પડકતું નથી !—આરે દેવ ચંદ્રા-પીડ ! ચંદ્રાપીડ ! શ્રદ્ધામ્બરીપ્રિય ! એમને મૃત્યુને તમે ક્યાં જાઓછો ?—એમ કહી આર્ત સ્વરે તરલિકા પ્રલાપ કરવા લાગી. વાંકા વળી ગયેલા ચંદ્રાપીડના મુખ ઉપર નિઃશ્વા—સ્તબ્ધ—આંખે જોતી મહાસ્વેતા ચન્દ્ર-ચન્દ્ર બની ગઈ. ઓ પાપી દુષ્ટ તાપસિ ! તે આ શું કર્યું ? અખિલ જગતની પીડા હરનાર તારાપીડનું કુળ ઉન્નિષ્ઠન કર્યું ! પ્રભાએ, ને અનાથ કરી ! અમારી સાથે ગુણુના આર્ત બળત કર્યો ! અર્ધિ લોકની આશાઓમાં અગ્નિ દોષો ! હવે લક્ષ્મી કોનું વદન જશે ? ભૂમિનો આધાર કોણુ થશે ? સેવકો કેને સેવશે ? દેવ ચંદ્રાપીડ ! તમારા વિના હવે સેવા બંધન-જ થઈ, સમાનશીલાત્વ ગત થયું, પરિજનનાં વખાણુ અસ્ત થયાં, સેવક-જનનો આદર લક્ષુ થયો, પ્રિય આલાપ દૂર થયા, દાનની કથાઓ સમાપ્ત થઈ ! શું, હવે તમે કથાવશેષજ થયા ? પૂરેની તમારી પ્રજા હવે કેને શરણુ જશે ? સાધુઓનું ક્યાં તમે સમાધાન થશે ? તમે પુરંધર અજગા થયા તો હવે દેવ તારાપીડે વદન કરેલી પુરા કોણુ ઉપારશે ? પીર છતાં પણ કેમ કાયર હો તેમ તમારું હૃદય શોકથી બેઠાર્થ ગયું ? દયાલુ છતાં કેમ આજ અમારા ઉપર આટલા નિર્દય થયા ? દેવ ! દામા કરો ! એક વાર તો આગા કરો ! ભક્તજનની પ્રાર્થના પૂર્ણ કરો ! પ્રાણુમારણુ કરો ! તમારા વિના પુત્રવત્સલ દેવ તારાપીડ કે દેવી વિદ્યાસવતી કે આર્થ શુકનાસ કે મનોરમા કે રાગઓ કે પ્રજા એક દાણુ પણ જીવે એમ નથી ! સર્વને ત્યજીને એકલા ક્યાં જતા રહ્યા ? એકએકજ અપદલા બધા નિષ્કુર ક્યાંથી થઈ ગયા ? ક્યાં ગઈ તમારી ગુરુજન ઉપરની એ ભક્તિ કે આગ (તેગની) અપેક્ષા વિના જતા રહોછો ?—એવી રીતે, જૂતલ ઉપર આઘાટતા પરિજન વિલાપ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી સાંભળીને—હા ! હા ! આ શું ? —એમ ઉદ્દગ્ધાન્ત મનથી જૂઓ પાડતા પાડતા સજસોક દોડી આવવા લાગ્યા; અને અશ્રુથી ભરાઈ ગયેલાં ઉપદમ નયનથી જોતો હંદ્રાધર ચંદ્રા-

પીડના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અતિદીન સમ્મતી આક્રંદ કરવા લાગ્યો, ઉપરાઉપરી આરે ખરિયો ઉપાડીને જૂતલ ઉપર જાણે શોકથી પહોંચવા લાગ્યો, તથા જાણે મૂંડી જવા ચાર, તીક્ષ્ણ એકાદને તથા સોનાની સાંકળના બાંધને—અમ્બનાતમાંથી મોક્ષ ઈચ્છતો હોય તેમ—તોડી નાંખવા લાગ્યો. એવામાં, પત્નિએ જાણે અંધાપીડના આવવાની ખબર કલાથી, અંદોલનમયકા ઉદ્ધાસ પામતી સમુદ્રની બરેલી જેવી મકરંદવજ્ર યુક્ત^૧ કાદમ્બરી મતાપિતા પાસે મદામ્બેતાને મળવાનું જ્ઞાનું કાઢી, શૃંગાર યોગ્ય વેગ તથા આજુબજુ પેટેરી, આગમનનો ખેદ ન ગણતાં અંધાપીડના દર્શનને અર્થે તસપતી તસપતી ત્યાંજ આવી. રણકતા વૃષ્ટિવાળી, રાખ્દ કરતી મેખલા વાળી, રમ્ય ઉજ્જવલ વસ્ત્ર વાળી, અનગ-સૈન્યની શોભા ધારણ કરતી ચોડીક દામીઓ સુગંધિ માત્રા, અંગલેપ, પઠવાસ આદિ ઉપકરણ લઈને એની પાછળ આગતી હતી; આગળ કેયુરક માર્ગ દર્શવતો હતો; અને પત્નિએ દાઢે વળગી મહાભા સાથે પોતે વાત કરતી હતી કે:—મહાભા! પત્નિએ શાં કહે છે પણ મને તો એ અતિ કઠિન હૃદયના, શક મતિના, કૃર મનના, નિરુપદી કુમારના આવવાને જ વિશ્વાસ પડતો નથી. કેમ, તને નથી સાંભરતું કે તે દિવસ દિનમુદ્ધમાં મહારી અવસ્થા ઉપર અણુવિશ્વાસ લાવીને એ દુર્વિદગ્ધ બુદ્ધિમાને મને દુઃખ થાય એમ કેવું વક વાપણું કર્યું હતું? તે સમયે મેં જરા દર્શીને તહારા સાથે જોયું એટલે તેજ એમને ખરેખર સરાયકારી^૨ પ્રત્યુત્તર આપ્યો હતો! માટે એ તો મરણે પણ મહારી આવી અવસ્થા માનનારજ નથી. નહિ તો:—મહારે લીધે આ આવું દુઃખ ભોગવે છે—એવું એમને લાગ્યું હત તો એ એમ જાતજ નહિ માટે ત્યાં આવ્યા હોય તોએ વાતચીતે કંઈ પણ તહારે જ કરવી. હું તો જોઈશ તોએ બોલાવનાર નથી, કપકો દેનાર નથી અને મરણે પડશે તોએ અનુનય મહાજ કરનાર નથી; તહારે મને મનાવવી નહિ.

એમ કહેતી કહેતીજ ત્યાં આવી એટલે અમૃતરહિત સાગર જેવા, અંદરહિત નિશ્વાસમય જેવા, તારામજુરહિત મગન જેવા, કુસુમરહિત ઉપવન જેવા, ઉપાડેલી કર્ણિકાવાળા^૩ કમલ જેવા, ખંડિત અંકુરવાળા મુદાજ જેવા, મધ્ય મણિ વિનાના હાર જેવા, પ્રાજુરહિત અંધાપીડને એણે દીશે. જોતાંજ સદસા—અરે! આ શું?—એમ (કહી) અધો-

૧. મકર-મમર-રૂપી ધ્વજ-ચિન્હ યુક્ત; (બીજો અર્થ) મદન.
 ૨. જુઓ પૃ. ૨૬૭ ૩. અહીં બીજો પાઠ 'અસરાયકારી' એવો છે.
 ૪. કર્ણિકા=કમલનો ડોડો.

મુખે ભૂમિતલ ઉપર પડતાં ઝોને, આકંઠ કરતી મદમેખાએ જેમ તેમ કરીને ઝાઢી રાખી, થણુ પત્રમેખા તો કાદમ્બરીનો હાથ મૂકી દા અચેતન થઈ ભૂમિ ઉપર પડી બહુ વારે સચેતન થયા છતાં કાદમ્બરી એમ ને એમજ, મૃદ હોય તેમ નિશ્ચય તથા અન્ધ દૃષ્ટિસંહિત, આવિદ હોય કે સ્તંભિત હોય તેમ નિષ્પ્રવલ્ન રહી, આસ પલ્લુ લીધા વિના, અંતર માં રહેલા શોકના ભારથી બ્ધણે નિશ્ચય બની જઈ, અંદાપીડના મુખ ઉપરજ અણુ ચિંતર કરી.—સ્થાન પડેલા અરુણ વદનને લીધે, કદાચ સમયે રક્ત થયેલા અદ્રણિબલાળી પૂર્ણિમાની નિશા જેવી,—ધ્રુવત, આધર-પલ્લવને લીધે, તીવ્રજી પરગુના ધાતથી કંપતી લતા જેવી,—સ્ત્રી-સ્વભાવને વિરુદ્ધ મન રાખી,^૧ ચિન્નિત દોષ તેમ ઉભી રહી. આમ એને ઉભેલી જોઈ, આતં સ્વરે મદમેખા પગે પડીને કહેવા લાગી :— પ્રિયસખિ ! કૃપા કરીને આ શોકના ભારને રુદન વડે દૂર કર. અશ્વપાત વડે આ શોકમેગ લધુ ન કરતા, અતિભારથી પીડાતા સરોવર જેવું સરસ તથા મૃદુ તદ્દાર હૃદય સદસ્ત્રધા શદી જરો.^૨ આટે દેવી મહિમા તથા દેવ ચિત્તરથતા સાચું જો. તદ્દારા વિના જાને કુળ ઉચ્છિન્ન થશે.

આવું મદમેખાતું વચન સાંભળી, કાદમ્બરીએ હસીને પ્રત્યુત્તર દીધો :—યેલી ! આ મ્હારું વજ્ર જેવું કઠિન હૃદય જે જોઈનેજ સદ્મધા વિભિન્ન થયું નહિ તેને તે કાઠવાતું કેવું ? વળી જે જીવતી હોય તેને મ.તા, પિતા, બાપુ, આત્મા, સખિયો પરિજન વિગેરે આ સર્વ છે પણ હું તો મરતી હતી તેવામાં જેમ તેમ કરીને મને આ જીવિત-હેતુમૂલ પ્રિયતમ-મરીર મળ્યું છે જે—જીવતું સંબોગથી, ન જીવતું અનુમરણથી—બંને પ્રકારે મ્હારાં સર્વ દુઃખ શાન્ત કરે એમ છે. આટે, મ્હારે સાર આવીને પ્રાણલાય કરી, જે શરીરને દેવે અતિશુભ્લ પ્રાપ્ત કરાવ્યું છે તેને, માત્ર અશુભાત વડે લધુ કરીને શું હું પતિત કરું ? સ્વર્ગમાં જતા દેવને, રુદનવડે શું હું અગમ્ય આચરું ? પાદ-પૂજિ જેવી, દેવ-પાદને અનુગમન કરવાને તત્પર થયેલી શું હું હૃદયથાને પણ રુદન કરું ? એવું શું મ્હારે ક-મ છે ? હવે તો મ્હારાં સર્વ દુઃખજ દૂર થયાં ! શું હજી મ્હારે શરે શરે દુખને કલ-કલ ન

ગરબો, ચુરજાની અપેક્ષા ન કરી, ધર્મનો અનુભવ ન કર્યો જના-
 ૧૬ની બીતિ ન રાખી, લજ્જાનો લાગ ક્યો, મદનોપચાર કરાવી
 કરાવતે સખીજનને ખેદ આપ્યો, મહારી પ્રિયસખી મહાએતાને દુઃખિત
 કરી, અને એને લીધે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે પળ ન પાળી એટલું એ મેં
 વિચાર્યું નહિ—તે મહારા પ્રાણનાથે મહારે અર્થેજ પ્રાણુલગ કયો પછી મને—
 પ્રાણુ રાખી રહેલીને—તે એવું ડગકચુકે આ સમયે તો ગરણુ એજ હવિત,
 અને હવિત એજ મરણુ છે!! માટે જે મહારા ઉપર રોડ હોય અને
 મહારે પ્રિય વા કિત તું ઇચ્છતી હોય તો એવનહ છતાં પણ પ્રિયસખી!
 ત્યારે એવે, પ્રયત્ન કરવો કે તાત કે માતા દાદા મહારા શોકથી પ્રાણુલગ
 કરે નહિ, અને મહારા સંબંધી વાંઠિલત મનોરમ ત્યારા મકી પૂણું કરે,
 જેથી હું પરશે.કપાસી થયા છતાં અંજલિ આપનાર પુત્ર ધરો, મહારી
 સખિયો! કે મહારા પરિજન મને સંભારે નહિ, કે બચન શન્ય જોઈને
 નાસી જાય નહિ એમ કરજો. મહેશના આંગણમાં હોયેલા, મહારા
 પુત્ર, નાના આમૃતકુંડું મેં ધારેલીજ માલતી લતા સાથે હું પોતેજ લગ
 કરજો. મહારા ચરણુગમ વડે લગવેલા બાધ અશોક વૃક્ષમાંથી કણ્ઠપૂરને
 અર્થે પણ પક્ષવ તોડશો નહિ. મેં ઉછેરેલી માલતીનાં કુસુમ ફેવાયેનનેજ
 અર્થે ચૂંટજો. શવનગ્રહમાં શિરોભાગે મૂકેલું મહારે કમદેવ-પટ ફાડી
 નાંખજો. મેં પોતે રોપેલાં આમૃતકુંડને જેમ ફલ આપે તેમ ઉછેરજો.
 પંજરબંધના દુઃખમાંથી બિચારી કાલિન્દી મેના તથા પરિહાસ શુક એ
 બંનેને છોડી મૂકજો. ૧ મહારા બિળામાં સૂતારી નકુલિકાને ૨ ત્યારા
 પોતાનાજ બેળામાં સુવાડજો. મહારા પુત્ર—બાલ હરિણ—તરલકને
 કાઢક તપોવનમાં મોકલાવજો. મહારે હાથે ઉછેરેલું અશોક-કીડા-
 પર્યંત ઉપર જેમ ન સોરે તેમ કરજો. ચરણુ સાથે સચગતા મહારા હંસને
 કાઢ મારી નાંખે નહિ એમ કરજો. શૃદ્ધવાસને અપરિચિત, બજારકારે
 આણેલી બિચારી તે વનમાનુષીને વનમાંજ પાછી મોકલાવજો. કીડા-
 પર્યંત કોઈ શાન્ત તપસ્વીને અપાવજો. મહારાં વચ્ચાનૂપણું આલેણેને દાન
 કરજો. પણ પીણું તો ત્યારાજ ઉત્સર્ગમાં રાખજો. બીજી જે કંઈ તને
 ગમે, તે પાણુલેજો. દુઃખ તો દાંડે, ચંદ્રકિરણથી, લીલી ચંદન-ચર્ચથી, પારાગ્રહના
 તિરંતર વર્ષાદથી, અસંખ્યા ઇન્દુ-કિરણવડે ત્યારા ભરો ઉજ્જવલ હાર
 પેહેરવાથી, મણિદર્પણ ધર્મથી, ચંદન-જલમાં બોળેલાં કમલપત્રના

૧. એમને સાઠ જુઓ પૃ. ૨૩૬. ૨. નોંઝવાની માદાને. બાલણુ
 કવિના મત પ્રમાણે—નકુલિકા નામની હરણીને.

આસ્તરણથી, સરસ બિસ-પહન પાથરવાથી, દામત્ર મૃદુલાંત્રિનીની સમ્યા રચવાથી, તથા વિકસિત કમલ, કુમુદ, કુવલપત્તા સમનથી બળતાં શેષ રહેલું આ શરીર, દેવને કંઠે વળગીને, ચિત્તામાં ઉજ્જવલ આશિષથી શાન્ત કરે છે. —એમ કહેતી કહેતીજ એ, અટકાવવાને પ્રયાસ કરતી મહેસેખાને તરછોડી, મદ્મસેતાની પાસે જઈ, કંઠાલિંગન દઈ, નિર્વિકાર વદનથીજ શ્રી બોલી કે:—

પ્રિય સાખિ ! તને તો કંઈએ પણ આશા છે જેથી પ્રેમ-પરવશ થઈ પુનઃ સમાગમની આકાંક્ષાએ ફાળે ફાળે મરણથી (પણ) અધિક અધિક દુઃખ ભોગવતી તું અત્રન્નકારી, અશોભ્ય, અતુલસનીય, અવાચ્ય છવિત ધારી રહી છે. પણ મને તો—સર્વે પાસથી નિરાસ થયેલીને—તે પણ નથી. માટે પ્રિય સાખિ ! જન્માન્તરે પુનઃસમાગમને અર્થે હું તને આ-મંત્રણ કરું છું. —આટલું કહી, ઉત્પન્ન થતા રોમાન્ચ રૂપી તંત્રથી શોભતી, વિપ્રમ ભય રૂપી પવનથી ઝપટાતી, ઉત્કંઠ રૂપી તરંગથી તણાતી, આનંદાશુ-ભેગ રૂપી ઉર્મિથી તરલ થતી, મળતા સ્વેદ રૂપી પુષ્પ-રસનાં બિન્દુ વર્ષાવતી, મીઠાતાં નયન રૂપી કુમુદ વાળી, ચંદ્રાપીઠ રૂપી ચંદ્રના અસ્ત થકી રોકે-અસ્ત થયેલી, કુમુદિની જેવી કાદમ્બરી, પ્રાણનાથ એવા અવસ્થામાં છતાં જાણે સમગમ-સુખ ભોગવતી હોય તેમ, ખસ્તક નભાવી, એકદમ ઉપર પથરાતા દેશમાંથી ખરતાં પુષ્પવટે ચંદ્રાપીઠના ચરણની પૂજા કરી, ગળતા સ્વેદામૃત થકી બીના થયેલા પોતાના કરવડે તેમને ઉપાડી બોળામાં લઈને બેઠી. એટલામાં એના કરસ્પર્શથી જાણે સહસ્રવન થતા ચંદ્રાપીઠના દેહમાંથી તે આખા પ્રદેશને જાણે દિગ્ભય કરેલું, અબજત રૂપનું, ચંદ્ર મવલ, કંઈક જ્યોતિ જેવું ઝંઝાર નીકળ્યું; અને તરતજ અંતરીક્ષમાં અમૃત ફાગવતી હોય એવી, શરીર રહિત વાણી સંબોળાઈ કે:—પુત્રિ મદ્મસેતા ! પુનરપિ હું તને સમાધાસન કરું છું. તારા પુંડરીકનું શરીર મહારા લોકમાં મહારા તેજથી પ્રગ્લભ થતું શ્રીયો તારા સમાગમને અર્થે અવિનાશી રહેલુંજ છે. આ બીજું, મહારા તેજનું, પોતાની મેળેજ અવિનાશી અને વિશેષે કાદમ્બરીના આ કરસ્પર્શથી પ્રગ્લભ થતું ચંદ્રા-પીઠનું શરીર, શાપ-દોષથી વિમુક્ત છતાં પણ આત્માથી શરીર-ત્યાગાન્તિ કરનાર યોગીના શરીર જેવું, અહીંજ તમારા જન્મેના વિચારને અર્થે શાપ-ક્ષુપ સુધી બંધે રહે. એને અત્રિ-સરકાર કરવો નહિ, જડમાં નાંખવું નહિ તેમ ફેંકી પણ દેવું નહિ, પરંતુ સમ્બોગમ-પ્રાપ્તિ સુધી યત્નથી સેવવું. આ વાણી સંભળી,—આ શું દરોડ?—એમ હૃદયમાં વિરમવ પામી

પત્રલેખા શિવાય સર્વે પરિજન મગનતલ બાણી વિમેય રહિત દૃષ્ટિ કરી, સ્તિખિત જેવા ઉભા રતા. (પણ) પત્રલેખા તો તે બ્યોતિના, ઉપારવત્ શીતલ, આલ્લાદક રમંથી સમ્પેતન થઇ, હડીને જાણે આવિષ્ટ હોય તેમ વેગથી દોડી, અમ્મપાલકના હાથમાંથી ઈંદ્રાયુધને ઝુટાવી લઇ, —અમારા જેવાને જે થાય તે હીક પણ ત્યારે તો પાલન વિના કેવ આમ એકલા દૂર ગયા પછી કાણુ પણ રહેવું જાણે નહિ—એમ કહેતી કહેતી તે ઈંદ્રા-યુધનીજ સાથે અમ્મોદ સરોવરમાં પડી ! !

તે બંને હુશ્યાં એટલામાંજ તે સરોવરમાંથી ઉદ્ધિમ આપ્તિનો એક તાપસન્કુમાર સદસાજ બંદાર નીકળ્યો. શેવજન્સમુદ્ધ જાણે માથે મ્હોટ્યો હોય એવા તેના જટાકલાપમાંથી જલબિંદુનો વર્ષાદ વર્ષતો હતો તથા દીર્ઘ શિખા આમ તેમ લટકતી હતી, અને મુખ ઉપર વાળ પરસ્પર મ્હોટેલા હોવાથી તથા સંસ્કાર વિના મલિન ચપાઈ, ચિરકાલ સુધી તેનું જીર્ણ બંધન થયું હશે એમ જણાઈ હતું; જાણે મૃણાલ-તંત્રુઓનું બનાવ્યું હોય એવું, સુંદર અલસત્ર તેના જતાર શરીરને આસક્ત હતું; કામલ કમલિની-પત્રના પૃષ્ઠ જેવા પાપુર, જીર્ણ મંદાર વૃક્ષના વલ્કલથી તેણે કેટ બાંધેલી હતી; મુખ ઉપર આવેલી જટાને હાથવડે તે લંગી કરતો હતો; અને અશ્રુજલના છલમાં, પીવાપલા અમ્મોદ-જલને જાણે તે, આતામ નયનમાંથી ઉદ્ભવ કરતો હતો. તે મુનિકુમાર જલમાંથી નીકળી, દરથીજ, વેગ સહિત ભરાઈ આવતાં અશ્રુજલ ચક્રી આકુલ થયેલી છતાં પણ એકાગ્ર દૃષ્ટિ વડે જોતી મહાસ્વેતાની સમીપ આવી શોકથી ગદ્ગદ કંઠે બોલ્યો.—ગંધર્વરાજપુત્રિ ! જન્માન્તરે આભ્યા જેવું છતાં આ શરીર કંઈ જોગખ્યાય છે કે નહિ ?—આ પ્રજ્ઞ સાંભળી શોકાનંદમાં વિભક્ત થતી મહાસ્વેતા સંત્રમ સહિત હડી, પાલન કરી બોલી કે—ભગવન કપિંજલ ! શું શું એવી અપુણ્યવતી છું કે તમને પાશુ ન જોગાયું ?—અથવા, કેવ પુંડરીકનો સ્વર્ગવાસ થયા છતાં પણ જે હું અનામત, પરિપૂર્ણ વ્યાગોદિત યધને જીવું છું તેના સંપદમાં આવી સંભાવના મુક્તજ છે. હવે કહો જોમને ઉપાડી કોણુ લઇ ગયું ? શું કરવા લાઇ ગયું ? એમનું શું થયું ? એ ક્યાં છે ? તમને શું થયું હતું કે આટલો કાળ ગયા છતાં વાતાં પણ ન કહી ગયા ? અને દેવના વિના એકલા ક્યાંથી અન્ન્યા ? —આ પ્રજ્ઞ સાંભળી કપિંજલ ઉતર દેવા લાગ્યો, અને વિસ્મયથી પુન્નુખ થયેલા, ઉપરા ઉપરી ખડતા કાદમ્બરીના પરિજન તથા ચંદ્રા-પીડને અનુમન કરેન્દર રાજપુત સોઠ તેની સામું જોવા લાગ્યા.

તે બોલ્યો:—મધર્વેરાજપુત્રિ! સાંભળો. તમે આને સ્વરે પ્રલાપ કરતાં હતાં તોએ તમને એકલા મૂકી મિત્રવ્રનેહથી હું કેટલું બાંધી,—ત્યાં મહારા પ્રિય મિત્રને લઈ જાયછે?—એમ કહેતો કહેતો ને પુરુષની પાછળ વેગથી જોઈ પળ એ તો મને પ્રતિવચન દોના વિનાજ—દેમાનિચ^૨ ત્યાં વિરમયથકી કિન્નર લોચન વડે એનું દર્શન કરવા લાગ્યા, આચ્છાદિત મુખ વાળી દિવ્ય આભેસારિકાઓ એને મગનમાં માર્ગ આપવા લાગી, તથા ચંચલ તારકચુન્ન ચક્ષુવાળી તારકાઓ^૩ આમ તેમથી પ્રણામ કરવા લાગી, એવા—દેવમાર્ગમાં યદ્ધને મગન-સરોવરના કુમુદાકર જેવા તારામણનું અતિક્રમણ કરી, અદિકાને લીધે રમણીય લાભતા સકલ લોક વાળા ચંદ્રલોકમાં ગયે. ત્યાં મહોદયા નામની સભામાં ચંદ્રકાન્તમય એક મહોદા શયન ઉપર તે પુંડરીક-સારીર મૂકીને મને એ કહેવા લાગ્યો:—કર્પિન્જલ! હું ચંદ્ર પું. જગદનુબ્રહ્મને અર્ચે ઉદય પામીને હું સ્વભ્યાપાર કરતો હતો તે વેળા, કામાપરાધથી પ્રાણુ ત્વજતા આ ત્હારા પ્રિય મિત્રે મને નિરપરાધીને શાપ દીધો કે:—કુરામન્ ચંદ્ર! કિરણથી સંતપ્ત કરીને તો' મને અનુરાગ ઉત્પન્ન થયા છતાં પ્રાણુપ્રિયાના સમાગમ-સુખાવિના પ્રાણુ-મુક્ત કયોછે માટે હું પણ કર્મભૂમીબૂત આ બરતખંડમાં જન્મે જન્મેજ અનુ-રાગી થઈ, સમાગમ-સુખ પ્રાપ્ત થયા વિના, તીવ્રતર દ્વંદ્વ-વેદના ભોગવી પ્રાણુ ત્વજશે!—મને તો, આ એના શાપાગ્નિથી જાણે બદ્ધ જ્વલિત થયો હોઈ એમ, શા સાફ આ આત્મ-દોષનું ફલ ભોગવતા નિર્ધિવેકીએ મને નિરપરાધીને શાપ દીધો એમ વિચારી કોષ ઉત્પન્ન થયો તેથી મે' એને પ્રતિશાપ દીધો કે હું પણ મહારા તુલ્યજ મુખદુઃખ ભોગવશે.—પણ કોષ શાન્ત થઈ સ્વરથ જ્વલિને મે' વિમાર્ગુ ત્હારે આનો મહાસ્વેતા સાથેનો સંબંધ મને જણાયો. પુત્રી મહાસ્વેતા તો મહારા કિરણથી પ્રકટ થયેલા અપ્સરા-ઓના કુલમાં ગૌરીમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે,^૪ અને એનો આ ભર્તા ગ્વય-નૃત છે! (પણ) હવે તો અદ્ધને સ્વયંકૃત આત્મદોષથીજ મહારી સાથે મત્વ લોકમાં બે વાર તો અવરથ અવતરવું પડશે; નહિ તો, જન્મે જન્મે એ પુનરકિતજ નિરર્થક થાય. માટે ત્યાં મુઠ્ઠી આ શાપ-દોષમાંથી મુક્ત થાય ત્યાં મુઠ્ઠી આત્મચરદિત એનું શરીર વિનષ્ટ ન થાય એટલા સાફ હું ઉપાદી લાગ્યો છું; અને પુત્રી મહાસ્વેતાને મે' આત્માસન આપ્યું છે. તેથી આ અર્ધી મહારા તેમથી પ્રકુલ થઈ થઈ શાપ-હાથ મુઠ્ઠી રહેશે. હવે હું

૧. આ કથાના અનુસંધાન સાર જુઓ ૫. ૨૦૯. ૨. વિમાનમાં બેઠેલા દેવ ૩. ચંદ્રપત્નીઓ. ૪. જુઓ ૫૪ ૧૭૩ લી. ૨૮.

જઈને આ વૃતાન્ત (એના પિતા) શ્વેતકેતુને કહી આવ; એમનો પ્રભાવ મહાન્ છે; દક્ષાચિન્ આહી પ્રતિક્રિયા પણ એ કર્ષક કરે—એટલું કહી, મને મોકલ્યો.

હું તો મિત્ર વિના શેષકાનેગથી અધ બની જઈ દેવમાર્ગમાં દોડતો હતો. તેવામાં એક અતિ કોપી વૈમાનિકનું મ્હારાથી ઉલ્લંઘન થઈ ગયું. એટલે એણે તો શેષાગ્નિથી બસ્ત્ર કરી નાખ્યો હોય તેમ ભૂકુટિથી વિકરાલ થયેલા ચક્રથી મ્હારા સામું જોઈ કહ્યું કે—દુરાત્મનું ! મિથ્યા તપોબલ-ગાર્વત ! આવા અતિ વિસ્તીર્ણ ગમનમાર્ગમાં અશ્વની પેઠે ઉન્મત્ત થઈને ચાલતાં તો મ્હારું ઉલ્લંઘન કર્યું માટે અશ્વજ થઈને તું મર્ત્યલોકમાં અવતરશે !—આ સાંભળી આશ્ચર્ય નયને, હાથ જોડી મેં તેને કહ્યું :—ભગવન ! મિત્રશોકથી અધ બની જઈને મ્હારાથી તમારું ઉલ્લંઘન થઈ ગયું, અવગાથી નથી થયું માટે ક્ષમા કરી આ શાપનો ઉપસંહાર કરો. —એણે કહ્યું :—જે હું બોલ્યો તે અન્યથા ધાય નહિ પણ આટલું હું કહું કે જેનું તું થોડાક કાળ સુધી પણ વાદન થશે તેનું જ મરણ થશે સ્નાન કરીને તું શાપમુક્ત થશે—ત્યારે મેં ફરીથી કહ્યું—ભગવન ! જો એમ હોય તો હું (આટલી) વિશાપના કહું કે તે મ્હારે પ્રિય મિત્ર પુંડરીક પણ અંદ્ર સાથે શાપ-દોષથી મર્ત્યલોકમાં જ અવતરનાર છે માટે આપ દિવ્ય ચક્ર થકી જોઈને મને એટલી પણ કૃપા કરો કે અશ્વ રૂપે પણ મ્હારે એજ પ્રિયમિત્રની સાથે અવિયોગમાં કાળ જાય. —આવું સાંભળી, ક્ષણ એક પ્માન કરી, ફરીથી મને એણે કહ્યું કે :—આ દ્વારા સ્નેહથી મ્હારું દૈવ્ય આદ્ર થયું તેથી મેં જોયું : ઉજ્જવિનીમાં પુત્રને અર્થે તપ કરતા તારા પીડ નામે રાજાને ત્યાં દૃષ્ટાન્ત સંદિત અંદ્રમા તનય રૂપે આવશે; દ્વારે મિત્ર પુંડરીક પણ તેના શુકનાસ નામના મંત્રિનોજ પુત્ર થશે, અને તું પણ એ મહોપકારી અંદ્રાત્મક રાજપુતનું વાદન થશે. —આ વચન સાંભળતાં જ હું તો નીચેના મહાસાગરમાં પડ્યા, અને ત્યાંથી અશ્વ થઈને નીકળ્યો. ૧ અશ્વ રૂપે પણ મને સંજ્ઞા રહી ખરી, જેથી હું આજ અર્થે, કિતર-ગિયુતને અનુસરણ કરતાં અંદ્રમાના અવનાર આ અંદ્રાપીડને આ

૧. અંદ્રાપીડના તપ્યુવૈજ્ઞાનમુક્તિના જન્મ પેરેલ્યાં તેમના પિતાને જે અંદ્ર તથા પુંડરીકનાં ચિન્હ સ્વપ્નમાર્ગે જણાયાં હતાં તે હવે સાર્થક સાગશે. જુઓ પૃ. ૮૪ લી. ૧૭ તથા ૮૫, ૩. ૨. વાંચનારને શાદ હશે કે ઈન્દ્રા-મુખ અયોનિજન્મ, સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલો, જણાવ્યો હતો. જુઓ પૃ. ૮૬ લી. ૨૦; અને પૃ. ૧૦૩ ૮૫. ૨ માં કહ્યા પ્રમાણે એ કોઈ શાપ લોભવનો મહાત્મા હતો.

ભૂમિમાં લઈ આવ્યો વળી પૂર્વ અનુરાગના સંસ્કારથી પ્રણય કરતાં જોને તમે અન્નહતાં શાપામિથી બરમ કરી નાંખ્યો એ પણ મહારા મિયનિય પુંડરીકનો અવતાર હતો !

આ સાંભળી હા ! દેવ પુંડરીક ! જન્મન્તરે પણ મહારા રોહ ન વિરમનાર ! મહારા ઉપર જીવનાર ! મહારા શરણે રહેનાર ! મહારાં સુખ જોનાર ! મનેજ સકલ જીવજોકમાં દેખનાર ! શુ, લોકાન્તરે ગયા છતાં, ઘુંગ શાસી તમારો વિનાશ કરવાને ઉત્પન્ન થયું ? દય પ્રભાપતિનું મને સંજવામાં તથા દીર્ઘ જીવત આપનામાં શું આજ પ્રયોજન હતું કે પુનઃ પુનઃ તમારું વ્યાપાદન કરવું ? પોતે હત્યા કરીને શું પાપિણી દોષ જોનો કહ્યું ? કહ્યું શું ? વિજ્ઞાપ શો કરું ? જોને શરણે જાઉં ? કાણુ મને દયા કરે ? હને શું પોતેજ આપ્યું કે દેવ ! ઠામ આણી દયા કરે ! મને પ્રતિવચન દો !—એ આશરે જોલતાં પણ શું લાગ્યું છું ! મને લાગે છે તમને પણ મુજ મદમાગિની ઉપર વૈરાગ્યજ ઉત્પન્ન થયો હશે તેથી આટલો વિજ્ઞાપ કરવા છતાં પણ પ્રતિવચન દેતા નથી ! હા ! જીવિત ઉપર આ મુજ અનિર્વેદથીજ શું તો કહ્યું !—એમ આતે સ્વરે, જાતી કૂટતે કૂટતે પ્રભાપ કરતાં મહાશ્વેતા ગુમિ ઉપર પડી.

આમ તેને અતિશય વિજ્ઞાપ કરતી જોઈ, કપિંજલ અનુકંપા સહિત જોયોઃ—ગંધર્વરાજપુત્રિ ! આમાં તમારો શો દોષ છે કે તમે તમારા અનિન્દનીય આત્માને નિન્દો છો ? હવે માત્ર સુખ અનુભવવાનું છે તેમાં દુઃખનો એવો શો અવસર છે કે તમે શોક કરી કરીને પીડાઓ છો ? જે અતિ અસહ્ય હતું તે તો તમે, આજ સમાગમની આશા વડે હૃદય દદ રાખી રાહન ક્યું છે ! શપંદોય યકી તમને બનેને આ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે એ મેં તમને કહ્યુંજ છે ; અને અંદ્રમાની પણ પાણી તમે સાંભળીજ છે, માટે તમને તથા મહારા મિત્રને અજેવસકર થઈ પડે એવો આ શોકાવેગ ત્યજ દો. તમારા બનેના એમસુતે અર્થે જે તમે મત-મહાજુને ઉચિત તપ કરવા માંડ્યું છે તેજ ચાલુ રાખો. યાત્રે તપસ્યા કરી હોય તો તેને કંઈ અસાધ્ય નથી. પાર્વતીએ તપના પ્રભાવથી મહાદેવનું પશુ, દુર્લભ, દેહાધિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તેમ તમે પણ યોગ કાળમાં તેવીજ રીતે મહારા મિત્રના ઉત્સર્ગમાં, તમારા તપના પ્રભાવથી વિરજશો.—આ પ્રકારે એણે મહાશ્વેતાને આશ્વાસન આપ્યું.

પછી મહાશ્વેતા શાન્ત
કપિંજલને પૂછવા લાગી કે—

સરોવરનાં જલમાં પ્રવેશ કરીએ હતો. માટે એવું શું થયું તેં મને કૃપા કરીને કહ્યો. આ ઉપરથી એણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે: રાજપુત્રિ! જલ-પ્રવેશ પછી કેંઈપણુ એનો જ્ઞાન્ત મને વિદિત નથી. માટે, અંદ્રાત્મક અંદ્રાપીડનો તથા પુંડરીકાત્મક વેશગ્રાપનનો જન્મ કયાં થયોછે અને એ પત્રજેખાતું શું થયુંછે એ સર્વ જ્ઞાન્ત ભણવાને હું, લોકત્રય જેને પ્રત્યક્ષ છે એવા તાન શ્વેતકેતુના અરણ્ય સમીપ ભાઈછું.—એમ કહેતાં કહેતાંજ એ ગમનમાં ઉડી ગયો.

તેના ગયા પછી, વિરમયથી જેનો શોકજ્ઞાન્ત અન્તરિત થયો હતો એવી કાદમ્બરી, અંદ્રાપીડને જોઇ, અથ્રુ પાડી, ગોતપોતને સ્થાને પરિ-જન સહિત રાજપુત્રસાથે ગયા એટલે મહાપ્રવેતાને કહેવા લાગી;—પ્રિય સખિ! ત્હારું અને મ્હારું સમાન દુઃખ કરીને વિધાતાએ બહુ કાળે આજ્ઞા અને સુખી કરી છે! આજ મ્હારું સિર ઉઘડયું! હવે તને વદન દર્શાવતી તથા પ્રિય સખિ! કહીને જોલાવતી હું લજવાતી નથી! ત્હારી પણ પ્રિય સખી હું આજ્ઞા થઇ! હવે મને મરણ્યથી વા શ્વિતથી કેંઈ દુઃખ થનાર નથી. ખીજા દોને મ્હારે પૂછવાનું છે! ખીજું કાણુ મને ઉપ-દેશ દે એમ છે! માટે હવે આ સમયે જે દરવા ચોગ્ય હોય તે તું મને કહે. હું પોતે કેંઈ ભણતી નથી કે શું કર્યાથી થેયસ્ થાય.—આ સાંભળી મહાપ્રવેતાએ કહ્યું:—પ્રિયસખિ! પ્રમતું કે ઉપદેશનું આહીં શું પ્રયોજન છે! જે જે આ અનતિક્રમણીય, પ્રિયતમ-સમાગમની પ્રત્યારા કરાવે તે તે કરવું. પુંડરીકનો જ્ઞાન્ત હજી આજ કપિંન્જને સુખે સ્પષ્ટ થયો; તે દિવસ તો ખાત વાચાએજ સમાજાસિત થઈને મેં ખીજું કેંઈ કર્યું નહતું. પણ ત્હારે તો આ, વિશ્વાસદાયક, અંદ્રાપીડનું શરીર ઉત્સંગમાંજ છે એટલે ખીજું શું કરવાનું છે? આમ જે ન હત તો કેંઈ ગિંતા કરવાની હતી ખરી. પણ જ્યાં સુધી આ અવિનાશી છે ત્યાં સુધી એની અનુવૃત્તિ વિના ખીજું શું કરવા ચોગ્ય છે? અપ્રસક્ત દેવતાએની મૃગમય, પાપાસુમય, કે દાહમય પ્રતિમ.ઓ પણ પૂજનસંકારથી શ્રેયરકર થાય છે તો પછી અંદ્રાપીડ નાગ ધારણુ કરીને આવેલા પ્રસક્ત દેવ અંદ્રમાની, વગર આરાધનાએ પ્રસન્ન થયેલી મુર્તિની શી વાત?

આમ જમારે મહાપ્રવેતાએ કહ્યું ત્યારે કાદમ્બરીએ જોડ્યા વિનાજ ઉડીને, તરલિકા તથા મદસેખાની સાથે અંદ્રાપીડના અખેદનીય શરીરને

૧. અત્યાર સુધી તું દુઃખી હતી અને હું સુખી હતી તે જોઇ મને દુઃખ થતું હતું. પણ હવે આપણી સમાન સ્થિતિ જોઇ મને સુખ થયું છે.

ઉપાડી.—શીત, પવન, તાપ, વર્ષાદિ સર્વ દુઃક-હોય રહિત એક સિદ્ધ તલ ઉપર, તેને ખેદ યાચ નહિ એમ ધીમેથી ગૂઢ્યું. પછી પોતે માન મંડલનચિન્હ તરીકે એક એક રત્નવસ્ત્ર સમીપે સર્વ સુંગાર-નેશ તથા આભરણ ઉતારી નાખ્યાં; રત્નન કરીને શુદ્ધ થઈ; હોથેલાં રંગગ્ધ એ વસ્ત્ર પહેલી; અને અધર-પણવ ઉપરથી આઠ ધગ્ગ તામ્રગુલ-સગ પુનઃ પુનઃ પ્રકાશિત કર્યાં. બંધ કરતાંજ ઉપરાઉપરી બરાણ અવર્તા અશ્રુના વેગથી એનાં લોચન કંપવા લાગ્યાં; અને દુઃખ પ્રકૃતિના, અકાર્ય-પંડિત, દમ્ભ વિધિના બ્રહ્મથી એ બિચારી બાવા (તે સમયે) અન્યથા દર્શક અચિન્તિત, અનુપ્રેક્ષિત, આશક્ષિત, અનબસ્ત, અનુચિત અને અપૂર્વ આચરવા લાગી; જે સુગંધિ પુષ્પ, મૂષ, લેપ વિગેરે સુરતોષભોગને અર્થે લાવી હતી તેવડેજ એણે અંદ્રાપીડની મૂર્તિની દેવવાત્ પૂજા કરી; સાક્ષાત્ શોક-શુષ્ક જાણે હોય, આર્ત રૂપે લીધે તે શણેજ જાણે રૂપાન્તર પ્રાપ્ત થયું હોય, અને શૂન્ય મુખને લીધે જાણે પ્રાણ રહિત હોય એવી એ દેખાવા લાગી; અંદ્રાપીડના મુખ તરફ દષ્ટિ કરતી કરતી, પીડાથી હૃદય બરાણ જવા છતાં અશ્રુ-પાતને વારી રાખવા લાગી; અને આ પ્રકારે આત પ્રજ્ઞ સૌક કરતાં—અરણ્ય કરતાં—પણ અધિક કષ્ટદાયક અવસ્થા અનુભવતાં અનુભવતાં, એમ ને એમજ અંદ્રાપીડના અરણ્યને પોતાના ઉત્સર્ગમાં રાખીને એણે—દુરાગતનથી ખિન્ન થયા છતાં, હુષિત છતાં, સ્નાનપાત્ન જોજન ન કર્યા છતાં, શરીરનો અનાદર કરતા સમપુત્ર સૌક સાથે તથા સ્વન્યાદિજન સાથે—નિરાદાર રહીને તે દિવસ ગાળ્યો.

જેવી રીતે તે આખો દિવસ તેવીજ રીતે તે ઘેર અંધારી રાત્રિ જે—મંબીર મેલમડે બમાનક લાગતી હતી, નિરંતર રાંબજાતા મર્મનાના ખનિથી હૃદયન્યાધનેક પાવતી હતી, મધુર કંઠાપિ-પુષ્પની કેશના દાઝાલલથી ચેતને આકુલ બ્યાકુલ કરતી હતી, મોટે સ્વરે આદરતા દેહકાઓના

૧. આપેજ વિચાર સૌકાપિયરે અલ્પભિમેટના અરણ્યસમયે દરીઆમાં છે.

- " All things that we ordained festival,
- " Turn from their office to black funeral;
- " Our instruments to melancholy bells;
- " Our wedding cheer to a sad burial feast;
- " Our solemn hymns to sullen dirges change;
- " Our bridal flowers serve for a buried corse,
- " And all things change them to the contrary."

Romeo & Juliet Act IV., Sc. I.

શબ્દથી કહ્યુંને બહિર કરી દેતી હતી, દુર્દર્શ વિદ્યુક્ષતાના અંકારાથી ચક્ષુને પીડા કરતી હતી, વજ્રપાતની ગર્જનાથી ભુવન-જ્વર ઉત્પન્ન કરતી હતી, અને પ્રકાશતા બહુ અધોતને લીધે જ્જ્જરિત થયેલા, વૃક્ષની ઘટામાંના તિમિર-પ્રસરને લીધે જે અધિક ભયંકર લાગતી હતી-તે (રાત્રિ) પશુ, અપ્પણા જનની સ્વાભાવિક ભીતિ દૂર કરી, ચંદ્રાપીડનાં ચરણ-કમલ ઉત્સંગ-માંજ રાખી, રત્ન-શરીર-ખેદની અવગમ્યના કરી, જાગતે જાગતે, જાણે એક ક્ષણ વારજ ખેરી રહી હોય એમ જોણે વીનાડી પ્રાતઃકાળે ચંદ્રાપીડનું શરીર ચિત્ત જેવું ઉન્મીલિત થયેલું જોઈને, ધીમે ધીમે તેને દસ્ત-સ્પર્શ કરતી કરતી પોતે પાસે બેઠેલી મદસેખાને કહેવા લાગીઃ—પ્રિય સખિ મદસેખા ! કોણ જાણે સ્વરુચિને લીધે કે કોણ જાણે નિર્વિકારતાથીજ, પશુ મને તો એવું ને એવુંજ આ શરીર લાગે છે. માટે તું પણ જરા ધ્યાનથી જો—આ સાંભળી મદસેખાએ પ્રત્યુત્તર દીધો—પ્રિય સખિ ! આમાં શું જોવાનું છે ? અંતરાત્માના વિમોગથી આને માત્ર વ્યાપારજ્ઞ શાન્ત થઈ ગયા છે. બાકી બધું, વિકસિત કમલ જેવું લક્ષ્મીથી જરા પણ અવિરહિત આ વદન એવું ને એવુંજ છે. છેડેથી શુભળાં વળેલા આ દેશ તેવાજ રિનગ્ધ છે. ચંદ્રકલા જેવા આ લલાટની કાન્તિ તેવી ને તેવીજ છે. જરા મીઠાઈ મથેલાં નીલ કમલ જેવાં શોભતાં, કર્ણાન્ત સુધી પહોંચતાં આ લોચન (પથ) તેવાંજ છે. હાસ્ય વિના પણ વિકસિત હોય એવા, કપોલ-મૂલને પ્રકાશિત કરતા, યુગના આ પ્રાન્તભાગ તેવાંજ છે. અભિનવ પક્ષવ જેવો શોભતો અધર એવો ને એવોજ છે. પ્રખાલ જેવાં રક્ત, દસ્ત-પાદનાં નખ, અંશુલી તથા તલ તેવાંજ છે. અને સદૃશ લાવણ્ય તથા સૌક્યાર્થથી અવિરહિત આવમવોર્તુ આ સૌદર્ય પણ તેવુંજ છે. માટે મને લાગે છે કે પેલી આકાશવાણી તથા કપિંજલે કહેલો શાપ-નૃતાન્ત સત્યજ છે.—આનું મદસેખાએ કહ્યું ત્યારે આનંદથી પ્રદુષ્ઠ થઈને કાદમ્બરીએ મદાશ્વેતાને (તે શરીર) દેખાડીને, ચંદ્રાપીડને આશ્રયે શયિત નિર્વાહ કરતા રાજપુત્ર લોકને પણ તે દેખાડ્યું.

એટલે વિરમયથી પ્રદુષ્ઠ લોચન સન્નિત તે સર્વ રાજલોકે બૃત્તજ ઉપર સિર મૂકી, ચંદ્રાપીડના ચરણને પ્રણામ કરી, અંજલિ રમીને જનુ ઉપર બેઠા રહી, કાદમ્બરીને વિજ્ઞાપિ કરી કે—દેવિ ! અમને અપુણ્યશક્તિને ત્વજીને દૂર મથેલા દેવનું પણ તેવું ને તેવુંજ પ્રસન્ન ચંદ્રમંડલ જેવું કાન્તિમાન આ વદન અમે જોઈએ છીએ તે તમારાજ પ્રભાવથી છે. પ્રથમના જેવુંજ આ ચરણયુગલ પ્રદુષ્ઠ રક્ત કમલ સમાન શોભે છે; અને

(અમારું) હૃદય એમ ને એમજ પુનઃ પ્રમાદ અનુભવની આગ્રાધી તલપે છે. અમે તેડું નેયું નેડું બીજું મનુષ્ય લોકમાં કોણે પ્યારે નેયું હશે, સત્કર્મથી રંગે કે અનુભવથી હશે?—આ પ્રમાણે મનલોકે બોલી રહ્યા પછી મખીજન તથા પગિજન મદિન ઉડીને, પોનેજ દેવાચર્ય આડ પુષ્પ ચૂંતી લાવી આન યી, ચંદ્રાપીકના ગરીબને પૂજા-અન્કાર કરી. કાદમ્બરીએ અર્ધ નાજસાને આન બોલનાદિ કરવાની આજ્ઞા કરી તેઓ સર્વ દિવસ વ્યાપાર કરી રહ્યા એટલે પોને પણ મદાસનેન. એ આણેલા ફૂલ તેની તથા પરિવારની આવેજ આજ્ઞા; અને આજ્ઞા કર્યા પછી ફરીથી તેમને તેમજ ચંદ્રાપીકના ચરણને ઉત્તમ ગમા લઈને તે દિવસ પણ ગાળ્યો. બીજે દિવસ, ચંદ્રાપીકનું શરીર અવિનષ્ટ રહેશે એમ અધિક વિશ્વાસ લેખજ થયાથી એ મદ્યેખાને કહેવા લાગી—પ્રિય સખિ! પ્રાણનાથના આ શરીરની સેવામાં શાપ-હાપ સુધી અવશ્ય આપણે આજ્ઞા રહેવાનું થશે માટે તું જા અને માતા પિતાને આ અતિ અદ્ભુત જ્ઞાનંત વિદિત કરી આવ કે મ્હારા વિશે કંઈ તેઓ અન્ય ચિન્તા કરે નહિ અથવા હુ ખી યાપ નહિ અને આવી દુખીને તેઓ આપીને જુએ નહિ તેમ તું કરજે તાતને તથા માતાને જોઈને મ્હારાથી શોકને વેગ ધારી મકારો નહિ દેવને પ્રાણરહિતજ જોઈને જે હું રોઈ ન શકી તે, હવે જ્યારે એમણે કવિત નિ સસાય થયું છે ત્યારે શું કરવા રોઉ?—એટલું કહીને એણે એને ત્યાં મોકલી

જઈને પાછા આવી એણે કહ્યું—પ્રિય સખિ! ત્હારો અભિયાપ સિદ્ધ થયો છે. ચિત્તરથ તાને તથા મદિન માતાએ એવો સદેશો કહ્યો છે કે માઠ આલિંગન દઈ, ગરતકે સુમ્મન કરી અમારી વતી પુત્રીને કહે જે કે આજ્ઞાસુધી તો અમારા મનમાં પણ એકું ન હતું કે તને જામાત મલિત જોઈશું. માટે આજ અમારે પરમ આનંદ છે કે તે પોને વડે મોખી કાઢ્યો છે, અને તે વગી લોકપાલ ભગવાન અદ્રમાનો અવતાર. માટે યોગજ સગમમાં, શાપને અતે, કલ્યાણવરે અમે જામાત મલિતજ ત્હારું આનંદશુથી હલકાર્જ જતુ વદનાગવિંદ જોઈશું. —આ અગમ્ય શાન્ત અતરામ્ભાથી ચંદ્રાપીકના શરીરની દેવ-અમાન સેવા કરતી કરતી એ ત્યાં રહી.

એમ કરતા કરતાં જ્યારે જ્યહ મગય વીતી ગયો, મેવ નિરોધ રૂપી બધમાથી સર્વ જીવલોક જ્યારે મુક્ત થયો; દિશાઓ જ્યારે જાણે પ્રસરવા લાગી; કલિસના કારથી સગી જતી ડાગરના જોડને લીધે આમ

સીમાઓ બ્યારે પીળી પીળી દેખાવા લાગી; કાશ કુસુમવડે બ્યારે અરણ્ય-રથલીઓ ધત્તલ થઈ; વૃક્ષતલ બ્યારે ઉપયોગમાં આવવા લાગ્યાં; કલ્હાર પુષ્પથી બ્યારે સરોવર અનેકર લાગવા માંડ્યાં; પુષ્પના સુગંધથી બ્યારે રાત્રિયો રીતલ થઈ; પ્રભાત સમયના પવન બ્યારે સેફાલિકા પુષ્પના પરિમલ સહિત વાગવા લાગ્યાં; ચંદ્રબાથી બ્યારે પ્રદોષ-સમય રમણીય થયા; પ્રકૃત કમનના પરામની વાસથી જાણાય બ્યારે સુગંધિ થયા; તીર ઉપરની શુકુમાર રેતીની રેખાઓ, જલના અપસર્પિણને કમે બ્યારે તરંગ લેવી દેખાવા લાગી; નદિઓ બ્યારે સુખે તરાય એવી થઈ; પંકના અબાવથી શુષ્ક થયેલા રાજમાર્ગ જે પોતાની મેળે ઉગેલા ધાસવડે ઢંકાઈ ગયા હતા, અને (દોઈ કોઈ રથસે) જરા જરા લીલા રહેલા કાદવમાં ગ્યાં નયાં નવાં પગલા પડતાં હતાં, તેમનો બ્યારે પ્રવાસી જન ઉપયોગ કરવા લાગ્યા; અને કીચડ બધેથી જતો રહેવાથી જામિ ઉપર બ્યારે અમ્મની ખરિયો લપસી જતી બંધ થઈ—ત્યારે એક દિવસ ચંદ્રાપીડના ચરણમૂલ-સમીપ બેઠેલી કાદબારી પામે આવીને મેઘનાદ વિનતી કરવા માગ્યો કે:—દેવિ! મુવરાજને બહુ વાર લાગી એમ જાણી હૃદયમાં ખેદ પાગતા દેવ તારાપીડે, દેવી વિદ્યાસવતીએ, અને આર્ય શુકનામે હવ મોકલ્યાછે. તેમને અમે તમારેજ શોક-શલ્ય દૂર કરવા સાર, જેમ સારે બન્યું છે તેમ વર્ણવીને કહ્યું કે—તમારી સાથે દેવ ચંદ્રાપીડને કંઈ સદેશ પાછે મોકલવાનો છે નહિ; તેમ દેવી કાદબારીને પણ નથી; માટે વિશમ્ભ કંઈ વિનાજ જઈને તમે પ્રભાતી પૌરા દરનાર દેવ તારા-પીડને આ અખિલ વૃત્તાન્ત વિદિત કરો.—આતું બ્યારે અમે કહ્યું ત્યારે અતિશય ખેદ પામીને તેઓ, ખોલ્યા કે—તમે કહ્યું તે ખરું, અમારે કમાગત સોદ, ભક્તિ કે અનુષ્ઠિતો તો જાણે કારે રહી. પણ શુરુ કાર્ય થઈ થતું કુટુંબજન અમને દેવતું દર્શન કરવાને બધાકારે ગ્રેરછે. ને તમે પણ આ વૃત્તાન્ત માત્ર સાંભળેલોજ હોય તો તો અમારે તમારી પાસેથી સાંભળીને પાછાં જતું થોડ્ય છે; પણ તમે દૃષ્ટિયે જોયો હોય તો અમે પણ કંઈ એવા અપુણ્યશાલી નથી કે દેવને ન જોઈએ. અમે પણ બહુ કાળ સુધી દેવના ચરણ મેલીને આત્મા પવિત્રજ કર્યો છે; અમને પણ અર્ચન દર્શન-ઓચરમાં ગુણીને દેવ પ્રસાદ દર્શાવતાજ હતા; તો શા માટે અમને દેવના ચરણાર્પણને વદન કરવાનો પ્રસાદ મળ્યા વિના પાછા મોકલો છો? એ ના એજ અમે પાદ-ત્રા ચરણ-રજ છિયે. માટે દેવીને વિવશિ કરીને આપ, મુવરાજના પાદ-પ્રણામ વડે અમારે

આગમન પરિશ્રમ સરજ કરાવે. નાંદ તો. આટલે મુખી આવીને. સંભવ છતાં પણ મુવગમના ગરીબનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કીધા વિના જો અમે જાણ્યું તો કેવ તારા પીડ અમને શું કહેશે ? અને અમારે પણ દેવને શી વિનંતિ કરવી ?—હવે દેવીની જોવી છાપા—આટલું કહી મેધનાદ સાન્ત પડ્યા એટલે તે દાણે આશ્વસિત ન થાય એવું અશુર-કુતરનું ચેત્તવ્ય જોઈને જાહે શે. કશી આગળી જતી હોય તેમ, અંતરમાં બરાઈ મયેલાં અશુરનું. આકુલ તથા તરલ કીડીસાળાં લોચન વડે પાન કરતાં કરતાં કાદમ્બરીએ મદગદ કંઠે બહુ વારે મલકાડે પ્રભુવર દીધો કે—તેઓએ જવાનીના પાડી તે યોગ્યજ છે. દેવનું દર્શન કર્યા વિના એમ તે એમજ જો મધ. હવ તો એમને શું કહેત ? વળી આ જુજાન્તજ એવો અધાકિક છે કે તેમાં અવસોક્તથી પણ વિશ્વાસ ઉત્પત્ત થાય એમ નથી તો પછી આ-લોકને ન હોય તો શું થાય ? માત્ર દંભગી પ્રેમ દર્શાવનાર, (સ્વ)છપિતને અતિવક્ત્રમ ગણનાર આપણે પણ જ્યારે દેવને જોઈએ છીએ ત્યારે સ્નેહ તથા સદ્ભાવનાથી પ્રાણુરતિની અપેક્ષા ન રાખનાર મદ્બુગો ન જુવે એ અધટિત કહેવાય. આટે વિચરણ વિના એમને અર્ધો પ્રવેશ કરાવ. બહે તેઓ દેવને જુઓ, અને આગમન-પરિશ્રમ સાથે લોચન સદૃશ કરીને જાય.—આ આગા થતાંજ મેધનાદ તેમને નેડી લાગ્યો. અને (મદગ-પીડને જોઈ) કુરંધીજ અશુધાત સહિત, પંચ અંગવડે ભૂતસને સ્પર્શ કરી, ઉપક્રમ તથા નિશ્ચલ નયને તેના અરણ્ય-કમળને સદ્ભાવથી તેઓ વંદન કરવા લાગ્યા તે જોઈ, અનન્ય દૃષ્ટિથી બહુ વાર મુખી તેમને નિહાળી કાદમ્બરી પોતેજ કહેવા લાગી:—

ભદ્રજનો! કમાગત સ્નેહ તથા સદ્ભાવથી ચર્ચ આવતો આ શોકાવેગ જવા દો. અવધિ જોની દેખાતી નથી, અને જોને અને દુઃખજ છે એવા દુઃખથી તો ખરેખર, મરણનો ભય રાખનારને શોકાવેગ યામ; પણ જોને અંતે સુખ છે તે (વા દુઃખ)ને તો આગળ ઉભેલી સુખ પ્રત્યારાજ આટકારીને હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. આ જુજાન્ત એવો છે કે એમાં શોકનો અવકાશ નથી એટલુંજ નહિ પણ, એથી ઉમડું, અતિ મહાત વિસ્મયનો અવસર છે. આ વિશે વધારે કહેવાનું શું પ્રયોજન છે? મનુષ્ય લોકમાં અન્યત્ર પૂર્વે નહિ જોયેલો આ જુજાન્ત આપણે પ્રસન્ન દીધો. વળી તમે પણ પૂર્વની પેઠેજ અવિકારી શરીરે રહેલા દેવનું વંદન જોયું. અને જો સંભાવણુ દેવ વિના સંભવે નહિ તે પણ સાંભળ્યું. આટે હવે તમે, વાંતા સંભળવાને ઉત્સુક દેવ તારા પીડ પાસે જાઓ. પણ

પ્રત્યક્ષ દીકા છતાં આ, મૃત શરીરના અવિનાશનો વૃત્તાન્ત પ્રકાશ કરશે નહિ. એટલુંજ કહેવને કે આમે દેવને અવ્યય સરોવર ઉપર બેસાછેઃ કારણ કે મરણ તો પ્રાણિયેને અવશ્ય છે એટલે તેનો તો કદી વિશ્વાસ બેસે. પરંતુ પ્રાણુરહિત જનના શરીરનો અવિનાશ દીકા છતાં પણ કોઈ માનેજ નહિ. માટે આ વાત કહીને, સદૃશ રહેલા પણ સુરુજનને દમણી મરણ-સંશયમાં નોખવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી જ્યારે હવિતનાથ પુનરુ-ત્થવિત થશે ત્યારે આ આતિ અદ્ભુત વાતો પોતાની મેજેજ સુરુજનને પ્રકટ થશે.—આવી આજ્ઞા સાંભળીને તેઓ બોલ્યા—દેવિ ! આમે શું કહિયે ? આ વસ્તુનું અત્તાન બેથીજ થઈ શકે એમ છે.—અમારા ન જવાથી અથવા ન કહેવાથી. પણ અમારા લાથમા તો એ બેએ નથી. યુવરાજ તથા વૈરાગ્યાયનની વાતો વિના દુઃખ પામતા દેવ તારાપરિ, દેવી વિશ્વાસવતીએ અને આર્ય શુકનાએ અમને માત્ર સદિન અહીં મોકલ્યા છે અને અમારા જીવ લાં છે એટલે ન જવાની વાત તો દૂરજ રહી. અને જઈને પણ, અતિશય જ્ઞાસા પુત્રની વાતો સાંભળવાને ઉચ્ચક રાજત, રાણી તથા આર્ય શુકનારાનો,—દુઃખથી દુખી મયેલાં લોચન વાળાં—વદન જોઈને આમે નિર્વિકાર મુખે ઉભા રહીએ એ અશક્યજ છે.—આ સાંભળી ‘એમજ છે’ એટલું બોલી, કાદમ્બરીએ મેષનાદને કહ્યુંઃ—મેષનાદા ! હું સમજું છું કે ભક્ત જનને એ આનુચિત છે. તથાપિ સુરુજનના ચિત્તને પીડા થશે એમ જાણી મેં એવું કહ્યું હતું. બીજું કોઈપણ દુઃખ આ કરતાં અધિક દશે ? (પણ) આ મધ્ય વજ્રપાત મરખાનું શું કહેવું ? માટે આટલું પણ કરજેઃ આમની સાથે ખારીને સાદ કોઈ એવો પુરુષ મોકલજે કે જેના વચન ઉપર વિશ્વાસ રખાય, અને જેણે આ સકલ વૃત્તાન્ત પ્રત્યક્ષ દીકો હોય.—આવી આજ્ઞા સાંભળી મેષનાદે વિનવતી કરી કેઃ—દેવિ ! રાજસોકનું તો શું કહું ? કંદ, મૂળ, ફળ ઉપર નિર્વાદ કરનાર સકલ આ સેવકવર્ગ પણ નિશ્ચય કરી બેઠો છે કે આપણામાંથી કોઈએ પણ દેવના વિના પાછા જવું નહિ ! સેવક પણ તેજ જે સંપત્તિ કરતાં વિપત્તિમાં અધિક સેવા કરે; ઉત્તર કરવા જતાં અધિક અવનન થઇ જાય; સંભાળણ કરતાં સમ્પાન આશ્રય ન કરે; સ્તુતિ કરવાથી અર્ચિષ્ટ ન પાય; દોષ કહતાં મારું ન લગાડે; વાત કરતાં સાચું ન બોલે; (સાસા) પૂછતાં દિલ તથા પ્રિય વિચલિ કરે; કલ્પા વિના કાર્ય કરે; કરીને બકે નહિ; પરાક્રમ કરીને જૂલે નહિ; પ્રત્યક્ષ કરવાથી પણ જલ્પાઈ જાય; ગદાધુલની અંદર ધવજ જેવા આગળ દેખાય; ઘન-ક્ષેત્રે પસાયન કરી પાછળ ખરાબ

ભય; ધનથી સ્નેહને વધારે ચાહે; જીવવા કરતાં, આગળ મરવાને ઈચ્છે; શુદ્ધ કરતાં સ્વામિ-સમીપ સુખે રહે; તૃષ્ણા જેમની સ્વામીની ચરણ-સેવામાં, અસતોષ હૃદયારાધનામાં, વ્યસન મુખ-દર્શનમાં. વ.સા-લતા સુણ-અદણમાં, અને કાર્ષ્ણ્ય અપરિભાગમાં હોય; આત્મા છતાં જેમની સકલ ઇન્દ્રિય-વૃત્તિઓ સ્વાધીન ન હોય; દૃષ્ટિ છતાં જે અંધ જેવા હોય; શ્રવણ કરવા છતાં પણ જાધિર જેવા હોય; વાચાણ છતાં પણ મંદ જેવા હોય; જ્ઞાન છતાં જડ જેવા હોય; કર-ચરણ અખંડ છતાં પણ અખંડ જેવા હોય; નપુંસક સમ્મન પોતે કંઈ કરતા ન દે.૫; (પણ) સ્વામીના ચિત્ત રૂપી દર્પણમાં પ્રતિબિમ્બવત્ પતે. તે પ્રમાણે આ સર્વ સેવક-વર્ગ તો એમ સંભાળે: (પણ) દેવને સ્થાને આપ છો માટે (હમણાં) આપણા પ્રમાણે થયું જાયો.—એટલું કહી, ત્વરિતક નામના એક, અંદા-પીડના બાહ સેવકને બોલાવી, તેઓની સાથે તેણે મોટલ્યે..

હવે, જાડુ કિવસ પછી, પાર્તા વિના પીડાતી પિલાસપતી અંદાપીડ-નાજ આવવાને સાર આવતી નગરીની દેવતાઓની આરાધના કરવાને એક વાર જ્યારે ત્યાંની માતાને મંદિર મધ દત્તી ત્યારે સહસ્રાજ એણે વેગમાં હોડતા પરિજન પાસેથી સાંભળ્યું કે:—દેવિ! વધામણી છે! આવતીની માતાઓ તમને પ્રસન્ન થઈ છે! યુવરાજના સંગાથાર લેવા મોકલેલા દૂત પાછા આવ્યા છે.—આ સાંભળી, આનંદાશ્રુથી ડહાપ ગયેલી, જલાર્દ કમલ-પત્રની માથા જેવી. દીર્ઘ પ્રસારેલી દૃષ્ટિ ધડા નળે અર્ગન કરતી હોય એમ જાડુ વાર મુઠી દિશાઓ નિહાળી, બાહકથી વિયુક્ત દરિયોની પેઠે દૂતાર કરતી કરતી, પ્રારૂત સ્ત્રીની પેઠે આર્ત થઈને એ પૂછવા લાગી કે:—વાણીના ઇલમાં દાણે આ મને અશ્રુતની વૃષ્ટિ કરી?

માટે આ વાત કહો કે જેમને અર્થે સુવરાજે આ શ્રમ લીધો તે વેશભાષન તમે જોયા? જેમને પાછા તેડી લાવ્યા કે નહિ? પત્રલેખા સહિત મેળનાદ જેમને મળ્યો હતો કે?—કેમ, દેવવર્ધને કંઈ સંદેશો કહાવ્યો નથી કે? એ તો મહારા મિત્ર યાજ્ઞ. આજથી ઉઠાછાવેડા કરીનેજ પોતાની ગેજે બજારકારે ગયેલા મહારા પુત્ર પાત્રવર્માના સમ-ચાર પૂછતાં પણ મને તો બ્હીકજ લાગેછે. સુવરાજે જોને બહીસ કરેલો પેલો અશ્વ છવે છે કે?—બાઈ, કૃપા કરીને મને અશ્વવારોમાં પ્રથમ, પૃથુવર્મા નામના મહારા મામાના સમાચાર કહો.—જેમને લાગે છે કે અશ્વવારોને પણ મહા શ્રમ પડ્યા હશે —કેમ, મહાન્ અશ્વપતિ અશ્વસેન કુશલ છે? એ આમારા શ્વશુર યાજ્ઞ.—આ અપતિ આશ્વર્થકારક છે કે આમારા પેતાએ પણ તમારી સહાયે કંઈ ચિન્હ નથી મોકલ્યું? એ તો મહા કામમાંજ હોયછે —સુવરાજના ભવનમાં મહારા બાઈ બરતસેનને તમે જોયો હતો કે?—કેમ, બદ્રસેન સેનાપતિ સપરિજનન કુશલ છે?—મહારો સેના-બસતી પુત્ર કુમારવર્મા ત્યાં રહ્યો છે!—સેનાધિકારી અવન્તિસેનના શા ખબર છે? આમળ પ્રયાજ્ઞ કરવાને લીધે સુવરાજ કંઈ એમના ઉપર શેષે બરાબા હતા (એ ખરું) કે?—રાજકુલમાં કયા માનીતાની ચટતી અને ચલણ છે?—આટલા દિવસમાં કોઈને કંઈ મળ્યું?—આજીવિકાને અર્થે ખરેખર નવા સેવકો બહુ થયા દેખાયછે.—હશે, બીજા વાત તો સર્વ રહી, પણ જોણે જોયું હોય તે સર્વસેનના પુત્ર વીરસેનની જાત કહો. પિતાના મરણ પછી પ્રથમજ એ (સેનાની) માત્રામાં પેટેછે, અને એની માતાએ તરત યથેશ્વ પતિ-મરણના શોકમાં (નવું) દુઃખ આવી પડવાથી ભોજન કરવુંજ ત્યજી દીધું છે! આપણે નથી સમજતા કે આમ એ શી રીતે જીવશે.—આજા અને એવા બીજા પ્રશ્ન પગલે પગલે પૂછવા છતાં તે ફત લોક પ્રાણુતર દીધા વિના, શોકદરોક દષ્ટિ નામાએ રિયર કરીને, આવિષ્ટ હોય તેમ, માર્ગના શ્રમથી અંગ શિથિલ થઈ ગય. છતાં મહોટી મહેતી ફલજો બરીને ઉત્સાહ દેખાડવાથી ખિન્ન રહેતી મનિયે આસતા હતા. તેમનાં છર્જી પરજ અતિમલિન થઈ ગયાં હતાં. સંસ્કાર વિના કાયા (પણ) મલિન થઈ હતી. બહુ બહુ રીતે હંઆ બ.વેત્તા તેમના કેરા માર્ગમાં ઉડેલી મૂલથી કઈમ થઈ ગયા હતા. માર્ગ-ભ્રેશના તેઓ જાણે પવજ હતા. શ્રમના જાણે આશ્રમ હતા. પ્રવાસના જાણે

૧. હવે પછીના પ્રશ્ન જૂદા જૂદા પુરુષો પોતાના સંબંધીએ, વિશે પૂછેછે જેમજ સમજવું.

આવસ દતા, મનની અવસ્થાતાના બાજુ પાદ-આસ દતા. અને સર્વ દુઃખના બાજુ સંગ્રહ દતા તેમને જોઈ, તેજ માતાના મંદિરના આંગણમાં રહી, વિલાપવતીએ તેમને નેડી લાવવાની આજ્ઞા કરી

આ સમયે અણધાર્યું (સાણીનું) દસન ચવાયી તેમના દુઃખનો આવેગ હિમુણ થયો, અને જાણે મુપિત હોય, હૃદય-રહિત હોય કે કાષ્ઠમય હોય તેમ સ્ના સરીરે નિર્જીવ જેવા તેઓ પામે આવતા હતા, અને પ્રણામ તો કર્યોએ ન હતો એટલામા એણે, અશ્રુથી અંધ ધર્ષજઈને પડતી હોય એમ ભયથી અપ્પલિત થતા ચરણે કેટલાંક દમડાં આગળ ભરીને મદ્યદ ગ્વરે મેહાટેથી કહ્યું:—બહનનો! મ્હારા પુત્રની જે વાંતા હોય તે મને બદ કહી દો આ મ્હારું અંતઃકરણ તો કંઈક અન્યજ કહેછે! એને વિશ્વાસજ પડતો નથી! મ્હારા પુત્રને તમે જોયો કે નહિ!—આ પ્રશ્ન સાંભળી, સદ્ગતો ભરાઈ આવતાં અશ્રુને, બૂતમ ઉપર મસ્તક મૂકી પ્રણામ કરવાના અપદેશમાં લોહી નાંખી, મદ્ય કદે હંચું પદન કરી, અભિમુખ રહીને તેઓએ વિનતી કરી.—દેવિ! અમ્હોદ સસવરને તીરે અમે મુવરાજને દોડા છે. બાકીનું આ સ્વરિતક વિદિત કરશે.—એમ તેઓ કહેતા હતા એટલામાજ, અશ્રુથી છવાઈ ગયેલે મુખે વિશ્વાસવતી બોલી ઉઠી:—આ બિચારો બીજું શું કહેશે? દરથી હર્ષ વિનાજ પાસે આવવાથી, પ્રતિલેખ-માલા વિનાના સ્ન્ય મસ્તકથી, વિપાદ વડે દીન મુખથી, પ્રયત્ન કરીને અટકાવેલા અશ્રુ-પાતને લીધે પીડાતાં લોભનથી, અને મ્હારા મુખ સમક્ષ દૃષ્ટિ નહિધારી શકવાથી, જે કહેવાનું હતું તે તમેજ કહ્યું છે!—હા! વરસ! જગદેકચંદ્ર! ચંદ્રાપીડ! ચંદ્રાનન! ચંદ્ર-શીતલ! ચંદ્ર સત્ર મુણી! ભોમન-નંદલાયક! તને શું થયું કે હજી તું આજ્યો નહિ! તાત ચંદ્રાપીડ! હું પીડાથી બોલું છું, કોપથી કષ્ટો દેતી નથી:—“માતા! હું જરા પણ વિસંજ નહિ કર”-એમ મ્હારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લઇને બીજે કર્તા પણ રહેવું તને જાણે નહિ. પુત્ર! તું જતો હતો ત્યારેજ મેં આ દત-દૃઢ્યની સંકાપીજ જાણ્યું હતું કે ત્હારું પુત્ર સુખાવસોદન ભાગ્યેજ થશે! બલા-ત્હારે તું ગયો છે! દવે હું શું કર? ત્હારો શો દોષ કાદું? મ્હારાંજ મંદ-બાગિનીનાં અપુણ્યનો આ પરિણામ થયો! લોકમાં અપુણ્યવતીઓએ હોયછે, પણ મ્હારા જેવી ગ્રામ પાપિણી નહિ હોય જેનો તું એકનોએક આમ અણુધાયેજ કલિકે ઝડપાઈ ગયો! હાથ દાપ! દમ્બ વિધિને મને છેતરી! મેલા! દૂર છતાં પણ હું ત્હારે પગે પડું છું, એક વાર પાછો આવ! તને ‘માતા!’ કહેતો જોવાને મ્હારું અંતઃકરણ તલપી રહ્યું છે. હૃદય

પુત્ર ! હું સમજતીજ નથી કે જન્મ પછી ત્હારા બાલપણને સંભારીને શોક કરે, કે યૌવનને વિસ્તારતી વર્તમાન રૂપ-શોભાને, કે ભવિષ્યની અતિ ધૈર્યવાળી પ્રયુક્તાને વિચારી વિચારીને ? આમ મને વિલાપ કરતી જોઈને, હૃદયમાં રહેલા પુત્ર ! એમ ન ધારીશ કે મ્હારા વિના પણ વિલાસવતી ઝવેજ છે. બેટા ! ત્હારા વિના જીવતાં પણ મ્હારાથી ત્હારા પિતાને હવે શી રીતે સુખ દેખાડશે ? કોણ જાણે તું બદાશે છેતેથી, કે ત્હારી આ-કૃતિના સ્મરણથી કે સ્ત્રીજનની સ્વાભાવિક મૃદુતાથીજ અથવા મ્હારું હૃદય ત્હારું અનિષ્ટ માનતું નથી, અને તેથી સદજાયા ફાટતું નથી ! ત્હારી પાતાં ભરિતક પાસેથી સ્ફુટ કરતાં હું બહીરંગ છું. અશ્વણીય અવળ કયા પેહેલાંજ હું મરીજાઉં તો કેવું સારું ? પુત્ર ! શું તું એમ કહેછે કે સુત-રનેહ-ને અનુચિત, લોક-જનજાકારી, આ વૈકલ્યથી શું યજાતું છી ? બે ભાઈ, બેટા ! ત્હારા વચનથી હું આ છાતી રડી. હવે નહિ રાકું. — એમ કહેતાં કહેતાંજ મૂર્છા આવવાથી પાસેની સખીઓએ એને ઝાલી લીધી.

એકલામાં વિલાસવતીના અનેક સહસ્ર પરિજનને દોડતાં જઈ આ જ્ઞાન્ત વિદિત કરીથી, મંદરાચલના આરણ્યનથી ઉછળતા મહાસાગર જેવો તારાપીઠ અંતઃકરણમાં ગબરાતો ગબરાતો ઝડકીને, આખું શુકનાસ સહિત, — એકમાં ઉભેરી, વેગે આસતી એક હાથણી ઉપર બેસી, — વેગમાં જાણી આગળથી રાજમાર્ગનું પાન કરતો હોય તેમ, — ‘શું થયું ? શું થયું ?’ એમ આતં સ્વરે કલકલ કરતા, સર્વે પાસથી દોડી આવતા નગરવાસી-ઓનાં રાજાને લીધે પાછળથી જાણે નગરનકાર, અદારિયા, કોઠ, મંદિર તથા તોરણ સહિત કિન્નરવિનીને આકર્ષણ કરતો હોય અથવા બ્હાર કાઢતો હોય તેમ — બ્હાર નીકળ્યો. અને તે આતાના મંદિર પાસે આવીને ઉતરી પડ્યો તો તેણે ઘસિયોને, અશ્રુથી જવાઈ ગયેલાં શોકાતુર વદન વાંકાં ફરવીને, અર્ધ ઉપડેલાં લોચનવાળી, ઉપ્પુ કાળની કમાલેની જેવી વિલાસવતીને અંદન-જલ છંટી, કદલી-પનથી પવન નાંખી, જલાદ્રં હસ્ત-પલ્લવથી આંપીને મહા મહા પ્રયત્ને સચેતન કરતાં જોઈ, આ જોઈ, સહસ્ર આંસુ અશ્રુધારા વેંકે, કોષ કહેલી સૂઈ ફર કરવાને જાણે સિંચન કરતો કરતો પાસે બેસી, સ્પર્શામૃત વર્ષાવતો હાથ એના લજાટ ઉપર, અશ્રુ ઉપર, ગાલ ઉપર, હાતી ઉપર તથા હાથ ઉપર ધીમે ધીમે ફરવી, અશ્રુ-યજ્ઞ ગર્ગદ સ્વરે તે કહેવા લાગ્યો : — દેવિ ! વત્સ અંદ્રાપીડને જા ખરે-ખર જાંઘ અનિષ્ટ મળ્યું હશે તો તો જીવાશેજ નહિ. માટે, પુત્રને અર્ધે, મક્કલ લોકને સાધારણ આ વૈકલ્ય દર્શાવીને શું કરવા હલકાં પડ્યું

લેખ્યે ? આપણે કરેલાં શુભ કર્મ આટલાંજ હશે. બીજું શું કરિયે ?
 અધિક સુખ લોગવવાને આપણે ઉચિત નહિ દોષ્યે. દેવું ફરતાં પણ
 અપ્રાપ્ત વસ્તુ ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય એમ નથી. વિધિ કોઈક
 અન્યજ પ્રકારનો છે તેને જે ગમે તે કરે છે કોઈને પણ તે અધીન
 નથી. આમ બધાં સર્વે પરાધીન છે સારે આપણને શું નથી મળ્યું ?
 વસ્તુનો બાનિ દુર્લભ જન્મોત્સવ આપણે ક્યો છે ઉત્સંગમાં બેસાડીને
 એવું સુખ એવું છે ચતા સુનેલાને સુખ્યન કરીને મસ્તકે ચરણ મૂક્યા છે.
 છુટણે ચાલતા આવડ્યા પછી ધૂળથી મૂસર થયેલે શરીરે ઉત્સંગમાં
 રમતાં અપરિ-સુખ અનુભવ્યું છે. અવ્યક્ત, મનોહર, એના પેટેલા બોલ
 સાંભળ્યા છે. રમતાં રમતાં એને બાલપણમાં કાલા કાલા મધુર રાગ
 બોલનો એવો છે. વિદ્યા-મહણ કીધાથી શુભવાન થયેલો લેખ દૃશ્યમાં
 આપણે જ્ઞાનક પામ્યાં છિયે. યુવાવસ્થામાં આવ્યો સારે એની અમા-
 તુથી રૂપ-શોભા તથા શક્તિ પ્રલસા દીડી છે. શૈવરાત્ર્યાભિષેક પામ્યા પછી
 મસ્તકે સુખ્યન કર્યું છે. દિગ્વિજય કરી આવીને પ્રજ્ઞામ કરતાં, એનાં
 અંગને આસિંગન દીધું છે. ચિન્તન કરેલી દમ્ભિત વસ્તુઓમાં ગામ
 આટલુંજ શૈવ રહ્યું છે કે એને વધુ-સમેત મ્હારે રથાને પ્રતિષ્ઠિત કરીને
 તથોવનમાં ન જવાયું.—સર્વે વાગ હોઓની પ્રાપ્તિ તો મદા પુણ્ય ક્યો હોય
 સારેજ યાગ વળી પુત્રને શું થયું એ તો અધાપિ કોઈએ સ્ફુટ રીને, કહ્યું
 નથી. આટલું તો મેં આજ પરિજન કહેતા હતા તેમની પામેથી અવ્યક્ત
 સાંભળ્યું કે આપણે જે ભેખ-હારક મોકલ્યા હતા તેમની સાથે સ્વરિતક
 નામનો, પુત્રનો એક બાલ-સેવક આવ્યો છે તે સર્વ જ્ઞતાન્ત બાળે છે. તેને
 પણ તે પૂછ્યું જ નથી માટે હવે તેને તો પૂછી લેઈએ. પછી હવિત વા મરણ-
 માંથી એકનો નિશ્ચય કરીશું.—આ પ્રમાણે બૃપતિ કહેતો હતો એવામાંજ,
 પરિજનની પાછળ બેઠેલા સ્વરિતકને બોલાવી,—બુઝો મદાર.જી એમ
 કહી, પ્રતિહારે તેને દૂરથી બૂતલ ઉપર મસ્તક મૂકી પ્રજ્ઞામ કરતો બતાવ્યો.

રાત્રીએ તેને એ પ્રમાણે (પ્રજ્ઞામ કરતો) લેખ, ચંદ્રાપીડના રનેહથી
 ‘આવ, આવ’ એમ કહી, મસ્તક ઉપર હોય ફેરવી કહ્યું:—કહે બાઈ,
 કુમારને શું થયું કે મેં, એની માતાએ, અને પ્રધાને લખ્યા છતાં એ ન
 આવ્યો, અને ન આવવાનું કારણ પણ કંઈ લખ્યું નહિ?—આવો રાત્રીનો
 પ્રથમ સાંભળી તેણે, જવાથી આરંભીને જે જે જાન્યું હતું તે કહેવા માંડ્યું.
 (પણ) રાત્રીએ તો ચંદ્રાપીડનું દૃશ્ય કાઢી ગયાનો જ્ઞતાન્ત સાંભળ્યો કે
 અતિ ક્ષુભિત શોકસાગરમાં ષડ્વાથી વિદ્વલ બની જઈ, કર પ્રસારી,

આત્મ સ્વરે લવરિતકને કહ્યું:—બાપ હવે બધે કર. કહેવાનું હતું તે તે' કહ્યું, મેં પણ સાંભળવાનું હતું તે સાંભળ્યું. ગદારી પ્રજાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. અવાજ કરવાનું કૌતુક શાન્ત થયું. કહ્યું કૃતાર્થે થયા હૃદય આનંદિત થયું. પ્રીતિ લેખન થઈ. મુખ થયું.—અરે પુત્ર! તે' એકલાએ ફારી જતા હૃદયની વેદના અનુભવી. પૈશ્વર્યાયન ઉપર તે' ખરી પ્રીતિ દર્શાવી. આમે દુઃખવારા, કર, કર્મ-ગાંધણ દહારે' પણ હૃદય ફાટી ગયું સાંભળી નિર્વિ-કારજ રહ્યા હોયે! દેવિ! વલ્ગળી પણ આપણું હૃદય અધિક કઠિન છે કે તે પેતાની ગેજે સહનશ્વા ફાટવું નથી! તેમ આ મરણ-દુઃખથી ખડીતા પ્રાણ પણ પેતાની મેજે વાસને અનુગમન કરતા નથી! માટે ઉઠો, એકલો એકલો પુત્ર આતિ દુર ન જાય એટલામાંજ એને અનુગમન કરવાને પ્રયાન કરિયે. આરે શુકનાસ! હજી શુ શોકમાં ને શોકમાં ઉભા રહ્યા છો! સ્નેહ દર્શાવવાનો સમય આ છે ગદાગ્રસના ગાંધર સમીપ સત્વર ચિતા કરવાને સેવકને આજ્ઞા કરો. કાઢિદો! જઈ કાઢ લાવો! કસ્યપિયો! કેમ આમ સંક્રાન્તિએ ઉભા રહ્યા છો! જાઓ, જાહને અભિ-પ્રવેશનાં આધન ખદાર સાવો. હવે નિષ્કારણ રહને કંઈ શું થવાનું? પુરોહિત! વિશ્વંભ કયા ગિતા જાહેને અરોધ બંડાર પ્રાણજીને અપાવી દો હજીએ ડોને સાર પાસન કરવું! મુજ પુણ્ય-રહિતનું, પાસનાદિ સર્વ કરણીયમ હવે ફાળી થઈ ગયું! ભૂષતિયો! જ્યાંજયું દોષ ત્યાં જાઓ. હવે તમે સ્વતંત્ર છો પ્રજાને આજગર આ દુઃખ ન જાણાય એમ કરજો મદારા પુત્રની તો હવે ગાજ કયા રોષ રહી. બીજા ડોને આંખીને શું જાહ?—આમ તારાપીડને આત્મ સ્વરે પ્રસાપ કરેતો, તમા અવપીડ ન ગાળતાં વિલાસવતીએજ જાલી રાખેલો વેંઈ, શોકાતુર કંઈ લવરિતક ગિનતી કરી કે—મદાગજ! હૃદય ફાટી મયા છતાં કુવરાજ હજી શરીરે હવે છે. માટે એ તથા સાપ-દોષ વડે કરીને પૈશ્વર્યાયનનો દેવો જન્મ મયોહં એ બંધુ આપ સાંભળો.

તારાપીડને તો આ અદ્ભુત વાત સાંભળી, શોકમાં કૌતુક લેખન થયું તેથી તેણે નિમોષ રહિત ચક્ષુએ, વાણે આધિષ્ઠ દોષ તેમ, પશ્ચાત્તઃકે, જે જે લવરિતક વેંચા પ્રમાણે, અભળ્યા પ્રમાણે, અને અનુભવ્યા પ્રમાણે, કોયે સામ્યો ને તે સર્વ નિરવશેષ માલગ્યું. અને, અનેક ચન્દથી વિમાગ લેખન કરાવતો તથા મનાવ નહિ એવો, આતરાય શોક-રક તથા વિરમવ-લગક, દુઃખ તથા કૈશુદ્રેષપાદક, આ કુવરાજ શમ્યાયનનો જ્ઞાન્ત સાંભળીને જન મુખ ખરડી, વિચારમાં રતજી

યથેચી કીકી વાગી દૃષ્ટિ શુક્રનાસના નિવિંદગી વદન ઉપર તેમો નાખી -
મિત્ર તો તે જે પોને દુષ્ટી દોષ તો પણ આત્મનુ અ શ્રમ રાખીને
મિત્રનું દુષ્ટ નિવારણ કરાવે- પણ કર. — તેમજ શુક્રનાસે એની
અવસ્થામા છતાં અવ્યય ગીતે જૂષતિને કહ્યું —

મરુગન ૧ ગામ અમય દેવ તિર્થગતિ ૨ તથા મનુષ્ય સોઠ
જેમા સચરે છે એના આ વિચિત્ર અનાગમ ત્રિગુણાત્મક પ્રવાનનો પણ
પરિગ્રામ દોનાથી ૩ — પગાણથી માડીને અઘાણ પ્રવે-તની ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ તથા અપર કરનાર ક્રમગની ક્રમજથી, અથવા ધર્મ, ધર્મના આધન-
કૃત કે અનિષ્ટ ફલની પ્રાપ્તિ કરાવનાર — શુભાશુભ કર્મના વિષાકથી
અથવા પોતાની મેલેજા અનેક પ્રકારે ઉત્પન્ન થતા, રહેતા, કે નાશ પામતા,
નિપત વૃત્તિવાળા રથાપક જગમની કદાચિત્ એવી કોઈ અવસ્થા નથી કે
જે સંબંધિત નથી ત્યારે શુ કરવા આપ આમા ખેદ કરો? જો એમ
ધારતા હો, કે આમા કંઈ યુક્તિ હશે? તો, — આ મ સાકમા કેટલી બધી
યુક્તિ રહિત (વસ્તુઓ) આશ્રના પ્રમાણવીજ અમલ શકાય એવી છતાં
જાનિત રહિત જણાય છે ૪ ૫ કુદરતી વાધાન વડે, વિવિધ મૂર્ખિત ધર્મેનાને
ઉગાડામા શી યુક્તિ છે? સોદસ્યુગ્મકથી સોદના આકરણ કે જમાનુમા
શી યુક્તિ છે? વૈદિક કે અવૈદિક મનથી અનેક પ્રકારના કર્મની સિદ્ધિ
મળે છે તેમા શી યુક્તિ છે? વિવિધ દ્રવ્ય-સંયોગ થતા ૬ મરણ મરનાદિ
ઉપજ થાય છે તથા હરી લેવાય છે, અને વરીગણ વિગેરે થાય છે તેમા
શી યુક્તિ છે? — બીજી એવી એવી બહુ વસ્તુઓ અસંખ્યવી ઉત્પન્ન થાય છે
તે પ્રત્યેકમા શાસ્ત્રજુજ પ્રમાણ છે અને પુરાણ, ગમાયાણ, ભારત
વિગેરે સર્વ ધર્મયુક્તકોમા અને પ્રમાની શાપ નાતાંઓ હેજ, તેના
દહાન્ત — ગટેક પદ જાગેલા મર્ત્ય નુષ, અગત્યના શાપથી અગત્ય
થયો હતો ૭ વર્તિન પુનના ગાપથી માલમ ગણમ થયો હતો શુક્રાગર્વના
ગાપથી થયતિ તરુણ અન-આમાજ દૃઢ ધર્મ વગી ગયો હતો નિશક
પિતાન. શાપથી મહા થયો હતો ૮ જો એમ સંબંધાય છે કે અર્થવર્ગી

૧ પશુ, પક્ષિ આદિ (Organic world) ૨ 'પ્રધાન' ના અર્થ
સાથ જુઓ ૩ ૬૬ કી. માનો બીજો અર્થ પશિમાન-વિકૃતિ,
અથવા ઉપાન્તર પ્રાપ્ત થયું તે કે યુક્તિ-અનુમાન કે તર્ક-લગાડી
શકાય એવું હશે ૪ ગુનાગ કહે છે કે પ્રત્યેક વસ્તુમાં અનુમાન કે
તર્ક-લગાડીજ શકાય એમ નથી પણ એવી નીમજશે કે જે તેના વિના
શાસ્ત્રાદિકના પ્રમાણથીજ સિદ્ધ થઈ શકે નીએના દહાન્તથી આ અધવધાર
અપદ થશે ૫ પદાર્થો પી મેગવણી થઈ ૬ નહુપના જ્ઞાનાન્ત વિશે જુઓ ૭

મહાભિય નામે રાજા આ લોકમાં ભીષ્મ પિતાને રૂપે અવતર્યો હતો અને તેની પત્ની રૂપે રતેલી ગંગાના આડે વસુકો વાપ દે.પથી મનુષ્ય લોકમાં જન્મ્યા હતા ખીજા તો જલો ગ્યા પણ આ આદિદેવ બગવાન, જે અજન્મ છે તે પોતે (પન્થુગમ રૂપે) જન્મદંતિના પુત્ર થયા હતા વળી એમ મબળાય છે કે પોતાના ચાર વિભાગ કરીને દગચ મન્દિને ત્યાં એ જન્મ્યા હતા, તેમજ મયુરામાં વસુદેવને ત્યાં માટે મનુષ્યલોખા દેવતાઓની ઉત્પત્તિ મંદિર અસંબધિત નથી તેમ પૂર્વ મનુષ્યો કરતા આપ કદાચ શુભમાં હીન નથી અને બગવાન નાગચણુ મરતા મદ્રમાં મદે એમ નથી ૧ તો હવે શુ આમાં અસંબધિત લાગે એમ છે વળી ગણારભે આપે દેવીના વદનમાં મદ્રનેજ પ્રવેશ મરતા એમો હતો તેમ મે વ્યમમાં પુરુષો જોયુ દત્ત માટે એ બનેની ઉત્પત્તિ વિશે તો કદાચ સદેહ છેજ નહિ હવે જે એમ પૂછતા હો કે વિનષ્ટ થયા પછી શરીરનો અવિનાશ થયેથી, અથવા પુનરુત્થવિતની પ્રાપ્તિ આથી, તો એમાં પણ અખિન લોકમાં જોતો પ્રભાવ પ્રખ્યાત છે એ અમૃતજ એક કારણ છે અને મદ્રમાં તે છે એવી વાર્તા પણ છેજ માટે આ મર્વ મત્વજ છે એમ આપે માન્યુ વળી એમાં, અખિલ લોકને આદલાદમરી આકારનો તથા મન્તિનો અન્ધમ સંભવજ નથી માટે યોગ્ય કાળમાં શાપને અતે મધર્વ પુત્રી સાથે લગ્ન થયા પછી, વધૂ. માથે, અગ્ર સહિત પગે લાગતા, અદ્રાપીટ નામ ધારણુ કરી પુત્ર રૂપે આવેલા લોકધાન્ય મદ્રમાનાજ—કલ્યાણુ મદ્રી થતા—દર્શન વડે, જન્મથી મયેમો આપનો મર્વે સતાપ દૂર થશે એમનો આ માપ આપણે તો વરદાનજ પ્રયોગ માટે આ વિષે આપ કે દેવી જરા પણ શેષ કરશો નહિ (પરંતુ) મગલ ક્રિયાઓ અભાવે અખિમત દેવ તાઓની આરાધનાથી તથા દ્રવ્યના દાનથી, અન્ય જન્મમાં ઉપાર્જિત કુશાનની વૃદ્ધિ કરે અકુશન દોષ તેનો પણ મમ, નિયમ કદ, મન, ઉપવામાદિ તપ મેગથી ક્ષય કરા વળી ખીજુ જે કદાચ આમાં ક્રેયકકર કર્મ સંભળાતુ દોષ કે જાણવામાં દોષ તે આજથીજ આરબીને (પૂર) કહે તથા કંગવો વૈદિક કે અવૈદિક કર્મને કદાચ પણ અસાધ્ય નથી મના કટે પ્રાપ્ત થયેના એ બને પુનની ઉત્પત્તિ પણ આવેજ પ્રકારે ચર્ચ હતી આનુ શુક્રનાસનુ વાપણુ સાબળી રાજાએ સરોવર રહીને પ્રચુતર

૨૪ દી ૧ લી ૧ જન્મદંતિ વસુદેવ આદિ પૂર્વ પુરુષો જોવાજ આપ છે તો તેમને ત્યાં જેમ બગવાને તેમ આપને ત્યાં સાક્ષાત્ મદ્રમાંએ અવ તાગ લીધો એમાં કદાચ અધર્મ નથી

દીધો:—આપે જેમ કહ્યું તેમજ સારું છે. બીજો કોણ જાણનાર છે? બીજો કોણ અમને સમજાવે એમ છે? બીજા કોનું વચન અમારે સાંભળવાનું છે? પરંતુ વૈગમ્પાસનનું દુઃખ જોઇ, મદાર પુત્રનું હૃદય શરીર અધુરું એ મદારી દષ્ટિ આગળ રહીતે બીજા સર્વેને અંતરિન કરે છે. ગમે એ તું એજ દેખાય છે એ નું એજ સંભળાય છે. એ ના એજ વિચાર આવેછે. માટે જ્યાં સુધી પુત્રનું વદન પ્રત્યક્ષ જોવાથી નહિ ત્યાં સુધી મને ધીરજના આવશે નહિ. જ્યાં હું આવી અવસ્થામાં છું ત્યાં દેવીને સમજાવવાની વાત તો દુરજ રહી. માટે જીવિત સંધારણને અર્થે, જ્યાં સિવાય બીજા ઉપાય નથી એ આપ નિશ્ચય કરજો.—આતું તમારે તારા પીઠે કહ્યું ત્યારે, બહુ વારથી પુત્રને અર્થે પીઠ યોગવતી વિદ્યાસવતી તેની આગળ લાજના મૂકીને હાથ જોડી મોટે સ્વરે કહેવા લાગી:—આર્યપુત્ર ! જે એમ કોણ તો પણ વિજંબ શું કરવા કરશે જોઇયે ? આપણે બદાર નીકળ્યાં જ છીએ. પ્રયાણની આશા કરો. પુત્રનું દર્શન કરવાને મદાર હૃદય તકથી રહ્યું છે. દુઃખના નિવારણને અર્થે એ (હૃદય) સ્તીરાણ જન્ય એમ મેં હૃદયનું હૃદય તે પણ હવે દર્શનની આકાંક્ષાથી અમતું જ નથી. જાણું છું કે હીંમં કાળ સુધી પણ દુઃખ જોમળીને એક વાર પણ પુત્રના દર્શનને અર્થે જાણ તો ઠીક. પણ અસહ્ય દુઃખ શમાવવાને હમજાંગ મરી જાઉં એ ઠીક નહિ. માટે, શરીરથી ઉપજેલી આશાએ અંધારું રહેલા, સર્વ દુઃખના નિવારણના ઉપાય, પુત્રનું મુખ જોવાને ઉત્સુક આ હૃદયને ગમનથી પણ વિનાશ થવા દો.—એમ તે કહેતી હતી એટલામાં જ તેની પાસે આપીને, શુકનાસના એક અતિ વિશાસુ, શૂદ્ર, ષટ્કર્મા^૧ બ્રાહ્મણ સ્વમિતપૂર્વેક કહ્યું કે:—દેવિ ! સર્વે પાસથી આ અપરિરુદ્ધ વાર્તાના કલકલ સાંભળી, હૃદયમાં આકુલ બાકુલ થતાં મનોરમા પોતેજ દોડતાં દોડતાં આવ્યાં છે. પરંતુ રાજાની લજ્જાથી અહીં નહિ આવી સંક્રાંતી માનુષ્યની પાછળ ઉભાં છે, અંતે આપને પૂછે છે કે આ શાકે શું કહ્યું ? મદારો પુત્ર વૈગમ્પાસન જીવે છે? અથવા શરીરે સ્વસ્થ છે? પુત્રરાજની પાસે શરીરથી એ આવ્યો હતો ? હમણાં ક્યાં છે ? કેટલા દિવસ પછી એ બંને આવશે?—રાજા તો તેમના મુલુની વાતી કરતાં પણ આ અધિક કહીશી

૧. ષટ્-છ-કર્મ (વસ કરવો, યજ કરાવવો, બળનું, બળાવનું, દાન કરવું, દાન લેવું) જાણનાર.

દુષ્પાઘપનદાનાને યાજનાધ્યાપને તથા ।

પ્રતિગ્રહશ્ચ સૈર્વુક્તઃ ષટ્કર્મા નિમ ઉચ્યતે ॥

૧૨૦) મળતી, ગોળી જતરે શરીર મોઠો હોય તેવો થઈ મોગણ વડેના મોઠી રક્ત કરતી વિનામનનીને ધરેના લા યો—દેવિ! તારી પ્રિય મળીએ બને પુનઃ મળવી કંઈજ સામળ્યુ નથી અને બીજો કદિ કથી મામળગે તો નદાચિત પ્રાપ્તીન વિચાર્યો, માટે હવે તુ પોતેજ ધૈર્ય રાખી, મન વૃત્તાન્ત કરીને એવી રીતે તારી પ્રિય સખીને આશ્વાસન આપે આર્થ ગુનામની માથે ને આપે—એમ દલીલ ઉઠાડીને તેણે સપરિ-જન વિનામવતીને ત્યાં મોકલી, અને પોતે ખપુ શુકનાસ સાથે જવાની મામળી તમારું કરાવી

પછી, આ પ્રમાણે ભૂપતિ આલેખો એટલે, તેના અનુરાગથી, ચક્રા પીડન, એવથી, આશ્ચર્ય જોનાના કુતૂહલથી તથા આગળ ગયેલા પિતા, પુત્ર ભાઈ, માન અને અગત્યને મળવા (ની આતુરતા)ની, શુદ્ધ શકાંક નિષાધ, હિન્દુ વિની ૧૧ મન યોગ આનંદ લાગ્યા રાગ તો, શીઘ્ર ગમનના નિમ્ન રૂપ થઈ પડતા (તે) મરેને મુખને, ચોડાન પરિચાર સહિત, માર્ગેનું જાણે પાન મનેા દોન તેમ જોકે દિનસેજ પહેલી જવાને ધમ્મજો—ચોડાક આપ્યા ત્યાં નીચે અમ્મ દિવસ મેરેના સ્થિત ને જોનાવી જોનાવીને તજી આપણે રૂબા સુધી આવી પહોંચ્યા હિંમે ૧૨૮૫ દિવસ પછી અપણે પહોંચી જઈશું એ પ્રમાણે ઉલ્લેખિત અતઃ જોવાં નાર પૂછો પૂછો,—નિન્તર પ્રમાણ મવાથી ચોડાન દિવસમા અગ્રજી સરોવર પામે આની પહેાંચો ત્યાં આ યો કે અતગત્મા સેકરો વિક્રમને દિદાંજે ચલી અરનગ્ર થાની તેજે દુઃશીનેજ પથમ પેતાના અતિ વિશ્વાસુ અસ્થ વાગેને તાગિત મદિત ખમર મદના મોકલના

પછી જ્યારે તેઓની માથે આ મ સમગ્ર ત્યામ પ્રીયાથી મરીરે મનિન્ત તથા કૂન થયેના જાણે જુન રમા પ્રવેશ રવાને ઈચ્છતા, પગ-પર દકાઈ જવાની પ્રમાણુ-ભિમા પોતાનું મેલ સતાડતા,—અક્ષત હતા પળ નાણે હતા ૧૧ હાથ, અગ્રજી- હતા ઘણુ જાણે લૂગવા દોષ, જીવતા હતા જાણે મુલેના હોય, અને સ્વરાથી આનવા હતા જાણે અગા પાજ દાન વતા હોય એવા—અગ્રની ૮ માથે મળી ગયેના લગ્નમદવાગા અશુ નીચે માથે મળા થયેના આમાગા, વૈનવનીજ માથે ઉષમપણ મતા, ચક્રા પીડને આત્રણે અવિન નિર્મલ કરતા મરે મળપુન મેમને આ મળ આના મેનાદ મહિત તેણે આપતા જોયા ત્યારે ઉદગતા તત્તવ મેક રૂપ તરમગા વેગથી દુઃખા થયા હતા જાણે હિન્દુ મિત થકેને, ચક્રાપીડના મરીરના અવિનામ વિગે અતગ્રા વિશ્વાસ દદ થવાથી પાછા

વળીને, આવરણપુત્ર પથાણ ઉપર એટલી વિલામવળીને તેણે કહ્યું — દેવિ! વધાગણી છે! પુત્રનું શરીર ખૂબજ અનિષ્ટ છે! જો-એના ચરણ કમલને આધારે જીવતા આ નર્મ નગરપત્ર એના પદમન પામેથી અહીં આવેછે આ સાબળી અજ પાતાને તોજ આગળ રાખતો છેડો જરા ખસેડી નિશ્ચય દિવસ પુનઃમાન ત નજપુનલોડની સ.મુ મદુવારે સુધી જાણ નિગત અઘધાન વલવા જતા, વધે ત્યજ, ઉચે રાજ જૂમ પડી અજ પુન તારી સાથે ધૂળમા બેગા રમનાર આટલા બધા રાજપુતનાકની વચ્ચે તુજ એકના કેમ દેખાતાં નથી?—આ પ્રમાણે એ મદન મરતી હતી તેના આશાનન રી, દુઃખીજ નાનકે સને લોડની માથે જૂતલ ઉપર શિંગ મૂકતા એવનાદને પામે જાનારી પૂઠપુ — મેંધનાદે કહે, પુત્રનો શો જ્ઞાન છે?—તેણે વિનવ્વી કરી — મહારાજ! એતન નદિ દેવાથી શરીરમાંથી માન એછાજ ગયેરી જાણાય છે, અને દિવમે દિવમે કાન્તિ અધિક અધિક થતી જાય છે — ગળને આ માબળી શુન જીવિત પ્રાપ્ત થવાની આશા ઉપર યજ નેથી, — દેવિ! એવનાદનુ વચન સાબળુ! આજો ક્યે મલો દિવમે દર્શન મીને આપે પુન કૃતાપ યજમે પુત્રનુ વદન નિદાળિયે—એમ કહેતો કહેતો તે દાયમીન આવક વગથી ચનારીને મહાદેતાના આશ્રમ તરફ ચાલ્યો

એટલામા, અકાપીડના શુભરતનુ આગમન નાભળી, આગળ પથરાતા ઉજ્જવલ મુકાશને જોયા અશ્રુભિન્દુ પાડતી મહાધિતા, — મરે! હું પાપિણી, જન્મદુષ્ટી, નિતન યર્ષા! હું અદાન કંવામાજ પડિત આ દગ વિધિ દોણ જાળે આસુમીએ દલ મને, મરણુ બની ગયેલીને, અનેક પ્રકારે બાળ જાળ કરો!—એમ જોવતી જોવતી જ દોડીને લજ્જતથી મહસાજ શુભામા પેરરી ગઈ લલમમગી પળ (તે માનળી) જોયા આભા ચિત્તન મૂર્છાના અધમરમા પડી એટલામા એની અખીજાએ સારુ દોડી આવીને એને જાડી લીધી આવી અવત્યામા એ બને આભા હતી તેવામા શુભાસને ટેમ દહ ચાનતો રાત્ર આગ્રમપદમા આરી પહોંચ્યો અને તેની પાછળ મનોરમાને ટેમ દહ ચાનતી, અશ્રુથી બ લી અતિ દીર્ઘ દૃષ્ટિ આગળ નાખતી, — મહારો પુન કના છે?—એમ પૂછતી પૂછતી વિલાસવતી આવી આગીને, જાણે નિકાસ રોડ તેમ સદગ મન્તિથીજ અવિગદિત તથા સર્વ પ્રયત્ન રહિત પોતાના મુત્રને જોઈ, એ પુત્રવસ મતા, તારાપીડ આભો ન હતો એટલામા તો, ટેમ આપતી મનોરમા ને પળ તરોડી દઈ, દુઃખીજ લાય પ્રસારી, વેગથી મરતી તરે અજ

ચાલ વડે તથા સ્તન પ્રશ્ન વડે મહીતનને બાંધવતી—આવ, દુર્દન
 પુત્રી બહુ દિવસે ત્હારે દર્શન થયું છે ? અને પ્રતિવચન દો એક વાર તો
 નાન માથું જો ! ખેટા ! તારે આમ ગેરેનું ચોખ્ખું નહિ લોકને કે મગમા
 આનીને તારે પુત્રને પરિત સ્નેહ દેખાડા ! જાલપણમા પત્ર તે કહી મ્હાર
 વચન હયાપ્તુ નથી તો આનંદ મમ આમ વિલાપ કરી છું તોએ તુ મધ
 મામળાતો નથી ? ખેટા ! જોએ તને કુળજ્યો છે ? આ તુ પગે લાગીને તને
 ખનાવું છું ! પુત્ર ચક્રાપીડા સ્નેહવીજળ આટો બાંધુ આવેલા ત્હાન
 પિતાને પશુ મગો જાહેર જણામ તો કરા ! આ મર્દ એ ત્હારી ચુક બાંધી ?
 ત્યા ગયા એ ચુલુર ક્યા ગયા એ સ્નેહ ? આ છે એ ધર્મનુતાર ? આ
 નયો એ પિતાનો પગપાતર ? આ મર્દ એ બધુ પ્રાંતિ ? આ મર્દ એ
 પરિવ્રજ વામનતા ? તુ મ્હારા મદભાગ્યથી મર્દ છે અમનજક ? ત્યાગ કરી
 ને તુ આમ તદ્દરથ થઈ રો ?—અથવા જેમ તો મુખ થાય તેમ
 મ્હા, અને ત્હાગ વિશે એમ શી મીને રવિયે ? આ પ્રમાણે આનંદ પ્રલાપ
 કરી કરી પામે જાણ વારવાર તેના અંગને ગાદ આનિમન દર્દ શિ
 હવડ તથા આ હવડ મુખ્યન સ્ત્રી તેના મગ મસ્તકે નકી મ્હોટે ન્દરે
 જવા લાગી તેને નાતી જોઈ, પોતાની ખીન દયારી, તારાપીડે ચક્રાપીડ
 ને આનિમન દીધા વિલાજ નરે પ્રભાતી પી ! હવેના શનિમાન
 પોતાના દાયથી દેહ દહાડ્યું—દેવિ ! તને કે આપમ્મા સુકૃતથી પુત્ર મ્મે
 પ્રાપ્ત થયાં છે તો મ્મ (અરેખ) આ દેવતા કે જે એટલ અસાધ્ય છે
 આટે મનુષ્ય જાકને ઉચિત આ કોઈ ન થાનુ મ્મકી રો મોમ કંઈથી
 આમા કઈ વગન તુ નથી આદોમ ક્યાથી કેવમ મજુલ દાહમે ત્દય
 નહિ કાટે નિર્ગમ પ્રલાપન મુખમાલી નીનગો પ્રાણ નહિ નિગધાર
 નયન જાક પડમે રવીર નહિ વગી પુનર્નુ માન અતર રજ આપાને
 પાંડારી તુ ને તો આ મુખ જોના ફા થયું બીજુ આવી અવનમા
 આપમે બનેએ પલ મદા ક્ષે તાપીને મ્મો મા તથા તુ નાનને કીજ
 આ પગી લોકો કેમકે એમ્મો વેલમ્માવન પતેલવાગી થયો છે ને
 પગ દેના દહાડેના પ્રભાતથી પુત્રની પુત્રન ઉચિત પ્રાપ્તિએ અનુદય
 મ્હોનાન અનુનંદાને છે લે ? આ મર્દ ત્પુત્રી તારાગી વન અપ
 અવતુ નાનમી સોનન નમા રુબી વાહ મર્દ નયો ! છે અને નામ
 દહાડી અકન્દ કરી કિશનજીએના છે પ્રમા રુબી પલ મનન

એ રુબી એ રુબી ની ની ૧૧
 લાગી એ પ્રતો નબલ લેવે

યજ્ઞ નથી: માટે એને તો હાકીને કુસંગમાં બેસાડી સચેતન કરે; પછી નેટલું ગમે તેટલું રુદન કરવે.

આ સાંભળી, ક્યાં છે મ્હારા પુત્રને જવાડનાર એ વદ?—એમ કહેતી કહેતીજ ઋદ પાસે જઈ, કાદમ્બરીને અચેતન અવસ્થામાંજ પોતાને હાથે ખોળામાં લઈ, મધ્યમાં નયન મીચાઈ ગયાથી બમણું શોભતું એનું વદન નિહાળી, નિરતર ગળના અચ્ચલ્યમાં ગ્તાન કરવાથી બીન્ને થયેલો, સદ્ર કલા જેવો શીતલ મોતાનો માલ એના માલ ઉપર, લલાટ લલાટ ઉપર, અને લોચન લોચન ઉપર મૂકતી મૂકતી, તથા અંદ્રાપીડના સ્પર્શથી શિંગિર થયેલો હાથ હૃદય ઉપર ફેરવતી ફેરવતી વિલાસવતી કહેવા લાગી:—મતા! ધીરજ રાખ! ત્હારા વિના આજ સુધી મ્હારા અંદ્રાપીડનું શરીર કાણુ ધારી રહ્યું હતું? તું તો અમૃતમય જેવી છે તેથી પુત્રનું મુખ ફરીથી (અમે) જોયું.—અંદ્રાપીડના આ નામ-અલણ્થી તથા તેનાથી નિર્વિશેષ, વિલાસવતીના સ્પર્શથી, કાદમ્બરી સચેતન થયા છતાં લજ્જાથી આવનઅ સુખે રહી, અને શું કરવું તેની મુજ નહિ પડવાથી, જાણે પરવશ હોય તેમ મદલેખાએ એને ખોળામાંથી ઉતારી, ચુરુજનને આનુક્રમે વંદન કરાવ્યું. તે સમયે તેઓએ—આયુષ્મતિ! દીર્ઘ કાળ સુધી સાંભાગ્યવતી રહે!—એમ આશીર્વાદ દઈ, ધીરે ધીરે એને હાકી, વિલાસવતીની પાછળ ધણીજ પાસે બેસાડી, ઝાલી રાખી. ગિરિરથ-તનયા-ને સચેતન બોધ, અંદ્રાપીડનેજ ઉજ્જવિત થયે માની, રાત્રિ એનાં અંગને ગાઠ આલિંગન દઈ, સુખ્યન કરતો કરતો, નિદ્રાળતો નિદ્રાળતો. સ્પર્શ કરતો કરતો બહુ વાર રહીને, મદલેખાને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે.—આમારે માત્ર દર્શન-સુખજ પ્રાપ્ત થવાનું હતું તે થયું માટે જેવા ઉપચારથી આટલા દિવસ વદ પુત્રના શરીરને ધારણ કરતી હતી તેજ ઉપચાર અમે આજ તોથી કે લજ્જાથી જરા પણ લ્યજવો નહિ. અમે તો કેવલ નિષ્પ્રયોગન જોનારજ છીએ. અમે આદિ રહ્યા તોએ શું ને ગયા તોએ શું? જેના કર-સ્પર્શથી પ્રકુલ્લ અહને આ અવિનાશી રહે છે તે વદજ એની પાસે બેસે રહે.—એમ કહી ત્યાંથી પોતે ખદાર ગયો. ખદાર જઈને, પોતાને સાદ તૈયાર કરેલા આવાસમાં ન જતાં, તપસ્વને વસવા યોગ્ય, આશ્રમની પાસેનાજ એક, શુદ્ધ ગિયાતત્રયુક્ત લતાગડપ-માં જઈને, સ્વ-સમાન દુઃખ બોગવતા સર્વ રાજસોકને બોલાવી, બહુ મન સહિત તે કહેવા લાગ્યો—આપે એમ નહિ સમજવું કે આજ શોક-વેગથીજ હું આનો અંગીકાર કરું છું. પૂર્વથીજ મેં ધાર્યું હતું કે વદ સહિત

અગ્રામીકું સુખ જોઈને મહાન (સમ્યક) જ્ઞાન એને આપી મોટું આશ્રમ-
પદમાં જઈને વૃદ્ધાવસ્થા ગાળી તે તો જામવાનું થયે કે પૂરે કરેલા વિગ્રહ
કર્મ કરીને આમ વિષમીત થઈ ગયું । આપણે જીવ્યું શું કર્યું ? ભવિન
વ્યત્તા અનતિક્રમણીય છે અત્રપત્તની ઉત્પત્તિ થતું પુત્રનું સુખ નહિ
મળવાનું તેમ તે અનુભવાયું નહિ પ્રજ્ઞ-પાવનનું ફળ તો આપના ભુજ
અક્ષત છે એટલે અવિરલિતજ છે. અને અન્યથા આચરતા હતા ત્યારે
પણ તે સર્વ તેઓમાજ હવું માટે ઘણા કાળગી આકાશિત મહારો
મનોગથ પૂરવાને છુ ધમ્મું છુ ધન્ય છે તેમને જેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીર
ક્ષીણ થયેથી પુત્રને પોતાનો જ્ઞાન મોખી, જરીરે લયુ થઈ, પરલોકમમન
આપે છે દોઈક દિવસ પાણુ તે, ઇચ્છા વિનાએ મરે જવાત્યારે યમ
મુકીને મૃત્યુ સઈ જતાગજ છે તો કોઈ મુખાવને નિજ પદ આપી વૃદ્ધ-
પણથી જોતો આયુ ગેય ખવાઈ જવાનો છે એવા, નિઃશ્ચયોગ્ગત રહેવા,
સર્વ સુખ રહિત માસ પિકથી જો પરલોકના મુખનું ઉપાર્જન થાય તો તે
લાજન છે. માટે આ વિશે મહારે તમને અરજ કરવાની હતી — એટલું
કહી, સમીપના પણ મરે ઉચિત સુખનો પરિત્યાગ કરી, વનવાસના
અનુચિત દુખનો અગીકાર કરી, વૃદ્ધાવસ્થાને મહેલ ગણી, અંત પુરની
શિયોની પ્રીતિ લતાઓમાં આણી, પરિચિત જનનો રોદ દરિયું ઉપર,
વસ્ત્રની રમિ ચીર-વસ્ત્રકલમાં, કેશ રમનાનો પ્રયત્ન જઠામાં, આહાર-
નો સ્વાદ કંઈ-મૂલ્ય ફાગા, શસ્ત્ર ધારણ કરવાનું વ્યભન રદાક્ષમાયામાં,
પ્રજ્ઞ પાવનશક્તિ સમિત્ કુશ તથા કુમુદમાં, નર્મ આલાપ ધર્મ કથામાં,
સુદ રસ ઉપગમમાં, જલની ઈચ્છા પરલોકમાં, કોશની નૃદા તપમાં,
આત્મા જ્ઞાનમાં, સર્વ ઉપભોગનો રાગ વેગઅમાં. અને તનય રોદ
તર ઝોમાં ગળી, તપની રાને ઉચિત કિષ્કણે કરતો કરતો — કાદમ્બગી
તથા મદ્રાવેતા કેમે કરીને લજ્જા છોડી પ્રાતર્દિનમ અધર્મોક્તને
ઉચિત અપ્યાર કરતી હતી તે ગીત્યો વિના, — નિતર માન મારે
અગ્રામીકના દર્શનનું સુખ જામવાનો તે ગજન દુખ મળ્યા વિના, વિરામ-
વતી, મુકનાલ તથા પનિનાર મંદિત ત્યાજ રહ્યા

આટલે સુધી કહીને બગવાન જાળાલિયે વૃદ્ધાવધાને લીધે રોના-
રહિત લાગણું મદ દામ્ય કરી હાગીત વિગેરે સર્વે તે શ્રોતાજનને કહ્યું: -
જેમુ આપ આયુષ્યમનોએ અત કરણુ દરણુ કન્યાર કથા-રમણું આ
આશોપ ગામથ્યું જે કહેવાનુ મે આગળ્યુ હતુ તે મુકીનેજ કથાના રમથી
કહેતા કહેતા હુ અતિ દુર જતો ગયો છુ હવે (આપ સમજ્યા હશે કે)
કામથી વિલપવ બની જઈ પોતેજ કહેલા અવિનયને લીધે દિવ્ય લોક-
માંથી બહુ યદને અર્થસોકમા વૈરાગ્યાપન નામે, શુકનાસનો જે પુત્ર
યથો હતો તેજ આ, ફરીથી પોતે કહેલા અવિનયથી કાપેલા પિતાના
આકોરાથી, તથા મદાએતાના સત્ય અધિષ્ઠાનથી શુકજાતિમાં પડેલો છે. ૨

આ પ્રમાણે બગવાન જાળાલિ બોલતા હતા તેવામાંજ, બાલક
છતાં પણ મને, જાણે સુષ્ઠ હોયો હોઈ તેમ, પૂર્વ જન્માન્તરે પ્રાપ્ત કરેલી
સર્વે વિદ્યા નિદવાએ આવી, સકલ કલાઓમાં કૌશલ ઉત્પન્ન થયું. ઉપ-
દેશને અર્થે મનુષ્યના જેવી આ, વિરપદ વર્ણાભિધાનયુક્ત વાણી પ્રાપ્ત
થઈ. સર્વે વસ્તુ વિશે વિજ્ઞાન તથા સ્મરણ થયું. દુઃકામાં, મનુષ્યશરીર
ધિના તે જાણેજ મને બીજું સર્વ ઉત્પન્ન થયું.—એ નો એજ અંદાપીડ
ઉપર મોહ, એ ની એજ કામ-પરવસતા, એ નો એજ મદાએતા ઉપર અનુ-
રાગ, અને એ ની એજ એને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્સુકતા. માત્ર મને તે સમયે
ખાંખો નહિ આવેલી તેથી પૂર્વ જન્મની શરીર-એણજ ન હતી. આ પ્રમાણે
અન્ય જન્મનો સકલ વૃત્તાન્ત પ્રત્યક્ષ થયો એટલે ઉત્સુક અંતઃકરણે—
માતાપિતાનું શું થયું હશે? મિત્ર અંદાપીડનું શું થયું હશે? પ્રથમ જન્મના
મિત્ર કપિજલનુ, અથવા મદાએતાનું શું થયું હશે—એગ કોનું કોનું કેમ મને
સ્મરણ થયું તે સમજાયુંજ નહિ. આ પ્રમાણે અંતરેઆ ઉત્સુક થઈ, જૂતપ
ઉપર શિર મુકી, બહુ વાર પછી મે, મ્હારો અવિનય સાંજાળ્યાથી ઉપજ
થયેલી લજ્જા વડે બાણે વિલીન થતો દોહ—પાતાલમાં પેસનો દોહ—
એમ મદા કહ્યું, ધીમે ધીમે બગવાન જાળાલિને વિનતી કરી કે—બગ-
વાન! તમારા પ્રસાદથી મને સર્વ જ્ઞાન આધિર્ભૂત થયું છે. પૂર્વ જન્મના
સર્વે બાધવ મને હવે માળવે છે. હું મદ ૬ મને તેમન સ્મરણ

ન કયું તેમજ વિરહ-ખીડા પણ ન હતી પણ હવે તો તેઓ સાંભરી આવવાથી મંદાર-હૃદય જાણે-પાડી જાય છે.—તેમાં અંધારીક, જેનું હૃદય મંદાર-મૃત્યુ સાંભળતાંજ ફાટી મથુ, તે સાંભરી આવવાથી જેટલું મને યાદ છે તેટલું ખીજના રમરજથી યતું નથી. માટે એના પણ જન્મનો જ્ઞાનત કહેવાનો આપ પ્રસાદ કરો કે જેથી મંદારે આ પદ્ધિનાતિમાં જન્મ પણ એની સાથેજ વસવાથી ખીડાકારી ન થઈ પડે.

આતું મેં કહ્યું ત્યારે મંદારે ઉપર જરા જાણે કોષયુક્ત દષ્ટિ કરી, જગવાન જાળાણિયે રોહ-ગર્ભિત વાણીથી પ્રત્યુત્તર દીધા કે:—દુરાતમન! જે તરલ-હૃદયતાએ તને આવી દશમાં આણ્યો છે તેનેજ કેમ વળગી રહે છે? હજી તને પાંખોએ પૂરી નથી આવી. માટે આજનાં તો રીખ. પછી મને પૂછજો.—આતું જ્યારે તે અગિયે કહ્યું ત્યારે કુતુહલ ઉત્પન્ન થયાંથી હારીતે પ્રશ્ન કર્યો:—તાત! મને એક મદાન વિરમય લાગે છે કે મુનિ-જાતિમાં છતાં આને એવી કામ-પરવશતા ક્યાંથી થઈ કે છવિત પણ પારી શકે નહિ? અને દિવ્ય લોકમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં એટલું સ્વરૂપ આકૃષ્ટ કેમ થયું?—પ્રમતો આ પ્રશ્ન સાંભળી, જગવાન જાળાણિ, નિર્મલ હંતકિરણ રૂપી જાતધારાવડે પાપનો મજ જાણે પ્રદાશિત કરતા કરતા બોલ્યા:—વરસ! એનું કારણ સ્પષ્ટજ છે. આ કેવલ, કામ-રાગ-મોહમય, અલ્પ-સાર સ્ત્રી-વીર્યથીજ ઉત્પન્ન થયો છે. અને શુતિમાં કહેલું છે કે જોમાંથી (પ્રાણી) જન્મે તેવોજ થાય. લોકમાં પણ પશુ કરીને કાંઈ કારણના મુળ પ્રમાણેજ યતાં જણાય છે. તેમ વળી આપુર્વેકમાં પણ કહે છે કે જે જન્મ કેવલ, અલ્પ-સાર સ્ત્રી-વીર્યથીજ ઉત્પન્ન થાય છે તે સારગૂત, સૈયંદાથી, યુક્ત-વીર્યના અભાવથી કાંતો મર્મમાં વિધીન થઈ જાય છે, અથવા મૃત અવતરે છે, અથવા જન્મીને દીર્ઘ કાલ છવતું નથી. તેમ આ ઉપજના એવી રીતે થયો તેથી એને એવો કામાલેગ થયો. મરણ પળ મટનના વેગથી થતો સંજ્વર ન સડી શક્યાથી તેનું થયું. હજી પણ એનુંજ એને અલ્પ આકૃષ્ટ છે. (પણ) રાપની અવધિ પછી અલ્પ આકૃષ્ટ રશે.

આ સાંભળી, ફરીથી જીવન ઉપર શિર મૂકી, પ્રભાત કરી, એ અલક્ષિને મેં વિજ્ઞાપિ કર્યો:—જગજર! અલ્પજાતિમાં રહેલો જન્મ અલ્પ-સાર પોતાની મેળે કંઈજ કરવાને અમર નથી. વાચ્ય પણ મંદારે મુખમાં આપની કૃપાથી દમગૂંજ આવી, અને પૂર્વ કાળનું જ્ઞાન (પણ) અત-રામણે (દમગૂંજ થયું). હવે આકૃષ્ટની તૃદ્ધિ કરનાર કર્મને યોગ્ય ગરીર

તેને મને અન્ય વસ્તુઓ આપના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થાય તો મહાકર્મથી સાધ્ય એ અક્ષય આનંદ કયે પ્રકારે મળે એ આપ કૃપા કરી કહે. —આમ મેં વિનવતી કરી ત્યારે સર્વે દિશાઓમાં દૃષ્ટિ ફેરવી એ ભગવાને કહ્યું:— એ પશુ તને જેમ છે તેમ વિદિત થશેજ. હમણાં તો આ કથા રહેવા દો. રસના આશ્લેષથી આપણને જાણાયા વિનાજ રજની વીતી જઈને પ્રભાત થવા આવ્યું છે. પ્રભાત-હવે સવારથી, દુપાના અસ્વચ્છ દર્પણ જેવું આ, આકાશને પશ્ચિમ અન્તે લટકતું ચંદ્રગિચ્છ દેખાય છે. ઉદયમ-ને અનુસાર વિસ્તાર પામતી, જરૂર પડે જેવી અમૃત, શીટી શીટી દેખાતી આ અસ્પૃશ્ય અથ કંઈ પ્રકાશ-લેખા, પૂર્વ દિશાના અધકાર, રૂપી કેશપાશને વળે સેથી ખાડતી હોય તેમ ઉદ્ભસિત થાય છે. શેષ રહેલા તિમિરથી આકાશના એક ભાગમાં અલિન દેખાતા સૂર્યના પ્રકાશમાં સ્પર્શતા પ્રમાણે અનુક્રમે આ તારાઓ પ્રવેશ કરવા માંડે છે. પશ્ચિમ મરોવર પાસે શયન કરતાં પશ્ચિમેના પ્રખેષ સૂગવતો આ આત્મદારી દેહાદય સંભળાવા માંડે છે. અને સગિના સંપર્કથી શીતલ લાગતો, હાલતાં વન-કુસુમનો પરિમલ લાવતા, આ પ્રભાતમુગ્ધક પવન વાવા માંડ્યા છે. હવે આપણે અગ્નિ લગ્ન જ્વાળાની વેલા ચઢ. —એમ કહેતાં કહેતાંજ સમ્પાત્ત વિસર્જન કરીને પોતે ઉઠ્યા.

પછી, ભગવાન જાગ્યાલિ ઉઠ્યા એટલે તે સર્વે તાપસ શેષ વિગતી છતાં, નિષ્કંટક છતાં, તથા મોક્ષ અંગે રહેલા છતાં, કથા-રસથી શુરને ઉચિત આચરણ બૂલી જઈને, દટ્ટ વળે સંભળતા હોય તેમ કંઠકિત કાષે, વિરમવધી પ્રવૃદ્ધ મુખે, સાયેજ શોકાનંદનાં અશ્રુ પાડતાં પાડતા, હા! અરે! એવા શબ્દ બોલતા બોલતા, વળે સ્તબ્ધ હોય તેમ બહુ વાર સુધી રહીને પોત પોતાને રચાને ગયા. અને દારીત, ખીજા સુનિકુમાર સમીપ છતાં પોતાને હાથેજ મને ઉચકીને પોતાની પશ્ચિમ-ભાગમાં લઈ જઈ, શયનના એક ભાગમાં ધીમેથી મૃદાને પ્રાભાતિક ક્રિયા કરવાને ખદાર ગયા. તે ગયો એટલે અને, એકે કાષે સાધી રાકાય નહિ એવી પશ્ચિમ-ભાગમાં પડ્યાની હૃદયમાં થતી પીડથી ચિન્તા થઈ કે—અહિંયાં, અનેક ભવમા કરેલાં રાતસહસ્ર સૂકૃતથી પ્રાપ્ત થાય એવો મનુષ્ય-દેહજ દુર્લભ છે; તેમાં વળી સર્વ જાતિથી અદત્ત અલ્પ; તેથી પશુચરતુ, સત્પર મોક્ષદાય, સુનિત્ય; અને તેનાથી પણ કંઈક અધિક, દિવ્ય લોકમાં નિવસ. માટે જેણે આટલે (ઉચ્ચ) રંધાનેથી સ્વદાયે કરીને આત્માને પતિત કર્યો તે હવે સર્વ ક્રિયા વિહીન, આ પશ્ચિમ-ભાગથી પોતાનો શી રીતે

ઉદાર કરી શકશે ? વળી પૂર્વજ-મના સ્નેહીઓ સાથે કેમ કરીને સમા-
ગમનું સુખ ભોગવશે ? તે બોમલ્યા વિના આમ નિરર્થક ઉચિત-રક્ષણ
કેવેથી હવ શું ? બહેન આ દુઃખી શરીર ગમે ત્યાં પડે. કદને અર્થેજ
સર્વેલા આ શરીરને સુખ તો મળવાનું છેજ નહિ. માટે હાવ એને
ત્યજ દઈ. બહે, મને દુઃખ-હીન કરવાનીજ એક ચિન્તાથી અરવરથ
થયેલા વિધિના મનોરથ પૂર્ણ થાય ! —આ પ્રભાણે ઉચિત વ્યવસ્થાની
ચિન્તામાં (ગરક યદ્ય) નયન મીઝીને હું જેટલો હતો એવામાં. દસને યુગે મને
જાણે અશ્વાસન કરતો દોષ એમ મદસા પ્રવેગ કરીને હારીન કહેવા
લાગ્યો:—બાઈ વૈરાગ્યાયન ! એક વધામણી લાગ્યો છું ! તારા પિતા
અગવાનુ જ્યેતકેણુ પાસેથી કપિંજલ તનેજ ખોળતો ખોળતો બાઈ આગ્યો છે.

મને તો આ સાંભળી, તે ઠણે જાણે પાંખો ઉત્પન્ન થઈ હોય તેમ
ઉડીને તેની સમીપજ જવાનું મન થયું, અને હમી ડાક કરી, દૃષ્ટિ ફેરવી-
ને ગે' તેને પૂછ્યું કે એ ક્યાં છે ? —તેણે કહ્યું:—પિતાના અરણ્ય પાસે છે.—
ત્યારે મેં પ્રીતી એને કહ્યું કે:—જે એમ હોય તો મને ત્યાંજ આપ લઈ
જાઓ. એને જોવાને મ્હારું હૃદય તલપી રહ્યું છે.—આણું હું કહેતો હતો
એટલામાંજ,—ગગનમાંથી આવવાના વેગથી જેનો જટાન્દલાપ વાંકો ચૂકો
થઈ ગયો હતો, પવનમાં મેં માલવાથી જેના ઉતરીયનો એક છેડો ખસી
ગયો હતો, વહકથથી જેણે સજ્જડ કેડ બાંધી દીધી હતી. અર્થે તુડી ગયેલા
મજોપકીત સાથે જેની છતીઉપર અગ્નિ તરી આવતાં હતાં, અ.ખો
દેવમાંજ ઉતરીને આવવાથી થમવડે જેનું શરીર લાંબું હતું,—પવનથી
આપહત હતાં, અરુપયમાં ઉડવાથી ઉત્પન્ન થતા ખેદવડે ધારણુ કરા-
યલા, જલ-પ્રવેશથી ઝરતા સ્વેદને યુગે, તથા મને જોવાથી થતા
દુઃખને લીધે ઝરાઈ આવતાં અશ્રુખિન્દુને નયનમાંથી જે સ.યેજ દાહતો
હતો,—સુસુકુ છતાં-પણ જે મ્હારા સ્નેહથી અમુક્ત હતો, વિરક્ત છતાં
પણ જે મ્હારા પ્રિય-હિતમાં રક્ત હતો, નિ-સંગ છતાં જે મ્હારા સમાગમ-
ને અર્થે ઉત્સુક હતો, નિરગૃહી છતાં જે મ્હારો અર્થ સંપાદિત કરવાને
આકુલ હતો, નિર્મમ છતાં જે ગાઢ સ્નેહી હતો. નિરત્રકારી છતાં 'હું
તેજ અ.' એમ મને જે માનતો હતો, હોશ ત્યજ્યા છતાં મ્હારે સ્પર્શ

૧. પરસેવો પવને દરેલો પણ મરુત-પથ—પવનના માર્ગ-માં ઉડવા-
થી.....ઉત્પન્ન થયેલો એ વિશેષ; સમાવતાં અરુત-પથ=દેવ-મ.જ
આકાર. એ અર્થ લેવો. જલ-પ્રવેશ=આકારમાંથી નીચે આવતાં
મરુતમાં પ્રવેશ કરવો પડે તે.

જે કોશ પામતો હતો,—બોહ, પાપાબુ, કાચ્યનને સમાન ગાળી મુખી
 છતાં મ્હારે દુઃખે જે દુઃખી હતો,—તે કપિંજલને મેં—ફૂલને અફૂલને,
 સ્નેહી પ્રકૃતિવાળાને કહિન હૃદયવાળાએ, સુદૃતિને અપુષ્પરાસીએ,
 અનુગમન કરનારને વાગ ચવળાવનાએ, પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળાને અતિનિહુરે,
 મિત્રને પેરીએ, વચન પાળનારને વચન કિંચાપનારે. મદાત્માને દુરા-
 ત્માએ—મ્હારી આમળા બોધો. જોતાંજ મ્હારાં નયનમાંથી ચોધાર
 આંસુ વહેવા લાગ્યાં, અને એવડો હતો તોપણ મળવાને સામા જવાનો
 પ્રયત્ન કરી, પૂતકાર કરીને હું બોલ્યો:—મિત્ર કપિંજલ ! બે વનમુખી
 વિયોગ ભોગવ્યા પછી તને જોઈને ઝટ ઉડી, દુરથીજ હસ્ત પ્રસારી,
 ગાઢ આભિંગન દઈને શું હું સુખ પામીશ ? શું, હાય જાણીને આસને
 બેસાડીશ ? શું, સુખે બેઠેલાનાં માત્ર આંખીને હું શ્રમ ઉતારીશ ?—આ
 પ્રશ્નો હું મ્હારા વિશે શોક કરતો હતો તેવામાંજ કપિંજલ મને ખબર
 દાઢે ઉચકી, મ્હારા વિરહ-દુઃખથી દુઃખેલ થયેલી છાતીએ આંખીને બહુવાર
 મુખી તલ્લે અંતરમાં પ્રવેશ કરાવતો હોય તેમ મ્હારા આભિંગનનું સુખ
 એ પ્રકારે ખરેખર ભોગવી, મ્હારા ચરણ મસ્તકે મૂકીને મહા શોકા-
 વેગથી ધત્તર જનવત્ સદન કરવા લાગ્યો.

મ્હારાથી તો માત્ર વાંચાએજ પ્રતીકાર થઈ શકે એમ હતું તેથી,
 એને શોતો જોઈ હું ફરીથી કહેવા લાગ્યો:—મિત્ર કપિંજલ ! સકલ
 ક્લેશથી-પરિભૂત થયેલાં મુજ પાપાત્મને તે જે આ આરંભુ છે તે શોભે.
 પણ તને તો બાળપાવસ્થામાંજે આ સાંસારિક, સુક્તિ-માર્ગ શોધનાર
 રાગાદિ દોષનો સ્પર્શજ થયો નથી. ત્યારે 'શું' કરવા તું હવે મદ જનને
 માર્ગે જાય છે ? બેસીને સર્વ વાત ચમારિયત કહે.—તાત કુશલ છે ? મને
 સંભારે છે ? મ્હારે દુઃખે પોતે દુઃખી છે ? મ્હારો જ્ઞાન્ત સાંભળીને શું
 બોલ્યા હતા ? કોપાયમાન થયા-હતા કે નહિ ?—આમ મેં કહ્યું ત્યારે
 દારીતના શિષ્યે આજોલા એક પશ્ચવાસન ઉપર બેસી, મને બોળામાં
 લઈને, દારીતે આજોલા વચ્ચે વડે સુખ-પ્રક્ષાલન કરી એ કહેવા લાગ્યો:—

બાહ ! પિતા કુશલ છે. આપણે આ જ્ઞાન્ત એમણે પ્રથમથીજ
 દિવ્ય અશ્રુવડે જોયો હતો. અને જોઈને તેની પ્રતિક્રિયાને અર્થે કર્મ
 આરંભુ હતું, તે કર્મ આરંભુ એટલેજ અશ્રુવડે અશ્રુવડે અશ્રુવડે કર્મ
 પિનાપાસે મળ્યો હતો. દુરથીજ મને, અશ્રુથી ભરેલી આંખે તથા તિપ્પા-
 થી દીન મુખે ભયથી પાસે ન જતો જોઈને બોલાવી એમણે કહ્યું કે:—
 વચ્ચે કપિંજલ ! ત્હારો પોતાનો દોષ થયો હતો એવી શંકા મૂકી દે. એ

તો મુજ શક-મતિનોજ આ સર્વ દોષ છે કે મેં જાણીને પણ પુત્રના જન્મ-સમયેજ આ દીર્ઘ આયુષ્ આપનાર કર્મ કાંઈ નહિ. હવે તો એ ઘણું ખર્ચ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે માટે દુઃખી થવું નહિ. હમણાં તો તું મદારી પાસેજ રહેજે.—આતું પિતાએ કહ્યું ત્યારે નિર્ભય થઈને મેં વિનંતી કરી કે:—તાત ! જો આપની કૃપા હોય તો જ્યાં એ ઉપવ્રજ થયો છે ત્યાં જાવ અને જવાની આજ્ઞા આપો.—આ ઉપરથી એમણે ફરીથી કહ્યું કે:—પુત્ર ! જો તો શુદ્ધમતિમાં પરજો છ. એટલે જાવને પણ તું હમણાં જોને જોજાવી શકશે નહિ, તેમ એ પણ તને જોજાવશે નહિ માટે થોડા દિવસ અહીં રહે.—આજ પ્રાતઃકાલેજ માછો અને જોલાવીને એમણે કહ્યું કે:—વલ્લ કપિંજલ ! જાળાલિ મહાસુનિના આશ્રમમાં ત્યારે મિત્ર આવ્યોછે, અને જન્માન્તરનું એને સ્મરણ થયું છે માટે હવે એને મળવા જવ. મદારી આગળ સહિત એને કહેજે કે:—પુત્ર ! જ્યાં સુધી આ કર્મ સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી ત્યારે આ જાળાલિ સુનિના ચરણ સમીપજ રહેવું. વળી, ત્યારે દુઃખે દુઃખી થયેલી તારી માતા લક્ષ્મી પણ એજ કર્મમાં પરિવ્યારિકા થયેલી છે, અને એણે પણ મરતકે સુખ્યન કરીને આ તું જાજ ફરી ફરી કહાવ્યું છે.—આટલું કહી, કોમલ સિરીષ પુષ્પની શિખાના જ્યાં સહન પીછાં ઉઘાડી સુવાળાં થયેલાં મદારાં ગાત્ર ઉપર ફરી ફરી દાથ ફેરવી, જો, અંતઃકરણમાં એટ પામવા લાગ્યો. આમ એને ખિન્ન થતો જોઈ મેં કહ્યું:—સખે કપિંજલ ! શું કરવા છં એટ કરેછે ? તેં પણ મુજ મંદ-પુણ્યને જાણે આશ્રય થઈને, પરાધીન વૃત્તિમાં બહુ બહુ દુઃખ જોગવ્યાં છે. સોમવાનને યોગ્ય આ મુખે શીશુ તથા સ્થિર કાકતા, લીલ્યુ જોકાના બસારા કેમ કરીને સજા દશે ? કોમલ પશ્ચ-સાધનમાંજ સૂનાર આ સુકુમાર પૃથ ઉપર રાદા પર્વાણુ રહેવાથી કેમ એ બામ્યા પિતા રહી દશે ? પુષ્પ ગૃહતાં પડતી ખાત્ર વન-વૃત્તાનો સ્પર્શ પણ ન ખમી શકે એવાં આ ગાંઝાએ આયુરોના ફટકા કેમ સહન કર્યા દશે ? અને થાલમુજ પેહેરનાર આ દેહે ચર્મના બંધથી કેવી ખીટા જોમવી દશે ?—આવા પ્રકારની પૂર્વ જ્ઞાન-તાની વાત કરવામાં તે કાજે હું પશ્ચિમવૃત્તિનું મદારું દુઃખ વિસરી જઈને ત્યાં સુખે રહ્યો.

પછી મંદમાદન ગયા આવ્યો એટલે તારીતે કપિંજલને તથા મને મથાગોમ્ય આદાર કરાવ્યો અને આદાર કરી રતા પછી જરા વાર રહીને કપિંજલ મને કહેવા લાગ્યો કે.—પિતાએ મને તને આશ્રયન કરવાને તથા કર્મ-સમાપ્તિ સુધી ત્યારે જાળાલિ સુનિના ચરણ પાસેથી

ખમતું નહિ એમ કહેવાને મોકલ્યો હતો. હું પણ એજ કમમાં વ્યગ્ર છું; માટે હવે તક છે. — આ સાબળી ઉતરી ગયેલે મોઝે મેં એને કહ્યું: સખે કપિજી! એમ છે ત્યારે હું શું કરું? અને પિતાને કે માતાને મો સદેશો મોકલું? તુજ સરે જણાવે — આતું મેં કહ્યું ત્યારે મારે ત્યાં રહેવા વિશે મને તથા હારીતને પુનઃ પુનઃ કહીને મને આ-શિંગન દઈ, એ, નિમ્મયથી ઉ-મુખ રહેલા મુનિકુમાર જોતા હતા તેવા-માંજ આતરીશમા ચઢને કહીક અદદ યઈ ગયો. એના ગયા પછી મને આશ્વાસન હજી હારીત સગીર-સ્થિતિ કરવા ઉઠ્યો, અને મારી પાસે એક મુનિકુમારને બેસાડીને બહાર ગયો. જ્ઞાનાદિ દિધા કરી રહ્ય પછી પોતાની સાથેજ તેણે મને સાવાહન-સમયે ફરીથી બોળન કરાવ્યું.

આ પ્રમ.ણુ પ્યાન હજને હારીત મને ઉછેરતો હતો એટલે થોડા-કજી દિવસમાં મને પૂરે પૂરી પાંખો આવી; અને ઉડતાં આવશ્યાથી મેં વિચાર ક્યો કે: — માલવાને તો હું શક્તિવાન થયો છું. હવે અંદાપીકની ઉત્પત્તિ ક્યાં દરો એ જાણવાનું રહ્યું. મદાસેતા તો હજી એ ની જોજ છે. ત્યારે જ્ઞાન મળ્યા છતાં શામાટે મારે એના દરોન વિના નિમેષ પણ દુ:ખમાં રહેવું જોઈયે? જ્ઞાન લાંબ જઈને રહ્યું. — આયો નિશ્ચય કરી, એક દિવસ આહારને અર્ધે પ્રાતઃકાલે હું બહાર ગયો હતો ત્યારેજ ઉત્તર દિશા તરફ ઉડ્યો. (પણ) ઉડવાનો અભ્યાસ બહુ દિવસનો નહિ તેથી થોડુંકજ ગયો એટલામાં તો મારાં અંજ સમયી સિયિલ થઈ ગયાં. તૃપાથી માંચ સુકાઈ ગઈ. અને તાડિયોને ધમધમાવતા શ્વાસથી કંઈ કંપવા લાગ્યો. આવી અવસ્થામાં, સિયિલ થતી પાંખે, આ પડ્યો, આ પડ્યો, એમ પડવાની તૈયારીમાં છતાં ઉડવાનો પ્રયત્ન કરતો કરતો હું, કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિયોના તિમિર-સમૂહની પેટે સૂર્યકિરણને ઢાંકી દેતી, લીલાં પક્ષાની ઘટાના બારથી લગી જતી, પાસેની એક, સગેવરના તીર ઉપરની વૃક્ષ-કુંજ ઉપર જઈને બેઠો. બંદુવારે ત્યાં વિશ્રાન્ત થયો એટલે નીચે આવી, શીતલ વૃક્ષ-જાવામાં બેસીને મેં, આસપાસ આવી રહેલી ખનની ઘટાને લીધે ચિહ્નિત રહેલું, કમળના તલ તથા પરાગની વાસથી સુગંધિ થયેલું, શ્રુણુ-સરસથી ક્ષપિત, ખીનાં ખીતાંજ પુનઃ પાન કરવાની

૧. પાંચનારને સોદેજ સમજાવે કે આ પણ વૈરાગ્યાવનની 'તરલ-હૃદયતા'નોજ પરિણામ છે. એનાં માતૃપિતાએ ત્યાં રહેવાની રચ્ય આજ્ઞા કરેલી તે ઉલ્લંઘીને એને જાણેજ થઈતું ન હતું. અને વિદ્યવત્તાથી એ ગયો માટેજ — (આગળ જણાવે કે) — અંદાપી પાશમાં પડ્યો.

અપ્રદા ઉત્પન્ન કરતુ પાણી તૃષ્ણ થતા સુધી પીધુ, તથા ગેમન ક્રમની
 ઈર્ષિમના^૧ પી ૮, તીરે હોના તરુઓના પત્રાડ કુર અને ૧૪ જે મળ્યા
 તે ખાધા. પછી આપાદન ગમમે હવે ષ્ટલોક માગે કાપીરા એમ ધારી
 ને હુ માગના શ્રમથી નિ સહ યજ્ઞ ગમેવા જમને વિજ્રામ આપવાને
 અવિચ્છિન્ન હાથાવાળી એક શાખા ઉપર ચઢીને તૃક્ષ્ણને મૂલભાગેજ રહો
 ત્યા મને, ચાકી ગમેવાને, પ્રદ નિદ્રા જાતી (પણ) બહુ વારે જાગ્યો
 તારે તો મે જ્વેષુ કે તોડી શકાય નહિ એના તત્તુ પાસથી હુ બધાઈ ગયો
 હતો, અને મ્હારી પાસે એક આદ્ય વિગ્રહિત કાંડ પુરુષ જેનો, શરીર
 અતિદૃઢ તથા આમ દોડાથી જાણે કે ન લોહ પન્થાકુથી ન બનાવેતો,^૨
 પીળા પ્રેતપતિ જેવો, પુરુષ ગગિના પ્રતિપક્ષ જેના પાપના બહાર જેવો,
 ક્રોધ ક્રોધુ વિના પણ ચડારી ગમેની બીજાજુ જુદાટિથી અનિબળાનક
 દામના મુખને લીધે,^૩ તથા અતિરમ્ય કાકીવાળા નયનને લીધે સકં
 જનને ભય કુર ભગવાન ગમને પાતુ જાળે ભય ઉપજાવે એનો — હૃદયમા
 તથા દેગમા અગ્નિગ્રધ, મુખમા તથા જાનમા અંદરગિત, વર્ણમા તથા
 અગ્નિગા કૃષ્ણ, વસ્ત્રમા તથા કર્ગમા મલિન અને ગંગીમા તથા
 નાચામા ઝેરોર પુરુષ હોએ તો, જના કાંઈ દોષનુ અનુમાન, (પૂર્વે)
 જેવા કે સામળ્યા કે અનુગમ્યા વિના પાતુ આકાર ઉપરથીજ ધર્મ શબ્દ
 તુ તેને એવા નોંધને સરે આગા લાગુ હઈ મે પૃથુ ભાષા તુ કોણ
 છે ? શુ કદના તે મને બાધ્યો છે ? તો ગામની તૃષ્ણાથી હાય તો કેમ મને
 નિનમાજ આરી નાખ્યા નહિ ? મને નિપરાધીને બધન હુ જ સામા
 અપેટે ? જે જન કૌતુથી ન બાધ્યા દેખ તો (હવે) ને યજ્ઞ ગ્રહુ મા
 કૃપા કરીને મને હાડ વધળ જનના દરોનની ઉગ્રાથી મ્હારે ફર
 જનાનું છે અને મ્હારે હૃદય વિલબ ખચી ગઈ એમ નથી તુ પણ પ્રાપ્તિ
 ધર્મે જાડ છે — આ આભળી નેરો કરુ — મદાત્મનું હુ તો કર કર્મ
 કરનાર, જાતિરે આશ્રન છુ મે તેને કર્મ માસના લોભથી કે કુતુહલથી
 બાધ્યો નથી મારો ગ્વામી, ચડાનાકાને અધિપતિ અર્ધથી યોદ્ધા દર
 ચડાવ લોભની ભૂમિમા રહે છે તેની પુત્રી નાતુગય પ્રથમ વયમા આવેની
 છે તેને પ્રાપ્ત દુગત્માએ જુલુ હુ કે જાળાસિ મુનિના આશ્રમમા એક
 આવા આવા શુભનાળો મહાઆચર્ય મઝી ચોપટ આવે તો છે તેને આ

૧ કર્મિન-ક્રમ નો ટેડો ૨ જુઓ ૫ પ લી ૩

૩ જુઓ ૫ ૩૬ લી ૮-૫ આ ચડાવનુ રહુન એ રાખર જેના
 પતિના વર્ણન ઉપરથી લીધેનુ છે

સામળ્યુ સ્વચ્છી મૈતુષ્ઠ ઉપન થવાથી તને પકડાને મદારા જેવા ખીજા
પણુએ મોકલ્યા છે તેમા પુણે કરીને આજ તુ મદારા હાથમા આપ્યો
છે માટે તને તેની પાસ લઇ વર્જશ તને સખવો કે દોડી દેવો એ
હવે એના હાથમા છે

* મને તે. આ માબગાને મગતમ્મા બાણે શુષ્ક વજ્રપ્રદાર થયે.
દાય તેમ તામુ અને હ રમા મબરાટ સહિત વિચાર આપ્યા કે —
આરે ' મુજ મદુપ્પા ॥ નનો આ કેનો અતિ દારુણ પરિણામ થયો ?
કેવ દાનના જેવ. બન્યુ મનને નિર એમર વડે વદન કરેછે એવી લક્ષ્મી
મારી હુ ઉપન થયેલા મોનગવને નમવા ચોગ્ય મહામુનિ શ્રીતપ્તુએ
ગોત.ને રાધે મને ઉડેરેતા અને દિવ્ય લોખ્ખા આશ્રમમા હુ રહેલો—
તે મદારે જેમજ જાતપણુ જેના ફરથી લાગ કરે એના અડાવવાગ્રમા હને
પેગતુ પડને ' ' અડાવ લોક આયે એકે રહુ પડશે ' ' જુજ અડાવ
મિલોએ દાયે બનાવેના માળાપાથી જરૂર ભરતુ પડશે ' ' અડાવ માપ
નની રમત થતુ પડશે ' ' —કુનતમ્ન પાળી પુડરીકે ' ધિ ૧૭ છે ત્હારા
જન્મ પામને કે ત્હારા કમનો આપો પરિણામ થયો ' કેમ તુ પ્રથમ
મનમાજ મહાશ્વરી છુદાઇ નો નહિ ? —અનુ પડે આશરણ જનને
શ જુ દેનારી એ વદથી માત ' આ અતિ મદન-ભય ક્ર-મલાનગ-પાત
માથી મને ઉભર ' નિલુન તાનને અમર તાત ' આ એક જન તહુ
પનિ તણુ કરે ' તમેજ મને ઉભર લો નિન કષિજન ' દોડી આપીને
તુ ને મને આ પાપમાની ન મુક્ત મે તો જન્માન્તર પણુ પ્રતી મદારા
મમાગમની આતા રાખીશ નહિ —આના ને એક ખીજા વિનાય અત
મનુમા મદીને ફરીથી મે એને દીન મ્મરે પ્રાપ ॥ મરી —

બાઈ ! મને સાબરે છે કે પૂન જન્મે તુ બલિયે મુનિ છુ. માટે
આ મદા પાપ સમટમાથી ને મને ઉનારશે તો તને પણુ અ દુસુખ
દાયક ધર્મ થશે અને છેડાઇ તને કાઇ ને હાર નથી અને જેરે
તોએ તને કહ દા રાયા જેમ નથી માટે અને (કૃપા મરીને મુક્ત
મર —આતુ કહેતો કહેતોજ હુ એને પચે પડ્યો ત્યારે હસીને એ મને
મદવા લાગ્યો —નર એના-પ ' મુબાશુબ કર્મના સાનિગૂત, ત્હારા
ગોનાનાજ રરીમા રેના પચ લોકપા નેજ રામતા નથી તો તુ ખીજા
મના બપથી ન મ્મ ન કરે ? માટે તુ તો તને આગીની આગાથી લઇ
વડેછુ —એમ કહેતો કહેતોજ મને ઉપાડીને એ અડાવસાડ તમ્મ ચાલ્યો

આ એના વચનથી મનમ્મા બાણે ધા વાગ્યો દાય તેમ હુ તો

ચૂપન થઈ ગયો, અને-ક્રિયા કર્મનું વળી મને આપ્યું મળ્યું ?—એમ
મનમાં વિચારીને પ્રાણુલ્લામ કરવાનો એ નિશ્ચય કર્યો જતા જતા,
મુક્ત થવાની આશાએજ આગળ દૃષ્ટિ કરીને જોયું તે (કેટલાક) ભૂત
અન્ત હોય તેમ ખીબાત રચના કરતા, (કેટલાક) દૂર રહેતા, (કેટલાક)
જનને જાણ સમજમાં ફેંપવામાં મુશ્કેલી, મુશ્કેલી પાડી નાખેલી હોય
જાયને સુધામાં (કેટલાક) જામ થયેલા, (કેટલાક) તુલી ગયેલા કૂટ
પારને સમજ કરવા મટેના, (કેટલાક) હાથમાં ધનુષ્યાણુ લઈ ઉભેલા,
(કેટલાક, લટકાવેલી) પાસા વડે મચક દીસતા દડા હાથમાં લઈ ઉભેલા,
(કેટલાક) બાલા અહણુ કરી ઉભેલા, લાકડિયો વાળા લાસ્ટ પશિને
પાંખનારા, વિવિધ આદક પશિયોને વાયાન કરવામાં ફાન, જાનને છો-
ડવામાં તથા અવાનવામાં ચતુર, ટોળામાં ને ટોળામાં દિનાએ દિનાએ
મગમાં રમતા ચક્રાવર્તિ નિશુઓ વડે દુનિયા જગતમાં આપનો મન અ-
પુણ્ય કર્મથીજીવ બંધેનો એ ચક્રાવર્તિ દીઠો આમનેમથક આપતા આપના
માત્ર જોયી દુર્ગંધ વાળા ધૂને કરીને ત્યાગાદ વામના વનની પાછળ
શુદ્ધ સમૃદ્ધ દર્શી જોમ જાનુમાન થઈ સમુદ્ર દગ્ર વાડને રમ્મે ઘણું અર-
જોપગીજીવ પડેલી હતી ગેરિમોમાં કચગના ટંગનામાં લાકડાના
હેખાતા હતા સુપડિયોના આગળ પામે વાજ અર મપેલા મામનો,
ચરખીનો તથા લોગિયોન નિચ્ચર થયેલો નો ત્યાગ લોક ની આ
જગિયા વિશેષ કરીને મુગ્યા ઉપર ચાનતી હતી, આદાર વિગેરે કરીને
મામનો હતો, રાહ વિગેરે કરીને ચરખીમાં હતો, વસ્ત્ર વિગેરે કરીને
કીડાઓએ કાઢેલા રેશમાં હતો, આગતણુ રિશેરે કરીને ચર્મના
હતા, પત્તિવાર વિગેરે કરીને જાનનો હતો, વાહન વિગેરે કરીને ધોમી
આપનું હતું, પુરુષાર્થ વિગેરે કરીને સ્ત્રી સંગમાં હતો, દેવતાઓની મરિ
પૂજા વિગેરે કરીને સધિરથી ચલી હતી, અને ધર્મક્રિયા વિગેરે કરીને પશુ-
ખરિદાનમાં હતી. સર્વ જગતની તે જાણે આજુ હતો, નર્મ અકુનારનું
જાણે કાગળ હતો, નર્મ રમજાનનો જાણે સમૃદ્ધ હતો, નર્મ પાપનું જાણે
નગર હતો, અને સર્વ કરનો જાણે આપ્યું હતો રમજાણુ થતા પણુ
તે બપક લાગતો હતો, અવણુ ક્રમ પણુ ઉભા ઉપર કરનો હતો અને
દર્શન થઈ પણુ પાપજનક હતો જનમ કર્મથી (પણુ)લાના જન અધિ-
ગતિન હતા જન થઈ (પણુ) લોપ હૃદય અધિક દૂર દતા લોપ હૃદય
થઈ પણુ મમજત પુરુષના બરદાગ અધિમ કર દતા જાણક, પુનઃ કે
પુનઃ આપાગમાં લોપ કર્મ ન હતો. અને સ્ત્રી સંગમાં મમ્ય કે
અગમ્યની વ્યવસ્થા ન હતી .

નરકવાસીને પણ હુકમ કરે એવા આ ચંડાલવાડાને જોઈને મને તો કમકમાટ છૂટ્યો અને પ્રિયાર થયો કે:—એ ચંડાલ-પુત્રી મને દરથીજ જોઈને દયા લાવી છોડી દે, અને સ્વબલિ-સદૃશ વર્તે નહિ તો કેવું સાર ! એવાં મ્હારાં પુણ્ય હશે ? એમ હોય તો એક નિમેષમાત્ર પણ હું અહીં રહું નહિ.—આમ હું આરામ સખતો હતો એવામાંજ એ ચંડાલે મને, સાદે વેગે ખેડેલી તે કન્યાપાસે લઈ જઈ, ફર રહે રહેજ પ્રણામ કરી, ‘આ હું આને લઈ આવ્યો’ એમ કહી, દેખાડ્યો. મને જોઈ એનું વદન તો અતિશય પ્રદદ્ય થયું, અને ‘હીક કર્યું’ એમ કહી, તેના હાથમાંથી મને પોતાના હાથમાં લઈ,—અરે પુત્ર ! (આખરે) તું હાથમાં આવ્યો છે !’ હવે ક્યાં જનાર છે ? તારું સર્વે આ કાળીપણું હું કાઢી નાંખું છું !—એમ કહેતાં કહેતાંજ એણે, દોડતા ચંડાલ-પાત્રકે આણેલા.—અમો સુકાશના વાળ વાળા, દુર્ગંધિ, ઓચર્મની સાટે જટકાવેલા,—દદબદ કાદમ્બ પાન-ભોજન-પાત્ર વાળા કાદ-પંજરમાં, જરાક હાર ઉપાડીને મને, મહામેતાને મળવાના મનોરથ સાથે પૂરીને હાર બંધ કરી કર્યું કે:—હવે અહીં નિરાંતે રહે—આટલું કહીને તે શાન્ત પડી.—આવી રીતે પંજર-ગત થયાથી મને વિગાર આવ્યો કે—આ તો મહાસંકટ આવી પડ્યું. હવે જો હું મ્હારી અવરથા દર્શાવીને ગિર નગાવી. મને મુક્ત કરવાની એને વિનતી કઈ તો જે મ્હારો ચુખ હોય રૂપ થઈને બંધન-હેતુ થઈ પડ્યોછે તેજ સંવર્ધિત થાય. હું સારું ગાણું છું એટલા માટેજ એણે મને પકડી મંગાવ્યોછે. મ્હારી બંધન-ખીડાથી એને શી ખીડા થવાની છે ? નથી હું એનો પુત્ર, નથી જાણ કે નથી બંધ. હવે જો મૌન અહીંને રહું તો તેમાં પણ મ્હારું શડપણું જોઈ દોષાયમાન થઈને એ કદાચિત્ આ કરતાં પણ અધિક કષ્ટદાયક અવસ્થામાં મને નાંખે. આ જ્વલિ સૌથી કૂરમાં ફર છે.—અથવા, બલે આના કરતાં પણ અધિક દુઃખ પડે, પણ ચંડાલ સાથે તો બાપણે કરવું નહિ. વખત છે. હું મૌન અહણુ કરીને રહું તો કદાચિત્ નિર્વેદથી એ મને છોડી પણ દે. પણ જો મોલ્યો તો કદી મને છોડનારજ નથી.—વળી, દિવ્ય લોકમાંથી જે હું ભ્રષ્ટ થયો, મર્ત્ય લોકમાં જન્મ્યો, પક્ષિ જાતિમાં પર્યો, ચંડાલને હાથ ગયો, અને પંજરગત થઈને આ પ્રકારનું દુઃખ ભો-

ગતું છું—એ સર્વે, ઇન્દ્રિયો અનિયત રાખ્યાનોજ દોષ છે.^૧

માટે એકંદલી વાગ્યા તો શુ પણ સરે ઇન્દ્રિયોને દહે મદારે નિયમમાં રાખવી.—આવો નિશ્ચય કરીને મેં મૌન-અદણ કહ્યું; અને મને બોલાવવા માંજો, તરછોડવા માંજો, મારવા માંજો, તથા જાત્રાકારે (મદારી પાંમે) તોડવા માંડી તોએ હું કંઈ પણ બોલ્યો નહિ કેવલ હંમે સ્વરે મેં ચીત્કરણ કર્યો કંઈ. અજ પાણી આણીને મદારી પાસે મૂક્યું તોએ મેં તે દિવસ નિરાદાર રહીનેજ કહ્યો બીજે દિવસે મદારે ખાવાનો મમય વીતી જતો એઈ જાણે હૃદયમાં ખેદ પામતી હોય તેમ એ કન્યા પોતાને હાથે વિવિધ પદ્મ તથા અપકવ શલ, અને સુગંધિ તથા શીતલ જલ લઈને આવી; (પણ) મેં જ્યારે તેનો ઉપયોગ કર્યો નહિ ત્યારે મદારા સામી દૃષ્ટિ માંડીને જાણે રોદથી કહેવા લાગી કે.—નિર્વિચાર ચિત્તવૃત્તિનાં, સુધાતપાથી પીડતાં પશુ-પક્ષિયો, આદાર પાસે આજ્ઞા છતાં ઉપયોગ ન કરે એ અસંભવિતજ છે. પણ હું એ એવો કે.ઈક બોળ્યાબોળ્યનો વિવેક જાણનાર, પૂર્વ જાતિ સ્મરનાર હોય ને તેથી અમારો આદાર સ્વજનો હોય તોપણ, બદ્યાબદ્ય-વિવેક રહિત પક્ષિ-જાતિમાં પડ્યા પછી ત્યારે અબદ્ય શું છે કે ભક્ષણ કરતો નથી? જણે જનમમાં જન્મ જાતિમાં જન્મીને પોતેજ એતું કંઈ કર્યું કે પક્ષિજાતિમાં પડ્યો તે હું દહે શું વિચારે છે? પ્રથમજ તે આત્માને વિવેકમાં ન રાખ્યો તો દહે સ્વકર્મ થકી પ્રાપ્ત થયેલી જાતિને સદૃશ આચરવામાં તને કંઈ હોય હેજ નહિ.^૨ વળી જેઓને સાત બદ્યાબદ્યનો નિયમ છે તેમને પણ આપકાને પ્રાણુતું સધાગ્ધ અબદ્યના ઉપયોગથી પણ કર-વાણું (શાસ્ત્રમાં) કહેલુંજ છે. તો ત્યારે જેવાને શું? તેમ હું ત્યારે ત્યારે કંઈ એતું લાવી નથી. કે જેમાં તને ચંડાલના આદારની શકા થાય. શલ તો તેમની પામેથી પણ લેવાયજ છે. જલ પણ ચંડાલના વાસરૂમાંથીજે જૂનિ ઉપર પડે એટલે પવિત્રજ થાય એમ સાક કહેછે. ૧૫. રે શા

૧. મને લાગેછે કે વેશસ્થાપનના અવિનયનાં શલ દર્શાવત, આ વાક્ય-માં આખી કથાને સાર (moral) આવી ગયો છે એમ કહિયે તો બાકે.
૨. વાંચનારને અહિં સદૃશ હોતુકે યશો કે આ ચંડાલ-કન્યાને વેશસ્થાપનનો પૂર્વ વૃત્તાન્ત વિદિત થાયથી? પણ આગળ સમજાવશે કે એ કન્યા પુરંદરીકની માતા સાદાજ લશ્મીજ હતી. અને તેટલા માટેજ આ ચંડાલના આદારમાં કવિયે તેને ચંડાલ-કન્યા છતાં દિવ્ય રૂપ આપી લક્ષ્મી-સમાનજ વર્ણવી છે.

માટે તું ક્ષુધા તથા તૃપ્તિ પીડાય છે અને મુનિજનને ઉચિત આ વન-કૃત આતો નથી કે પાણી પીતો નથી?—મને તો આ એના, ચંદ્રાલ જાતિને અનુચિત વચનથી તથા વિવેકથી અંતઃકરણમાં ધણો વિરમય થયો, અને એણે કશું ને માન્ય કરીને મેં—શાપને આધીન થયેલાએ—કમકમાટ લઈ દઈ, ઉચિત તૃપ્તિથી ક્ષુધા-તૃપ્તિ શમાવવાને આદારાદિક કયું. પણ માન તો ન્યમ્યું નહિ.

એમ કરતાં કરતાં ઈસ્રેક દિવસે હું તરુણાવસ્થામાં આવી પહોંચ્યો ત્યાર પછી એક વેળા બ્યારે પ્રભાત થતા આવ્યું હતું ત્યારે નયન ઉધાડીને મેં જોયું તો આ કનક-પંજરમાં હું બેઠેલો હતો એમ મને માલમ પડ્યું. પેલી ચંદ્રાલ-કન્યા પણ જેવી ઘણ તેવી આપે પણ જોઈ જ છે. તે સમયે આખા ચંદ્રાલવાડને અમરપુર જેવો ઘઈ ગયેલો જોઈને ચંદ્રાલ-વાસનો ત્રાસ દૂર થયાથી અંતરમાં વિરગમ પામી, આ શું? એમ કુતુહલથી પૂછવાની ઇચ્છાએ હું મોન ત્યજતો હતો એટલામાં જ એ કન્યા મને લઈને આપના ચરણ સંગીપ આવી. માટે, એ કાણ છે, શા સાર એણે ચંદ્રાલરૂપ ધારણ કર્યું છે, શા સાર મને પંજરમાં પૂર્યો છે, અને પૂરીને શા સાર અહીં આપ્યો છે—એ વિશે હું પણ આપના જેવો અચળ છું.

શદ્રક રાત્રીને આ સાંભળી વધારે કુતુહલ ઉત્પન્ન થયું તેથી તેણે એ કન્યાને ખે.લાવવાની, ખાસે ઉભેલી પ્રતિદારીને આજ્ઞા કરી. પછી થોડીજ વારમાં તે પ્રતિદારીએ દરબેલે માર્ગે પ્રવેશ કરીને તે કન્યાએ સન્મુખ ઉભે ઉભેજ જાણે પોતાના તેજથી તથા પ્રાગલ્ભ્યથી રાત્રીનો અભિગવ કરતી હોય એમ તેને કહેવા માંડ્યું:—ભુવન-ભૂપણ! શિદ્ધિ-પતે! તારાનાથ! કાદમ્બરી-સોચનાનંદક! ચંદ્ર! આ દુર્ભિતિને તથા તમારો પોતાનો પૂર્વ જન્મનો સર્વ વૃત્તાન્ત તમે સાંભળ્યોજ છે. આ જન્મમાં પણ, પિતાએ ના કલ્યાણતાં, કામાવેશથી અંધ બનીને પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘીને આ વધુ-સંગીપ જવા નીસર્યો હતો તે પણ એણે પોતેજ કહ્યું છે. હું આ દુરાત્માની માતા લક્ષ્મી છું. દિવ્ય ચમુવડે, એને એ પ્રમાણે બદાર નીસર્યો જોઈ એના પિતાએ મને કહ્યું કે અવિનયને માર્ગે ને કોઈ જાય છે તે પશ્ચાત્તાપ વિના ખાંછો ફરતો નથી. આ ત્દારો પુત્ર દલચિત્ આ પશ્ચિન્નતિમાંથી પણ નીચે પડશે માટે આ કર્મ પરિસમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી એને પકડીને મર્ત્ય લોકમાંજ રાખ; અને જેથી એને પશ્ચાત્તાપ થાય એવો ઉપાય કર.—આ ઉપરથી આને શિક્ષા આપવાને મેં આ બધું રચ્યું હતું. હવે એ કર્મ સમાપ્ત થયું છે, અને શાપનો અંત

થવા આબો છે શાપને અન્તે તમે બને સાચેજ સુખમા રહેશે એમ જાણી મે તમારી પાસે આવેને આજ્યોછે આમા પણ જે આગ્રય જાતિ કહેવડારી તે લોક મપકે લગવાને માટે હવે તમે એએ, જન્મ જરા વ્યાધિ મરણાદિ દુખથી બરેલા આ શરીર માથેજ સજીને છાં જનનમા મમાગમનુ સુખ ભોગવો—આ પ્રમાણે કંટેલી કહેતાજ એ રણકતા બૂંધાણના સ્વરથી અન્તરિક્ષને બધિગ કરતી, પૃથ્વી ઉપરથી મદન ગમનમા હીરી ગઇ અને ઉપ્રલ્લ લોચનથી લોક એની આસુ જોતા રહ્યા

લકમીનુ આ વચન માબજતાજ ગમને પૂર્વે જન્મનુ સ્મરણ થયુ અને—અખે વૈશમ્પાયન રૂપ યુડરીકે! જાનુ થયુ કે આપણા શાપને અન્ત સાચેજ આબો—એમ કહેતા કહેતાજ એના મનમા,—કર્ણ સુધી ધનુષુ એ સી, કાન્ધારી રૂપ પરમ અસ્ત્ર વ્યાગળ કરી, હવે લેવા સાર, શનુની મમાન મરે આશા રૂધી દઈ,—કામદેવે પ્રવેશ કર્યો તેના પ્રવેશથીજ જાણે નિર્ગાસિત થયુ હોય તેમ અત કરજુ કાદમ્બરીને શરણુ ગયુ તેના શર-પ્રદારના જાણે બચથી દેહ સજીને હજુ આસ પવન ખ્હાર વ્યાવવા લાગ્યા તેના બાણુ પદાના પનનને જાણે રપરી થયો હોય તેમ તરવ શરીર કપવા લાગ્યુ. તેના બાણુની કાદાથી જાણે જરામ ગઇ હોય તેમ કાપા રેમાગ્રિયત થઇ તેના મરની રજ જાણે નવનમા પડી હોય તેમ તેમથી અશ્રુજલ વહેવા લાગ્યુ, અને સુખની શોખા તરતજ શીકી પડી ગઈ તેના ધનુડની પજીજનો શબ્દ સામળી બચલીત થયુ હોય તેમ હૃદય-વેદનાથી નયન-મુગલ જરા ગીઆવા લાગ્યુ અતરમા જલનનાર મદન-ગિન-નો જાણે ધૂમ લાગ્યો હોય તેમ કષતુ અધર-પક્ષવ શુષ્ક થવા લાગ્યુ તે અગ્નિના તાપથી વિરસ થયેનુ, નિષ્પીડિત સગમ હૃદય જેવુ તામ્બૂલ મુખમાથી ખ્હાર પડ્યુ ૧ કામવત્ આદ્રે એનું અગ બળવથી દ.રણુ કવ જેવો વેદ તેમથી નીકળવા લાગ્યો ૨ મદન શર પેસી ગયા હોય તેમ તેજ હજીથી એના મર્થ અગ પરવત થઈ ગયા વળી કાદમ્બરીને આગળ કરીને મદન એને જે પીડા કગવા લાગ્યો તે પીડા, તાપ હરી શકે એની વગ્નુઓ પણ શમાવવાને અમર્થ થઈ નહિ, કારણકે તેના ૩ અપવની રૂપ-

૧ વિરસ=રસ વિનાનુ—શુષ્ક (તામ્બૂલ), ૨ અદાયક નિષ્પીડિત=નવાયલુ, અતિરૂપ પીડિત તામ્બૂલને પેહિલા પણ હૃદય સાચે સરખાબુ છે—જુઓ પૃ ૩૫૦ લી ૯ ૨ આદ્રે=લીનુ લીધુ પ્રેમથી પયગેયુ મુખમા 'દારણુ' તામ્બુ રિવષ્ટ છે તેનો એક અર્થ બચકર, અને બીજો અર્થ દાર=કાદ—એ શબ્દની ધડી વિભક્તિનુ રૂપ લેવાથી મળે છે બાપાન્તરમા તેમ બની શક્ય નથી ૩ તેના—કાદમ્બરીના

શોભાએ તેમને દરાવેલી હતી — જોમ કે, કમલ-પદ્મવને હાથ પગે, કુવલ-
 પત્રની માલાઓને દૃષ્ટિયે, મણિ દર્પણને કપોલે, મૃણાલને આદુ-લતિકાએ,
 ચંદ્રકિરણને નખ-કિરણે, કંપૂર-ધૂલિને ગિમત-મલાએ. મુકતાદારને દંત-
 કિરણે, ચંદ્રગિમ્મને મુખે, ચંદ્રિકાને લાવણ્યે, અને મણિ-વેદિકાની ભૂમિને
 નિર્ભયે. આ પ્રમાણે સર્વ આલોપચાર અને વિદૂલ થયા, અને હૃદયમાં
 પણ ખીજા કે. છ વિનોદથી સુખ ચર્ચુ નહિ. કેવલ તેનું જ એ ધ્યાન કરવા
 લાગ્યો; તેનીજ ઉપેક્ષા કરવા લાગ્યો; તેનોજ અભિજ્ઞાપ રાખવા લાગ્યો;
 તેનેજ જોવા લાગ્યો; તેનીજ સાથે વાન કરવા લાગ્યો; તેનેજ આલિંગન
 દેવા લાગ્યો; તેની સાથે રહેવા લાગ્યો; તેને કૌપાયગાન કરવા લાગ્યો;
 તેનો અનુનય કરવા લાગ્યો; તેને પગે પડવા લાગ્યો; તેની સાથે લીલા કરવા
 લાગ્યો. અને તેની સાથે રમવા લાગ્યો. ખીજા સર્વ ક્રિયાઓ એણે
 ત્યાજ્ય દીધી. દિવસે પણ એ આંખ મીચતો નહિ; રાત્રે પણ સૂતો નહિ;
 મિત્રો સાથે પણ વાત કરતો નહિ; ગુરુઓને પણ નમતો નહિ; ધર્મ-
 ક્રિયા પણ કરતો નહિ; મુખની પણ ઇચ્છા રાખતો નહિ; દુઃખથી પણ
 ઉદ્વેગ પામતો નહિ; મરણથી પણ બહીતો નહિ; ગુરુઓની પણ લજ્જા
 રાખતો નહિ; પોતાના ઉપર પણ રોષ રાખતો નહિ;—દુઃખમાં કાદમ્બરી-
 ના સમગમને અર્થે પણ એ ઉદ્યમ કરતો નહિ; (પરંતુ) વારંવાર
 આવતી મૃગિના, હાથમાં, કેવલ, શરીરને પ્રાણત્યાગને ગોચ્ય કરતો.
 વિદુમ્ભત છતાં પણ વિવેક ઉપકરણ ધારણ કરતા, નયનમાંથી અશ્રુ પડવા
 છતાં શુષ્ક મુખવાળા, અને વચનનો અવકાશ ગયા છતાં વેશમ્પાયનનો
 આકોશ કરતા એના પ્રિય પરિવ્રજ વારંવાર ચરણ મુખી ચંદનની ચર્ચા
 કરતા; ચરણ-તલ ઉપર બીના કમલ-પત્ર મૂકતા; કંપૂર જાંટીને હાથમાં
 દિમ-ખડ આપતા; હૃદય ઉપર બીના હાર મૂકતા; ગાંધ ઉપર સ્પૃશ્ક
 મણિનાં દર્પણ મૂકતા; લલાટ ઉપર ચંદ્રમણિ મૂકતા; રક્ષે ઉપર મૃણાલ-
 દંડ મૂકતા; કદલી-પત્રના વ્યવર્તન રાખતા; પેંખા દલાવતા; જાતકે પવન
 નાંખતા; કુસુમ-રત્નાઓ રચતા; ધારામૃદના જલયંત્ર ચલાવીને એની
 પીણું શમન કરતા; મણિ-ભૂમિને પ્રજ્ઞાલિત કર્યા કરતા; સજ્જ કમલ-
 કેસર તથા કલ્હારના સમૃદ્ધનો ઉપયોગ કરવામાં ગબરાઇ જતા; શિશિર
 ભુમિગૃદના અબ્યંતરમાં ગોચ્ય સંભાળ લેતા; વાડિયોનાં સરોવરને તટે લત-
 એના ગદ્ગદ મંડપમાં જલ જાંટીને સંતાપ-દરણ કરતા; અને આગાશિ-
 ચોમાં ચંદન-જલ ધ્યાન દઇ દઇને જાંટતા—તોપણ એની દેહ કાષ્ઠ જેવી

યદ્ય ગૃહ અને કામાગ્નિનું બન્ન જટ સીમાન્નરહિત વધી ગયું.^૧ મેદાસેતાને
અર્થે ઉત્કંઠિત થતા, પુરૂરીકાત્મ યેસમ્બાયનની પક્ષે દરેક રાજાનેજ તુલ્ય રહ્યું.

એવામાંજ, એ કામાગ્નિને જાણે પ્રજ્વલિત કરવા સારું,—સરસ્વ
પદ્મવ મુક્ત લતાઓને નૃગોપદેશ આપવામાં ચતુર દક્ષિણ પવનનું પ્ર-
વર્તન કરતો, સઠકેતાં સેલ પલ્લવ વાળાં અશોક વૃક્ષને કુસ્મિત કરતો,

કુસુમના હારવડે તેના કેસ અલંકૃત કર્યા; પલ્લવયુક્ત અશોકનાં પુષ્પનું એક કળું કળુંપૂર પેહેરાવ્યું; કપૂર-કુસુમાદિકનાં આબૂપણ પેહેરાવ્યાં; અને નિમેષ રહિત, બાવાદે દૃષ્ટિએ તેનું જાણે પાન કરતી હોય તેમ બહુ વારસુધી જોઈ રહીને અસલા ઉત્કંઠાથી પુનઃ પુનઃ નિશ્વાસ મૂકી, ગમરાકમાં કંપી કંપી, સર્વે અંગે નીકળતા સ્વેદ સહિત, ચેમાગ્રિમત શરીરે, શુષ્ક અધર યુક્ત મુખે, રખેને મહાશ્વેતા જોતી હોય એવા ભયથી વારંવાર દિશાએ દિશાએ ચક્રિત દૃષ્ટિ ફેરવતે ફેરવતે, પુનઃ પુનઃ તેની પાસે જઈ, આવિષ્ટ હોય કે પરવરા હોય તેમ બહુ વાર ઉભાં રહી, ત્રિજુવનને ઉન્મત્ત કરનાર ભગવાન મદને બલાત્કારે લલ્લમ્પસહિત અમલાજનની સહજ ભીતિ લલ્લમ્પાથી પોતાનું મન ધારી રાખવાને અસક્ત તથા નિઃસહ થઈને એકાન્તે સહસા તેને બાથમાં લઈ, નયન-કમલ મીચી દઈ, જાણે જીવતો હોય તેમ કંઠે નિર્ભર આલિંગન દીધું ! !

અંધાપીડને તો આ, અમૃત-રસવડે આલંકારન કરતા, કાદમ્બરીના આલિંગનથી, દૂર ગયેલા પથ્થુ-પ્રાથુ કંઠસ્થાનમાં સત્વર પુનઃ પ્રાપ્ત થયા. દિવસના તાપથી મીઠાઈ ગયેલું કુસુમ સારવ્યદ્રિકા પડવાથી બાધનમાંથી વિકસિત થાય તેમ એનું હૃદય ઉન્મત્તવસિત થયું. પ્રભાત-સમયની કમલ-કલિની શોભા સહિત એનાં, કળું સુધી પહોંચતાં, નયન ઉમડી ગયાં, અને પંકજાંતી સમાન એનું વદન પ્રકૃષ્ઠ થયું. આ પ્રભાતે, સહ ઉઠેલા હોય એમ ફરીથી સર્વ અંગએષા પામેલો અંધાપીડ કાદમ્બરીને એવી કંઠ-સંગન જોઈને, જાણે દિવસના વિરહથી દુર્બલ થયેલા હસ્તવડે અધિક ગાઢ આલિંગન દઈ,—પવનથી હાલી ગયેલી બાલ હૃદયિની ખેઠાં ભયથી શરીરે કંપતી, વધારે વધારે નયન મીચતી, હૃદયમાં જ જાણે પ્રવેશ કરવાને ઇચ્છતી, ન મૂકી દેવાને કે ન પકડી રાખવાને સમજતી—પ્રિયને શ્રોત્રદારી, હૃદય-નંદક, સુતપૂર્વ સ્વરે આલંકારન કરતો કરતો કહેવા લાગ્યો—

બીરુ ! હવે બધું ત્યજ દે ! તારાજ આ કંઠાલિંગનથી હું પુનઃ ઉન્મત્તવિત થયો છું. તું તો અમૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, અપ્સરાઓના કુલમાં જન્મેલી છે. મેં તને કહ્યું હતું કે—તે તેજનું બનેલું આ શરીર સ્વતઃજ અપિનાશી છે તેથી, અને પિત્રોએ કરીને કાદમ્બરીના-કર-સ્પર્શથી પ્રકૃષ્ઠ રહેશે—તે શું તને નથી સાંભરતું ? આટલા દિવસ સુધી તારા હસ્તનો સ્પર્શ થયા છતાં હું પુનઃ ઉન્મત્તવિત થયો ન હતો એ શાખો દાખ હતો. આજ એ મહારા સાપનો અંત આવ્યો છે. તારા વિરહથી હૃદયથી થઈ પડેલી, માનુષ લોકમાં મહારી સદ્રક નામની કાયા મેં ત્યજ

દીધી છે. પણ આ તો, તને આમાં રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ એમ જોઈને ત્હારી પ્રીતિથી ધારી તથા પાળી રાખી છે. માટે આ લોક અને ચંદ્રલોક એ બંને હવે ત્હારે ચરણે છે. વળી ત્હારી પ્રિયસખી મહાશ્વેતાનો પણ પ્રિય-તમ મ્હારી સાથેજ રાખસુક્ત થયો છે.—આ પ્રમાણે, ચંદ્રાપીડના શરીર-માં રહેલો ચંદ્ર બોલતો હતો એટલામાંજ,—ચંદ્રલોકમાં રહેલ.થી અગે લાગેલો કેવલ અમૃત-પરિમલજ આધિક આપતો, જે વેગે મહાશ્વેતાની ઉત્કંઠામાં મરણ પામ્યે હતો તેજ વેગ ધારણ કરતો, તેમજ કંઈ એકા-વલી ચારણ કરતો, તેવાંજ પીડાથી નિઃસહ થયેલાં અંગવાળા, તેવાંજ રીકા તથા નિર્માસ કેપોશયુક્ત મુખવાળા—પુંડરીક કર્પિજલનો હાથ ગ્રાવી મગનતક્ષમાંથી ઉતરતો તેમને દેખાયો.

તેને દૂરથીજ જોયો કે તરત ચંદ્રાપીડનું વહુઃસ્થલ મૂકી દઈ, કાદ-અરીએ પોતેજ દોડીને મહાશ્વેતાને આલિંગન દઈ, પુંડરીકના આગ-મન-મહોત્સવની વધામણી ખાધી ન હતી એટલામાં તો ઉતરી આવીને પુંડરીક પરમેષ્વરારી ચંદ્રાપીડ રૂપ ચંદ્ર પાસે જઈ પહોંચ્યો. ચંદ્રાપીડે એને કંઠાલિંગન દઈ કહ્યું:—સખે પુંડરીક ! પૂર્વ જન્મને અંબ ઘે જો કે હું મ્હારો જન્માતા છે તોપણ પછીના જન્મમાં ઉત્પન્ન થયેલા મિત્રરનેહ તથા સરખાવથીજ ત્હારે મ્હારી સાથે વર્તવું.—આમ ચંદ્રાપીડ બોલતો હતો એવામાંજ ચિત્રવરચને તથા હંસને વધામણી ખાવાને ક્યૂરક હેમકૂટ ગયો. મહાશ્વેતા પણ દોડતી દોડતી મ્હાર જઈ, મૃત્યુંજયનો મંત્ર જપ-વામાં વ્યથ થયેલા તારાપીડને તથા વિલાસવતીને પગે લાગી, અત્યંત આનંદથી મ્હોટે સ્વરે કહી આવી કે:—મદારાજ ! દેવીને તથા આપને વધામણી છે ! યુવરાજ અને વૈશમ્પાયન પ્રત્યુજ્જવિત થયા છે !—રાજા તો આ સાંભળી, શરીર-સંસ્કાર વિના ઉગેલાં અવિરલ, દીર્ઘ, કઠોર પલિતથી હવાઈ ગયેલાં કાંઠાવાળા પોતાના હાથથી એને આલિંગન દઈ, દર્ભમાં નિગમ્ન થઈ, વિલાસવતીને કંઈ અવલમ્બન કરી, વૃદ્ધાવસ્થામાં પડેલી કરચલીને લીધે શિથિલ થઈ ગયેલા શ્વાદુવડે ઉતરીય વચ્ચેનો છેટો હંચો કરતો કરતો, લય-શિક્ષા રહિત હોવાથી જોય તેમ પડતા ચરણે પોતેજ જાણે નૃત્ય કરતો કરતો,—આસપાસ વિટળાઈ વળેલા, પ્રદૂલ વદનવળા હજારો નરપતિને લીધે, મલય-પવનથી ચલિત થયેલા કમલા-

૧. ચંદ્રાપીડ ચંદ્રનો અવતાર હતો. તે ચંદ્રના કિરણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અપ્સરાઓના કુળમાં ગૌરીજન્મી હતી(જુઓ પૃ ૧૭૩ લી ૨૦). તેની પુત્રી મહાશ્વેતા; અને પુંડરીક તેના પ્રિયતમ માટે ચંદ્રનો જન્માતા-જન્માઈ.

કર નેવો શોભતો, — ‘ઓ ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?’ એમ પુત્ર પુત્ર-ગદ્ગદે ખા-
ને પૂછતો પૂછતો, નિર્વશિષ્ય દર્શમાં સીન થઇ ગયેલા શુકનાસને વળી
વળી કંઠ-મધ્દ દેતો દેતો તેની પાછળ પાછળ સાંજ આવ્યો; અને ચંદ્ર-
પીડને એ પ્રમાણે પુડરીકને કંઠે બાજી ઉભેલો બેઠ, અર્ધાંત આનંદથી
શુકનાસને કહેવા લાગ્યો — દીક્ર યશુ કે પુત્રના પ્રત્યુત્થવનોત્થવનું સુખ
મેં ઓકલેજ બોગવ્યું નહિ — ચંદ્રાપીઠે આમ હવેમાં નિગમન થયેલા પિતા-
ને જોયા કે કદ પુડરીકને મૂકી દઈ, તેની આગળજ જૂનજ ઉપર
મસ્તક મૂકી પ્રાનુમ કયો. તે સમયે સત્વર પાસે જઈ, એને ઉભો કરી
ભાસાપીડ બોલ્યો — પુત્ર ! શાપ-દોષથી કે મદારા પુકમથી જો કે કું લદારો
પિતા થયો છું તોપણ તું તો જગદ્વંદનીય લોકપાત્ર છે. વળી મદારામાં પણ
જે કંઈ નમવા યોગ્ય આંશ હોતો તેપણુ જો તનેજ આપ્યો છે. માટે ઉભથયા
પણુ જુજ નમસ્કાર યોગ્ય છે. — એમ કહેતાં કહેતાંજ ઉભરો રાજપુત સહિત
એ ઉભરો એને ચરણે પડ્યો. (પણ) વિદ્યાસવતીએ તો એને ફરી ફરી
મસ્તકે, વળી લસાટે, અને વળી ગાલે સુખ્યન કરી, બહુવાર સુધી ગાઠ
ગાઠ આભિંગન દીધું; અને માતા પાસેથી મુક્ત થયો ત્યારે શુકનાસની
પામે જઈ એણે તેને પ્રણામ કયો. શુકનાસે આ જોઈ એને ધણી આશિષ
દીધી એટલે અનુક્રમે પાસે જઈને એણે — આ તમારો વૈશમ્યાન છે —
એમ કહી, વિનયથી વિલક્ષ બની અવનમ્ર મુખે ઉભેલા પુડરીકને પ્રથમ
પિતાને, પછી માતાને, પછી શુકનાસને અને પછી મનોરમાને બતાવ્યો.

આજ પ્રસંગે પાસે આવીને કષિંજલે શુકનાસને કહ્યું: — મગવાનું
ચેતકેતુએ આપને એવો સદેશો કહાવ્યો છે કે: — આ પુડરીકને જો તો
માત્ર ઉછેરેજ છે. પણ પુત્ર તો એ તમારો છે. એને પણ આપ
સર્વ ઉપરજ સ્નેહ લાગ્યો છે. માટે આ વૈશમ્યાનજ છે એમજ ગણીને
એને અવિનયમાંથી વારજો, એ કાષ્ઠ અન્ય છે ‘એમ ગણીને એની
ઉપેક્ષા કરશે નહિ. શાપ રહિત છતાં મેં મદારી પાસે એને બોલાવ્યો
નથી તેનું કારણ એજ કે એ તમારોજ છે. વળી ચંદ્ર જેટલાજ આયુષ્ય
વાળા આ પુત્રમાં પોતાનું સ્થાપન કરીને કૃતાર્થ થઈ, મદાર’ સત્વ નામનું
બોધાતિ હવે આ દિવ્ય લોકની પણ ઉપર જવાને તત્પર થયું છે. — આ
સાંભળી શુકનાસે, વિનયથી નીચું જોતા પુડરીકને ખભે લાધ દેવી કષિ-
જનને કહ્યું: — મગવાને, સકલ જગતના મનોરમ વિરિત છતાં શું કરવ. આ
સદેશો મોકલ્યો ? સર્વેયા સ્નેહનો આ આસતોષ છે. — આવા આવા
પૂર્વ-જન્મ-જ્ઞતાન્તના સ્મરણાલાપમાં, પરસ્પર દર્શન-સુખ થકી પ્રફુલ્લ થતાં

સોયને તો સર્વેની રાત અભાષુતાંજ પીતી ગઇ. પ્રાતઃકાલ થયો એટલામાંજ સૂક્ષ્મ ગંધર્વલોકરક્તિનાં તથા મદિરા અને ગૌરી સંહિત ગંધર્વરાજ ચિત્રરથ અને હંસ એ બંને પણ ત્યાંજ આવી. અભાષીને તેઓ પોતાની લગ્નિજલ પુત્રિયોને જોઇ હૃદયમાં હર્ષ પામ્યા; જ્વમાતૃ-દર્શનથી તેમનાં વદન પ્રફુલ્લ થયાં; અને તારાપીઠ તથા શુકનાસ સાથે સંજમ્બને-હચિત સંવાદ-વાર્તા કરતાં કરતાં તેમણે બહુ સદસ્ય ગણે મદિરાસવ મદાવ્યો.

એ ચાલતો હતો એટલામાંજ ચિત્રરથ તારાપીઠને કહ્યું કે — અમારું મદિર છતાં સમારે આરણ્યમાં ગણેસવ કરવો જોઈએ કે ને કે પરસ્પર કથિતી ઉત્પન્ન થયેલો આજ આપણે ધર્મ વિવાદ છે તોપણ હોક-વ્યવહારને અનુવર્તન કરવુંજ જોઈએ. મારે અમારે ત્યાં આસો, પાંદી (જેમ અનુકૂળ પડે તેમ) આપના દેશમાં વા અંદાસે, કમ પધાર-જો.—તારાપીઠે આ સાંભળી પ્રત્યુત્તર દીધા:—ગંધર્વરાજ ! જ્યા નિર-તિરાય સંપદશુખ મળે તેજ વન છતાં પણ બપવ સમજવું; અને આનું સંપદશુખ મને બીજે ક્યાં મળ્યું છે ? વળી હવે તો મેં સર્વ મૃદળ તમારા જ્વમાતૃને આપ્યાંછે. મારે આપ વધુસહિત એનેજ લેડીને શુભ-સુખના અનુભવને અર્થે સિધાવો.—આ વચન સાંભળી-રાજર્ષિ ! જેવી આપની ઇચ્છા—એમ કહી ચિત્રરથ અંદાપીઠને લઈને હેમકૂટ ગયો. ત્યાં જઈને તેણે કામગમરી સહિત પોતાના સર્વે રાજ્યનું અંદાપીઠને અર્પણ કર્યું. પુંડરીકને પણ મદાવેલા સહિત નિજ પદ હંસે આપ્યું. પણ તે બંનેએ તો હૃદય રુચિત વધૂતા લાગ્યોજ કૃતાર્ય થઈને બીજું કંઈ પણ સ્વીકાર્યું નહિ.

બીજે દિવસ, જન્મમાં પાત્રિ-જલ હૃદય-વલ્લભ મળપાર્થી મુદિત થયેલી અને સર્વે સ્વજન મધ્યે જઈ નિર્મૂલ થયેલી છતાં કામગમરી નમનમાં અસુસહિત શોકાતુર મુખે, અંદાપીઠ રૂપ અંદ્ર સયનમાં ગયો ત્યારે પૂછવા સાગી, કે:—આર્યશુત્ર ! આપણે સર્વે તો મૃત છતાં પ્રત્યુજ્જ્વિત થઈને પરસ્પર સંયુક્ત થયાં. પણ પેલી બિચારી પત્નિજ આપણામાં દેખાતી નથી ! એ એકલીનું શું થયું તે કંઈ સમજાતું નથી.—આ સાંભળી, એણે પ્રસન્ન વદ પ્રત્યુત્તર આપ્યો:—મિત્રે ! અદિયાં એ ક્યાંથી હોય ? એ તો મ્હારે દુઃખે દુઃખ પામતી શક્તિથી હતી તેણે મને રૂપ થયો સાંભ-ળી,—અર્તલોકમાં વચ્ચાનું દુઃખ તમે એટલા કેમ ભોગવશો ?—એમ કહી, મેં વારી રાખ્યા છતાં પ્રથમથીજ, મ્હારા અરણ્યની સેવા કરવા મર્ચ લોકમાં જન્મ લીધો હતો. મ્હારું મૃત્યુ થવા પછી સારીરત્યાગ કરી પ્રીયી પાંદી એ મ્હારા બીજા જન્મ-સમયે મર્ચ લોકમાં અવતરતી હતી

તે વેળા બસાત્કારે મેં વારીને એને ચંદ્રલોકમાંજ રાખી છે, મારે ત્યાં તું
એને હવે દેખશે.—આ સાંભળી, કાદમ્બરી તો શેદિણીની એવી ઉદા-
રતા, સ્નેહલતા, મહાનુભાવતા, પતિવ્રતતા, અને મધુરતાથી અંતઃકરણ-
માં વિરમય પામી બહુ લજવાઇ ગઇ અને જરા પણ બોલી શકી નહિ.

ત્યાર પછી થેડીવાર, કાલ-પ્રભુ ચંદ્રમાને, જન્મભૂમિમાં આકાંક્ષિત
બળે કાદમ્બરી-સંભોગ-સુખ આપવાને દિવસ અપસરણ કરી ગયો;
અનુરાગ-પતાકા જેવી પથિય સધ્યા પ્રકાશવા લાગી; વધૂની લજ્જા બળે
દાંકવાને નિશા પ્રસરવા લાગી; અને સર્વે જગત્ ચંદ્રોદય થકી રમણીય
થઈ રહ્યું. એ પ્રભાણે જ્યારે રાત્રિ થોડી બણી વીતી ત્યારે ચંદ્રાપીડે શમિલ
નીવિ-બંધ બણી પ્રસારેલા કરનું પારંવાર નિવારણ કરતી કાદમ્બરીનું,—
દીર્ઘ કાલથી ધ્રુવિષ્ણુ, ઉન્મીલિત નયન-કમલ યુક્ત, પ્રલાલિંગન-સુખ મુક્ત,
પ્રાર્થિત સુરતના સમાપ્તિ-સમયની લજ્જા વડે સુભગ—પ્રથમ સુરત-સુખ
અનુભવ્યું; અને જાણે એકજ દિવસ રહ્યો હોય એમ દશ રાત્રિ રહીને,
હૃદયમાં સંતુષ્ટ શ્વશુર શ્વશૂની આગ્રા લઇ, ત્યાંથી એ પિતા પાસે આવ્યો.

ત્યાં આવીને, સાથેજ જેમણે ક્ષેરા ભોગવ્યો હતો એવા રાજ-
લોકને આત્મ-સમાન કરી, સર્વે રાજ્યગાર પુંડરીકને સોંપી, પિતામાતા-
ની ચરણ-સેવા કરતો કરતો કદાચિત્ એ, જન્મભૂમિના સ્નેહથી, ઉન્ન-
યિનીમાં વસતો, જ્યાં અતિ પ્રદુષ્ણ નયને નગરવાસીઓ એનું દર્શન
કરતા; કદાચિત્ ગંધર્વરાજના આદરથી, અનુપમ તથા અતિ રમણીય
હેમકૂટ ઉપર વસતો; કદાચિત્ શેદિણીના બહુ માનથી, અસુતના પરિ-
મજ્જ વડે સુગંધિ તથા શીતલ યગેશ્વ સર્વે પ્રદેશને લીધે મનોહર લાગતા
ચંદ્રલોકમાં વસતો; કદાચિત્ પુંડરીકની પ્રીતિથી, અહર્નિરા ઉત્પુષ્ણ રહેતા
કમલસમહવાળા, લક્ષ્મીને વસવાના સરોવરમાં, અને કાદમ્બરીની રુચિ
પ્રભાણે સર્વજન વસતો; ધીજાં પણ વિવિધ રમ્ય રમ્ય સ્થાનમાં તેની
સાથે જન્મભૂમિની આકાંક્ષાને લીધેજ અપરિસમાપ્ત તથા અપુનરુક્ત નાના
પ્રકારનાં સુખ ભોગવતો ભોગવતો માત્ર ચંદ્રમા કાદમ્બરીની સાથે રહ્યો
એટલુંજ નહિ પણ કાદમ્બરી મહાશ્વેતા સાથે, મહાશ્વેતા પુંડરીક સાથે અને
પુંડરીક પણ ચંદ્ર સાથે—એમ સર્વે પરસ્પર સર્વે કાલ અવિયુક્ત રહીને
સર્વે સુખ અનુભવતાં અનુભવતાં આનંદની ખરેખરી સીમા પામ્યાં.

२. विहङ्ग—सुखभी प्राप्तु
३. मन्त्राणां—मन्त्राणां अन्वयः
४. १०—१० ।

मर्म कुसुम-अरुणा वैशा
मर्त्यपद-अरुण पावक
मर्म पीडन-मर्मभा इत्यादि ते
मर्म सधन-मर्मनी हृद्यति
मर्त्य-कुल, मातं, अस्त्रिणीय
मागघनि-शरीरे
मुक्तिसूच-मोक्षी
मुखान्त-मूर्त्तिके वस्तु

[illegible]

૩૧મી-૩૨મી ૭/૧૨
 ૩૨મી-૩૩મી ૮/૧૨
 ૩૩મી-૩૪મી ૯/૧૨
 ૩૪મી-૩૫મી ૧૦/૧૨
 ૩૫મી-૩૬મી ૧૧/૧૨
 ૩૬મી-૩૭મી ૧૨/૧૨
 ૩૭મી-૩૮મી ૧૩/૧૨
 ૩૮મી-૩૯મી ૧૪/૧૨
 ૩૯મી-૪૦મી ૧૫/૧૨
 ૪૦મી-૪૧મી ૧૬/૧૨
 ૪૧મી-૪૨મી ૧૭/૧૨
 ૪૨મી-૪૩મી ૧૮/૧૨
 ૪૩મી-૪૪મી ૧૯/૧૨
 ૪૪મી-૪૫મી ૨૦/૧૨
 ૪૫મી-૪૬મી ૨૧/૧૨
 ૪૬મી-૪૭મી ૨૨/૧૨
 ૪૭મી-૪૮મી ૨૩/૧૨
 ૪૮મી-૪૯મી ૨૪/૧૨
 ૪૯મી-૫૦મી ૨૫/૧૨
 ૫૦મી-૫૧મી ૨૬/૧૨
 ૫૧મી-૫૨મી ૨૭/૧૨
 ૫૨મી-૫૩મી ૨૮/૧૨
 ૫૩મી-૫૪મી ૨૯/૧૨
 ૫૪મી-૫૫મી ૩૦/૧૨
 ૫૫મી-૫૬મી ૩૧/૧૨
 ૫૬મી-૫૭મી ૧/૧૩
 ૫૭મી-૫૮મી ૨/૧૩
 ૫૮મી-૫૯મી ૩/૧૩
 ૫૯મી-૬૦મી ૪/૧૩
 ૬૦મી-૬૧મી ૫/૧૩
 ૬૧મી-૬૨મી ૬/૧૩
 ૬૨મી-૬૩મી ૭/૧૩
 ૬૩મી-૬૪મી ૮/૧૩
 ૬૪મી-૬૫મી ૯/૧૩
 ૬૫મી-૬૬મી ૧૦/૧૩
 ૬૬મી-૬૭મી ૧૧/૧૩
 ૬૭મી-૬૮મી ૧૨/૧૩
 ૬૮મી-૬૯મી ૧૩/૧૩
 ૬૯મી-૭૦મી ૧૪/૧૩
 ૭૦મી-૭૧મી ૧૫/૧૩
 ૭૧મી-૭૨મી ૧૬/૧૩
 ૭૨મી-૭૩મી ૧૭/૧૩
 ૭૩મી-૭૪મી ૧૮/૧૩
 ૭૪મી-૭૫મી ૧૯/૧૩
 ૭૫મી-૭૬મી ૨૦/૧૩
 ૭૬મી-૭૭મી ૨૧/૧૩
 ૭૭મી-૭૮મી ૨૨/૧૩
 ૭૮મી-૭૯મી ૨૩/૧૩
 ૭૯મી-૮૦મી ૨૪/૧૩
 ૮૦મી-૮૧મી ૨૫/૧૩
 ૮૧મી-૮૨મી ૨૬/૧૩
 ૮૨મી-૮૩મી ૨૭/૧૩
 ૮૩મી-૮૪મી ૨૮/૧૩
 ૮૪મી-૮૫મી ૨૯/૧૩
 ૮૫મી-૮૬મી ૩૦/૧૩
 ૮૬મી-૮૭મી ૩૧/૧૩
 ૮૭મી-૮૮મી ૧/૧૪
 ૮૮મી-૮૯મી ૨/૧૪
 ૮૯મી-૯૦મી ૩/૧૪
 ૯૦મી-૯૧મી ૪/૧૪
 ૯૧મી-૯૨મી ૫/૧૪
 ૯૨મી-૯૩મી ૬/૧૪
 ૯૩મી-૯૪મી ૭/૧૪
 ૯૪મી-૯૫મી ૮/૧૪
 ૯૫મી-૯૬મી ૯/૧૪
 ૯૬મી-૯૭મી ૧૦/૧૪
 ૯૭મી-૯૮મી ૧૧/૧૪
 ૯૮મી-૯૯મી ૧૨/૧૪
 ૯૯મી-૧૦૦મી ૧૩/૧૪
 ૧૦૦મી-૧૦૧મી ૧૪/૧૪
 ૧૦૧મી-૧૦૨મી ૧૫/૧૪
 ૧૦૨મી-૧૦૩મી ૧૬/૧૪
 ૧૦૩મી-૧૦૪મી ૧૭/૧૪
 ૧૦૪મી-૧૦૫મી ૧૮/૧૪
 ૧૦૫મી-૧૦૬મી ૧૯/૧૪
 ૧૦૬મી-૧૦૭મી ૨૦/૧૪
 ૧૦૭મી-૧૦૮મી ૨૧/૧૪
 ૧૦૮મી-૧૦૯મી ૨૨/૧૪
 ૧૦૯મી-૧૧૦મી ૨૩/૧૪
 ૧૧૦મી-૧૧૧મી ૨૪/૧૪
 ૧૧૧મી-૧૧૨મી ૨૫/૧૪
 ૧૧૨મી-૧૧૩મી ૨૬/૧૪
 ૧૧૩મી-૧૧૪મી ૨૭/૧૪
 ૧૧૪મી-૧૧૫મી ૨૮/૧૪
 ૧૧૫મી-૧૧૬મી ૨૯/૧૪
 ૧૧૬મી-૧૧૭મી ૩૦/૧૪
 ૧૧૭મી-૧૧૮મી ૩૧/૧૪
 ૧૧૮મી-૧૧૯મી ૧/૧૫
 ૧૧૯મી-૧૨૦મી ૨/૧૫
 ૧૨૦મી-૧૨૧મી ૩/૧૫
 ૧૨૧મી-૧૨૨મી ૪/૧૫
 ૧૨૨મી-૧૨૩મી ૫/૧૫
 ૧૨૩મી-૧૨૪મી ૬/૧૫
 ૧૨૪મી-૧૨૫મી ૭/૧૫
 ૧૨૫મી-૧૨૬મી ૮/૧૫
 ૧૨૬મી-૧૨૭મી ૯/૧૫
 ૧૨૭મી-૧૨૮મી ૧૦/૧૫
 ૧૨૮મી-૧૨૯મી ૧૧/૧૫
 ૧૨૯મી-૧૩૦મી ૧૨/૧૫
 ૧૩૦મી-૧૩૧મી ૧૩/૧૫
 ૧૩૧મી-૧૩૨મી ૧૪/૧૫
 ૧૩૨મી-૧૩૩મી ૧૫/૧૫
 ૧૩૩મી-૧૩૪મી ૧૬/૧૫
 ૧૩૪મી-૧૩૫મી ૧૭/૧૫
 ૧૩૫મી-૧૩૬મી ૧૮/૧૫
 ૧૩૬મી-૧૩૭મી ૧૯/૧૫
 ૧૩૭મી-૧૩૮મી ૨૦/૧૫
 ૧૩૮મી-૧૩૯મી ૨૧/૧૫
 ૧૩૯મી-૧૪૦મી ૨૨/૧૫
 ૧૪૦મી-૧૪૧મી ૨૩/૧૫
 ૧૪૧મી-૧૪૨મી ૨૪/૧૫
 ૧૪૨મી-૧૪૩મી ૨૫/૧૫
 ૧૪૩મી-૧૪૪મી ૨૬/૧૫
 ૧૪૪મી-૧૪૫મી ૨૭/૧૫
 ૧૪૫મી-૧૪૬મી ૨૮/૧૫
 ૧૪૬મી-૧૪૭મી ૨૯/૧૫
 ૧૪૭મી-૧૪૮મી ૩૦/૧૫
 ૧૪૮મી-૧૪૯મી ૩૧/૧૫
 ૧૪૯મી-૧૫૦મી ૧/૧૬
 ૧૫૦મી-૧૫૧મી ૨/૧૬
 ૧૫૧મી-૧૫૨મી ૩/૧૬
 ૧૫૨મી-૧૫૩મી ૪/૧૬
 ૧૫૩મી-૧૫૪મી ૫/૧૬
 ૧૫૪મી-૧૫૫મી ૬/૧૬
 ૧૫૫મી-૧૫૬મી ૭/૧૬
 ૧૫૬મી-૧૫૭મી ૮/૧૬
 ૧૫૭મી-૧૫૮મી ૯/૧૬
 ૧૫૮મી-૧૫૯મી ૧૦/૧૬
 ૧૫૯મી-૧૬૦મી ૧૧/૧૬
 ૧૬૦મી-૧૬૧મી ૧૨/૧૬
 ૧૬૧મી-૧૬૨મી ૧૩/૧૬
 ૧૬૨મી-૧૬૩મી ૧૪/૧૬
 ૧૬૩મી-૧૬૪મી ૧૫/૧૬
 ૧૬૪મી-૧૬૫મી ૧૬/૧૬
 ૧૬૫મી-૧૬૬મી ૧૭/૧૬
 ૧૬૬મી-૧૬૭મી ૧૮/૧૬
 ૧૬૭મી-૧૬૮મી ૧૯/૧૬
 ૧૬૮મી-૧૬૯મી ૨૦/૧૬
 ૧૬૯મી-૧૭૦મી ૨૧/૧૬

4.

५ डि०-५ रा
 ५ दि०-५ रा
 ५ दि०-५ रा
 ५ दि०-५ रा

३.

[illegible][illegible]

\$9.

ଅଧି-ଅଧି, କାଳି
ଅଧି ମୁଖ-ମୁଖାଧି କଥାକା

Y.

[illegible]

कलशः ५-समुद्र
 कलशः ६-पुष्पाक्षतम्
 कलशः ७-कलशभूषणं श्रीगुरुदेव
 कलशः ८-कलशभूषणं पञ्चगव्यम्
 कलशः ९-कलशभूषणं
 कलशः १०-कलशभूषणं
 कलशः ११-कलशभूषणं

[illegible]

q.

ਗਣ-ਪ੍ਰੋਫੇਸ਼ਰ-ਜਾਂ ਓਪਰਾ ਸਕੂਲੀ ਪੁਸਤਕ
ਵਾਰਿਸ-ਮਿਸਟਰ.
ਨਿਯੰਤਰ-ਜਾਂ ਮੁਖੀ ਕਮਰ.

મથાણુ-પટલુ-મથાણુ સત્યે વચાકાતી નોખત
મસેલે-ફણીત.

મથાણુ-સાન્ધ. સી તમીકે પહાર ફરજી તે.

મથાણીય-વખાણુવા સાન્ધ.

મથારત-વખાણુવાજી.

મસેવ રવાન-કુપતિની જગા.

મસા-મફેરવાની. [માનોવું મથાણુસ.

મસા-મુમિ-જેને મમાદ બહુ થયે હોય તે.

મસામૂતમ-મસા રૂપી અમૂતની બરેલી.

મથાણી-પ્રવૃત્તિ, જગમ. [મસ, મુખ.

મથાણુ-જે વિશે જાત બાલતી હોય તે; મં-

મથાણુ-ચાલણું, પહાર નીકળણ તે.

મથાણુ-મથાર.

માકાર-કિલ્લો.

માકૂત-સામારણુ, હેલકું.

માવરૂપ-કિલ્લો, હિંમત.

માણીયામ-માણુ વાપુને કામણુમાં રાખયો તે.

માન-કેડો.

માલાલિક-મલાલ-સાવલ-સાંખી

માસા-હુલો.

મિતપતિ-ધમ્મ [મા હોય તે

મામિત ભરૂકા-જે સીનો કાણી બાંધે રેશ જ.

માકે-મથાણુ, ઉચ્ચાર થાયેયું.

ફ.

ફણી-ફણ

ફણી-ફણી ફણી ફણી ફણી

બ.

બાન્ધ-બાન્ધી

બાન્ધી-પહેરું.

બાન્ધી-પહેરું-પ્રવૃત્તિ માનાર હોક-

બાન્ધ-ફણી.

બાન્ધ-બાન્ધી, આતિશય

બાન્ધ-ફણી-અગમ પ્રવૃત્તિ

બાન્ધ-પ્રાન્ધ-પણું કાણુ કહ્યું હોય જગમ,

બાન્ધી-પહારી.

[વિદાત.

બિન્ધ-બિન્ધી.

બુલિ લોચન-બુલિ રૂપી બુલિ.

બાન્ધ, સન-બાન્ધી સમયે વા થોડા મથાણુ બે-

સાવાની અમુક ફોલ

મ.

મથાણુ-મથારી મલાલી મથાણુ-મથારી.

ભરૂકા-ભરૂકા-રોની ફોરો.

ભરૂકા-ભરૂ.

ભરૂકા-ભરૂકા-મહાદેવ

ભરૂકા-ભરૂકા-મથાણુ, બાન્ધાવું

ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-પહારી.

ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-ભરૂકા, લોક.

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા કુનિયા.

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-ભરૂકા-મહાદેવ

ભરૂકા-ભરૂકા-માલાવ.

ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા તે

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા ફર

ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા રૂપી મુલ.

ભરૂકા-ભરૂકા.

ભરૂકા-ભરૂકા રૂપી સતા

ભરૂકા-ભરૂકા-ભરૂકા કોથિલી સંજા.

મ.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર.

મકર-માકર-માકર-માકર-માકર.

મહાપ્રભાવતા-મનની મહાદાઈ
મહાપ્રભાવ-ભાગ્યશાળી (પુરુષ)
મહિષ-પા ।

માત્રથી-મારણની સી

મહાવીરતા-મહાબીર

માનનીય-માન આપવા માગ્ય

માનિની-ભૂદેવી પતિ સાથ નાપુરો ધ્યેયો

માન્ય-માન આપવા માગ્ય

[સે]

મારુત-વજ્ર

મુકુત-જરા ખીસે ની કુબિ

મુખ્ય-અભ્યુસમજ

મુદ-સિંહ

મુદાબધ-મુદા બોંદી (મ મેવી) બાધથી તે (૧)

મુદુદુ-મોડેલી ઈચ્છા શાખના

મુખિત-મારણ

મુદિ-મુદી

મુક-મુકી

મુગધા-શિકાર

મુલ્ય-૧-જેન-કમલના શાકાના જેમા

મુલ્ય-૨-મહાદી બનેડુ

મુલ્ય-૩-મુલ્ય જેનુ

મુલિકા-માદી

મુક-નરમ, કામન

મુલ-માદુ

મુલ નિર્માણ-મુલને પહાઈ

મુલ-નુ-૧-મુલને સમુદ

મુલ-૨-૧

મુલ-૩-મુલ-મુલ-૧-મુલ-૨-૧

મુલ-૪-મુલ-૧

૪

મુલ-૫-મુલ-૧

મુલ-૬-મુલ-૧

મુલ-૭-મુલ-૧

મુલ-૮-મુલ-૧

મુલ-૯-મુલ-૧

મુલ-૧૦-મુલ-૧

મુલ-૧૧

મુલ-૧૨-મુલ-૧

મુલ-૧૩-મુલ-૧

મુલ-૧૪-મુલ-૧

મુલ-૧૫-મુલ-૧

મુલ-૧૬-મુલ-૧

મુલ-૧૭

મુલ-૧૮-મુલ-૧

મુલ-૧૯-મુલ-૧

મુલ-૨૦-મુલ-૧

મુલ-૨૧-મુલ-૧

મુલ-૨૨-મુલ-૧

મુલ-૨૩-મુલ-૧

મુલ-૨૪-મુલ-૧

મુલ-૨૫-મુલ-૧

૨.

મુલ-૨૬-મુલ-૧

મુલ-૨૭-મુલ-૧

મુલ-૨૮-મુલ-૧

મુલ-૨૯-મુલ-૧

મુલ-૩૦-મુલ-૧

મુલ-૩૧-મુલ-૧

મુલ-૩૨-મુલ-૧

મુલ-૩૩-મુલ-૧

મુલ-૩૪-મુલ-૧

મુલ-૩૫-મુલ-૧

મુલ-૩૬-મુલ-૧

મુલ-૩૭-મુલ-૧

મુલ-૩૮-મુલ-૧

મુલ-૩૯-મુલ-૧

મુલ-૪૦-મુલ-૧

મુલ-૪૧-મુલ-૧

મુલ-૪૨-મુલ-૧

મુલ-૪૩-મુલ-૧

મુલ-૪૪-મુલ-૧

મુલ-૪૫-મુલ-૧

મુલ-૪૬-મુલ-૧

મુલ-૪૭-મુલ-૧

મુલ-૪૮-મુલ-૧

મુલ-૪૯-મુલ-૧

મુલ-૫૦-મુલ-૧

૩.

મુલ-૫૧-મુલ-૧

મુલ-૫૨-મુલ-૧

મુલ-૫૩-મુલ-૧

મુલ-૫૪-મુલ-૧

મુલ-૫૫-મુલ-૧

મુલ-૫૬-મુલ-૧

